

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Dette er en digital kopi af en bog, der har været bevaret i generationer på bibliotekshylder, før den omhyggeligt er scannet af Google som del af et projekt, der går ud på at gøre verdens bøger tilgængelige online.

Den har overlevet længe nok til, at ophavsretten er udløbet, og til at bogen er blevet offentlig ejendom. En offentligt ejet bog er en bog, der aldrig har været underlagt copyright, eller hvor de juridiske copyrightvilkår er udløbet. Om en bog er offentlig ejendom varierer fra land til land. Bøger, der er offentlig ejendom, er vores indblik i fortiden og repræsenterer en rigdom af historie, kultur og viden, der ofte er vanskelig at opdage.

Mærker, kommentarer og andre marginalnoter, der er vises i det oprindelige bind, vises i denne fil - en påmindelse om denne bogs lange rejse fra udgiver til et bibliotek og endelig til dig.

Retningslinjer for anvendelse

Google er stolte over at indgå partnerskaber med biblioteker om at digitalisere offentligt ejede materialer og gøre dem bredt tilgængelige. Offentligt ejede bøger tilhører alle og vi er blot deres vogtere. Selvom dette arbejde er kostbart, så har vi taget skridt i retning af at forhindre misbrug fra kommerciel side, herunder placering af tekniske begrænsninger på automatiserede forespørgsler for fortsat at kunne tilvejebringe denne kilde.

Vi beder dig også om følgende:

- Anvend kun disse filer til ikke-kommercielt brug
Vi designede Google Bogsøgning til enkeltpersoner, og vi beder dig om at bruge disse filer til personlige, ikke-kommercielle formål.
- Undlad at bruge automatiserede forespørgsler
Undlad at sende automatiserede søgninger af nogen som helst art til Googles system. Hvis du foretager undersøgelse af maskinoversættelse, optisk tegngenkendelse eller andre områder, hvor adgangen til store mængder tekst er nyttig, bør du kontakte os. Vi opmuntrer til anvendelse af offentligt ejede materialer til disse formål, og kan måske hjælpe.
- Bevar tilegnelse
Det Google-"vandmærke" du ser på hver fil er en vigtig måde at fortælle mennesker om dette projekt og hjælpe dem med at finde yderligere materialer ved brug af Google Bogsøgning. Lad være med at fjerne det.
- Overhold reglerne
Uanset hvad du bruger, skal du huske, at du er ansvarlig for at sikre, at det du gør er lovligt. Antag ikke, at bare fordi vi tror, at en bog er offentlig ejendom for brugere i USA, at værket også er offentlig ejendom for brugere i andre lande. Om en bog stadig er underlagt copyright varierer fra land til land, og vi kan ikke tilbyde vejledning i, om en bestemt anvendelse af en bog er tilladt. Antag ikke at en bogs tilstedeværelse i Google Bogsøgning betyder, at den kan bruges på enhver måde overalt i verden. Erstatningspligten for krænkelse af copyright kan være ganske alvorlig.

Om Google Bogsøgning

Det er Googles mission at organisere alverdens oplysninger for at gøre dem almindeligt tilgængelige og nyttige. Google Bogsøgning hjælper læsere med at opdage alverdens bøger, samtidig med at det hjælper forfattere og udgivere med at nå nye målgrupper. Du kan søge gennem hele teksten i denne bog på internettet på <http://books.google.com>

32101 066158336

1602
.464

Library of

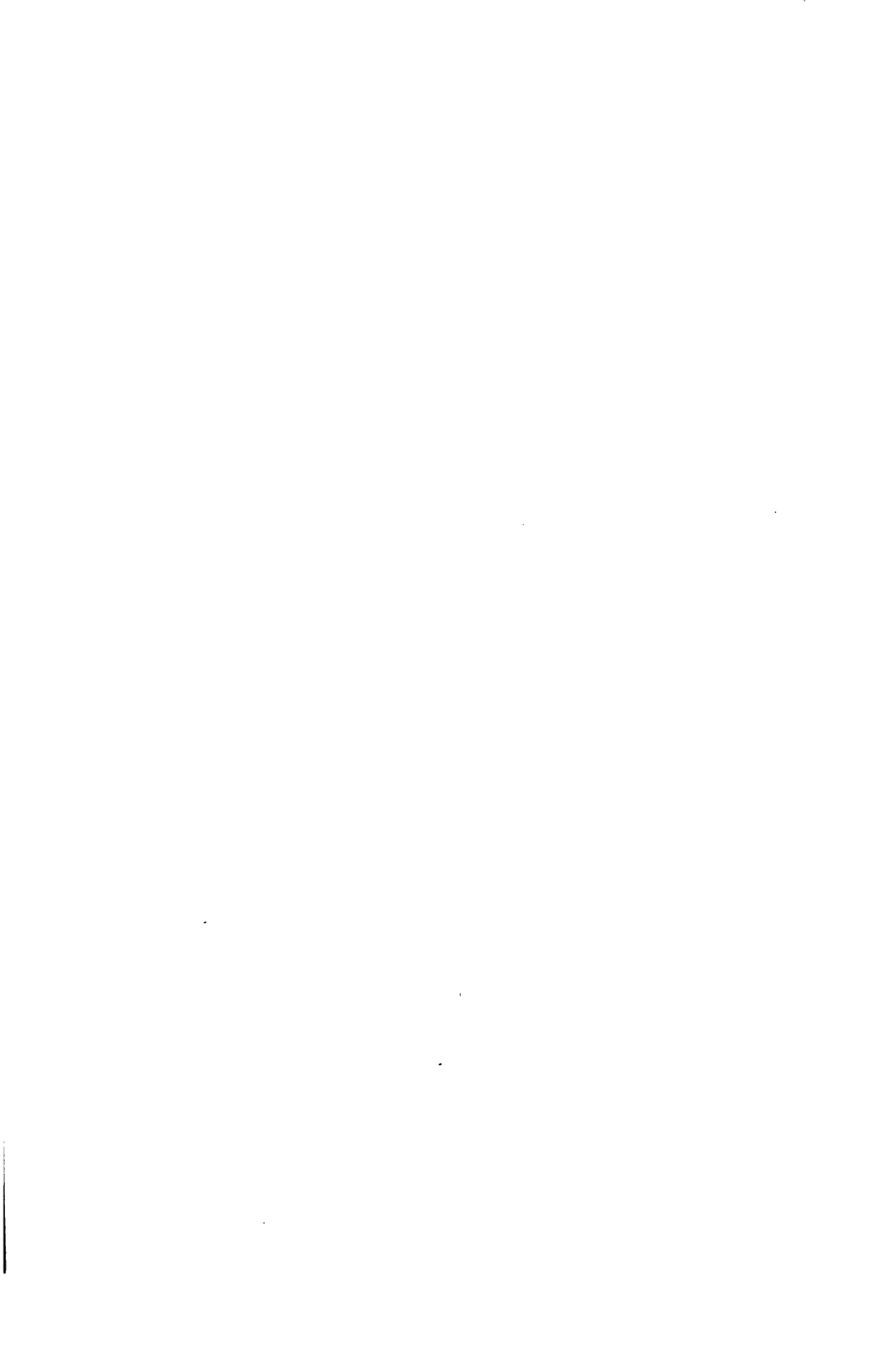
Princeton University.

From the Fund
given by
Charles Scribner '75

Vol 10

HISTORISK TIDSSKRIFT,

Femte Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret af

af

C. F. Bricka,

Foreningens Sekretær.

Sjette Bind.

Kjøbenhavn.

Bianco Lunos Kgl. Hof-Bogtrykkeri (F. Dreyer).

1886—87.

(RECAP)

1602

.464

Sec. 5

v. 6

Indhold.

Side

I.	Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel. Af Overlærer, Dr. phil. A. <i>Meise</i> .	
II.	Otte Holgersen Rosenkrantz's Børn	1 og 485.
	(Holger Rosenkrantz Ottesen til Boller og Rosenvold. S. 2. Erik Rosenkrantz Ottesen til Valse, Arraskov, Kjørstrup, Næssén, Sem m. m. S. 72. Jørgen Rosenkrantz Ottesen til Rosenholm og Skaffegaard. S. 483. Margrete Rosenkrantz Ottedatter og Ditrich v. Quitzau. S. 575. Anne Rosenkrantz Ottedatter, Albrecht Gøjes til Krænkerup. S. 579. Otte Rosenkrantz Ottesen til Næsbyholm. S. 589. Sofie Rosenkrantz Ottedatter til Skjervad og Jakob Sefeld til Visborg. S. 598. Fru Margrete Rosenkrantz Ottedatter, Hans Johansen Lindenovs til Fobislet, Gavne, Hundslund. S. 603. Birgitte Rosenkrantz Ottedatter til Næsbyholm og Sten Brahe til Knudstrup m. m. S. 615.)	
II.	Landmilitsen og Stavnsbaandet. Endnu nogle Ord herom af Etatsraad, Godsforvalter O. F. C. <i>Rasmussen</i>	159.
III.	Afsluttende Bemærkninger til ovenstaaende Indlæg af Etatsraad <i>Rasmussen</i> . Af Professor, Dr. phil. E. <i>Meim</i> . . .	180.
IV.	Om Antallet af Skytter i Frederik den Andens Hære. Af R. <i>Mejberg</i>	228.
V.	Om den ved Kongeloven fastsatte Arvefølge. Af Gehejmearkivar A. D. <i>Jørgensen</i>	241.
VI.	Det nye literariske Selskab 1799—1800. Et Fragment til Belysning af Datidens Tilstande af Etatsraad E. <i>Colln</i> . . .	288.
VII.	Forhandlinger om Slesvigeres Adgang til Kommunitetet 1745 og 1758. Ved Provst L. <i>Koch</i>	300.
VIII.	En upaaagtet Krønike af Povl Helgesen. Af Gehejmearkivar A. D. <i>Jørgensen</i>	323.
IX.	Vornedskabet hos den danske Bonde. Af Professor, Dr. jur. <i>Johannes C. H. R. Steenstrup</i>	389.
X.	Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid. Af Professor, Dr. jur. <i>Johannes C. H. R. Steenstrup</i> . . .	655.
XI.	Frederik III og Enevældens Indførelse. Af Bibliotheksassistent, Dr. phil. J. A. <i>Fridericia</i>	715.

Litteratur og Kritik.

1. A. Heise: Familien Rosenkrantz's Historie. II. Anmeldt af Arkivfuldmægtig **H. J. Hultfeldt-Kaas** i Christiania. 189.
2. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1884. Ved Dr. phil. **W. Møllerup**. 196.
3. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1885. Ved Dr. phil. **W. Møllerup**. . 211.
4. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1885. Ved Dr. phil. **W. Møllerup**. 463.
5. C. H. Tersmeden: Kalender öfver i Sverige lefvande ointröducerad Adel. Anmeldt af Arkivassistent **Thiset**. 817.
6. M. Pappenheim: Die altdänischen Schutzgilden. Anmeldt af Professor, Dr. jur. **Johannes C. H. R. Steenstrup**. . . . 828.
7. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1886. Ved Dr. phil. **W. Møllerup**. . 839.

Smaastykker.

1. To Varianter til Chronicon Skibyense. Ved Professor, Dr. phil. **L. Daae** i Christiania. 226.
2. Fra hvilken Tid ere vore ældste Lav? Af Professor, Dr. jur. **Johannes C. H. R. Steenstrup**. 479.
3. Efterslæt af Efterretninger om Historiografen Vitus Bering. Af Sognepræst, Dr. phil. **H. F. Rørdam**. 851.
4. Tillæg til Afhandlingen om Eggert Frille. Af Dr. phil. **W. Møllerup**. 858.
5. Et Bidrag til Peder Oxes Historie. Af Dr. phil. **W. Møllerup**. 860.
6. Om en gammel billedlig Fremstilling i Bethlehem af tvende nordiske Konger. Af Underbibliothekar **C. Weeke**. 862.

Rettelser	865.
Navneregister. (Ved Stud. mag. L. Laursen .)	866.
Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab for Aarene 1885 og 1886 og Virksomhed i Aarene 1886 og 1887. . . .	905.
Fortegnelse over den danske historiske Forenings Medlemmer (i Juni 1887)	907.
Udsigt over Indholdet af Historisk Tidsskrift, 5. Række, 1—6. Bind	926.
Den danske historiske Forenings Vedtægter	933.

Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie

idet 16. Aarhundredes sidste Halvdel.

Af

A. Heise.

Andet Afsnit.

Otte Holgersen Rosenkrantz's Børn.

Otte Holgersen Rosenkrantz til Boller og Fru Margrete Gans efterlode sig ved deres Død af Pesten i Lübeck i September—Oktober 1525 fire Sønner og to Døtre, nemlig Holger, født 1517, Erik, født 1519, Jørgen, født 1523, Otte, hvis Fødselsaar er ukjendt, Anne og Margrete. I Begyndelsen var Farbroderen, Holger Holgersen til Boller, deres Lavværg, og som saadan førte han den store Strid om den norske Arv og om Gisselfeld. Efter hans Død i Oktober 1534 synes Værgemaalet at være gaaet over til Hr. Axel Brahe, til hvis Hustru, deres Faster Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, Faderen ved sin Død havde betroet dem. Axel Brahe førte nemlig i disse Aar Sagerne angaaende Gisselfeld, medens Erik Rosenkrantz allerede i Oktober Maaned 1536 — da omtrent 18 Aar gammel — stævnedes Skjelskør Borgere for deres Overfald paa Næsby-

holm under Grevefejden¹⁾. Værgemaalet gik imidlertid fra August Maaned 1537 over til den ældste af Brødrene, Holger, der da vendte tilbage fra Udlandet. Et endeligt Skifte af de store Ejendomme, som de da besade, nemlig Boller, Næsbyholm, Fordringerne paa Gisselfeld samt den store norske Arv, fandt dog først sent Sted, og Besiddelserne vexle i Begyndelsen stærkt mellem dem; men det nærmere vil fremgaa af de herefter følgende Levnedsbeskrivelser.

I.

Holger Rosenkrantz Ottesen til Boller og Rosenvold, Danmarks Riges Raad og Marsk.

1517—1575.

Holger Rosenkrantz Ottesen, der skulde komme til at indtage en saa betydelig Stilling under Kristian III og Frederik II, var født i Aaret 1517, formodentlig paa Tørring Slot, hvor hans Fader da var Lensmand. Efter Forældrenes tidlige Død kom han til sin Faders Søster, Fru Sofie, Hr. Axel Brahes, der allerede i Aaret 1529 satte ham i Huset hos sin Slægtning, Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz til Vallø, og da denne var bleven Hofmester hos den unge Hertug Hans, blev den unge Holger opdragen sammen med Prinsen paa Nyborg Slot. Dog synes han ikke at have været paa dette Slot, da det i Aaret 1534 blev indtaget af Grev Kristoffers Folk; i al Fald nævnes han ikke i de af Greven udstedte Lejdebrevne for Oluf Rosenkrantz og hans Husstand. «Med Venners og Slægts Raad», som det hedder i Ligtalen over ham, var

¹⁾ Dsk. Mag. 3. R. VI, 85.

han nemlig bleven sendt til Udlandet for at søge videre Uddannelse i ridderlige Færdigheder ved fremmede Fyrsters Hoffer. Mest opholdt han sig hos Hertug Ernst af Lüneburg, hos hvem ogsaa hans Broder Erik en Tid synes at have gjort Tjeneste som Smaadreng. Men da hans Farbroder Holger imidlertid var falden ved Svendstrup mod Skipper Klement (Oktbr. 1534), og da Grevefejden var endt, «blev han af sine fædrene Venner hjemkaldt, at han som næste Værgе skulde annamme sit og sine umyndige Sædskendes Gods i Forsvar». I August 1537 kom han da tilbage til Danmark i Hertug Frants af Lüneburgs Følge, samtidig med Kristian III's Kroning, nu 20 Aar gammel, og overtog strax Værgemaalet for sine Sæskende, altsaa omtrent samtidig med, at den 3 Aar yngre Peder Oxe gjorde noget lignende¹⁾.

Holger Rosenkrantz traadte nu i Tjeneste hos Kristian III som kgl. Hofsinde; i al Fald var han det i Maj 1541. «Han var baade selskabelig, naar Tiden det udkrævede», siges i den Anledning i Ligtalen, «og vidste ogsaa som en snild ung Riddermandsmand at holde sig mod Herrerne og Tjenerne, mod læg og lærd, mod rig og fattig, saa at ingen kunde sige ham andet efter end det, som godt og ærligt var i alle Maader, saa at hvor som helst han laa i Borgeleje, holdt han sig saaledes med sit Folk, at de hellere havde ham nær end langt fra sig. Dette gav ham et stort Lov, som det ogsaa er stort Lov værd, at unge Herremænd, som forsaarsages vel undertiden

¹⁾ Ligtalen hos Bricka og Gjellerup S. 74 ff.; jfr. Fam. Rosenkr. Hist. II under Otte Holgersen, Holger Holgersen og Oluf Nielsen. — I et Retsdokument fra Oktober 1549 (Geh. Ark., Auslând. Registrant fol. 114) udgives Holger Rosenkrantz for at være 30 Aar, altsaa født c. 1519, men der er rettet i Tallet, og det er neppe korrekt.

til Drik og Lystighed, vide at holde Maade.» Han kom derfor i Kongens «synderlige Gunst» og blev i Juli 1542, 25 Aar gammel, forlenet med Vordingborg Slot med tiliggende Herreder som kongeligt Afgiftslen¹⁾.

For øvrigt var Holger Rosenkrantz i disse Aar meget optagen af at værge sit og sine Brødres Gods. «Til Boller» kaldes han selv i Aaret 1540, da han forstrakte Kongen med en Sum Penge og tillige med en Del andre Adelsmænd fik Underpant i Kallø. Samtidig styrede han ogsaa det norske Gods²⁾ og førte sammen med Mogens Gøje den store Kamp om Gisselfeld med Peder Oxe (se nærmere under denne). Ogsaa om Gjelskov Hovedgaard i Fyn, hvori hans Fader Otte Holgersen i sin Tid havde købt en Søsterlod af Fru Tale Flemming og Emik Hartvigsen, førte han i disse Aar paa sin egen og sine Søskenes Vegne en stor Strid med Emik Hartvigsens Arvinger. Ved en kgl. Rettertingsdom af ²⁰/₁ 1541³⁾ blev den femte Part af denne Hovedgaard tilkendt Otte Holgersens Børn, med mindre Fru Tale og de øvrige Arvinger kunde fremlægge det Brev, hvori Otte Holgersen skulde have erkjendt, at Købet kun var foregaaet paa Skrømt for at hindre, at den «vildsomme» Emik Hartvigsen forødt sit Gods. Sagen kom derfor atter for paa Kongens

¹⁾ Danske Kancelliregistranter 1535—50 S. 243; Dsk. Mag. 4. R. IV, 308. — Af Dsk. Mag. 8. R. VI, 159 synes at fremgaa, at han allerede i Slutningen af 1538 var Lensmand paa Vordingborg; det maa dog vist kun have været midlertidigt i Lensmandens, Arrild Ulfelds, Fraværelse (smst. S. 223). — Erslev, Lensmænd S. 25 (der lader ham have Lenet paa Genant).

²⁾ Brev af ³¹/₁₂ 1541 (o: 1540) i Dipl. Norv. VI, 785; Brevet er dog beseglet med et Rosenkrantz-Vaaben med Bogstaverne E. R. K. (o: Erik Rosenkrantz).

³⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 156.

Retterting i Maj 1542¹⁾). Her fremlagdes vel ikke et saadant Brev af Otte Holgersen, men flere Vidnesbyrd om, at Otte Holgersen skulde have erklæret, at «han holdt Skjødebrevet Fru Tale og hendes Børn til Bedste», og at han ikke havde givet Penge eller Fyldest for denne Anpart i Godset. Retten erklærede da, at det Skjødebrev, som Fru Tale og hendes Husbond havde udgivet, og hvori Sælgeren tilstod at have faaet Fyldest, skulde staa ved Magt, dog saaledes, at Holger Rosenkrantz paa Grund af den Tvivl, der hæftede ved Sagen efter de fremlagte Vidnesbyrd, selv tolvte med gode Riddersmændsmænd skulde aflægge Ed paa, «at det er skjelligt og redeligt kjøbt og betalt»; dog skulde det staa i Holgers Haand, naar han vilde aflægge denne Ed, og imidlertid maatte han ikke befatte sig med noget af Godset. Endnu i September s. A. stævnedes Holger Rosenkrantz en af Arvingerne for et Gjenbrev, han sagde at have mod Otte Holgersens Skjødebrev. Om han i en saa tvivlsom Sag har dristet sig til aflægge den krævede Kjensed, og om han har kunnet faa elleve andre med hertil, er dog uvist; man mærker ikke senere noget til, at Gjelskov var i Rosenkrantzernes Hænder²⁾).

Om Boller var der endnu i disse Aar forskellige Stridigheder om Oppebørslerne fra ældre Tider. Let blev Sagen ordnet med Fastrene, Fru Else Holgersdatter Hr. Kristiern Frises og Fru Sofie Holgersdatter Hr. Axel Brahes, idet disse $\frac{3}{2}$ 1542 oplod til Holger Rosenkrantz og hans Søkende al den Lod, Arvelod og anden Rettighed, som var tilfaldet dem i Boller Hovedgaard, Grund og Bygning som Erstatning for, at den Oppebørsel,

¹⁾ Smøts. Nr. 164.

²⁾ Dsk. Mag. 3. R. VI, 352. Jfr. K. Hansen, Dske Ridderborge (II) 210, og Fam. Rosenkr. II, 91.

som Hr. Holger Holgersen († 1534) paa sine Broderbørns Vegne havde oppebaaret, og som der atter ved hans barnløse Død var tilfaldet dem Lod i, var større end den Oppebørsel, som Otte Holgersen i sin Tid havde oppebaaret for den den Gang umyndige Holger Holgersen. Mere indviklet blev Forholdet til Gabriel Gyldenstjerne til Restrup, der havde ægtet Hr. Holger Holgersens Enke, Karen Fris, og som nu paa sin Hustrus Vegne gjorde Fordring paa Andel i Boller og i Oppebørslerne fra Otte Holgersens Tid. Efter flere Aars Strid forligtes Sagen dog endelig ved en Kongedom af $14\frac{1}{2}$ 1547 saaledes, at Gabriel Gyldenstjerne paa sin Hustrus Vegne skulde udrede til Otte Holgersens Børn 2200 Daler i visse Terminer og det hele gjensidige Krav dermed være afgjort¹⁾.

Først nu kunde der foretages Skifter mellem Brødrene indbyrdes; Otte Rosenkrantz kaldes saaledes »til Boller» endnu 1547; Erik kaldes i Begyndelsen undertiden til Næsby og senere »til Valsø», en Gaard, han maa have faaet efter eller af sin Faster Sofie, der maa have arvet den efter sin Moder, Fru Anne Mejnstrup. Den yngste Broder, Jørgen, var først 1544 vendt hjem fra sin Studierejse til Vittenberg og holdt derpaa i nogle Aar Hus paa Boller sammen med sin Broder Otte, medens Holger meget sjældent synes at have opholdt sig her i disse Aar, optagen af sin Stilling ved Hove. Først i Aaret 1547 holdtes et foreløbigt Skifte (Tokkeskifte), hvorved Otte synes at have beholdt Boller, medens Jørgen i nogle Aar tog Sæde paa Næsbyholm (saaledes endnu 1548). Da Jørgen imidlertid samme Aar atter drog til Udlandet og da Holger i dette Aar giftede

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 163, 181, 184, 185; jvfr. Dsk. Mag. 3. R. VI, 352; 4. R. I, 327—28.

sig, tog Otte, der ogsaa kort efter giftede sig, Ophold paa Næsbyholm, medens Holger fra 1548 af satte varig Bo paa Boller. Først efter Jørgens Tilbagekomst fra Udlandet 1551 blev der foretaget et virkeligt Skifte, hvorved Holger blev Eneherre paa Boller, Otte paa Næsbyholm, Erik paa Valsø og de norske Godser (Næssøen, Godserne i Helgeland o. s. v.), medens den yngste, Jørgen, fik Strøgods, hvoraf han først dannede Skabygaard (Skafføgaard) og senere Rosenholm¹⁾.

Holger Rosenkrantz var imidlertid bleven en højt anset Mand i Rigets og Hoffets Tjeneste. Efter at han i Begyndelsen af 1543 som en af de vigtigste Førere havde ledsaget Rigmarsken, Erik Banner, paa Toget til Sverig i Anledning af Dacke-Fejden, blev han strax efter Hjemkomsten udnævnt til Hofmarskalk. «Dette Embede», siges der i Ligtalen, «haver han nogle Aar (o: 1543—48) forestaaet med stort Held og Yndest, saa at kongelig Majestæt haver haft et naadeligt Behag deraf»²⁾.

I Aaret 1545 blev han derpaa i Forening med Borkart von Boinenburg, Lensmand paa Saltø, med 500 Ryttere sendt de evangeliske Fyrster, Landgrev Filip af Hessen og Hertug Moritz af Sachsen, til Hjælp mod Hertug Henrik af Brunsvig. Han har saaledes formodentlig deltaget i Slaget ved Nordheim d. 21. Oktober, hvor denne Katholicismens og Kejserens ihærdige Forkæmper i Tyskland, i sin Tid Kristiern II's Ven, blev slaæet og fangen³⁾.

¹⁾ Dsk. Mag. 4. R. I, 290; Geh. Ark., Sønder H. i Aarhus Stift, Nr. 58; Jørgen Rosenkrantz's Selvbiografi i Dsk. Mag. 1. R. IV, 195 ff. — 1547, 7. December, opgjordes Sagen med Albrecht Gøje paa Anne Rosenkrantz's Vegne om det norske Gods (Fam. Rosenkr. I, Dipl. Nr. 183).

²⁾ Fam. Rosenkr. II, 253; Bricks og Gjællernp S. 78 ff.

³⁾ Ligtalen S. 76; jfr. Dsk. Mag. 4. R. III, 257.

Atter i Aaret 1548 maatte Holger Rosenkrantz til Udlandet, denne Gang for at deltage i det store Brudetog til Sachsen med Dronning Dorothea og Prinsesse Anna, der senere skulde blive saa afholdt i Sachsen under Navnet «Mutter Anna» og som stadig vedblev at staa i nøje Forbindelse med Danmark, især den Kreds, hun havde lært at kjende ved sin Moders Hof, især Rosenkrantzerne, Birgitte Gøje og flere. Paa Rendebanen ved Kolding øvede Adelsmændene sig foreløbig til de Turneringer, der skulde holdes i Torgau i Anledning af Festen¹⁾. Selv samledes Brudetoget i Flensborg. Foruden af Dronningen, Prinsessen og Hertug Hans fra Haderslev bestod det af ti kongelige eller hertugelige Raader og henved 60 andre danske eller holstenske Adelsmænd, hver med et betydeligt Antal Svende og Heste, foruden et stort Antal lavere Hofbetjente, dels til Hest, dels i tunge Vogne med 8 eller 4 Hestes Forspand, der i September Maaned langsomt bevægede sig hen ad Nordtysklands daarlige Veje, Paa Vejen sluttede Dronningens Broder, Hertug Frants af Sachsen-Lauenburg, og Kongens Søster, Hertuginde Elisabeth af Meklenborg, sig til Toget, saa at det hele Tog, der den 7. Oktober mødte til Formælingen, udgjorde omtrent 900 Heste. Efter den Tids Forhold var dette som en hel lille Hær, der havde sat sig i Bevægelse. Holger Rosenkrantz havde selv maattet give Møde med 6 Heste, hans Broder Otte, da kongelig Hofsinde, med 5 Heste; ogsaa den yngste Broder, Jørgen, havde sluttet sig til Toget, dog paa egen Haand, for at træde i Tjeneste hos Brudgommens Broder, den navnkundige Kurfyrst Moritz af Sachsen.

¹⁾ Fyhn, Efterretninger om Kolding, S. 256.

Marskalk-Embedet beklædtes paa Toget dog ikke af Holger Rosenkrantz, men af Peder Oxe, og Hr. Mogens Gyldenstjerne indtog Stillingen som Hofmester. Holger Rosenkrantz havde nemlig nedlagt sin Stilling som Hofmarskalk for i større Ro at kunne trække sig tilbage til sine Forleninger og Godser. Kort efter Hjemkomsten (1548) ægtede han nemlig Mette Movridsdatter (Krognos), Datter af den rige Hr. Movrids Olsen (Krognos) til Bolle-rup, Bregentved m. m. og Fru Eline Gøje Mogensdatter. Mette Movridsdatter var saaledes en Datterdatter af den gamle Fru Anne Movridsdatter (Gyldenstjerne), Hr. Predbjørn Podebusks Enke, der faa Aar før var død paa Skjoldnæsholm hos sin Søn af første Ægteskab, Movrids Olsen (Krognos)¹⁾. — Brylluppet stod i Kjøbenhavn, og Sjællands Biskop, den navnkundige Peder Palladius, holdt selv Brudetalen²⁾. Brylluppet stod altsaa samme Aar som Peder Bildes med Jfr. Birgitte Rosenkrantz til Vallø.

Ved dette Giftermaal kom Holger Rosenkrantz ind i en rig og anset Slægt. Vel var Hr. Movrids Olsen selv ikke nogen fremtrædende Mand, men hans Hustru Eline Gøje var en ædel og højt anset Kvinde, en værdig Søster til Fru Birgitte Gøje. Selv havde hun i Dronningens Følge fulgt den unge Prinsesse Anna til Sachsen, ligesom hendes Mand Movrids Olsen, saa at omtrent hele Familien havde været samlet her, og hun vedblev stadig at staa højt i Dronningens Gunst. I Forening med sin Broder Albrecht Gøje, der var gift med Holger Rosenkrantz's Søster Anna, besad hun Klavsholm i Jylland, og

¹⁾ Se Fam. Rosenkr. II, 54—56.

²⁾ Udkast til Brudetalen findes i Ny kirkehist. Saml. IV, 694; jvfr. Ligtalen hos Bricka og Gjellerup S. 77.

da hun og Movrids Olsen kun havde to Børn, Sønnen Oluf Movridsen (Krognos) og Datteren Mette, havde Holger Rosenkrantz ved dette Giftermaal faaet Udsigt til en stor Arv i Fremtiden. Det nygifte Par boede i Begyndelsen vistnok dels paa Boller, dels paa Vordingborg Slot, som Holger Rosenkrantz endnu havde i Forlening og hvorpaa han ⁹/₁₀ 1550 fik et nyt Lensbrev, nu dog „paa Genant“ (d: paa fast Løn)¹). Kort efter døde imidlertid hans Svigerfader paa sin Forlening Skjoldnæsholm (²⁴/₁₁ s. A.) og blev begravet i Krognos'ernes Familiegrav i Ringsted, hvorhen Holger Rosenkrantz og Fru Mette med en større Kreds af de nærmeste Slægtninge fulgte Liget²). Fru Elline Gøje flyttede det følgende Foraar til sin Gaard Klavsholm i Jylland; Sønnen Oluf Movridsen overtog Bollerup i Skaane, Bregentved udlagdes i Fællesskab for ham og hans Søster Mette³).

Ogsaa Holger Rosenkrantz opslog kort efter sin Bolig i Jylland, nemlig paa Bygholm ved Horsens, i Nærheden af Boller. Allerede ¹⁵/₇ 1551 fik han nemlig Tilladelse til at indløse Bygholm Pantelen af Otte Gyldenstjernes Arvinger, og kort efter fik han Generalkvittering for den Tid, han havde haft Vordingborg i Forlening. Otte Gyldenstjernes Enke, Helvig Gøje, der var en Halvsøster til Elline Gøje, vilde dog ikke godkjende den Kontrakt, som hendes Broder Eskild Gøje som Lavværge for hende havde indgaaet med Holger Rosenkrantz, saa at denne endogsaa maatte stævne hende for Kongens Retterting. Tilsidst fik Kongen dog mæglet et Forlig, ifølge hvilket Holger Rosenkrantz strax skulde overtage Lenet med Ladegaarden og

¹) Danske Kancelliregistranter 1535—50, S. 456.

²) Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, S. 109.

³) Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 149 ff.

en Del af Afgifterne mod Udbetalingen af Pantesummen til Fru Helvig, der imidlertid skulde beholde Bygholm Slot med alle dertil hørende Huse og nogle af Afgifterne indtil 1ste Maj. 10de Maj 1552 fik Holger Rosenkrantz derpaa kongeligt Pantebrev paa Bygholm med de dertil liggende 4 Herreder¹⁾).

Da Holger Rosenkrantz nu for Alvor var bleven knyttet til Jylland, begyndte han en Række Ejendoms-handler og Mageskifter, som der senere vil blive Lejlighed til nærmere at omtale. I Foraaret 1552 deltog han derpaa i den jyske Adels Møde i Viborg, hvor aarlige Adelsmøder fastsattes til Trinitatis Søndag. For øvrigt fik han strax nok at gjøre med de Rustninger, Kongen paa denne Tid foretog af Frygt for Uroligheder i Tyskland, og da Kongens Broder, Hertug Adolf, paa denne Tid skulde have en Sammenkomst med Kongen paa Dronningborg ved Randers, maatte han modtage Hertugen i Kolding og ledsage ham til Randers²⁾). — I Juli Maaned deltog han derpaa i en Herredag i Kjøbenhavn, og nævnes her d. 8. Juli 1552 første Gang som Rigsraad. Han er altsaa bleven det omtrent samtidig med den noget yngre Peder Oxe, selv omtrent 35 Aar gammel.

Som Rigsraad indtog Holger Rosenkrantz en betydelig Stilling, og en Mængde forskellige Hverv bleve ham efterhaanden overdragne, hvoraf kun de vigtigste kunne medtages i denne Fremstilling. — I Aaret 1554 blev han tillige med flere andre Raader sendt til et Møde i Elfsborg med svenske Raader for at udjævne de Stridspunkter, som

¹⁾ Geh. Ark., Bygholm Nr. 5; Reg. o. a. L. V, 122; 377; Tegn. III, 410 b; 418—14.

²⁾ Tegn. 1552 f. 64; Reg. f. 378; Krag og Stephanus, Suppl. 114. Dske Kong. Hist. 53.

stadig var mellem Rigerne. De mødtes ogsaa her omtrent d. 1. Maj; men man kom ikke til noget Resultat om alle disse ynkelige Smaakævlerier. Endelig erklærede de danske Sendebud, at de vare hjemkaldte, fordi der fandt store Rustninger og Troppesamlinger Sted i Nordtyskland¹⁾. — Disse stadige Troppesamlinger i Tyskland foruroligede Regeringen i høj Grad. Nye Skattepaalæg paabødes, for at Fæstningerne kunde sættes i tilbørlig Stand. Holger Rosenkrantz fik da i Forening med Hr. Otte Krumpen, der var bleven Rigmarsk efter Erik Banners Død i Marts 1554, i Begyndelsen af Aaret 1555 Ordre til at oppebære af samtlige jydskes Lensmænd den paalagte Landehjælp²⁾. Det var vistnok i den Anledning, at Holger Rosenkrantz i Forening med Otte Krumpen og Erik Krabbe i September 1554 var bleven sendt til Viborg under St. Mauritii Marked for at underhandle med den jydskes Adel, som paa denne Tid i stor Mængde plejede at samles i Viborg. Adlen viste sig nok villig til at gaa ind paa Kongens Begjæring, men opstillede til Gjengjæld forskjellige Ønsker, som de overdroge de tre nævnte Mænd at forebringe Kongen. Heriblandt var, at Kongen vilde unde Adlen to Jomfruklostre, at de ikke skulde nødes at give deres Børn til Bønder og ufri Folk, en Bøn, der for saa vidt blev opfyldt, som det ved en Rigsraadsbeslutning af 1. Oktbr. 1556, der er medbeseglet af Holger Rosenkrantz, bestemtes, at Maribo Kloster skulde vedblive at bestaa som et adeligt Jomfrukloster³⁾. — Desuden androges paa, at Møn-

¹⁾ Krag og Stephanus II, 233; Krag's Chr. III, 367; 376; Huitfeldt S. 1548—50; Tegel, Gustav I Hist. II, 291—304.

²⁾ Tegn. 1555 fol. 499; 527; ¹/₁₁ 1558 (Reg. fol. 448) udstedtes Kvittering til Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz for denne Landskat fra 1555, nemlig 30,407 Daler m. m.

³⁾ Reg. 1556 fol. 257; Kall-Rasmussen, Musse Herred, I, 157 f.

stringerne af Adlen herefter maatte ske stiftsvis, altsaa ikke som tidligere almindeligt for Jyllands Vedkommende i Viborg. Ogsaa dette Ønske synes at være taget til Følge; saaledes holdt Holger Rosenkrantz i Foraaret 1556 i Forening med Jørgen Lykke Mønstringer over Aarhus Stift dels ved Brabrand, dels udenfor Aarhus og Horsens, og det samme var Tilfældet i de følgende Aar¹⁾.

I Februar 1555 blev derpaa Holger Rosenkrantz tillige med en Mængde andre Raader og Adelsmænd udset til at ledsage Dronningen og Hertug Frederik til Wismar, hvor Kongens Søsterdatter, Frøken Anna Sofie af Preussen, d. 15. s. M. holdt Bryllup med Hertug Hans Albrecht af Meklenborg. De udskrevne Adelsmænd, blandt hvilke ogsaa Peder Bilde og Holgers Broder Jørgen vare, skulde møde i Kolding ved Kyndelsmisse Tider; i Forvejen skulde de aftale, hvem de skulde være i Vogn sammen med, fire i hver Vogn, dog kun med to Heste for hver; de skulde »udfly sig i gode Klæder og en Guldkjæde, som de kunde gaa Kongen og Riget til Ære med»; deres Svende og Dreng skulde være klædte i Kongens Hofklædning med Kongens Farve i Ærmet; hver skulde have fire gode Heste med og sørge for »gode agtede Karle, som ikke ere Drankere eller ville gjøre Klammer og Trætte»²⁾. Dronningen

¹⁾ Dske Saml. i Geh. Ark. Nr. 301; Tegn. 1556 fol. 23; 24. — Mødet i Viborg sættes i Suppl. til Krag til Aar 1552; men da Otte Krumpen i Brevet kaldes Rigsmarsk, kan det i det tidligste være fra 1554; thi Erik Banner, der endnu i en Dom Fredag efter Fastelavn 1554 (Geh. Ark. Ribe Stifts Br. Nr. 590) kaldes Rigsmarsk, døde 28. Marts s. A. (Fam. Rosenkr. II, 257). Lige-
saa urigtigt er Aarstallet »Severini Dag 1554» i Suppl. til Krag S. 232, thi da var Erik Banner død, og Holger Rosenkrantz ikke »vor Mand og Tjener», men tillige Rigsraad.

²⁾ Tegn. 1554 fol. 473; 474. De udskrevne Raader vare: Mogens

og Hertug Frederik kom dog ikke med, men Hr. Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz udsaaes til at repræsentere Kongen. Festen skulde dog ikke gaa af uden Trætte; men denne kom rigtignok ikke fra Staldkarlene. Da Bryllupsdansen skulde begynde, blev der anvist den polske Konges Sendebud Forrangen, saa at han skulde opføre Dansen med Bruden. Herover bleve Hr. Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz saa forbitrede, at de strax forlode Salen; thi det var ikke blot en Haan mod deres Herre, der var Brudens Morbroder, men ogsaa mod Danmarks Rige, der var ældre som Kongerige end Polen. De danske Sendebuds Opbrud vakte selvfølgelig stor Opsigt. Brudens Fader, Hertug Albrecht af Preussen, og Brudgommen skyndte sig at sende Bud og Brev til Danmark, hvori man forsikrede, at man ikke havde villet fornærme Danmark, men at man havde maattet give de polske Sendebud Forrangen, fordi Kongen af Polen var Preussens Lensherre. Kristian III hævdede i sit Svar sine Landes Forret, men lod sig for øvrigt nøje med Undskyldningen, saa at Forholdet til Meklenborg vedblev at være ret venskabeligt. Næste Aar ægtede derpaa Hertug Ulrik af Meklenborg i Kjøbenhavn Kongens Søster Elisabeth, der tidligere havde været gift med Hertug Magnus af Meklenborg. Ogsaa i disse Festligheder deltog baade Holger Rosenkrantz og hans Broder Jørgen¹⁾.

Efter Tilbagekomsten fra Meklenborg deltog Holger Rosenkrantz i den følgende Del af Aaret 1555 i mange

Gyldenstjerne, Børge Trolle, Ejler Rønnow, Holger Rosenkrantz, Niels Lange og Woyslaff Wobitzer.

¹⁾ Huitfeldt S. 1548 og efter ham Krag (v: Stephanus) S. 371—72; Tegn. 1555, 613—14. — 1555, 12. April, Kr. III til Hertugen af Preussen og Hertug Joh. Albrecht af Meklenborg, Geh. Ark. Aul. Reg. 1555 fol. 386 ff.

forskjellige Hverv; saaledes var han Medlem af den Kommission, der ordnede Præsternes Underhold (Klemmebrevene). I Forening med Otte Krumpen drog han derpaa omkring for at bestemme, hvilke Fæstninger der skulde udbedres. I det hele taget blev Holger Rosenkrantz i disse Aar brugt meget i Forening med Rigsmarsken Otte Krumpen og havde allerede nu faktisk et Slags Overtilsyn med Krigstilberedelserne i Jylland¹). Da Kongen saaledes i Slutningen af Aaret 1556 atter frygtede meget for Krigshobe, der vare samlede hinsides Elben, og da der samtidig var indtraadt en stærk Vinter, saa at Kongen ikke selv kunde komme over til Jylland, udgik der Breve (8. Decbr.) til Holger Rosenkrantz om at have alting i god Agt; hvis Fjenden gjorde Indfald i Hertugdømmerne, skulde han strax opbyde alt krigspligtigt Mandskab og hermed begive sig til Kolding, alt dog kun efter Samraad med Kansler Johan Fris. Denne Gang skete der dog ikke videre; men atter i April 1557 udbad Kongen sig Johan Frises og Holger Rosenkrantzes Raad angaaende de Breve, der atter vare indløbne om Troppesamlinger ved Elben, og der blev tilstillet Holger Rosenkrantz aabne Breve til Adlen og Almuen i Jylland om at sidde rede, og disse Breve skulde Holger Rosenkrantz lade forkynde ved Viborg Landsting. Kongen bød endogsaa (13. April) Holger Rosenkrantz at forblive paa Bygholm istedenfor at begive sig til en Herredag i Kjøbenhavn, som da var

¹) Tegn. 1555 fol. 574 (Juli), Brev til Lensmanden paa Aalborghus, at Befæstningen der paa Slottet efter Otte Krumpens og Holger Rosenkrantzes Raad skal udsættes indtil videre, da der mangler fersk Vand. — 21/7 1557: Otte Krumpen og Holger Rosenkrantz skulle antvorde Frantz Brockenhus 5000 Daler af Rigens Penninge til den Fæstnings Behov, som er foretagen paa Nyborg (Tegn. 1557 fol. 229).

udskreven, for at han «iligen» kunde begive sig Syd paa med Krigsmagten, om noget indtraf. Kort efter fik han dog Ordre til personlig at komme til Herredagen. Han mødte ogsaa ved Herredagen, der netop var stærkt optagen af Krigsudsigterne, og har i Maj og Juni deltaget i kgl. Rettertingsdomme i Kjøbenhavn¹⁾.

Kort efter bleve Holger Rosenkrantz og Otte Krumpen tillige med to andre Rigsraader i Kongens Sted sendte til et Møde i Flensborg angaaende de evindelige Kævlerier med de slesvigske Hertuger. Da Kongen imidlertid ikke selv havde kunnet give Møde, fordi han da modtog Besøg af sin Svigersøn og Datter fra Sachsen, gik det egentlige Møde overstyr; derimod aftaltes et nyt Møde mellem fire danske og fire hertugelige Raader i Kolding den 8. August, hvortil ogsaa Holger Rosenkrantz skulde indfinde sig²⁾. Kurfyrsten og hans Gemalinde opholdt sig denne Gang i længere Tid i Danmark. De rejste tilbage over Hertugdømmerne, og Brødrene Holger og Jørgen Rosenkrantz fik da Ordre til at skaffe dem fyrsteligt og tilbørligt Underhold paa Hjemvejen fra Kjøbenhavn til Hertugdømmerne (27. Septbr.)³⁾.

Som Lensmand paa Bygholm havde Holger Rosenkrantz i alle disse Aar en ejendommelig Sag med en Bonde, Bertel Sørensen i Grundet, der havde to Gaarde i Fæste under Lenet. Allerede i Aaret 1550 havde den daværende Lensmand, Otte Gyldenstjerne, sagsøgt Bonden, fordi han ikke ydede de samme Ydelser som de andre

¹⁾ Tegn. 1556 fol. 111; Reg. 1557 fol. 168; Tegn. fol. 181; 183. — Dsk. Mag. 4. R. V, 102; Ny kirkehist. Saml. VI, 707 f.; Ny dsk. Mag. VI, 164—65.

²⁾ Dipl. Flensborg. II, 720; 721. Tegn. 1557 fol. 230—82.

³⁾ Tegn. 1557 fol. 241.

Bønder i Lenet; men ved en Kongedom af 1551 var han bleven fritagen for at svare en Del af de omstridte Afgifter til den i Mellemtiden afdøde Otte Gyldenstjernes Arvinger, fordi han havde bevist, at allerede Otte Gyldenstjernes Fader, Hr. Henrik Knudsen, i Aaret 1495 havde indrømmet Fritagelse for de omstridte Ydelser af Grundetgaard i hans og hans Arvingers Tid, uagtet disse Ydelser stode opførte fra ældre Tid i Lenets Jordebog; derimod erkjendtes Bertel Sørensen for pligtig til at rette for sig med Hensyn til de øvrige Afgifter og de Bøder, han var idømt, saaledes som han tidligere havde erklæret sig villig til, men endnu ikke gjort. — Saaledes stod Sagen, da Holger Rosenkrantz overtog Lenet. Forholdet mellem ham og Bertel lod til at skulle blive meget venskabeligt. Han tog sig af ham baade under denne Sag og under en Trætte, han samtidig havde med Hans Holk til Barritskov. Da disse Sager vare til Ende, forærede Bertel ogsaa Holger Rosenkrantz to Ørne for den Umage, han havde haft for hans Skyld, og da Holger Rosenkrantz havde kjøbt en Hest af ham, vilde han af samme Grund ingen Betaling have af denne. Saaledes fremstiller i al Fald Holger Rosenkrantz Sagen, medens Bonden rigtignok 7 Aar senere søgte at give det den Vending, at Holger Rosenkrantz havde «afskattet» ham disse Gaver med Urette. Bertel vilde imidlertid lige saa lidt yde sine Afgifter til den nye Lensmand som til den gamle, idet han stadig holdt sig til Forholdet i Henrik Knudsens Tid. Da disse Fritagelser imidlertid kun gjaldt for Henrik Knudsens og hans Arvingers Tid, vilde Holger Rosenkrantz have de fulde Ydelser, hvortil Gaardene stode opførte i Lenets Jordebog, og lod atter Bertel retslig tiltale ved Bjerger Herredsting, Viborg Landsting og tilsidst for Ri-

gens Ret. Bertels Slægt og Venner fik da mæglet et Forlig, saa at han mod Fritagelse for videre Betsforfølgning skulde betale Holger Rosenkrantz 50 Daler og forpligte sig til at yde samme Ægt og Arbejde af sine to Gaarde som de øvrige Bønder i Lenet. Denne Kontrakt holdt Bertel dog ikke, hvorfor han atter det følgende Aar (1554) blev stævnet for Herredsting, Landsting og Rigens Ret. Imidlertid havde han for Viborg Landsting ladet falde Ukvemsord mod Tronfølgeren, Hertug Frederik. I Oktbr. 1555 kom Sagen da atter for det kongelige Retterting. Holger Rosenkrantz lod fremlægge en Jordebog af 1514, hvori de Ydelser, han affordrede Bertel, stode opførte; men da denne Jordebog var yngre end de Breve, han havde faaet paa Fritagelsen af Henrik Knudsen (1495) og senere (1509) af dennes Enke Karen Bilde, forlangte Bertel, ligesom tidligere under Sagens Førelse, den gamle Jordebog fremlagt, der «for hundrede Aar siden» var medfulgt Lenet, da Henrik Knudsen overtog det, og be- raabte sig desuden paa Kongedommen af 1551. Disse Paa- stande tog Retten ikke tilfølge, da Dommen af 1551 kun gjaldt for Forholdene i Gyldenstjernernes Tid og da Bertel jo desuden selv skriftlig havde forpligtet sig til at yde de samme Ydelser som de andre Bønder. Retten erklærede da, at Bertel var pligtig til at rette for sig for de Sager, som han lovlig var tiltalt for til Herredsting og Lands- ting, og at Holger Rosenkrantz fremdeles skulde have Ret til at forfølge Sagen videre efter Rigens Ret. — Der blev da nu taget Rigens Rømningsbrev over Bertel. Han blev dømt fredløs, greben og sat i Taarnet paa Bygholm. Hans Slægt og Venner maatte nu se at faa Freden kjøbt tilbage for ham. Det lykkedes dem ogsaa at faa ham ud- løst mod at love at give Holger Rosenkrantz Penge og

Ørne for den Fredløshedssag, han havde over Bertel, mod at denne skulde møde i Rette for Kongen, Rigens Ret, Landsting og Herredsting, naar Holger Rosenkrantz stævnedede ham; men tillige maatte han love, at saa ofte han sad Holger Rosenkrantz overhørig med Ægt og Arbejde eller andet, han var pligtig, skulde han, naar han overbevistes herom, give Lensmanden 2 Ørne og sine Forlovere en Oxe. Dette Forlig holdt han dog lige saa lidt som de forrige. Forloverne satte ham da i Jern i 14 Dage og førte ham fra det ene Herredsting til det andet, indtil de kom til Bjerge Herredsting (Hjemtinget). Her mødte Holger Rosenkrantzes Foged og Svende med Bøddel og Rettersværd og lod, som de vilde lade ham rette, den fredløse, der igjen havde brudt Freden. Menige Herredsmænd bade ham da fri paa en 8 Dags Tid, at han kunde komme hjem for at underhandle med Lensmanden. Han maatte nu love 120 Daler og 20 Ørne og Fogeden 10 Daler, før han kunde komme «ud af de Dele (o: den Proces), de havde ham udi».

Fri kom han altsaa; men havde han før været stædig, blev han nu helt ustyrlig. Kort efter (1557) udkom nemlig en kongelig Forordning om Lenenes Styrelse, og heri blev der taget stort Hensyn til Bønderne; Afgifterne, især Gjæsteriet, maatte ikke afkræves uden efter de gamle Regler (o. s. v.). Disse Bestemmelser gave Anledning til adskillige Misforstaaelser; hist og her, især i Vendsyssel, opstod oprørske Trods hos Bønderne, saa at Regeringen selv maatte lade Kommissærer drage til Vendsyssel, og maaske ogsaa andre Steder, for at undervise Almuen om Lensforordningens rette Forstaaelse. Nu vilde Bertel slet intet udgive til Bygholm; han søgte ogsaa at stifte «Mytteri» blandt de øvrige Bønder og erklærede højt og

lydelig, at Kongen havde givet dem en Reces, at de ikke mere skulde yde Ægter og Arbejde eller noget Gjæsteri til Bygholm (1558). Ved en tidligere Lejlighed (1557) havde han imidlertid sagt paa Tinget: «Hvad skjætter jeg om Kongens Reces», og ladet falde mange andre «forkastelige, utilbørlige og oprørske Ord», baade paa Herredstinget og andensteds, og da Holger Rosenkrantz tilbød at ville sætte Borgen for, at han vilde tilbagegive Bertel alle de Penge og Øxne, han havde ladet oppebære af ham for de forskellige Faldsmaal, naar Bertel vilde stille Borgen for at ville møde 14de Dagen derefter for Dom og Ret «og nyde og undgælde, hvad Dom og Ret kan give», — saa vilde hverken han selv møde eller nogen anden paa hans Vegne. Nej, Bertel tog Sagen paa en anden Maade; han stævnedes Lensmanden for Kongens Domstol i Kolding d. 17. Oktbr. og beskyldte ham for med Urette at have «afskattet» ham Penge og Øxne m. m. Men Retten erklærede, at eftersom Holger Rosenkrantz havde ladet ham retslig forfølge efter Loven for alle Sagerne og Bertel selv havde tinget med ham for alle de Sager, hvori han var dømt, saa havde Holger Rosenkrantz ingen Uret gjort ham i disse Sager. Nu tog Holger Rosenkrantz Gjenstævning over ham, og 4 Dage senere blev den Dom afsagt, at efterdi han lydelig havde standet for Tingsdom og foragtet Kongens Reces og desuden sagt mange utilbørlige og oprørske Ord, samt endnu sad inde med Landgilde, Ægt og Arbejde og saaledes havde været Lensmanden ulydig og overhørig paa Kongens Vegne, saa skulde denne strax tage Bertel Sørensen i Forvaring og føre ham for Bjerge Herredsting og Herredsfogeden der dømme ham efter Loven.

Hermed ende Oplysningerne om denne langvarige

Sag. Om han er bleven dømt som Oprører og henrettet, det vide vi ikke; men hele Sagen kaster et ejendommeligt Lys over den mangelfulde Retstilstand i det 16. Aarhundrede. En i og for sig ubetydelig Sag bringer en Mand, der med stor Sejghed holder paa sin formentlige Ret, uden at der, som det synes, fra Begyndelsen af er gjort ham Uret, tilsidst i Kollision med hele Retstilstanden og gjør ham oprørsk. Man kommer til at tænke paa en lignende Sag fra det følgende Aarhundrede, da en stridbar Smed i Bukkerup paa Sjælland af en lignende Grund kommer i Strid med «de Højlærde» og tilsidst efter mange Aars Forløb ender som fredløs og bliver dræbt, efter i mange Aar at have været en Skræk for hele Omegnen¹⁾.

Netop som Slutningen af denne Sag stod paa, havde Holger Rosenkrantz fulgt Kongen og hans Søn, Hertug Frederik, paa deres Rejser i Jylland; i Begyndelsen af September havde han saaledes deltaget i en kongelig Rettertingsdom i Aalborg²⁾. Pestagtige Sygdomme rasede imidlertid i Landet; Birgitte Gøje plejede saaledes syge i sit Hjem, og Herluf Trolle nærede stor Bekymring for hende «i denne farlige og skrøbelige Tid». Fru Elline Gøje havde ligget syg paa Klavsholm, men var dog kommen sig. Sygdommen angreb imidlertid ogsaa hendes Datter, Holger Rosenkrantzes unge Hustru, Mette Krog-nos, der opholdt sig paa Bygholm. «Gud har lagt Korset saa haardt paa din Søster, at hun ikke kan komme deraf med Livet», skriver Fru Elline d. 23. September 1558 til

¹⁾ Dommene hos Rosenvinge I, 167—69; II, 153—157; 246—51; 251—54 og Rosenvinges Bemærkninger i Indledn. til 2den Del. — Om Peder Smed i Bukkerup henvises til Danske Mag. 4. R. IV, 105—45.

²⁾ Rosenvinge II, 233; 235.

sin Søn Oluf Movridsen, idet hun beder ham komme til Jylland; „jeg tænker, at Holger har skrevet dig al Lejligheden til, hvorledes det er fat med din Herre¹⁾. Den Tid var det ikke saa fat med hende (Mette Krognos), Gud almægtigste vil nu have hende af denne Jammerdal og til det evige Rige, saa vil baade du og jeg sætte vor Vilje i hans Vilje, han véd bedst, hvad os er nyttigst.“ Den 26. September døde hun; den 4. Oktober underrettede Moderen fra Bygholm sin Søn herom og at hun allerede var bleven begravet d. 2. Oktbr. i Boller Sognekirke (Udt Kirke). „Hun fik en salig kristelig Afgang“, skriver hun, „og haver jeg ingen Tvivl om, at hun ogsaa fanger en glædelig Opstandelse, og blev hendes Lig begravet i Boller Sognekirke nu i Søndags og fik en statelig Begravelse. Gud véd, at jeg havde gjerne set, at du havde været der hos, om Gud havde det forset, at jeg maatte have haft dig for Øjne, efterdi Gud havde taget det andet, han havde givet mig. Her er intet sket uden hans guddommelige Vilje og Forsyn.“ — „Jeg har vel befundet“, tilføjer hun, „hvad et moderligt Hjerte er baade for dig og din salig Søster; du er ikke meget af mit Sind (o: Tanke), thi jeg er nu som den, ikke uden ét Øje haver. Herren har givet, han har taget, ham ske Lov og Ære til evig Tid“²⁾).

Med Mette Movridsdatter havde Holger Rosenkrantz efter Gravskriften i Udt Kirke to Døtre, Margrete og

¹⁾ Enten Kristian III, der vistnok allerede da var syg, eller maaske snarere Fr. II, i hvis Tjeneste Oluf Movridsen da var, og i saa Fald sigtes maaske nærmest til hans Forhold til Anna Hardenberg.

²⁾ Brevene ere trykte hos Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed S. 153—58; smilgn. Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 148—57. Becker, Herluf Trolle og Birgitte Geje S. 31—32.

Ellen; men de vare begge døde som smaa, saa Holger Rosenkrantz nu sad ene tilbage paa Bygholm. Som Arving efter sin Hustru kunde han vel gjøre nogle Fordringer til Fru Elline Gøje og Oluf Movridsen. I Forening med denne udstedte han ogsaa Juledag 1558 en Erklæring om, at Fru Elline frit og kvit maatte beholde Bregentved Hovedgaard paa Livstid, saaledes som det var aftalt i Fru Mettes Levetid¹⁾. Fru Elline giftede sig imidlertid i Februar det følgende Aar med Vincents Juel, Søn af Jens Juel til Hesselmed ved Varde. I hendes Breve til Sønnen ogsaa efter denne Tid omtales hyppigere Forholdet til «Holger», hvem hun anbefaler ham at sætte sin Lid til i alle Sager²⁾. Fru Elline døde selv d. 20. Februar 1563 under et Besøg hos sin Søster Birgitte i Ring Kloster ved Skanderborg. Endnu i Slutningen af December 1564 var det endelige Skifte mellem Oluf Movridsen og Holger Rosenkrantz dog ikke opgjort. «Jeg vil nu næst Guds Hjælp gjøre det til Ende med Holger», skriver Oluf Movridsen paa denne Tid til Birgitte Gøje, «før jeg drager over (til Skaane), om han nogenlunde vil, saa at I skulle vist spørge, at Skylden ikke skal findes hos mig»³⁾. Holger Rosenkrantz synes for øvrigt stadig at have taget sig af Oluf Movridsen og synes ogsaa at have haft stor Del i hans senere Ægteskab med Anna Hardenberg og de dertil knyttede romantiske Forhold.

Ret lang Tid fik Holger Rosenkrantz ikke Lejlighed til at hengive sig til Sorgen over sin Hustrus Død. Allerede midt i samme Maaned finde vi ham i Anledning af Bertel Sørensens Sag paa Koldinghus, hvor Kong Kristian

¹⁾ Brasch, Bregentved, S. 152 f.

²⁾ Bricka, anf. Skr. S. 114; 160 f.

³⁾ Bricka, anf. Skr. S. 181.

III havde taget Ophold for længere Tid og hvor hans Broder Jørgen da var Lensmand. Han har medundertegnet den koldingske Reces af 13. December og har vistnok endnu været her, da Kong Kristian III døde d. 1. Januar 1559.

Med den unge Kong Frederik II stod Holger Rosenkrantz paa en fortrolig Fod. Han havde været Hofmarskalk paa den Tid, da Prinsen endnu opholdt sig ved sin Faders Hof, og senere, da Prinsen havde faaet sin egen Hofstat paa Malmøhus (1554), hvortil ogsaa Broderen Erik hørte, havde han oftere haft Lejlighed til at være i hans Nærhed. De havde været sammen under Kongens Rejse i Jylland i September 1558. Endnu 16. Oktbr. havde de samtidig været paa Koldinghus; men Prinsen var derpaa taget tilbage til Malmø og kom, uagtet Moderens gjentagne Skrivelser, for sent tilbage til at overvære sin Faders Død¹⁾. «Du kan aldrig tro», skriver Dronningen i et af disse Breve til Sønnen (16. December), hvor bedrøvet din Holger har været over, at han skulde være saa længe borte fra dig²⁾. — Efter Faderens Død synes Holger Rosenkrantz ogsaa til Stadighed at have været om Sønnen. Han kaldes i denne Tid endogsaa atter «Hofjunker», skjønt han i en længere Aarrække allerede havde været Rigsraad³⁾; han overværede Kongerne Kristian III's og Kristiern II's Begravelser i Odense og fulgte derpaa med den unge Konge til Jylland, hvor denne i længere Tid opholdt sig, dels paa Dronningborg ved Randers, hvor Jørgen Rosenkrantz nu var bleven Lensmand, dels i Aarhus og paa Kallø. Af Raader var der

¹⁾ Jf. Bricka, anf. Skr. S. 181.

²⁾ Geh. Ark. Aarsb. I, 88.

³⁾ Grundtvig, Medd. fra Rentekammerarkivet 1873—76 S. 153.

da kun tilstede Holger Rosenkrantz, Johan Fris og Korfitz Ulfeld. Han blev ligeledes paa denne Tid udset til at fungere som «Skjænk» ved Kroningsfesterne, der vare fastsatte til August Maaned, og skulde sammen med Jørgen Lykke som Køgemester «bestille og lade beskrive, hvad som skal paaholdes i Kjøkken og Kjælder»¹⁾.

Denne Hofstilling afbrødes ved Kongens Ditmarsker-tog. Holger Rosenkrantz ledsagede Kongen i Slutningen af April Maaned med ti Heste til Slesvig, hvor Aftalen med de holstensk-slesvigske Hertuger blev nærmere truffen. I Maj var han blandt de Raader, der udsendtes for at mønstre de antagne Krigsfolk; paa Krigstoget selv var han en af de tre Krigskommissærer, der skulde have Overopsyn med Sagernes Ledelse, især med Provianteringen og Pengemidlernø o. s. v. Ligeledes havde han Plads i det af høje Officerer bestaaende Krigsraad, der i Forøning med Fyrsterne og Feltmarskalken, den gamle Johan Rantzau, skulde have den øverste militære Ledelse. Den 13. Juni stod Hovedslaget ved Hejde; Holger Rosenkrantz har selv i Udt Kirke ved Boller ladet anbringe en Minde-skrift herom, hvor alle de betydeligste Hærførere nævnes. Den 18. Juni vendte Kongen tilbage til Kjøbenhavn, og samtidig vistnok ogsaa Holger Rosenkrantz²⁾.

Den 20. August fandt derpaa Kroningen Sted med stor Højtidelighed i vor Frue Kirke i Kjøbenhavn i Overværelse af en Mængde fremmede Herrer og Fyrster. I det højtidelige Optog til Kirken red den nylig udvalgte Rigs-

¹⁾ *Dsk. Mag.* 3. R. III, 302; *Tegn.* 1559 fol. 36; 50. — Brev fra Joh. Fris til Mogens Gyldenstjerne, Statholder i Kbhvn., dat. Randers misericordia dom. (24. April) 1559, *Dske Kong. Hist.* Fasc. 39; A. Heise, *Diplom.* Viberg. S. 333.

²⁾ Jacobsen i *Hist. Tidsskr.* II, 19; Resen, *Fr. II's Krøn.* S. 8 ff.; 53. — *Marm. Dan.* II, 186.

hofmester Ejler Hardenberg med Kronen, Hr. Mogens Gyldenstjerne med Sceptret, Rigsmarsken Hr. Otte Krumpen med Sværdet og Holger Rosenkrantz med Æblet, saaledes som det ses af de gamle Tegninger, man har heraf. Da Kongen derpaa var bleven salvet af Biskoppen og kronet af Rigens Raad, uddeltes Ridderslaget¹⁾. Blandt de Mænd, denne Ære var tiltænkt, var ogsaa Holger Rosenkrantz; men han tillige med flere andre Adelsmænd «med største Ærbødighed sig undskyldte og Hans Majestæt paa det ydmygeligste og underdanigste takkede». Grunden angives ikke, men antages at have været religiøse Betænkeligheder ved som Protestanter at aflægge Riddereden. Heller ikke Holger Rosenkrantzes Brødre Erik og Jørgen eller Peder Oxe og Peder Bilde modtog nogensinde denne Værdighed, lige saa lidt som i en tidligere Tid Rigsmarsken Erik Banner, uagtet alle disse Mænd maatte anses for selvskrevne til denne Værdighed, hvis de selv havde ønsket den. Mulig har den adelige Selvfølelse ogsaa gjort sig gjældende ved denne Vægring. — Efter Ridderslaget forlod man atter Kirken, Kongen bærende Rigsklenodierne, undtagen Rigsæblet, som Holger Rosenkrantz atter bar foran ham. Muntre Gjæstebud fulgte efter, hvori Holger Rosenkrantz fungerede som Skjænk for de fyrstelige Personer. Ogsaa i de Turneringer deltog han, som den følgende Torsdag gaves paa

¹⁾ De nye Riddere vare Rigshofmesteren Ejler Hardenberg, Børge Trolle, Tage Ottesen (Thott), Verner Parsberg, Erik Krabbe, Jørgen Lykke og Niels Lange, se Henrik Smiths Aarbog hos Børdam, Mon. hist. Dan. I, 646. Hos Resen fattes flere af de her nævnte; at disse Mænd imidlertid ikke vare Riddere den 12. August, ses af Hndf.; men senere vare de det. Børge Trolle betegnes dog lige saa lidt som Herluf Trolle som Ridder i en Rigsraadsliste fra 1559 (G. A.).

Gammel Torv og hvoraf man endnu har en gammel Afbildning¹⁾. — Ogsaa Rigsraadsudnævnelser foretoges paa denne Tid, deriblandt Holgers Broder Erik Rosenkrantz, og da Jørgen derpaa 1563 opnaaede samme Værdighed, sad saaledes nu alle tre dalevende Brødre i Rigens Raad.

Holger Rosenkrantz har vistnok i den følgende Del af Aaret 1559 fulgt med Kongen; i det mindste deltog han i Oktober Maaned i kgl. Retterting i Esrom, i November i Sorø og i December i Nyborg, og herfra fik han et kgl. Kredensbrev til en Del jydske Løns mænd angaaende forskellige Hverv, han skulde meddele dem²⁾. — Ogsaa Kongen drog til Jylland, hvor han opholdt sig endnu en Del af det følgende Aar. Under et Ophold paa Em Kloster mellem Skanderborg og Silkeborg fandt han saa stort Behag i den skov- og jagtrige Egn, at han besluttede at nedlægge Klostret og omdanne det til et kgl. Slot under Navn af Emborg, som derpaa forlenedes til Holger Rosenkrantz (16. April 1560). Klosterskolen, som endnu bestod, blev hævet; for den sidste Abbed blev der sørget paa anden Maade; Præsten, Skolemesteren, Ringedegnen og Peblingene, 24 i Tallet, fik hver en Tærepeng og maatte saa feje sig bort. Til Erstatning fik Aarhus Skole (5. Maj) Kongetienderne af 10 Sogne i Hads Herred, for at 24 Disciple kunde faa Underhold deraf. — Om Efteraaret kom Kongen igjen til Emborg; de fem omliggende

¹⁾ Tegn. 1559 fol. 50 (Indbydelsen af $\frac{20}{3}$ til Turneringen, med bedste Klæder, Guld kjæder og andre Smykker, saa at de kunde gaa Kongen og Riget til Ære, hver med 6 Svende i Kongens Hofklædning, sorte Kjortler og lysegule Hoser). — Tegningen hos Tr. Lund, Danm. og Norg. Hist. IV. 29, og hos Resen S. 28 ff. Den officielle Beretning i Bruuns Danske Saml. IV, 143 ff.

²⁾ Reg. 1559 fol. 268, 276; Tegn. fol. 187; Geh. Ark. Aarsb. I. 88—89.

Birker, Ry, Dover, Tøring, Vissing og Vor, blev nu (7. Oktbr.) lagte til det Ting, som Kongen havde befalet Holger Rosenkrantz at indrette ved Emborg. Kongen blev her hele Aaret ud; Mortensdag og de følgende Dage samlede han her om sig en stor Del af Rosenkrantzernes Familie, saaledes Holgers Søster Anna, nu Enke efter Albrecht Gøje, Jørgen Rosenkrantz med hans unge Hustru, Dorte Lange, Folmer Rosenkrantz Axelsen til Stensballe med hans Hustru, Margrete Gyldenstjerne, og flere. De adelige Fruer skulde tage deres Jomfruer med, saa det vistnok er gaaet lystig til paa Emborg i denne Tid. Den 28. November, og maaske flere Dage, var Kongen derpaa Holger Rosenkrantzes Gjæst paa Boller; Julen tilbragte han derimod atter paa Emborg, optagen af Tanken om ved Magelæg og Godsomlægninger fra Silkeborg og Ring Kloster at samle Gods i Salten og omliggende Byer til det nye Slot¹⁾.

Endnu den 25. Januar 1561 var Kongen i denne Egn; thi da tilskrev han fra Hinge ved Silkeborg Holger Rosenkrantz om, at han havde modtaget hans og Dr. Hieronymus Thenners Breve angaaende Hertugen af Lüneburgs Ærinder, og at han var tilfreds med Holger Rosenkrantzes Raad angaaende Hertugens Tilbud om at tjene Kongen. Det var nemlig paa denne Tid, at man nærrede stor Frygt for Peder Oxe og «de lothningske Praktikker». Fastelavns Søndag gjorde Kongen derpaa i Ribe sin Søster Dorotheas Bryllup med Hertug Vilhelm af Lüneburg²⁾.

Imidlertid var Fru Elline Gøjes Broder, Eskild Gøje

¹⁾ Om Emborg se Reg. 1560 fol. 158, 245, 284, Tegn. 1560 fol. 388, 343, 354, 358, 361, og Becker i Maanodaskriftet Orion I, 304 f. Rørdam, Kirkehist. Saml., 3. R., III, 101 f.

²⁾ Tegn. 1561 fol. 391; Resen S. 47—50.

til Gunderslevholm, død (2. Januar 1561). Hans Regnskabslen Skanderborg med de 10 dertil liggende Herreder blev derpaa forlenet til Holger Rosenkrantz (3. April¹⁾).

Da ogsaa Vor Kloster kort før var blevet lagt ind under Bygholm, havde Holger Rosenkrantz saaledes nu næsten hele denne Egn under sig. — Emborg tabte Kongen dog snart sin Interesse for. Allerede 6. Oktbr. 1561 fik Holger Rosenkrantz Ordre til at lade Emborg Kirke med «Sofnehus», Omgang og andre «unyttige» Huse nedrive og bruge Stenene til Bygning og Befæstning af Skanderborg. Endnu i nogen Tid blev der dog lagt Gods hertil, saaledes Salten Skov; men i Aaret 1565 gav Kongen Holger Rosenkrantz «en vor Stald udi Emsborg standendes, som vore egne Heste udi stode, med det Stuehus, dertil bygt er og som vore Svende havde deres Værelse (Ophold) udi, saa han samme Huse maa lade nedtage og deraf bortføre Tømmer, Sten etc. og det siden nyde, bruge og beholde uden al Hinder²⁾». Det hele var saaledes nu opgivet; en Del af den gamle Klosterbygning stod dog maaske endnu; thi endnu 1573, da Holger Rosenkrantz maatte afstaa Skanderborg, fik han Kvittering for «Slottene» Skanderborg og Emborg. Kongen havde imidlertid kastet hele sin Kjærlighed paa Skanderborg; Emborg blev bortfæstet til to Bønder og Klosterbygningerne tilsidst helt nedrevne.

I Aaret 1561 var Holger Rosenkrantz blandt de Raader, der skulde have ledsaget Kongen til Leipzig til Vil-

¹⁾ Udkast i Døke Saml. i Geh. Ark. Nr. 377; jfr. Erslev S. 39. — ²⁾ 1/4, dat. fra Frederiksborg, fik Hans Johansen (Lindenov) og Jens Juel Ordre at være tilstede ved Overleveringen af Lenet til Holger Rosenkrantz.

²⁾ Tegn. 1561 fol. 505. Reg. 1565 fol. 90.

helm af Oraniens Bryllup med den afdøde Kurfyrst Moritz af Sachsens Datter Anna. Af Frygt for Sverig og Peder Oxes »Praktikker» blev denne Rejse dog opgiven; derimod brugtes Holger Rosenkrantz tillige med Kongens tyske Sekretær, Dr. Hieronymus Thenner, i de liflandske Anliggender¹). — Det følgende Aar (1562) deltog han derpaa i de hyppige Forhandlinger med de svenske Sendebud, og var vistnok ogsaa med Kongen i Hamborg i Anledning af hans Stridigheder med denne Stad²). — Da Syvaarskrigen derpaa det følgende Aar (1563) udbred, brugtes Holger Rosenkrantz overordentlig meget. I Begyndelsen af Juni holdt han saaledes Mønstring over Mandskabet i Bygholm og Skanderborg Len; fra Næsbyholm, som han styrede for sine umyndige Broderdøtre, laante han Kongen Skyts, og da han selv skulde anvendes i Kongens Ærinder, paalagdes det (19. Juni) Landsdommerne i Jylland at have Indseende med, at han i Mellemtiden ingen Uret led. Holger Rosenkrantz blev nemlig paa denne Tid tillige med Oberst Hilmar von Münchhausen sendt til Kolding for at tage Lejetropperne i Ed, og da han imidlertid ogsaa var bleven forlenet med Trykkevælde og Faxe Herred som et frit Adelslen, fik han tillige med sin Søster Anne Rosenkrantz, der da var forlenet med Skjoldnæs, Ordre at tilsiige Bønderne i deres Len at føre Proviant

¹) Tegn. 1561 fol. 418; 449; 469; jfr. Resen S. 56; Ny dsk. Mag. VI, 218.

²) Det Rygte, der paa denne Tid (Oktober 1562) var udbredt om, at Kongen i Vrede havde stukket Holger Rosenkrantz ihjel (Dske Kong. Hist. 41 b, Brev af 1. Oktbr. fra Henrik Rantzau til Kongen), ligesom han skulde have stukket Mogens Gyldenstjerne livsfarligt med en Rappier, fordi han havde fraraadet Hamborgs Belejring, er omtalt tidligere under Sten Rosensparre. Ogsaa Oberst Georg v. Halle (Jørgen v. Holle) skulde Kongen af samme Grund have truet med at slaa (Königsbergske Afskr. p. 3374).

til Kjøge, hvor Münchhausen havde Lejr med sit Regiment¹⁾. Da Krigen derpaa udbrød, ledsagede han Kongen paa dennes Tog til Halmstad og Elfsborg. — Det følgende Aar (1564) deltog han i Marts i Raadslagninger i Kjøbenhavn, men sendtes derpaa i April til Sachsen for at afslutte et Laan med Kongens Svoger, Kurfyrst August²⁾. — Efter sin Tilbagekomst i August Maaned deltog han paa Kjøbenhavn og Frederiksborg Slotte i Forhandlingerne om Greven af Schwarzburgs Afsættelse (jfr. under Peder Bilde). Da Kongen stadig brugte hans Raad, og da han saaledes ikke kunde komme til sine Forleninger, fritoges Adelsmanden Anders Grøn for det forestaaende Krigstog for at have Tilsyn med Holger Rosenkrantzes Forleninger³⁾.

Tilbage til Jylland kom Holger Rosenkrantz først langt ind i det følgende Aar. I December sendtes han, som tidligere omtalt under Peder Bilde og Sten Rosen-sparre, til Skaane for at mønstre de tyske Knægte, deltog derpaa i Januar 1565 i Kjøbenhavn i Underhandlinger med lybske Sendebud, rejste saa tilbage til Skaane for at deltage i Mønstringen af Knægtene, sluttede sig derpaa til Kongens Følge, da denne i Februar tillige med Daniel Rantzau kom over til Skaane, deltog derpaa atter i Marts og April dels i Mønstringerne i Skaane, dels i Kongens

¹⁾ Tegn 1563 fol. 400, 496; Dske. Saml. i Geh. Ark. Nr. 369; Resen S. 88; Dske. Kong. Hist. Fasc 45.

²⁾ 14. April, Kvittring til Rentemesteren Joachim Beck for 400 Daler, Holger Rosenkrantz fik til Tæring paa den Rejse udi Tyskland (Reg. 1564 fol. 331). 28. Aug., Kbhvn., Kvitt. til Holg. Rosenkr. og Kaspar Paslich for 11,000 Guldgylden og 38,722¹/₂ Daler og 6 β dansk, annammet paa Kongens Vegne af Kurfyrsten, desuden 152¹/₂ Daler (c. 600 Kr.), som ere fradragne til Tæring paa Hjemrejsen (smstds. fol. 346).

³⁾ Tgn. 1564, 14. Septbr., fol. 130.

Raadslagninger, blev fangen af Jørgen v. Halles ustyrlige Knægte i Ystad og var derpaa blandt de 30 Mænd, der gik i Borgen for Kongen til Daniel Rantzau og de tyske Hovedsmænd for de 100,000 Daler, der udbetaltes til Knægtene. Han var derfor ogsaa senere blandt de Mænd, som af Daniel Rantzau truedes med Indlager i Lybæk, indtil Peder Oxe efter sin Hjemkomst, som tidligere omtalt, endelig fik den Sag ordnet. Kort efter sendtes han til Kjøbenhavn for at raadslaa med de der hjemmeladte Raader om forskellige udenlandske Forhold ¹⁾.

Det var i dette Aar, at Krigsbegivenhederne vare saa uheldige, at Knægtene gjorde Mytteri, at Adlen blev mere og mere uvillig over den langvarige Krig; Tropperne fik ikke Sold i rette Tid o. s. v. Kongen skød Skylden paa Rentemesteren Joachim Beck, der fik dette at vide af Holger Rosenkrantz og derfor i et Brev til Kongen søgte at undskylde sig paa bedste Maade ²⁾. Det gjaldt om at skaffe Proviant og nyt Mandskab. Den 21. Maj fik derfor Holger Rosenkrantz Ordre til i Forening med sin Broder Jørgen, der da baade var Rigsraad og Lensmand paa Kallø, og Otte Brahe, der ogsaa var Rigsraad og Lensmand paa Aalborghus, at begive sig til Jylland og Fyn for at undersøge, hvorledes det forholdt sig med de Adelsmænd, der ikke vare mødte i Krigen, samt for at udtage Bønderkarle til Krigsbrug og sørge for, at der sendtes Proviant ³⁾. Det trak dog ud med Proviantens Hidsendelse; Kongen blev utaalmodig og sendte Brev paa Brev

¹⁾ Tegn. 1565, 1. Maj, fol. 276 (skal i Forening med Raaderne give Betænkning om Greven af Ostfrislands Hverv).

²⁾ Joachim Beck til Fr. II., Kbhvn. 5. Jan. 1565, Dske. Kong. Hist. Fasc. 51 Nr. 38.

³⁾ Tegn. 1565 fol. 291—92.

til Kommissærerne. Saaledes udtalte han i et Brev til dem (12. Juli) sin højeste Forundring over, at Hæren endnu ikke havde faaet Tilførsel fra de Landsdele, de havde berejst, og foreholdt dem paa det alvorligste, hvor magtpaaliggende dette var. Af et lidt tidligere Brev (dat. Bygholm 8. Juli) fra Holger Rosenkrantz til Mogens Gyldenstjerne ses dog, at han har haft Mangel paa Skibe: der er ingen at faa; af Indkomsten fra Skanderborg havde han nylig sendt Brød, Øl, Malt og Havre til Varberg; hvad der skal til Kjøbenhavn, ligger færdigt, naar man derfra vil sende Skibe til Aarhus. — Lensstyrelsens hele Ynkkelighed viser sig jo overalt i denne Krig. Lensmændene vare i Krig eller paa anden Maade i Rigets Tjeneste; den civile Forvaltning var saaledes betroet til deres Skrivere og Fogeder, der under overordentlige Forhold manglede Myndighed og Kompetence. «Alle ere nu dragne bort,» fortsætter Holger Rosenkrantz; «naar jeg drager bort, véd jeg ikke, at kgl. Majestæt har flere Lensmænd her i Landet end Folmer Rosenkrantz (i Aarhus.)¹⁾).

Efter Tilbagekomsten fra Jylland opholdt Holger Rosenkrantz sig atter i længere Tid i Kongens Nærhed²⁾. Det var paa denne Tid (2. August 1565), at Peder Bilde og Sten Rosensparre fra Lejren ved Elfsborg bad Mogens Gyldenstjerne om at lade Holger Rosenkrantz give Kongen til Kjend, hvorledes det forholdt sig med Daniel Rantzau, — et Brev, som tilfulde viser, at man har tiltroet Holger

¹⁾ Dske. Kong. Hist. Fasc. 53.

²⁾ 30. Juli 1565 fik han Brev fra Frederiksborg om at underhandle med Erik og Iver Skram samt Fru Jytte Podebusk om et Magelæg i Salten (til Emsborg), især om Jagten dertil, og i August fik han Brev om et Magelæg, Kongen ønskede med hans Broderbørn ved Næsbyholm (Tegn. 1565 fol. 344).

Rosenkrantz særlig Indflydelse hos Kongen¹⁾. Da Kongen derpaa i Begyndelsen af September selv drog til Helsingborg og senere til Lejren ved Halmstad, hvortil han ankom d. 12. September, synes Holger Rosenkrantz at have ledsaget ham paa denne Rejse. Den 8. September skriver han nemlig fra Helsingborg til Birgitte Gøje om paa hans Vegne at tage sig af Broderdøtrene paa Næsbyholm. „Jeg formærker, at Freden skal være forhaanden,“ skriver han, „og véd ikke andet, end kgl. Majestæt agter sig derop (til Halmstad?) i egen Person“²⁾. Da Kongen derpaa efter den mislykkede Rejse til Halmstad var vendt tilbage til Helsingborg, sendte han Holger Rosenkrantz tilige med Johan Fris og Jørgen Lykke til de i Kjøbenhavn efterladte Raader med forskellige Hverv om nye Skattepaalæg, der forelagdes dem til Betænkning. Kort efter forelagde han dem et Forslag om, at Bønderne skulde lægges i Lægd paa 5 Mand og hver Mand betale en Hageskyttes Besoldning. Herved ventede Kongen at kunne holde en Hær paa 20,000 Mand uden Ulejlighed med Lønningen; lignende Byrder skulde paalægges Præsterne og Kannikerne; Kjøbstæderne skulde paa en lignende Maade lønne Befalingsmændene. Under d. 22. Septbr. udbad Raaderne — og deriblandt Holger Rosenkrantz — sig Kongens personlige Nærværelse, da de ikke turde afgjøre Sagen paa egen Haand. Kongen svarede imidlertid (23. Septbr.), at han ikke kunde begive sig til Kjøbenhavn, da der endnu ikke var kommet Tidender fra Krigsfolket:

¹⁾ Se 1ste Afdeling af denne Afhandl. S 41 (Hist. Tidsskr. 5. R. V, 317).

²⁾ Klevenfeldts Saml. i Geh. Ark., Sigilsaml., Rosenkrantz. Der maa sigtes til Charles Dançay's ivrige, men frugtesløse Mæglinger. Under Opholdet ved Halmstad forkastede Kongen de ublu svenske Fordringer, se Westling, det nordiska Sjuårskrigets historia, S. 110.

Raaderne maatte derfor selv overveje Sagerne og sende Johan Fris, Jørgen Lykke og Holger Rosenkrantz tilbage til ham. Under 28. Septbr. ere Skattebrevene derpaa udstedte, men kun om en almindelig Landskat én Gang for alle; Tanken om en maanedlig Skat for at ordne Hærvæsenet var altsaa ikke trængt igjennem endnu; det var først Peder Oxe, der atter skulde gaa ind paa Tanken, dog uden at kunne gennemføre Sagen helt¹⁾. — Betegnende er det, at det første Lejdebrev for Peder Oxe netop er udstedt i Helsingborg d. 25. Septbr.; men om Holger Rosenkrantz allerede paa denne Dag har været i Helsingborg med Rigsraadets Afslag paa Kongens Forslag, vides ikke.

Faa Dage efter kom Kongen selv tilbage til Kjøbenhavn og sendte (2. Oktbr.) Holger Rosenkrantz til Lejren ved Halmstad og Varberg for at forhandle om Hjemlov med de danske Ryttere, som havde taget Skade paa Heste, Folk og Rustning. Han har derfor maaske neppe deltaget i de Forhandlinger, der efter Kongens Forslag i Dagene mellem d. 19. og 22. Oktbr. førtes mellem Rigsraaderne i Kjøbenhavn om Daniel Rantzaus Afskedigelse lige før Svarteraa-Slaget. For øvrigt stod han paa denne Tid i det venskabeligste Forhold til Daniel Rantzau. I Forening med Peder Bilde udvirkede han efter Daniel Rantzaus Forslag, at denne i Begyndelsen af Aaret 1566 fik Trøjborg som Len for sig og sine Arvinger, og d. 13. Januar s. A. beklagede Daniel Rantzau sig til ham over de Bryderier, hans Stilling skaffede ham. „Jeg véd, at Sandhed er bitter for Herrerne,“ ytrer han; derfor henvender han sig til ham som sin fortrolige gode Ven og

¹⁾ Dske. Kong. Hist. 53 (Brevene 16—23. Septbr.). — Jacobsen, Skattevæsen, S. 192—96; jfr. Grundtvig, Fr. II's Statshusholdning, S. CLVII. Jfr. tidligere under Peder Oxe.

elskede Broder: «nachdem du auch sonst der rechte Pameke zu Hof bist,» — atter et interessant Vidnesbyrd om Holger Rosenkrantz's store Indflydelse¹⁾.

Det bekymrede Brev, som Kurfyrstinde Anna paa denne Tid (Oktbr. 1565) tilskrev Holger Rosenkrantz og Johan Fris om Adlens Planer om at afsætte hendes Broder Kongen, er tidligere omtalt. Hvis saadanne Planer virkelig have gjæret under den almindelige Misfornøjelse over Krigen, der imod Haandfæstningens Bestemmelse var erklæret uden Indvilligelse af det samlede Rigsraad, kan man dog være sikker paa, at Holger Rosenkrantz ifølge hele sin Stilling til Kongen ikke har nærret dem²⁾. — Det er ligeledes tidligere omtalt, at Holger Rosenkrantz var blandt de 30 Adelsmænd, der stævnedes til Kjøbenhavn ved Midfastetid 1566 i Anledning af Kautionen til Daniel Rantzau, og at han ligesom de andre maatte love (1. April) at gaa i Indlager i Lübeck, hvis Pengene ikke bleve betalte: men det lykkedes ham dog at undgaa Indmaningen³⁾. At han ogsaa har betalt Pengene til Kongen, fremgaar af et Mageskiftebrev af 7. Juli 1567, hvori der afkortes ham 600 Daler af Summen. — Om han derimod har været i Kjøbenhavn i Januar 1566, da det endelige Lejdebrev udstedtes for Peder Oxe, vides ikke. Derimod var han i

¹⁾ Rørdam, Historiske Kildeskr. 2. R. I, 515—21. «Pameke» er et nordtysk Udtryk, et Slags Hvedebrød eller Kage.

²⁾ Hdf. § 15: Item skulle vi heller ingen Krig begynde eller paaalaa, uden det sker med menige D. R. Raads Vilje, Fuldbyr og Samtykke. — Kongen indrømmer selv 1570 (Dsk. Mag. 3. R. V, 2), at han paa den Tid ikke raadete med mange af eder, dog var det eder alle ikke uvitterligt. Sagen har altsaa ikke været for i et almindeligt Møde, men han synes at have talt enkeltvis med flere eller færre.

³⁾ Kongen til Holg. Rosenkrantz 30. Januar 1567, Rørdam S. 577; jfr. den første Afdeling af denne Afhandling.

Kjøbenhavn paa den Tid, da Peder Oxe indgik sit Forlig med Kongen¹⁾).

Inden Peder Oxes endelige Tilbagekomst til Danmark brugtes Holger Rosenkrantz i dette Aar (1566) til mange forskjellige Hverv. I Maj blev han saaledes sendt til Raadet i Kjøbenhavn med Hverv fra Kongen angaaende de liflandske Forhold og deltog derpaa i Raadets Forhandlinger i Kjøbenhavn, indtil han i Juni tillige med Rentemesteren Joachim Beck skulde forhandle med de tyske Knægte, der vægrede sig ved at gaa til Skijs, før de fik deres Sold. I Juli maatte han derpaa møde i Korsør for at ledsage Kongen til Hertugdømmerne til Forhandlinger med Hertugerne. Da dette blev opgivet, paalagdes det derfor Holger Rosenkrantz og Kaspar Paslick at instruere Johan Fris og Jørgen Rosenkrantz, som Kongen sendte i sit Sted. I August sad han derpaa i kgl. Retterting i Kjøbenhavn, ligeledes 1ste Oktober, hvorpaa han 9. Oktbr. sendtes med sin Broder Jørgen og et Par andre jyske Raader til Kjøbstæderne i Nørrejylland for at udtage den paalagte Madskat²⁾). Paa denne Tid (10. September) blev der fra Flensborg, hvor Holger Rosenkrantz vistnok da har været tilstede, udstedt Brev til Indbyggerne i Bjerger Herred om efter Tilsigelse af Holger Rosenkrantz til Boller eller hans Befuldmægtigede at møde og opkaste en Skanse ved Indløbet til Hjernø Sund, thi Kongen havde erfaret, at «i sidste forledne Fejde» (3: Grevens Fejde) var en «Skalkehob» løben ind i Horsens Fjord med nogle Jagter, hvorpaa de havde gjort Landgang,

¹⁾ 22. April deltog han i al Fald i et kgl. Retterting i Kbhvn., Tgn. 1566 fol. 526.

²⁾ Tegn. 1566 fol. 564; 574; 3, 24, 67, 69, 115. Dske. Kong. Hist. 54.

brandskattet nogle Herregaarde og gjort anden Skade¹⁾. — Endnu i December var Holger Rosenkrantz i Jylland. Han var sammen med Kongen ved Adelsmødet i Viborg og fik her vigtige Hverv i Anledning af de nye Adels-skatter. En Del af disse Sager afgjordes ogsaa paa Skanderborg, hvor Kongen tilbragte Julen hos Holger Rosenkrantz²⁾.

Peder Oxes Virksomhed var nu begyndt. I Ungdommen havde disse to Mænd ligget i Strid sammen (Gisselfeld), Holger Rosenkrantz havde som Rigsraad ogsaa deltaget i flere af de Domme, som vare fældede over Peder Oxe; han var i ét og alt nøje knyttet til sin Frænke Birgitte Gøje. Der synes dog snart at være indtraadt en Forsoning; i al Fald stiger Holger Rosenkrantz netop i Peder Oxes Tid til sine højeste Værdigheder. Han fik strax det Hverv i Forening med sin Broder Jørgen at sørge for Inddrivelsen af de nypaalagte Adelsskatter i Nørrejylland; allerede 26. Februar 1567 kaldtes han med sin Broder Jørgen til Kjøbenhavn, da de skulde deltage i det Fredsmøde, som den 16. Marts skulde aabnes i Stralsund under kejserlig Mægling. Det hastede; Brevet er paategnet: „flieh, flieh, flieh, cito, cito, cito.“ Den 12. og 22. Marts har Holger Rosenkrantz ogsaa deltaget i Rigsraadmøder i Kjøbenhavn; Stralsunder-Mødet blev imidlertid udsat, og Holger Rosenkrantz selv syg, hvorfor

¹⁾ Tegn. 1566 fol. 40. Om denne Begivenhed i Grevefejden, der burde have været omtalt under Holger Holgersen til Boller († 1534), kjendes kun dette og Joh. Frises Ytring til Vedel: „Udi Grevens Fejde drog de Skudfalconetter af Boller og skød paa de Holker, som der vare indløbne, at de kom ikke til at gjøre nogen Landgang.“ — Har det været Skipper Klements Folk, eller et senere Angreb af Lybeckerne?

²⁾ Se tidligere under Peder Oxe, og Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 569–72.

Kongen 4. April tilskrev Peder Oxe og Johan Fris om i hans Sted at underhandle med den skaanske Adel om et paatænkt Angreb paa det af Svenskerne besatte Varberg. I Slutningen af April sendtes dog Holger Rosenkrantz med Peder Bilde fra Frederiksborg til Kjøbenhavn for nærmere at forhandle med Peder Oxe og Johan Fris om Anslagene mod Varberg. Nu endelig vare de kejserlige Sendebud komne til Stralsund, hvorpaa Holger og Jørgen Rosenkrantz begav sig hertil. Mødet blev dog resultatløst, da de svenske Sendebud udeblev; kort Tid efter vare de to Brødre ogsaa atter i Kjøbenhavn¹⁾.

Samme Aar sendtes Holger Rosenkrantz tillige med sin Broder Jørgen og et Par andre Raader til det frugtesløse Møde i Odense angaaende Slesvigs Lenspligt²⁾. Ligeledes sendtes han i Forening med Peder Bilde og Daniel Rantzau til Krigsfolket i Ystad (27. August), deltog derpaa i September i Rigsraadmøder i Kjøbenhavn og beskikkedes til at underhandle med Adlen i hele Nørrejylland om den paa ny paalagte Lensskat og til at indkræve den (28. Septbr.). Senere (20. Novbr.) blev det overdraget ham at stævne alle Stiftsskriverne i Nørre-

¹⁾ Rosenkrantziana Vol. I, kgl. Bibl.; jfr. Tegn. 1567 fol. 202 og et Udkast i Dske. Kong. Hist. 57. — Ryge, Peder Oxe, S. 210. — Tegn. fol. 311; Resen S. 165, der nævner Henrik Rantzau som Hovedsendebudet ved Mødet i Stralsund; Jørgen Rosenkrantz omtaler ikke Mødet i sin Selvbiografi (Danske Mag. IV, 202). — 11. Maj udstedes Ordre til Holg. Rosenkrantz om at besigtige det Gods, Kongen vil give Peder Oxe i Magelæg (Tegn. fol. 319); 6. Juni er et Magelæg til ham selv underskrevet i Kbhvn., og 26–27. Juni vare begge Brødre i kgl. Rotttertingsdomme i Kbhvn. (Reg. fol. 80; 238). — Jfr. Westling S. 156–58.

²⁾ Dsk. Mag. IV, 202; jfr. Resen S. 128 f.

jylland til sig for at bringe Orden i Kirkernes forsamte Regnskaber¹⁾).

Saaledes havde Holger Rosenkrantz allerede faktisk faaet en Slags Overstyrelse af Nørrejylland. Denne Stilling blev endelig officielt fastslaaet, da han under Kongens Ophold paa Hald Slot d. 9. December udnævntes til »her-efter at være vor Statholder i Nørrejylland og her sammesteds at have Befaling med vor Rente og Indkomst af vore Slotte og Gaarde at bestille og ordinere, og hvad han tilsiger og befaler vor Rentemester, som vi her udi Landet sættendes og tilskikkendes vorder, hvilken skal for fornævnte vor Rente og Indkomst stande for Regnskab, derefter skal fornævnte vor Rentemester sig altingest rette, og skal fornævnte Holger Rosenkrantz have Opseende med fornævnte vor Rentemester, at han udi sin Befaling sig troligen og oprigtig beviser. Sammeledes skal fornævnte Holger Rosenkrantz med Alting have flittig Tilsyn, om noget paakommer, og udi vor Fraværelse paa vore Vegne have at byde og befale og udi alle Maader vort og Rigens Gavn og Bedste vide og ramme, eftersom vi hannem til-tro.» Alle Jyllands Indbyggere fik derfor Befaling til at være Holger Rosenkrantz hørige, lydige og følgagtige i alt, hvad han paa Kongens Vegne tilsagde og befalede, ligesom om Kongen var personlig tilstede²⁾).

Paa Tilbagerejsen til Kolding var Kongen derpaa (14. Decbr.) selv paa Skanderborg hos Holger Rosenkrantz og udstedte herfra vigtige Ordre om et Tog til Sverig til Daniel Rantzaus Undsætning, hvilket han selv tænkte paa at

¹⁾ I Dsk. Kong. Hist. Fasc. 57 findes det originale med Segl forsynede Kongebrev om Adelsskatten af 1567—68. For øvrigt Tegn. og Reg. passim.

²⁾ Reg. 1567 fol. 39.

lede¹⁾. Holger Rosenkrantz fik saaledes strax Lejlighed til at begynde den udstrakte Virksomhed, der var ham betroet. Hele Finansforvaltningen i Jylland var saaledes lagt i hans Haand, og en særskilt Rentemester for Jylland, Godske Brokkenhus, blev efter Holger Rosenkrantzes «gjentagne Forslag» ogsaa kort efter udnævnt²⁾. At denne Foranstaltning blev truffen for at skaffe større Fasthed i Administrationen, for at undgaa den hyppige Uorden og Forsømmelighed ved Troppeudskrivningen, ved Skatteoppebørsler, Leverancer o. s. v., hvorover der flere Gange saa stærkt klagedes, er øjensynligt, og den maa vistnok nærmest tilskrives Peder Oxe. Denne Hensigt med Statholderværdighedens Oprettelse udtales ogsaa i et Kongebrev af 12. Juli 1568 til flere jydske Lensmænd, hvori det paalægges dem at rette sig efter, hvad Holger Rosenkrantz tilskriver dem angaaende Rigets Sager, som om Kongen selv havde skrevet det, da Kongen har befalet ham «at skulle med Alting der udi Landet bestille, saa at alt maa gaa uforseemelig for sig, hvad med Penninge, Fetallie og andet at udfordre skal udrettes»³⁾.

I Aaret 1568 havde Holger Rosenkrantz ogsaa en stor Mængde Hverv at udføre, dels i Anledning af Forberedelserne til Toget til Daniel Rantzaus Hjælp, dels som Rigsraad. I Januar sendtes ham saaledes Lister paa det Mandskab, der skulde udskrives af Jyllands Kjøbstæder; han havde selv maattet forlange saadanne fra Kancelliet for at kunne foretage Udskrivningen; for øvrigt

¹⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 305. 17. Decbr. var Kongen paa Koldinghus.

²⁾ Brev til H. Rosenkrantz af 17. Maj 1568, Tegn. fol. 27.

³⁾ Tegn. 1568, fol. 111; et saadant Brev udstedtes paa ny d. 27. Juli.

lykkedes det ham ikke under disse Forhold at faa det jydske Udbud afsted i rette Tid¹⁾. — I Marts fik han derpaa Ordre til at være tilstede paa Ørslev Kloster, naar Fru Mette Oxe afleverede det. Første Søndag efter Paaske, d. 25. April, 1568 stod derpaa hans Bryllup med hans anden Hustru, Karen Gyldenstjerne, Datter af Kristoffer Gyldenstjerne Henriksen til Iversnæs (Vedelsborg) og Fru Anne Parsberg. Fru Karens Slægt, hedder det i Ligprædikenen over Holger Rosenkrantz, havde tilforn haft Bygholm «og regnes udi denne Landsegn med stor Lov og et godt Rygte hos alle Mænd». Hun var født den 18. Juli 1544 og altsaa da i sit 24. Aar, han 51 Aar²⁾. Allerede før Brylluppet havde Kongen skrevet til ham om hurtigst muligt strax efter Brylluppet, Dag og Nat usparet, at møde i Kjøbenhavn tillige med sin Broder Jørgen, da kejserlige Sendebud ventedes hertil i Anledning af Fredsunderhandlinger med Sverig³⁾. Holger Rosenkrantz var ogsaa i Kjøbenhavn i Maj Maaned og fik d. 28. Maj Tilladelse til at indløse St. Hans Kloster i Horsens, der laa ham saa belejligt ved Bygholm og Boller, fra den hidtilværende Pantehaver, Hans Stygge, og beholde det uindløst i sin og sin Enkes Livstid, for saa vidt hun ikke efter hans Død atter giftede sig, — en

¹⁾ Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist. Fasc. 51, Nr. 44. Rørdam, Hist. Kildeskr. 2. R. I, 313 f.

²⁾ Ejler Brokkenhus, Fynske top. Saml. VI, 308. Hun forveksles her af Udgiveren med Karen Gyldenstjerne Knudsdatter, senere gift med Axel Gyldenstjerne til Tim. Fru Karen Kristoffersdatter var efter Ligprædikenen ældste Datter; alle de øvrige Døtres Fødselsdage og Aar anføres ogsaa senere af Ejler Brokkenhus.

³⁾ Tegn. 1568 fol. 510; fol. 7.

kgl. Gunstbevisning, der ellers var sjælden paa disse Tider og som i sin Tid fik Betydning for Enken¹⁾.

Trinitatis Søndag, d. 13. Juni, 1568 holdt Holger Rosenkrantz derpaa Mønstring i Viborg over den jydsk Adel, som skulde deltage i Toget til Sverig. I Juli og August var han derpaa atter til Møde i Kjøbenhavn, og da baade Enkedronning Dorothea og Kongen satte saa stor Pris paa ham, fik han (7. August) Brev om at skulle repræsentere Kongen ved dennes Broders, Hertug Hans den yngres Bryllup, som Moderen vilde fejre paa Koldinghus d. 22. August. Han skulde paa Kongens Vegne begive sig derhen, indtræde i hans Sted og undskylde hans Fraværelse; den kgl. Raad Kaspar Paslick skulde møde ham i Kolding med Kongens Bryllupsgave. Dette Hverv har neppe været Holger Rosenkrantz behageligt; thi Kongen havde i længere Tid vist stor Kælighed mod sin Moder, og denne havde gjentagne Gange indtrængende søgt at bevæge ham til personlig at give Møde. For øvrigt kom Holger Rosenkrantz neppe til at overvære Brylluppet, der var blevet udsat til den 19. September, thi endnu den 17. nævnes han i en Rettertingsdom i Kjøbenhavn²⁾. Svenske og andre fremmede Sendebud ventedes ogsaa paa denne Tid til Kjøbenhavn, hvorpaa Holger Rosenkrantz var blandt Fredsunderhandlerne, der d. 18. Novbr. sluttede Freden i Roskilde³⁾.

Da Fredstraktaten ikke blev ratificeret fra svensk

¹⁾ Orig. p. Perg. i Geh. Ark., Voss's Saml., Horsens Nr. 7.

²⁾ Tegn. 1568 fol. 26, 29; jfr. Bricka, Fr. II's Ungdomskj. Till. 22.

³⁾ Dsk. Mag. V, 79; for øvrigt Dronningens Breve i Geh. Ark. Aarsb. III, 54 f. — Det var under disse Bryllupshøjtideligheder, at Dronningen skulde have ladet falde de skarpe Ytringer om Peder Oxe og Johan Fris; jfr. under P. Oxe.

⁴⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 430 fl.; 470; 472.

Side, var Holger Rosenkrantz atter i Aaret 1569 stærkt optagen af disse Forhold. Han maatte snart være tilstede i Kjøbenhavn, snart i Jylland. I Slutningen af Juli havde Kongen saaledes stævnet Rigsraaderne til Kjøbenhavn i Anledning af nye Møder med de Svenske; han havde ment at kunne forskaane Holger Rosenkrantz for at give Møde; men i sidste Øjeblik fik han Ordre til at møde i Helsingborg d. 29. Juli «og fortøve nogen Tid hos Kongen, da vigtige Sager ere komne for, saa Kongen alligevel foraarsages hannem at forskrive»¹⁾. Et nyt Møde var nemlig paa denne Tid berammet i Knæred; det blev resultatløst, Krigen udbrød atter, og Kongen drog i September personlig til Varbergs Belejring. Indtil denne Tid synes Holger Rosenkrantz at have været i Kongens umiddelbare Nærhed, «som hans hemmelige Raad», som Ligtalen kalder ham. Dog synes han ikke at have fulgt Kongen til Varberg, men at være vendt tilbage til Jylland, hvor hans Søn Otto Kristoffer fødtes paa Bygholm d. 28. Oktbr.²⁾.

Paa Grund af det fortrolige Forhold, hvori Holger Rosenkrantz stod til Kongen, var det derfor et heldigt Valg af Rigsraadet, at betro ham i Forening med Peder Bilde at føre de mundtlige Forhandlinger med Kongen,

¹⁾ Tegn. 1569 fol. 379, 383; jfr. Rosen S. 379; Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 434. -- 20. Juli var Holg. R. paa Bygholm (Dsk. Mag. IV, 22), 25. Juli i Kbhvn. (Tegn. fol. 327: 328); 7. Septbr. endnu i Kbhvn. ved Skiftet om Restrup mellem Gyldenstjerne.

²⁾ Mag. f. d. danske Adel I, 157. -- 30. Septbr. udstedtes fra Halmstad Ordre til Tolderen i Helsingør om at skaffe Frugttræer til Skanderborg til Holg. Rosenkrantz; 16. Oktbr. udstedtes fra Feltlejren ved Varberg Brev til Holg. Rosenkrantz i Aarhus Stift, Jørgen Rosenkrantz i Ribe Stift, Erik Rosenkrantz i Fyens Stift m. fl. om Penge fra Kjøbstæderne (Dsk. Kongers Hist. Fasc. 56).

da denne Nyaarsdag 1570 havde truet med at nedlægge Regeringen, forbitret som han var over hele Situationen. I de første Maaneder af det nye Aar kan Holger Rosenkrantz ogsaa eftervises i Kjøbenhavn. I Maj Maaned sendtes han tillige med Kongens fortrolige Ven, Henrik Rantzau, til Heidelberg, hvor Pfalzgreve Johan Kasimir holdt Bryllup med en Datter af Kongens Søster, Kurfyrstinde Anna af Sachsen. Et nyt Fredsmøde var imidlertid fastsat til den 1. Juli i Stetin, hvorfor det overdroges Holger Rosenkrantz¹⁾ gennem den i Heidelberg tilstedeværende Kurfyrste af Sachsen, Kongens Svoger, at søge at udvirke, at kejserlige Sendebud til denne Tid indtraf i Stetin. I Begyndelsen af Juli synes Holger Rosenkrantz at være kommen tilbage til Danmark²⁾; han fik kort efter (10. Aug.) Ordre til at udskrive den dobbelte Kvægskat i Aarhus Stift³⁾.

Imidlertid endtes Fredsforhandlingerne i Stetin i Slutningen af Aaret. Under disse Forhold holdtes hele Rigsraadet i December samlet i Kjøbenhavn. Paa denne Tid fik Holger Rosenkrantz nogle højst ejendommelige Hverv, der vise, hvor stor Raahed og Selvtægt der endnu fandtes hos Landadlen. Han blev saaledes i Kongens Fraværelse tillige med Peder Oxe, sin Broder Erik og flere Rigsraader beskikket til Dommer i en Sag, hvor-

¹⁾ Kongen til Holger Rosenkrantz, 16. Maj 1570 (Tegn. fol. 90. Udk. i Dsk. Kong. Hist. 56).

²⁾ 3. Juni udstødes Brev til Jørgen Lykke om i Statholderen H. R.'s Fraværelse at inddrive den resterende Skat i Nørrejylland (Tegn. 1570 fol. 115); 8. Juli var H. R. paa Frederiksborg (Reg. 1570 fol. 371; 372).

³⁾ Udk. i Dsk. Kong. Hist. 56. — 2. Novbr. skriver Dronning Dorothea til Fr. II om at udfærdige Skrivelse til Holger om Fritagelse for Skatter for hendes Ugedagsmænd (Geh. Ark. Aarsb. III, 92).

under Jørgen Bryske havde klaget over, at han af sin Søster Fru Grethe og hendes Mødhjælper^e «var bleven greben og overført fra Land til andet og der fængsling anholdt»¹⁾. Faa Dage efter fik han derpaa Kongebrev om at tage Gregers Bryskes Efterleverske Fru Kirstine Gyldenstjernes og hendes Søster Jfr. Margrete Gyldenstjernes Gods i Forsvar mod Mester Mads Hvid, da deres Broder Otte Gyldenstjerne (Ludvigsen) selv havde Sager med Mester Mads²⁾. Det var en sand Hvepserede at stikke sin Haand i. Mester Mads Hvid, tidligere Præst i Holstebro, var i sin Tid «for visse Aarsagers Skyld» bleven nødt til at ægte de her nævnte Personers Fæster, Lene Gyldenstjerne Olufsdatter fra Estvadgaard, og begyndte en endeløs Række Processer med sin Hustrus Slægt. Man faar et ejendommeligt Indblik i disse vantrevne Skud paa Gyldenstjernernes Stamme ved et Kongebrev af 4. April 1571, hvori det paabydes Holger Rosenkrantz «at tage Haanden af Otte Gyldenstjerne», at han kan blive tilstede; hvis han ikke med det gode vil lade sig gjøre «haandfast», men griber til Værge og derover faar Skade, da skal han have samme Skade for Hjemgjæld; Kongen har nemlig erfaret, at Otte Gyldenstjerne skal have ihjelslaaet sin egen Broder Niels Gyldenstjerne, og skjønt der allerede var gaaet flere Aar³⁾, har han ikke været forfulgt eller tiltalt derfor, men har endog taget Arv efter Broderen og afhændet den til dem, der burde have forfulgt Sagen;

¹⁾ Tegn. 1570 fol. 210; Udk. i Dsk. Saml. i Geh. Ark. Nr. 9 a. — Rosenvinge, Gl. D. III, 120, hvor Holger Rosenkrantz dog ikke nævnes blandt Dommerne.

²⁾ Brevet af 20/12 1570, Tegn. fol. 234.

³⁾ Niels Gyldenstjerne Ludvigsen «til Palsgaard» levede endnu August 1561 (Rosenvinge, Gl. D. I, 298), men var død inden 1. Maj 1563 (smsts. III, 3).

derfor skal han nu stande til Rette derfor. Otte Gyldenstjerne vedblev dog i flere Aar endnu at paaføre Mads Hvid Processer, saa han maaske har kunnet rense sig for denne Beskyldning for Brodermord — eller maaske har tilfredsstillet «den dræbtes Frænder». Holger Rosenkrantz slap dog kort efter for det ubehagelige Værgemaal for Otte Gyldenstjernes Søstre; det overdroges til Peder Munk til Estvadgaard, der ogsaa var indviklet i disse Forhold¹⁾.

Da Sendemændene fra Stetin endnu ikke vare ankomne ved Juletider, vilde Raaderne hjem og ansaa det for nok, at de lode deres Signeter blive tilbage i Kjøbenhavn. Da Sendemændene først ankom i Begyndelsen af Januar 1571, fik Holger Rosenkrantz, hans Broder Erik og et Par andre Raader Ordre til at begive sig til Nyborg (17. Januar) og forblive der, til Traktaten var ratificeret²⁾. Efter at denne Sag var bragt i Orden, begav Holger Rosenkrantz sig tilbage til Jylland, men maatte atter i April til Kjøbenhavn til Rettertingsdomme og Rigsraadsmøder. I Juni Maaned maatte han paa Kongens Vegne sidde i Retterting i Viborg tillige med sin Broder Jørgen, Hr. Jørgen Lykke og Landsdommerne, kort sagt, han kan spores snart et, snart et andet Sted. Ogsaa til Holsten (Slesvig) var der Tale om, at han i dette Aar skulde ledsage Kongen. Den 18. Marts skriver nemlig hans Hustru til Birgitte Bølle, Kristoffer Gøjes til Gunderslevholm, om hun ikke kunde skaffe hende at vide, «om dette Holstertog ganger for sig noget snart»; hun saa

¹⁾ Udkast i Dske Saml. i Geh. Ark. 9 b. — Tegn. 1571 fol. 420. — Om disse Gyldenstjerner henvises til Stamtavlen i Fam. Rosenkr. første Del S. 269, der kan suppleres efter det her meddelte. Om Mads Hvid se Kinch i Jydsk hist. top. Selsk. Saml. IX, 57—72, og Hvass, Medd. om Familien Hvas, IV passim.

²⁾ Tegn. 1571 fol. 238; Udk. i Danske Kong. Hist. 58.

gjerne, at det kunde gaa for sig saa hurtigt som muligt, da Holger skulde med og hun gjerne vilde have ham hjemme i Sommer «for Aarsags Skyld»¹⁾).

I Løbet af Sommeren, som det synes i Juli Maaned, fik nemlig Fru Karen en Søn, der den 2. September 1571 med stor Pragt døbttes paa Skanderborg Slot af Superintendenten i Aarhus Stift, Mester Lavrids Bertelsen. Kong Frederik gjorde af den Grund selv en Rejse til Skanderborg, hvor han opholdt sig den 2. og 3. Septbr., og Barnet fik i Daaben Navnet Frederik efter Kongen²⁾. Man har endnu en Fortegnelse over de 66 Herremænd, 38 Fruer, 28 Enkefruer og 7 Jomfruer, som vare indbudne til «Frederik Rosenkrantz's Barsel». Listen maa være affattet senest inden d. 28. Juli, og alle kom ganske vist ikke, thi nogle fik lovligt Forfald i Mellemtiden, idet de døde; men største Delen har vel nok givet Møde. Listen lyder³⁾:

Kgl. Majestæt, Peder Oxe og Fru Mette Rosenkrantz, Grev Gynter af Barby, Børge Trolle, D. R. R. (Enkemand efter Pernille Gøje Mogensdatter; han døde imidlertid den 28. Juli⁴⁾); Hr. Jørgen Lykke til Overgaard, D. R. R., og Fru Beate Brahe Ovesdatter; Erik Rosenkrantz, D. R. R., Faderens Broder, og Fru Helvig Hardenberg; Jørgen Rosenkrantz, D. R. R., Faderens Broder, og Fru Dorte Lange; Erik Rud til Fugelsang, D. R. R., og Fru Anne Hardenberg, Søster til Pru Helvig; Jørgen Rud († ⁵/₁₂ 1571); Mouritz Podebusk til Kjørup og Fru Magdalene Sehested; Erik Podebusk til Bistrup, D. R. R., og Fru

¹⁾ Adelsbreve Fasc. 53, kgl. Bibl.

²⁾ Tegn. 1571 fol. 378. — 7. Septbr. var Kongen atter paa Sjælland

³⁾ Adelsbreve Fasc. 53 Nr. 169, kgl. Bibl.

⁴⁾ Efter Gravskriften i Herlufsholm Kirke (Marm. Dan.).

Sidsel Oxe, Søster til Rigshofmesteren; Peder Bilde til Svanholm, D. R. R., og Fru Birgitte Rosenkrantz til Vallø; Peder Munk til Estvadgaard, D. R. R., og Fru Karen Skeel; Albert Oxe til Nielstrup, Rigshofmesterens Broder, og Fru Sidsel Urne; Hans Skovgaard til Gundestrup, da øverste Sekretær i det danske Kancelli; Axel Viffert til Axelvold og Fru Anne Krabbe; Jørgen Marsvin til Dybæk, D. R. R., og Fru Karen Gyldenstjerne, Datter af Otte Gyldenstjerne Henriksen, tidligere Lensmand paa Bygholm, og Fru Helvig Gøje Mogensdatter; hun var Sæskendebarn til Moderen; Erik Hardenberg til Matrup, Søn af Rigshofmesteren Ejler Hardenberg og Fru Kristine Rosenkrantz fra Matrup, og Fru Anna Rønnov Ejlersdatter fra Hvidkilde; Albert Fris til Haraldskjær, Lensmand paa Riberhus, og Fru Ingeborg Gyldenstjerne Kristoffersdatter fra Iversnæs, Moderens Søster; Jakob Sefeld til Visborggaard og Fru Sofie Rosenkrantz Ottesdatter fra Næsbyholm († inden 26/10 s. A.), Faderens Broderdatter; Hans Johansen (Lindenov) til Fobislet og Fru Margrete Rosenkrantz, Søster til foregaaende; Korfitz Viffert til Næs og Fru Anne Gyldenstjerne, Datter af Knud Gyldenstjerne Henriksen, tidligere Biskop i Odense, og Fru Jytte Podebusk Predbjærnsdatter¹⁾; Axel Gyldenstjerne til Tim, Søn af Knud Gyldenstjerne Pedersen til Tim, og Fru Karen Gyldenstjerne Knudsdatter, Søster til foregaaende²⁾; Gregers Ulfstand Truidsen til Estrup m. m. og Fru Karen

¹⁾ De havde haft Bryllup paa Røstrup d. 5. August s. A. og vare 19. August blevne hjemførte til Hald, Korfitz Vifferts Forlening (Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 208).

²⁾ Havde Bryllup samme Dag som Søsteren, hjemført til Ø Kloster, Axel Gyldenstjernes Forlening, d. 12. August (smsts.). — Disse to Søstre ere saaledes opførte blandt Fruerne, uagtet de neppe havde haft Bryllup endnu, da Listen blev affattet.

Banner til Høgholt, Datter af Erik Eriksen Banner og Fru Mette Rosenkrantz Nielsdatter fra Bjørnholm og Vallø; Frans Banner til Kokkedal, Broder til foregaaende, og Fru Anne Oxe, Rigshofmesterens Søster; Otte Banner til Asdal, Broder til de to foregaaende, og Fru Ingeborg Skeel; Anders Banner til Gjessingholm, Halvbroder til de foregaaende, og Fru Dorte Rud, Datter af Søkriegeren Otte Rud og Pernille Oxe, Rigshofmesterens Søster; Peder Gyldenstjerne til Tim, D. R. R. og 1576 D. R. Marsk, ældre Broder til den ovennævnte Axel Gyldenstjerne; Hak Ulfstand Holgersen til Hekkeberg (blev 1572 gift med Pernille Gøje, Datter af Albrecht Gøje til Klavsholm og Anne Rosenkrantz Ottedatter, Faderens Søster); Gregers Holgersen (Ulfstand) til Vosborg, fornævntes Broder, g. m. (Enkemand efter?) Anne Lange, Datter af Erik Lange til Engelholm og Begge Rosenkrantz; Henrik Gyldenstjerne Kristoffersen til Iversnæs, Moderens Broder (endnu ugift); Jørgen Sehested; Jørgen Fris til Krastrup, Søn af Iver Fris til Haraldskjær og Sofie Glob Albertsdatter, Søkendebarn til Faderen; Hartvig Thomesen (Juel) til Palsgaard, Søn af Lene Ludvigsdatter Rosenkrantz til Palsgaard, og Fru Maren (Tornekrans); Folmer Rosenkrantz Axelsen til Stensballe og Fru Margrete Gyldenstjerne Knudsdatter fra Tim, Søster til de tidligere nævnte Brødre Axel og Peder; Kristoffer Gøje Mogensen til Gunderslevholm og Avnsbjerg og Fru Birgitte Belle; Oluf Movridsen (Krog-nos) til Bregentved m. m., D. R. R., Søn af Elline Gøje og Broder til Faderens første Hustru; Axel Nielsen (Arn-felt) til Palsgaard og Fru Anne Skeel; Mogens Pedersen (Galt) til Tyrrestrup (døde ugift); Gjord Pedersen (Galt) til Tyrrestrup, senere gift med Regitse Rosenkrantz Folmersdatter fra Stensballe; Henrik Gyldenstjerne Knudsen

til Aagaard m. m., Fætter til Moderen, siden ³⁰/₁₀ 1563 Enkemand efter Elisabeth Brahe Ovesdatter, Søster til Astronomen; Predbjørn Gyldenstjerne Knudsen til Vosborg, Broder til foregaaende (1580 gift med Mette Rosenkrantz's Datter, Birgitte Rosensparre fra Vallø); Joachim Beck til Førslev, kgl. Rentemester, og Fru Anne Ravensberg; Klavs Daa til Ravnstrup og Fru Hilleborg Skinkel (Tinhus); Erik Rosenkrantz Axelsen til Langtind og Fru Margrete Ulfstand Børgesdatter til Glimminge og Ørup, Datter af Magdalene Krabbe Tygesdatter fra Vegholm og Bustrup; Stygge Rosenkrantz Ejlersen til Hevringholm m. m. († 29. August 1571, altsaa før Barselfærden¹) og Fru Maren Knob fra Gyllebo; Niels Rosenkrantz Axelsen til Rydhave og Halkjær og Fru Maren Lunge Ovesdatter fra Tirsbæk; Niels Lykke og Fru Karen Gyldenstjerne, Datter af Mogens Gyldenstjerne Henriksen, D. R. R.; Erik Lange til Engelholm, Søn af Erik Nielsen Lange og Begge Rosenkrantz, og Fru Anne (Gjordsen); Oluf Brokkenhus (til Hovedstrup, nu Rodstenseje, Odder Sogn?) og Fru (Else Sten fra Hovedstrup²); Axel Jul til Villestrup, Landsdommer i Nørrejylland, og Fru Kirsten Lunge Ovesdatter fra Tirsbæk; Søren Mund til Serridslevgaard og Fru Kirsten Glambæk³); Ejler Grubbe til Lystrup, D. R. R. og Kansler, og Fru Else Laxmand; Fru Sibylle Gyldenstjerne Mogensdatter, g. m. Eskild Gøje Henriksen til Skjerringe († ²³/₁₂ 1573⁴); Gregers Holgersen⁵); Klavs

¹) Efter Gravskriften i Lynderup Kirke (Oldn. Museums Arkiv).

²) Hendes Navn er ikke udført i Listen; jfr. Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 448 f.

³) Jfr. F. Hvaas, Familien Hvas IV, 150.

⁴) Marm. Dan. I, 276.

⁵) Vel en Ulfstand, men hvem? siden Gregers Holgersen (til Vosborg) er nævnt tidligere.

Huitfeldt til Krumstrup; Kønne Quitzou, Søn af Didrik Quitzou til Klitsche og Fru Margrete Rosenkrantz Ottesdatter, Faderens Søster; Tønne Parsbjerg, Søn af Verner Parsbjerg til Hagested, der var Broder til Fru Anne Parsbjerg, Kristoffer Gyldenstjernes Enke, altsaa Moderens Fætter; Niels Parsbjerg, fornævntes Broder; Gabriel Skinke (senere til Søholm i Fyn); Palle Juel, Landsdommer i Jylland; Ejler Bryske Gertsen til Dallund, Tønne Bryske til Langesø og Karl Bryske til Margaard, alle Brødre; Hannibal Gyldenstjerne Mogensen til Restrup; Anders Grøn og Fru Anne Grøns; Mester Lavrids Bertelsen, Superintendent i Aarhus Stift.

Enkefruene vare: Fru Anne Parsbjerg, Enke efter Kristoffer Gyldenstjerne til Iversnæs († $19\frac{1}{2}$ 1562), Moderens Moder; Fru Anne Lykke, Enke efter Hr. Anders Bilde, D. R. R. († 1555), og Hr. Otte Krumpen, D. R. R. og M. († 1569); Fru Anne Rosenkrantz, Enke efter Albrecht Gøje Mogensen († 1558), Faderens Søster; Fru Birgitte Gøje, Enke efter Herluf Trolle († 1565); Fru Anne (Krogno), Enke efter Hr. Klavs Podebusk Predbjørnsen († $7\frac{1}{11}$ 1540), Faster til Faderens første Hustru, Mette Krogno; Fru Jytte Podebusk Predbjørnsdatter, Enke efter Niels Brok til Vemmetofte og Estrup († 1534) og efter Knud Henriksen Gyldenstjerne, forhen Biskop i Fyn († $7\frac{1}{12}$ 1565); Fru Anne Holck, Enke efter Hr. Verner Parsbjerg, D. R. R., Moderens Morbroder; Fru Helvig Gøje Mogensdatter, Enke efter Otte Gyldenstjerne Henriksen († 1551); Fru Margrete Brahe Axelsdatter, Enke efter Borchardt von Boineburg, Lensmand paa Salte († 1551), altsaa en Slags Plejesøster til Faderen (jfr. Fam. Rosenkr. II, 192); Fru Sidsel Bryske, Enke efter Eskild Gøje Mogensen til Gunderslevholm († 1560); Fru Anne Viffert, Enke efter Gert Bryske til Dallund († $23\frac{1}{6}$ 1552); Fru

Magdalene Banner Eriksdatter, Enke efter Iver Krabbe til Krabbesholm, D. R. R. († $27/4$ 1561¹⁾); Fru Pernille Oxe, Righshofmesterens Søster, Enke efter Søkrigeren Otte Rud († $11/10$ 1565); Fru Birgitte Banner Eriksdatter, Enke efter Klavs Karlsen Bryske til Flintholm († $16/1$ 1564); Fru Sofie Daa, Datter af Jørgen Daa til Enggaard (Gyldensten) og Karen Gyldenstjerne Knudsdatter, Enke efter Henrik Glob og Otte Hvide; Fru Kirsten Bølle, Enke efter Jesper Krafse til Basnæs († ved Gulland 1566); Fru Karen Bølle, Enke efter Markvard Tidemand († 1550) og Lage Urne; Fru Rigborg (Tinhus), Enke efter Hans Johansen (Lindenov) til Fobislet, Lensmand paa Silkeborg († $27/9$ 1568); Fru Sofie Glob, Datter af Albert Glob og Else Rosenkrantz Holgersdatter, Faderens Fæster, Enke efter Iver Fris til Haraldskjær, D. R. R. († 1557); Fru Margrete Bilde, Søster til Peder Bilde til Svanholm og Vallø, Enke efter Lave Brok til Vemmetofte († $20/10$ 1565 i Slaget ved Svarteraa); Fru Margrete (Rotfeld), Enke efter Hans Holk til Barritskov († 1565 af Pest i svensk Fangenskab); Fru Maren (Gjordsen), Enke efter Niels Glambæk til Starupgaard († inden 1564); Fru Johanne (Rotfeld), Hans Lykkes til Eskjær († 1566²⁾); Fru Mette Urne, Datter af Jørgen Urne til Engestofte og Anne Glob, Søster til den ovennævnte Fru Sofie Glob, selv Enke efter Knud Hardenberg til Skjoldemose³⁾); Fru Edele Hardenberg, Enke efter Frans Bilde Andersen til Søholm (falden til Søs 1565); Fru Barbara Splid, Enke efter Iver Kaas⁴⁾); Fru Vibeke Podebusk Klavsdatter, Enke efter Evert Bild

¹⁾ Ejler Brokkenhus.

²⁾ Jfr. Personalthist. Tidsskr. I, 132, hvor en Søn af Jørgen Lykke siges at være falden dette Aar.

³⁾ Marm. Dan. II, 94 og Ejler Brokkenhus i Fynske top. Saml. VI, 365

⁴⁾ Erslev, Lensmænd, S. 128.

til Ravnholt († som Admiral $\frac{1}{8}$ 1567); Fru Anne Fris, Datter af Iver Fris til Haraldskjær og den ovennævnte Fru Sofie Glob, selv Enke efter Erik Juel til Lykkesholm.

Jomfruerne vare: Jfr. Birgitte Rosenkrantz Ottesdatter fra Næsbyholm, Holger Rosenkrantzes Broderdatter og Myndling (g. 1575 med Sten Brahe); Jfr. Anne Podebusk, Datter af Klavs Podebusk Predbjørnsen og Fru Anne Olufsdatter (Krognos), selv saaledes Fasterdatter af Holger Rosenkrantzes første Hustru (død ugift 1580); Jfr. Ermegaard Bilde og Jfr. Birgitte Bilde til Jomfruens Egede, Døtre af Hans Bilde til Egede, D. R. R. († begge ugifte November 1587, omtrent 80 Aar gl.¹⁾); Jfr. Ingeborg Bilde, ovennævntes Søskendebarn, Datter af Hr. Anders Bilde, D. R. R., og Pernille Olufsdatter (Krognos), altsaa Fasterdatter af Holger Rosenkrantzes første Hustru († ugift, efter at have arvet en Mængde af Bildernes og Podebuskernes Ejendomme); Jfr. Mette Urne²⁾; Jfr. Ingeborg Parsbjerg, Datter af Verner Parsbjerg, D. R. R., og den ovennævnte Fru Anne Holk, selv altsaa Søskendebarn til Moderen ($\frac{4}{8}$ 1580 g. m. Jørgen Brahe³⁾).

Kort efter at denne pragtfulde Barselfærd havde fundet Sted, indtraf Enkedronning Dorotheas Død. Ogsaa i den Anledning fik Holger Rosenkrantz en Del at gjøre; det blev saaledes overdraget ham i Forening med flere andre dertil beskikkede Mænd at affatte Listen over Inventariet paa den afdøde Dronnings Slot Koldinghus⁴⁾. Ogsaa med Birgitte Gøjes Forleninger og Sagen angaaende

¹⁾ Ejler Brokkenhus, S. 366.

²⁾ Formodentlig den Jfr. Mette Urne, som i Juli 1575 i Odense havde Bryllup med Alexander Durham til Højsgaard (Haarby S. i Fyn), se Ejler Brokkenhus S. 325.

³⁾ Ejler Brokkenhus S. 335.

⁴⁾ Tegn. 1571 fol. 442.

Herlufsholm fik han en Del at gjøre; i denne Sag var han sin kjære Frænke til god Hjælp (tidligere omtalt under Peder Oxe). Tillige med Birgitte Gøje var han ogsaa ivrig for at faa sin tidligere Svoger Oluf Movridsen (Krog-nos) gift med Anna Hardenberg¹⁾.

I Marts 1572 deltog Holger Rosenkrantz i Rigsraads-møder paa Koldinghus, fik derpaa (23. April) Ordre til i Forening med Rigsraaden Bjørn Andersen at bortfæste Kronens og Kirkernes Korntiender i Aarhus Stift og blev derpaa tilsagt at møde til Herredag i Kjøbenhavn den 8. Juni²⁾. Hele den følgende Tid tilbragte han derpaa i Kjøbenhavn, optagen af mange forskjellige Hverv, og her overværede han den 20. Juli Kongens Formæling med den unge Dronning Sofie og tog den følgende Dag paa en fremragende Maade Del i Dronningens Kroning, hvilket tidligere er omtalt under Peder Oxe.

I Slutningen af dette Aar opholdt Holger Rosenkrantz sig paa sin Forlening Skanderborg, hvor Kongen ogsaa havde taget Ophold for længere Tid³⁾. Dette gav Anledning til, at Skanderborg Slot d. 27. Marts 1573 forlenedes til Klavs Glambæk, og at Holger Rosenkrantz og Fru Karen Gyldenstjerne i stor Hast maatte flytte ud. Hvor misfornøjet man var med denne Adfærd, er tidligere omtalt under Peder Oxe. Grunden hertil har aabenbart dog kun været, at Holger Rosenkrantz selv har ført et saa stort Hus, at han og Hoffet ikke kunde rummes paa én

¹⁾ Bricka, Fr. II's Ungdomskjærlighed, S. 227, Tillæg Nr. 34.

²⁾ Fynske Reg. fol. 2; Sjæll. Tegn. fol. 15, 20—23.

³⁾ 22. December forelagdes her Kongen i Nærværelse af Holger Rosenkrantz, Hans Skovgaard og Niels Kaas et Udkast til et Svar paa Hertug Hanses Klager angaaende Ribe Birk m. m. (Hist. Tidsekr. VI, 416 f.). Endnu 17. Febr. og i længere Tid var Hoffet paa Skanderborg (Sjæll. Tegn. 118).

Tid, medens en mindre fremtrædende Lensmand som Klavs Glambæk behøvede mindre Plads. I Holger Rosenkrantz's Tid var der imidlertid foretaget store Forandringer med Slottet og Lenet for at gjøre det skikket til Op- hold for Kongen. Hele Emborg var blevet forenet her- med, ligeledes — til Skade for Birgitte Gøje — Ring Kloster; Mageskifter vare foretagne, for at Kongen kunde skaffe sig Krongods i den skov- og jagtrige Egn, sjældnere Frugttræer vare anskaffede til Slotshaven o. s. v. Selv efter at Holger Rosenkrantz var flyttet derfra, sendtes han senere hertil for at sørge for Opbygningen af en Stald til Slottet, da han bedst kjendte Lejligheden¹⁾.

I Løbet af Sommeren 1573 blev Holger Rosenkrantz derpaa udset til i Forening med Rigsraaden Jakob Ulfeld at repræsentere Kongen ved dennes Slægtning Hertugen af Preussens Giftermaal i Königsberg Søndag efter Bartho- lomæi Dag (24. August) med Hertugen af Kleves Datter. Holger Rosenkrantz bad indtrængende sin Ven, Kansleren Niels Kaas, om at udvirke Tilladelse til, at Rejsen maatte foregaa til Lands istedenfor til Søs, og tilbød at betale Kongen $\frac{1}{2}$ Tusind Daler, hvis han maatte blive fri for Rejsen. Han synes dog at have maattet rejse; i al Fald kan han ikke med Sikkerhed spores igjen i Danmark før i Oktober Maaned²⁾. Den 25. i denne Maaned overværede

¹⁾ 1569 ^{30/}, Befaling til Tolderen i Helsingør at skaffe Frugttræer til Skanderborg, nemlig 20 Morbærtræer, 20 Kvædetræer, 10 Figentræer, 10 Træer med hvide Blommer, 20 Morelletræer, 20 rugerske Blommetræer, 20 Træer med hvide vælske Kirsebær, 30 af alle Slags Pæretreer, 30 Valnøddetræer, 20 Mandeltræer, 15 Træer med Johans-Æbler, 15 Johans-Pæretreer, 100 af alle Slags Æbletræer (Tegn. 1569 fol. 430). — At den Slags Frugttræer paa den Tid ogsaa vare Sjældenheder i Tyskland, ses hos Weber, Anna, Kurfürstinn v. Sachsen S. 144 ff.

²⁾ Brev af 19. Juni, dat. Skanderborg, til H. Rosenkrantz (Sjæll. Tegn. fol.

han nemlig Kongens førstefødte Datters Daab paa Koldinghus, Elisabeth, senere gift med Hertug Henrik Julius af Brunsvig-Wolfenbüttel¹⁾. Endnu d. 3. November deltog han paa Koldinghus i kongelige Rettertingsdomme og kaldes her for første Gang Danmarks Riges Marsk, en Stilling, han efter Biskop Lavrids Bertelsens Ligprædiken lige saa nødig paatog sig som tidligere Statholderstillingen i Nørrejylland, som han vedblev at beklæde i Forening med Marskstillingen. Han paatog sig først disse Embeder, siges der, efter Kongens og Rigsraadets indtrængende Forestillinger, ligesom han da i det hele aldrig trængte sig selv frem. Marskembedet havde da staaet ledigt siden Frans Brokkenhuses Fald for Varberg d. 6. November 1569. Af hvad Grund den netop nu igjen blev besat, er ukjendt. Siden Ditmarskertoget havde Holger Rosenkrantz heller ikke indtaget nogen militær Stilling; men Marskembedet beklædtes oftere i den følgende Tid af Mænd, der savnede egentlig militær Fortid. Dog havde Holger Rosenkrantz jo oftere sammen med Otte Krumpen haft med Forretninger at gjøre, der laa Marskstillingen nær²⁾.

Som Marsk kom Holger Rosenkrantz ikke til at udøve nogen større Virksomhed i de 1½ Aar, han endnu

155); Holg. Rosenkr. til Niels Kaas, dat. Bolver 29. Juni (Adelsbr. Fasc. 33). — Magelæget mellem Broderen Erik Rosenkrantz og Kongen (Valse og Kjærstrup), udstedt i Kbhvn. 23. Aug., siges rigtignok beseglet af Holg. Rosenkr. (Fynske Reg. fol. 33); men deraf kan ikke med Vished sluttes, at han den Dag har været i Kbhvn. 16. Juni var han tillige med Peder Oxe, Peder Bilde og fl. tilsagt at møde med Kongen personlig til en Markeskjelsridning paa Hørup Mark d. 18. Aug. i en Trætte mellem Kristoffer Geje og Fru Karen Niels Skeels; men denne Ordre er altsaa udstedt tidligere end Ordren om at rejse til Königsberg.

¹⁾ Sjæll. Tegn. fol. 191.

²⁾ Rosenvinge Gl. D. III, 220; jfr. Fridericia i Hist. Tidsskr. 4. R. III, 579 f.

levede. Der betroedes ham stadig en Mængde Hverv, men som snarest stod i Forbindelse med hans Statholderstilling¹⁾. — Den 26. September 1574 var han tillige med sin Hustru paa Skanderborg Slot, hvor Kongen bortgiftede flere af Dronningens adelige «Jomfruer». — Atter den 23. Januar 1575 havde han faaet Indbydelse til med sin Hustru at staa Fadder til «en ung Frøken», nemlig Kongens næstældste Datter Anna, senere gift med Kong Jakob den 1ste af England og Skotland. Samtidig fik han af Kongen flere betydelige Begunstigelser, nemlig Skjødebrev paa det rige St. Hans Kloster ved Horsens med tiliggende store Gods i Jylland, hvilket han allerede 1568 havde faaet i Pant uafløst for sin og Hustrus Livstid og hvori han 1571 havde faaet fornyet Pant for 5733 Daler. Samme Dag (29. Januar 1575) fik han Bygholm frit paa Livstid, dog som det synes kun mod Eftergivelse af den store Panteseum, han havde staaende deri. Allerede fra 1569 af synes han at have begyndt Byggeforetagender paa Klostret; thi i dette Aar havde han fra Horsens Kirke faaet 7800 «Oversten», der kom til St. Hans Kloster, og i Aaret 1570 var det gamle Inventarium fra St. Hans Kloster paa hans Foranstaltning blevet skjænket til Hospitalet i Horsens. Først hans Enke skulde dog fuldføre disse Byggeforetagender, og efter hende blev Gaarden kaldt «Stjernholm»²⁾.

Ogsaa andre Gaarde ejede Holger Rosenkrantz i Hor-

¹⁾ Saaledes angaaende en Strid mellem Movrids Podebusk og Ribe (Jydske Tegn. 6/11 1573, fol. 113); 20/3 1574 stævnes han til Herredag i Kbhvn. i Juni (Sj. Tegn. 252); 11/6 1574 optages Inventarieliste paa Koldinghus ved Lensskifte; 27. Novbr. Mønstring i Viborg (Dsk. Saml. i Geh. Ark. Nr. 395, 4).

²⁾ Sjæll. Tegn. 332, 337, 362, 364. Jydske Reg. 297; jfr. Erslev, Lensmænd, S. 154 og Fabricius, Horsens, S. 121 f. og 377 f.

sens. Især gjorde han som Lensmand paa Bygholm meget for Hospitalet i Horsens. Det blev gjenoprettet og fik mange kgl. Begunstigelser. Selv skjenkede han hertil det Gods, som hans Oldefader Erik Ottesen i sin Tid havde skjenket til 5 fattige Folks Ophold i Mariager Kloster. Efter Kristoffer Nielsens Død i Aaret 1561 var Holger Rosenkrantz nemlig bleven Hovedet for alle Erik Ottesens Efterkommere og fik da Strid om dette Gods med Hr. Jørgen Lykke som Lensmand paa Mariager. I Aaret 1564 fik han Kongebrev paa, at 11 Gaarde og 1 Bol, som af Erik Ottesen var givet til Messer i Mariager Kloster, nu, da Messerne vare nedlagte, maatte lægges til Hospitalet i Horsens; hvis noget af Godset laa Hospitalet ubelejligt, maatte han magelægge det med andet, hvilket ogsaa senere skete; ligeledes skulde Lensmanden paa Bygholm i Forening med Superintendenten og Holger Rosenkrantz eller hans Arvinger hver 1. Maj høre Hospitalsforstanderens Regnskab, og naar Hospitalsforstander skulde indsættes, skulde det ske med Holger Rosenkrantzes eller hans Arvingers Samtykke. — 1569 fik han Jørgen Lykke til at anerkjende sin Ret til at have Godset fra Mariager i Forsvar, hvorpaa der for Godset oprettedes 5 Senge i Horsens Hospital¹⁾.

Ogsaa som Godsstyrer havde Holger Rosenkrantz udøvet en betydelig Virksomhed. Allerede i Farfaderen Holger Eriksens Tid havde Boller ejet en Del samlet Gods i Udt Sogn i Bjerge Herred, hvor Hovedgaarden ligger, og i de omliggende Byer²⁾. Meget Strøgods fandtes dog endnu spredt rundt om i Jylland. Ved talrige Magelæg dels med Kronen, som jo netop i disse Aar samlede

¹⁾ Jfr. Fam. Rosenkr. II, 274—80; Fabricius, Horsens, S. 168 f.

²⁾ Fam. Rosenkr. II, 81.

Gods til Skanderborg og Emborg, dels med forskellige Adelsmænd, lykkedes det Holger Rosenkrantz at samle sit Gods, især paa to Steder, dels i Udt Sogn og dets Annex Tyrsted i Hatting Herred ved Horsens Fjord, dels i Stovby Sogn i Bjerge Herred og i Egnen deromkring ved den nordlige Side af Vejle Fjord. 1556 fik han saaledes ved Magelæg 2 Gaarde i «Staxeroede» (3: Stagsode, Barrit Sogn, Bjerge H.) og 4 Gaarde i «Soer» i Bjerge H. fra Hospitalet i Aarhus, 1560 11 Gaarde og 3 Gadehuse i Tyrsted samt Kronens Rettighed i to jordegne Gaarde sammesteds og i en Gaard i «Nedergaarde» i Sejd (nu Udt) Sogn i Bjerge H. Samtidig fik han Brev paa Tyrsted Kirke. 1561 tilskjødede Kongen ham som Gave Toltingskrog og Toltingsager i Stovby Sogn, mod at han og hans Arvinger aarlig skulde «give og forneje os tre rettelig gode Mynder og et Kobbøl brogede Støvere, de som gode ere». Samme Aar fik han ved Magelæg med Kronen 1 Gaard i Bret By i Barrit Sogn og atter i Stovby Sogn et Par Gaarde. — Nu standse Magelægene i nogle Aar; først i Aaret 1566 begynde de atter og fortsattes stadig hele Tiden igjennem. Vigtigst er det, at han i Aaret 1574 fik Skjøde- og Gavebrev paa Sejd Kirke i Bjerge H. med tilliggende Kirkegaard (3: Kirken tilhørende Gaard), Kirkejord og Kirkebol, med udtrykkelig Ret til at nedrive Kirken til Forbedring af Udt Kirke, hvorefter Bønderne i Sejd og Nedergaard skulde høre til Udt Kirke¹⁾).

Større Byggeforetagender ved Udt Kirke har saaledes vistnok allerede Holger Rosenkrantz paatænkt. Her vare jo hans første Børn og hans første Hustru stedte

¹⁾ Efter de orig. Mageskiftebreve i Geh. Ark., samt Tegnelser og Registre.

til Hvile (1558); herhen havde han i Aaret 1563 fra Lübeck ladet hente Ligene af sin Fader Otte Holgersen og sin Moder Margrete Gans; her havde han bestemt at oprette en stor Familiebegravelse ikke blot for sig og sine Forældre, men ogsaa for sine Brødre og sin øvrige Slægt¹⁾. For Brødrenes Vedkommende blev dette rigtignok ikke til noget; thi de indrettede hver for sig Begravelseskapeller ved deres Gaarde; men 1564 blev Liget af Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, Holger Rosenkrantzes Fæster og Plejemoder, ført fra Ringsted herhen, og rimeligvis samtidig ogsaa hendes Moder Anne Mejnstrup, inden de senere bleve førte til Hornslet. I Udt Kirke havde han ladet det store Mindesmærke om Ditmarskertøget opsætte, og her var endnu i hans levende Live, som det synes, den store Gravsten bleven anbragt, hvorpaa han selv og hans to Hustruer findes afbildede²⁾. Mulig staar det ogsaa i Forbindelse med Byggeforetagender enten her eller paa en af hans Gaarde, at Kongen 13. Juli 1570 fra Frederiksborg gav Lensmanden der Ordre til at levere Holger Rosenkrantz to Stene, der vare optagne ved Sponholt Kilde i Nærheden af det nu nedbrudte Ebelholt Kloster, den ene, som var optagen af Brønden, den anden, »som St. Villom (d: den hellige Abbed Vilhelm fra Ebelholt) sagdes at skulle have sat sin Hat paa»³⁾. — Døden hindrede dog Holger Rosenkrantz i at forbedre Udt Kirke ved

¹⁾ Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 216.

²⁾ Se Indskriften i Marm. Dan. II, 185. Intet af de tre Dødsaar er mærkeligt nok udfyldt, ikke en Gang Fru Mette Krognos'es. Da Holger Rosenkrantz kaldes til Boller og Rosenvold, men ikke til St. Hans Kloster (Stjærnholm), og endnu kaldes Lensmand paa Skanderborg, men ikke Marsk, synes den at skrive sig fra Aarene før 1573.

³⁾ Tegn. 1570 fol. 115 (Dsk. Mag. 2. R. VI, 240).

Hjælp af den nedrevne Kirke i Sejd; men hans unge Enke, Karen Gyldenstjerne, fuldendte Planen. Hun nedrev helt den gamle Kirke og byggede en stor ny Kirke med tre Skib, baarne af Søjler, saa at den blev en af de anseeligste Landsbykirker i Danmark. Det fremgaar af det Epitafium, hun selv i Aaret 1578¹⁾ lod opsætte i Udt Kirke med Billeder af Holger Rosenkrantz, hende selv og deres 4 Børn samt deres Aneskjolde. Efter denne Indskrift har hun nemlig «et Aar efter hendes salig Husbonds dødelige Afgang Anno 1575 fra Grund af paa ny ladet opbygge denne Kirke». Her findes ogsaa baade hans Valgsprog: «Gott sei uns huldt und rechen kein Schuldt», og hendes: «Auf Gott vertrauet ist wol gebauet». Altertavlens Indskrift viser, at den er skjænket af hende 1577.

Af de to Gaarde i Stagsode, som Holger Rosenkrantz havde erhvervet sig 1556, og hvortil der senere var kommet mere Gods i Stovby Sogn eller i Omegnen, dannede han senere en Herregaard, som han kaldte Rosenvold, og hvortil han allerede skrives 1568 i det Lensbrev, hvorved han fik St. Hans Kloster paa sin og sin kort før ægtede Hustrus Livstid. I denne Egn havde tidligere ligget en gammel Borg, Staxe vold; men den havde nu i et Par Aarhundreder ligget i Ruiner. Ogsaa her havde Holger Rosenkrantz maaske begyndt eller paatænkt Byggeforetagender; i August 1573 var der udgaaet Ordre til flere Adelsmænd om at besigtige en Del Gods her i Egnen, som Holger Rosenkrantz ønskede i Magelæg. Heller ikke dette Magelæg kom dog i Stand før efter hans Død, da Enken 16. Juni 1575 fik Brev herpaa og tillige Tilladelse til at maatte sege Stovby Kirke med sine Folk paa Rosen-

¹⁾ I Marm. Dan. staar ved en Trykfejl 1568.

vold og at maatte regne sine Tjenere (Fæstere) i Stovby og Barrit Sogne for Ugedagstjenere til Rosenvold, der altsaa herved fremtræder som en fuldstændig Hovedgaard. Ogsaa her var det saaledes forbeholdt Enken at fuldføre, hvad Manden havde paatænkt. Døden kom, inden alt var færdigt.

Kort efter Tilbagekomsten fra Barselfærden paa Koldinghus blev Holger Rosenkrantz nemlig angreben af den Sygdom, der skulde blive hans Helsot. Den 25. Februar 1575 følte han sig ilde; i de følgende Dage antog Sygdommen en værre Karaktér. Den første Marts kom den gamle Peder Skram med sin Hustru Elsebet Krabbe, Holgers Næstsøskendebarn, til Horsens. Da de her hørte, at «deres udkaarne Ven Holger» laa syg paa Bygholm, besøgte de ham strax. Der blev nu sendt Bud efter Fru Karen Gyldenstjerne, der var i Besøg hos sin Moder paa Iversnæs i Fyn; hun kom strax om Aftenen den næste Dag; den følgende Dag indtraf Svigermoderen Fru Anne Parsbjerg og Svogeren Albert Fris til Haraldskjær med sin Hustru Ingeborg Gyldenstjerne. Ogsaa Fru Margrete Gyldenstjerne, Folmer Rosenkrantzes til Stensballegaard, Jfr. Sofie Gyldenstjerne og Jfr. Johanne Skram vare tilstede ved Dødslejet. Den 4. Marts tog han en bevæget Afsked med sine Venner og lod sine smaa Sønner, Otte Kristoffer og Frederik, kalde til sig og velsignede dem. Samme Aften Kl. 11 døde han rolig, ikke fuldt 58 Aar gammel, efter under hele sin Sygdom at have vist stor Ro og Fromhed.

Biskop Lavrids Bertelsen holdt Ligtalen; den udkom i Begyndelsen af det følgende Aar, ledsaget af en Fortale af Anders Sørensen Vedel, der havde besørget Trykningen. Ogsaa han synes at have staaet i et nærmere Forhold til

Holger Rosenkrantz, der formodentlig allerede kjendte ham og hans Slægt fra Vejle; ogsaa til Enken og Børnene vedblev Vedel i den følgende Tid at staa i nøjere Forhold. Ogsaa en anden samtidig Lærd, Rasmus Glad (Erasmus Lætus), nævner Holger Rosenkrantz blandt de Adelsmænd, der ivrig tog sig af Videnskaberne. Biskop Lavrids Bertelsen giver en smuk Skildring af den afdødes Karakter, hans Gudsfrygt og Fromhed, som ogsaa viste sig under Sygdommen. Han forstod at dø, som da de fleste af disse Mænd gjorde, der vare prægede af den første evangeliske Tids dybe Gudsfrygt. Og hele Holger Rosenkrantzes Færd synes at gjøre Biskoppens Ord til Sandhed. Han skildrer ham ogsaa som en Mand, der var meget afholdt af den menige Mand. Dog klagede Bønderne i Skanderborg senere over, at nogle Afgifter vare blevne dem paalagte i Holger Rosenkrantzes Tid, hvorfor Kongen eftergav dem disse¹⁾. — Holger Rosenkrantz døde saaledes $\frac{1}{2}$ Aar før Peder Oxe. Da beklagede Kongen sig stærkt over, at han nu ingen havde til at beklæde Rigshofmesterværdigheden. Muligvis vilde han dog have betroet den til sin Ven Holger Rosenkrantz, hvis han havde levet. Marskværdigheden gik kort efter over til Predbjørn Gyldenstjerne til Tim.

Holger Rosenkrantz blev begravet i Udt Kirke, hvor de tidligere omtalte prægtige Mindesmærker over ham, hans Hustruer og Børn endnu findes. Med Karen Gyldenstjerne havde han fire Sønner:

- 1) Otte Kristoffer Rosenkrantz, senere til Boller, født 28. Oktbr. 1569.
- 2) Frederik Rosenkrantz, senere til Rosenvold, født omtrent i Juli 1571.

¹⁾ Jydske Tegn. 1579 fol. 124.

- 3) Henrik Rosenkrantz, yngre end de foregaaende, død før Faderen.
- 4) Holger Rosenkrantz, død som Barn, vistnok kort efter Faderen.

De to førstnævnte Sønner kom senere, vel nærmest gennem deres Farbroder Jørgen Rosenkrantz († 1596), i et nøjere Forhold til den unge Kristian IV's Hof. Den begavede Frederik skulde dette ikke blive til Baade; Otte Kristoffers Liv blev ikke til Gavn for de store Godser, Holger Rosenkrantz efterlod sig. Fru Karen Gyldenstjerne skulde komme til at opleve mange Sorger for deres Skyld; men de høre en nyere Tid til og bør derfor skildres sammen med Kristian IV's Tid, der for Rosenkrantzernes Vedkommende var vidt forskjellig fra Frederik II's. Fru Karen Gyldenstjerne skulle vi derimod følge i de 38 Aar, hun sad som Enke. Hun var jo kun 31 Aar gammel ved sin Husbonds Død.

Af Holger Rosenkrantzes Forleninger var Tryggvælde allerede 1568 gaaet over til andre, kort efter at han havde faaet Livsbrev paa St. Hans Kloster. Bygholm fik Enken Brev paa at maatte beholde endnu et Aar, hvorpaa det forlenedes til Klavs Glambæk. — For øvrigt havde den første Tid efter Mandens Død været en Sorgens Tid for hende. Hendes to ældste Børn, Otte Kristoffer og Frederik, bleve angrebne af de pestagtige Sygdomme, som herskede i dette Aar. De svævede længe i Fare under Pleje af den bekjendte Dr. Kornelius Hamsfort, der var kaldt til Boller i den Anledning¹⁾.

¹⁾ Fru Karen Gyldenstjerne til sin allerkjæreste Søster., Fru Birgitte Belle Kristoffer Gøjes til Gunderslev, af Boluer med grædendes Taarer skrevet., uden Dag eller Aar; bag paa staar: 7 Julij (Modtagelsesdagen?). Det maa dog være skrevet inden

Samtidig havde hun en højst ubehagelig Sag med sin Naboerske, Fru Margrete Nielsdatter (Rotfeld), Enke efter Hans Holk til Barritskov. Med Fru Margrete var Holger Rosenkrantz allerede i Aaret 1566, kort efter Hans Holks Død, kommen i Strid angaaende Skovskjel, Markeskjel og lignende Forhold i Barrit By og Skov, hvor ogsaa han netop da havde faaet Gods og var i Færd med at danne Rosenvold. Gode Mænd vare da af Kongen blevne udnævnte til at skille Trætten, deriblandt Jørgen Rosenkrantz og Otte Brahe¹⁾. Sagens Udfald ved denne Lejlighed kjendes ikke; Forholdet maa dog være blevet taaleligt, siden Fru Margrete Nielsdatter var indbudt til Frederik Rosenkrantzes Daab 1571; men i Aarene 1573 og 1574 blussede Striden op med fornyet Hefthighed. I sidstnævnte Aar kom Sagen for Kongens Retterting, hvor en Del af Stridsspørgsmaalene afgjordes til Fru Margretes Fordel; men da Holger Rosenkrantz paastod, at den foretagne Rebning stred mod Loven, blev dette Spørgsmaal henvist til Paakjendelse ved Viborg Landsting²⁾. Paa Landstinget fremkom Fru Margrete med ærerørige Ytringer om Holger Rosenkrantz, idet hun sagde, at Markeskjellet var «forvildet». Endnu inden sin Død havde Holger Rosenkrantz af Landsdommerne og flere tilstedeværende Adelsmænd faaet skriftligt Vidnesbyrd om de faldne Ytringer. «Jeg kan aldrig fuldskrive dig», skriver Fru Karen Gyldenstjerne i det ovenomtalte Brev til Fru Birgitte Bølle, «hvor Margrete Nielsdatter har tit ladet mig stævne med

11. Juni 1575, som det vil fremgaa af det følgende (Klevenfeldts Saml.).

¹⁾ Tegn. 1566 fol. 80; 1567 fol. 127.

²⁾ Rosenvinge, Gl. D. III, 245—52. — Ridemandsbrev af 7/11 1574 i hist. geneal. Arkivs Pergamentsbreve (Geh. Ark.).

Kongens Stævninger, og min Broder Erik (o: Svogeren Erik Rosenkrantz, der som ældste Broder havde Værgemaal for Børnene) har ogsaa stævnet hende for nogle Ord, hun har sagt min salig Husbond til paa Landsting, som jeg har baade Landsdommers og flere Herremænds Brev og Segl paa. Saa siger hun slet Nej for hendes egne Ord, som hundrede Mennesker hørte hende sige; saa nødes jeg drage derhen i min Hjertesorg og Bedrøvelse, og vil med Guds Hjælp gjøre dertil, hvad mig bør at gjøre, med baade hans og min Slægt og Venner; thi min Sag er klar og ret. Jeg har skrevet Kristoffer (Gøje) til, at han vilde møde der og hjælpe mig at forsvare min salige Husbondes gode Navn og Rygte for hende; han var hans eget Næstsøskendebarn, derfor vilde jeg have ham der hos. Jeg tror baade ham og dig saa vel, at I nu ere mig elendige og bedrøvede Kvinde god og mine smaa faderløse Børn baade i denne og alle andre Maader. Kom nu vist til Kjøbenhavn for Guds Skyld og for min Skyld.» — I Kjøbenhavn mæglede Kongen ogsaa d. 11. Juni Forlig mellem «afgangne Holger Rosenkrantz» og Fru Margrete, som undskyldte sig for Kongen og sagde «sig intet andet at vide med Holger Rosenkrantz end som med en ærlig Mand»¹⁾).

Fru Margrete Nielsdatter døde samme Aar; men Striden om de indviklede Grænseforhold i Barrit Skove fortsattes i de følgende Aar mellem Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, der efter sin Broder Eriks Død i Novbr. 1575 var bleven Værge for sine Broderbørn, og Erik Lykke til Skovgaard paa Hans Holks Børns Vegne. Paa Fru Karen Gyldenstjernes Bøn tog ogsaa Kansler Niels

¹⁾ Jydske Reg. 1575 fol. 314.

Kaas sig af Sagen; men Striden fortsattes i en længere Aarrække dels med Hans Holks Søn Mandrup Holk, dels senere med Sten Brahe, der efter sin første Hustru Birgitte Rosenkrantz Ottosedatters Død havde ægtet Kirsten Holk og med hende faaet Barritskov. Imidlertid havde Fru Karen Gyldenstjernes Sønner selv overtaget Boller og Rosenvold, og Sagens Fortsættelse vedkommer nu dem, medens Fru Karen selv havde taget Ophold paa «Stjernholm».

I sine Berns Mindreaarighed havde Fru Karen Gyldenstjerne udfoldet en overordentlig stor Virksomhed, hvorved hun fremtræder som en af disse handlekraftige Kvinder, hvorpaa den Tids Adelshistorie har saa mange Exemppler at opvise, men ogsaa viser sig i høj Grad trættekjær og herskesyg, stolt og myndig. Ligesom hun opbyggede Udt Kirke ved Boller, gjorde hun ogsaa meget for Stovby Kirke ved Rosenvold, der blev Hovedkirken til denne Gaard. En Mængde Magelæg udvidede Godskomplexerne baade ved Boller og Rosenvold. 1580 fik hun Livsbrev paa Kronens og Kirkens Tiender af Stovby Sogn, 1588 Barrit Sogns Kirketiende til Forbedringen af Kirken i Stovby, hvis Taarn var næsten nedfaldet¹⁾. I Aaret 1585 havde hun fuldført den skumle Hovedbygning paa Rosenvold, saaledes som Indskriften endnu viser, og 1588 fuldendte hun Hovedbygningen paa Boller²⁾, saa at der nu stod to fuldt færdige Herresæder til hendes to Sønner. Selv tog hun, i det mindste fra 1592 af, efter at hendes Søn Otte Kristoffer imidlertid havde giftet sig,

¹⁾ Jydske Reg. 1588 fol. 6. — Om Mageskiftet 1575 se ovenfor og Jydske Tegn. 1578 fol. 98; Jydske Reg. fol. 320. Originalen findes i «Mageskifter» Nr. 293; jfr. Kirkehist. Saml. 3. R. III, 328.

²⁾ Dske Herregaarde I og II.

i Reglen Ophold paa St. Hans Kloster, der nu var blevet helt ombygget og kaldt Stjernholm. Det er formodentlig til Bygningen heraf, at der i Aaret 1591 udvistes til hende, der ved denne Lejlighed for første Gang kaldes «til Stjernholm», 50 Bjælker fra Silkeborg og Skanderborg Skove¹⁾.

Som Ejer af Stjernholm havde den myndige Kvinde en Mængde Stridigheder med Horsens By, endogsaa om Hospitalet, for hvilket hendes afdøde Husbond havde gjort saa meget; hun beskyldtes saaledes for at besvære Hospitalet med flere Personer og Senge, end Fundatsen hjemlede hende Ret til²⁾. Samtidig klagede Borgmestre og Raad over, at hun havde tilforhandlet sig omtrent ottende Delen af Byens Grunde og Ejendomme og ifølge sine adelige Privilegier ikke vilde yde kgl. Skatter eller Byskatter og Tyngde deraf, hvorover Byen paa stakket Tid var kommet i største Armod og havde maattet udrede de 3000 Daler, hun ellers skulde have udgivet; desuden havde hun tilegnet sig Boder i Byen, hvis Beboere hun ogsaa vilde holde skattefrie, uagtet de drev borgerlig Næring og Handel. Kristian IV bød da Mandrup Parsbjerg at tiltale hende med Lov og Ret. Senere (⁷/₈ 1598) eftergav Kongen hende dog denne Sag, hvorpaa der den 27. Septbr. s. A. ved Mægling af Mandrup Parsbjerg og flere sluttedes et Forlig mellem hende og Horsens By, ifølge hvilket hun skulde overlade Borgerne i Horsens Brugen af al den Ejendom, hun havde paa Byens Mark, mod at de selv udredede Skatterne heraf og aarlig gav hende tilbørlig Leje; derimod skulde hun selv beholde hvad Ager og Ejendom hun havde i «Priors Lykke» og i alle de Haver, hun havde beliggende paa Stjernholm Mark; til

¹⁾ Jydske Tegn. 1591 fol. 221; 236.

²⁾ Kongebrev af ⁷/₁₂ 1597 til Niels Skram, J. Tegn. fol. 58.

Gjengjæld skulde hun til Horsens By give som evindelig Ejendom en Gaards Avl over al Horsens Mark og en aarlig Pengeafgift; for den Skattefrihed, hun i nogle Aar havde haft af sine Gaarde, Boder og Vaaninger i Horsens, maatte hun give Byen 600 Daler i Godtgjørelse¹⁾.

Fru «Karen Holgers» Glanstid var for øvrigt paa den Tid forbi. Den falder i Frederik II's og Regeringsraadets Tid, da hun som den virksomme Adelsfrue endnu selv styrede Godserne for sine Børn, og da disses Værge, Jørgen Rosenkrantz, endnu levede. Selv havde hun sørget for deres Opdragelse paa det bedste. De bleve satte i Huset hos Lektor Peder Hegelund i Ribe, hvor de vare i Nærheden af hendes Søster Ingeborg Gyldenstjerne, der var gift med Lensmanden, Albert Fris, og hvor Anders Sørensen Vedel levede. Han var, i det mindste endnu paa denne Tid, den højere Adels Yndling; han holdt ogsaa Ligprædikenen over Fru Ingeborg Gyldenstjerne og flere andre af Fru Karens nærmeste Slægtninge og udgav dem i Trykken efter hendes Opfordring²⁾. Det var under denne Tids gunstige Forhold, at Fru Karen Holgers ved Kongens eller senere ved Regeringsraadets Hjælp fik sine Sønner godt anbragte i Udlandet og senere ved den unge Kristian IV's Hof. Selv var hun tilstede ved saa godt som alle kongelige Bryllupper eller lignende Festligheder for at «drage» Festsalene eller paa anden Maade gjøre Tjeneste ved Hove³⁾. Det var ogsaa i disse Aar, at hun opnaaede de mange Magelæg eller lignende Begunstigelser af Kronen. Endnu til den 1. August 1596 var hun til-

¹⁾ Jydske Tegn. 1597 fol. 30; 83; Fabricius, Horsens, S. 377—78.

²⁾ Jfr. Wegener, A. S. Vedel, 2. Udg., 122; 179; 181—82.

³⁾ Tegn., passim.

sagt til Kristian IV's Kroning for i Forening med en Del andre Adelsdamer at «drage» Salene paa Slottet¹⁾.

Men kort efter blev hun inddragen i en højst ubehagelig Trolddomssag. Hendes Nabo, Johan Rud til Møgelkjær, var gift med Anna Hardenberg Eriksdatter fra Matrup. Den unge Kone var tungsindig og troede i sin sygelige Tilstand, at hun var forgjort. Flere «Hexe» bleve i den Anledning i Juli og September 1596 brændte paa Baag Herredsting i Fyn og en i Haderslev. Et Par af dem havde udsagt, at en Kone i Sejd ved Boller var deres Medhjælperske og Hoved, og at hun var underkjøbt af Fru Karen Holgers til at forgjøre Fru Anna. Denne Beskyldning, der aabenlyst var sagt paa Tinge og indført i Tingsvidner, kunde Fru Karen selvfølgelig ikke lade sidde paa sig. Hendes Søn Otte Kristoffer, paa hvis Gods Konen i Sejd boede, søgte at holde sin Haand over denne og hindre, at hun kom i Johan Ruds Vold. En Række Processer begyndte derfor, Johan Rud blev stævnet o. s. v. Den egentlige Sag mellem Johan Rud og Fru Karen blev dog i Juni 1598 bilagt ved Kongens Mægling, dog saaledes, at Konen i Sejd af Otte Kristoffer skulde overgives til Lensmanden paa Koldinghus, for at hun kunde sættes i Forvaring der og for at der kunde kræves Kirkenævn over hende; dersom hun dømtes efter Livet, skulde Sagen forhandles paa Landstinget; dog tilføjes ret betegnende, at hun maatte ikke pinlig forhøres²⁾. — Saaledes var i Løbet af faa Aar baade Rigshofmesterens Enke Mette Rosenkrantz og Rigsmarsken Holger Rosenkrantzes Enke blevne inddragne i Trolddomssager!

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1596, 7. Maj og 30. Juni, fol. 508 og 534.

²⁾ Vedel Simonsen, *Ruderne* II, 199 f.; 269—70. Jfr. Engelstoft i *Hist. Tidsskr.* 4. R. IV, 525 f. *Dsk. Mag.* 4. R. VI, 209 ff.

I den følgende Tid synes Fru Karen at have levet mere tilbagetrukket paa Stjernholm. Kort efter indtraf ogsaa hendes Søn Frederiks ulykkelige Forhold til Rigborg Brokkenhus, hans Dødsfælde, Landsforvisning og Fald i Udlandets Krige; Otte Kristoffers Pengeforhold forværredes stadig. Udsigterne for Fremtiden vare saaledes ikke lyse, da Fru Karen Gyldenstjerne døde i Aaret 1613 i sit 69de Aar. Den 20de April blev hun «begravet» i Horsens Klosterkirke. En stor Forsamling var tilstede, deriblandt Rigsraad Eske Brok til Vemmetofte og hans Hustru Kristence Viffert. Fru Karen Gyldenstjernens Søkendebarn, Rigsraad Mandrup Parsbjerg, «talte over Graven». Saaledes udtrykker Eske Brok sig i sin Dagbogsoptegnelse. Senere maa Liget dog vistnok være blevet ført til Udt Kirke ved Boller, hvor baade Holger Rosenkrantz og hun selv havde indrettet Gravkapellet og anbragt Gravstenen. — Otte Aar efter vare alle hendes stolte nyopførte Herregaarde ude af Rosenkrantzernes Eje, solgte af hendes Sønnensøn paa Grund af den af hans Fader efterladte Gjæld.

II.

Erik Rosenkrantz Ottesen til Valsø, Arreskov, Kjørstrup, Næssø,

Scm m. m.

Danmarks Riges Raad.

1519—1575.

Erik Rosenkrantz, Otte Holgersens og Fru Margrete Ganz's næstældste Søn, var født i Aaret 1519, formodentlig paa Tørning Slot. Efter Forældrenes Død i Lübeck i Oktbr. 1525 blev han tillige med sin Broder Jørgen og sin Søster Margrete ført til Brandenburg og opdragen hos

sin Morfader, Jesper Ganz til Putlitz, indtil hans Faster, Fru Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, Axel Brahes, og hans Farbroder, Hr. Holger Holgersen til Boller, i Aaret 1530 krævede dem tilbage. Han synes kort efter at være sendt til Sachsen til den bekendte Kurfyrst Johans Hof, og da denne kort efter døde (1532), tjente han i hans Søn, Kurfyrst Johan Friederichs Kammer og senere hos hans Svoger, Hertug Ernst af Brunsvig-Lüneburg¹⁾. Her tjente jo ogsaa hans ældre Broder Holger i Aarene mellem 1534 og 36; men medens denne først vendte tilbage til Danmark 1537, var Erik allerede i Danmark i Slutningen af Aaret 1536, da han, den Gang altsaa omtrent 18 Aar gammel, tog Stævning over Skjelskør Borgere, fordi disse i Grevefejden havde udplyndret hans og hans Brødres Ejendom Næsbygaard (nu Næsbyholm). — 10. September 1542 optræder Erik Rosenkrantz derpaa i Norge paa egne og Medarvingers Vegne i Anledning af et Mageskifte i Valdres²⁾. For øvrigt er det ikke altid let i disse Aar at adskille ham fra hans Samtidige, Erik Rosenkrantz Axelsen til Langtind og Erik Rosenkrantz Ejlersen til Hevringholm. I August 1545 fik saaledes Fru Elline (Godov), Henrik Gøjes Efterleverske, en kgl. Befaling til Hr. Oluf Nielsen Rosenkrantz til Vallø, Albrecht Gøje lil Gunderslevholm, «Erik Rosenkrantz» og Peder Kristiernsen til Hjelmse angaaende et Mageskifte. Herved menes dog vistnok Erik Rosenkrantz Ottesen, der paa den Tid synes at have holdt Hus paa Næsbyholm³⁾. Men kort efter maa han saa atter

¹⁾ Fam. Rosenkrantzes Hist. II, Dipl. Nr. 182.

²⁾ Dipl. Norv. X, Nr. 714; maaske allerede 31. Decbr. 1541 (Dipl. Norv. VI, 785, Seglet); jfr. Dipl. Norv. VIII, 795, hvor Holger 10. Januar 1542 nævnes som Styre af Næsøen.

³⁾ Dsk. Mag. 4. R. I, 126.

have søgt Tjeneste hos Kurfyrst Johan Friederich af Sachsen. Efter det uheldige Slag ved Mühlberg, hvor Kurfyrsten blev tagen til Fange, har denne nemlig d. 7. Juli 1547 fra den kejserlige Lejr ved Swabach udstedt et Vidnesbyrd om, at «Erik Rosenkrantz», der fra Ungdommen af havde tjent i hans afdøde Faders Kammer og siden hos ham selv og hos hans Svoger Hertug Ernst af Brunswick-Lüneburg, nu havde faaet Afsked af hans Tjeneste, da det ikke var hans Lejlighed længere at tjene ham¹⁾. Det stemmer nemlig godt hermed, at Eriks Navn ikke nævnes i hans Brødres Stævning over Gabriel Gyldenstjerne angaaende Opgjørelsen fra Boller, saa at han endnu synes at have været fraværende paa denne Tid²⁾, medens han netop fra 1548 af fremtræder selvstændig, især i Anledning af det norske Gods. Det var desuden netop nu, at det foreløbige Skifte foretoges mellem Brødrene, saa at det formodentlig netop har været disse Forhold, der kaldte ham hjem. Om han for øvrigt personlig har deltaget i Slaget ved Mühlberg og i nogen Tid har delt Kurfyrstens Fangenskab, er uvist, men vel neppe usandsynligt.

Hvorledes det store norske Gods, der i al Fald senere ved Opgjørelsen mellem Erik Rosenkrantzes Arvinger viste sig at udgjøre $\frac{1}{24}$ Del af Norges skyldsatte Jord, foruden Ejendommene paa Færøerne og Shetlandsøerne, var kommet i Otte Holgersens Børns Eje, er tidligere omtalt³⁾. Det synes oprindeligt paatænkt, at disse store Ejendomme skulde tilfalde Søstren Anne, der var gift med Mogens Gøjes

¹⁾ Fam. Rosenkrantz II, Dipl. Nr. 182.

²⁾ Dek. Mag. 4. R. I, 327—28; jfr. ovenfor under Holger Rosenkrantz.

³⁾ Fam. Rosenkrantz II, 147 ff.

Søn Albrecht. Med dette for Øje havde Mogens Gøje endog søgt at faa sin Søn udnævnt til Lensmand paa Bergenhus¹⁾; dette hindredes imidlertid ved Grevefejdens Udbrud. Men nu, da Skiftedelingen skulde finde Sted, gjorde Brødrene Fordring paa hele den norske Arv for sig selv. Efter Norges Lov arvede nemlig Søster, der havde Brødre i Live, kun efter Fader og Moder, men ikke Udarv, og da Otte Holgersen var død, inden Arven faldt, kunde Søstrene ikke komme til at arve Fru Ingerds Arild Kanes. Dette fik Medhold ved en Kongedom af 7. Decbr. 1547; men da Albrecht Gøje havde været hindret i personlig at møde med sine Beviser, forbeholdtes der ham dog Ret til inden Aar og Dag at give Møde med bedre Bevisning²⁾. Imidlertid overtog Erik Rosenkrantz den norske Arv som sin Andel og skriver sig nu «til Næsøen». Dog kaldes Erik «til Boller» i et Brev fra ^{20/10} 1550³⁾. Endnu paa denne Tid stævnedes Albrecht Gøje «Erik Rosenkrantz til Næsøen» for en Søsterpart af de Penge af det norske Gods, som han skulde give sine Søsken, men som han forholdt dem, samt Holger Rosenkrantz for hvad han havde oppebaaret af Anne Rosenkrantzes Godser baade i Danmark og Norge, og lignende Stævning lod han udgaa over Otte Rosenkrantz. Den endelige Dom kjendes ikke, men den er vistnok gaaet Albrecht Gøje imod⁴⁾.

I Juli Maaned 1548 hyldedes den unge Hertug Frederik som udvalgt Konge i Oslo, og samtidig optræder

¹⁾ Smsts. Dipl. Nr. 110—12.

²⁾ Smtsta. Nr. 183.

³⁾ Geh. Ark. Ringsted H. Nr. 2.

⁴⁾ Norske Rigsregistrarer I, 127—28. Herredagsdombogen fra 1550 er ikke bevaret.

Erik Rosenkrantz «til Næsoen» i forskjellige Domme i Oslo. Fra Marie Kirke i Oslo tog han til sig Sankt Dorotheæ Præbende som Gods, der var stiftet af hans Forfædre, og søgte ligeledes paa denne Tid at faa et Præbende ved Trondhjems Kirke tilbage, der var stiftet af Fru Ingerd Arild Kanes; men dette lykkedes ham dog først senere (1560¹). I Oktober 1548 var han derpaa i Bergen og kom strax i Strid med de tyske Kjøbmænd om to Grunde ved Bryggen, som han og hans Forfædre hidtil havde besiddet uden Klage. Retten tilkjendte ham Grundene, men alligevel forholdt Kjøbmændene ham dem. Han henviste dem da til Kongens Retterting, men de vilde ikke anerkjende Kongens Domsret i denne Sag og beraabte sig paa lybsk Ret. Indtrængende klagede Erik Rosenkrantz herover til Kongen. «Dersom Eders kgl. Majestæt,» skriver han i den Anledning (23. Oktbr.), «ikke haandhæver denne Landsende mod Vold og Uret, som samme Kjøbmænd saa uforskammet nu mere end nogen Tid imod Lov og Ret og gode gamle Sædvaner bedrive mod Eders Naades Indbyggere, fattige og rige, saa er denne Landsende, saa vidt de overfare, fordærvet, og Eders Naades Landret og skrevne Lov forkrænket og fortrykt, thi de agte hverken Dom eller Ret²).»

Dette Brev fra den unge Erik Rosenkrantz har neppe været uden Virkning paa Regeringens kraftige Optræden mod «de Kontorske» i Bergen i de følgende Aar, og det har maaske heller ikke været uden Indflydelse paa, at han selv senere blev udset til Lensmand paa Bergenhus. For øvrigt opholdt han sig i disse Aar i Reglen i Norge,

¹) Dipl. Norv. III, Nr. 1165; VI, 804. Schjønning, Trondhjem Domkirke S. 238.

²) Dipl. Norv. II, 856; jfr, Yngvar Nielsen, Bergen S. 291 f.

senere i Danmark, og lod da sine norske Godser styre af forskellige norsk- eller danskfødte Fogeder, saaledes Adelsmændene Thord Brat og Niels Blik¹⁾. Selv var han nemlig i Aaret 1551 eller 1552 kommet i Besiddelse af Valsø Gaard ved Ringsted, vistnok som Gave af hans Plejemoder og Faster Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, der efter sin Mand Axel Brahes Død skænkede sine Broderbørn forskelligt Gods i levende Live²⁾; hun havde igjen arvet den efter sin Moder, Fru Anne Mejnstrup; paa anden Maade kunde Otte Holgersens Børn nemlig ikke komme i Besiddelse af Gods, der havde tilhørt Anne Mejnstrup, da Otte Holgersen var hendes Stifsøn. Til denne Gaard skriver han sig i Reglen i den følgende Tid, indtil han henimod Slutningen af sit Liv mageskiftede den til Kronen mod Kjærstrup og Taasinge.

I Aarene 1554 og 1555 forekommer «Erik Rosenkrantz» derpaa som Staldmester hos Kristian III. Som saadan fik han saaledes 4. Juli 1555 Brev om at repræsentere Kongen ved Drabanthøvding Antonius von Altenburgs Bryllup i Kjøbenhavn den følgende Søndag, da Kongen ikke personlig kunde komme til Stede; som Brudegave skulde han paa Kongens Vegne overrække 2 Rose-

¹⁾ 1549, 6 Oktbr. siges han i et Retsdokument in Norwegen gessessen.; 1552, 24. Maj, Valsø, nævnes Thord Brat som hans Foged i Bergen ved en Regnskabsaflæggelse af Bergens Gaard og Gods nordenfjelds. (Dipl. Norv. III, 851); 1550 havde han en Retssag med Fru Ingord Ottosedatter (Rømer) til Østeraat om et Fiskeleje i Nordmøre (Norske Rigsreg. I, 125). — 1554 nævnes Niels Blik i en Retssag angaaende Erik Rosenkrantzes Gods og havde opført sig temmelig egenraadig og voldsomt (Dipl. Norv. IV, 884).

²⁾ Fam. Rosenkrantz II, Dipl. Nr. 205.

nobler, til Brudgommen eller til Bruden, efter hans eget Tykke¹⁾).

Aaret efter forekommer Erik Rosenkrantz Ottesen derpaa som Hofmarskalk hos den unge Hertug Frederik, for hvem der i Aaret 1554 var blevet indrettet en Hofstat paa Malmøhus under Ledelse af Rigsraad Ejler Hardenberg som Hofmester. Blandt de Adelsmænd, der hørte til Prinsens Omgivelser, nævnes Oluf Movridsen (Krognos), alt den Gang Svoger til Eriks Broder Holger. Stillingen som Hofmarskalk hos den unge Prins beholdt Erik Rosenkrantz derpaa indtil 1557, da han udnævntes til Lensmand paa Varberg. Allerede ²⁸/₁₀ 1556 havde han faaet Brev paa en mindre Forlening, Fuglebjerg i Sjælland²⁾).

Erik Rosenkrantz havde imidlertid fæstet sig en Brud, den 16aarige Jfr. Helvig Hardenberg (født ²⁸/₃ 1540), en Broderdatter af ovennævnte Ejler Hardenberg. Rimeligvis har hun opholdt sig paa Malmøhus hos sin Farbroder, ligesom en anden af Ejler Hardenbergs Broderdøtre, den unge Jfr. Anne Hardenberg Korfitzdatter, til hvem baade den unge Hertug Frederik og Oluf Movridsen (Krognos) fattede Kjærlighed. Det var et lystigt Hof, den unge Prins førte;

¹⁾ Adelsbr. Fasc. 53, kgl. Bibl. — 1553 ²³/₂ kaldes Erik Rosenkrantz vor Hofsinde til Koldinghus, da Kongen har noget at tale med ham om (Klev. Rosenkr.). 1553 deltog Erik Rosenkrantz med Børge Trolle o. fl. i en Dom om de opørske Borgere i Næstved (Tegn. fol. 332). 1554, 31. Maj, 1. Juni, 14. Juli og 1. Oktbr. udstedes Breve til Erik Rosenkrantz vor Staldmester. Som kgl. Staldmester synes han at have haft sit Kvarter i Sorø Kloster, i det mindste paa denne Tid (Adelsbr. Fasc. 53; Klevenf.; Tegn. 1554 fol. 351).

²⁾ Dsk. Kong. Hist. 33 (1556, 7. Juni, Fr. II til Erik Rud, hvori E. Ros. vor Hofmarskalk.); jfr. Bricka, Fr. II's Ungd. S. 94; Erslev, Lensmænd, S. 80.

Vin og Kjærlighed fattedes ikke. Jfr. Helvig var en Datter af den i Aaret 1542 afdøde Rigsgaad Jakob Hardenberg til Hvedholm, Sandholt og Arreskov. Hun var et godt Parti; Jakob Hardenberg havde kun efterladt sig tre Døtre, af hvilke de to ældste, Edele og Anne, allerede den Gang vare gifte med Frans Bilde til Søholm og Erik Rud til Fuglsang. Forbindelsen synes allerede at være bleven aftalt inden d. 7. Juni 1556; den højtidelige Trolovelse fandt Sted i Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor Biskop Niels Palladius fra Skaane «efter Guds Orden og Skik gav dem tilsammen udi den hellige Ægteskabsstand». I August 1557 udgav Niels Palladius de Formaninger, han ved den Lejlighed havde udtalt til Parret, og tilegnede Bogen til Erik Rosenkrantz¹⁾. Brylluppet fandt derimod først Sted i Kjøbenhavn i Slutningen af September eller Begyndelsen af Oktober 1558. Her holdt netop paa samme Tid Hr. Mogens Gyldenstjerne sin Datter Sibylles Bryllup med Eskild Gøje Henriksen til Skjærringe. Herluf Trolle skriver i den Anledning til sin Hustru Birgitte Gøje (27. Septbr.), at han vel maa sende Hr. Mogens og Erik Rosenkrantz et Par Øxne hver. Heraf er det klart, at Erik Rosenkrantz selv har maattet holde sit Bryllup. Grunden hertil var, at hans Svigermoder, Fru Sofie Lykke, kort før havde maattet afstaa alle sine Godser til sine Svigersønner, saa at Erik Rosenkrantz paa den Maade allerede

¹⁾ 1556, 7. Juni skriver Fr. II til Erik Rud om en Sag, denne havde bedt Erik Rosenkrantz udrette hos Prinsen; han raader ham at lade Sagen opstaa, til Erik Rud kommer ham (Prinsen) til Orde (to Breve herom i Dsk. Kong. Hist. Fasc. 33). — Palladii Portale til «det hellige Ægteskabs Ordensregler» er dat. 23. Aug. 1557. — At Trolovelsen har fundet Sted senest i Marts 1557, ses af Svigermoderen Fru Sofie Lykkes Proces, som nedenfor omtales.

var kommen i Besiddelse af Arreskov, en Sag, som vi ret snart skulle komme tilbage til. — Paa samme Tid ventedes Kurfyrstinde Anna fra Sachsen til Kjøbenhavn. «Man kan ikke andet end bede Hendes Naade», skriver Herluf Trolle, «og det vil ikke skikke sig, at Hendes Naade tøver til det ene Bryllup, uden Hendes Naade tøver til det andet med. Dersom Hendes Naade tøver, da kan jeg tjene Erik. Drager Hendes Naade af, da tør jeg ikke andet end følge.» Brylluppet fandt Sted under uhyggelige Forhold; pestagtige Sygdomme havde hjemsøgt næsten hele Gøjernes Familiekræds. Den ene Brud, Sibylle Gyldenstjerne, hvis Vielsesdag (o: Trolovelsen?) ellers sættes til den 21. September, havde selv været syg, og Erik Rosenkrantz's Svigerinde, Holger Rosenkrantz's Hustru, Mette Krognos, døde i de samme Dage paa Bygholm af Pesten (S. 21). «Sig Erik Rosenkrantz mange gode Nætter», skriver Fru Mettes Moder, Elline Gøje, derfor d. 4. Oktober til sin Søn Oluf Movridsen, «jeg kan intet nu skrive ham. Gud har saa skaffet det, at naar han er højest i Glæden, da er jeg haardest besøgt; saa var det ifjor og iaar med. Gud give ham Lov og Salighed til evig Tid.¹⁾»

Erik Rosenkrantz's Svigermoder Sofie Lykke hørte til en stridig Slægt. Hun var Datter af Rigsraad Peder Lykke til Nørlund m. m. († 1538) og saaledes Søster til den trættekjære Fru Anne Lykke, der først havde været gift med Rigsraad Anders Bilde til Søholm († 1555) og derpaa i Aaret 1557 havde ægtet Rigsmarsken Otte Krum-

¹⁾ Det foregaaende Aar i September Maaned var hendes Svoger, Erik Rosenkrantz's Broder Otte Rosenkrantz til Næsbyholm, død af Pest tillige med et Barn. — Becker, Herl. Trolle og Birg. Gøje Tillæg S. 32 f.; jfr. Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 152 f. — Ejler Brokkenhus i Fynske Saml. VI, 315 sætter Erik Rosenkrantz's Bryllup til 1558, men uden Dagsangivelse.

pen, og til den rige og ansete, men haarde og trættekjære Rigsraad Jørgen Lykke til Overgaard. Hun var selv ligesaa hovmodig, trættekjær og selvraadig som sine Søkende. Med Bønderne paa Holme Kloster (Brahetrolleborg), som hendes afdøde Mand havde kjøbt af Kronen, havde hun en haard Strid. Kong Kristian III tog Bøndernes Parti, og da Kronen ved Salget havde forbeholdt sig Gjenkjøbsret, benyttede han Lejligheden til at gjenkjøbe Godset og sælge det til Eskild Oxe. Der begyndte nu en temmelig smaalig Forfølgelse mod Fru Sofie for de Forandringer, hendes Mand og hun i Mellemtiden havde foretaget med Bygningerne og Godsets Tilliggende. Men endnu værre blev det, da hun ved en Dom af 24. Januar 1557 overbevistes om at have solgt 4000 Øxne ud af Riget, og af disse vare 1345 imod Recessens Forbud ikke opdrættede paa hendes Hovedgaarde eller hos hendes Fæstere. Det hjalp intet, at hun foregav ikke at kjende Recessens Forbud mod den Slags Øxensalg eller søgte at bevise, at hun havde foretaget disse Handler for en Kjøbmand i Geldern, hun stod i Handelsforhold til. Hun blev paa det kgl. Retterting dømt til at have forbrudt til Kongen saa mange Øxen, som hun havde solgt mod Recessen, og der forbeholdtes Lensmanden i Salling Herred i Fyn, Erik Bilde, paa Kongens Vegne Ret til at forfølge Sagen videre efter Rigens Ret, for altsaa ved Exekution at skaffe Kronen Erstatning¹⁾. Dette skete ogsaa; der udnævntes Ridemænd, der paa Kronens Vegne skulde gjøre Indførsel i hendes Ejendomme. Blandt de udnævnte Ride-mænd var ogsaa hendes Broder og Værge, Rigsraad Jørgen Lykke; men da Kongen vilde bruge ham udenlands,

¹⁾ Rosenvinge, Gl. D. II, 163—71; jfr. Danske Herregaarde VI (Hvedholm).

udnævntes en anden i hans Sted. Dette fraraadede Erik Bilde imidlertid meget stærkt (12. Marts); Jørgen Lykke var den eneste af Ridemændene, der kjendte Godset, og dersom Ridemændene red urigtig, saa skulde han nok være den første, der som Værge for Søsteren vilde klage over Vold og Uret; man maatte hellere opsætte Ridemandsforretningen til Jørgen Lykkes Hjemkomst. «Ellers vil det gaa spottelig af med al den Forfølgning, som er gjort udi denne Sag», skriver han; «thi Fru Sofie har ladet sig offentlig høre, at hun agter ikke at give Eders Naade en Penning for denne Sag»¹⁾).

Paa dette farlige Tidspunkt maatte hendes tre Svigersønner gribe ind. De tilbød at betale Kongen nogle tusend Daler; men Kongen bød Rigskansleren Antonius Bryske at lade udfærdige Ridebrevet og Forfølgningsbrevene, da han ikke havde nogen Tiltale til Svigersønnerne, men kun til Fru Sofie selv (13. April), og nye Ridemænd bleve nu udnævnte²⁾. Under disse farlige Omstændigheder afstod Fru Sofie alle sine Godser til sine Svigersønner mod en aarlig Livrente. Dronning Dorothea og Hertug Frederik gik derpaa i Forbøn for Fru Sofie, inden Ridemandsforretningen var foregaaet. Kongen lod da al den Ugunst falde, han havde til Fru Sofie for den ulovlige Øxenhandel og «fordi hun havde forulempet Hans kgl. Majestæt for Kongen af Englands og Spaniens (c: Filip II's) Statholder i Geldern». Til Gjengjæld maatte Svigersønnerne udbetale til Kongen 6250 Daler for Øxnene og 300 Daler i Kost, Tæring og Procesomkostninger til Erik Bilde, altsaa i alt 6550 Daler (26,200 Kroner), en for de Tider

¹⁾ Danske Kong. Hist. Fasc. 27.

²⁾ Tegn. 1557 fol. 185.

anselig Sum; Kongen afstod da til Svigersønnerne al den Ret, han havde til hendes Godser ifølge Rigens Ret¹⁾.

Svigersønnerne kom saaledes i Besiddelse af Godserne, og ved Delingen tilfaldt Arreskov Erik Rosenkrantz, der ogsaa strax i Aaret 1558 begyndte at opføre en ny Hovedbygning her, der dog først blev fuldendt 1573. Men nu udbrød en Strid mellem Fru Sofie Lykke og Svigersønnerne, der holdt den tidligere aftalte aarlige Livrente tilbage, fordi de havde maattet bøde saa stærkt paa hendes Vegne. Hun stævnedes dem da for Kongens Domstol; men her mæglede Frederik II, der imidlertid havde bestøget Tronen, d. 8. Marts 1560 et Forlig mellem hende og Erik Rosenkrantz paa de tre Svigersønners Vegne, saaledes at Kongen forlenede hende med Lister Len i Norge kvit og frit paa Livstid mod et Laan af 4000 Daler, hvoraf Svigersønnerne skulde erlægge Halvdelen; naar hun døde, skulde Pantet forblive hos de tre Svogre, indtil det blev indløst, og disse skulde holde Kongen 4 Karle til Skibs af Lenet; det Brev, de havde givet hende paa Livrenten, skulde da være magtesløst og de uhindret beholde alt hendes Jordegods²⁾. Fru Sofie drog derpaa til Bergen med Erik Rosenkrantz og sin Datter Fru Helvig. Men hun mishandlede Bønderne i sit nye Len paa det ubarmhertigste mod Lov og Ret; hun indlod sig paa ulovlig Tømmerhandel og lignende. De skrappeste Kongebreve udstedtes i den Anledning til hende. Til sidst tog Kongen uden videre Lenet fra hende (21. Maj 1563) og lagde det

¹⁾ Svigersønnernes Revers af 27. Maj 1557, Orig. med Seglremme uden Segl, Dsk. Kong. Hist. 27; jfr. Registre o. a. L. fol. 219—20, hvor baade Kongens Brev og Svigersønnernes Revers er dateret 29. Maj.

²⁾ Norske Rigsregistrarer I, 282. — Dagen efter (9. Marts) udstedtes Erik Rosenkrantzes Lensbrev paa Bergenhus.

under Akkershus, hvor Kristiern Munk var Lensmand; Erik Rosenkrantz og de to andre Svigersønner fik Ordre til at yde hende Renten af de 4000 Daler, hun havde Pant for i Lenet, indtil det blev retslig afgjort, om hun ikke ogsaa havde forbrudt Pantesummen. Det saa nu atter farligt ud for den myndige Rigsraadsenke, der var Søster til en af de mest ansete Rigsraader, Svigerinde baade til den daværende Rigshofmester og den daværende Rigsmarsk og som selv paa den Tid havde to Svigersønner i Raadet, af hvilke den ene i det Øjeblik var Norges mægtigste Mand. Disse maa ogsaa have lagt sig imellem; thi i August samme Aar fik hun Lenet tilbage; men i Følgebrevet til Bønderne indskærpes det dem paa det eftertrykkeligste at søge Kongens Dom, hvis de blive forurettede. Nu beholdt hun Lenet til sin Død og synes i den følgende Tid at have holdt sig Lov og Ret mere efterrettelig. Efter hendes Død (1570) fik hendes Datter Edele, der var Enke efter Frans Bilde, Tilladelse til at indløse Lenet af sine Medarvinger, Erik Rosenkrantz og Erik Rud, hvilket ogsaa skete¹⁾. — Fru Sofie Lykkes Sag er ligesom Peder Oxes samtidige Unaade et nyt Bevis paa, at man under Kristian III og Frederik II ikke var til at spøge med i Lensvæsenet. Kronens Magt var her ikke ringe.

Strax efter sit Bryllup havde Erik Rosenkrantz taget Bolig paa Varberg Slot. Under det fjendske Forhold til Sverig var dette en Vagtpost, hvorfor Slottet ogsaa i hans Tid blev sat i Forsvarsstand, ligesom han ogsaa jævnlig fik Ordre til at holde et vaagent Øje med Forholdene i Sverig. Med Lenets Bønder havde han en Del

¹⁾ Norske Rigsregistrarer I. passim.

Stridigheder, da disse ikke vilde yde saa meget Gjæsteri, som han paalagde dem. De klagede ogsaa over, at de bleve plagede med større Arbejder end tidligere, hvorfor han fik Tilhold om ikke at gjøre dette. Det stod vel i Forbindelse med Byggeforetagenderne paa Slottet¹⁾.

Imidlertid var Kong Kristian III død paa Koldinghus d. 1. Januar 1559. Erik Rosenkrantz var blandt de Lensmænd, der med deres Svende vare tilsagte til Kongens Begravelse i Odense. Ligeledes blev han med 14 Heste stævnet til Frederik II's Kroning i August samme Aar. I denne Fyrste, ved hvis Hof han jo havde været Hofmarskalk, havde han en naadig Herre, og han blev nu udset til en ansvarsfuld og vigtig Post, nemlig til at være Lensmand paa Bergenhus. Her ønskede Kristoffer Valkendorf, der med saa stor Kraft havde modsat sig de tyske Kjøbmænds Overgreb og søgt at bringe dem i et undersaatlig Forhold til den norske Krone, vistnok selv Forflyttelse. Han var i Juni Maaned bleven kaldt ned til Kjøbenhavn i Anledning af de Klager, Lybeckerne fremførte over Forholdene i Bergen²⁾. Endnu inden Kroningen henvendte Kongen sig til Erik Rosenkrantz om at overtage Posten, og denne syntes jo ogsaa særlig at være skikket netop hertil. Han var en handlekraftig Mand, endnu kun i sit 40de Aar; han havde allerede tidlig vist, at han havde et klart Blik for den tyske Handelsvældes uheldige Følger for Norges Indbyggere. Dertil kom, at hans store Godser, der for største Delen netop

¹⁾ Fam. Rosenkr. II Dipl. Nr. 214; Tegn. og Røg. passim. — 3. Juni 1559 fik han Ordre til at nederlægge (o: arrestere) de to „Jubillære“ (Jesuitere), der sagdes at snige sig til og fra Sverig (Dsk. Kong. Hist. Fasc. 39; Tegn. 1559 fol. 99).

²⁾ Norske Rigsreg. I, 261; 265.

laa nordenfjelds, særlig knyttede ham til Norge. Men paa den anden Side trak Valsø og Arreskov ham til Danmark. Han bad sig derfor forskaanet for en Forlening, der laa saa langt borte fra hans Slægt og Venner; han havde tit været der for at se til sit Gods, sagde han til Kongen, men han kunde ikke fordrage Landet¹⁾. Kongen gav dog ikke tabt; han tilbød ham at beholde Varberg i Forening med Bergenhus; han optog ham i Rigsraadet, formodentlig samtidig med eller i hvert Fald kort efter Kroningen²⁾; han forundte ham ved Brev af 27. September at have alt sit Arvegods i Norge, paa Shetlandsøerne, Færøerne «og andensteds, hvor det findes kan under Norges Krone», frit for alt Gjæsteri, Sagefald, Leding og alle andre kongelige Byrder, «til saa længe vi derom anderledes tilsigendes vorder»; dog skulde hans Bønder være pligtige at udrede Landehjælp, naar saadan paalagdes Adlens Fæstere i Norge. Det var en drabelig Begunstigelse, udvirket af Ejler Hardenberg, Mogens Gyldenstjerne og Holger Rosenkrantz som «Relatorer»; men da det var «en mærkelig stor Sum, som os og Kronen aarlig dermed afgaar», tog Kongen allerede 1562 dette Brev tilbage. — Erik Rosenkrantz lod sig da til sidst bevæge til at overtage Bergenhus, dog mod Løfte om at blive fri for Varberg, og fra 10. Oktbr. 1559 udstedes Breve til ham som Lensmand paa Bergenhus³⁾. Men endnu var han ikke bleven afløst som Lensmand paa Varberg og opholdt sig endnu her hele Vintren. Den 31. Oktbr. fik han saaledes Ordre til at modtage

¹⁾ Erik Rosenkrantzes egen Beretning, trykt i Norske Magazin I, 480 f.

²⁾ I Hdf. af 12. Aug. (Geh. Ark. Aarsb. II, 95) nævnes han endnu ikke som Rigsraad, men allerede 27. Septbr. (Norske Rigsreg. I, 274).

³⁾ Norske Rigsreg. I, 274 f.; 280; 281; 342.

Greven af Ostfrisland og flere tyske Fyrster, der kom fra Sverig, hvor Greven havde holdt Bryllup. Samtidig fik han Ordre til at holde alting i god Agt paa Varberg, da Kongen havde faaet farlige Tidender fra Tyskland «og andensteds» (Peder Oxe?).

Dette Forhold kunde imidlertid ikke vare længe. Lensmanden paa Bergenhus kunde ikke styre de vanskelige Forhold i Bergen fra Varberg af ved Hjælp af sine Fogeder, deriblandt hans Slægts gamle tro Tjener, Jørgen Stabel fra Haderslev, der havde Del i Befalingen og som lige til sin Død 1570 vedblev at leve i Bergen, blandt andet af et Præstegjæld i Stavanger Stift, som Erik Rosenkrantz havde skaffet ham, uagtet han ikke var Præst, og af et Præbende ved Bergens Kapitel¹⁾. — Erik Rosenkrantz lod da Righshofmesteren Ejler Hardenberg og Rigsmarsken Otte Krumpen foreholde Kongen det uheldige i, at han skulde have to saa fjernt liggende vigtige Fæstninger i Forlening. Til sidst foreholdt han selv Kongen under Paaberaabelse af sin Rigsraadsed det for Landet skadelige heri. — I Marts 1560 afgjordes da endelig Sagen paa Nyborg Slot efter Erik Rosenkrantzes Ønske. 8. Marts afgjordes Sagen med Sofie Lykke (S. 83); samtidig fik han Tilladelse til at indløse Lyse Kloster fra Axel Urne og indtil videre at beholde det til Bergenhus, hvorpaa han senere (1562) fik det afgiftsfrit. Den 9. Marts forlenedes derpaa Varberg til hans Svoger Frans Bilde, og samme Dag udstedtes et nyt Lensbrev til Erik Rosenkrantz paa de kgl. Slotte Bergenhus og Vardøhus samt Lyse Kloster, Søndfjord Len, Sønder Hordeland, Ryfylke, Sogn, Jæderen, Dalerne, Helgeland, Tromsø

¹⁾ Norske Mag. I, 189; 373; jfr. Fam. Rosenkr. 2. Del, S. 153 og 224.

og Nord Hordeland paa samme Vilkaar, hvorpaa Kristoffer Valkendorf sidst havde haft dem i Værge, 3: som kgl. Regnskabslen; til eget Underhold tilstodes ham 100 Daler (3: 400 Kroner, neppe 2000 Kroner efter Pengenes nuværende Værdi), samt Klæder og Penge til de fornødne Svendes Underhold; alle de øvrige, baade visse og uvisse Indtægter skulde komme Kronen til Bedste.

Vilkaarene vare ganske vist knappe, men Magten desto større. Med Undtagelse af Trondhjem Len havde han omtrent hele Vestkysten af Norge lige til Nordkap i sin Magt og Norges vigtigste Fæstning i sin Haand. Samtidig (11. Marts) fik Kristoffer Valkendorf Ordre til at overlevere Inventariet og Jordebøgerne og «at give ham god Undervisning paa, hvad du véd os og Riget kan være til Gavn baade om de tyske Kjøbmænd og deres Handel og i hvad andre Maader du véd magtpaaliggende er». Desuden fik Erik Rosenkrantz samme Dag (9. Marts) Ordre til at nedbryde nogle forfaldne Huse paa Lyse Kloster og bruge Stenene og Tømret til Udbedring af Bergenhus; navnlig skulde Taarnet nedbrydes og ombygges (29. Maj). — Herved er antydet de to vigtigste Hverv, Erik Rosenkrantz strax skulde tage fat paa i Bergen¹).

Det varede dog endnu nogen Tid, inden Erik Rosenkrantz kom afsted; i Mellemtiden havde han saaledes haft det Hverv at afkræve Eskild Gøjes Enke Sidsel Bryske Erklæring angaaende Salget af Gunderslevholm til Peder Oxe. Store Forhandlinger kan man se ere førte, vistnok ogsaa med Kristoffer Valkendorf, om Forholdet til de tyske Kjøbmænd. En Sammenkomst med Lybeckerne og

¹) En Gang for alle henvises til Norske Rigsregistranter 1ste Bind; Norske Magasin I (navnlig Absalon Pedersens Kapitelsbog) og II; Yngvar Nielsen, Bergens Historie.

andre Hansestæder var i Anledning af disse Forhold berammet til at skulle afholdes i Odense St. Hansdag, og heri deltog ogsaa Kristoffer Valkendorf. Neppe har dog Erik Rosenkrantz deltaget i disse Forhandlingere, der trak ud i længere Tid. I Slutningen af Maj var han i Kjøbenhavn, hvor han (27. Maj) fik Brev paa Altergodset i Trondhjem og samtidig nogle Gaarde i Salling Herred i Fyn, som Kronen havde taget fra Fru Sofie Lykke i Anledning af hendes Adfærd i sin Tid mod Holme Kloster¹⁾. Endnu 4. Juni var han i Kjøbenhavn i et kgl. Retterting²⁾. Først 31. Juli kom han til Bergen med sin Hustru, sin Svigermoder Sofie Lykke og et «talrigt Følge»³⁾.

Den mægtige og rige Lensmands Ankomst til Bergen er vistnok bleven ventet med Længsel. I et Aarstid havde Lenene i Virkeligheden været uden Lensmand, og Forholdene i Bergen vare i mange Henseender uheldige. Der trængtes til en kraftig Haand, der kunde fuldende, hvad Kristoffer Valkendorf havde begyndt, og den viste sig strax. Kristoffer Valkendorf havde allerede knækket de tyske Haandværkeres Særstilling i Bergen og tvunget dem til enten at anerkjende den norske Krones Højhed ligesom andre af Landets Indbyggere eller at forlade Landet. Han havde derved allerede rokket ved det tyske Handelskontors Særstilling, thi de tyske Haandværkere havde været nøje knyttede til Kontoret. Han havde ligeledes tvunget de tyske Præster, der ikke vilde anerkjende den norske Kirkeforfatning, til at forlade Landet. Nu tog Erik Rosenkrantz strax fat paa selve Kontorets paastaaede Ret til Grundene paa Tyskebryggen, hvor Kontoret havde sine store

¹⁾ Tegn. 1560 fol. 274.

²⁾ Reg. 1560 fol. 284.

³⁾ Absalon Pedersen S. 123.

Handelsgaarde, og hævdede Kronens eller de private norske Ejeres Ret hertil. Denne Sag vedkom i allerhøjeste Grad Erik Rosenkrantz selv; thi hans norske Forfædre havde ejet en stor Del af Grunden, hvorpaa Tyskebyggen var bygget. Dette var saaledes Tilfældet med de store Handelsgaarde «Guldskoen» og «Leppen» og med den store Grund, hvorpaa Handelsgaarden «Dræggen» havde ligget¹⁾. Denne sidste Gaard havde givet Navn til hele det omliggende Strøg i Nærheden af Bergenhus (Drægs-Almindingen). Her var der paa Kongens Grund opstaaet en Del Boder og Huse, der laa Fæstningen i Vejen, hvorfor Kongen havde paabudt, at de skulde nedrives, mod at der udlagdes Brugerne Grunde andensteds. Hermed begyndte Kampen med Tyskerne paa Bryggen. De beraabte sig paa deres Privilegier; de vilde ikke rømme Grundene paa Dræggen; de vilde heller ikke finde sig i, at Erik Rosenkrantz satte Grundleje paa de øvrige Grunde paa Bryggen og paalagde dem at yde Ledingsskat, Tiende og lignende Afgifter deraf, ligesom der ydedes af andre Grunde i Byen. Lige saa lidt vilde de opgive Retten til de Kirker i Bergen, de i Tidernes Løb havde tiltaget sig. Erik Rosenkrantz gav dem først nogen Tids Varsel; men alle mindelige Forsøg mislykkedes. Tyskerne beraabte sig paa den imidlertid i Odense udstedte Reces angaaende Forholdene i Bergen, hvori deres oprindelige Privilegier vare bekræftede. Efter Erik Rosenkrantzes Forslag blev der da nedsat en Ret af Lagmænd, som i August 1561 afsagde en Kjendelse, der i alt gik de tyske Kjøbmænd imod; thi

¹⁾ Absalon Pedersen, N. Mag. I, 132—33; jfr. Yngvar Nielsen, S. 113, hvoraf ses, at der 1539 var Strid om Dræggen mellem Fru Ingerd Ottesdatter (Rømer) og Hr. Truid Ulfstand som Arvinger efter Sigurd Jonsson (jfr. Fam. Rosenkr., 2den Del, «den norske Arv»).

man kom til det Resultat, at de her fremdragne Punkter netop ingen Hjemmel havde i de oprindelige Privilegier. Om Bygningerne paa Dræggen fastsloges, at de skulde rømmes inden et Aar; ellers skulde de tilfalde den norske Krone. De tyske Kjøbmænd gjorde imidlertid alt for at faa Dommen omstyrtet. De klagede til Lybeck, og Lybeck skrev baade til Kongen og til Erik Rosenkrantz, baade bønlig og truende; men begge stode faste. Kongen bevidnede ogsaa i anerkjendende Udtryk Erik Rosenkrantz sin Tak for Udfaldet, — noget, som Frederik II ellers sjældent gjorde overfor sine Mænd. Da Dommens Bestemmelser om Bygningerne paa Dræggen ikke vare fuldgjorte inden Aarsfristen og da alle nye mindelige Forestillinger viste sig frugtesløse, fik Erik Rosenkrantz i August 1562 en Dom af Lagretten for, at Kjøbmændene havde forbrudt deres Ret, og derpaa tog han hele Drægsalminningen i Besiddelse for Kronen.

„Jeg kan vist regne dem til,“ skriver Erik Rosenkrantz i sin Beretning om disse Forhold, „at deres Mening med samme Doms Opskydelse i nogen Tid var ingen anden, end at de lurede paa, at kgl. Majestæt skulde forefalde nogen Handel at bruge dem, og da skulde forårsages at indrømme dem de Artikler, som samme Dom formelder, med flere, som deres Handel kunde styrke, Riget til Skade og dem til større Frihed, med hvilken Mening jeg noksom kan formærke at de først have fanget deres Privilegier udi disse Riger.“ Dette har vistnok ogsaa været Tanken; Danmarks Forhold til Sverig havde jo længe været spændt. Aaret efter Afgjørelsen udbrød Syvaarskrigen, og Lybeck blev Danmarks Forbundsfælle. I Aaret 1566 gav Frederik II ogsaa Erik Rosenkrantz et Vink om, ikke for Øjeblikket at gaa for skrappt frem mod

de tyske Kirker i Bergen og at paase, at de tyske Kjøbmænd paa Bryggen ikke besværedes mod Odense-Reces af 1560, «paa det vi med videre Klager i denne samme Sag maa blive forskaanede». Men i alt væsentligt var Lagmændenes Dom fuldbyrdet, inden Syvaarskrigen udbrød¹⁾. Det var saaledes lykkedes Erik Rosenkrantz at fuldbyrde, hvad Kristoffer Valkendorf havde begyndt, at fortrænge det tyske Kontor fra dets egenmægtige Stilling som en Kommune i Kommunen eller som en Stat i Staten og at gjøre det til den norske Krones Undersaat, der maatte lystre Lands Lov og Ret og deltage i de almindelige Afgifter, saa at Bergens øvrige Handelsstand kunde gaa en roligere Udvikling imøde.

Ogsaa fra Enehandlen paa Nordlandene var Kontoret blevet fortrængt, idet Bergens egne Indbyggere havde faaet Ret til at deltage i denne Handel. Paa dette vigtige Spørgsmaal havde Erik Rosenkrantz stadig sin Opmærksomhed henvendt. Forskjellige Forslag indgav han i den Anledning, og da Englænderne netop i disse Aar begyndte at handle paa Rusland, foreslog han, at der skulde kræves Told af dem ved Vardøhus. Befæstningen her blev ogsaa forbedret, og Kongen gik ogsaa ind paa Tanken; men paa Grund af Syvaarskrigen synes det dog ikke at være blevet gennemført. Dog staar det i Forbindelse med disse Forhold, at Adelsmanden Erik Munk til Hjørne i Halland, der paa denne Tid var Erik Rosenkrantzes Foged paa Vardøhus, senere i Aaret 1582 foretog et Tog Norden om Norge til Rusland.

Ogsaa i andre Retninger traadte Erik Rosenkrantz

¹⁾ Saaledes udlejede Erik Rosenkrantz paa Kongens Vegne 2. Novbr. 1562 en af Allehelgens Grunde paa Øvrestræde i Bergen, altsaa i det tyske Kvarter (Dipl. Norv. X, 821).

kraftig op mod Tyskerne paa Bryggen. Da det i Aaret 1562 saa ud til en Krig mellem Frederik II og Hamborg, tilbageholdt han alle de Skibe, der fra Bergen skulde føre Varer til Hamborg. Alle Kontorets Indsigelser hjalp intet, før Erik Rosenkrantz havde faaet officiel Underretning om, at Krigsudsigterne vare forbi. Lige saa kraftig traadte han op mod det vidtdrevne Krybskytteri, som de tyske Kjøbmænd begunstigede. »Vildvarerne,» skriver han herom, »hængtes ud paa Stuerne, og Dyrehuderne bleve strødte paa Bryggen, naar godt Vejr var, saa de laa for mine og hver Mands Øjne, ihvor strængelig det end var forbudt.» Han udvirkede da et Kongebrev (17. April 1562), hvori det paa det strængeste forbydes de tyske Kjøbmænd eller deres Folk at skyde omkring i Fjældene eller at forsyne Bønderne med Bøsser eller Krudt, og det paalagdes Lensmændene at erhverve Dom over Krybskytterne »og siden lade stinge deres Øjne ud».

Mest Bryderi voldte dog det uhyre sædelige Forfald, som paa denne Tid fandtes i den livlige Handelsstad og som tildels ogsaa havde sit Arnested paa Tyskebryggen. Hanseaterne tillode ikke deres »Pebersvende» at gifte sig; dette medførte det skandaløseste Frillelevned, der truede med at forpeste Byen i aandelig Henseende. En Mængde Ølknejper fandtes omkring i Byen; Mord og al Slags Voldsomhed hørte til Dagens Orden. Allerede Kristoffer Valkendorf havde grebet stærkt ind i disse Forhold, og det var paalagt Erik Rosenkrantz, inden han drog til Bergen, at søge at raade Bod herpaa. »Da jeg var først hidkommen til Bergen,» skriver han selv, »skete der megen Gudsfortørnelse paa Bryggen med Mord og Mandslæt, og naar da nogen ved Bryggen slog nogen anden ihjel, enten Tysk eller Norsk, da forstunge de andre samme Person

og Misdæder og tit og ofte forskikkede ham slet ud af Landet, saa at der ingen Straf gik efter, og naar jeg tiltalte Kjøbmændene derfor, mente de, at de ikke vare pligtige til at gribe nogen, ikke heller havde det været deres Vis og Vane.» Han udvirkede da et Kongebrev (19. April 1562), hvori denne Misbrug af «Privilegierne» paa det strængeste forbødes. Paa Bergens Lagting i Sommeren 1563 blev det derpaa forbudt at holde «Øltap» (Øludskænkning) i Gadehuse og Gadeboder undtagen i Bartskærer- og Bagerboder, og da kun inde i Gaardene, og heller ikke i Smaahusene udenfor Byen, «fordi der sker mest Last, Skam, Slagsmaal, Horeri og Tyveri». — Ligeledes overholdt Erik Rosenkrantz med Strængthed, at Tyskerne paa Bryggen ikke som hidtil tiltog sig alt det Sagefald, som faldt paa Bryggen, men at denne Ret indskrænkedes til den Andel, der var fastsat i deres Privilegier.

Alle disse Forsøg paa at sætte en Stopper for Tidens Usædelighed, synes dog intet at have frugtet. Man ser det af Mester Absalon Pedersens Skildringer. Denne Mand var Lektor ved Domkirken i Bergen, indtil han 1566 blev Slotsprædikant hos Erik Rosenkrantz. Han og hans Hustru Anna stod i det nøjeste Forhold til Erik Rosenkrantz og Fru Helvig. De vare med ved alle Fester og Barnedaab; de fik kostbare Foræringer; Anna Absalons fulgte den unge Fru Helvig i Badstuen, hvad der paa den Tid ikke blot var en Renlighedsgjerning, men ogsaa en Adspredelse, og hun kaldes stadig til Fru Helvig under dennes hyppige Barselsenge. Absalon Pedersen (Beyer) var efter den Tids Fordringer en ret kundskabsrig Mand, stærkt optagen af sit Fædrelands fordums Storhed i Modsætning til Nutidens Afmagt. Han strømmer over af Ros, naar han taler om «den elskelige fromme Fru

Helvig» og om Erik Rosenkrantz, der ved sin Kamp mod Tyskerne og ved «sit drabelige Jordegods, som ikke er et eller flere Riddegods, men et stateligt Fyrstegods,» for ham staar som en rigtig Ætling af de norske Stormænd. «Gud unde dennem til Lykke og Salighed og dette Rige til Ornament og Værdighed, efterdi han er nu med sine det ypperste Blomster af Norges Riges Adel,» udbryder han et Sted. Erik Rosenkrantz lod ham ogsaa i Aaret 1564 afskrive og registrere alle sine gamle Odelsbreve paa Gods nordenfjelds, et Arbejde, der vistnok har givet Anledning til, at Absalon Pedersen efter Erik Rosenkrantzes Opfordring forfattede sin «Norges Beskrivelse», hvori han fik god Brug for de gamle Odelsbreve. Men desuden har Absalon Pedersen forfattet Dagsbogsoptegnelser (1552—72), hvori han giver en forfærdelig Skildring af Sædelighedstilstanden i Bergen.

Man ser heraf, hvorledes Tilstanden var i Erik Rosenkrantzes egen Nærhed, blandt Befolkningen paa Slottet eller paa Tyskebryggen. Mord og Slagsmaal hørte selv blandt Slottets Besætning næsten til Dagens Orden. I Marts 1562 blev saaledes en norsk Adelsmand, Jost Lavrensen, der tjente paa Slottet, trolovet med en Præstenke, han havde holdt til med i et halvt Aar¹⁾. To Dage efter styrtede Slotsfogeden Niels Skanderborg ind i Biskop Jens Skjelderups Stue og vilde stinge et Sværd igjennem Præsten, unge Mads Skytte, fordi han mente, at Præsten fra Prædikestolen havde talt ilde om hans Bolskab; heldigvis var Præsten ikke tilstede. Kristi Himmelfartsdag

¹⁾ Norske Mag. I, 199. En meget oplysende Ægteskabsag: kirkelig Vielse finder ikke Sted, men Trolovelse af en Præst i Hjemmet, der erklærer dem for rette Ægtefolk at være. — Flere lignende Sager hos Absalon Pedersen ere meget oplysende.

samme Aar blev Kokken paa Slottet slaaet ihjel af en af Slottets Baadsmænd; 14. August blev en Kjøbmand paa Bryggen slaaet ihjel; i Oktober slog en af Slottets Bøsseskytter en tysk Skræder ihjel, «fordi han havde købt sig en halv Kande Øl og begyndte at kvæde, hvilket den anden ej vilde fordrage»; Synderen slap bort, ingen vidste hvorhen. Nogen Tid derefter havde Erik Rosenkrantz Oldermændene og «de atten» (Forstanderne) fra Kontoret til Gæst hos sig. Ved Bortgangen fra Slottet kom de imidlertid i Kiv med den danske Adelsmand Oluf Daa. Han huggede løs paa dem, trak den tyske Oldermænd i Skjægget o. s. v.

At det ogsaa i den følgende Tid gik slemt til i Bergen, viser det endnu bevarede Lensregnskab for Bergen fra Aaret 1566—67. Henved 80 Personer forekomme heri, der have maattet udrede Bøder for Misgjerninger, deriblandt 6 for fuldbyrdet Drab, de øvrige for større eller mindre Voldsgjerninger, Hor, Lejermaal, Voldtægt o. s. v. At saadanne Sager afgjordes ved Bøder, var overensstemmende med Tidens Retssædvaner; men Absalon Pedersen klager flere Gange over, at man tog det for slapt. «Gud i Himlen maa sig derover forbarme, saa mange Mennesker der i 7 Aars Tid (s: siden 1559 eller 1560) baade i Bergen og paa Bygden ere saa morderlig tagne af Dage,» udbryder han i Anledning af, at Jakob Bartskræer, der tjente paa Slottet, i Begyndelsen af Aaret 1567 havde stukket de tyske Kjøbmænds Skultus eller Byfoged ihjel; «saaledes blev ogsaa Erik Rosenkrantz's Skrædder Falentin stukket ihjel med en Rapir af en Tysker ved Navn David for Dobbels Skyld; saaledes blev ogsaa Per Sigurdson myrdet paa Gaden af Mikkell Klejnsmed, og gaar der ingen Livsstraf efter; saa myrdede ogsaa lille Jens Skriver et stak-

kels Menneske ved Navn Oluf og stak ham i Tarmene med sin Rapir, og flere; de forløbe eller faa Dagsbrev (af Lensmanden) og bøde saa med Penge. Saa stak og Hemming Due en Guldsmid ihjel; han blev benaadet med Livet, endog han sad udi Taarnet paa Slottet.» Lignende Ytringer forekomme oftere¹⁾. Ved enkelte Lejligheder fremtræder denne Lemfældighed hos den ellers saa strænge Lensmand paa en tiltalende Maade, som naar han tager mod Borgen for en Skolemester (Rektor) i Bergen, der er dømt fra Livet for at have forfalsket et Kongebrev; Konen har med Nød og næppe af de forlangte 120 Daler skrabt de 30 sammen; Erik Rosenkrantz lod sig nøje hermed, for at Manden kunde afbede Kongens Unaade, og gav endda Konen de 10 Daler tilbage, «fordi hun redte til Barsel og havde lidt nok i Forvejen». Eller naar han slaar en Del af paa den Sum, der er forlangt i Borgen for en Skolediscipel, som stærkt udæsket havde begaaet et Drab paa Bryggen og hvem Tyskerne vilde have straffet paa Livet, «dog at han skal blive ved sin Bog».

Ogsaa mange andre Foranstaltninger bleve truffene i Erik Rosenkrantzes Tid. En ny Jordebog blev indrettet over Lenene, Ledingen og Landgilden blev sat til en fast aarlig Afgift (1563); Ask Bispegaard blev gjort til Ladegaard til Slottet (1564); en ny Ordning for Tolden og Sildefiskeriet blev indført i Lenene (1564). Nye Ordninger bleve fastsatte for Gejstlighedens Lønninger baade i Bergen og Stavanger (1563 og 1565). Uden Stridighed med de gejstlige Herrer gik dette dog ikke af; især voldte Fordelingen af Kapitelsgodset en Del Bryderi. Det synes, som om Erik Rosenkrantz har klaget til Kongen

¹⁾ F. Ex. 12. April, 13. og 21. December s. A.

over, at Biskoppen Dr. Jens Skjelderup og fire Kanniker, der tilmed kun gjorde liden Tjeneste, delte Kapitelsgodsets Indtægter imellem sig. Der kom da (1562) Ordre fra Kongen, at Erik Rosenkrantz og Biskoppen i Forening skulde træffe en anden Ordning, saa at Kapitelsgodset kunde komme Læsemesteren (den Gang Absalon Pedersen), Skolemesteren, Gejstligheden og andre lærde Personer til Gode. Men det faktiske Forhold blev, at hele fire af Præbenderne henlagdes til Slottets Personale, hvem Erik Rosenkrantz skaffede disse og andre lignende Begunstigelser. Anders Kristiensen, en dansk Mand, der var Skriver paa Slottet og som senere ved Erik Rosenkrantzes Medvirkning blev Borgmester i Bergen, uagtet han ikke havde Borgerskab, fik saaledes (19. April 1563) Kongetienden af Vos Præstegjæld. En anden Skriver paa Slottet, Lavrids Andersen, fik (24. April s. A.) et ledigt Præbende, uagtet han i Forvejen havde et Præbende ved Stavanger Domkirke; et Præbende fik den daværende Slotsprædikant, Hr. Jørgen Eriksen, der dog gjorde Fyldest herfor, idet han studerede videre i Kjøbenhavn og Vittenberg og tilsidst (1571) blev Biskop i Stavanger. Og da saa Erik Rosenkrantz i Januar 1564 ved en Sammenkomst paa Bergenhus med Kapitlet fra Stavanger fik truffet en lignende Ordning for dette Kapitels Indtægter, hvorved to verdslige Personer, nemlig Lagmanden i Stavanger og den ovennævnte Skriver paa Bergenhus, fik Del i Fællesgodset, ja saa løber Galden over selv paa Absalon Pedersen, og der kommet et Udfald saa hvast som noget over denne Ugudelighed¹⁾. At Erik Rosenkrantz overhovedet ikke

¹⁾ Norske Mag. I, 245 f.; jfr. S. 281, hvor han ytrer Frygt for, at Erik Rosenkrantz vil tage et Præbende fra Domkirken: •Novit deus, cordium scrutator!•

var Gejstligheden helt bevaagen, at han gjerne selv vilde se at komme i Besiddelse af gejstligt Gods (Præbenderne i Oslo og Trondhjem), og at han forstod at sørge for sine Venner paa Bergenhus, det lader sig heller neppe benægte, som da en vis Gridskhed efter Gods er en af de mindst tiltalende Egenskaber hos ham.

Ogsaa mellem Dr. Jens Skjelderup og Erik Rosenkrantz var der paa Grund af disse og lignende Smaakævlerier kommen en Taage; men den blev dog nogenlunde spredt ved et Forlig, om der end synes at være blevet en Braad tilbage. Stiftslensmændene og de evangeliske Superintendenter stode i det hele ikke altid paa den bedste fod; Superintendenterne kunde ikke finde sig i den verdslige Lensmands Medindgriben i de gejstlige Forhold, og denne var dog den, der havde Overtaget. Om trent samtidig med Forliget skjænkede imidlertid Erik Rosenkrantz Domkirken en stor Klokke, en forgyldt Kalk og en Messehagel, forsynet med hans og hans Hustrus Vaabner. Kalken var bleven funden hos en afdød Kannik; formodentlig havde han gjemt den, for at den ikke skulde blive røvet under Regeringens forskellige Udplyndringer af Kirkens Klenodier; ogsaa andre saadanne vare ved Lejlighed komne for Dagen og skulde sendes til Regeringen. Erik Rosenkrantz købte den da tilbage og skjænkede den til Domkirken.

To interessante Vidnesbyrd om Erik Rosenkrantzes Virksomhed i disse Aar findes endnu i Bergen. Det ene er det store Taarn paa Bergenhus. Paa dettes Opførelse begyndte han efter Kongens Ordre strax ved sin Ankomst til Bergen. Det gamle Taarn var nemlig saa brøstfældigt, at det maatte ombygges. Bygmestre bleve hidkaldte fra Skotland. I Aaret 1563 var man naaet saa

højt til Vejrs, at man kunde forsyne Taarnet med Rosenkrantzernes og Hardenbergernes Vaabner, der endnu prange paa det kolossale Taarn og noksom vise, at Traditionen med Urette kalder dette Taarn Valkendorfstaarnet; denne har desuden bevislig ikke haft det mindste med Taarnets Opførelse at gjøre. Absalon Pedersen fortæller ogsaa, hvorledes en Vægter Natten til den 2. September dette Aar faldt fra Taarnets højeste Mur ned paa de Piller, hvorpaa Karnappen skulde bygges. Først 1566 eller 1567 synes dog Arbejdet fuldført; ifølge Lensregnskabet blev nemlig da «Loftet paa det nye Taarn» stensat, Kongens Vaaben paa den nye Sal, samt Fløjene paa Taarnet og paa Karnappen forgyldte. Øverst paa Taarnet stod nemlig en forgyldt Havfrue med Norges Vaaben i Hænderne; den nedblæste under en voldsom Storm d. 28. Februar 1568¹⁾).

Den anden Bygning, Erik Rosenkrantz lod opføre i Bergen, er hans Gaard paa Strand, den nu saakaldte «Muren», der staar tvers over Strandgaden paa den her-efter opkaldte «Muralmindingen». Det maa være denne Gaards ældre Bygning, der allerede omtales i et Brev fra Bergen i Aaret 1552 fra Erik Rosenkrantzes Foged Thord Bratt under Benævnelsen «Bergens Gaard»²⁾). Den opbrændte den 19. December 1561 i en stor Ildebrand, der lagde en stor Del af den norske Del af Bergen, «Stranden», i Aske og som standsedes ved, at Erik Rosenkrantz havde en ubebygget Grund liggende bag ved sin Gaard. Den store Stengaard

¹⁾ 1604 var det Taarn, som Erik Rosenkrantz har ladet opbygge, saa brøstfældigt, at det maa hjælpes i Tide, at det ikke skal plat nederfalde. Kristian IV befalede derfor under sit Ophold paa Bergenhus dette Aar, at der skulde hugges Tømmer til dets Istandsættelse (Norske Rigsregistrarer IV, 82).

²⁾ Dipl. Norv. III, Nr. 1171.

blev gjenopført i Løbet af Aaret 1562; til at indrette sig Kjælder under den fik han af Kongen Tilladelse til at tage Sten fra det nærliggende gamle Munkeliv Kloster. I November Maaned var den saa vidt gjenopført, at Erik Rosenkrantz i Anledning af sin førstefødte Søns Død herfra kunde lade uddele rundelig Mad, Drikke og Penge til fattige. Senere synes den af og til at have været benyttet ved festlige Lejligheder. Saaledes holdtes her i Aaret 1565 et stort og kostbart Bryllup, hvorved Jfr. Brynhilde Bænkestok hjemførtes af Adelsmanden Erik Hanssen.

I Anledning af Branden blev der nedsat en Kommission af Adelsmænd og Lagmænd, der skulde udlægge Grunde til bredere Gader og Almindinger, mod at Grundejerne fik Erstatning af Kronen. Saaledes maatte ogsaa Erik Rosenkrantz udlægge en stor Del af Grundene til sin Gaard paa Strand og sine øvrige Ejendomme i dette Kvartér af Byen til den store Alminding, der heraf fik Navnet «de Rosenkrantzers Alminding» eller senere «Muralmindingen». Gaarden kom herved til at indtage sin nuværende ejendommelige Plads midt paa Almindingen med en snæver Passage midt gennem Bygningen. Der nedsattes en Kommission (7. Novbr. 1562), der skulde undersøge de Tab, han herved havde lidt, og give ham Erstatning af Kronens Grunde. Atter i Aaret 1583, altsaa længe efter Erik Rosenkrantzes Død, blev der givet kgl. Bekræftelse paa, at den Alminding paa Stranden, som Erik Rosenkrantz havde udlagt «og haver faaet Vederlag for af Kronens Grunde», skulde blive i sin Brede, som den da forefandtes¹⁾. Arvingerne maa dog ikke have følt sig tilfredsstillende ved den ydede Erstatning; thi 9. Juli

¹⁾ Norske Rigsregistrarer II, 528.

1588 befalede Regeringsraaderne i Kristian IV's Mindre-aarighed paa Opfordring af Fru Helvig Hardenberg, at der af Kronens Ejendomme skulde udlægges hende Vederlag for de Ejendomme i Bergen, hun havde mistet ved Udlægningen til Almindingen i Aaret 1562¹⁾). Imidlertid afbrændte «Stranden» atter i December 1589 «mellem Junker Eriks Gaard og Ærkebispergaarden», saa at den store Stengaard atter denne Gang betegnede Brandens Grænse²⁾). Atter i Aaret 1623 afbrændte Rosenkrantzernes Gaard; der blev da i Aaret 1625 foretaget en ny Udvivelse af «Rosenkrantzernes Alminding»; ogsaa da omtales «de Rosenkrantzers murede Hus, som staar tværs over Strandgaden». Atter 1640 brændte Gaarden. Efter begge de to sidste Brande skal den i nogen Tid have staaet øde; i Aarene 1651 og 1652 blev den efter en Reparation brugt til Vagthold for Byens Borgervæbning, indtil Arvingerne 1663 atter gjorde deres Ret gjældende. Efter en ny Brand i Bergen 1686 brugtes de øvre Værelser atter til Vagthold³⁾).

Efter Ildebranden i December 1561 sendtes fra Bergen Afsendinge til Kjøbenhavn for at udvirke forskellige Begunstigelser. Kongen gik ogsaa beredvillig ind derpaa, uagtet Erik Rosenkrantz i Forvejen underhaanden havde advaret ham mod at sætte ubetinget Lid til deres Fremstilling af Sagerne. Blandt andet bevilligedes, at en Trediedel af Sagefaldet paa Strand skulde tilfalde Byen, hvilket skulde have været en gammel i Privilegierne grundet Ret, som ogsaa var respekteret, indtil Erik Rosenkrantz havde afskaffet den. Dette var altsaa en lignende Ret, som

¹⁾ Smøts. III, 10.

²⁾ Norske Mag. I, 564.

³⁾ Norske Mag. I, 208; II, 270 ff.; 306.

Kontoret gjorde Fordring paa for Bryggens Vedkommende, men som Erik Rosenkrantz ogsaa havde frataget dette. Han erklærede ogsaa nu, at denne Paastand paa Andel i Sagefaldet var urigtig, og forlangte, at den Borgmester, der havde givet Kongen en urigtig Fremstilling af Sagen, skulde stævnes. I Anledning af dette og flere andre Strids-punkter bød Kongen derfor baade Erik Rosenkrantz og Afsendingene fra Bergen at give Møde for Kongens Domstol i Kjøbenhavn St. Hansdag 1563. Ligeledes gav han Lagmanden Mads Størsen, der ellers var en meget dygtig Mand, hvis juridisk-historiske Kjendskab til Fortiden Erik Rosenkrantz havde haft god Brug af under sin Kamp med Kontoret, og som han ogsaa senere benyttede i vigtige Sendelser til Nordlandene, en skarp Tilrettevisning, fordi Erik Rosenkrantz havde klaget over, at han forhaalede de Sager, der paa Kongens Vegne indstævnedes for Lagretten. Det staar maaske i Forbindelse med disse Stridigheder med Borgerne i Bergen og i det hele taget med Erik Rosenkrantzes indgribende Foretagender paa denne Tid, at han i Aaret 1562 lod Byloven oversætte, ligesom Mads Størsens historiske Udsigt over Hanseaternes Stilling i Bergen indtil 1559 vistnok staar i Forbindelse med Erik Rosenkrantzes Optræden mod dem 1560 og med Lagrettens Domme om deres Privilegier. Oversættelsen af Bergens Bylov, prydet med Erik Rosenkrantzes Vaaben og Navn, findes nu i det kgl. Bibliothek i Stockholm¹⁾.

Hvorvidt Erik Rosenkrantz er kommen til Danmark ved Sankt Hansdags Tid 1563, er uvist. Den 28. Juli var han i hvert Tilfælde igjen i Bergen²⁾. Nu forestod

¹⁾ Norske Mag. I, S. XXXIII.

²⁾ Norske Mag. I, 317. Absalon Pedersen omtaler ikke hans Fraværelse. Dog nævner han kun Fru Helvig og ikke Erik Rosen-

imidlertid Syvaarskrigen, og en travl Tid begyndte. I Bergen holdtes i Dagene fra d. 13.—15. August i den Anledning Bededage; fra Prædikestolen læstes en almindelig Bøn, «hvilken Erik Rosenkrantz gjorde med Dr. Jens Superintendent»; saaledes udtrykker i al Fald Absalon Pedersen sig. Den 4. September havde Erik Rosenkrantz derpaa en Sammenkomst med Gejstligheden, hvem han gjorde den mindre kjærkomne Meddelelse, at de i Anledning af Krigen skulde give et halvt Aars Indtægt i Skat. Faa Dage efter holdt han derpaa Mønstring over alle de norske Borgere i Byen, for at alt kunde være rede, hvis noget paa-kom. Hele Styrken, unge og gamle, udgjorde 320 Mand. Tyskerne paa Bryggen vare ikke stævnedes til Mønstringen. — Ogsaa Bondebefolkningen begyndte Erik Rosenkrantz at indøve. Den 18. Januar 1564 holdt han saaledes i Overværelse af Biskoppen, Raadet, Oldermændene og en Del af de 18 Forstandere for Kontoret Fjerdings- og Vaabenting over 1500 Bønder «og lærte dem at slaa Orden og holde hver sin Led». Man skulde snart faa Brug for dem.

I Begyndelsen af Februar Maaned 1564 faldt en svensk Styrke under Anførsel af Erik XIV's Yndling, Franskmanden Claude Collart (Claudius Gallus), ind i Jempteland og drog derfra ind i Trøndelagen, hvor Lensmanden, Evert Bild til Ravnholt, en stolt og myndig Mand, der var meget ilde lidt af Befolkningen, indesluttede sig i Fæstningen Stenviksholm. Allerede d. 3. Marts opgav han uventet Fæstningen efter et Par Dages Belejring.

krantz som Fadder ved sin Datter Helvigs Daab d. 16. Maj. — I Maj—Juni udstedtes en Del Kongebreve angaaende Bergen, hvilke maaske kunne tilskrives Erik Rosenkrantzes personlige Nærværelse (Norske Rigsregistr.).

Trondhjem og hele Trøndelagen hyldede derpaa Erik XIV. Indherred og Helgeland, der hørte under Bergenhus, Nord- og Søndmøre blev besat af Svenskerne, ligesaa Romsdalen, hvor Erik Rosenkrantz havde Gods og hvor hans Foged blev dræbt af Høvedsmanden for den hertil ankomne Hob, en Svensker ved Navn Hans Garp, der fratog ham 4000 Daler, en Mængde Skind, Pelsværk og andre Sager¹⁾. Ja Claude Collart begyndte endogsaa fra Trondhjem af at udruste en Expedition, der til Søs skulde overraske Bergenhus; da havde det nordenfjeldske Norges Erobring været fuldbragt.

Efterretningen om Svenskernes Indfald i Trøndelagen naaede Bergen omtrent i Midten af Marts. Den 18. Marts lod Erik Rosenkrantz derpaa baade Borgerskabet og Tyskerne fra Kontoret møde paa Lungegaardsmarken uden for Byen. De udgjorde 3 Fænniker, med meget uensartet Bevæbning, nogle som Hageskytter slæbende paa de store uhandelige Hagebøsser, andre med «Fyrrør», atter andre uden Skydevaaben, men med Spyd o. s. v., nogle med, andre uden Harnisk. Efter gammel norsk Skik bleve Varderne nu tændte, og Budstikken blev sendt rundt i Bygderne; efter gammel Skik var et Reb fæstet til Enden som et Tegn paa, at det kneb, og at enhver, der udeblev, skulde hænges for sin egen Dør. Allerede d. 23. Marts samledes ogsaa Almuen fra Nordhordland paa den gamle Samlingsplads, «St. Jons Ting» eller «St. Hans Volden» i Bergen (nu «Engen»). Da det var daar-

¹⁾ Daae, En Episode af den nordiske Syvaarskrig (Nordisk Tidskr. för Politik, Ekonomi och Litteratur, utg. af G. K. Hamilton, Mars—April 1867), kalder Hans Garp en Tysker. Garperne er Navnet paa Tyskerne paa Bryggen; men Ordet er nordisk (garpr, rask Karl, Helt), og Absalon Pedersen kalder ham flere Gange svensk.

ligt Vejr, vilde Erik Rosenkrants holde Samlingen i Domkirken; men Bønderne sagde rent ud Nej, de vilde ikke forlade St. Jons Ting. Da sendte Erik Rosenkrantz sin Foged paa Vardehus og Finmarken, Erik Munk til Hjørne i Halland, med nogle af Borgerne og de bondefødte Lensmænd (Sognefogeder) til dem med Tilbud om at ville mødes med dem paa Domkirkegaarden, men Bønderne raabte alle «med et højt Skraal», at de vilde vente ham paa Jonsvolden. Allerede denne Holdning varslede intet godt. Erik Rosenkrantz maatte da indfinde sig paa Jonsvolden. Han foreholdt dem, hvorfor Varderne vare blevne tændte, og lod Lagmanden Mads Størsen oplæse vedkommende Afsnit af Loven, ifølge hvilken de vare pligtige at værgе Landet mod fjendtlige Indfald, og ligeledes den Straf, de ulydige efter Loven hjemfaldt til. Men da Erik Rosenkrantz forlangte, at de skulde udgjøre hver 5te Mand, raabte de enstemmig Nej. Erik Rosenkrantz «blev da underlig derved» og begav sig tilbage til sin i Nærheden liggende Gaard paa «Strand», hvorfra han lod sig sætte over Vaagen til Bergenhus. Her lod han alle Lensmændene kalde til sig og bød dem atter begive sig tilbage til Jonsvolden for at tale Bønderne til Rette. Disse Mænd, der vare vante til at tale til deres Jævnligе, den norske Almue, foreholdt dem da, hvor vred Erik Rosenkrantz var over deres Ulydighed; de gjorde dem opmærksomme paa, at de ved at undslaa sig for deres Ledingspligt vilde paadrage sig Fredløshed og miste deres Ejendomme. Da bleve Bønderne rædde, siger Absalon Pedersen, og gik ind paa Forlangendet om hver femte Mand, dog under stærke Beklagelser over deres Fattigdom og de høje Skatter og at de skulde forlade deres Hjem nu, da

- Vaarsaaningen forestod. Derpaa fik de foreløbig Orlov til at drage hjem.

Det var saaledes lykkedes at overvinde Almuens Modstand. De gavnlige Følger heraf viste sig ogsaa, da Søndhordelands Almue nogle Dage senere (28. Marts) samledes i Bergen. Samlingen holdtes da uden Modstand paa Domkirkegaarden. Erik Rosenkrantz var dog saa forsigtig, ikke selv at give Møde, men at lade de bondefødte Lensmænd forhandle med Almuen. Til sidst gik saa hele Almuen hen til Slottet, hvor Erik Rosenkrantz gik ud til dem og tilkjendegav dem sin Vilje. Almuen gik da uden Indsigelse ind paa at stille hver femte Mand. Erik Rosenkrantz lovede at sørge for Krudt og Bly til Skytterne, men selv skulde de stille Skibe, Fetallie og Vaaben. — At denne personlige Krigstjeneste var Almuen imod, er jo ikke til at undres over, især da under almindelige Forhold Pengeydelse tildels var traadt isteden for personlige Ydelse. Senere (11. Juni) tilskrev Kongen ogsaa Erik Rosenkrantz om at give de Bondeknægte noget til Sold, at de kunde blive des villigere til at lade sig bruge mod Fjenden. Ogsaa i de følgende Aar medførte Udskrivninger af Almuen alvorlig Modstand, som vi senere skulle se.

Der herskede nu stor Travlhed i Bergen i Begyndelsen af April. Byen udrustede 60 Borgere, unge og raske Karle. Tyskerne paa Bryggen lode ogsaa Trommen gaa og hvervede Folk. Skibe bleve udrustede, et af Erik Rosenkrantz, hvorpaa Erik Munk blev Høvedsmand, et af Bergens Borgere, hvorpaa en af Borgmestrene, Fynboen Anders Pedersen Skriver, var Høvedsmand, og et af Tyskerne paa Bryggen; hertil kom de Jagter, som Bønderne stillede. En dansk Mand, der var bosiddende i Trondhjem, blev opsnappet; han var hemmelig kommen

til Bergen med Brev fra Svenskerne, hvori de opfordrede Byen til Frafald; han maatte udlevere alle Brevene til Erik Rosenkrantz, hvorved denne fik mange Beviser i Hænde mod de frafaldne Trønder, og blev selv lagt paa Pinebænken. Ogsaa en Del af Bergens Besætning blev udrustet til Toget; som sædvanlig kunde de ikke komme ud af det med de tyske «Garper» og leverede hele Battailler med dem paa Bryggen.

Midt under alt dette, netop som Erik Rosenkrantz var paa Kjøbmandsstuen for at forhandle med Kontoret, kom endelig en Brevdrager fra Kongen med de første Efterretninger fra Kjøbenhavn. Megen Trøst bragte disse dog ikke. En Opfordring fra Kongen (af 18. Marts) om at sende saa mange Baadsmænd som muligt fra Bergen til Kjøbenhavn kunde der nu ikke være Tale om at efterkomme. Vigtigere var et Brev af 27. Marts, hvorved det paalagdes menige Skomagere i Bergen efter gammel Vis at holde 20 rustede Karle paa Bergenhus, saa ofte Lensmanden tilsagde dem. Efterretningen om Stenvikholms Indtagelse var nemlig først naaet til Kjøbenhavn den 1. April ved et Brev fra Lensmanden paa Akkershus, Kristiern Munk, og dog vidste man endnu ikke, at Trondhjem By ogsaa var i Svenskernes Magt. Den 2. April skrev derfor Kongen til Erik Rosenkrantz, at denne Efterretning undrede ham i højeste Grad; han havde ogsaa ventet sig andet af dem, der havde Befaling i denne Egn (Evert Bild); Rosenkrantz skulde derfor som en Mand, Kongen havde fuld Tillid til, «have flittig Opseende i den Landsende» og finde Midler til at hindre, at Fjenden kom ind for Trondhjem. Erik Rosenkrantz havde saaledes ved dette Brev faktisk faaet en overordnet Myndighed i det nordenfjeldske Norge, og det er vel ogsaa

Grunden til, at Erik Munk, hvem Erik Rosenkrantz betroede Overanførslen over den samlede Styrke, i en senere Proklamation (af 13. Maj) kalder Erik Rosenkrantz «kgl. Majestæts forordinerede Statholder nordenfjelds i Norge». Nogen officiel Udnævnelse hertil fik Erik Rosenkrantz dog aldrig. — I et Brev af 3. April til Norges Indbyggere hedder det derpaa, at Kongen med det første vil finde Raad og Midler til at sende Krigsfolk til Landet.

Mere indeholde de Breve ikke, denne Brevdrager kan have haft med sig; thi et Brev af 8. April, hvori Kongen byder Erik Rosenkrantz at opbyde alle de Folk, han kan, for at tage Trondhjem Stift tilbage, kunde endnu ikke være kommet ham i Hænde. Han var altsaa kommen Kongens Tanke i Forkjøbet og maatte handle paa egen Haand.

Den 17. April mødte Bønderne fra Nord- og Søndhordeland ved Lungergaarden; de vare vel udrustede, skriver Absalon Pedersen, især Folkene fra Nordhordland. Den 19. lagde de 3 Orlogsskibe ud paa Vaagen; først d. 26. kom de dog afsted tillige med Bondejagterne, med omtrent 4000 Mand om Bord, hvoraf altsaa Størstedelen vare Bønder, der senere ikke viste sig meget krigsvante, men som havde en god Støtte i den medsendte Del af Besætningen paa Bergenhus. Alt stod under Erik Munks Befaling; men inden de andre vare komne afsted, var Evert Bild kommen til Bergenhus. Han ventede nu at skulle faa Overanførslen; men da han var meget ilde anskreven siden Stenviksholms Overgivelse, vilde Erik Rosenkrantz ikke betro Styrken i hans Haand. Evert Bild hvervede da paa egen Haand Folk i Bergen og sejlede bag efter de andre ad Trondhjem til for om muligt at vinde noget af sin tabte Ære tilbage.

Det er her ikke Stedet til nærmere at skildre det raske Tog, Erik Munk nu i Erik Rosenkrantz's Navn foretog til Trøndelagen¹⁾. Paa Vejen mødte han de Skibe, Claude Collart fra Trondhjem havde sendt mod Bergen og Bergenhus. De bleve fuldstændig slaaede, og en Del Fanger bleve tagne. Herved var Faren for Bergen afvendt, og Efterretningen om denne Sejr blev ogsaa med Jubel modtagen baade i Bergen og senere i Kjøbenhavn. Endnu større blev Jublen, da Efterretningen kom, at Erik Munk havde taget Trondhjem tilbage, at Claude Collart havde maattet indeslutte sig i Stenviksholm og her overgive sig med hele sin Styrke (22. Maj). Den 4. Juni holdtes i den Anledning Takkefest i alle Bergens Kirker og noget senere ligeledes i Kjøbenhavn. Faa Dage efter (12. Juni) kom Bondeknægtene hjem; de skøde lystig fra deres Jagter paa Vaagen af Glæde over Sejren, vel ogsaa over at være komne hjem. Erik Munk derimod kom først d. 7. Juli tilbage til Bergen med Claude Collart og de øvrige Fanger. Han havde nemlig ikke kunnet forlade Trondhjem, før den Styrke ankom, Kongen imidlertid havde afsendt fra Kjøbenhavn.

Kongen havde nemlig haft i Sinde at afsende en større Eskadre til Nordlandene. Da han imidlertid havde erfaret, at Erik Rosenkrantz var i Færd med at udruste en Expedition fra Bergen, afsendte han blot tre Orlogsskibe med to Faner Knægte under Anførsel af Herluf Skave til Eskildstrup, der tillige blev udset til Evert Bilds Eftermand, hvis Stenviksholm blev taget tilbage. Disse Skibe vare først ankomne til Bergen d. 27. Maj, hvor Herluf Skave nærmere underhandlede med Erik Rosenkrantz om,

¹⁾ Jfr. Erik Munks Beretning af 24. Maj til Erik Rosenkrantz, *Dsk. Kong. Hist. Fasc. 52*, og Daae's ovenfor anførte Afhandling.

hvad der var at gjøre, thi hertil havde han Ordre. I hele den følgende Tid skete der intet i det nordenfjeldske Norge, uden at Erik Rosenkrantzes Betænkning først var indhentet. Inden disse Skibe kom til Trondhjem i Juni Maaned, var imidlertid alt blevet afgjort af Erik Munk.

I varme Udtryk takkede Kongen Erik Rosenkrantz og Indbyggerne i Bergenhus Len. Claude Collart og Hovedsmændene bleve derpaa efter Kongens Forlangende sendte til Kjøbenhavn. «Jeg beholder dog nogen her», skriver Erik Rosenkrantz til Kongen d. 10. Juli, «som have skikket sig tyrannisk som Skjelmer og Bøsewichter og ikke efter Krigsbrug, og efterdi deres Sag befindes saa grov, er det ikke nødigt at holde dem i noget ærligt Fængsel; men jeg vil paa Eders kgl. Majestæts gode Behag lade dømme dem og siden rette over deres Hals efter Dommens Lydelse.» Hundrede tyske Knægte, der vare blevne nødte til at tjene Erik XIV efter at være tagne til Fange, tog Erik Rosenkrantz dog igjen i dansk Tjeneste og sendte dem tilbage til Trondhjem. — Kongen gik i sit Svar (af 15. August) ind paa Forslaget om at stille en Del af Fangerne for Domstolene; af de øvrige bleve en Del løsgivne mod Løsepenge; andre synes at have maattet arbejde paa Bergenhusens Befæstning; i al Fald havde Kongen i et tidligere Brev til Rosenkrantz foreslaaet dette, da Svenskerne lode de danske Fanger arbejde for sig. — Blandt de Fanger, der for deres Misgjerningers Skyld bleve siddende i Fangetaarnet paa Bergenhus, indtil der var fældet Dom over dem, var ogsaa den Hans Garp, der havde dræbt Erik Rosenkrantzes Foged i Romsdalen. Efter at have siddet et Aar i Fængsel, stiftede han i Forening

¹⁾ Dsk. Kong. Hist. Fasc. 51 Nr. 88, Orig. m. Segl.

med flere ligesindede Medfanger et Komplot om at grave sig ud af Fængslet, dræbe Erik Munk, stikke Ild paa Bergen og i Forvirringen rømme bort. Komplottet blev dog opdaget, Vagter bleve af Erik Rosenkrantz satte ved Fangetaarnet, og ligesom Fangerne skulde undslippe, bleve de tagne. Hans Garp blev nu dømt til at henrettes; da han imidlertid hørte til «Hovedsmændene», sendte Erik Rosenkrantz ham i Aaret 1565 ned til Danmark. Kongen sendte ham dog med Protest tilbage, da Henrettelsen burde foregaa i Bergen. Paa Rejsen op til Norge igjen undslap den dristige Karl, men hans medskyldige bleve henrettede.

Ogsaa over Trondhjems frafaldne Borgere bød Kongen (15. Aug.) at der skulde dømmes paa Lagtinget, der holdtes i Bergen St. Olafs Dag, — altsaa det næste Aar; Erik Rosenkrantz havde jo faaet en Mængde Beviser imod dem i Hænde. Kongen forlangte i Begyndelsen, at Erik Rosenkrantz skulde gaa frem mod de skyldige efter hele Lovens Strængighed. Breve bleve i den Henseende udsendte til Lagmændene; men inden Retsterminen kom, havde Trondhjems Indbyggere søgt at afværge Stormen ved ydmyge Breve til Kongen; som sandt var, havde de især beraabt sig paa, at de vare blevne nødte til at sværge Erik XIV Lydighed. Da Krigsforholdene atter det følgende Aar begyndte at se truende ud i disse Egne, tilskrev Kongen derfor Erik Rosenkrantz, at han af Hensyn til Forholdene havde udsat Sagens Paakjendelse, til Krigen var endt, og hermed synes Sagen at være gaaet i Glemme. — Ogsaa de Folk i Bergenhus Len, der havde vist sig ulydige eller siddet hjemme, fik Erik Rosenkrantz Bemyndigelse til at tiltale og lade afstraffe. Dog hører man heller ikke videre om disse Sager denne Gang.

Samtidig (16. August) fik Erik Rosenkrantz Brev paa et Stenhus i Bergen, som hans Forfædre havde skjænket til Lyse Kloster for Messer. Efter hans Forslag blev det Bergens Borgere paalagt at underholde 50 Karle paa Bergenhus, som altid kunde staa til Lensmandens Raadighed for at hindre de Sørøverier, hvorover der stadig klagedes. Allerede i Juni Maaned havde Erik Rosenkrantz maattet sende et Skib ud mod nogle «Fransoser», som havde begaaet Røveri paa Søen. Der synes at have været hele Flaader af dem, og det staar vistnok i Forbindelse hermed, at Erik Rosenkrantz i Begyndelsen af det følgende Aar (Januar 1565) begyndte at lade bygge sin meget omtalte «store Galej». «Dens Mage haver aldrig været udi Norge», skriver Absalon Pedersen, «og lod Erik Rosenkrantz hende bygge; men Erik Munk er Bygmesteren, hvilken der tilsagde Smeden, hvorlunde hun skulde bygges.»

Strax efter at have modtaget Efterretningen om Trøndelagens Gjenerobring, havde Frederik II paabudt Erik Rosenkrantz at have Opsigt med Forholdene her og at sørge for Iværksættelsen af et Tog fra det nordenfjeldske Norge, dels for om muligt at tage Herjedalen og Jempteland tilbage, dels for at understøtte de Angreb, Kongen paa sin Side havde i Sinde at foretage paa det svenske Rige. Breve om at holde sig rede, naar Erik Rosenkrantz tilsagde dem, vare ogsaa (22. August 1564) udstedte til Indbyggerne i Bergenhus Len. Disse Forsøg bleve dog ikke til noget paa Grund af Hovedhærens sendrægtige og uheldige Krigsførelse i dette Aar, og imidlertid kom Efteraaret og Vintren. I November gjorde Svenskerne atter et Indfald i Trøndelagen, som det dog lykkedes Herluf Skave at slaa tilbage (Decbr. 1564).

I Anledning af disse Forhold fik Erik Rosenkrantz

(5. Januar 1565) Ordre til at sende Herluf Skave Penge til Knægtenes Underhold, og der blev ogsaa af ham truffet Foranstaltninger til at sikre Norge for Angreb nordenfjelds. Han fik Borgerne i Bergen og i det hele taget Indbyggerne nordenfjelds til at udruste Galejer og Skyttebaade. Kongen bød da (13. Oktbr.), at den samme Ordning skulde træffes søndenfjelds, og lovede, at saadanne Skibe skulde blive i Riget og ikke tages derfra. Saaledes var Erik Rosenkrantz i Færd med at gjenoprette den gamle Ordning af Skibsudrustningen i de norske Skibsreder. Begyndelsen var dermed gjort til Dannelsen af en national norsk Flaade, der kunde være bleven af Betydning, hvis man havde udviklet Institutionen videre.

Sommeren 1565 var saaledes ikke gaaet unyttet hen. Fra Slutningen af April til Begyndelsen af Juni havde Erik Rosenkrantz for øvrigt, «tillige med sin Frue og Datter og meget Folk», været paa Rejse i Stavanger, hvor en Suffragan blev indsat for den gamle Superintendent, Hr. Jens Riber, og formodentlig ogsaa paa andre Steder i Lenene. Efter Hjemkomsten udstedte han derpaa (22. Juni) i Bergen en Reces om Ordningen af de gejstlige Sager med mere, hvilken senere fik kgl. Bekræftelse (12. Oktbr.¹⁾). — Nu syntes det, som om det norske Angreb paa Sverig endelig skulde gaa for sig; Daniel Rantzau havde allerede i længere Tid ligget med sin Hær ved Elfsborg; stadig havde man fra dansk Side ventet et Hovedangreb paa Sverig. Indbyggerne i Bergenhus Len indvilligede i at udruste hver 4de Mand med Rør og Værge og to Maaneders Kost. Kristiern Munk paa Akkershus fik da Ordre til ligeledes at udruste hver 4de Mand i det

¹⁾ Regesta Diplom. II Nr. 2316. Norske Rigsregistr. II, 478—79.

søndenfjeldske og nærmere at underhandle med Erik Rosenkrantz om, hvorvidt de saaledes udskrevne Folk skulde afsendes under èt, eller om der skulde sendes to Tog, et fra det søndenfjeldske og et andet samtidig fra det nordenfjeldske Norge. Der udstødtes ogsaa en Fuldmagt for Erik Rosenkrantz, hvori Kongen byder alle sine Under-saatter nordenfjelds og de tyske Knægte i Trøndelagen at være ham hørige og lydige, da Kongen har befalet ham at samle et Antal Folk til Hest og til Fods „for med dem af sin yderste Magt enten ved sig selv eller sine Fuldmægtige at hjemsege de Svenske med Mord og Brand og tilføje dem Skade, Afbræk og Nederlag, det være sig udi Sverig, Jempteland, Herjedalen, inden Riget og uden, hvor han vore Fjender overkomme kan“. — Denne Fuldmagt er udstedt i Kjøbenhavn d. 13. Oktober. Inden den naaede Bergen, havde imidlertid Slaget ved Svarteraa staaet d. 20. Oktober, hvorpaa Daniel Rantzau med sin halvt opløste Hær kort efter var gaaet i Vinterkvartér. Et større Krigstog ind i Sverig maatte saaledes atter op-sættes indtil videre. Fra det nordenfjeldske Norge synes heller ikke at være foretaget noget; fra det søndenfjeldske, hvor Svenskerne havde hærget i September Maaned, gjorde derimod Kristiern Munk et Hævntog ind i Dalsland; maaske ogsaa Erik Rosenkrantz har sendt Tropper til dette Tog; men det omtales ikke¹⁾.

Det havde været en uhyggelig Tid i Bergen, medens disse krigerske Foranstaltninger toges. Den Bubon-Pest, der paa denne Tid rasede i det nordlige Europa, havde i Midten af August naaet Bergen, hvortil den indførtes til Søs fra Danzig. Den greb snart stærkt om sig og varede,

¹⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 329—80; Westling, Syvaarskrigen, S. 114 (Hist. Bibl., Stockh. 1879).

svagere eller stærkere, i hele to Aar. I Begyndelsen synes man at have taget det med stor Ro. Det var saaledes i Slutningen af August, at det tidligere omtalte store Bryllup flere Dage i Træk fejredes i Erik Rosenkrantzes Gaard paa Strand. Senere synes Erik Rosenkrantzes Familie at være flyttet ud paa Gaarden Sandviken, ved Fjorden lidt nordlig for Bergenhus. Denne Gaard havde Erik Rosenkrantz nemlig nogle Aar før erhvervet sig ved Magelæg; tidligere synes den at have været højst ubetydelig, saa han vistnok først har dannet den til en større Ejendom eller i al Fald først har opført større Bygninger her. Selv kom han dog hyppig til Bergen. Saaledes tilbragte han, som det synes, Julen paa Bergenhus; Nyaarsdag 1566 prædikede saaledes Absalon Pedersen, der lidt efter blev Slotspræst, paa Slottet, og bag efter var der et større Selskab af Bergens Honorationes. I de følgende Dage havde han derpaa for sig alle de Retssager, der vare forefaldne før Julen.

Snart skulde imidlertid Tanken atter optages af Krigen. Kongen havde nemlig tilskrevet Kristiern Munk paa Akkershus (13. Juni) om i Forening med Erik Rosenkrantz at holde alt rede, skjønt Kongen endnu ikke kunde sige, naar det store Tog ind i Sverig skulde gaa for sig. Erik Rosenkrantz foretog nu en meget trykkende Udskrivning i Bergenhus Len. Bønderne lagdes i Lægd paa tre Mand; hver tredie Mand skulde holde sig rede; de øvrige skulde sørge for Værge og Kost, der skulde oplægges paa bestemte Steder i Skibsrederne; hvis Erik Rosenkrantz ved Mønstringen ikke var tilfreds med det udtagne Mandskab, forbeholdt han sig Ret til isteden at tage en af de andre to i Lægdet; disse fik for øvrigt det Paalæg, hvis Mandskabet kom i Leding, at have Tilsyn med den 3dies Gaard

under Fraværelsen. — Ogsaa Præsterne fra Landsbygderne stævnedes til Bergenhus (5. Februar) og maatte indvillige i, hver at udruste en Krigsmand, og en lignende Byrde maatte Gejstligheden i Bergen paatage sig (16. Februar). Ogsaa alle de norske Borgere i Bergen maatte møde paa Slottet i deres Rustning (9. Marts), og 200 af dem bleve «opskrevne».

Dette fandt Borgerskabet dog var for svært et Paa-læg. Ved Mønstringen 1563 havde hele Borgerskabet, unge og gamle, kun udgjort 320 Mand, og til Trondhjems-toget 1564 havde de kun stillet 60 Mand. De sendte derfor Sendemænd til Kongen med Klager herover, thi hvis en saa stærk Udskrivning blev udkommanderet, stod de Fare for, at deres By skulde blive næsten øde; de tilbøde derimod at stille hver 4de Mand. Dette gik Kongen ogsaa ind paa og gav Erik Rosenkrantz Paalæg om at nøjes hermed (4. Maj). Men ogsaa forskellige andre Strids-punkter mellem Borgerne og Erik Rosenkrantz forebragte de ved samme Lejlighed for Kongen. Paa Erik Rosenkrantzes Gaard Sandviken var der af hans Tjenestefolk blevet begaaet et Drab paa en «Dræng» fra Bergen, der havde øvet flere Voldsomheder. Erik Rosenkrantz forlangte Sagen paadømt af Byretten i Bergen; men denne vægrede sig herved, hvorfor han indstævnede den for en Kommission af gode Mænd og Lagmænd, der paa hans Forlangende netop paa denne Tid (Marts 1566) var bleven nedsat for at ordne forskellige Forhold, saaledes Udlægningen af Ask Bispegaard som Ladegaard til Slottet og Fastsættelsen af Markeskjellet mellem Byens Mark og Sandviken Mark. Borgmestre og Raad klagede nemlig over, at der var sket Byen Uret ved det Mageskiftebrev, hvorved Rosenkrantz var kommen i Besiddelse af denne

Ejendom. Kongen bad dog nu (3. Maj) Rosenkrantz om at udsætte disse Sager, indtil Tiden «kom i bedre Rolighed» og Kongen enten selv eller ved Kommissærer kunde fælde Dom i Sagen. Atter i Aaret 1599 optog Borgerne Sagen om Markeskjellet for en Herredag, som da holdtes i Bergen; men Sagen afgjordes efter Markeskjelsforretningen af 1566 ¹⁾).

Man var altsaa i Bergen rede til at møde, hvis det forlangtes. Noget større Tog fra det nordenfjeldske skete dog lige saa lidt dette Aar som det foregaaende. I Virkeligheden var det ogsaa en fuldstændig umulig Opgave, der var stillet Erik Rosenkrantz. Med Undtagelse af de faa Landsknægte, der laa i Trøndelagen under Herluf Skave og en lignende Styrke paa Akkershus under Kristiern Munk, var der ingen ordentlige Krigsfolk i hele Riget. Ethvert Forsøg maatte altsaa foretages i alt væsentligt med de udbudte Bønder, som allerede 1564 havde vist sig ikke at være synderlig krigsvante. Dertil kom, at Kongens usalige Pengemangel paa denne Tid hindrede alt; derfor kunde han ingen Hjælp sende til Norge, tvertimod maatte Erik Rosenkrantz stadig sende saa meget som muligt af de udskrevne Skatter til Danmark og stadig forsyne Herluf Skave med Penge og Proviant; derfor blev det heller ikke i dette Aar til noget synderligt med Daniel Rantzaus Tog fra Danmark. I Slutningen af August afgik der dog Ordre til Herluf Skave om at have godt Tilsyn med Landets Forsvar og om muligt tage Herjedalen og Jemte-land tilbage, og til Erik Rosenkrantz om at sende ham 2000 Hageskytter eller andre Folk med godt Værge, da han manglede Folk. Herluf Skave gjorde ogsaa om Efter-

¹⁾ Norske Mag. II, 268 ff.

aaret et lille Anfald paa Herjedalen, men det synes at have været uden synderlig Virkning. Hvis de 2000 Skytter ere komne afsted fra Bergen, hvorom dog intet forlyder, maa det have været de udskrevne Borgere og Bønder.

Det lille Indfald fik dog større Følger. Erik XIV blev saa forbitret over, at Nordmændene om Høsten 1566 »havde forholdt sig saa utilbørlige» og gjort Indfald i Herjedalen¹⁾, at han i Begyndelsen af Aaret 1567 lod foretage et større Hæventog fra Jempteland ned mod Hamar og Akkershus, hvor Kristiern Munk, efter selv at have stukket Ild paa Oslo, indesluttede sig og kom i en farlig Stilling. Grunden til dette Tog var ogsaa, at en norsk Eventyrer, Adelsmanden Enno Trundssøn eller Enno Brandræk, som han sædvanlig kaldtes, efter at have tumlet sig som Landsknægt dels i Udlandet dels i Danmark, havde begivet sig til Sverig, hvor han foregav, at han af Adlen i Norge, navnlig i Bergenhus Len, og en Del af Almuen var bemyndiget til at underhandle med Erik XIV om at give Landet ind under Sverig; de vilde da strax gribe Erik Rosenkrantz, Kristiern Munk og de øvrige danske Befalingsmænd. Da Erik Rosenkrantz, som hele Vinteren over for Pestens Skyld havde opholdt sig paa Sandviken, i Slutningen af Februar kom tilbage til Bergenhus, fik han derfor nok at gjøre. I Begyndelsen af Marts kom en Slægtning af Enno Brandræk, Nordmanden Johan Laurentsøn, fra Sverig med Breve fra Erik XIV. Det viste sig nu tilfulde, at Enno's Foregivende om en Sammensværgelse blandt den norske Smaa-Adel var Opspind. En Del af de Mænd, hvem han havde skrevet til, gjorde deres Ed for Erik Rosenkrantz, at de vare uskyldige. Johan

¹⁾ Westling, anf. Sk. S. 147—48. Fra denne Erik XIV's Ytring kjendes alene dette Indfald i Herjedalen.

Laurentssen blev kastet i Fangetaarnet paa Bergenhus og maatte «give 100 Daler for sin Hals» ¹⁾.

Den 10. Marts kom Efterretningen om Oslos Brand til Bergen. Samme Dag holdt Erik Rosenkrantz Mønstring over alle Borgerne, der maatte møde under Vaaben paa Raadhuset, og da Kristiern Munk kort efter sendte Bud om Hjælp, udrustedes hurtig en Expedition under Erik Munks Befaling. Den store Galej, som Erik Rosenkrantz havde ladet bygge og hvis Ry var naaet helt ned til Danmark, saa at Kongen endogsaa (22. Januar) havde forlangt den nedsendt hertil, blev nu udrustet; Budstikken ilede atter om i Bygderne for at hidkalde Bøndernes Udbud og Skyttebaadene. Den 12. April var Nordhordelands Bønder ogsaa forsamlede til Rustning i Bergen. Men atter denne Gang viste der sig en stor Uvilje over Ledingspligten. Bønderne forlangte truende, at Erik Rosenkrantz selv personlig skulde begive sig ned til Kongen for at søge Lempelser i Ledingspligten. Bevægelsen var saa truende, at Erik Rosenkrantz maatte gaa ind herpaa, efter først at have ladet tage skriftlige Vidnesbyrd om, at han var bleven nødt til dette Skridt paa en Tid, da hans Nærværelse i Norge syntes allermest nødvendig. Den 25. April gav han sig da «med Frue, Børn og Gods» om Bord paa Kongens Skib «David», der var sendt til Bergen for at hente de udskrevne Skatter, Proviant og Baadsmænd, som Kongen havde forlangt nedsendt til Danmark. Da Erik Rosenkrantz kom i Nærheden af Skibet, vilde Befalingsmanden, Kristiern Aalborg, vise ham den Ære at give ham Salut, men Kanonen

¹⁾ Om Enno Trundssen se Daae i Norsk hist. Tidsskr. II, 136 ff.

sprang og to Mand omkom; det var som et ilde Varsel for Fremtiden.

Erik Munk maatte nu selv sørge for Togets Afrejse. Den 1. Maj lod han Krigsfolket sværge Kongen Troskab paa Kannikebjerget ved Bergenhus; men de viste sig meget ulydige og erklærede, at de ikke vilde have ham til Admiral. Især vare Bønderne fra Sundfjord ustyrlige; de holdt Ting for sig selv og søgte ogsaa at forlede de andre til Mytteri. Erik Munk lod da fem af Hovedmændene gribe og et Par Dage efter dømme fra Halsen. Det hjalp, og Erik Munk drog da afsted med den vel udrustede Galej og en Del Skyttebaade. Toget løb heldigt af; de i Bergen udrustede Skibe bidrog ikke lidet til Svenskernes Fordrivelse. Den 19. Juni kom Skyttebaadene tilbage til Bergen, Erik Munk selv med Galejen først noget senere, hvorpaa han efter Kongens fornyede Befaling maatte føre den til Kjøbenhavn; den havde nu vist sig som et vel-forsynet Krigsskib¹⁾.

Atter havde Erik Rosenkrantz saaledes ved sin Energi haft væsentlig Del i Svenskernes Fordrivelse. Først sent var nemlig Efterretningen om Akkershuses Belejring naaet til Kjøbenhavn, hvorfra man sendte en større Styrke til Oslo, og først d. 21. April var der blevet affærdiget Breve til Erik Rosenkrantz om at sende Hjælp til Akkershus; men inden denne Ordre ankom, var det hele allerede afsendt og Erik Rosenkrantz selv paa Vejen til Danmark. Ikke uden Grund skriver derfor Erik Munk mange Aar senere fra sit Fængsel paa Dragsholm: «Det er vitterligt nok, hvor stor Møje og Besvær den gode Mand Erik

¹⁾ Ogsaa et Skib, der tilhørte Erik Rosenkrantzes Foged paa Næseen, Jens Skrivers, købte Kongen paa denne Tid til Krigsbrug (N. Reg.).

Rosenkrantz havde med at opbringe den Undsætning for Trondhjem, Akkershus og ellers, hvor Nøden fordrede det, og havde ikke den gode Mands Flid og egen Formue med Penges Udlæg til disse Togs Behov været, da havde Norge undertiden næppelig blevet undsat. Der fandtes ingen i Landet, som gjorde Undsætning, uden den gode Mand fra Bergen¹⁾.

I Danmark blev man højst forbavset over Erik Rosenkrantzes uventede Ankomst. «Erik Rosenkrantz», skriver Kongen d. 13. Maj til Peder Oxe og Johan Fris, «er nu her hos os, og endog det var os meget underligt og fremmed, at han sig udi denne Tid hid ned har begivet, kan vi af al omstændig Lejlighed, som han os beretter, saa og efterdi Menigheden paa det allerhaardeste og alvorligste havde fordret og begjært, at han personligen sig til os skulde begive, som af Breve og Segl, han medhaver, er at se, ikke andet forfare, end han dertil noksom er forarsaget.» Da han imidlertid hastede med igjen at komme til Norge, stævnedes Kongen Peder Oxe, Johan Fris og Evert Bild, der nu var bleven Rigsraad og Admiral, til en Sammenkomst d. 20. Maj for at raadslaa og tage Beslutning om Forholdene i Norge. I de følgende Dage udstedtes derpaa Breve til Indbyggerne i Bergenhus Len, hvori Kongen udtalte sin Forundring over, at mange af dem havde vist sig ulydige mod Erik Rosenkrantz, uagtet der intet var blevet paalagt dem mod Loven; det bydes dem at lyde ham, naar han tilsiger dem at møde mod Rigets Fjender; men tillige meddeles dem, at Kongen vil sende Rigsraaden Børge Trolle og Landsdommeren i Skaane, Jørgen Tidemand, ind i Lenene for at undersøge For-

¹⁾ Erik Munks Forsvarsskrift, Norsk hist. Tidsskr. IV, 295.

holdene; til dem kunde de da klage, hvis de ansaa sig for forurettede (24. Maj). Ogsaa Indbyggerne maa imidlertid have sendt befuldmægtigede Mænd til Kjøbenhavn; thi den 25. Maj bekræftede Kongen paa Begjæring af befuldmægtigede Kjøbstadsmænd og Bønder fra «al Bergens Lagting» den Reces, som Truid Ulfstand og Klavs Bilde havde udstedt i Bergen d. 21. August 1539. Desuden bestemtes det (25. Maj), at der skulde sendes Krigsfolk ind i Lenet indtil videre, og om der end som Grund anføres, at de skulde tilhjelpe at afværge fjendtlige Anfald, er Grunden maaske ogsaa, at de skulde holde Lenene rolige under disse Forhold.

Imidlertid kom den Efterretning, at Svenskernes Indfald i Norge atter var tilbageslaaet. Kongen havde imidlertid begivet sig til Skaane; Peder Oxe og Johan Fris gav da paa egen Haand Erik Rosenkrantz Orlov til paa kortere Tid at drage til sine Godser, som han i saa mange Aar ikke havde besøgt. Dette godkjendte Kongen (29. Maj) samtidig med, at han tilbagesendte dem de officielle Breve angaaende Bergen beseglede. Atter i Juni Maaned udstedtes der derpaa Breve til Bønderne i Bergenhus Len. De ere lempeligere affattede end de tidligere; de have ved deres befuldmægtigede Mænd, hedder det heri, givet Kongen deres Brøst og Besværing til Kjende, hvorfor de ikke kunde udgjøre Folk mod Rigets Fjender, og derfor bedt om Forskaaning; Kongen har derfor befaleet Erik Rosenkrantz at skaane dem saa meget som muligt; hvis Nøden gjør det nødvendigt, maa de dog være ham lydige og følgagtige mod Rigets Fjender (18. Juni). — Børge Trolles og Jørgen Tidemands Afsendelse synes derimod nu opgiven, vistnok fordi Kongen havde besluttet sig til imod Aarets Slutning at sende en større Kommission af Raader ikke

blot til Bergen, men til hele Norge for at holde Retterting og undersøge Tilstanden.

Samme Dag, som dette Brev er udstedt til Bønderne i Lenene, udstedtes Brev til Eskild Gøje (da Lensmand paa Nyborg) om at skaffe Erik Rosenkrantz 40 Vogne til at føre Fetallie og Korn til Stranden. Endnu d. 5. Juli var han dog paa Arreskov, hvor han overdrog en Kiste med Guld og Klenodier af 6000 Dalers (24,000 Kroners) Værdi til sin Veninde Fru Birgitte Gøjes Varetægt¹⁾. Den 24. August kom han atter tilbage til Bergen om Bord paa «David». Pesten herskede paa den Tid atter temmelig stærkt; men faa Dage efter skulde Erik Rosenkrantz faa en uventet Gjest, der skaffede ham adskillige Bryderier, James Hepburn, Jarl af Bothwell, Skotlands Storadmiral og «ypperste Regenter», Dronning Maria Stuarts Ægteherre, Hertug af Ørkenøerne og Shetlandsøerne.

Den 2. September 1567 løb Skibshøvedsmanden Kristiern Aalborg ind til Bergen med Kongens Orlogsskib «Bjørnen» og to tagne «Pinker» (mindre Krigsskibe²⁾). Han meldte strax til Erik Rosenkrantz, at han ved Karmøen (ved Stavanger) under mistænkelige Omstændigheder

¹⁾ Kgl. Bibl. Adelsbr. Fasc. 22, Birgitte Gøjes Tilstaaelse for Overtagelsen, dat. Arreskov.

²⁾ Den 1. Marts var Kristiern Aalborg sendt til Bergen med Skibet «David» (Norske Rigsreg. I, 538—39). Med dette Skib var derpaa Erik Rosenkrantz rejst til Danmark og atter vendt tilbage til Bergen d. 24. August. Absalon Pedersen lader ogsaa Kristiern Aalborg baade bringe Bothwell til Bergen og atter senere føre ham fra Bergen til Danmark paa «David». De officielle Retsdokumenter saa vel som Bothwell selv kalde Skibet «Bjørnen»; dette var et af Flaadens større Skibe (jfr. Garde, Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700, Kbhvn. 1861, S. 61 og fl. Steder). Man maa altsaa antage, at Kristiern Aalborg i Mellemtiden har faaet «Bjørnen» under sin Befaling.

havde truffet to fremmede Orlogsskibe, uden Papirer eller Pas; om Bord havde tilsidst vist sig en Mand i pjaltede Baadsmandsklæder, der udgav sig for Dronningen af Skotlands Ægteherre og Landets »ypperste Regenter«, og som foregav, at han vilde til Kongen af Danmark og derpaa til Frankrig. Det er tydeligt nok, at Kristiern Aalborg ikke har villet fæste Lid til denne Forklaring; Søen var jo paa denne Tid opfyldt af »Sørøvere« eller »Kapere«, og det var desuden udtrykkelig paalagt ham at rense Søen for saadanne »Fribyttere«¹⁾.

Helt ukjendt med Bothwells Tilværelse kunde Erik Rosenkrantz neppe være. Vel havde han maaske neppe set ham personlig, da han som Skotlands 24aarige Storadmiral i Juli 1560 havde gjæstet Danmark og var bleven modtagen med stor Udmærkelse af Kongehuset, thi netop paa den Tid rejste Erik Rosenkrantz til Bergen; men han kunde ikke være uvidende om, at Bothwell ved samme Lejlighed havde under Ægteskabsløfte ført med sig den norske Admiral Kristoffer Trundsens Datter Anna, men senere forladt hende; thi Anna Trundsdatter levede under Navnet »Skottefruen« eller »Fru Anne Skottes« efter Faderens Død i Bergen eller dets Nærhed, maaske paa sin Ættegaard Sejm i Hardanger (nu Rosendal). Erik Rosenkrantz maatte jo desuden kjende hendes Fader nøje; denne havde saaledes kort før sin Død været Fører for de Skibe, der i Aaret 1564 vare sendte med Herluf Skave til Trondhjem, og i Aaret 1565 havde »Skottefruen« selv besøgt Bergen, hvor Erik Rosenkrantz havde været samlet med hende dels ved en stor Fadderstads, da Jørgen Daa til Utstøjn Kloster lod sin Søn Herluf Trolle døbe,

¹⁾ Se hans Ytring herom til Bothwell, anført i dennes Memoire af 5. Januar 1568 (Teulet, Lettres de Marie Stuart, S. 184).

dels ved to store Bryllupper, som i de følgende Dage holdtes i Erik Rosenkrantz's Gaard paa Strand¹⁾. Dertil kommer, at det næsten synes en Umulighed, at man ikke netop i Bergen skulde have hørt om de store Begivenheder i Skotland i Aaret 1567: Darnleys Mord d. 10. Februar, Rygterne om Bothwells Delagtighed heri, hans store Indflydelse hos Dronningen, hans Udnævnelse til arvelig Hertug af Ørkenøerne med Shetlandsøerne, hvor Erik Rosenkrantz selv havde Godser, hans Bryllup d. 15. Maj med Maria Stuart, Begivenhederne paa Carberry-Højen d. 15. Juni, hvor deres Veje for evigt skiltes, o. s. v. Allerede d. 14. Marts vare de første Skibe fra Skotland indtrufne til Bergen, og en livlig Handelsforbindelse mellem Skotland og Bergenhus Len fandt stadig Sted²⁾. Men paa den anden Side havde Erik Rosenkrantz netop paa denne Tid været stærkt optagen af Svenskernes Indfald i det søndenfjeldske og var kort efter dragen til Danmark, hvor man synes at have haft meget liden Forestilling om de skotske Forhold³⁾.

Men selv om man i Bergen har haft mere eller mindre uklare Forestillinger om Bothwell og de skotske Forhold, var det jo derfor ikke givet, at den pjaltede Baadsmand var den Person, han udgav sig for. Erik

¹⁾ Om Anne Trundsatter og hendes Forhold til Bothwell henvises for øvrigt til Daae's Afhandling herom i Norsk hist. Tidsskr. II, 152 ff., og om Bothwells Ophold i Bergen desuden til Schierns bekendte Skrift: James Hepburn Jarl af Bothwell, i Dansk hist. Tidsskr. 3. R. II (senere optrykt i *Nyere Studier*).

²⁾ Abs. Pedersen, Norske Mag. I, 326; Lensregnskabet 1566—67 i Norske Mag. II, passim.

³⁾ Man se, hvorledes Fred. II endnu 22. Juni 1568 skriver til Kurfyrst August af Sachsen: *„Ein schottischer Graf, Borthuil geheissen, welcher in unser Behaftung gerathen . . .“* (Daae, S. 154). Det er, som var det en Kurfyrsten helt ukjendt Størrelse.

Rosenkrantz nedsatte da en Kommission af 24 Mænd, deriblandt Jørgen Daa, Lensmand paa Utstejn Kloster, og flere andre Adelsmænd, Biskoppen Dr. Jens Skjeldepurp, Lagmanden i Bergen, Mads Størssen, og to andre Lagmænd, en Del Raadmænd fra Bergen og et Udvalg af «de atten» fra Kontoret. De begav sig om Bord paa «Bjørnen» for at optage et retsligt Forhør. Bothwell fastholdt her sin Forklaring, at han var Dronningen af Skotlands Ægteherre og vilde til Kongen af Danmark og derpaa til Frankrig; men for øvrigt havde han ingen Pas eller andre Bevisligheder, og da man spurgte, om han havde Klenodier, Breve eller Klæder om Bord paa sine «Pinker», og tilbød at skaffe ham dem, benægtede han dette. Hans Kostbarheder og Klæder vare nemlig blevne tilbage paa et Skib, der efter en Kamp ved Shetlandseerne med hans Fjender endnu ikke var ankommet.

Herved var altsaa ingen nye Oplysninger tilvejebragte, og til Uheld for Bothwell havde «de kontorske» i et af hans Skibe gjenkjendt et Bremerskib. Man havde derfor faaet Mistanke om, at han paa uretmæssig Maade havde sat sig i Besiddelse deraf. Han forklarede dog, at han, som sandt var, havde fragtet Skibene ved Shetlandseerne. Ogsaa Søfolkene bleve nu underkastede et Forhør. De erklærede, at Jarlen af Bothwell, saa vidt de vidste, endnu var i Skotland; de vidste ikke af anden Kaptajn at sige end en ved Navn David Woth, hvem Pinkerne tilhørte. Dette gjorde Sagen endnu værre; de kontorske mente i denne Person at gjenkjende en Sørøver, der forrige Aar havde røvet fra et Skib, der bragte Tilførsel til Bergen. Han blev derfor nu paa deres Forlangende sat fast for at dømmes. Under disse Omstændigheder tilbød Bothwell

at lade Skibene blive i Bergen, naar han selv maatte gaa i Land i et Herberg; enhver, der havde noget at tiltale ham for, kunde da søge ham for Retten, og han bad da Kommissionen om at skaffe sig Pas fra Rosenkrantz til Danmark og en Jagt eller Baad, hvormed han kunde sejle langs med Land til Danmark, thi han kunde ikke taale Seen)¹.

Bothwells Indentitet var altsaa ved disse Forhør ingenlunde bevist. Erik Rosenkrantz lod ham dog gaa frit om i Byen; give ham Lejde til at fare paa en Baad langs med Kysten vilde han imidlertid ikke; han kunde da, naar han kom til den svenske Grænse, blive nødt til at begive sig gennem Svenskernes Land, og Rosenkrantz frygtede, som det synes, ogsaa for, at Bothwells Ærinde maaske snarere var til Erik XIV end til Frederik II. Personlig synes Erik Rosenkrantz endnu ikke paa denne Tid at have talt med Bothwell; Sagen gik gennem Kommissionen eller gennem de Bothwell ledsagende Adelsmænd. Han raadede ham stadig at begive sig til Danmark paa et af Kongens Skibe. Dertil kom, at Bothwells Forklaringer med hver Dag blev mere selvmodsigende; snart begjærede han at komme til Skotland, snart til Holland, snart til Frankrig. — Med disse Forhandlinger hengik en 14 Dags Tid; da sendte Bothwell tre af sine Tjenere til Slottet og lod Erik Rosenkrantz tilkjendegive, at han — uagtet sin tidligere Benægtelse heraf — havde en Brevtaske skjult i Lasten paa en af sine Pinker, og bad om at faa den. Har Bothwell nu, da det var klart, at han maatte tage til Danmark paa et af Kongens Skibe, ved dette Skridt haabet at faa sine skjulte Breve i sit Værge,

¹) •d'aautant que je me trouvois mal de la mer. (Teulet, Lettres d. M. Stuart S. 185).

uden at nogen fik dem at se, — saa bedrog han sig. Brevtasken blev strax hentet op paa Slottet, og anden Dagen efter blev den i Nærværelse af Kommissionen og Bothwells Tjenere oplukket og Indholdet læst. Her fandt man blandt andet Brevet, hvorved Dronningen udnævnte ham til arvelig Hertug af Ørkenøerne og Shetlandsøerne; men man fandt ogsaa andre Breve af en mere kompromitterende Natur, baade skrevne og trykte, hvori det skotske Raad anklagede ham for Mordet paa hans rette Herre og og Konge (Darnley), hvori han erklæredes for fredløs og hvori en stor Sum lovedes til den, der vilde gribe ham og føre ham til Edinburg, saa Kommissionen nok kunde mærke, «at han ilde var fraskilt fra sit fædrene Rige».

Nu var Bothwells Indentitet tilstrækkelig godtgjort; men den blev det ogsaa paa en anden Maade netop i de samme Dage, — ved hans forladte Hustru, Anne Trundsdatter, «Skottefruen». Den 17. September «tiltalte Fru Anne, Kristoffer Trundsens Datter, Greven af Bothwell, hvi han havde taget hende af sit fædrene Land og Gaard og ført hende i fremmede Lande fra sine Forældre og vilde ikke holde hende som sin ægte Hustru, som han med Haand, Mund og Breve dem og hende lovet havde, hvilke hun lod læse for ham, og efterdi han haver tre levende Hustruer, først hende, og siden en i Skotland (Jane Gordon), fra hvilken han købte sig, og den sidste er Dronning Marie, mente Anne, det var intet bevendt med hannem». Han lovede hende da 100 Daler aarlig og forærede hende — den mindste af sine «Pinker» med alt dens Tilbehør¹⁾!

¹⁾ Absalon Pedersen, *Norske Mag.* I, 332; jfr. Forhøret i Bergen, Teulet, *Lettres de Marie Stuart* S. 142. — Det er ikke klart, om denne «Tiltale» har fundet Sted før eller efter Brevenes Op-

Efter Brevenes Læsning blev Erik Rosenkrantz's Forhold til Bothwell et andet end tidligere. Det var nu nødvendigt paa den ene Side at anerkjende ham som Dronning Marie Stuarts Ægtefælle og arvelig Hertug af Ørkenøerne med Shetland, i en vis Henseende som sin egen Overherre; men paa den anden Side var det en Mand, der af de daværende Magthavere i Landet var erklæret for en fredløs Kongemorder og paa hvis Hoved der var udsat en Pris. At afgjøre, hvorledes man vilde forholde sig med ham, maatte nu blive den danske Regerings Sag. Naturligvis har Bothwell ligeoverfor Rosenkrantz ligesom senere i Danmark gjort gjældende, at han allerede ved en Parlamentsdom var frikjendt for Beskyldningen for Mordet, og at han, Dronningens Ægteherre, var Landets lovlige Styrer og de nuværende Magthavere »Oprørere». Rosenkrantz fastholdt derfor, at Bothwell maatte begive sig til Danmark paa et af Kongens Orlogsskibe med sine medfølgende Adelsmænd og Tjenere; hans øvrige Folk maatte drage, hvorhen de vilde. Forhørsakten blev derpaa affattet og afsluttet d. 23. September. Men i ydre Henseende behandlede Erik Rosenkrantz nu

læsning. Bothwell kom til Bergen 2. Septbr. (Abs. Ped.); Kommissionen kan altsaa først være sammensat og traadt i Værk tidligst d. 3. eller 4. Septbr. -- Forhørsakten, der er undertegnet d. 23. Septbr., følger ingenlunde den kronologiske Rækkefølge. Efter Beretningen om det første Forhør følger episodisk, i Anledning af Redegjørelsen for »Pinkerne», Stykket om Fru Anne (»Nogen Tid derefter», Teulet S. 147); naar derpaa (Teulet S. 143 øverst) fortsættes: »Blev og samme Tid forhørt mange af hans Folk», maa dette referere sig til det første Forhør. Naar det derefter S. 145 hedder: »Derefter henved 14 Dage osv.», maa dette atter referere sig til det første Forhør; thi 14 Dage efter Anne Trundsens Sag d. 17. Septbr. kan det selvfølgelig ikke være. Brevenes Afhentelse maa saaledes falde i Dagene om 17. Septbr. (14 Dage efter den 3.—4. Septbr.).

Bothwell som Dronningens Ægteherre. Den 25. September «kom Greven til Slottet, og Erik Rosenkrantz beviste hannem stor Ære», siger Absalon Pedersen; med andre Ord, han fik nu sin Bolig paa Slottet, eller maaske snarere — et ærefuldt Fængsel!¹⁾ Den 28. gjorde derpaa Rosenkrantz Bothwell og hans Adelsmænd «en statelig Bankvet». Det har, som man har bemærket, vistnok været sidste Gang, at Bothwell har deltaget i et større Selskab, maaske endnu i sin pjaltede Matrosdragt, hvis han ikke har laant sig frem; i al Fald klager han efter Ankomsten til Kjøbenhavn endnu over, kun at have samme Dragt. Den 30. afsejlede han fra Bergen om Bord paa «Bjørnen» under Kristiern Aalborgs Kommando, — for at gaa sin Skjæbne imøde; hans Folk afsejlede d. 30. Oktbr. til Skotland paa en liden «Pinke», Erik Rosenkrantz laante dem. Nu blev hans Sag overgivet i Peder Oxes og Johan Frises Hænder. Det er bekjendt nok, hvorledes han 11 Aar senere døde som dansk Statsfange paa Dragsholm, dengang endnu kun omtrent 42 Aar gammel; trods alle Rekvisitioner fra Skotland og andre vilde den danske Regering ikke udlevere ham til Skafottet. — Medens Bothwell senere udtalte sig med stor Forbitrelse mod Kristiern Aalborg, takkede han derimod «ce bon sieur Erick Rosenkrantz» for den Tillid, han havde vist ham ved at lade ham gaa frit om i Ber-

¹⁾ Bothwell udtrykker sig selv saaledes i sin «Memoire» af 5. Januar 1568: «Je demeuray quelquefois au chasteau, quelquefois au navire avec mes gens, ung mois durant (c: 2.—30. Septbr.). Aussi, je me pourmenay plusieurs fois, l'espace de vingt jours, par la ville, où bon me sembloit.» — At han har været paa Slottet før 25. Septbr., er der ikke Spor til. De 20 Dage, da han frit spadserede om i Byen, blive vel Dagene fra 4.—5. Septbr. (da E. Rosenkr. indvilligede deri efter det første Forhør) til 25. Septbr.

gen¹⁾. — Paa en ejendommelig Maade vare saaledes Kristiern Aalborg og Erik Rosenkrantz komne til at gribe ind i Verdensbegivenhedernes Udvikling. Hvem véd, hvorledes meget vilde have stillet sig, hvis Bothwell ikke var bleven opsnappet i Karmsund!

Kort efter Skotternes Afrejse fødtes Erik Rosenkrantzes eneste efterlevende Søn d. 14. Oktbr. 1567 og blev den 21. s. M. døbt i Sandviken af Absalon Pedersen med Navnet Jakob efter Fru Helvigs Fader. De tidligere i Bergen fødte Børn vare 1) Sofie, f. 23. December 1560, døbt d. 24. s. M af Biskop Jens Skjelderup, opkaldt efter Mormoderen, Fru Sofie Lykke, som da selv var i Bergen; 2) Otto, født paa Bergenhus d. 29. Januar 1562, døbt paa Slottet d. 31. s. M. af Biskop Jens Skjelderup, men død d. 10. Novbr. s. A. og d. 11. s. M. begravet i Domkirken; 3) en Søn, vistnok født 1564, og kort efter død, men hvis Navn Absalon Pedersen ikke har anført²⁾. — 4) Anne, født Natten mellem 12.—13. Maj 1566 paa Sandviken, hvor Fru Helvig da opholdt sig paa Grund af Pesten; døbt samme Sted d. 19. Maj af Sognepræsten dertil, Hr. Peder Simensen til Fana, da Absalon Pedersen havde afslaaet at døbe ham, fordi han endnu ikke var præsteviet (han blev det samme Aar og derpaa Slotsprædikant);

¹⁾ I Memoiren af 5. Januar 1568 fortsætter han saaledes (jfr. ovenfor S. 131 Anm.): «Lors, si je me fusse senty coupable de quelque meffaict, j'eusse bien peu aller où j'eusse voulu. Mais je remercie ce bon sieur Erick Rosenkrantz de la confiance, qu'il avoit en moy» (Teulet, S. 185).

²⁾ Norske Mag. I, 276 ved 3. Januar 1565. At Abs. Pedersen ikke har kjendt Navnet paa denne Søn, kommer formodentlig deraf, at han i Sommeren 1564 fulgte Claudius Gallus til Kbhvn. og saaledes i længere Tid var fraværende. — Den 26. April 1565 drog Erik Rosenkrantz med Frue og Datter til Stavanger (S. 285), altsaa Barnet Sofie, som da var det eneste levende Barn.

5) den ovennævnte Søn Jakob, født 14. Oktbr. 1567.
— 6) En Datter, Margrete, som døde ugift 22. Maj 1577, kan ikke være født i Bergen, men vistnok før Ankomsten til Bergen; altsaa født i Aaret 1559¹⁾. Det maa da rimeligvis være denne Datter, som Erik Rosenkrantz omtaler i et Brev til Birgitte Gøje af 8. Marts 1566. Hun havde hidtil været i Huset hos Fru Anne Hardenberg, en Søster til Fru Helvigs Fader og Enke efter Knud Ebbesen (Ulfeldt) til Koxbølle i Fyn, men denne var netop paa denne Tid død. Til Minde om hende blev vistnok Erik Rosenkrantzes kort efter fødte Datter kaldt Anne. Hvor høj Pris Erik Rosenkrantz satte paa denne Kvinde, har han ogsaa udtalt i det ovennævnte Brev til Birgitte Gøje, der tillige er et smukt Vidnesbyrd om, hvor stor Indflydelse og Kjærlighed Birgitte Gøje nød i denne Kreds, og som derfor meddeles her:

„Min ganske velvillige Hilsen forsendt med Gud. Kjære Birgitte Gøje, Søster og synderlig gode Ven, næst min ganske venlige Taksigelse for mange beviste Velgjerninger, saa kan jeg ikke forholde dig det, at mig længe nu fast efter din Skrivelse, siden jeg ikke i lang Tid har bekommet den, og jeg maa bekjende, at der er ikke mange der nede, jeg hellere vil tale med end dig. Gud give ellers, Tiden vilde tillade det; nu kan jeg tro, vi ville sætte det i Guds Haand; hvad heller det skal ske snart eller vare længe, da skal det dog være uden Tvivl, at jeg vil findes og blive din hulde og gode Broder, eftersom jeg kan med en god Samvittighed bekjende, jeg har været dig (frem)for nogen fra Barndommen af. Endog jeg ikke stort godt har kunnet gjort dig, har jeg alligevel, saa tit

¹⁾ Ejler Brokkenhus i Fynske hist. top. Tidsskr. VI, 329.

vi have fundets, haft en huld Omgængelse med dig, hvad jeg forser mig til, du endnu vil saa lade blive, og forhaaber, det bedste skal staa igjen. Gud alsommægtigste turde og give os en god bestandig Fred og bevare En sine Venner i denne farlige Tid; du kan ikke tro, hvor grusommelig Pesten regerer her. Jeg véd, du er bedrøvet; jeg kan fordi¹⁾ intet skrive dig, men beder og raader dig for alting, at du varer dig for Sorg og svar Mødughed, og efterfølg dog det Raad, jeg véd du est Mester til at lære andre med. — Jeg haver paa ny spurgt endnu en af mine Venners Afgang, hvis Død mig i lige Maade ikke ringe angaar, som er den gode Fru Anne Knud Ebbesens, ikke aleneste for hun havde mit Barn hos sig, men for hun var en god, vis og vennehuld Kvinde. Nu véd jeg aldrig (o: ikke), hvor mit Barn er, eller hvem der har forbarmet sig over hende; thi vil jeg have dig ganske venlig og broderlig bedet, at du vil skrive mig, hvad du kan forfare om samme mit Barn. Jeg véd ingen paa Jorden, jeg heller vil have det hos end dig, den Stund jeg her er, men jeg tør ikke begjære det; jeg véd, du est bemøjet af saa mange andre tilforn. Gjør vel og skriv mig, naar dig stedes Bud, om jeg kan noget bestille og udrette for dig, den Stund jeg her er. Jeg vil give dig det til, (at) du ikke skal skrive (til) huldere Ven, og skal du for vist tro, at der(som) jeg kunde tjene dig med noget, da vil jeg være dig mere end villig (der)til. Hermed befaler jeg dig Gud almægtigste med alt det, du vil vel. Datum Bergen d. 8. Dag Martii Aar etc. 1566.

Erick Roszenkrantz²⁾.

¹⁾ for det, derfor, o: som Trøst derfor. — Herluf Trolle var jo død Aaret før.

²⁾ Efter en Afskrift i Klevenfeldts Saml., med nogle stilistiske Smaaforandringer.

Foruden om den store Kjærlighed til Birgitte Gøje vidner dette Brev ogsaa om Længslen efter at vende tilbage til Danmark. Man kan tænke sig, med hvilken Glæde Erik Rosenkrantz under det kortvarige Ophold i Danmark det næste Aar modtog Birgitte Gøjes Besøg paa Arreskov. Men selv dette Ophold i Danmark har vistnok i endnu højere Grad nærret hans Længsel efter at forlade det afsides Bergenhus med alle dets Bryderier og at komme tilbage til sin Vennekreds og sine danske Godser. For øvrigt havde Erik Rosenkrantz ført et ret selskabeligt Liv i Bergen. Som den mægtige og rige Lensmand holdt han et helt lille Hof paa Bergenhus. Ved sin Hustrus Kirkegang efter de forskjellige Barsler eller ved andre festlige Lejligheder gav han Selskaber. Selv blev han ofte indbudet til Bryllupper og Barsler dels hos den norske Smaa-Adel, dels hos rigere Borgerfolk; ligeledes holdt han ofte Bryllupper paa Bergenhus eller sin Gaard i «Strand» for sine Undergivne eller Folk, der paa anden Maade stode ham nær. Man kan efter Absalon Pedersens korte Notitser ligesom se dette lille Hof for sig. Her kom de norske Adelsmænd fra Omegnen, Familierne Bænkestok, Gyntersberg eller hvad de nu ellers hedde, alle disse Folk, som kun havde faa Midler og i Reglen maatte nøjes med at være Underfogeder paa de kgl. Slotte eller med lignende mere beskedne Stillinger. Af og til oplivedes man ved Besøget af en eller anden dansk Adelsmand som Jørgen Daa til Utstejn Kloster, der jævnlig kom til Bergen og brugtes meget i Hverv. Af og til opholdt Lensmanden fra Trondhjem sig paa Bergenhus paa Gjennemrejsen til Danmark, saaledes i sin Tid Evert Bild med hans hovmodige Hustru, Viveke Podebusk, der var i Slægt med Erik Rosenkrantz. Syvaarskrigen bragte i denne Hen-

seende noget mere Liv; men ellers bestod Selskabet mest af Byens Honoratiores. Her sad ved Gjæstebudene Bergens ærværdige Biskop, Dr. Jens Skjelderup med Frue, stiv i sin Holdning; i Begyndelsen havde Forholdet været godt; de første Børn havde han haft den Ære at døbe, men ikke de sidste; en «Taage» var kommen mellem Lensmanden og ham. Her sad Bergens øvrige Præsteskab med deres ærbare Hustruer, der i Dannelse næppe stode over Byens «Perniller» og Tjenestepiger, først og fremmest den brave Mester Absalon Pedersen selv, der tilligemed sin Hustru Anna stadig var hensunken i stille Beundring over Lensmanden og hans «elskelig fromme Hustru», men som dog tillige med sine Kolleger havde en vis Frygt for, at flere og flere Præbender skulde gaa bort fra Domkirkens gejstlige Personale. Her sad endelig «de atten» fra Kontoret, følende sig som Hanseater, men kloge nok til at gjøre gode Miner til slet Spil og at give Møde ved den Mands Bord, der havde voldt dem saa dybe Krænkelser. Ogsaa Borgmestre og Raad vare som oftest tilstede, ikke ret tilfredse med Lensmandens Holdning i forskellige Forhold. Ved St. Olafs Tider træffe vi derpaa de nordenfjeldske Lagmænd, som gav Møde til de store Ting, som da holdtes i Bergen; flere af dem kunde takke Erik Rosenkrantz for deres Udnævnelse, saaledes Jens Pedersen paa Stejg i Nordlandene, der ved hans Anbefaling var flyttet fra Stavanger dertil¹⁾; han var tillige med Erik Munk en af Førerne paa Toget til Akkershus 1567, men kunde ikke forliges med denne; senere blev han paa Grund af sine Misgjerninger afsat og henrettet (1575).

¹⁾ Norske Rigsregistrarer I, 412.

Forsamlingen kunde saaledes være blandet nok i disse Selskaber. Nogen Hengiven i Glæden har ikke kunnet finde Sted; det skulde da være, naar Vinen havde virket og alle Hensyn bleve satte til Side; men da udbrød Striden, og som vi allerede tidligere have set, fortsattes den undertiden paa en blodig Maade paa Hjemvejen. Man kan tænke sig, hvor oplivende en Skikkelse som «Skottefruen» kan have været i disse Sammenkomster, hun, der forstod at udsmykke Brudene «paa Spansk» og som har kunnet fortælle om sine Farter udenlands, om Skotland og Marie Stuarts Hof, om hun ellers har holdt af at berøre den Sag —, for ikke at tale om Bothwell selv og hans «Adelsmænd». En lignende oplivende Virkning havde ogsaa Erik Munk til Hjerne, der i disse Aar sædvanlig opholdt sig i Bergen med sin Familie. Det var en kraftig Fribyttternatur, nøje knyttet til Erik Rosenkrantz. Han var raa, det viste hans senere Udsigelser af den norske Almue, og han maatte tilsidst bøde derfor med livsvarigt Fængsel paa Dragsholm. Men han havde set sig om; han havde tumlet sig i Krigene mellem Spanien og Frankrig. Han fortæller selv, hvorledes Talen oftere faldt mellem Erik Rosenkrantz og ham paa de store Indtægter, som Spanierne havde af deres selv- og guldrige Kolonier i Amerika. Lagmanden Mads Størssøn, som ogsaa hyppig var Gjest hos Erik Rosenkrantz, faldt da i med. Han var ligesom Absalon Pedersen stærkt optagen af sit Lands Storhed i Oldtiden; han havde selv skrevet en Krønike herom, og Talen faldt da paa, hvorledes ogsaa Norge i gamle Dage «havde hentet Selv ud af Grønland», og at baade Danmarks og Norges Indtægter i gamle Dage havde været langt større end nu. «Den Lejlighed laa Erik Rosenkrantz altid i Synet», siger Erik Munk, «naar Lag-

manden eller jeg fandtes hos ham. Da talte han gjerne derom, og det blev saa vidt eftertragtet, at det fandtes begribeligt, hvorledes baade Danmark og Norge vel kunde komme til sin gamle Formue og Styrke igjen med ringe Bekostning, og havde ikke den langvarige svenske Fejde været, havde den gode Mand maaske haft i Sinde at befordre Sagen¹⁾. Saaledes tænkte man altsaa i Bergen allerede i Erik Rosenkrantz's Tid paa at gjenfinde Grønland. Rimeligvis staar det i Forbindelse hermed, at Kristiern Aalborg allerede i Aaret 1568 skulde have været udsendt i denne Anledning²⁾. Om han er kommen af Sted, vides dog ikke. I de følgende Aar gjentoges Forsøgene som bekjendt hyppigere uden Resultat. Det var forbeholdt Erik Munks egen Søn, den bekjendte Jens Munk, at gjøre nærmere Bekjendtskab med hine Egne.

Men der var dog ved denne Kreds i dens Helhed noget fattigt, smaaligt, især i de senere Aar, da Pesten herskede, og efter at de sidste Begivenheder synes at have bragt Erik Rosenkrantz i et mere spændt Forhold til Befolkningen. Ved Jakob Rosenkrantz's Daab paa Sandviken d. 21. Oktbr. 1567 vare Fadderne: Kjøbmandsskriveren (paa Bryggen?), Præsten Hr. Herman til St. Mortens Kirke, to af de tyske Kjøbmænd ved Navn Gerluf von der Lucht og Peter Heutemann, Raadmand Tønne Klausens Hustru Anne, Slotsskriveren paa Bergenhus Lars Andersen, Byfogeden og Fru Kirsten Jørgen Daas. Nej da var det bedre at kunne sidde paa Valsø eller

¹⁾ Erik Munks Forsvarsskrift, skrevet i Fængslet paa Dragaholm, trykt i Norsk hist. Tidsskr. IV, 298—99; 320. — Den Rejse Norden om Norge, Erik Munk her omtaler, foretog han dog ikke i Erik Rosenkrantz's Tid, men i Aaret 1582 (se Garde, Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700, Kbhvn. 1861, S. 98).

²⁾ Grønlands hist. Mindesmærker III, 634—35.

Arreskov og bede kgl. Majestæt, Peder Oxe og det hele Rigsraad til Faddere, saaledes som hans Broder Holger et Par Aar senere gjorde.

Ønsket skulde snart blive opfyldt. I Slutningen af Februar 1568 kom til Bergen den kongelige Kommission, der skulde høre Sager og Klager i Norge. Den bestod af Fru Helvigs Morbroder, Rigsraad Hr. Jørgen Lykke til Overgaard, Bjørn Andersen til Stenalt, Kristoffer Valkendorf, der jo havde saa nøje Kjendskab til Forholdene i Bergen, og Norges Kansler Johan Venstermand. Der udstedtes nu forskellige Recesser, hvorved baade Forholdene i Byen og Bygderne bleve nærmere ordnede. Der blev truffet nærmere Bestemmelse om, hvor mange Folk der skulde holdes paa Slottet, hvor megen Proviant der skulde anvises til dem hver ottende Dag, og lignende. Kommissionen hørte ogsaa en Del Klager, som Borgerne fremkom med, deriblandt Besværinger over Arbejde og lignende Ydelser til Slottet, ligesom de ogsaa klagede over, at de mod gammel Skik og Sædvane ofte maatte holde Raadstue paa Slottet. Alt dette blev afskaffet, ligesom der ogsaa blev mæglet et Forlig mellem Rosenkrantz og Borgerne angaaende Raadhuset og dets Udstrækning.

Behagelig for Erik Rosenkrantz har denne Kommission og dens Kjendelser neppe været. Det staar derfor vistnok i Forbindelse hermed, at han paa denne Tid forfattede det interessante Skrift, hvori han forsvarede sin Styrelse i Bergen, sin Adfærd mod Kontoret og flere lignende Sager, og hvori han med Styrke og med fuld Ret gjør gjældende, at han ikke i disse Sager havde handlet anderledes, end han havde Kongens Ordre til, hvilket han nærmere beviser ved at indføre de forskellige Kongebreve og Dokumenter.

Den 17. Marts rejste den kgl. Kommission fra Bergen, og den 15. Maj indvilligede Kongen efter Erik Rosenkrantz's Begjæring i, at han maatte «forloves hid ned til vort Rige Danmark»; Kongen begjærede dog, at Erik Rosenkrantz vilde tage med sig saa meget af Landehjælpen, som han kunde overkomme, saa at han med det allerførste kunde være dermed i Danmark. To Dage efter (17. Maj) fik derpaa Jørgen Rud til Vedby Følgebrev til Tromsø Len. Dette blev saaledes skilt fra Bergenhus. Om Bergenhus var der imidlertid endnu ikke taget nogen Bestemmelse, saa at det varede en Tid endnu, inden Erik Rosenkrantz kom til at forlade Bergen. I Juli Maaned besluttede Kongen atter at sende Kristoffer Valkendorf tillige med Norges Kansler Johan Venstermand til Bergen for i Forening med Lagmændene at holde Lagting St. Olufs Dag. Samtidig fik Kristoffer Valkendorf Ordre til at være til Stede, naar Erik Rosenkrantz overdrog Slottet til sin Efterfølger, og hertil udsaaes den 19. Juli Adelsmanden Mads Skeel. Den 18. August leverede Erik Rosenkrantz ham i Kristoffer Valkendorfs Nærværelse Slottets Inventarium; den 27. overtog Mads Skeel Slotsloven og dermed Styrelsen; samme Dag gjorde han et Gjæstebud for de kgl. Kommissærer. Den 31. August gik Erik Rosenkrantz om Bord med Hustru og Børn, efter at han og Fru Helvig gennem Absalon Pedersen havde, som oftere tidligere, ladet uddele en Del Penge til de fattige.

Erik Rosenkrantz's norske Mission var saaledes endt. I otte Aar havde han nu færdedes i Bergen, og om han end maaske af og til var traadt noget skarpt op, saa har han dog ved sine store Fortjenester som Lensmand paa Bergenhus paa en ærefuld Maade indskrevet sit Navn i Norges og Danmarks Historie, og han fortjener med

fuld Ret at nævnes ved Siden af Kristoffer Valkendorf som en af de betydeligste Lensmænd, der i det 16de Aarhundrede beklædte denne Post. Hvad Kristoffer Valkendorf havde begyndt, havde han fuldført, og hans Raskhed og Energi under Syvaarskrigen bør ikke glemmes. Han saa vistnok aldrig Norge mere; dog vedblev han og hans Hustru at staa i Forbindelse med deres Venner i Bergen, især med Mester Absalon Pedersen. Fra Foraaret 1571 har man saaledes et interessant Brev fra Fru Helvig til Absalon Pedersen i Anledning af de Voldsomheder, hvori Lagmanden i Nordlandene, den tidligere nævnte Jens Pedersen, og andre gjorde sig skyldige. En af de Personer, Lagmanden havde faaet henrettet, var ogsaa en Foged, Jens Skriver, der var gift med en Kvinde, Gudrun, der havde opammet et af Fru Helvigs Børn. Gudrun drog da til Danmark og udvirkede ogsaa, maaske ved Erik Rosenkrantz's og Fru Helvigs Bistand, et Kongebrev, hvorefter Lagmanden skulde stævnes. Ogsaa en anden Foged i Nordlandene ved Navn Anulf, som Erik Rosenkrantz havde taget op med sig, da han fik Bergenhus, havde Lagmanden ladet hænge. Enden paa Sagen blev, at Lagmanden selv tilsidst i Aaret 1575 blev henrettet paa Nordnæsset ved Bergen. „Jeg hører nu“, skriver Fru Helvig i Anledning af Lagmandens Voldsomhed, „at det gaar underligt til i Norge og synderlig med den fattige Kvinde (Gudrun), som Lagmanden har gjort slig en Uret, og saa skjændelig har kommet hendes gode Mand om Halsen; Gud vil vist straffe ham derfor, det maa han vist forlade sig til. Dersom han kan undgaa Menneskenes Straf, da undgaar han ikke Guds Straf. Han maa vist forlade sig dertil, at det skal fortryde mig det, han har gjort den fattige Kvinde. Han maatte lade hende nyde

godt ad, at hun tjente mig og fødte et af mine Børn op, og jeg giftede baade hende og ham af mit Brød, og han har taget fra hende det, jeg havde givet hende. I maa sige ham, at jeg har skrevet eder til, at I skulde lade ham se mit Brev og sige ham: havde der kommet en Hund til mig og kunnet beraabt sig paa Lagmanden¹⁾, da skulde jeg have gjort den godt for hans Skyld, end sige et Menneske.» — Baade af dette Brev og af flere Ytringer af Absalon Pedersen faar man det Indtryk, at Fru Helvig, i Modsætning til hendes Moder, har været en Kvinde med et godt Hjerte.

Kort efter sin Tilbagekomst til Danmark blev Erik Rosenkrantz Stiftslensmand i Odense, en Stilling, hvortil han var godt skikkaet i Følge sin administrative Dygtighed og som laa belejlig for hans fynske Godser; men hans største Betydning var nu forbi. Som Stiftslensmand og som Rigsraad havde han mange forskellige Hverv at udføre; men til større politiske eller diplomatiske Hverv benyttedes han ikke saaledes som hans Brødre. Hyppig var han derimod Mønstringsherre i Fyns Stift eller sad i Retterting i Odense i Kongens Fraværelse²⁾. Ogsaa i de Rettertingsdomme, der i Februar³ 1573 afsagdes i Ringsted om Herlufsholm Skole, deltog han⁴⁾. Ifølge det store Venskab, han stod i til Birgitte Gøje, kan man tænke sig, med hvor stor Interesse han ligesom sine Brødre og Peder Oxe har omfattet denne Sag. — Ogsaa til større Hoffester indbødes han af og til med sin Frue; saaledes deltog han med mange andre af sine Slægtninge i Daabshandlingen

¹⁾ «oc kunde skud gott paa Lagmanden» (Norske Mag. I, 416).

²⁾ Saaledes 1571 i Forening med Axel Viffert og Morten Brock, Tegn. 1571 fol. 279.

³⁾ Rosenvinge, Gl. D. III, 185—94.

paa Koldinghus d. 5. Oktbr. 1573, ligesaa i Bryllupsfesterne paa Skanderborg d. 19. Septbr. 1574¹⁾).

Lensmanden i Odense havde tidligere haft Ophold paa det gamle St. Hans Kloster; men da Kongen imidlertid havde ladet den gamle Bispegaard indrette til Slot, flyttede Lensmanden i Aaret 1568 eller 1569 herhen. Det staar i Forbindelse hermed, at Kongen tilskrev Erik Rosenkrantz d. 3. Januar 1569: „Sammeledes forfare vi, at der haver altid for Porten 14 Almissedegne (o: Skoledisciple) fanget Almisser, 7 til Middag og 7 til Aften, hvilke nu er afviste“. Han befaler ham da at lade det blive ved det gamle²⁾. Indretningen af den ny Bolig for Kongen og Lensmanden havde saaledes nær berøvet disse fattige Personer deres Understøttelser. For øvrigt vedblev Erik Rosenkrantz ikke at være Lensmand paa Odensegaard længere end til 1572, da Slottet forlenedes til Hak Ulfstand. Grunden hertil kjendes ikke; nogen ny Forlening fik Erik Rosenkrantz ikke; derimod foretog han i Aaret 1573 et meget betydeligt Magelæg med Kronen, hvorved han kom i Besiddelse af Kjærstrup Bispegaard paa Taasinge med alt Kronens og Stiftets Gods der paa Øen, samt Kronens Rettighed til de jordegne Bønder sammesteds. Disse opregnes i Skjødebrevet og udgjorde omtrent 160, spredte over hele Øen. Disse kom saaledes derved ind under Herremandens Indflydelse og bleve vel sagtens derved efterhaanden forvandlede til Fæstere. Dette er vistnok et af de største Exempler, man har fra denne Tid paa Kronens uforsvarlige Ligegyldighed ved dette Forhold.

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1573 fol. 191; 1574 fol. 337.

²⁾ Rørdam, Danske Kirkelove II, 119. Om disse Forhold se nærmere Engelstoft i Nyt hist. Tidsskr. VI, 100—104.

Saaledes var vistnok hele Øen Taasinge kommen ind under Erik Rosenkrantz. Til Vederlag gav han 30,000 Daler (efter nuværende Pengeværdi vel omtrent 500,000 Kroner eller mere), samt sin Hovedgaard Valsø i Ringsted Herred med alt det Tømmer, de Mursten og hugne Sten, som fandtes ved Gaarden, Teglgaard, Krogs Mølle, 17 Gaarde og tre Gadehuse i Valsø og desuden en Del Strøgods rundt om paa Sjælland¹⁾. Fra nu af virkede Erik Rosenkrantz mest for Kjørstrup. Landet og Bregninge Sogne søgte han at faa forenede, hvilket dog ikke lykkedes før hans Død; først hans Enke, Fru Helvig Hardenberg, fik ved sin Indflydelse ved Hove Sagen gennemført efter en haard Strid med Superintendenten og Gejstligheden paa Øen, der ligesaa vel som Menigheden i Bregninge ønskede, at Sognet skulde vedblive at udgjøre et eget Pastorat, mod at der udlagdes en egen Præstegaard i Sognet istedenfor den for nogle Aar siden afbrændte, og mod at Præstens Indtægter forøgedes. En Tidlang havde Tjenesten maattet besørges af en Kapellan fra Svendborg. At baade Erik Rosenkrantz og Fru Helvig søgte at faa dette forandret, er ganske naturligt; men hendes Vægring ved at opnaa dette ved forøgede Udgifter til hendes egen Sognekirke, hendes heftige Ytringer til Provsten, at hun havde mange Børn at forsørge, hun havde ikke noget at afse til gjerrige Præster, og andre lignende Ord, hendes Trusel om at lade Kirkedøren lukke, hvis en ny Præst blev valgt, alt dette viser, til hvilke Yderligheder det adelige Hovmod kunde gaa hos en Kvinde, der dog ellers lader til at have haft flere gode Egenskaber.

¹⁾ Geh. Ark., Ringsted H. Nr. 45; Fynske Reg. 1573 fol. 20, 23, 33, 44, 45; 1574 fol. 46 (endelig Kvittering for de 30,000 Daler).

Dertil kom, at hendes Stolthed forbød hende at ændre, hvad hendes afdøde Mand havde bestemt¹⁾.

For øvrigt hører man ikke meget til Godserhvervelser af Erik Rosenkrantz; hans lange Fraværelse fra Danmark har vel bidraget hertil. I Aaret 1570 blev han beskyldt for at have taget en Kirkeskov fra Haraldsted Kirke; men Sagens Udfald kjendes ikke²⁾. Aaret efter havde han for Arreskovs Vedkommende en haard Markstrid med sin Nabo, den berømte Henrik Rantzau til Rantzausholm, det nuværende Brahetrolleborg. Hans Brødre Holger og Jørgen gjorde sig forgjæves Umage for at faa Sagen bilagt; Kongen maatte da efter Opfordring af Henrik Rantzau selv ride Markeskjel. Det maa have været en haard Strid, thi Salling Herreds Sandemænd vare i Anledning af denne Sag blevne dømte «nederfældige», hvorfor de nærmest liggende Herreders Sandemænd vare blevne opkrævede til efter Loven og Ridemænds Dom at forklare og udvise de ældre Sandemændstog³⁾.

I Begyndelsen af Aaret 1575 blev Erik Rosenkrantz atter forlenet med Odensegaard tilligemed Næsbyhoved, St. Hans Kloster og Stiftets Gods i Fyn. I den følgende Tid var han optagen af Omdannelsen af St. Hans Kloster til et kgl. Slot, da Odensegaard, der tidligere havde været Sæde for de katholske Biskopper, ikke var stor nok til

¹⁾ Sagen er udførlig meddelt af Dr. H. Børdam i Kirkehist. Saml. 3. R. IV, 484—49.

²⁾ Tegn. 1570, fol. 33. Herefter skulde man tro, at Valsø Hovedgaard havde ligget i Valsømagle i Haraldsted Sogn, ikke i Valsø-lille By og Sogn. Jfr. dog Fam. Rosenkr. II, under Anne Mejnstrup.

³⁾ Tegn. 1571 fol. 309; 324. Sandemandstoget af 1568 omtales nærmere efter Originalen i Arreskov Arkiv i Søkildeg og Jørgensens Hillerslev og Østerhæsingeg Sogne, Odense 1881, S. 119.

Ophold for Kongen selv, naar han kom til Odense¹). I Juni Maaned var han i længere Tid i Kjøbenhavn til Rigsraadmøder og kgl. Retterting. Sammen med sin Broder Jørgen, Peder Bilde og flere Raader skulde han derpaa deltage i Mødet i Kolding Mortensdag med Hertug Hans²). Den 8. November 1575 døde han imidlertid paa Arreskov, faa Dage efter Peder Oxe, et halvt Aar efter sin Broder Holger, kun 56 Aar gammel. Først d. 5. Februar 1576 stod hans Begravelse i Østerhæsing Kirke ved Arreskov, som han selv havde ladet udsmykke med ny Prædikestol og nye Kirkestole. Her findes ogsaa en Gravsten over ham og Fru Helvig³). Et Portræt af ham fandtes tidligere paa Arreskov⁴).

Paa Arreskov nyopførte Hovedbygning lod Erik Rosenkrantz og Fru Helvig sætte følgende Indskrift, der nærmere omtaler Byggeforetagenderne her:

Hjælp den hellige Trefoldighed.

Var dig for Styld (o: Tyveri), Løgn, løst Levned, Parle-
ment og Kiv,

Eller du bortkaster din Ære, Helbred og maaske Liv.

Arreskov funderet som den nu staar Aar 1558. Erik Rosenkrantz lod sætte dette Porthus og Stentavle Anno 1573. Det Stenhus næst Tuedam er bygt Aar 1568. — Fru Helvig Hardenbierch⁵).

¹) Fynske Tegn. 1575, fol. 48; Engelstoft i Fynske Saml. II, 187 ff.; jfr. Nyt hist. Tidskr. VI, 102—4.

²) Rosenvinge, Gl. Domme III, 275—77; Hofm. Fund. X, 53. — Sjæll. Tegn. 1575, fol. 88.

³) Marmora Dan. I, 271. Ejler Brokkenhus i Fynske top. hist. Saml. VI, 325; Danske Atlas VI, 735; Hofm. Fund. VI, 110—11. Søkilde og Jørgensen, Hillerslev og Østerhæsing Sogne, S. 98 og fl. Steder.

⁴) P. v. Möller, Hallands historia I, 211 (efter Klevenfeldt).

⁵) Indskr. er nu fuldstændig meddelt af S. Jørgensen i ovennævnte Skrift S. 120 (her ogsaa om Tuedam). Jeg forstaaer Indskriften

Fru Helvig Hardenberg var kun 35 Aar gl. ved Erik Rosenkrantz's Død. I sin 24aarige Enkestand viste hun sig som en virksom og myndig Kvinde, der nød stor Anseelse blandt den øvrige Adel og ved Hove, hvor hun ofte indbødes til festlige Lejligheder. Da der med Hensyn til det norske Gods var »Helmingsfelag«, saa at hun ved Skiftet efter Manden fik Halvparten af Godset¹⁾, og hun vistnok ogsaa havde faaet Livsejebrev paa en stor Del af det danske Gods, og da desuden Børnene endnu vare umyndige under Jørgen Rosenkrantz's Værgemaal, havde hun Styrelsen af store Godser i sin Haand. Saaledes fik hun Tilladelse til, at en Mand fra Bergen maatte sejle paa Færøerne for at indkræve hendes Landgilde der; men da Handlen paa Færøerne blev overdraget til den bekjendte Mogens Hejnesen og hans »Konsorter«, klagede disse over, at Fru Helvigs Skipper drev Handel paa egen Regning. Det blev hende da forbudt at sende sin Skipper til Færøerne, og Mogens Hejnesen og hans Handelsfæller tilbød at føre hendes Varer derfra (Decbr. 1579). Hermed maa Fru Helvig dog ikke have været tilfreds, thi Aaret efter fik hun Tilladelse til selv at sende en Fuldmægtig til Øerne for at hente Landskylden, og i Aaret 1593 tillod Regeringsraadet, hvori Fru Helvig havde gode Forbindelser, at Skipperen fra Bergen atter maatte løbe til Færøerne, dog at han ikke misbrugte denne Tilladelse til at handle paa egen Haand med Indbyggerne²⁾.

saaledes, at Verset er sat af Erik Rosenkrantz, den følgende Del af Indskriften senere af Helvig Hardenberg. Jeg kan ikke med Jørgensen forstaa Indskriften saaledes, som om Fru Helvig allerede i Mandens Levetid skulde have opført Bygningerne.

¹⁾ Retsærklæring af Aar 1600, der nærmere vil blive omtalt i det følgende.

²⁾ Norske Rigsregistrarer II, 368—64; 371; III, 289.

Kongens Lyst til at samle Gods i Skanderborgegnen kom ogsaa Fru Helvig til Gode; efter Kongens Opfordring tilbyttede hun sig nemlig en Del Gods paa Fyn mod at afstaa Gods i Skanderborgegnen; ligeledes fik hun ved et Magelæg med Fru Ide Munk samlet en Del Gods i Østerhæsing ved Arreskov¹⁾. Ved Pantsættelse eller Kjøb kom hun i Besiddelse af Halvdelen af Hovedgaardene Hindemæe, der ejedes af Familien Urne, og af Erholm, der da ejedes af den stærkt forarmede Familie Norby²⁾. Ogsaa Søholm i Stevns Herred kom Fru Helvig i Besiddelse af. Denne Gaard havde tilhørt Frants Bilde og efter hans Død hans Enke, Fru Edele Hardenberg, der var død hos sin Søster paa Arreskov d. 2. April 1581³⁾. Efter den barnløse Fru Edeles Død har Fru Helvig maaske faaet Andel i Søholm sammen med Bildeerne, hvis store Ejendomme tilsidst samledes i Jfr. Ingeborg Bildes Haand. Saa meget er vist, at Søholm efter Fru Helvigs Død gik i Arv til hendes Datter Anna⁴⁾. — I Svendborg stiftede Fru Helvig et Hospital for 6 Fattige, hvortil der aarlig skulde udredes en Sum af Kjærstrup Ejere. Ogsaa Bregninge og Landet Kirker paa Taasinge har hun betænkt med Kirkeklokker⁵⁾.

Af Erik Rosenkrantzes og Fru Helvigs Børn var

¹⁾ Jydske Tegn. 1581 fol. 229; Fynske Tegn. 1582 fol. 348; 1584 fol. 368 - 73.

²⁾ Dsk. Atlas VI, 804. Secher, Rettertingsdomme, I, 222; jfr. S. 44-49. — Fynske Tegn. 1588 fol. 11.

³⁾ Ejler Brokkenhus i Fynske Selsk. Saml. VI, 387.

⁴⁾ Fynske Tegn. 1594 fol. 349; 367 (Ejendomstrætte mellem Fru Helvig og Jfr. Ingeborg Bilde til Jomfruens Egede).

⁵⁾ Hofmans Foundationer VII, 50; 78; jfr. Fynske Selskabs Saml. I, 169 ff.; Dsk. Atlas VI, 724.

Datteren Margrete allerede død paa Arreskov d. 22. Maj 1577¹⁾).

Sofie Rosenkrantz, der nu var den ældste af Børnene, blev d. 1. Marts 1579 18 Aar gl. gift med Brejde Rantzau, Søn af den berømte Henrik Rantzau og Karen von Halle. Den unge Brejde Rantzau, der var født d. 13. Oktbr. 1556, havde som alle Henrik Rantzaus Børn faaet en omhyggelig Opdragelse. Allerede i sit 13de Aar var han 1569 bleven sendt til Strasburg, hvor han studerede i halvandet Aar; derpaa opholdt han sig i Hejdelberg, Basel, Besançon og Paris; men da han ved Bartholomæus-Nattens Rædsler blev fordreven herfra, begav han sig atter til Basel. I Aaret 1573 kom han tilbage til Fædrelandet og blev 1574 Hofsinde og Hofjunker hos Frederik II²⁾). Kongen selv interesserede sig for hans Giftermaal med Jfr. Sofie og fik det bragt istand med Fru Helvigs og den øvrige Slægts Indvilligelse. Det var jo ogsaa et stolt Giftermaal. En af de rigeste Adelsjomfruer i Danmark ægtede den rigeste og mest ansete holstenske Adelsmands Søn. Da Henrik Rantzau desuden ejede Rantzausholm (Brahetrolleborg) og kort efter overlod Gaarden til det nygifte Par, forblev Jfr. Sofie saaledes i Fyn, især efter at Brejde Rantzau i Aaret 1580 var bleven udnævnt til Lensmand paa Odensegaard, ligesom hans Svigerfader havde været. Dette Giftermaal fik desuden ligesom det senere Giftermaal mellem Henrik Rantzaus ældre Søn Frants og Jfr. Sofies Søster, Anna Rosenkrantz, ikke ringe Betydning. Johan Rantzau havde endnu været fuldstændig Holstener; vel havde han i sin Tid haft Forleninger i Konge-

¹⁾ Ejler Brokkenhus i Fynske S. Saml. VI, 329.

²⁾ Mads Jensen Medelfars Ligprædiken over Brejde Rantzau, Kbhvn. 1618.

riget, men ingen Ejendomme; Sønnen Henrik fik store Ejendomme i Kongeriget, Sønnesønnernes Familier og Efterkommere bleve ved deres Giftermaal efterhaanden selv danske.

Efter Henrik Rantzaus Ønske holdtes Brylluppet paa Koldinghus af Kongen; thi hvis det holdtes i Sjælland eller paa Fyn, kunde han ikke vente saa mange af sine holstenske Venner og Slægtninge. Kongen bestemte da Dagen til Fastelavns Søndag d. 1. Marts, samtidig med at han holdt sin «Kammererer» Niels Parsbjergs Bryllup med Jfr. Lisbeth Sehested. Hertil gav baade Fru Helvig og Jfr. Sofies nærmeste Slægtninge, hendes Farbroder og Værge Jørgen Rosenkrantz og hendes Faster Anna Rosenkrantz, Albrecht Gøjes Enke, deres Indvilligelse. Det blev et stateligt Bryllup; Rosenkrantzernes Familie- og Vennekreds, der blev indbudt, udgjorde alene over et halvt Hundrede Personer. Regner man hertil omtrent lige saa mange for Brudgommens Vedkommende og lignende Antal for det andet Brudepars Vedkommende, bliver det en anselig Forsamling af den danske og holstenske Høj-Adel, der i disse Dage vare Kongens Gjæster paa Koldinghus. Fru Maren Lavrids Skrams, Fru Karen Iver Lunges, Fru Karen Gyldenstjerne, Holger Rosenkrantzes Efterleverske, og Fru Margrete Rosenkrantz Ottesdatter fra Næsbyholm, Hans Johansen Lindenovs, havde det Hverv at drage Salene paa Koldinghus til den store Bryllupsfest¹⁾.

¹⁾ Fynske Tegn. 1579 p. 125; Sjæll. Tegn. 1579 p. 154; 155; 170; 172 (Fortegnelse over Gjæsterne; mærkeligt nok savnes her baade Fru Mette Rosenkrantz Peder Oxes og hendes Moder Fru Ide Munk, medens hendes Svoger og Søster, Peder Bilde og Birgitte Rosenkrantz, vare indbudte). — Ejler Brokkenhus i Fynske Saml. VI, 931.

Den unge Brejde Rantzau kom hurtig til at indtage betydelige Stillinger i Staten. Fra 1580—82 var han Lensmand paa Odensegaard, fra 1582 til 1596 paa Trane-kjær og derpaa indtil sin Død 1618 paa Stege. Allerede 9. Novbr. 1581, da paa én Gang 13 Adelsmænd optoges i Raadet, aflagde han paa et Herremøde i Odense sin Ed som Rigsraad, kun 25 Aar gammel¹⁾. Baade før og efter denne Tid brugtes han til en Mængde, især diploma-tiske Hverv. 1585 sendtes han saaledes til Rusland, 1586 til Henrik III i Frankrig, ledsagede 1590 Prinsesse Anna til Skotland, sendtes 1592 til Øsel og blev endelig 1601 efter Kristoffer Valkendorfs Død Statholder paa Kjø-benhavns Slot og en Slags Rigshofmester; navnlig benyttede Kristian IV meget hans Tjeneste. Med Sofie Rosenkrantz havde Brejde Rantzau i det mindste 5 Børn: en Søn Brejde, der dog døde ganske lille før Moderen²⁾, en Datter Elisabeth Sofie, født 27. Novbr. 1587, døbt paa Rantzausholm d. 7. Januar 1588, hvor Kongen selv holdt hende over Daaben, opkaldt efter Dronning Sofie og dennes kort efter afdøde Moder, Hertuginde Elisabeth af Meklenburg, 1629 gift med Hans Lindenov til Hunds-lund³⁾, en Datter Helvig, født 29. Novbr. 1589, senere gift med Tage Thott til Eriksholm, en Søn Kaj, født 6. Juli 1591 (senere til Rantzausholm, † 1623), og endelig en Søn Erik, født paa Rantzausholm d. 14. Decbr. 1593, men død to Timer efter Fødselen⁴⁾. Fjorten Dage efter,

¹⁾ Ejler Brokkenhus i Fynske Selsk. Saml. VI, 339; jfr. VII, 262; Resen S. 331. — Sjæll. Tegn. 1581 p. 514.

²⁾ Hofmans danske Adelsm. I, 71 Tavle III. Her anføres ogsaa to Børn, Johan og Henrik, som Sønner af Sofie Rosenkrantz, men neppe rigtigt.

³⁾ Ejler Brokkenhus i Fynske Selsk. Saml. VI, 367.

⁴⁾ Saaledes efter Epitafierne og Digtene over Moder og Søn i Epi-

29. December 1593, døde imidlertid Moderen, kun 33 Aar gl. Dette Dødsfald ramte baade den rosenkrantzske og den rantzauske Familie haardt; Henrik Rantzau udtaler sig selv derom i et Brev, og hans mange Venner i den lærde Verden skyndte sig med at forfatte latinske Sergedigte til Ære for den afdøde, hvis Dyder og Religiositet selvfølgelig prises i høje Toner¹). Den 7. Febr. 1594 blev hun begravet i Rantzausholms Kirke.

Fru Sofie Rosenkrantzes Død synes ikke at have bragt noget Skaar i det gode Forhold mellem Fru Helvig og hendes »Søn» Brejde Rantzau; han vedblev at staa hende bi i adskillige Retstrætter og lignende Forhold, selv efter at han d. 7. Maj 1598 havde ægtet Jfr. Karen Gjø, Datter af Rigsraad Axel Gjø til Rørbæk og Løjtved. Ogsaa hun døde i Barselseng paa Løjtved d. 13. April 1599 og blev d. 25. Maj begravet i Rantzausholm Kirke. Barnet fik Navnet Henrik efter sin Bedstefader, der var død d. 1. Januar s. A.²). 1601 giftede Brejde Rantzau sig derpaa 3die Gang med den rige Kristence Viffert, Datter af Korfitz Viffert til Næs og Anna Gyldenstjerne, Enke efter den tidligere omtalte Henrik Bilde Eskesen til Mogenstrup († 1592). Hun døde allerede 1604. Med hende havde han Sønnen Frants Rantzau (d. yngre), der efterhaanden kom i Besiddelse af en umaadelig Godsrigdom og blev forlovet med en af Kristian IV's Døtre med Kirstine Munk. Han blev i en ung Alder

stolæ consolatoriæ ad Henr. Rantzovium S. 411—17. Ejler Brokkenhus (S. 405—6) og Ligprædikenen over Brejde kalde ham Johan.

¹) Epistolæ consolatoriæ S. 331.

²) Henrik Rantzau døde 17 Aar gl. 1615, i Hessen (Ejler Brokkenhus S. 421; 427; 429—30. — Ligpr. over Br. Rantzau).

Rigshofmester, men druknede 1632 i Slotsgraven ved Rosenborg.

Brejde Rantzau havde ved sine 3 Giftermaal, ved Arv efter sin Fader og ved egne Kjøb samlet sig og sine Børn en umaadelig Godsrigdom, saa at han i den Henseende ikke stod tilbage for sin Svigerfader Erik Rosenkrantz. Han døde 1618 som en af Kristian IV's mest betroede Mænd.

Erik Rosenkrantzes og Fru Helvigs anden Datter, Anna Rosenkrantz, der allerede i Erik Rosenkrantzes Levetid var sat i Huset hos Fru Anna Hardenberg, Oluf Movridsens Enke, og senere hos Jfr. Dorthé Ulfeld, holdt i sit 20de Aar d. 4. Oktbr. 1584 i Svendborg Bryllup med Brejde Rantzaus ældre Boder, Frants Rantzau, født d. 28. August 1555¹⁾. Frants Rantzau var ligesom sin Broder tidlig bleven sendt til Udlandet, hvor han studerede i Løwen. Efter et længere Ophold hos Prinsen af Oranien faldt han i Hertugen af Albas Fangenskab, der dog løslod ham paa Henrik Rantzaus Forbøn. Derpaa studerede han i 3 Aar i Frankrig og kom omtrent 1577 tilbage til Danmark for at tjene i Kong Frederik II's Gaard som Hofsinde²⁾. Kort før Brylluppet blev han $\frac{6}{7}$ 1584 forlenet med Korsør Slot, som han beholdt, indtil han $\frac{2}{7}$ 1587 forlenedes med Kallundborg; 1588—1611 var han Lensmand paa Silkeborg, derpaa paa Tranekjær. Paa disse Slotte havde han og hans Hustru deres sædvanlige Opholdssteder; i Begyndelsen synes de dog ofte ogsaa at have haft Ophold paa Arreskov hos Fru Helvig. For øvrigt fik Frants Rantzau efter sin Faders Død ($\frac{1}{1}$ 1599)

¹⁾ Ejler Brokk. S. 346. — Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 180—81. — Rothe, Brave dsk. M. og Kv. Eftermæle I, 490.

²⁾ Hans Povelsen Resens Ligpræd., Kbhvn. 1612.

ogsaa store Godser i Holsten (Rantzau, Rødingsdorp m. m.). Ligesom sin Broder og Svigermoder stod ogsaa Frants Rantzau og hans Hustru stadig i høj Gunst hos Frederik II og Kristian IV. Han selv faldt i den bekjendte Træfning paa Skjellinge Hede d. 21. Febr. 1612 sammen med Kristian Barnekow og den yngre Sten Rosensparre. Dr. Hans Povlsøn Resen holdt Ligtalen over ham ved den højtidelige Bisættelse i St. Nicolai Kirke i Kjøbenhavn d. 12. Marts. Senere nedsattes Liget i Magleby Kirke ved Søholm, som han havde faaet med sin Hustru. Denne døde d. 18/10 1618 og blev d. 2. Novbr. 1618 begravet i Magleby Kirke, hvor der endnu findes Mindesmærker over ham og hende¹⁾. I Ligprædikenen, som holdtes af Stedets Præst Anders Hansen, siges der, at hun henlevede sin Enkestand under megen Sygdom, Svaghed og Bedrøvelse, «saa hun havde været som en Due i Stenhullerne og i Sten-Revnerne, der kurler og har mist sin Mage og dog har baaet sit Kors taalmodig». Han roser hende for hendes Lemfældighed mod sine Bønder og for hendes Godgjørenhed. Til Skolebørn i Kjøge og Faaborg gav hun Legater. «I sin Omgængelse mod Adel og Uædel haver hun altid vist sig saaledes, som det en ærlig, favr, forstandig og oprigtig Ædelfrue anstaar, uden al Hovmod og Falskhed.» — I Kristian IV's Gunst vedblev hun at staa ogsaa efter Mandens Død. Kongen har saaledes i sin Skrivekalender antegnet, at Fru Anna Rosenkrantz d. 14. April 1618 «legte» (spillede Kort) med ham og Kirstine Munk²⁾.

¹⁾ Dek. Atlas V, 382—83. — Peder Syvs Optegn. i Suhms ældre Saml. I, 2, 123 («hun var født udi Norge, dør og hensov i Herren»).

²⁾ Nyt hist. Tidsskr. IV, 306. Et og andet om hende se Matzens

Med Anna Rosenkrantz havde Frants Rantzau en stor Børneflokk: Erik Rantzau (til Rantzau), født paa Arreskov 30. Aug. 1585; ved hans Daab sammesteds d. 24. Oktbr. lod Kongen sig repræsentere af Laurids Brokkenhus, da han selv var forhindret; Korsør Borgere benyttede deres Lensmands Barselgilde som Paaskud til for egen Regning at tilbageholde det tyske Øl, som kom til Byen¹⁾. — Anna Rantzau, født paa Korsør Slot 30. Aug. 1586, døbt 16. Oktbr. s. A., senere gift med Just Høg til Gjordslev²⁾. — Margrete Rantzau, f. 1588, † s. A. — Frederik Rantzau (til Rødingsdorp og Asdal), f. 5. Febr. 1590 paa Silkeborg³⁾. — Sofie Rantzau (til Søholm), f. 1591, senere gift med Mogens Gyldenstjerne til Fultofte. — Kristine Rantzau, f. 1593, senere gift med Falk Lykke. — Johan Rantzau (til Estvadgaard), f. 2. Juli 1597⁴⁾. — Henrik Rantzau (til Schønewejde), f. 26. Januar 1599, opkaldt efter sin d. 1. Januar afdøde Farfader, senere gift med Sofie Lindenov, Datter af Hans Johansen Lindenov og Fru Margrete Rosenkrantz Ottesdatter fra Næsbyholm⁵⁾. — Helvig Rantzau, f. 1600, opkaldt efter sin Aaret før afdøde Mormoder, senere gift med Palle Rosenkrantz til Glimminge og Krænkerup⁶⁾.

Fru Helvigs egen Søn, Jakob Rosenkrantz, var imidlertid kommen i Hoftjeneste hos den unge Kristian

Panteret S. 402. Hofm. Fund. IV, 126—28; Eske Broks Dagb., Dske Saml. 2. R. II, 282.

¹⁾ Ejl. Brokkenhus S. 350; 351; Fynske Tegn. 1585 p. 400: Sjæll. Tegn. p. 567; 570.

²⁾ Ejl. Brokk. S. 356; 358.

³⁾ Smets. S. 379.

⁴⁾ Smets. S. 423.

⁵⁾ Worms Lexicon II.

⁶⁾ Resens Ligpr. over Frants Rantzau.

IV, 1592 ¹¹/₂ som Hofjunker, fra 1596, 25. Novbr., til 1599 som Hofskjænk¹⁾. Den 17. Juni 1599 stod hans Bryllup paa Kjærstrup med Jfr. Pernille Gyldenstjerne, Datter af Henrik Gyldenstjerne Knudsen til Aagaard († 1592) og Fru Mette Rud Ottesdatter fra Møgelkjær, selv født paa Bahus Slot d. ¹³/₁₂ 1576. Det unge Par tog Ophold paa Kjærstrup, hvortil Jakob Rosenkrantz allerede tidligere kaldes, medens Fru Helvig i Reglen opholdt sig paa Arreskov. Kort efter Brylluppet døde Fru Helvig under et Ophold i Odense d. 14. Juli 1599, altsaa 59 Aar gl. Den 24. Juli blev Liget ført fra Odense til Arreskov; den 23. Aug. begravedes hun i Østerhæsing Kirke ved sin Mands Side. — Kristian IV viste hendes Minde den Ære at give Brejde Rantzau 4 Stykker Vildt til hendes Begravelse²⁾.

Der var et indviklet Skifte at opgjøre efter Fru Helvig baade af Erik Rosenkrantzes og hendes Godser. I Aaret 1591 synes der dog at have været paatænkt eller foreløbig iværksat en Deling. Den 18. Decbr. dette Aar afeskede nemlig Regeringsraadet det søndenfjeldske Lagmandsmøde, der skulde holdes i Oslo den følgende St. Povls Dag, Erklæring angaaende en Uenighed, der var mellem Fru Helvig Hardenberg til Arreskov paa den ene Side og hendes «Svogre», Brejde Rantzau til Rantzauholm og Frants Rantzau til Redingsdorp, samt hendes Søn Jakob Rosenkrantz til Kjærstrup paa den anden Side, om Arv og Skifte efter Erik Rosenkrantz, idet Fru Helvig vilde tilholde sig Halvparten af alt det Gods, Erik Rosen-

¹⁾ Grundtvig, Medd. fra Rentek. 1872 S. 126; 136; 1873—76 S. 173.

²⁾ Ejler Brokk. S. 327; 431. Fynske Tegn. 1599 fol. 59. — Indskriften paa Kirkepladen hos Søkilde og Jørgensen, Hillerslev og Østerhæsing Sogne, S. 99.

krantz havde efterladt sig i Norge, medens de øvrige Arvinger skød sig ind under Kong Hakon Magnussens Retterbøde om Helmingsfelag (c: fælles Bo, saaledes at hver ved Skiftet faar Halvparten) og forment, at naar Fru Helvig vilde beholde Halvparten af det norske Gods, da maatte baade alt det Gods, som deres Fader og Moder havde, da de kom sammen, og hvad de senere havde erhvervet, deles i to Dele¹⁾. — Lagrettens Svar kjendes ikke; men efter Fru Helvigs Død forelagde Arvingerne atter Norges Statholder, Axel Gyldenstjerne, og den søndenfjeldske Lagret det Spørgsmaal, hvorledes Erik Rosenkrantzes og Fru Helvigs Arvegods og Kjøbegods i Norge efter norsk Ret skulde deles mellem Arvingerne. I Juni 1600 afgav Lagretten den Erklæring, at uagtet Erik Rosenkrantz og Fru Helvig «ikke lagde noget Helmingsfelag», da deres Bryllup stod i Danmark, var dog ifølge norsk Lov Helmingsfelaget blevet lagt, da «de bleve barnbundne tilsammen». Som Følge heraf kunde Brejde Rantzaus Børn tage Arv sammen med Fru Anna Frants Rantzaus og med Jakob Rosenkrantz i den Halvpart af Erik Rosenkrantzes Odelsods og Arvegods, som han havde efterladt sig og som Fru Helvig havde beholdt i Livseje, og ligeledes i Halvparten af Erik Rosenkrantzes efterladte Kjøbegods; thi vel var Fru Sofie død før Moderen, og hendes Børn kunde da ifølge norsk Lov, ikke arve deres Bedstemoder; men denne Del af Arven maatte betragtes som falden efter Erik Rosenkrantz; derimod kunde Fru Sofies Børn ikke tage Arv i den Halvpart af Arvegodset og Kjøbegodset, der ved Erik Rosenkrantzes Død ifølge Helmingsfelaget

¹⁾ Norske Rigsreg. III, 225.

maatte betragtes som tilfalden Fru Helvig, lige saa lidt som i hendes eget Kjøbe- og Arvegods i Norge¹⁾.

Saaledes splittedes „det statelige norske Fyrstegods. paa mange Hænder, foreløbig mellem Jakob Rosenkrantz, der desuden fik Arreskov og Kjørstrup, Frants Rantzaus Hustru, der desuden fik Søholm, og Brejde Rantzaus tre Børn med Sofie Rosenkrantz; disse fik ogsaa Hindemæe, som Brejde Rantzau allerede havde faaet i sin Besiddelse inden Fru Helvigs Død. Jakob Rosenkrantz, der er en Tidlang var Befalingsmand paa Nyborg, døde imidlertid allerede d. 9. Juni 1616 under et Ophold i Bergen²⁾. Da hans Sønner, Erik og Henrik, døde ugifte (1627 og 1633) i yngre Alder, deltes Ejendommene mellem deres mange Søstre og kom saaledes i andre Familiers Eje. — Ved Brejde Rantzaus Død 1618 deltes ogsaa hans store Ejendomme mellem hans mange Børn. 1639 var saaledes Rosenkrantzernes gamle Hovedgaard Næseen ved Kristiania og Hustad i Romsdalen i Kristoffer Urnes Eje; han var nemlig gift med Sofie Lindenov, en Datter af Sofie Rantzau Brejdesdatter. — Tage Ottesen Thott, der var gift med Helvig Rantzau Brejdesdatter, havde den Gang ogsaa betydeligt rosenkrantzsk Gods i Norge, ligesaa Brejde Rantzaus Søn Frants Rantzau. — Sejmb i Nordhordeland tilhørte senere Anna Rosenkrantzes Søn Henrik Rantzau.

¹⁾ Afskrift i Dsk. Adelsbreve Fasc. 31, Nr. 27, kgl. Bibl., dateret: den anden søgne effter Johannis etc. 1600.

²⁾ Fynske Selsk. Tidsskr. VI, 462.

³⁾ Mag. f. d. dsk. Adel 136 ff.; den norske „Budstikken“, 4de Aargang S. 717 f.

Landmilitsen og Stavnbaandet.

Endnu nogle Ord herom af

O. F. C. Rasmussen.¹⁾

I det sidst udkomne Hæfte af Historisk Tidsskrift har Professor Holm imødegaaet de Indvendinger fra min Side, der ere optagne i samme Hæfte, imod hans Artikel i Tidsskriftets 4. Bind, Pag. 529—619, om Frederik den Fjerdes Landmilits og Stavnbaandet.

Naar jeg nu tager til Gjenmæle i denne Sag, kan jeg ikke komme bort fra, at ligesom Godseierne havde en Pligt til at stille Soldater til Landmilitsen, naar Vacance fandt Sted, enten fordi en Karl var udygtig til Soldatertjeneste, eller fordi han attraaedes til Gaardfæste, — saaledes maatte de ogsaa have Ret til at vælge Stedfortræderne blandt det i Lægdet, og i fornødent Fald af det paa deres andet Jordegods værende Mandskab. Forordningen af 30. December 1702 § 1 udtaler dette, synes mig, tydeligt nok, og samme Forordnings § 18 slutter saaledes: „Skulde og nogen Bonde understaae sig at fordølge, huse eller hæle de Karle, som Proprietarier ved næste holdende Session ville lade enrollere, da ansees de skyldige derfor efter Forordningen af 14. Juni 1701.“ Her siges jo,

¹⁾ I Betragtning af, at Etatsraad Rasmussens Polemik er rettet mod en Afhandling af et Medlem af Historisk Forenings Bestyrelse, har man ikke villet nægte at optage dette Indlæg her i Tidsskriftet, skjønt man ellers i Regelen maa anse et enkelt Replikskifte for tilstrækkeligt. Med nærværende Indlæg og de dertil knyttede Bemærkninger maa Bestyrelsen imidlertid betragte denne Polemik som afsluttet her.

Red.

at Godseiernes Villie havde noget at betyde i disse Forhold, og man maa vel erindre, at det tjenstdygtige Mandskab af Bondestanden paa et Jordegods var forpligtet til at taale Udskrivning, samt at en Godseier skulde levere Soldater fra sine egne Lægder af den derværende Befolkning, som fandtes brugbar til Militærtjeneste.

Men denne Ret til at vælge Soldater havde dog ikke stor Betydning, da Sessionen kunde kassere det fremstillede Mandskab, indtil der leveredes Soldater, som fandtes antagelige, og dette havde den Magt til at fremtvinge.

Jeg skal derfor ikke opholde mig længere herved, men gaae over til Spørgsmaalet om Tiden for Stavnbaandets Indførelse, der er denne Sags Hovedpunkt.

Min paa Stampes Erklæringer støttede Bemærkning om, at Godseiernes Forpligtelse til at skaffe Soldater til Landmilitsen nødvendig medførte, at de maatte have en Magt over Befolkningen, der gjorde det muligt for dem at opfylde Forpligtelsen, modsiges med Spørgsmaalet om, hvorledes jeg da kommer ud af det med Forholdene i Norge, „hvor Godsejerne nøjagtig havde samme Pligt“, idet her henvises til Forordningen af 28. Februar 1705 §§ 24, 35 og 36.

I denne Anledning skal jeg bemærke, at da Rettigheder og Pligter ere correlate Begreber, maatte hiin Paastand formentlig i og for sig være vel begrundet. Lovgivningen fordrede jo, som foran yttret, at Godseierne skulde fra deres egne Lægder skaffe Mandskab til Landmilitsen, altsaa maatte den ogsaa give dem Midler ihænde, saa at de kunde efterkomme Fordringen, naar ellers Ret og Skjel skulde ske Fyldest.

Med Hensyn til de norske Forhold har jeg Følgende at anføre:

Den ældste Forordning, jeg kjender om Landmilitsen i Norge, er af 27. Januar 1666, der er overensstemmende med en lignende Forordning af 4. Juli 1664 for Danmark og, som jeg tidligere har viist, gaaer denne ud paa, at Soldatertjenesten var en personlig Pligt for Bondestanden, begrændset ved Landets Inddeling i Lægder, uden at Godseierne ved den opnaaede nogen Magt over Befolkningen, men blot havde et Hverv ligt

det, de, dengang Stavnbaandet blev hævet ved Forordningen af 20. Juni 1788, maatte overtage som Lægdsforstandere.

Det i Forordningen af 27. Januar 1666 etablerede Princip for Udskrivningen til den norske Landmilitz blev opretholdt ved Forordningen af 18. September 1671, dog med den Forandring, at Lægder, der manglede Mandskab, skulde rekruterer fra Sognets andre Lægder, og gik derpaa temmelig uforandret over i Forordningen af 28. Februar 1705, til hvilken der iøvrigt blev fæstet en og anden Bestemmelse hentet fra de danske Udskrivningslove, forsaavidt de vare anvendelige paa Forholdene i Norge. Lægdernes Eiere havde efter denne Forordning ingen Udskrivningsret, som de ei heller behøvede, da der ikke paa-hvilede dem nogen Forpligtelse, hverken til at ordne Lægderne eller til at skaffe Soldater, naar brugbare Folk ikke fandtes i samme; — disse bleve da, som det hedder i Forordningens § 6, „tagne ud af det Læg, som det meste unge Mandskab findes udi, og skal der betales af Lægget, han gaar for, aarlig 6 Rigsdaler,“ — hvilket iøvrigt nærmere bestemmes ved samme Forordnings § 25, hvor det hedder: „Skulde der ingen dygtige unge Karle i det vacante Læg findes, da skal alle de andre unge Karle, som findes i den Proprietaries eller Eiermands andet Gods i næste Læg eller i næste Sogn, Præstegjæld eller Skibsrede, hvor nogen Forandring i Rullen begjæres eller præ-tenderes, sig for Sessionen indstille.“

Ved særlige Privilegier vare enkelte Distrikter, saasom Nordlandene og Ousgaards Gods ved Frederikshald, samt forskjellige Personer, til Exempel Arbeidere ved Bjærgværkerne og tildeels ved Savbrugene, med Flere, fritagne for Udskrivning i Fredstid, men Lægderne, hvortil Vedkommende hørte, skulde dog stedse vedligeholdes med tjenstdygtigt Mandskab. Reskript 31. Oktober 1721.

Efter Forordningen af 28. Februar 1705 var Tjenestetiden bestemt til 9 Aar, men ved Reskript af 29. Januar 1707 blev den forlænget paa ubestemt Tid for Soldater, der vare udskrevne fra Lægder, som manglede Mandskab; — de skulde „ved Regimentet blive staaende, indtil det unge Mandskab opvoxer og til Enrøllering dygtig befindes“.

Den første Paragraf af Forordningen af 30. December 1702 for Danmark er ingenlunde, som Professor Holm mener, „mutatis mutandis ordret svarende“ til § 24 i Forordningen af 28. Februar 1705 for Norge, thi medens Forordningen af 1702 forudsætter, at det er Godseierne, der skulle være betænkte paa at skaffe Soldater istedetfor Folk, der ei vare tjenstdygtige, nævner Forordningen af 1705 § 24 aldeles ikke Godseierne i dette Forhold, men overlader Sagen til Anordning og Befaling af General-Commandoen for Militzen samt Vicestatholderen i Norge (Forordningens § 2 og 40, jfr. Forordningen af 1702, Post 15).

Det eneste mig bekjendte Tilfælde, i hvilket der kunde være Tale om, at de norske Godseiere skulde skaffe Soldater til Landmilitzen, var, naar de ønskede en indrulleret Karl til en Gaards „Bøxel“, Forordningen 28. Februar 1705 § 24; de skulde da samtidig med Anmeldelse herom til Amtmanden og Kapitainen ad interim præsentere en anden dygtig Karl. Seer man hen til, hvad der i Forordningens foregaaende Paragraf og i Reskript af 20. November 1789 bestemmes om Forholdene, naar en Odelsgaard tilfaldt en Soldat, eller denne ønskede at bøxle¹⁾ en Gaard, skulde man antage, at Godseieren i et saadant Tilfælde selv maatte skaffe Karlen, altsaa hverve en saadan, men den efterfølgende Artikel synes dog at tale for, at den endelige Stedfortræder kunde udtages af Sessionen blandt det Mandskab, der fandtes paa Jordegodset.

For lignende Tilfælde i Danmark findes tilsvarende Bestemmelser i Forordningerne af 27. December 1701, Post 5, Art. 4 og 30. December 1702 § 1.

Forordningen af 19. Februar 1701, der efter min Mening begrunder Stavnsbaandet, er alene givet for Danmark, og det er mig ikke vitterligt, at den er udvidet til at være gjældende for Norge. Forholdene førte med sig, at der ikke af Hensyn til Landmilitzen i dette Kongerige havdes Brug for Forordningen, forsaavidt den fremkaldte et Stavnsbaand. Naar den derimod skulde være givet alene for god Politiorde, behøvede man den sikkerlig ligesaa meget i Norge som i Danmark. At

¹⁾ eller bygale o: fæste.

den ikke kom til at gjælde for Norge, synes mig derfor at være et ubedrageligt Tegn paa, at der med den tilsigtedes noget Andet og Mere, end min ærede Modstander vil indrømme.

De danske og norske Forhold i Henseende til Værnepligten vare overensstemmende i det Punkt, at denne Pligt paahvilede Bondestanden, men forskjellige derved, at i Danmark var det Godseierne, der maatte skaffe Soldater, naar disse manglede for et vacant Lægd, for hvilket Ansvar de norske Godseiere vare fritagne; jeg kjender i alt Fald ikke nogen Lovbestemmelse for Norge, der svarer til Forordningerne af 4. Marts 1712, 6. September 1713 og 8. Februar 1724 samt Reskripterne af 31. Oktober 1712 og 17. November 1719 og flere for Danmark.

Lægdernes Forpligtelse til at skaffe Soldater er ingenlunde, som min ærede Modstander maaske antager, identisk med Godseiernes Forpligtelse i saa Henseende; af Lovsteder saasom Forordningerne af 27. Januar 1666, 5. Februar 1685 § 7 og 10. September 1687, norske Lov 3—14—26, Reskripterne af 4. December 1686, 29. Januar 1707 og 8. August 1738 er det klart, at der ved Lægder forstaaes disses Brugere eller maaske rettere disses Beboere, og at det var dem, der i Norge maatte levere Soldater.

Da Lægdernes Eiøre i Norge ikke havde Forpligtelse til at skaffe Soldater, var der ingen Anledning til, at de skulde have en saadan Magt over Befolkningen, som de danske Godseiere behøvede paa Grund af den uheldige Maade, hvorpaa der rekruteredes til den danske Landmiliti.

Forholdet i Danmark var jo saaledes, at kun Bønderne vare værnepligtige, men Godseierne vare ansvarlige for deres Tilstedeværelse, eller, om man hellere vil, for, at det fornødne Mandskab havdes. Naar det stod i Mandskabets Magt at flytte, saa meget det vilde, blev Retsforholdet aldeles forrykket, idet Værnepligten i Virkeligheden gik over paa Godseierne, thi disse maatte jo skaffe brugbare Soldater, naar saadanne ikke fandtes i Lægderne.

Det er denne Forpligtelse for Godseierne, der har fremkaldt Stavnbaandet.

Den Formening om Sagen, som Generalprocureur Stampe har udtalt i sine „Erklæringer“, og som jeg har sluttet mig til, er saaledes i god Overensstemmelse med Forholdene i Norge, hvor Stavnsbaandet ikke hvilede paa Befolkningen saaledes som i Danmark, hvis Godseiere vare raadige over dette Forhold, men Flytningsfriheden var forresten i Norge langt fra at være uden Indskrænkninger. Allerede Forordningen af 28. Februar 1705 § 12 nægtede unge Karle Ret til Flytning henimod den Tid, da Udskrivning til Soldatertjeneste skulde foretages, og Plakaterne af 31. Januar 1744 § 4 og 2. Januar 1777 § 3 indeholde Bestemmelser, der gaae i lignende Retning. Endnu mere bestemt fremtræder dog den norske Tyendelov af 9. August 1754, hvis § 6 paabyder, at de Unge af Bondestanden skulde forblive i det Sogn, hvor de ere fødte, saa længe de der kunne faa Tjeneste; Noget, der stærkt minder om § 18 i Forordningen af 4. Februar 1733 for Danmark¹⁾. De tre sidstnævnte Forordninger for Norge ere imidlertid fra en langt senere Tid end Frederik den Fjerdes Dage og angaae saaledes kun ganske indirekte den Sag, der her er Gjenstand for Behandling.

Tilfældigvis er jeg truffen paa en til Frederik den Fjerdes Regjering indgiven Erklæring om Udskrivningen til Landmilitsen, i hvilken forekommer Forslag om at ordne Sagen i Danmark paa samme Maade som i Norge, men desværre blev der intet Hensyn taget dertil.

Uagtet J. L. Lybecker, Udgiver af Applications-Udtog, Kjøbenhavn 1775, næppe kan anføres som en fremragende Jurist, vil det dog ikke kunne bestrides, at han maa have havt godt Kjendskab til Lov og Ret, og naar han i bemeldte Udtog 2. Bind, Pag. 278, om Forordningen af 28. Februar 1705 siger:

¹⁾ Hermed kan sammenholdes følgende Udtalelse fra Slutningen af forrige Aarhundrede af Generalprocureur Christian Colbjørnsen: „Man kan ikke uden at fornægte Sandheden imodsige, at Forordningen af 9. August 1754, i Forening med Landmilice-Anordningerne for Norge, stavnbinder Bondestanden i dette Rige og underkaster den en saa vilkaarlig Behandling, at samme ei kan bestaa med sand Borger-Frihed.“ Berg: Den norske Hær Pag. 58.

„Dette er meget forskjelligt fra den i Danmark værende Forfatning“, fortjener saadant dog her at fremdrages.

Den betydelige Forskjel, der var paa Rekruteringen til Landmilitsen i Danmark og Landmilitsen i Norge, navnlig efter at Forordningen af 22. Februar 1701 var emaneret, gjør det begribeligt, at der i hvert af Kongerigerne maatte opstilles højest forskjellige Regler for Sagens Berigtigelse. I Norge behøvedes ingen Forandring, i Danmark havde man allerede 30 Aar forud begyndt med at gjøre Godseierne ansvarlige for, at det fornødne Mandskab havdes. Denne uheldige Ordning, som man ikke vilde fravige, fremkaldte Forordningen af 19. Februar 1701, der, efter hvad jeg tidligere har oplyst, stod i nøieste Forbindelse med Landmilitsen og var udgaaet som en nødvendig Forløber for denne ifølge det Forslag om Landmilitsen, som i Aaret 1700 blev indgivet af den dertil nedsatte Kommission.

I denne Forordning har jeg troet at finde en Indskrænkning i Mandskabets Flytningsfrihed, og denne Anskuelse kan jeg ikke fravige. At der i Frederik den Fjerdes Tid faktisk har hvilet et Stavnsbaand paa den danske Bondestand, antager jeg tidligere at have godtgjort, og det ligger derfor nær at søge oplyst, hvorpaa det lovligt har kunnet begrundes. Ifald Betingelserne for Meddelelse af Skudsmaal vare optagne i Forordningen af 22. Februar 1701, vilde min ærede Modstander næppe have sagt, at de vare saa betydningsløse med Hensyn til Landmilitsen, som han nu paastaaer, men jeg maa bede erindret, at de to Forordninger af 19. og 22. Februar 1701 maa efter deres Oprindelse betragtes som en samlet Lovbestemmelse, der af reent praktiske Hensyn er deelt i to Afdelinger, hvoraf den ene er publiceret et Par Dage før den anden.

Da der nu i Forordningen af 19. Februar, der gjør Meddelelse af Skudsmaal til Betingelse for enhver Flytning, forekommer den Bestemmelse, at der udfordres ikke blot Husbondens Begjæring til Sognepræsten, men tillige hans Tilladelse til Flytning for Mandspersoner af en vis Alder, forinden de kunne faa Skudsmaal, medens Tilladelse ikke er betinget for Andre, vil man, naar der kan lægges en rimelig Betydning i denne

Bestemmelse, ikke med Grund kunne paastaa, at den er intet-sigende. Det forekommer mig, at den netop er af megen Betydning, idet Tilladelse til Flytning efter min Opfattelse blot angaaer dem, der kunne udskrives til Landmilitzen.

I det af Professor Holm i hans Afhandling i Historisk Tidsskrift 5.R. 4. Bd., Pag. 608 nævnte Forslag fra Christian den Femtes sidste Tid om Gjenoprettelse af en Landmilitz hed det: for at „facilitere Udskrivelsen“ maatte Præsterne „ingenlunde føie dennem, som paa Andres Gods sig ville begive, med Skudsmaal og Skriftesedlers Meddelelse uden Proprietarernes eller deres, som Godset, hvorpaa de født er, til brugelig Pant have, Villie og Tilladelse“.

Dette Forslag har sikkerlig været benyttet af Otto Krabbe og Overkrigskommissair Braëm ved Udarbeidelsen af deres Udkast til Forordningen af 19. Februar 1701, hvori det hedder, at der til Skudsmaal skal benyttes „stemplet Papir til 24 Skilling dansk for en Mandsperson, og 12 Skilling dansk for en Qvindesperson, og skal Husbonden først derpaa skrive Personens Afsked-Pas og Tilladelse, at han maa flytte med videre, og derhos gjøre en skriftlig Begjæring til Sognepræsten paa Stedet, at han vil meddele Personen sit Skudsmaal“.

Den Forskjel, der er paa Forslaget og Forordningen bestaaer altsaa deri, at det efter hint er Husbonden paa Fødestedet, hvis Villie og Tilladelse er Betingelse for Flytning, medens det efter Forordningen er Vedkommendes rette Husbond, hvis Tilladelse udfordres. Medens Forslaget saaledes lader Fødestedet være afgjørende med Hensyn til, hvem der er rette Husbonde, fastsætter Forordningen Opholdsstedet paa den Tid, den første Altergang foregaaer, som bestemmende i saa Henseende.

Professor Holm indrømmer, at Forslaget, hvis det uforandret var gaaet over i Udkastet, og dette derpaa givet Lovskraft, vilde have indført et virkeligt Stavnsbaand for Alle i Udskrivningsalderen, og heri er jeg enig med ham, men at Forandringen i Texten fuldstændig skulde have tilintetgjort Betydningen af den begge Steder forekommende Betingelse for Flyt-

ning, nemlig Husbondens Tilladelse dertil, — det kan jeg ikke erkjende.

Jeg skal villig indrømme, at der hverken i Forordningerne af 19. og 22. Februar eller i Forslaget til disse udtrykkeligt siges, at Husbonden kunde nægte Pas, men naar det hedder i Forordningen af 19. Februar, at Husbondens Tilladelse til Flytning er fornøden, mener jeg, at den naturlige Forstaaelse heraf maa være, at Flytning ogsaa kan nægtes.

Forordningens Bestemmelse med Hensyn til Ryttere og aftakkede Soldater, som Professor Holm tillægger megen Betydning, forstaaer jeg blot saaledes, at disse Personer, som hidtil ikke havde behøvet Skudsmaal, nu ogsaa skulde være forsynede med samme.

Professor Holm vil ikke tillægge Forordningen nogen Betydning, der gaaer i Retning af Tvang paa Bondestanden, og anseer den blot som en almindelig Tyendelov, men deri troer jeg, at han feiler.

Det er imidlertid ikke blot Ordlyden i Forordningen, dens nære Forbindelse med Landmilitzen, og hvad jeg iøvrigt herom foran har yttret, som jeg støtter mig til, men skal til Bestyrkelse for min Opfattelse anføre Forordningen af 5. Marts 1731, der efter sit hele Indhold vil indskrænke Mandskabets Flytningsfrihed, og dog i saa Henseende kun bestemmer, at Forordningen af 19. Februar 1701 skal overholdes: Saafremt denne Forordning ikke skulde forstaaes saaledes, at den paa-bød en Indskrænkning i Flytningsfriheden, vilde Forordningen af 5. Marts 1731 ligefrem være betydningsløs, — men at Regjeringen i 1731 antog, at denne Tvang havde været tilstede og paalagt for Landmilitzens Skyld, viser Konsejlets Indstilling, hvori siges, at Tvangen paa Bondestanden var bortfalden efter Forordningen af 30. Oktober 1730 derved, at Landmilitzen blev ophævet, — og at man, af Hensyn til Landbruget vilde opretholde en saadan Tvang.

Jeg seer nok, at Professor Holm formener, at Godseierne ikke efter Forordningen af 5. Marts 1731 havde Ret til at nægte en Flytning, men jeg seer ikke, hvorledes han bringer dette i Harmoni med Forordningens Ord og Mening. Det siges

jo udtrykkeligt i denne Forordning, at da det er at befrygte, at Mandskabet, efter at Landmilitsen var ophævet, „maatte fatte de Tanker at være satte i en saadan Frihed, at de kunde opsiges deres Tjeneste og flytte fra et Gods til et andet“, — saa paabydes, at der med Flytningen skal forholdes efter Forordningen af 19. Februar 1701. Forordningens Hensigt var jo efter dens Overskrift „at holde det unge Mandskab ved Jordegodset i Danmark,“ og Konsejlets Forslag indledes saaledes: „Allerunderdanigst Forestilling, hvorved det unge Mandskab paa Jordegodset kan blive conserveret og derved mange Proprietariers Skade og Ruin forekommes, saa og Hans Majestæts Tjeneste ved Militzen til Vands og Lands mærkelig befordres.“

Intet af dette vilde have været til at opnaa, hvis Mandskabet kunde have flyttet, saa meget det lystede, blot det iagttog at begjære Pas hos Godseierne og Skudsmaal hos Sognepræsten. Der bliver først Mening heri, naar det forudsættes, at Flytning kunde nægtes.

Ogsaa dette, at Forordningen for en Flytning uden behørig Rigtighed bestemmer, at Vedkommende skal straffes som Rømningsmand, viser klarlig, at her foreligger en langt større Forseelse end en blot Førsemmelse, og anderledes kunde saadant jo ikke betragtes, naar Skudsmaal var til at faa ved et simpelt Forlangende desangaaende.

Konsejlets Udtalelse herom i 1732, som Professor Holm støtter sig til, er alene en Meningsyttring om Forstaaelse af et Lovsted, men ikke, som Professoren i sin Afhandling, Hist. Tidskr. 5. R. 4. Bind, Pag. 613 siger, en autentisk Fortolkning.

Endvidere kan jeg ikke undlade atter at henlede Opmærksomheden paa Forordningen af 4. Februar 1733, hvorved Landmilitzen blev gjenindført, og paa de Forhandlinger, der i Anledning af denne Forordning fandt Sted mellem Kongen og hans Ministerium (Mnemosyne 2. Bind, Pag. 104 og fig.). Forordningen vilde sikkerlig aldrig været given i den Skikkelse, hvori den udkom, hvis der ikke i Frederik den Fjerdes Dage havde hvilet et Stavnsbaand paa den danske Bondestand. Det er dog utænkeligt, at Christian den Sjette og hans Raadgivere

skulde have gjort sig skyldige i en saa paafaldende Modsigelse, som ligger deri, at medens Forhandlingerne gaa ud paa at udfinde en Maade, hvorpaa Landmilitsen kunde blive lempeligere for Befolkningen, end den hidtil havde været, og medens Forordningens Præmisser sige, at dette tilsigtes, — skulde Resultatet blive, at man satte Lovlighedens Stempel paa Noget, man forud havde betegnet som skadeligt og som Følge af Misbrug, og endogsaa gik saa vidt, at der paalagdes Bondestanden et forhen ukjendt Stavnbaand. Naar man derimod gaaer ud fra, at dette tidligere har været tilstede, er der fuld Overensstemmelse mellem Forordningens Motiver og dens Indhold.

Med lidt Kjendskab til de ældre tarveligt affattede Udskrivninglove seer man let, at Forordningens Koncipist har været godt inde i disse og nøie kjendt deres Anvendelse, saa at han har vidst i et for den Tid godt Lovsprog at gjengive, hvad der var Lovgiverens Mening, og denne synes at gaa ud paa en Ordning, der var overensstemmende med de faktiske Forhold, saaledes som disse efterhaanden havde udviklet sig i Frederik den Fjerdes Tid, dog med nogle Lempelser for Mandskabet.

Da Forordningen af 30. December 1702 § 21 anføres som Bevis for, at Mandskabet paa et Jordegods havde fuld Flytningsfrihed, skal jeg henvise til en Note i min Afhandling, Hist. Tidsskr. 5. R. 5. Bd., Pag. 591, hvor jeg gjør opmærksom paa, at en aldeles tilsvarende Bestemmelse findes i Forordningen af 4. Februar 1733 § 23, og der kan den kun forstaaes saaledes, at den gaaer ud paa at fastsætte, til hvilket Jordegods en Karl skulde betragtes som henhørende paa den Tid, Forordningen emanerede, men har intet at gjøre med fremtidige Flytninger, hvilket iøvrigt stadfæstes ved Forordningen af 9. December 1735 § 1.

Da de samme Bestemmelser saaledes forekomme i begge førstnævnte Forordninger, der bleve udgivne for at ordne den Landmilit, der kort forud for den første og ved den sidste blev indført, har jeg troet, at Forordningen af 1702 maatte forstaaes ligesom Forordningen af 1733. Denne Formening finder jeg yderligere bekræftet ved Forordningen af 27. Marts 1725 Post 6 angaaende de ved Forordningen af 8. Februar

1724 indførte Reserveruller. Det hedder nemlig her, at det unge Mandskab skulde optages i Rullerne efter de i Forordningen af 30. December 1702 Post 21 foreskrevne Regler og altsaa efter samme Forordnings § 23 fremstilles for den først afholdende Session til Bedømmelse om Vedkommendes sandsynlige Tjenstdygtighed. Endvidere siges, at der med dem, der begive sig til et andet Gods — altsaa efterat de vare opførte i Reserverullerne — skulde stricte forholdes efter Forordningen af 19. Februar 1701. Det seer saaledes ud til, at det kun var, naar der blev Tale om en ny Ordning af Landmilitzen, at Lovgiveren fandt Anvendelse for Bestemmelsen i Forordningen af 30. December 1702 § 21; — jeg kjender i alt Fald intet andet Lovbud, i hvilket der henvises hertil, og det forekommer mig desuden, at Bestemmelserne i § 21 staa i Strid med Forordningens § 23, naar den forklares saaledes, at den fastsætter fuld Flytningsfrihed, thi i § 23, som paabyder Affattelse af Reserveruller for Krongodserne og Strælægderne over alle unge Karle fra 14 til 35 Aar, siges der udtrykkeligt, at denne Foranstaltning træffes, for at der til enhver Tid kan vides, hvilket tjenstdygtigt Mandskab, der findes i Lægderne. Hensigten med Reserverullerne vilde ikke opnaaes, naar Mandskabet kunde flytte, saa meget det ønskede, blot efter en simpel Opsigelse til Vedkommende, i hvis Tjeneste de stode. Man maa her vel erindre, at naar slig Flytning var tilladelig, kunde Mandskabet unddrage sig Værnepligten ved at flytte ind paa et andet Jordegods, thi de kunde da ikke efter Flytningen udskrives for de Lægder, i hvis Reserverulle de vare optagne, dengang de præsenteredes for Sessionen og fik Vedtegning om Tjenstdygtighed, og det kan forudsættes, at Mandskabet under saadanne Omstændigheder vilde drage til Steder, hvor de mindst vare udsatte for Udskrivning.

Naar man tager i Betragtning, at Forordningerne af 30. December 1702 § 23 og 8. Februar 1724 § 4 fastsætte samme Straf for den Godseier, der udelader en Karl af Reserverullen, som for den, der tilbageholder en Karl, som attraaes af de Militære til Soldatertjeneste, skulde man dog synes, at en Optagelse i Reserverullen maatte tillægges nogen Betydning

overfor Mandskabet, og i den Henseende turde et Reskript af 15. April 1710 være afgjørende, idet her paabydes: „at Forordningen om Passer og Skudsmaal af 19. Februar 1701 paany skal forkyndes og Enhver derved tilholdes, sig den 11 Artikel i Landmilitz-Forordningen af 22. Februar 1701 at lade være efterrettelig; — saa og at Ingen, enten de ere enrollerede eller tjene paa Landet, og ere faldne til at lade sig enrollere, undviger eller forstikker sig fra det Sted, hvor de i saa Maader henhøre, og de, som herimod kunde have handlet, strax at forføie sig til Stedet igjen“.

Det var altsaa ikke blot de virkelige Soldater, paa hvem Forordningen af 22. Februar 1701 § 11 var anvendelig, men ogsaa de, der vare „faldne til at lade sig enrollere“, hvilket da i hvert Fald maatte kunne siges om dem, der vare anførte i Reserverullen og undergivne Behandling ved Sessionen i Henhold til Forordningen af 30. December 1702.

Den hidtil antagne Mening om, at Optagelse i Reserveruller havde samme Betydning for Mandskabet med Hensyn til Flytning som selve Indrullering, er formentlig saaledes hævdet.

Professor Holm meddeler, at Forordningen af 30. Decbr. 1702 § 21 er anvendt ved en Lejlighed, hvor den er forstaaet i modsat Retning af, hvad jeg har antaget som dens rette Forstaaelse. Til Regeringen indkom nemlig i 1716 Klage over, at en Godseier, Grev Reventlou, imod Forordningen havde ladet to Karle, som fra hans Jordegods vare indflyttede paa Ryttergodset, borttage og faaet dem gjorde til Soldater for sine Lægder. Grev Reventlous Erklæring, som blev indhentet, gik ud paa, at han for at forskaane det unge Mandskab paa sine Godser for Udskrivning havde for egne Midler hvervet 50 Karle, hvorimod det unge Mandskab havde forpligtet sig til at forblive paa hans Godser, indtil de maatte behøves enten til Hans Majestæts Tjeneste eller til Gaardes Antagelse, og da de to Karle vare deriblandt, fordrede han, at det skulde forblive ved den foregaaede Indrullering. Den Omstændighed, at disse Karles Værnepligt var afgjort ved Stedfortrædere, maatte imidlertid bevirke, at de vare at sætte i Klasse med udtjente Soldater, og deres Flytning kunde derfor ikke nægtes. Dette

maa Grev Reventlouw have indseet, og han har derfor ladet Vedkommende forpligte sig til at forblive paa Godset i en ubestemt Tid, men det er meget tvivlsomt, om en slig Forpligtelse kunde ansees som lovlig. Frederik den Fjerde havde ophævet Vornedskabet, og det kunde næppe være hans Villie, at der retsgyldig skulde kunne stiftes et privat Forhold af lignende Beskaffenhed. Hertil kom, efter hvad der under Sagen blev oplyst, at Vacancerne i de to Lægder vare fremkomne ved, at Greven udløste Indrullerede, som han attraaede til Gaardfæste. Hele Arrangementet synes at være ulovligt. Det hedder, at Greven havde fritaget Karlene for Udskrivning for at bruge dem til Soldatertjeneste eller som Gaardfæstere. At fritage en Karl for Udskrivning for at benytte ham til Soldatertjeneste er en Modsigelse, og at tilbageholde en Karl for leilighedsvis at benytte ham som Gaardfæster var ulovligt, thi kun for Landmilitsens Skyld kunde en Karl nægtes Pas. De af Greven anførte Grunde for den trufne Forholdsregel synes derfor at være løse Paastande, og der er ei heller ved Sagens Afgjørelse taget mindste Hensyn hertil. At Greven for sine Eiendommers Tarv kunde ønske at sikre sig Tilstødeblivelse af 50 Karle, som han ansaa for paalidelige, og at han for at opnaa dette vilde bringe et Offer, var let forstaaeligt, men hvorledes han uden Nødvendighed har kunnet faa hvervede Folk antagne som Soldater for sine Lægder, er mindre til at forstaa, thi dette stred mod Lovgivningen. Forordningen 27. December 1701 § 25 og Reskript 31. Juli 1720.

Det er saaledes naturligt, at Sagen maatte gaa Grev Reventlouw imod, hvad enten Forordningen af 30. December 1702 skulde forstaaes paa den ene eller den anden Maade.

Ved de Undersøgelser, jeg har foretaget, er jeg mere og mere blevet bestyrket i den Mening, at Regjeringen, saavel i Frederik den Fjerdens som i Begyndelsen af Christian den Sjettes Tid, har betragtet Forordningen af 19. Februar 1701 som et Lovbud, der gav Godseierne den Magt over Befolkningen, som de behøvede for at fyldestgøre deres Forpligtelse med Hensyn til Landmilitsens Rekruttering, og denne Magt kan kun have bestaaet i, at de vare berettigede til at nægte Flytning,

naar de mente at have Brug for Mandskab til Anvendelse i Landmilitzen. I denne Henseende er den foran citerede Forordning af 30. December 1702 § 18 — som mig synes — temmelig afgjørende. At Godseierne udvidede denne Magt og uberettiget nægtede Flytning, er noget Andet, og det er vistnok saadanne Overgreb, der gave Anledning til de fleste Klager over Misbrug i disse Forhold.

Denne Magt fik dog næppe nogen praktisk Betydning, forinden Godseierne bleve tvungne til at skaffe Soldater for vacante Lægder. Den Maade, hvorpaa den første Udskrivning foregik, udkrævede ikke en saadan Tvang, men Forordningen af 30. December 1702 viser, at der meget snart efter Landmilitzens Oprettelse opstod Strid om, til hvilket Gods en Karl skulde betragtes som henhørende.

Forholdet blev iøvrigt yderligere fæstnet ved Indførelse af de i det Foregaaende omtalte Reserveruller, der havde været benyttede paa Krongodserne og i Strølægderne i en Snes Aar, før de ved Forordningen af 8. Februar 1724 bleve paabudne for alt det øvrige Jordegods.

Jeg haaber saaledes at have viist, at det ikke er grebet ud af Luften, naar jeg har søgt at gjøre den Anskuelse gjældende, at der i Frederik den Fjerdes Tid ifølge Lovgivningen har hvilet et Stavnbaand paa den danske Bondestand.

Professor Holm gjør opmærksom paa, at Konsekvensen af min Opfattelse angaaende Stavnbaandets Indførelse vilde føre til den Urimelighed, at Bønderne af Mandkjøn efter deres første Altergang vilde være stavnsbundne for hele Livet, naar de ikke vare aftakkede Soldater. — Jeg indrømmer, at min Fremstilling herom har en Mangel, thi jeg burde udtrykkelig have tilføiet, at, da Forordningen af 19. Februar 1701 for en væsentlig Del er givet af Hensyn til Landmilitzen, maatte heraf følge, at ligesom Stavnbaandet bortfaldt for udtjente Soldater, saaledes maatte dette ogsaa være Tilfældet for Personer, der vare over Udskrivningsalderen, maaske ogsaa for Krøblinge og Andre, der vare absolut udygtige til Soldater-tjeneste; — dog maa erindres, at det ikke var Godseierne, men de Sessionsdeputerede, der havde at afgjøre, om en Soldat

var tjenstdygtig. At jeg har forudsat dette, fremgaaer isvrigt af, hvad jeg i min Afhandling i Historisk Tidsskr. 5. R. 5. Bd., Pag. 589 og 596 har anført om Grunden til Stavnsbaandet og om dets Varighed.

Skjøndt jeg ganske vist, som min ærede Modstander bemærker, nærmest anseer Sagen som et Lovfortolkningsspørgsmaal, overseer jeg ingenlunde de Argumenter imod min Fortolkning af Forordningen af 19. Februar 1701 og andre om Landmilitseen udgivne Lovbud, som hentes fra samtidige Udtalelser om Sagen, men jeg kan ikke tillægge slige Meningsyttringer afgjørende Betydning, naar de ikke ere baserede paa en grundig Behandling af de foreliggende Spørgsmaal. Anderledes stiller det sig med Meddelelser om faktiske Forhold, naar de efter Omstændighederne kunne antages som paalidelige. Til saadanne troer jeg ogsaa at have taget Hensyn, men maa isvrigt gjøre opmærksom paa, at det ikke er alle Vidnesbyrd fra hin Tid, der samstemme i, at Godseierne ei kunde forhindre Bønderkarles Flytning. Professor Holm erkjender selv, at Godseierne have brugt (misbrugt) Landmilitsanordningerne til at holde Karle tilbage i Lægderne, og det vides ikke, at der fra Regeringens Side paa en eftertrykkelig Maade er skredet ind for at forhindre saadant. De fleste Stridigheder om Landmilitseen hidrørte fra, at Godseierne ikke efter Pligt og Skyldighed leverede forsvarlige Soldater, og dette tog Regeringen sig af, saasom ved Forordningerne af 14. Juni 1701 og 27. Marts 1725 Post 1 Art. 3. — Dersom det virkelig havde forholdt sig saaledes, at en Godseier under ingen Omstændighed havde Ret til at nægte Flytning, havde der fra Regeringens Side været lige saa god Grund til her som ved hin Ulovlighed at optræde med et udtrykkeligt Lovbud derimod, og at Regeringen har været bekendt med, at Mandskab imod dets Villie blev holdt tilbage paa Jordegodserne, viser Professor Holms Meddelelser herom, men jeg kjender intet saadant Lovbud fra Frederik den Fjerde, og det er mig ikke vitterligt, at Spørgsmaalet har været prøvet ved Domstolene. Det første mig bekendte Lovbud, der gaaer i saadan Retning, er Forordningen af 4. Februar 1733 § 18, der bestemte, at en Karls

Flytning ei kunde nægtes, naar Husbonden ikke formaaede at skaffe ham en passende Tjeneste.

Jeg maa derfor fastholde, at en Godsieer — enten ifølge den Betydning, som jeg tror, at der kan tillægges Forordningen af 19. Februar 1701, eller efter en af Forholdene fremkaldt Nødvendighed, der havde sin Grund i Godseiernes ubetingede Forpligtelse til at skaffe Soldater — var i Frederik den Fjerdes Tid berettiget til at nægte Pas, naar vedkommende Karl agtedes anvendt til Indrullering eller var optagen i Reserverrullen, — dog kunde Flytning ikke nægtes, naar en Karl overtog Gaardfæste paa et andet Jordegods, men vel at mærke, naar „den Proprietarius, som fæster ham Gaarden, eller Karlen selv kan skaffe saa god en Karl igjen i den Fæstendes Sted, som ei alene er dygtig til Exercitien, men endog kan forestaae Bondens Avling“. Forordningen 27. December 1701 Afd. V. Art. 4.

Konsejlets Forslag til Forordningen af 5. Marts 1731 forekommer mig iøvrigt i og for sig at maatte være afgjørende. Som tidligere bemærket siges her med rene og klare Ord, at der, før Landmilitsen blev ophævet ved Forordningen af 30. Oktober 1730, havde været en saadan Tvang paa Bondestanden, som senere er givet Navn af Stavnbaandet, og at den var bortfalden derved, at Landmilitsen blev ophævet.

Det er forresten ret mærkeligt, at de samme Mænd, der som Medlemmer af Konsejlet indgave Forslag til Forordningen af 5. Marts 1731, et Aars Tid derefter erklærede, at Godseierne ikke paa Grund af Landmilitsen kunde hindre en Karls Flytning, thi deres Magt hertil var jo netop Kjendetegnet paa Tvangen, Stavnbaandet. Jeg har forsøgt paa at forklare denne Modsigelse som hidrørende fra en Unøjagtighed hos Meddeleren i Mnemosyne, men skal ikke modsige Professor Holm, naar han ei vil anse denne Forklaring som fyldestgørende. Forøvrigt skal jeg tilføie, at de Udtalelser af Konsejlets Medlemmer, som findes i deres Erklæring af 1732 (Mnemosyne II. 96) om den Skade, Landmilitsen havde forvoldt Bondestanden, ere i fuld Overensstemmelse med deres Yttringer i Forslaget til Forordningen af 5. Marts 1731.

Professoren anerkjender imidlertid Forslagets Paalidelighed og opstiller ikke Andet derimod, end at Konseilet ved den Tvang, der omtales i Forslaget, maa have ment den Misbrug, der gik i Svang med Landmilitsanordningerne. Dette afkræfter imidlertid ikke det Bevis, Aktstykket afgiver om selve Forholdets Beskaffenhed, men viser kun den formodede Oprindelse dertil. Det staaer urokket, at Tvangen havde været tilstede i Frederik den Fjerdes Tid, og jeg troer at have tilstrækkeligt vist, hvorledes den blev stadfæstet ved den Forordning, som udkom efter Indstillingen. Paafaldende vilde det være, hvis Konsejlet ogsaa her skulde have foreslaaet, at et alene ved Misbrug fremkaldt Forhold fremdeles skulde bestaa, men som lovligt.

At Anordningerne om Landmilitsen ere blevne misbrugte til Skade for Bondestanden, skal jeg ikke modsige, men jeg kan ikke tro paa, at denne Misbrug i Frederik den Fjerdes Tid er gaaet til en saadan Yderlighed, at Godseierne imod al Lov og Ret og mod Regjeringens fulde Vidende have kunnet bringe Bondestanden i en saadan Tilstand, at der med Føie kunde siges, at Mandskabet „hverken turde flytte fra Lægdet eller sig derfra bortsnige, og var altsaa ikkun Navnet af Vornedrettigheden ophævet, men i Gjerning og i sig selv var Mandskabet mere bundet, end det nogensinde tilforn havde været“. At Forholdene virkelig vare saaledes, kan dog ikke betvivles, og jeg mener, at Aarsagen dertil maa udledes af en Lovgivning, der forøvrigt erkjendes at være saare uheldig.

Jeg maa dog, da Professor Holm anerkjender det ovennævnte Aktstykkets Paalidelighed, antage, at han vil være enig med mig i, at her foreligger et utvivlsomt Vidnesbyrd om, at der i Frederik den Fjerdes Tid faktisk har hvilet et Stavnssaand paa den danske Bondestand, og at dette er en Følge af Landmilitsen, eller rettere sagt af den Maade, hvorpaa Rekrutteringen til denne var ordnet. Vore Anskuelser om Sagen afvige formentlig kun deri, at medens Professoren mener, at Forholdet alene var en Følge af Misbrug, holder jeg for, at det havde sin Hjemmel i Lovgivningen.

Men hvad enten Sagen forklares paa den ene eller paa den anden Maade, kommer man dog til det Resultat, at Stavnbaandet er ældre end fra Christian den Sjettes Tid, og jeg seer ikke rettere, end at dets Oprindelse maa henføres til et af Frederik den Fjerdes første Regeringsaar, nemlig 1701.

Den Mening, der i en nyere Tid har været den almindelige, nemlig at Stavnbaandet er indført i 1724 samtidig med Reserverullerne paa Proprietærgodset, turde saa fuldstændig være gjendreven af Professor Holm, at en yderligere Omtale desangaaende vil findes overflødig.

Efter at Foranstaaende var nedskrevet og indleveret til Optagelse i Historisk Tidsskrift, er jeg bleven opmærksom paa et Reskript af 4. Oktober 1720 og en kongelig Resolution af 18. Februar 1726, hvorefter Eiere af Lægder i Norge, som „ikke beboes af nogen Bonde“, skulde for egne Midler skaffe Soldater til samme, naar de bleve vacante.

Denne Bestemmelse blev senere omgaaet, hvilket General-procurør Christian Colbjørnsens ovenfor anførte Yttring viser, og dette udtales derhos i Præmisserne til Forordningen af 1. November 1799, ved hvilken Forordningen af 1705 blev ophævet. Om selve dette Forholds Beskaffenhed findes iøvrigt fra det norske Generalitet og Kommissariats-Kollegium en Udtalelse, der er optagen i Kancelliets Forslag af 4. Oktober 1799 til ovennævnte Forordning af 1. November samme Aar, og hvori blandt Andet siges om de saakaldte privilegerede Lægder i Norge:

„De udenfor Bondestanden værende Eiere af disse privilegerede Lægder tilegne sig, paa Grund af den Forpligtelse selv at skulle holde deres Lægder besatte med Soldater eller Dragoner, Ret over det unge Mandskab, som fødes paa deres Grund, hvoraf følger, at alt saadant Mandskab, som ikke afgives til Besættelse af Lægderne og saaledes enrolleres, er tabt for den kongelige Tjeneste og for Militair-Etaten samt for

den mod sine Underhavende sædel tænkende Lægdseier, og gaaer reent fri, medens enhver anden Bondekarl i Compagni-Districtet udenfor Proprietair-Lægderne bliver i Følge Anordningerne indførte i Rullerne og maa paa en eller anden Maade tjene, saa at disse Lægders egne Mandskabs Kaar ere mere fordelagtige end de øvrige Bønderkarles.

Den haarde og egennyttige Lægdseier øver derimod, under Paaskud af at maatte forsikre sig Folk til at besætte vacante Lægder med, en Magt over sit unge Mandskab, der er haarde end det ved Forordningen af 20. Juni 1788 for Danmark ophævede Stavnsbaand, da han tvinger dette til at forblive paa hans Gods eller Grund og til at tjene sig paa Vilkaar, han behager at foreslaa, og bruger Afgivelse til Soldat som et Tvangsmiddel mod den Opsætsige men Fritagelse for Krigstjeneste som en Belønning for den mere Føielige, samt, naar ingen af en Eiers egne Lægder er vacant og han dog anseer det nødvendigt at statuere et Exempel, paatager sig at besætte andre Proprietairers Lægd, hvilket ubehindret kan skee, da de Regler, som i Henseende til alle andre unge Menneskers Enrollering ere Sessions-Deputationen foreskrevne, ei gjælde her, men Eierne af et privilegeret Lægd kan fremstille, hvem han vil af sit unge Mandskab til Besættelse af det vacante Nummer, kun at det er en tjenstdygtig Karl.

Til de i Reskriptet af 4. Oktober 1720 ommeldte og saakaldte privilegerede Gaarde henregnes ei alene virkelige Avlsgaarde, hvilke som saadanne dyrkes og bruges af Kjøbmænd og andre Kjøbstadborgere, men tillige de Gaarde, hvilke, endskjøndt Avlingen overlades til en Anden, ere Eierne nyttige med Hensyn til deres øvrige Næringsveie.“

Indstillingen oplyser tilfældigvis, hvorledes der kan være Tale om tjenstpligtigt Mandskab paa en Gaard, der „ikke beboes af nogen Bonde“, idet der meddeles, at den første Anledning, der har været til at sætte Sagen i Bevægelse er den, at en Kjøbmand, der eiede en saadan Gaard, havde besværet sig over, at han ei kunde skaffe Soldater, da kun den ene af de Husmænd, der boede paa hans Grund, havde en Søn, og

da denne ikke var ældre end 13 Aar, kunde han ei anvendes til Soldatertjeneste.

Da Forordningen af 28. Februar 1705 og andre mig bekendte Lovbud fra den første Halvdel af forrige Aarhundrede ikke lægge andre Baand paa den norske Bondestands Flytningsfrihed end, at der nægtes de unge Mænd Ret til at forlade Lægderne henimod den Tid, da Udskrivningen til Soldatertjenesten skulde foregaa, maa jeg fremdeles antage, at en saadan Tvang som den, der skildres af Generalitetet og Kommissariats-Kollegiet, ikke har fundet Sted i Frederik den Fjerdes og Christian den Sjettes Tid, men ved Forordningen af 9. August 1754 var der, som foran omtalt, indført en Tvang paa det unge Mandskab, som ikke var mindre end Stavnabaandet i Danmark.

Forholdet paa de egentlige Jordegodser saa vel som paa Bønderlægderne synes efter Udtrykkene i Forordningen af 1. November 1799 at have været langt heldigere for Bondestanden, og den Mening, jeg tidligere har udtalt om, at Godseierne i Norge ikke, saaledes som i Danmark, havde Forpligtelse til at skaffe Soldater for vacante Lægder, findes formentlig bekræftet ved de ovenfor anførte Yttringer i Forslaget af 4. Oktober 1799 om Udskrivningen i Almindelighed, modsat Udskrivningen for de privilegerede Lægder.

Mærkeligt er det imidlertid at see, hvorledes Forpligtelse til at skaffe Soldater for et Lægd i Norge ogsaa der havde en Tvang i Følge med sig, der uden at Sandheden trædes for nær kunde kaldes et Stavnabaand.

Afsluttende Bemærkninger

til ovenstaaende Indlæg af Etatsraad Rasmussen.

Af E. Holm.

Da jeg antager, at Historisk Tidsskrifts Læsere ere grundig trætte af at høre tale om Frederik IV's Landmilitz og Stavnbaandets Indførelse, skal jeg vel vogte mig for at skrive en ny længere Artikel om denne Sag. Jeg ser oven i Kjøbet ej heller nogen Grund til at gjøre det, da Etatsraad Rasmussen, saa vidt jeg kan skjønne, ikke i sit sidste Indlæg har fremført et eneste nyt Datum imod den Opfattelse, jeg har gjort gjældende. Nogle faa Bemærkninger ville derfor være mig tilstrækkelige.

Med Hensyn til det ene Hovedpunkt i Bondestandens Stilling, Spørgsmaalet om Herremændenes Udskrivningsret, hvorpaa der i den nyere Tid er blevet lagt saa stor Vægt, er min ærede Modstander nu kommen mig saa meget imøde, som jeg vel kan forlange. Han indrømmer, at Herremændenes Ret til at vælge Soldater ikke havde stor Betydning som en Følge af Sessionernes Kassationsret, og at disse havde Magt til at fremtvinge, at de Rekrutter bleve stillede, som de vilde have. (Se ovenfor S. 160.)

Derimod er vor Uenighed om, hvorvidt Frederik har indført Stavnbaandet eller ikke, som det synes ulæggelig. Det Haab, jeg havde havt om at kunne overbevise Etatsraad Rasmussen, er slaaet komplet fejl. Idet jeg ved hans nye Indlæg nødes til at komme tilbage dertil, skal jeg begynde med at fastslaa følgende, der formentlig fremgaar klart af Debatten.

Det staar fast, at der — bortset fra det i 1702 hævede Vornedskab — ikke førend Forordningen af 4. Febr. 1733 er udstedt nogen Forordning eller Kundgjørelse, som ligefrem taler om Bøndernes Pligt til at blive et vist Antal Aar ved Fødestavnen, og der findes lige saa lidt noget Kongebud under Frederik IV, der giver Herremændene Ret til at forbyde Bønder paa deres Gods at flytte, naar de opsagde deres Tjeneste i rette Tid og paa lovlig Maade. (Se Etatsraad R.'s egne Ord S. 167.) Tvert imod har man en Række Udtalelser af Mænd i forskellige Stillinger, der klart og skarpt gaa ud paa, at det var en grov Krænkelser af den lovlige Orden, naar Herremændene nægtede eller havde nægtet Bønderne i slige Tilfælde at flytte, med andre Ord, naar de faktisk bandt dem til Stavnen. Det har været mig en stor Tilfredsstillelse, at min ærede Modstander indrømmer, at disse Ytringer pege i den Retning, jeg har paastaaet, og at de for saa vidt tale for mig; men han mener dog at kunne sætte sig ud over dem, idet han siger (S. 174), „at han ikke kan tillægge slige Meningsytringer afgjørende Betydning, fordi de ikke ere baserede paa en grundig Behandling af de foreliggende Spørgsmaal“. Jeg tilstaar, dette forbavser mig. Lad os se, hvem er det, der har fremsat disse Udtalelser, — vel at mærke de eneste samtidige Vidnesbyrd, vi have —, og hvor fremsættes de? Det er Amtmænd og Krigskommissærer, altsaa de Mænd, som netop i største Detalj havde med Landmilitzen at gjøre og bedre end nogen anden — ogsaa langt bedre end min ærede Modstander — kjendte Meningen af de forskellige Lovbestemmelser og Kundgjørelser, som stode i Forbindelse dermed, og det er Kristian VI's Konselj, af hvis Medlemmer Ivar Rosenkrantz og Ludvig Plessen en Række Aar netop i Landmilitzens Tid havde været Stiftamtmand (og Amtmænd) i Viborg og Aarhus Stifter. Det er fremdeles ikke løst eller i Forbigaaende, at de lade deres Opfattelse komme frem, det er i Erklæringer, de afgive som Embedsmænd, netop fordi de saa eller havde set Herremændene krænke den lovlige Orden. Skulle saadanne Erklæringer kun have Vægt, naar de ere ledsagede af en udførlig juridisk Udvikling? Det er en Mening, jeg antager, min ærede Modstander

bliver ene om at have. Jeg kan ikke andet end særlig nævne, at den ene af de Mænd, som afgav Erklæringen i Konseljjet, nemlig Ivar Rosenkrantz, stod i Spidsen for det danske Kancelli og altsaa nærmest var, hvad en Justitsminister er i vore Dage. Tror Etatsraad Rasmussen virkelig, at man kan afvise en saadan Mands Erklæring om, hvad der var gjældende Ret i et overordentlig vigtigt Forhold, som en løs Privatmening! Foruden at hans og de andre Embedsmænds Udtalelser dreje sig om Forholdene i Frederik IV's Tid, viser Konseljets Erklæring af 26. August 1782 tillige, hvorledes Forordningen af 5. Marts 1781 maa forstaas. Naar det i denne Betænkning hedder, „at Herremændene i Landmilitsens Tid ikke havde mere Ret til at holde en Karl mod sin Vilje paa Godset, end de nu have“, skulde man synes, at det er et uigjendriveligt Vidnesbyrd om, at de ikke havde den Ret i 1782, og at altsaa Forordningen af 5. Marts 1781 ikke kan have givet dem denne Ret, men at det, denne Forordning (ligesom den af 19. Februar 1701) vilde forhindre, var, at Bønderkarlene trode, at de, naar det behagede dem, kunde opsiges deres Tjeneste og flytte fra et Gods til et andet; de maatte kun gjøre det ved de lovlige Skiftetider, og de skulde have Pas og Skudsmaal. Imidlertid, end ikke her maa Konseljets Ord efter Etatsraad Rasmussens Mening have nogen Vægt (Side 168). Det er kun en Meningsytring om Forstaaelsen af et Lovsted, som man glat væk kan sætte sig ud over. Med andre Ord, Konseljjet har ikke vidst, hvad der var Tanken med den Forordning, det selv havde været Fader til! Og saadanne Undermaalere have Ivar Rosenkrantz og Brødrene Plessen været!

Jeg for min Del tilstaar, at naar jeg har slige Vidnesbyrd fra de mest kompetente Sider for mig, finder jeg det en paafaldende Dristighed hos min ærede Modstander, naar han i skarp Mod sætning til dem fastholder, hvad han tror at kunne faa ud ved Fortolkningen af forskellige Lovbestemmelser, som vitterlig maa have været forbavsende hullede og utydelige, naar de skulle give Støtte for Læren om Stavnbaandets lovlige Existens. Saaledes som Etatsraad Rasmussen i sin første Artikel imod mig fortolkede Forordningen af 19. Februar 1701, fik han, saa vidt man

kunde se, ganske vist paa en ret sindrig Maade et Stavnsbaand ud af den, men uheldigvis var det kun ved en Sammenblanding af Ordene „Soldat og Rytter“, der betegnede hvervede Soldater, med de udskrevne Landmilitssoldater. Nu ser jeg, at han vil have Bestemmelsen om Soldat og Rytter forklaret paa en anden Maade. Men idet han dog fastholder sin Paastand om, at denne Forordning indeholder et Paabud om et Stavnsbaand, bliver det en nødvendig Slutning deraf, at Forordningen har indført et Stavnsbaand for alle Mandspersoner efter den første Altergang hele Livet igjennem. Andet kan man efter hans Fortolkning af den ikke faa ud af den. Han har ganske vist gjort et Forsøg paa at værgе sig imod, at man trækker denne for ham ubehagelige Konsekvens, idet han uden videre opstiller den Sætning, at Stavnsbaandet, som Forordningen indførte, bortfaldt for udtjente Soldater. Men hvoraf véd han det? Det er et komplet Postulat. Forordningen har ikke et Ord derom, den taler ikke om andre aftakkede Soldater end de hvervede (se min Artikel i 5. Bind S. 610).

Ligesom jeg saaledes maa fastholde Umuligheden af at fortolke Forordningen af 19. Februar 1701 paa den af min ærede Modstander anførte Maade, saaledes maa jeg stadig finde det naturligt at opfatte Forordningen af 30. Decbr. 1702 § 21 som pegende paa Flytningsfriheden. Det er ikke nøjagtigt, hvad han siger S. 169, at denne § er aldeles tilsvarende til den af 4. Febr. 1733 § 23; det er saaledes værd at lægge Mærke til, at man i den sidstnævnte § ikke finder de Ord, med hvilke den anden ender: „Og skulde nogen hindre de fri Karle at flytte i anden Mands Tjeneste, naar de, som meldt er, deres Tjeneste lovlig opsagt have, da skal de anses efter næst forbemeldte Lovens 9. Art. pag. 554.“ Efter Stavnsbaandets Indførelse 1733 passede et saadant Sted unøgtelig slet ikke mere.

Naar Etatsraad R. netop i Forbindelse hermed stærkt fremhæver (S. 170) det utænkelige i en Ordning, hvorefter Mandskabet skulde kunne unddrage sig Værnepligten ved at flytte ind paa et andet Jordegods, da træffer det sig saa uheldigt for ham, at han atter her har klare Vidnesbyrd imod sig. Jeg

har, hvad der maa være undgaaet hans Opmærksomhed, i min Afhandling om Frederik IV's Landmilitz o. s. v. (Hist. Tidsskr. V. 4. S. 608) fremhævet Udtalelser af Krigskommissærer, der vise, at netop slige — og det aldeles lovlige — Flytninger fandt Sted, og at de lagde Udskrivningen store Hindringer i Vejen.

Ikke mindre har Etatsraaden Uret, naar han vil frakjende det Vidnesbyrd om Flytningsfriheden Vægt, som jeg har anført i min Replik (S. 613) ved at nævne en Kontrakt mellem Grev C. D. Reventlow og hans unge Godsmandskab, hvorefter de forpligtede sig til at blive paa Godset, imedens han hvervede Soldater til at træde i Stedet for de Rekruter, der skulde stilles fra Godset. Der er ikke, som min ærede Modstander fremstiller det, Tale om nogle enkelte Karle, der fik Stedfortrædere ved de hvervede Soldater, og som Grev Reventlow derfor lod forpligte sig til at blive paa Godset, da de ellers ved at sættes i Klasse med udtjente Karle kunde flytte, hvorhen de vilde. Det er det unge Mandskab paa Godset i Almindelighed, han af Godsejerhensyn har villet holde tilbage, idet han, benyttende sig af Uviljen imod Krigstjenesten, har tilbudt det, at de skulde slippe for at komme til Session derved, at han hvervede et vist Antal. Man har da, mener jeg, god Ret til at spørge, hvorfor han skulde have indladt sig paa en saadan Kontrakt, hvis der var et Stavnsbaand.

Ved Siden af, hvad Etatsraad R. har ment at kunne faa ud ad Lovfortolkningens Vej, har han atter lagt megen Vægt paa den af Stampe allerede fremsatte Sætning, at naar Godsejerne havde den Pligt at stille Rekruter, maatte de ogsaa have Ret til at holde disse paa Godset for at kunne opfylde deres Pligt. Ligesom det nu i Almindelighed er klart, hvad jeg allerede tidligere har fremsat, at en saadan Fornuftslutning ingen Vægt har, naar der er positive Vidnesbyrd om, at Regeringen ikke viste Herremændene dette Hensyn, saaledes har jeg nævnt, at Herremændene i Norge havde den samme Pligt, uagtet der vitterlig intet Stavnsbaand var der oppe. Idet Etatsraad R. bestemt benægter dette, har han paastaaet (S. 162), at jeg havde Uret i at sige, at den norske Landmilitzforordning af 28. Febr. 1705 § 24 *mutatis mutandis* ordret svarer til For-

ordningen for den danske Landmilitz af 30. Decbr. 1702 § 1. Jeg nødes til som Svar derpaa at aftrykke de tvende Paragrafer, skjønt de desto værre ere temmelig lange.

Forordn. af 30. Decbr. 1702 § 1.

Saaom paa mange Steder Proprietarierne ej have givet Amtmændene tilkjende, før Sessionen er holdet, hvad Karle de til Bøndergaardens Fæste behøve, at andre i deres Sted efter Forordningen af den 27. Decbr. 1701 igjen til Exerice kunde præsenteres, den største Del af Kapitainerne ej heller haver givet Proprietarierne tilkjende, førend Sessionen holdes, hvilke Karle de formente at være udygtige og burde kasseres, at de kunde være betænkt paa andre i deres Sted at forskaaffe og for Sessionen at lade præsentrere: Saa ville Vi hermed allernaadigst have anordnet og befalet, at saavel Vores Grever og Friherrer, som andre Proprietarier skal tiltænkte være, naar nogen enrolleret Karl til Bondegaards Fæste behøves, det for Amtmanden og Kapitainen, enhver i sin Distrikt strax at tilkjendegive, og da *ad interim* en anden dygtig Karl i dens Sted, som til Fæste forlanges, at præsentrere. Saa skal og Obersterne hermed allernaadigst være anbefalet at tilholde Kapitainerne at tilkjendegive vedkommende Grever, Friherrer, Amtmænd og Proprietarier, samt Lægdsmand for Strøgset, hvilke Karle de formene at være udygtige, enten formedelst Sygdom, Skade, Alderdom eller i andre Maader, paa det af de dyg-

Forordn. af 28. Febr. 1705 § 24.

Kapitainerne skal altid, førend Sessionen begynder, angive dem, som kunde eragtes at være udygtige og burde kasseres, paa det naar Sessionen holdes der kunde tænkes paa, andre i deres Sted at forskaaffes og for Sessionen at præsentreres, og ville Vi hermed allernaadigst have anordnet og befalet, at saavel Vores Grever og Friherrer som andre Proprietarier eller Selvejere over deres Gaarde skal tiltænkte være, naar nogen enrolleret Karl til Bondegaards Bøxel (o: Fæste) behøves, det for Amtmanden og Kapitainen, enhver i sin Distrikt strax at tilkjendegive, og da *ad interim* en anden dygtig Karl i dens Sted, som til Bøxel forlanges, at præsentrere. Saa skal og Obersterne hermed allernaadigst være anbefalet at tilholde Kapitainerne at tilkjendegive vedkommende Ejermænd over Godset, Amtmand, Foged, Sørenskriver og Lægdsmand, hvilke Karle de formene at være udygtige, enten formedelst Sygdom, Skade, Alderdom eller i andre Maader, paa det af de dygtigste

tigste Karle i Stedet kan komme og til næstholdende Session til Enrollering og de Deputerede i Sessionen deres Approbation werde præsenteret. Kapitainerne skal ellers, enhver for sit Kompagni, indgive til Obersterne 6 Uger, før Sessionen holdes, en rigtig Liste ved Nummer paa begge Slags Angivelser og Forandringer og enhver Oberst derefter for sit Regiment deraf en rigtig Extrakt under sin Haand til Landkommisarien at indgive, paa det at han kan vide 4 Uger, førend Sessionen holdes, hvad Forandringer der kan være, at han desbedre kan vide ved Plakater i hver Stift at regulere Tiden og hvor mange Dage Sessionen paa hver Sted behøver, at Officererne og Landmanden ej skal werde opholdet, men strax expederes

Karle i Stedet kan komme og til næstholdende Session til Enrollering og de Deputerede i Sessionen deres Approbation werde præsenteret. Kapitainerne skal ellers, enhver for sit Kompagni, indgive til Obersterne 6 Uger, før Sessionen holdes, en rigtig Liste ved Nummer paa begge Slags Angivelser og Forandringer, og enhver Oberst derefter for sit Regiment deraf en rigtig Extrakt under sin Haand til Krigskommisæren indsende, paa det at han kan vide 4 Uger, førend Sessionen holdes, hvad Forandringer der kan være, at han desbedre kan vide ved Plakater i hver Stift at regulere Tiden, og hvor mange Dage Sessionen paa hver Sted behøver, at Officererne og Landmanden ej skal werde opholdet, men strax expederes.

Jeg vil herefter overlade Læseren at dømme om Etatsraad Rasmussens Paastand, at disse Paragrafer ingenlunde „*mutatis mutandis*“ svare til hinanden. Der er, som enhver ser, ingen anden Forskjel, end at nogle Udtryk nødvendigvis maatte blive noget forskellige som en Følge af, at medens Selvejerne vare forsvindende i Danmark, udgjorde de i Norge et meget stort Tal, saa at mangfoldige Lægder bestod af dem, et Forhold, der selvfølgelig i adskillige Enkeltheder fremkaldte Forskjel ved Ordningen af de tvende Landmilitser og ogsaa gjorde en Forordning som den af 19. Februar 1701 mindre nødvendig der end i Danmark. I begge Paragrafferne stilles, som det fremdeles vil ses, Godsejerne aldeles ens. Men hvad kan da være mere forbavsende, end at min ærede Modstander paastaar, at „medens Forordningen af 1702 forudsætter, at det er Godsejerne, der skulle være betænkte paa at skaffe Soldater i Stedet for Folk, der ej vare tjenstdygtige, nævner Forordningen af 1705 § 24 aldeles ikke Godsejerne i dette

Forhold“. De to aftrykte Paragraffer nævne udtrykkelig ganske paa samme Maade Godsejerne som dem, der foruden Embedsmænd og Lægdsmand skulde have Underretning om, hvilke Karle der vare tjenstdygtige, for at der i disses Sted kunde blive stillet nye Rekrutter. Ligger der ikke deri en klar Antydning af, at det var en Forpligtelse for Godsejerne i Norge som i Danmark at skaffe saadanne tilveje?

Medens min ærede Modstander — og det altsaa sikkert med Urette — benægter de norske Godsejeres Forpligtelse til at stille Soldater, indrømmer han, at det paahvilede Lægderne i Norge, og han mener, at det var Brugerne eller Beboerne af disse, der maatte leveré Soldaterne (S. 163). Sæt nu, at han havde Ret heri ogsaa for Lejlændingernes (Fæstebøndernes) Vedkommende paa de private Godser, hvordan bliver saa Forholdet? Vi faa da f. Ex. under den store nordiske Krig, da hver Fuldgård udgjorde et Lægd, de faa Opsiddere, der havde en saadan Gaard som Eje eller i Fæste, gjorde ansvarlige for, at der blev stillet en Soldat for Lægdet. Men hvilken Magt havde de, hvis de selv f. Ex. vare ældre Mænd uden voxne Sønner, til at sikre sig, at en Tjenestekarl i Lægdet kunde stilles som Soldat? Stavnbaand var der ikke, og naar nu de, der vare i den værnepligtige Alder, flyttede bort til Lægder, hvor de ikke vare udsatte for Udskrivning, blev Stillingen for Fuldgårdens Ejere eller Brugere netop den, som Etatsraad R. mener, er utænkelig i Danmark. Naar han finder det utroligt, at Proprietærerne i dette sidste Land kunde have Forpligtelse til at stille Soldater uden at have et Stavnbaand til Hjælp, hvorledes kan han da finde det mindre utroligt, hvad han selv siger, var Tilfældet, at nemlig Lægdernes Beboere eller Brugere havde samme Pligt. Allevegne, hvor et Lægd ved Fortidens Hørordninger blev gjort ansvarligt for at stille en Rekrut, er den Vanskelighed kommet frem, som man efter Stampes lidet heldige Exempel har ment, gjorde Antagelsen af et Stavnbaand i Danmark nødvendig allerede under Frederik IV. Hvorfor, fristes man til at spørge, har det da ikke ogsaa — bortset fra Vornedskabets Omraade — existeret under Kristian V i den Tid, denne lod Proprietærerne være ansvarlige for, at

der blev skaffet Landsoldater? Det hele Forhold danner et Sidestykke til, at Herremændene baade i Danmark og i Norge maatte betale Skatter for de øde Bøndergaarde, uagtet de i de vornedfri Dele af Staten ingen Magt havde til at faa disse Gaarde besatte. Naturligvis virkede Følelsen af Vanskeligheden ved Udskrivningen under Kristian VI med til, at Regeringen indførte Stavnshaandets, og i Norge fremkaldte den senere Tvangsforholdsregler, der vare af beslægtet Natur, men paa Grund af Proprietærgodsets ringe Udbredelse dog havde en ulige mildere Karakter. Under Frederik IV derimod viste Virkningerne af det slette Lægdssystem i den Henseende sig endnu kun som grove Misbrug. At det allerede dengang havde havt Stavnshaandets lovlige Indførelse som Konsekvens, har min ærede Modstander ligesaa lidt kunnet bevise ved sit sidste Indlæg, som det er lykkedes ham eller nogen anden tidligere.

Litteratur og Kritik.

A. Heise: Familien Rosenkrantz's Historie. II.

Erik Ottensesen Rosenkrantz's Efterkommere c. 1500—1550.
(O. m. T.: Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundrede. Første Halvbind. Hovedlinierne til c. 1550. Med Diplomatarium 1500—1572.) Kbhvn. 1882. (297 + 204 SS.)

Ligesom det neppe vil møde Modsigelse fra nogen Historikers Side, naar Familien Rosenkrantz betegnes som den berømteste og anseeligste af de gamle danske Adelslægter — som Toppunktet af det indfødte Aristokrati —, saaledes tør man ogsaa uden at frygte nogen Indvending trygt sige, at et prægtigere Verk om en enkelt Slægt ikke findes i den danske Litteratur end det i Overskriften nævnte, hvoraf to svære Bind allerede i flere Aar foreligge, og hvortil efter tidligere Forlydende i det mindste et tredie skulde have sluttet sig, efter hvis Fremkomst nærværende Anmelder havde lovet dette Tidsskrifts Redaction en samlet Anmeldelse af de to sidste Bind, idet første allerede er anmeldt i den første Del af indeværende Række af Tidsskriftet og det netop af den samme Mand, der senere har udgivet andet Bind, og som dengang i sin Anmeldelse udtalte Ønsket om, at Udgivelsen af første Bind snart maatte følges af andet. Hvis nærværende Anmelder kort efter sidstnævntes Trykning var kommen til at anmelde dette, vilde han visselig have udtalt et lignende Ønske for tredie Binds snarlige Fremkomst; men da det nu har vist sig, at et saadant Ønske ikke vil gaa i Opfyldelse, idet Stoffet til tredie Del er begyndt at meddeles netop i nærværende Tidsskrift, har An-

melderer ikke troet at burde vente længere med Opfyldelsen af sit Løfte.

Det maa erkjendes at være et smukt Monument, den nulevende Generation af Slægten Rosenkrantz har reist over sine berømte Forfædre i Middelalderen, kun Skade, at ikke det næste Par Aarhundreder af Slægtens Historie faar en til Begyndelsen svarende Behandling! Det er begribeligt, at de store Opofrelser, et saadant Verk fordrer, — maaske ogsaa Tabet af en Hoveddrivfjær til Foretagendets Iverksettelse — i Forening have virket til Standsning eller rettere sagt til Fortsættelse under en mindre tilfredsstillende Form, men den mere udenforstaaende Betragter kan ikke andet end beklage Resultatet og vil blot udtale det Haab, at samme ikke maa være fremkaldt ved Mangelen paa den Interesse, hvortil Udgiveren af første Del i Forordet appellerer, og som altsaa først og fremst skulde ventes hos den nulevende Generation af Slægten selv og dernæst hos hele det danske Aristokrati. Anmelderen nærer nemlig virkelig nogen Frygt i denne Henseende, naar han erindrer sig den altfor ringe Interesse, der blev det smukke og betimelige Verk tildelt, som DHrr. Bricka og Gjellerup satte i Gang: „Den danske Adel“, et kritisk Optryk af Personalierne i en Del af de mange adelige Ligprædikener, af hvilke flere nu kun eksistere i et eller to Exemplarer og altsaa have Manuscripters Sjældenhed. Af dette Arbejde, der dog særligt maatte antages at interessere Adelen, foreligger allerede i ti Aar den første Del, medens Fortsættelsen ikke har kunnet udkomme paa Grund af manglende Interesse hos de nærmest angjældende. Ja selv en saa praktisk brugbar, man kunde næsten sige: uundværlig Haandbog som Hiort-Lorenzens og Thisets „Danmarks Adels Aarbog“ har neppe mødt den Paa-skjønnelse, den netop inden Aristokratiets Rækker saa fuldt ud fortjener og burde kunne gjøre Regning paa. Det synes derfor ikke usandsynligt, at en lignende Ligeegyldighed hos Standsfællerne har gjort sig gjældende ligeoverfor „Familien Rosenkrantz“ og bidraget til at fremkalde det Resultat, som Anmelderen høilig beklager, og som giver ham Lyst til at forsøge, om muligt herigjennem (Medlemsfortegnelsen giver

desværre ikke Haab om at naa frem til ret mange af de angjældendes Øren), at gjøre en Betragtning gjældende ligeoverfor sine fjerne Frænder blandt den danske Adel, Frænder gjennem en ligebyrdig Nødstammen ikke alene fra de forskjellige Linier af Familien Rosenkrantz, men ogsaa fra flere af de i Verket omhandlede store Patriarcher blandt den øvrige danske Adel som Tyge Krabbe, Mogens Gøye, Mogens Munk, Jørgen Rud o. fl. Hvad Anmelderen altsaa ønsker at fremhæve er den specielle Fornøielse eller Tilfredsstillelse, som det giver at læse om sine egne Forfædres Bedrifter, naar disse ere saa nøie og som oftest paa en smuk eller betydningsfuld Maade forbundne med de største Begivenheder i Fædrelandets Historie, hvad der ogsaa paa samme Tid opfordrer og maner den nulevende Generation af den danske Adel til, saavidt muligt, at gjøre sig disse store Aner værdig paa den Maade, som Nutidens Forhold udkræve, hvad enten det nu maatte være paa Statsmandens, Krigerens, Videnskabsmandens, Godseierens eller Embedsmandens Bane. Og netop denne historiske og sociale Vækkelse, som deslige Verker som „Familien Rosenkrantz“ eller „Den danske Adel“ frembringe eller i alle Fald kunne frembringe, turde være deres allerbedste Frugt, deres literære og videnskabelige Betydning forøvrigt ufortalt. Det turde maaske indvendes, at den indfødte gamle danske Adel nu er lidet talrig (omtrent et Snes Familier), og at flere af disse ere temmelig reducerede i social og økonomisk Henseende, saa at de ovenfor fremsatte Betragtninger kun faa liden Anvendelse og Almengyldighed; men hertil svares, at næsten alle de betydeligere fremmede Adelsslægter, der i 100 à 200 Aar have været bosatte i Danmark, nu ere fuldstændig nationaliserede og gjennem ligebyrdige Forbindelser med den danske Adel saa fuldstændig opgaaede i denne, at det ovenfor fremhævede Forhold til den ældre danske Adel ogsaa fuldt ud gjælder dem. Dette er ogsaa Tilfældet med ikke saa ganske faa af de anseeligere i de to sidste Aarhundreder adlede Slægter, der gjennem standsmæssige Ægteskaber inden den gamle danske Adel maa, ligesom de nævnte fremmede Familier, være at betragte som

retmæssige Arvetagere efter hin, ogsaa hvad dens Traditioner angaar.

Var det første Bind af „Familien Rosenkrantz“ en i det væsentlige tilfredsstillende Behandling af Familiehistoriens ældste Del, om det end af og til kunde bemærkes, at Forfatteren ikke specielt var Historiker, saa har andet Bind selv for Fagmænd et saa betydeligt Værd, som man var berettiget til at vente det af et Verk af Dr. Heise, der netop her behandlede det Tidsrum af Familiens Historie, hvori han ved en Række af dygtige Arbejder har vist sig at være saa vel hjemme som neppe nogen anden dansk Historiker siden Professor Allens Død ¹⁾. Verket er derfor for den første Halvdel af det 16de Aarhundrede omtrent blevet et Stykke Danmarks-historie, idet Medlemmer af den Rosenkrantziske Slægtskabs- og Svogerskabskreds spillede en større eller mindre Rolle i alle Tidens vigtigere Begivenheder, som derfor med fuld Ret have kunnet finde Plads i Verket, og som ere fremstillede med hele den Udførlighed og Nøiagtighed, som Forfatterens indgaaende Kjendskab til de ældre og nyere Kilder for dette Tidsrums Historie tillod ham at udfolde. Der er kun den ene Betænkelighed ved at planlægge en Familiehistorie i den Udførlighed som den Rosenkrantziske: den at det nødvendige Substrat af Interesse eller Pengemidler skal slippe op hos dem, der have sat Foretagendet i Gang, og noget saadant har vel her fundet Sted, siden andet Bind ogsaa synes at skulle blive sidste. Imidlertid maa alle, hvem Verkets Fortsættelse ligger paa Hjertet, glæde sig over, at det Arbejde, Dr. Heise har anvendt derpaa, ikke gaar tabt, idet Historisk Tidsskrifts Redaction har paataget sig efterhaanden at fremføre for sine Læsere, hvad der allerede var udarbejdet, en Beslutning, som Anmelderen og formentlig mange med ham hilser med Glæde.

¹⁾ Det maa dog her bemærkes, hvad Forfatteren af 2det Bind fremhæver i sin Fortale, at Udarbejdelsen kun blev ham mulig derved, at 1ste Binds Forfatter, Kammerherre Barner, stillede til hans Disposition sine betydelige Samlinger til Fortsættelsen af Familiehistorien.

Vel er det kun tre Generationer af Slægten, som andet Bind af „Familien Rosenkrantz“ omfatter, men baade ere disse i sig selv talrige, og de indeslutte i sig en saa stor Del af sin Tids mest fremtrædende Personer blandt det danske Aristokrati som neppe noget andet Tidsrum af Familiehistorien før eller siden, idet de fleste ere Rigsraader eller dermed forene de endnu høiere Stillinger som Rigens Hofmester og Rigens Marsk. Af Slægtens egne mere fremtrædende Mænd omhandles saaledes Rigsraaden og Hofmesteren Hr. Niels Erikssøn (Rosenkrantz) til Bjørnholm († 1516) og hans Frue Birgitte Olufsdatter (Thott) til Vallø, Rigsraaden Holger Erikssøn (Rosenkrantz) til Boller († 1496) og hans bekendte (anden) Frue Anne Meinstrup (dræbt 1535), Rigsraaden Hr. Oluf Nilssøn R. til Vallø († 1545) og dennes Brødre Hr. Henrik R. til Bjørnholm († 1537) og Christopher R. til Skjern († 1501), Rigsraaden Hr. Otte Holgerssøn R. til Boller († 1525) og Broderen Holger Holgerssøn R. til Boller († 1534). Blandt de i Slægten indgiftede Mænd mærkes i første Generation: Hr. Hans v. Ahlefeldt til Tørning († 1500), Rigsraaden Jørgen Rud til Vedby († 1504), Rigsraaden og Marsken Hr. Eskil Gøye til Krænkerup etc. († 1506), Rigsraaden Hr. Predbjørn Podebusk til Vosborg († 1541); i den anden Generation: Rigsraaden og Marsken Hr. Tyge Krabbe til Bustrup († 1541), Rigsraaden og Marsken Erik Banner til Asdal; i tredie Generation: Rigsraaden Hr. Axel Brahe til Krogholm († 1551) samt Ridderne Albert Glob til Vellumgaard († c. 1518) og Christiern Friis til Krastrup († 1561). Blandt disse ville de nulevende ældre danske Adelsslægter finde en Mængde af sine Forfædre, fra flere af dem ville de findes at nedstamme en Mangfoldighed af Gange.

Medens Texten i anden Del af Verket udgjør c. 300 Sider, ledsages den af et omtrent ligesaa stort Diplomatarium, indeholdende en stor Del af Kilderne for Fremstillingen i den forudgaaende Textafdeling. Hovedmassen af de her aftrykte Breve og Documenter er hentet fra Geheimearchivets Samlinger og fra „Adelsbrevene“ i det store kgl. Bibliothek. Næsten samtlige ere før utrykte og give derfor en stor Mængde

nye Oplysninger, ikke alene til Adelshistorien men ogsaa for en ikke ringe Del til dansk Historie i Almindelighed. Paa Grund af den store Mængde Jordegods, som gjennem Holger Erikssøn (Rosenkrantz's) første Frue Margrete Flemming tilfaldt Sønnen eller rettere dennes Børn, og hvorom saa heftige Stridigheder opstod med Hr. Vincents Lunge og hans Svigermoder Fru Ingerd Ottesdatter (Rømer), kommer Forfatteren ogsaa ind paa Skildringen af en Del norske Forhold og Begivenheder paa Reformationstiden, og hertil svarer da ogsaa i Diplomatariet adskillige Documenter, der tildels ere hentede fra Münchener-Samlingen i det Norske Rigsarchiv, og som altsaa ogsaa ville indgaa eller ere indgaaede i det Norske Diplomatarium. Documenternes Antal i denne Afdeling udgjør ikke mindre end 226 foruden de mange, der kun ere meddelte i Uddrag, da de forud ere trykte andensteds.

Efter almindelig Skik skal Anmelderen forsøge at meddele nogle Berigtigelser og gjøre nogle Bemærkninger ved et Par Punkter i Bogen, om ogsaa kun for at vise, at han har læst den med Opmærksomhed.

I Noten S. 101 kaldes Kantsleren Morten Krabbe Domprovst i Oslo; denne Slags Prælat fandtes imidlertid ikke ved Domkirken i Oslo (St. Halvards Kirke) men ved det kongelige Capel, Mariekirken, og denne Stilling var altid forenet med Kantslerens; ligeledes er det en Erindringsfeil, naar han siges udseet til Biskop i Oslo, der skulde staa: - Bergen. S. 137 findes tre Gange den underlige Form „Akkershus“ for Akers- eller Agershus. S. 147 findes der ikke ganske faa Feil og uheldige Former i Gjengivelsen af Navnene paa Junker Hans Sigurdssøns Jordegods; de correctere Former ville sees i Langes Efterretninger om Besidderne af Giske i N. Tidsskr. f. Vidensk. og Lit. IV S. 73 f. Med Hensyn til Stamtavlen S. 148 kan det bemærkes, at det uagtet Fru Ingerd Erlandsdatters egen Angivelse af sit Slægtskab til Hr. Sigurd Jonsøn („Moders Morbroder“) nok alligevel bliver sandsynligt, at hun har glemt et Led (Mormoders Morbroder), og at Stamtavlen altsaa maa stilles saaledes, som Lange har gjort paa anførte Sted S. 73, uagtet derved rigtignok den Besynderlighed opstaar, at der i

den ellers vel kjendte Slægtskabskreds bliver — i alle Fald for Tiden — en ukjendt Ægtemand. Men der kan heller ikke i de nu bekjendte Kilder paavises nogen Gudrun Alfsdatter, der skulde kunne være en Datter af Hr. Alf Haraldssøn (ikke Knudssøn¹⁾) Bolt til Thom († 1412). Sammesteds skrives Fru Ingerd Erlandsdatters første Mand (ligesom ogsaa S. 146) til Haranger; denne Gaards rette Navn er Hananger (paa Lister), ligesom Bo Flemming bør skrives til Næssøen (i Asker), ikke til Nes, hvorved ellers forstaas en Sædegaard i Borge ved Frederiksstad.

Det siger sig selv, at disse smaa Indvendinger, der uden alle gjælde Ting, der kun i ringe Grad angaa Bogens Hovedemne, ikke i nogen Grad kunne tjene til at rokke den gunstige Dom, som uden Tvivl enhver dansk eller norsk Historiker vil fælde om dette Verk, og som alle derfor vistnok havde ønsket fortsat saa langt ned i Tiden som muligt; maaske tør det være en fjernere Fremtid forbeholdt at lade dette Ønske gaa i Opfyldelse.

¹⁾ Denne Feil er allerede bemærket af Forfatteren selv.

H. J. Nultfeldt-Kaas.

**Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur
vedrørende Danmarks Historie**

for

Aaret 1884.

Ved **W. Møllerup.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex monumentis Germaniae historicis recusi. Vita Anskarii auctore *Rimberto*. Accedit vita Rimberti. Rec. *G. Waitz*. 100 S. Hannover.

Chronicles of the reigns of Stephen, Henry II., and Richard I. vol. I—II. Edited by *Richard Howlett*. London.

2. Del. S. 585—785 indeholder: Stephani Rothomagensis Monachi Beccensis poema, cui titulus «Draco Normannicus».

Thómas Saga Erkebyskups. A Life of archbishop Thomas Becket in Icelandic with english translation, notes and glossary, edited by *Eirik Magnusson*. vol. II. London 1883. (Chron. a. Mem. of Great Britain No. 65. 2.)

Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrh. 19. Bd. Die Chroniken der niedersächsischen Städte. Lübeck. 1. Bd. XV + 597 S. Leipzig.

Indeholder Dettmars Kronik, udgivet af *K. Koppmann*.

Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. Im Auftrage d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. hrsg. v. *P. Hasse*. 1. Bd. (786—1250.) 1—3. Lieferung. 232 S. Hamburg. 4°.

Les Registres d'Innocent IV, publ. par *Élie Berger*. Tome I. Paris 1881—84. 4°.

Omfatter Aarene 1243—1248.

Les Registres de Boniface VIII, publ. par *M. Faucon et Antoine Thomas*. 1. fascicule. Paris. 4°.

Omfatter Aaret 1295.

Meklenburgisches Urkundenbuch. Herausg. von dem Verein f. meklenburg. Geschichte und Altherrthumskunde. 13. Band. 1351—1355. 715 S. Schwerin. 4°.

G. Toepke. Die Matrikel der Universität Heidelberg vom 1386 bis 1662. 1. Theil. Von 1386 bis 1553. 697 S. Heidelberg.

Svenskt Diplomatarium från och med år 1401. 1. Delen. 4. Häftet. S. 701—806. 2. Delen. 4. Häftet. S. 577—748. Sthlm. 4°.

Urkundenbuch der Stadt Lübeck. 7. Theil. 1427—1440. 934 S. Lübeck. 4°.

H. Hildebrand. Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. v. Bunge. 8. Band. XXXVII + 687 S. Riga. 4°.

Indeholder Aktstykker fra Maj 1429 til 1435, som give mange Oplysninger til dansk Historie i det omhandlede Tidsrum.

Urkundenbuch zur Geschichte d. Herzöge v. Braunschweig und Lüneburg. Gesammelt u. herausg. von *Sudendorff*. 11. Th. 3. Abth. Bearb. von *Sattler*. Göttingen. 4°.

Acten der Ständetage Ost- und Westpreuzsens. Hrsg. von *Toepfen*. Bd. III. Lief. 2 (Slutning). Bd. IV. Lief. 1. Leipzig. Indeholder Aktstykker fra Juni 1452 til Marts 1454.

Les registres de Benoit XI, publ. par *Ch. Grandjean*. Fasc. 1—2. 543 S. Paris 1883—84. 4°.

Fra Novbr. 1503 til Marts 1504.

Leonis X. pontificis maximi regesta, edidit *Jos. Cardinalis Hergenroether*. Fasc. I—II. 256 S. Friburgi Brisgoviae. 4°.

Fra 13. Marts 1513 til 24. Aug. 1513.

Diplomatarium Norvegicum. Saml. og udg. af *C. R. Unger* og *H. J. Huitfeldt-Kaas*. 11. Samling. 2. Halvdel. S. 417—912. Christiania.

Bidrag till Skandinaviens Historia ur utländska arkiver samlade och utgifna af *C. G. Styffe*. 5. Delen. Sverige under de yngre Sturarne, särdeles under Svante Nilsson, 1504—1520. CLXVIII + 668 S. Sthlm.

Diarii Udinesi dall' a. 1508 al 1541 di *Leon. e Greg. Amaseo e Gio. Azia*. Venezia. (Monum. editi dalla r. dep. Venetia di storia patria. vol. XI.)

S. 365, 397, 474 findes Oplysninger om Christiern II.s Datter, g. m. Hert. af Milano.

Letters and Papers foreign and domestic of the reign of Henry VIII. Arranged by *James Gairdner*. vol. VII. London 1883.

Omfatter Aaret 1534.

Harald Hjærne. De äldsta svensk-ryska legationsakterna. Efter Originalen i Stockholm och Moskva. 119 S. Upsala.

Indeholder. 1. Ryska kanalianteckningar om förhandlingar mellan Konung Gustaf I. og tsar Ivan Vasilievitch. (1555—60.) 2. Handlingar angående Knut Eriksons med fleres beskickning till Novgorod 1524. 3. Handlingar angående Erik Flemmings beskickning till Moskva 1526. — Talrige Oplysninger til dansk Historie.

C. Schirren. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen Geh. Archiv zu Kopenhagen. Band II. 385 S. Reval. (Archiv f. die Gesch. Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Band X.)

Fra 1559—1560, 1. Juli.

Konung Erik XIV's Nämnds Dombok. Af Kongl. samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia utg. genom *Carl Silfverstolpe*. 332 S. Sthlm. (Udgjør 13. Dels 1. Afdeling af Samfundets Handlinger.)

Smlgn. Historisk Tidskrift 5. Række III. 768—69.

Norske Rigs-Registranter tildeels i Uddrag. 8. Bind. 1641—1648. Ved *Otto Gr. Lundh*. 663 S. Christiania.

Calender of State Papers. Domestic series. 1656—57. London. 1883.

Urkunden und Actenstücke zur Gesch. des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. 8. Bd. Politische Verhandlungen. 5. Bd. Hrg. von *Erdmannsdörfer*. VIII + 751 S. Berlin.

Med dette Bind afsluttes Værket, efterat 9de og 10de Bind allerede tidligere ere udkomne. Det indeholder Aktstykker til Tidsrummet 1651—1660, og er særlig af Betydning for Tidsrummet 1657—1660. Afsnit VIII: Brandenburg und Dänemark 1657—1660.

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française. Autriche. Avec une introduction et des notes par *Albert Sorel*. XV + 562 S. Paris.

Indeholder Forhandlingar mellem Østrig og Frankrig 1648—1789, hvori jævnlig findes Oplysninger til dansk politisk Historie.

Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll från och med år 1719. Utg. af *E. Montan*. 7. Delen. 1. Häftet. 1734. 619 S. Sthlm.

Politische Correspondenz *Friedrich's des Grossen*. 12. Band. 515 S. Berlin.

Indeholder første Halvdel af Aaret 1756.

Preuszen im Bundestag 1851 bis 1859. Documente der k. preusz. Bundestags-Gesandtschaft, herausg. v. *H. Ritter v. Poschinger*. 4. Theil (1851—58.) Leipzig. (Publicationen a. d. k. preusz. Staatsarchiven. 23. Band.)

Indeholder fortrolige Breve fra Bismarck til Manteuffel 1851 til 1858. Heri findes selvfølgelig talrige Bemærkninger, som berøre det slesvig-holstenske Spørgemaal.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. 2. Række. 4. Bind 4. Hefte. S. 305—492 + XXVI S. Kristiania.

Indeholder foruden de særskilt nævnte Artikler: N. Nicolaysen. Om Skaalebygningens Konstruktion og Hovedform. S. 342—53. — G. Storm. Harald Haardraade og Væringerne i de græske Kejseres Tjeneste. S. 354—86.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom *E. Hildebrand*. 4. årgangen. 354 + CVI S. Sthlm.

Af Indholdet bemærkes: C. G. Malmström. Några ord om riksstyrelsen under de tio första åren af Karl XII:s frånvaro. S. 1—14. — E. Hildebrand. Den svenska diplomatiens organisation i Tyskland under 1600-talet. S. 155—74. — H. Hildebrand. Olaus Magni och hans historia. S. 307—46. — Öfversigter och granskningar. K. H. K.: Kr. Erslev. Slægtskabsforbindelser mellem dansk og svensk Adel i Tiden før Kalmarunionen. S. XXIX—XXXI. — Ehd.: E. G. Palmén. Sten Stures Strid med Konung Hans. S. LXIII—LXX.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. 14. Band. 375 S. Kiel.

E. Steffenhagen. Die Klosterbibliothek zu Bordesholm und die Gottorfer Bibliothek. S. 1—40. — A. Wetzel. Die Reste der Bordesholmer Bibliothek in Kopenhagen. S. 41—156, 366—67. — A. Wolff. Das ehemalige Franciscanerkloster zu Flensburg. S. 157—98. — J. Mestorf. Zur Geschichte der Spitzen. S. 199—224. — K. Kohlmann. Das Tabakamonopol im Gottorper Antheil von Schleswig-Holstein 1670—74. S. 225—34. — Brautbriefe 1776—77 von Lucie Jensen an J. Dahlmann. S. 235—302. — E. Steffenhagen. Eine Codex Ranzovianus. S. 303—12. — A. Wetzel. Eine vierte Kieler Bursprake aus dem Anfange des 15. Jahrhunderts. S. 313—35. — Kleinere Mittheilungen. S. 339—70: 1. J. Mestorf. Antiquarische Miscellen. 2. H. Handelmann. Antiquarische Miscellen (deriblandt Tillæg og Rettelser til: Thorsen, Runemindesmærkerne i Slesvig). 3. Hille. Ein Brief von J. H. Voss an Graf Bernstorff. 4. A. Wetzel. Landmesser Eid in Ditmarschen.

Mittheilungen des Vereins für hamburgische Geschichte. 7. Jahrgang. Hamburg.

Af Indholdet bemærkes: Th. Schrader og H. Hübbe. Ein fürstlicher Landsitz in Billwärder an der Bille. S. 97—101. — Nachrichten Otto Sperlings über Leichenbegängnisse. S. 122—29. — J. Lieboldt. Aus der Zeit der Bedrohung Hamburgs durch König Christian V. von Dänemark im Jahre 1680. S. 131. — K. Koppmann. Zur Literaturgeschichte (angaar W. Seelmann, Islands Beskrivelse paa Vers, 1561). S. 133—34.

De Navorscher. Nieuwe Serie. 17. Jaargang. Amsterdam.

Af Indholdet bemærkes: J. H. van Lennep. Predikheeren klooster van St. Thomas in Groenland. S. 217—18. — S. 281—83 findes Meddelelser om Medailler og Skuepenge vedrørende danske Forhold, særlig den skaanske Krigs Historie, smlgn. S. 399—400.

Collections des documens relatifs à l'histoire de Russie. T. XXXVII—XL. St. Petersburg.

T. 37 indeholder: Correspondance politique du roi Frédéric II. avec le comte Finckenstein et le comte Solms 1767—1772. (Heri berøres jævnlig og vidtløftig de danske og svenske politiske Forhold.) — T. 39: Correspondance mellem den eng. Regering og danske Gesandter i St. Petersburg. — T. 40: Mémoire sur les négociations entre la France et le Czar de la Grande Russie Pierre I. 1719—1722 (af Vigtighed for de holsten-gottorpske Anliggender).

Historical Manuscript Commission. Calendar of the Manuscripts of the marquis of Salisbury, preserved at Hatfield House, Hertfordshire. Part I. 630 S. London 1883.

Af Indholdet bemærkes: Decision of the commissioners in a matter of dispute between Lübeck, Denmark, and Alsace. (Latin 13 pp.) 1524 ²¹/₄. S. 5. — Sir Richard Morysine to the Privy Council. 1553 ³⁰/₂. S. 109—11 (om et projekteret Ægteskab mellem Markgrev Albrecht og Hertuginde af Lothringen og om Pfalzgrevens Forhold til Danmark). — Christoph. Mundt to Sir Wm. Cecil. 1565 ¹/₄. S. 320 (om Krigen i Norden). — Christian III. to Edvard VI. 1552 ³⁰/₁₀. S. 100. — Sir Richard Morysine to the Privy Council. 1553 ¹/₄. (Om Bremen og Hertug Frederik.) — Henrick Byllingshusen i Kg. af D.s Tj. (til Cecil). 1563 ³/₄. S. 284. — Albert Knopper, dansk Gesandt i England, til Cecil. 1565 ²⁷/₄. S. 316 (ang. Sundets Aabning for Englænderne). — H. Killigrew to Cecil 1569 ¹⁴/₄. S. 406 (ang. Danmark og Spanien).

II. Afhandlinger.

K. Müllenhoff. Deutsche Alterthumskunde. 5. Bd. 1. Abth. IV + 356 S. Berlin.

Indeholder Undersøgelser om de nordiske Oldsagn.

Robert Munro. Danish Kjøkkenmøddings, their facts and inferences. Proceedings of the society of antiquaries of Scotland. 1883—84. S. 216—25.

J. S. Ersch und J. G. Gruber. Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste. 2. Section. 36. Theil. Leipzig. S. 336—344 findes en af Japetus Steenstrup forfattet Artikel: •Kjøkkenmøddinger•.

O. Montelius. Om våra förfäders invandring till Norden. Nordisk Tidskrift. 1884. Haft 1.

Charles G. Leland. The Algonquin legends of New England or myths and folk lore of the Micmac, Passamaquoddy and Penobscot Tribes. 379 S. London.

I Fortalen henleder Udgiveren Opmærksomheden paa Ligheden mellem disse og de nordiske Myther i Eddaerne og Sagaerne.

Poestion. Isländische Märchen. Aus den Originalquellen übertragen. Wien.

O. Gering. Isländzk Aeventyri. Isländische Legenden, Novellen und Märchen. 2. Bd. Halle a/S.

Henry H. Howorth. The early intercourse of the Franks and Danes. Part III. Transactions of the royal historical society. New Series. vol. I. S. 18—61. II. S. 302—334.

Omhandler Aarene 840—845.

Henry H. Howorth. The conquest of Norway by the Ynglings. Transact. of the royal historical society. N. S. vol. I. S. 309—68.

J. R. Green. The conquest of England. 636 S. London. 1883.

Efter Forfatterens Død udgivet af Alice Stopford Green. Værket begynder med Vikingernes Angreb 829 og er fortsat til 1066, men ikke afsluttet.

G. S. Stredfield. Lincolnshire and the Danes. 386 S. London.

Ch. Joret. Des caractères et de l'extension du patois normand. Étude de phonétique et d'ethnographie suivie d'une carte. XXXII + 211 S. Paris 1883.

Forf. søger i det første Afsnit af ovennævnte Afhandling efter Lydformen at bestemme, om de i de normanniske Stednavne forekommende Ord ere af germanisk (saxisk) eller nordisk Oprindelse.

- E. Tegnér.* Norrmän eller Danskar i Normandie? Några anmärkningar om normandiska ortnamn. Nordisk Tidskrift. 1884. S. 183—214.
- J. Vibe.* Normanniske og andre skandinaviske stedsnavne. Nordisk Tidskrift. 1884. S. 535—54.
- E. Tegnér.* Ytterligare om de nordiska ortnamnen i Normandie. Nordisk Tidskrift. 1884. S. 652—65.
- E. Kunik.* Zur vita Anskarii. Forschungen zur deutschen Geschichte. 24. Bd. 1. Heft.
- R. T. Nissen.* De nordiske Kirkers Historie. 5—7. Hefte. S. 321—582. Christiania.
- Alex. Freytag von Loringhowen.* Der Dannebrog. Eine Legende. Nordische Rundschau. Herausg. von E. Bauer. 2. Bd. 3. Heft. 1884.
- O. von Heinemann.* Geschichte von Braunschweig und Hannover. 1. Bd. VIII + 350 S. Gotha.
Det foreliggende første Bind naar til 1252.
- K. G. Grandisson.* Studier i Hanseatisk-Svensk Historia. I. Tiden till 1332. Akademisk Afhandling. 99 S. Sthlm.
S. 91—92: Navigatio ex Dania per mare Balticum ad Estoniam, efter Optegnelsen i Kong Valdemars Jordebog, med Forklaring af de geografiske Navne.
- Th. Schiemann.* Die Vitalienbrüder und ihre Bedeutung für Livland. Baltische Monatsschrift. Hrsg. von Fr. Bienemann. 31. Band. 4—6. Heft. Riga.
- K. H. Karlsson.* De senasta åsigterna om Unionstraktaten i Kalmar. Nordisk Tidskrift. 1884. S. 265—74.
- James Hamilton Wylie.* History of England under Henry the fourth. I. 1399—1404. 486 S. London.
S. 251—64: A Chapter of Marriages, handler ogsaa om Ægte-skabet mellem Erik af Pommern og Philippa.
- E. G. Palmén.* Om Kristian II.s karakter. I Valvoja (finsk Tidsskrift) 1884. Hefte 6 og 7.
- Ch. Tr. Martin.* Sir John Daunce's Accounts of money received from the treasurer of the king's chamber, temp. Henry VIII. The Archaeologia. Vol. XLVII. S. 295—361.
S. 320—23 findes en Skildring af Kong Christiern II's Besøg i England Juni og Juli 1523 med flere hidtil ukjendte Detailler.

Th. Kolde. Carlstadt und Dänemark. Zeitschrift f. Kirchengesch. VIII. Band. S. 283—92.

Forfatteren søger at vise, at Carlstadt aldrig har været i Danmark. Han aftrykker de af Gram i Vidensk. Selsk. Skr. III. 12—16 meddelte Breve af 25. April 1521 fra Reinhard og Stephan Hopfensteiner til Kong Christiern II. I samme Tidsskrift Bind II. S. 128—30 findes Originalberetninger fra Spalatin og Carlstadt angaaende denne sidstes paatsenkte danske Rejse. I samme Bind findes ligeledes Breve, vexlede mellem Luther og Kongerne Christiern II. og Christian III. (S. 300—302.)

Fr. Bertheau. Über die Beziehungen Christian's III. von Schleswig-Holstein u. Dänemark zu den wittenberger Reformatoren. 26 S. Ratzeburg. (Schulprogramm.)

H. Dalton. Bemerkungen zu dem Aufsatze von Pastor Dr. C. Mönckeberg in Hamburg: „Johannes a Lasco und seiner Fremdeingemeinde Aufnahme in Dänemark und Norddeutschland“. Zeitschrift für kirchliche Wissenschaft u. kirchliches Leben. Hrsg. von C. E. Luthardt. 1884. Heft 7.

Ch. Piot. Une mission diplomatique des Pays-Bas espagnols dans le nord de l'Europe en 1594. Compte rendu des séances de la commission royale d'histoire. 4. Serie. T. XI. Bruxelles 1883. S. 437—520.

Jfr. Hist. Tidsskrift 5. Række V. S. 661—72.

Harald Hjärne. Sigismunds svenska resor. Bidrag ur polska och italienska källor. VII + 96 + 63 S. Upsala.

I Tillæget, som indeholder utrykte Aktstykker til Sverigs Historie under Sigismund, findes bl. a. den pavelige Nuntius Malaspinas Beretning om Forberedelserne til Sigismunds Tog til Sverige 1597, hvoraf ses, at man oprindeligt havde paatsenkt Forbund med Danmark og Landsætning af Tropper i en dansk Havn.

Briefe und Acten z. Gesch. d. 30jährigen Krieges. 5. Band. (F. Stieve. Die Politik Baierns 1591—1607. 2. Hälfte.) 984 S. München 1883.

Angaaende Planer om at vælge den danske Konge til Kejser 1599 og 1606 findes Oplysninger S. 498, 878—79, 924.

Bernhard Kugler. Wallenstein. Der neue Plutarch, herausg. v. Rud. v. Gottschall. X. S. 1—136.

S. 17—43 behandler Forfatteren Krigen 1625—29.

John L. Stevens. History of Gustavus Adolphus. VII + 427 S. New York and London.

A. Köcher. Geschichte von Hannover und Braunschweig 1648 bis 1714. 1. Theil. 1648—1668. 742 S. Leipzig. (Publicat. a. d. kön. preuss. Staatsarchiven. 20. Band.)

Indeholder bl. a. hidtil utrykte Bidrag til Danmarks Historie 1657—60. S. 675—77 findes en dansk Betænkning over Kvadrupel-alliancen.

A. Lefèvre Pontalis. Vingt années de republique parlementaire au dixseptième siècle. Jean de Witt, grand-pensionnaire de Holland. Tome 1—2. 544 og 572 S. Paris.

Smlgn. Anmeldelse af Claes Annerstedt i (Svensk) Historisk Tidsskrift. 1884. S. LXXXVII—C.

G. Björlin. Kriget mot Danmark 1675—79. Läsning för ung och gammal. 296 S. Sthlm.

W. Rouget de St Hermine. Krigshändelserna i Bohuslän åren 1676—1678. Kongl. Krigsvetenskaps-Akademiens Tidskrift. 1884. S. 125—141.

Harry Breszlau. Joseph August du Cros. Ein diplomatischer Abenteurer aus dem Zeitalter Ludwig's XIV. Historisches Taschenbuch, herausg. v. W. Maurenbrecher. 6. Folge IV. S. 197—247. Leipzig.

Smlgn. Hist. Tidsskrift 4. Række VI. L. 39. Indeholder interessante Oplysninger fra Archiver i England, Frankrig, Tyskland, Danmark og Sverig til denne politiske Æventyrers Historie, saaledes angaaende hans Tjeneste i Holsten og Danmark under og efter den skaanske Krig indtil 1684, da han paa en diplomatisk Rejse til Polen pludselig flygtede fra dette Land af Frygt for at blive fængslet. Han døde 1728 og ligger begravet i Domkirken i Slesvig.

D. Thrap. Fra Krigstiden 1716—1718. Norsk hist. Tidsskrift. 2. Række. IV. S. 387—406.

Arth. Kleinschmidt. Vom Tode Peters' II bis zum Tode Iwans' VI. Russische Revue. 12. Jhrg. 12. Heft.

Léon Mention. Le comte de Saint-Germain et ses reformes d'après les archives du dépôt de la guerre. XLIX + 327 S. Paris.

Hensigten med Værket er en indgaaende Fremstilling af St. G. som fransk Krigsminister. Hans Levnet findes i Indledningen, hvis 3dje Afsnit paa c. 16 Sider behandler hans Virksomhed i Danmark 1762—1775 efter trykte og utrykte Kilder. Forf. har i Følge Fortalen i saa Henseende faaet Hjælp af Prof. Joh. Steenstrup. Blandt Aktstykkerne bag i Bogen kan fremhæves nogle Breve fra Kongen af Danmark og fra den franske Gesandt i Kjøbenhavn.

S. J. Boëthius. Om orsakerna till Gustaf III's krig med Ryssland. 20 S. Upsala.

Yngvar Nielsen. Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker. 2. Binds 1—2. Hefte. 256 S. Kristiania.

Indeholder: I. Christian Frederiks Forbindelser med Danmark. S. 1—10. II. Christian Frederiks Udenrigspolitik i 1814. S. 21—130. III. Mr. J. P. Mouriens Sendelse til Norge Juni 1814. S. 131—74. IV. De allierede Stormagters Commissærer i Norge Juni og Juli 1814. S. 175—256.

A. Skavlan. Indledning til Norges Statsdannelse i 1814. Kristiania.

O. Ring. Bestod Norge som et Kongerige før og under Rigsforsamlingen paa Eidsvold? En paa Aktstykker grundet Fremstilling. 88 S. Kristiania.

Wolheim v. Fonseca. Indiscretionen. Aus den Erinnerungen eines patriotischen Reptils. 1—2. Band. Berlin 1883.

Indeholder interessante Oplysninger om Forfatterens Ophold i Danmark og Virksomhed ved Frederik den 6tes Hof. Oversatte af Arvid Ahnfeldt i •Från Europas hof• 2. Bind.

Karl Biedermann. 1840—1870, dreizig Jahre deutscher Geschichte. Nebst einem Rückblick auf die Zeit von 1815—1840 1—2. Bd. Breslau 1883.

Klaus Groth. Ut unse schleswig-holsteenske Kriegstiden. Deutsche Wochenschrift. Hrsg. v. Heinr. Friedjung. 2. Jahrg. No. 33—34. Wien.

Erinnerungen eines deutschen Offiziers 1848—1871. 1—2. Bd. Wiesbaden.

Det første Bind: •Aus zwei annektirten Ländern• indeholder Meddelelser om de slesvigske Krige.

Mémoires du comte *Horace de Viel Castel* sur le règne de Napoléon III (1851—1864). Avec une préface par *L. Léouzon le Duc*. VI. 1860—1864. 335 S. Paris.

I dette Bind findes Forfatterens Betragtninger over den dansk-tyske Strid 1864.

L'armée danoise et la défense de Sundevit en 1864; avec cartes. Bulletin de la réunion des officiers. 1884.

Se Revue historique 25. Bd. S. 443.

Zernin. Vor 20 Jahren. Ein Rückblick auf den Uebergang nach Alsen, unter Benutzung hinterlassener Briefe des Generals v. Goeben. Allgem. Militär-Zeitung. Red. Zernin. 59. Jahrg. No. 50—51.

Revue Historique. 1884. T. 24. S. 474—76.

Indeholder en Artikel af Joh. Steenstrup om Admiral Thegethoff og Helgolandsaffæren. Den herhenhørende Literatur gav Anledning til en interessant Artikel i Neue freie Presse for 9. Maj 1884.

Wolheim v. Fonseca. Neue Indiscretionen. Erinnerungen aus der geheimen Diplomatie der letzten dreizig Jahre. 1—2. Theil. Berlin.

Smlgn. samme Forfatters: Indiscretionen. I Aaret 1870 besøgte han Danmark og beskriver sit Ophold i Kjøbenhavn.

Allgemeine deutsche Biographie. Herausg. von R. Freiherr. v. Liliencron und F. X. Wegele. 19—20. Band. Leipzig.

Af Biographierne (v. Littrow-Maximilian) bemærkes følgende: Melchior Lorch, f. 1527 (smlgn. Lorchs). Uve Jens Lornsen, f. 1798, d. 1838. F. J. Lützens, f. 1650, d. 1712 i Kjøbenhavn som Hofprædikant. Rochus Fr. v. Lynar, f. 1708, d. 1783. Magdalene Sibylle af Sachsen, f. 1617, d. 1668. Hertug Magnus, Biskop af Øsel, f. 1540, d. 1583. Karl v. Mander, f. 1579. Margrethe Sprængheest, d. 1282. H. G. Masius, f. 1653, d. 1709 i Kjøbenhavn som Hofprædikant.

Biographisches Lexicon der hervorragenden Aertzte aller Zeiten und Völker. Herausg. von Dr. August Hirsch. 1. Band. Aaskow-Chavasse. 112 S. Wien und Leipzig.

De danske Lægers Biographier ere forfattede af Prof. Panum og Dr. J. Petersen.

J. B. Halvorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880. 6—8. Hefte. Bjørnson—Bugge. S. 321—512. Kristiania.

Katalog over malede Portræter i Norge, hvorom Anmeldelse er indkommen til C. J. Anker og H. J. Huitfeldt-Kaas. 1—2. Hefte. 98 S. Kristiania.

L. Daae. Nordmænd og Danske i Rusland i det attende Aarhundrede. Norsk hist. Tidsskrift. 2. Række. IV. S. 407—85.

L. Daae. Historiske Optegnelser af Caspar Peter Rothe og Laurids Engelstoft. Norsk hist. Tidsskrift. 2. Række. IV. S. 305—341.

Rothes Optegnelser hidrøre fra Aarene 1753, 1772 og 1784, Engelstofts væsenlig fra Begyndelsen af dette Aarhundrede.

D. Thrap. Bidrag til den norske Kirkes Historie i det 19de Aarhundrede. Biografiske Skildringer. 346 S. Kristiania.

Indeholder: I. Til Johan Nordahl Bruns Biografi. 2. Fire Jubel lærere (Niels Hertzberg, Claus Frimann, Peter Daniel Baade og Hans Wiingaard). 3. Rigsforsamlingens Præster 1814.

- C. J. Anker.* Kammerherre Bernt Ankers Liv og Virksomhed 1746—1805. Foredrag. Med to Portrætter. Særtryk af Illustreret Familielæsning. III. 1 Bl. og 89 S. Kristiania.
- D. A. Rytz.* Carl Albrecht Reinhold Baggesen, Pfarrer. Ein Lebens- u. Zeitbild aus der bernischen Kirche. Mit einem Vorwort von Dr. H. Gelzer. Mit Baggesen's Portrait. XII + 318 S. Basel.
- G. Storm.* Svend Grundtvig. Arkiv for nordisk Filologie, udg. ved G. Storm. 1883. 4. Hefte.
- E. Holm.* Nogle Sider af Holbergs Forfattervirksomhed. Nordisk Tidsskrift. 1884. S. 602—29.
- Albert Lindner.* Ludwig von Holberg. Ein dänisches Dichterbild. Westermann's illustr. deutsche Monatshefte. 29. Jahrg. December.
- Ch. Delgobe.* Stamtafle over Familien Holberg med tilhørende Legater. 36 S. i 4°. Bergen.
- J. Vibe.* Kort Udsigt over Ludvig Holbergs Liv og Virksomhed. 80 S. Kristiania.
- L. Daae.* Om Humanisten og Satirikerens Johan Lauremberg. Universitetsprogram i Anledning af Universitetets Holbergsfest 3. December 1884. 4 Bl. + 91 S. + V + 18 S. Krist. Jfr. Hist. Tidsskr. 5. Række V. S. 640—48.
- Hans Lassen Martensen. 1—3. Allgem. evang.-luth. Kirchenzeitung. Nr. 12—14.
- Bischof Martensen und das Sprachenrescript. Neue evangel. Kirchenzeitung. Hrg. von H. Mezner. 26. Jahrg. Nr. 1 og 2. En Afhandling med samme Titel findes i Allgem. evang.-luth. Kirchenzeitung. 1884. Nr. 5.
- C. J. Anker.* Kontreadmiral og Kadetchef Hans Christian Sneedorff's Personlighed og Virksomhed m. m. 1759—1824. Med 3 Portrætter. 1—3. Hefte. VIII + 314 S. Kristiania.
- Plenkens.* Der Däne Niels Stenson. Ein Lebensbild. Freiburg i/B. Oprindelig trykt i Tidsskriftet „Stimmen aus Maria Laach“. Jahrg. 1884. Heft 6—7.
- C. J. Anker.* Om Oberst Nikolaj Tidemand 1766—1828. Foredrag. Med Tidemand's Portræt. 1 Bl. + 16 S. Krist.

C. J. Anker. General Baron Ferdinand Carl Wedel-Jarlsbergs Liv og Personlighed 1781—1857. Med to Portræter. 84 S. Kristiania.

J. J. A. Worsaae. Om ordningen i arkæologisk-historiske museer i og udenfor Norden. Nordisk Tidskrift. 1884. S. 162—82.

M. Nordström. Jemtlands kyrkliga ställning före föreningen med Sverige 1645. 83 S. Hernösand.

A. Hörlin. Om Huitfeldtska stipendii-inrättningen i Bohuslän. I. Om Huitfeldtska testamentet och Carl XI's reduktion. 62 S. Sthlm.

F. J. Meier. Kristiansborg. Nordisk Tidskrift. 1884. S. 630—51.

Johan Corylander. Berättelse om Lunds Domkyrka. Utgifven af Martin Weibull. 188 S. Lund.

Foruden Beskrivelæ af Domkirken og dens Historie findes som Bilag Kirkens Gravskrifter med et Navneregister.

P. Holmsen. Kristiania politis historie 1624—1884. 1 Bl., VI + 264 S. Kristiania.

A. C. Holdt. Flensburg früher und jetzt. Historisch-topograph. Bilder aus Vorzeit u. Gegenwart. Mit e. fotogr. Ansicht: Flensburg anno 1700. XII + 406 S. Flensburg.

J. A. M. Mensinga. De godsdienstvrijheid in Frederikstad. Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en oudheidkunde. 3. reeks. 1. deel. S. 103—118.

J. A. M. Mensinga. Frederikstad gedurende de oorlogen in Sleeswig Holstein in de 17de eeuw. Bijdrage tot de geschiedenis der Hollandsche kolonien aan de Eider. Ibid. 3. reeks. 2. deel. S. 128—35.

Richard Haupt. Die Vizelinskirchen. Baugesch. Untersuchungen an Denkmälern Wagriens. 184 S. Kiel.

Navnet Vizelinskirker betegner de Kirker, som ere opbyggede eller siges at være det af Vicelin, Vagrernes Apostel.

F. Wigger. J. Kornerup's Forschungen über den ältesten Theil der Darguner Klosterkirche. Mecklenburg. Jahrbücher 49. Jahrg. S. 29—39.

F. Amelung. Revaler Alterthümer. 86 S. Reval.

E. v. Nottbeck. Der alte Immobilienbesitz Revals. 86 S. Reval.

E. v. Nottbeck. Die alte Criminalchronik Revals. 149 S. Reval.

Heri findes interessante topografiske Oplysninger om Reval i den danske Besiddelsestid.

G. Hanssen. Agrarhistorische Abhandlungen. 2. Bd. V + 575 S. Leipzig.

Værket indeholder 6 større Afhandlinger angaaende Bondestanden især i Slesvig og Holsten.

M. Pappenheim. Die Entstehung der altdänischen Schutzgilden. Habilitationsschrift. 67 S. Breslau.

Afhandlingen er Begyndelsen af et større senere (1885) udkommet Skrift: „Die altdänischen Schutzgilden“.

H. Hildebrand. Sveriges Medeltid. Kulturhistorisk skildring. 1. Delen. IV—V. S. 401—704. 2. Delen. I. 160 S. Sthlm.

L. B. Falkmann. Om mått och vigt i Sverige. I. Den äldsta tiden till och med år 1605. 466 S. Sthlm.

P. O. Bäckström. Svenska flottans historia. 513 S. Sthlm.
Den nyeste Tids Historie er vidtøftigst behandlet.

Herm. Heller. Die Handelswege Inner-Deutschlands im 16., 17. und 18. Jahrhundert und ihre Beziehungen zu Leipzig. Neues Archiv f. sächs. Gesch. V. 1—72.

S. 37 ff. findes Oplysninger til dansk Handelspolitik i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

P. Lauridsen. Vitus Bering's erste Expedition und das Vor- gebirge Serdze Kamen. A. Petermann's Mittheilungen. 30. Band. VII.

A. Pfizmaier. Die Abarten der grönländischen Sprachen. Sitzungsber. d. Wiener-Academie d. Wissensch. 1884. Philos.-histor. Classe. 107. Band. S. 803—882.

H. Hildebrand. Myntfyndet från Mölndal. Bidrag till Kännedom om Göteborgs och Bohuslans fornminnen och historia. 9—10. H. (3. B. 1—2. H.). S. 120—44.

Fundet indeholdt bl. a. 35 danske Mynter fra Knud den Stores og Hardeknuds Tid.

Två fynd af danska mynt från 11:te århundradet. K. Vitterhets-, Historie- och Antiquitets-Akademiens Månadsblad 1884.

Max Schmidt. Die Münzen und Medaillen d. Herzöge von Sachsen-Lauenburg. Mit 6 Tafeln. 64 S. Ratzeburg.

Nr. 7. En Guldmedaille med Dronning Dorotheas Brystbillede 1560. Nr. 266. Frederik VI. Guldgylden fra 1830. Nr. 268—274. Medailler i Anledning af de Danskes Bombardement paa Ratzeburg 1698.

Mittheilungen aus dem germanischen Museum. 1. Band. 1. Heft. Leipzig.

S. 19—22 meddeles nogle Medaillemodeller fra det 16de Aarhundrede, hvoriblandt findes fortrinlige Portrætter af Dronning Dorothea, Christian III's Dronning, og Kurfyrstinde Anna.

Max Löbe. Wahlsprüche, Devisen und Sinnsprüche deutscher Fürstengeschlechter des XVI. u. XVII. Jahrh. 267 S. Leipzig 1883.

S. 240—248. Schleswig-Holstein.

H. Jos. Schmitz. Die Pönitentialen in den Bibliotheken Dänemarks und Schwedens. Archiv für Kirchenrecht. Band LI. S. 377—418.

E. Steffenhagen u. *A. Wetzel.* Die Klosterbibliothek zu Bordesholm und die Gottorfer Bibliothek. Drei bibliographische Untersuchungen. 232 S. Kiel.

Indeholder: 1. Die Bordesholmer Bibliothek. 2. Die Gottorfer Bibliothek. 3. Die Reste der Bordesholmer Bibliothek in Kopenhagen. Anhang. Copiarius Bordesholmensis.

Catalogue of the books printed in Iceland from A. D. 1578 to 1880, in the library of the British Museum. London. 41 S. i 4°.

J. A. Fridericia. Overzicht der deensche historische Letterkunde van de Jaren 1874—1883 betreffende de geschiedenis van Nederland. Bijdragen voor vaderl. geschiedenis en oudheidkunde. 3. reeks. 2. deel. S. 448—54.

Portegnelse over dansk historisk Litteratur

vedrørende Danmarks Historie

for

Aaret 1885.

Ved W. Møllerup.¹⁾

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Danske Magazin. Fjerde Række. 6. Bind 2. Hefte. S. 103—192. Kjøbenhavn. 4°.

H. F. Rørdam. Minder fra Assens og Omegn i det 16de Aarhundrede. S. 103—20. — F. Fries. Nogle Breve til Kongens Kansler Christian Friis angaaende Krigen og Landets Tilstand under den i Aarene 1625—1628. S. 121—83. — Kr. Erslev. Klavs Bildes Rulle. S. 139—47. — Tegnelser over alle Lande fra 1550. S. 148—67. — W. Møllerup. Nogle Breve til Oplysning om Grevefejdens Historie. S. 168—92.

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Femte Række. 5. Bind. 744 S. Kjøbenhavn.

W. Møllerup. Eggert Frille. Et Bidrag til Unionstidens Historie. S. 1—63. — O. Blom. Blidemestere, Balistarii og Værkmestere i Kjøbenhavn c. 1375—1550. S. 64—87. — W. Møllerup. Om en hidtil ukjendt Prinsesse af det danske Kongehus. S. 88—97. — J. N. Madvig. Et Par Erindringer fra Christian VIII's Tid. S. 98—116. — A. D. Jørgensen. Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721. S. 117—243. — E. Holm. Om danske og norske indfødte Soldater som Hjælpetropper i fremmed Krigstjeneste under Christian V og Frederik IV. S. 256—78. — A. Heise. Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundredes sidste Halvdel. I. Svogrene Peder Bilde, Sten Rosensparre og Peder Oxe samt deres Hustruer.

¹⁾ Udgiveren anmoder paa ny de Forfattere, som yde Bidrag til dansk Historie i Aviser og Skoleprogrammer, om at sende ham en Meddelelse derom, indeholdende Titel og Stedangivelse, under Adresse: Dr. phil. W. Møllerup, Kjøbenhavn.

S. 279—442. — Thiset. Til hvilken Æt hørte Niels Ebbeson? S. 448—74. — E. Madsen. Om Fodfolkets Udrustning i de danske Hære under Frederik II. S. 489—515. — Kr. Erslev. Danmarks Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid. S. 516—71. — O. F. C. Rasmussen. Landmilitzen og Stavnbaandet. S. 572—97. — E. Holm. Endnu et Par Ord om Frederik IV's Forhold til den danske Bondestand. S. 598—622. — Litteratur og Kritik. W. Møllerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1883. S. 244—55. — W. Møllerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1884. S. 475—88. — J. A. Fridericia: C. Bruun. Gunde Rosenkrantz. S. 623—40. — H. F. Rørdam: L. Daae. Om Humanisten og Satrikeren Johan Lauremberg. S. 640—48. — S. M. Gjellerup: J. Paludan. Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig. S. 648—60. — Smaaestykker: 1. C. F. Bricka. Et spansk-nederlandsk Gesandtskab i Danmark 1594. S. 661—72. — 2. Thiset. Bidrag til Gøsmers Sogns Fortidshistorie. S. 672—91.

Personalthistorisk Tidsskrift, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalthistorie ved G. L. Wad. 6. Bind 1—4. Hefte. 326 S. Kjøbenhavn.

E. A. Thomle. Nedstammer den nulevende danske Slægt Lillien-skiold paa Mandssiden fra den i 1676 adlede Hans Hanssøn Smidt? S. 1—47. — G. Rosenkrantz. Ligprædiken over Philip Julius Bornemann. S. 48—55. — Fr. Krarup. Stifts Relationer indsendte til Klevenfeldt. S. 56—87, 181—213. — F. Crone. Efterretninger om en Del i Nyborg Kirke begravede Personer. S. 97—117. — L. Daae. Nogle Breve fra en norsk Præstegaard. S. 118—82. — C. Delgobe. C. H. Schanches Optegnelser om Præsterne paa Augvaldsnæs. S. 132—35. — G. L. Wad. Supplikker fra det 17de og 18de Aarhundrede. S. 136—50. — H. F. Rørdam. Brudstykker af et dansk-norsk Forfatterlexikon for Tiden før 1660. S. 151—76. — N. Tønder. Et Brev fra Kamma Rahbek. S. 177. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Generallieutenant Henrik Jørgen Huitfeldt og hans to Fruer. S. 214—45, 257—64. — E. A. Thomle. Lidt om Familien Nyrop i Christianssand. S. 246—49. — E. A. Thomle. Familien Stillesen. S. 265—84. — Spørgemaal og Svar. — Tillæg: C. S. Th. Adeler. Mærkeligere danske Dødsfald 1884. S. 1—25. — Otto Gr. Lundh. Dødsfald i Norge 1884. S. 26—48.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1885. 1—4. Hefte. 371 S. Kjøbenhavn.

G. Stephens. Det ældste hidtil kjendte Dokument paa Dansk. S. 1—14. — H. Petersen. Knud Lavards Helgentilbedelse; Kilden og Kapellet ved Haraldsted. S. 15—71. — J. B. Løffler. Indskrifterne paa Kirkerne i Haraldsted og Allindemagle. S. 72—76. — E. Vedel. Yderligere Undersøgelser angaaende Bornholms Oldtid. S. 77—218. — H. Rink. Om de eskimoiske Dialekter, som Bidrag til Bedømmelsen af Spørgsmaalet om Eskimoernes Herkomst og Vandringer. S. 219—60. — F. Dyrland. Rettelser og Optegnelser. S. 261—322. — J. B. Løffler. Ruinerne af Silkeborg Slot. S. 323—40. — Bjørn Magnusson Olsen. Om Forholdet mellem de to Bearbejdelser af Ares Is-

lændingebog. S. 341—71. — Indhold af Aarbøger 1866—1885. S. I—VIII.

Mémoires de la société royale des Antiquaires du Nord. Nouvelle Série. 1885. 88 S. og 3 farvetrykte Blade. Copenhague.

H. Petersen. Un pavillon scandinave du temps de l'union des trois états septentrionaux, conservé dans l'église de la vierge à Lübeck. S. 57—92. — J. J. A. Worsaae. De l'organisation des musées historico-archéologiques dans le nord et ailleurs. S. 93—119. — Kr. Erslev. Quelques remarques sur les plus anciennes monnaies du Danemark. S. 120—42.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydsk historisk-topografiske Selskab. 10. Bind 3—4. Hefte. S. 209—407. Aalborg.

W. Dreyer. Oldtidsminder i den vestlige Del af Rinds og Gislum Herreder. S. 209—64. — L. Røjkjær. Noget om Hovedgaarden Hejselt. S. 265—72. — Samme. Skovene i Torslev Sogn i det 17de Aarhundrede. S. 273—76. — J. Kinch. Videbrev fra Fly Sogn. S. 277—93. — E. T. Kristensen. Om Adelvejen mellem Randers og Viborg. S. 294—300. — D. H. Wulff. En Bøsseskytte forpligter sig til at leve ærlig, kristelig og vel. S. 301—2. — C. C. Lorenzen. Hertug Hans den yngre og hans Slægt. S. 305—52. — H. E. Friis. Om Kong Hans, Skjærup—Vejle. S. 353—61. — Thygesen. To Dokumenter vedkommende Tyreholdet i Stendrup By i det 16de Aarhundrede. S. 362—64. — J. Kinch. To gamle Dokumenter af 1477 og 1522 vedkommende Visborggaard. S. 365—82. — J. Kinch. Anmeldelser af udkomne Bøger. S. 383—85.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. Tredie Række. 5. Bind 2—3. Hefte. S. 193—528. Kjøbenhavn.

H. F. Rørdam. Professor Dr. Thomas Bangs Levned. S. 193—299. — Smaaestykker. 8. J. P. Böttiger. En Salmebogssag fra 1858. S. 300—314. 9. H. F. Rørdam og T. G. Petersen. Om Hr. Niels Christensen Krag, Sognepræst paa Ourø. S. 315—22. 10. H. F. Rørdam. Tillæg til Aarhusiensis Liber. S. 322—38. 11. P. Jensen. Minde om Jubellæreren C. L. Galschiet. S. 338—45. 12. H. F. Rørdam. Fortegnelse over Skibspræster 1610—1670. S. 345—50. 13. H. F. Rørdam. Gammel Skoleskik i Norge. S. 350—52. — G. L. Wad. Bidrag til Korsør og Taarnborg Præstekalds Historie. S. 353—92. — H. F. Rørdam. Fra Kornerup og Svogerslev. S. 393—436. — L. Koch. Baptistsagen i Aarene 1844—47. S. 437—60. — H. F. Rørdam. Meddelelser fra Fyns Bispearkiv. S. 461—503. — Smaaestykker. 14. Fr. Jessen. Et Brev fra Præsten Ludv. Ferd. Luplau. S. 504—507. 15. L. Koch. Biskop Worm og den geheime Kommission. S. 507. 16. A. Heise. Præsterne i Viborg Stift 1568. S. 512—15. 17. H. F. Rørdam. Om Præsten Hr. Niels Staer i Hjerminde. S. 515—26. 18. H. F. Rørdam. Til den romersk-katholske Propagandas Historie. S. 526—28. 19. Dansk Mission paa Guld-kysten. S. 528.

Oversigt over det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1884. Kjbhvn. 1884—85.

Af Indholdet bemærkes: E. Holm. Bidrag til den rette Opfattelse af Frederik IV's Forhold til Bondestanden. S. 21—24. — J. Thorckelsson. Bemærkninger til nogle Steder i Versene i Heimskringla. S. 39—78.

Småstykker. 1—6. Udg. af Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur, samt Årsberetning for 1884 og 1885. 130 S. Kjbhvn.

K. Kålund. Et gammel-norsk rune-rim og nogle islandske runeremser. S. 1—21, 100—113. — F. Jónason. Nogle skjaldevers om Olaf Tryggvesson. S. 114—26. — K. Kålund. En kontrakt med Jomfru Marie. S. 127—30.

Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Octbr. 1884—Octbr. 1885. 31. Aarg. S. 63—112. Trykt som Manuskript. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: A. Olrik. Anders Vedel og hans danske Krønike. S. 65—67. — Kr. Nyrop. Om Kludetræet. S. 99—104.

Historisk Månedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning, udg. af P. la Cour, H. Nutzhorn, Fr. Nygård og L. Schrøder. II—V. Bind. Odense 1884—85.

Af Indholdet bemærkes: Fr. Nygård. Jens Hornsyld, en kortfattet levnedsskildring. II. 1—50. — H. Rasmussen. Breve fra statsminister, grev C. D. Fr. Reventlow. II. 65—110. — N. Lindberg. Af Jak. Kr. Lindbergs Papirer. II. 111—28, 164—90, 193—237. III. 280—316, 321—77. IV. 257—327. V. 63—87, 327—77. — H. Nutzhorn. Har Skipper Klement siddet fangen i Kolding i 2 år? II. 238—49. — A. Schrøder. Erik Gustaf Geijer. II. 258—98. — J. Nørregård. Tre hovedpersoner og hovedbegivenheder i 1864. II. 326—79. — Viggo V. Holm. Skildringen og fortællemåden i de oldnordiske sagaer. III. 100—28. — H. Begtrup. Et brev fra N. F. S. Grundtvig til amtsprovst Bøgh. III. 169—80. — N. R. Øllgård. Et mindeblad fra Frederik den 6tes Tid. III. 181—92, 255—56. IV. 112—28. — F. Rønning. Den oldengelske digtning. IV. 1—36. — F. Rønning. Grundtvig og den oldengelske digtning. IV. 321—66. V. 1—41, 129—87. — Olaf Røst. Johan Nordal Brun. IV. 37—59, 143—75. — J. Richter. Om Skipper Klements Fangenskab. IV. 87—111. — C. F. Rønne. Bone Falck Rønne. IV. 176—92. — F. Nygård. O. H. Svanes levnedsløb. V. 193—254.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 13—14. Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: H. Rasmussen. Grev Chr. D. F. Reventlov. XIII. 1—13, 110—23. — V. Bang. Biskop Bartholomæus Deichmann. XIII. 81—109, 185—200, 241—55. — T. B. Cold. Om Saxo Grammaticus og hans Krønike. XIII. 256—72, 335—45. — P. F. Rist. Als's Erobring. XIV. 173—84, 233—40. — V. Bang. Reformatorerne Johannes Bugenhagen. 1—4. XIII—XIV (S. 328—37). — S. B. Thrige. De vigtigste Begivenheder i Aaret 1884. De tre nordiske Riger. Tillæg. S. 1—41.

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 8. Binds 1—4. Hefte. 4°. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Erslev. Jens Peter Trap. S. 2—7. — H. Poulsen. Halvøen Skallingen. S. 31—32. — H. V. Lund. De arabiske Geograferes Kjendskab til Norden. S. 57—66. — E. Erslev. Den danske Kartograf Johan Meyer og hans Arbejder over Kongeriget Danmark. S. 69—74.

Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke, udg. af H. V. Styhr. 1—2. Bind. Kjbhvn. 1884—85.

Af Indholdet bemærkes: P. Madsen. Biskop Martensen som Theolog. I. 398—409.

Tilskueren. Maanedsskrift for Literatur, Samfundsspørgsmaal og almenfattelige videnskabelige Skildringer. Udg. af N. Neergaard. Aargang 1884 og 1885. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: V. Pingel. Til J. C. Schiødt's Livshistorie og Karakteristik. 1884. S. 761—74. — P. Lauridsen. Efter 20 Aars Frømmeherredeemne November 1864—November 1884. En geografisk-sproglig Undersøgelse. 1884. S. 825—45. — *** Den 8de November 1877. 1884. S. 888—914. — M. Mørk-Hansen. Om Sprogforholdene i de blandede Egne i Sønderjylland. 1885. S. 226—45. — P. Lauridsen. Brev til Hr. Pastor Mørk-Hansen i Vonsild. 1885. S. 352—54. — E. Skram. Nogle Meddelelser om J. P. Jacobsen. 1885. S. 441—53. — H. Høffding. Frederik Christian Sibbern. I—II. 1885. S. 746—73, 840—59. — Jul. Petersen. Peter Ludvig Panum. 1885. S. 866—78.

Meddelelser fra Krigsarkiverne. Udg. af Generalstaben. 2. Binds 3—4. Hefte. Kjbhvn.

Uddrag af Kommandokontorets Kopibøger for Perioden Oktober 1805—Oktober 1806. S. 225—67. — Fægtninger ved Lübeck og Hamburgs og Lübecks Besættelse af de Franske. S. 268—99. — Aktstykker til Begivenhederne ved Sydgrænsen i Oktober og November 1806. S. 300—65. — Den forandrede militære Stilling i Danmark og Begivenhederne indtil Freden i Tilsit. S. 366—75. — Aktstykker November 1806 til Juli 1807. S. 376—403. — Uddrag af Kommandokontorets Kopibøger November 1806 til Juli 1807. S. 404—34. — Register.

Meddelelser af „Sølieutenant-Selskabets“ Arkiv. Udg. i Anledning af Selskabets Hundreedaarsfest. 100 S. og 1 Portræt. Kjbhvn.

Tidsskrift for Søvæsen. Ny Række. 20. Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: (Bille.) Kong Christian VIII's Velkomst til Marinen. S. 13—14. — Middelboe. Om en Uddybning af Isefjordens Munding. S. 241—55. — K. Den vestindiske Station. S. 277—97.

Vort Forsvar. 1885. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes foruden talrige Bidrag til de to slesvigske Kriges Historie: F. Barfod. Gamle Jens Holgersen. Nr. 130. — F. Barfod. Niels Ebbesen. Nr. 125.

Nytaarsgave, udg. af Foreningen „Frømtiden“ ved P. V. Grove.
Ny Række. 3. Aargang. 191 S. Kjbhvn. 1883. 4. Aarg.
228 S. 1885.

Af Indholdet bemærkes: B. Olsen. Intime Papirer og Promemoria fra Holbergs Dage. III. S. 102—16. — C. Rosenberg. Nordiske og oldpersiske Myter. IV. 83—108. — R. Bay. Konturer af Holbergs Tidsalder. IV. 144—67. — B. Olsen. Klæder og Klæders Navne paa Vandring. IV. 181—90.

Illustreret Tidende. 26. Bind. 1884—85. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: A. P. Holm. Aarhus i 1849. Nr. 46—48. — Edg. Sødring. Chr. Hviid Bredal. Nr. 5. — C. St. A. Bille. Carl Emil Fenger. Nr. 1. — A. H. Aforismer om J. P. E. Hartmann. Nr. 32. — Troels Lund. Hexeri i Norden i det 16de Aarhundrede. Nr. 6—8. — P. Hansen. Portræt af Holberg. Nr. 9. — Joh. Steenstrup. Holberg som Historiker. Nr. 9. — S. Birket Smith, Votum af Holberg. Nr. 9. — F. J. Meier. Holbergs Gravmøle i Sorø. Nr. 9. — K. Kroman. Holberg som Filosof. Nr. 9. — Skrifter af og om Holberg. Nr. 10. — F. L. Høedt. Nr. 26. — M. Galschiøt. J. P. Jacobsen. Nr. 32. — Nic. Bøgh. J. A. Jerichaus Ungdomsliv. Nr. 4. — C. Bruun. Jermers Taarn. Nr. 40. — S. Schandorph. Erindringer om Kaalund. Nr. 31. — C. Bruun. Kjøbenhavn 1611 og 1885. Nr. 24. — C. B. Kristiansborg Slots Brand 1794. Nr. 2. — J. Fibiger. Edv. Lembeke. Nr. 37. — Edv. Brandes. Londeman og Clementin. Nr. 9. — O. Vaupell. Max Müller. Nr. 6. — K. Kroman. Rasmus Nielsen. Nr. 3. — O. Zinck. Fru Phister. Nr. 27. — General V. C. B. Stricker. Nr. 49. — Erik Skeel. Nr. 7. — Vester Mariæ Kirke paa Bornholm. Nr. 44. — T. Hindenburg. J. J. A. Worsaae. Nr. 77.

Nutiden i Billeder og Text. 9. Aargang. 1884—85. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes foruden en Række Biografier af afdøde og nulevende danske: E. Collin. Et Treklover fra Holbergs Dage (Rose, Londeman og Lenkevitz). S. 89. — J. Davidsen. Frederik VII's Moder. S. 349, 360, 367. — Baudissin. Mer om Frederik VII's Moder. S. 406, 417. — Branden 1794. S. 16. — E. Falkenberg. Lidt fra 1848. S. 396. — C. V. Kjøbstadsliv i 1848. S. 463. — Rundt i Danmark. Skildringer af danske Skolelærere: 1. Lild Sogn ved Vesterhavet. S. 56. 2. En By mellem Klitter. S. 110, 121. 3. Folkeejendommeligheder i Valø Egnen. S. 192. 4. Fattigpleje hos jydsk Bønder. S. 226, 239. 5. Anders Væver. S. 387. 6. Til Bryllup. S. 416, 427, 437. 7. Skallingen. S. 463. 8. Hjerting. S. 469.

Nationaltidende. 1885.

F. C. Et Borgmesterskifte i Nyborg 1666. Nr. 3128. — F. C. Nyborg Raadhus. Nr. 3235. — F. C. Et Herregaardsdrama fra Fyen (Krumstrup). Nr. 3322. — F. C. Brahetrolleborg. Nr. 3333.

II. Særskilt udgivne Skrifter.

Islenzk Fornkvædi ved S. Grundtvig og J. Sigurdsson. 4. H. (Slutningshefte). Udg. af det nordiske Literatur-Samfund. (Nordiske Oldskrifter XXXIII.) 126 S. Kjbhvn.

V. *Rydberg*. Sejrssværdet. Oversigt over de gothiske Folks mythologiske Epos. Oversat af O. *Borchsenius*. 280 S. Kjbhvn.

Färoyingasöga utlögð ur islandskum av V. U. *Hammershaimb*. 142 S. Thorshavn 1884.

Saxo Runemester, Danmarks Krønike, fordansket ved N. F. S. *Grundtvig*. 4. Udg. 1—2. Hefte. 160 S. Kjbhvn.

Reykjaholts-Máldagi. Det originale pergaments-dokument over Reykjholt kirkegods og -inventarium i 12. og 13. årh., litografisk gjengivet samt udførlig fortolket og oplyst. Udg. af Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur. 35 tospaltede Sider i 4°. Kjbhvn.

N. *Bache*. Nordens Historie med talrige i Texten trykte Illustrationer. Populært fremstillet. 2. omarbejdede Udg. 41—47. Hefte. (2. Binds 10. Hefte, 3. Binds 13. Hefte, 5. Binds 1—5. Hefte.) 428 S. Kjbhvn.

De ældste danske Archivregistraturer, udg. efter Beslutning af det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog efter Originaler i Geheimearchivet. 4. Binds 2. Hefte. 256 S. Kjbhvn.

F. *Barfod*. Danmarks Historie fra 1319 til 1536. 1. Bind. Fra 1319—1481. 1—7. Hefte. 680 S. Kjbhvn.

E. *Slomann*. Dronning Margrethe. 32 S. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 18—19.) Kjbhvn.

Regesta diplomatica historiæ Danicæ. Cura societatis regiæ scientiarum Danicæ. Series secunda. Tomus prior. IV. Ab anno 1448 ad annum 1491. 285 S. 4°. Kjbhvn.

H. F. *Rørdam*. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie, især i det 16de Aarhundrede. 2. Række. 2. Binds 1. Hefte. 192 S. Kjbhvn.

Indeholder: Danorum gesta post cronica Saxonis facta, scripta a D. Petro Olai, Minorita Roeschildensi. S. 1—83. -- Tillæg. Roeschildensia. S. 84—80. — Regum Dania Series una cum notatione succincta temporum etc. Collectore Magno Matthiæ, Th. Lectore et Canonico Lundensi. S. 81—192.

Danmarks christelige Prædikanters Gjensvar paa Prælaternes Klagemaal, førte over dem paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530. Paa ny udg. af H. F. *Rørdam*. 48 S. Kjbhvn.

C. *Rosenberg*. Nordboernes Aandsliv fra Oldtiden til vore Dage. 3. Bind. Den gammel-lutherske Tidsalder (1520—1720). 2. Hefte. 340 S. Kjbhvn.

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551—1555. I Uddrag udg. ved *C. F. Bricka* af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. 1. Halvdel. 240 S. Kjbhvn.

H. F. Rørdam. Danske Kirkelove samt Udvalg af andre Bestemmelser vedrørende Kirken, Skolen og de Fattiges Forsørgelse fra Reformationen indtil Christian V's danske Lov (1536—1683). 2. Binds 2. Hefte. 192 S. Kjbhvn.

T. Lund. Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I. Indre Historie. 7. Bog. Dagligt Liv: Aarlige Fester. 452 S. Kjbhvn.

Kr. Erslev. Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596—1660. Udg. af Samf. for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie. 120 S. Kjbhvn.

V. A. Secher. Samling af Kongens Rettertings Domme. *Judicia placiti regis danicæ justitiarum*. 6. Hefte. 1605—1608. 160 S. Kjbhvn.

C. F. Bricka og *J. A. Fridericia*. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kildeskrifter til dansk Historie. 10. Hefte. 1644. 112 S. 11. Hefte. 1645—46. 160 S. Kjbhvn.

E. Holm. Danmark-Norges indre Historie under Enevælden fra 1660 til 1720. 1. Dels 1—2. Hefte. 260 + 304 S. Kjbhvn.

C. H. Brasch. Griffenfeldts Kjærlighed til Charlotte Amélie la Trémouille, Prinsesse af Tarent. 168 S. Kjbhvn.

Th. Sægaard. Auxiliærtropperne. Bidrag til 12te Bataillons Historie. Kjbhvn.

E. Holm. Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedens Historie 1720—1773. Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation. 162 S. 4°. Kjbhvn.

E. Neergaard. 18de Bataillons Historie 1785—1885, med Bistand af J. K. P. L. Pontoppidan. Med Krigsministeriets Understøttelse udg. i Anledning af Bataillonens 100-aarige Bestaaen. 264 S. og 2 farvetrykte Blade. Kjbhvn.

O. Lütken. De Danske paa Schelden (1808—1809) under Kapitainerne S. U. Rosenvinge og H. Baron Holstein. 94 S. Kjbhvn.

A. Thorsøe. Kong Frederik den Syvendes Regering. 21—27. Hefte. 336 S. Kjbhvn.

L. Zeuthen. Martsbevægelsen 1848. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 5—6.) 80 S. Kjbhvn.

S. Weiersø. Fra Slavekrigen i 1848. Ved Udv. for Folkeoplysningens Fremme. (Særtryk Nr. 122 af „Folkelæsning“.) 22 S. Kjbhvn.

O. Vaupell. Slaget ved Slesvig. Med et Kort og et Billede. 2. Oplag. Ved Udv. for Folkeoplysningens Fremme. (Folkelæsning Nr. 19.) 68 S. Kjbhvn.

Den dansk-tydske Krig i Aarene 1848—50. Udarbejdet paa Grundlag af officielle Dokumenter og med Krigsministeriets Tilladelse udg. af Generalstaben. 3. Del. Krigen i 1850. 2. Afsnit. 2. Afdeling. 438 S. 1 Bilag og 4 Kort. Kjbhvn.

E. J. C. Rambusch. Vort Værn. En Fremstilling af Forsvars-sagens Udviklingshistorie fra 1850—1884. 244 S. Kjbhvn.

Jos. Mohr. Minder fra en følsom Rejse fra Kjøbenhavn over Kiel til Danzig og tilbage 1866. 45 S. Kjbhvn. 1884.

Et Par Ord om den dansk-tyske Strid og Nordslesvig. Udg. med en Fortale af *M. M. Hansen.* 20 S. Kolding.

K. Hede. Tyskernes Færd i Sønderjylland 1884. 64 S. Kolding.

M. M. Hansen. Den danske Sag i Sønderjylland forhandlet i Berlin 1885. 46 S. Kolding.

L. Both. Kongeriget Danmark, en historisk-topografisk Beskrivelse. 2. omarbejdede og forøgede Udgave. 26—27. H. 96 S. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Samlede og udgivne af *O. V. Koch, V. J. Mørk-Hansen* og *E. Schiøtte.* 6. Række. 1—2. Hefte. 6 fotolithograf. Blade i Folio. Kjbhvn.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt.* 5—10. Levering. 144 S. 4°. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. 7. Bind 1. Hefte. 400 S. Kjbhvn.

- O. Nielsen.* Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse. 4. Dels 3. Hefte. (Kjøbenhavn i Aarene 1536—1660. 2. Dels 3. H.) 116 S. 2. Dels 2. Hefte. 194 S. Kjbhvn.
- C. Bruun.* Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 4—8. Levering. 248 S. Kjbhvn.
- L. Both.* Om Bogbinderlavets 200-aarige Jubilæum. 22 S. Kjbhvn.
- E. Erslev.* Fra Bernstorfs Omegn før og nu. En Gave for Landliggere. Med flere Afbildninger og et avtogr. Kaart efter P. Wilster 1763. 46 S. Kjbhvn.
- J. B. Løffler.* Gravstenene i Roskilde Kjøbstad. Med XXXIII lithograferede Tavler. Udg. med Understøttelse af Kirke-ministeriet ved Hjælp af Roskilde Domkirkes Midler. 140 S. Fol. Kjbhvn.
- J. Heilmann.* Bidrag til Slagelse Bys Historie. 86 S. Slagelse.
- (*G. L. Wad.*) Mindeblade om Næsbyholm, samlede i Anledning af 300-Aaret efter Hovedbygningens Opførelse 1585. 61 S. Kjbhvn. Trykt som Manuskript.
- R. C. Andersen.* Randers Bager-Liglaug af 1735. 29 S. Randers.
- Cathrine Svanholm.* Notitser om Søbberkloster og dets Ejere, tildels efter de paa Gaarden værende Papirer. 42 S. Aalborg.
- Sallinglands Kirker. 1. Afdeling. Rødding Herred. (Ogsaa med Titel: Rødding Herreds Kirker.) Efter Foranstaltning af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet opmaalte, undersøgte og beskrevne af *J. F. C. Uldall*. Med en Indledning om Nørrejylland's Granitkirker af *J. Helms*. 54 2sp. S. og 32 fotolith. Tavler i Folio. Kjbhvn.
-
- H. R. Hiort-Lorenzen.* Annuaire généalogique des maisons souveraines en Europe depuis le commencement du XIXe siècle. 1885. 4me année. 376 S. i 16°. Copenhague.
- H. R. Hiort-Lorenzen* og *A. Thiset.* Danmarks Adels Aarbog 1886. 3. Aargang. 440 S. i 12°. Kjbhvn.

- A. Thiset.* Stamtavler over danske Adelsslægter. III. Særtryk af „Danmarks Adels Aarbog“ 1886. 194 S.
- S. Elvius.* Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869—1884. Personalhistoriske Undersøgelser. Udg. med offentlig Understøttelse. 1—5. Hefte. 336 S. Kjbhvn.
- F. Smith og M. Bladt.* Den danske Lægestand. Biografiske Efterretninger om samtlige nulevende og de siden 1. Januar 1872 afdøde danske Læger, i personalhist. Henseende under Medvirkning af S. Elvius. 5. Udg. 378 2-sp. S. Kjbhvn.
- Stamtavle over de til Brødrene Petersens Jomfrukloster adkomstberettigede Familier ved *F. F. Møller.* Afsluttet 1884. Gjennemset og udgivet af *P. J. Schmidt.* 30 S. Kjbhvn.
- O. Malling.* Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere. 7. Oplag, udg. af F. W. Horn. 1—6. Hefte. 328 S. Kjbhvn.
- Ansgars Levned, oversat af *P. A. Fenger.* Paa ny udgivet med Noter af *H. Olrik.* Med et Forord af F. Nielsen. 168 S. Kjbhvn.
- D. H. Wulff.* Jens Bang, Kjøbmand i Aalborg 1605—1644. 1—2. Hefte. Udg. med Underst. af det jydsk historisk-topografiske Selskab. 64 og 96 S. Aalborg.
- P. Lauridsen.* Vitus J. Bering og de russiske Opdagelsesrejser fra 1725—43. Udg. med Underst. af den Hjelmsjerne-Rosencroneske Stiftelse. 224 S. Kjbhvn.
- Marthe Bille.* Geheimelegationsraad Steen Andersen Bille og hans Søn, Kammerherre Torben Bille. 167 S. Kjbhvn.
- E. Petersen.* Om Stjernetydning og Stjernekundskab i det 16de Aarhundrede (Tycho Brahe). (Studentsamfundets Smaaskrifter Nr. 17.) 22 S. Kjbhvn.
- H. F. Eiler.* Stamtavle over Familien Eiler. 10 S. Aarhus 1884.
- P. J. Schmidt.* Slægten Glahn. 44 S. 4°. Kjbhvn.
- Ved Professor, Dr. phil. S. Heegaards Jordefærd den 2. April 1884. Trykt som Manuskript. 16 S. Kjbhvn. 1884. (Ikke i Boghandelen.)
- T. Hertel.* Familien Hertel's Stamtavle. 22 S. og 1 Tavle. Odense. Trykt som Manuskript.

- G. Brandes.* Ludvig Holberg. Foredrag holdt i Forsamlingsbygningen i Rømersgade. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 9.) 30 S. Kjbhvn.
- P. F. Giødesen.* Iver Huitfeldt. 72 S., 1 Portræt og 1 Billede samt 1 Kort. Kjbhvn.
- N. C. T. Jessen.* Meddelelser om Slægten Jessen. 64 S. og 2 Portræter samt en Stamtavle. Kjbhvn.
- A. Prytz.* Til Minde om Professor Johan Keller, † 20. Maj 1884. Særtryk af Nordisk Tidsskr. for Døvstumme-, Blinde- og Aandssvageskolen. 16 S. Kjbhvn.
- Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve. Samlet og udgivet af *F. L. Mynster*. 1. Tidsrum. 1821—1854. 336 S. Kjbhvn.
- J. H. Lorck.* Femoghalvfjerdsindstyve Aar. Erindringer, fortalte for Venner og Bekjendte. 258 S. Kjbhvn.
- H. Lund.* Naturforskeren Peter Vilhelm Lund. En biografisk Skizze. Med to Billeder. 124 S. Kjbhvn.
- O. M. Giersing.* Stamtavle over Efterkommerne af Peder Malling. 34 S. i Tvær 8°. Kjbhvn.
- Tr. Marstrand.* Slægten Marstrand. 153 S. Kjbhvn. Trykt som Manuskript.
- Moritz G. Melchior. Manuskript for Venner. 48 S. Kjbhvn.
- J. Vahl.* Slægtebog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgemester i Varde o. 1500. 6. Hefte. 48 S. Kjbhvn.
- C. Nyrop.* Camillus Nyrop og det kirurgiske Instrumentmageri i Danmark. 158 S. Kjbhvn. Trykt som Manuskript.
- Mindeblade om Gottlob E. G. F. Baron Rosenkrantz. 56 S. Kjbhvn.
- C. Bruun.* Gunde Rosenkrantz. Et Bidrag til Danmarks Historie under Frederik den Tredie. 260 S. Kjbhvn.
- V. A. Secher.* Meddelelser om Slægten Secher (Siker), om de nulevende fire Hovedlinjers Forfædre, Slægten Siker i Middelalderen og den yngre Slægt. 240 S. og 17 Billeder samt 1 Stamtavle.
- Dr. med. *Otto Sperlings* Selvbiografi (1602—1673), oversat i Uddrag efter Originalhaandskriftet med særligt Hensyn til Forfatterens Ophold i Danmark og Norge samt Fangenskab i Blaataarn af *S. B. Smith*. 280 S. Kjbhvn.

A. D. Jørgensen. Niels Stensen. Et Mindeskraft. Udgivet af Samfundet til den danske Litteraturs Fremme. 236 S. Kjøbenhavn. 1884.

Ved fhv. Sognepræst til Kirkehvalsø og Særløse Samuel Anton Sølling's Jordefærd den 29. Juli 1884. 24 S. Kjøbenhavn. 1884. (Ikke i Boghandelen.)

Leonora Christina Ulfeldts Jammersminde. Udg. af *S. B. Smith*. 3. forøgede Udg. 372 S. og 9 Billeder samt 1 Facsimile. Kjøbenhavn.

T. Algreen-Ussing. Stamtavle over Slægten Ussing. 24 S. i Tvær 8°. Kjøbenhavn.

A. Wilde. Erindringer fra før jeg blev Løjtnant. 176 S. Kjøbenhavn.

L. J. Böttiger. Stamtavle over Slægten Wolff. 16 S. i 4°. Kjøbenhavn. Trykt som Manuskript.

E. Erslev. Nye Oplysninger om Brødrene Zenis Rejser, efter et Foredrag i det kgl. nordiske Oldskriftselskab. 26 tosp. S. i 4°. Kjøbenhavn. Særtryk.

C. Goos, J. Nellemann, H. Ølgaard. Anders Sandøe Ørstedes Betydning for den danske og norske Retsvidenskabs Udvikling. 1. Afdeling. 242 S. Kjøbenhavn.

Joh. Steenstrup. Den demokratiske Fortid. Dagbladet, 4. Novbr. 1883.

Joh. Steenstrup. Den usle Bonde. Nogle Bemærkninger. Dagbladet, Søndag 6. April 1884.

Joh. C. H. R. Steenstrup. Bayeux-Tapetet. En vejledende Beskrivelse af det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg Slot. 48 S. Kjøbenhavn.

H. Petersen. Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen. Tegne og lithograferede af Th. Bergh. 5—6. Hefte. 24 tosp. S. og 20 Tavler i Fol. Kjøbenhavn.

Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kongelige Bibliothek. Udg. af *C. Bruun*. 3. Bind 10. Hefte. 18 S. Kjøbenhavn.

- T. H. Aschehoug.* Den nordiske Statsret. (Nordisk Retsencyclopædi. 6. Hefte.) 504 S. Kjbhvn.
- V. A. Secher.* Om Vitterlighed og Vidnebevis i den ældre danske Proces. Rethistoriske Studier. I. Om Vitterligheden. 250 S. Kjbhvn.
- J. Paludan.* Det højere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig. En sammenlignende historisk Fremstilling, udarbejdet efter Opfordring af Bestyrelsen for det Letterstedtske Fond. 832 S. Kjbhvn.
- L. Frederiksen.* Friskole-bevægelsen i 1852 og de følgende år. Historisk fremstillet. 110 S. Kjbhvn.
- H. N. Clausen.* Kirkelige Forhold og Anliggender. Mindre Arbejder. 756 S. Kjbhvn.
- P. Hansen.* Illustreret dansk Literaturhistorie. Med Textprøver, Forfatterportraiter samt Facsimiler af Skrifter og Tegninger m. m. 12—22. Levering. 528 S. Kjbhvn.
- O. Kalkar.* Ordbog til det ældre danske Sprog (1300—1700). Trykt paa Carlsbergfondets Bekostning ifølge Foranledning af Universitetsjubilæets danske Samfund. 8—9. Hefte. 228 tospaltede Sider. Kjbhvn.
- Thomas a Kempis.* Fire Bøger om Kristi Efterfølgelse i dansk Oversættelse fra 15. Aarhundrede. Udg. af *F. Rønning.* 1—3. Hefte. 248 S. Kjbhvn.
- O. L. Grønberg.* Optegnelser på Vendelbomål. Udg. af Universitets-Jubilæets danske Samfund ved *O. Nielsen.* 1—3. Hefte. 240 S. Kjbhvn. 1884—85.
- Danske Folkeæventyr, optegnede af Folkemindesamfundets Medlemmer og udarbejdede af *E. T. Kristensen.* 1. Hefte. 128 S. Viborg.
- C. A. Thyregod.* Mosgroede Minder. Skildringer efter Tingbøger og Dagbøger. 2. Samling. 3—4. Hefte. 64 S. Kjbhvn. 1884.
- J. Davidsen.* Fra vore Fædres Tid. Skildringer og Skitser. Med Illustrationer af K. Gamborg. 4—5. Hefte. 118 S. Kjbhvn.
- H. Lund.* Selskabet for Borgerdyd. Et Bidrag til dansk Kulturhistorie. Udg. med Underst. af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Med 4 Portræter. 192 S. Kjbhvn.

- C. Nyrop.* Om Forholdet mellem Mestere og Svende i Lavstiden. Foredrag ved det 5te danske Industrimøde den 21. Juli 1885. 30 S. Odense. Særtryk af Industrimødets Beretning.
- C. Nyrop.* Meddelelser om dansk Guldsmedekunst. Ved Københavns Guldsmedelavs Jubilæum den 7. November 1885. 192 S. Kjbhvn.
-

Smaastykker.

1.

Te Varianter til Chronicon Skibyense.

Ved L. Daae.

Da det norske Universitetsbibliothek oprindelig er dannet ved en stor Del forskellige Donationer, besidder det undertiden endog meget gamle og sjældne Verker i paafaldende mange Exemplarer. Editio princeps af Saxo Grammaticus (Christiern Pedersens Udgave, Paris 1514) forefindes saaledes i dette Bibliothek i ikke mindre end syv Exemplarer, vistnok ikke saa faa Procent af samtlige endnu eksisterende af denne Udgave.

Et af disse Exemplarer, skjenket allerede 1811 af Justus Hansen, dengang Capellan i Frederikstad, siden Bureauchef¹⁾, er det samme, som Nyerup har omtalt i Luxdorphiana S. 115—118 og i Fortalen til sin Udgave af „Peder Syvs kjernefulde Ordsprog“, Kbhvn. 1807. S. LXXX. Exemplaret er nemlig af en fordums Eier, Anders Jensen Bredkjær, Sognepræst til Bredkjær i Aalborg Stift, i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, forsynet med en ikke ringe Samling i Marginen tilskrevne Ordsprog som frie Gjengivelser af Vendinger hos Saxo. Det er derhos forsynet med en Notits, der viser, at dets første

¹⁾ Om denne Mand, der var en god Bogsamler, se B. Moes Tidsskrift for den norske Personallhistorie I, S. 233 flgg. og J. H. Wessels Digte, udg. af I. Levin, S. 339. De paa det sidste Sted forekommende Oplysninger — saavelsom mangfoldige andre i samme Verk forekommende — har jeg i sin Tid selv havt den Ære at meddele Levin.

Eier har været en Munk, der kalder sig „*Frater Matthias Diest, ordinis Sanctissimi Virginis Marie de Carmelo*“.

Mærkeligere er dog et andet Exemplar, der oprindelig har tilhørt ingen anden end den i Danmarks Reformationshistorie saa stærkt fremtrædende Paulus Eliae eller Heliae („Poul Helgesen“), hvem Samtiden kaldte Povel Vendekaabe.

Han har paa Exemplarets sidste Side skrevet Følgende:

P. Helye.

Anno domini MDXV dominica proxima ante festum assumptionis virginis Marie celebrate sunt nuptie serenissimi ac invictissimi Danorum regis Cristierni Secundi et spetiosissime nate Philippi regis Hyspanie nobilissimi atque Burgundiorum ducis Ysabelle neptisque imperatoris Maximiliani victoriosissimi.

Quo anno in die¹⁾ visitationis oppetiit mortem prestantissimus Magister noster Martinus Petri qvondam prior Assensis cujus anima in Christi pace requiescat.

Undersøger man den Skibyske Krønike, der, som nu Enhver veed, er et Verk af Paulus Heliae, vil man gjenfinde begge disse Notitser²⁾, om end ikke ganske ordret, saa dog saaledes, at Indholdet bliver det samme. Krøniken er noget udførligere, men Antegnelsen i Exemplaret af Saxo har nøjagtig oplyst den Dag, paa hvilken Prioeren i Assens er død.

Notitserne faa en Smule Interesse først derved, at de — utvivlsomt nedskrevne samtidig med vedkommende Begivenheder, altsaa 1515 — vise os, at Paulus Heliae strax har skaffet sig den nysudgivne Saxo, og dernæst fordi vi see, at P. H., allerede før han gav sig af med at være Chronist, har havt en naturlig Trang eller Lyst til at nedtegne, hvad der foregik i hans Samtid. Ved et Tilfælde ere disse to Optegnelser bevarede. I andre Bøger o. s. v. har han sandsynligvis gjort lignende, nu tabte Annotationer.

¹⁾ deletum est: *vigilia*.

²⁾ H. F. Rørdam, Monum. Hist. Dan. I, 31—32.

Om Antallet af Skytter i Frederik den Andens Hære.

Af

R. Mejborg.

I næst forrige Hefte af Historisk Tidsskrift har Oberst Madsen forsøgt at hævde, at der i Året 1565 indtrådte en «pludselig Forandring» i Sammensætningen af den danske Hær, og at denne kom til at udmærke sig fremfor andre samtidige Hære, idet den indeholdt Hageskytter «i et Antal, der løb op til mange Tusender».

Som Bevis er givet en Liste, der er fremkommen ved Uddrag af Bestallings-Registre fra det 16de Århundrede og skal være en Fortegnelse over «de optegnede Bestallinger, der angår Hvervingen af Fodfolk».

Denne Liste er vildledende i flere Henseender. Som Exempler på mindre heldige Punkter skal anføres: Kaspar Uthermarcks Bestalling er opført uden Dato, og Side 497 er den yderligere fremhævet som udateret, uagtet Registrerne udviser, at den er udstedt 27 Februar 1567. — Til Jeronimus Minsingers Bestalling af 4 August 1570 er føjet den Bemærkning, at «han skal bringe 400 Knægte her til Riget og betales for dem, hvis de beviselig har været her 6 Uger». I Bestallings-Registrerne står derimod, at de Knægte, som hverves, skal føres her ind i Landet

i Løbet af 6 Uger fra Bestallingens Dato at regne¹⁾. — Der siges, at Bestallingen for Herman Brandes af 15 September 1566 lyder på «så mange Hageskytter, han kan få»; men der tilføjes ikke, at han kun modtog «zu dem Behuff 50 Thaler», og at der følgelig kun er Tale om så mange, som han kunde få for dette lille Beløb. — Der er ikke gjort opmærksom på, at adskillige anførte Bestallinger kun var Fornyerelser af andre Bestallinger af ældre Dato og derfor ikke angik ny Tropper, som skulde hverves ud over det oprindelig fastsatte Antal. — Der er anført Bestallinger, som ikke kan forsvares, såsom: «12 Maj 1560, Greven af Hoja og Friherre v. Dohna, 3 Fænniker Knægte»; «2 April 1566, Michel Lorch, et Antal Hageskytter»; «23 Februar 1568, Veit von Salzwedel, 500 Skytter»²⁾. — Der til kommer, at ikke få Bestallinger synes at være

¹⁾ Gleichslauths ist Jeronimo Minsinger von Frondeck auf funfhundert Hakenschutzen zu bewerben ein Bestallung geben worden sub Dato den 4 Augusti Anno D. im 70 Jahren. — Nach diesen ist zwischen dem Herrn Hoffmeister vnd Minsinger ein schriftlicher Schein auffgericht worden, dasz ehr solte 400 Kriegsknechte auff die behabende obberurte Bestallung herein insz Reich bringen. Idoch dasz dieselbigen von demselbigen dato abzurechnen gewieszlich vber 6 Wochen alhir zurstedte wheren. Actum Koppenhagen den 14 Augusti Anno D. 70. (Bestal. Regist.)

Den 12 August givet Hopmand Jeronimus Munsinger(!) von Frondeck til at antage 400 tyske Knægte for, og dennem ind i Riget inden 6 Uger forskaffe. (Rentem. Regn. 1570.)

²⁾ Ved en Misforståelse er der gjort to Bestallinger af én. Således har Oberst Madsen: 2 April 1566 Heinrich von der(!) Fuchs, et Antal Hageskytter, samme Dato Michel von Lorch, et Antal Hageskytter. Bestallings-Registrene har derimod: Heinrich von der Eiche. (ikke Fuchs) hatt eine Bestallung auf ein Antzal Hackenschutzen bekommen. Des(!) datum stehet Copenhagen den 2 Aprilis Anno D. 66. Sonst wie Michel von Zwick (ikke Lorch) sein eins Lants. Bestallungen for Zwick eller Zwickow, som der henvises til i Bestallingen for v. d. Eiche, er udstedt den 15 October 1565 og er anført af Oberst Madsen under denne Dato.

oversete. For Tidsrummet 12 Maj 1560—15 October 1565 opfører Oberst Madsen kun: «6 April 1562, 200 Knægte», uagtet Bestallings-Registrene har:

16 Februar 1561, Heinrich v. Segen, 3-4 Faner Knægte.

6 October 1561, Georg v. Holle, mindst 8 Faner Knægte.

6 October 1561, Hilmar v. Münchhausen, mindst 8 Faner Knægte.

9 Juli 1562, Daniel Rantzov, Ryttere og Knægte så mange som muligt.

2 October 1562, Valentin Manstein, 1 Fane Knægte.

10 Maj 1563, Hertug Adolph, et Antal Krigsfolk til Hest og til Fods.

3 October 1563, Eustatius Wolff, 1 Regiment Knægte.

13 September 1565, Michel Zwickow, 300 Hageskytter.

Selv om den omtalte Liste havde været nøjagtig, kunde den dog ikke have tjent som Bevis, da det Materiale, der kan hentes fra Bestallings-Registrene, både er for lille og for ensidigt. For det første er de 24000 Mand Fodfolk, som blev hvervede ved Syvårskrigen Udbrud, ikke indførte¹⁾; for det andet indeholder Registerne gennem-

¹⁾ S. 496 fremsætter Oberst Madsen den Formodning, at det Fodfolk, som optrådte i Begyndelsen af Syvårskrigen, var hvervet umiddelbart af den daværende Øverstbefalende Greven af Schwartzburg, der nærmest synes at måtte opfattes som en Slags Entrepreneur for Felttoget. Det fremgår af Bestallings-Registrene, Rentemester-Begnskaberne, Dokumenter afleverede fra Krigsministeriet og Actestykker i Grundtvigs kronologiske Samling, at Georg v. Holle, Hilmar v. Münchhausen og Daniel Rantzov har hvervet hver sit Regiment, og at disse Hvervinger er foretagne i Henhold til directe Overenskomster mellem disse Hærførere og Kongen. Sml. Rørdam Hist. Kildesk. 1 R. 2 B. 261. — Hvad det gensidige Forhold mellem Obersterne angår, skal der peges på, at Subordination kun sjældnen gjorde sig gjældende. Feltøverstene var nærmest at betragte som primus inter pares; hans Indflydelse beroede væsenlig på hans personlige Fortrin.

gående Oplysninger om de Tropper, som skulde hverves, og ikke Fortegnelser over dem, der blev hvervede. Følgelig må vi gå til andre Kilder, når vi vil danne os en Mening om Hærens Størrelse, og det gælder da først og fremmest om at belyse Udfaldet af Hvervingerne.

I Indledningen til Beretningerne om Daniel Rantzovs Vinterfelttog i Årene 1567 og 68¹⁾ har Dr. Rørdam fremhævet, at Pengemangel idelig og idelig hæmmede Frederik den Andens Planer for Krigsførelsen. Af Lønnings-Regnskaberne fremgår, at store Underslæb og andre Bedragerier i højeste Grad vanskeliggjorde Forholdene²⁾.

Det var ikke noget uhørt, at en Hverver modtog en betydelig Pengesum og så rejste ud af Landet uden senere at lade høre fra sig³⁾, og det var meget almindeligt, at hvervede Soldater løb bort, medens de var på Vejen til Danmark. Undertiden adsplittedes de Afdelinger, som allerede var samlede, fordi Kongen ikke sendte de fornødne Penge⁴⁾, og undertiden blev en stor Del af Trop-

¹⁾ Hist. Kildesk. 2 R. 1 B.

²⁾ Saml. Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 584.

³⁾ Bestal. Regist. 4 Juni 1565.

⁴⁾ Docum. aflev. f. Krigsm. Hans Buch den Ældre til Frederik den Anden, Güstrow 21 April 1559: „Es wollen E. K. M. zum genedigsten erwegen vnd bedenken, wie itziger Zeitt die Kriege gelegenn vnd geschaffenn. Das Kriegeleuth itziger Zeidt ohne Geldt oder Vnkostung auff zubringen oder auffzuhaltenn vnmüglich ist. Wir gedenken aber, E. K. M., wie auch Derselbenn Schreiben vormeldet, ahn dieser Sachen noch nicht hoch oder viel gelegenn; wan es aber, genedigister Konningk vnnd Herr, auff ein ander Zeitt hoher vonnhoten wer, so werden E. K. M. durch Derselbenn hochbegabten, rhumwirdigen konniglichen Vorstandt auch mit E. K. M. hochverstendigenn vnnd weisen Rethenn genedigist diese Dinge erwegen, vnnd das mhan, wo Leuthe vonnhoten, nicht allein mit Schreiben, sondern auch das Geldt darbeneben sei, sonst ohne das ist mit solchen vngezogenem Volck vbel zu handeln.“

perne forført til at gå i svensk Tjeneste af fjendtlige Officerer, som under Forklædning havde skaffet sig Adgang til en Mønstringsplads. Der til kom, at politiske Forhold i fremmede Lande gentagne Gange hindrede Hvervingerne.

Af en Correspondance¹⁾, som blev ført 1566 mellem Frederik den Anden og Hertug Ulrik af Meklenborg, fremgår, at et Foretagende kunde glippe, selv når man troede, Hververen kun skulde underhandle med Førerne for en Hærstyrke, som en venligsindet Fyrste havde samlet lige ved vore Grænser. — De to første Breve, som her kommer i Betragtning, krydsede hinanden, idet Hertugen tilbød Kongen en Del Tropper, samtidig med at denne sendte sin Hverver, Jakob Steinboch, til Rostok med et

Heinrick v. d. Weise til Frederik den Anden, Moisborg den 28 Januar 1560: •Das ich auff E. K. M. gnedigeste Schreybenth habe etlich guete Leute vnnd Reuter besprochen vnd bisz her auffgehalten, das ich E. K. M. hirbeuor auch schreyfflich habe tho Erkennende gegeben, dieweille auch aber sunsth Bewerbung vorhanden sein, szo wollen sie sich lenger ohne Gelth nicht vffhalten lassen, vnd haben mich auch vell gueter Leute affgesecht vff mich nicht lenger tho vorharenn. Szo E. K. M. mich aber vpt forderlickeste Gelth vnd einenn enkoden Bescheidt tho schickede, vorsehe ich mich mitt gotlicher Hulpe noch wol balde gude Leude thowege tho bringen. Solches zeige ich E. K. M. vnderthenigst Meynug ahn mit vnderthenigester Bitt, wan nu die Lente aus angezeigeter Orsach aus den Handen mich komen, das E. K. M. mich gnedigesth wollen entschuldiget nehmen. •

Heinrick von der Eichen til Frederik den Anden, Bremen den 25 Februar 1566: •Es ist aber nicht ohne, das alhie allerley Geschrey von Krieges-Rustung vorhandenn, vnnd dan noch wol gute Leute geneget gewest, die — fur anderen Heren vnd Potentaten — E. K. M. zu dienen Lust vnnd Liebe gehatt hetten. Dieweill aber mich kein Bescheidt zukommen, vnd ire Gelegenheit nicht gewesenn, sich hie lenger zu enthalten, sein etzliche vnd viele meiner Bekantenn nach Schweden, etzlich aber auff ander Orter vorrucket. •

¹⁾ Grundtvigs kronol. Sml. Pakke 17.

Creditiv, der indeholdt en Anmodning om at erholde 4—500 Skytter af det Mandskab, som skulde sendes bort fra Byen. — I et Brev af 24 Februar takkede Frederik den Anden for Hertugens Skrivelse og udbad sig 700 Hageskytter; Ryttere og Dobbeltsoldnere ønskede Kongen derimod ikke at hverve, da han allerede var tilstrækkelig forsynet med disse Våbenarter; det var ham kun om at gøre, at de ikke gik i svensk Tjeneste. — Allerede før dette Brev nåede sit Bestemmelsessted, truede Forholdene med at forandre sig. Den 3 Marts skrev Hertugen, at han så sig nødsaget til at anvende en Del af Skytterne i de Skandser, som han nu var i Færd med at bygge. Han håbede dog, at Rådet i Rostok snart vilde falde tilføje, så der kunde sluttes en endelig Fred, og han rådede derfor Kongen til at give Soldaterne en halv Månedes Sold i Håndpenge. — De nærmest påfølgende Breve synes ikke at være tilstede. Derimod foreligger der nogle Bilag, og blandt disse findes en Indberetning fra Steinboch af 19 Maj, hvoraf det fremgår, at Hvervingen i Rostok var fuldstændig mislykket, og at han derfor havde gjort Forsøg på at få Soldater fra Brunsvig. De Hvervinger, som andre Magter lod foretage her, beredte ham dog sådanne Vanskeligheder, at han kun erholdt 35 Knægte.

Om Capitain Clarcks Hverving i Året 1567 foreligger der meget udførlige Oplysninger¹⁾; men største Parten af Documenterne er ikke dateret, og de kan derfor kun ordnes i Henhold til indre Sammenhæng. Ved hans Bestalling af 2 Marts²⁾ er det allerede på Forhånd betænkeligt, at der blev anvist så stort et Område som Frankrig,

¹⁾ Docum. aflev. f. Krigsm.

²⁾ Bestal. Regist.

England og Skotland til Hverving af 1000 Skytter. Hvervingen i Frankrig blev forhindret på Grund af frembrydende Uroligheder¹⁾, og den påtænkte Hverving i England førte heller ikke til noget Resultat. Clarck rejste da til Skotland. Der blev han modtaget med megen Venlighed; men Marie Stuart var dog ingenlunde tilbøjelig til at fremme Frederik den Andens Ønsker. Først søgte hun at overtale Capitainen til at blive i Skotland og tjene hende. Da Clarck ikke var villig her til, holdt hun ham hen med tomme Ord, og da Capitainen tabte Tålmodigheden og indtrængende forlangte Svar, foregav Dronningen, at hun havde tabt Kongens Brev. Efter at Clarck havde afkræftet denne Undskyldning ved at overrække en Copi, svarede Marie Stuart, at hun ikke vilde hjælpe til, at Krigen mellem de to Konger skulde forøges, men hellere gøre sit til, at der kunde komme Forlig og Fred. Dermed var altså Hvervingen foreløbig forhindret. Opstanden mod Dronningen forandrede ganske vist Forholdene, og da Clarck sluttede sig til Murray, fik han Lov til at foretage Hverving; men nu lagde Oprøret Beslag på største Parten af de skotske Tropper, og derfor fik Frederik den Anden ikke det Antal, han ønskede.

Med Hensyn til de øvrige Hvervinger skal anføres: Vallentin Mansteins Bestalling af 24 Januar 1567 lyder på 1000 Skytter, hans Mønstringsseddel derimod på 249 Personer²⁾. — Den 27 Juli 1569 fik Hans v. Taubenheim Bestalling på at hverve 500 Skytter, og den 29 August

¹⁾ Schjern. Nyere hist. Studier 1 B. 438. Naar Schjern siger S. 439, at Clarck i Skotland fandt de Soldater, han søgte, er dette ikke i Overensstemmelse med Lønnings-Regnskaberne. Ifølge disse kan Clarck kun have medbragt omtrent Halvparten.

²⁾ Rentem. Regnsk.

samme Ar fik Klavs v. Brehmen Bestalling på 500. Disse to Hververe indførte tilsammen 642 Knægte¹⁾.

Undersøgelser af Udskrivningsordrerne giver tilsvarende Resultater. Også disse Documenter har anselige Talstørrelser, som kun eksisterede på Papiret. Det hørte så at sige til Dagens Orden, at de Udskrevne enten sad Kongens Bud overhørigt eller løb hver til sit, kort efter at de var samlede²⁾. Optælling af det indkomne Mandskab forekommer sjældent. Som Exempler kan anføres:

Af 188 Mand udskr. i Vendsyssel	indkom 38 ³⁾ .
- 70 — — i Kalø Len	— 2 ⁴⁾ .
- 120 — — på forskellige Steder	— 11 ⁵⁾ .
- 780 — — i danske Købstæder	— 328 ⁶⁾ .
- 280 — — i norske Købstæder	— 74 ⁷⁾ .

Selvfølgelig afhang Hærens Størrelse ikke alene af Tilgangen men også af Afgang; derfor skal her gøres et Par Bemærkninger om Permitterings- og Dødeligheds-Forhold. — I de Tider var det almindeligt, at Tropperne lå i Vinterlejr 4—8 Måneder⁸⁾, og som Følge heraf fandt der hyppig store Permitteringer Sted om Efteråret. I Begyndelsen af Syvårskrigen fulgte Frederik den Anden Skik og Brug og derfor afskedigede han 30 Faner Fodfolk i Efteråret 1563⁹⁾. I de påfølgende Krigsår, da der

¹⁾ Rentem. Regnsk.

²⁾ Tegn. 15 Marts og 15 December 1564. 5 Februar, 15 August, 9 September, 9 October 1565. 2 November 1566. 12 og 27 Februar, 22 Marts, 24 April og 7 Maj 1567. 21 Januar 1568.

³⁾ Tegn. 22 Februar 1567.

⁴⁾ Nyt hist. Tidsk. 1 B. 181 (År 1567).

⁵⁾ Tegn. 9 Juni 1567.

⁶⁾ Nyt hist. Tidsk. 1 B. 182 (År 1569).

⁷⁾ Anf. Sted.

⁸⁾ Joachim Arentsehe. Kriege Empter. Kph. 1578. Fol.

⁹⁾ Tegn. Rørdam. Hist. Kildeek. 1 R. 2 B. 265.

blev gjort Vinterfelttog, var der ingen Grund til sådanne periodiske Formindskelser af Hæren; men derimod tvang omfattende Mytterier gentagne Gange Kongen til at afskedige ikke få Compagnier. Således blev det Holliske Regiment opløst 1565 og det Høgelske 1567¹⁾. — Som bekendt var Mandefaldet overmåde stort i Datidens Krige. Selv om vore Ligstene ikke taledes så tydeligt, vilde det dog være indlysende, at de svenskes Tab ved Halmstad og Falkenberg ikke kunde sættes til 2500 og 4000 Mand, uden at Tabene også måtte være anselige på de danskes Side. Til de enkelte store Tab kom så de mangfoldige små, der indtraf daglig på Strejftog og Plyndringstog. Det var ikke usædvanligt, at der blev dræbt 100 Knægte på én Dag, og det er rimeligt nok, at Summen af de små Tab overgik Summen af de store²⁾. — Antallet af de Ofre, der faldt for Pesten, er ikke optegnede; men det er bekendt, at smitsomme Sygdomme rasede i Hæren lige fra Udbruddet af Krigen til Slutningen. Af Rentemester-Regnskaberne for 1565 ser vi, at der på én Gang blev udbetalt 2,184 fl i Tærepengge til syge danske Knægte, som havde fået Lov til at rejse hjem. Da to andre Knægte, som hørte hjemme i Thy og

¹⁾ Nyt hist. Tidssk. 1 B. 189. Danske Magazin 3 R. 2 B. 194. Rørdam. Hist. Kildesk. 1 R. 2 B. 308—4, 352, 369. 2 R. 1 B. 606, 610, 620, 626.

²⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 49, 51, 99. Side 79 hedder det: „Die weil den die Schweden den vnsern viel schadens auff der futterung zugefugt, haben die vnsern mit gleicher maszen die Schweden bezalt, vnd denselbigen tag (7 Januar 1568) vber 300 Personen auf der futterung erschlagen.“

En ejendommelig Grund til Tab af Mandskab anføres S. 35, hvor der er Tale om Daniel Rantzovs Tog over Hulvejen. Her hedder det: „Der vnsern aber seindt nicht vber 6 reisige knecht, aber wol in 100 landsknechte, welche ein teil von vnsern eigenen reutern mit den pforden zertreten, geblieben.“

på Mors, samtidig fik hver 3 $\frac{1}{2}$ i Tærepenge, må den anførte Sum repræsentere et betydeligt Antal Soldater. — I en Indberetning fra Cort Glassenap til Daniel Rantzov af 19. August 1566 siges der, at Pesten rasede således på den norske Grænse, at Kornet blev stående på Marken, fordi der ikke var nogen til at høste det¹⁾. Den 24. Juli 1565 skrev Daniel Rantzov og Commissærerne til Frederik den Anden og forlangte en Forstærkning på 1000 Mand af Georg Holles Knægte, da Halvparten af Frants Brockenhusen var døde²⁾. — I et Brev af 2. August samme År fra Peder Bilde og Sten Rosensparre til Mogens Gyldenstjerne hedder det: «Så må I og vide for vist, at vi er denne Time 1000 Mand svagere end vi var, [da] vi drog op fra Varbjerg, både med dem, som slagen, fangen, døde og bortløben er, så Hoben formindskes hver Dag. Frants Brockenhus sagde udi Dag, han havde ikke uden 700 Mand af alle dem, han havde [tilforn], der ved Helbred er; men han havde 200 syge og sårede, og dør daglig af dem³⁾.» — Den 20. August 1566 skrev Peder Bilde til Mogens Gyldenstjerne om Pesten og de andre Ulykker, der hjem søgte Hæren. I dette Brev siger han: «Og tror jeg vist, at vi er ikke nu ret værgagtigt Folk 3500 eller 3000 Mand både med Ryttere og Knægte. Så beder jeg Eder, kære Hr. Mogens, at I dette vil hos Eder selv beholde⁴⁾.» — Den 10. September samme År skrev

¹⁾ Docum. aflev. f. Krigsm. I Slutningen af Brevet hedder det: «Darnach mach Ewr Gastrengkeitt auch ihn der Warheitt wissen, das hir disser Ortter eine grusame Straffung Gots mitt (!) vnnd andern Sterben verhanden, vnnd deglich vnnd deglich dhudtt ver Fus nidder sturtzen.»

²⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 479.

³⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 737.

⁴⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 539.

Peder Bilde atter til Mogens Gyldenstjerne om Tilstanden i Hæren. Denne Gang hedder det: «Og er Mesteparten af Hærmændene under de danske Faner neddragen for deres Skrøbeligheds Skyld og mange af dennem hendøde. — — I må vide i Sandhed, at vi er ikke 1000 Mand stærk under Knægtene og ikke heller mere under Rytterne, og er ikke der iblandt 300 Skytter. Og er Rytterne så svage, at den, som har 10 Heste under Fanen, haver næppelig 2 eller 3 Karle; thi de tyske haver forskikket flere Folk ned i denne forgangne Uge, end jeg tør nævne, så I kan aldrig tro den Jammer, her er¹⁾».

De anførte Exempler vil vistnok være tilstrækkelige til at svække Formodningen om, at den danske Hær har indeholdt «mange Tusender» af Hageskytter i Årene 1565 og 66. Hvad de påfølgende År angår, da ved vi, at det kun var nogle få Tusende Fodfolk, der fulgte Daniel Rantzov på Vinterfelttoget 1567—68²⁾, og det er ligeledes bekendt, at Feltherren ikke kunde erholde brugbare Reserve-Tropper, uden at der måtte sendes Hververe til Tyskland³⁾. Ved Krigens Slutning var det ikke ualmindeligt, at Compagnierne kun indeholdt omtrent Fjerdeparten af det reglementerede Mandskab⁴⁾, og lignende Forhold omtales da ogsaa gentagne Gange i de foregående År⁵⁾.

¹⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 550. Se endvidere 1 R. 2 B. 265, 306, 317, 335, 338, 339. — 2 R. 1 B. 760 siges der, at 300 svenske Knægte i Lejren for Halmstad skal være døde af Pest på én Nat.

²⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 1 R. 2 B. 372, 2 R. 1 B. 9.

³⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 2 R. 1 B. 319.

⁴⁾ Rentem. Regn. 1570—71. Som Exempler kan tjene: Valter Echmanns Fane 96 Knægte, Michel Gynges 103, Alexander Dussanders 138, Richard Skauffalls 154, Capitain Meffuens 159.

⁵⁾ Rørdam. Hist. Kildesk. 1 R. 2 B. 450, 2 R. 1 B. 590.

Sluttelig skal det bemærkes, at Benævnelserne Knægt og Hageskytte ikke kan opstilles som Modsætninger¹⁾. Knægt var Fællesnavn for alle menige Fodfolk, og disse inddeltes i Dobbeltsoldnere — væbnede med lange Spyd —, Hageskytter — væbnede med Bøsser — og gemene Knægte — væbnede med korte Værger —²⁾. Så vidt vides er der kun én Talangivelse fra Syvårskrigens Tid, der oplyser Forholdet mellem Hageskytterne og det øvrige Fodfolk; det er den, som allerede er anført i et Citat af Peder Bildes Breve, hvor det siges, at der ikke var 300 Skytter blandt de 1000 Mand, som fandtes i Lejren³⁾. — Iøvrigt var Afgangen særlig stor blandt Hageskytterne, eftersom disse ofte blev udcommanderede til Orlogstjeneste

¹⁾ Saml. Hist. Tidskr. 5 R. 5 B. 494, 502.

²⁾ Divers. Docum. VII. E. Nr. 53. Rørdam. Hist. Kildesk. 1 R. 2 B. 379, 389. 2 R. 1 B. 85, 89, 105.

³⁾ Nogen Oplysning om Talforholdet kan hentes fra hoastående Mønstringer af danske Tropper:

1 Comp.	Dobbeltsoldnere.	Skytter.
1555	138	88
1567	.	100
1610	100	100
1621	100	100

(1555 Divers. Docum. Design VII E, 1567 Rentm. Regn., 1610 og 1621 Docum. afl. f. Krigsm.).

Som Vidnesbyrd om det store Antal Skytter, der var i Hæren, før Daniel Rantzov blev Feltherre, kan anføres et Par Poster i Rentemester-Regnskaberne for Året 1565. Den ene lyder på en Levering af 18000 \mathfrak{a} Krudt til Jørgen Holles Knægte, den anden på 22,360 Daler, som blev betalt til Skytterne under Jørgen Holle.

I Adlersparres Afhandling i Kgl. Vit. Hist. o. Ant. Acad. Handlingar 3 B. oplyses ved Hjælp af Documenter fra Syvårskrigens Tid, at nogle svenske Compagnier kom til at bestå udelukkende af Hageskytter, fordi der ikke var Råd til at holde Dobbelt-soldnere.

i betydeligt Antal¹⁾ og stadig blev anvendte til de daglige Plyndringstog, der var så farefulde. — Det er da forståeligt, at der År efter År kunde hverves en stor Mængde Skytter, og at Hæren desuagtet kunde være mindre vel forsynet med denne Våbenart.

¹⁾ Rentem. Regn. 20 Juni 1564 omtaler 1000 Hageskytter af Jørgen Holles Regiment, som kom om Bord på Flåden. — Ved Strandingen under Gulland i Året 1566 omkom en stor Mængde Hageskytter.

Om den ved kongeloven fastsatte arvefølge.

Af

A. D. Jørgensen.

Den tidligere almindelige opfattelse af kongelovens arve-regler er i Schlegels danske statsret kort og fyndig udtrykt i de ord, med hvilke han indleder sin fremstilling: «arvefølgen er på det nøjeste bestemt i kongeloven». I henved 200 år fremkom der neppe nogen antydning af mulige tvivlsmaal i den henseende.

Denne sikkerhed hidrørte dog, som det synes, mere fra et overfladisk kendskab til lovens ordlyd med dens mange indskærpende gentagelser, såvel som fra dens forfatters berømmelse som skarpsindig statsmand, end fra et omhyggeligt studium af alle dens enkelte bestemmelser. I alle tilfælde er det temmelig mådeligt bevendt med klarheden i de tilfælde, hvor en virkelig fortolkning er forsøgt.

At en sådan fortolkning kan have sine vanskeligheder er ikke så underligt. Loven blev affattet på en tid, da det danske sprog endnu var lidet udviklet til at give et klart og utvetydigt udtryk for de herhen hørende begreber, og den omstændighed, at den holdtes hemmelig, indtil den slægtalder, som kunde have haft adgang til paa første

hånd at få pålidelig vejledning til dens rette forståelse, var gået bort, bidrog selvfølgelig i høj grad til at vanskeliggøre denne. Det ses da også, at strax den første videnskabsmand, som gav sig i lag med loven, om end kun ved at oversætte den paa tysk og latin, tager fuldstændig fejl af et hovedpunkt i dens fortolkning. Det var slotspræsten i Glückstadt, N. P. Sibbern, som opholdt sig nogle måneder i København strax efter kongelovens første udgivelse (1709) og stod i personligt forhold til udgiveren, gehejmearkivar Fredrik Rostgård. Han skrev kort efter sit bekendte „*Bibliotheca historica dano-norvegica*“, og kunde her endog meddele Schumachers latinske text af kongeloven, altså efter en afskrift, som Rostgård må have givet ham. Ikke des mindre ledsagede han sit optryk af den danske text med en ny selvstændig oversættelse på latin, og denne blev senere optrykt af andre, medens Schumachers egen ikke senere påagtedes.

Hvor uklart man i virkeligheden opfattede kongelovens formentlig så klare bestemmelser, viser sig også i et andet betegnende træk. Ved grundlovsforhandlingerne i Norge i året 1814 var det fra først af meningen at bevare den gamle arvefølge, hvorfor også alle de herhen hørende artikler i kongeloven in extenso var optagne i Adlers og Falsens grundlovsforslag. Men i det mere kortfattede forslag, som opnævnes efter Sverdrup, var det forsøgt at sammentrænge disse bestemmelser i en kort formel, og den måde, hvorpå dette var sket, viser noksom, at koncipisten har taget fejl af selve lovens grundtanke.

Der vil senere blive lejlighed til at komme tilbage til disse misforståelser i deres enkeltheder; her må det være nok at henpege på, at den første videnskabelige fremstilling af Danmarks statsret, den af J. Fr. V. Schlegel

(1827), slet ikke kommer ind paa det punkt, som faktisk havde givet anledning til misforståelser og, som det snart skulde vise sig, kunde volde fortolkningen meget alvorlige bryderier. Heller ikke den bekendte sagkyndige anmeldelse af Schlegels skrift i «månedsskrift for literatur» (af prof. L. Engelstoft) indlod sig på disse spørgsmål.

Kort efter gjorde imidlertid udsigterne i kongehuset disse spørgsmål brændende. Ved Fredrik 6.'s død kom en ny linje af mandsstammen på tronen, medens dog også denne samtidig tegnede til at skulle udslukkes i en ikke fjern fremtid. Den gængse opfattelse af kongelovens arveordning var ikke i tvivl om, at i så tilfælde Kristian 8.'s søstre og deres børn under alle omstændigheder vilde gå forud for Fredrik 6.'s døtre og søster, hertuginde af Avgustenburg. Den 2. April 1840 skrev kancellipræsident Stemmann til A. S. Ørsted: «Jeg formener, at tronen da — (d. e. ved kronprinsens død, dersom den indtraf efter alle hans faders søskendes) — vil tilfalde prinsesse Charlottes døtre fremfor kong. Fredrik 6.'s døtre; thi da tronfølgen nu er gået over til den yngre linje af kong Fredrik 5.'s sønner, kan den ikke gå tilbage til den ældre linje, førend den yngre er ganske uddød—». I sin påtegnede bemærkning tiltrådte Ørsted aldeles denne mening.

Det samme var tilfældet med selve hertugen af Avgustenburg. Den 2. April 1845 skrev han til P. Hjort i Sorø, at der ingen tvivl kunde være om Hesserne's arveret i Danmark ved mandsstammens afgang, og at kun en ophævelse af kongeloven vilde kunne forandre dette forhold ¹⁾.

Imidlertid var der dog fra en anden side rejst tvivl

¹⁾ Stemmanns billet i geh. arkivet. Droysen u. Samwer, Die dänische Politik seit 1806, s. 391.

om, hvorvidt denne arveret var uafhængig af alle kommende tilfældigheder. Allerede i året 1840 henledede daværende amtmand på Gottorp L. N. Scheele kongens opmærksomhed på visse udtryk i kongeloven, som efter hans mening klarlig viste, at ved mandsstammens afgang den nærmeste dalevende kvindelige agnat vilde være at foretrække for alle andre arvinger. Dersom altså den sidste mand af slægten kom til at overleve begge kongens søstre, medens der endnu var en kongedatter af en tidligere linje i live, da vilde hun have fortrinsret for alle kognater. Fra hende vilde tronen da atter gå i arv til hendes nærmeste slægtning.

Politisk havde denne opfattelse af arveretten selvfølgelig den betydning, at den kunde gøre hertugen af Avgustenburg til mandsstammens umiddelbare arving, idet det under så tvivlsomme forhold vilde blive forholdsvis let at opnå alle vedkommendes afkald imod visse begunstigelser.

Kong Kristian 8. kunde imidlertid ikke tilegne sig Scheeles opfattelse af lovens mening; hans statsretlige konsulent, den tyske Dr. Tabor, gjorde vel kun et temmelig uheldigt forsøg på at modbevise den, men bedre lykkedes det for professor J. E. Larsen, der i sine forelæsninger 1845—46 gik ind på en drøftelse af de to muligheder. Resultatet var dog ingenlunde tilfredsstillende; det viste sig, at den ældre opfattelse formentlig kun kunde fastholdes ved at ofre kongelovens gamle anseelse for klarhed og uomtvistelig sikkerhed; det gik endog i meget høj grad ud over dens forhen så højt priste bestemmelser. Avgustenborgerne synes for sent at være blevne opmærksomme på dette fortolkningsspørgsmål; men at det i alle tilfælde senere var dem bekendt, fremgår af prinsen af Nørs ytring

i hans Erindringer, at det vilde have været en brugelig udvej af de politiske konflikter «die zweifelhaften paragraphen des königsgesetzes so zu interpretiren, dasz die kognatische erbfolge im königreich mit der agnatischen in den herzogthümern zusammenfiel» ¹⁾).

Da i året 1849 forhandlingerne om arvefølgen optoges med stormagterne, gav Scheele på opfordring af første-ministeren A. W. Moltke en udførlig fremstilling af sin opfattelse, ligesom han nu blev udtrykkelig imødegået i en lignende udtalelse af Larsen i forening med Wegener. I sine statsretlige forelæsninger kom Larsen desuden igen tilbage til spørgsmålet, hvis politiske betydning først faldt bort ved tronfølgeloven af 31. Juli 1853. Resultatet af overvejelserne sammenfattes imidlertid af professor Aschehoug — og som det synes med fuld søje — i de ord, «at kongelovens arveregler i visse stykker, navnlig med hensyn til, hvorvidt kvindelige agnater havde fortrinsret for kognaterne, var meget utydelige» ²⁾).

Ved fremdragelsen af Peder Schumachers latinske udkast til kongeloven ³⁾ er der nu imidlertid kommen et nyt moment ind i undersøgelsen. Latinens koncise betegnelser og almen kendte tekniske udtryk letter i høj grad opfattelsen af lovgiverens tanke og kan i alle tilfælde bringe en afgørelse af det spørgsmål, om alle lovens enkeltheder er klart gennemtænkte eller ikke. At fordringerne i så henseende må kunne stilles højt, må forlods formodes allerede af den grund, at kongelovens affattelse viser sig at have været genstand for åringers overvejelser og de

¹⁾ Aufzeichnungen, s. 25.

²⁾ Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814, s. 581.

³⁾ Kongeloven og dens forhistorie; aktstykker. 1886.

skarpsindigste mænds samråd. Indtil det modsatte bevises, må det være tilladt at gå ud fra, at det er lykkedes disse mænd, og da særlig Schumacher, at tilvejebringe en lov-text, hvis fortolkning kan frigøres for ethvert tvivlsmaal.

Det er næsten uforståeligt, at den latinske form for loven — hvad enten man nu vilde kalde den en oversættelse eller et første udkast — aldrig er bleven benyttet til dette øjemed. Som ovenfor omtalt forelå den trykt i en meget benyttet håndbog i dansk historie, retshistorie, statsvidenskab og literatur, og den omtaltes som håndskrift i gehejmearkivet af Schlegel. Alligevel synes det hverken at være faldet Scheele eller Larsen ind at sammenligne lovkoncipistens latinske udtryk på de omtvistede steder. Noget egenlig nyt vilde de selvfølgelig heller ikke have opdaget i den; men den finhed i udtrykket og den klarhed i betegnelsen, som helt igennem er ejendommelig for den, vilde dog sikkert have fremtvunget den erkendelse, at man ikke uden videre kan gå ud fra hele artiklers hensigtsløshed eller indre modsigelse. Og det næste skridt vilde da ufejlbarlig have været, at man havde fundet den rette fortolkning.

Denne har imidlertid endnu den dag idag sin store betydning, ikke blot fordi kongeloven er et monumentalt værk af høj rang i vor historie, men også fordi dens arvebestemmelser vil kunne få praktisk anvendelse i private forhold, ved len og stamhuse. Spørgsmålet skal derfor her igen optages til fornyet drøftelse i hele sit omfang, idet fremstillingen af den formentlig rigtige fortolkning stilles foran, kritikken af de tidligere forfattere, hvis imødegåelse ellers vilde føde til jævnlige gentagelser, samles på ét sted bagefter.

Til grund for arvetallet skal efter kongelovens artikel 39 lægges «et rigtigt slægtregister», affattet efter de anmeldelser om fødsler i arvehuset, som skal indsendes til kongen og besvares med et documentum insinuationis. Dette slægtregister vil altså komme til at omfatte alle de individer, som overhoved er eller har været til med arveret til riget, ordnede genealogisk fra stammefaderen kong Fredrik 3. nedad gennem tiderne.

For at dette slægtregister imidlertid kan være fuldt «rigtigt» i lovens mening, må hvert søskendehold med de deraf opståede linjer ordnes strængt efter førstefødselens ret: først brødrene efter alder, derpå søstrene efter alder, den ældste søster efter den yngste broder. Denne orden foreskrives nøjagtig og mange gange i kongeloven. Art. 31 siger: «blandt dem, som ere lige udi samme linje, [skal] altid kenet først agtes og siden alderen, så at sønnen stedse går for datteren, og siden den ældre foregår den yngre, hvilket altid skal tages i agt.» (sml. 32. 33. 34). Art. 28: «masculo sexui sua perpetuo prærogativa constet, et deinde inter pares eodem lineæ et sexus jure major natu semper minorem præcedat.» Det er en selvfølge, at alle de personer, som er afgåede ved døden uden endnu levende afkom, helt bør udslettes af slægtregistret, da dette ikke skal indeholde fortidens historie, men nutidens og fremtidens ret.

I det således anlagte slægtregister ordnes nu arvegangen ikke efter nærmeste slægtskabsforhold mellem de til enhver tid levende personer af arvehuset, men strængt efter linjefølgen. Dette er et hovedpunkt i loven og dets tilsidesættelse den egenlige grund til al den forvirring, som er kommen ind i dens fortolkning; det skal derfor her først og fremmest eftervises i alle sine konsekvenser.

Først omtales da i almindelighed linjerne som dem, der følge efter hinanden i arvetallet. Således alt i lovens indledning. Rigsråd og stænder, hedder det, har givet arverettighed «til os og de af os såsom hovedet og første ejer nedstigende mand- og kvindelinjer», — og de har overdraget kongen selv at bestemme, hvorledes med arvefølgen og «arvelinjernes ordenlig på hinanden følgende rad blandt mand- og kvindeken skulde forholdes».

I art. 23 hedder det endvidere: «Dersom kongen ved døden afgår og den næste i linjen til arvesukcessionen udi regeringen er da ude af riget», så skal han ufortøvet komme tilstede; gør han ikke det, da følger «den næste efter ham i linjen». Og i den følgende artikel siges, at prinser og prinsesser af arvehuset har rang og sæde, «ligesom linjerne udviser dem at være næst til arvesukcessionen udi regeringen».

Dernæst udtales det udtrykkeligt som en grundregel, at al arvegang finder sted efter linjer. «Skal og i arvetallets rad at mærke alt linjerne nøje tages i agt», siger art. 28, «så at der ikke for alderens skyld springes af linje i linje, men sønnen træder strax i faderens sted». På latin udtrykkes det således: «in successione rite designanda linearum ratio habetur etc.»; eller endnu bestemt i det officielle uddrag af 1670: «Tota successio secundum lineas designatur»¹⁾. Dette gentages derefter den ene gang efter den anden: art. 32: linearum itidem habita semper ratione; art. 33: linearum semper ordine et inter pares in eadem linea sexus et ætatis discrimine observato; art. 34: lineali semper successione; ea linearum serie; art. 35: neque de linea in lineam transilire licet,

¹⁾ Se Tillæget.

sed primæ secunda, secundæ tertia, tertiæ quarta, et sic deinceps, substituitur. I art. 38 siges, at det foster, som fødes efter faderens død, «strax nyder sin tilbørlige sted og rad i arvetallet» (debitum sibi lineæ ordine ac serie locum occupat). Idet der i art. 39 tages bestemmelse om førelsen af en slægtetog, siges det at være for at forebygge «tvist og irring i alderen eller konfusion blandt linjerne».

At denne grundregel nu også følges i det enkelte ved at udfinde den nærmeste arving blandt de til enhver tid levende personer, kan endelig med sikkerhed eftervises af lovens enkelte bestemmelser, både for de mandlige og de kvindelige linjer.

Først kommer da efter Fredrik 3.'s død hans ældste søn prins Kristian, og efter ham «de af hannem nedstigende mandlige linjer». Det kommer herved ikke i betragtning, om han selv i successionsejeblikket er i live eller er afgået ved døden (art. 29). Her gælder det da i særdeleshed, hvad der er sagt i den foregående artikel, at der ikke for alderens skyld må springes af linje i linje: «mens sønnen træder strax i faderens sted, og imedens udi den første mandlige linje nogen mandsperson findes, skal den anden mandlige linje intet kunne arve, og så fremdeles linje efter linje». I henhold hertil skal altså hele prins Kristians mandlige slægt være uddød indtil sidste mand, før nogen af hans søskende eller deres afkom kan arve.

Derefter kommer umiddelbart den anden søn prins Georgs mandlige linjer, hvis de overlever Kristians: «en efter anden, mand efter mand, linje efter linje, imedens mand af mand er tilovers».

I disse bestemmelser er det da tydeligt nok udtalt, at mændene holder deres plads i linjen med en ubegrænset

«repræsentationsret», d. e. arvings arvings ret til at «repræsentere» den afdøde arving, træde i hans sted. Regeringen går fra farfader til sønnesøn med forbigåelse af yngre søn, fordi den ældre søns søn rykker op i sin faders plads; og på samme måde til en ældre afdød broders søn med forbigåelse af en yngre broder; til en ældre afdød farbroders søn med forbigåelse af en yngre farbroder, o. s. v.

Men at det selvsamme finder sted for de kvindelige linjers vedkommende, fremgår af følgende bestemmelser.

Ved mandsstammens afgang arver den sidste konges sønnedatter forud for hans egne døtre (art. 31). Var sønnen nemlig ikke død før sin fader, vilde tronen være gået i arv til ham, og fra ham til hans datter, ikke til hans søster. At datteren nu træder op i sin faders sted, viser, at repræsentationsretten også gælder kvinden, i alle tilfælde overfor en fader.

Dør den sidste konge uden afkom, «da skal den prinsesse af blodet, som hannem på fædrenestammen hører næst til, arvesukcessionen udi regeringen være hjemfalden» (32); den latinske text har her det tekniske udtryk «agnata proxima». Denne regel, som den her fremsættes, er, løsreven fra sin sammenhæng, ikke uden en vis tvetydighed, ligesom det da også er den, der har givet anledning til de modstridende fortolkninger. Er nemlig den oprindelig nærmeste agnata ikke mere i live i det øjeblik, da den sidste mand dør, da kan det se ud som et åbent spørgsmål, hvorvidt hendes afkom ifølge repræsentationsretten træder i hendes sted, eller den derefter følgende nærmeste agnata skal træde til.

Spørgsmålet afgøres med fuld sikkerhed af den næste artikel (33). Her hedder det nemlig: «Dernæst skal den

sidste konges næste frænke og slægt, som dog er udi de af os ved sønnerne nedstigende kvindelinjer, arveligen udi regeringen sukdere.» Den latinske text har også her det bestemte tekniske udtryk: «non existente agnata, cognata proxima succedito etc.» Hvorledes man her end vil bære sig ad med at finde denne cognata — noget, som vi selvfølgelig senere vil komme tilbage til, —, så er det afgjort, at loven her må tale om stammemoderen til en kvindelig linje.

Med denne artikel er nemlig mulighedernes række indenfor sønnernes afkom udtømt; den næste (35) går ud fra hele stammens afgang og døtrenes tiltrædelse («er da vore sønners linjer, mandkøn og kvindkøn, ganske uddød, da kommer raden til prinsesserne, vore døtres linjer»). Men loven kan fornuftigvis ikke gå ud fra, at der efter mandsstammens afgang aldrig skulde findes mænd i kongeslægten, at der kun skulde findes cognatæ, ingen cognati. Den stående sprogbrug krævede endog, at det hver gang udtrykkelig fremhævedes, at kvindernes afkom var både mænd og kvinder, medens der ved mændenes afkom gøres bestemt forskel mellem de to tilfælde. Således i artikel 27: «medens mand af mand er tilovers, så længe skal hverken kvinde af mand, ej heller mand eller kvinde af kvinde kaldes» (sml. 36). Når altså art. 33 ikke har formlen: cognatus vel cognata eller lignende, men simpelthen cognata proxima, i lighed med agnata proxima, da kan man heraf med vished slutte, at der ikke er tale om at udpege en enkelt person blandt de til en vis given tid levende medlemmer af kongehuset, men en stammemoder til den nærmest arveberettigede kvindelinje, ligegyldigt om denne stammemoder endnu er i live eller ikke.

Således fortsættes der da også yderligere. Efter søn-

nernes hele slægt kommer raden til døtrenes linjer: «og først til prinsesse Anna Sofia såsom den ældste og hendes børn og børnebørn i tusende led; siden til de andre, alt en efter anden». Her er der selvfølgelig tale om personer, som til den tid tænkes at være døde for mange tider siden, uden at dette udtrykkelig fremhæves, da den modsatte mulighed jo ikke kunde udelukkes.

Men fra disse sidste led i arvetallet, hvis natur er utvivlsom, falder der da atter lys tilbage på det tidligere «agnata»: når alle de utallige kvindelinjer betegnes efter kvinder, da er det helt igjennem stammemødrene, der er tale om; med andre ord, der gives her som ved de mandlige linjer en ubetinget repræsentationsret. Udtrykkene «nulla relictæ filia», lader han da ingen døtre efter sig, og «non existente agnata» betyder derfor ikke, at kvinder af det nævnte slægtskab på et givet tidspunkt ikke findes i live, men at sådanne hverken findes i live eller repræsenterede af levende afkom.

De ord i ekstrakten af 1670: «tota successio secundum lineas ordinatur» gælder altså i fuldeste omfang og i strængeste forstand.

Det må dernæst undersøges, i hvilken orden de to køn kaldes til arvefølgen. Formelt var lovgiveren i den henseende stillet aldeles frit; han kunde for så vidt lade linjerne følge efter hinanden i aldersorden, hver linje til dens fuldstændige afgang, uden noget fortrin for det ene køn fremfor det andet. Denne arvegang vilde dog have haft sine store misligheder, dels fordi den var så grundforskellig fra den i de tyske lande gældende agnatiske orden og altså næsten umuliggjorde erhvervelser dér, dels fordi en jævnlig regering af kvinder var vanskelig at forene med absolutismen i den af kongeloven påtænkte

form; den vilde enten føre til en konstitution eller til despoti.

Kong Fredrik 3. gav da også det mandlige køn store prærogativer. Først det allerede omtalte, at brødrene i hvert søskendehold har aldersfortrinnet for søstrene; alene det vilde under iøvrigt lige vilkår sikre mændene en stadig overvægt. Men dernæst bestemmer kongeloven, at alle kvinders arveret fuldstændig skal hvile, sålænge der findes mænd af mænd i de fra kongens sønner nedstigende linjer; sønnernes mandlige linjer udgør altså en fælles mandsstamme, således at den ældste broders kvindelinjer tilsidesættes for den yngres mandslinjer.

Det er en konsekvens af dette de mandlige linjers fortrin, at ved mandsstammens afgang den sidste linje lader kongedømmet gå over til nærmeste kvinde; den mand, med hvem hele fædreneslægten udslukkes, er som sin tids eneste mand af mand hele arvehusets fornemste medlem, den som efter lovens udtryk har førstefødselsretten. Hans stilling svarer på en måde til «første erhverver» (Fredrik 3.); slægten, som begyndte med en enkelt mand, er i ham igen indskrænket til en enkelt.

Som forhen eftervist, gælder det nu om at finde den kvinde, som selv eller i sin æt står tronen nærmest. Først kommer da sidste mands livsarvinger, de nedstigende linjer. Har kongen havt flere børn, da tilfalder arven det ældste, d. v. s. den ældste søn, og da denne jo i så tilfælde må være død, siden faderen ellers ikke vilde have været den sidste mand, følger hans ældste datter. Dette tilfælde omtaler kongeloven udtrykkelig i art. 31. Selvfølgelig kan der dog tænkes endnu andre kombinationer, som imidlertid let vil kunne bringes ind

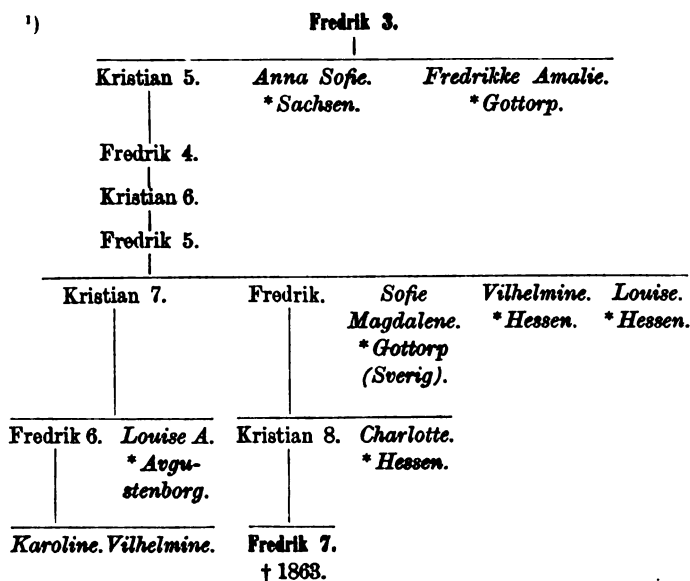
under de samme regler. Den afdøde søn kunde således muligvis have havt flere børn, deriblandt atter en søn, som havde efterladt døtre. Disse vilde da selvfølgelig atter gå forud for deres faders søstre.

Endnu mere sammensat vilde forholdet blive, dersom den sidste mand efterlod afkom af to afdøde sønner, f. ex. døtre af den ældste og sønnedøtre af den anden. I så tilfælde vilde den ældstes døtre have fortrinnet, medens repræsentationsretten kun kunde give de sidste fortrinnet for deres faders søstre, men ikke for medlemmer af en ældre linje.

Efterlader den sidste mand slet intet afkom, da går tronen til hans nærmeste agnata (32). Altså først til en søster (den ældste først), derpå ældste farbroders sønnedatter eller datter, derpå farsøster, derpå farfars broders nedstigende linje o. s. v. Det er klart, at alle arvehusets kvindelinjer nedstammer fra agnatæ, fra døtre af mandsstammens mænd; man vil kunne gå helt tilbage til første erhverver uden at støde på andre. Tilfældet, som det forelå ved mandsstammens faktiske afgang i året 1863, viser det i et eksempel. Nærmeste agnata var i det øjeblik den sidste mands faster, prinsesse Charlotte af Hessen. Den næste var hans oldefader Fredrik 5.'s ældste søns (Kristian 7.'s) ældste sønnedatter, prinsesse Karoline; dernæst kom hendes søster Vilhelmine. Den fjerde var sidste mands oldefaders sønnedatter, Louise Augusta af Avgustenborg; derpå hans egne tre døtre: Sofie Magdalene af Holsten-Gottorp (Sverig), Vilhelmine Karoline og Louise, begge formælede Hessen. Disse syv agnatæ var ved mandsstammens afgang enten selv i live eller repræsenterede ved afkom; alle de ældre linjer af sønnernes slægt var uddøde. Dertil kom så de to kvindelinjer, som ned-

stammede fra første erhververs døtre. Ingen kvindelinje kunde efter sagens natur nedstamme fra en cognata¹⁾).

Det tilfælde, som kongelovens art. 33 omtaler, at der ingen agnata af den sidste mand er til, medens dog sønnernes efterslægt ikke er uddød, vilde ikke kunne være indtrådt ved den første mandsstammes afgang; men det kan indtræde på senere tidspunkter. Hvis man vilde gå ud fra, at kongelovens arvefølge var forbleven i kraft efter mandsstammens afgang, vilde der, fraregnet Fredrik 6.'s barnløse døtre, i tiden have været 5 kvindelinjer, eller 5 slægter, nedstammende fra hin mandsstammes agnater, med arveret til tronen. Sæt da, at den første af dem havde tiltrådt kongedømmet, men efter kortere eller længere tid var uddød på mandsstammen. Den sidste mands agnatæ vilde da have fulgt ham i regeringen, indtil hele slægtens afgang. Sæt, at man således var kommen til

den sidste mand eller kvinde af hele denne slægt og nu skulde gå tilbage til hovedstammen for at få en ny arveberettiget slægt, den nemlig, hvis stammemoder var nærmeste agnata af den regerende, nu uddøende slægts stammemoder. Hun, stammemoderen til den nye slægt, vilde da være den sidste konges (eller dronnings) cognata, såvist nemlig som hun er en agnata af den oprindelige mandsstamme, til hvilken den regerende kvindestamme stod i kognatisk slægtskabsforhold. Og dette vilde senere gentage sig for hver gang et slægtskifte måtte foretages. Man vilde da få lovens fulde skala: «*filia*», — «*agnata*», — «*cognata*, nempe *qvæ in fœmineis istis reperitur lineis*, *qvæ a nobis per filios nostros stemma deducunt*».

Derefter kommer så kong Fredrik 3.'s døtre og deres slægter på samme måde som de andre kvindelige linjer.

Således bestemmes det altså, hvilken kvinde der ved mandsstammens afgang eller ved et fuldstændigt slægtskifte skal arve tronen. Spørgsmålet bliver nu, hvorledes der skal forholdes med arvefølgen efter hendes død, eller, hvad der er det samme, hvorledes den person af hendes dalevende slægt skal udfindes, som er rette ihænde-haver af hendes arveret, dersom hun måske selv alt forlængst er afgået ved døden, når «*raden kommer til hende*».

I den henseende bestemmer kongeloven tydeligt og gentagne gange, at stammemoderens afkom skal ordnes i linjer efter hendes børns tal, og at disse følger efter hinanden, linje efter linje, i den orden, som én gang for alle er fastsat efter køn og alder. Art. 31: «.... den sidste konges døtre, først den ældste og hendes nedstigende linjer, en efter anden, linje efter linje, og blandt dem, som ere lige udi samme linje, altid kønnet først agtes og siden alderen, så at sønnen

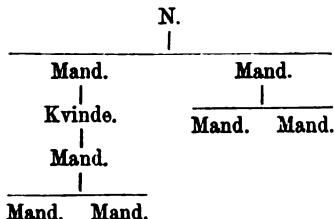
stedse går for datteren og siden den ældre foregår den yngre, hvilket altid skal tages i agt.» Ligeså 32. 33. 34. Til nærmere påvisning i det enkelte siger endvidere art. 35: «den ældre datters datter i tusende led skal altid foregå den yngre datters søn og datter, og må ikke springes af linje i linje, men den anden linje bide efter den første, den tredje efter den anden, den fjerde efter den tredje, og så fremdeles.» Denne linjedeling efter børnenes tal fortsættes for kvindernes vedkommende uforandret i de følgende led, medens den derimod brydes, så snart en søn af arvehuset får flere sønner. I så tilfælde kommer han til for sin efterslægt at indtage samme stilling som første erhverver (Fredrik 3.) indtager til sin, idet sønnernes mandlige linjer tilsammen udgør en fælles mandsstamme, altså med mændenes fortrin for alle kvinder. Disse derimod danner kvindeliner med samme arvefølge, som er beskrevet ved første slægt (art. 36).

Der må på dette sted nøje lægges mærke til, at en sådan fælles mandsstamme ikke kan stiftes af stammemoderen, men først af hendes (eller en senere kvindes) søn. Kongelovens ord er i den henseende fuldstændig klare: (35) «og må ikke springes af linje i linje; (36) men dersom arvesukcessionen udi regeringen kommer til en datters søn og han lader mandlige arvinger efter sig, da skal med de af hannem nedstigende mandlige linjer alting forholdes, som vi om de af os nedstigende mandlige linjer forordnet haver Har altså en sukkederende kvinde flere sønner, da danner hver af dem en selvstændig linje, der må være uddød i begge køn, før den næste kan komme til arv.

Grunden hertil er ikke vanskelig at udfinde. Det vilde have været et grovt brud på hele tankegangen i den

nye arvefølge, om det skulde tillades en udenfor arvehuset stående mand at give en ny kongeslægt navn og våben, og dette vilde jo ske, dersom en kvinde gennem flere sønner kunde grundlægge et nyt arvehus. Det vilde da i virkeligheden ikke være hende, den danske prinsesse, men hendes ægtefælle, den fremmede prins, som vilde komme til at stå som «første erhverver» af den danske trone for en fremmed slægt. Hvad der siges i den følgende artikel (37): «det er døtrene og døtrenes børn og børnebørn i evindelig rad, som arvesukcessionen udi regeringen skal tilhøre, og ikke døtrenes mænd», — det må også gælde ethvert andet forhold til kongedømmet og arvehuset. Først den af en dansk prinsesse fødte mand kan blive stifter af en ny mandsstamme.

Men endnu mere; det er ikke engang givet, at hin prinsesses sønner havde samme fader. Kongeloven er absolut ligegyldig for den af ægtefællerne, som ikke står i arvetallet; den kræver kun lovligt ægteskab. Har en konge flere børnekuld, da går de yngre sønner af et senere ægteskab selvfølgelig foran døtrene af et tidligere på selv samme måde som ellers. Det samme er tilfældet for arvehusets kvinder; men herved kan det forhold indtræde, at hendes arveberettigede sønner tilhører to eller flere forskellige slægter. Alene af denne grund vilde det være genealogisk umuligt at danne en fælles mandsstamme af disse efterkommere. Man vil altså f. ex. have følgende:

Antages N. her at være en mand, da vil ved hans ældste søns død den yngre og hans slægt følge, forudsat at en af dens mænd overlever ham; den ældstes datter med hendes børn vil blive forbigået. Er N. derimod en kvinde, da vil hendes ældste søn efterfølges af sin datter og hendes slægt, som i det givne tilfælde atter vil danne en mandsstamme. Dør den ældste søn før sin moder, vil hans datter indtage hans plads i arvetallet.

Arvefølgen i sin helhed bevæger sig altså, når man vil se ud over store tidsrum, i to hovedretninger, udgående skiftevis fra en stammefader og en stammemoder. Fra stammefaderen kommer først en mandsstamme, som udtømmes linje efter linje til sidste mand. Der er da en række kvindelinjer tilbage, udgående fra mandsstammens døtre, lige op til stammefaderens egne døtre. Af disse arver først den sidste mands nærmeste pårørende, først i nedstigende, derpå i sideløbende linje. Fra denne kvinde som stammemoder udgår der da et antal indbyrdes uafhængige linjer, af hvilke hver følgende først træder til arven efter den foregåendes fuldstændige afgang. Så snart imidlertid arven tilfalder en mand — og mændene går i hvert slægtled foran kvinderne — og denne efterlader sig mandlige linjer, ophører den fra stammemoderen udgående arvegang, idet denne søn bliver stammefader til en ny slægt efter de samme regler som den oprindelige «første erhverver».

Dersom nu en sådan ny stamme bliver talrig, så vil i virkeligheden alle sidelinjer og ældre kvindelinjer tabe enhver rimelig udsigt til arvefølgen og denne gå frem til altid ny slægter; men dersom den kun blomstrer i få slægtled og i enkelte linjer, vil ved dens afgang arvetallet

atter vende tilbage til den ældre hovedstamme og dens forgreninger, linje efter linje.

Kongelovens arvebestemmelser gør strax ved den første gennemlæsning et indtryk af forsynlighed og vederhæftighed, som udelukker enhver mistanke mod deres tilstrækkelighed eller tydelighed. Samme tanke gentages så ofte og så indtrængende, at man uvilkårlig beroliges med hensyn til den fremtid, der skal sikres ved disse lovregler. Og således har loven kunnet glæde sig ved et grundfæstet renommé gennem lange tider, som et mønster på en udtømmende arvelov.

Efter hvad der i det foregående er fremsat, er denne ros tilvisse vel begrundet; men det udelukker ikke, at væsentlige tvivlsmaal har været rejste imod den. Hvad der således er fremkommen af misforståelser og mistydninger, samler sig dog alt om det ene punkt, hvorvidt loven taler om de til enhver tid levende medlemmer af kongehuset eller den går ud fra en ubetinget gennemført repræsentationsret. I den henseende er misforståelserne lige så gamle som offentlighedens kendskab til loven.

N. P. Sibbern oversætter (1716) kongelovens art. 32 således: »sollte er (der letzte könig) aber keine lebendige Princeszinnen nachlassen, so soll diejenige Pr. von Geblüte etc.», eller på latin: »quod si nec filias relinqvat superstites, ea princeps sangvinis etc.». Her har den danske text: »lader han da heller ingen døtre efter sig», koncepten: »nulla relicta filia» — . Det indskudte ord »lebendig», »superstites», indeholder her den hele misforståelse, der senere sættes i system. At art. 33 hos Sibbern som det næste led i arvefølgen sætter »proxima agnata», medens

Schumacher har det modsatte: «non existente agnata, cognata proxima succedito», viser at hele anlæget her er misforstået.

Det såkaldte Sverdrupske grundlovsudkast hviler på den samme misforståelse. «Har den sidste konge, hedder det her, ingen beslægtede af mandkøn på sværdsiden, da arver hans egen datter tronen. Har han ingen datter, da arver agnaternes døtre. Ere ingen sådanne til, da arver kognaternes sønner og tilsidst kognaternes døtre»¹⁾. Her forstås der åbenbart det samme ved «agnaternes døtre» og «kognater»; thi ellers vilde der slet ingen plads blive til de første kognater i almindelig forstand (de kvindelige agnaters børn). Koncipisten har da tænkt sig det som Sibbern: først kommer en agnata, hvis en sådan er til; hvis ikke, en cognatus; er heller ikke nogen sådan til, en cognata.

Det er dog først Scheele, som har forsøgt nærmere at eftervise berettigelsen af en sådan eller lignende opfattelse. Hans tankegang er følgende.

Man misforstår kongeloven, når man går ud fra, at den kun kender modsætningen mellem agnater og kognater helt i almindelighed, således at det første kun indbefatter sværdsiden, mand af mand, det andet kvinderne og deres afkom; den skelner tværtimod tydeligt nok mellem agnati, agnatæ og kognater (af begge køn). Således strax i art. 27: «imedes mand af mand (agnatus) er tilovers, skal hverken kvinde af mand (agnata), ej heller mand eller kvinde af kvinde (kognater) kaldes, og aldeles ingen af mødrenestammen kronen arve, sålænge på fædrenestammen nogen livsarving findes, så at endog kvinde af mand

¹⁾ Y. Nielsen, Bidrag til Norges historie i 1814, I, 161.

(agnata) skal gange for mand af kvinde (cognatus)». Endvidere i art. 36: «kortelig, mand af mand går først for kvinde af mand, og siden kvinde af mand går for mand og kvinde af kvinde». — Meningen heraf er, efter Scheele, at først skal alle levende agnati have et ubetinget fortrin for alle kvinder og kvinders afkom, derpå den nærmeste levende agnata på samme måde for alle kognater.

Dette fandt han yderligere bestyrket i 32—33, der efter hans opfattelse ligeledes skelnede mellem agnater og kognater og udtrykkelig anviste de sidste en plads efter den næste agnata («den prinsesse af blodet, som ham på fædrenefamilien hører næst til»).

Scheele slutter sin bevisførelse med at henpege på det harmoniske i kongelovens anlæg, når hans opfattelse lægges til grund; de enkelte artiklers indhold bliver da følgende:

- 27—28, almindelige regler,
- 29—30, agnati,
- 31—32, agnatæ,
- 33—37, cognati og cognatæ,
- 38, posthumi.

Imod Dr. Tabor, som holdt på kongelovens ubetingede repræsentationsret, bemærkede han, at denne ingensteds var udtalt, men at tværtimod den omstændighed, at den var påberåbt ved mandsfamilien, måtte tale mod dens gyldighed i almindelighed.

Det vil, efter hvad der foran er udviklet, ikke være vanskeligt af selve kongelovens ordlyd at tilbagevise Scheeles fortolkninger.

Der er først den ulempe ved dem, at de to formentlige beviser ikke viser det samme. Efter art. 27 og 36 skulde agnata altid gå forud for kognaterne, men efter 32

skulde nærmeste agnata følge den barnløse konge, og derefter hendes slægt, altså med forbigåelse af muligvis endnu levende andre agnatae. Til dette sidste holdt Scheele sig, idet han gjorde gældende, at dersom Charlotte af Hessen overlevede Fredrik 7., vilde hun og hendes slægt erhverve tronen, altså med udelukkelse af Fredrik 6.'s døtre, selv om disse overlevede hende; medens de derimod måtte foretrækkes for Charlottes børn, dersom hun ikke selv oplevede mandsstammens afgang. At det var en stor mislighed ved fortolkningen af art. 27, at den således dog kun fik relativ gyldighed, er en selvfølge, og det så meget mere, som det var dens formentlige bestemmelse, at alle agnatae skulde foretrækkes for kognaterne, der lettest kunde modtage en rationel begrundelse.

Det forholder sig nemlig neppe således, som professor Larsen har påstået, at præsumptionen ubetinget er imod de kvindelige agnaters fortrinsret. «Den grund, siger han, ifølge hvilken man, med udelukkelse af kognater og kvindelige agnater i de nærmere linjer, kalder de mandlige agnater i de fjernere linjer til tronen, kan aldeles ikke komme i betragtning til fordel for de kvindelige agnater i modsætning til kognaterne, eftersom det jo er afgjort, at kronen ikke ved de kvindelige agnater kan bevares for mandsstammen, da kvindelige agnater kun ville skabe kognatiske linjer.»

Man savner her en nærmere angivelse af lovgiverens formentlige grund til at ville bevare mandsstammen fremfor kvindelinjerne. Den kan enten have været politisk eller personlig; rimeligvis var den begge dele. Politisk var det, som foran fremhævet, en fordel at have den agnatiske arvefølge, da den var gældende i kronens tyske lande (1665 ligeledes i Sønderjylland), altså vilde sikre deres

forbindelse med kongerigerne; personligt måtte første erhverver sætte pris på at bevare sin egen (fædrene-)slægt og sit våben så længe som muligt i den værdighed, han havde erhvervet. Men begge disse grunde kunde til en vis grad gøres gældende også for agnata. Den offentlige ret i Tyskland var ikke fremmed for den tanke at stede agnata til arv i len eller fideikommis, medens den udelukker kognaterne, og ingen kunde jo vide, om ikke Fredrik 3.'s mandsstamme kunde blive den længstlevende i huset Oldenburg og således engang i tiden komme til at sidde inde med hele dets arv. Det kunde da muligvis få betydning, om en agnata besteg tronen efter dens afgang, eller om man strax kom til kognaterne. Også personligt kunde det tænkes, at lovgiveren vilde lægge vægt herpå. Det forhold, at kongedøtre af hans slægt, fødte prinsesser af Danmark, kunde blive undersætter under en konge af fremmed oprindelse, måske af en ubetydelig slægt og ukendt med rigernes forhold, for ikke at sige fjendlig sindet (Fredrik 3.'s døtre blev kort efter lovede til Got-torp og Sverig), kunde nok have noget afskrækkende for den mand, i hvis hånd det lå efter eget tykke at ordne den fremtidige arvefølge. Han kunde da foretrække at bestemme, at ingen kognat kunde komme på tronen, så længe en kvinde af hans egen slægt endnu var i live. Det vilde kaste en forøget glans over ham som første erhverver af arveretten, om hans kongeskjold først kunde brydes over den sidste, være sig mand eller kvinde, som var født med dets mærke.

Anvendelsen af dette ræsonnement vanskeliggøres dog betydelig ved den indbyrdes modstrid mellem de to grader i agnata's fortrin. Lettest vilde det i hvert tilfælde falde, dersom alle agnata skulde gå forud for kognaterne, således

som også art. 27 efter Scheeles opfattelse udsiger, medens det idetmindste fra lovgiverens personlige standpunkt vilde tabe sin vægt under den modsatte forudsætning. — Men vi fritages heldigvis for det hele dilemma, idet begge de formentlige beviser for de kvindelige agnaters fortrin viser sig at være illusoriske.

Hvad der siges i art. 27 (og 36), er nemlig ikke, at agnatæ skal foretrækkes for kognater, men at de fra Fredrik 3.'s sønner nedstigende kvindeliner skal gå forud for hans døtre og deres linjer. Hele bestemmelsen lyder nemlig på latin: «usque adeo marium progenies fœmiarum stemmata excludit, ut etiam fœminæ ex maribus præcedant mares ex fœminis», hvad der på dansk er gengivet ved: «aldeles ingen af mødredestammen (skal) kronen arve, så længe på fædredestammen nogen livsarving findes, så at endog kvinde af mand skal gange for mand af kvinde». I den senere ekstrakt er hele denne passus udeladt, da den i virkeligheden gentages i den følgende artikel i mere bestemte udtryk; havde den havt selvstændig betydning, måtte den selvfølgelig her have været medtagen.

Det må nu vistnok indrømmes, at den danske lovtæst på dette sted bruger svævende udtryk, eller rettere sagt udtryk, som ikke er nåede til at få almindelig borgerret i sproget; lovgiveren burde have talt latin eller have forklaret sig nærmere på dansk. Imidlertid er meningen klar nok og den er også korrekt udtrykt. Mødredestammen betyder den del af arvehuset, som nedstiger fra første erhverver gennem en stammemoder, fædredestammen den, hvis stammefader var hans søn; de to udtryk svarer altså til det latinske: fœminarum stemmata og marium progenies. Udtrykket «kvinde af mand skal gange for mand af kvinde», sigter da også til de bestemte steder i slægtregistret, hvor

slægt udskiller sig fra slægt, og skal ikke anvendes på hvert enkelt tilfælde. «Kvinde af mand» er (ligesom det latinske *fœminæ ex mariibus*) overgangen fra mandsstammen (sønnernes stammer) til kvindestammerne, medens omvendt «mand af kvinde» er de mandsstammer, som har deres oprindelse fra kongens egne døtre. Der ligger i den hele udtalelse intet om *agnata's* fortrin for *cognatus*.

Endnu tydeligere ses det af art. 36, hvor samme tanke gentages. Her skal uimodsigeligt ikke gives arve-regler, men kun gentages, at første erhververs æt falder i tre grupper: mand af mand, kvinde af mand, og mand og kvinde af kvinde. («Korteligen: mand af mand går først for kvinde af mand, og siden kvinde af mand går for mand og kvinde af kvinde.»)

Men falder dette bevis for *agnata's* fortrin således bort, så vilde, dersom det andet skulde vise sig mere holdbart, sagen forholdsvis stille sig gunstigere for Scheeles opfattelse; thi den vilde derved frigøres for det dilemma, der var den medfødt. Men heller ikke art. 32 udsiger i virkeligheden, hvad Scheele formodede. Forudsætningen for hans fortolkning var nemlig, at 32 gav arveregler for *agnata*, 33 derimod for *kognaterne*, men som vi har set, nævner 33 kun *cognata* (frænke og slægt). Der er altså ikke nogen modsætning, men en parallelisme; loven nævner en række kvinder som arvinger (*filia ultimi possessoris*, *agnata*, *cognata*, *filia nostra*) i en vis rækkefølge, men viser derved tilstrækkelig, at den ikke vil udpege den enkelte arving blandt de nulevende, men den stammemoder, blandt hvis linjer arvingen skal søges. Dermed falder hele Scheeles opfattelse bort som uholdbar.

Idet det imidlertid mislykkedes for professor Larsen at samle et fyldestgørende bevis mod denne indvending imod den

gængse opfattelse af kongeloven, fremgik der af hans undersøgelse nærmest en fuldstændig konfusion af spørgsmålet. At sandsynligheden, alt vel overvejet, var imod Scheele, fremgik tydeligt nok af hans deduktion; men denne havde dog så mange svage punkter og havde i så høj grad svækket tilliden til kongelovens tydelighed, at man nødvendigvis måtte ende med at erklære spørgsmålet for uløseligt efter hans præmisser. Vi skal nu i det enkelte følge ham på hans vej i forsvaret for sin anskuelse, den samme, som i det foregående er eftervist som den utvivlsomt rigtige.

Imod de kvindelige agnaters arveret taler da først den bestemmelse i art. 28, at efter mandsstammens afgang først de fra sønnerne og derefter de fra døtrene nedstigende kvindelige linjer arver kronen, linje efter linje. Dette udtryk synes at udelukke et spring til en fjernere linje, fordi en nærmere ikke har sin stammemoder i live ¹⁾.

Vistnok forholder dette sig således, men noget egentligt bevis indeholder det dog ikke. Det er notorisk, at mændene bryder linjernes orden, således som disse ellers skulde følge, og hvis der i det foregående var givet en almindelig bestemmelse om agnatæ's fortrin, således som Scheele forudsætter, vilde dette forbehold meget vel her kunne være taget; det er jo netop linjernes følgeorden, som i det følgende nærmere præciseres, og også her finder Scheele sin tanke stadfæstet i de brugte udtryk.

Som anden grund anfører prof. Larsen, at art. 31 efter den mandlige slægt kalder den sidste konges sønners døtre og deres linjer, om nogen findes, hvis ikke, da hans egne døtre, først den ældste og hendes nedstigende

¹⁾ J. E. Larsen, Statsretlige foredrag og afhandlinger efter 1848, s. 29 fl.

linjer, siden de andre og deres nedstigende linjer o. s. v.: «Her kaldes altså ikke blot døtrene, men også de af dem stiftede linjer, til succession i den orden, som repræsentationsretten giver linjerne, og denne følgeorden er udtrykkeligen ikkun gjort afhængig deraf, at den mandlige slægt af sværdsiden er uddød, og ikke tillige deraf, at der ingen kvindelig agnat eksisterer.»

Også dette forholder sig ganske rigtigt, men det beviser heller intet. At de nævnte døtres linjer har repræsentationsret, bestrides jo netop og kan altså ikke forudsættes. Den næste artikel begynder: «lader han da heller ingen døtre efter sig», hvad der jo nærmest tyder på, at hun ved hans død skal være i live for at udelukke «den næste prinsesse af blodet».

Af større vægt er Larsens tredje grund, den nemlig, at efter art. 34 sønnernes hele slægt skal være uddød, før kong Fredrik 3.'s egne døtre kan komme til arven, skønt de dog selv uimodsigeligt er agnatæ. Hvis altså nogen af disse døtre havde overlevet ikke blot deres brødre, men også disses eventuelle døtre, medens der ingen sønner var, så vilde 32 komme i modstrid med 34, idet efter den sidste hinc døtres børn skulde gå forud for deres bedstefaders søstre, medens 32 vilde give disse fortrinet som agnatæ.

Fejlen ved dette bevis er den, at det går ud fra, hvad Larsens hele behandling af loven grundig har rystet: tilliden til dens gennemskuelige klarhed og følgerigtighed. En modsigelse som den påpegede må selvfølgelig ikke kunne indsnige sig i et nøje og modent gennemtænkt lov-arbejde; men indeholdes der virkelig så store unøjagtigheder i kongeloven, som Larsen tror at finde, så falder ethvert bevis fra en mulig modsigelse som denne bort af

sig selv; thi at Fredrik 3. ikke gik ud fra eller vilde gå ud fra, at hans døtre skulde overleve hele hans mandsstamme og dens døtre, er klart nok. En sådan modsigelse vilde i alle tilfælde henhøre til de let tilgivelige forsyndelser mod theoretisk nøjagtighed.

Det må således formentlig indrømmes, at disse tre beviser nærmest kun er sandsynlighedsbeviser for den ældre af Schlegel hævdede opfattelse. Det må komme til at bero på den vægt, med hvilken Scheeles argumenter tilbagevises, i hvor vidt Larsen skal kunne hævde denne opfattelses berettigelse.

Med feje gør han da først opmærksom på den modsigelse, Scheele gør sig skyldig i ved ud af art. 27 at bevise alle kvindelige agnaters forret, og af 32 kun den nærmestes blandt dem, som er i live. Men han tager fejl, når han kalder det en «hovederindring», der kun trænger til nærmere støtte i bemærkninger mod de enkelte beviser. Er nemlig modsigelsen i de to bestemmelser uløselig, da ligger det dog foreløbig nærmere at antage, at den ene er fejlagtig og den anden rigtig, end at de begge skulde være fejlagtige. Borttager man altså det logiske grundlag for den ene uden at kunne røkke den anden, har man i virkeligheden bidraget væsentlig til at støtte denne ved at berøve den en farlig medbejler.

Larsen vender sig først imod art. 27 og Scheeles forståelse af udtrykket: «kvinde af mand går for mand af kvinde». Han fremsætter her den formentlig ene rigtige forklaring, men han gør det på en sådan måde, at der derved afstedkommes uoverstigelige vanskeligheder på andre punkter. «Fædredestammen» og «mødrene stammen», siger han, som forekommer i slutningen af art. 27, betyder ingenlunde det samme som agnater og kognater; men

fædredestammen er de fra Fredrik 3.'s sønner og mødredestammen de fra hans døtre nedstigende linjer.» Andensteds går han nærmere ind herpå. «Foreløbigen må kongelovens særegne sprogbrug nøje mærkes. Således betegne udtrykkene fædredestamme o. s. v. — — Endog «sværdsiden», hvorved man ellers altid plejer at betegne de mandlige agnaters linje, synes at være taget i en lignende omfattende betydning som fædredestammen; jfr. art. 28, 31 og 36 ¹⁾.»

Denne beskyldning mod Peder Schumachers danske lovtæxt træffer langt ud over målet. Hvad for det første «sværdsiden» angår, da bruges det overalt i den almindelig vedtagne betydning, ligesom det på de angivne steder gengiver det latinske *mares ex maribus*. Ved mødredestammen er der den mærkelighed, at det ikke har sit tilsvarende på latin, det indskydes på dansk til nærmere betegnelse. Klarest fremtræder det i artikel 32, hvor det latinske *agnata* gengives ved «prinsesse af blodet, som ham på fædredestammen hører næst til». Her ligger oprindelsen klart for; den sidste konge og den kvinde, som kaldes, skal høre hinanden til på fædredestammen, de skal med andre ord være af samme fædredestamme, d. e. agnater.

I 28 siges da videre, at når regeringen engang tilfalder kvindekjønnen, «da træde først frem de af os på fædredestammen ved sønnerne nedstigende kvindeliner, og derefter omsider de, som af os på mødredestammen ved døtrene nedstige». Latinen har her kun *per filios* og *per filias*, så stammerne er kun tilføjede til yderligere tydeliggørelse. Tanken er da også aldeles den samme som i

¹⁾ Anf. st. s. 33, 26 fl.

det forrige tilfælde: «de kvindelinjer, som (d. e. hvis stammemødre) har deres fædreneslægt i kongehuset», som er kongernes agnatæ, og de kvindelinjer, som gennem deres mødreneslægt hører til huset. Selvfølgelig er der herved set bort fra, at strængt taget lovgiverens døtre står i samme slægtskabsforhold som alle senere kongedøtre; loven vil have et skelnemærke imellem dem og lader derfor «stammen» praktisk taget først begynde ved børnene, «første erhververs» sønner og døtre. Men på selv samme måde må det da forklares, at koncipisten i art. 27 har udvidet betegnelsen «fædrenestammen» til disse kvindelinjers fjerneste efterslægt; det er en konsekvens, som ikke er vanskelig at forstå fra lovgiverens standpunkt, ved den hele slægts udspring. Noget ganske andet vilde det være, om man vilde tage dette som ordets egenlige betydning, der kan overføres på dets forekomst andre steder, så det altså overalt skulde betyde henholdsvis sønnernes og døtrenes efterkommere. Dette vilde jo helt stride mod ordenes dannelse og almindelige betydning: «fædrenestamme» peger tilbage til oprindelsen, ikke fremad til efterslægten.

Medens denne mistydning af ordets mening, som vi snart vil få at se, har sine meget mislige følger, er det af mindre betydning, at Larsen giver en højst uklar udtydning af de sidste ord i art. 27: «Det er blot som en konsekvens heraf tilføjet, siger han, at «endog kvinde af mand skal gange for mand af kvinde», og disse udtryk synes således kun at skulle tilkendegive, at den kvinde, som hører til Fredrik 3.'s sønnelinje, eller den hele kvindelinje, som er stiftet af mand, skal foretrækkes for de mandlige kognater i de linjer, som er stiftede af kvinde eller kong Fredrik 3.'s døtre. Vistnok er dette

uheldigt affattet, da disse udtryk her er tagne i en anden bemærkelse end den almindelige, hvori de forekommer få linjer foran, men de øvrige tydelige hovedbestemmelser i loven synes dog ikke derved at burde kunne rokkes¹⁾.)

Det er åbenbart, at forfatteren heller ikke her har søgt efter talemådens naturlige oprindelse, men holder sig til den barokke modsætning mellem betydning i almindelighed og på dette sted. Kongeloven har ikke selv forskyldt dette, thi den bruger den ene gang efter den anden ordet «mand» og «kvinde» særlig om de personer, som stifter linjer, og i denne betydning må det tages her. «Kvinde af mand» er da ikke enhver senere kvinde af mandstammens afkom eller alle disse kvinder tilsammen, men det er en kvinde (og hendes linje), som nedstammer fra sværdsiden, medens «mand af kvinde» er en mand (og hans linje) af Fredrik 3.'s døtres slægt. Denne mangel på skarphed i opfattelsen af det sproglige fremhæves her kun, fordi den får så megen betydning i det før fremhævede tilfælde.

Må det imidlertid siges, at professor Larsen, til trods for manglerne ved hans grundes overbevisende forståelighed, har godtgjort, at kongeloven ikke i art. 27 forbeholder agnatæ et ubetinget fortrin for kognaterne, så fremtræder Scheeles påstand på, at det efter art. 32 er forbeholdt den nærmeste levende agnata, med des større vægt, befriet for modsigelsen i art. 27. Og her lider da også i virkeligheden Larsens bevisførelse et fuldstændigt skibbrud.

Han begynder med selv at anføre, hvad der taler for Scheeles påstand. «Art. 32 kalder, hedder det, når den sidste konge ingen døtre efterlader sig, den prinsesse

¹⁾ Anf. st. s. 33.

af blodet til arv, som på fædrenestammen hører kongen næst til, uden at omtale døtres afkom, og først derefter nævner art. 33 de fra Fredrik 3.'s sønner nedstigende kvindelinjer, hvoraf altså meningen kunde siges at måtte være, at når mandsstammen var uddød, skulde først kaldes den sidste konges sønnedatter og døtre, art. 31, dernæst i mangel af så nær beslægtede agnater den derefter nærmeste kvindelige agnat, art. 32, og endelig, når ingen kvindelige agnater eksisterede, de til Fredrik 3.'s sønners linjer henhørende kognater, art. 33. Denne sidste artikel synes derhos ved en modsat fortolkning både at blive overflødig og urigtig; overflødig, fordi alle de personer, som hører under dens bud, allerede også er indbefattede under de kvindelige agnaters linjer eller afkom, som nævnes i de tvende foregående artikler, og art. 33 vilde altså for så vidt ikke bestemme andet eller mere end disse artikler, hvis disse allerede uden nogen indskrænkning havde kaldet slige kognater til arv; og urigtig, fordi de personer, som artiklen nævner, da ikke skulde arve dernæst, d. e. efter de i de foregående artikler nævnte personer, men mellem disse og fremfor disse efter det fortrin, som kunde tilkomme den linje, hvortil de hørte; således skulde f. ex. den sidste konges dattersøn eller datterdatter, som indbefattes under art. 33, da ikke arve næst efter kongens døtre og andre kvindelige agnater, men fremfor disse som deres morfaders repræsentanter.»

Herimod bemærker nu Larsen selv følgende: «Hvad art. 32 angår, da kan det for det første meget vel antages, at der ved «døtre» er ment ikke blot disse selv, men som noget, der forstod sig af sig selv efter den foregående artikel, også deres linjer eller afkom. Når man dernæst

vil have, at «prinsesse af blodet, som ham på fædrene-
stammen hører næst til», skal betyde den efter kongens
datter nærmeste kvindelige agnat, da stemmer dette ikke
med kongelovens øvrige eller artiklens egen sprogbrug.
Denne betydning ligger nemlig hverken i udtrykkene «pr.
af blodet», som artiklen selv viser, da den forudsætter,
at der også kan gives pr. af blodet på mødrenestammen;
og ej heller i det tilføjede «på fædrenestammen», der
kun betyder Fredrik 3.'s sønners descendenter, både agna-
ter og kognater. Og endelig vil art. 33, selv når den for-
stås på den (foran) fremstillede måde, dog indeholde en
åbenbar urigtighed, idet den kun kalder en kvindespersion
som arveberettiget, uagtet der i det forudsatte tilfælde
meget vel kan existere en mandsperson, som er nærmere,
thi også mellem flere kognater, der er søskende, skal
broder altid foretrækkes for søster. Hvis f. ex. ved den
nuværende mandsstammes ophør også de kvindelige agnater
vare uddøde, vilde uden alt spørgsmål prinsesse Charlottes
ældste datter være den næste frænke og slægt, som be-
tegnes i art. 33; men det er efter andre tydelige tilkende-
givelser i kongeloven (28, 30, 34) aldeles utvivlsomt, at
prinsesse Charlottes søn dog i så fald skulde foretrækkes
for enhver af døtrene. — Det synes således at måtte
erkendes, at kongelovens koncipist ved at ville eksempelvis
udvikle anvendelsen af de almindelige regler, er faret
noget vild ved affattelsen af art. 32 og 33, og disse artikler
er vistnok ingenlunde af den beskaffenhed, at de kan om-
støde de klare bestemmelser, som loven på de andre steder
har fremsat ¹⁾.)»

Det synes mærkeligt, at den tanke ikke er falden

¹⁾ Anf. st. s. 31, 33 fl.

prof. Larsen ind, at han her har ophobet en sådan række modsigelser, tildels meningsløsheder, at præsumtionen absolut må blive for, at det er ham, der misforstår, ikke Griffenfeld, der forvrøvler sig. Larsen går ud fra, at art. 32 og 33 omhandler de selvsamme personer, nemlig kvinderne af sønnernes stammer; 32 er ikke indskrænket til agnatae, 33 gælder også prinsesse Charlottes døtre, ja den sidste konges descendenter.

Under denne forudsætning falder loven altså pludselig ud fra sin skarpsindige gang gennem de kommende tiders muligheder for at gentage en enkelt artikels indhold med andre ord og at udtale, at dette skal indtræde efter det foregående (det samme)! Det kan man vel næppe kalde «at fare noget vild ved affattelsen», det er at forudsætte en meningsløshed.

Dernæst falder prof. L. pludselig selv ned til det af ham så stærkt bestridte standpunkt, at loven giver sig af med at udpege individer istedenfor linjer. Ud fra denne forudsætning vender han sig endog polemisk imod loven og bebrejder den, at den glemmer, at der længere ude i slægten også kan være mænd og at disse burde været nævnte. Konsekvent måtte han jo iøvrigt kræve det samme i art. 32, når dens omfang skal være den samme. Selvfølgelig kræver han dog ikke dette, da han meget vel indser, at de to artikler fornuftigvis må betegne forskellige kredse af arvinger, om ikke for andet, så for det «dernæst», som forbinder dem; men han mistvivler om at kunne finde det afgørende i modsætningen og mener da, at det er konci-pisten, som er skyld deri.

En noget ædrueligere kritik vilde her have kunnet retlede ham, selv om det selvfølgelig er langt lettere nu at se sammenhængen med den latinske text for øje. Først

burde han da ikke have ladet sig vildlede af ordet «fædredestamme» og have lukket øjet for, at der ved dette udtryk i art. 32 nødvendigvis må tænkes på agnata, således som Scheele rigtig havde forstået det. Dernæst burde han ikke have forargedes over ordet «frænke» som en unejagtighed eller forglemmelse, men, da han engang var bleven opmærksom på denne ejendommelighed (den var undgået ham i hans forelæsninger før 1848 og heller ikke bemærket af Scheele), burde han have set, at dette rummelige ord her blev et nødvendigt mellemlid mellem sidste konges agnata og første erhververs datter. Hele artiklens ordlyd viser, at det forholder sig således. Han vilde da ikke have behøvet at opgive sin opfattelse af repræsentationsretten eller sin tro på lovgiverens evne til at kunne holde de simpleste ting ude fra hinanden.

Der er vistnok god grund til at ansé det for et held, at de to modsatte fortolkninger af kongelovens arveregler ikke til sin tid kom offentlig frem, så striden mellem dem skulde have været udkæmpet med så lidet fyldestgørende våben.

Som der fortælles, at Peder Schumacher først vandt kongens yndest ved at skrive et nyt udkast til et diplomatisk aktstykke, således kan der ingen tvivl være om, at han jo i høj grad befæstede sig i denne yndest ved sit nye udkast til en kongelov. Sammenlignet med det ældre¹⁾, som dog uden tvivl var frugten af de mest erfarne rådgiveres samarbejde, betegner det et overordenligt fremskridt. Tanken i det, lovgiverens ønske med hensyn til arvefølgens ordning, er den samme, men hvad der i Schu-

¹⁾ Se Kongeloven og dens forhistorie, s. 33 ff.

machers udkast er klart gennemtænkt og anordnet i sine mindste enkeltheder, det er i det tidligere kun løst skitseret. Mange tvivlsmaal måtte kunne rejses imod disse regler, ja de vilde endog på næsten de fleste afgørende punkter kunne drages til forskellige sider. Således bestemmes det, at efter mandsstammens afgang den kvinde skal være dronning, som er den sidst afdøde mand nærmest „i blod og efter denne lovs bestemmelse“. Skal nu her sønnedatteren eller datteren gå forud? For mandsstammens vedkommende hævdes repræsentationsretten, men vil den her kunne gøres gældende? Schumacher afgør spørgsmålet, der måske slet ikke er faldet den tidligere koncipist ind, ved en udtrykkelig fremhævelse af sønnedatteren.

Der bestemmes derpå tydeligt, at mellem søstre alderen gør udslaget, ikke blot for dem, men også for deres børn, så den yngre søsters søn skål stå tilbage for den ældres datter, medens derimod i hvert enkelt søskendehold kønnet atter skal gøres gældende.

Loven vender sig derpå til de tilfælde, da sidste mands nedstigende slægt er uddød og man må gå til „cognatæ a latere“. Her bestemmes da, at repræsentationsretten altid nøje skal tages i agt, således at den kvinde, som kommer af en mand (retro in stirpe a mare oriunda), skal gå forud for cognata a femina, om denne end er ældre og nærmere i grad beslægtet med den sidste dronning. Hvorledes man i det enkelte vilde have klaret denne arvefølge, er vanskeligt at forstå; det ser næsten ud, som om der efter mandsstammens afgang kun kunde tænkes dronninger. Hovedreglen, som skal sammenfatte det hele, bidrager ikke til yderligere klarhed: efter enhver konges eller dronnings død kommer den, som var den

afdøde nærmest i orden og slægt. Fremkomsten af en ny mandsstamme er ikke forudsat som mulig.

Som det synes var det først efter mange betænkелigheder at kong Fredrik 3. kasserede sit testamente for at oprette et nyt; der lå flere år imellem. Schumachers system var imidlertid udviklet til den yderste nøjagtighed, og selv hans formulering af enevældens teorier var langt skarpere og sikrere end den tidligere. Hvorvidt han her var rådgiver eller kun tjener, vides der intet om; har han selv havt nogen del i den tanke, at landets stænder skulde fuldstændig udelukkes fra al deltagelse i styrelsen af deres anliggender og miste enhver garanti for domstolenes uafhængighed og den personlige sikkerhed, da har han jo selv hårdere end nogen anden måttet bøde derfor. Som skarpsindig retslærd har han i kongeloven sat sig et varigt mindesmærke.

Dette gælder da først og fornemmelig lovens oprindelige latinske form. Hvert enkelt lille afsnit fremtræder her med en klarhed og en udtømmende nøjagtighed, der er lige langt fra pedantisk vidtløftighed og orakelmæssig korthed. Der gives fuld og tydelig besked på, hvad lovgiveren har villet i hvert enkelt tilfælde, og han skyr ingen gentagelse for at forebygge misforståelser; men hvad der således skal siges, siges ikke des mindre med få ord og i lette, ofte elegante og skønne vendinger.

Det var en ikke let opgave at oversætte denne lovtext på dansk. Modersmålet havde ikke disse exakte udtryk, hvis betydning var alle nærværende, det var tungt i sine omskrivninger og uøvet i sin sætningsbygning. Schumacher måtte selv være betænkt på at danne ord og talemåder, som kunde gengive det almindelige retssprogs videnskabelige begreber.

Disse vanskeligheder er vistnok tilstrækkelige til at forklare, at selv skarpsindige mænd omsider fór vild i kongelovens fortolkning. Der fulgte den et mærkeligt uheld i så henseende. Affattet på latin egnede den sig fortrinlig til sit øjemed, at være en international lovbog for alle de slægter, som efterhånden vilde fremgå af det danske kongehus. Men så blev det bestemt at lade den komme offentlig frem som en dansk lov og gøre den tilgængelig for alle undersåtterne. Hvad den herved tabte i teknisk sikkerhed, vilde den vinde ved at blive diskuteret, kommenteret og bearbejdet. Dens arveregler vilde blive drøftede og juristerne vilde sætte den i et videnskabeligt system.

Men intet af dette skete; loven blev tværtimod liggende som en hemmelighed, indtil alle de var døde, som kendte dens oprindelse og vilde have kunnet give en avtentisk fortolkning af dens danske udtryk. Den latinske text opbevaredes vel som en kuriositet, men ingen lagde mærke til dens betydning for lovens fortolkning. —

Af lovgiveren, kong Fredrik 3., giver kongeloven det samme billed, som det vi kender af hans historie. Det er en magtkær og selvgod mand, som tror, at det vil være og blive godt, når kun én mand bestandig har magt til at råde for alt. Men det er tillige en patriotisk mand, som sætter fædrelandets tarv højt. Den arvefølge, han fastsætter, er derfor ikke så meget beregnet på at bevare hans navn og våben, som at sikre rigerne en tryk fremtid, afskære al anledning til tvist og tvivl og iøvrigt lade forsynet råde. Det opstilles derfor som en ubrødelig grund-sætning, at hverken rigerne eller de tilliggende lande må deles, og som betingelse for kongedømmets tiltrædelse

stilles det at bekende sig til rigernes religion og tage stadigt ophold i dem.

Som enhver pludselig statsomvæltning skød den af Fredrik 3. iværksatte over målet. Man måtte se at komme bort fra de alt for flydende forhold, under hvilke statsstyrelsen, lovgivningen, den dømmende myndighed, skatteydelsen og statshusholdningen, tronfølgen, — kort, hele det offentlige liv bevægede sig i traditionelle, men ubestemte og uberegnelige former. Så faldt man til den modsatte yderlighed: der skulde aldrig kunne savnes en øjeblikkelig afgørelse af ethvert somhelst spørgsmål; tronen skulde aldrig kunne være ledig, og når den beklædtes af en kun 13årig dreng eller pige, skulde af denne ene person al lovgivning kunne foretages, enhver retskendelse fældes og enhver statsbeslutning fattes med utvivlsom og øjeblikkelig retsvirkning. Med hensyn til arvefølgen toges der intet hensyn til de mange uberegnelige forhold, der kunde indtræde. Med en noget større tillid til fremtiden vilde kong Fredrik 3. have kunnet overlade det til den sidste mand af slægten at udnævne sin efterfølger blandt de nærmeste frænder, således som han overlod det til enhver døende konge at ordne formynderskabet for en umyndig arving; det vilde kunne blive af den største betydning for bevarelsen af alle kongens lande eller for erhvervelsen af andre. Men frygt for fremtidens usikkerhed overvejede, som det synes, alle andre hensyn. Kongeloven skulde være en forfatningslov og en arvelov for alle tider; det er den store svaghed, overfor hvilken al dens skarpsindighed og forsynlighed er bleven til skamme.

Tillæg.

I. Kongelovens arveregler.

(Det latinske udkast og den danske lovtext.)

27. Ita nunc¹⁾, quo ordine sperare unicuique Imperium liceat, paucis indicabimus. Primo igitur ante omnes *Mascula* proles legitimo thoro et justo matrimonio suscepta æterna serie in Imperium succedito, et quamdiu *Mares ex Maribus* superstites, tamdiu neque *Fœminæ ex Maribus* neque *Mares aut Fœminæ ex Fœminis* ad Imperium²⁾ ullo prætextu vocantur; et usque adeo *Marium* progenies *Fœminarum* stemmata excludit, ut etiam *Fœminæ ex Maribus* præcedant *Mares ex Fœminis*.

28. In successione rite designanda linearum ratio habetur, ita ut ob ætatem nunquam transeat de linea in lineam, sed filius statim subeat in locum patris, et quamdiu in prima masculæ stirpis linea masculus ex masculino superstes,

27. Saa ville Vi nu, all tvist og striid at forekomme og at affverge, korteligen her anordne, i huad rad og paa huad maade og manneer Een effter anden i sin tid Arffveligen udj Regieringen haffver at succedere. Skall derfor Sverdsiden udj rett lowlig Egteskab afflet altid først Arffvesuccesionen udj Regieringen tillhøre, og imedens Mand aff Mand er tilloffvers, saa lenge skall huercken Qvinde aff Mand ey heller Mand eller Qvinde aff Qvinde kaldes, og aldeelis ingen af MørneStammen Kronen arffve, saa lenge paa FæderneStammen nogen LifsArffving findes, saa at end och Qvinde aff Mand skall gange for Mand aff Qvinde.

28. Skall og i Arffvetallets Rad at mercke alt Linierne nøye tages i agt, saa at der icke for Alderens skyld springes aff Linie i Linie, mens Sønnen træder strax i Faderens sted, og imedens udj den første Mannlige Linie nogen Mands-

¹⁾ Tilskrevet: tempeste dissidiis omnibus obviam ituri.

²⁾ Rettet til: Regnorum horum successionem.

ex secunda linea nemo ad sceptrum vocetur, et sic deinceps linea post lineam. Deficiente demum lineali successione agnatica linealem cognaticam substituimus. Cumque ita ad fœminum sexum Imperium rerumque summa devolvitur, primo fœmineæ lineæ, quarum a Nobis per Filios nostros stemma descendit, et tandem, his deficientibus, ad ultimum, quæ a Nobis per Filias nostras stemma deducunt, succedunt, linea post lineam, PRIMOGENITURÆ æternum observato jure, ita quidem ut MARES ex Maribus semper antecedant, ac masculo sexui sua perpetuo prærogativa constet, et deinde inter pares eodem lineæ et sexus jure MAIOR NATU semper MINOREM præcedat.

29. Ac ut omnia ita clare et perspicue ob oculos ponantur, ut nemo deinceps ulla veri specie obscuriorum ambiguitatem verborum in hac LEGIS REGIÆ parte causari possit, Nos LIBERORUM nostrorum nominibus singulatim appositis, velut exemplo, rem totam illustrabimus: Qvandocunqve igitur DEO ita visum, ut hanc tot vicissitudinibus fortunæ obnoxiam coronam cum æterna illa et cœlesti commutemus,

Persohn findes, skall den anden Mannlige Linie intet kunde arffve, og saa fremdeelis Linie efter Linie. Naar da endeligen Arffvesuccessionen udj Regieringen till Qvindekjønnen falder, da træde først frem de aff Os paa Færnestammen ved Sønerne needstigende QvindeLinier og derefter omsider de, som aff Os paa MørneStammen ved Døttrene needstige, alt Linie efter Linie, Een efter anden, og Førsteføddes Rett altid taget i agt, saa at, korteligen, Sverdsiden altid gaar for, de Mannlige Linier altid først, og saa blant dem, som ere lige i Linie og Kjøn, den Eldere stedse foregaar den yngre og niuder Førstefødis Rett.

29. Og paa det at jo alting saa klart maa for øyne stilles, at ingen i fremtiden med nogen billigheds skin skal kunde forevende nogen tvistige ords vanskelighed i denne KongeLowens forordning, da ville Vi den med Voris eygen Kongelige Børns nafne i sær, saasom til Exempel, forklare. Naar Vi derfor efter Guds villie og behag denne Jordiske Krone imod den ævige og himmelske afflegge og forbytte, da skall danmar-

Filius noster natu maximus Princeps CHRISTIANUS supremi hujus nostri et absoluti Imperii Regnorum cunctarumque ditionum rerumque adeo ac fortunarum nostrarum omnium ex asse hæres esto, adeo quidem, ut quamdiu in descendentibus ab eo Masculæ stirpis lineis (etiamsi fortassis humanitus Ei quid acciderit, antequam Imperii hæreditas ipsi obvenierit) Masculus superstes, neque Princeps GEORGIUS ejusve lineæ neque ejus sorores earumve lineæ ullam vel minimam horum Regnorum ditionumque nostrarum portionem petere possint.

30. Exstincta demum omni mascula prole Principis CHRISTIANI, secundus noster Filius Princeps GEORGIUS et descendens ab Eo mascula progenies in absoluti hujus nostri Imperii plenum et indivisum Jus succedito, modo quo ante dictum, linea post lineam, masculus post masculum, observata inter pares eodem lineæ et sexus privilegio ætatis prærogativa, ita ut semper MAIOR frater minorem præcedat, quamvis ille

ckes og Norges og alle Vore Landes fuldkomne, ubundne, højestfuldmægtige EenevoldsKongedømme og herskab Voris Førstefødde Søn Printz Christian arffveligen tillhøre, saa at, saa længe udj de aff hannem needstigende Mannlige Linier (enddog hand sielff kunde være ved døden affgangen, førend Arffve-successionen udj Regieringen hannem virckligen vaar hiembfalden) nogen Mannlig Arffving findes, skall huercken Printz Georg og hans Linier eller hans Systre og deris Linier den allerringeste part aff Vore Riger og Lande arffve.

30. Er da den Manlige Slegt aff Printz Christians Søner og SønneSønner udj tusinde Leed uddød, da træde først frem Voris anden Søns Printz Georgs Manlige Linier og besidde Vore Rigers og Landes EenevoldsKongedømmes magt till ævindeligh arff, alting uskiftet og udeelt, som før er sagt, alt Een effter anden, Mand effter Mand, Linie effter Linie, imedens Mand aff Mand er tilloffers, Alderen taget i agt aleene blant dem, som ere lige i samme Linie og Kiøn, saa at den Eldere Broder altid foredrages den yngre, om end-

ante devolutum ad Patrem imperium et Patre adhuc privato, hic Patre REGE natus sit; Idemqve prorsus, si qvi deinceps NOBIS Filii nascentur, de iis pariter dictum definitumqve esto.

31. Si omnes (qvod DEUS omen avertat) Mares ex Mari- bus defecerint, tum RGIS UL- TIMI POSSESSORIS NEPTIS EX FILIO, si qvæ fuerit, sin minus, FILIA absoluti hujus Nostri Imperii hæres esto, primo natu maxima et huius lineæ, deinde cæteræ, observato semper inter pares in eadem linea primo sexus tum ætatis discrimine, ita ut perpetuo Filius Filiam præcedat et tum deniqve major minorem.

32. Nulla relicta filia ¹⁾, AGNATA PROXIMA in Imperium succedito et hujus nepo-

skjønt den Eldre vaar fød, før- end hans Fader bleff Konge, og derimod den yngre afflet aff sin Fader, effterat Arffvesuc- cessionen udj Regieringen virck- ligen vaar haannem hiembfalden; Og skall effter foreskreffne maade med alting lige saaledis forholdes, om Gud ydermeere Voris Egteskab med fleere Mannlige Arffvinger velsignede.

31. Skulde det da hende sig (huilcket Gud Naadeligen forbiude), at all den Manlig Slegt aff Sverdsiden aldeelis vaar uddød, da skall Arffve- successionen udj Regieringen tilhøre den sidste Konges Søn- ners døttre og deris Linier, om nogen findes, huis icke, da hans eygne døttre, først den Eldste og hendes needstigende Linier, siden de andre og deris needstigende Linier, Een effter anden, Linie effter Linie, og blant dem, som ere lige udj samme Linie, altid Kjønnen først agtes og siden Alderen, saa at Sønnen stedse gaar for daatteren, og siden den Eldere foregaar den yngre, huilcket altid skall tages i agt.

32. Lader hand da heller ingen døttre effter sig, da skall den Printzesse aff Blodet, som

¹⁾ Anmærkning i Randen: rep. ex princ. paragr. ult. possess.

tes neptesqve, linearum itidem habita semper ratione, mox sexus, inde ætatis, uti jam dictum.

33. Non existente Agnata ¹⁾), COGNATA PROXIMA succedito, nempe qvæ in Fæmineis istis reperitur lineis, qvæ a NOBIS per Filios nostros stemma deducunt, et hujus deinde liberi nepotesqve in infinitum, linearum semper ordine et inter pares in eadem linea sexus ac ætatis discrimine observato, uti sæpe inculcatum.

34. Omni demum Masculorum progenie ac universa Filiorum nostrorum sobole Masculina et Fæminea extincta, tunc ad Principes FILIAS nostras et descendentes ab his lineas successio et absoluti hujus nostri Imperii hæreditas pertinet et primo ad Principem ANNAM SOPHIAM tanquam natu maximam et hujus nepotes neptesqve in infinitum, inde ad CÆTERAS FILIAS NOSTRAS lineali semper successione et observato inter pares in eadem linea primo sexus deinde ætatis privilegio, Filius ante Filiam et

hannem paa FæderneStammen hører nest till, Arffvesucces-sionen udj Regieringen være hiembfalden og hendes Linier, een efter anden, paa den maade, som før er sagt.

33. Dernest skall den sidste Konges neste Frencke og Slegt, som dog er udj de aff Os ved Sønnerne needstigende Qvinde-Linier, Arffveligen udj Regieringen succedere, og hendes Børn og Børnebørn efter hende, Een efter anden, Linie efter Linie, paa den maade, som før er forklaret.

34. Er da Voris Sønners Linier Mannkiøn og Qvindkiøn gandske uddød, da komme Rad-den till Printzesserne Vores døttres Linier, og først till Printzessen Anna Sophia saasom den Eldste og hendes Børn og Børnebørn i tusinde Leed; siden till de andre, alt Een efter anden, Linie efter Linie, saa at dog stedse blant dem, som ere lige udj samme Linie agtes Kiønnet først og siden Alderen, Søn for Daatter og siden den Eldre for den yngre;

¹⁾ Anmærkning i Randen: Sic etiam hoc loco, ut mihi quidem nunc videtur.

Major natu ante Minorem. Et qvoad e stirpe nostra quisquam superstes, sive mas sive fœmina, hæreditario utiqve jure illi Imperium deferetur ea linearum serie, qvam modo percensuimus.

35. Filiæ Majoris filia nep-tisqve, etiamsi longissimo gradu sit, semper Filiæ Minoris filium filiamqve præcedito; neqve de linea in lineam transilire licet, sed primæ secunda, secundæ tertia, tertiæ qvarta, et sic deinceps, substituitor.

36. Sed si ad Filiæ filium seu Marem ex fœmina Imperii successio pervenerit, atqve hic Masculam prolem reliqverit, tum de Maribus¹⁾ ab eo descendentibus eadem, qvæ de Masculis a Nobis descendente stirpe constituimus, dicta sunt, observata semper Masculi sexus et primogenituræ prærogativa, adeo ut Mares ex Maribus præcedant Fœminas ex Maribus, et Fœ-

og imedens Een af Voris Blod er tilloffvers, hører disse Rigers og Landes EnevoldsKongedømme og Herskab samme Printz eller Printzesse arffveligen till, Linie efter Linie, Een efter anden.

35. Den Eldre daatters daatter i tusinde Leed skall altid foregaa den yngre daatters Søn og daatter, og maa icke springes aff Linio i Linie; men den anden Linie bie efter den første, den tredie efter den anden, den fierde efter den tredie, og saa fremdeelis.

36. Men dersom Arffsuccessionen udj Regieringen kommer til een Daatters Søn, og hand lader Mannlige Arffvinger efter sig, da skall med de aff hannem needstigende Mannlige Linier alting forholdes, saasom Wi om de aff Os needstigende Manlige Linier forordnet haffver, at alle de aff hannem kommende paa Færne-Stammen og Sverdsiden skulle da fremfor alle andre arffveligen udj Regieringen succedere, Een efter anden, Linie efter Linie, den Eldre altid for den yngre, saa at, kortteligen, Mand aff Mand gaar først for Qvinde aff Mand, og siden Qvinde aff

¹⁾ Tilskrevet: et masculinis lineis.

minæ ex Maribus præcedant Mares et Fœminas ex Fœminis, omniaque porro uti in ante- scriptis perspicue declaravimus.	Mand gaar for Mand og Qvinde aff Qvinde, og dernest videre med alting forholdes, som før er sagt.
--	--

II. Uddrag af kongelovens arveregler.

forfattet af Peder Schumacher 1670.

4. Primo ante omnes *Mascula* proles æterna serie succedit, et qvamdium *Mares* ex *Maribus* superstites, tamdiu neqve fœminæ ex *Maribus*, neqve *Mares* aut *Fœminæ* ex *Fœminis* succedunt.

5. Tota Successio secundum lineas designatur, ita ut ob ætatem nunqvam transeat de linea in lineam, sed filius statim subeat in locum Patris, et qvamdium in prima masculæ stirpis linea masculus ex masculo superstes, ex secunda linea nemo ad sceptrum vocatur, et sic deinceps linea post lineam. Deficiente demum lineali successione agnatica, linealis cognatica substituitur. Cumqve ita ad Fœmineum sexum rerum Summa devolvitur, primo Fœmineæ linæ quarum à Divo Frid. 3tio per filios stemma descendit et tandem, his deficientibus, qvæ à Divo Frid. 3tio gloriosæ memoriæ per Filias stemma deducunt, linea post lineam, Primogenituræ æternum observato jure.

Det nye literariske Selskab

1799—1800.

Et Fragment til Belysning af Datidens Tilstande.

Af E. Collin.

Under ovenstaaende Benævnelse dannedes i Slutningen af forrige Aarhundrede et Selskab, om hvilket der nu kun haves spredte og sparsomme Efterretninger, men som dengang vakte endeel Opsigt dels ved sine uklare, for mangeslags Fortolkninger udsatte Formaal, dels ved sin efter et kort Liv pludselige Opløsning.

Den første Anledning til Selskabets Stiftelse blev givet af den i Nyerups Forfatter-Lexicon I. 296 nævnte Hajman Josephson. Hans rette Navn var Chajim Ditz. Indvandret fra Østpreussen blev han her antaget som «Klausner» ved den jødiske Menighed¹⁾. Han har

¹⁾ Ved den herværende jødiske Menighed findes 2 Legater, stiftede af Moses Amsel Meier (1 Portion) og Isac Jacob (2 Portioner); hver Legatportion skal tildeles en Student. d. e. Talmudist. Om Beskaffenheden af dennes Forretning hedder det i en Artikel af H. S. Neukirch i «Den Frisindede» 1838, pag. 390: At studere Loven (Loven, ikke i den Betydning, i hvilken Ordet bruges i Evangeliet, ei heller i den Betydning, at derved blot skulde forstaaes den hellige Skrifs 24 Bøger) d. v. s. at gjøre den hele mundtlige og skriftlige Lære til Gjenstand for sin Granskning og nøiagtige Undersøgelse, er af de orthodoxe Jøder

formodenlig ikke kunnet have sit Udkomme som Familieforsørger af denne Bestilling, da han søgte et saadant Erhverv som det, der nedenfor nærmere skal omtales.

Til denne Mand sigtes der, naar det i Rahbeks Erindringer V. 377 hedder: »Godmodige og hjælpsomme Sander interesserede sig for en Mand, hvem han gjerne vilde aabne en stadig Erhverv; han faldt da paa at oprette en Klub, for hvilken denne Mand skulde være Vært; men for at forvisse denne Klub Deeltagelse og Søgning, fattede han den Plan, her at organisere et nyt literarisk Selskab, der skulde arbeide til almeen Oplysnings og Forædlings Udbredelse»¹⁾).

stedse bleven betragtet som et religiøst Bud, hvis Efterlevelse strengt var dem paalagt. Den høiere Religionskundskab skulde paa denne Maade udvikles, udbredes og levendegjøres; Aanden skulde ved Studeringerne ikke alene gives Næring, men, hvad mere er, Sandhederne skulde virke paa Hjertet, eller, med andre Ord, der skulde ved Efterkommelsen af et saadant Bud virkes paa hele Menneskets intellektuelle og moralske Tilstand. Men var end Opfyldelsen af et saadant Bud mulig for Enkelte, saa ligger det dog allerede i Sagens Natur, at Livets mangfoldige Sysler og Sorger forhindrede Mængden heri, og for at det tilsigtede Øiemed dog paa en eller anden Maade skulde opnaaes, søgte man at underholde Mænd, der med en reen og pletfri Vandel forenede dyb Lærdom og Indsigt i Religionskrifterne. Hos disse kunde man da i paakommende Tilfælde søge Oplysning om Livets vigtigste Anliggender, de skulde oplyse, belære og trøste. Og saaledes opstode da de saakaldte Midraschhuse (hebr. darasch, arab. darasa, at tyde Loven), Læreanstalter, som Enhver frit kunde afbenytte.

¹⁾ Denne Josephson synes at have havt en besynderlig Lyst til at stifte Selskaber. I sine forskellige Smaa skrifter anbefaler han saaledes, »at et Selskab forener sig for lidt efter lidt at bringe vore theoretiske Kundskaber i praktisk Udøvelse». Navnlig skulde Selskabet »faae Menneskene til almindeligere at benytte sig af de Kundskaber, man allerede har til Brændematerialiernes Besparelse». Hans Anmelder i Physikalisk Bibliothek finder ham »i Detaillert og i Stilen saare besynderlig eller rettere overmaade

Initiativet toges af Assessor Collett, Literatus Spleth, Overlærer i Frue Skole Linderup, Secretair Sander, Not. publ. G. H. Olsen og Professor Rahbek. Men foruden disse maa der allerede dengang have været et større Antal Medlemmer, da de (ifølge Leiecontract af 26. Febr. 1799 med Eieren Starinsky) havde Locale i 1ste Etage Amagertorv Nr. 49, bestaaende af 7 Værelser med Kjøkken etc., alt for en halvaarlig Leie af 150 Rdl. D. C. Senere steg Medlemsantallet til 106.

Disse Mænd udstedte under 17. Juni 1799 en af Sander conciperet Indbydelse ¹⁾ til et Antal navngivne Mænd her i Staden. Selskabet constituerede sig under Direction af J. Drejer, F. C. Schouboe og Rosenstand-Goiske. Indvielses-Talen holdtes af Cand. theol. P. H. Mønster. Josephson var «Inspecteur og Vært» og erholdt herfor $\frac{1}{4}$ af Indtrædelsespenge (4 Rdl.) og Contingent (8 Rdl.).

Selskabets Formaal angaves at være «at oplyse og med Oplysningen forædle vort Fædrelands nuværende og tilkommende Borgere». Det agtede «fra Aaret 1800 at udgive en almindelig Fædrelands-Tidende ²⁾ og at holde en udbredt Brevvexling med oplyste Menneske-

urimelig-, men anbefaler dog hans Forlag, tilføiende: «Skulde ingen af vore Klubber ville heri gjøre det første Skridt? Efter-slægtselskabet fremkom dog især ved en af disses Virksomhed.»

¹⁾ Iris og Hebe 1799. III. 178—86.

²⁾ Man skulde næsten troe, at Nyerup har villet spøge med dette Forehavende, naar han i sin Kjøbenhavns Beskrivelse, p. 323, angiver Planens Dimensioner saaledes: at meddele Efterretninger om alle Foranstaltninger i Samfundets forskjellige Dele, alle Fremskridt eller Tilbagekridt i Videnskabernes og Konsternes forskjellige Provindser, alle for de forskjellige Stænder og Aldere nogenlunde vigtige Begivenheder, med eet Ord: alle Nyheder, der formodes meest at kunne interessere Læserne som danske og norske Borgere.

kjendere og Patrioter i alle danske og norske Provindser*. Bidragene betales med 5 Rdl. for Arket. Af det mulige Overskud kunde dannes en Fond for Lærde, der geraade i Nød*.

Det er tydeligt, at Selskabet lige fra Begyndelsen ikke har staaet høit i det offentlige Omdømme, skjøndt der blandt dets Medlemmer fandtes mange anseete Navne og ikke en Eneste, af hvem der kunde tages Forargelse. Af de Oplysninger, som nedenfor meddeles angaaende den Tids Tilstande, vil det fremgaae, at det ikke var uden Grund, at Sander antog, at Selskabet betragtedes som en Jakobiner-Klub. Men ialfald lod man haant om den moraliserende Formynder-Rolle, som Selskabet paatog sig at udføre. Denne Stemning udviklede sig ogsaa i Selskabet selv, som, ved aldeles intet at sætte i Værk, blev til en almindelig Klub. Det er derhos klart, at man havde en Forudfølelse af den nær forestaaende Indskrænkning i Trykkefriheden. Efterat Mønster i sin Tale har dvælet ved »det Borgerheld, vi nyde i Skrivefrihedens uvurderlige Klenodie«, udraaber han: »O, at Menneskehedens og Retfærds blide Genius i al sin høitidsfulde Guddoms Majestæt vilde omstraale Dannerkongen og lede hans Haand, medens han nedskriver enhver Linie i den Trykkerets Anordning, vi med længselsfuld Forventning see imøde! O, at Ingen maatte misbruge den ædle Skrivefrihed!« o. s. v. ¹⁾

Forordningen af 27. Sept. 1799 udkom. Strax efter, nemlig den 16. October, udstedte Sander følgende Circu-

¹⁾ Hermed kunde passende sammenlignes den samme Forfatters Skrivemaade 2 Aar tidligere i det første Stykke af *Tria juncta in uno*, hvor han angriber »den theologiserende« Læge, Professor F. L. Bang, »Troens Qvaksalver«, som »ennuierer Patienterne lidet med Forsoningalæren«.

laire til Medlemmrne. (Da det aldrig har været trykt, meddeles det her fuldstændigt.)

«Ingen af Selskabets ærede Medlemmer kan være uvidende om, hvilke ubillige Domme Rygtet udspreder i Hovedstaden og Provindserne om Selskabets Oprettelse, Plan, Hensigt og Vedblivelse. Først, saa siger man, var det Fremmede, der i den trykte Indbydelse ikkun fandt en ædel Maske, hvorunder de troede at opdage den skjulte Hensigt, at ville organisere et de franske Jakobiner-Klubber lignende Institut. En fremmed Magts (enten virkelige eller foregivne) Miskjendelse af Danmarks Klubber, hvoriblandt det n. l. Selskab især er nævnt, har paadraget endeel af vore handlende Medborgere et betydeligt Tab. Hvad er almindeligere, end at Smerte ved eget Uheld udarter til Harne imod Andre, som ansees endog kun for en uskyldig Anledning dertil? Mange syntes at finde en Lise deri, naar de baade i offentlige Samqvem og i deres egne Kredse udøste deres Harne over et Selskab, som Ingen imidlertid gjorde sig Umage for nærmere at kjende. Vi alle følte os uskyldige og uskyldigen fornærmede. Man holdt det ikke for Pligt at lægge Mærke til Byerygter, der sædvanlig storme den eene og forsvinde den anden Dag. Man troede tvertimod, nu meer end tilforn at burde ile med Bekjendtgjørelsen af Selskabets for længe siden udarbeidede Love, ja, om muligt, endog med Begyndelsen af den almindelige Fædrelands-Tidende. Eller var det ikke Pligt imod os selv, ved offentlige Kjendsgjæringer at overbevise alle vore fordomsfrie og sædle Medborgere om, at ikkun uegennyttig Gavnelyst har forenet os til patriotisk Virksomhed?

Imidlertid tager den offentlige og hemmelige Bagtalelse imod Sædvane mere til end af. Endog tænkende

Mænd i alle Stænder yttre ligefrem det Haab, at man nu vil give efter for Omstændighederne; og det almindelige Rygte, at Selskabet skulde ophæves, beviser idetmindste tydeligen nok, hvad vore Medborgere ønske vi frivilligen maatte gjøre. Endskjendt Regjeringen selv ikke mis-kjender vor Hensigt, saa vil den efter adskillige Medlemmers høist rimelige Formodning alligevel ansee Selskabets frivillige Ophævelse for et Offer, gode Borgere troe at bringe Fædrelandet ¹⁾).

Medborgere! Det er ikke nok at være god; for den, der lever i Samfund med Mennesker, som tidt nødes til at dømme efter udvortes Skin, er det en lige saa hellig Pligt at synes god. Kan vi endnu haabe at gavne, da de Ubilliges Fordomme og de bedre Medborgeres Frygt stride imod os? Efter den 27. Sept. 1799 kan vi neppe vente tilstrækkelige Bidrag af navngivne Forfattere i alle Provindser; og saasnart vi nødes til at give Ship paa vort Hovedformaal, paa den almindelige Fædrelands-Tidende, hensvinder da ikke Selskabet til een af vore sædvanlige, vistnok uskyldige, men dog uvirksomme Klubber, hvis Antal man vel ikke kan holde for rigtigt at forøge? Under disse Omstændigheder bliver Selskabets frivillige, af den almindelige Stemme ønskede Ophævelse endog et ringe Offer.

Ja, for os bliver det et ringe Offer. Men ogsaa for Selskabets Inspecteur, der uden nogen Brøde fra sin Side ved dette uventede Uheld taber sit Levebrød? Enhver af os kjender Hr. Josephsons Fortjeneste af Selskabet. Unægte-

¹⁾ Chr. Reventlov, som ogsaa havde faaet en Indbydelse fra Selskabet, gjorde dette opmærksomt paa de Udlæggelser og Fortolkninger, man af dette Forehavende behagede at gjøre.

ligt var det ham, der ved sin første Subscriptionsplan, ved Opoffrelse af sin gamle Næringsvei, ved egen med Frygt for Tab forbundne Virksomhed har givet Anledning til Selskabets Stiftelse. Da de saaledes forenede Mænd fandt det nødvendigt at forandre hans Plan og at give Selskabet sin nærværende Forfatning, ansaae man det tillige for billigt, paa en anden Maade at sørge for hans Udkomme. Skal denne Mand nu paa een Gang tabe Alt? Er det ikke under Selskabets Værdighed at bringe Fædrelandet et Offer paa hans og hans Families Bekostning? Vi haabe af de ærede Medlemmers Ædelmodighed, at de med forenede Kræfter, ved en frivillig Gave enten aarlig eller eengang for alle, ville sørge for, at Hr. Josephson med hans Familie ikke udsættes for trykkende Mangel.

Bifalde de fleste Stemmer dette af Fædrelandskjærlighed indgivne Forslag, frivilligen at ophæve Selskabet, saa ville Alle være enige deri, at vi skyldte os selv en offentlig Retfærdiggjørelse og vore Medborgere den Opmærksomhed, at betage dem deres vistnok ugrundede Frygt. Det sikreste og maaskee det eneste Middel er i vore Tanker en offentlig Bekjendtgjørelse af Selskabets Love og Vedtægter, tilligemed en simpel, i en værdig Tone forfattet Efterretning om dets Oprettelse, Plan, Skjebne og frivillige Ophævelse. De ærede Medlemmer ville, om dette bifaldes, ved de fleste Stemmer udnævne den Mand, som paa Selskabets Vegne skal paatage sig dette sidste Arbeide.

Til Selskabets nærmere Overveielse indstilles derfor:

1. om vi, for at berolige vore Medborgere, ikke frivilligen skulde ophæve det nye literariske Selskab?
2. hvem af de ærede Medlemmer man agter at give Fuldmagt til den offentlige Retfærdiggjørelse?

3. om og hvormeget man agter at bidrage til Skadeløsholdelse for Hr. Josephson, Selskabets Inspecteur og Vært.

Det nye literariske Selskab, d. 16. Oct. 1799.

Sander.»

Bestyrelsen og ni Medlemmer paategnede dette Circulaire, at de tiltraadte Forslaget, og derefter omsendtes dette med Bestyrelsens Skrivelse af 24. October 1799, hvori denne, «efter nøie at have overveiet Selskabets nærværende Stilling, det Forhold, hvori det staaer til Fædrelandet, og de Omstændigheder, under hvilke det skulde begynde sin Virksomhed», samt henvisende til, «at der bestandig udmelde sig adskillige Medlemmer,» — opfordrer til skriftlig Afstemning.

Blandt de faa Paategninger maa udhæves Jacob Just Gudenrath's paa Grund af den udførlige Motivering, der tillige kaster noget Lys over Forholdene. «Det offentlige Omdømme», skriver han, «har fra første Tid været dette Selskab ugunstig. Subscriptionsplanen og den Tone, hvori samme var affattet, opvakte strax nogen Misnøie. Især forternedes man over det Løfte om Danske Lærdes Understøttelse. Man spurgte: hvilke Danske Lærde skulde understøttes eller formodes at ville betle om Understøttelse af sine Brødre og af et privat Selskab? m. m. Kort sagt: den Idee fandtes ydmygende for Danske Lærde, og man gjettede, at en saadan maatte være opstaaet i et fremmed Hoved. Flere Omstændigheder kom til og bestyrkede denne Mistanke. Det udbredte sig meer og meer, at Hr. Josephsons og faa enkelte Personers Interesse var Formaalet. Den paalagte Afgift befandtes tung

for literære Personer ¹⁾, og Publikum saae ikke et Ord paa Prent om Regnskabet. Intimationstalen blev bedømt at prange med store Løfter om Ting, som ikke kunde sees ²⁾, at befeide og ville nedtræde ethvert Skrivt før den almindelige Fædrelands-Tidende, som endnu kun lovedes, og at offre vel tyk Røgtelse for visse Personer. Jeg for min Person anseer hverken Palæstina eller Tydskland ³⁾ for mit Fædreland, men alene Danmark og Norge... Jeg har ikke før ved denne Leilighed kunnet afgive Votum om Selskabets Tarv og om de fatale Rygter, hvori Selskabet som Selskab er aldeles uskyldig. Eftertiden kan maaskee vise, hvorvidt det bekjendte Qvickvid delirant reges plectuntur Achivi imodtager Anvendelse her. — Paa den Grund, at jeg ikke tør haabe, at det Formaal, som blev opgivet: Fædrelandets almindelige Nytte, kommer til nogen Virkelighed efter den Plan og efter Planens mange

¹⁾ Ogsaa i det 28de Brev fra Kjøbenhavn i Iris og Hebe (af Bærens) bemærkes, at Stifterne maaskee snarere havde opnaaet Hensigten ved et lavere Contingent, da de fleste Videnskabsmænd ere fattige.

²⁾ Taleren P. H. Mønster gjør en Slags Undskyldning i denne Henseende, naar han med den ham egne Pathos udbryder: "Tilgiver mig, Medborgere, om jeg gjennem en varm Indbildningskrafts tryllende Fjernglas seer flere Fordele af dette Selskab, end jeg maaskee burde."

³⁾ Det er muligt, at G. med denne Yttring, som sigter til Josephson, der var tydsk Jøde, ogsaa har villet give et Sidehug til Sander som den, der efter sin tydske Oprindelse og tydske Skribent-Fortid ikke havde Adkomst til at stille sig i Spidsen for et dansk National-Foretagende. Man faaer en Formodning derom, naar G. senere i sit Votum, ved at nævne Sander, tilføjer: "for hvem jeg forresten bær al den Agt, som kan bestaae med Danske Lærdes Bevarelse". Men dette synes ubilligt mod Sander, der allerede dengang havde gjort sig bekjendt som Niels Ebbesens Forfatter, et Arbeide, som dog maatte tyde paa, at han havde brudt med Tydskheden.

Hindringer, protesterer jeg først kraftig mod al Retfærdiggjørelse, hvor villig enten Hr. Secretair Sander (for hvem jeg forresten bær al den Agt, som kan bestaae med Danske Lærdes Bevarelse) eller nogen Anden kunde findes til at pønse derpaa; dernæst udmelder jeg mig af Selskabet, det en stor Deel allerede have gjort, betaler Contingent for det løbende Qvartal, men til Hr. Josephson ikke Een Skilling, da jeg ikke har ringeste Kundskab om Hr. Josephsons Fortjenester. Bonus esse qvam videri malo¹⁾).

Mægler Wessely, der havde fungeret som oekonomisk Directeur og Kasserer, udmeldte sig af Selskabet og indsendte Regnskab og Beholdning den 18. Sept. 1799. Til Revisionen af dette Regnskab (næsten 2 Sider) medgik 3 Maaneder. Imidlertid havde Cand. juris Jonas Collin paataget sig at være Kasserer, hvilket her tillige var: at afvikle Forretningen. Dette gik ikke af uden meget Bryderi, da Medlemmerne efterhaanden forsvandt. De Færreste havde betalt for et heelt Aar, nogle endog kun Indskud. Selskabet opløstes i Slutningen af 1799, men Restancerne maatte indkræves. Et Forslag om at betale Josephson med Anvisninger paa Medlemmer, der ikke vilde betale (»da Mængden er af hans egen Nation, faaer han dem sikkert ind«, hedder det), blev afviist af Kassereren. Alle fik deres Tilgodehavende²⁾, og der blev endda et

¹⁾ Formodenlig ogsaa et Hib til Sanders ovenanførte Ord: at det er en ligesaa hellig Pligt at synes god som at være god.

²⁾ Og tildeels endog meer. Budet W., som var reist paa Landet, blev indkaldt i Aviserne for at rede for sig; men han svarede skriftligt, at de 22 Rdl., som han havde incasseret, beholdt han som Douceur for alt det Slid og Slæb, han havde havt, da Jøden Josephson havde faaet nogle Hundrede Rdl. for aldeles intet at have gjort.

Overskud af 2 Rdl. 94 Sk., som, «saavidt det tilstrækkede», anvendtes til Trykning af en liden Piece, en Slags Ligtale over Selskabet, under Titel: «Udsigt over det nye litteraire Selskabs oekonomiske Forfatning, udgiven af J. Collin d. 16. Julii 1800», i hvilken der siges: «Om Selskabet hos sig selv, endog uden udvortes Omstændigheders Indvirkning, bår Spiren til sin snart kommende Opløsning; om den Grund, hvorpaa det skulde voxe, og den Maade, hvorpaa man vilde drive dets Vext, med andre Ord: om litteraire Sysler lade sig forene med Klubvæsen; om det var rimeligt at vente, at et literairt Selskab kunde være af Varighed, som med Eet skulde bestaae af et talrigt Antal Medlemmer; om ikke to, tre duelige og virksomme Mænd ligesaa godt kunde udgive et Almueblad, som en Klub af saa blandet Indhold; — alt dette er ikke her Stedet at undersøge.»

Saa vidt vides, er ovenstaaende lille Afhandling af nys afdøde Etatsraad Collip forfattet 1873, og han har derfor i den ikke kunnet tage Hensyn til de Oplysninger om „det nye litterariske Selskab“, der ere fremkomne i Professor E. Holms to Aar senere udgivne Skrift: Danmark-Norges udenrigske Historie 1791 – 1807 (I. 289 ff.). Her gives en Fremstilling af, hvorledes Selskabets Stiftelse vakte den russiske Kejser Povls levende Misfornøjelse, idet han betragtede det som „et saare farligt Selskab, der under Skin af at være litterært og filantropisk i Virkeligheden var en revolutionær Klub, paavirket fra Frankrig, hvis System og Grundsætninger det vilde udbrede over hele Norden“, og hvorledes han lagde sin Vrede for Dagen ved at forbyde alle danske Krigs- og Handelsskibe Adgang til de russiske Havne. For at berolige Zaren ilede den danske

Regering med at udstede den bekjendte Trykkefrihedsforordning af 27. Septbr. 1799, og dens Afsending ved det russiske Hof fik samtidig Befaling til at tage Selskabet, der i øvrigt allerede var „død en naturlig Død“ af Mangel paa Tilslutning hos Publikum, i Forsvar mod Beskyldningen for at have haft revolutionære Tendenser.

Red.

Forhandlinger om Slesvigeres adgang til kommunitetet 1745 og 1758.

Ved
L. Koch.

Det var i begyndelsen og midten af det 18de århundrede ikke blot Holberg, der klagede over, at de studerendes udenlandsrejser, som før havde været en nødvendighed, nu vare blevne en modesag, og at den største del af de unge mennesker, der opholdt sig i fremmede lande, der lærte mere ondt end godt, ligesom mange af dem drog hjemmefra så uvidende og umodne, at de i udlandet kun gjorde deres fædreland skam. Klager herover møder os allevegne, og kong Christian VI's regering har i disse udenlandsrejser set så stor en ulempe, at den forsøgte at forhindre eller indskrænke dem ved en anordning af 15. Marts 1743. Her forbydes det dem, der ere fødte i Danmark og Norge, at rejse udenlands, før de have været indskrevne ved universitetet i København og der hørt forelæsninger. Men de, som ere af adel, eller som ikke ville søge emploi ved kirke, skole eller ved universitetet, skulle være frie for deposits og kunne nøjes med en privat examen hos en filosofisk professor. Den 1. April udstedtes der endvidere en kundgørelse for hertugdømmerne og grevskaberne, hvorved disses studerende opfordredes til at

besøge Københavns universitet, og der lovedes dem, som studerede her, fortrin ved befordring til gejstlige og verdslige embeder fremfor dem, der studerede ved fremmede akademier¹⁾. — Når kongen mente at måtte lade det blive ved at udtale et ønske, var grunden den, at et pålæg om at studere i København her vilde have grebet ganske anderledes ind i de studerendes forhold end i kongeriget; ti de slesvigske og holstenske studenter vare så godt som alle glæde til Kiel eller andre tyske universiteter og havde i det højeste søgt en kort tid til København for at lære det danske sprog ret, hvis de ikke vare dette mægtige og dog ønskede ansættelse i de danske egne af Slesvig. Dette var f. eks. tilfældet med den bekendte J. B. Bluhme, der afsluttede sine studier i København, fordi han vilde øve sig i Dansk, da han den gang tænkte at søge ansættelse i Tønder amt. Men dertil kom, at den såkaldte deposits eller examen artium ikke toges ved de tyske universiteter, og undervisningen i de slesvigske og holstenske skoler var ordnet efter en anden plan end i de danske, så denne examen ikke godt kunde kræves af de studenter, som kom derfra. Under 11. Maj udstedtes der da et reskript til universitetet, at disse studenter skulde, uden nogen examen enten depositionis eller i anden måde for rektor og professorer at aflægge, på sædvanlig måde mellem cives academicos Hafnienses immatrikuleres og admitteres til lectiones publicas og andre exercitia academica. — Det synes næsten, som om universitetet har gjort indsigelse mod således at modtage studenterne fra hertugdømmerne uden noget som helst

¹⁾ Allen: Det danske sprog i Slesvig I, 391—394. Patentet 1. April 1748 er trykt i Dän. bibl. VII, 432 f. Smlgn. Matzen: Universitetets retshistorie I, 54.

vidnesbyrd, ti et nyt reskript af 7. Juni gentager vel det forrige, men tilføjer dog, at studenterne skulle medbringe en attest fra rector scholæ eller fra gejstlig og verdslig øvrighed, samt udvælge sig en privatpræceptor. Universitetet havde således fået tre forskellige slags studerende: de, der havde underkastet sig den sædvanlige deposits, de adelige, der havde taget en «kakkelovnsexamen», og endelig studenterne fra hertugdømmerne, der slet ingen examen havde taget, men vare immatrikulerede efter en slags dimissionsattest. — Men vare disse sidste herved privilegerede frem for de danske og norske studenter, stode de tilbage i en vigtig henseende, idet de ikke havde adgang til stipendier. I denne henseende havde de også i forvejen været uheldigt stillede; det forholdsvis unge universitet i Kiel havde ikke en sådan rigdom af stipendier som det københavnske, og når studenter fra hertugdømmerne drog til Rostok, Jena eller andre tyske universiteter, vare de også der, ligesom i København, fremmede gæster, der ingen understøttelse fik; men livet i de små tyske byer var billigere end i København, og de Slesvigere og Holstenere, som nu kom dertil, klagede over, at de ikke kunde skaffe sig opholdet «på dette dyre sted».

Den 2. Januar 1745 indgav en slesvigsk student, H. P. Koch, en degnesen fra Haderslevegn, et andragende til kongen om, at det måtte tillades ham og hans landsmænd at nyde stipendier lige med danske og norske studenter. Men som de slesvigske studenter ikke tog deposits, således mente han, det kunde heller ikke forlanges af dem, at de skulde tage philosophicum, der var som en fortsættelse af den første examen, og som efter den måde, hvorpå undervisningen i hertugdømmernes skoler var ordnet, vilde falde dem meget vanskelig. Han androg derfor på, at der måtte

forholdes med Slesvigerne som med studenterne fra de privilegerede skoler (Trondhjem og Fredriksborg) der fik adgang til kommunitetet ved at gøre et exercitium styli for præpositus eller privatpræceptoren, og da indleverede testimonium herom og om deres opførsel ¹⁾. — Der kunde vel være adskillige vanskeligheder ved at gå ind på dette andragende, og universitetet kunde med rette nære betænkeligheder ved at give studenterne fra hertugdømmerne et så stort fortrin for de danske og norske studenter, at de skulde have lige adgang med dem til stipendierne, men være fri for de examiner, der ellers betingede denne adgang. Men på den anden side forelå her et spørgsmål, som man skulde antage, at enhver kunde se, vilde få den største betydning for fremtiden, så meget mere, som hele Christian VI's politik drejede sig om at sikre Slesvig for den danske krone. Selv om man ikke kan forlange, at der i den tid skulde være nogen følelse for, hvad det vilde sige at bevare Slesvigs danske nationalitet, kunde man vente, at alle vilde have indset, af hvilken betydning for statens enhed det vilde være, at de tilkommende embedsmænd fik deres uddannelse ved Københavns loyale universitet i stedet for i den by, der var den hertugelig-holstenske regerings sæde, og de vanskeligheder, der stillede sig i vejen for de slesvigske studenter adgang til stipendierne, vare ikke større, end at de med nogen god villie kunde være ryddede af vejen. — Kongen synes også at have ønsket, at dette kunde ske; han sendte Kochs

¹⁾ Andragendet, der er skrevet på Tysk, findes i Geheimeark., Sæll. indlæg, 23. April 1745 tilligemed en påtegning af C. Kall, der var ansøgerens privatpræceptor. — Om H. P. Koch se I. Barfods falsterske gejstlighed I, 196. Han døde som sognepræst for Horbelev og Falkerslev 1806 efter at have været præst i 55 år.

andragende til konsistoriets betænkning; den skrivelse, hvorved dette skete, kendes ikke; men de påfølgende forhandlinger vise noksom, at professorerne ere blevne stærkt alarmerede og have havt en følelse af, at det let kunde blive alvor med at indrømme Koch og hans landsmænd, hvad de ønskede.

H. Gram, der det år var rector magnificus, oplæste først Kochs ansøgning i konsistoriet, hvor man blev enig om at gøre alt muligt for at bevare kommunitetet for den højt trængende norske og danske ungdom. De andre stipendier, der for det meste vare oprettede af private, mente man ikke, det havde nogen nød med; men just fordi kommunitetet var et kongeligt beneficium, havde kongerne al tid tiltaget sig en vis ret derover. — Den næste dag, d. 14. Januar, udsendte rektor et cirkulære til konsistoriets medlemmer¹⁾. Han mente, at indrømmelsen af Kochs andragende vilde have de sørgeligste følger; det vilde ende med, at de danske og norske studenter fordreves fra kommunitetet, hvor allerede en stor mængde pladser vare optagne af privilegerede, og han vil, at det skal tilrådes kongen at fritage studenter fra hertugdømmerne for at studere i København, når de ikke have råd til det, især da de ikke ville tage de forordnede examiner, hvorfor de ikkun nytte til at fordærve og forarge vores egen juventutem academicam og skaffe os in consistorio flere ansøgninger om dispensationer fra legibus foundationis Regiæ på halsen. — Hvad Gram havde antydnet om det store antal, der var privilegeret på kommunitetet, udviklede den teologiske professor M. Wøldike videre. Ved en

¹⁾ Bilag 1. — Begge bilag ere trykte efter en pakke konsistorieakter i det kgl. bibl., Kalleke saml. fol. nr. 151.

beregning, der dog synes at være gjort vel rundelig, fik han ud, at der var 60 privilegerede pladser, så det teologiske fakultet kun kunde besætte 40. Endvidere gør han opmærksom på, at universitetet aldeles ingen indtægter har fra hertugdømmerne. Præsterne der svare hverken studieskat eller cathedratium ¹⁾, lige så lidt som de ved ordinationen læse testimonium publicum. — Hans kollega, J. F. Reuss, foreslår derfor, at hvis disse afgifter kunde pålægges præsterne i hertugdømmerne, kunde deraf oprettes et stipendium for slesvigske og holstenske studenter ²⁾. — Til Grams og Wældikes vota henholdt de fleste professorer sig; men ingen udtaler sig skarpere end Holberg. Han kan aldeles ingen forskæl se på Holsten og Slesvig. Begge disse lande, siger han, have ens jura så vel in civilibus som in ecclesiasticis, så man fristes til at tro, at han ikke har vidst, at jydske lov gjaldt i Slesvig. Vilde man give de slesvigske studenter adgang til stipendierne, vilde de fra Holsten og grevskaberne forlange det samme. Desforuden kan deraf flyde mange flere vanskeligheder, end man i en hast kan tænke på. — Men det mærkeligste ved hele denne forhandling er, at det, som har givet Holberg anledning til at bruge disse stærke ord, er et votum af en født Tysker, C. L. Scheidt, der var indkaldt fra Göttingen 1738 for at blive informator for kronprinsen og prof. juris. Denne mand foreslog, hvad der i vore øjne synes det eneste fornuftige, at

¹⁾ Ved anordn. 18. Marts 1732 pålagdes det præsterne i Danmark og Norge at svare cathedratium til universitetet, ligesom de hidtil havde svaret til biskoppen, og studieskatten skulde herefter udredes også af præsterne, ligesom den hidtil havde været ydet af kirkerne. Denne afgift beleber sig til 6—7000 rd. årlig.

²⁾ Bilag 1, hvor også de andre professorers vota findes.

efterdi Slesvig var et i Danmarks krone inkorporeret land, skulde der gøres forskæl mellem Slesvigere og Holstenere; disse sidste skulde udelukkes fra stipendierne, men Slesvigerne have lige adgang til dem med Danske og Norske; men så måtte det forlanges af dem, at de underkastede sig examen philosophicum. — Scheidts votum tiltrådtes af en anden født Tysker, G. Detharding.

Efter at have modtaget sit første cirkulære, udsendte Gram et nyt d. 28. Januar ¹⁾). Han vil øjensynligt ikke lade sig belære i statsret af Scheidt, men udvikler, hvorledes Slesvig al tid har været en del af Danmarks rige. Betydningen af inkorporationen var derfor kun, at kongen ophævede den tidligere deling af landet og de overenskomster, der som følge deraf vare sluttede, så han nu i Slesvig udøvede den samme suverænitet som i Danmark. Man skulde tro, at han fra disse præmisser måtte komme til samme slutning som Scheidt. Men dette er langt fra. Hovedsagen er, siger han, om Fredrik II, kommunitetets grundlægger, har regnet sin del af Slesvig med til Danmarks rige, og dette spørgsmål besvarer han med et bestemt nej! og anfører en hel række af regeringsforholds-

¹⁾ Bilag 2. Dette beskæftiger sig tillige med en anden sag: Bestillingerne som kongelig og universitetsbogtrykker herte sammen, fordi der var henlagt et lille vikariat til den kongelige bogtrykker, og dette var tillige betaling for at være universitetsbogtrykker. Nu havde kongen uden at spørge universitetet givet bogtrykker Hoepfner exspektance på at blive sin bogtrykker, hvorover professorerne følte sig krænkede. Gram råder dog til, at universitetet ligeledes skal antage Hoepfner, da det er bedst at gøre de bonne grace, hvad man dog siden skal gøre de mauvaise grace og dertil utak have., som der står i salmen. — Selv af den del af Grams skrivelse, der angår Kochs ansøgning, er i bilag 2 kun den historiske udvikling meddelt, da det øvrige i alt væsentligt henholder sig til hans forrige cirkulære.

regler, der vise, at hverken han eller nogen senere dansk konge har havt denne betragtning af Slesvig. For os ser denne opregning ud som en fortegnelse over kongernes synder i denne retning, for Gram synes den kun at være en velkommen motivering for at fraråde at give Slesvigeres adgang til kommunitetet. Hertil føjer han endnu et par uddrag af konsistoriets akter, der vise, at denne sag to gange tidligere har været for, i årene 1605 og 1687. — I øvrigt mener Gram, at det ikke er værd i skrivelsen til kongen at tale enten om det store antal privilegerede, der dog enten vare Danske eller Norske, eller om, at hertugdømmerne intet bidrage til universitetet, omendskønt «det var største synd, om præsterne i Danmark og Norge, der bære en stor byrde i at kontribuere af deres indkomster til universitetet, skulde se deres børn udstødt fra de beneficia, kongen har stiftet for dem, . . . og at man i deres sted skulde indtage andre, der ingen slig byrde bære, et quidem contra foundationem». Derimod skulde det tilrådes at fritage alle studenter fra hertugdømmerne og grevskaberne for examen philosophicum. — Nu sluttede de øvrige professorer sig til rektor. Af deres vota skal kun anføres slutningen af Holbergs, der formentlig reber et mærkeligt snævert syn for betydningen af hele denne sag. Han skriver: «I øvrigt drister jeg mig til at sige dette (hvilket dog bliver udenfor erklæringen), at hvis nogen tænker, at Slesvicensium admissio ad beneficia academica vil kontribuere til universitetets styrke og lustre, så ville de finde, at dette hellere vil blive til byrde, såsom derved alene vil indtrækkes de aller fattigste og fast stod-dere. Ej at tale om, at andre Tyskere ved extorqverede attester sub nomine Slesvicensium kan hidkomme, hvilket

ikke er at frygte i henseende til Danske og Norske, efterdi målet røber dem.»

Den erklæring, universitetet afgav, kendes ikke, men under 23. April udstedtes der et reskript til H. P. Koch, at han og andre studenter fra hertugdømmerne og grevskaberne må være dispenserede fra examen philosophicum og dog 2 år efter deres deposition tage examen theologicum; men i henhold til den af rektor og professorer afgivne erklæring kan der ikke gives dem adgang til beneficia ¹⁾).

Skulde der i året 1745 nævnes to mænd, om hvem man kunde tro, at de måtte erkende betydningen af at hævde den danske nationalitet i et til Danmarks krone hørende land, måtte det vel være Gram og Holberg, og især den sidste. Og dog viser ovenstående, at ingen af dem har havt endog en anelse om, at her var en sag, det var værd at gøre noget for. De slesvigske studenter ere for dem kun tyske studenter, der ville fortrænge de danske, og da en Tysker, der formodentlig kun har vidst lidt besked med, at Slesvigs befolkning var dansktalende, udtaler, hvad man skulde tro, der kun hørte almindelig sund sands til at se var det rette, blive mænd med så varmt et dansk hjerte som Gram og Holberg formelig irriterede derved. — Der er i denne blindhed noget, der al tid vil blive uforståeligt. Men når vi finde den også der, hvor vi snarest skulde vente klarsynethed, må det gøre os dobbelt forsigtige, når vi beskyldte kongerne og deres rådgivere for ved deres mangel på nationalfølelse at have kaldt de ulykker over landet, som vi have oplevet. Ingen, end ikke de bedste og klogeste, vidste den gang,

¹⁾ Reskriptsamlingen.

at Slesvig blev fortysket, eller anede, hvad det kunde føre til.

Det viste sig snart, at Gram havde havt ret, når han mente, at det var kommunitetet, der var i fare, og at de andre stipendier nok skulde forsvare sig selv. Hvad der gjorde det muligt at afvise Kochs ansøgning, var, at han havde forlangt for meget, både ved at søge adgang til stipendier i almindelighed, og ved at søge den for alle studenter både fra begge hertugdømmerne og fra fyrstendømmerne. Men 12 år senere tilstodes der virkelig de slesvigske studenter adgang til kommunitetet ved et reskript af 20. Oktober 1758, så lydende: „Da undersætterne udi vort hertugdømme Slesvig hos os allerunderdanigst har anholdt, at deres børn måtte delagtiggøres i det københavnske kommunitets beneficia, når de sig ved universitetet i vores kongelige residencestad København opholde til deres studeringers fortsættelse, så, siden vi af landsfaderlig omsorg ikke ville have dem anset for andet, end hvad de virkeligen ere, nemlig rette Danske og fødte inden vort rige Danmarks grænse, bemeldte kommunitets alumni nu også ere blevne langt flere, nemlig i steden for 100 146, er hermed vores allernådigste villie og befaling, at de indfødte Slesvicenses ikke mindre end andre Danske og Norske skal herefter antages til at nyde kosten på klosteret, al den stund deres egenskaber og omstændigheder i andre henseender ere sådanne, som universitetets fundats med sig fører, og deres troværdig befundne testimonia udvise, at de ikke ere egentlige såkaldte Holstenere, men Slesvigere af fødsel ¹⁾.“ — Da her ikke var tale om at give

¹⁾ Sæll. tegn. 1758 nr 484. I reskriptsamlingen og Matzens universitetets retshistorie I, 56 findes indholdet angivet.

Slesvigerne almindelig adgang til stipendier, kom sagen ikke konsistoriet ved; ti kommunitetet bestyredes af det teologiske fakultet alene, og reskriptet var stilet til dette. Derimod er der vist nok ikke indhentet nogen betænkning fra dette i forvejen. Det blev bestemt at udstede reskriptet på et konseilsmøde d. 13. August, hvor der forhandlede adskillige universitetet vedkommende spørgsmål ¹⁾).

Når der som motiv for resolutionen anføres, at undersætterne i Slesvig have søgt om adgang for deres børn, da sigtes der formodentlig til lignende andragender som H. P. Kochs; det var ikke ualmindeligt, at der tilstodes endog udlændinge, der i længere tid studerede i København, adgang til kommunitetet. Det kongelige reskript må egentlig opfattes som en fortolkning af kommunitetsfundatsens bestemmelser. Denne tillader kun, at studenter af den danske og norske nation nyde godt af stipendiet, og kongen tilkendegiver nu, at den hidtilværende opfattelse af denne bestemmelse, hvorefter Slesvigerne skulde være udelukkede, er urigtig, da de ere lige så gode Danske som de i kongeriget fødte studenter. En sådan fortolkning

¹⁾ I Sæll. indl. 20. Okt. 1758 findes en koncept, der synes at være forslag, som universitetets patron, J. L. Holstein, har medbragt i konseilet. Den indeholder dels koncepten til reskr. om Slesvigerne, dels til en skrivelse til konsistoriet, at det er kongens alvorlige villie, at det inden årets udgang skal lade executores for Arne Magnussens bo gøre rede og rigtighed for de dette tilhørende manuskripter og penge, og endelig til en skrivelse til det teologiske fakultet, at det skal gøre forslag til nye compendia logices et metaphysices ved de daglige øvelser på kommunitetet. — Kun ved de to første af disse udkast er der i marginen tilskrevet: *•apteres•*, og de udkom begge som reskripter d. 20 Oktbr. — I det teologiske fakultets deliberationsprotokol (universitetsark.) ses det, at skrivelsen er modtaget, men ikke noget om, at der er afgivet betænkning i forvejen.

måtte Kongen være berettiget til at give netop for dette, det kongelige huses stipendium, uden at det var fornødent derom at indhente nogen erklæring fra fakultetet, som bestyrede det, medens det næppe kunde være faldet ham ind at træffe en lignende bestemmelse for de af private oprettede stipendier ¹⁾).

Men hvad der gjorde det ulige lettere i året 1758 at optage Slesvigerne, end det havde været 13 år tidligere, var, at kommunitetets formuesforhold begyndte at komme i bedre orden, og at alumnernes antal bestandig udvidedes. I selve året 1758 oprettedes der således 10 nye pladser, og som reskriptet selv udtaler, var der siden 1745 i alt oprettet 46 sådanne, og antallet vedblev at forøges, så der 1777 var 200 ²⁾). Dette forhold måtte i høj grad svække de betænkkeligheder, som endnu 1745 kunde næres ved at forøge de adgangsberettigedes antal. — Da reskriptet intet

¹⁾ I en komitébetænkning, der afgaves d. 10. Oktbr. 1851 (Madvig, Schouw, Eschricht, C. T. Engelstoft, Bornemann), gøres der en anden betragtning gældende. Det hedder her om reskr. 20. Oktb. 1758, at dette vel kun handler om klosteret, men hvad enten der ses hen til den i reskriptet angivne grund (så som undersåtterne i Slesvig ikke bør anses for andet, end hvad de virkelig ere, nemlig rette Danske, fødte indenfor rigets grænser) eller til beskaffenheden af den særlige understøttelse, hvorom reskr. særlig handler, kan det ikke betvivles, at den regel, der gælder med hensyn til kommunitetsbeneficiet, må være den almindelige regel med hensyn til stipendier. (Linde: Universitetsmeddelelser I, 226). Dette raisonnement vilde man ikke have ladet gælde 100 år tidligere, man vilde da sikkert have forlangt, at en prøvelse af hvert enkelt stipendiums fundats skulde afgøre, hvem der kunde få adgang dertil, og om man end måtte indrømme kongen en ret til at fortolke kommunitetets fundats, vilde man sikkert have fundet det utilbørligt, hvis han havde tiltaget sig denne ret overfor andre stipendier.

²⁾ Reinhardt: Kommunitetets historie, s. 69.

nævner om, at de slesvigske studenter skulde underkaste sig de sædvanlige examiner, må det antages, at de have fået adgang til kommunitetet uden at tage disse.

1.

Høje og velædle, højærværdige og højstærede hrr. collegæ.

Hosfølgende supplique, som fra det kongelige kancelli er skikket til universitetets allerunderdanigste erklæring, blev igår fremlagt og læst i consistorio, og da besluttet, at den skulde omkringgå til påtegning, hvorved man vilde forhåbe, at summe venerabilis facultas theologica skulde gøre det bedste med sine velgrundede tanker og allerunderdanigste forestilling til Hans kgl. majestæt, især til at forsvare og efter vores samtliges allerunderdanigste pligt stræbe at se det højkongelige beneficium af kommunitetet (de andre beneficia forsvare sig nok selv) handhævet for disse tvende kongerigers store og talrige, ja højsttrængende ungdom, til hvilken alene sådant beneficium af fundatore kong Frederico 2do af højlovlig ihukommelse med alle efterfølgende kongers konfirmationer er alene bleven gjort og perpetueret. Jeg indstiller, om derved bør eller ikke tales om, det højstbemeldte kgl. beneficium er nu på en tid lang bleven så anseligen indskrænket, beskåret og formindsket for dem, der tilforn nøde del deri, formedelst de mange pladser, som med kateketer, missionariis, waisenhusets skolemestre p. p. vare besatte, over hvilke dog efter mit tykke ej så megen besværing og klagemål kan falde i henseende til, at sådanne dog var alle af dansk og norsk nation, som der vilde falde, hvis kommunitetet skulde nu blive tilfælles for ungdommen af fyrstendømmerne extra et prætor expressam regiæ foundationis litteram. Jeg sætter nu, at denne Hans Peter Koch, som supplicerer ej alene for sig, men for samtlige sine landsmænd, skulde nå sin ansøgning, og der således kom hul på tingen, er jeg vis og forsikret om, at det ej vilde vare længe, før end

hver en dansk og norsk blev udkastede, og om et år eller to vilde lige så stor klage og lamentation høres af Slesvicensibus og Holsatis, at de ej kunde få plads i klosteret for den mængdes skyld af privilegerede, som man nu dagligen haver af Danis et Norvegis.

Overalt, da erindrer jeg mig ingensteds at have læst eller hørt noget løfte af kgl. majestæt at være gjort til fyrstendømmernes ungdom her ved akademiet at nyde nogen beneficia, men vel at nyde kongelig nåde til anden forfremmelse, og synes mig af det kgl. patent d. d. 1. April 1743 (som herhos til behagelig eftersyn følger) at kunne slutte, dem ikke at være absolute pålagt herhid til universitetet at komme, med mindre deres lejlighed og omstændighederne tillode her at kunne underholde sig ligesom ved andre fremmede akademier. Sintemahl (verba sunt Augustissimi) es mit unserer allerhöchsten auf die Wohlfahrt unserer Untorthanen unveränderlicher Absicht streiten würde, wenn daraus für einige Schaden oder Nachtheil erwachsen sollte. Mit ringe votum er derfor allerunderdanigst ikke at tilråde Hans majestæt at forandre noget i den af allerhøjest bemeldte Hans majestæt konfirmerede kommunitetsfundation eller andre til den danske og norske ungdom destinerede beneficiis, men heller betyde dem af fyrstendømmerne, der var så fattige, at de her ej kunde på dette dyre sted subsistere, at dem måtte være tilladt at studere på andre steder, helst de endogså vægre sig ved at være vore legibus academicis med examine philosophico o. desl. underkastede, hvorved de ikkun nytte til at forarge og fordærve vores egen juventutem academicam og skaffe os in consistorio flere ansøgninger om dispensation fra legibus fundationis Regiæ på halsen.

Jeg forbliver med største ergivenhed samtlige højstærede herrers

tenestskyldigste tjener

H. Gram.

København d. 14. Januar 1745.

Jeg er i henseende til indlagte supplik af samme tanker som magnificus dominus rector, men mener, at i den aller-

underdanigste erklæring også dette kunde meldes, at Ds. kgl. majestæts tyske provinser konkurrere i slet ingen måde til dette kongelige universitets vedligeholdelse, da der hverken af kirker eller præster betales studieskat eller cathedratum eller penge af ordinandis eller nogen anden ting, hvorover det er billigt, at Danmark og Norge, som alene bære byrden, også alene skulle nyde beneficia.

2. Studiosi fra de tyske provinser ere allernådigst dispenserede fra examine artium, søge også at nyde beneficia uden examine philosophico: dersom det blev dem allernådigst bevilget, så var deres vilkår bedre og lettere end studiosorum fra Danmark og Norge, så som disse ikke blive aflagt med beneficiis foruden at have bestået disse prøver, og således kunde anse sig for at være fornærmede.

3. Når studiosi fra de tyske provinser bleve antagne til at nyde kosten på klosteret foruden at have aflagt prøve udi examine philosophico, så kunde de også ikke blive baccalaurei, og således ej heller holde de årlige disputationer, som ere anbefalede i den kongelige fundations art. 66.

4. Når studenter fra de tyske provinser studere på tyske universiteter, så få de der ingen hjælp af stipendiis og beneficiis, som på de steder ere stiftede, men må der subsistere på deres egen bekostning, så at ved at studere her og ikke nyde beneficia academica blev deres vilkår slet ikke ringere, end de ere ved hvilket som helst tysk universitet, især da alle docentes her ved dette kongelige universitet dagligen bevise sig ganske villigen at lade alle dem, som det begære, høre deres collegia gratis.

5. For at oplyse, hvad magnif. dominus rector har meldet, hvor indskrænket og formindsket alumnorum tal er, som nyde beneficium mensæ regis efter facultatis theologicæ valg, vil jeg opregne, hvor mange de ere, som nyde på nærværende tid kloster formedelst et eller andet beneficium:

Adjuncti og informatores ved de fattiges skoler i det kongelige waisenhus, som nu nyde kost på kommunitetet, ere	4	
Kateketer, som endnu nyde dette beneficium	8	
Famulus bibliothecæ Regiæ Langebek har koster	2	
Famulus bibliothecæ Regiæ Braem	1	
Præparandi til den grønlandske mission	8	
Famulus bibliothecæ Academicæ	1	
Islandi, som allerede have locum 6	} 8	
„ som vente derefter 2		
Færøenses	2	
Ex privilegio Nidrosiensi ere i kommunitetet . . . 8	} 12	
venter efter vakance 4		
Ex privilegio Fredericiburgensi ere i kommunitetet 8	} 10	
venter på plads 2		
Summa	46.	

Hvilket tal både har været større, da kateketerne vare flere, og kan blive større, når som helst præparandi til missionerne ere flere, så som der nu er slet ingen præparandi ad missionem Finmarkiam, men nylig var 2 præparandi ad missionem Indicam og en mere end som nu ad Grønlandicam.

Når nu dertil regnes de 11 koster, som præpositus og decani communitatis have 11

bliver summa . . 60¹⁾.

Altså er der af de 100 koster, som af kong Frederik II, salig og højlovlig ihukommelse, ere stiftede, ikke flere tilbage,

¹⁾ Dette tal er altså udkommet ved, at Wøldike har regnet de 3 pladser, som nu ikke vare besatte, med. Exspektanterne mener han formodentlig at kunne tage med, fordi de første ledige pladser skulde besættes med dem. Når der tales om koster, er dette uegentligt, da bespisningen 1736 var ombyttet med en pengeydelse. — Om privilegierne se Reinhardts kommunitets-historie, s. 53. Det ovenstående viser, at der var flere af disse, end her er antaget.

som kunde bruges til at understøtte andre studerende fra disse tvende hele kongeriger deres fattigdom end som 40. — Det var hårdt, skulde dette tal endnu formindskes. — Jeg ser da hverken billighed i de tyske studenter's petito, ej heller nogen måde, på hvilken de kunne hjælpes, uden så var, at tallet af informatoribus på det kgl. waisenhus, som nyder kosten, blev reduceret til 2, også den ene kost, som ved kgl. allernådigst reskript af 28. August 1748 er reserveret til den ældste kateket ved Holmens kirke, kunde komme til en alumni brug. Så kunde disse tre kosten lægges til fattige studiosis fra hertugdømmerne på samme måde som Fredericiburgences nyde deres kosten. Og således i det ringeste exercitia komme på bedre fod, som nu formedelst de mange dispensationer ikke nær så vel som i fordums tid florerer. Dispenserede fra exercitier i kommunitetet ere de 4 informatores på waisenhuset, kateketer 3, famuli bibliothecæ Regiæ have 3 kosten, famulus bibliothecæ Academicæ 1, membra seminarii Grønlandici 3, gør tilsammen 14 dispenserede, nyligen var der 17. Hvorover det sker, at når en eller anden alumnus enten af forsømmelighed eller forfald bliver borte, det da ser meget øde ud paa kommunitetet.

M. Wøldike.

Jeg er aldeles enig med rektor og dr. Wøldike.

C. Thestrup. H. Stampe. S. F. Bloch.

P. Kofod Ancher¹⁾.

Jeg mener det samme som magnificus dominus rector og Hans højærværdighed hr. dr. Wøldike. Et eneste ord tager jeg mig den frihed at lægge til. Var det ikke rådeligt at gøre kongen allerunderdanigst det forslag til at få noget fra studenter af Holsten, nemlig at det kunde ikke være ubilligt, at

¹⁾ M. Wøldike, prof. theol. 1731, † 1750. — C. Thestrup, prof. mathematicum inferiorum 1722, prof. jur. extraord. 1799, † 1750. — H. Stampe, prof. philos. 1741, assessor i det juridiske fakultet og konsistoriet 1743. — S. F. Bloch, prof. theol. 1741, † som Sællands stiftsprovst 1753. — P. Kofod Ancher, prof. jur. 1741.

af kirkerne og præsterne og ordinandi der blev årlig betalt noget til vores universitet, ligesom studieskatten og cathedraticum her betales af alle kirker og præster i Danmark og Norge? Dette kunde være et stipendium for de holstenske studiosos, og hele sagens indretning kunde ikke finde nogen diffikultet. Men så længe de tyske provinser ikke bærer noget af byrden, er det ikke billigt, at de skal have del i beneficia.

J. F. Reuss ¹⁾).

Vor die aus dem Herzogthum Holstein und denen Graf-schaften gebürtige studiosos vermuthet ich allerdings, könne das beneficium Regium nicht gehören, weil solche Lande provincie Regis, nicht Regni sind. Da aber Schleswig ein der Krone incorporirtes Land ist, so kann ich meinestheils nicht absehen, qvo jure vel colore juris Slesvicenses von dem Genuss sothanes beneficii könnten ausgeschlossen werden, falls nach Ihro Hoherwürdigkeit, Herrn Dr. Reuss Vorschlag man die Præstanda, wozu sich die Prediger verstehen, dorten introduciren könnte. Das einzige könnte meines Erachtens solchen Slesvicensibus, die beneficia bei unserer Academie geniessen wollen, nicht eingestanden werden, dass sie das Examen philosophicum vorbegehen und also melioris conditionis als Dani und Norwagi seyn wollen.

C. L. Scheidt.

G. Detharding ²⁾).

Jeg finder hr. justitsråd Scheidts votum angående Slesvicenses, når samme vil, som billigt or, submittere sig examini philosophico, af sådan vigtighed, at det ej kan forbigås. Iøvrigt holder mig til magnifici domini rectoris og Hans højserværdighed hr. dr. Wøldikes grundige forklaringer.

B. J. Buchwald ³⁾).

¹⁾ J. F. Reuss, en Würtemberger, prof. theol. og hofpræst 1732, generalsuperintendent i hertugdømmerne 1749, universitetskansler i Tübingen 1757, † 1777.

²⁾ C. L. Scheidt, indkaldt fra Göttingen 1738, prof. juris og informator hos kronprinsen, forlod Danmark 1749, † 1761. — G. Detharding, indkaldt fra Rostok 1733, prof. med., † 1747.

³⁾ B. J. Buchwald, prof. med. 1737, † 1768.

Jeg bifalder ganske magnificum rectorem og hr. dr. Wøldike og ønsker, at begges momenta udi erklæringen omstændeligen bliver indførte. Derimod entrerer jeg ikke udi det forslag om at paalægge cleresiet udi førstendømmerne Studii skat, hvilket som en novitet vilde foraarsage store lamentationer. Jeg gjør ei heller herudi nogen forskiæl mellem Slesvig og Holsten: thi begge førstendømmer have i henseende til vort Universitet fra dets første stiftelse været udi lige situation: begge have eens jura saavel in civilibus som in ecclesiasticis. Fundatsen taler aleene om begge Rigers studiosis, og seer man i alle forordninger, hvorunder førstendømmerne befattes, at begge specificeres, saa at det stedse heeder: Vores Riger og førstendømmer. Skulde nu de Slesvigske Studiosi admitteres til Stipendia Academica, var det noget nyt og usædvanligt, og enden deraf blev, at Holsten og Grevskaberne vilde paastaa samme ret. Desforuden kand af saadan forandring flyde mange vanskeligheder, ia flere, end man i en hast kand tænke paa¹⁾.

L. Holberg.

P. Horrebow. J. F. Ramus. J. P. Anchersen²⁾.

Jeg kan i denne hast ikke overtænke denne vigtige sagnoksom, men vil i næste consistorio indkomme med mit ringe voto.

C. Kall³⁾.

Siden plurima vota ere allerede imod supplikantens ansøgning, så er jeg for ringe til at sige dennem imod.

B. Møllmann⁴⁾.

¹⁾ Holbergs votum er gengivet med hans egen skrivemåde, der har den mærkelighed, at han skriver de fleste hovedord med små begyndelsesbogstaver, hvad der ellers den gang ikke var almindeligt.

²⁾ P. Horrebow, prof. mathematicum superiorum 1714, † 1764. — J. F. Ramus, prof. mathematicum inferiorum, † 1769. — J. P. Anchersen, bibliotekar 1733, prof. philos. 1736, prof. eloquentiæ 1737, † 1765.

³⁾ C. Kall, en Berliner, pageinformator 1735, informator hos kronprinsen 1738, og s. å. prof. lingvæ Orientalis, † 1775.

⁴⁾ B. Møllmann, prof. antiquitatum patriæ samt vicarius for Hol-

2.

Uddrag af en cirkulærskrivelse fra Gram
af 28. Januar 1745.

. . . . At nu en del af mine højestærede kolleger ere af den mening, at siden Slesvig er et inkorporeret land til kronen, så kan med ingen jure eller colore juris Slesvicences udelukkes fra højbemeldte beneficium, det må de forlade mig, om jeg ej således kan forstå. Ti således som hertugdømmet Slesvig nu er, har det og virkeligen været inkorporeret og været et ledemed af Danmarks krone i de allerældste tider, og aldrig tilhørt nogen anden krone eller regenter end kongen af Danmark. Hvilket med nok som overflødige skrifter af alle sæculis er bevist: og at kongers sønner har været forlent med enten helt eller en part deraf, har været på samme måde, som også regum filii bleve forlente med andre stykker, så som Lolland, Langeland etc., hvoraf de ligeledes kaldtes hertuger. At siden disse regum filii have extenderet dette beneficium eller feudum Daniæ videre, end de burdt, og prætenderet det til arv og eje, er nok som bleven demonstreret at have været uret og abus, og har kongen af Danmark derved aldrig kunnet tabt sin ret; lige så lidt er den også tabt ved de divisiones ducatus Slesvicensis, som ere skete under Oldenborgicis regibus, Johanne et Frederico I, Christiano III et fratribus etc., og hvo véd ikke, at den insul Alsen hører virkelig under Danmarks krone og til dette rige, omendskønt en prins og hertug af regis Christiani III posteris besidder en del deraf. Ti samme land Alsen haver aldrig nogen tid været til Slesvig regnet. — Alt, hvad derfor højstsalig rex Fredericus IV haver gjort og tilvejebragt med det hertugdøm Slesvig, var at ophæve divisionen og tage det stykke tilbage, som var tildelt regis Frederici I søn hertug Adolpho og hans posteris, og at eje det med samme

berg, der var kvæstor, 1741; prof. historiarum et geographiæ 1754, † 1778. — Han var en Flensborger, og hans votum er vel et suk over, at han ikke kunde skaffe sine landsmænd bedre vilkår.

ret, som Hans majestæt ejede sin egen del; hvorved og faldt af sig selv, at de unions- og kommunionsforeninger, som imellem forrige konger og disse Gottorpienses, vare sluttede hertugdømmet Slesvig angående i henseende til modum gubernandi, *jurium regalium exercitium*, bleve kasserede, og kongen bekom frie hænder i landet at indføre og øve med al rette den samme suverænitet som i Danmark. Hvilket var og det samme, som højlovlig ihukommelse kong Christian V stræbte efter og virkelig iværksatte i de åringer, medens Hans majestæt holdt hertugdømmet sekvestreret, og havde fast foresat sig således at kontinuere på samme fod, som det nu er, men måtte afstå det igen ved det bekendte Altonaer forlig.

Hovedkvæstionen bliver derfor, om kong Fredericus II, som virkelig besad sin del af hertugdømmet Slesvig, regnede denne sin del til Danmarks rige? Jeg siger: Nej! hverken han eller nogen af hans formænd eller efterkommere. Ti ellers havde de ikke givet Slesvig en sær characterem i deres tittel, eller i så mange betydelige ting ligesom nu distingveret det fra riget. Kongen (1) kalder sig endnu hertug i Slesvig. (2) Haver en egen statholder og et andet slags *gouvernement* i Slesvig end i sit kongerige Danmark. (3) Haver ikke indført sin danske lov, ikke heller sin danske kirkeritual i Slesvig. (4) Men at den jyske lov, dog kun tildels, bliver der brugt, er sket i kong Valdemar II's tid, fordi divisionen ej endnu var sket og Slesvig demembreret, og fordi biskoppen af Slesvig var med at gøre bemeldte lov. (5) Haver de højpriselige sidste tvende konger, Fredericus IV og Christianus VI, konfirmeret visse privilegia for stænderne i hertugdømmet Slesvig af sådant slags, som efter suveræniteten anno 1660 er i Danmark ganske ophævede, ja tilladt dem (foruden deres her i riget kasserede jyske lovbog) at beholde fremdeles deres *landesgerichtliche Ordnung* etc. (6) Haver Slesvig det samme cancelli den dag idag er som hertugdømmet Holsten og grevskaberne, og er ikke af rege Frederico IV eller rege Christiano VI bleven henlagt til den danske kronens cancelli. Og hvis dette hertugdømme var inkorporeret til kronen (da man ellers tilstår og véd, at det ejes med samme ret og suverænitet

som kronen), så måtte jo ej lov, ej *jurisdictio ecclesiastica et politica*, ej kancelli, ej mange andre ting være adskilte.

Herved kan jeg ej undlade at anføre en passage af vores gamle *actis Academicis*, som findes in anno 1605 a. d. 27. Februarii, hvilken lyder ord til anden således:

Actum est de studiosis ex Ducatu Slesvicense et Holstatia, qvi regi parent, anne etiam admittendi ad mensam Regiam in communitate. — Responsum: *Fundationem esse pro iis, qvi sunt nati in Regno Daniæ, qvique ibidem præsent scholis et ecclesiis; ideo multos rejectos fuisse a piæ memoriæ Nicolao Kaasio, imo qvosdam commendatos a regina matre et rejectos.*

Hvoraf vi ser, at det er ikke den første gang, det sligt er bleven søgt af Slesvicensibus, og at den salig kansler N. Kaas, som var selv den, der forfattede fundatsen under sin højtsalige herre kong Frederico II, og selv tilligemed rigshofmesteren næst kongen som principes senatus havde den underskrevet og beseglet, fortolkede den retteligen således, og ikke engang vilde reflektere på dronningens intercession in minorennitate Christiani IV til at vige det ringeste derfra.

.... Jeg erindrer mig og herved det, som jeg i min ungdom hørte fortælle af salig hr. *confessionario* Lintrup¹⁾, nemlig at salig dr. Masius²⁾ havde fore også i sin tid at trække de slesvigske og holstenske studenter her ind til vores universitet; men at dette faldt bort af sig selv ved det, at de kongelige ministre forestillede ham, at sligt ikke vilde gå an uden store *qverelis*, med mindre man havde *beneficia* at trække dem hid med, eftersom her var langt dyrere end i Kiel, Jena og Wittenberg. Jeg har søgt herom i vore protokoller og *acter*, om noget de hoc *consilio* Masiano at finde og endelig fundet efterfølgende in *actis consistorii* anni 1687 d. 4. Junii:

§ 7. Professor Masius proponerede en allerunderdanigst memorial at måtte blive opsat til Hans kgl. majestæt, at

¹⁾ S. Lintrup, *confessionarius* og prof. theol. 1725, afskediget som conf. og død 1781.

²⁾ H. G. Masius, hofprædikant og prof. theol. 1686, † 1709.

alle studiosi udi Slesvig og Holsten måtte vorde tilholdt på Københavns universitet deres studia at fortsætte, så fremt de i sin tid skulde nyde beneficia og promotioner i bemeldte Slesvig og Holsten, berettede derhos, at en del af de høje ministre havde forsikret hannem at ville contribuere til en nådig expedition. Professores befandt det meget tjenligt og gavnligt for akademiet, og at en koncept derom blev omskikket til dominos professores¹⁾.

Siden har jeg vel gennembladet ikke alene samme protokol, hvori dette står, men endogså alle de efterfølgende, men ej fundet ord eller tæddel om, at nogen koncept er forevist, eller det mindste siden den tid nævnt af Masio eller andre om studiosis Slesvicensibus . . .

¹⁾ Begge de her af Gram meddelte notitser ere trykte i Slesvigske provinsialefterretninger III, 6—9, konf. Werlauff: Prisskrift om det danske sprog i Slesvig, s. 76.

En upåagtet krønike af Povl Helgesen.

Af

A. D. Jørgensen.

Professor Daae har ved at meddele et par optegnelser af Povl Helgesen i et exemplar af Saxes historie, i Kristen Pedersens udgave, (foran s. 227) atter henledet opmærksomheden på denne mærkelige forfatter. Der turde derfor være anledning til ligeledes at fremdrage et hidtil, som det synes, upåagtet skrift, der utvivlsomt hidrører fra hans hånd, og det så meget mere som dets affattelse netop synes i tiden at måtte falde nær sammen med hine notiser og overhoved at finde et velkomment tilknytningspunkt i dem.

Det pågældende skrift er i året 1595 udgivet af den gottorpske bibliothekar Erpold Lindenbrug og trykt i Leyden med følgende titel: «*Historia compendiosa ac succincta serenissimorum Daniae regum: ab incerto auctore conscripta; nunc vero usque ad Christianum IV deducta, primumque in lucem edita, opera et studio E. L.*» Det er tilegnet den danske konge, men den lille fortale giver ingen oplysning om, hvorfra udgiveren har fået den «ubekendte forfatters» håndskrift; ved Mollers *Cimbria literata* ledes man på spor efter, at det endnu findes i bibliotheket i Hamborg. Hans «fortsættelse» begynder med kong

Kristian II's regering, strax efter en kort almindelig karakteristik af ham, og er i randen udtrykkelig betegnet som sådan («continuatio»). I den lille kvartudgave fylder den oprindelige krønike de første 55, fortsættelsen de næste 9 sider. Kun den første har nogen selvstændig interesse.

Det er en fuldstændig Danmarks krønike, fra de ældste tider af, ordnet efter konger. De første ni konger, fra Dan til Frotho Geffmild, tælles; derefter fortsættes rækken til Kristoffer af Bajern, uden at teksten følger med tallet; udgiveren har derimod tilføjet det i randen og når op til 100. Endelig kommer de tre Oldenborgere med angivelse af nummer 101—103 (se Tillæg).

At forfatteren til denne krønike er dansk, ses strax på navnene. Man støder således på navneformer som Tveskæg, Blodtand og Blotand, Ladelaas, Haldan hin stærke, Lodbrog, Klag, Barn, Gratemosæ, Hadersleff (registret har Hadersleben) osv. Saxæ Tophogicum nemus gengives ved Topsøw Ure; Hansestædernes navn udledes af ordet hønse (sml. Hvidtfeld: Hønsesæderne). Nærmere kan det siges, at forfatteren er fra rigets østligste lande; han nævner i Kristoffers tid kun, at Skåne blev pantsat, og han fremdrager stærkt enhver berøring med Sverig; unionen træder i skriftets sidste del helt i forgrunden.

Endelig kan det siges om forfatteren, at han er katolik; han fremhæver de bekendte nationale martyrs helligdom og for sin samtids vedkommende polemiserer han heftigt mod reformationen.

Når disse indicier alt stærkt tyder på Povl Helgesen som forfatter, så må enhver tvivl om, at han i virkeligheden har skrevet bogen forsvinde, når man sammenligner de sidste afsnit med Skiby-krøniken. Hele sider stemmer ordret overens med denne og også i de foregående afsnit

er der slående lighedspunkter (som når i begge skrifter Erik af Pommern og Kristoffer af Bajern siges at være sønner af to søstre). Der kan kun være tale om at afgøre, hvorvidt Lindenbrugs krønike ligesom Hans Henriksens og Peder Olsens (for sin sidste selvstændige dels vedkommende) er et uddrag af Skiby-krøniken eller et selvstændigt skrift af samme forfatter¹⁾.

For at besvare dette spørgsmål vil det først og fremmest være nødvendigt at se sig om efter tidsmærker i krønikens text. Skiby-krønikens fortælling (om Oldenborgerne) er som bekendt nedskreven til forskellige tider, den første del 1524, det sidste 10 år efter; genealogien antages at være nogle år ældre²⁾. Er nu den fuldstændige Danmarkshistorie samtidig eller er den af ældre datum?

Det er en vanskelighed ved besvarelsen af dette spørgsmål, at den nu kun kendes i den mangelfulde afskrift, som Lindenbrug har benyttet³⁾. Skiby-krøniken kan undersøges i sin oprindelse ud af selve forfatterens grundskrift med sine rettelser og tilføjelser, medens vi her ad anden vej må komme til at afgøre, hvad der har stået i den oprindelige text og hvad der skyldes senere indskud og randbemærkninger. Thi at sådanne findes, måtte man ikke blot efter forfatterens velbekendte arbejdsmåde forlods formode, men man vil ikke ret vel kunne undgå strax ved

¹⁾ Rørdam, Historiske kildeskrifter, I, 1—107: Skiby-krøniken; 385—435: Hans Henriksens uddrag og fortsættelse. Sml. 2. række II, 10.

²⁾ Paludan-Müller i Hist. tidsskr. 3. række, I, 13—37.

³⁾ Dette håndskrift, Hamburger Stadtbibliothek, M. S. Hist. 21. 4°, har velvillig været udlånt hertil. Det er kun lidet yngre end originalen, men taget af en temmelig ukyndig skriver; meget er derfor rettet af en samtidig hånd, andet af Lindenbrug. Dennes navn findes på titelbladet.

den første opmærksomme gennemlæsning at lægge mærke til flere af dem. At afskriften uden videre har optaget dem i teksten, er ikke andet end hvad man kunde vente; men dette nøder os til den største varsomhed ved benyttelsen af de forskellige tidsmærker.

Hvor løst og ubehændigt indskuddene er satte ind i den oprindelige text, ses strax i begyndelsen af det her optrykte stykke, ved opgivelsen af Kristians tiltrædelsesår: «hæc electio facta est a. d. 1448». Denne notis afbryder nemlig, hvor den nu står, den naturlige sammenhæng, medens den slutter sig til et tidligere sted (electus est autem etc.), der dog selv synes at være et indskud; den må da antages at være indsat her som en randbemærkning, hvis plads afskriveren har forfejlet. Det samme er tilfældet med årstallene for Sverigs erobring og tab under kong Hans. Nu er der først fortalt, at der var neppe tre år (vix triennium) mellem de to begivenheder, og derpå følger en betragtning over de forhold, som medførte dette beklagelige resultat. Men sammenhængen afbrydes strax ved opgivelsen af de to årstal, 1497 og 1501, der jo end neppe kan have været forfatteren nærværende, da han nedskrev sin oprindelige fortælling med dens tidsangivelse.

Endelig møder vi årstallet for Ditmarskertoget, på samme uheldige måde indskudt i teksten, der derved taber sin sammenhæng: «uno tantum bello Ditmarsiensis fuit infortunissimus, [], ubi superis non faventibus feruntur periisse multi homines» etc.

Mindre let at opdage, om end formentlig lige så utvivlsomt, er et indskud i sætningen om kong Hans's forhold til Sverige, som er ført uforandret over i Skibykrøniken. Nu hedder det: «Qvod si Valdemari etc. regna

fuissent tam incruenta, tamqve procul a tyrannide et violentia, adhuc fortasse illibatum trium regnorum foedus durasset, nisi populi alioquin ad seditionem nati obstitisset perfidia.» Det vil let ses, at der her gives to modsatte forklaringer af bruddet på unionen: de første kongers hårdhed og troløshed, og det svenske folks oprørske sind; men kun den første har noget at gøre med kong Hans's retfærdiggørelse. Sætningen er desuden i virkeligheden alt afsluttet foran «nisi», og dette slutter sig ikke til efter-sætningen, men måtte følgerigtig have sluttet sig til forsætningen med et «et», hvis det oprindeligt havde haft sin plads i denne forbindelse. Det rimeligste er, at forfatteren senere har tilføjet det i randen.

Det mest afgørende af krønikens tidsmærker er det udtryk, som bruges om kong Fredrik I: «nuper defunctus» (s. 336); det må selvfølgelig være nedskrevet omtrent ved samme tid som Skiby-krøniken afsluttedes (1533—34). Men hele det punktum, i hvilket det forekommer, gør brud på fremstillingens sammenhæng og mangler i Skiby-krøniken (Rørdam, s. 30, øverst). Der er tale om kong Hans's regering og modsætningen mellem den første tid, i hvilken han forfulgte den kirkelige stand, og den sidste, da han yndede den; derpå roses hans klogskab og mildhed mod sine mænd. Et sideblik til de senere tiders klerkeforfølgelser frembød sig her af sig selv, når forfatteren gennemlæste sit manuskript, men hans bemærkning falder ikke des mindre helt ud af den oprindelige stil. Der vil da ikke kunne sluttes noget af dette sted m. h. t. affattelsestiden.

På lignende måde forholder det sig med et lignende udbrud i anledning af Ditmarskerkrigen 1500. Der fortælles, at stormændene efter rygtet ved deres tilbagekomst havde besluttet at dele kirkens gods og at dette var grund-

en til deres ulykke. Hertil er da føjet den for forfatterens tid naturlige bemærkning, at fremtiden vil vise, hvorvidt Lutheranerne skal få større held. At imidlertid også den er senere indskudt, fremgår af det følgende, der slutter sig nøje til hvad der er fortalt om selve nederlaget: «*uno tantum bello D. fuit (Johannes) infortunatissimus cæterum bello navali erat fortunatior*»

En sammenligning med Skiby-kroniken er på dette sted vanskelig, da teksterne er ikke så lidt forskellige (Rørdam I, 23 f.). Rygtet om den påtænkte plyndring af kirkeens ejendomme motiveres med, at adskillige var befængte med det Hussitiske kætteri, og deres planer udmales med bitter humor. Derefter følger anvendelsen på Lutheranerne, dog med udeladelse af ordene: «*studiorum, literarum, disciplinarum*». Sammenknytningen mellem de to slags krige mangler helt, da Skiby-kroniken jo har årbogsform.

Endvidere nævnes kong Kristian II og hans tyranni lige foran i den forhen omtalte sætning om unionskongerne, der har fået tilføjelsen: *nisi populi etc.* Det hedder her: «*Qvod si Valdemari, Margaretæ, Erics, Christophori, Christierni qvoqve secundi regna fuissent tam incruenta*» etc. Skiby-kroniken har det samme, kun at det istedenfor Christierni qvoqve secundi hedder Christierniqve secundi. Når det her er eftervist, at samme punktum har modtaget et senere indskud, som helt forrykker meningen, må det vistnok indrømmes at ligge nær at antage, at også dette kongenavn er senere tilføjet. Gennemløb forfatteren engang sit ældre håndskrift med pen i hånd, var det så at sige umuligt at gå hen over dette sted uden at tilføje den sidste tyranniske konges navn.

Disse forskellige udbrud er nemlig kun en genklang af hele skriftets slutning, dette korte, men voldsomme

udfald mod den fordrevne konge. Og at heller ikke dette tilhører det oprindelige arbejde, synes indlysende. Der er intet somhelst fortalt fra tiden efter kong Hans's død, der gives ingen motivering af den skånselsløse dom over sønnen, den udslynges kun i de vildeste og mest hensynsløse udtryk. Den rolige humane fremstilling af de to første Oldenborgere er pludselig forsvunden og fortællingen, som har ført 102 konger frem for læserens blik, ender pludselig i et harmskrig over den sidste i rækken. Enhver vil føle det disharmoniske i denne slutning og være tilbøjelig til at tilskrive den en senere tilføjelse. Man kommer uvilkårlig til at tænke på året 1524, da Povl Helgesen bestemte sig til at skrive videre på sin Danmarks historie. Han tog da først det ældre arbejde frem og tilføjede hvad der faldt ham i pennen¹⁾; derpå lagde han det til side og begyndte sin vidtløftigere fremstilling forfra. Dermed vilde det stemme, at de fleste af de foran nævnte indskud er optagne i Skiby-krøniken; den, som nævner kong Fredrik I, derimod ikke.

Hvad der yderligere tyder på en tidligere tid for affattelsen af den hele krønike til kong Hans's død, er beklagelsen over at unionen er brusten ved de Svenskes medfødte troløshed og lyst til oprør og frafald. Dette vilde Povl Helgesen neppe have fremhævet så stærkt efter blodbadet 1520. En udtrykkelig ytring hensætter os desuden til en tidligere tid. Efter ulykken i Ditmarsken brast forbindelsen, siger han, «*rebellantibus Danis Stenone et Svantone proditoribus perfidissimis, maximo in hodiernum diem utriusque regni detrimento*». Udtrykket svarer

¹⁾ I afslutningen af kong Hans's historie, der endnu er skrevet med større mådehold, fortæller han, at han har en afridsning af kongens og dronningens epitafium i Odense.

til hans udbrud ved foreningens grundlæggelse: «quod utinam durasset in hodiernum usque diem!» Han synes ligesom at have opgivet håbet om en fornyelse efter 1501 og hans vrede træffer derfor Sturerne, af hvilke han end ikke nævner den sidste (fra 1512), med hvem der da vel neppe endnu var ført afgørende forhandlinger, da han skrev.

Sammenholdes nu alt dette med den af Daae fremdragne kendsgerning, at Povl Helgesen har ejet et exemplar af den i året 1514 udgivne Saxo og alt året efter har indført optegnelser om samtidige begivenheder i den, da synes det klart, at det netop har været fremkomsten af dette enestående værk, som han neppe forhen havde haft lejlighed til at gøre bekendskab med, der har gjort ham til historisk forfatter. Både som humanist og som patriot måtte han få et mægtigt indtryk af denne nationale skat og det lå nær for en mand med hans opladte åndelige sans og bevægelige sind strax at give sig til at gøre uddrag af hele denne strålende kongerække, for så at føre fortællingen ned igennem de følgende tider, til unionen og dens opløsning.

For tiden efter Saxe har Povl Helgesens hovedkilde været den såkaldte dansk-svenske krønike indtil 1415 (Scriptores s. D. I, 387—98), hvis text endog på et enkelt sted kan suppleres af ham ¹⁾. Under Erik af Pommern nævner han ligefrem en «Svecorum chronicon». I sin fremstilling tager han jævnlig hensyn til Sverige og Svenskerne opfattelse af kongerne, hvad der jo svarer godt både til hans politiske standpunkt og til hans fødsel i Halland, af en svensk moder, og et tidligt lærningeforhold til Skara.

¹⁾ Kong Valdemars tilnavn står to steder in blanco (392 k og 395 x) og Langebek formoder, at der begge steder har stået Atterdag. Men det var «durus», «reprobus».

Størst interesse har overhoved selvfølgelig hans rent personlige udtalelser om personer og forhold. Unionen er en hovedsag for ham og han træder derfor frem med sin selvstændige opfattelse af historien fra Valdemar Atterdags tid af. Strax begyndelsen bærer præg af hans kraftige veltalenhed. «*Valdemarus cognomento reprobus, hedder det, fertur fuisse versutissimus, avarissimus et audacissimus, qvi cum offendisset regnum pauperrimum, scilicet a patre suo spoliatum, ab hostibus Alemanis vastatum, a qvibus tum etiam multæ arces possidebantur, mira vafricie vindicavit e possidentium manibus, minima sagvinis jactura, principio regni sui*» —. Dette udføres kort efter videre, idet også skyggesiderne i hans regering fremhæves. — Om Margrete siger han: — «*mulier crudelissima ac inferno digna Svecorum sententia, verum Danorum opinionone christiana ac religiosa valde, et adeo potentia, fortuna, victoriis, divitiis ac prudentia gloriosa, ut fortunatissimos viros videtur non solum æqvasse, verum etiam longe superasse.*» Efterat have fortalt om hendes ægteskab og søn, samt kampen ved Åsle og Stokholms overgivelse, fortsætter han: «*Sicqve obtento universo regno gloriose regnavit pepegitqve foedus illud solemne, qvod tria regna conjunxit, qvod utinam durasset in hodiernum usqve diem. Ictum enim erat foedus hac lege, ut in electione regum alternis vicibus haberet Svecia primum suffragium, Dacia vero alternis.* etc.

På lignende måde udtaler han sig om de følgende konger, alt efter det forskellige emne.

Hvad der især giver dette lille skrift et højt værd, er dets forhold til den mærkelige forfatters øvrige skrifter og hele hans offentlige virksomhed. Medens vi i Skibykrøniken bliver vidne til hans lidenskabelige deltagelse i

tidens store politiske og kirkelige brydninger, ser vi ham her som den varmtfølende patriot og lærer, der sysler med fædrelandets historie for dens egen skyld. Selv henreven ved den første læsning af Saxes værk gør han uddrag af oldtidens og middelalderens vildsomme historie til brug ved sin undervisning¹⁾; han fremstiller unionens tilblivelse og uheldige udvikling, mere upartisk end nogen anden forfatter, stående mellem de to hovedfolk, som han ved fødselen tilhører. Han mager det så, at der går netop 100 konger forud for Oldenborgerne, med hvilke en ny tidsalder synes at være oprunden; imod dem er de Svenskes modstand uberettiget, de er milde, retsindige og dog våbendjærve høvdinge.

Fortællingen er sammentrængt, men i høj grad livlig og anskuelig, og forfatteren har for største delen brugt den igen i sin større krønike, om end ordnet anderledes. Adskilligt kommer dog mere til sin ret i den ældre forbindelse og falder her naturligere og med større fynd.

Det er velgørende for billedet af den fremragende historiske personlighed, at dette skrift kan lægges ved siden af de senere. Det viser, at han ikke først gik til historien, da han troede at have brug for dens vidnesbyrd imod sine fjender, men at det var en gammel kær syssel for ham at optegne, hvad mindeværdigt der havde tildraget sig, og at han forlængst var fortrolig også med fortidens krøniker. Forud for den lidenskabelige, vildsomme og hensynsløse partimand går der en varmt bevæget, men for alle humane og patriotiske idealer åben lærefader. Først da unionen »druknede i blod» og de højeste åndelige interesser forekom ham at gå deres undergang imøde under

¹⁾ Håndskriftets titel er: *Compendiosa et succincta regum Danie historia, in hoc congesta, ut studiosi cujuspiam memoriam adjuvarent.*

reformatorerne stormløb, forbitredes og formærkedes hans sind og han brød frem med en ustyrlighed, men tillige med en åndelig kraft og højhed, som gør ham til en så mærkelig personlighed i vor historie, en af de mærkeligste i et helt århundrede.

Paludan-Müller, der frem for de fleste var fortrolig med Povl Helgesens virksomhed som forfatter og agitator, har som bekendt ytret, at hans krønike med alle sine store fortrin «er en plet på den danske historieskrivning og kaster en hæslig skygge over hans karakter»: «han vendte sig som en vejrhane for ethvert vindstød af sin egen lidenskabelighed; han forfulgte sine modstandere med et blindt og bittert had», og flere af hans beretninger er vitterlig usandfærdige¹⁾.

Denne dom er utvivlsomt for hård. Povl Helgesen kan snarere kaldes en tragisk skikkelse i vor historie, en af de mænd, som i blind troskab mod deres ungdoms idealer kaster sig i kamp mod alt det nye, som vil frem og som de ikke selv har del i. Han stod engang i en rig og smuk virksomhed som en af humanismens forkæmpere, sysselsat med fædrelandets store fortidsminder og begejstret for en ærlig sammenslutning af de nordiske folk under Oldenborgernes milde og retfærdige regering. Men han var for svag til at bære de brustne forhåbninger. Som han så Nordens enhed lide sit sidste store skibbrud i kong Kristians troleshed, således troede han i reformationens fremgang at se hele den gamle kulturs undergang, råhedens sejr over den gamle dannelse og oplysning. Disse ulykker lod ham tabe besindelsen og henfalde til den brutale fordømmelsessyge, som skæmmer hans senere skrifter. Havde han haft større selvbeherskelse og overlegenhed og

¹⁾ Hist. tidskr. 3. række, I, 53.

i gerningen vist, at højkirkens og den gamle dannelses mænd stod over frihedens forkæmpere, da vilde hans indlæg både dengang og nu have havt en anden vægt og kastet større glans over de besejrede; nu, da han i en lidenskabelighed, som grænser til råhed, og i en partiskhed, som grænser til usandfærdighed, kaster sig ind imellem sine ringeagtede modstandere, fremkalder han kun følelsen af, at den tragiske konflikt, der rammer ham, her som så ofte åbenbarer menneskets skrøbelighed. Vor egen bevægede tid har på dette område for rige erfaringer til ikke at se, at både modstandernes haddingsnavn «Povl Vendekåbe» og en mindre erfaren tids dom, at hans skrift er «en plet på den danske historieskrivning» er uretfærdige; men det vil ikke kunne negtes, at Povl Helgesen var en af de mænd, som trods al begavelse og alle gode forudsætninger er for små til i en heftig bevæget tid at bevare deres karakter uskadt og deres sag uplettet.

Tillæg:

Slutningen af Povl Helgesens «Regum Daniæ historia» ¹⁾).

Christiernus.

Centesimus primus rex Christiernus, eius nominis primus, filius Friderici Comitis de Oldenburg²⁾, *electus est autem consilio domini Adolphi ducis Holsatiæ, cujus erat consanguineus*, qui ducta vxore Dorothea, præcessoris sui Christophori relicta, genuit ex illa³⁾ filiam vnam nomine Margaretam, postea

¹⁾ Formentlig senere indskud og tilføjelser er fremhævede ved kursiv.

²⁾ Håndskriftet har her en randbemærkning: et Heilwigis vel Hedwigis filiæ Gorhardi I, ducis Slesvicensis et comitis Holsatiæ, af hvilken Lindenbrug har dannet et indskud: et Hedwigis sororis Adolphi ducis Sleswici, som gør brud på sammenhængen. Friderici (lig Skiby-kroniken) er rettet til Theodorici.

³⁾ Håndskriftet har: peperit illi.

Scotiæ regis vxorem, ac duos filios Joannem et Fridericum. *Hæc electio facta est anno domini MCCCCXLVIII.* Hujus temporibus plene defecit Suetiæ regnum à fœdere trium regnorum, coronato sibi proprio rege Carolo Canuti filio eiusdem regni Marschalco; quo tandem expulso ob tyrannidem ac perfidiam, assumptus est Christiernus etiam in Suetiæ regem, sed paruo tempore regnantem, seditionem aduersus illum mouentibus Suecis quibusdam natura factiosis, Carolo iam reuocato ex urbe Gedanensi, in qua VII annis exilium transegerat. Iste Christiernus, cum erat natura clemens, egregiusque pecuniarum contemptor, nec odij tenax, aut iniuriarum vindex, habuisset suo seculo regnum minime violentum, parum etiam cruentum, si calumniatores quidam illius simplicitate non fuissent abusi, in magnam regni Suetiæ perniciem. Archiepiscopus enim Vpsaliensis, Dominus Joannes Benedicti, vir nobilissimus, falsis delationibus quorundam calumniatorum à rege Christierno captus ac ludibriis affectus multis, in Daniam etiam missus, ubi magna iniuria calamitose vixit. Cuius tamen patrocínio ac præsidio Christiernus rex adeptus erat regni diadema. Idem enim Archiepiscopus succensus patriæ libertatis amore, odio habens Caroli regis maximam perfidiam, crudelissimam tyrannidem, atque insatiabilem auaritiam, semper restitit Carolo regi principi perfidissimo, quem sciebat contra regnorum trium solemne fœdus priuatis quorundam suffragiis violenter intrusum esse regem. Rex tamen Christiernus, reprehenso calumniatorum dolo, à captiuitate absolutum Archiepiscopum in Suetiam magno cum honore remisit: qui restitutus gradui pristino, contempta captiuitatis iniuria, ad mortem vsque magna Suecorum perfidorum admiratione permansit regis Christierni regno & principatui fidelissimus. Cum igitur Christiernus iste grandi pecunia, partim a regni tributis collecta, Holsatiæ ducatum redemisset, Sueciam armis vicisset, Gotlandiam occupasset, Erico rege decrepito in Pomeraniam reuerso, filioque suo Joanni vxorem accepisset, vrbemque Romam religionis gratia visitasset, regnassetque annis ferme triginta tribus, anno Domini MCDXXCI inter Pascha & Pentecosten diem clausit extremum, fortitudine, armis & victoriis potens, misericordia, gloria &

magnificentia diues, fide vero & religione pius: sepultusque est Roschildiæ, in sacello quodam à se fundato & exstructo, atque amplissimis possessionibus donato, quod ad australem plagam adhæret basilicæ beati Lucij Martyris, cuius religiosus cultus & ornatus, sacræ quoque Diuorum reliquiæ ex urbe Roma delatæ, quæ ibidem visuntur, testantur Christiani principis religiosam pietatem.

Joannes.

Centesimus secundus rex Joannes, primus eius nominis. Hic vxore ducta nomine Christina, filia Domini Ernesti Ducis Misniæ, genuit duos filios, Christiernum et Franciscum, & filiam vnam nomine Elizabet, quæ nupsit domino Joachimo Marchioni Brandenburgensi. Iste Joannes cœpit regnare statim ab obitu patris sui Christierni, multisque annis, nimirum triginta pene duobus, Christiane regnum Danorum moderatus est. Nam principio regni sui sequutus consilium prophanorum procerum decreuerat molestus esse viris ecclesiastici ordinis; postea vero cum sentiret prophanos inveterato odio (quo laici sunt semper clericis offensi) id suasisse, sententiam decreti sui mutavit. Igitur ad finem vsque vitæ suæ erga clerum fuit optime affectus, deprehenso procerum dolo. *Quod si non tanta pietate dilexisset vniuersum clerum, veneratusque fuisset omnia Christianæ religionis sacra, multa fuissent aduersus cleri libertatem à proceribus quibusdam tentata, quæ successerunt illis sub principatu regis Christierni famosi tyranni ac Friderici primi nuper defuncti.* Erat autem rex Joannes tanta præditus solertia, ut prudenter nobilium quorundam insania frueretur: quos cum mira comitate sibi conciliasset, ob mutua tamen ipsorum dissidia ac quotidianas iniurias, quibus se inuicem afflictabant, grauiter in eos animaduertebat; quibus tamen nulla videbatur intollerabilis mulcta, quod omnia leniret incredibili affabilitate. Quod si temperasset à bello & sanguine (in quæ tamen casu magis quam proposito inciderat) abstinuissetque ab iniqua sententia, qua decernebat contra hæredes domini Pauli Laxmand magistri equitum, fuisset sane Princeps & optimus & fœlicissimus. Porro cum in rebus mortalium nihil sit ab omni parte bea-

tum, & optima quæque desiderantur verius quam habentur, non minimam laudem merentur ij, qui vitam agentes in deliciis ac opibus, hujusque caduci seculi strepitu ac pompa, multis adulatoribus, calumniatoribus & parasitis obnoxij, mediocritatem servare potuerunt. Huic principi bellum meditati aduersus dominum Stenonem Sturam, regni Suetiæ gubernatorem, restitit Dorothea mater quamdiu vixit. Nouit enim prudentissima mulier tantam esse Suetici populi perfidiam, ut quacumque ratione victi & subiugati, non essent tamen diu fidem servaturi. Mortua vero matre pugnavit ac vicit, vix tamen triennio possedit, rebellantibus Danis Stenone & Suantone proditoribus perfidissimis, maximo in hodiernum diem utriusque regni detrimento. *Triumphauit autem anno Domini MCDXCVII. Anno vero MDI defecerunt ab illo, obsessa ac tandem capta in arce Holmensi regina Christina.* Porro cum Suecorum proceres in defectionem aduersus aliquot reges, tum Daniæ, tum Suetiæ à multis excusentur, deficientes nihilominus à rege Joanne nec apud cordatos Suecos excusationem habent, quando ipsius regnum fide plenum ab omni violentia omnique tyrannide liberum fuerat. Quod si Waldemari, Margaretæ, Erici, Christophori, *Christierni quoque secundi* regna fuissent tam incruenta, tamque procul à tyrannide & violentia, adhuc fortasse illibatam trium regnorum fœdus durasset, *nisi populi alioquin ad seditionem nati obstitisset perfidia.* Vno tantum bello Ditmarsiensis fuit infortunatissimus, *quod gestum est anno Domini MD,* ubi superis non fauentibus feruntur periisse multi viri nobilissimi ac clarissimi. Dicebatur enim vulgo iccirco illos infelici Marte pugnassee, quod ante conscriptam militiam conspirassent aduersus cleri & ecclesiasticorum libertatem, quorum redditus & possessiones gloriabantur se mox occupaturos, victores bello Ditmarsiensis reuersos. *Quod si fœlicius successerit iis, qui sub exorto Lutheranismi jam similia moliebantur, imo longe maiora, non solum in perniciem quorundam prælatorum, sed in exitum totius cleri, studiorum, literarum, disciplinarum, omniumque sacrorum totius Christianæ religionis, posteritatis esto iudicium.* Cæterum bello nauali erat fortunatior, quo frequenter triumphauit, ac præcipue aduersus Lubicenses, perpetuos Danici regni

osores. Mortuus est autem peste captus in civitate Olburgensi, mense Februario, anno Domini MDXIII. *Hic Princeps post fata multorum lacrimis est desideratus, etiam illorum qui viuentem auersabantur, quando jam videbant filij principatum minari cruentam tyrannidem, horrendumque & inauspicatum exitum portendere. Hic Joannes sepultus est Ottoniæ: cuius epitaphium habeo descriptum cum epitaphio vxoris Christinæ.*

Christiernus.

Centesimus tertius rex Christiernus secundus, Joannis filius. Hic ex florentissimo regno post patrem accepto, reliquit tam calamitosum, vt nunquam fuerit ab orbe condito calamitosius. Erat enim famosus tyrannus, quia omnibus tyrannis superiorum seculorum major, crudelitate, impietate, periurio, sacrilegijs & perfidia adeo infamis, vt qui Neronem, Phalaridem & Syllam cum hoc contulerit, is semiunciam cum asse contulerit. Ceterum quia viuit adhuc toto orbe famosissimus rebus ipsis de illius tyrannide testimonium perhibentibus, post fata habiturus est in scriptis memoriam tam immanibus flagitijs dignam¹⁾.

τελος.

¹⁾ Det sidste punktum har Lindenbrug udeladt.

Vornedskabet hos den danske Bonde.

Af.

Johannes C. H. R. Steenstrup.

I det Efterfølgende meddeles en Række Undersøgelser om Vornedskabet hos Bonden i Danmark, dets Oprindelse og dets Indhold, ligesom ogsaa nogle Studier over forskjellige Spørgsmaal, der staa i nærmeste Forbindelse dermed. Det Synspunkt for Vornedskabets Tilbliven, som jeg har søgt at hævde, fremsatte jeg allerede i Forelæsninger over Bondestandens Historie, som jeg holdt ved Universitetet i Foraaret 1883, ligesom ogsaa i et Foredrag i Videnskabernes Selskab den 26. Oktober s. A. Jeg har senere søgt ved Studier i Arkiverne at forøge mit Materiale til Belysning af dette Emne, men dels har jeg ikke havt megen Leilighed til at foretage saadan Eftersøgning, dels vil det vist altid snarere være tilfældige Fund, som kunne bringe Oplysninger herom; man vil vanskelig kunne angive, hvor en Eftersøgning med Udsigt til at finde især vil kunne foretages. Endelig ere de Kilder, som oplyse om Vornedskabets ældste og vigtigste Historie, ikke synderlig mange.

Naar jeg dog har besluttet nu at udgive disse Studier, har Grunden været et Ønske om at kunne borttrykke en Del af de Vildfarelser, som endnu stadig forekomme i Skrifter eller Afhandlinger, som paa den ene eller den anden Maade berøre dette Emne, og saaledes ogsaa i en

nylig udkommen Bog om Bondestanden i ældre Tid; tillige vilde jeg fastslaa en Del Resultater, som vist nu tør anses for endelig godtgjorte, samt henlede Opmærksomheden paa Sider af Vornedskabet, hvilke man hidtil ikke nok har inddraget i Betragtningen. Den Tid nærmer sig stærkt, da vi skulle fejre Hundredaarsfesten for Bøndernes endelige Frigjærelse for Stavnsforpligtelsen, og Mange ville da sikkert have Tanken henvendt ogsaa paa Spørgsmaalet om Oprindelsen til og Betydningen af Vornedskabet, dette mærkelige Institut, som gjerne anses for det mest karakteristiske Exempel paa Bondens Fornedrelse og paa de høiere Stænders Overmagt¹⁾.

Oversigt over Indholdet.

1. Hvilke Betydninger har Ordet Vorned? S. 341. — 2. Forsvar og Husbondhold. S. 344. — 3. Tilbagesøgning af Bønder, som ikke ere Vornede. S. 353. — 4. Naar opstod Vornedskab? S. 368. — 5. Hvorledes opstod Stavnsbaand og Livegenskab i andre Lande? S. 383. — 6. Vornedskab staar ikke i Forbindelse med Oldtidens Trældom. S. 395. — 7. Vornedskabets territoriale Omraade. S. 402. — 8. Kvinder ere ikke Vornede. S. 408. — 9. Vornedskabets Indhold. S. 410. — 10. Dommen over Vornedskabet; Forsøg paa at begrænse eller opheve det. S. 432.

¹⁾ De Forfattere, som have givet de betydeligste Bidrag til en Forstaaelse af Vornedskabet, ere vel Kofod Ancher (Samlede Skrifter II. 254 f.), Mandix (Haandbog i den danske Landvæsensret, anden Udgave, I. 67 f.), N. M. Petersen (Historiske Fortællinger om Islændingernes Færd II. 344 f., anden Udg., IV. 308 f., Samlede Afhandlinger III. 263 f.), J. E. Larsen (Samlede Skrifter I. 1. 336 f.), C. F. Allen (Haandbog i Fædrelandets Historie, 7de Udgave, 147, 238, og De tre nordiske Rigers Historie IV. 1. 47 f.). Fremdeles kan nævnes H. F. J. Estrup (Om Livsfæste i Danmark, Saml. Skrifter III. 236 f.) og Molbech (Bemærkninger ang. Høveriets, Vornedskabets og Herregaardenes Oprindelse i Hist. Tidsk. II. 393 f.).

1. Hvilke Betydninger har Ordet Vorned?

Vorned har i de forskellige Aarhundreder havt en høist ulige Betydning og Værdi, og en af de første Op-gaver for den, som vil undersøge Vornedskabets Historie, maa være den at fastslaa, hvad der paa hvert enkelt Tids-punkt forstodes ved Vorned. Medens saaledes i det 17de Aarhundrede den Vornede ganske sikkert var den stavns-bundne Bonde, og Ordet næppe brugtes i nogen anden Be-tydning, er det vist, at der i det 15de Aarhundrede i det langt overveiende Antal Tilfælde ikke til Betegnelsen Vor-ned knyttedes nogen Tanke om Ufrihed; der forstodes der-ved en Tjener, en Fæster, en Leier.

Ordet *varthnæth*, som findes i vore Provinslove, er dannet af *varthæ*, vogte paa, have Omsorg for (isl. *varþa*), og det indeholder i sig Tanken om et Beskyttelsesforhold, men saaledes at baade selve Omsorgen, Ansvarsforholdet, og dernæst den Person, som staar under det eller befinder sig i det, betegnes dermed, ja det forekommer endog om den, fra hvem Omsorgen udgaar. Saaledes bruges det om Kautiøn, Sikkerhed, i Eriks Sjæll. Lov II. 52: gangæ i varthnæth foræ; Jydske Lov II. 111: i tak gangæ ... oc i varthnæth. I denne Betydning maa Ordet vist ogsaa tages i Jydske Lov I. 50: om nogen har Forfald, fordi han «ær kallæth til høvghræ skial æth for høvghræ warnæth» o: han er kaldet for høiere Domstol eller Værn. Herved ligger Overgangen nær til Betydningen af «den, som har Omsorg», paa samme Maade som vi nu bruge Ordet Bor-gen baade om Caution og Cautionist. Imidlertid forekom-mer det mig tvivlsomt, om en saadan Sprogbrug virkelig foreligger. Bestemmelsen i Skaanske Lov X. 2: fa fore sik ællær uæth ællær uarthnæth (o: man skaffe for sig

Pant eller Caution) gjengives ganske vist af Anders Sunesen 114 ved: *procuret ei vel pignus vel fidejussorem*, men det er jo et Spørgsmaal, om Oversættelsen her er ordret, og Skaanske Lov VII. 10: «the mæn ær uarnæth ær ofna hans malæ» fortolkes af Schlyter vist rigtig saaledes: hvis Omsorg er paa hans Sag, hvem Omsorgen for hans Sag paahviler.

Som alt sagt findes *vardnæth* ogsaa i Provinslovene om den beskyttede, værnede, saaledes naar efter Eriks Sjæll. Lov III. 44 nogen beskyldes for, at han «hauær thet siælf stolit ællær hans vardnæth», at han enten selv eller nogen, som han har Ansvar for, særlig hans Husfolk have stjaalet det. Ligesaa benævner Jydske Lov III. 6 en Fuld-mægtig, der virker under Styresmandens Fraværelse, som hans warthnæth. Forordningen for Skaane af 1284 Art. 10 omtaler, at Kongens Mænd «sculu hauæ frælse um al theerræ warnæth for triggixæ markæ sak» (have Frihed til at oppebære tre Marks Bøder af deres Undergivne). I denne Betydning forekommer Ordet i Norge og ret ofte i de gamle svenske Love; i det 14de og 15de Aarhundrede er det den ene almindelige i Danmark. Især kan man erindre den i Hundreder af Aktstykker forekommende Formel ved Overdragelse af Fæstegods, at man skal have Ret til Vornede i at sætte og af. Ligeledes er det almindelig Brug over hele Riget at betegne Leietagere af Huse i Kjøbstæder som Vornede¹⁾. Det bedste Bevis paa, hvor lidt man ved en Vorned i en Kjøbstad forbandt Tanken om nogensomhelst Ufrihed, kan Fundatsen for den af Biskop Mogens Krafse († 1474) i Odense oprettede Stiftelse af-

¹⁾ Hos J. E. Larsen, Samlede Skrifter I. 1. S. 336 er der klart rede-gjort for Sprogbrugen til forskjellige Tider; jeg henviser til hans Exempler.

give, idet det hedder, at Bispen i Odense og Kapitel skulle til evig Tid Magt have «Wornethe uty och aff ath setthe i forskreffne thry Almøsse-Bolige, acthe Danne Prestemendh eller acthe wederhefftige Klerkæ och enghe Legfolk, som forleste [formaa] Leyen redeligen ud at giffue paa forneffnde twende Tyder, Paaske och Michelsmøsse»¹⁾. De agtede og vederhæftige Præster betegnes altsaa som Vornede.

Selveierbønder synes endog paa de Tider at være benævnte Kronens Vornede. I alt Fald taler en Dom af Kong Christian den Første om «vor og Kronene Bønder af Krarup Sogn», hvilke flere Gange kaldes «Kronene Vordnede»; da der omtales næste Arvinger, synes de at have havt Eiendomsret til deres Gaarde²⁾.

Paa Bornholm, hvor et Stavnbaand var ukjendt før forrige Aarhundrede, fik Vornede en egen Betydning, idet Fæsterne betegnedes paa denne Maade³⁾, og *Vornedgaard Nr. 1, 2, 3 osv.* (i N. N. Sogn) er endnu den Dag idag Betegnelsen for noget over to Hundrede Gaarde paa Bornholm. De ere nu Selveiergaarde, efter at de 1744 af Kronen ere blevne solgte ved Auktion; før den Tid vare de Fæstegaarde⁴⁾.

Her maa maaske ogsaa følgende Bemærkning være paa sin Plads. Ordet *Vornedskab* har ingensinde været i

¹⁾ Danske Magazin II. 21, jfr. D. M. 4. R. I. 368.

²⁾ Diplom. Christierni I 183, jfr. Gamle Danske Domme I. 210. Historisk Tidsskrift 2. Række. V. 233.

³⁾ Se til Ex. Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie S. 533: 80 Selveiere og 5 Vorneder. Forordning 28de Juli 1739: er han Selveier, da have forbrudt sin Selveier-Rettighed og svare som en Vaarnede; er han Vaarnede, da miste sit Fæste. Christensen, Agrarhistoriske Studier S. 213 siger mindre rigtigt, at det var Betegnelse for Bønderne paa Bornholm.

⁴⁾ Thaarup, Bornholms Amt S. 26—27.

Brug, saa længe som dette Institut bestod; man talte i Stedet derfor om *Vornedret* og *Vornedpligt* samt *Forpligtelse til Fødestavn* og *Lign*. Da det imidlertid maa anses for en Vinding for Sproget, at vi have faaet et almindeligt Udtryk for hint Begreb, kan der ikke være nogen Betænkelighed ved at anvende det.

Resultatet af disse Bemærkninger om Sprogbrugen er da dette, at Betegnelsen Vorned i ældre Tid brugtes i mange forskellige Betydninger, og at der af Ordet Vorned i alt Fald for Middelalderens Vedkommende Intetsomhelst kan udledes om en Bundethed til Stavnen; om et Stavnsbaand foreligger, maa bevises paa anden Maade. Uagtet dette Forhold for længe siden er blevet oplyst, ses det dog endnu ofte at volde Forstyrrelse og at føre urigtige Anskuelser med sig.

Derimod have vi set, at Vorned staar i nøieste Forbindelse med Værn, og at der ved alle de Vornede, hvor forskelligt stillede de end vare, dog havdes Tanken om, at de stod i et Beskyttelses- eller et Tjenerforhold eller dog havde en Art Husbond eller et Forsvar. Det vil nu som Indledning til Studierne over det egentlige Vornedskab være nyttigt at betragte nogle hermed nær beslægtede Forhold og da især Forpligtelsen til at have en Husbond. Ikke blot ville vi derved faa et Indblik i forskellige Sider af det Afhængighedsforhold, hvoraf Bønderne efter Haanden bleve saa tæt ompændte; men vi ville ogsaa komme til at redegjøre for Forhold, som faa direkte Anvendelse i den følgende Undersøgelse.

2. Forsvar og Husbondhold.

Hvad der i høieste Grad karakteriserer Middelalderens Samfundsforhold, er en aabenbar Trang for Samfundets

Medlemmer til ved Sammenslutning at skabe sig Sikkerhed. Trygheden udgik i langt mindre Grad fra Statsmagten og Regeringen, end den skabtes af selve Samfundsbygningen; man søgte at erhverve den især ved frivillig Tilslutning til Sideordnede i Broderskaber eller ved at søge Beskyttelse af Overordnede, under hvis Værn og Varetægt man stillede sig. De mangehaande Gilder i Kjøbstæderne og i Landsbyerne ere Vidnesbyrd om det første; det sidste har sat sin vigtigste Frugt i det i de fleste Middelaldersstater bestaaende Lensvæsen. I enkelte Lande trængte Lensvæsnet jo endog i den Grad ind i Besiddelsesforholdet til Jord, at man naaede til den Sætning: «nulle terre sans seigneur». Enhver Besidder af Jord maatte nødvendigvis staa i Lensforhold til en Herre.

Det egentlige Lensvæsen har aldrig været fundet i Danmark, og de feodale Røgler kom aldrig hos os til at have nogen Indflydelse paa den privatretlige Besiddelse af Jord. Lensvæsnet har hos os udelukkende vedrørt Landets Administration og ikke grebet ind i den almindelige tinglige eller kontraktmæssige Ret. Derimod kan man sige, at de urolige Tilstande i Middelalderen hos os have medført en Nødvendighed af, at enhver eller i hvert Fald enhver bosat tyede hen i Ly af en Overordnet, saaledes at det endog blev fast Sædvane i alt Fald for Befolkningen paa Landet, at man skulde have en Husbond.

Jeg skal paavise dette for de vigtigste Klasser af Besiddere paa Landet.

Hvad nu for det Første Fæsteren eller Landboen og dernæst Gaardsæden angaar, er det jo paa Forhaand givet, at han er «Vorned» under en Husbond, og hvem denne er. Der skal i denne Sammenhæng kun gøres op-

mærksom paa, at Bonden stundom kunde komme i Forhold til to Herskaber derved, at f. Ex. hans Forpligtelse til Arbeide eller Dagsværk overlodes en anden Husbond, medens Landgildet og de øvrige Præstationer svarede til Eierne. Hvem der da var den egentlige Husbonde, maatte bero paa de specielle Forhold. I den senere Del af Middelalderen blev det ogsaa almindeligt, at en Eier udleiede Fæstegods til en anden Husbond, det vil sige de Afgifter og Præstationer, som Fæsterne ydede, medens disse iøvrigt forblev i uforstyrret Besiddelse af Gaardene; i saa Fald var vistnok det egentlige Forsvar eller Husbondretten hos Leietageren.

Det var iøvrigt ikke udelukket, at man kunde søge sig et eget Forsvar foruden det, som man naturligvis havde i sin Husbond. I Middelalderen kom det i høj Grad an paa ikke blot at have Ret, men ogsaa at have Magt, og Bonden stod sig ikke ved, at Husbonden var svag og uden Indflydelse. Naar Bonden ikke følte sig tilstrækkelig betrygget, maatte han faa Trang til at indgaa i et andet Patronatskab, at søge et Slags Overforsvar. Vi finde dette ikke sjældent benyttet i Skaane, naar den egentlige Husbond var f. Ex. en Kirke, Sognepræst eller Klokke, der selv havde i høj Grad Forsvar behov. Saaledes havde i det 16de Aarhundredes Begyndelse Kirken og Præsten i Linderød Forsvar for en Gaard sammesteds, men Bispens Embedsmand paa Lundegaard havde en yderligere Forsvarsret og Forsvarspligt, for hvilken denne aarlig oppebar af Bonden 6 Skilling. Sognemændene i Hammarlunda bevidnede 1533, at et Fæste i Slogstorp altid havde ligget til Hammarlunda Kirke med al sin Frihed indtil for nogen Tid siden, at der kom en Bonde paa dette Fæste, som altid laa i Trætte med Alle, og som

ikke troede, at Kirkeværgerne kunde forsvare ham, tilstrækkelig, gav sig under Kongens Foged i Herredet og betalte ham adskilligt derfor, blandt andet en Gang Hesteko, som Fogden modtog tilligemed Gjæsteri ¹⁾).

Selveierne vare oprindelig Samfundets frie Bestanddele, der stode paa egne Fædder og kun i Forhold til Kongen; det forholdsvis store Tal, hvori de oprindelig fandtes, maatte desuden give dem Styrke. Men det er vitterligt nok, at i Middelalderens tre sidste Aarhundreder ikke blot Selveiernes Antal daler, men at tillige deres Frihed og Uafhængighed synker. Kronen saavel som Adel og Geistlighed erhvervede Gaardene, og selv de, der beholdt Eiendomsretten, kom i stærk Afhængighed af de Mægtige. Det var saaledes klart, at Bonden tidt ved Rettergang maatte trænge til Hjælp af Kongens Embedsmand. I Eriks Sjællandske Lov III. 63 siges, at om Bonden foruden den lovlige Afgift (*lagh stuth*) ikke vilde give en saadan frivillig Afgift (*giæf stuth*), som Kongens Embedsmand maatte fordre, da kunde han ikke søges dertil; men i saa Fald havde Embedsmanden saa meget mindre Grund til at yde ham Bistand, om noget paakom. Allerede her

¹⁾ Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas . . . inkomster uti Skåne, Halland och Blekinge, 85 f. — Forsvar i speciel Sag vil man meget ofte finde omtalt i Hans Skovgaards Regnskaber (Geh. Ark.) 1520, f. Ex.: J. T., Ærkedegns Bonde, 3 Lod Selv for jeg skal være hannem behjælpelig for det Drab, som skete i hans Stue; ligeledes i flere Leiermaalsager. Men ogsaa Forsvar af blivende Natur finder man nævnt: Jørgen Matsen 1 Mark Forsvar og herefter hver Paaske $\frac{1}{2}$ Mark Forsvar. — I flere Tilfælde har det været Tvivl underkastet, hvem der egentlig havde Eiendomsret, jfr. Landstingsvidne af 1469, at Slustrup Kirkegaard i Sorbylille bør at give Kornskyld til Kirken og Arbeide, Tjeneste og Smaaredsel til Antvorskov for Husbondhold. Ældste Archivreg. IV. 142. Jfr. II. 261.

mærke vi altsaa det Forsvarsforhold, som Bonden let kunde komme i til Ombudsmanden. Og senere faar Kronen en saa stærk Interesse i Selveiernes Stilling, at det i Fyens Vedtægt af 1492 Art. 18 paabydes, at den, som deler nogen Skov eller Mark til Reb og Raft eller deler noget Markeskjel, skal tilstævne den jordegne Bonde, som bor paa Boligen, og ikke hans Medarvinger, og den Bonde, som saaledes bor paa Boligen, skal sige Kongens Foged til, at han er ham «bystannegge» paa Kronens Vegne, at han nyder det, Lov og Ret er ¹⁾). Det lyder ganske vist smukt, at saaledes Bonden skal hjælpes af Kongens Foged, men der er den Fare deri, at Fogden let vil komme til at betragte Jorden som en Art Kronens Eiendom, og at Bonden vil se hen til Embedsmanden som en Art Husbond.

I Tidernes Løb opstod der da ogsaa af denne Stilling til Kronens Embedsmænd, i hvis Jordebog eller Regnskab Selveieren var opført, en egen Afgift, Husbondhold, som svarede af de jordegne Bønder.

Denne finde vi saaledes omtalt, naar det i en Bestemmelse af Frederik II 1587 (der konfirmeredes af Frederik III 1664) hævdedes lige over for de jordegne Bønder i Koldinghus Len, som havde vægret sig ved at give Husbondhold, skjønt de havde givet det af Arilds Tid til fremfarne Lensmænd, at de for Fremtiden skulde give Husbondhold som andre ²⁾). Ligesaa se vi af en Landsthingsdom fra Viborg af 1590, at en Selveierbonde i Haldherred tilbød Husbondhold, Leding og Landgilde til den til Herligheden berettigede ³⁾).

¹⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 80.

²⁾ Juridisk Tidsskrift XVIII. 219.

³⁾ Rosenvinge, Gamle Domme IV. 235.

Det hedder om denne Afgift hos Arent Berntsen: „Husbondhold kaldes paa nogle Steder i Skaane den Sum Pendinge af 10, 12 eller 16 Rigsdaler, som udgives af den, som nyligen tilkommer og først tiltræder en Skatte- eller jordeggen Gaard at besidde . . . ikke til Fæste eller Stedsmaal (efterdi Gaarden hannem som en Arving tilfalder), men alene (som det kaldes) til Husbondhold» (II. S. 128). Saaledes synes Afgiftens Bestemmelse at være den at fastslaa, at Bonden staar under en bestemt Husbond, at han som Arving og Selveier har tiltraadt Gaarden, og at han har klaret, hvad der var at udrede i Anledning af Arveovertagelsen. Uagtet nu Christian V's Lov ikke omtaler denne Afgift, vedblev den at bestaa, saaledes som det ses af Forordningen af 7. Mai 1723, hvorefter Bønderne paa de af Kongerne bortsolgte Ryttergodser kunde ved gamle Skøder, lovlig holdte Skiftebreve og ved deres af Ryttersessionerne approberede Husbondholdsbreve bevise deres Selveierrettighed. De nævnte Breve bestemmes i Mandix's Landvæsensret som Qvitteringer for denne Kjenndelse, som Herlighedseierne giver Bonden, og hvormed han bl. a. kan godtgjøre, at han er Selveier, ikke Fæster¹⁾. —

Men foruden dette af jordegne Bønder i alt Fald mange Steder i Landet svarede Husbondhold vil man til Ex. ved Læsningen af Lensregnskaberne fra det 17de Aarhundrede lægge Mærke til, at der findes en Art Husbondhold, som aabenbart svaredes af en hel anden Art Folk, langt fattigere og lavere stillede Personer. Vi kunne maaske bedst oplyse om denne Art Afgift ved at henvise til en Revisionsbemærkning til Kronborg Lensregnskab for

¹⁾ Mandix, Landvæsensret I. 630—631.

1662—1663¹⁾), hvorved der var forlangt Efterretning om, hvad Husbondholdspenge var. Amtmanden svarede da, at det var .Penge, som han engang om Aaret mod Voldborgdag indkrævede af nogle fattige stakkels Husfolk, som ikke er udi Jordebogen, af dem, som have selv et lidet Hus, 3 Mark, og af dem, som sidde i Huse hos en anden, 1½ Mark, som er somme Aar mere og somme Aar mindre, tror ikke, at skal kunne bekommes nær saa meget udi tilkommende Regnskab af Aarsag de maa nu idelig give en stor Skat til Hjælp med de forarmede Bønder, saa og nødes til øde Gaarde, det Amtmanden er vel bevidst. Naar man da hermed sammenholder de vedkommende Regnskaber, vil man let se, hvilket blandet Selskab disse Ydere vare: Røgttere, Vævere, Skomagere, Klokkere, Skræddere, Smede. Det er en lignende Klasse Ydere, vi træffe i et af de ældste Lensregnskaber, vi besidde, nemlig fra Roeskildegaard 1555, hvor de opføres med 1 Tde. Havre hver. I Regnskab fra samme Len 1614 findes: «annammet af Huusmænd og Holdskarle (i Reglen 1 Tønde Havre af hver) Summa: 2 Daler, 64½ Tønder Havre; slig Indtægt var ikke næst forgangen Aar», derimod findes den i Regnskaberne 1615—1619 og flere følgende Aar. Regnskab for Hammershus 1586: for Husbondhold à 1 Daler i alt 10 Daler. Forgangen Aar 15 Daler, og toges da og 1 Daler af hver Person²⁾). Regnskab for 1607—1608: Husbondhold 1 Daler af hver. — I en Række Breve fra Laaland bestemmes, at Pebersvende og andre, som besøge Fiskeri og ikke have Tjeneste helt eller halvt Aar hos

¹⁾ I Kongerigets Arkiv, saaledes som de andre her citerede Regnskaber fra Tiden efter 1660.

²⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie 500.

Bonden, skulle have Husbondhold af Kongens Lensmand, om de ere fødte eller have deres Værelse (Ophold) paa Kronens¹⁾).

I en noget lignende Betydning træffe vi Husbondhold andensteds, nemlig som Afgift, der skulde træde i Stedet for den Landgilde, som ellers ydedes af en Jord, eller i Stedet for den Afgift, som vedkommende Yder ellers svarede. Saaledes blev der i Følge Jordebogen for Kronborg Len 1639—1640 afkrævet en Del forarmede Fiskere, som ikke formaaede deres Landgilde at udgive, som Jordebogen dem tilholder, et Husbondhold af 2 Mark af hver.

Et ganske eget Øiemed i Retning af at udpege, hvem der var Husbonden, fik endelig dette Hold, naar det svarede af en Bonde til den Husbond, som i Kraft af Stavnsbaandet havde en Ret over ham, medens han dog tjente paa et andet Gods. Det var saaledes en Art Erkjendelse af, hvem der havde den egentlige og stærkeste Beføielse over ham. Vi træffe derfor i Roeskildegaaards Regnskab 1619: Husbondhold: N. N. til Hold af sit Fødested 1 Tønde Havre, M. M. for sit Fødested 1 Rd. Ligesaa svarede der Hold af Universitetets Bønder, som tjente andensteds²⁾). Imidlertid maatte denne Art Husbondhold forekomme hyppigere i Regnskaberne, om det havde været en almindelig Sædvane, at den svarede. Min Antagelse om at det ikke har været Tilfældet, bestyrkes ved en Udtalelse af Peder Lassen under Udarbejdelsen af Christian V's Danske Lov. Til Bestemmelsen i Udkastet til D. L. 3—14—6: „tien Vorned paa andet Gods med sin Husbonds Villie, give

¹⁾ Frederik den Førstes Registranter 318, jfr. nedenfor S. 377.

²⁾ Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

Husbondhold aarlig to Lod Sølvs., har han i Marginen skrevet: an tale jus sit, valde dubito¹⁾.

Af de foran anførte Kjendsgjæringer vil man have set, hvorledes det efter Haanden var bleven erkjendt, at enhver maatte have en Husbond, og at Forholdet til en saadan ofte sikredes eller gjordes bevisligt ved en Kjendelse. I hvert Fald maatte enhver, som dyrkede Jord, være indskreven i den ene eller den anden Jordebog eller have et bestemt Herskab. Da saaledes Peder Skram beretter for Frederik I, at den, som beboer Thomestrup Gaard i Voerherred, har i lang Tid ingen Herskab eller Husbondhold havt og har ei ydet nogen sit aarlige Landgilde, Gjæsteri eller anden Del, desligeste har der i lang Tid ei været nogen, som kjendes ved samme Gaard, forlener Kongen Peder Skram med Gaarden, saaledes at hvem der ibor den, skal svare ham alle disse Præstationer²⁾. Fremdeles kan her nævnes en Udtalelse i Dueholms Jordebog 1616—1617. I Sande Øde er der opført to Bønder, der svare, den ene en Fjerdings, den anden en Otting Torsk, og i Marginen er skrevet: dette og det efterskrevne Afbygge skal for nogen Aar siden i Vestervandet Sogn Fællig været bygget, og efterdi de ingen Husbondhold havde af nogen, haver jeg paa kongl. Majestæts Vegne ladet annamme og indføre dem i Jordebogen og sat dem for denne Skyld og Landgilde³⁾.

Efter denne Redegjørelse for, i hvilken Grad Tanken om Husbond- og Tjenerforhold var bleven almengjældende

¹⁾ Geheimearkivet.

²⁾ Erslev og Møllerup, Frederik I.s Registranter 202.

³⁾ Herhen hører ogsaa Ældste Archivregistraturer III. 66: Tingsvidne af Hanherredsting 1555, at Chresten Skriver i Kierdrup tog Husbondhold af Lensmanden paa Aalborg hans Fuldmægtige for et Hus og Vaaning, han iboer.

i Middelalderen og Renæssancetiden, skulle vi nu gaa over til at undersøge de haardere Former af Ufrihed, som dette Husbonds- og Beskyttelsesforhold fik.

3. Tilbagesøgning af Bønder, som ikke ere Vornede.

Det maa være en senere Undersøgelse forbeholdt, hvorledes man nærmere skal bestemme Begrebet Vornedskab. Foreløbig tør jeg forudsætte som bekjendt, at Vornedskabet bestaar i en Forpligtelse for Bonden til at blive paa det bestemte Sted, hvor han er født, og som Følge deraf en Ret for Husbonden til at søge ham tilbage, naar han ikke maatte efterkomme den nævnte Forpligtelse. Det følger af Sagens Natur, at den tavse Opfyldelse af saadan Pligt vil være sjeldnere omtalt i Middelalderens Kilder end den processuelle Forfølgelse af dem, som formentlig have overtraadt denne Forpligtelse. Man har nu ogsaa troet at finde de første Spor af Vornedskabet i forskjellige Aktstykker, der indeholde Exempler paa, at man ved Rettergang har søgt at tvinge bortløbne eller flygtede Bønder til at vende tilbage til Jord, som de havde boet paa.

Blandt saadanne Bevissteder er da ogsaa en af Kong Erik Plovpenning 1243 udstedt Befaling om, at Fæstere og Husmænd, som urettelig vare dragne bort fra Sorø Klosters Eiendomme, inden 15 Dage skulde vende hjem og gjøre den skyldige Tjeneste; ligesaa forbydes det, at nogen forholder Klostret dets Undergivne (*familia*)¹⁾. Det vil ses, at der i de i Brevet brugte Udtryk Intet er, som tyder paa, at Munkene vindicere disse Bønder i Kraft af

¹⁾ Ericus, Dei Gratia Danorum Sclavorumque rex. Omnibus pre-sens scriptum cernentibus in Domino salutem. Mandamus colonis et inquilinis, qui de bonis dilectorum nobis monachorum de Sora minus juste recesserant, ut infra XV dies ad dicta bona

et Stavnsbaand. Naar Allen derfor¹⁾ har bemærket, at i det 13de Aarh.s Midte bestod Trældom endnu, og at Tilbagesøgningsretten kunde være bygget allerede paa dette Fundament, idet de flygtede kunde være Frigivne, der stode i et strængere Afhængighedsforhold til Klostret end fribaarne Fæstere, da kan det saaledes Anførte jo være rigtigt nok, men Forklaringen synes af den Grund mindre sandsynlig, at disse „Landboer og Gaardsæder“ jo ikke betegnes som *servi* eller *liberti*, men kun som dem der *minus juste* vare dragne bort. Og Allen tilføjer: „Den Antagelse er ogsaa meget tilladelig, at de her omtalte Fæstere kunne have forladt Klostergodset i Utide uden foregaaende lovlig Opsigelse og saaledes overtraadt en bestemt Kontrakt.“ Der forekommer mig ikke at være nogen Tvivl om, at dette er den rette Forklaring. De i Sjælland gjældende Regler for Fæsteforholdet have vel næppe været meget afvigende fra, hvad der var Ret i Skaane, og i Følge Skaansk Lov skulde den, som har fæstet Bol og drager bort før Fardag, betale 6 Ører og ikke des mindre sørge for, at alt Arbeide bliver besørget²⁾. Saaledes er det meget muligt, at disse Fæstere blot i Utide ere dragne bort og maaske hverken have betalt Bøde eller præsteret Arbeide; Klosteret forlanger nu, at de skulle vende hjem,

redeant, dictis monachis debita servitia sua exhibentes. Prohibemus etiam per gratiam nostram destricta, ne quis dictis monachis aliquam familiam ipsorum subtrahere præsumat minus juste sicut in bonis suis voluerit graviter non puniri. Datum Roskildis. Langebeks Diplomatarium.

¹⁾ Haandbog i Fædrelandets Historie (7de Udg.) S. 147.

²⁾ Sk. L. XVII. 2: fæstær man bol . . . ok skils uipær fore fardagh, haldæ uppi alla innu ok betæ siaghs öræ ællær siata manz eth. And. Sunesen 141: sex horas si prius recessarit emendabit et nihilo minus ut omnes debite presententur opere usque ad prefixum terminum procurabit.

og Kongen søger at hjælpe Munkene til at faa Bønderne tilbage.

Dertil kommer nu endvidere, at man vist kan paa-
vise, under hvilke Omstændigheder det var, at disse Bøn-
der vare flygtede. Der findes nemlig fra Begyndelsen af
Aaret 1244 en hel Række Beskyttelsesbreve for Sorø Kloster
udstedte af Pave Innocentius IV, der hævder Klostret i
Besiddelse af alle sine tidligere Rettigheder ligeoverfor de
mange Præster og andre Geistlige, som ville gjøre Indgreb-
deri, og særlig skulle Ban og Interdikter, som disse havde
udstedt mod Klostrets Tjenere eller dets Velgjørere eller
dem, som male i deres Møller eller bage i deres Ovne
eller ved anden Handel træde i Forhold til dem, være
ganske uden Kraft¹). Det er derfor højst muligt, at flere
af Klostrets Bønder i Forskrækkelse over det Ban og In-
terdikt, som er overgaaet dem, og i den Tanke, at de nu
maatte være berettigede til at bryde Kontraktsforholdet,
ere flygtede fra Godset; ligesom Paven, saaledes søger
ogsaa Kong Erik at bringe det betrængte Kloster Hjælp²).

Men netop paa den samme Maade, det vil sige i
Kraft af de almindelige Kontraktsregler uden nogen For-
pligtelse, som stammer fra Personens Fødsel eller almin-
delige Status, vil man kunne forklare flere andre Akt-
stykker om Tilbagesøgning af Bønder. Der findes saaledes

¹) Thorkelin, Diplomatarium I. S. 143 (in *familiares* servientes et benefactores etc.) jfr. S. 137—142.

²) Jeg bør bemærke, at Brevet, som er udateret, altid henføres til Erik Plovpenning og til Aaret 1243 *vel post*, uden at jeg dog kjender nogen bestemt Grund hertil; det er derfor muligt, at det tilhører en anden Tid og en anden Konge. For vor Undersøgelse er dette Spørgsmaal ligegyldigt, da i hvert Fald Muligheden af en saadan Grund til Brevets Udstedelse som den, der ovenfor anføres, ikke kan benægtes.

i Geheimearkivet en Del Breve fra den første Snæs Aar af det femtende Aarhundrede af Indhold omtrent som følgende:

Ericus, Dei gratia regnorum Dacie, Suecie, Noruegie, Sclavorum Gothorumque rex et dux Pomarnie, Syælandiam inhabitantibus salutem et gratiam. Mandamus jam quarto licet ex superhabundanti Johanni Jacobi, qui de bonis Benedicti Billæ in Hyngæ, et Paulo, de bonis suis in Æblæthueth illegaliter recesserunt, ut assumptis secum utensilibus suis visis presentibus suis ad eadem se transferant commorando, sibi de jure suo plenarie responsuri, prout per tria laudaghe sunt legaliter requisiti. Datum Roskildis anno domini med terciio, sexta feria ante dominicam palmarum, nostro ad causas sub sigillo, teste Johanne Suensson Bryms, justiciario nostro¹⁾.

Kong Erik udsteder altsaa et Forfølgelsesbrev mod Hans Jacobsen og Povl, som ulovlig havde forladt Bent Billes Eiendom, og befaler dem at vende hjem, medtagende deres Redskaber, og at gjøre fuldkommen Fyldest efter hans Krav.

Ved et andet Brev af 1415 paabyder Kong Erik Hans Boesen af Biælkerup og 3 andre Mænd, som ulovlig ere dragne bort af Sten Basses Gods, at de med deres Redskaber skulle inden 15 Dage vende tilbage²⁾.

¹⁾ 6. April 1408. Orig. paa Papir i Geh. Ark. Voss's Samling, Løve Herred Nr. 6.

²⁾ Slagelse Herred Nr. 1. Ericus . . . Syælandiam inhabitantibus. Mandamus Johanni Boetii de Biælkærøp, Matheo drukkæn, Kanuto et Johanni Baghære apud vos, qui de bonis latoris presentium Stenonis Bassæ illegaliter recesserunt, ut acceptis secum utensilibus suis . . . infra XV dies etc. Feria quarta post festum conceptionis beate virginis. Se endvidere Voss's Samling, Løve Herred Nr. 4, 5, 8.

Alle disse Breve vedrøre Gods og Bønder i Sjælland, hvor vitterlig Vornedskabet senere var bestaaende. Brevene henpege dog ikke udtrykkelig paa, at Bønderne søges tilbage som bundne til Stavnen; Processen imod dem vil kunne forklares alene deraf, at de have krænket et almindeligt Kontraktsforhold.

At denne Tydning er rigtig, vil jeg kunne yderligere godtgjøre ved at henvise til, hvad der var gjældende Ret i Sverrig, hvor Bonden ikke var bundet til Stavnen. I Følge Kong Kristoffers Landslag, Jordebalk Art. 23, har Husbonden Ret til at tage med Magt den Landbo tillige med hans Gods tilbage, som før Fæstemaalets Udløb var rømt fra Gaarden; ja i det Tilfælde, at Landboen satte sig til Modværge, skulde der for al den Skade, som han selv fik eller de, som kom ham til Hjælp, ikke gives Bøde, dog Manddrab undtaget, for hvilket bødedes 20 Mark, og Landboen skulde desuden oprette Eieren al Skade, som han havde faaet derved.

Det laa følgelig nær, at den Klage, som Husbonden kunde rette mod Bonden, først og fremmest kom til at lyde paa, at Bonden selv vendte tilbage og gjenoptog Fæsteforholdet, medens Herskabet dog i sidste Instans kun kunde fordre fuld Erstatning, ikke en personlig Tilbagevenden. Vi kunne i denne Sammenhæng mærke en jydsk Retssag af 1576, under hvilken Fru Magdalene Banner søgte en Husmand for, at han skulde udlægge og godtgjøre hende Hovedgjæld og Faldsmaal, for han er flyet af hendes Stavn mod hendes Villie og Minde. Det bevises, at han har ladet Hus og Bolig staa øde efter sig og ikke til Tinge eller andensteds til Fardag lovlig opsagt det, som han havde burdet med Rette, og at hun ikke havde deraf

faaet fuldt og alt, som hende burde at have¹⁾. Kolderup-Rosenvinge har fuldkommen Ret i, at denne Dom intet beviser om Vornedskabs Tilværelse i Jylland, da Manden havde forladt Huset uden Opsigelse, men det maa ogsaa bemærkes, at Fru Magdalene ikke har forsøgt «at dele Bonden til Stavn», saaledes som Rosenvinge udsiger; hun gjør Krav paa Hovedgjæld og Faldsmaal, altsaa Erstatning, og Bonden bringer da ogsaa Penge paa Tinge. Sager af denne Art findes ofte mod Fæstere i Jylland²⁾.

Vi kunne her ogsaa anføre et Brev fra en langt senere Tid, der saa klart som noget viser, hvorledes ikke blot stavnsbundne Bønder, men ogsaa frie Fæstere kunde gjøre sig skyldige i Rømning og søges tilbage til Stavnen. Frederik von Arenstorf fik den 28. Oktober 1681 et kgl. Brev af følgende Indhold. Hr. Frederik v. Arenstorf til Overgaard og Svanholm, Ridder, har andraget, hvorledes paa en kort Tid og udi hans Fraværelse hen ved 40 af hans saa vel vornede som fri Fæstebønder, som godvilligen paa hans Gods fæstet havde, bosiddendes og unge Karle, fra Svanholms Gods skal være bortrømt og adskilligt, som han dem forstrakt havde, med sig taget. Kongen vil forskrevne Bønder herved alvorligen have advaret, at de sig strax paa Svanholms Gods indstille med alt, hvad de have med sig taget og bortført og dem til deres Avls Fortsættelse er blevet forstrakt. Gjøre de det ikke godvillig, maa Arenstorf lade dem opsøge og efter Dommens Indhold, hvor de antræffes kan, paagribe, dem

¹⁾ Rosenvinge, Gamle Domme III. 228.

²⁾ Peder Norby tiltalte 1593 paa Østerherreds Ting en af sine Bønder, der uden hans Vidskab og Minde var flyttet af hans Gods, havde modtaget sin Eiendom og taget Ophold paa Klavs Strangesens Gods til Nørholm. Danske Samlinger III. 312. Jydske Tegnelser IV. 427, 13de Decbr. 1593.

til deres Fødested og Fæsteboliger henføre dér at blive og pleie Fæstebønders og Vornede Ret efter Loven og Recessen osv.¹⁾.

Man vil se, hvorledes her klarlig betones, at selv de ikke vornede Bønder have en Forpligtelse til at blive ved Gaarden, ikke formedelst Fødested, men som Fæstere og efter Loven og Recessen, samt fordi de have modtaget Forstrækninger.

I Følge det saaledes Paaviste bør man være forsigtig med af den Omstændighed, at Bønder søges tilbage, at drage Slutninger om et Forpligtelsesforhold, der er opstaaet paa anden Maade end ved frivillig Kontrakt. Og hvad der bestemt gjør, at man for gamle Tidens Vedkommende ikke kan tro paa et Vornedskab, er dette, at vore Provinslove som bekjendt ikke indeholde det mindste om, at et saadant bestod, hvorimod de vise os Fæsteforholdet som et frit Jordleieforhold. For det 14de Aarhundredes Vedkommende have vi dernæst den bestemte Udtalelse i Kong Olufs Haandfæstning Art. 23²⁾ som ogsaa i et andet Aktstykke fra hans Regeringstid³⁾, at Bryder og Landboer, som have fyldestgjort, frit kunne drage bort.

¹⁾ Sjællandske Registre.

²⁾ Item villici et coloni quorumcumque, si bona, in quibus resident, ulterius inhabitare noluerint, secundum leges terre dominis suis predicent et resignent, satisfaciant et liberi recedent secundum leges terre ab eisdem. J. E. Larsen (Saml. Skr. I. 1. 341) ser dog allerede en Tendens til at stavnsbinde Bønderne deri, at der saa udtrykkelig fordres, at Bonden skal have rettet for sig, før han flytter; anderledes i Sk. L. 17-. Imidlertid fordrer jo ogsaa Sk. L., at han skal have rettet for sig.

³⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 52. Art. 7: item ad articulum de colonis super eorum feresloff et filiabus eorum desponsandis quibus voluerint. Respondetur, quod tempore legitimo resignent bona sua et domino bonorum satisfaciant et vadant ubi velint, tempore debito, insuper desponsent filias suas libere quibus volunt.

Vi skulle nu i Tilslutning til det saaledes Paaviste endnu pege paa, hvorledes politiske Forhold i mange Tilfælde have givet en Adgang til at kunne tilbagesøge Bønder, over hvilke man maaske ikke havde nogen Raadighed i Følge privatretlig Adkomst eller dog i alt Fald en tvivlsom Ret. Middelalderen var en urolig Tid og ikke mindst Unionstiden; selv naar der var Fred med Udlandet, var der ofte stærke Bevægelser indenfor Landets Grænser. Under saadanne usikre Forhold droge Bønderne tidt bort fra deres Grund og søgte Beskyttelse paa sikrere Jord under en stærkere Herre, og naar da atter Fred skaffedes til Veie, opkom der let vanskelige Spørgsmaal om, hvem der var berettiget til at have Fæsteren eller Gaardsæden. Arbeidskraft — det var det, hvorom man stadig stredes; og skulde nu en Herremand være berettiget til at beholde den Bonde, som i Nødens Tid var flyttet ind paa hans Grund, maaske fordi han dér fandt Ly og Forsvar, eller skulde en anden Herremand, en Kirke, et Kloster eller Kronen, fra hvis Grund han var flyttet i Utide, men fordi Krigen lod Lovene sove, have Ret til at tilbagesøge ham? Man maa ikke tro, at jeg her peger paa ualmindelige eller ekstraordinære Forhold. Som det strax skal ses, høre Exempler paa denne Art Konflikter til det sædvanlige.

I Dronning Margrethes almindelige Forordning af 1396 Art. 6¹⁾ hedder det, at det i Viborg var bestemt, «at huat bønder fra kronen æræ farnæ sidhen then forscreffne²⁾ tidh, ath the giwe theres landgildæ i aar uth oc tre marc til

¹⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 55.

²⁾ Saaledes to Haandskrifter; et tredie, der i det lige i Forveien staaende Stykke har «foreskrefne tidh», siger her «første tidh», hvilket aabenbart er en Fejlskrift; i hvert Fald er kun denne Forstaaelse af Ordene mulig.

færæloff oc faræ igeen under kronen, som the færræ varæ». Den *forannævnte Tid*, til hvilken der sigtes, er den, som nævnes i Art. 4's Bestemmelse om, «ath huath bønder eller bønder gots eller annet gots, huat thet helst ær, som fra kronen ær kommet, sidhen wor herre konung Waldemar wor fader, hues siæl Gudh hawe, wthfor aff Danmark oc til Thyderland, thet scal kommæ genist under krwnen friit igeen». Stillingen er klart nok denne. Under de urolige Tider, efter at Kong Valdemar var flygtet ud af Riget 1368, og medens Fjenden sendte Hær og Flaade op mod Danmark og de jyske Herremænd havde vendt Vaabnene mod Kongen, vare mange Bønder flygtede fra Kronens Gods og ind paa Adelsens, ja Herremændene have vel ligefrem lokket dem til Flugt. Foruden at Gods af denne Grund laa øde, vare tillige mange kongelige Eiendomme bortkomne fra Kronen. I de følgende Aaringer havde dette vel gjentaget sig; men i hvert Fald skulde nu efter Dronning Margrethes Overenskomst med Landets Store de Tilstande bringes tilbage, som bestod før Kong Valdemars Bortreise.

Det vil ses, at saafremt det blev nødvendigt at tilbagesøge disse Bønder ad Rettens Vei, vilde Brevene netop komme til at lyde paa, at de mindre rigtig havde forladt deres Gods — nemlig i Krigens Tid, udenfor Fardag, uden Opsigelse, uden at have præsteret alt Dagsværk —, og at de nu skulde vende tilbage, netop paa samme Maade, som alle de ovenanførte Breve lyde. Skulde et saadant Brev blive fundet i Arkiverne, vilde det altsaa være urigtigt som det juridiske Grundlag for Tilbagesøgningen at underforstaa et Vornedskab. Retten til at vindicere Bonden har ligget i et almindeligt Kontraktsforhold, der var blevet

afbrudt i Utide paa Grund af Krigen, og i den af politiske Grunde paabudte Gjenoprettelse af *status quo*.

Rigtigheden af det saaledes Udviklede kan belyses ved at henvise til, hvad der skete nogle Aarhundreder efter, da der i Danmark havde raset en Krig, der var lige saa voldsom og ulykkebringende for Landets indre Tilstande som den nævnte. Det var efter Svenskekrigen 1657—1660; og de Egne, som jeg sigter til, er Fyen, særlig Nyborg Lehn. De gamle Tingbøger fra Salling, Sunds og Gudme Herreder give al ønskelig Oplysning om, i hvilken Grad disse Egne vare blevne ødelagte og plyndrede, og om, hvor meget der var at oprette; efter at Freden var vendt tilbage¹⁾. Vi se da ogsaa, hvorledes den ene Herremand efter den anden tiltaler Bønderne til at vende hjem. «Størstedelen af de Mennesker, som dér havde levet og virket, vare døde af Hunger og Nød eller vare bortskræmte til andre Egne, hvor de med Flid opsporedes af deres Herskaber, der fik dem tvungne til at vende tilbage til deres Gaarde, imod at de forsynede dem med lidt Korn og de nødvendigeste Kreaturer.» I Anledning af en Reklamation af Hans Hansen af Sørup, hedder det saaledes, at den nævnte By var bleven afbrændt af de Svenske, hvorfor Beboerne maatte vige til de Steder, hvor de kunde finde Beskyttelse, og han havde da fæstet Gaard andensteds. Herskabet, der havde ydet ham forskellige Forstrækninger, lod ham imidlertid reklamere i April 1661. To Aar senere se vi Fru Karen Bille til Hvidkilde tiltale Niels Pedersen i Krarup, fordi han ulovlig var undvegen af hendes Gods. Hertil svares paa hans Vegne, at han med de andre maatte undvige Fjendernes Gvalt og Overfald og var siden kom-

¹⁾ Disse Oplysninger ere meddelte af S. Jørgensen i Hist. Tidsskrift 4. Række. V. 221 f.

met og havde fæstet Bo paa hans nuværende Husbondes Stavn. «Da efterdi der ikke her udi Landet bruges den Stil som udi Sjælland og Laaland, at nogen Bonde skal være «Skattehøne» (!)»¹⁾, bliver det paastaet, at Niels Pedersen bør være frikjendt og bo paa hans Husbondes Stavn, saa længe han udgiver Skyld og Landgilde. Dommeren kjendte, at efterdi det befindes, at han uden Minde og Villie er dragen af Karen Billes Stavn, tilmed og en Del Landgilde til hendes Velb. resterer, vidste han ei rettere at kjende, end at han jo pligtig er og bør sig igjen paa sit forrige Herskabs Stavn at indfinde eller og derfor at være i hendes Velb.heds Minde²⁾).

Naar det nu af Meddeleren af disse Domme siges: «Theori og Praxis strede en haard Kamp om Begrebet *Vornedskab*», og denne Tydning er tiltraadt af Andre, saa har han sikkert Uret i at tro, at Tilbagesøgningen af Bønderne har været grundet i et Vornedskab. For det Første vilde da Dommene bestemt have udtalt, at Bønderne i Kraft af Vornedskab vare bundne til Stavnen, og man vilde slet ikke have behøvet at anføre nogen anden Grund for Tilbagekaldelsen. Men dernæst er det vitterligt nok og var dengang ogsaa vitterligt for alle Danske, at der paa Fyen ikke bestod noget Vornedskab; om det geografiske Omraade, indenfor hvilket Vornedskabet var gjældende, efter at det var fuldt uddannet, har der aldrig været reist Tvivl (jfr. det Følgende). Forpligtelsen til at vende tilbage er med andre Ord grundet i den almindelige Fæstekontrakt. Fæsteren har i Utide forladt Eiendommen uden at have præsteret Afgift eller Arbeide — paa den anden

¹⁾ Dette Udtryk har jeg ikke kunnet finde andensteds, og dets Oprindelse er mig ikke klar.

²⁾ Hist. Tidaskr. 4. R. V. 258.

Side har han ganske vist været hindret heri ved Fjendehaand —, nu skal det gamle Forhold gjenoprettes. Det er det selv samme Princip som det, hvorefter de Bønder, der vare dragne bort fra Kronens Grund, efter at Kong Valdemar havde forladt Landet 1368, tvinges til at vende tilbage i Aaret 1396.

Ogsaa her kan jeg anføre et Vidnesbyrd fra Sverrig om, hvorledes Krigsforholdene kunde medføre Forstyrrelser i Besiddelsesforholdene, som Regeringen senere maatte ved Lovbud skaffe omgjorte. Efter at Bevægelsen i Anledning af Opstanden under Engelbrekt havde lagt sig noget i Aaret 1437, samledes de svenske Raadsherrer i Strengnæs og vedtog blandt andet følgende Bestemmelse, at alle de Bønder og Landboer, som i denne Tvædragt ere rømte ind i Kjøbstæder, skulle drage bort og ud paa det Gods eller tage Tjeneste paa Landet og ikke holdes tilbage i Kjøbstæderne¹⁾. Af Hensyn til Landets Velfærd og til Agerdyrkningen søger saaledes Regeringen at sætte igjennem, at Bønderne skulle gjenoptage deres Boliger og Arbejde paa Landet.

Imidlertid kan det jo ikke nægtes, at der i alle disse Forhold er en Tilbøielighed til at udstrække den kontraktmæssige Forpligtelse saa langt og vidt, som det er muligt. Der er ogsaa noget farligt og betænkeligt i denne Hjemkalden efter flere Aars, ja efter en Snes Aars Forløb, og der vil let opstaa en Jalousi og Rivalitet mellem de en-

¹⁾ Hadorph, Biärköa-Rätten. I samme Forordnings Art. 7 staar, at de Børn, som Bønder og Landboer føde, ikke skulle skilles ved deres Fader og Modor uden deres Villie, og ingen skal have Magt at forholde dem for dem. Der maa altsaa være gjort Forsøg paa at paalægge dem saadan Tvang.

kelte Herskaber; de i og for sig forviklede Retsforhold ville føre baade Retsusikkerhed og Undertrykkelse af Bønderne med sig. Under saadanne ekstraordinære Forhold er det, at haarde Tvangsregler mod Bønderne opstaa, — men dog har vist ingen Tildragelse eller Krig virket i den Grad skæbnesvangert med Hensyn til Bondestandens Forhold som den sorte Død. Efter at den havde raset, vare alle gode økonomiske Forhold til Ende for Landbruget, og der var en Trang til Dyrkere af Jord, som hidtil havde været ukjendt. Talløse Eiendomme laa udyrkede hen, ja hele Egne kunde være øde og ubebygte, medens Kjøbstæderne lokkede Landboerne til sig.

Det vil i det Følgende blive vist, at man med Hensyn til flere Lande kan paapege, hvorledes den store Trang til Arbeidskraft og de mange øde Jorder i Middelalderens senere Del gav Anledning til Indskrænkninger i Bondens Frihed; men om intet Land har man saa bestemte Efterretninger om en Forbindelse mellem den sorte Døds Virkninger og Stavnshaandtet over Bonden som fra det engelske Rige.

Den sorte Død havde bragt forfærdelig Ulykke over England, og Landet var blevet i den Grad folketomt, at der var største Fare for, at det skulde komme til at ligge øde hen. Arbeidskraft var vanskelig at opdrive, og de, som kunde tilbyde Arbeide, og som pludselig saa sig som Herrer over den Pris, de kunde fordre, krævede en overdreven høi Løn; den let vundne Indtægt skabte saa igjen Dovenskab og Uforsynlighed. En kongelig Bekjendtgjørelse søgte at raade Bod paa dette Onde. «Da en stor Del af Folket og særlig Arbeidere og Tyende er død af Pesten, ere adskillige, som se deres Herrers Nød og den store

Mangel paa Arbeidere, uvillige til at tage Tjeneste uden for overdreven høi Løn, og andre tigge hellere i deres Dovenskab, end de ernære dem ved Arbeide. Vi paabyde derfor, at enhver arbeidsfær Mand eller Kvinde, af hvilken-somhelst Stilling, fri eller ufri, under 60 Aar, og som ikke lever af Kjøbmandskab eller har eget at leve af eller Land, som han dyrker, og som ikke er Tyende hos Andenmand, skal paa Forlangende tjene for saadan Løn, som der var brugelig i vor Regerings 20de Aar eller 5 eller 6 Aar tidligere.»

I fuld Overensstemmelse med denne Regel udkom i Slutningen af 1349 en *Statute of Labourers*, som tvang de samme Personer til at tage Arbeide for saadan Dagløn, som der i Egnen gaves to Aar førend Pesten kom, og i Aaret 1350 forbød Parlamentet endog Arbeideren at forlade det Sogn, hvori han boede; hvis han gjorde det, skulde han behandles som Flygtning og anholdes af Øvrigheden. Disse Bestemmelser kunde ikke overholdes i deres fulde Strængighed, men hvor stor Trangen var til dem, ses af, at de ikke blot senere bleve fornyede, men tillige efterfulgtes af andre, der yderligere kontrollerede Kontraktsforholdene og fremtvang Arbeide. I Aaret 1378 andrager Parlamentet om, at Landarbeidere ikke maatte blive optagne i Byerne eller blive Haandværkere, Søfolk eller Geistlige, hvad Kongen dog vægrede sig ved at stadfæste; men i Aaret 1388 paabødes det, at Arbeidere ikke maatte forlade deres Plads eller skifte Opholdssted uden Øvrighedens Vidnesbyrd om, at der var god Grund dertil; den, der blev truffet uden saadant Vidnesbyrd, kunde fængsles. Saaledes se vi i England den sorte Død give den første Anledning til Bestemmelser om Arbeidernes

Opholdssted af lignende Art som dem, der senere fandtes i Carl II's berygtede *Law of Settlement* ¹⁾).

En Sammenligning mellem Tilstandene i England og i Danmark ligger nær. Vornedskabet opstaar i Danmark om end ikke strax efter den sorte Død, saa dog paa en Tid, da dennes Virkning endnu følte vidt og bredt ²⁾ og da man ved den Iver, hvormed de Store vare begyndt at drive Landbruget, end haardere maatte føle Savnet af Arbeidskraft. Men vi skulle i den følgende Undersøgelse belyse dette yderligere. —

Vi ville nu søge at sammenfatte Resultatet af de foregaaende Undersøgelser. Vi have søgt at vise, at selv efter det almindelige Fæsteforhold vilde Husbonden i mange Tilfælde kunne kræve sin Fæster tilbage, og at man vel maa adskille denne Forpligtelse fra den, der følger af Bondens Fødsel paa et bestemt Sted og hans deraf hidledte Ufrihed. Fremdeles have vi havt Leilighed til at se, hvorledes der efter ekstraordinære Tilstande, Krige og indre Uro gives en Ret til at søge Bonden tilbage og fremtvinge de gamle Besiddelsesforhold; Regeringerne have en Tilbøielighed til ved Tvangsforanstaltninger at raade Bod paa den skete Forstyrrelse. Derimod have vi hidtil endnu ikke truffet paa egentligt Vornedskab. Vi ville nu gaa videre i vor Undersøgelse, idet vi ønske Oplysning om, fra hvilken Tid man har de første sikre Exempler paa Vornedskab.

¹⁾ Stubbs, Constitutional history of England, III. 599, 601—603. Green, History of the english people, I. 431—433, 439, 454. Gneist, Englische Verfassungsgeschichte 299.

²⁾ Tingsvidne af 1473, at det Gods, som Hr. Terbern haver ladet bygge paa Klim Mark, var aldrig bygget fra den store Manddød var. Danske Magazin, 3 R. III. 259.

4. Naar opsted Vornedskab?

Det første sikre Vidnesbyrd ¹⁾ om Vornedskab haves i de saakaldte Laalands Vilkaar af 1446 eller den Række Bestemmelser, som bleve vedtagne paa Laalandsfar Lands-ting af Biskop Heneke af Odense, Høvedsmændene paa Ravensborg og Aalholm, Prioren i Halsted Kloster og hele Ridderskabet paa Laaland. Afgjørende er nu ikke det Udtryk i Art. 6: ingen Bonde eller Vorned, i Art. 8: hver Bonde og Vornede i Laaland, eller i Art. 3: ingen Mands Vorned, Kongens, Kirkens, Ridderskabs eller hvem han tilhører ²⁾; thi som alt foran vist har Vorned mange Betydninger og kan ogsaa betegne Tjeneren eller Fæsteren i Almindelighed. Derimod indeholder Art. 11 følgende Bestemmelse:

Item skal engien hwsman ware, ther karsker oc føer ær oc siælff kan halle boleik. Hwikken jorddrotte som hws-

¹⁾ Det er naturligvis urigtigt, naar man som et Exempel paa Vornedskab anfører et Brev af 1406 trykt hos Molbech og Petersen S. 273, hvori det hedder: „Jeg Bjørn Svenssen, Ridder, hilser Dig, som bor i Ure i Tistrup Sogn . . . og kundgjør Dig, at jeg haver Dig igjen vundet af Esge Thomessen og haver opladet og skødet Dronning Margrete Dig med den for^{re} Gaard Ure . . . Derfor beder jeg Dig, at Du herefter hører og svarer Dronning Margrete o. s. v.“ Det er en Kundgjørelse til Bonden om, at han har faaet en ny Husbond, et Følgebrev. Hvor lidt der her er Tale om et Salg af Bonden, fremgaar vel allerklarest af, at hverken Brevet selv og ikke heller Skødet paa Gaarden (ib. S. 275) bryder sig i mindste Maade om at nævne Bondens Navn.

²⁾ I Christian II's Geistlige Lov cap. 36 staar, at Herredsdommeren skal have én Skjæppe Korn af „hver Bonde, ehuem the tilhøre eller thienne“, og i den danske Oversættelse af Olufs Haandfæstning hedder det om de Bønder, der frit kunne opsiges og drages bort, „alle Bønder, e hvem the tiil høre“. (Ghemens Udg. af Eriks sjæll. Lov 1505). I Følge Mandix, Landvæsensret, anden Udgave 1813, I. 70 bruges denne Betegnelsesmaade „den Dag i Dag undertiden“ for at udsige, hvis Fæstebonde man er.

man haffwer paa sin grundh, han skal hanum forsee meth bolek at besitie, haffwer han ikkie bolek eller grwndh ath faa hanum, tha maa koninghs fogeth hanum forsee bolek paa koninghs grwndh oc deele hanum fran sin jordrotten til konings grwndh meth landzlogh. Wanføre ok fatighe hws folk the maghe alle stædhe ware paa alle menz gotz meth bondens minne, whindredhe aff alle fogethe¹⁾.

Denne Lovregel synes ganske vist at antyde, at Husbonden har en Ret over Husmanden paa Grund af dennes Forhold til Grunden, men den er især høist mærkelig ved det langt videre rækkende Princip, som den lader skimte igjennem. Husmand²⁾ betyder i det gamle Sprog den, som boer til Huse hos en anden, en Indsidder. Forordningens Bestemmelse gaar nu ud paa, at ingen karsk eller før Mand maa være Indsidder; han skal være selvstændig bosiddende, i egen Bolig; Jorddrotten skal forsyne ham med Grund og Hus, og gjør Jorddrotten det ikke, da skal Kongens Foged skaffe ham Hus og Jord paa Kongens Grund og anlægge Sag mod Husbonden til at udlevere ham. Her synes udtalt en Forpligtelse for Bonden til at arbejde paa en bestemt Maade og et bestemt Sted. Husbonden har et første Krav paa Bonden, men efter ham har Kongen, og dette Krav indtræder, saa saare han ikke dyrker Jord. Det er aldeles klart, at denne Tvang ikke er en Frugt af voldsom Herskesyge hos tyranniske Herremænd, det er

¹⁾ Ordets Betydning fremgaar allerede saa klart af selve Lovstedet, at der herom ikke kan være Tvivl. I det 16de Aarh. er Husmand omtrent det samme som Indeste, om denne sidste end maaske opholdt sig hos Bonden, Husmanden derimod havde et særskilt Hus, dog uden Jord. 1587 befales, at Selveierne ikke maa tage udi sin Behusning nogen Indeste eller Husmand eller anden Selskab. Jacobsen, det danske Skattevæsen 49—50.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 64.

simpelthen en af økonomisk-politiske Grunde fastslaaet Regel, vedtaget som de andre Artikler «fore landzens bestandilse skyldh». Lovbudet er at stille paa lige Fod med de i samme Kilde indeholdte Regler om, at hver Bonde paa Laaland skal have 30 Humlekuler og 6 Ymper Pære og Æble inden næste St. Valborgs Dag (Art. 8), at ingen Bonde maa holde Geder (Art. 5) eller mere end én Hund (Art. 7). I Kong Christian II's Lovgivning møde vi et lignende økonomisk Princip, at der paa Landet kun maa findes enten Besiddere af Jord eller Tyende¹⁾. Dagleiere maatte Bønderne ikke være; enten skulde de tage Tjeneste som Tyende, «til saa længe de kunde blive bosidne», eller ogsaa skulde de gaa til Kjøbstæderne og dér arbeide for Dagløn; paa Landet maa de kun hjælpe ved «Murgjerning, Tømmergjerning og andet saadant Arbeide for Dagløn og ikke ellers».

I de samme Laalands Vilkaar findes dernæst en anden Bestemmelse, som ligeledes forudsætter et Stavnsbaand, og som henpeger paa dettes Forbindelse med de øde Jorder. Og her komme vi i Berøring med et andet og for den rette Opfattelse af Vornedskabet meget vigtigt Spørgsmaal, nemlig om dette ogsaa omfattede Selveieren²⁾.

I og for sig kunde det jo synes at indeholde en Uriemlighed, eftersom man dog skulde tro, at Eiendomsret til Jord maatte indbefatte en Ret til at derelinquere Jorden, saa meget mere som Vedkommende var berettiget til at sælge den. Men Sagen stiller sig ganske vist anderledes, naar Staten over Hovedet ikke vil tillade, at man lader sin Eiendom ligge udyrket hen.

¹⁾ Forordning af 1521, Danske Magazin, III. 297. Geistlig Lov c. 38.

²⁾ At det iøvrigt er mindre korrekt at stille Spørgsmaalet saaledes: vare Selveierne Vornede? vil ses af en følgende Undersøgelse.

Det Forhold, som vi maa tænke os, er altsaa dette: en Selveier har forladt sin Jord, som han ønsker at derelinquere, idet han har skabt sig en Stilling i en By eller har fæstet en Gaard paa Kirkens eller Adelens Gods; eller der er tilfaldet en saadan Mand Jord i Arv og han ønsker ikke at overtage den. Kan nu Staten lade sig nøie med at bemægtige sig Jorden som forbrudt, idet den lader den «skure i Fald», eller kan den tvinge ham til at vende tilbage til Jorden og dyrke den? Jeg indskyder her den Bemærkning, at der i og for sig intet var til Hinder for, at en Bonde blev Kjøbstadborger — om bestemte Grænser derfor henvises til det Følgende —, og at heller intet hindrede en Selveier i at være Fæster under en anden Husbonde. Herom have vi for den ældre Middelalder en bestemt Regel, idet baade Erik Glippings Forordning af 1282 Art. 9 og Olufs Haandfæstning Art. 21 udtrykkelig udtale, at Selveierbønder skulle have Lov til at fæste Gaarde under anden Husbonde, dog imod at de erlægge al pligtig Skyld af deres egen Jord ¹⁾).

Spørgsmaalet er nu, om Kronen kunde tvinge sine Selveierbønder til at overtage den Eiendom, som laa hen og ikke svarede Afgifter, men altsaa var øde. Til Belysning heraf kan anføres følgende Tingsvidne, udstedt 1410 paa Sletherreds Ting:

Allæ men, thennæ skryft hører eller seer, helsnæ wy

¹⁾ Geheimearch. Aarsber. II. 6, 22: licitum sit bundonibus proprias terras habentibus villicationem aliorum sumere ita tamen quod de suis terris propriis regia jura solvant. At denne Tydning af villicatio er rigtig, fremgaar af, at dette Ord benyttes af Anders Sunesen i Oversættelsen af de Lovsteder af Skaanske Lov, som angaa Brydeforhold (cap. 130, 131: de prestando officio villicationis, onus deponere villicationis o. s. v.). Den gamle Oversættelse af Forordningen af 1282 har desuden: mowæ wæra pa annæns mans boof tha swo at etc.

Petrus Martynsøn, ryther er, Petrus Swenssøn, Nicholaus Petersøn Griis, waben eer, Johannes Paulsøn in Løgsted, Tyky in Wynblest, Petrus Jacobsøn, Jacobus Nielsøn et Christiernus in Lemtorp ewyndelyg met gwt. Allæ men skal wytligt weræ sa nw eræ som kommæ skullæ, ad effter gwz fessylz ar thvsynd ar fyræ huntryd arr apa thed tynæ arr then nestæ thorsdag effter mytfast synnædag pa Sletheret thyng for os og andræ gothæ men, ther thyng sæcte, war skyket een skellyg man Herræ Crystern Nielsøn, ryther er oc fowt i Sletherred, oc fek folt wytnæ a atæ gothæ men, som er Johannes Paulsøn, Tyky y Wynblest, Petrus Boosøn Hawenskold, Jacobus Nielsøn, Jacobus Asgysøn, Petrus Ascersøn oc Gunny, the wytned apa theræ sandæ oc apa theræ troo, thed Father oc Jacob Neeb hawæ jordgoz y Abtorp y Sletherred, ther thyrs rætæ arfiord eer, oc een annen garsjord y thed sammæ herryd efter theræ aldæ father oc aldry afhend war, oc thessæ forsauth Father oc Jacob wortæ tyl dæmt a pa konungen retherthyng at byggæ oc boo apa bothæ y Alborg oc y Randrus, oc then forsaut Herræ Cristern Nielsøn kallyt them lowlig tyl then sammæ bolyg myt trennæ lawdag oc hawær fyræ konungz breef lowlig ower them brot oc sythen konnyngz rythæ breef, y sodan mathæ er the fordyelt apa Slethered thyng som for er skrywen. Thessæ forsawt stykkæ hawæ wy syet oc hørt oc tyl wytnæ hawæ wy wort yngsegyl her for hengt. Skrywyt oc gywyt som foræ er skrywyt.

Uden paa er skrevet: Slætherets Thingsbreff um Father oc Jacop Neb, at the haue jordhegots i Slæthæret, ther the ære til dæmde oc them bær wether at blue ¹⁾).

¹⁾ Geh. Arch. Nørre Jylland. Nr. 162 (Sletherred LXXXIX).

Det er saaledes paa Kongens Retterthing blevet paa-
lagt de tvende Selveiere, Fader og Jakob Neeb, der besidde
Arvegods i Sletherred, at bygge og bo paa deres Eien-
domme og ikke at opholde sig i Randers og Aalborg¹⁾.

Dette Aktstykke har med Grund voldet en Del For-
bauselse, og det synes jo virkelig at antyde Stavnbaand
i Jylland. Dets Indhold kan i hvert Fald ikke omtvistes;
vi se to Selveiere, der af Kongens Embedsmand søges til
at besidde deres Arvejord. Man leder uvilkaarlig efter
særlige Grunde, som kunde berettigede til denne Tvang.
Saaledes kunde man jo maaske antage, at det var en An-
vendelse af den i Forordningen af 1396 givne Beføielse;
Regeringen tvang to Mænd, der under Urolighederne i
Slutningen af Aarhundredet vare dragne bort, til at vende
tilbage. Eller man kunde sige, at jo Kongen maa være
berettiget til at forsøge paa at faa dem personlig til at
vende tilbage til Godset; først naar dette er mislykket,
kan han fratage dem Jorden. Her vil det være nyttigt
at mindes Bestemmelsen i en jydsk Forordning af 1. Sept.
1466, hvori det hedder saaledes (Art. 5):

item um bøndher gotz. then stund ther sittær nogher
i, ther swarer fulth aff, tha skal ther ængin ythermere
fordeles for. Wrther oc bøndher gotz ødhe, tha ma woræ
vmbotzmæn lathe delæ paa alle the, ther hafue dell wti,
so længi the gøræ een wth, ther swarer fulth aff, eller ok
sælie thet een annen, ther gør thessliges, ok ængin skal
ther ythermere fordeles eller beskattes ywer²⁾.

¹⁾ Egentlig talt staar der kun i Brevet, at Rettertingsdommene ero
faldne i Randers og Aalborg, men der er vel ikke Tvivl om, at
disse Mænd ogsaa vare bosatte her.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 68.

Altsaa hører en Proces mod Selveiere til den ordinære Rets Gang, naar øde Gods foreligger. Kongen skal procedere mod alle Medarvinger, og først naar disse vægre sig ved at overtage Godset, kan man skride til Salg. Paastanden om, at de to foran nævnte Selveiere skulde vende tilbage, kunde saaledes maaske være det første Skridt i Processen mod dem; senere vil Kongen faa sig tilkjendt Ret til Godset.

Imidlertid forekommer det mig meget tvivlsomt, om noget af disse Lovsteder er i Stand til at give os en frelsende Fortolkning. Det i Dommen af 1410 foreliggende Retstilfælde afgjøres saa bestemt derhen, at de to Bønder «wortæ tyl dømt at byggæ oc boo» paa deres Eiendomme, at man ikke ret kan komme bort fra den Tanke, at de virkelig blive tvungne til at vende hjem til Stavnen. Og nærmere beset antyder jo ogsaa Forordningen af 1466, at der i Jylland har været Tvivl om, hvorledes Selveiernes Stilling var. Naar én Arving overtager Jorden og svarer fuldt, «da skal der ingen ydermere fordeles for», hedder det; men Ordene synes næsten vidne om, at man tidligere i Praxis havde paalagt Arvingerne en yderligere Forpligtelse. Bliver Godset øde, da kan Ombudsmanden tvinge Arvingerne til at sætte en Mand paa Godset eller til at sælge det til en anden, «og Ingen skal der ydermere fordeles eller beskattes over», hvorved der igjen synes betonet, at ud over Eiendommens Salg til en Mand, der svarer fuldt, kan ikke fordres. Men denne skarpe Betoning af, hvor Grænsen er, peger paa, at der har foreligget Tilfælde, hvor man er gaaet ud over den.

Man har saa meget mere Grund til at formode dette, som Kong Christian i det samme Aar i et Brev for Aarhus bestemmer, «at ingen vor Borgere, som sidder i Aars,

skal deles nogensteds til Bondegods paa Landet, hvilken som gjør os og Kronen fuldt i fornævnte Aars¹⁾. Disse Ord skulle maaske kun sige, at han, naar han svarer hvad han bør som Borger i Aarhus, ikke skal deles til Stavns; i saa Fald ligger heri, at ikke ethvert Ophold i en Kjøbstad giver Selveieren Berettigelse til at forlade sin Arvegaard. Imidlertid er det et Spørgsmaal, om det at svare Afgift og Paalæg i en Kjøbstad kan betegnes som «at gjøre os og Kronen fuldt», idet tvende kongelige Bud fra samme Aar bruge det om at svare Afgifter af Selveiergods, se Forordning af 1466, der er anført foran S. 373, «ther swarer fulth aff», og ligesaa Udtrykkene i en af Kong Christian den Første den 7de Dec. i Odense afsagt Dom mellem Kronens Bønder i Krarup (Salling Herred, Fyen) og Hr. Johan Huitkop. Det bestemmes her: «item naar noghet bondegotz ligger ødhe, tha skule neste arffuinge gøre en paa gotzet, som kronene kan gøre fult aff thet henne bør oc holde gotzet weth gothe made²⁾. Den i alle disse Aktstykker fremtrædende stærke Forpligtelse til at skulle skaffe en Mand paa Eiendommen, vil i alt Fald faktisk medføre, at mangen Selveier maa flytte tilbage til sin Grund, enten fordi han ikke kan skaffe nogen, der kan dyrke Jorden paa hans Vegne og svare fuldt, eller fordi han ikke ved Salg kan faa Gaarden over paa anden Haand. Mulig kan han i sidste Instans ikke tvinges til at beholde en Jord, som han ønsker at derelinquere, men i hvert Fald vil Muligheden herfor være betinget af, at han har skabt sig en bestemt Stilling af anden Art i Samfundet. Indsidder hos en Anden kan han aabenbart

¹⁾ Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus I. 26.

²⁾ Diplomatarium Christierni Primi 183.

ikke være, og til hans Ophold og Stilling i Kjøbstaden er der sikkert gjort egne Fordringer.

Der er saa meget mindre Grund til at tvivle om, at Selveiere i Jylland have været udsatte for at deles til deres Stavn, som vi fra det sjællandske Lovomraade have sikkert Bevis derfor. Laalands Vilkaar Art. 12 lyder saaledes:

Item skal engien foghet nagher man grype eller fangæ, ther egiende ær aat bondhegotz, som riddere oc swene gotz besidie, før en han ær fordelth til bondegotz meth landz logh, oc han haffwer bethaleth sin jordrotten sit landhgille oc færlogh, oc hwes han ær hanum aff rætthe pligtigh.

Tilfældet er her netop det, som nævnes i Olufs Haandfæstning. En Selveierbonde har taget sig Fæste hos en anden Jorddrot (bondo proprias terras habens villicationem sumsit), men hans egen Jord ligger øde, eller han forsømmer at betale sin Skyld til Kongen. Kongens Foged søger nu at »gribe eller fange ham» o: tvinge ham til at optage Dyrkningen af Kronens Jord; men forinden skal han være dømt ved ordinær Rettergang og hans Fæsteforhold til Herskabet være afviklet. Jeg tror ikke, at det er muligt at underlægge dette Kildested forskellige Fortolkninger. Det supplerer jo i Virkeligheden kun Bestemmelsen i Olufs Haandfæstning ved at nævne Følgerne af, at han ikke gjør Fyldest af sit jordegne Gods; Fogden kan, i alt Fald i Laaland, gribe og fange ham. Saaledes foreligger her utvivlsomt et Udsagn om, at ogsaa Selveierbønder kunde søges til personlig at overtage Dyrkningen af den øde Jord, netop saaledes som i den lige foranstaaende Artikel »Husmanden» tvinges til at dyrke Jord.

Vi have endvidere en Udtalelse fra en senere Tid om Selveiernes Stilling paa Laaland, hvilken ikke lader Tvivl tilbage. I Anledning af forskellige Klager af Kronens Tjenere, Bønder og Almue i Laaland bl. a. over, at «frie Selveiere Bønder Sønner platzses og deles at bygge paa Kronens», bestemmer Frederik den Første den 29de Juni 1532, at naar nogen fri Selveier Bonde haver ikke uden én Søn, da skal den blive ved samme Bondegods efter hans Faders Død, og det skal ikke formenes ham at være fri og ubehindret hos sin Fader til at kaldes derfra til nogen anden Bolig udi nogen Maade. Dog, som Selveier Bønder have flere Sønner end som forskrevet staar, da skal en, som dueligst er, være fri og nyde Gaarden og ikke deles eller mæles til Stavns derfra, og vor Embedsmand at have Magt at tage Borgen af de andre Sønner, at de ikke flytte af Godset andensteds at bo og bygge end paa vort og Kronens; og dersom den dør, der Bondegodset tilhører og bor paa Godset, da skal altid den, som næst Arving er til Gaarden, have Magt at opsigte det Gods, han paa bor, og indflytte paa sit fri Bondegods ¹⁾.

Her er saa tydelig, som det kunde ønskes, udtalt, hvor vidt Selveierens Pligt gik. Ligeoverfor den Søn, som var bestemt til at overtage Gaarden, havde Lensmanden ingen Ret, og de andre Sønner kunde blive paa Stavnen, om de vilde; de kunde ikke rives bort fra deres egen Selveierjord. Paa den anden Side kunde de dog ikke indgaa noget Fæstemaal uden Lensmandens Tilladelse, idet han kunde vindicere dem tilbage, om de fæstede Gaard hos en

¹⁾ Frederik I's Registranter S. 319. Jur. Tidsskrift XVIII. 218. Kofod Ancher, Saml. Skr. II. 281 anfører et Brev af lignende Indhold af 1525 til Almuen i Laaland; men om dette har jeg ikke kunnet finde nærmere Oplysning.

Herremand, og desuden maatte de stille Caution for, at dette ikke skete. Denne Regel blev senere gjentaget i forskellige af Frederik II givne Breve vedrørende Ravensborg Len paa Laaland¹⁾. Det er ganske mærkeligt, at disse Regler findes i Breve, som aabenbart skulle være en Art Privilegier; man faar Indtrykket af, at Selveierens Ret andensteds har været end stærkere begrænset.

Det er muligt, at et Brev af Frederik II af 3. Juli 1572 angaaende Bønderne paa Møen ogsaa omfatter Selveierbønderne, men Udtrykkene ere dog ikke afgjørende. Det hedder her, at der paa vort Land Møen er mange øde Gaarde, og «naar nogen Bøndersønner eller andre af vore og Kronens Tjenere», som ikke ere bosatte, tilsiges at besidde samme Gaarde, indflytte de udi vor Kjøbstad Stege og dem dér sammesteds forholde, hvorover en Part af vor og Kronens Gaarde blive staaende aldeles øde. Naar de da ikke have boet dér over et Aar, skal man dele dem til Stavn, «saa de samme øde Gaarde maa bygge og besidde»; men de, som have boet der i længere Tid, skulle være forskaanede²⁾.

Hvorledes det i en senere Tid er gaaet med Selveiersønner, har jeg ikke kunnet finde Oplysning om³⁾. For-

¹⁾ Fyenske Aktstykker II. 179. — Geh. Arch. Danske Samlinger, 877, Nr. 17.

²⁾ Geh. Arch. Danske Samlinger, 877, Nr. 19.

³⁾ I et i Oktober 1660 skrevet Forslag til en kongelig Revers (se herom Chr. Bruun i Historisk Tidskr. 5. R., II. 647) hedder det: ville vi og nu strax give de Adel-Bønder eller Jord-Egne, som ere lagte under Kronens Lehn, deres Frihed igjen, saa os beflitte paa, at de, som ere bortskiftet til andre, skal komme til deres forrige Frihed igjen, dog at de siden gjøre os og Kronen den samme Tjeneste, som saadanne Bønder udi gamle Dage pleiede at gjøre (Suhms Nye Samlinger I. 242). Herved bør man dog ikke, som sket er, tænke paa Sjælland alene eller paa

skjellen mellem Selveiere og Fæstere blev jo efter Haanden stadig mere udvisket, og man véd, at Kongen overlod Adelsmænd sin Ret i Selveiergods saaledes, at disse fik Herligheden deraf; det er vel et Spørgsmaal, om ikke Retten til vornede Sønner var medindbefattet deri¹⁾.

En Ret for Kongen til at tvinge Selveierne til at vende tilbage til deres Eiendom vil i øvrigt let opstaa som negativ Side af en anden Retsregel.

Det var nemlig blevet en statsretlig Maxime eller Grundlov, at Herremænd og Geistlige ikke maatte erhverve Selveiergods, hvorved Kongen vilde komme til at miste Skatteindtægt. Allerede paa Valdemar Atterdags Tid har det maaske været Regel. Da Erik Nielsen (Gyldenstjerne) havde benyttet sin Stilling som Lensmand over Hanherred og Nesbofferding til at købe en hel Del Selveiergods, tvinger Kong Valdemar ham 1355 til at tilskøde alt det saaledes erhvervede til Kongen; hvad han ikke havde givet fuld Værd for, skulde han give Bønderne tilbage, men Kongen have Herligheden²⁾. I nogle Bestemmelser fra Olufs Tid hedder det vel, at der ingen Lovregel fandtes, som forbød saadan Erhvervelse, men at Adelen dog havde vedtaget, at den foreløbig ikke skulde købe Bøndergods, og at hvad der var købt efter Olufs Valg, skulde være ugyldigt. Paa Erik af Pommerns Tid gives der Kongen Løfte om ikke at købe Bondegods, førend han kommer til Lav-

Vornedskabet; her kan lige saa godt sigtes til anden Tvang og Afhængighed, hvori disse ere komne (se de tidligere Klager l. c. S. 208, 220).

¹⁾ Christian III's Forordning om, at Præste- og Degnesønner ikke skulle være vornede, synes ogsaa at lede Tanken hen paa, at man var tilbøielig til at opfatte Vornedskabet som en Forpligtelse, der paahvilede Landbefolkningen i Almindelighed.

²⁾ Barner, Familien Rosenkrantz I. 47. Dipl. S. 1.

alder. Fra de Tider staar det fast, at hverken Adelig eller Geistlig turde købe Bondegods¹⁾.

Jeg sagde, at den saaledes fastslaaede Sætning vist ogsaa har havt Indflydelse paa, at Kongen tillagde sig Ret til at vindicere jordegne Bønder fra Adelen. Den Konsekvens ligger nemlig nær, at naar Adelen ikke har Ret til at erhverve Kronens Selveiergods — naar den, som det hedder i Forordningen af 1396, har lovet ikke at mindske Kongens Indgjæld i nogen Maade²⁾ —, saa kan den heller ikke have Ret til at benytte Kongens Selveiere til at dyrke sin Jord. Kun naar de svarede fuldt af deres egen Jord, maatte de beholde Fæstet paa Adelsmandens Gods, siger Olufs Haandfæstning. Og af Herremandens Mangel paa Ret til at beholde Bonden vil let opstaa en positiv Ret for Kongen, en saadan Ret, som ikke blot gaar ud paa, at Bonden eventuelt vil miste sin Eiendomsret, men at han skal overtage Dyrkningen af sin Jord.

Den foran givne Skildring af Middelalderens Tilstande vil have vist, hvorledes den sociale Bræst var af hel forskjellig Art fra den, som raader i Nutiden. Naar i Nutiden tæt Befolkning og Overbefolkning har spillet en saa uhyre Rolle, gjælder i Middelalderens Slutning Kampen et helt andet Punkt; der var Mangel paa Befolkning og Trang til menneskeligt Arbeide. Hensynet til, at Jorden savnede Dyrkere, har givet Jorddrotten Ret til at tvinge Bonden til at blive ved Stavnene, og det har givet Kongen Ret til at fordre, at Selveieren ikke forlod sin Jord. De mange Husbønder — Kongen eller Lensmanden, Herremanden, de Geistlige — maatte hver

¹⁾ Kinch, Ribe Bys Historie, I. 274. Erslev, Dronning Margrethe 295. Geheimearchivets Aarsberetninger V. 85.

²⁾ Geheimearch. Aarsberetninger V. 55.

for sig passe paa, at deres Bønder ikke forlod dem, men efterkom Forpligtelsen til at tage Jord, foruden at disse Herskaber i øvrigt ved saa mange andre Rettigheder, som tilkom dem over deres Tjenere, f. Ex. Retten til at tage Bøder, vare interesserede i, at disse forbleve paa Stavnen. Hvert enkelt Herskab kunde derfor staa sig ved at tilsige, at det ikke vilde tage Andres Bønder i Tjeneste eller Bønder, som ikke med Minde vare skilte fra en tidligere Husbond, imod at Andre gave Løfte om det samme¹⁾. Derfor udgaar der ogsaa Befalinger om, at dette paases. Saaledes hedder det i Kong Christoffers Forordning 1442 Art. 4: «Vi byde Eder alle og særlig vore Fogeder eller Embedsmænd, at ingen den andens Vornede eller Tjenere holder eller forsvarer, som med Uminde fra nogen Mand skilt er²⁾. Som alt sagt havde Kjøbstæderne en særlig Evne til at drage Bønderne fra Landbruget, hvad der ikke kunde andet end se truende ud. Derfor befales i Kong Hans' almindelige Stadsret cap. 90 — og Bestemmelsen findes allerede i det tvivlsomme Aktstykke, som kaldes Dronning Margrethes almindelige Stadsret cap. 7 —, at ingen kan blive Borger i en Kjøbstad, uden han beviser, at han er skjellig og med Minde skilt fra hans forrige Herskab og Husbonde³⁾. Af et Kongebrev af 1542 ses, hvorledes Adel og Borgerskab gjensidig havde tilsagt hinanden, at dette Bud blev efterkommet⁴⁾. —

¹⁾ Mandix, Landvæsensret, I. 72 f.: «Paa Øer af ikke stor Udstrækning behøvedes intet videre end en indbyrdes Forening imellem de Mægtige . . . om ikke at tillade nogen Bonde at fæste Bopæl eller opholde sig paa deres Gods uden hans forrige Husbonds Minde.»

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 60.

³⁾ Rosenvinge, Gamle Love V. 502, 550.

⁴⁾ Danske Magazin, 3. R., VI. 350: dertil svarede menige Adel . . . og berettede, hvorledes at dennem og Kjøbstedsmænd var tilforn

I Slutningen af det 14de Aarhundrede træffe vi for første Gang den Afgift, som kaldes **Førlov**. Tidligst nævnes den i Kong Olufs Haandfæstning.

Førlov vil, som Navnet antyder, sige Retten til at føre (Gods) bort, og den svaredes i en senere Tid dels som Afgift af Arv, der førtes ud af Jurisdiktionen, dels ved Opgivelse af Fæste, jfr. Laalands Vilkaar Art. 12: den bortflyttende Fæster maa have betalt Landgilde og Førlogh, Margrethes Forordning 1396 Art. 6: (de, der flytte bort,) give deres Landgilde og 3 Mark til Føræloff, jfr. Christian II's Geistl. Lov c. 111. Det er næppe rigtigt i denne Afgift at se et nyt opkommet Middel til Bøndernes Undertrykkelse, og de, som have sat den i nøieste Forbindelse med Vornedskabets Oprindelse, have vistnok tillagt den en for stor Betydning. Førlov tjener kun som et Tegn paa, at de mange forviklede Forhold, som fremkom ved Fæstets Ophør, nemlig med Hensyn til Eiendomsretten over Bygninger, Redskaber, Husdyr o. s. v., nu vare løste, og at alting var klaret. Man vilde paa en vis Maade kunne sammenligne Førlov med Haandpenge; ligesom disse gaves som en Art Bevis for, at et Kontraktsforhold var indgaaet, var Førlov et Bevis for, at Kontrakten var hævet.

Naar jeg siger, at man næppe bør tillægge Førlov en stor Betydning, da støtter jeg det paa, at vi se det omtalt netop i de Lovbud, hvor Opsigelsesretten i Fæsteforholdet hævdes, og dernæst paa, at vi aldrig høre Klage over denne Afgift. Men fremfor alt synes det betegnende, at Førlov altid var af samme uforanderlige Størrelse; i

gjort en Kontrakt imellem, at Borgerne skulde ingen, som var født paa Landsbyerne, tage til Borger, uden de tilforn havde friet dem fra deres Herskab og var kommet fra dem med Minde.

Dronning Margrethes Forordning bestemmes det som tre Mark, og denne Størrelse har Færlov endnu i de følgende Aarhundreder. Saaledes skulde i det 15de Aarhundrede i Næstved enhver, der vilde føre Arv ud af Byen, „giffue Closter 3 Marc Færloff, huer aff the arffuinge, ehuar mange som the æræ“¹⁾. Paa Bornholm svares 1586 1 Daler i Færlov, hvad der anslaaes lig 3 Mark i ældre Penge²⁾. Ligesaa Hammershus Lensregnskaber 1602—1603, 1607—1608: én Daler af hver Person. Vestervig Lensregnskab 1617: af Arv 3 Mark af hver Person. Roeskildegaaards Regnskaber 1616, 1619—1620, 1640: 3 Mark af hver, naar man flyttede af kgl. Maj. Grund eller ved Bortførelse af Arv. Endelig siger Arent Berntsen, at ved Bortførelse af Arv giver hver Arving tre Rigsmark, og at naar en Mand efter Opsigelse flytter af den Gaard, han har paaboet, skal han forinden give Husbonden 3 Mark³⁾.

Efter saaledes at have vist, paa hvilket Tidspunkt omtrent Vornedskabet er opstaaet, og med hvilke Formaal for Øie det synes dannet — hvilket alt yderligere og paa mange Maader vil blive belyst i de følgende Afsnit —, tror jeg, at det vil være hensigtsmæssigt at kaste Blikket paa det med Vornedskabet beslægtede Livegenskab i andre Lande for at se, hvorledes dette er opstaaet.

5. Hvorledes opstod Stavnbaand og Livegenskab i andre Lande?

Som bekjendt have Sverrig og Norge været saa lykkelige at undgaa enhver Art af Stavnbaand som ogsaa af

¹⁾ Scriptorum Rer. Dan. IV. 362.

²⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie 501; Scharling, Pengenes synkende Værdi 27. — I det Hele skyldes det sikkert Pengenes Forandring, naar et andet Beløb findes at være opkrævet.

³⁾ Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed II. 130.

Livegenskab. Gustav Vasa raadede med stor Frihed over Bønderne, og allerede i Aaret 1523 kunde han befale, at en Del Bønder under 40 Marks Bøde strax skulde flytte ind til nærmeste Kjøbstad og bygge og bo dér til Erstatning for det Tab af Borgere, som Byen havde lidt ved, at han paa samme Maade havde tvunget en Del Borgere til at drage til Stockholm og bosætte sig dér¹⁾. Denne Konge skaltede jo i det hele stærkt med Bondegodset²⁾, men hverken da eller senere gjordes Bønderne til Ufri. Under hans Sønner som ogsaa under Gustav Adolf vare de svenske Bønder ingenlunde uden Frygt for, at den Ufrihed, som herskede i de erobrede Lande paa den anden Side af Østersøen, skulde forplante sig over til Hovedlandet, hvilket dog ikke skete. Men den frie svenske Befolkning, som havde bosat sig ovre i Livland, maatte efter Haanden bøie sig for det samme Aag, som hvilede paa denne Landsdels andre Besiddere³⁾.

I Nordens Lande lader sig saaledes ingen Parallel finde. Idet jeg nu gaar over til at betragte, hvorledes Livegenskabet opstod i sydligere Lande, vender jeg mig ikke til det egentlige germanske Tydskland, fordi det haarde Livegenskab her paa mange Steder er af urgammel Dato, og fordi det staar i saa nøie Forbindelse med en hel Række dels offentligretlige, dels godseierlige og rent privatretlige Forhold, som vi slet ikke have kjendt det mindste til i vort Fædreland. En Sammenligning, som ogsaa tidligere er foretaget, vil her næppe give noget Udbytte. Derimod vil det snart vise sig, at vi i de nærmest ved Danmark liggende Dele af Tydskland, de oprindelig sla-

¹⁾ Alin i Sveriges Historia III. 58.

²⁾ Alin l. c. S. 179, 216, 221, 233.

³⁾ Veibull i Sveriges Historia IV. 180.

viske, men af Tydske erobrede og koloniserede Lande ligesom ogsaa i de øvrige Lande langs Østersøen have Leilighed til at forfølge en lærerig Udviklingsgang. Ved en Del Undersøgelser, som ere fremkomne netop i de senere Aar, ere vi i Stand til nøiere at forfølge Udviklingen i disse Egne. Det vil maaske være rettest her at begynde med Forholdene i Meklenburg.

Man kan vist sige, at for den almindelige Opfattelse staar det som en given Kjendsgjerning, at der i de tydske Østersølande bestod lige fra Middelalderen et Livegenskab af temmelig haard Natur. Dettets Oprindelse sætter man da gjerne i Forbindelse enten med Retsforholdene hos Landets oprindelige slaviske Indbyggere, eller man søger i Tanken hen til Herremandens og Ridderens voldsomme Undertrykkelse i Middelalderen. Dette er imidlertid langt fra Tilfældet og særlig ikke for Meklenburgs Vedkommende. For det Første kunne vi ikke søge tilbage til Landets oprindelige Indbyggere, thi Obotriterne eller de slaviske Beboere af Meklenburg vare ukjendte med Livegenskab. Alt, hvad man kan bevise med Hensyn til Ufrihed hos dem, er, at de kjendte Trældom paa Grund af Gjæld, og at de fra andre Stammer tagne Krigsfanger kunde sælges som Trælle. Naar det endvidere hedder, at ved Meklenburgs Germanisering de slaviske Indbyggere skulde være komne i Trældom, da er man ikke i Stand til at anføre et eneste Bevis for, at man undergav dem en saadan Behandling. Da der nu lige saa lidt hos de indvandrede Tydske bestod »Hörigkeit«, kan Livegenskabet ikke have sin Rod i Forholdene ved Landets Kolonisation.

Derefter maa man naturligvis prøve, hvilke Oplysninger Aktstykker fra det 13de og 14de Aarhundrede give, for at se, om Bønderne da vare personlig ufri. Det er nu

let at paapege en hel Række Byrder og Forpligtelser, som paahvilede Bonden. Foruden Landgilde skulde han yde Dagværk eller Hoveri til sin Husbonde, som desuden kunde være berettiget til Sagefald eller have Birkeret, og Bonden kunde være forpligtet til at præstere Arbejder for Landsherren og Afgifter til denne, — men alt dette er jo aldeles ikke Bevis for et Livegenskab. Der er i alle disse Forhold en vis Leilighed for Herskabet til at øve Magt over Bonden, og det er vist, at de romerskdannede Jurister i det 16de Aarhundrede i disse Forpligtelser fandt Beviser for, at Bonden var livegen, hvilket i Virkeligheden var ganske urigtigt.

Imidlertid fremkom det første Tilknytningspunkt for Uddannelsen af et Livegenskab 1572, da der blev sat Grænser for Bøndernes frie Valg af Opholdssted (*freier Zug*). Under Dannelsen af de større Godser i det 16de Aarhundrede, og paa en Tid, da mange Landboer søgte ind til Wismar og Rostock, var der en højst betænkelig Mangel paa Arbeidskraft paa Landet, og Lovgivningsmagten mente at burde skride ind mod disse Vandringer. Det Baand, som Loven da lagde paa Bonden, begrundes den dog slet ikke paa et Livegenskab, men den motiveres det ved, at en saadan fri Flytning i Længden vilde blive til største Skade for Landbruget (*und das Ackerwerck in die Länge zu groszem Abfall gerathen würde*). Den Tvang, som ved hin Bestemmelse indførtes, er desuden af en mærkelig negativ Natur, idet Lovens Ord kun gaar ud paa, at den, der forholder saadanne Bønder, i Retorsionstilfælde ikke skal vente nogen retlig Beskyttelse! Det er med andre Ord en Opfordring til Godsherrerne om at betænke vel deres gjensidige Interesser, idet man rigtignok paa samme Tid prisgiver Muligheden for Bonden til frit at kunne flytte. Efter at

Loven saaledes væsentlig kun havde betonet den negative Side, at man ikke frit kunde bestemme sit Opholdssted, varede det ikke længe, førend deraf udviklede sig en positiv Side, en Magt for Jorddrotten til at raade over Bonden; han kunde frit forflytte den stavnsbundne fra et Sted til et andet paa sit Gods. Fra denne Beføielse gik Herskabet uden Vanskelighed et Trin videre, og den Praxis uddannede sig, at man kunde bortgive Bonden til en anden Husbonde og sælge ham, uden at det Gods, hvortil han hørte, blev overdraget. Saaledes blev der i Løbet af det 16de Aarhundrede af theoretiske og praktiske Jurister uddannet en Lære om de meklenburgske Bønders Livegenskab, hvilken fik fuld Anerkjendelse af Lovgivningen efter Trediveaarskrigens Ende¹⁾.

De Tanker, som jeg i det foregaaende har fremsat om Udviklingen af Vornedskabet herhjemme, vare modnede hos mig længe, førend jeg lærte disse Undersøgelser over det meklenburgske Livegenskab at kjende. Jeg tror, at Ingen vil kunne nægte, at den Maade, hvorpaa Livegenskabet i dette tyske Land har udviklet sig, næsten skridtvis afspeiler det samme Billede, som vi møde herhjemme. I lang Tid bestaar der for Bonden Afhængighedsforhold af forskjellig Art; Husbonden kan have Birkeret, Sagefald, Krav paa Hoveri og Gjæsteri osv., men endnu kan Bonden dog frit løse sit Forhold og vælge sit Opholdssted. Der udgaar fremdeles stadig Lovbud om, at Ingen maa til sig tage en Andens Tjener, og at man vel skal paase, at Vedkommende er løst fra sin tidligere Forpligtelse. Af Hensyn til Agerdyrkningens Tarv og Landets Bebyggelse op-

¹⁾ Se Böhlau, Ueber Ursprung und Wesen der Leibeigenschaft in Meklenburg, i Zeitschrift für Rechtsgeschichte X. 357 ff.

kommer imidlertid Bestemmelser, som begrænse Bondens Ret til *freier Zug*, og denne Ret udvider sig efter Haanden til en virkelig Dispositionsret over Bonden saaledes, at man kan anbringe den ikke bosatte Bondesøn, hvor man vil, dog stadig paa egen Grund, indtil omsider ogsaa dette Forhold til Grunden hæves; Herskabet kan overlade Bonden til en anden Husbond. Lykkeligvis er vort Land aldrig naaet saa vidt i denne Udvikling, at vi kom til et Livegenskab. Mindet om Fortidens Frihed var for levende, og den romerske Ret har ikke her i Landet kunnet afføde Konstruktioner, som vare vor egen nationale Udvikling helt fremmede. Ikke heller kjendte vi en saa stærk Nedbryden af Bondestandens Kraft og Modstandsevne som den, Trediveaarskrigen førte med sig i Tydskland. Vort Vornedskab har ikke heller nogensinde sluppet af Syne som bestemmende for dets Indhold det Øiemed, hvori det oprindeligt var stiftet, nemlig at den øde Jord kunde blive dyrket.

Vi skulle nu kaste Blikket paa Bondestandens Stilling i Brandenburg. I Middelalderen kjendte man her lige saa lidt til noget Livegenskab, som man kjendte noget Stavnsbaand. Det udtales saaledes i en Dom 1383, at ingen Bonde, der vil forlade sin Fæstejord, skal kunne hindres deri, selv om han ikke kan skaffe en Efterfølger, der paatager sig Afgiften. Imidlertid gik Udviklingen i Brandenburg som andensteds i den senere Del af Middelalderen i Retning af stadig at overføre flere Sider af Landsherrens Rettigheder paa den adelige Besidder. Saa længe der nu i de enkelte Landsbyer var flere Herrer og disses Rettigheder saaledes kom til at krydse hinanden, var Bondens Stilling mindre udsat for Fare, men efter at Adelen var begyndt at samle sine spredte Besiddelser til større Riddergodser, og efter at den enkelte Adelsmand ofte i en

enkelt Landsby havde faaet Jurisdiktion, Patronat over Kirken, Ret til Tiende og Skatter og Ret til Hoveri, maatte den Tanke ligge nær, at Bonden var Herremandens private Undersaat, og Landsherrens Interesse for Bondestanden maatte svækkes. Fra disse Tider begynder det større Tryk paa Bonden, og hans Frihed angribes mere og mere. Dertil kom nu, at der stadig blev større Trang for Arbeidskraft. «Øde Landsbyer og bevokset Ager, det vil sige dyrket Land, som var forladt af Besidderne og blevet til Skov, disse to Klager ere staaende igjennem Middelalderen.» Udbyttet af en Bondegaard var paa de Tider meget ringe og svarede kun lidet til det anvendte Arbeide. Desuden var under Adelens Feider Opholdet paa Landet usikkert, og Pest og Sygdomme havde affolket det. «Der er gjennem hele Middelalderen en stadig Tilbøielighed hos Bonden til at forlade sin Jord og drage ind i Byerne for dér at finde et mere lønnende Felt for sin Virksomhed. I visse Perioder opstod derfor en Indvandring i Skarevis af Landboer til Byerne, og mange Bøndergaarde kom til at ligge herreløse hen.»

Endnu i Slutningen af det 16de Aarhundrede blev det erkjendt i Brandenburg, at Bønderne havde Eiendomsret til deres Jord og vare personlig frie. Denne Frihed var dog paa forskjellig Maade bleven anfægtet. Under den store Trang til Arbeidskraft havde Adelen saaledes sat igjennem ved Landdagsrecesser af 1527, 1534, 1536, 1538 og 1572, at Bøndernes Børn skulde tage Tjeneste som Tyende hos deres Herskab fremfor hos andre Personer. Den Overieendomsret, som Husbonden efter Haanden tillagde sig over Grunden, gav ham en Ret til at tvinge Bonden til at flytte, naar han selv fordrede Jorden til Bolig, ligesom ogsaa Straffen for Ulydighed mod Husbon-

den nu var bleven Tab af Gaardens Besiddelse. Dernæst fordrede man af Bonden ikke blot, at han holdt Gaarden vedlige, men tillige, at han blev paa Eiendommen, indtil han havde skaffet en anden dygtig Bonde, der vilde overtage den; ikke heller maatte Bønderne nedsætte sig andens, før de havde faaet Tilladelse til at drage bort.

Som man ser, manglede der ikke meget i, at Bonden blev fuldkommen ufri, — og saa kom Trediveaarskrigen med dens forfærdelige Ødelæggelser. Efter at den er endt, træffe vi paa et virkeligt Livegenskab i mange Egne af Mark Brandenburg, og ved en Landdagsreces 1653 blev det fastslaaet, at det skulde blive bestaaende, hvor det var i Brug¹⁾.

Dette Afsnit af den brandenburgske Bondestands Historie frembyder saaledes ogsaa righoldige Paralleler til vore Tilstande, og det er rimeligt nok, at den danske Ufrihed har udviklet sig paa en tilsvarende Maade. De store og samlede Godser og Adelens voxende Magt, det ringe Udbytte af Bøndernes Arbeide og disses store Lyst til at søge til Kjøbstæderne, den staaende Kamp for at skaffe det øde Gods besat, de mange Tilleb til Begrænsninger i Bøndernes Frihed til at flytte, indtil tilsidst deres Bunderthed til Stavnen positivt udtales, — alt dette gjenfinde vi paa lignende Maade i Danmark.

Vi skulle nu tage andre østlige Lande for os og komme til Livland og Kurland. De oprindelige Indbyggere af Landet havde ikke kjendt til nogen Ufrihed uden med Hensyn til Krigsfanger, og de tyske Indvandrere, som

¹⁾ L. Korn, Geschichte der bauerlichen Rechtsverhältnisse in der Mark Brandenburg von der Zeit der deutschen Colonisation bis zur Regierung des Königs Friederich I. (1700). I Zeitschrift für Rechtsgeschichte XI. 1 ff.

fra Midten af det 12te Aarhundrede nedsatte sig i Livland, vare frie og gjorde ikke heller de betvungne til Ufrihed. De Byrder, som paahvilede Bønderne — Landgilde, Tiende, Hoveri, Leding —, medførte jo paa ingen Maade nogen Ufrihed. Da de havde Eiendomsret over deres Jord ikke mindre end over Løsøre, og de ligeledes frit kunde kontrahere, samt ikke vare stavnsbundne og deltog i Rettergang, kan man ikke frakjende dem personlig Frihed. Imidlertid begyndte de Store efter Haanden at trykke Befolkningen, og Keisere og Paver maatte tage dem i Forsvar. Især synes de Indbyggere i Østersølandene, der gjorde en mere haardnakket Modstand, saaledes som Esterne, at have været under et stærkere Tryk end Beboerne af Kurland, Øsel og Livland. Efter Haanden som det blev Skik at forlene større eller mindre Landstrækninger til tyske eller danske Krigere og man dermed overlod ikke blot Retten til Skatter og Afgifter, men tillige Hals- og Haandsretten, bleve de Indfødte afhængige af Privatpersoner. Snart opkom nu den Sætning, at Bonden «hørte til det Land», hvorpaa han boede, og denne blev almindeligere gennemført paa saadanne Tider, da Krig og Anarki plagede Landet. Dette gav Anledning til Oprør eller i hvert Fald til, at Bønderne droge bort fra deres Boliger for under andre Herrer at søge en mildere Behandling. Denne Bøndernes Undvigen, som den kaldtes i Kilderne, tog især Overhaand fra Midten af det 15de Aarhundrede og gav Anledning til de saakaldte «Overenskomster om Udlevering af undvægne Bønder», der bleve afsluttede ikke blot indenfor de enkelte Territorier mellem Vasaller indbyrdes og mellem disse og deres Lands- og Lehnsherre, men ogsaa mellem flere Territorier indbyrdes. Derved blev ikke blot den Grundsætning, at Bonden var bunden til Stavnen, *glebæ adscriptus*,

efter Haanden almindelig udbredt, men middelbart blev ogsaa Bondens personlige Afhængighed af Herskabet stedse fastere begrundet¹⁾.

Vi vende os derefter til Rusland²⁾. I det gamle russiske Rige var Trældom kjendt. Alle Krigsfanger og deres Afkom vare ufrie, og der har været hele Byer beboede af saadanne; ligesaa kunde man ved Dom berøves sin Frihed, og man kunde frivillig gjøre sig til Træl. Imidlertid vare Bønderne i Almindelighed frie Mænd. De mange Fyrster, som i Slutningen af Middelalderen styrede Landet under Mongolernes Herredømme og som vare temmelig uafhængige af hinanden, holdt ret strængt paa, at de frie Bønder ikke droge ud over hvert Fyrstendømmes Grænser, for at Landet ikke skulde affolkes. Efter at Riget var blevet samlet til en Enhed under Ivan Wasiliewitch, faldt disse Skranker bort, og Bønderne kunde drage hvorhen de vilde i det uhyre Rige. Dette havde store Ulemper til Følge, idet Bønder, som fælte, at Agerbruget var dem for besværligt eller for lidet lønnende paa ét Sted, drog hen til mere frugtbare Egne og bosatte sig dér. Hele Landstrækninger, som ikke vare synderlig eller kun middelmaadig frugtbare, kom herved til at ligge øde hen, medens

¹⁾ Bunge, *Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- u. Curland*, § 1—6. I Bunges Skrift *Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark* S. 125 f. begrænser Forfatteren Fremstillingen i sit forrige Skrift til især at angaa Liv- og Kurland, hvorimod Esterne paa Grund af deres haardnakkede Modstand langt tidligere bleve ufrie.

²⁾ Haxthausen, *Die ländliche Verfassung Russlands* 20 f. Haxthausen, *Studien über die inneren Zustände Russlands* III. 461 f. Schieffmann, *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert* S. 260. v. Buschen, *Uebersicht der Entstehung u. der numerischen Verhältnisse der Leibeigenschaft in Russland zur Zeit ihrer Aufhebung*. *Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft* XVII. 540 f.

frugtbare Egne næsten overbefolkedes. Adelen fremkom da med Klage over, at en stor Del af de Len, som Czaren havde overdraget dem, laa øde eller næsten ikke gav nogen Indtægt.

Medens Boris Godunow, den senere Czar, under den sidste Hersker af Ruriks Stamme som faktisk Regent styrede Landet, lod han 1597 paa Jurgiewsdagen (St. Georgsdagen) udstede den berømte Ukas, hvori det bestemtes, at alle Bønder skulde forblive paa det Sted, hvor de opholdt sig netop denne Dag, og ikke uden særlig Tilladelse af Herskabet kunde fjerne sig derfra og bosætte sig andesteds. Saaledes vare Bønderne *glebæ adscripti*. «Denne Ukas ser ud som en Art Politiforordning, men det er en dybt indgribende Lov, som lagde en ny Grundvold for Ruslands sociale Landboforhold.» Det russiske Folk jamrer sig i sine Folkesange over Jurgiewsdagen som den Dag, da Friheden tabtes. Den russiske Bønde beholdt vel sin personlige Frihed, men han var næsten fuldstændig overladt til Herskabets Vilkaarlighed. Adelsmanden eller Czarens Lensmand og Embedsmand var næsten eneraadig over, hvor meget han kunde fordre i Afgift, hvor haardt et Arbeide han kunde paalægge Bonden. Her var næppe anden Grænse end den, at han ikke turde trykke Bonden saa haardt, at denne tog Flugten.

Det første Exempel paa, at en Bønde blev solgt, uden at Landet solgtes, skal være forekommet i Aaret 1675, men snart blev det almindelig Brug¹⁾. Under Peter den Store blev Bonden end haardere trykket. Jo større Fordringer Regeringen gjorde lige over for Godseierne, desto stærkere vidste disse igjen at kue Bønderne, og ogsaa

¹⁾ Al. Brückner, Peter der Grosze 523.

Regeringen behandlede dem vilkaarlig, saa at stadig Flere sank ned i Ufrihed. Vel udtaler Czar Peter i en Ukas, hvor skammeligt det er at sælge Bønder «ligesom Kvæg»; men han naar dog ikke videre end til at tilraade, at hvis Salg skal finde Sted, man da sælger hele Familien, og han forbyder at sælge enkelte Medlemmer af en Familie uden i den yderste Nød.

Efter at have vandret saa langt mod Østen vende vi tilbage for endnu kun at medtage Holsten og Slesvig. Der er dog maaske her Anledning til at indskyde den Bemærkning, at i det lille Fyrstendømme Ratzeburg har der ingensinde bestaaet Hørighed eller Livegenskab, men Bonden har i Middelalderen som i nyere Tid været personlig fri og i uanfægtet Besiddelse af denne Frihed¹⁾. Det er bekjendt, at Livegenskab er indvandret i Sønderjylland fra Holsten, hvor det ogsaa var almindeligere udbredt end i Slesvig. I Holsten er det dog ikke ældre end den Tid, da de adelige Godser med deres Drift i det Store opstod, det vil sige ved Middelalderens Slutning. Da var det, at Adelen begyndte at frygte for, at den ikke kunde have den fornødne Arbeidskraft paa Godserne, og af den Grund bandt Bønderne til Stavnen, en Beføielse, der let lod sig udvikle af Herskabets Øvrighedsmagt. I Slesvig, i alt Fald i Angel, trængte Livegenskab næppe ind før i det 17de Aarhundrede; som bekjendt fandtes det kun paa de adelige Godser i Dänischwold, Svansø og Angel²⁾.

Dette Overblik over, hvorledes Ufriheden opstod hos

¹⁾ Masch, Der Bauer im Fürstenthume Ratzeburg S. 141 f. i Lischs Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte II; jfr. Masch, Geschichte des Bisthumes Ratzeburg.

²⁾ G. Hanssen, Agrarhistorische Abhandlungen I. 492, 496. Hanssen, Aufhebung der Leibeigenschaft S. 4, 12, 13.

Bønderne i de nærmeste Lande Syd og Øst for os, har formentlig givet en ganske god Veiledning med Hensyn til, hvad vi kunde tænke os om en tilsvarende Udvikling i Danmark. Vi lære, at Ufriheden i hine Lande er voxet en langsom Væxt, og at den begyndte paa alle Steder med at begrænse Bondens *freier Zug*, hans Ret til at drage fra en Herre til en anden, at den var foranlediget ved den store Trang til Arbeidskraft paa Landet, som Pest, Krig og borgerlige Uroligheder havde ført med sig, og som blev end føleligere, da de store Godser dannedes og under det intensivere Agerbrug. Livegenskabet er paa alle disse Steder ikke noget fra Oldtiden bevaret; det er opstaaet i Slutningen af Middelalderen, eller de første Spirer ere lagte til det under Renæssancetiden, og det omdannede sig til det fulde Livegenskab i alt Fald paa Trediveaarskrigens Tid. Vi Danske have derfor aabenbart heller ingen Grund til at antage, at Vornedskab skulde staa i Forbindelse med Oldtidens Trældom, om hvilken vi ellers véd, at den helt forsvandt i Løbet af det 13de Aarhundrede.

Men vi skulle et Øieblik dvæle ved denne Tanke, at Vornedskabet skulde være en sidste Levning af Trældommen.

6. Vornedskab staar ikke i Forbindelse med Oldtidens Trældom.

Det var tidligere en gængs Antagelse, at Vornedskabet stammede fra Trældommen¹⁾. I nyere Tid have dog næsten Alle forladt denne Mening²⁾, skjøndt der endnu findes Talsmænd derfor³⁾.

¹⁾ Saaledes Vedel-Simonsen, Estrup, N. M. Petersen.

²⁾ Især paa Grund af Undersøgelser af Mandix, J. E. Larsen og Allen.

³⁾ Saaledes endnu 1883 C. E. Secher i Landbrugs-Ordbog for den praktiske Landmand, Art. Vornedskabet: «i Stedet for Trældommen traadte det langt mildere Vornedskab ... de fleste Vornede i Middelalderen vare oprindelig frigivne Trælle ... V. ophørte

Man kan nu i Virkeligheden ikke uden at anvende Konstruktioner og vovede Hypotheser bringe Stavnbaandet i Forbindelse med Trældommen. Den store Tidsafstand, der ligger mellem Trældoms Uddøen i det 13de Aarhundredes Midte og Stavnbaandets Opstaaen i det 15de Aarhundrede, gjør allerede en Tilknytning usandsynlig. Der maatte jo dog have været en Række Mellemlid og Overgange, som lod sig belyse i alt Fald ved spredte Vink; men intet saadant kan anføres. Eller man maatte kunne udpege bestemte Sider af Vornedskabet, som kun lod sig forklare som Rester af Trældom; eller der maatte være Antydninger i Terminologi og Betegnelser, men saadant findes ikke. Hvorfor har dernæst ikke den i Jylland bestaaende Trældom efterladt sig lignende Spor? Trældommen ophørte jo dog ikke dér tidligere end i de andre Landsdele.

Jeg tror ikke, at der er Grund til at dvæle yderligere ved denne Theori, som ikke lader sig støtte ved virkelige Grunde. I det Foregaaende har jeg desuden givet en ny Fortolkning af flere af de Aktstykker fra det 13de og 14de Aarhundrede, som mulig kunde blive paaberaabte, og til den kan jeg henvise. Jeg skal her kun minde om, hvorledes det Overgangsstadium, som man jo maatte tænke sig mellem Trældom og Vornedskab, nemlig Stillingen som Frigiven, lades aldeles uomtalt af vore Kilder. I andre Landes Love finde vi de Frigivnes Retsforhold paa det næieste bestemt, og t. Ex. give de norske Love næiagtige

[fra omtrent 1500 af og vist nok noget før] i Nørre-Jylland, Fyn og Skaane.. Dette har ingen Hjemmel. Ligesaa Christensen (Hørsholm), der i meget svævende Udtryk forbinder de Vornede med Oldtidens Frigivne, Agrarh. Studier S. 212—213, og opfatter Stavnbaandet paa Øerne som en Rest af, hvad der havde gjældet for hele Riget, S. 214.

og særdeles detaillerede Regler om de forskjellige Arter Frigivne. I de danske Love og Diplomer findes herom ikke et Ord. I og for sig er dette allerede mærkeligt, men det bliver rent ud forunderligt, at Lovene ikke skulde have behandlet de Frigivnes Stilling, saafremt den hedske Trældom kun skulde langsomt have fortonet sig i en Række Afhængighedsforhold, der endte i Vornedskab.

I det Hele taget er det meget lidt af Bondens Stilling paa Hedenskabets Tid, der afspeiler sig i Bondens Stilling i Middelalderen. Desto uheldigere er det, at et eller tvende Udtryk kunde synes at føre Tanken hen paa Oldtidens Forhold; ved dem vil jeg derfor kortelig dvæle.

Man finder saaledes *Træl* og *Trælbonde* brugt om Bonden, og at gjøre Hoveri kaldes at *trælle*. Disse Udtryk ere blevne misforstaaede endog af kyndige Forfattere. Allen siger saaledes i sin Haandbog: fra det 16de Aarhundredes Begyndelse «nedsank Bondestanden ved den forenede Indflydelse af Vornedskab og Hoveri i en saadan Usselhed og Foragt, at «Bønder og Trælle», som det hedder i Frederik den Førstes Haandfæstning, bleve enslydige Udtryk» ¹⁾. Lige saa vist som det imidlertid er, at dette mørke Billede af Bondestandens Forhold ikke svarer til Virkeligheden paa de Tider, og at der var mange Lysider, som Allen ikke havde faaet Øie for, lige saa vist er det, at han har mistydet Kilden. Han sigter til de Ord, at Christian II har beskattet hans Naades Raad, Riddere, Adelen, Godemænd, Fruer og Jomfruer «som andre Bøndher og Treler» og taget dennem fra deres egen Privilegier, som deres Forældre af Arilds Tid for dennem haver havt ²⁾. Men hverken den grammatiske eller logiske Forbindelse

¹⁾ Allen, Haandbog, 7de Udgave S. 238.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger, II. 68.

fører her med Nødvendighed til at gjøre Trælle identiske med Bønder, og der vises jo dernæst «Trællene», hvis der ved skal forstaas Slaver, en for stor Ære ved at fremstille dem som skattepligtige Borgere. Og hvad Christian II forstod ved Trældom, ses af hans Haandfæstning Art. 7, hvor han forbyder Fogeder at befatte sig med Kirkens, Klosters eller Ridderskabets Tjenere enten med Ægt, Skydsfærd, Gjæsteri, i at sætte eller af at sætte eller med nogen anden Tynge eller Trældom.

Træl betyder i det gamle Sprog baade haardt Arbeide og den, der præsterer det eller gjør Hoveri¹⁾. Arent Berntsen fortæller, at Nordmændene «med stort Træl og Møisommelighed» Tømmeret udi Elvene nedflaade. Især brugtes det dog om Hoveriarbeidet. Om en morsingsk Herremand synges der i det 17de Aarhundrede:

Han pleier at gjenne hans Bønder til Baas,
han slider dem udi Arbeid og Træl,
saa kjodes de ved deres fattige Sjæl.

I Register og Mandtal paa Madskat 1610—1611 for Aalborg Slots Len læses: Sundby over Fjorden, som ere daglige Trælle til Slottet, derfor giver halv Skat. 1695 siger Mariager Klosters Forvalter til en Bonde: «Nu skal Du være en Trælbonde til Mariager Kloster og gjøre Hoveri saa vel som en af de andre Bønder». I det 17de Aarhundrede gjorde Mariager Kjøbstads Borgere af deres Jordskyldseiendomme «Dagværk» og af Markjorderne «Arbeide og Trældom» (som Fæstebønderne)²⁾. Endnu i dette Aarhundrede sagde man paa Mors Trælbonde om den hoverigjørende Bonde³⁾.

Hermed er det formentlig godtgjort, at Ordet bruges

¹⁾ Se herom Molbechs Glossar.

²⁾ Dahlerup, Mariager Klosters Historie S. 57, 105.

³⁾ Schade, Beskrivelse af Mors S. 84, 86.

ganske almindelig i en uskyldigere Betydning, og al Grund til at sætte den nyere Trælbonde (Hoveribonde) i Forbindelse med den gamle Træl turde derved være bortfalden.

Her kan da ogsaa være Grund til at fremdrage, hvorledes man paa en anden lige saa urigtig Maade har villet sætte en Bondestanden paahvilende Byrde i Forbindelse med Oldtiden og derved tillige paavise, at en Del af dens Ufrihed er af gammel Herkomst. Forskjellige nyere Forfattere have — som det synes med N. M. Petersen¹⁾ som Fører — bragt de saakaldte Hovgaarde i Forhold til de hedske Hov eller Templer, altsaa som en Art Tempelgaarde, og man har yderligere bragt Hoveri i Forbindelse dermed, saaledes at dette oprindeligt havde været Arbejde af Bonden, præsteret til Gudehovet²⁾. Hele denne Lære bygger imidlertid paa Misforstaaelser.

Hvad for det første Hovgaardene angaar, beskrives de af Olufsen med Nutiden for Øie som værende omtrent dobbelt saa store som almindelige Bondegaaarde³⁾. Deres Forrang i Størrelse fremfor andre Gaarde fremgaar ogsaa af mange Aktstykker. Saaledes tilskødes der 1406 Dronning Margrethe af vedkommende Arvinger *Nedre Hoffgardh* i Vesterbølle, hvilken Knud Hakensen og hans Hustru Fru Bodil iboede, tilligemed en stor Del andet Gods; det er saaledes en adelig Sædegaard⁴⁾. 1674 faar Ulrik Fr. Gyldenløve Skøde paa Thurø med paaliggende *Haufgaard*,

¹⁾ Med Hensyn til Hovgaardene udtaler han sig med Forsigtighed i Samlede Afhandlinger III. 357. Jfr. derimod Histor. Fortællinger om Island. Færd, 2. Udg., IV. 304.

²⁾ N. M. Petersen, l. c. Svend Grundtvig, Danske Kæmpeviser og Folkesange (1867), 118. C. E. Secher i Landbrugsordbog Art. Hoveriets Historie.

³⁾ Vidensk. Selsk. Skrifter, Phil.-Hist. Afh. I. 351.

⁴⁾ Molbech og Petersen, Udvalg af Diplomer 292.

Gaarde og Huse¹⁾. De mange Gaarde i Danmark, som endnu bære dette Navn, ere da ogsaa fremdeles store Gaarde: Svinninge Hovgaard c. 13 Tdr. Hartkorn, Tostrup Hovgaard 12¹/₄ Tde. Hk., Bjergager H. 15¹/₂ Tde. Hk., Svenstrup H. 8³/₈ Tde. Hk. o. s. v.²⁾. Om flere af disse Nutidens Hovgaarde vide vi, at de have været adelige Familiers Sædegaarde eller Hovedgaarde³⁾. Da Bønderne i Qvarnløse 1624 lod deres Gildeskraa skrive, fœiede de forsigtig til: hvad Hoffgaarden er anlangende, lade vi i deres egen gode Villie⁴⁾.

Naar man nu sætter disse Hovgaarde i Forbindelse med de hedenske Gudehov, savner dette sikkert al Hjemmel. Vi møde her igjen en stor Tidsafstand uden noget Mellemlid, og i Virkeligheden bliver kun den tilfældige Navnelighed tilbage. Hovgaarde spille aldeles ingen Rolle i den ældre Middelalder, ja Navnet forekommer end ikke. Man vil kunne efterse Registrerne til vore Diplomsamlinger eller til Scriptores og vil her næppe kunne finde et Exempel derpaa. En Gaard af lignende Art som de senere Hovgaarde hedder i Kilderne curia capitalis og paa Dansk Hovedgaard, hvilket jo er et helt andet Ord, om det end en enkelt Gang kan være forvexlet dermed. Den i Dokumentet af 1406 nævnte Nedre Hoffgardh er vel endog et af de ældste Exempler paa en saaledes benævnt Gaard.

Der er næppe Tvivl om, at Hovgaard er en i den sidste Del af Middelalderen fremkommen Betegnelse for

¹⁾ Historisk Tidsskrift, 3. R., I. 425.

²⁾ Trap, Beskrivelse af Danmark, III. 272, V. 291, 323, VI. 65.

³⁾ Trap, I. c. V. 323, 541.

⁴⁾ Weber, Samlinger til den danske Historie 99. Jfr. Repholtz, Baroniet Stampenborg 87.

den Gaard, hvor der var Hof, Herskab og Herresæde, eller til hvilken der gjordes Hoveri. Det opkommer samtidig med, at de store Gaardes Tal saa betydelig stiger¹⁾. Hof betød dengang ikke blot Alt, hvad der samlede sig omkring Kongen eller angik denne; dets Betydning var udvidet til at omfatte ogsaa Herremandens nærmeste Omgivelser og Husholdning. *Hovmændene* ere derfor Riddernes Svende. »Hvilken Svend, der tjener nogen Herre eller god Mand og oppebærer Penge og Klæder for en *Hoffmand*«, hedder det paa Kong Hans's Tid. *Hofdrengen* var den Smaadrenge, som tjente Adelsmanden²⁾.

Men af samme Herkomst er Ordet Hoveri. For det Første maa bemærkes, at netop Formen Hoveri er en meget sen Dannelse; først i den sidste Del af det 17de Aarhundrede bliver den almindelig; den bruges saaledes i Sengen *Rusticus queribundus* 1668:

Jeg er ikke een Dag fri
for min Husbonds Hoveri,
hver Dag han mig driver³⁾.

Arent Bentsen taler derimod om *Hovning* og *Hovarbeide*⁴⁾. Foruden disse Ord finde vi i ældre Tid *Hovtjeneste*⁵⁾, »de skal gjøre *Hovdag*» (1578)⁶⁾, de ere Herkabets *Hofbondher* (1456)⁷⁾, de tærskte til *Hove* o. s. v.

¹⁾ Molbech anfører i sit Glossar af P. Tidemands Postil, 1564: Johannes er ikke saadan en Hoffgaards Prædikore, som vil klædes med bløde Klæder.

²⁾ Se Molbechs Glossar. Grundtvig, Kæmpeviser (1867), 130:
han kom til Borgeled;
ude da stode de lidel Hovdreng,
og hviled de sig derved.

³⁾ Rasmussen og Nyerup, Udvalg af danske Viser, I. 238.

⁴⁾ II. 155. Jfr. Rosenvinge, Gamle Domme, IV. 46, 1584 (Hoffue-Arbeide).

⁵⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie, 368 (1571).

⁶⁾ Nye Danske Magazin, II. 157.

⁷⁾ Danske Magazin, 3. R., III. 254.

Alle disse Udtryk staa aabenbart i Forbindelse med Hof som Betegnelse for Herremandens Gaard eller med Hovgaard som Betegnelse for den større Gaard i Byen, der tilhørte Herremanden eller Embedsmanden, og som tildels dreves ved Hovning af Bønderne. Men det vil ogsaa ses, at disse Bestemmelser alle ere af yngre Dato, opstaaede efter at det tyske Hof i Betydningen af Herregaard var trængt ind i Landet og dernæst efter at Hoveriet var kommet til at have en saa indgribende Betydning for Avlsbruget.

I en tidligere Tid af Middelalderen er den staaende Betegnelse for Bøndernes Arbeide *Dagsværk* — saaledes ydedes der *dachzwærke* til den nævnte Nedre Hovgaard —, *Innæ*, *Ynding*¹⁾ og Lignende.

7. Vornedskabets territoriale Omraade.

Stavnsbundne Bønder fandtes, efter at Vornedskabet var kommet i Hævd, kun indenfor Sjælland, Laaland, Falster, Møen og Bogø, hvad der svarer til Sjællandske Løvs gamle Omraade. Der var aldrig Tvivl om Grænserne for dette, og der er ikke gjort Forsøg paa at udvide det til de andre Landsdele. Christian den andens Geistlige Lov forbyder den onde og uchristelige Sædvane, som hertil i Sjælland, Falster, Laaland og Møen været haver, og tillader Bønderne at flytte af deres Gods, som Bønder gjøre i Skaane, Fyen og Jylland²⁾. Der gjordes ikke

¹⁾ Gamle Domme, I. 188 (Ægt og Ynding), 189 (Inding og Arbeide).

²⁾ Jfr. Lensbrev 1562 til Jørgen Rud paa Gods paa Bornholm, i Jylland og Sjælland; han maa ikke sælge de vornede Sønner paa Gods i Sjælland, altsaa kun her. Vedel Simonsen, Ruderne II. 52. — Paa Langeland fandtes naturligvis ikke Vornedskab, og Langelandt i Brevet af 1542 i Danske Magazin 3. Række, VI. 350 er en vitterlig Fejlskrift, som Sammenhængen klarlig viser. I Frederik I's Brev af 17. Sept. 1523 stilles desuden udtrykkelig med Hensyn til Vornedskab Nørrejylland, Fyen, Lavind (Lange-

heller i den følgende Tid noget Forsøg paa at indføre Vornedskabet i andre Egne af Landet. Ganske vist udtaler Hammerich i sit Skrift «Danmark under Adelsvælden»¹⁾ i Anledning af Bøndernes Tilstand i Frederik II's Tidsalder, at «selv i Jylland, Bondefrihedens tidligere Hjem, stødte man nu paa Spor af Vornedskab», men hans eneste Støtte herfor er en uoverlagt Ytring af Kolderup-Rosenvinge²⁾ i Anledning af en Dom af 1558. Ved denne Dom paakjendes en hel Del forskellige Spørgsmaal om, hvad Kronens Tjenere til Hundslund Kloster skulle præstere til Lensmanden, og efter at alle Bøndernes Klagemaal ere paakjendte, sluttes der med, «at hvilken som ikke vil udgive sligt Landgilde, Gjæsteri, Ægt og Arbeide, som forskrevet staar, da maa han udi Tide opsiges sin Gaard og flytte af Godset og skaffe sig andre Boliger, som de kunde have mindre Udgift». Naar man nu heraf slutter, at Bønderne først ved denne Udtalelse faa Ret til at forlade Godset, da er jo dette i høieste Grad ubeføiet. Kongen og Rettertinget fastslaa, hvor stort Omfanget af de Pligter er, der paahvile Bønderne; at der yderligere tilføies, at Bønderne jo, forsaavidt de ere utilfredse dermed, kunne flytte, er en Udtalelse, som paa en saare naturlig

land) og Skaane imod Sjælland og Smaalandene (Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 2. 80). Paa Hven var der Vornedskab, jfr. Holbergs Danmarkshistorie (ved Levin) III. 178—179, Brev 29. Januar 1647, at Indbyggerne paa Hven skal lige som tilforn forblive Vornede og som andre i vort Land Sjælland Vornede til Stavns drives og i alle andre geistlige som verdslige Sager den sjællandske Lov være undergivne (Geh. Ark. Sjællandske Register). — Jfr. Chr. V. D. L. 8—14—1: Vornedrettighed i de Lande, som det hidindtil brugeligt været haver.

¹⁾ Bind II, S. 128.

²⁾ Gamle Domme, II. S. XVI; 226.

Maade maa falde Dommerne ind paa samme Tid, som de fastslaa, at noget er Ret, imod hvilket Bønderne havde protesteret.

I det hele er det lidet sandsynligt, at der skulde være gjort Forsøg paa at overføre Vornedskabet til Jylland i det 17de Aarhundrede. Det var paa de Tider en almindelig bekjendt og vitterlig Ret, at Sjællændere og Laaliker vare vornede, men Skaaninger og Jyder fri; og snigende eller aabenbare Forsøg paa at indføre Stavnsbaand i andre Egne vilde sikkert have mødt den bestemteste Modstand ¹⁾.

Det har alle Tider været en Gaade, som har sat Sindene i Bevægelse og affødt alle Haande Gisninger, hvad Grunden vel kunde være til, at Vornedskabet alene hvilede paa Bønderne i Sjælland og Smaalændene. Jeg ser mig

¹⁾ De af C. Bricka i Historisk Tidsskrift 5. Række, II. 409 anførte Exempler paa, at der ogsaa i Jylland mulig findes Antydninger om et Vornedskab, ville alle findes fortolkede i det Foregaaende, særlig i Stykke 1. — Naar Bricka ogsaa anfører, at en Dom hos Rosenvinge, Gamle Domme I. 164 udtaler, at Iver Juel til Stubbergaard havde tilladt, at en Bonde maatte være paa Mester Mads Hvide Gods, indtil saalænge han sagde hannem der til om, og at dette synes at tyde paa et mærkeligt Afhængighedsforhold, da skal hertil bemærkes Følgende. Den nævnte Bonde var Iver Juels fredløse Mand; han var voldsvoren og havde ikke bedet for sig, og det paahvilede Iver Juel at gribe ham (Reces 1547 Art. 12). Medens Processen mod Bonden stod paa eller efter at denne er gjort fredløs, har Juel tilladt Mester Mads midlertidig at beholde Bonden paa sit Gods uden alle Brøde, hvilket Udtryk sigter til, at Præsten skulde anses for sagesløs, uagtet den Bonde, som tjente ham, var tiltalt eller fredløs, jfr. Jydske Lov II. 27: hwa sum husær frithløs man witænd . . . bætæ kunung thre marc, eller som det udtrykkes i Gamle Domme III. 118: fredløs Mand maa ingen huse uden Bøder videndes. Der kan saledes ikke være Tvivl om, at Iver Juels Ret grunder sig i den af Bonden begaaede Forseelse og ikke i Bondens almindelige Stilling.

ikke i Stand til at løse denne Gaade, forsaavidt man ønsker Paavisning af Lovregler eller faktiske Omstændigheder, som ligefrem maatte medføre eller dog have som en nærliggende Følge, at Bønderne indenfor Landets midterste Lovomraade og alene her bleve stavnsbundne. Men jeg tror rigtig nok heller ikke, at man behøver at lede efter en saadan Grund. De Paralleller, som jeg fra Udlandet har hiddraget til Oplysning om, under hvilke Forhold og af hvilke Betingelser Stavnsbaand og Livegenskab paa mange Steder ere opstaaede, have vist os, af hvilke tidt ubetydelige og tilfældige Spirer Ufriheden har havt sit første Udspring. Bondestanden har i hele Danmark været undergivet et Tryk i Slutningen af Middelalderen, og efter at dens Ret til at tale med om Landets Lovgivning var gaaet i Glemme, har den været udsat for, at ogsaa et saadant Bud som det kunde blive givet, at Bonden skulde blive paa den Grund, hvorpaa han var født, i hvilket man saa' den eneste Udvei til at faa Landet dyrket og Agerbruget fremmet. At et sligt Bud imidlertid lettest lod sig gennemføre eller alene kunde udgaa for Sjællands og for de sydlige Øers Vedkommende, det lader sig forklare af, at Trangen dertil her var stærkest, og af, at Bonden her havde mindst moralsk Modstandsevne, ligesom af, at de Store her vare mægtigst.

Hvad nu det første af de nævnte Punkter angaar, da vil det være vanskeligt at bevise, at der i det 15de Aarhundrede netop var mest øde Gods i Sjælland og Smaalandene, men i hvert Fald er det vist, at her fandtes overordentlig meget, og at der i det 17de Aarhundrede absolut var mest øde Gods paa dette Omraade (se nedenfor). Dernæst havde de Store her en stærkere Trang til at holde Bonden til Godset, eftersom der krævedes mange Ægter

og meget Hoveri; Hovedstadens Nærhed og Kongens og Hoffets hyppige Reiser medførte store Krav. Hvad Sjællændernes, Laalikernes og Falstringernes Karakter angaar, saa er det bekjendt, at disse Øboere have været langt lettere at styre end f. Ex. Bønderne i Jylland, hvor Bondeoprørerne høre hjemme. Osterssøn Weylle omtaler ogsaa, at «disse Landes Bønder eragtes gemenlig af Naturen blødhjertige og gode frem for Jyder og Skaaninger at tvinge; blive og gjerne i deres Fødeland, uden de af Magt trænges at uddrage».

Med Hensyn til de Stores Magt er saa meget i alt Fald sikkert, at Overenskomster som de, der vitterlig ere blevne indgaaede om ikke at modtage hinandens Tjenere, langt lettere maatte kunne komme i Stand paa mindre og skarpt afgrænsede Territorier end i større Landskaber¹⁾. Der var indenfor hver af disse Øer en lettere Leilighed til at kontrollere, hvor Bønderne hørte hjemme, og til at standse deres Flugt, og en Forening af Godsherrerne om at hjælpe hinanden kunde lettere komme i Stand.

Man pleier i denne Sammenhæng tillige at anføre, at Adelen i Sjælland efter Lovene havde større Beføielser over Bønderne end i Landene Øst og Vest derfor. De Ex-empler, som anføres, ere følgende²⁾.

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 381 Anm. 1.

²⁾ C. Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier I. 216 udtaler, at «da Mødet i Anledning af Kalmarunionen holdtes i 1436, indkaldtes til dette to Bønder fra hver af de andre Provinser, men ingen fra Sjælland og Smaaøerne». Hertil er at bemærke, at i det omhandlede Møde deltog Bønderne aldeles ikke. Hvad den ærede Forf. vil sige er, at det paa samme udarbejdede Udkast til en Fornyelse af Unionen indeholder en Bestemmelse om, at ved Møder om Kongevalg skulde Indkaldelse udgaa til Bønderne paa den nævnte Maade. Men desværre har Forf. her som paa saa mange Steder benyttet dels Citater paa anden Haand.

I Følge Valdemar Eriksens Haandfæstning af 1326 Art. 9 havde Herremændene i Sjælland ikke blot tre og ni Marks Bøder, som Retten var i Jylland, men ogsaa Fredkjøb af deres Bønder. Fredkjøb var imidlertid paa de Tider som ogsaa tidligere en Bøde, der ellers aldrig overlodes de Sagefaldsberettigede, og de tilsvarende Bestemmelser i Haandfæstningerne af 1320 (§ 11) og af 1376 (§ 10) have ikke nogen Udtalelse om Fredkjøbet, saaledes at det ser ud, som om der 1326 af Herremændene er gjort et Forsøg paa at tilerhverve sig denne Ret hos den unge Konge, og at dette senere er blevet opgivet ¹⁾.

Fremdeles anføres Odense Reces 1539 cap. 8. I Følge denne skal, naar en Bonde (Selveier) ikke vil tiende, Lensmanden sætte ham fra Gaarden og give den til en af Medarvingerne. Er det en Fæster, skal Lensmanden eller Jorddrotten paa lignende Maade forvise ham af Gaarden og fæste den til en Anden; «dog udi Sjælland, Laaland, Falster og paa Møen skal holdes om Tiende og forfølges dermed, hvis Brøst saa bør at forfølges, som for Tyveri». Der er ikke Tvivl om, at der her er sat en langt strængere Straf for Forholdelse af Tiende i Sjælland end i Jylland og Skaane. Men der ligger ogsaa deri ligesom en Udtalelse om, at i hele det øvrige Land kan man virkelig true med at forjage en Mand fra Fæstet og sætte en anden i Stedet for, medens dette ikke er muligt indenfor det sjællandske Lovomraade, — det vilde let blive en Straf for Husbonden, som vilde faa en øde Gaard i Stedet

dels forældede Udgaver. De gode Haandskrifter af hint Aktstykke have tillige •to af Sjælland-, se Geheimearchivets Aarsberetninger II. 36, og denne Feiltagelse er forlængst bleven rettet, se Allens Haandbog, 7de Udgave S. 226.

¹⁾ Jfr. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 270.

for en bygt. Med andre Ord — indenfor det Omraade, hvor Vornedskabet bestaar, er der saa meget øde Gøds, at det bliver altfor voveligt at true med Udsættelse af Gaarden, ja det kunde endog tænkes, at manges Bonde med Glæde vilde benytte den Leilighed, som en saadan Forseelse gav ham, til at slippe fra Gaarden. Saaledes vidner denne Bestemmelse kun om, hvor langt mere forsigtig man maatte være med at true med Udsættelse af Bøndergaarde i disse Egne, og den antyder, hvor meget øde Gods der her var ¹⁾).

8. Kvinder ere ikke Vornede.

Vi skulle nu gaa over til Undersøgelser over Vornedskabets Væsen, og her møder os da som den første Eienommelighed, der skiller det fra Livegenskabet, at Vornedskabet aldrig nogensinde kom til at omfatte Kvinden, saa lidt som Stavnbaandet senere ²⁾). Heri kundgjør sig igjen Hensigten med dette Institut, nemlig at skaffe Dyrkere til Jorden (ligesom Stavnbaandet skulde skaffe Soldater). Ingen af de mange nævnte Lovkilder angiver, at andre end Bøndernes Sønner skulde være stavnsbundne; Arent Berntsen taler ogsaa kun om «vordnede Sønner», Osterssøn Weylle om «Bønder og deres Sønner». Det var altsaa den klareste Ret, at Kvinder ikke følge Stavnen; de kunde tjene, hvor de vilde, eller gifte sig, hvorhen de vilde. Ikkun indirekte kunde Vornedskabet komme til at

¹⁾ Man kunde vel ogsaa omvendt nævne Begunstigelser for Bønderne i det sjællandske Lovomraade, saaledes ved Tiltale for Gjæld af Kjøbstadmand, se Borgerskabets Forslag 1660 i Suhms Nye Samlinger I. 223.

²⁾ Nogle Forsøg paa ogsaa at faa Kvinder ind under Stavnbaandet mislykkedes; Stampe modsatte sig det bestemt, se Stampes Erklæringer III. 574—581, V. 24, 446.

paavirke dem ved, at de som Døtre eller Hustruer kunde være nødte til at følge Faderen eller deres Mand.

Mærkeligt nok finder man i Vindings Udkast til Christian V's Lov¹⁾ (det saakaldte sidste Projekt) følgende Paragraf i Slutningen af det til D. L. 3—14 svarende Kapitel (3—25): «ingen Quindfolk, som ere føde paa de Steder, hvor der er Vornerettighed, maa udflytte sine Middeler af Herskabets Grund, meget mindre gifte sig der ud af, uden Herskabets Minde ok Samtykke». Forfatteren har saaledes ikke været fjern fra den Tanke ogsaa at binde Kvinderne; men mere end en flygtig Tanke er det ikke blevet. Paragrafen har intet Nummer faaet saaledes som de foregaaende, og den er strax bleven overstreget.

Naar det nu alligevel stundom findes fremsat, at «endog Kvinderne synes at have været stavnsbundne»²⁾, da beror det paa en Misforstaaelse. Man vil ganske sikkert aldrig træffe en Proces, som gaar ud paa, at den eller den Kvinde tiltales som barnefødt paa en bestemt Grund, eller at hun som vorned overlades fra den ene Husbond til den anden. Derimod er der intet i Veien for, at ogsaa en Kvinde kan tiltales «for Rømning», at hendes Mandhelg kan tages og hun omsider dømmes fredløs. Naar dette sker, er det, fordi hun overtræder en kontrakt-mæssig Forpligtelse f. Ex. ved i Utide og uden Opsigelse at rømme fra sin Tjeneste, naar hun var Tyende, maaske tillige medtagende Klæder, som vare Husbondens. Eller det er jo muligt, at hun som Enke havde siddet i en Fæstegaard og var flyttet uden Tilladelse³⁾.

¹⁾ Thottske Samling, 1183, Folio.

²⁾ Rørdam, Universitetets Historie II. 356.

³⁾ Se saaledes Flakkebjerg Herreds Tingbog Nr. 2 (Thottske Samling Nr. 2023—2024, 4to) 7. August 1606: N. J. tiltales for Arv

Da Kvinden ikke er stavnsbunden, og da uægte Børn følge deres Moders Kaar, vilde det være rimeligt, om ogsaa uægte Sønner vare fri for Vornedskab. Imidlertid lyder Reglen i Danske Lov 3—14—5: Slegfredsøn er Vorned til den Grund, som hans Moder lovliggen bevisis at have været paa, den Tid hand blev avlet. Ved Udkastet til denne Artikel har Peder Lassen skrevet følgende Bemærkning (der findes i Marginen til Vindings andet Udkast): male et contra principia juris, nam spurius sequitur conditionem matris, et mater est immunis quocumque loco nata sit, ergo et spurius ¹⁾. I en følgende Tid have andre Jurister gjort samme Bemærkning om det anomale i denne Retssætning ²⁾, som imidlertid blev staaende i Danske Lov ³⁾.

9. Vornedskabets Indhold.

Det vil nu være paa Tide at undersøge lidt næiere, hvad der egentlig er Vornedskabets Indhold. Maaske er der ikke noget, som i den Grad har vanskeliggjort Studiet af Vornedskabets Historie som dette, at der gennem de tre Aarhundreder, hvori det bestod, ikke af Lovene er

efter L. J.'s Moder, som rømte bort. N. J. blev kvit dømt for hans Tiltale, efterdi L. J.'s Moders Hovedlod blev optaget for Rømning af Husbonden. 13. Nov. 1606: Trolldholms Kaldsmænd kaldede nogle Folk for Rømning, ligesaa kaldede de og en Pige ved Navn Anna, som og er rømt fra ham, kaldede O. M., som forholdt samme Pige. — Rørdam l. c. II. 356: Den 23de Sept. 1571 gjordes et Skifte efter Laurens Jensens Hustru ved Navn Kirstine, boendes udi Kyndelese, som bortløb S. Laurens Dag fra hendes Husbonde; da tilfaldt Universitetet et brunt Øg, som var vurderet til 6 Mark, som Hr. Rektor D. Niels Hemmingson undte Fogden.

¹⁾ Geheimearkivet.

²⁾ Schlegel i Kofod Anchers Skrifter II. 279.

³⁾ Om det Sted, hvor Sønnen fødtes eller hvor han avledes, skulde være afgjørende, var der i øvrigt Tvivl om i Kommissionen.

gjort noget Forsøg paa nærmere at bestemme, hvor vidt Vornederetten og Vornedepligten egentlig strakte sig. Det kan derfor ikke heller undre os, at Rettergang og Praxis til forskjellige Tider havde en forskjellig Opfattelse af dette Instituts Omfang og Væsen. Da saa omsider Forfatterne af Christian V's Danske Lov maatte søge at udvikle og fremstille Reglerne om Vornedskab, faldt det dem aabenbart vanskeligt at faa klaret alle herhen hørende Spørgsmaal.

Vornedskab var den Bonden i Kraft af hans Fødsel paa en bestemt Grund paahvilende Forpligtelse til at blive til Stede paa samme Eien- dom eller dog paa samme Husbonds Gods og dér eventuelt at overtage en Gaard eller Jord med Bolig til Dyrkning. Hvis vi skjelne mellem en positiv og en mere negativ Side af Bondens Pligt, vil det ses, at den negative bestaar i Forpligtelsen til ikke at forlade Eiendommen uden Husbondens Villie, medens den positive Side medfører Pligten til at skulle overtage en øde Gaard. Den negative Side er dernæst kun den secundære; kun for at sikre sig, at Bonden i sin Tid kan overtage en ledig Gaard, har Herremanden Ret til at holde den Vornede tilbage. Dette fremgaar aldeles bestemt deraf, at Herremanden i øvrigt ikke har nogensomhelst Raadighed over Bondens Arbeide. Han kan ikke fordre, at han skal gjøre Hoveri eller Arbeide af bestemt Art; han kan ikke tvinge ham til at tage Tjeneste som Tyende, ikke nøde ham til at gjøre Haandværksgjerning eller drive Handel; han har ingen Raadighed over hans Formue og kan ikke gribe ind i hans Familiemyndighed. Den eneste Tvang, som han kan undergive ham, er den, at han skal overtage en øde Gaard, men i øvrigt naturligvis kun paa de nøie bestemte Vilkaar,

som Lovgivning og Praxis have fastslaaet en Gang for alle for vedkommende Fæsteforhold. Havde dernæst den Vornede én Gang efterkommet denne Forpligtelse, da kunde han ikke senere flyttes, saa længe han drev sin Gaard forsvarelig; Herremanden kunde ikke flytte ham fra et Sted til et andet paa sit Gods. I alt Fald var dette Regel, efter at Livsfæste var blevet indført. Men for at være sikker paa, at den Vornede opfyldte denne Pligt, havde Husbonden en Ret til at holde ham tilbage paa Godset eller til at fordre, at han kun begav sig bort med erhvervet Tilladelse ¹⁾).

Naar man nu vilde spørge, hvorpaa jeg støtter denne Paastand om, at dette er Rettens egentlige Indhold, da vil der kunne henvises til alle de i det Foregaaende anførte Kildesteder, hvor der nærmere gaas ind paa Forpligtelsesforholdet ²⁾), og hvor det stadig lyder paa, at han skal overtage Gaard eller Jord. Der vil fremdeles kunne henvises til en hel Række Processer mod Vornede og til Klager fra Vornede over Husbønder, hvor Tvangen altid gaar ud paa Overtagelsen af en ledig eller øde Gaard ³⁾).

¹⁾ I Modsætning til den Angivelse af Vornedskabets Indhold, som ellers gjerne fremsættes og som nævner som Kulminationspunkt: „ja, Herskabet kunde endog tvinge den Vornede til at overtage en øde Gaard“, hævder jeg altsaa, at denne Pligt er Vornedskabets egentlige Kjærne, og at de andre Sider ere afledede af denne.

²⁾ Jfr. ogsaa Acta Consistorii 1604: Oluf Ibsøns Stifsen i Valløse vil købe sig fri, at han ikke skal nødes til nogen af Universitetets Gaarde. Rørdam, Universitetets Historie III. 125.

³⁾ Jeg maa her henvise til de talrige Citater i denne Afhandling, som enten allerede ere anførte eller senere ville blive det. — Her kan maaske hidsættes følgende Klage af Per Poulsen til Kong Christian III (c. 1556): stor Urethed sker mig fattige Karl af Eders Naades Befalingsmand Jørgen Walkendorf . . . jeg er født paa Eders Maj.s og Kirkens Gods og nu har forn. J. nød og tvungen mig til en øde Gaard, og jeg er en fattig hjælpeles Dreng og haver ikke mere end jeg gaar og staar i. Nu haver jeg givet

Det er mig ikke heller bekendt, at den over en Vorned nedlagte Paastand nogetsteds er gaaet videre.

I Breve, ved hvilke Vornede overdrages, hedder det gjerne, at Bonden for Fremtiden skal være, »hvor N. N. ham vil have paa sit Gods»; men ogsaa herved synes snarere tænkt paa en Bogsættelse et Steds paa Godset end paa en almindelig, uindskrænket Anvendelse af Bonden. Saaledes overdrager 1532 Tønne Tønnenes, Forstander til Clare Kloster i Roeskilde, til Fru Anne Menstrups Datter en af min Klosters Bonde Søn, som hedder Jens Persen, som er født udi Allindelille, maa og skal være, hvor som Fru Anne hannem have vil paa sit Gods. Item findes der nogle Bønder Sønner, som fødte ere i Valsømagle i den Gaard, som Ture Jepsen udi boer, som ubosæt er, som hun fik til Maglæg ud af Clare Kloster, de skulle være og bygge og bo, hvor som Fru Anne dem have vil¹⁾.

Altsaa dreier ogsaa her Vornedretten sig om de ubosatte Bønder.

Man maa beklage, at Vornedskabet ikke er blevet nøiere defineret i Christian V's Danske Lov. Peder Lassen havde dog i Udkastet af 1669 ved Kapitlets første Artikel antegnet: Vornedes definitio, ut Cimbris ignota, tradenda, — men en nøiere Forklaring optoges ikke i Loven. Imidlertid staar der i Lovkapitlets Art. 1: »Vorneden er pligtig til at antage Hus eller Gaard, som hans

ham 7 Daler, og han loved mig at være fri; nu forfølger han mig og vil tvinge mig til samme øde Gaard, og jeg haver intet at bygge med . . . Beder om et Beskærmelsesbrev at jeg fattige Dreng maatte være fri for hannem, saa længe jeg kunde fortjene mig noget at holde og bygge Gaard med; siden vil jeg altid gjerne være, hvor Eders Naade vil, med al Lydighed og Tjeneste. Danske Samlinger 877, Nr. 22.

¹⁾ Heise, Familien Rosenkrantz's Historie, II. Dipl. S. 127.

Husbond hannem paa sit eget forelegger.» Det samme Indhold gives Forpligtelsen i Art. 11: «Haver nogen Præst Vorned, som han ei selv fornøden haver til sit Gods, som til hans Embede ligger, at besætte, da tager den, som Herligheden haver, dennem til at besætte sit Gods med. Men tager Præstis Vorned Gaard eller Huus paa anden Husbonds end paa dens Grund, som Herligheden haver, da kand Præsten deele hannem til Stavns, om hand hannem til sit Gods Besættelse fornøden haver: Iligemaade den, som Herligheden haver, om Præsten hannem ikke behøver.» Saaledes kan Præsten kun bruge Vornede til Besættelsen af Godset, Herlighedseieren kan kun tage den Vornede fra Præsten til Besættelse af Gods og naar Præsten ikke benytter ham til at besætte sin Jord med.

Maaske vilde man kunne mod denne Tydning anføre Reglen i D. L. 3--14—3: «hvis og nogen af saadanne Personer skulle sig undslaa eller forstikke fra deres Husbond, da maa de af Husbonden, hvor de antreffis, anholdis, at de til behørige Steder kunde forskikkes til Gaarde at antage eller anden Tjeniste at forrette o.s.v.» Jeg vil her nu ikke lægge videre Vægt paa, at dette sidste Udtryk kan rumme den i Art. 1 nævnte Forpligtelse til at «tage Hus»; men vigtigere er at lægge Mærke til, at der her tales om de Bønder, mod hvem Rettergang eller Straf er nødvendig, fordi de unddrage sig Vorned-Forpligtelsen, og hvor saaledes en stærkere Tvang fra Husbondens Side er vel beføiet. Men dernæst er det lærerigt at se, hvorfra dette Udtryk stammer. Christian V udgav den 5te December 1670 en Forordning om Vornede, hvilken var foranlediget ved, at Kongen «var kommen udi Erfaring, hvorledes en stor Del øde Gods ved vores Amter findes, os ikke til ringe Afgang i Skatterne og anden vores Rettig-

hed. Da paa det Landet tilbørligen kan vorde besat og saadan mærkelig Skade i Tide forekommet», befaler Kongen, at «alle de Bønder og unge Karle i vores Lande Sjælland og Laaland, som vores Vornede ere og ikke selv ride for deres Gaarde, mens Gaardene til Ryttere eller Officierer afstaa, skulle af hver Steds Amtmænd tilholdes at flytte paa andre vores Gaarde, som ikke endnu kunde være besatte.» Den, der overtager helt øde Gaarde, skal nyde Frihed for Landgilde og den halve Skat i fire Aar. Da man kan befrygte, at en Del af samme Bønder hellere skulde ville nedsætte sig i Huse og de unge Karle sig hemmelig forstikke og muligt sig andensteds hen begive, skulle Præsterne have nøie Tilsyn med dem, der flytte, at de have rigtig Afsked fra de Vedkommende. Og skulde nogen af bemeldte Personer handle herimod, «da skulle de af hver Steds Amtmand eller Proprietarius, hvor de antræffes, anholdes, at de siden til behørige Steder kunde forskikkes, dér Gaarde at antage eller anden Tjeneste at forrette. Hvilket vi i lige Maade ville have forstanden om andre vores tro Undersaatter og Proprietarier, at dennem til deres øde Godes Besættelse (paa de Vilkaar, som de selv bedst eragter), samt Soldaternes Udredelse ingen Forhindring gjøres med deres Vornede, mens de dennem efter lovlig Bevis følgagtig at være.»

Foruden at denne Forordning som utallige andre Lovkilder søger at skaffe det øde Gods bebygget ved Hjælp af Vornedskabet, benytter den Stavnssaandet tillige til at sikre Kongen de nødvendige Soldater. Den Tjeneste, som Vorneden skal forrette, er blandt andet Krigstjenesten.

Af flere Udtalelser af Regeringen paa de samme Tider ses det da ogsaa, at Hensynet til Soldaterudskrivningen

nu tillige gaar Haand i Haand med Tanken om det øde Godes Besættelse, naar der gives Begunstigelser med Hensyn til Forfølgelsen af Vornede. Frederik v. Arenstorf havde allerede Aaret før Forordningens Udgivelse truffet fornødne Sikkerhedsforanstaltninger med Hensyn til sine Vornede. Han havde ladet andrage, hvorledes Størsteparten af hans Bønder Sønner paa hans Gods her i vort Land Sjælland skulle begive sig derfra paa andre Steder, hvad ei alene ham paa hans Gods stor Skade foraarsager, men endog eragtes vores Udskrivelse af det unge Mandkjen, naar paabydes, derved at kunne forsvækkes. Derfor bevilger Kongen, at han maa lade opsøge og paagribe i alt 51 Vornede, naar og paa hvad Steder, Gods eller Stavn de findes kan og sig opholder eller udi hvad Tjeneste de sig begivet haver, og dennem derefter til hans Gaard igjen lade føre. Dog skal bemeldte Fr. v. Arenstorf sig ei anderledes imod forskrevne Personer handle, end saavidt efter Lands Lov og Ret forsvarligt er¹⁾).

Soldatertjenesten var desuden en Skyldighed til Kongen, hvorfor ingen kunde unddrage sig, saa at selv en frigiven Vorned maatte lystre Udskrivningsordren. I Aaret 1674 havde Ceremonimesteren indgivet en Supplication til Kongen, hvori han beklagede, at paa hans Gods fast alle Vornede af tidligere Eiere ere bortsolgte, saa at han derover har og daglig faar mange øde Gaarde, ja endog lider stor Mangel paa Soldater til Kgl. Maj. Tjeneste; han kan næsten ikke faa dem for Penge. Ansøgeren ønskede nu at maatte tage alle saadanne unge Karle og Løsgængere, som ei paa andre Steder haver sat sig og allerede ere bosiddendes, omendskjönt de have Fribreve, og bruge dem ei udi sin

¹⁾ 26. Febr. 1669. Sjæll. Registre.

egen, men udi K. M. Tjeneste for Soldater. Da Sagen foretoges i Statskollegiet, svarede samtlige Tilstedeværende, at ingen Frihedsbreve eximerer nogen Kongens Tjeneste, og at de kan paagribes, hvor de findes, og til Soldater udskrives, hvilket Ceremonimesteren og kan være tilladt, mens ikke at han tager dennem paa en andens Gods¹⁾.

Hermed tror jeg at have givet en tilstrækkelig Forklaring af, hvorledes Ordene eller anden Tjeneste at forrette ere indkomne i Christian V.s Lov, og hvad de særlig have for Øie²⁾.

Jeg skal nu til Slutning kun anføre et Udsagn fra Vornedskabets allersidste Levetid, som fuldt bekræfter den her fremsatte Tydning af Vornedskabets Indhold. I Anledning af den paatænkte Ophævelse af Vornedskabet havde Frederik IV ønsket en Erklæring af en Del kyndige Herremænd, og egentlig den eneste af disse, som bestemt fraaadede, at det ophævedes, var Otto Krabbe. Denne Mand skriver i sit Indlæg blandt andet dette:

•Jeg kan paa ingen Maade begribe eller se Profitten, som skulde komme af Vornede-Friheden, men mere af

¹⁾ Statskollegiets Protokol II. 1674. 2. Nov. Denne Henvisning og et Par andre fra samme Tidsalder har Prof. E. Holms Bog Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, I. Henvisning S. 29 givet mig Leilighed til at finde.

²⁾ Hensynet til at Værnepligten skulde efterkommes har aabenbart oftere tilskyndet Regeringen til at tillade streng Forfølgning af Vornede. Den 24. August 1670 fik Fru Helle Rosenkrantz aabent Brev om, at da hun havde klaget over at hendes vornede Bøndersønner skulle have begivet sig fra hendes Gods og deres rette Fødested, saa at der skal være Mangel paa hendes Gods af unge Mandkjen, naar Udskrivningen sker, maa hun lade dem op-søge, antage og paagribe, være sig paa hvad Sted de boendes er eller kan findes, enten i Kjøbstæderne eller paa Landet: men hvis de paagrebne derefter have noget at paaskade, skulde de udføre det ved Lands Lov og Ret. Geh. Arkivet. Sjæll. Registre.

Vornede-Ret, derved at faa sit Gods besat, hvilket med det før værende meget øde og forarmet Gods kan bevises, endog paa Kongens eget Gods. En Øconomus maa være ond eller god, saa kan han ikke poussere sin Vorned Ret videre, end Loven tillader, nemlig at faa dennem til sine Gaarders og Boligers Besætning, hvorved dennem ei sker Uret. Muligt det kan være sagt, at en heller anden sælger dennem til Andre imod Loven, hvilket om jeg havde sagt det, vilde falde mig tungt at bevise, særdeles om Saadant skulde være sket imod Vornedens egen Villie¹⁾.

I det Foregaaende er alt sagt, at naar den Vornede én Gang havde overtaget en Gaard, var han berettiget til at blive i denne, og han kunde ikke af Herskabet senere forsættes til en anden Gaard eller endog en øde Grund. Det maatte simpelthen følge af den ved Frederik I.s Forordning af 1523 givne Bestemmelse, at saalænge Fæsteren

¹⁾ Hvad de juridiske Forfattere fra det 17de Aarhundrede angaar, da siger Arent Berntsen II. 148, at ikke nogen Bondesøn nogen Tid er mægtig fra den Husbunds Stavn, paa hvis Gaard eller Gods han er født, og paa en andens at bortflytte, nedsætte eller sig Gaard fæste, men er forpligtet paa det Herskabs Gods, han paafødes, sig at nedsætte og under Tiden en øde eller forsidet Gaard at antage sig maa lade tilnøde, og Osterssøn Weylle, at Vornede skulde være, tjene og bo, hvor deres Husbonde vil have dennem og ikke uden hans Villie eller Vidskab maa flytte af hans Gods; haver ogsaa Husbonden Magt at frigive eller bytte dem bort eller dennem deres Frihed sælge De er ganske ufri og som Trælle og Slave at regne, de kan og tvinges imod deres Villie at bygge og besidde hvilken øde Sted og Plads, som Husbonden dennem forelægger. — De to Forfatteres Forklaring kan ikke siges at pege paa en Beføielse, som gaar ud over, hvad der ovenfor er udviklet. Deres bestemte Fordømmelse af hint Institut har indgivet dem stærke Udtryk, hvilke endog tildels ere urigtige, f. Ex. naar de Vornede kaldes Trælle og Slaver.

overholdt Kontrakten og ydede i Afgift og Arbeide, hvad der fordredes, kunde han ikke fæstes af sin Gaard.

Herimod kan ikke anføres, at en eller anden Husbond en enkelt Gang har begaaet en Uret. Osterssøn Weylle siger saaledes, at «somme Husbonder kunde og være saa sindede, at om de befinde en fattig Mand, som først haver opbyggt en øde Gaard og kan der nogenledes nære sig eller og kan synes at have noget lidet i Forraad og han i det ringeste kunde forsee sig, strax kunne kaste ham ud og føre hannem paa et andet øde Sted og endelige tvinge hannem til den i lige Maader at opbygge, indtil han bliver slet forarmede og med Hustru og Børn geraader i største Elendighed.» Osterssøn, der i det Hele bruger skarpe Udtryk angaaende Vornedskabet, peger her kun paa Misgreb, som stundom begaas, men han vil næppe paa-staa, at en Husbond, der bar sig saaledes ad, skulde finde Beskyttelse hos Domstolene. I Danske Lov 3—14—1 siges det vel, at Vorneden «er pligtig til at antage Huus eller Gaard, som hans Husbond hannem paa sit eget forre-legger,» men foruden at Ordene naturligst forstaas om den, som ikke allerede er bosat, taler den lige derpaa følgende Passus «og hvis han det ikke gjør, da maa Husbonden dele hannem til Stavns» bestemt for, at her kun er tænkt paa den, som ikke bor paa Husbondens Grund. Dernæst gjælder ogsaa for Vornede den almindelige Regel i D. L. 3—13—1, at Ingen skal udvises af sin Gaard, som han haver fæst af sin Husbond, saa længe han holder den ved Hævd og Bygning osv. Men i dette Punkt som ved saa mange andre Sider af Fæsteforholdet laa Faren for Bonden deri, at det i meget kom an paa et Skjøn, om Bonden virkelig holdt sin Gaard ved Hævd og opfyldte de andre Forpligtelser, som paahvilede ham, eller om Husbonden kunde

paastaa, at Forsemmelse forelaa. Naar nu Frederik IV i Forordningen om Vornedskabets Ophævelse af 21. Febr. 1702, III. § 1 for de Vornedes Vedkommende, der, som fødte før hans Regerings Tiltrædelse, endnu vare stavnsbundne, har »modereret Vorned-Rettigheden» blandt flere Poster ogsaa i denne, at Husbonden ikke maa mod deres Villie »tage eller sætte dem fra Gaardene, ei heller tvinge og sætte dem til øde, ubebygte Gaarde eller Grunde», naar de holde Gaardene vedlige, da er det slet ikke nødvendigt at tænke her paa en af Kongen indført ny Regel, tilmed da Forordningen giver i det Hele detaillerede Regler om de Overtrædelser, som kunne begaaes mod Vornede, og om Tilsynet med at saadant ikke sker. Allerede Udtalelsen i Osterssens Glossarium maatte give Anledning til, at ogsaa denne Art Misbrug omtaltes i Forordningen.

For denne Forstaaelse taler desuden Regeringens Udkast til denne Forordning. Det nævnes her, »hvorledes en Del Proprietarier i en og anden Tilfælde skal misbruge deres Vornede Rettighed, som dennem i Loven allernaadigst er bevilget», og blandt disse Misbrug er ogsaa denne, »at en Bonde, naar han allerede har beboet en Gaard med Hustru og Børn paa hans Husbonds Gods i mange Aar og Gaarden vel underholden, saa og hans Skatter og Landgilde rigtig betalt, skal da imod hans Villie derfra tages og tvinges til en øde og ubebygget eller ruineret Platz, Huus eller Gaard». Denne Misbrug holde vi for »uchristelig¹⁾ og ganske ubillig og ikke Loven gemæs, hvorfor vi den hermed ganske vil have afskaffet».

¹⁾ Kommissionen havde indstillet »om ikke det Ord uchristelig maatte forandres og i Steden derfor sættes utilbørlig», hvorpaa Kongen ogsaa gaar ind ved at forandre Udtrykkene.

Den Pligt, som der i Følge det foregaaende paahvilede den vornede Bonde, havde imidlertid i alt Fald under enkelte Perioder modtaget en sørgelig Udvidelse. Herremanden tillagde sig en Beføielse til at overlade sin Ret over en Bonde til et andet Herskab; man solgte eller bortgav Bønderne. Naar denne Brug har indsneget sig, vides ikke, men vi se den i Flor i det 15de Aarhundredes Slutning, det vil sige netop paa en Tid, da der var Kapløb om at faa de ædeliggende Jorder besatte, og da Adelen havde med Iver taget fat paa Opdyrkningen af sine Godser. Imidlertid synes den da ikke at have været gammel; i alt Fald faar man snarest af Christian II.s Ord Indtryk af, at det var en nyere Sædvane; jeg véd ikke, om den kan forfølges længere tilbage end Kong Hanses Tid¹⁾. Naar det nu imidlertid siges, at den Vornede kunde sælges, maa man atter huske paa det væsentlige Baand, som Øiemedet med Vornedskabet lagde paa en saadan Afhændelse. Det er klart, at Ingen kunde overlade en Fæster af en Gaard til en Anden, saa længe han fyldestgjorde Fæsteforpligtelsen; her var kun Tale om en Overdragelse af den ledige Bonde, som ikke allerede var bosat. Noget Exempel paa, at en Fæster forjages fra sin Gaard eller sit Hus for at kastes over paa et andet Gods, kan sikkert ikke paavises, og dette var jo ogsaa simpelthen en Følge af, at Husbonden ikke kunde sætte den i øvrigt

¹⁾ Den Klausul, at man ikke skal sælge Bønderne af Godset, findes i et Brev af 1492, Knudsen, Strøherred S. 108. Fremdeles fra Christian II.s Tid Suhms Samlinger II. 1. 106, 125, 166, 170, 179. Efter Ordlyden staar her dog ikke andet end at de Vornedes Tal ikke maa formindskes paa Lenet uden Kongens Samtykke. «Salget» kan godt tænkes sket til Bonden selv, eller det kan være, at han selv har ønsket sig afstaaet til en anden Husbond. Lensbrevene bevise derfor i Grunden slet ikke, at Bønder solgtes mod deres Villie.

pligttopfyldende Fæster ud af Gaarden. Der er i samtlige Overdragelsesbreve vistnok Intet, som antyder, at den Bonde, som overlades, ikke skulde være en ung Bondekarl eller en ubosat Bondesøn.

Dette var aabenbart den mest forargelige Side af Vornedskabet, at Bonden saaledes var Gjenstand for Handel og kunde overlades, uden at nogen Gaard eller Jord samtidig overdroges. Det er mod denne Side af Vornedskabet, at Christian II vender sig ved sit Paabud om, at «slig ond, uchristelig Sædvane, som hertil i Sjælland, Falster, Laaland og Møen været haver med stakkels Bønder og christne Mennesker at sælge og bortgive ligesom andre uskjellige Kreatur ei skal her efter denne Dag saa ydermere ske» (Geistl. Lov c. 111)¹⁾, og det er en lignende Regel, som Frederik I havde paatænkt at indføre (jfr. det Følgende).

Salg af Vornede vedblev dog længe efter, om det end kan antages, at det efter Haanden blev noget sjældnere²⁾. Paa denne Side af Vornedskabet var det, at Danske Lov

¹⁾ I Christian II.s Opraab til Skaaningerne 1525 hedder det, at i Sjælland ofte en fattig Bonde eller hans Barn er bleven solgt for en Hund (Allen, Nord. Rigers Hist. V. 21). At en Husbond, som skænkede en anden Husbond en Bonde — hvad der jo ofte ses —, kunde til Tak faa en Hund forærende, er ikke usandsynligt; men en ligefrem Udveksling af Hund imod Bonde klinger mindre trolig. Jfr. i øvrigt Scr. Rer. Svec. III. 1. 52.

²⁾ Temmelig brutalt lyder et af Niels Parsberg til Selleberggaard udstedt Skøde af 1673 paa en Gaard med al sin Grund og Eien- dom inden og uden Markeskæl, «item vornede Sønner och dets rettighed af føde och uføde» og fremdeles paa «en mine vornede», som var født andetsteds paa hans Gods, «och di macht haffue bemelte Jep Rasmussen med sit goetz och formuffue at indfløtte paa deres grund och stauhn, hvor de self lyster, och dennem sig bemelte Jep Rasmussen med hans goetz och formuffue saa nøyagtig at giøre, som de best ved och kand». Danske Samlinger VI. 375.

3—14—9 omsider gjorde Ende ved at forbyde ethvert Salg af Vornede.

Ved at fortolke de forskjellige Bestemmelser og Breve om Salg af Bønder ere alle tidligere Forfattere som ogsaa jeg selv gaaet ud fra, at den Vornede ikke har givet sit Samtykke til dette Salg. Nu maa man imidlertid huske paa, at der ikke var mindste Grund til i Brevet at omtale den Vornedes Samtykke, eftersom hans Tilladelse var anset overflødig, og dog kunde Overdragelsen meget vel være sket paa hans Anmodning. Mon i Virkeligheden ikke dette Salg i mangfoldige Tilfælde er foregaaet efter den Vornedes Ønske? Hvorfor skulde en Stavnsbunden, som har Udsigt til at faa en Gaard paa et andet Gods, ikke ønske at blive overført af sin Husbond til dette Gods, og hvorfor skulde han ikke tidt have andraget derom? Man er saa tilbøielig til altid at fortolke i Disfavør af Herremanden, og dog kan man være overbevist om, at Salg af Bønder imod deres Villie i hvert Fald efter Bevægelsen paa Christian II.s Tid havde faaet et vist Mærke af at være inhuman, selv om Lovgivningen ikke lagde Hindringer i Veien derfor. Antallet af dem, som kunde sælge, var i Tidens Løb ogsaa blevet betydelig forringet derved, at Kirkens Gods i stort Maal var bleven Kronens og da det ikke var bleven Lensmændene tilladt at sælge Bønderne, hvilket stadig forbydes dem i Lensbrevene. —

Stavnsbaandet kom for saa vidt til at strække sig ud over den Vornedes Gods og Formue, som han var forpligtet til at medtage til den Gaard, han skulde overtage, hele sin Formue, saaledes som det ses af flere Processer, samt af Christian V.s Danske Lov 3—14—1: dele ham til Stavns med al hans Formue.

Vi skulle nu tage i Betragtning, hvad jeg ovenfor

har kaldet den negative Side af Vornedpligten, nemlig at Bonden var forpligtet til at blive paa sin Husbonds Grund. Det er ganske sikkert en Feiltagelse, naar man tror, at den Vornede sædvanligt efterkom denne Forpligtelse; tværtimod saa man i Praxis igjennem Fingre med, at Bonden forlod Godset eller tjente andensteds, naar da ikke en vitterlig Forstikkelse forelaa. Hvis virkelig en Tvang til at blive paa Stedet var bleven gennemført paa ubøielig Maade, vilde man ikke i vore Tingbøger og i Aktstykker træffe saa stort et Tal af Processer, hvorved Vornede kaldtes tilbage til deres Fødested; det vilde ikke have været Tilfældet, at Husbonder stundom vare nødte til at dele vornede Bønder i Halvhundredevis til Stavns. Ikke heller vilde vi da have hørt, saaledes som nu idelig er Tilfældet, om Vornede, der vare optagne i Kjøbstæderne. Desuden kunde det jo meget vel være, at vedkommende Husbonde havde alt sit Gods besat og Arbejdskraft nok; i saa Fald vilde en Tilbageholden af de Stavnspligtige jo maaske kun skabe arbejdsløse eller Tiggere paa Godset. Dette maatte i alt Fald let blive Tilfældet, hvor den Grund, som Bonden var stavnsbunden til, kun var en enkelt, mindre Gaard, ikke noget Gods eller Len.

Bonden tiltog sig altsaa stiltiende en Ret til at opholde sig andensteds, eller han fik en saadan Ret af sin Husbond. Stundom maatte han da til Gjengjæld udstede en Revers om at ville vende tilbage¹⁾, endnu oftere var det Brug, at han til Tak for denne Tilladelse og for at betegne, hvem der var hans rette Husbond, svarede Hold eller Husbondhold (hvorom nærmere er talt foran S. 351).

Naturligvis maatte det have stor Betydning, om det

¹⁾ Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

Omraade, til hvilket den Vornede bandtes, var stort eller lille. Her gjaldt det nu sikkert som Regel, at man ikke var bunden til selve den Grund, det Hus eller den Gaard, hvor man var født, men derimod til sin Husbonds Eiendom eller Gods¹⁾, saa langt og saa vidt dette strakte sig²⁾. Hvad Kronens Bønder angik, da var Lenet det Omraade, indenfor hvilket Bonden var forpligtet til at forblive eller fæste Bo. Lensmanden var jo hans Husbønd og havde Kontrol med, hvilke Bønder der boede paa Godset; han havde at oppebære Indtægterne af Godset og var interesseret i, at det var besat; det vilde maaske bringe ham de største Tab, om andre Lensmænd skulde have Ret til at tage hans Bønder fra ham³⁾. —

Følgerne af, at en Vorned unddrog sig Forpligtelsen til at overtage en Gaard, var, at han tiltaltes ved Herredstinget for Rømning og at han dømtes til at have sin Mandhelg forbrudt⁴⁾. Herved var han

¹⁾ E. F. J. Mantel, Pand. jur. Mecklenb. II. § 120 bemærker, quod nostri homines proprii non possunt accurate appellari glebæ adscriptitii, quia adscripti sunt toto prædio, jfr. Böhlau i Zeitschr. f. Rechtsgeschichte X. 417.

²⁾ Arent Berntsen I. 44: tilbunden den Sted eller det Herskab, paa hvis Gods de ere fødte; II. 148: Gaard eller Gods.

³⁾ 1538 bevilger Christian III, at Hans Nielsen udi Fiskerhoved, der er født paa Kronens paa Løkkinde Gods og nu deles til en øde Stavn, maa være fri for samme Dele, da han bor paa Kronens til Tryggevalde, dog at han her efter skal bygge og bo, hvor Kongl. Maj. vil ham have. Danske Magazin 3. R. VI. 158. — Christian IV tillader den 11. Novbr. 1596, at en Bønde, født paa Kronens Stavn i Roeskildegaaards Len, som for nogen Tid siden har fæstet en Gaard i Svenstrups Gaards Len, maa i to Aar være fri for Tiltale for Fødestavn, efterdi han igjen har besat sig paa Kronens Gods og tilmed betalt en stor Indfæstning; efter de to Aars Forløb skal han dog sig der udinden forholde efter Landsens vedtagne Ret og Sædvane. Sjæll. Registre. — Brev 12. Juli 1665, 31. Dec. 1671. Sjæll. Reg.

⁴⁾ Allen IV. 1. 52. — Danske Samlinger 877 Nr. 10, Thybjerg Her-

bleven retløs i dette Herred; han kunde fornærmes paa Æren og blive slaaret og saaret af den, som havde Dom over ham; han kunde ikke føre nogen Sag frem paa Tinge eller deltage i nogen Retssag. Den Vornede kunde nu unddrage sig Forfølgelsen ved at flygte udenfor Herredet, og Herskabet maatte derfor gaa videre og lade ham tiltale ved Landsting, hvor Dommen da kom til at lyde paa Fredløshed¹⁾ med alle en saadan Doms Retsvirkninger, hvad Person og Gods angaar.

I disse haarde Regler gjorde Christian IV en prisværdig Forandring, idet han 1620 lod udgaa følgende Befaling til Landsdommerne over alt Riget:

Vider, eftersom vi naadigst komme udi Forfaring, mange tidt og ofte at forfølges paa deres Fred, og endog de deres Bøder for Retten tilbiuder, skal de dog alligevel des uanset fredløs dømmes, da bede vi Dig og ville, at Du dermed saaledes herefter forholder, at ingen, som deres Bøder lovligten frembyder og paa Tinget tilstede haver, bliver fredløs gjort, saa og flittig Agt og Opsyn

red, 1516: N. N. lod tage Mandhelg af en Mand, som barnfødt er i H. paa Torben Oxes Gods og af er rømt imod hans Minde.. — Forlig paa et Skifte 1568: Item lovede Peder Laurissen at give Christoffer Gjes Fuldmægtig $\frac{1}{2}$ Pund Havre for samme sin Søstersøn, fordi saa han var delt mandhelleløs for Fødsel. Item lovede for^{re} P. L. at give 1 Tønde Havre til Gunderslevholm hvert Aar, at Drengen fandtes udi Gunderslev Sogn eller udi Herred, som han er i født, og naar for^{re} Dreng ikke fandtes udi Sognen eller Herredet, da skulde for^{re} P. Laurissen være kvit for samme Tønde Havre ud [at] give, fordi saa Drengen duer selv Intet. Kgl. Bibl. Danske Adels Breve Pakke 34. Nr. 14.

- ¹⁾ Danske Samlinger 877 Nr. 21, Landstingsdom 1579: Christoffer Gøie til Gunderslevholm lod mæle Freden udaf Jens Jørgensen, barnfødt i Regenstrup, . . . for han ikke vil besøge sin Fødested og kjende sin rette Husbonde. Da J. J. er tilforn for samme Sag mandhelleløs gjort til Flakkebjergherreds Ting . . . og han ikke i Dag mødte, blev han her i Dag fredløs gjort.

haver, for hvad Sager nogen vorder fredløs gjort, ei tilstedendes nogen for ringe Aarsager Skyld, som ikke udi Loven eller Recessen om formeldes, eftersom hid indtil sket er, at miste sin Fred. (Udi Landsdommeres i Sjællands og Laalands Brev blev indført:) Ikke heller ville vi, at nogen vornede Bønder Sønner derfor skal blive fredløs kjendt, at de sig paa andre deres Stavn end dér, som de født ere, oppeholder, men alene tildømmes at være den rette deres Hjemmel, som dennem tiltale lader, følgagtige, hvor de findes eller betrædes kunde¹⁾.

Efter at vi saaledes næiere have betragtet, hvori Vornedret bestaar, skal endnu kun omhandles, hvad det er, som skaber Stillingen som Vorned, og hvorledes Vornedpligten ophører.

Det er kun Fødsel, som skaber Vornede. Bondens personlige eller økonomiske Stilling er i øvrigt ligegyldig. Derfor hedder det stadig Bøndersønner²⁾, derfor tiltaler man nogen til sit Fødested. I det 17de Aarhundrede finder man stundom Udtrykket «at være døbt til en Gaard»³⁾, hvilket vist stod i Forbindelse med Paabudet om, at Præsterne skulde næie paase og optegne, hvilke vornede Bøndersønner der fødtes i deres Sogn. En Selveier kan aabenbart være Vorned selv paa Tider og Steder, da Kongen ikke gjorde Krav paa ham som stavnsbunden (se oven-

¹⁾ Brev 21. Marts 1620. Sjæll. Tegnelser, Fol. 504. Osterssøn Weylle (1652) S. 846 omtaler denne Forordning af Christian IV som gaaende ud paa, at man maa hænde Dom over Bonden, hvorefter han maa tages og bortføres. — Jfr. Kr. Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie I. 264 f.

²⁾ Arent Berntsen I. 44: tilbundne den Stød eller det Herakab, paa hvis Gods de ere fødte; 45: Vornede Søn (det er en saadan en, som paa hans Gods er fød) 53, 54. II. 148.

³⁾ 1631: Bondesønnen . . . skal tilbage til den Gaard, som han er døbt til. Matzen, Universitetets Retshistorie II. 295.

for S. 374). Er han saaledes en Fæsters Søn, bliver han Vorned til Fæsterens Husbond, og dette Vornedskab falder ikke bort, selv om han senere arver eller køber en Selveiergaard. Omvendt kan en Fæster jo meget vel være fri for Vornedskab, f. Ex. hvis det er en Jyde¹⁾ eller en Købstadmand, som overtager en sjællandsk Fæstegaard; men gifter han sig og hans Hustru føder ham Børn i Gaarden, da blive de bundne til deres Fødested²⁾. Fremdeles kunne en Fæsters Børn meget vel være vornedfri, forsaavidt de nemlig ere fødte paa fri Grund, forinden deres Fader overtog Gaarden.

Hvad Vornedpligtens Ophør angaar, følger det af sig selv, at den vornede Fæster ikke kunde opsiges sit Fæste og drage bort; det udtales da ogsaa udtrykkelig af Ostersen Weylle (Artikel Landbo) og i Forordning af 28. Januar 1682 § 17³⁾.

Vornedpligten kunde ophøre enten med Husbondens Villie eller mod den. Den opløstes saaledes, naar Husbonden frigav sin Vorned eller solgte ham Friheden. Som

¹⁾ Otto Krabbe skriver i Brev af 23. Dec. 1701, at Jyder ikke gjerne fæste hos sjællandske Proprietarier, selv om der tilsiges Børnene Frihed for Stavnbaand, fordi der er saa meget Hoveri: -hvorfore Jyder ikke gjerne fæster dér, enten deres Børn blive fri for Vorned Pligt heller ikke, thi selv ere de fri-. Geh. Ark. Danske Saml. 877.

²⁾ Dette følger af Sagens Natur, men ses desuden af forskellige Forordninger fra det 17de Aarhundrede; se f. Ex. Forordningen af 10de August 1695 § 4 om Sønner af frie Bondekarle, som fæste Gaard paa Ryttergodset, og nedenfor.

³⁾ Naar derfor C. Christensen, Agrarhistoriske Studier I. S. 217 skriver: -havde en Mand taget mod Gaard og var Landbo, kunde han ikke længer deles til Stavns, men baade efter Christian III.s Reces og senere efter Christian V.s Lov kunde han opsiges sit Fæste og flytte, hvorhen han vilde-, maa det sikkert blive en Gaade, hvori da Vornedskab bestod.

bekjendt var det ikke usædvanligt, at Bøndersønnerne paa denne Maade frigjordes, og Vornedes Frikjøb var en staaende Sum blandt Godsindtægter. Men naturligvis maatte en god Økonom passe paa, at han ved Frikjøb af Bønder ikke blottede sit Gods. For at tage et Exempel se vi, at Universitetet 1628 erklærer, da Bøndersønner ville kjøbe sig fri, at det ikke kan bevilges, efterdi der findes ledige Gaarde, medens det 1631 bevilger, at en Bonde, som tilbyder 80 Rdl. in specie for sin Frihed, maa faa denne, dog imod at Pengene anlægges paa øde Gaarde at bringes paa Fode¹⁾. Efter at Professorernes Ret til at frigive Vornede var bortfalden ved D. L. 3—14—10, skete Frigivelse kun ved kongelig Bevilling, ved hvilken det i Reglen bestemtes at Bonden skulde give et Beløb til Opbyggelse eller Forsyning af øde Gaarde²⁾, og denne rimelige og kloge Praxis følger i det Hele Regeringen ved sine Frigivelser³⁾.

Priserne for en Bonde vare meget forskellige og varierede naturligvis efter, om det var en fattig Bondesøn eller en rig Bonde med stor Driftskapital, og eftersom Frikjøbet fandt Sted paa Tider, da der var stor Trang til Arbeidskraft eller maaske rigeligt Tilbud af saadan⁴⁾.

¹⁾ Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

²⁾ Matzen, l. c. 297.

³⁾ Brev 29. Marts 1701: Kongen giver Peder Sørensen, barnfødt paa Københavns Amt, fri for at deles til Stavns, dog at han giver 60 Slettedaler til en øde Gaards Opbyggelse her paa Amtet, saafremt han denne Bevilling agter at nyde. — 16. April, ligelydende Brev, 10 Rigsdaler til en øde Gaards Opbyggelse udi Gladsaxe By. — 10. Juni, 20 Rdlr. — 1. Okt., efter Amtmandens billig Sigelse Noget til Hjælp osv. — 28. Jan. 1702. Sjællandske Registre.

⁴⁾ Nogen Normalpris lader sig derfor ingenlunde angive, end ikke paa et enkelt givet Tidspunkt. 1563 frikjøbte sig med Kongens Tilladelse en stor Del Personer, fødte paa Kronens Gods i Laa-

Men Bondesønnen kunde ogsaa erhverve sig Frihed ved en Art Præskription. Naar en Bonde i nogen Tid havde været bosiddende i en Kjøbstad og saaledes bestemt sig for en anden Livsgjerning, syntes det en Ubillighed, at han skulde søges til Stavnen, og derfor træffe vi forskellige Regler om, at denne Forpligtelse under visse Betingelser skulde ophøre. Dog udkom der aldrig nogen almindelig Bestemmelse herom.

Med Hensyn til Selveierbønder have vi allerede omtalt den af Kong Christian I givne Bestemmelse om, at ingen Borger i Aarhus skulde deles nogensteds til Bondes gods paa Landet, naar han svarede Kronen fuldt i denne By. Og for Kjøbstæderne indenfor det sjællandske Lovomraade finde vi, at der jævnlig er tildelt Fritagelser. Saaledes standser Kong Hans Forfølgelser mod Borgere i Kjøbenhavn, indtil hans Naade kan faa overveiet med sit Raad, hvorledes der skal holdes med dem, som ikke vare fødte dér¹⁾. 1504 tillod Kongen, at de, som boede i Kjøbstæder og havde ladet sig bruge i Krig for Bøsse og Pil mod Rigens Fjender, ikke skulde kunne deles til Stavns²⁾. Roeskilde gaves der 1518 et Privilegium paa, at de, som havde været Borgere i tre Aar, ikke skulde deles til Stavns³⁾, og samme Aar fik Malmø Ret til at beholde dem, som

land, nemlig 13 Bønder — hvoraf 2 for 34 Daler, 2 for 20 Daler, 4 for 16, 2 for 14, 1 for 12 og 2 for 10 Daler — gennemsnitlig for 16 Daler; fremdeles i Nakskov 24 Personer, hvoraf nogle Borgere for 20—30 Daler, en Del Fiskere for 4—12 Daler, nogle Baadsmænd for 6 Daler. Geh. Ark. Danske Samlinger 877. — Ved Frdg. 21. Febr. 1702 fastaløges, at Prisen ei skulde overgaa 30—50 Rd. i det Høieste.

¹⁾ Kjøbenhavns Diplomatarium I. 252 (1501). O. Nielsen, Kjøbenhavn i Middelalderen 295.

²⁾ Huitfeldt 1053.

³⁾ Suhms Samlinger II. 1. 169.

havde været Borgere i 3 Aar og vare fødte paa Herremænds Gods¹⁾. Af Christian III erholdt Nakskov 1539 Ret til at beholde alle dem, som da vare Borgere, medens Byen derefter ikke maatte indtage nogen, som ikke var fri²⁾. Endelig 1542 kom det til en almindelig Bestemmelse om, at de, som havde boet uden Kære i tre Aar i en Kjøbstad, ikke skulde kunne søges tilbage, men at man efter den Dag ingen Vorned maatte indtage, som ikke var kommen fra sit Herskab med dettes Minde³⁾.

I Følge D. L. 3—14—13 blev en Bonde fri for Vornedskab, naar han havde nedsat sig i en Kjøbstad og dér boet utiltalt paa ti Aars Tid og var enten en god Handels-, Haandværks- eller Søfarendes Mand⁴⁾. Ligeledes giver D. L. i Art. 14 Frihed for den Bonde, som i 20 Aar har været bosat utiltalt uden for sin Husbonds Grund.

Som en særegen Begrænsning i Vornedpligten kan mærkes, at Bøndersønner, fødte paa Feie og Femø, ikke maatte trænges til at flytte derfra, men naar de vilde flytte, skulde de bo i Nykjøbing Len⁵⁾.

¹⁾ Suhms nye Samlinger II. 3. 142.

²⁾ Danske Magazin 3. Række VI. 231. Om Stege se foran S. 378.

³⁾ Danske Magazin 3. Række VI. 350, jfr. 355. Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark 424 siger, at Vornedskabet ved denne Bestemmelse strammedes i de Provindser, hvor det bestod, men som det ses, var det dog ogsaa Ret i tidligere Tider. — Borgermestre og Raad i Kjøbenhavn faa 24. Juni 1623 et kgl. Brev om at, da mange vore Bøndersønner af Roeskilde Len sig i Kbhvn. opholde, at derover nogle Gaarde paa Lenet staa ledige, skulde de lade Lensmanden være saa mange Bøndersønner følgagtige, som han er begjærende. Geh. Ark. Sjæll. Tegn.

⁴⁾ I Lovkommissionen var der Forslag om at gjøre Præskriptionsfristen langt kortere.

⁵⁾ Kongebrev af 11. August 1557. Ryge, Peder Oxe 100.

10. Dommen over Vornedskabet. Forsøg paa at begrænse eller hæve det.

Naar Dommen skal fældes over et Institut som Vornedskabet, gjælder det om at blive alle de forskjellige Sider vaer, i hvilke det virkede.

Vi se da foreløbig bort fra det Øiemed, hvori det var indført, og holde os til den Indflydelse, det havde paa Bøndernes Frihed og deres egen Følelse af Frihed. Det kan da ikke nægtes, at det er et haardt Baand for en Mand at vide, at han fra Fødslen af er bestemt til at skulle henleve sit Liv paa en bestemt Gaard, et enkelt Len eller en enkelt Mands Gods. Nogen stærk Drift eller Trang til at arbeide sig i Veiret eller en Lyst til at prøve Nyt vil ikke let vaagne. Men end mere nedtrykkende maa det være, naar man véd, at man som en villieløs Gjenstand kan flyttes andensteds hen og skal fæste Bo hos det Herskab, til hvilket Husbonden maatte overlade sin Ret for Penge.

Indirekte giver dernæst en saadan Ret Adgang til at indgribe i Bondens Familieforhold, som kan føre til sørgelige Resultater. Saaledes kunde det — som Allen nævner — meget vel ske, at en Mand, der var stavnsbunden til et bestemt Gods, men havde bosat sig paa et andet og dér havde indgaaet Ægteskab og faaet Sønner, senere blev kaldt tilbage til sin Stavn, medens Sønnerne utvivlsomt, saa saare de vare voxne, maatte følge Stavnen paa det andet Gods¹⁾.

Betragtes Vornedskabet fra rent økonomisk Standpunkt, vil vel den sædvanlige Dom i Nutiden lyde paa, at

¹⁾ Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 1. 53.

Intet kunde være urimeligere end at antage, at man ved en Tvangsregel som denne snarere skulde faa Landets Jorder dyrkede, ligesom ogsaa, at de Mænd skulde blive gode Agerdyrkere, der paa denne Maade holdtes til Jorden. Imidlertid er der dog noget eget i saaledes helt at fordømme et Institut, som har været taalt igjennem Aarhundreder, og mod hvis Ubetimelighed og Uheldighed der er blevet reist Klager i Løbet af et Par Hundrede Aar, uden at man dog formaaede at afkræfte Tanken om dets Nytte og Nødvendighed. Det er ogsaa værdt at lægge Mærke til, hvorledes det, kort efter at det er ophævet, afløses af et endnu haardere Baand paa Bondens Frihed.

I hvert Fald bør man huske paa, at de forskellige Sætninger, hvoraf det oprindelig er opstaaet, ganske sikkert ikke vare ubetimelige, og at man ikke kan tvivle om den gode Hensigt, hvori de gaves. Thi saa meget haaber jeg i alt Fald vil være fremgaaet af det foran Udviklede, at det ikke gaar an simpelthen at opfatte Vornedskabet som en af Landets Mægtige i egennyttigt Øiemed tilranet Ret; det er fremvoxet gradvis af flere forskellige Forhold, og dets Hensigt har hovedsagelig været at faa Landet bygget. Derfor betones det, at det sker for at ophjælpe Landet, derfor kommer Vornedskabet til at dreie sig om Bebyggelsen af den øde Jord, derfor omfatter Forpligtelsen til at blive ved Jorden i Begyndelsen i lige saa høi Grad Selveierne, og derfor se vi, at det danske Vornedskab i Mod-sætning til den i andre Lande ved Livegenskabet gennemførte Underkuelse ikke kommer til at omfatte Kvinderne. Af denne Grund er det, at hele Vornedpligten har et saa stærkt begrænset Indhold, saaledes som det i det Foregaaende er paavist. Man maa være stærkt forvisset om egen Klogskab og se dybt ned paa de svundne Aarhun-

dreders Statsvisdom, naar man kan antage, at den Tvang, som man i alle Lande lagde paa Landbefolkningen for at holde den til at dyrke Jorden, skulde helt savne Grund i en virkelig Landefare.

Ogsaa paa en anden Maade skulde man i øvrigt vel betænke Forskjellen mellem Nutiden og Middelalderen. Enhver Borger og Undersaat i Nutiden hænder der Følgende. Naar vi fødes, bliver vor Fødsel antegnet i Kirkebogen, som ligeledes angiver, naar vi døbes; med vor Skolegang fører Øvrigheden Kontrol i sine Lister, i Lægdsrullen indskrives vi for Krigstjenestens Skyld, og til den skulle vi melde os, hver Gang vi flytte. Indtræde vi i Tyendeforhold eller skifte vi Husbond, optegnes det i en Bog. Hvert Aar maa vi mindst én Gang opgive for Politiet Alder, Stilling og Bopæl; underkaste vi os Prøver, skriver man det op i andre Bøger, og ved Indretningen af vor Næringsdrift og Indgaaelse af Retshandler er der i mangfoldige Tilfælde forlangt som Betingelse for Gyldigheden dels en Læsning til Tinge, dels en Optegnelse i Protokoller. Af alt dette fandtes Intet som helst i Middelalderen, eller kun lidt; og især fandtes der ingen Protokoller, saa godt som ingen Lister, aldrig i alt Fald til Brug for Almenheden; den ovenfor nævnte Husbondhold-Praxis opstod netop ogsaa for at skabe en vis Kontrol med Befolkningen. Dette medfører da ogsaa følgende Forskjel. Nu omstunder er det saa godt som ikke muligt for en af Statens Borgere at skjule sig lige over for det Offentliges eller lige over for en anden Borgers Krav; til Nød kan man maaske undvige ud over Landets Grænser, endskjønt det moderne Politi- og Kontrolvæsen er saa fortrinlig indrettet, at det kun i sjældne Tilfælde lykkes, — men indenfor Landets Grænser vil man hurtig blive fundet. Med andre

Ord, de Krav, som Staten stiller til os med Hensyn til Ydelse af Skatter, Deltagelse i borgerlige Ombud og Værnepligt, ville være sikrede ved en stadig Kontrol med enhver Mands Opholdssted og Handlinger. Denne Sikkerhed have vi imidlertid kjøbt ved at have en hel Stand af Embedsmænd og Bestillingsmænd, hvortil Middelalderen ikke kjendte Mage.

I Middelalderen var det langt lettere at være hensynsløs i sine Pligter overfor Stat og Samfund. En Øvrighedsperson vilde have Vanskelighed ved at skaffe sig Kundskab om, hvor den Flygtede var dragen hen; Landet var alt for fuldt af Borge, af Kjøbstæder, af Klostre, der kunde skjule Vedkommende, for ei at tale om saadanne naturlige Gjemmesteder som de store og tætte Skove, der gjorde Eftersøgning umulig. Lad os nu tænke os, at der i kritiske Tider, f. Ex. under den sorte Død eller under Borgerkrig eller ved Indfald af Fjender, sker en unaturlig Forrykkelse af Befolkningen og opstaar en Vandreløst, der medfører de allervanskeligste Tilstande for Landets almindelige Økonomi. Det første Skridt vil da være, at man fordrer det almindelig paaset, at Ingen ankommer i en ny Menighed eller indtræder i en ny social Stilling, uden at han har skilt sig med Minde fra den tidligere. Forslaar imidlertid dette ikke, da vil man uvilkaarlig komme til at paabyde, at den store Arbejderklasse, Bønderne, bliver paa deres Plads. Dette i vore Øjne saa voldsomme Skridt forklares ved Regeringens Følelse af en nærliggende Fare, nemlig den at Jorden vil komme til at ligge hen uden Dyrkere og Landet hverken faa Skatter eller det nødvendige Tal af Forsvarere. At Regeringen har opskrevet Tallet paa sine Herremænd og Antallet af Krigere, som enhver af disse skal føre med sig, nytter t. Ex. kun lidet, naar det paa

Grund af, at Jordegodset ligger øde, er umuligt for disse at skaffe Soldater.

Dette skal ingenlunde være et Forsvar for, at man indførte et Vornedskab, men det skal stille for Øie, hvorledes andre Forhold i Statens Ordning førte Tvangen med sig, og hvorledes der var meget, som maatte indrettes paa anden Fod, før endelig Afhjælpning kunde finde Sted. Det er jo ogsaa disse Omstændigheder, der bevirke, at der strax efter at Vornedskabet er ophørt, fremvoxer en ny Art Forpligtelse til at blive ved Fødestavnen. Ikke heller kan det vel bestrides, at der har været Tider, hvor en Tvang paa Bondestandens Vandrelyst har været nyttig; men ganske sikkert burde Stavnsbaandet ikke have udviklet sig til at blive et staaende Institut, og de betydelige Orden, som det medførte, lige som ogsaa Betragtningen af hvorledes de andre Landsdele have kunnet undvære saadan Tvang, burde have ladet Tankerne om dets Aflysning tidligere være virksomme.

Imidlertid er i det Foregaaende ogsaa et andet Hovedpunkt trukket frem, som vel maa huskes, naar Talen er om at fælde Dom over Vornedskabet. Jeg har her hævdet for det Første, at Vornedskabet har et langt mere begrænset Indhold end det, man tidligere har lagt ind deri, og dernæst, at mangfoldige vornede Bønder ingensinde bleve hindrede i at drage bort eller søge Erhverv saaledes som det lystede dem, idet Betingelsen for Husbondens Krav paa dem, nemlig at han havde fæsteledige Gaarde, som han ikke kunde faa besat, slet ikke forelaa; for ei at tale om at Husbonden af mange Grunde, saaledes som i det Følgende skal ses, maaske slet ikke kunde ønske at gjøre sin Ret gjældende eller i hvert Fald fandt sig i at Bøndersønnerne tog Tjeneste andensteds.

Som bekendt ere de tvende borgerlige Forfattere, som i Midten af det 17de Aarhundrede gav en Skildring af Vornedskabet i Danmark, enige om i høi Grad at for-
dømme det. Osterassøn Weylle, der sammenstiller de Vornede med Trælle og Slaver, bemærker dog, at Vorned-
retten kan anvendes med Held: «thi paa de Steder, hvor
saadan Frihed mildelig og ret bruges, kan den ikke nægtes
jo at give Fordel og Bønderne alligevel ved Magt; men
tvært imod, hvor saadan Frihed med Vold og Magt skær-
pes paa det høieste, som paa mange Steder sker, der be-
findes øde Gods og en forarmede Menighed». Arent
Berntsen finder Vornedrettigheden i økonomisk Henseende
lidet heldig. Thi uagtet det for Adelen ganske vist er
«en usædvanlig og fast uhørlig Høihed», «maa eragtes
alligevel og ville en Del holde fore, saadan Herlighed liden
eller ingen Fordeel, men undertiden vel til mere Nachdeel
er Aarsag, synderlig for de Husbonder af haard Streng-
hed samme Høihed lige som vanbruge med stor utaalig Til-
tvingelse, saa vidt deres tilberettigede Høihed yderst kan
taale, hvormed de da ikkun deres eget Gods ses Forargelse,
Vanrøgt, Forsiddelse og endelig Ødeblivelse dennem en
stor Del tilveiebringe».

Netop fordi Vornedskabets Øiemed har været en For-
mindskelse af det ubygte Gods, er det interessant at se,
hvorledes den øde Jord i Følge Arent Berntsen fordeler
sig paa de forskjellige Landsdele. Halland, hvor Vorned-
skabet ikke findes, har saa faa Ødegaarde som noget
blandt de danske Lande, og de andre skaanske Provinser
have selv i de skarpe Egne langs Grænsen kun meget faa
ubesatte Gaarde. Paa Sjælland er der en Del øde Gaarde

¹⁾ II. 149. jfr. I. 46.

og ligesaa paa Laaland, især af Adelens, dog ikke saa mange som i Sjælland. Møen har velbygte og velvedligeholdte Gaarde, og endog de ere Vornede, findes der dog sjælden nogen Ødegaard. Paa Falster findes der aldrig nogen Ødegaard, men der er altid dem, der ville fæste, saa at man ikke behøver at bruge sin Høihed med sine vornede Sønners Fødested. Grunden er blandt andet den, at her er med Undtagelse af noget adeligt Strøgods ingen Herregaarde; det hele Land er Kgl. Majestæt og Kronen underlagt, hvorved Bønderne ikke med saa stor Trældom, Arbeide og mange Reiser at gjøre besværes.

I det vestlige Danmark er der ikke meget Ødegods. Uagtet Fyen saaledes har mange Herregaarde med mange Ugedagstjenere, findes der næsten intet ubesat Gods, og for Jyllands Vedkommende synes Landet at være vel besat ¹⁾).

¹⁾ Arent Berntsen I. 43, 54, 86, 99, 106, 109, 110, 116, 129, 133, 140, 163. Geheimeraad Otto Krabbe skriver den 19. Dec. 1701 i en Erklæring, som senere vil blive omtalt, at saafremt Vornedskabet hæves, vil der sikkert blive meget øde Gods: og tror jeg nok kan bevises med Jyllands øde Gods hos Proprietariær og ellers hvor Hoveri skal forrettes, hvor der skal vel findes 10 Gange mere øde Gods end her i Landet, enddog der forefalder ikke med Jorden nær saa megen Arbeide som her. ei heller med Færdsel og Reiser. Den Provindses Mandkjøn er fri for Vornedret og derfor i mine uforgribelige Tanker ikke vil antage øde eller forarmede Gaarde, uden hver Egnen og Conditionerne ere des bedre osv. Heri maa dog vist den i øvrigt saa kyndige Krabbe tage Feil. Vel kjender jeg ikke Tallet paa de øde Gaarde i Aaret 1701, men efter Durells statistiske Opgivelser fra Midten af det 17de Aarhundrede var de øde Gaardes Tal i Jylland lavere end i Sjælland uanset Landenes Forskjel i Størrelse, og for Møllers og Huses Vedkommende var Tallet næppe større end i Sjælland, jfr. Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier S. IX. I Visen om „Jyden og Sjællandsfaren“ fra første Halvpart af det 17de Aarhundrede hedder det, at hvor tykt Jyderne end komme over til Sjælland, saa at man skulde tro, der var slet Ingen igjen,

Saaledes vil det ses, at i Følge denne Beskrivelse det øde Gods synes særlig at fremherske indenfor det Omraade, hvor Stavnsbaandet gjaldt. Muligt er det, som alt foran sagt, at Forholdene have været de samme to Aarhundreder tidligere, og at Stavnsbaandet netop af den Grund er opstaaet paa disse Øer. Men Sandsynligheden er dog næsten snarere for, at vi her have en Følge af Institutets uheldige Sider, eller at i Tidernes Løb Aarsag og Virkning have skiftet Plads, og at den Retsregel, som skulde føre Godsets Bebyggelse med sig, senere har vendt Odden mod sig selv og skræmmet Dyrkerne bort.

Efter Osterssøn Weylles Ord kunde Vornedskabet ved en fornuftig Anvendelse virke til Held. Der er derfor aabenbart al Anledning til at undersøge, hvorledes man i Tidernes Løb benyttede sin Ret til at holde Bønderne til Godset, og med hvor haarde Baand man bandt dem. Som paavist i det Foregaaende var der stor Afstand mellem Rettens strængeste Indhold og den faktiske Brug, som gjordes af den.

For da at begynde med Kong Hans's Tid har Allen henledet Opmærksomheden paa, hvorledes man endnu i den sidste Del af det femtende Aarhundrede ikke har taget det saa strengt med Fødestavnspligten som senere. Han viser ¹⁾, hvorledes ikke sjælden tvende Godseiere enedes om gjensidigen og for en vis Tid at opgive Fødestavns-tiltale til de Bønder, som vare barnefødte paa ét Gods, men siden vare bosatte paa et andet ²⁾. Saadanne Over-

Varst Du endnu i Jydernes Gild',

Du skulde ikke savne en Mand,

Der staar ikke et Hus øde paa det Land.

Rasmussen og Nyerup, Udvalg af Danske Viser II. 112.

¹⁾ Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 1. 58.

²⁾ Allen, IV. 1. 59. Scriptores IV. 342. Ældste Archivregistraturer III. 372. I Brev af 1504 af Abbeden i Skovkloster findes yder-

enskomster indgik til Ex. Kong Hans 1502 med Roeskilde Bisp, 1504 med Skovkloster (stadfæstet af Christian II 1514), 1506 med Sorø Kloster; 1505 afsluttedes en saadan Kontrakt mellem Skovkloster og Gaunø Kloster; Bispen i Roeskilde sluttede Kontrakter 1513 og 1529 med Esrom Kloster, 1529 med Mogens Gjø, den eneste Adelsmand, som vides at have indladt sig paa en saadan Overenskomst. 1505 tillod Bispen i Roeskilde, at Bønder paa Antvorskovs Gods, fødte paa Stiftens Gods, skulde være fri for Fødested¹⁾.

Vi se altsaa, at Bønderne bo stærkt blandede mellem hinanden, og at man i den foregaaende Periode ikke maa have anvendt sin Vornedret strængt, ligesom man nu ogsaa for Fremtiden giver gjensidig Afkald paa at anvende den. Paa denne Maade har man sikkert ogsaa i den følgende Tid ordnet sit Mellemværende, ja mangen Gang har vistnok Trusel om Repressalier nødsaget et Herskab til at opgive sin Ret over en Bonde. Johan Barnekow tilskriver saaledes Universitetet 1596, at det skulde undlade at tiltale en Bonde, der boede i et ham tilhørende Sted i Faxe, for hans Fødested, da Barnekow ellers vilde forfølge 10—12 af de hælærdes Bønder for deres Fødested²⁾. —

Kong Hans ivrede ofte mod for skarp en Anvendelse

ligere: og alle de Dele eller Delemaal, som nu paa dem reiste eller forfulgt ere, fore de ei ville komme til Stavns igjen ind paa vort Klosters Gods, som de paa barnefødt er, dem mæle vi alle sammen døde og magtløse og ei ville, at de skulle komme eller være dem til Skade eller Forfang i nogle Maade . . . (og med Hensyn til Kongens Bønder paa Kloster Gods) er nogle Dele eller Delemaal paa dennem reist eller forfulgt, da skulle de og aldeles være døde og magtløse etc. Danske Samlinger 877, Nr. 6.

¹⁾ Ældste Archivreg. IV. 262.

²⁾ Rørdam, Universitetets Historie III. 72. — 1628 har Universitetets Rektor opspurgt en Kalkbrænder, som boer paa Kongens

af Tvangen til at søge Fødestedet. Men især traadte Christian II den lidende Bonde til Hjælp.

Christian II ophævede aldeles Vornedskabet; saaledes maa man vist bestemme Indholdet af de Skridt, han foretog. Ganske vist siges det jo i Reglen, at Christian II kun forbød at sælge Bønderne; men i Virkeligheden angreb han Vornedskabet fra saa mange Sider, at det er et Spørgsmaal, om en Rest blev tilbage. For det Første tillader den geistlige Lov c. 111 de Vornede, naar deres Herskab «farer uredelig med dem og gjør dem nogen Ulov eller Uret, da maa de flytte af det Gods, de paasidde, og ind paa Andens Gods», hvor der intet er fastslaaet om, hvorledes denne Ulov skulde konstateres; en vilkaarlig Bortflytten kunde saaledes let finde Sted. Men fremdeles tillader samme Lov c. 127, at Bønder maatte holde deres Børn til hvad Haandværk, de vilde, og da Haandværk jo var en Kjøbstadgjerning, er der næppe Tvivl om, at den gav den vornede Bøndesøn Adgang til at unddrage sig den Pligt at skulle dyrke Jord.

Hvad der imidlertid især maa lede Tanken hen paa, at Christian II helt har ophævet Vornedskabet, er de Virkninger, som hans Love ses at have havt. Kong Frederik I udsteder nemlig kort efter sin Tronbestigelse følgende Brev:

Vi Frederik etc. gjøre alle vitterligt, at for os er beret, at den Tid høibaaren Fyrste Konning Christiern havde gjort og skikket den ny Lov og Ordinancier her i Riget, var der mange Bønder udi Sjælland, som opsagde deres Gaarde til Lage Tid og have deres Herskab deres

Gods og er født paa Universitetets; han spørger, om man ikke skal sætte ham paa en øde Gaard, men det vedtages, at man bør omgaaes caute dermed. Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

Førloff efter forne Ordinantzers Lydelse [betalt] og nu derefter deles og nedes til Stavn af samme deres Herskab, som deres Forlog have optaget. Da efter vort elskelige Danmark Riges Raads Raad, som her nu tilstede er, ville vi ikke tilstede, at saadan Forfølling eller Delemaal skal dennem overgaa, som saa er skilt fra deres Herskab, som fornævnt staar, og deres Forlog givet haver. Dog med saa Skjel, at hver Mand værer sin Husbond horig og lydig og giver hannem, hvis han er hannem pligtig med Rette, forbydende alle, ihvo det helst er eller være kunde, dem her imod dele eller dele lade, platze eller i noget Maade uforrette, indtil saa længe den Sag ydermere kommer for os og vort elskelige Danmark Riges Raad. Givet i vor Kjøbstad Roskildt Mandag næst efter sante Peters Dag ad vincula Aar 1523 under vort Signet¹⁾.

Det fremgaar af dette Brev, at Christian II's Bestemmelse er bleven opfattet, som om den vornede Fæster i det Hele taget kunde opsige sin Gaard²⁾.

Kong Christians Love vare blevne brændte, men Uroen i Sindene var ikke bleven slukket, og Frederik I mødte efter sin Tronbestigelse en saadan Gjæring hos Almuen, at han ikke troede at kunne besværges den paa anden Maade end ved at tilsige Bønderne, at Stavnsbaandet skulde løses. Den 17de September 1523 lod han skrive et Brev saalydende: „Vider, kjære Venner, at vi nu have faaet at vide, hvad vi tilforn ikke havde forstaaet eller faaet nogen

¹⁾ Geh. Ark. Danske Kongers Historie Fasc. 10. Allen, Nord. Rigers Historie IV. 2. 66.

²⁾ Huitfeldt bruger lignende vide Udtryk, hvor han omtaler Indholdet af Christian II's Love: alle Bønder udi Sjælland og Smaalandene skulde være fri for deres Fødested (II. 1182); de Sjællandsfar . . . vare hannem fast tilneget for den Frihed, han dennem for deres Fødested, saavel Kronens som Adelenes Bønder, givet havde (S. 1206).

rigtig Oplysning om, at I sælges og kjøbes [som andre uskjellige Kreaturer]¹⁾ af det Gods, som I ere fødte paa, hvilket i lang Tid haver været Sæd i Sjælland og her i Smaalandene. Dette ville vi herefter ikke tilstøde at maatte ske, indtil vi komme vort elskelige Danmarks Riges Raad til Ords, og da ville vi det saa med dem forhandle, at I skulle blive ved slig Frihed, som vore kjære Under-saatter er udi Nørrejylland, Fyen, Lavind (o: Langeland) og Skaane²⁾.

Medens der nu i den første Passus kun tilsiges en Ophævelse af Retten til at sælge dem, er der i Slutningen antydet en fuldkommen Ophævelse af hele Vornedskabet. Kongen har dog maaske næppe ret indset Forskjellen mellem disse Dele, og mærkeligt er det jo ogsaa — hvad der fremgaar af den foran nævnte Forordning —, at man i Sjælland havde forstaaet Christian II's Lov, som om den ophævede Vornedskabet.

Imidlertid skulde Kongens Svaghed og Vankelmødighed klart aabenbare sig ved dette Forsøg, thi samtidig afsendte Kongen en Skrivelse til Sjællands Bisp Lage Urne som Formand for det sjællandske Raad, og heri erklærede han, at han ikke vidste andet eller bedre Middel til at stille Almuen tilfreds. Hvis Raadet imidlertid kunde finde paa at berolige Almuen paa anden Maade, da kunde de tilkjendegive Lensmanden, at han ikke skulde lade Brevet læse. Som Følge deraf kom Brevet aldeles ikke til Almuens Kundskab³⁾.

¹⁾ Disse Ord ere igjen overstregede i Udkastet.

²⁾ Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 2. 80. Danske Kongers Hist. Fasc. 10.

³⁾ Allen l. c. IV. 2. 83. Se i øvrigt om Frederik I's Forhold til Bonden Heises Bemærkninger i Hist. Tidsskrift 4. R. V. 272 f., 299, 304 f., 5. R. II. 451.

Saaledes vedblev de gamle Sædvaner og Vedtægter om Vornedskabet at være bestaaende under Kong Frederik som ogsaa under hans Søn og Sønnesøn; nogen Forandring i den praktiske Anvendelse er vel ikke foregaaet. Som et Skjøn, men alene som et saadant, vil jeg udtale, at det synes, som om Konger og Herremænd paa disse Tider sjældnere have gjort sig skyldige i en haard og hensynsløs Anvendelse af deres Ret.

Da Reformationen havde tilladt de Geistlige at gifte sig, kom det Spørgsmaal naturligen til at opstaa, hvorledes alle disses Sønner vare stillede. Christian III anordnede da 1550, at alle Præstesønner og Degnesønner, som ægte fødte ere eller vorder paa Præstestavn eller Degnestavn, skulle være saa fri som de Undersaatte, der fødtes i Kjøbstæderne, og ikke deles til Stavn i nogen Maade¹⁾. Denne Regel gik over i D. L. 3—14—12, hvor det endvidere tilføies, at Skolepersoner og Studenter, saa længe de blive ved deres Studeringer og ikke slaa sig til nogen anden Haandtering, ere stavnsfri.

Kong Christian IV indtager en smuk Stilling, hvad hans Forhold til Vornedskabet angaar. Under hans Regering synes i det Hele Bønderne paa Krongodset at have været forholdsvis vel stillede og tilfredse; man er klart nok naaet saa vidt, at Lensmændene forholdsvis sjældnere grebe til det Skridt ved Tvang at formaa Bønderne til at overtage Gaarde. Arent Berntsen forsikrer derfor ogsaa, at Kronens Bønder «ere gemenligen af bedre Vilkaar (end Adelens Bønder), søger derfor enhver gjerne paa Kongl. Majestæts Gods at være, hvorføre ikke gjerne K. Maj. Lensmænd have Aarsag slig Høihed med vornede

¹⁾ Danske Magazin V. 252. Erslev og Møllerup, Danske Kancelliregistranter 451.

Sønner mod deres Villie paa Kgl. Maj. Vegne at bruge¹⁾. Denne Forfatter opfatter derfor Vornedskabet som nærmest indeholdende en adelig Forret²⁾.

Saaere priseligt var dernæst det Forsøg, Kongen gjorde paa at faa enkelte Godser bebygte ved at tilsige Frihed for, at nogen Vorned skulde deles til Stavns, der flyttede derind. Saaledes udgav han et Brev af 27. Juli 1620: «at vi have for godt anset, at, indtil vi anderledes derom tilsigendes vorder, alle de Bønder, som nu ere eller herefter sig bosættendes vorder udi Antvorskov Len, som dog ere barnefødte paa andre vor og Kronens Len her udi vort Land Sjælland, maa og skal frii bo og bygge paa forne Antvorskov Len og deraf Lenet ikke at afdeles, tiltales eller til de Len, som de ere fødte udi, nødes til at henflytte»³⁾.

I det følgende Aar gav han en lignende Frihed for alle de Bøndersønner, der flyttede ind i Kronborg og Frederiksborg Len⁴⁾.

¹⁾ I Aktstykkerne angaaende Aflesning af Ægter og Hoveri paa Krongodset 1623, 1625 (Danske Magazin 3. R. 4. B. S. 148, 250) synes antydnet, at Bønderne temmelig frit indflyttede paa Adelens Gods; imidlertid siges det S. 251, at «Lensmændene ofte og tidt maa nøde og tvinge vornede Bønder Sønner til samme Gaarde». 1622 hedder det i Raadets Betænkning «om Bønderdreng, som løbe af Kronens paa Adelens. Kan paa nogen Tid anses, hvad Behov gjøres derudi at remedere». Aktstykker til Rigsraadets Historie ved Kr. Erslev I. 338.

²⁾ Arent Berntsen, Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed I. 54 jfr. II. 147: Med Vordnede eller Vordnede Sønner er en særdeles Herligheds Høihed, som allene Adelen udi Sjælland, Lolland og Falster ere med berettigede. 148: for Adelen . . . en usædvanlig og fast uherlig Høihed. I. 46: og enddog foromrørte Høihed er (i Synderlighed for Adelen) en stor Herlighed.

³⁾ Sjællandske Registre XVII. Fol. 70, 27. Juli; Fogtmanns Rescriptsamling 26. Juli. Dette Brev confirmeres 2. April 1667.

⁴⁾ Brev 16. April 1621. Sjællandske Tegnelser XXI. 567.

Ligesaa aander der en virkelig human Følelse ud af den alt nævnte Bestemmelse, hvorved han forbyder, at man gjorde flygtende Vornede fredløse¹⁾.

Ophævelsen af Vornedskabet kom oftere paa Tale under Kongens Regering²⁾. Hans Forsøg paa at gennem-

¹⁾ Brev 21. Marts 1620, se foran S. 426. Christensen (Hørsholm) Agrarhist. Studier S. 224 siger, at dette Paabud gjentoges 1634, og som Kilde herfor anfører han Mandix, Landvæsensret (anden Udgave) I. 81. Mandix vil dog aabenbart slet ikke bringe Aaret 1634 i Forbindelse med denne Bestemmelse; hans Kilde er Osterassøn Weylle (mærk foruden flere andre Udtryk, at Mandix begrænser det til »Kongens egne Bønder» paa Grund af Osterassøns »Kongens Vornede»); men Osterassøn har intet Aarstal.

²⁾ Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier I. 223 har gjort sig skyldig i nogle meget alvorlige Misforstaaelser i Opfattelsen af Christian IV's Stilling til Vornedskabet. Kongen skal i dette Spørgsmaal have været meget lunken og hans Udtalelser være selvmodsigende; han skal ved et Brev af 26. Juli 1620 have op- hævet Vornedskabet over hele Sjælland, men ikke »anset sig mere bunden ved sit Tilsagn end, at han kunde tilbagekalde det, naar han vilde», hvorfor han i de nærmest følgende Aar stadig anvender sin Ret til Vornede og giver Bestemmelser, der gaa lige imod hans tidligere Løfte. Frederik III confirmerer Brevet af 1620, der skal have givet alle sjællandske Bønder Frihed for Vornedskab, men betragter ikke des mindre i samtidige og senere Breve denne Frihed som aldeles ikke bestaaende. Til denne Kongernes Vilkaarlighed og Konfusion kommer Forf. idelig tilbage. Nei — i saadan Konfusion have vore Konger dog ikke gjort sig skyldige, men derimod nok den særede Forf., som har læst sine Kilder meget overfladisk. Han har misforstaaet følgende Gjengivelse af Brevet af 1620 i Mandix's Landvæsensret I. 82: »alle de Bønder, som ere eller vorde bosatte i Anderskov Lehn, og paa andre Kongens og Kronens Lehne i Sjælland Barnfødte, maa ei deles til Stavns». Meningen er naturligvis den, at de, som bosatte sig paa Antvorskov Len og som ere barnefødte paa andre Len, skulle være fri for Tiltale. Lignende Begunstigelser ere jo ofte blevene givne. Skulde Meningen være samt de, som ere barnefødte o. s. v., maatte man jo med Forbauselse spørge bl. A. om, hvorfor de i Antvorskov Len barnefødte og ikke bosatte skulde være stavnsbundne, medens alle andre paa Kronens Len barnefødte skulde være fri. Da Forf. er saa forbauset over den

føre en almindelig Ophævelse af dette i Aarene 1633—1634 strandede som bekendt paa Modstanden fra en Del Herremænds Side. I 1646 gjorde han da et Forsøg paa at sælge Bønderne paa Krongodset deres Frihed. Lensmændene skulde kunne tilstaa dem den for mindst 60 Rdlr., medens dog enhver skulde give efter Formue. Men ikkun 26 Bønder benyttede sig af dette Tilbud¹⁾. —

Det er paa det Tidspunkt, da Enevældens Indførelse i Danmark er ved at modnes, at især Forslagene om en Ophævelse af Vornedskabet faa ny Kurs. Frederik III havde ogsaa antydet en gunstig Stemning med Hensyn til Frigivelsen, for saa vidt han i August 1658 havde givet Tilsagn om, at alle vornede Sønner, der kæmpede tappert under Beleiringen af Kjøbenhavn, skulde faa deres Frihed, hvilket Ord ogsaa blev holdt²⁾. I Aaret 1660 kommer da Spørgsmaalet ret paa Bane. I Sommeren samme Aar skrev saaledes Gunde Rosenkrantz i sin Memoire til Kongen om forskellige Begunstigelser, der skulde tilstaaes Stænderne og deriblandt Bonden, at Kongen skulde give

Modsigelse, som Christian IV formentlig gjør sig skyldig i, er det besynderligt, at han ikke finder Knudens Løsning eller at han ikke ser, at Kongens Brev fuldkomment stemmer i Indhold med det andet af Forf. anførte Brev for Kronborg eller Frederiksborg Len, ligesom at han ikke har efterset en anden Angivelse af dette Brevs Indhold end den korte Redegjørelse hos Mandix og i Fogtmanns Rescripter, for da ei at tale om selve den originale Text (jeg har derfor anført den ovenfor S. 445). Naar Forf. endelig tilføier, at i 1624 og 1626 forudsættes det ogsaa som givet, at Kronbønderne kunde flytte ind paa Adelsgodset, naar de vare misfornøiede paa Krongodset, og han til Støtte herfor anfører Kommissionsberetning i Danske Magazin 3. R. 4. B. og Molbech, Christian d. 4. Breve I. 242, saa véd jeg ikke, paa hvilke Udtryk dette skulde kunne bygges.

¹⁾ Se min Afhandling: Christian den Fjerde og Vornedskabet. Hist. Tidsskrift 5. Række IV. 521 f.

²⁾ Rescript 6. Marts 1661.

„alle sine Tjenere“ fri for Vórnedpligt, at de ei skulle drives til Stavn; men, føier han dybsindig til, „dog er her endnu adskilligt at skrupulere paa pro et contra“¹⁾. Sagen var den, at Rosenkrantz ganske vist mente, at Bondens Vel og Tarv krævede, at man kom ham til Hjælp paa den nævnte Maade, medens han rigtignok paa den anden Side ansaa Bondens Natur for en saadan, at „han ikke kan taale for megen Frihed, men er født til Arbeide og Servitut“. Det havde ogsaa været smukkere, om han havde foreslaaet denne Frihed udstrakt til Adelens Bønder.

Man vil med Hensyn til Christian IV's Forsøg af 1646 kunne iagttage, at ogsaa Hensynet til at vinde nogen Indtægt ved Bøndernes Frikjøbelse har været bestemmende for Forslaget. Den samme Tanke kommer frem i Borger-skabets Forslag den 7. September 1660, da det endnu kun gjaldt om at skaffe Landet Indtægter; man skulde bl. a. søge en saadan ved at lade Vornede for en lidelig Penge, mellem 20 og 5 Rigsdaler efter enhvers Middel, købe sig fri for deres Fødested, hvorved man vilde opnaa en temmelig Indkomst, som da ogsaa slig Ufrihed var skadelig for Herskab som for Tjener, for Landet og det gemene Bedste, saaledes som Erfarenhed lært haver²⁾.

Efter at Suveræniteten er indført, betones derimod skarpere, at Kongen af Hensyn til Bondestandens eget Vel uden Vederlag skal ophæve Ufriheden. Derfor andrager Borger-skabet i sit Forslag af 24de Oktober 1660 paa, at Hans Majestæt vilde frigive de vornede Sønner, at de kunde glæde sig des høiere ved den lovlige arvelige Regering og have des bedre Lyst og Villighed at forbedre

¹⁾ Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz 43.

²⁾ Suhms Nye Samlinger II. 2. 150.

de Gaarde, de bevaaner, hvilket skulde foraarsage stor Tilløb fra Skaane, Halland, Holsten, Jylland, og andre Steder, som sig Kronens Gods (hvoraf desværre en meget stor Del øde) i forbemeldte Provinser skulde antage¹⁾. Tanken om, at Arveregeringen i og for sig maatte medføre Bondens Frigjærelse, idet vel altsaa Kongen skulde være den ene mægtige over lige stillede Undersaatter, kommer ganske karakteristisk frem i en Række Forslag, som Konrektor i Roeskilde og snart den første General-fiskal i Danmark Søren Kornerup indgav til Kongen, og hvor i øvrigt den økonomiske Vinding ved Frigivelsen er stillet i Forgrunden²⁾. Det hedder her:

«Her bestaar det tredie Pengemiddel i, at Kong. Majestæt vilde give alle Kronens Bøndersønner løs udi de Lande, som de ere Vornede, mod en Kjendelse af 8, 10, 12 Rigsdaler eller mindre, hvoraf vil følge: 1. at den fattige Bonde gjøres en Forneielighed udi sin store Trang og Suk ved saadan Friheds Anblik, som hans Børn bliver delagtige udi, 2. at Bondens Hjerte, som hidtil Dags haver ganske været forsagt over sin og sin Posteritets evige Slaveri, kan fatte en ny Resolution, om noget i Fremtiden paakommer, Hans Kgl. Maj. og Kronen til Tjeneste da at stræbe saa høit for sin Frihed, som hidtil Dags haver været desperat over Tvang, 3. synes nærværende

¹⁾ Suhms Nye Samlinger I. 224. Omtrent lignende Udtryk i et anonymt Forslag fra samme Tid, se Riegels, Femte Christians Historie S. 104—105. I den saakaldte Provisional Ordonance af 4. Nov. 1660 hedder det, at i Rigens Drosts Collegium skal og delibereres om at sætte Bønderne i større Frihed, end de hidtil have havt, og ophæve deres Trældom. Holberg, Danmarkshistorie ved Levin III. 322.

²⁾ Chr. Bruun, Kaj Lykke S. 49, jfr. 15, gjør opmærksom paa dette Forslag.

Begerings Proprietas saadan Slaveri af sig selv at afskaffe og derved usigelig meget conserveres, at 4. Riget inden kort Tid mange 1000 Daler kan kontent bekomme og efter Haanden derved nyde, eftersom de bedste rede Penges Middel paa Landsbyerne ere hos de unge Karle¹⁾.

Under Frederik III skete dog ingen Forandring i de Vornedes Stilling²⁾. Det meget øde Gods har vel voldet Frygt for at give Bønderne Ret til at bosætte sig, hvor de vilde. Hellere end at tvinge Bønderne til at tage Bopæl paa et bestemt Sted har man søgt ved Begunstigelser at drage dem derhen. Frederik III og Christian V tilstaa saaledes Stavnfrihed til de af Kongens Bønder, som bosætte sig paa Frydendal Gods, om de end ere barnefødte andensteds³⁾.

Der beror i Geheimearkivet et Aktstykke af ganske mærkelig Art, nemlig en tilsyneladende renskreven Anordning af Christian V „giffvet paa voris kongelige Residentz udi Kjøbenhafn den 28. Januarii A. 1682“. Den begynder saaledes:

„Vi Christian den Femte etc. gjøre Alle vitterligt: eftersom vi allernaadigst fornemmer, hvorledes udi den hidindtil forordnede Vornede-Rettighed paa een og anden Side adskillige Misbrug og Vanskelighed forefaldér, som siden store Klagemaal og Trætte samt des Bekostning forarsager, da saadant til vore kjære og tro Undersaatters Nytte og Gavn herefter at forekomme, have vi allernaadigst

¹⁾ Gl. kgl. Samling Nr. 1102 Folio; 2714 Quarto.

²⁾ Ogsaa Hannibal Sehested tilraadete i sit politiske Testament (c. 1666) at løse Bønderne fra Stavnbaand; dog maatte det af Hensyn til Godseierne kun ske skridtvis. Nye Danske Mag. IV. 298.

³⁾ Aabent Brev af 23. Marts 1669, confirmeret 21. Sept. 1670 (Sjæll. Reg.).

for godt anset derudi efterskrevne vis Maade at forestille og derom denne vores allernaadigste Forordning at lade udgaa, saa som vi hermed byde og forordne»

hvorpaa følge samtlige de i Christian V's D. L. indeholdte Regler i omtrent ordlydende ens Form, dog med Undtagelse af 3—14—14 om, at Vorned, som i 20 Aar ikke er søgt til Stavn, skal være fri.

Kongen synes altsaa i Aaret 1682 at have villet give en Lov om Vornedskab, som indeholdt de Regler, hvorom man hidtil var bleven enig i Lovkommissionen — saaledes som ogsaa andre af de i Landslovudkastet fastslaaede Bestemmelser toges frem til Brug, før selve Loven stadfæstedes. Men denne Anordning er ikke bleven udstedt. Den findes ikke i Samlingen af Anordninger, og jeg har i det Hele Intet kunnet finde om den hverken i trykte eller utrykte Kilder; kun i Vindings Udkast eller det »sidste Projekt«¹⁾ til Loven synes nogle i Randen skrevne Ord »om Christian V.s Forordning» at henpege paa denne Lovkilde. At Udkastet til Forordningen har faaet baade Steds- og Tidsbestemmelse, peger vist hen paa, at den først i sidste Øieblik er bleven standset. I øvrigt ere flere andre vigtige Forordninger, bl. a. Forordning om Jordegods i Danmark, udstedte paa den samme Dag.

Om Grunden til, at Forordningen blev standset, vide vi Intet. Det er jo muligt, at Kongen fandt de Lettelser i Vornedpligten, som Forordningen vilde indføre, alt for store; der var i alt Fald netop i de Aar en stor Tilbøielighed hos Bønderne paa flere Godser til at unddrage sig Fødestedsforpligtelsen²⁾. Imidlertid er det mere sandsyn-

¹⁾ Thottske Samling Nr. 1188 Folio.

²⁾ Se det ovenfor S. 358 anførte Brev af 28. Oktober 1681 om de mange fra Fr. v. Arenstorffs Gods flygtede Bønder. Fremdeles

ligt, at Kongen netop ønskede større Lettelser i Vornedskabet. Næste Aar finde vi som alt sagt den Bestemmelse tilføiet, at en Vorned kunde blive fri, naar han i tyve Aar havde været utiltalt. Med denne Tydning passer ogsaa en ganske mærkelig Ytring, som findes i Geheimeraad Moths utrykte danske Ordbog ved Ordet *Vorned*, og som har en egen Interesse derved, at Moth jo stod Kong Christian meget nær. Han siger: Vornede Rettighed er den Rettighed, som en Hosbonde tilegner sig over sine Bønder Sønners Frihed, uden nogen Adkomst i Historierne i nogen Maade, men af idel Misbrug, som ved Længde af Tiden er bleven til en Ret. . . . I Kong Christian V.s danske Lov er derom indført et helt Capitel af de Kommissarier, som vare forordnede Loven at udkaste og til Tryk befordre, hvilke næsten alle eiede Jordegods paa de Steder, hvor Vornede Rettigheden var i Gænge. Men det fortrød Kongen meget, at det var kommen deri, og havde han tidt i Sinde at forandre det, og uden Tvivl maa han i sine Skrifter have begjæret af sin Søn Kong Friderik IV, at han det vilde afskaffe osv.¹⁾.

Den fulde Løsgivelse af Stavnsbaandet var saaledes Kong Christians Søn forbeholdt. Imidlertid søgte allerede Christian V at begrænse Vornedskabets Raaderum. Han strækker saaledes en værnende Haand ud over Vornede, som havde bosat sig i Kjøbstæderne²⁾. Ved For-

Brev 27. Septb. 1682 om Forfølgelse af en Del Vornede, paa adskillige Tider borttrømte fra Dronningens Gods. 17. Okt.: en Del Vornede, rømte fra Bavelse. 9. Dec.: en stor Del af Sorø Godsens Vornede, rømte Tid efter anden. Sjæll. Registre.

¹⁾ F. P. J. Dahl. Aftvungne Bemærkninger om *Roma Danica*. S. 93. Jfr. Hist. Tidsskr. II. 483.

²⁾ Kgl. Missive til Amterne i Sjælland 27. Nov. 1680. Saasom fornemmes, at en Del Vornede, som er født paa vores Amter, haver

ordning af 18. Juni 1692 bestemmer han for at fremme Opkomst og Konserveration af Ryttergodset paa Sjælland og af Hestgardens Gaardportioner paa Møen, at alle fri Bønderkarle, som Bøndergaarde eller Boliger paa Møen eller paa Ryttergodset i Sjælland fæste og antage, skulle for de Sønner, som de paa Møen eller paa Ryttergodset avle, være fri for at deles til Fødestavn og pleie deres Vornedret efter Loven¹⁾. Ved Privilegium for Møen af 8. Decbr. 1696 gav han alle dem, som paa Møen og Bogø ere barnefødte eller som senere fødes, fri for Vornedskab; dog skulde Forældrene sætte mindst en af Sønnerne til Sømandskab. Ligesaa bestemte Kongen ved Privilegium af 23. April 1698, at afskedigede Soldater, som nedsatte sig paa Landet, hvor der var Vornedrettighed, skulde have Vornedfrihed for de Sønner, som dér avledes.

Endelig kom Frihedens Dag under Frederik IV. Han havde »fra sin Regerings Tiltrædelse eragtet saadan Vornede Frihed at skulle komme de Lande og Provincer, hvor Vornede-Rettigheden efter Loven pleies, meget til Gavn», og han havde befundet gode Følger af den Vornedfrihed, som han havde tilstaaet Bønderne paa Jægerspris²⁾. Kon-

nedsat sig i Kjøbstæderne, vorder søgt og efterstræbt formedelst Vornede-Rettigheden Skyld, da i Henseende, at vi haver lige saa god og bedre Nytte af dennem i Kjøbstæderne end paa Landet, saa ville vi, at sligt ei skee skal, men de samme, som i saa Maade sig nedsat haver udi borgerlig Næring og gjør borgerlig Tyng, skulle for slig Tale være befriede, udi naadigste Henseende, at Kjøbstæderne, som i denne Tid er bleven hart medtagen, ei videre herved skulle svækkes. Expeditions-Protokol Nr. 4.

¹⁾ Gjentaaget for Ryttergodsets Vedkommende i Forordning af 10. Aug. 1695 § 4. — Rescr. 21. Febr. 1693 forbyder, at de Børn anses for Vornede, som Militære i Tjenesten avle, naar de ei Gaard fæstet have. Fogtm. Rescr.

²⁾ Se Indledningen til Forordning af 21. Febr. 1702. Om Ordni-

gen havde derfor ogsaa i Anledning af Carl XII.s Landgang i Sjælland tilsagt vornede Bønder, som holdt sig mandelig i den paahængende Fare, at faa Frihed for Fødested¹⁾. Næste Aar lod han da ogsaa affatte et Udkast til en Forordning om, hvorledes Stavnbaandet kunde hæves, og forelagde det for en Kommission, til hvilken der den 12. November 1701 afgik følgende Brev:

Vi tilskikke Eder herhos en Projekt til en Forordning om de Vornedes Frigivelse, som paa vores Landgods i vore Lande Sjælland, Møen, Bogø, Falster og Lolland fødte ere, med Videre, som deraf dependerer, og er vores allernaadigste Villie og Befaling, at I strax træder tilsammen og med hverandre flittigen overveier, om I noget derved til vores Tjeneste kunde have at erindre, enten med noget derfra at tage, tilsætte og forbedre, og os derom Eders allerunderdanigste Betænkende til videre vores allernaadigste Resolution med forderligste tilstiller. Dermed skeer vor Villie²⁾.

Kommissarierne vare Stor-Kantsleren Grev C. Reventlov, Geheimeraad Christian Siegfried von Plessen, Excellencerne Knud Thot, Otto Krabbe, Niels Krag, Christian von Lente, Oversecretærerne Ditlev Vibe og Chr. Sehested, Overkammersecretær E. U. Dose, Etatsraaderne H. Rosencreutz og Gothart Braem. Man vil se, at Kongen har indrettet Udkastet saaledes, at kun Bønderne paa Kronens Gods gaves fri, medens han dog listelig i sin Skrivelse har indskudt en Bemærkning om, at Bestemmelserne lod sig udvide. Han har sikkert kun ventet paa et Vink for at lade Institutet helt falde.

gen paa Jægerspris er intet nærmere bekendt, se C. F. Wegener, Efterretninger om Abrahamstrup, i Ann. f. Nord. Oldk. 1856, 42.

¹⁾ Breve af 3. og 15. Aug. 1700.

²⁾ Sjællandske Tegnelser.

I Udkastet var der tilsagt Vornedfrihed for Bønder paa «vores eget Landgods», «være sig paa vores Ryttergods eller vores andet ved Amterne beholden Landgods», og paa alt geistligt Gods, Communitetets, Hospitals-, Kirke- og Skolegods tillige med alt andet Gods, hvoraf Kongen har Herligheden, iligemaade pantsat Gods, som Kronen kan indløse, Gods, hvormed nogen er benaadet eller har til Løn eller Besolding. Friheden skulde gjælde alle de ikke-vornede Bønder, som vilde bosætte sig paa dette Gods, og dernæst alle de paa dette Gods fødte Bønder Karle, for saa vidt de vare fødte efter den 25de Aug. 1699 eller senere fødtes. Selv om dette Landgods blev solgt eller mageskiftet bort, skulde dog Vornedefriheden følge med Godset. I Art. 5 tillader Kongen, hvis nogen Proprietarius vil beneficere sit Gods med lignende Vornedfrihed, at det maa staa ham frit for, «dog at de derpaa allerunderdanigst søge vores allernaadigste Confirmation, som dennem enten paa alle i Et eller og enhver især skal blive meddelt». Forordningen skred dernæst ind mod forskellige Misbrug, som havde indsneget sig ved Udvølsen af Vornedrettigheden, saaledes især Salg af Vornede og Flytning af allerede bosatte Vornede til øde Gaarde; Bestemmelserne herom findes optagne i Frdg. 21. Februar 1702.

Kommissarierne traadte sammen i «Raadstuen for Kjøbenhavns Slot», og den 19. Dec. afgav de deres Betænkning. I denne forekommer nu følgende mærkelige Udtalelse. Da Hans Majestæt tænker at give Frihed for Vornede paa alt det nævnte Gods, saa skulle vi allerunderdanigst ei paatvivle, «men snarere formode, at Proprietarierne, som haver Jordegods udi nogen af bemeldte Provincer og Lande og ved forskrevne Project ej bliver betagen

den Vorned-Rettighed, som dennem over deres Bønder efter Loven tilkommer, skal dog vel med Tiden af sig selv efterfølge Eders Kongelig Mayts. høypriselige Exempel og forunde deres Gods samme Frihed, som Eders Kongel. Mayt. er allernaadigst sindet at give sit Gods, saasom vi ikke kan see, at det skulde være skadeligt, men langt meere profitabel, at Vorned Rettigheden blev ophævet, i Henseende til, at en god Oeconomus, som forestaar sit Gods vel, har fast ingen Gavn af Vorned-Rettigheden, eftersom han altid kan faa sit Gods besæt, naar han handler vel med sine Tienere og gouvernerer sit Gods, som han bør, og saafremt Proprietarien er en ond Oeconomus, saa tiener den Frihed ham ikke til andet end til at misbruge og poussere Vorned-Rettigheden videre, end det i sig selv er billigt og lovligt. Derforuden animeres Bonden ved Vorned-Rettighedens Ophævelse langt meere end ellers til at blive ved Stedet, som han er født paa, naar han seer, at han og hans Børn kan med Frihed besidde det Sted, som han stræber for, hvorimod han skrækkes og jages fra sit Fødested, naar han iblandt har en ond Husbond og seer sig og sine Børn tvungen ved Vorned-Rettigheden og maa erfare, at han og hans Sønner (som ere lige saa vel Eders Kongl. Mayts. Undersaatter som de andre Landsaatter i de øvrige Provincer, hvor Vorned-Rettigheden ei er i Brug) skal dog være haardere Vilkaar undergiven end de, hvorudover han forgaar Mod, Lyst og Hjerte til Arbeid, ja til at vove Livet i Tilfælde af Nød, og saaledes insensiblement ruinerer sig selv og incommoderer Husbonden. I lige Maade skulde det og hindre, dersom Vorned-Rettigheden blev ophævet, at ikke saa mange Bønderkarle i Jylland skulle udgaa der af Landet til fremmede Steder, men heller forføie sig herind og antage Gaarde

til at bebygge, hvilket de ei nu tør gjøre af Frygt for Vorned-Rettigheden, og over alt kan vi allerunderdanigst ikke see, hvorledes Proprietarierne, naar som helst Eders Kongel. Mayt. nu allernaadigst frigiver sit Gods efter Projectets Indhold, kan maintainere Vorned-Rettigheden ved deres, men bliver herefter insensiblement obligerede til at give deres Gods samme Frihed¹⁾.

De Indvendinger, som Kommissionen fremsætter, gaa ud paa, at da der ved den Bønderne paa Ryttergodset og paa Møen og Bogø givne Vornedfrihed er stillet bestemte Betingelser med Hensyn til Præstation af Soldater og Søfolk (se foran), burde her vel ogsaa stilles den Condition, at Bønderne holdt Fæstestederne vel vedlige og rigtig svarede Skatterne, — hvilket ogsaa blev optaget i Forordningen af 1702, Art. 1. Udtrykket, at de Vornede *til ævig Tid* skulde være fri, ønskede man forandret til *herefter*, «paa det Eders Kgl. Maj. kan have sig allernaadigst forbeholden at gjøre Forandring derudi, om Beskaffenheden i Fremtiden det skulde medføre». Kongen har dog ønsket at binde sig stærkere og lod *til ævig Tid* blive staaende. Den femte Artikel i Forslaget om, at den af Proprietarier givne Frihed skulde kongelig konfirmeres, fandt man med Grund burde udelades, «saasom det efter Loven staaar enhver Proprietario frit for at frigive sine Bønder, naar han vil²⁾. I Forslaget var der tillagt den Bondesøn Frihed, som havde bosat sig i Kjøbstad og

¹⁾ Danske Samlinger 877, Nr. 25. Jfr. Protokol over adskillige Kommissioner i Raadstuen for Københavns Slot Nr. 4.

²⁾ Denne mærkelige Bestemmelse i Regeringsforslaget har, som jeg formoder, havt for Øie at sikre en almindelig Vornedfrihed med Hensyn til Godsset ogsaa for fremtidige Arvinger og Erhververe, saaledes som Reglen skulde være med Hensyn til Krongodset, selv om det afhændedes.

været utiltalt i 3 Aar, og ligeledes Frihed for den Vornede, som i 6 Aar havde været bosat paa Landet utiltalt. Man fandt imidlertid Præscriptionsfristen for kort og ønskede, at det skulde have sit Forblivende ved Danske Lovs Bestemmelse; eventuelt foresloges i de to Tilfælde 6 Aar og 10 Aar som Præscriptionsfrist; Kongen valgte 5 Aar og 10 Aar.

Kommissionsbetænkningen var underskrevet af Reventlov, Plessen (dog med en Reservation: in so weit diese Relation meinem Voto nicht entgegen), Krag, Lente, Vibe, Sehested, Dose, Rosencreutz.

Geheimeraad v. Plessen havde altsaa forbeholdt sig et særligt Votum. Dette, som ogsaa er bevaret, gaar ud paa, at Ophævelsen af Vornedskabet ikke kan være til synderlig Nytte, især naar Lovens Rettesnor bliver *stricte* fulgt og de *abusus*, som sig nu og da havde indsnegen, igjen bleve afskaffede. Desuden vilde det bedste Middel til at opmuntre sjællandske Bønder og alle Undersaatter i Landet til at forestaa deres Bondehandel vel, sikkert være, om man ved en stadig Forordning vilde sætte Contributionerne paa enhver Tønde Hartkorn efter Proportion af det, som Jordegodset kunde taale. „Skulde Hans Kgl. Maj. endnu blive i de allernaadigste Tanker at lade Vorned-Rettighedens Eftergivelse gaa for sig, saa er hans Excellence af den allerunderdanigste og uforgribelig Mening, at sligt ikke skulde restringeres til Hans Kgl. Majest. eget Gods alene, men generaliter over alt Gods at extenderes.“

Medens Geheimeraad v. Plessen saaledes stiller Alternativet Alt eller Intet, var der en anden af Kommissionens Medlemmer og en høist indsigtfuld og erfaren Statsmand, der vel Intet havde at indvende imod, at Kronens Bønder „rigaves, og gjerne vilde læsgive sine egne Bønder, men

derimod ansaa det for høist skadeligt, om Vornedfrihed ogsaa skulde gjælde Proprietargodset. Det var Geheime-raad Otto Krabbe til Egholm¹⁾. Han søger navnlig at modbevise de Bemærkninger, som Kommissionen har fremsat om, at Vornedskabets Ophør skulde være profitabelt for Proprietariernes Gods, og som stille i Udsigt, at Kongens Tilsigelse af Frihed vil have til Følge, at Proprietarierne se sig nødsagede til at følge efter. Han beklager ogsaa, at ikke flere af de velhavende sjællandske Proprietarier som Etatsraaderne Schøler, Bendson, Adler og Trolle eller andre i Provindsen landkyndige havde været med i Kommissionen, da man saa sikkert vilde have hørt Udtalelser af anden Art. Naar undtages Etatsraad Bræm og Krabbe havde de høirespective Herrer ikke havt Jordegods i Sjælland. — Hertil kan man nu rigtignok bemærke, at det altsaa viser sig uheldigt, baade naar Kongerne lade de sjællandske Godseiere udtale sig, og naar de søge Hjælp hos andre. Vi saa', at man tillagde den Omstændighed stor Indflydelse paa Vornedskabets Vedvaren, at Concipisterne af Christian V's Danske Lov havde havt Gods paa den sjællandske Øgruppe, og her anker Otto Krabbe over, at især Godseiere uden for dette Øomraade ere blevne hørte.

Det forekommer Krabbe uheldigt, naar Kommissionen vil udvide Kongens Forslag til Proprietariernes Gods, thi for dem vil Vornedskabets Ophævelse virke meget skadelig. Herved tænker han ikke paa Dronningens eller Prinds Jørgens Gods eller paa Ryttergodset eller de Geistliges, Grevers og Friherrers Gods og andet deslige, hvilket alt sammen jo er privilegeret paa flere forskellige Maader;

¹⁾ Hans Indlæg er dateret Egholm den 30. Dec. 1701. Danske Samlinger 877.

ved saadant Gods er det let at være en god Økonom, og dér kommer fri Karle nok til at fæste Gaarde. Ikke heller tænker han paa dem, som have andre Indkomster at leve af end deres Jordegods, saasom ved Arv, lykkeligt Giftermaal eller de, som ere i kgl. Majestæts Tjeneste og nyde Løn; thi de ville let kunne gjøre Forstrækninger til Bøndernes og Godsets Konservation. Det er de andre ikke saaledes stillede Eiendomme, han har for Øie, og især tænker han paa de ikke formuende Proprietariers og paa Enkers Gods i skarpe Egne, hvor ikke er nogen Moderation, saa at Indtægterne kunde svare til Udgifterne. Om hvorledes Vornederetten bidrog til at faa Godset besat, troede Krabbe, som i over 30 Aar havde besiddet Gods i Sjælland, at have nogen Erfaring. Krabbe vilde ikke have kunnet faa sit Gods besat og beboet, om han ikke havde haft Vornedret, og dog havde han tilbudt andre fri Karle de allerbedste Konditioner, han kunde optænke, endog deres Sønner fri for Vornedpligt; men de undskyldte sig, med mindre han vilde give dem fri for Hoveri og Reiser, hvilket hverken han eller nogen Proprietarius kunde gjøre, som havde Sædegaarde. Derfor havde man næppe Grund til at tro, at Vornedrettens Ophævelse skulde hidrage Jyderne, af hvilke nu saa mange udgaa til fremmede Steder; tværtimod vilde vel saa ogsaa Sjællænderne blive flyvefærdige.

Naar det anføres, at ved Vornedefrihed skulde Bønderne snarere vove Livet i Nødsfald, da minder han om, hvorledes fyenske Bønder svigtede Ulrik Chr. Gyldenløve, saa at han blev slagen og fangen, medens derimod Møenboerne med Mod og Lyst modstod Fjenden.

«Udi Holsten haver Proprietarierne og Vorned-Ret, ikke alene over deres Mandkøn, men og Kvindekjønnen.

Dersom de befandt Friheden dem at være nyttelig og gavnlig, da gav de dem vel fri for Vornedpligt, eftersom Proprietarierne dér holdes for bedre Øconomister end som her og konsekventer skulde forstaa det bedre end som vi her, men jeg haver ofte hørt af dennem sige, at dersom de ikke havde Vornede Rettigheden, da kunde de ikke conservere deres Gods i god Stand, eftersom der og forefalder megen Arbeide og Hovgjerning."

Til disse som ogsaa andre af Krabbes Argumenter vilde nu kunne gjøres forskjellige Bemærkninger; men han anfører endvidere et Bevis, som fortjener Opmærksomhed og indeholder en virkelig Spaadom: "Jeg vil med allerunderdanigst Dristighed nok tilstaa, at dersom Vornede-Ret ikke havde været ved mit og andre Proprietariers Gods her i Sjælland, da havde fleste Proprietarier ikke kunnet fremskaffe deres Mandkjøn til seneste Udskrivning, uden de dertil skulde brugt og taget bosatte Bønder, hvilket og vel i efterkommende Tider vil vise sig, dersom Vornede-Ret paa Proprietær-Gods bliver ophævet."

Saaledes kommer Krabbe her til at bebude et Stavnsbaand medført af Hensyn til Soldaterudskrivningen, saaledes som det ikke længe efter skulde blive sat i Værk.

Kong Frederik lyttede dog ikke til den Advarsel, som Otto Krabbe havde fremsat. Det Vink, som Kommissionen havde givet om, at Proprietarierne snart maatte følge efter, naar Kongen havde frigivet sine Bønder, og Plessens Tilskyndelse til hellere at give alle Bønder Frihed end at skjænke den alene til Kronens Bønder — dette Vink har Kongen sikkert grebet med Glæde som det, der ogsaa talt hans Hjerte mest. Saaledes udkom da Forordningen af 21. Febr. 1702, som tilsagde alle de Bønder Vornede-Frihed, som vare fødte efter Kongens Regerings Tiltræ-

delse den 25. August 1699 eller senere fødtes. For de øvrige vornede Bønder søgte han at mildne Pligten ved at fjerne forskellige Misbrug, ved at forkorte Præscriptionsfristen og ved at true Proprietærerne med alvorlige Straffe for Overtrædelse af Lovens Regler.

Jublen over den vundne Frihed var almindelig. Vilhelm Helt lader kort efter den sjællandske Bonde synge:

.....
Men, Gud skee Lov, den slemme Skik,
som Bonden før har plaget,
den er nu af Kong Friderik
fra Bonden slet borttaget.
Gud være selv hans store Løn!
Han vil det nu ei vide
og see, at manges Bondesøn
den Trældom meer skal lide.

**Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur
vedrørende Danmarks Historie**

for

Aaret 1885.

Ved **W. Møllerup.**

I. Samlinger og Tidsskrifter.

Jahresbericht der Geschichtswissenschaft, im Auftrage d. histor. Gesellschaft zu Berlin herausg. von *J. Hermann, J. Jastrow, Edm. Meyer*. IV. Jahrgang 1881. Berlin 1885.

Den dansk-norske Literatur behandles af H. Schjöth i Christiania (II. 316—27 og III. 164—75).

Saxonis Grammatici Gesta Danorum. Herausgegeben von *Alfred Holder*. Strassburg 1886. LXXXVIII. + 724 S.

Indhold: 1. Handschriften. 2. Ausgaben. 3. Uebersetzungen. 4. Quellen und Hilfsmittel. Erläuterungsschriften. 5. Critischer Apparat. 6. Text. 7. Index Nominum.

Symonis Monachii Opera omnia. Historia regum. Vol. II. Edidit *Thomas Arnold*. London. Chron. a. memorials of Great Britain and Ireland. Nr. 75. 2.

En ny Udgave af dette vigtige Kildeværk til Englands ældste Historie, hvori findes talrige Oplysninger om de Danskes Vikingetog og Bosættelse i England.

W. Wattenbach. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. 1.—2. Band. 5. Aufl. Berlin.

II. S. 305—315 findes Bemærkninger om Helmold, Vicelin, Arnold fra Lübeck og Saxo.

O. Lorenz. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des 13. Jahrh. 1. Bd. 3. Aufl. Berlin.

Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVII. Edidit *Ph. Jaffé*. Editionem secundam auspiciis G. Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Tomus I. (ad MCXLIII.) Lipsiæ. 4°.

S. Loewenfeld. Epistolæ pontificum Romanorum ineditæ. 288 S. Lipsiæ.

S. 38 findes et hidtil utrykt Pavebrev af 1061 til de danske Bisper om, at ingen Biskop kan afsættes uden Pavens Tilladelse.

P. Hasse. Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. I. 3.—4. Lieferung. Hamburg. 4°.

Indeholder Regester fra c. 1220—1248.

Élie Berger. Les registres d'Innocent IV. 7. fasc. S. 131—262. Paris. 4°.

Juli 1250 til Juli 1251.

Pommersches Urkundenbuch. 2. Bd. 2. Abtheil. 1278—1286. Hrsg. von *Prümers*. S. XX + 389—619. Stettin. 4°.

Les Registres de Boniface VIII. 2. fascicule. Publ. par *M. Faucon* et *Ant. Thomas*. Paris. 4°.

Indeholder Aaret 1296.

Ch. Grandjean. Les registres de Benoit XI. 3. fasc. Paris. 4°.
Indeholder Breve fra Marts—Maj 1304.

C. Silfverstolpe. Svenskt Diplomatarium från och med år 1401. 2. Delen. 5. Häftet. S. 749—867. 3. Delen. 1. Häftet. 96 S. Sthlm. 4°.

Leonis X. pontificis maximi regesta, collegit et edidit *Jos. Cardinalis Hergenroether*. Fasc. II. Friburgi Brisgovie. 4°.
1. Maj til 24. Aug. 1513.

O. S. Rydberg. Sverges traktater med främmande magter. 4. Delen. I. 1521—1534. Stockholm. 160 S.

Forfatteren har paabegyndt Udgivelsen af fjerde Bind før det tredje, som skal omfatte Tiden 1409—1520, fordi han vil oppebi Udgivelsen af de vigtige Samlinger fra de hanseatiske Arkiver.

V. Granlund. Konung Gustaf den förstes Registratur. IX. 1534. 2. Häftet. S. 241—393 + 52 S. Stockholm. (Handl. rör. Sveriges historia. 1. Serien.)

Letters and papers, foreign and domestic, of the reign of Henry VIII. Arranged by *James Gairdner*. Vol. VIII. London.
Januar til Juli 1535. Et Appendix indeholder Uddrag af til Del trykte Aktstykker til Grevefejdens Historie.

C. Schirren. Neue Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit. Aus dem dänischen Geh.-Archive zu Kopenhagen. Band. III. Reval. (Archiv f. die Gesch. Liv-, Est- und Curlands. Neue Folge. Band XI.)

Hermed er dette vigtige Værk afsluttet.

E. W. Bergmann. Register öfver rådslag i Konung Gustaf II. Adolfs tid 1612—1632. Meddelanden från Svenska riksarchivet. IX. S. 105—160.

N. A. Kullberg. Svenska riksrådets protokoll. III. 1633. 376 S. (Handl. rör. Sveriges historia. 3. Serien.)

Recueil des instructions données aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la révolution française. — Suède. — Avec une introduction et des notes par *A. Geffroy*. CII + 516 S. Paris.

Foruden en indholdsrig Indledning findes i dette Værk Instruktioner fra Aaret 1652 (Pierre Chanut) til 1782 for de franske Gesandter i Sverig, og det er selvfølgelig af største Betydning ogsaa for dansk Historie.

Calendar of State Papers. Domestic Series. 1658—1659. Edited by *Marie Anna Green*. London.

Særlig bemærkes en Beretning om Karl Gustafs Angreb Avg. 1658 (S. 196—137) foruden Oplysninger om den eng. Gesandt Philip Meadows.

Briefwechsel der Herzogin Sophie von Hannover mit ihrem Bruder dem Kurfürsten Karl Ludwig von der Pfalz, und des letzteren mit seiner Schwägerin, der Pfalzgräfin Anna. Herausg. von *Ed. Bodemann*. Leipzig. (Publikationen aus den k. preuss. Staatsarchiven. 26. Band.)

Korrespondensen omfatter Aarene 1652—1680 og indeholder flere Bidrag til dansk Historie, saaledes til Griffenfeldts (S. 241 og 268) og til Frederik III's Datters, Wilhelmine Ernestines, g. med Kurprins Karl af Pfalz.

Relazioni diplomatiche della monarchia di Savoia dalla prima alla seconda restaurazione (1559—1814). Pubblicate da *Antonio Manno e Pietro Vayra Francia*. Periodo III. Volume 1. 1713—1715. Torino.

Indeholder bl. a. en Del Oplysninger til den nordiske Krigs Historie.

Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. 13. Band. Berlin.

Juli—Octobr. 1756.

Correspondance du maréchal Davout prince d'Eckmühl. 1801—1815. Avec introduction et notes par *Ch. de Mazade*. I—IV. Paris.

Af særlig Interesse for dansk Historie er 4. Bind, som omfatter Aarene 1813—1815, da D. kommanderede i Hamburg.

W. D. Macray. Report on libraries in Sweden. — *W. H. Bliss.* Records of Sweden. Report to the master of the rolls on

papers relating to the history of England, contained in the state-archives, Stockholm. 52 S. Appendix to the report of the deputy-keeper of records for the year 1881. London 1882.

W. D. Macray. Report on the royal archives of Denmark, and further report on libraries in Sweden. 62 S. Appendix to the report of the deputy-keeper of records for the year 1883. London 1884.

Indeholder dels Uddrag, dels fuldstændige Aftryk af alle Dokumenter og Breve vedrør. Englands Historie i det danske Geheime-arkiv fra 1353 til 1603. S. 61—62 findes nogle Meddelelser fra Universitetsbibliotheket.

W. D. Macray. Second report on the royal archives of Denmark, and report on the royal library at Copenhagen. 75 S. Appendix to the report of the deputy-keeper of records for the year 1884. London 1885.

Indeholder Fortsættelsen af den første *Report*., omfattende Tidsrummet 1603—1660. Endvidere Uddrag af *Ausländische Registrant*. 1564—1628, samt alle Breve vedrørende Skotland fra 1460—1550. Fra det kongelige Bibliothek findes særdeles interessante Uddrag og Meddelelser fra dets rige Haandskriftsamling.

Historical manuscripts commission. Report on the manuscripts of the earl of Eglinton etc. 680 S. London.

Indeholder mange værdifulde Bidrag til dansk Historie: Meddelelser om Krigen 1611, Breve til og fra Christian IV. 1621 og 1627, et interessant Brev fra Greven af Stolberg til Kongen af Danmark fra Hannover ¹⁹/₁ 1740 (S. 435—37), Breve fra den engelske Gesandt i Kjøbenhavn Mr. Titley 1762.

Historisk Tidsskrift, udg. af den norske historiske Forening. 2. Række. 5. Bind. 1. Hefte. 144 S. Kristiania.

Indeholder foruden de særskilt nævnte Artikler: O. A. Øverland. Forviklinger paa Oplandene i Midten af det 17de Aarh. S. 1—50. — L. J. Vogt. Om Norges Udførsel af Trælask i ældre Tider. I. S. 81—120. — Smaastykker. S. 121—144.

Historisk Tidskrift, utg. af svenska historiska föreningen genom E. Hildebrand. 5. årgangen. 370 + 92 S. Sthlm.

Af Indholdet bemærkes: C. Sprinchhorn. Om Sveriges förbindelser med Nederländerna från äldsta tider till år 1614. S. 105—160. — Hans Hildebrand. Mått och vikt i Sverige. S. 199—224. — Brev från frih. C. Bonde till Gustav IV. Adolf från en beskickning till Napoleon 1801—1802. S. 355—367.

Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holstein-Lauenburg. Geschichte. 15. Band. Kiel.

Indeholder foruden de særskilt nævnte Artikler: H. Handelsmann. Antiquarische Miscellen (heribl. Nr. 3. Waldemarstoft og en Kongestue smetds., tilligemed Sagn om Kong Valdemar Atterdag., og Nr.

14. Knudsgildet i Slesvig). S. 301—322. — Detlefsen. Philologisch-antiquarische Bemerkungen zur alten Geographie Schleswig-Holsteins. S. 323—34. — W. Sillem. Kleinere Mittheilung. Aufhebung des Klosters Reinbeck. S. 335—339.

Mittheilungen des Vereins für Hamburgische Geschichte. 8. Jahrg. Hamburg.

Af Indholdet bemærkes: C. Walther. Hamburgensien in König Christian's IV: von Dänemark Tagebüchern. S. 17—22, 26—29. — C. F. Gaedeckens. Hamburgs Kriegsschiffe. S. 115—126. — J. Liebolt. Fürstliche Häuser in Hamburg. S. 145—151.

De Narvorsch. 35. Jaargang. Amsterdam.

Af Indholdet kan bemærkes: S. 218 og 644 omtales nogle Skuepenge fra Kong Kristian V's Tid.

Norsk militært Tidsskrift. Udg. af Kristiania militære Samfund. 48. Bind. Kristiania.

Af Indholdet bemærkes: Barstad. Aktstykker til norske Jægerkorps's historie. S. 28—33. — C. J. Anker. Brev fra Oberst Staffeldt til hans Hustru 12. Septbr. 1807 (angaar Begivenhederne lige før Kjøbenhavns Bombardement). S. 33—35. — Anker. Norges statholdere 1577—1856. S. 421—22. — Anker. Kommandanter i Trondhjem, Kongsvinger og Frederiksten. S. 384, 476, 520.

Arkiv for nordisk Filologi, udg. ved G. Storm. 1.—2. Bind. Christiania 1883—85.

Af Indholdet bemærkes: I. Del. S. Bugge. Oplysninger om Nordens Oldtid hos Jordanes. S. 1—21. — G. Storm. Har Haandskrifterne af *Heimskringla* angivet Snorre Sturlassøn som Kongesagaernes Forfatter? S. 47—61. — G. Storm. Om Redaktionerne af Jomsvikingasaga. S. 235—248.

II. Del. G. Storm. Om Thorgerd Hölgebrud. S. 124—135. — S. Bugge. Oldsvenske Navne i Rusland. S. 164—171. — G. A. Gjessing. Egils Saga's Forhold til Kongesagaen. S. 289—318. — G. Storm. Biskop Isleifs Krønike. S. 319—338.

II. Afhandlinger.

Chodzkievicz. Archéologie scandinave. Fers de lance avec inscriptions runiques. 18 S. Paris.

H. Handelsmann. 38. Bericht zur Alterthumskunde Schleswig-Holsteins. Zum 50jähr. Gedächtniss d. Eröffnung d. Schleswig-Holstein. Museums vaterländ. Alterthümer zu Kiel (Mittsommer 1835). 32 S. m. Illustrat. Kiel. 4°.

Sophus Müller. Nordens forhistoriske archæologi i 1883—84. Nordisk tidsskrift för vetenskap etc. 1885. S. 163—79.

O. Montelius. Om tidsbestämning inom bronsåldern med särskildt afseende på Skandinavien. 336 S. Sthlm. (Kongl. Vitterhets-, Historia- och Antiquitets-Akademiens Handlingar. Ny följd. 10. delen.)

Fr. Losch. Runen unter den Steinmetzzeichen. Württemberg. Vierteljahrshefte f. Landesgesch. 8. Jahrg. Heft 1.—2.

A. Klemm. Runen, Steinmetzzeichen und Hausmarken. *ibid.* Heft 1.—2.

W. Berg. Om runsten från Nya Elfsborg. Ytterligare bidrag. 28 S. (Göteborgs kongl. vetenskaps- och vitterhets-samhälles handlingar. Ny tidsföljd. 18. Hft.) Göteborg.

Fritz Burg. Die älteren nordischen Runeninschriften. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung. 176 S. Berlin.

Skriftet, som er dediceret Dr. Jul. Hoffory, indeholder foruden en Fortegnelse med Forklaring over de ældre nordiske Runeindskrifter, tillige et Brev fra Prof. Wimmer (S. 145—64), som heri meddeler Tilføjelser og Berigtigelser til sin 1874 udkomne Afhandling om Runeskriftens Oprindelse i Norden.

Cerquard. Taranis et Thor. Revue celtique. Août 1885.

Identificerer den keltiske Guddom Taranis med Thor.

Lieder der alten Edda. Deutsch durch die Brüder *Grimm*. Neu herausg. von *Jul. Hoffory*. 95 S. Berlin.

J. Hoffory. Über zwei Strophen der Voluspá. Sitzungsber. d. kön.-preuss. Akad. d. Wissenschaften zu Berlin 1885. II. 551—558.

E. Mogk. Das zweite Liederbuch des cod. reg. des Eddaliedes Havamól. Zeitschr. f. deutsche Philologie. 17. Bd. 3. Heft.

R. Heinzel. Ueber die Nibelungensaga. Sitzungsber. d. philosoph.-histor. Classe d. Akad. d. Wissenschaften. 109. Band. S. 671—718. Wien.

Undersøgelser angaaende Overensstemmelsen mellem Historikernes Beretninger om Burgundernes Undergang i Kampen med Hunnerne og Nibelungesagnet; Sammenligninger med nordiske Sagn og Sagaer, hvorved Forf. har modtaget Understøttelse af Dr. Kaalund.

A. U. Bødth. Studier öfver kompositionen i några isländska ättsagor. 160 S. Lund.

Undersøgelser af Ljósvetninga, Vatnsdæla, Laxdæla og Njala Sagaer.

P. Fahlbeck. Forskningar rörande Sveriges äldsta historia. I. Beowulfsqvådet såsom källa för nordisk fornhistoria. 90 S. Lund. (Antiqvarisk tidskrift för Sverige. VIII. 2.)

- Th. Möbius.* Bibelstellen in der altnordischen Literatur. Zeitschrift f. deutsche Philologie, herausg. v. E. Höpfner u. Jul. Zacher. 17. Bd. 2. Heft.
- K. Lehmann.* Die altnordische (altnorwegisch, altisländische) Auffassung. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Herausg. v. Roth, Bekker u. A. 5. B. 2. H. (Germanistische Abtheil.).
- A. Baumgartner.* Aus Islands heidnischer Vorzeit. Stimmen aus Maria-Laach. Katholische Blätter. 28. Bd. 2.—5. Heft.
- A. Baumgartner.* Islands mittelalterliche Litteratur. Stimmen aus Maria-Laach. Katholische Blätter. 29. Bd. 2. Heft.
- A. Baumgartner.* Islands Verfall nach der Glaubenstrennung und Wiederaufleben im 19. Jahrh. Stimmen aus Maria-Laach. 29. Bd. 3. Heft.

Johan Vibe. Om normanniske Stednavne. (Norsk) Historisk Tidsskrift. 2. Række V. S. 51—80.

Svar paa E. Tegnér's Replik i det Letterstedtske Tidsskrifts 8de Hefte (1884) angaaende Striden om de normanniske Stednavnes danske eller norske Oprindelse.

Georg Waitz. Jahrbücher des deutschen Reichs unter König Heinrich I. 3. Auflage. 294 S. Leipzig.

S. 159—62 behandler W. Kong Henriks Kamp med de Danske 984, og i to vidtløftige Excursus (Nr. 23 og 24) S. 273—81 søger han at bevise, saa vel at denne Kamp har fundet Sted, som at Henrik oprettede et Markgrevskaab ved Slien.

G. Storm. Om en Olavs-legende fra Ribe. 18 S. (Christiania Vidensk. Selsk. Forhandl. 1885. Nr. 3.)

Rich. Müller. Erzbischof Adalbert von Hamburg-Bremen und die Idee des nordischen Patriarchats. 22 S. Stade (Realgymnasiumprogram).

O. v. Heinemann. Geschichte von Braunschweig und Hannover. 2. Band. 498 S. Gotha.

Gaar fra det 13de Aarhundrede indtil Slutningen af det 16de. Om Albert af Brunsvigs Rigsforstanderskab i Danmark, S. 13—15.

Dietrich Schäfer. Die Hanse und ihre Handelspolitik. Vortrag. 32 S. Jena.

Forfatteren paapeger i denne med megen Aand og Skarpsindighed skrevne Afhandling Aarsagerne til Hansens glimrende politiske Stilling og dens senere Forfald, med særlig Henblik paa Tysklands nye Førsøg paa at spille en Rolle som Søhandelsmagt.

K. G. Grandinson. Studier i Hanseatisk-Svensk Historia. II. 1332—1365. Akademisk Afhandling. 160 S. Sthlm.

Arthur Winckler. Die deutsche Hansa in Ruszland. Herausg. mit Unterstützung d. Vereins f. hansische Gesch. 153 S. Berlin.

Indeholder jævnlig ogsaa Oplysninger til dansk Handelshistorie i Middelalderen og det 16de Aarhundrede.

J. Kreüger. Bidrag till upplysning om Wisbys sjörättsliga förhållande under medeltiden. 53 S. Lund.

Om Visby før og efter Valdemars Tog handler Kap. 2 og 4. De øvrige behandle de særetlige Bestemmelser i Visby Stadslov og Særet.

K. Lechner. Das grosse Sterben in Deutschland in den Jahren 1348 bis 1351 und die folgenden Pestepidemie bis zum Schlusse des 14. Jahrhunderts. IX + 162 S. Innsbruck 1884.

K. Koppmann. Aus der Geschichte Hamburgs im Mittelalter.

K. Koppmann. Aus Hamburgs Vergangenheit. S. 345—63.

S. 351—53 findes Bemærkninger om Hamburgs Forhold til de holstenske Grever og de første oldenborgske Konger.

R. Ehrenberg. Hamburger Handel und Handelspolitik im 16. Jahrhundert. K. Koppmann. Aus Hamburgs Vergangenheit. S. 281—321.

G. v. Buchwald. Zur Bildungsgeschichte im endenden Mittelalter. Zehn Vorträge. Kiel. (O. m. T. Deutsches Gesellschaftsleben im endenden Mittelalter. I.)

Indeholder jævnlig Exempler hentede fra dansk Historie; vi nævne eksempelvis Dronning Dorotheas Besøg ved det brandenburgske Hof og Christiern I's Sammenkomst med Hertug Karl d. dristige.

F. Prien. Van den Detmarschen is dyt ghedicht. Jahrbuch d. Vereins f. niederdeutsche Sprachforschung. Jahrg. 1884. X. Heft.

Et Digt om Slaget ved Hemmingstedt 1500.

Bremisches Jahrbuch. 2. Serie. 1. Band. Bremen.

Heri findes S. 1—170 en Samling Dokumenter fra Bremens Arkiv omfattende Aarene 1523—1535, hvoraf mange berøre Kong Christiern II's og danske Forhold.

K. Th. Wenzelburger. Geschichte der Niederlande. I—II. Gotha 1879 og 1885.

I. Del behandler N.'s Hist. indtil 1556; 2. Del indtil den west-nialske Fred.

Tagebuch über Dr. Martin Luther, geführt von Dr. *Conrad Cordatus* 1537. Herausg. v. *H. Wrampelmeyer*. 521 S. Halle.

Conrad Cordatus, bekjendt tysk Reformator, har i en Række af Aar nedskrevet Udtalelser af Luther og samlet dem i en Dagbog 1537. No. 848, 854 og 888 indeholde Bemærkninger om Christiørn II. og Danmark.

K. Hartfelder. Der Historiker Hubertus Thomas Leodius. Forsch. z. deutsch. Gesch. 25. Band. S. 273—90.

Biographie af den bekjendte Forfatter til Pfalsgrev Frederiks Levnetsbeskrivelse, hvis Sekretær og meget betroede Underhandler han var. Det var ham, som forhandlede og gennemførte Pfalsgrevens Ægteskab med Christiørn II's Datter Dorothea.

Sitzlaff. D. Johannes Bugenhagen, Pomeranus. Sein Leben und Wirken. 143 S. Wittenberg.

S. 93 ff. Bugenhagen in Dänemark, Hildesheim und Braunschweig.

F. Bertheau. Bugenhagen's Beziehungen zu Schleswig-Holstein und Dänemark. Zeitschr. d. Gesellschaft f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. XV. 189—242.

Bearbejdet efter trykte Kilder.

F. W. Schirrmacher. Johann Albrecht I., Herzog von Mecklenburg. 1—2. Theil. Wismar.

Danmarks og Mecklenburgs politiske Forhold i det 16de Aarh. berøre hinanden saa ofte, at der i et Værk som ovennævnte jævnlig maa findes Oplysninger til dansk Historie. Foruden Bidrag til vor politiske Historie kan fremhæves et Haandskrift af Jacob Bording, Prof. i Medicin i Kjøbenhavn, hvori findes Oplysninger om hans huslige Forhold.

G. Schmidt. Zur Geschichte des Schmalkalder Bundes. Forschungen zur deutschen Gesch. 25. Band. S. 69—98.

Behandler Mødet i Frankfurt Dec. 1545 til Febr. 1546, hvor ogsaa danske Sendebud mødte. Forhandlingerne med disse meddeles S. 91—92. De førte ikke til Kong Christians Indtrædelse i Forbundet, men kun til en Overenskomst ang. Udryddelsen af den saak. "Verdardung", Lejetropper, som røvede og plyndrede.

S. Issleib. Moritz von Sachsen gegen Karl V. bis zum Kriegszuge 1552. Neues Archiv f. sächs. Gesch. VI. 210—50.

Indeholder forskellige Steder Oplysninger om Kong Christian III's Politik.

J. Bühring. Venedig, Gustav Adolf und Rohan. Ein Beitrag zur allgemeinen politischen Geschichte im Zeitalter d. 30jährigen Krieges. Aus venezianischen Quellen. 382 S. Halle. (Halle'sche Abhandl. zur neueren Geschichte. Heft 20.)

H. Reynald. Le baron de Lisola. Sa jeunesse et sa première ambassade en Angleterre (1613—1645). Revue historique. T. 27. S. 300—351.

Handler væsentligst om den kejserlige Gesandt Lisola's Ambassade i England 1640, 1641 og 1643—45 efter dennes Indberetninger til Hoffet i Wien og kaster ogsaa Lys over Christian IV's Politik i disse Aar.

P. de Witt. Un patricien au XVIIe siècle. Louis de Geer. Étude biographique. 177 S. Paris.

Smlgn. Anm. i Svensk historisk Tidskrift 1885. S. 31—32.

J. Geffroy. Nos diplomates sous Louis XIV. France et Suède. Revue de deux mondes. 1885. 1. avril.

H. de Beaucaire. Une mésalliance dans la maison de Brunswick 1665—1725. Éléonore Desmier d'Olbreuze duchesse de Zell. VIII + 317 S. Paris 1884.

I Tillæget, som indeholder Hertugindens Korrespondence, findes flere Bidrag til Danmarks politiske Historie under den skaanske Krig.

Johan Thyrén. Den första väpnade neutraliteten. Akad. Afhandl. 102 S. Lunds Universitets Årsskrift 1884—85.

Indeholder de svensk-danske Forbund af 1690, 1691 og 1693, tillige med en indledende Oversigt af Europas politiske Stilling ved den store Krigs Udbrud 1688—1689.

Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. (Geschichte der Kämpfe Österreichs.) X. Band. Wien. (O. m. T.: Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1708. Bearb. v. Alexander Kirchhammer. II. Serie. 1. Band.)

S. 92—93 findes Meddelelser om det danske Hjelpekorps, og spædt træffes Efterretninger om dets Optræden og Virksomhed samt om danske Officerer, hvortil et fortrinligt Register letter Oversigten.

Fr. Carlson. Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset. 7. delen. Carl XII. 2. delen. 524 S. Sthlm.

Mémoire sur les négociations entre la France et le Czar de la Grande Russie Pierre I., fait en 1726 par mr. le Le-Dran, premier commis des affaires étrangères. 1722—24. (Continuation.) Documents relatifs à l'histoire de Russie. XLIX.

Er af stor Vigtighed for Kjendskabet til Nordens politiske Historie i de omtalte Aar.

Joh. Steenstrup. Borgerlig frihed i England og i Danmark-Norge i forrige århundrede. En sammenlignende undersøgelse. Nordisk Tidskr. for vetenskap etc. 1885. S. 655—79.

C. T. Odhner. Sveriges politiska historia under Konung Gustaf III's regering. I. 1771—78. 607 S. Stockholm.

Smlgn. Anm. i Svensk hist. Tidskrift 1885. S. 43—49.

The political memoranda of Francis fifth duke of Leeds.
 Edited by *Oscar Browning*. Westminster 1884. 266 S.
 Printed for the Camden Society. New Series. XXXIV.

Foruden de i dette Tidsskrifts 3. Række V. 255—455 meddelte Beretninger om Regeringsforandringen i Danmark 14. April 1784 af Geheimeraad Slanbusch og Charlotte Dorothea Biehl findes der — som allerede omtalt af Prof. Holm (4. Række. I. 793—826) — i Lady Mintos Biographie af den daværende engelske Gesandt i Kjøbenhavn, Hugh Elliot, en Fremstilling af samme Begivenhed, som udelukkende er støttet paa Beretninger fra Elliot selv. De mange karakteristiske Smaatræk, som ere meddelte her, maatte gjøre det særlig ønskeligt at lære Indberetningerne at kjende i deres fulde Udstrækning. Dette Ønske er nu opfyldt, idet Udgiveren af ovennævnte Værk — den daværende engelske Udenrigsministers politiske Memoranda — i et Tillæg har trykt tre Indberetninger fra Elliot om Regeringsforandringen, alle daterede 1. Septbr. 1784, altsaa næsten 5 Maaneder efter Begivenheden. Man bliver ikke skuffet ved Gjennemlæsningen af disse interessante Breve. De stemme i Hovedtrækkene med Dor. Biehls Fremstilling, men indeholde desuden mange nye ukjendte Træk saa vel til Statskupets Forhistorie som til de Begivenheder, der fulgte umiddelbart efter. Elliot ses at have været indviet i Planen allerede et helt Aar forud, og har paa en Rejse, han 1783 foretog i Tyskland, besøgt Grev Bernstorff og er af ham bleven instrueret i den Rolle, han selv skulde spille ved Udførelsen. I Kjøbenhavn var Elliot nær knyttet til den Schimmelmansske Kreds, og Beretningen indeholder bl. a. en lille Billet fra S. skrevet umiddelbart efter den lykkelige Udførelse af Statskupet. Af særlig Interesse er hans Fremstilling af Schack-Rathlovs Stilling til Regeringsforandringen og dennes Opfattelse af den politiske Stilling, der i saa høj Grad synes at have muliggjort Planens heldige Udførelse. — I samme Værk findes S. 108 et vigtigt Bidrag til Danmarks politiske Historie 1784, indeholdende et Memorandum angaaende et Forbund mellem Danmark og England.

C. D. af Wirsén. Minne af skalden, riksmarskalken greve Johan Gabriel Oxenstierna. Svenska Akademiens Handlingar. 61. Delen. S. 31—301. Stöckh.

Som Bilag følger en Del Aktstykker fra Aarene 1788—1790, som indeholde Oplysninger til Nordens politiske Historie i disse Aar.

Herm. Petrich. Aus dem Zeitalter der Befreiung. Pommersche Lebens- u. Landesbilder. X + 281 S. Stettin 1884.
 (O. m. T.: Petrich. Pommersche Lebens- u. Landesbilder. 2. Th. 1. Halbbd.)

Behandler bl. a. Gustav IV. Adolfs Deltagelse i Krigen 1807 og hans Berøring med F. v. Schill.

H. J. Barstad. Bergens Forsvar i 1801 og 1807—1814. Med Kart over Bergen i 1801. Bergen.

Y. Nielsen. Bidrag til Norges Historie i 1814. Afhandlinger og Aktstykker. 2. Bind 3. Hefte. S. 257—384. Christiania.

Indeholder: IV. De allierede Stormagters Commissærer i Norge Juni og Juli 1814. V. Jørgen Aalls Dagbog under det første overordentlige Storting October—November 1814.

Villamus. Souvenirs d'un ambassadeur auprès de la cour de Suède au temps de Bernadotte (1822—23). Le Correspondent. 1885. 10. mars.

Die vormärzlichen Schleswig-Holsteinischen Officiere am 24. März 1848. 64 S. Schleswig.

Tre Insurgentofficere, v. Fürsen-Bachmann, v. Jesz og v. Zeska forsøge i ovennævnte lille Skrift at rense deres og Kammeraters Opførelsen under Oprøret 1848—50.

Minnen från Carl XIV's, Oscar I's och Carl XV's dagar af Generallöjtnant *C. Akrell* och Landshöfding *S. G. von Troil*. I.—II. Sthlm. 1884—85.

I. 81—84 omtales Akrells Rejse gennem Danmark 1814. II. indeholder Troils Mémoires, og heri findes mange interessante Bidrag til Danmarks nyeste Historie, især efter 1858.

A. Trinius. Geschichte des Krieges gegen Dänemark 1864. Mit Karten und Abbildungen. 462 S. Berlin.

Heinr. Martens. Die politische Krisis in Dänemark. Unsere Zeit. Herausg. v. R. v. Gottschall. 1885. 9. Heft.

Allgemeine deutsche Biographie. 21.—22. Band. (Maximilian —Münchhausen.) Leipzig.

Af Biographierne bemærkes: Kartographen Joh. Meier f. 1606 i Husum; den franske Digter Paul Melissus f. 1539 (der ibl. a. har skrevet Digte til Frederik II. og Tygø Brahe); Markus Meyer, hennæret 1536; Naturforskeren Ludewig Meyn, d. 1859; Orientalisten Joh. David Michaelis, f. 1717 i Halle, † 1791 i Göttingen (Projekt til den 1761 af den danske Regering foranstaltede videnskabelige Rejse til Arabien); Juristen og Historikeren A. Michelsen, f. 1801 i Sundevad d. 1881; G. Mohnike, Theolog og Literaturhistoriker, f. 1781 † 1841 (bekjendt af sine Oversættelser af nordiske Folkesange og Digte); D. G. Moldenhawer, f. i Königsberg 1753, d. 1821 som Bibliothekar ved det st. kgl. Bibl. i København; Præsten Chr. Möllenhof, f. 1698 i Lübeck, d. 1748 (var fra 1706—1735 i Danmark); Literaturhistorikeren O. H. Møller, f. i Flensborg 1715, d. 1796; Digteren A. G. Moltke, f. i Odense 1765, d. 1843 i Lübeck; Generalen Montecuccoli, f. 1609, d. 1680.

L. Daae. Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter. 1. Hefte. 149 S. Christiania.

Dette interessante Arbejde vil udkomme i flere Hæfter. 1. Hefte indeholder Efterretninger fra Universiteterne i Prag (1372—1413), Erfurt (1395—1508) og Rostock (1418—1758).

C. J. Anker. Biografiske data om 330 norske, norsk fødte eller for nogen tid i den norske armé ansatte generalspersoner, 1628—1885. Med 60 Portrætter. 402 S. Christiania.

J. B. Høivorsen. Norsk Forfatter-Lexikon 1814—1880.
9.—11. Hefte. Bugge—Danchertsen. 1. Bind S. 513—69;
2. Bind S. 1—128. Kristiania.

Biographische Notizen über die Offiziere, Militair-Aerzte und Beamten der ehemaligen Schleswig-Holsteinischen Armee und Marine, herausgegeben nach Aufzeichnungen des verstorb. preusz. Major Lübeck von *F. Möller*. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. XV. 35—184.

Ul. Chevalier. Répertoire des sources historiques du moyen-age. Bio-Bibliographie. Paris 1877—1883.

Indeholder Biografier af alle bekjendte Personer i Middelalderen indtil 1500 med bibliografiske Henvisninger.

F. Wigger. Stammtafeln des groszherzoglichen Hauses von Meklenburg. Jahrb. f. meklenb. Gesch. 50. Jahrg. S. 111—342.

Som Tillæg findes en Fortegnelse over den storhertugelige Families Gravsteder, hvoriblandt findes Frue Kirke i Kjøbenhavn, Roskilde Domkirke, Visby og Upsala Kirker.

Steinmann. Die Grabstätten der Fürsten des Welfenhauses etc. 1.—3. Abth. 388 S. 8°. Braunschweig 1884.

D. Thrap. Familien Bonnevies 1715—1885. Stamtavle. Ny Udg. 61 S. Christiania.

Carteggio inedito di Ticone Brahe, Giovanni Keplero et di altri celebri astronomi e matematici dei secoli XVI. e XVII. con Giovanni Ant. Magini, pubblicato et illustrato da *Antonio Favaro*. Bologna.

Foruden en Levnetsbeskrivelse af den italienske Astronom Magini indeholder Bogen dennes Korrespondense. Iblandt de aftrykte Breve findes 10 fra og til Tycho Brahe omfattende Aarene 1580—1601.

W. Goldbaum. Georg Brandes. Die Gegenwart. Hrsg. v. Th. Zolling. 27. Bd. Nr. 26.

Conrad Varrentrapp. Zur Erinnerung an Friedrich Christoph Dahlmann. Preussische Jahrbücher. 55. Band. S. 485—510.

Hille. Aus Dahlmann's Personalacten. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schleswig-Holstein-Lauenburg. Gesch. XV. 1—34.

Indeholder Ansøgninger fra Dahlmann til Kancelliet og forskjellige Universitetsaktstykker vedrørende ham.

Ernst Schmidt. Briefwechsel der Gebrüder Grimm mit nordischen Gelehrten. 312 S. Berlin.

Indeholder Korrespondensen med Nyerup, Rask, Thorlacius, P. E. Müller, Rafn, Mølbech, Magnussen og Munch, foruden en Del svenske.

C. von Lützow. Zur Charakteristik Theophil Freiherrn von Hansen's. Zeitschrift f. bildende Kunst, hrsg. v. C. v. Lützow. 20. Bd. 5. Heft.

K. Kroman. Der dänische Philosoph und Pädagoge Sophus Heegaard. Rheinische Blätter f. Erziehung u. Unterricht. 60. Jahrg. 1. Heft.

G. Brandes. Ludvig Holberg und seine Zeitgenossen. Berlin.

K. Winter-Hjelm. Holbergjubiléet och Holbergglitteraturen. Ur Dagens Krönika, utg. af A. Ahnfeldt. V. 648—62.

G. af Geijerstam. Holberg om qvinnan och tryckfriheten. Smstds. V. 64—70.

Warburg. Holberg i Sverige jämte meddelanden om hans svenske öfversättare. Litteraturhistoriska anteckningar. Skrift utgifven till Holbergsjubiléet. 102 S. Göteborg.

Paul Schütze. Anna Ovena Hoyers und ihre niederdeutsche Satire „De Denische Dörp-Pape“. Zeitschr. d. Gesellsch. f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. XV. 245—299.

Et satirisk Digt, rettet mod Gejstligheden og skrevet af en slesvigske Kvinde Anna Ovens, Datter af en Astronom og gift med Hermann Hoyer i Eiderstedt. Hun drog efter sin Mands Død til Stockholm, hvor hun døde, og i hvis Bibliothek Manuskriptet til ovennævnte satiriske Digt findes.

Paul Schütze. Anna Ovena Hoyers, eine holsteinische Dichterin des 17. Jahrhunderts. Zeitschr. f. allgem. Geschichte, hrsg. v. Zwiedineck-Südenhorst. 1885. No. 7.

Le livre de Peintres de Carel van Mander (1604). Traduction, notes et commentaires par *Henri Hymans*. Tome I.—II. Paris 1884—85.

Jacques de Poindre, nederl. Maler, der døde c. 1570, har opholdt sig i Danmark (se I. S. 261). I. S. 16—17 fortælles om Familien van Mander i Danmark. II. 2. Aum. 1 findes en Notis om Mabuses Malerier paa Dronning Elisabeths, Christ. II's Gemalindes Grav i Gent. Under Rubriken Copenhagen. i Registret vil man finde Oplysninger om de i Kjøbenhavns Malerisamlinger opbevarede Billeder af ældre hollandske Kunstnere.

Leop. Witte. Hans Lassen Martensen. Daheim. Hrsg. von R. König u. Th. Pantenius. 21. Jhrg. No. 17.

Franz Eyssenhardt. Barthold Georg Niebuhr. 286 S. Gotha.

Den berømte tyske Historieskriver er født i Kjøbenhavn af frisisk Slægt, kom 1794 til Universitetet i Kiel, var 1796—1798 Sekretær hos Schimmelmann og blev 1800 ansat som Assessor i Commercekollegiet, hvilken Post han forlod 1806 for at begive sig i preussisk Tjeneste. (Jvfr. S. 27—31, 37—43.)

K. Kroman. Der dänische Philosoph Rasmus Nielsen. Rhein. Blätter f. Erziehung u. Unterricht. 59. Jhrg. 3. Hefte.

Adolph Meyer. Die Medaillen der Familie Rantzau. Mit einer Tafel. 8 S. Wien. (Separatabdr. a. d. XVI. Bande d. „Numismatischen Zeitschrift“ in Wien 1884.)

Indeholder Medailler over Johan Rantzow og Hustru Anna Walstorp, Heinrich Rantzow og Christina von Halle, Gerhard Rantzow og Dorothea Brucktorf.

Th. Distel. Urtheil Thorwaldsen's über seinen Schüler den Bildhauer Joseph Hermann aus Dresden. Beiblatt zur Zeitschr. f. bild. Kunst. XX. Sp. 219—20.

Encyklopädie der neueren Geschichte. Herausg. von W. Herbst. 1.—4. Halbbd. Gotha 1882—84.

Er naaet til „Karl“.

Beauchet. Formation et dissolution du mariage dans le droit islandais au moyen âge. Nouvelle Revue historique de droit français et étranger. 1885. No. 1.

Arvid Kempe. Studier öfver den isländska juryn enligt Grågås. Akad. Afhandl. 70 S. Lunds Univers. Årsskrift 1884—85.

Max Pappenheim. Die altdänischen Schutzgilden. Ein Beitrag zur Rechtsgesch. d. germanischen Genossenschaft. VIII + 513 S. Breslau.

P. Hasse. Dänenrecht und Fremdenrecht in Dänemark zur Zeit Waldemars II. Als Manuscript gedruckt. Kiel 1883.

Joh. Hjelmérus. Bidrag till svenska jordeganderättans historia. Akad. Afhdl. 94 S. (Acta Univers. Lund. 1883—84. Tome 20.)

Indeholder Paralleller til dansk Retshistorie i Middelalderen.

J. C. Poestion. Island. Das Land und seine Bewohner nach den neuesten Quellen. Mit einer Karte. 460 S. Wien.

Ph. Schweitzer. Island, Land und Leute, Geschichte, Litteratur und Sprache. 203 S. Leipzig, Berlin.

E. Key. Anteckningar om Helsingborgs stad och granskap. 238 S. Helsingborg.

Biskop *Jens Nilssøns* Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574—1597. Udg. efter offentlig Foranstaltning ved *Yngvar Nielsen*. 3. Hefte. S. 561—696 + CCVIII SS. Kristiania.

Helland. Kongsberg Sølvværks Drift før og nu. Archiv f. Mathematik og Naturvidenskaberne. 1885. 101 S. Christiania.

M. Weibull. Lunds och Lundagårds minnen, historiskt festtåg utfördt af Lunds Studenter vid inyigningen af Lunds nya universitetsbyggnad. 11 ark text og 7 pl. Sthlm. Fol. 1884.

A. C. Bang. Norges hellige Kilder efter Reformationen. Christiania Vidensk. Selskabs Forhandl. 1885. No. 6. 10 S. Christiania.

A. C. Bang. Gjengangere fra Hedenskabet og Katholicismen blandt vort Folk efter Reformationen. Norsk theologisk Tidsskrift, udg. af E. Caspari og G. Jonson. Ny Række. 10. Bind. S. 161—218.

G. v. Hansen. Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revals. 3. verm. Aufl. V + 212 S. Reval.

Ernst Hasse. Geschichte der Leipziger Messen. Gekrönte Preisschrift. Herausg. v. d. fürstlich. Jablonowski'schen Gesellschaft zu Leipzig. Nr. XXV. VII + 516 S. Leipzig.

Heri findes ikke uvigtige Oplysninger om danske Handelsforhold i forrige Aarhundrede, bedømte i Udlandet. Særlig udtales det flere Steder, at der i Danmark ingen Storhandel findes, og at man lader den paa Grund af Søkrigen (1780) gunstige Lejlighed til at skaffe sig større Handel, gaa over til Hamburg. S. 300—308 findes Oplysninger om Antal og Bostad for dem, som besøgte Messen fra 1740—1840, deriblandt ogsaa fra Danmark.

V. Falbe-Hansen. Skitse af formuens fremvækst i Danmark i indeværende århundrede. Nordisk Tidsskrift for vetenskap etc. 1885. S. 596—609.

M. W. Feilberg. Norsk Bogfortegnelse 1873—1882. 458 S. Kristiania.

Smaastykker.

2.

Fra hvilken Tid ere vore ældste Laug?

Af Johannes C. H. R. Steenstrup.

I Løbet af de sidste Aar, da vore Haandværkslaug i Hovedstaden og Provinserne saa jævnlig have feiret Jubilæer i Anledning af de 200 Aar, som ere gaaede siden Kong Christian V konfirmerede en stor Del Laugsskraaer, har man ofte kastet Blikket tilbage paa Laugenes Fortid, og derved er da ogsaa det Spørgsmaal kommen frem, fra hvilken Tid de ældste Laugsartikler i Danmark skrive sig. Det hedder da overalt — se f. Ex. C. Nyrops smukke og indholdsrige Bog „Meddelelser om dansk Guldsmedekunst“ (ved Kjøbenhavns Guldsmedelavs Jubilæum den 7de November 1885) S. 10 —, at „den ældste danske Haandværksskraa, vi have tilbage, er fra 1275 og given for Kjøbenhavns Skrædere“. Saaledes har Fremstillingen jo ogsaa altid tidligere lydt, og man støtter sig til den Skraa, som er offentliggjort i Kjøbenhavns Diplomatarium I. S. 26 f. under Aaret 1275. Men dette Aktstykke er dog ganske sikkert henført til en urigtig Tid.

Her maa nu først tages i Betragtning, paa hvilket Tidspunkt Laug opstaa og Skraaer forfattedes i andre Lande. Vi have som bekjendt i dette Punkt ingenlunde at gjøre med noget særlig nationalt; vi staa overfor en almeneuropæisk Udvikling. Det er nu ganske vist, at vi i Udlandet finde allerede fra det 11te Aarhundrede Oplysninger om Forbindelser mellem Haandværkere, og fra Tydskland have vi Stadfæstelser paa

Laug fra 12te Aarh., saaledes for Væverlauget i Köln 1149, Skomagerlauget i Magdeburg 1157¹⁾). Imidlertid ere dog Haandværkslaug i en bestemtere udpræget Skikkelse og især Laugsskraaerne af en yngre Dato. For at nævne den Handelsby i Tydskland, med hvilken vi Danske havde de fleste Berøringer i Middelalderen, nemlig Lybek, da kunne vi her vel spore Forbindelser mellem Haandværkere allerede i 13de Aarh., men den ældste Skraa, der er bevaret, er fra 1330²⁾). Det ældste Aktstykke, som omhandler et Haandværkslaug i Sverrig, er et af Kong Magnus 1356 udstedt Privilegium for *sartorum universitas* i Stockholm, hvorved der tilsikres dette, at kun de, som have Borgerskab og som for Raad og Oldermænd have aflagt Prøve, samt eie et vist Beløb, kunne øve Skræderkunst i Stockholm³⁾).

Allerede af det Anførte vil fremgaa, at Danmark maatte have været meget tidlig virksomt, hvad Haandværksskraaer angaar, om det skulde besidde en saadan allerede fra 1275. Ganske vist har der bestaaet Forbindelser mellem Haandværkere af samme Fag tidligere; thi den ældre Slesvigske Stadsret Art. 33 omtaler til Ex. en Bagernes Ældste (senior pistorum), og Stadsretten i Roeskilde af 1268 Art. 15 nævner et Bagergilde (pistorum convivium). Noget andet er imidlertid, at Haandværkerne fremtræde som et af Øvrigheden hjemlet Laug, maaske med Eneret til at drive et vist Haandværk, med nøie fastslaaet Virkekreds og med bestemte Forpligtelser indbyrdes og lige overfor Publikum. Allermest maa man dog vægre sig imod, at en Række Artikler af Indhold som dem, der findes i Skraaen af 1275, skulde skrive sig fra denne Tid.

Denne begynder saaledes:

Skredernis Skraa 1275.

I navn Gud Faders och Söns och den Hellig Aands, Amen.

¹⁾ Wilda, Gildenwesen 315 f. L. Brentano, Die Arbeitergilden der Gegenwart I. 38 f., 267 f. Gierke, Genossenschaftsrecht I. 361.

²⁾ Wehrmann, die älteren lübeckischen Zunftrollen 10, 12, 16.

³⁾ Skrå-Ordningar, samlade af G. E. Klemming, 120. Jfr. H. Hildebrand, Sveriges Medeltid I. 344.

Aff tilladelse och stadfestelse werdige faders med Gud biscop Pitters i Roskilde och borgemester och raads i Kjøbenhafn hafue wi skredere boendis her sammesteds optagit och annammet it brøderskab, Gud den hellige threfoldighed till lof och heder och ære och vore efterkommere brødres och søstres lifuis och sielis bestandelse, alle disse efterskrefne artichle och skraaer fast och ubrødeligen att holdis, under saadanne vide och brøde, som hosz huer artichel, som efterskrefuit, staar.

Skraaen slutter saaledes:

Nota. Item er mange artichler udi denne gamle skraa, som skrederne hafue selfuer udeladet udi denne deris copia, hoes huilche samme artichle er noterede dette signum X i den gamle skraa (vide anden skredernis skraa aar 1498 och i aar 1548).

Af Slutningsbemærkningen lærer man, at den gamle Skraa har været vidtløftigere og at en Del her er udeladt. Men allerede af hvad der er bevaret, læres nok som, at hin gamle Skraa ikke kan være fra 1275. For det første kjendte man dengang ikke Borgmestre. Den første Gang en saadan nævnes i Kjøbenhavn er i Aaret 1368; i Ribe forekommer en Borgmester ligeledes først i Midten af 14de Aarhundrede¹⁾. Hvad dernæst Raadet angaar, dannede sig et saadant ganske vist efter Midten af 13de Aarh., og det omtales i Kjøbenhavn første Gang 1275, men dets dømmende og administrative Raaderum var da kun ringe²⁾, og først flere Aar efter tillægges der det en mere udvidet Magt. Ogsaa andet af Skraaens Indhold fører os med Nødvendighed til en senere Tid. Møntberegningen efter *Grot* peger hen paa 14de eller snarest 15de Aarhundrede, og ved *Daler* drages vi endog ned i det 16de Aarh.³⁾.

I Art. 20 læses: „maa och ingen broder opsette flere

¹⁾ O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie I. 71. Kinch, Ribe Bys Historie indtil Reformationen 619.

²⁾ Se Udviklingen hos O. Nielsen l. c. S. 68—69.

³⁾ Jfr. P. Hauberg, Danmarks Myntvæsen og Mynter 1241—1481 i Aarbøger f. N. Oldk. 1884, 1886. W. Scharling, Pengenes synkende Værdi.

suenne end tho och en dreng, enten herre hof eller anden thiid; huo her imod gjør, hand bøde 1 dlr.“ Ved Herrehof maa jo menes hvad der ellers kaldes *Herredag*, hvilken Betegnelse findes i Christian II's Haandfæstning Art. 3, men vel iøvrigt da var temmelig ung¹⁾). Dertil kommer saa, at disse Regler om Laugstvang, om Mesterstykke, om at sy hvad en anden har skaaret (Art. 15) og at holde Svende til halv Gjærning (Art. 16) m. fl. netop ere af den Art, som vi finde i Skraaerne fra femtende Aarhundrede. Endelig er der ikke én Artikel og ikke ét Udtryk i Aktstykket, som vidner om, at dette skulde tilhøre en forudgaaende Tid.

I Følge det saaledes udviklede maa Skraaens Overskrift være urigtig, og Indledningen maa forstaas paa anden Maade. Artiklerne ere, som det ses, givne paa en Tid, da Kjøbenhavn stod under Roeskilde Bispestol og da der paa denne sad en Biskop Peter. Da de nu ikke kunne være givne af Bisp Peter Bang († 1277), og der før Reformationen endnu kun sad én Biskop med dette Navn paa den sjællandske Bispestol, nemlig Peder Jensen kaldet Lodehat (1395—1416), maa de henføres til hans Tid. Kjøbenhavn hørte ganske rigtig da under det roeskildske Bispesæde, der havde erhvervet Byen tilbage 1375, men mistede den 1416. Hvorledes Afskriveren er kommet til Aaret 1275 — om ved Feillæsning af 1415 — kan ikke ses; men Resens Skriver læste baade Tal og Bogstaver saa slet og skrev saa ukorrekt³⁾, at han paa mange Maader kan være kommet til det urigtige Tal.

Den foreliggende Afskrift er, som Slutningen udtaler,

¹⁾ O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie I. 136 udtaler derfor ogsaa med Rette, at dette ikke kan være nogen oprindelig Vedtægt i Skraaen af 1275.

²⁾ O. Nielsen, Kjøbenhavns Historie I. 36, 37. II. 23. 35,

³⁾ Ordene „Vide anden skredernis skraa aar 1498 och i aar [o: aaret] 1543“ sigte saaledes temmelig sikkert til Kong Hans's Stadfæstelsebrev paa en Skraa af 1498 (trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium II. 168) og til den af Christian III 1545 confirmerede (ib. S. 266).

gjort efter en Kopi, og denne Kopi er atter kun et Uddrag af „den gamle Skraa“. Jeg vil fremsætte den Gising, at Aktstykket er kommet til Veie paa følgende Maade. En Del af det repræsenterer virkelig den af Biskop Peter givne Skraa, men det øvrige er senere i Lauget vedtagne og tilføiede Tillægsartikler; de allersidste have end ikke faaet Taltegn. Maaske ere alle disse Artikler skrevne sammen i Anledning af den Stadfæstelse paa Laugets Skraa, som dette erhvervede af Kong Hans 1493¹⁾. I hvert Fald skrive de sig endnu fra den katholske Tid, saaledes som Art. 7, 11, 12 (om at gaa i Pilgrimsfærd, bære Laugslus i Procession m. v., jfr. Skraaen af 1545) klarlig udvise. Bødeangivelsen i *Dalere*, som nærmest vilde vise hen til Christian III's Tid, er indkommet ved en senere Ændring i Skraaen. Dette fremgaar af Art. 13: „bøde til Lauget $\frac{1}{2}$ Tønde Øl 1 Daler“, hvor det manglende „og“ (jfr. Art. 1) og det usandsynlige i at begge Dele skulde udredes, vise hen paa, at Daleren kan eller skal træde i Stedet for Øllet. Den tilsvarende Artikel 25 i Skraaen af 1545 har da ogsaa alene „bøde 1 Daler“. Det samme gjælder om Art. 16: „bøde $\frac{1}{2}$ Tønde Øl 1 Daler“ jfr. Skraaen 1545 Art. 38. Men heraf fremgaar da yderligere, hvor forhutlet og sammenflikket en Form af Skraaerne der foreligger i dette Aktstykke.

Naar man saaledes maa opgive Tanken om at have en Laugsskraa bevaret fra 1275, bliver det ældste Brev, som tildele Haandværkere Eneret paa deres Næring og stadfæster deres Gildeskraa, et Brev af 1349, udstedt af Borgmestre og Raad i Ribe²⁾. Vi saa for Udlandets Vedkommende, at Væverne vare de første, som dannede Laug. I Danmark kjendte

¹⁾ Den da stadfæstede Skraa er ikke bevaret.

²⁾ Brevet efterligner den kongelige og pavelige Cancellistil, jfr. Kinch, Ribe Bys Historie 196. Originalen eksisterer ikke, men Privilegiet er optaget i Christian I's Stadfæstelsesbrev af 1474, som er aftrykt i Ribe Kathedralskoles Indbydelsesskrift for 1847 (Adlers Efterretninger ang. Ribe) S. 3 f. I Følge velvillig Meddelelse fra Overlærer Kinch skal i Aftrykket *exponuntur* et *exsolvuntur* rettes til *exponunt* et *exsolvunt*.

man i Middelalderen ikke noget Væverlaug; men det var et nærstaaende Haandværk, Skræderne, der her; som ogsaa i Sverrig, først følte Trang til at faa deres Rettigheder sikrede ved Laugsskraa. Nærmest efter dem følge saa Dragerne i Flensborg 1399, Rebslagerne i Malmø 1412 og Smedene i Ribe 1424¹⁾.

¹⁾ Samt Bagersvendene i Kjøbenhavn 1403 og Skomagersvendene i Odense 1405. Jfr. Nyrop, Guldsmedekunst 10.

Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie

i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel.

Af

A. Heise.

Andet Afsnit.

III.

Jørgen Rosenkrantz Ottesen til Rosenholm og Skaffegaard,
Danmark Riges Raad og Regeringsraad under Kristian IV's
Mindreaarighed.

1523—1596.

Jørgen Rosenkrantz, den yngste af Otte Holgersens og Margrete Ganses Sønner, var født paa Tørning Slot Kristi Himmelfartsdag d. 14. Maj 1523, altsaa kort efter at Kristiern II havde forladt sit Rige. Kun to Aar gammel fulgte han sine Forældre paa Rejsen til Lybeck, hvor disse begge døde af Pesten i September og Oktober 1525. Mormoderen, Fru Anna Maltzan, tog da baade ham og hans Sæskende, Erik og Margrete, der ogsaa vare fulgte med Forældrene til Lybeck, med sig tilbage til Putlitz i Brandenburg, men døde selv strax efter Hjemkomsten. Hr. Jesper Gans, edler Herr til Putlitz, arvelig Marskalk i Kurbrandenburg, tilhørende en af de ældste og mest ansete Adelsslægter i Nordtyskland, sørgede da for Børnenes Opdragelse. Især elskede han den lille Jørgen »be-

synderlig meget», som denne selv skriver i sin i Aaret 1590 forfattede Levnedsbeskrivelse. Det var derfor kun med Sorg, at han skiltes fra Barnet, da Farbroderen, Hr. Holger Holgersen Rosenkrantz til Boller, i Aaret 1530 krævede Børnene tilbage. Søsteren Margrete blev dog i Brandenburg hos Morfaderen, medens de to Brødre, Erik og Jørgen, sendtes til Rostock, hvorhen Hr. Holger Holgersen havde sendt Fru Alhed Urne, Jørgen Venstermands Hustru, for at tage imod dem og føre dem til Nykjøbing Slot, som Hr. Holger da havde i Forlening. Herfra bragtes de til Kjøbenhavn, hvor netop den Gang den bekjendte Herredag holdtes, paa hvilken der førtes saa haard en Strid mellem Katholikker og Protestanter. Her bleve Børnene overdragne til deres Faster, Fru Sofie Rosenkrantz, Hr. Axel Brahes Hustru; til hvem allerede Faderen paa Dødslejet havde befalet at de skulde betroes.

Den lille Jørgen blev ogsaa sin Fasters Kjæledægge. «Hun elskede mig fremfor alle mine Sæskendø og har aldeles været mig udi Moders Sted», skriver han selv herom; «men fremfor alt kan jeg aldrig forglemme den store Velgjerning, hun har bevist mig, som overgaar det andet altsammen, at hun med stor Flid og Omhyggelighed holdt mig til Skole og Lærdom.» Først lærte han nemlig at læse og skrive af en Præst i Børringe Kloster, som Hr. Axel Brahe da havde som Len. Ti Aar gammel sendtes han derpaa i Aaret 1534 til Malmø for at lære Latin af Lektor Frants Vormorsen, der havde mange Adelsbørn i Lære, og blev sat i Huset hos den bekjendte Borgmester Jørgen Kock ¹⁾).

¹⁾ Selvbioграфияen i Danske Mag. IV, 195 ff.; Jens Gødissens Ligprædiken over Jørg. Rosenkr., Kbhvn. 1597. — Jfr. Familien Rosenkr. Hist. II, 123; 134; 139 ff.; 294.

Her fik Barnet saaledes den første Indvielse i den humanistisk-protestantiske Dannelse. Frants Vormorsen var en lærd Humanist og en ivrig Lutheraner, og det samme gjælder i ikke mindre Grad om hans Medhjælper, Mester Oluf Gyldenmund (Krysostomus), der tillige var Skolemester (Rektor) i Malmø. Kort efter hans Ankomst udbrød imidlertid Oprøret i denne By mod Rigsraadet. Jørgen Kock beholdt da de adelige Børn, der gik i Skole i Malmø og tildels vare i hans eget Hus, som Gisler, saa at de i 9 Uger bleve holdte i et Slags Fangenskab. Dette var foruden med Jørgen Rosenkrantz ogsaa Tilfældet med Frants, Hans, Jørgen og Sten Bilde, med Gregers og Jens Truidsen Ulfstand og flere. De bleve først frigivne, efter at Hr. Tyge Krabbe og Hr. Axel Brahe tillige med den øvrige skaanske Adel havde hyldet Grev Kristoffer paa Kristiern II's Vegne; men Fru Sofie Rosenkrantz tog nu selvfølgelig Jørgen Rosenkrantz fra Jørgen Kock og Frants Vormorsen og satte ham i Skole i Ystad. Her blev han, indtil Kjøbenhavns Universitet efter Grevefejdens Ophør var blevet gjenoprettet. Han blev da sat i Huset hos sin gamle Lærer, Mester Oluf Krysostomus, der i Aaret 1537 var bleven ansat ved Universitetet. Krysostomus, der skulde være hans Præceptor, var imidlertid optagen af mange forskellige Forretninger; han var foruden Professor ogsaa Regnskabsfører ved Universitetet og Sognepræst ved Vor Frue Kirke. Dette gik ud over den Kostskole, han samtidig havde for unge adelige og borgerlige Studerende. »Han gjorde sig ingen Flid med os at lære», klager Jørgen Rosenkrantz; »derover blev jeg meget forømt og udi nogen Maade vænnet fra min Lærdom, hvilket Gud hannem forlade.» Han klagede da herover til sin Fæder, Fru Sofie, og til sin ældste Broder, Holger, som da var

hans Værge. De satte ham da i Huset hos Jens Andersen Sinning. Denne unge, begavede Universitetslærer, der nylig (1538) var vendt tilbage fra Vittenberg, tog sig med Iver af de unge Mennesker, der vare i hans Hus. Deriblandt var ogsaa en af Tidens mest bekjendte Skolemænd, Jens Pedersen Grundet; især blev han senere bekjendt for sin Skolevirksomhed i Ribe og for sit Forhold til Anders Sørensen Vedel. Ogsaa Grundet havde været Vormorsens og Oluf Kryssostomus's Lærling i Malmø; efter Grevefejdens Ophør var han af sidstnævnte bleven sendt til Ystad som Skolemester, og her blev han, indtil Sinning ved Hjemkomsten fra Vittenberg traf ham i denne By og tog ham med sig til Kjøbenhavn. Rimeligvis har Grundet saaledes, i det mindste i kortere Tid, ogsaa været Jørgen Rosenkrantz's Lærer i Ystad ¹⁾.

Hos Sinning blev Jørgen Rosenkrantz kun i kort Tid. Dette beklagede han meget, da han ellers «havde meget forfremmet og forbedret sig i sin Lærdom». Broderen kaldte ham nemlig i Aaret 1539 hjem til Boller og sendte ham derpaa til Vittenberg. Kong Kristian III havde selv medgivet ham Anbefalingsbreve til Bugenhagen og Melanchthon om at skaffe ham en duelig Præceptor. De anbefalede en Hamborger, Mester Joachim Westphal, hos hvem han var i 2 Aar; men han faldt ikke i Jørgen Rosenkrantz's Smag. «Han var af Naturen meget morosus, stump og haard med Ord imod mig», skriver han; «men lidet lastede og lærte han mig, jeg kunde forbedre mig af, og blev jeg udi den Maade meget forømt hos ham og derefter blev vant fra Lærdom og Bogen.» Dertil kom,

¹⁾ Wegener, A. S. Vedel, 2den Udg., S. 16. — Rørdam, Universitets-hist. I, 485; 554.

at han kort efter Ankomsten til Vittenberg blev haardt angreben af en pestagtig Sygdom, som herskede i den usædvanlig hede Sommer 1540. Det er formodentlig Grunden til, at han først den 14. Septbr. 1540 blev indskreven ved Universitetet ¹⁾.

Da Mester Westphal efter et Par Aars Forløb blev kaldet til Præst i Hamborg, hvor han senere gjorde sig bekendt som en ivrig Lutheraner af stræng orthodox Retning, havde Jørgen Rosenkrantz i den følgende Tid ingen Privat-Præceptor. «Dette var mig meget skadeligt,» skriver han, «thi jeg blev der siden vant til det Selskab, som ikke havde megen Lyst til at studere.» Dog hørte han i de 4 Aar, han var i Vittenberg, «mange drabelige lærde Mænd, besynderlig Dr. Morten Luther og Philippum (Melanchthon).»

Hvor meget Jørgen Rosenkrantz end senere udtalte sin Respekt for grundig Lærdom, faar man dog af hans egen Skildring det Indtryk, at Bogen i hans Ungdom ikke egentlig har været hans Lyst. Uden Frugt for hans senere Udvikling bleve disse Aar dog ikke. Han var kommen i personlig Berøring med Lutherdommens Banebrydere baade i Tyskland og i Danmark. Hele hans senere Liv blev præget af den store Respekt for Luther og hans Lære, som han havde indaandet i sin Ungdom, og af en stræng sædelig Alvor, selv om han maaske i Vittenberg har truffet adskillige baade danske og andre unge Adelsmænd, der have ført et lystigt Liv. Af danske Adelsmænd studerede den Gang i Vittenberg blandt andre Peder Oxes tidligere omtalte Brødre Torben og Johan, Eske Bildes Søn Hartvig og den senere saa berømte

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 466.

Daniel Rantzau, der i Maj 1544 blev indskreven ved Universitetet. Ogsaa af borgerlige Studenter opholdt der sig paa denne Tid flere, der senere kom til at indtage betydeligere Stillinger, først og fremmest Niels Hemmingsen, hvis Bekjendtskab Jørgen Rosenkrantz saaledes maa antages allerede at have gjort i Vittenberg, Psalmedigteren Thomas Knudsen fra Hygom, Mester Povl Noviomagus, senere Hofpræst hos Kristian III, Normanden Mester Torbern Olafsøn, allerede den Gang udnævnt til evangelisk Superintendent i Trondhjem, og mange flere, ogsaa tyske Mænd, til hvem Jørgen Rosenkrantz i sit senere Liv stod i Forhold.

I Aaret 1544 vendte Jørgen Rosenkrantz derpaa, 21 Aar gammel, tilbage til Boller, hvor han en Tid lang holdt Hus sammen med sin Broder Otto. Efter at Brødrene derpaa havde foretaget et foreløbigt Skifte (Tokkeskifte) indbyrdes, holdt han i nogen Tid alene Hus paa Næsby (Næsbyholm) i Sjælland ¹⁾. — Efter 4 Aars Ophold i Hjemmet tyede han derpaa atter til Udlandet, idet han fulgte med det store Brudetog til Sachsen, hvori ogsaa hans Broder Otto deltog som Hofsinde, og derpaa i 4 Aar tjente i Kurfyrst Moritz af Sachsens Gaard med 4 Heste. Sammen med denne, der jo netop nylig havde vundet Kurfyrsteværdigheden, deltog Jørgen Rosenkrantz derpaa i de store Kampe i Tyskland, hvori denne berømte Mand nu spillede Hovedrollen. Han laa saaledes sammen med Kurfyrsten i et halvt Aar foran Magdeburg og deltog i mange forskellige Kampe. Han var en af de sex udvalgte Adelsmænd, der Dag og Nat skulde følge Kurfyrsten,

¹⁾ •Til Næsby• kaldes han ogsaa i et paa Egede den 27. Juli 1548 datedt Skjædebrev (Geh. Ark., Sønder Herred, Aarhus Stift, Nr. 58).

hvor han end færdedes. Jørgen Rosenkrantz stod i høj Gunst hos Kurfyrsten og vilde derfor nødig have forladt hans Tjeneste; men da hans Brødre, Holger og Otto, nylig havde giftet sig, ønskede de, at han skulde vende tilbage til Danmark for at foretage et endeligt Skifte med dem. I Aaret 1551 maatte han da vende tilbage, 28 Aar gammel, efter et indholdsrigt Ungdomsliv, der havde bragt ham i nær Berøring med Protestantismens Hovedledere i Tyskland.

Som den yngste af Sønnerne fik Jørgen Rosenkrantz sig ikke udlagt nogen Hovedgaard, men fik Strøgods, dels i Omegnen af det senere Rosenholm, dels i Skanderborgegnen. Han maatte saaledes selv danne sig en Hovedgaard. Af to Bøndergaarde i Skaby dannede han sig da i Aaret 1551 Skabygaard (nu Skafføgaard i Hvilsager Sogn, Sønder Hald Herred, Randers Amt). Det var de samme to Gaarde i Skaby med Skov og Sø, der allerede forekomme i de Skiftebreve, hvorved Boller Hovedgaard af Erik Ottesen (Rosenkrantz) udlagdes til hans Søn Holger Eriksen og senere til dennes Børn¹⁾. Som Ejer «til Skaby» deltog Jørgen Rosenkrantz derpaa i den jyske Adels Møde i Viborg Exaudi Søndag 1552; som Ejer «til Skabygaard» fik han samme Aar af sin Slægtning Falk Geje (Mogenssen) til Skjersø Opfordring til at lade Sandemænd sætte Grænse mellem deres Ejendomme i Krannestrup og Ogstrup Marker. Begge disse oprindelige Smaa-Torper ere nu Gaarde i Mejlby Sogn, Øster Lisbjerg Herred²⁾.

Ret længe holdt Jørgen Rosenkrantz sig dog ikke i Ro paa Skabygaard. Efter sit tidligere bevægede Liv har

¹⁾ Jfr. Familien Rosenkr. Hist. II, 81.

²⁾ Suppl. til Krag, S. 113; Rosenkrantziana paa det st. kgl. Bibl. Vol. I, Pakke 16; Tegn. 1554, p. 403.

han næppe kunnet finde sig i at leve i Jylland som Landadelsmand. Allerede i Aaret 1552 tog han »efter nogle af sine Venners Raad» Tjeneste i Kong Kristian III's Gaard; her havde jo ogsaa hans Brødre Holger og Erik indtaget høje Stillinger som Hofmarskalk, Staldmester o. s. v.

Efter at have tjent ved Hove paa 4de Aar blev Jørgen Rosenkrantz derpaa forlenet med Koldinghus med de dertil liggende Herreder som kgl. Regnskabslen, og da den gamle Fru Sidsel Rosenkrantz, Erik Krummediges Enke, der havde Hønborg i Pant efter sin Husbond, var død i Aaret 1557, lagdes tillige dette Slot med det dertil liggende halve Elbo Herred under Koldinghus. Jørgen Rosenkrantz fik Ordre til at sætte en Karl paa Hønborg til at styre Avlingen. Saaledes var dette tidligere Hovedlen i Virkeligheden ophævet, overensstemmende med Kongens Bestræbelser efter at drage saa mange af de mindre Len som muligt ind under de større Regnskabsslotte¹⁾.

Som Lensmand paa Koldinghus fik Jørgen Rosenkrantz adskillige Hverv at udføre. Det var nemlig i disse Aar, at Kristian III ved Magelæg med Adlen søgte at samle større Gods omkring Koldinghus. Disse Sager gik selvfølgelig gennem Jørgen Rosenkrantz's Haand. Ligeledes fik han Ordre til at sørge for en bedre Befordring af den kgl. Post til Tyskland; han selv skulde derfor holde en god Posthest paa Koldinghus og en i Vejle²⁾. — Vigtigst er det dog, at han som Lensmand paa Koldinghus vedblev at staa i nøje Forhold til Hoffet, der oftere i længere Tid opholdt sig her. Oftere havde han ogsaa Besøg af kgl. Gjæster paa Gjennemrejse til eller fra Tysk-

¹⁾ Tegn. 1557, p. 302; 303; jfr. Erslev, Konge og Lensm., S. 105.
Tegn. 1555—56 passim.

land. Dette var saaledes i Oktober 1557 Tilfældet med hans gamle Bekjendt, Kongens Svoger Kurfyrst August af Sachsen¹⁾. — I Efteraaret 1558 besluttede Kong Kristian selv at tilbringe Vinteren paa Koldinghus. Alt kom nu i travl Virksomhed; Bønderne fik Ordre til at føre deres Fødevarer til Slottet og sælge dem der. Kongen ventede desuden i Vinterens Løb fremmede Fyrster og Sendebud. Hoffet kom ogsaa til Kolding og opholdt sig her i længere Tid, men Kongen var allerede den Gang meget svag.

Det var saaledes en travl Tid for Jørgen Rosenkrantz. I December Maaned besøgte han dog Skabygaard og søgte ved samme Lejlighed at indvirke paa Valget af en Præst for Sognekirken i Mørke (den Gang Hovedsogn for Annexet Hvilsager), hvor den gamle Præst var død. Han søgte da at bevæge Sognemændene til at høre nogle flere prædike for sig og derefter at vælge, og sendte selv en Person fra Vejle til Prove. Dette syntes jo ganske naturligt, men det stred ifølge Biskoppens Mening mod Kirkeordinansen, ifølge hvilken Herredsprovsten skulde lede Sognemændenes Valg, saaledes at disse frit valgte, hvem de kjendte og syntes om, uden at nogen Prædiken fandt Sted. «Skulde det saa gange til», skriver Superintendenten i Aarhus, Mester Lavrids Bertelsen, i den Anledning til Jørgen Rosenkrantz, «at først en, saa en anden, saa en tredie eller fjerde skulde stedes til at kampfes og kives med Prædiken, da vilde undertiden den, som højest kunde raabe og med Ord kunde prale, dog maaske baade ulærd og ugudelig, fange Kaaret og Udvælgelsen, og den, som lærd og gudfrygtig er, maatte forskydes og staa tilbage»; hvis Hr. Mads i Alling, som den menige Mand i Herredet

¹⁾ Tegn. 1557, p. 241.

kjendte og ogsaa tidligere havde begjæret til Præst, var skikket til Embedet, burde han ikke forskydes for en anden, især da Kongen mundtlig havde paalagt Superintendenterne at sørge for, at Personer fra selve Stiftet, der vare eller havde været til Studium, saa vidt muligt bleve forsergede i Stiftet, hvor de hørte hjemme; Biskoppen vilde derfor paa Embedsvegne ikke kunne samtykke i «denne Person fra Vejle». Udfaldet blev dog, at Hr. Mads i Alling ikke fik Kaldet ¹⁾).

Jørgen Rosenkrantz stod da netop i Færd med at gifte sig med Jfr. Dorthe Lange, Datter af Gunde Lange til Bregninge (Bølling H.) og Holmegaard i Sjælland, tidligere Lensmand paa Tryggevalde, og Fru Karen Brejde. Jfr. Dorthe Lange var født paa Tryggevalde i Aaret 1541, altsaa nu i sit 19de Aar. Allerede da hun var 7 Aar gammel, siges der i Jens Gødissøns Ligprædiken over hende, begjærede Dronning Dorothea hende til sig i sit Jomfrukammer; i sit 12te Aar blev hun Dronningens egen Kammerjomfru. Det var netop i disse Aar, at Jørgen Rosenkrantz tjente ved Hove; han har saaledes her gjort hendes Bekjendtskab. Forældrene vilde oftere have hende hjem; men hver Gang, de slog derpaa, blev det optaget med stor Unaade, da Kongen og Dronningen havde faaet hende meget kjær. De svarede, at de vilde være hende i Forældres Sted og ikke lade hende komme af deres Fruerstue («Fruentimmer»), før hun var kommen saaledes til Alder, «at de med hende det udi Gjærningen kunde bevise». Moderen var imidlertid død allerede 1550, og da Lensmanden paa Koldinghus bejlede til hende, fik han med Lethed baade Faderens og Dronningens Sam-

¹⁾ Dsk. Mag. IV, 205—7; jfr. Wibergs Præstehistorie, II, 418.

tykke. Kongen vilde selv gjøre deres Bryllup paa Koldinghus; Indbydelserne vare allerede udstedte til Fastelavns-søndag den 5. Februar 1559; men imidlertid var Kongen død paa Koldinghus Nyaarsdag 1559. En travl Tid indtraf saaledes for Lensmanden; paa Koldinghus kunde Brylluppet under disse Forhold ikke holdes. Det stod da paa Hønborg paa den af den afdøde Konge bestemte Dag.

Kort efter Tronskiftet flyttedes Jørgen Rosenkrantz fra Koldinghus til Dronningborg, det gamle Graa-brødrekloster i Randers, der var blevet omdannet til et kongeligt Slot og i Forening med Koldinghus var tillagt Dronningen i Livseje¹⁾. At Jørgen Rosenkrantz ved Pinsetid 1559 forflyttedes hertil, var vistnok ogsaa efter hans eget Ønske. Han kom derved i Nærheden af sine Ejendomme. Den 7de April 1559 er fra Dronningborg, hvor Kong Frederik II da opholdt sig, det mærkelige Mageskiftebrev blevet udstedt, hvorved Jørgen Rosenkrantz af Kongen erholdt Holmgaard med Præsteeng i Hornslet Sogn i Øster Lisbjerg Herred, Svinsholt Gaard i Krogsbæk Sogn i Sønderhald Herred, en Gaard i Hornslet Sogn ved Navn Skoffuelkier, og Holm Mølle, mod at han til Kongen afstod Pudseborg (nu Gersdorfslund) i Hads Herred, med mere Gods²⁾.

Fra nu af var Jørgen Rosenkrantz, først som Lensmand paa Dronningborg og fra 1563 som kgl. Lensmand paa Kallø, ivrig beskjæftiget med af det gamle Holmgaard, der tidligere havde tilhørt Familien Petz, men senere var kommet under Aarhus Bispestol og derpaa

¹⁾ Flere Breve herom findes i Dsk. Kong. Hist. i Geh. Ark., Fasc. 89; jfr. Tegn. 1559, fol. 85.

²⁾ Geh. Ark., Mageskifter Nr. 117; jfr. Tegn. 1559, fol. 67 og 87.

1536 under Kronen, at danne sig det store Herresæde og Gods, som hans Efterkommere endnu ere i Besiddelse af. 1569 var Gaarden færdig; det ses af Rosenkrantzernes og Langernes Vaabenskjolde, der ere anbragte over Porten. Omtrent 10 Aar havde det saaledes taget at fuldføre den prægtige Hovedbygning med de 4 Fløje med de røde Gavle og Taarne og store Voldgrave, som endnu den Dag i Dag staar som en af de mærkeligste Herregaardsbygninger fra Midten af det 16de Aarhundrede. Den nye Gaard fik Navnet Rosenholm. Hertil skrives Jørgen Rosenkrantz første Gang i Aaret 1564, medens han i de foregaaende Aar havde skrevet sig «til Holm» ¹⁾).

Efterhaanden samlede han nu ved Mageskifte med Kronen eller paa anden Maade betydeligt Gods, dels til Rosenholm, dels til det nærliggende Skafføgaard. Allerede 1560 fik han saaledes Patronatsret til Hornslet Kirke. I de følgende Aar fik han forskellige Ejendomme i Hornslet By eller Sogn, saaledes «Kannikejorden» i Drerup Mark, en Kongens Hestehave og Enemærke, kaldet Hornslet Hestehave, St. Karins Jord i Hornslet samt omtrent 33 Bøndergaarde i Hornslet eller omliggende Sogne. Decbr. 1574 fik han endelig alt dette Gods lagt ind under det nyoprettede Rosenholm Birk ²⁾).

Hermed indtræder der i nogle Aar en Standsning med Godserhvervelse til Rosenholm. Det hele dannede nu et nogenlunde afsluttet Hele med Kirke og Kaldsret, Birkeret o. s. v. Der var samlet et nogenlunde tilstrækkeligt Bøndergods til at besørge Hovarbejdet. Med fornyet

¹⁾ Dommen af 16. Marts 1564 hos Rosenvinge, Gl. Domme, III, 13 ff. — Et Mageskiftebrev af 18/2 1562 er endnu beseglet af Jørg. R. «til Holm» (Orig. i Gavne Arkiv, Kh. Barners Saml.).

²⁾ Røg. og Tegn. 1560—74 passim.

Iver kastede han sig derpaa over at samle Gods til Skabygaard (Skafføgaard), som hidtil havde staaet noget i Skygge. Her havde han i en længere Aarrække ikke selv styret Avlingen; men fra 1577 overtog han atter selv Styrelsen af Gaarden. Dette staar vistnok i Forbindelse med hans Familieforhold. Hidtil havde han kun haft én Søn, Otto, født omtrent 1560, og en Datter, Margrete; men i Aaret 1574 fik han i sit 52de Aar atter en Søn, der efter sin Farbroder blev kaldt Holger. Ogsaa denne skulde jo i Tiden forsørges, og hertil frembød Skabygaard en god Lejlighed. I Aarene fra 1577 til 1582 begyndte derfor atter en Række Mageskifter, hvorved der erhvervedes en Snes Gaarde eller Bol i Hvilsager og Mørke Sogne, ogsaa et Stykke Skov, Nøddeholm, der siges at strække sig fra «Skovby» Møllevad og ud til Aaen, som løber til Thierre, eller som det hedder i et andet Dokument: liggende næst op til Jørgen Rosenkrantzes Gaard «Skauby» og Thorsager Skov. Selv om en og anden af disse Gaarde maaske ere blevne henlagte under Rosenholm, sigte dog vistnok Størstedelen af disse sidste Mageskifter til Skaby(o: Skovby)gaard. Her opførtes ogsaa i Aarene 1579—82 Kornladen og Koladen samt Hovedbygningen med dens tre Fløje, som tildels staar endnu.

Men omtrent i Aaret 1582, ligesom Hovedbygningen paa Skafføgaard var ved at fuldendes, havde Jørgen Rosenkrantz den store Sorg at miste sin ældste haabefulde Søn Otto, kun 22 Aar gammel. Skabygaard blev vistnok allerede nu bestemt til Enkesæde for Dorte Lange, og i de følgende Aar træder Rosenholm atter i Forgrunden ved Mageskifterne. Omtrent en Snes Gaarde eller Bol samledes atter i disse Aar i Hornslet eller Mørke Sogn, navnlig ved et større Mageskifte 1586, hvormed Mage-

skifterne ophøre i Jørgen Rosenkrantz's Tid. Kort efter døde jo ogsaa Frederik II, hvis Stræben efter at samle Gods om de kgl. Slotte, især Skanderborg, tildels havde givet Anledning til disse Magelæg. Jørgen Rosenkrantz blev nu selv en af Regeringsraaderne i Kristian IV's Mindreaarighed. Denne Stilling har han saaledes aldeles ikke brugt til at samle sig selv Gods ved Mageskifter. At Kronen skulde have lidt Tab ved disse Mageskifter, er der forevrigt ikke Tale om. Alt var foregaaet efter nøjagtige Undersøgelser, og man ser flere Gange, at Jørgen Rosenkrantz paa anden Maade har maattet erstatte det Tab, Kronen antoges at kunne lide derved, at Kronens Gods havde noget højere Værdi end det tilbudte Gods, eller at det tilbudte Gods ikke er taget for Fyldest, men er blevet ombyttet med andet Gods. Derimod have disse Mageskifter næppe været til Gavn for Egnens Bondestand. For Fæsterne blev Hoveribyrden vistnok forøget derved, at det tidligere Strøgods samledes under to nyoprettede eller udvidede Hovedgaarde, for Selvejergodset var det til Skade, at Kronen atter her, om end i mindre Grad end ved Erik Rosenkrantz's Erhvervelse af Kjærstrup, temmelig hyppig overdrog Jørgen Rosenkrantz de kgl. Rettigheder over de jordegne Bønder.

For det Gods, Jørgen Rosenkrantz havde erhvervet ved det større Magelæg 1586, havde han afstaaet en Del Gods i Sønderjylland, i Gram, Kalvslund og Gjerring Herreder. Dette Gods havde han rimeligvis faaet med sin Hustru, hvis Moders Slægt, Brejderne, vare fra denne Egn, maaske ogsaa ved Arv efter sin Hustrus Slægtning, Mester Gunde Lange, Degn i Ribe Kapitel. Denne Mand var allerede død 1547, men hans efterladte Gods tilfaldt først 1568 hans Arvinger efter en langvarig Proces,

Jørgen Rosenkrantz førte med Mester Gunde Langes Børn. Manden havde nemlig levet med en ufri Kvinde, som han rigtignok vilde udgive for sin Hustru; men det lykkedes Jørgen Rosenkrantz at godtgjøre, at hun havde været hans Slegfred og Tjenestekvinde ¹⁾).

Med Herregaardenes Oprettelse følger Udsmykkelsen af Kirkerne. Mørke Kirke fik Kalk og Disk, Hvilsager Kirke og Thorsager Kirke ved Kallø Altertavler. Prægtigst blev dog Hornslet Kirke udsmykket. Medens den oprindelige Kirke er af Granit, blev Koret og Taarnet nu opført af røde Mursten; 1573 skjenkedes Klokken, 1574 Altret af Albast i det af Jørgen Rosenkrantz indrettede Begravelseskapel; paa Altrets indre Sidedøre findes gode Afbildninger af ham selv og Fru Dorthe Lange, i en yngre Alder, end de sædvanlige Billeder fremvise. — Jørgen Rosenkrantz havde nemlig bestemt Hornslet Kirke til Begravelsesplads ikke blot for sig og sine Efterkommere, men ogsaa for sine Forfædre. Allerede 1562 flyttedes hans Tipoldefader, Rigshofmester Otte Nielsen (Rosenkrantz), og hans Hustru hertil fra Randers Graabrøderkirke, der netop nu var blevet til »Dronningborg«, hvor Jørgen Rosenkrantz selv var Lensmand. 1564 begravedes her hans Svigerfader Gunde Lange, »død udi Bregned paa Kallø«; ogsaa dennes 1550 afdøde Hustru, Karen Brejde, tidligere begravet i Fjellerup Kirke (Nørre Herred,

¹⁾ Dommen af ¹³/₁₀ 1568, der er et højt interessant Dokument med Hensyn til Spørgsmaalet om Ægteskabets Indgaelsesmaader i hine Tider og det retselige Bevis for et Ægteskabs Gyldighed, findes i Klevenfelds Samlinger til Familien Lange, efter Herredagsdombogen. Sagen er nærmere behandlet af Kinch, Ribe Bys Hist. efter Reformationen, S. 107—110. — Om det Gods, Jørgen Rosenkrantz fik af sin Fæster, Sofie Rosenkrantz, henvises til Fam. Rosenkr. Hist. II, 294.

Randers Amt), flyttedes nu til Hornslet. En prægtig Gravsten, hvorpaa de begge ere udhuggede i fuld Legemstørrelse i usædvanlig smuk Fremstilling, findes endnu over Stedet. Senere begravedes hans egen Søn Otto Rosenkrantz her, og 1584 indrettedes den store Mindetavle over Otto Nielsen. — Endelig flyttedes i Aaret 1589 hans Oldefader, Rigshofmesteren Erik Ottesen, og Hustru hertil fra Mariager. Dette stod i Forbindelse med en stor Ildebrand, som kort før var overgaaet det gamle Kloster, som man desuden paa denne Tid, efter Regeringsraadets egen Bestemmelse, begyndte at nedrive¹⁾. Paa samme Tid flyttedes formodentlig ogsaa Bedstefaderen, Holger Eriksen († 1496), hertil, skjøndt der ikke findes nogen Ligsten over ham i Kirken, og de store Mindesmærker sattes for Erik Ottesen, Holger Eriksen og Faderen Otto Holgersen, der imidlertid selv var bleven ført fra Lybeck til Udt Kirke ved Boller af Broderen Holger Rosenkrantz Ottesen og først senere af Jørgen Rosenkrantzes Søn, den lærde Holger, i Aaret 1642, efter at Boller var kommet ud af Familiens Eje, førtes til Hornslet Kirke tillige med Moderen Margrete Gans, Fasteren Sofie Rosenkrantz Holgersdatter, Axel Brahes Enke, Fru Anne Meinstrup og Farbroderen Hr. Holger Holgersen til Boller, der ogsaa havde ligget i Mariager, efter at han var falden ved Svendstrup. For øvrigt havde allerede i Aaret 1566 Lensmanden paa Mariager, Hr. Jørgen Lykke, faaet Ordre til at overlevere til Holger og Jørgen Rosenkrantz og til Otte Brahe nogle Alterklæder og andre Kirkeprydelser, som vare i de Kapeller, deres Forfædre Erik Ottesen og Holger Eriksen

¹⁾ Dsk. Mag. IV, 180 ff; 255; 382.

havde stiftet i Mariager Klosterkirke, •men nu ikke bruges til nogen Tjeneste.¹⁾

Hornslet Kirke var saaledes blevet til et ejendommeligt Mindesmærke om Rosenkrantzernes Slægt, som man her kan følge lige fra Otte Nielsen († 1477) til Nutiden, Mand efter Mand, og fra Otte Nielsen indtil Statsministeren Iver Rosenkrantz gjennem Billeder, paa Ligsten eller i Portrætter. — Ogsaa paa Rosenholm lod Jørgen Rosenkrantz indrette et Kapel i Gaardens hvælvede Kjælder; hans og Dorthes Langes Vaaben, de 3 Roser, staa endnu paa en af Kirkestolene. Ogsaa andre Mindesmærker om Jørgen Rosenkrantz findes endnu paa Rosenholm, saaledes hans og Hustrus Portrætter og et anseligt gammeldags, smukt udskaaret Skab. Ogsaa paa Skafføgaard findes fra denne Tid et bekjendt stort Skab, som man endogsaa urigtig har sat i Forbindelse med Gaardens Navn (Skaby).

Lensmand paa Dronningborg var Jørgen Rosenkrantz, indtil han 9. Juni 1563 blev optagen i Rigsraadet²⁾ og faa Dage efter forlenedes med Kallø Len, som han beholdt lige til sin Død, og som laa saa bekvemt for ham. Da Thorsager Birk hørte hertil, og han senere ogsaa fik den gejstlige Jurisdiktion i sin Haand, indtog han saaledes en meget betydelig Stilling i den Del af Landet, hvor allerede hans Forfædre og Slægtninge, Otte Nielsen, Erik Ottesen, Niels Eriksen og Erik Banner, havde haft saa stor Indflydelse. At han i disse Stillinger har vist sig som en dygtig administrativ Lensmand, er udenfor al

¹⁾ Tegn. 1566, fol. 491. — Om Indskrifterne i Hornslet henvises for øvrigt til Marm. Dan. II, 135—46, Dansk Atlas IV, 315, og Familien Rosenkr. Hist. II, Efterskrift S. 295.

²⁾ Dagen findes i Registrene.

Tvivl. Enkedronning Dorothea satte saaledes stadig stor Pris paa ham. Da Krigen var ved at udbryde 1563, beklagede hun sig over, at ogsaa han skulde forlade Dronningborg, og fik det afværget. Hun trøstede sig dog ved Tanken om at skulle miste ham med den Betragtning, at Kongen i ham fik en tro Mand, der ikke vilde give sit Bifald til noget forrykt eller uretmæssigt, — en Ytring, der formodentlig sigter til Kansleren Johan Fris og Krigsudsigterne ¹).

Det var den tredje af Otte Holgersens Sønner, der var bleven optagen i Rigsraadet. Det var i det Øjeblik en stolt Forsamling af 22 fremragende Mænd: Righofmesteren Hr. Ejler Hardenberg, den kgl. Kansler Johan Fris, Rigsmarsken Hr. Otte Krumpen, Hr. Mogens Gyldenstjerne, Hr. Peder Skram, (Hr?) Børge Trolle, Oluf Munk, den retslærde Hr. Erik Krabbe, Rigskansleren Antonius Bryske, Hr. Jørgen Lykke, Ejler Rønno, Hr. Verner Parsberg, Hr. Niels Lange, Holger Rosenkrantz, Hr. Lave Brahe til Krogholm, Peder Bilde, Herluf Trolle, Erik Rosenkrantz, Frans Brockenhus, Sten Rosensparre, Otte Brahe og endelig Jørgen Rosenkrantz ²). En stor Del af Danmarks Historie afspejler sig i disse Navne, baade i Krigens og Fredens Gjerninger, og den sidst tilkommne var ingenlunde den mindst betydelige. Det vise de mange betydelige Hverv, som fra nu af uafbrudt i 33 Aar paalagdes ham. Strax den 10. Juni overdroges det ham at forhandle med Gejstligheden og Borgerne i Aarhus

¹) Geh. Ark. Aarsberetn. I, 148—49.

²) Efter en samtidig Optegnelse i Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist., Fasc. 39, hvorpaa Gram urigtig har skrevet: 1559. Listen maa nemlig være affattet mellem $\frac{1}{2}$ 1563 (Jørgen Rosenkrantz's Optagelsesdag) og $\frac{1}{2}$ 1564 (Erik Krabbes Dødsdag).

Stift om at forstrække Kongen med Penge til Krigen. Samtidig skulde han holde Mønstring i Kallø, Dronningborg, Aarhus og Aakjær Len. Tillige med Marsken Hr. Otte Krumpen, Hr. Jørgen Lykke og Otte Brahe fik han derpaa Fuldmagt til «at tage Vare paa Jylland» i Kongens Fraværelse og samle Krigsstyrken i Kolding, hvis det blev nødvendigt, da der samledes Krigsfolk i Tyskland. Samtidig maatte han sørge for, at der sendtes Fetallie fra Aarhus Stift til Kongen, der imidlertid var dragen mod Elfsborg ¹⁾).

Imidlertid havde Jørgen Rosenkrantz i Kjøbenhavn deltaget i de Underhandlinger med lybske Udsendinge, der medførte et Forbund mellem Danmark og Lybeck mod Sverig. Da Kejseren imidlertid havde berammet et Fredsmøde i Rostock for at søge at hindre Krigens Udbrud, fik Jørgen Rosenkrantz den 22. August Ordre til at begive sig hertil i Forening med Hr. Otte Krumpen, Henrik Rantzau og Sekretæren, Dr. Joachim Hincke. De ventede i flere Uger i Rostock paa de svenske Sendebuds Ankomst; men da disse udebleve og Krigen imidlertid udbrød, vendte de i Oktober eller November atter tilbage til Danmark ²⁾).

Atter i Aaret 1564 indbød Kejseren til en Fredsunderhandling i Rostock. Allerede i April Maaned fik derfor Jørgen Rosenkrantz og de øvrige Afsendinge Ordre til at holde sig rede ³⁾). I nogen Tid synes de at have

¹⁾ Tegn. 1563 paasim; Dsk. Kong. Hist. Fasc. 45.

²⁾ Tegn. 1563, p. 517; Dsk. Kong. Hist. 42 b; 45 b. — Selvbiografien i Dansk Mag. IV, 200—201.

³⁾ Tegn. 1564, p. 685. — Samtidig Brev til Jørgen Rosenkrantz om at have Tilsyn med Fyrlampen paa Anholt og at paase, at den derværende Gran- eller Fyrreskov ikke forhugges (jfr. Brevene om denne Fyrlampe i Jysk hist.-top. Selsk. Saml. VIII).

været »arresterede» af Vinden i Gedsør; Lensmanden havde derfor faaet Ordre til at sørge for deres Underhold. I Rostock var der imidlertid Dyrtid. Gesandtskabet førte derfor Øxne, Lam, Vildbrad og anden Fetallie med sig, som Lensmanden paa Nykjøbing ligeledes havde maattet skaffe til Veje. Det gik dog med dette Møde som med det foregaaende; i ti Uger ventede de forgjæves paa de svenske Sendebuds Ankomst; de bleve da endelig kaldte tilbage og ankom til Kjøbenhavn den 30. Juli.

Kort efter Tilbagekomsten blev imidlertid Jørgen Rosenkrantz i Forening med Kasper Paslich i samme Anledning affærdiget paa en diplomatisk Sendelse til Kurfyrsterne af Brandenburg og Sachsen og til Kejseren. Den 28. August afrejste han fra Kallø, ankom til Segeberg til Henrik Rantzau den 8. Septbr, drog herfra den 13. Septbr., efter at lybske Sendebud vare stødt til, og ankom til Berlin den 19. Septbr. Kurfyrsten var imidlertid paa en længere Jagttur; først den 24. Septbr. fik Sendebudene derfor Audiens paa et Jagtslot, hvor Kurfyrsten, karakteristisk nok for Tiden, tog imod dem Kl. 4 om Morgen, altsaa inden det endnu var blevet lyst. Efter en kort Audiens drog den jagtelskende Kurfyrste paa Jagt, Sendebudene tilbage til Berlin, hvorfra de et Par Dage senere begave sig til Kurfyrst August i Sachsen. Den 7. Oktbr. fortsattes Rejsen fra Leipzig gjennem Böhmen til Wien, hvor de ankom den 24. Efter at have haft Audiens hos Kejseren, »der gav os selv personlig Svar meget herlig og vel«, som Jørgen Rosenkrantz udtrykker sig, forlode de Wien den 12. November, saa at Jørgen Rosenkrantz næppe er kommen tilbage til Danmark før langt henne i December Maaned. Der forefandt han en Ordre til i

Forening med Otte Brahe at have Tilsyn med alting i Jylland, «om noget hastig paakom»¹⁾).

I Begyndelsen af Januar 1565 fik Jørgen Rosenkrantz Fritagelse for personlig Deltagelse i det forestaaende Tog til Sverig. I de følgende Aar opholdt han sig ogsaa jævnligst i Jylland, optagen af mange forskellige Hverv angaaende Krigsførelsen og Skattepaalægene; men meget hyppig maatte han som Rigsraad deltage i Møder i Kjøbenhavn eller andensteds. Han var blandt Kautionisterne til de tyske Hovedsmænd, sendtes i Juli 1566 tillige med Johan Fris til Hertugdømmerne i Anledning af Kongens Stridigheder med sine Farbrødre og deltog i Adelsmødet i Viborg i December 1566 i Anledning af Adelsskatten²⁾. Sammen med sin Broder Holger, Otte Krumpen og flere deltog han derpaa i Sommeren 1567 i det frugtesløse Fredsmøde i Stralsund. Samme Aar deltog han i et stort Møde i Odense angaaende de slesvigske Hertugers Lenspligt; efter langvarige, frugtesløse Forhandlinger blev Mødet derpaa opsat i to Aar³⁾. I Slutningen af August samme Aar fik han derpaa i Forening med Rigsraaden Hr. Jørgen Lykke et Hverv, der maa have været ham højst pinligt. Enkedronning Dorothea styrede Sønderborg med Als og Ære for sin Søn, Hertug Hans den yngre. Egenmægtig havde hun afsat den daværende Provst paa Als og indsat en ny. Dette ansaa Kongen for et Indgreb i Kronens Rettigheder og den fynske Biskops Jurisdiktion, under hvem Als hørte i gejstlig Henseende. De nævnte Mænd bleve først sendte til Enkedronningen for at klage

¹⁾ Tegn. 1564, p. 7; 179. Dsk. Mag. IV, 201—202.

²⁾ Jfr. nærmere under Peder Oxe og Holger Rosenkrantz; for øvrigt Tegn. 1565, p. 208; 1566, p. 3 og 577; jfr. Resen, S. 165.

³⁾ Selvbiografien i Dsk. Mag. IV, 202; Resen, S. 188 ff.

baade herover og over forskellige andre Forhold. For øvrigt var det vel netop af Hensyn til Enkedronningen, at Jørgen Rosenkrantz, der tidligere havde staaet i et saaeje Forhold til hende, var beskikket til dette Hverv i Forening med Jørgen Lykke. Hun vilde dog ikke give efter. Kommissærerne droge da til Als og Ærø, sammenkaldte Præsterne og tvang dem efter Kongens Ordre til at afsætte den nyindsatte Provst og gjenvælge den gamle. Enkedronningen klagede meget stærkt over Fremgangsmaaden; Jørgen Lykke, der som den ældste ledede Forhandlingerne, truede endogsaa med væbnet Magt og viste en meget overmodig Opførsel, men Kronen satte sine Fordringer igjennem ¹⁾).

Efter Tilbagekomsten til Jylland deltog Jørgen Rosenkrantz derpaa i December Maaned i Kongens Fraværelse i Retterting i Viborg ²⁾). Dette Aar havde han saaledes været stærkt optagen af Rigens Ærinder. Aaret 1568 medgik til Krigsforberedelser og store Rigsraadmøder. Underhandlingerne med svenske Sendebud førte til Freden i Roskilde den 18. November. Vel var Jørgen Rosenkrantz ikke som sin Broder og Peder Bilde en af de danske Underhandlere; men han synes dog paa denne Tid at have opholdt sig i Roskilde, hvortil Underhandlingerne vare henlagte, fordi der var Pest i Kjøbenhavn. Ifølge en Gravskrift i Roskilde Domkirke døde nemlig Jfr. Karen (Rosenkrantz), Datter af Niels Ludvigsen (Rosenkrantz) til Høgsbro, af den slesvigske Linie, den 22. Oktober i Roskilde hos Fru Dorthe Lange ³⁾).

¹⁾ Geh. Ark. Aarsberetn. III, 29—44.

²⁾ Rosenvinge, Gl. D. III, 45; 50.

³⁾ Marmora Danica I, 40.

I Aaret 1569 deltog Jørgen Rosenkrantz atter i et stort Møde i Odense angaaende de slesvigske Lensstridigheder og om den gejstlige Jurisdiktion i de slesvigske Enklaver. Dog kom man nu lige saa lidt til et Resultat som tidligere, men Sagen udsattes efter fremmede Fyrsters Mægling i hele 10 Aar. Da Jørgen Rosenkrantz stadig fik med disse indviklede Sager at gjøre, fandtes der ogsaa i Arkivet paa Rosenholm en Mængde Dokumenter angaaende de slesvigske Sager; man ser saaledes af de endnu bevarede Afskrifter eller Fortegnelser over Arkivets Indhold, at der her fandtes Afskrifter af Ribebestemmelserne af 1460 og i det hele taget af de fleste Statsakter angaaende Slesvig ¹⁾. — Endnu inden Odense-Mødet var endt, bestemtes det, at Jørgen Rosenkrantz tillige med Johan Fris og Peder Bilde ved Rigsgrænsen skulde mødes med svenske Sendebud angaaende Iværksættelsen af Roskilde-Freden af 1568; men at disse Forsøg bleve frugtesløse og at Krigen atter udbrød, er tidligere omtalt ²⁾. Først den 28. August vendte Jørgen Rosenkrantz tillige med de øvrige Raader tilbage fra denne frugtesløse Sendelse. — I Slutningen af Aaret 1569 og Begyndelsen af 1570 optoges Tiden af Krigsforberedelser og Rigsraads-mødet i Kjøbenhavn i Januar Maaned, hvor Kongen truede med at nedlægge Regeringen. Derpaa kom Forberedelserne til Stetiner-Mødet, der skulde begynde den 1. Juli og som først sluttedes i December Maaned

¹⁾ Dsk. Mag. IV, 203; Resen, S. 230. — Tegn. 1569 ²/₄, p. 366 ff; ⁷/₇, 1569, p. 370; ⁸, 1569, p. 372 og 373. — Ny kirkehist. Saml. VI, 525—27.

²⁾ Brev af 8. Juli til J. Rosenkrantz, Dsk. Kong. Hist., Fasc. 56; Rosenkrantziana, Vol. I, paa det st. kgl. Bibl. Jfr. tidligere under Peder Bilde.

1570 med den bekjendte Fredsslutning. At Jørgen Rosenkrantz var en af de danske Udsendinge, er tidligere omtalt ¹⁾).

Ogsaa i de følgende Fredsaar sendtes Jørgen Rosenkrantz i mange diplomatiske Sendelser. 1572 var han saaledes med Peder Bilde og Niels Kaas i Brømsebro i Anledning af flere Bestemmelser i Stetiner-Freden, og i September 1573 med Jakob Ulfeld i Stockholm i et lignende Anliggende. Fra November 1575 til ind i Aaret 1576 deltog han atter i Kolding i Underhandlingerne angaaende den gejstlige Jurisdiktion i Sønderjylland. 1577 blev han tillige med Henrik Rantzau og Jakob Ulfeld sendt til Embden for at underhandle med engelske Sendebud om Sejladsen paa de nordlige Have. Kongen betragtede nemlig disse Have som sine, fordi de ligge mellem Island og Norge, og vilde ikke tilstede fri Handel herigjennem til det hvide Hav. I 7 Uger ventede de danske Sendebud i Embden paa de engelske. Først i August Maaned kom det til Underhandling med dem udenfor Hamborg; thi i Byen selv herskede der Pest. Til noget Resultat kom man dog ikke denne Gang, da begge Parter stode stærkt paa deres Paastande ²⁾).

Atter i Begyndelsen af 1578 maatte Jørgen Rosenkrantz tillige med Niels Kaas, Jakob Ulfeld og Kasper Paslich give Møde i Anledning af Stridighederne mellem Kongen og Hertug Hans den ældre. Den 4. Marts lykkedes det dog endelig ved Kurfyrsten af Sachsens Mægling at faa tilvejebragt et Forlig angaaende den gejstlige Juris-

¹⁾ Jfr. under Peder Oxe, Peder Bilde og Holger Rosenkrantz.

²⁾ *Dak. Mag.* IV, 208—4; I, 197; *Rosen*, 291; 311. — Sj. Tegn. 1572, fol. 15; 1573, 30. Aug., fol. 179; 1575, fol. 88; 1576, fol. 200.

diktion og de øvrige Stridspunkter, der gjaldt Kongen og Hertugen alene ¹⁾). Derimod stod det store Spørgsmaal om Slesvigs Lenspligt endnu uafgjort hen. Fra Marts til Juni 1579 blev da det store Møde holdt i Odense, hvor Sagen efter tyske Fyrsters Mægling endelig blev saaledes ordnet, at Hertugerne til næste Fastelavn skulde tage Lensed af Kongen. Paa Kongens Vegne førtes Forhandlingerne af Kansleren Niels Kaas, Rigsmarsken Peder Gyldenstjerne, Jørgen Rosenkrantz, Jakob Ulfeld og Kasper Paslich ²⁾). Dog vare disse Mænd derfor ingenlunde samlede i Odense hele denne Tid; til 1. Marts var saaledes Jørgen Rosenkrantz med Frue indbudt af Kongen til paa Koldinghus at fejre Brejde Rantzaus Bryllup med Sofie Rosenkrantz, saaledes som tidligere omtalt. Men efter at Lenshyldingen var aftalt, stod endnu meget tilbage at ordne angaaende Ceremonierne. I den Anledning blev Jørgen Rosenkrantz sendt til Landdagen i Slesvig for nærmere at forhandle denne Sag med Hertug Adolf ³⁾). Den store Højtidelighed fandt Sted i Odense den 3. Maj og følgende Dage 1580. Selvfølgelig var Jørgen Rosenkrantz tillige med det øvrige Raad og en stor Adelsforsamling tilstede; men desuden havde Kongen under det samme Ophold i Odense ladet sin unge Søn Kristian udvælge til sin Efterfølger og hylde af Rigsraadet og den tilstedeværende Adel ⁴⁾). —

Med Lenshyldingen i Odense vare de slesvigske For-

¹⁾ Sjøll. Tegn. 1578, fol. 2; Resen, S. 314.

²⁾ Resen, S. 316; Sjøll. Tegn. 1579, p. 156.

³⁾ Selvbiografien i Dsk. Mag. IV, 204. — 5. Oktbr. 1579 udstedtes fra Nygaard Kongebrev til Jørgen Rosenkrantz m. fl. Raader, at Enevold Kruse sendtes til dem med den i Odense med Hertugen sluttede Kontrakt til Besegling (Sjøll. Tegn. 1579, p. 358).

⁴⁾ Sjøll. Tegn. 1580, p. 471—87.

hold dog ingenlunde komne til Ro. Hertug Hans den ældre døde nemlig samme Aar. Jørgen Rosenkrantz var blandt de Raader, som fik Ordre til at ledsage Kongen til Begravelsen i Haderslev; men tillige fik han sammen med Niels Kaas det Hverv, at skulle mødes i Haderslev med Hertug Adolfs Udsendinge angaaende Delingen af den barnløse Hertugs Arv ¹⁾. Dette førte imidlertid til langvarige Forhandlinger, da Hertug Adolf gjorde Fordring paa hele Broderens Del af Slesvig. Forhandlingerne trak under disse Forhold i Langdrag. Dertil kom ogsaa, at de hertugelige Raader, Benedikt Ahlefeldt og Ditlef Rantzau, «vare den gamle papistiske Handel udi nogen Maade anhängig», hvorfor de f. Ex. intet vilde foretage Kyndelmisse Dag. Sagen blev da atter overladt til venskabelige tyske Fyrsters Afgjørelse, og en ny Forsamling fastsat til St. Hansdag i Flensborg, hvor Jørgen Rosenkrantz ogsaa maatte give Møde. Striden antog en saa bitter Karakter, at der den 15. Juli udgik Ordre til den jyske og fynske Adel om at holde sig rede til at møde med Heste og Folk i Kolding, «da der er Tvivst mellem Kongen og hans Naboer». Først den 17. August fik de Afbud, da Tvisten endelig var bleven bilagt ved den fyrstelige Mægling og Landene delte mellem Kongen og Hertug Adolf ²⁾.

Ogsaa i den indre Rigsstyrelse tog Jørgen Rosenkrantz i disse Aar megen Del, baade før hans Broder Holgers Død (1575) og især efter denne Tid; thi vel er det næppe rigtigt, som det undertiden anføres ³⁾, at han efter Broderen blev udnævnt til Statholder i Nørrejylland;

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1580, p. 375, 377, 402.

²⁾ Smst. 1581, p. 433—50 (ogsaa i Rosenkrantziana, Ny kgl. Saml. 2091, kgl. Bibl.), 490—503. Reesen, S. 331.

³⁾ Hofman, Fund. I, 120.

denne Stilling blev næppe mere besat og ansaas vel ogsaa nu for overflødig; i al Fald forekommer Jørgen Rosenkrantz aldrig i officielle Skrivelser med denne Titel; men en saadan Mængde Hverv, især i Nørrejylland, betroedes ham i disse Aar, at det i Grunden ikke har meget at sige, om han førte Titlen eller ikke. At anføre alle disse Hverv i det enkelte, vilde næsten være uoverkommeligt. Snart er det Skattevæsnet, der lægger Beslag paa hans Tid og Kræfter, snart Mønstringsvæsnet, snart er det Magelæg mellem Adlen og Kronen, der skal besigtiges, snart, og det næsten hvert Aar, holder han i Viborg i Forening med flere andre betroede Mænd paa Kongens Vegne kgl. Retterting. Dertil kommer den Mængde Herredage og Rigsraadmøder, hvortil han kaldes, snart i Kjøbenhavn, snart andensteds. Kun enkelte af alle disse Sager skulle i det følgende omtales, naar de paa en eller anden Maade kaste Lys over hans Karakter eller over det Forhold, hvori han stod til Tidens mere bekjendte Personligheder eller Spørgsmaal.

At han saaledes stod i det nøjeste Forhold til sit Næstsøskendebarn Birgitte Gøje og havde stor Del i Ordningen af Herlufsholms Forhold, vil tildels allerede fremgaa af de tidligere Meddelelser om disse Forhold under Peder Oxe og hans Brødre Erik og Holger Rosenkrantz. Af et Brev fra Jørgen Rosenkrantz til Birgitte Gøje af 17. August 1571 ser man ogsaa, at Birgitte Gøje, vistnok paa Grund af disse Forhold, har aflagt et Besøg paa Rosenholm paa denne Tid¹⁾. Ligeledes understøttede han sin Frænkes Bestræbelser for at faa Anne Hardenberg gift med Oluf Movridsen (Krognos), der blev udnævnt til

¹⁾ Afskrift i Klevenfelds Samlinger i Geh. Ark.

Forstander for Herlufsholm, og var denne behjælpelig med at faa Laasebrev paa Stiftelsen. Da Oluf Movridsen laa paa Dødslejet paa Klavsholm (Juni 1574), lod han ogsaa „sin gode Ven. Jørgen Rosenkrantz kalde til sig og anbefalede sin Hustru til hans Varetægt¹⁾.

Ogsaa med Niels Hemmingsens Sag fik Jørgen Rosenkrantz at gjøre, da det overdroges ham i Forening med Peder Oxe og Niels Kaas at forhandle med ham og de andre Theologer angaaende hans Nadverlære. Tidligere havde Jørgen Rosenkrantz ligesom Niels Kaas og Peder Oxe staaet i venskabeligt Forhold til denne berømte Theolog. De havde studeret samtidig i Vittenberg, de havde begge haft selve Luther og Melanchthon til Lærere. Dertil kom jo, at Niels Hemmingsen havde været nøje knyttet til hele den Adelskreds, hvortil Jørgen Rosenkrantz hørte: Herluf Trolle og Birgitte Gøje, Peder Oxe og Mette Rosenkrantz, Oluf Movridsen (Krognes) o. s. v. 1564 havde han ogsaa tilegnet ham sin Fortolkning af Galaterbrevet. Nogen personlig Uvilje kan derfor neppe have fundet Sted; ja selve Sammensætningen af denne Kommission synes snarest at tyde paa, at man vilde tage saa lempelig som muligt paa Niels Hemmingsen. Men hos Jørgen Rosenkrantz var der, som det ogsaa i senere Tider viste sig, en stærk Følelse af den store Vigtighed, det havde at bevare Enheden i Religionen i Kongens Riger og Lande. Det var Frygten for, at denne skulde brydes og at lignende religiøse Stridigheder som i Tyskland skulde sætte Sindene i Uro, der mere end selve det religiøse Spørgsmaals Subtiliteter fremkaldte Misfornøjelsen med Niels Hemmingsen og Fordringen om, at han skulde tilbagekalde sine Ytringer om

¹⁾ Niels Hemmingsens Ligprædiken over Oluf Movridsen, jfr. Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 168 ff.

Nadveren. Dette fremtræder stærkt i den Samtale, der efter Kongens Ordre den 15. Juni 1575 om Morgenens Kl. 5 fandt Sted mellem de tre Rigsraader og de Høj lærde. Det fremhæves stærkt i den Indledningstale, hvormed Peder Oxe begyndte Forhandlingerne, og da Niels Hemmingsen havde beraabt sig paa, at hans Bog ikke havde fremkaldt noget Oprør i Riget og at der tvært imod var Enighed i Kirker og Skoler, saa udbød Jørgen Rosenkrantz: «Saa forstaar jeg nok, Dr. Niels, at disse andre Theologi, her staa, ere lige saa gode som I, efterdi I siger, her er Enighed.» Senere ytrede han: «Saa hører jeg, at I lærer i Skolerne tvert imod det, her prædikes udi Kirkerne.» For ham, der selv havde hørt Luther og Melanchthon, var det aabenbart en formastelig Tanke, at man afveg fra deres Lære. Da Biskop Povl Madsen derpaa begyndte at tage Kirkerne i Forsvar og søgte at bevise, at man ikke afveg fra den augsburgske Bekjendelse, men herved kom nærmere ind paa Nadverlæren, afbrød Jørgen Rosenkrantz ham med de simple, men ret talende Ord: «Det er alt for subtilt»¹⁾. — Jørgen Rosenkrantz havde under denne Forhandling været den, der traadte skarpest op. Uden nogen egentlig Tilbagekaldelse af Hemmingsen havde man som Følge af denne Forhandling faaet en Erklæring af Professorer og Præster i Kjøbenhavn om, at de vilde lære overensstemmende med den augsburgske Bekjendelse. Videre gik man ikke denne Gang. Da Sagen senere i Aaret 1576 atter blev optagen, er Kongebrevet herom ganske vist undertegnet af Niels Kaas, Peder Munk, Jørgen Rosenkrantz og Kristoffer Valkendorf som «vor allernaadigste Konges tilforordnede Regeringsraad»²⁾; men hvad Del

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. IV. 297 ff. — Jfr. Resen, S. 287 ff.

²⁾ Kirkehist. Saml. I, 244 (Brevet er ogsaa undertegnet «Friderich».)

Jørgen Rosenkrantz personlig har haft i Sagens videre Gang og hvor vidt han har haft noget som helst at gjøre med Beslutningen om Hemmingsens endelige Afskedigelse som Professor i Aaret 1579, det vides ikke. Dog maa det bemærkes, at han stod i Forhold til Prof. Jakob Madsen, der i denne Sag traadte skarpest op mod Hemmingsen. Jakob Madsen, der var et fattigt Barn fra Aarhus, havde nemlig nydt Understøttelse af ham i sin Ungdom¹⁾. — Senere levede Niels Hemmingsen som bekjendt af et Kanonikat i Roskilde. Medens han som Forfatter holdt sig temmelig tilbage, saa længe Frederik II levede, traadte han efter hans Død i sin høje Alderdom atter stærkere frem med theologiske Skrifter. Regeringsraadet viste ham i Niels Kaases og Jørgen Rosenkrantzes Tid nok enkelte Begunstigelser. Dog var Jørgen Rosenkrantz ham paa denne Tid neppe personlig gunstig stemt.

Ogsaa til Anders Sørensen Vedel stod Jørgen Rosenkrantz i nøjere Forhold. Allerede som Lensmand paa Koldinghus var han som Mønstringsherre traadt i nærmere Forhold til Vedels ansete Fader, Raadmand Søren Sørensen. Han roses selv af Vedels Ven, Peder Hegelund, som en Mand, der var en stor Elsker og Samler af danske Antiquiteter og hvem Udgivelsen af en Danmarkshistorie efter Saxo laa stærkt paa Sinde. Han meddelte ogsaa baade Vedel og Huitfeld historiske Oplysninger og Aktstykker om ældre Tider, saaledes til Grev Gerts Tid²⁾. Med Interesse maatte han derfor følge Vedels Virksomhed. Medens

¹⁾ Rørdam, Universitetshist. II, 608; 614.

²⁾ Wegener, A. S. Vedel, 2den Udg. S. 15; 93—94. — Peder Hegelunds Dedication til Jørgen Rosenkrantz's Søn Otto af Philippi Melanchthonis Epigrammata, Frankfurt 1583. — Rørdam, Hist. Kildeskr. I, 272.

han tillige med Niels Kaas og flere høje Rigsembeds mænd i December 1575 opholdt sig paa Koldinghus, besøgte Peder Hegelund ham. Netop da kom det Rygte, at Vedel var død af en Sygdom, han da led af. »Hvad skal det nu blive til med Fortsættelsen af Saxo?« udbød Niels Kaas, og Jørgen Rosenkrantz beklagede ligeledes paa sin sædvanlige alvorlige Maade, at dette gavnlige og for Fædrelandet ærefulde Arbejde saaledes skulde afbrydes. Ogsaa senere meddelte han Vedel Aktstykker til hans Danmarks-historie, og da han selv som Regeringsherre efter Frederik II's Død fik saa stor Indflydelse, udvirkede Vedel gjennem ham Tilladelse til at gennemrejse de danske Lande og Hertugdømmerne for at samle Aktstykker og Oplysninger til sit store Værk¹⁾. At Regeringsraaderne imidlertid til sidst bleve kjede af Vedels Langsomhed og overdrog Arbejdets Iværksættelse til Niels Krag, er bekjendt. Det skete efter Niels Kaas's Død, medens Jørgen Rosenkrantz var den ældste af Regeringsraaderne, og naar man ser Peder Hegelund allerede 1582 udtale, at Jørgen Rosenkrantz længtes stærkt efter Fortsættelsen af Saxo og navnlig i høj Grad savnede en historisk Fremstilling af de senere Tiders Historie, forstaar man, at det endelig 1594, faa Dage efter Niels Kaas's Død, blev overdraget Niels Krag at forfærdige en Danmarkshistorie inden 6 Aar og at begynde med Kristian III. At Jørgen Rosenkrantz maaske ogsaa har haft Del i, at Peder Hegelund blev foretrukket for Vedel ved Udnævnelsen af en Biskop i Ribe, er højst sandsynligt. Peder Hegelund kalder ham allerede 1582 sin Patron og Mæcenat. Dertil kom, at begge satte

¹⁾ Wegener, S. 126; 154 ff. (Vedels Brev herom til Jørgen Rosenkrantz).

lige høj Pris paa den rene Lære, saaledes som den stammede fra Luther og Melanchthon. — At ogsaa Tyge Brahe havde en Velynder i Jørgen Rosenkrantz, skal her blot berøres. Han ledsagede jo selv i sin Tid den unge Kristian IV til Uraniborg. At han imidlertid neppe kunde afværge de Fortrædeligheder, Tyge Brahes egen Pirrelighed og Forholdene paa Hven havde til Følge, medens Regeringsraaderne endnu styrede, er en anden Sag. Først efter Jørgen Rosenkrantz's Død og Kristian IV's egen Regeringstiltrædelse kom jo imidlertid det egentlige Brud. Til ham selv, saa vel som til hans lærde Søn Holger, stod Tyge Brahe stedse i det venskabeligste Forhold ¹⁾).

Forholdet til disse tre berømte Videnskabsmænd har ført os noget længere ned i Tiden, end den egentlige Levnedsbetegnelse tillader. Af den Mængde Hverv, Jørgen Rosenkrantz endnu havde at udføre i Frederik II's Tid, skulle vi her kun berøre, at han deltog i Kristian IV's Hylding i Viborg i Juni 1584. Kongen havde forøvrigt den foregaaende Vinter tillige med Hoffet tilbragt den største Tid paa Skanderborg eller andre Steder i Jylland, tildels ivrig optaget af Jagtens Glæder. Den 13. November havde Dronningen tillige med sin Søn Ulrik været Jørgen Rosenkrantz's Gjest paa Rosenholm. Samtidig var der blevet sammenkaldt et Rigsraadmøde i Aarhus til Hellig tre Kongers Dag, dog i al Hemmelighed. Et andet Møde holdtes ogsaa fra 6.—11. Januar paa Havreballegaard, hvor Kongen da opholdt sig, og her bevilligedes da Hyldingen ²⁾. — Selve Hyldingen fandt som bekendt Sted i Viborg, paa det i den Anledning nyindrettede

¹⁾ Dsk. Mag. II, 249 ff.; 285—86; 307—8; 330; 360.

²⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. III, 554; 556. Sjæll. Tegn. 1583 p. 271; 292.

Nytorv, under store Højtideligheder, deriblandt Opførelsen af Hieronymus Justesen Ranchs Skuespil, Kong Salomos Hylding. Men ogsaa en anden Sag, der skulde komme til at angaa Jørgen Rosenkrantz, gav Kongeopholdet Anledning til. Man savnede et ordentligt Domhus til Landstinget og de hyppige kgl. Retterting, som da holdtes i Viborg, og hvori Jørgen Rosenkrantz næsten aarlig deltog. Kongen skjænkede da «den gamle afbrændte og øde Bispegaard i Viborg med Grund, Jord og Fundament til at lade opføre et Domhus paa» til hele den jyske Adel, og det overdroges Peder Gyldenstjerne og Jørgen Rosenkrantz «at indsamle hos Undersaatterne 2000 Daler til Bygning af et Domhus». I Forvejen havde imidlertid noget af Grunden tillige med nogle af de gamle Huse været bevilliget til den afdøde Landsdommer Palle Juel, «i hvilke han kunde have sin Værelse, den Stund han var Landsdommer». Men da Adlen erfarede, at der var Plads nok til at bygge Domhuset paa, tilskjødede den ved Brev af 28. September 1585 til Jørgen Rosenkrantz al den Jord, Grund og Vaaning, som Palle Juel havde ladet opføre «og havde sin Værelse i», tillige med et Porthus og to gamle Taarne, Sonden op til den Gade, som løb imellem den gamle Bispegaards Mur og Graabrødre-Mur. — Saaledes fik Jørgen Rosenkrantz, der netop i disse Dage selv sad som kgl. Rettertingsdommer i Viborg, nu Jord og Hus her i Byen, hvor han saa ofte havde Ærinde. Ogsaa senere som Regeringsraad tog han sig af det nye Domhuses Opførelse og Fuldendelse¹⁾.

¹⁾ Tegn. for Jyll. 1585, 5. Januar (fol. 2). — Voss's Perg. Saml., Viborg Nr. 64, Geh. Ark. (i Brevet nævnes en stor Mængde jyske Adelsmænd med Marsken Peder Gyldenstjerne og Niels Kaas i Spidsen). Jfr. Ursin, Stiftsstaden Viborg S. 145; 215 ff. — Rosenvinge, Gl. D. IV, 67.

At Jørgen Rosenkrantz, tildels sammen med sin Hustru, deltog i de forskellige kgl. Familiefester, er en Selvfølge. Han var saaledes blandt Kristian IV's Faddere ved Daabs højtideligheden i Kjøbenhavn 1577. — 1586 repræsenterede han i Forening med Niels Kaas og Predbjørn Gyldenstjerne Kongen ved dennes Svigermoders, Hertuginde Elisabeths, Begravelse i Güstrov i Meklenburg¹⁾. — I det følgende Aar ledsagede han Dronningen paa et Familiebesøg i Meklenburg som hendes Hofmester²⁾. I Februar 1588 drog Kongen derpaa til sin Broder Hertug Hans den yngres Bryllup paa Sønderborg. Han var ledsaget af et stort Følge; Jørgen Rosenkrantz har dog maaske neppe været med her; derimod var han tillige med sin Hustru og flere Slægtninge indbudt til Goske Buddes Bryllup, som Kongen vilde fejre paa Haderslevhus Søndag den 25. Februar³⁾. — Kongen havde allerede i et Aarstid været noget svagelig. Under Bryllupsfesten paa Sønderborg «blev kgl. Majestæt noget svag af Drik», som Kansler Niels Kaas udtrykker sig i et Brev til Kristoffer Valkendorf, og dette blev hans Helsot. Maven blev daarligere og daarligere. Han overværede nok Bryllupsfesterne paa Haderslev, men kunde ikke tage ret Del i Lystighederne og længtes tilbage til Sjælland, hvor han blev svagere og svagere, og endelig døde han paa Andvorskov d. 4. April. Efter denne Ytring af Niels Kaas forstaar man endnu bedre Anders Sørensen Vedels bekjendte Ord i Ligprædikenen⁴⁾.

¹⁾ Ejler Brokkenhusens Kalenderoptegnelser i Saml. til Fyns Hist. og Top. VI, 358.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1587 p. 171.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1588 p. 317.

⁴⁾ Dsk. Kong. Hist. Fasc. 59, Niels Kaas til Kr. Valkendorf, dat. Andvorskov 9. Marts 1588. — Resen S. 352 ff.

Jørgen Rosenkrantz var ikke tilstede paa Andvorskov, da Kongen døde. De tilstedeværende Kanslere, Niels Kaas og Arild Huitfeldt, hidkaldte strax ved Brev af samme Dag de fraværende Raader, og deriblandt Jørgen Rosenkrantz, til en Sammenkomst paa Andvorskov snarest muligt. Raadet samledes forholdsvis hurtig. Man blev enig om en Formynderstyrelse, hvorved Kansler Niels Kaas, Rigsadmiral Peder Munk, Jørgen Rosenkrantz og Rentemesteren Kristoffer Valkendorf som de, «der bedst vidende ere udaf Rigens Bestillinger og som og ældst ere», som forordnede Regeringsraader skulde føre Regeringen i den unge Konges Navn paa Rigsraadets Vegne. De forpligtede sig da til at blive tilstede i Kjøbenhavn eller andensteds, hvor Prinsen opholdt sig og hvor Regeringen faldt, med mindre de af særdeles nødvendige Aarsager maatte være andensteds. De skulde paa Raadets Vegne afgjøre alle forefaldende inden- og udenlandske Sager, som de bedst vilde forsvare; vigtigere Sager skulde dog henstilles til det samlede Raads Afgjørelse; derfor skulde Raadet samles aarlig «til Danehof og Parlament» hver Hellig Trefoldigheds Søndag, og her skulde der aarlig holdes Retterting, ligesom Regeringsraaderne hvert Aar paa den Tid skulde forelægge det samlede Raad Afskrifter af de i Mellemtiden udfærdigede Breve og i det hele taget sætte Raadet ind i alle de forefaldne Sager¹⁾).

Det var saaledes det samlede Rigsraad, der havde den øverste Styrelse, og de fire Regeringsraader førte kun paa dets Vegne Regeringen, om end de selvfølgelig paa eget Ansvar maatte afgjøre mange Sager, og da navnlig i For-

¹⁾ Om alle disse Forhold henvises til Kr. Erslevs: Aktstykker til Rigsraadets og Stændermødernes Hist. under Kong Kristian IV, 1. Del.

holdet til Udlandet. Vi skulle her ikke komme for dybt ind paa hele Formynderstyrelsens Politik, saa meget mindre som dette Afsnit af vort Fædrelands Historie endnu i høj Grad trænger til Behandling, og det desuden er vanskeligt at afgjøre, hvilken Indflydelse den enkelte har haft paa de enkelte Sagers Gang. Denne Styrelse er ogsaa til forskellige Tider bleven meget forskjellig bedømt; men disse Domme bero dog alle paa et mere eller mindre løst Skjøn, lige fra den højst ugunstige Dom, allerede Slange i Absolutismens Tid fælder over denne Regering, til de nyere Tider. At Niels Kaas indtil sin Død 1594 var Regeringens betydeligste Mand, synes at fremgaa af forskellige Træk. Jørgen Rosenkrantz var den eneste af de fire oprindelige Regeringsraader, der vedblev at leve til henimod Kongens Kroning. Kristoffer Valkendorf udtraadte midt i Aaret 1590, Peder Munk Juli 1593, hvorpaa Sten Brahe og Manderup Parsberg bleve Regeringsraader tillige med Niels Kaas og Jørgen Rosenkrantz. Istedetfor Niels Kaas indtraadte Jakob Sefeld, dog først i Maj 1595, og da han ligesom Sten Brahe havde været gift med en Datter af Jørgen Rosenkrantzes Broder Otto, vare disse Mænd selvfølgelig nøje knyttede til Jørgen Rosenkrantz, der saaledes mod Slutningen af Formynderregeringen var dennes ældste og betydeligste Medlem. Vi skulle derfor i det følgende nærmest holde os til den Del, disse Mænd tog i Styrelsen, og i det hele taget se, hvilken betydelig Stilling Rosenkrantzernes Familie indtog under Formynderstyrelsen.

Aanden i Styrelsen giver sig af sig selv ved de Mænd, der indtog Stillingen. Det var alvorlige Aristokrater, der dog satte Fædrelandets og Kongens Stilling over deres egne Parti-Interesser, om end disse maaske derfor ikke for-

sømtes. Den strænge Respekt for Religionens Enhed, som ved Jørgen Rosenkrantz's Medvirkning havde hidført Niels Hemmingsens Sag, finder man strax udtalt i det Brev af 15. April 1588, hvori de udnævntes og hvori Rigsraadet gjør Rede for Regeringens Styrelse. Ingen Lensmand maatte afsættes eller indsættes uden Rigsraadets Samtykke, og en afdød Lensmands Enke skulde beholde Lenet til førstkommende 1. Maj. Man satte derved en Stopper for, hvad der var sket i sin Tid med Birgitte Gøje, med Mette Rosenkrantz, med Holger Rosenkrantz og mange andre. Det er Standsinteresserne, der her tale; men til Gjengjæld traadte Regeringsraaderne med Myndighed op mod den menige Adels Andragender om Forandringer i Lensforholdet og hævdede Kronens i det sidste halve Aarhundrede her vundne faste Stilling.

Hvad der selvfølgelig først maatte staa for, var Ordningen af Kongens Begravelse. Denne fandt med stor Højtidelighed Sted i Roskilde den 5. Juni. Jørgen Rosenkrantz gik her forrest efter Rigets Faner, med Rigsæblet i sin Haand. — Den 8. Juli aflagde derpaa Jørgen Rosenkrantz tillige med Niels Kaas et Besøg hos Tyge Brahe, besaa hans Bygningsforetagender og Instrumenter og udvirkede flere for ham meget gunstige Regeringsbreve, hvorved der tilstodes ham den for den Tid meget betydelige Sum af 6000 Daler som Erstatning for de Udgifter, han havde haft med Bygninger og Instrumenter, og hvorved der sikredes ham, at det astronomiske Værk paa Hven skulde bestaa for offentlig Regning, selv om han døde¹⁾. — Imidlertid afholdtes en større Rigsraadssamling for første Gang under Formynderregeringen i Kjøbenhavn. Den 10. Juli udstedtes her af

¹⁾ Dsk. Mag. II, 244 ff.; jfr. Rørdam, Universit. Hist. III, 22.

de fire Regeringsraader i den udvalgte Konges Navn den vigtige Forordning om Prædikenernes Indhold, hvorved Rigsraadets tidligere Løfter herom i Brevet af 15. April fastsloges¹⁾. — Imidlertid var der udgaaet Befaling om, at der skulde holdes Taxeringer over Adlens Tjenestepligt og Mønstringer over selve Adlen i Sjælland og Skaane. De fire Regeringsraader mødte i den Anledning personlig i Lund d. 2. August og i Roskilde d. 12. August. Ved Mødet her, der foregik i Domkirken, forefaldt den bekjendte Scene med Jakob Ulfeldt, der klagede over Forurettelser af den afdøde Konge og Rigsraadet²⁾.

I Slutningen af Aaret opholdt Jørgen Rosenkrantz sig en Tid lang i Jylland, uden at der derfor synes at være beordret nogen anden til «at ligge udi Regeringen» i hans Sted, hvilket i al Fald senere blev almindelig Skik i saadanne Tilfælde. I November holdtes nemlig en Samling af de østlige Provinsers Raader i Kjøbenhavn. Formodentlig have Forhandlingerne drejet sig om Forholdet til Hertugdømmerne, maaske ogsaa til Udlandet, i alt Fald er et Kredensbrev til Jørgen Rosenkrantz for nogle nederlandske Sendebud, som den spanske Statholder, Hertug Alexander Farnese af Parma, skikkede til Kongen af Danmark, udstedt d. 3. November³⁾. Man faar heraf det Indtryk, at Ledelsen af de udenlandske Sager særlig har været Jørgen Rosenkrantz betroet. Han og Niels Kaas vare da ogsaa de Medlemmer af Formynderregeringen, der ifølge deres Fortid maatte være bedst skikkede hertil. Men samtidig bleve de jyske Raader indkaldte til et Møde i Viborg

¹⁾ Dsk. Mag. V, 87.

²⁾ Erslev, anf. Skr. S. 27 ff.; Tr. Lund, Hist. Skitser S. 292.

³⁾ Afskrift i Rosenkrantziana paa st. kgl. Bibl., Vol. I. Jfr. Slango, Kr. IV's Hist. S. 23.

d. 1. December, hvor Jørgen Rosenkrantz skulde forhandle med dem om flere Sager, Riget angaaende¹⁾). Om Forhandlingerne vides for øvrigt intet; men endnu i Begyndelsen af 1589 synes baade Jørgen Rosenkrantz og Niels Kaas at have været i Jylland. De nævnes saaledes i Domme, udstedte paa Viborg Snapslandsting dette Aar²⁾).

Ogsaa i 1589 maatte Jørgen Rosenkrantz i Forening med Hak Ulfstand og Arild Huitfeld holde Mønstring over Adlen i Sjælland, Laaland og Falster. Mønstringen holdtes ligesom det foregaaende Aar i Roskilde d. 4. November. — For øvrigt var Regeringens Opmærksomhed den største Del af Aaret optaget dels af de slesvigske Lensforhold, dels af Kongens Søster, Prinsesse Annas Giftermaal med Jakob den sjette af Skotland. Rosenkrantzernes Familiekrede tog stor Del i de hermed forbundne Begivenheder. Allerede 11. Marts havde Brejde Rantzau med flere andre Raader og Adelsmænd faaet Brev om at holde sig rede til at bruges paa en Sørejse til Sommer³⁾). Den 29. Juni fik de samme Mænd Brev om strax at møde i Kjøbenhavn, da de skulde sendes til Skotland. Et skotsk Gesandtskab var imidlertid ankommet. I den Anledning var Raadet i Begyndelsen af Juli forsamlet paa Kronborg for at underhandle om Medgiften. Samtidig underhandlede ogsaa om Kongens ældre Søster Elisabeths Giftermaal med Hertug Henrik Julius af Brunsvig, og i disse Forhandlinger deltog baade Jørgen Rosenkrantz og hans Broderdøtres Ægtefæller, Rigsraaderne Sten Brahe, Jakob Sefeld og Brejde

¹⁾ Erslev S. 27.

²⁾ Rosenvinge, Gl. Domme, IV, 406 ff.; jfr. Jyske Tegn. 16. Januar 1589 S. 44.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1589 S. 133; 134. For øvrigt Erslev S. 34; 36. Slange S. 27 ff.

Rantzau. Forhandlingerne paa Kronborg 10.—12. Juli førte dog ikke til et endeligt Resultat; men i Begyndelsen af August kom det skotske Gesandtskab tilbage med endeligt Svar. Det besluttedes da, at Brylluppet, hvorved den skotske Gesandt skulde repræsentere sin Herre, skulde holdes paa Kronborg. I den Anledning fik en stor Del Adelsmænd og Fruer, deriblandt Jørgen Rosenkrantz med Frue, hans Svigersøn Oluf Bilde tillige med sin Hustru, Margrete Rosenkrantz, og sin Moder, Fru Birgitte Rosenkrantz, Peder Bildes Enke, Brev om at møde i Helsingør hos Enkedronning Sofie første Lørdag Aften «for at erfare hendes Kjærligheds Vilje» ¹⁾. Den 20. August blev Ægteskabskontrakten undertegnet, og samme Dag har vel saa Bryllupsceremonien med Brudesengen fundet Sted. 1. September afsejlede derpaa den unge Dronning paa en dansk Flaade, ført af Rigsadmiralen Peder Munk, med Sten Brahe som Hofmester og Brejde Rantzau som Ledsager. Som bekjendt kom Toget paa Grund af Storme ikke længere end til Oslo, hvor Dronningen overvintrede. Selvfølgelig forblev Sten Brahe som hendes Hofmester paa Agershus, medens Peder Munk og Brejde Rantzau vendte hjem med Flaaden. Kong Jakob kom imidlertid selv til Oslo, hvor Brylluppet da stod. I Begyndelsen af det følgende Aar kom han tillige med Dronningen til Danmark, hvor han opholdt sig til Slutningen af April. Ved Ankomsten til Helsingør den 21. Januar 1590 modtoges de med stor Højtidelighed. Jørgen Rosenkrantz gik ifølge Ceremoniellet i Processionen ved Siden af den skotske Overdommer Clark. Ogsaa hans Frue og Datter, Oluf Bildes Hustru, vare i den Anledning atter stævnede til Kronborg ²⁾.

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1589, S. 188.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1590, S. 236; 238; 239. Slinge S. 83 ff.

Under Kong Jakobs og Dronning Annas Ophold i Danmark kom ogsaa Hertugen af Brunsvig for at hjemføre sin Brud Elisabeth. Det havde først været bestemt, at Brylluppet skulde holdes paa Koldinghus. Fru Sofie Rosenkrantz Brejde Rantzaus, hendes Moder Fru Helvig Hardenberg, Erik Rosenkrantzes Enke, Fru Margrete Rosenkrantz Ottosedatter fra Næsbyholm, Hans Johansen Lindenovs Hustru, samt Holger Rosenkrantzes Enke, Karen Gyldenstjerne, fik allerede 12. Januar Ordre til i Forening med en Del andre adelige Fruer i den Anledning at «drage» Salen paa Koldinghus¹⁾. Denne Bestemmelse forandredes dog senere, vel nærmest paa Grund af det skotske Kongepars Ankomst, og Brylluppet fejredes da med stor Pragt paa Kronborg Paaske Søndag. Oluf Bilde var ansat som Kavaller hos Hertugen. — Den 21. April afsejlede endelig det skotske Kongepar paa en dansk Flaade, der ligesom det foregaaende Aar førtes af Peder Munk med Sten Brahe og Brejde Rantzau om Bord, hvorpaa de overværede Dronningens Kroning i Edinburg, inden de vendte hjem med Flaaden. — Imidlertid afrejste Enkedronningen med sin Datter Elisabeth og Hertug Henrik Julius til Brunsvig. Den unge Konge ledsagede dem selv til Hamborg; i Enkedronningens Følge vare Oluf Bilde, Hans Johansen Lindenov, Frants Rantzau og Otte Kristoffer Rosenkrantz til Boller, — alle Jørgen Rosenkrantzes nærmeste Frænder²⁾.

Efter den unge Konges Tilbagekomst holdtes i Juli — August en Herredag i Kolding, tildels i Anledning af Forhandlingerne med Hertugdømmerne. At Jørgen

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1590, S. 236; 263.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1589, S. 202; 256.

Rosenkrantz som Regeringsraad deltog heri, er en Selvfølge. Afskrifter af Dokumenter, der angik disse Sager, fandtes ogsaa i sin Tid i Arkivet paa Rosenholm¹⁾. For øvrigt opholdt Regeringsraaderne tillige med den unge Konge sig den største Del af dette Aar i Jylland. I September vare de saaledes i Viborg, senere paa Dronningborg ved Randers, i November og den største Del af den følgende Vinter paa Koldinghus, hvor der i November — December holdtes større Rigsraadsmøder. Det følgende Aar (1591) foretoges den unge Konges Hyldingsrejse til Oslo. Han ledsagedes af Niels Kaas, Peder Munk og Kristoffer Valkendorff, medens Jørgen Rosenkrantz blev tilbage i Kjøbenhavn. Sten Brahe og Manderup Parsberg fik da Ordre til «at ligge i Regeringen» sammen med ham under Kongens Fraværelse (Maj — Juni)²⁾. — Paa den aarlige Herredag, som holdtes i Kjøbenhavn efter Kongens Tilbagekomst fra Norge, var Jørgen Rosenkrantz Vidne til den bekjendte Scene, da den unge Konge, da kun lidt over 14 Aar gammel, ytrede sin stærke Retfærdighedsfølelse i Sagen mod Brødrene Fris, der under Mauritii Marked i Viborg det foregaaende Aar havde lemlæstet Peder Skram til Voldberg.

Kort efter sendtes Jørgen Rosenkrantz med Niels Kaas og Manderup Parsberg til et Grænsemøde med svenske Raader. Sverig laa nemlig da i Krig med Rusland; dette medførte allerede nu forskellige Stridspunkter i Handels- og Toldsager. Lappernes Beskatning ved den norsk-svenske Grænse medførte gjensidige Klager; Spørgsmaalet om Brugen af de tre Kroner i Rigsvaabnet kom atter paa Bane; man

¹⁾ Erslev, S. 89.

²⁾ Sjøll. Tegn. 1591, 7. Marts, S. 14.

beskyldte gjensidig hinanden for ikke at overholde de ved Fredstraktaten i Stetin 1570 traktatmæssig fastslaaede Mellemrigsforhold. At Niels Kaas og Jørgen Rosenkrantz, der selv havde været danske Udsendinge ved Stetiner mødet og de senere Forhandlinger med Sverig, kom til at lede disse pinlige Underhandlinger, viste sig meget heldigt. Ved besindig Standhaftighed lykkedes det dem at komme til en for Danmark hæderlig Forstaaelse (17. August), saa at Krigen denne Gang afværgedes. Tyve Aar senere skulde omtrent de samme Stridspunkter medføre en ny blodig Krig mellem de stridslystne Nabokonger¹⁾.

I Oktober 1591 holdt derpaa Jørgen Rosenkrantz i Forening med Niels Kaas og flere Raader Mønstringer i Jylland. Endnu den 17. November synes han ikke at være kommen tilbage til Sjælland; thi paa denne Dag indtraadte Korfitz Viffert i hans Sted i Regeringen i Anledning af de Forhandlinger, der da paa et større Rigsraadmøde i Kjøbenhavn førtes med Udsendinge fra Hertug Ulrik af Meklenburg angaaende hans Datter Enkedronningens forskjellige Besværinger. Forholdet mellem Enkedronning Sofie og Regeringen blev nemlig mere og mere spændt. Hun klagede over Raadets Knaphed overfor hende og de kongelige Børn, ligesom ogsaa hendes Stilling som Formynderske for den unge Konge i Hertugdømmerne medførte Misligheder. At Regeringsraaderne i det hele følte deres Ansvar som Kronens Værger under Formynderskabet og af Hensyn hertil nødig vilde foretage noget, der senere kunde være et Præjudicium til Skade for Kronen, det nævnes hyppig i deres Resolutioner og ligeledes under disse pinlige Forhandlinger, der med stor Bitterhed fortsattes i

¹⁾ Slanges S. 53—60; jfr. Erslev S. 53.

de følgende Aar og havde til Følge, at Enkedronningen tilsidst (1594) maatte forlægge sin Residents til sit Livsejesæde, Nykjøbing Slot paa Falster, hvor der netop paa denne Tid foretoges Ombygninger. At Jørgen Rosenkrantz under denne Strid i det hele indtog samme Stilling som de øvrige Regeringsraader, synes rimeligt. Dog blev det, da han i 1591 atter var kommet til København, efter Dronningens Ønske overdraget til ham og Niels Kaas alene at underhandle nærmere om den unge Konges Opdragelse, og det maa vel ogsaa siges, at disse to Mænd ifølge deres Karakter, Uddannelse, store Interesse for aandelige Sysler, prøvede Redelighed og Fædrelandskjærlighed vare bedst skikkede til dette Hverv¹⁾.

Aaret 1591 havde saaledes for Jørgen Rosenkrantz været et travlt Aar. 1592 skulde ogsaa medføre sine Besværligheder. Hele Foraaret og Sommeren rasede en pestagtig Sygdom i København og paa Øerne. Den unge Konge, som nylig havde overstaaet Børnekopperne, førtes under disse Omstændigheder om fra Sted til Sted. Medens Enkedronningen, efter at Kongens Sygdom var overstaaet, havde taget Ophold i Hertugdømmerne, misfornejet med Regeringens Forhold under de pinlige Forhandlinger, der atter fandt Sted paa Herredagen i København i Maj—Juni, var Opsynet med Kongen i nogen Tid betroet til

¹⁾ Erslev S. 45 ff. — Dronningens Breve ere oftere skrevne til Niels Kaas og Jørgen Rosenkrantz alene. Saaledes gaar hun i et Brev fra Haderslev d. 20. Maj 1592 i Forbøn for sin og sin Gemales egen gamle Tjener Hans Rostorp, der var beskyldt for „mit Geschreiben unserm lieben Sohn dem eurigen König in seine Reputation und Krone angegriffen zu haben“. Hun beklager sig bittert over, at Rigsraaderne ikke i Tide have underrettet hende om Sagens Sammenhæng (Geh. Ark., Dsk. Kong. Hist. 73 b).

Jørgen Rosenkrantz's Hustru, Dorte Lange¹⁾. I Juni—Juli opholdt han sig paa Hørsholm, og herfra foregik d. 3. Juli det bekjendte Besøg hos Tyge Brahe paa Hven. Niels Kaas havde fra først af givet Prinsen Tanken om dette Besøg. Han selv holdtes dog tilbage af Forretninger; derimod ledsagedes Prinsen af de øvrige daværende Regeringsraader, Peder Munk, Jørgen Rosenkrantz og Hofmester Hak Ulfstand, der havde været gift med Jørgen Rosenkrantz's Søsterdatter, Pernille Gøje († 1589). I hvor høj Grad Besøget interesserede den unge Konge, har han selv beskrevet i sine latinske Stile. Det var ved denne Lejlighed, at Tyge Brahe forærede ham den bekjendte Globus, som nu findes paa Frederiksborg-Museet. Til Gjengjæld skjænkede Kongen ham en prægtig Guld-kjæde med Kongens Billede i, en Udmærkelse, som var sjelden og som, saavidt vides, af selve Regeringsraaderne kun Niels Kaas og Jørgen Rosenkrantz bare. At denne høje Udmærkelse skulde være sket ved en pludselig Indskydelse af den unge Konge eller paa Niels Kaases Foranstaltning uden de andre tre tilstedeværende Regeringsraaders Vidende og Samtykke, synes lidet rimeligt. Desuden er der neppe nogen Grund til at antage, at Tyge Brahe allerede paa denne Tid skulde være falden i disses Gunst, i al Fald ikke i Jørgen Rosenkrantz's. Rigtignok havde Tyge Brahe Aaret før indstævnet hans Svigersøn, Oluf Bilde, paa Grund af en Dom, denne i Forening med flere andre Adelsmænd havde som kgl. Kommission fældet i en Sag mellem en Bonde og Tyge Brahe. Sagen foretoges paa Herredagen 1591 for det samlede Rigsraad, dog uden at Jørgen Rosenkrantz deltog i Dommen, maaske netop

¹⁾ Brev af 22/5 1592, se Tr. Lund, Hist. Skitser S. 314.

Regeringsraaderne ham om at befordre Mag. Niels Lauritzen (Arctander)s Sag, der fra Slotsprædikant i Kjøbenhavn var kaldet til Superintendent i Viborg, at han snart kan komme til sit Stift ¹⁾. At han ogsaa fulgte Kongen paa dennes Rejser, følger vel tildels af hans Stilling; det var i al Fald Tilfældet baade paa Rejsen til Hertugdømmerne i September 1595 og ligeledes 1596 ²⁾. At dette intime Forhold nogle Aar senere slog om paa Grund af Frederik Rosenkrantz's Kjærlighedsforhold til Rigsborg Brockenhus, skulle vi her kun berøre. — Ogsaa en anden af Jørgen Rosenkrantz's Brodersønner, Jakob Rosenkrantz Eriksen til Arreskov, tjente i disse Aar (fra 1592) som Hofjunker hos Kristian IV. Som saadan ledsagede han Kristian Fris til Sverig, da denne repræsenterede Kongen ved Hertug Karls Søns Daab, den senere saa berømte Gustav Adolf, den 8. Februar 1595. I Aaret 1596 blev han derpaa Hofskjænk hos Kongen ³⁾.

Man har ytret, at Formynderregeringen efter Niels Kaases Død tabte noget af sin Fasthed. Dette er muligt, og vi tro heller ikke, at Jørgen Rosenkrantz kan stilles fuldt jævnsides med ham. Fastheden havde for øvrigt været mindre stærk ogsaa tidligere. Det var ingenlunde let at bringe alle Hoveder under én Hat, og Jørgen Rosenkrantz var jo nu over de halvfiresindstyve Aar. Men hvis der var nogen, det nogenlunde skulde kunne lykkes for, maatte det dog nærmest være ham, netop paa Grund af hans høje Alder og den Anseelse, han nød hos Rigsraaderne. At Aanden og Tonen var den samme som

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. VI, 107.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1595, 455; 458; 1596, p. 22.

³⁾ Dsk. Mag. 4. R. II, 383; jfr. de tidligere Meddelelser om Jakob Rosenkrantz i Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 156 f. (Særtryk S. 823).

tidligere, ses af de enkelte Regeringshandlingar. Det ser uheldigt ud, at Niels Krag allerede den 31. Juli 1594 blev beskikket til kgl. Historiograf og Vedel saaledes afsat fra denne Stilling; men dette Slæg havde dog maaske selv Niels Kaas haft ondt ved at afværge. — Naar man nu med temmelig stor Strængheid tog Godserne Bønnédsgaard og Torkilstrup fra Dronning Sofies Livsejegods, hvortil de vare kjøbt af Frederik II efter Livsejebrevets Udstedelse, saa kunde man ligeledes med Grund paaberaabe sig, at Sagen allerede var afgjort i Niels Kaases Levetid og at Beslutningen desuden var tagen af hele Rigsraadet¹⁾. Ogsaa ved denne Lejlighed beraabte man sig paa Kronens Interesser, og i det hele kan det ikke nægtes, at Formynderstyrelsen var meget ængstelig for at forgribe sig paa denne. En ny Taxation af Lenene var nemlig foretagen og Afgifterne gennemgaaende forhøjede. Heller ikke kan man i nogen Henseende beskyldte Regeringsraaderne for at have benyttet deres høje Stilling til egen Fordel. At der strax var tillagt Regeringsraaderne Forleninger paa Grund af de større Udgifter, de som saadanne havde i Rigens Tjeneste, var i og for sig rimeligt. Allerede den 17. April 1588 havde Jørgen Rosenkrantz saaledes faaet Følgebrev til Svendstrup i Sjælland, og i det følgende Aar fik han det afgiftsfrit. Det motiveres ved, at han altid skal blive tilstede i Kjøbenhavn eller hvor Regeringen føres, og derfor har større Omkostninger med Husholdningen, hvorfor det er ham af Vigtighed at have en Forlening i Sjælland. 1592 ombyttedes det med Tureby. 1594 forlenedes han derpaa med nogle Gaarde i Hesselberg i Ringsted Herred, dog

¹⁾ Erasev, S. 69.

mod aarlig Afgift ¹⁾). Med hans Forlening Kallø foretoges ogsaa nogle Forandringer. I Aaret 1588 nedsattes saaledes Afgiften med 500 Daler, men da den gejstlige Jurisdiktion samtidig blev tagen fra, hvorfor netop ydedes 500 Daler i Afgift, forklares Sagen herved. Det følgende Aar forlenedes han derpaa atter «med Rente og Rettighed af den gejstlige Jurisdiktion, som er Korntiende, Kvægtiende, Husbondhold etc.», mod en aarlig Afgift af 200 Daler. Denne Afgift var saaledes noget ringere end tidligere; men i disse Aar havde han desuden Udgifter med større Byggeforetagender paa Kallø, hvorom flere Regerings-skrivelser handle ²⁾). — Heller ikke Jørgen Rosenkrantz's nærmeste Slægtninge synes at have faaet større Begunstigelser, end de ellers kunde have ventet sig af en hvilkensomhelst Regering. Et Par smaa Opmærksomheder, der bleve viste hans Brødres Enker, ere tidligere omtalte. Hans egen Svigersøn, Oluf Bilde, fik allerede 1588 et Hovedlen, Abrahamstrup, tillige med den gejstlige Jurisdiktion, mod en Afgift af 300 Daler, der ved Omtaxationen 1593 forhøjedes til 400 Daler, og i det hele paa gunstige Vilkaar. Men Oluf Bilde hørte jo til en Slægt, der var højt anset, og var i en Alder, da saadanne Mænd under et aristokratisk Regiment fik større Forleninger. Rimeligvis havde han kunnet opnaa det samme, hvad enten hans Svigerfader var Regeringsraad eller ikke.

Hvad der i høj Grad udmærkede Jørgen Rosenkrantz's Styrelsestid, ligesom tidligere Niels Kaases, var

¹⁾ Erslev, Lensmænd, S. 91 ff., jfr. Danske Herregaarde VI (under Svendstrup). — Taarnet i Borup Kirke byggedes paa denne Tid; en Indskrift derom, med Jørgen Rosenkrantz's Navn, fandtes i al Fald tidligere i Kirken (Hofman, Fundationer VII, 386).

²⁾ Jfr. Erslev, anf. Skr. S. 44.

en upartisk Retspleje og stor Interesse for Orden i Skole- og Kirkevæsen. Ligesom der tidligere var udgivet en tidssvarende Udgave af de bestaaende Love, og Regeringen i adskillige Tilfælde havde vist sin strænge Upartiskhed, ligesom Bonden havde faaet Ret over Tyge Brahe, Brødrene Fris vare blevne straffede, Fribytteren Jakob Rostrup var bleven henrettet uden Naade¹⁾, medens paa den anden Side Mogens Hejnesen i sin Grav havde faaet Oprejsning, saaledes henrettedes nu Adelsmanden Peder Norby, der paa en raa og barbarisk Maade havde myrdet sin egen Tjener, uagtet han var gift med en Rosenkrantz, rigtignok af den slesvigske Linie, nemlig den saa berygtede Kristoffer Rosenkrantzes Søster Dorthé²⁾. — De bestaaende Love og Anordninger overholdtes med Strængthed. Da saaledes Fru Anne Vifferts Foged havde ladet nogle Tatere undslippe, som forfulgtes af Delefogeden til Aalborghus, og allerede vare lagte i Jern, idet den adelige Frues Foged havde hævdet, at hun lige saa vel kunde lade dem rette som Lensmanden, udstedtes (23. April 1595) et meget strængt Brev til Jakob Sefeld, der først et Par Dage senere (2. Maj) indtraadte i Regeringen, om at forfølge Fogeden med hele Lovens Strængthed, for at han for sin Egenraadighed kunde lide samme Livsstraf, som de løsladte Tatere vare ifaldne³⁾.

I kirkelig Henseende havde Regeringsraadet hele Tiden igjennem med Alvor sørgt for Overholdelsen af god Orden og Skik. Det forbødes saaledes Landsbypræsterne i Skaane at opholde sig i Byerne istedetfor i deres Sogne; Tiende-

¹⁾ Jfr. Slange, S. 74, og Dronning Sofies Brev ovfr. S. 528.

²⁾ Secher, Kongens Rettertingsdomme 1595—1604, S. 19. Jfr. O. Nielsen i Bruuns Dsk. Saml. III, 312 ff.

³⁾ Saml. til jysk Topografi og Hist. VIII, 164.

pligten indskærpedes (1593), rigtignok paa en saadan Maade, at det senere viste sig at medføre Ulemper for Bønderne, hvorfor Regeringsraadet i Jørgen Rosenkrantz's Tid (21. Febr. 1596, vistnok en af de sidste Regerings-skrivelser, han selv har underskrevet) maatte paabyde, at Tiendetagerne ogsaa selv mødte i rette Tid, naar Tienden skulde modtages, at Sæden ikke skulde staa og raadne i Kjærvene ¹⁾). Det paabødes, at der skulde ringes Morgen og Aften i alle Landsbykirker med Fredsklokken, «efterdi saadan Ringen tidt og ofte giver manges god og kristelig Andagt og forarsager, at mange paa samme Tid, naar ringes, gjør sin Bøn til Gud almægtigste, som ellers saare ringe og sjælden tænke paa Gud» ²⁾). — Regeringsraadet havde allerede kort før Niels Kaases Død paa det alvorligste indskærpet Superintendenterne at visitere flittig i de latinske Skoler, baade store og smaa, i deres Stifter og sørge for de udelige Skolemestres og Høreres Fjernelse ³⁾). I Jørgen Rosenkrantz's Tid sendtes Kristoffer Valkendorf, Brejde Rantzau og Arild Huitfeld som kongelig Kommission til Maribo Kloster for at raade Bod paa det Uvæsen, som her havde indsneget sig, og ligeledes klagede Jørgen Rosenkrantz til Universitetet over, at Studenterne færdedes paa Knejer og Kjældere ved Stranden og henhældt til Kortspil og Terninger, hvorfor Konsistorium maatte tage sig af Sagen ⁴⁾). I det hele tog Jørgen Rosenkrantz sig paa denne Tid, da der efter Niels Kaases Død ingen Kansler var, med Iver af Universitetets Sager.

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. II, 175 ff.

²⁾ Sammesteds S. 178. Brevet maa være af 14. Juli 1598 (ikke 1594), siden det er medundertegnet af Niels Kaas.

³⁾ Sammesteds S. 703.

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 59.

Opførelsen af den nye Kommunitetsbygning fremmedes saaledes paa denne Tid paa forskjellig Maade; ja selv til Frue Kirke udstrakte hans Interesse sig; han bød saaledes, at det Pulpitur, hvor Sangerne stode, skulde tages ned, „fordi det deformerede Kirken“, en kunstnerisk Sans, som ellers ikke var almindelig paa de Tider ¹⁾).

Størst Interesse viste han dog i kirkelig Henseende for Bevarelsen af den lutherske Læres Renhed. At denne Sag stadig laa ham i højeste Grad paa Sinde, og at han i denne Henseende var en af de ledende Hovedmænd i Regeringen, fremhæves stærkt af Samtiden. Det havde allerede vist sig under Behandlingen af Niels Hemmingsens Sag; det fremhæves stærkt af Peder Hegelund allerede 1582 i den Dedication, hvormed han tilegnede hans unge Søn, Otto Rosenkrantz, sin Udgave af Melanchthons Epigrammata. Otto Rosenkrantz studerede paa den Tid i Rostock, hvor der ogsaa havde vist sig Tegn til Afgivelser i Læren, men hvor den lutherske Orthodoxy havde en varm og begavet Talsmand i den Mand, der i en lang Aarrække baade som Theolog og Historiker var dette Universitets Pryd og ledende Aand, den højt fortjente David Chytræus. Peder Hegelund sendte da Sønnen af sin Patron, hvis Samtaler selv havde givet Anledning til Udgivelsen, denne Bog, idet ogsaa denne Bog af Melanchthon kunde tjene ham som et Værn mod de religiøse Stridigheder. Han opstiller heri Faderen som et Mønster for Sønnen, og om end Udtrykkene ere temmelig panegyriske, give de dog et tiltalende og i det hele taget sandt Billede af Jørgen Rosenkrantzes ædle Personlighed. Peder Hegelund har altid hørt, skriver han heri, og har nu

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 75.

ogsaa ved flere Dages Samliv med Faderen faaet Bekræftelse paa, hvor vel denne forstaar at benytte sin Tid; han bortesler intet af den til unyttige Nydelser, som andre i hans Stand sætte saa høj Pris paa; men uagtet de mange Forretninger, Statens Anliggender give ham, hengiver han sig dog daglig til alvorlige Studier under Læsning og Meditationer; og en Dag, han har maattet forsømme sligt, anser han næsten for spildt. Deraf kommer ogsaa hans store Kundskaber i dansk Historie, selv fra de ældste Tider, hvorpaa han har afgivet saa mange Prøver under sin Virksomhed som Statsmand. Han er det bedste Bevis paa, hvor stor Betydning Retfærdighed og Alvor kunne have, naar de forenes med sand Humanitet. Under alle sine Forretninger har han altid vist sig baade som Kongens og Fædrelandets Ven ¹⁾. Selv blandt sine Ligemænd anses han for sin Tids Cato. Ligesom han selv har hørt Melanchthon og Luther i deres levende Live, saaledes læser han næsten daglig i deres Skrifter, og de ere hans Ledestjerne under Theologernes Stridigheder. Under hele sin Færd tænker han nærmest paa at dø vel (*eὖθάνασθαι*); derfor vandrer han ofte til Gravkapellet ved Rosenholm og dvæler gjerne der; i Kirken der har han ogsaa samlet et theologisk Bibliothek ²⁾.

Det Billede, som Peder Hegelund her har givet af Jørgen Rosenkrantz, stemmer i Hovedtrækkene fuldstændig overens med det Billede, Biskoppen i Aarhus, Jens Gødisson, giver af ham i sin Ligtale, og det bestyrkes ved

¹⁾ *φιλοβασιλεὺς ὁρῶν καὶ φιλόπολις.*

²⁾ Peder Hegelunds Udgave af Epigrammata Phil. Melancthonis, Frankf. 1583, 4to. Heri: Epistola dedicatoria ad Ottonem Rosenkrantzium, dat. 20. August 1582. Om Otto Rosenkrantz's Død samme Aar henvises til det følgende (S. 544).

mange andre Data. Ogsaa han fremhæver saaledes, at «han var Drukkenskab, Hoffærdighed og den store Forfængelighed udi Klædedragt, som Ungdommen af begge Kjen og udi alle Stænder nu følger, meget gram». At han ogsaa selv bedre end mange af sine Standsfæller forstod at holde Maade med Nydelser, har man tilfældig et lille Vidnesbyrd om. Naar de høje Raader i de Tider kom som kongelige Kommissærer til en By, maatte Byen bekoste deres og deres ofte store Følges Fortæring. Dette var ogsaa Tilfældet, da Jørgen Rosenkrantz, Peder Munk og Peder Gyldenstjerne i Aaret 1580 kom til Ribe. Man har endnu Regningerne over Fortæringen; Jørgen Rosenkrantzes er ikke en Trediedel af Peder Gyldenstjernes ¹⁾).

Et andet Træk, som Jens Gødissøn fremhæver, er hans Omsorg saa vel for Bønderne i Lenet som paa hans Godser; han var dem ikke alene som en Husbond eller Lensmand, men som en Fader, hvilket de selv bekjende, «og det gjorde han», tilføjer Biskoppen, «paa det den fattige Bonde med sin Hustru og sine Børn kunde blive ved Magt og ikke forarmes og undergaa; thi det er en stor Fordel og et halvt Paradis for en fattig Tjener og Bonde, at han sidder en mild Husbond eller Herskab under Vinge, som vil tænke, at det er et Menneske, han har at raade over, at han skal raade efter Lov og Ret, og at han skal ikkun raade stakket og snart give en anden Rum». Endnu lever, eller levede i al Fald i Mands Minde, Jørgen Rosenkrantz i Folkemunde i Rosenholm-Egnen paa en lignende Maade. — Men hvad Jens Gødissøn særlig fremhæver, det er: «Guds Ord og Ordets Tjenere holdt han udi Agt og

¹⁾ Saml. til jysk Hist. og Topogr. III, 207.

Ære og vilde gjerne, der skulde være Fred og Enighed iblandt dem, der skulle lære, og al Aarsag til Splid og Forargelse udi Guds Menighed at afskaffes.¹⁾

Ogsaa til Udlandet var dette hans Ry naaet. David Chytræus ytrer saaledes i et Brev til ham fra Rostock i December 1591, at han ofte har glædet sig over, at han var blandt de første (inter præcipuos), der hævdede og beskyttede den rene lutherske Lære i Danmark; de have et fælles Baand i Religionen, saaledes som de begge have lært den af Luther selv, hvem de begge havde hørt i hans sidste Leveaar²⁾. — Dr. Samuel Huber, en Mand, der, skjønt født i Bern i Sveits, dog var bleven luthersk opdragen og derfor maatte fortrække til Tybingen, hvor han 1592 tog Doktorgraden, hvorpaa han 1593 blev ansat ved Universitetet i Vittenberg, klager i et Brev af September 1593 til Jørgen Rosenkrantz, hvem han sendte et af sine Stridsskrifter mod Calvinisterne, over at Calvinismen havde mange Tilhængere i Danmark, Niels Hemmingsens Fædreland; det har han mærket paa Danske, som studerede i Tybingen; derimod omtale alle i Vittenberg med den største Berømmelse Jørgen Rosenkrantzes Iver for den rene Lære³⁾.

Vare saaledes kalvinistiske Meninger, maaske fremkaldte ved Niels Hemmingsens Skrifter, eller ad andre Veje, i Færd med at udbrede sig blandt Danske — selv

¹⁾ Jens Gødissons Ligprædiken, Kbhvn. (Mads Vingaard) 1597, fol. G og ff.

²⁾ Epistolæ Dav. Chytræi, Hannover 1614, p. 610. Truffet sammen i Vittenberg havde de dog ikke. Chytræus, der var født 26. Januar 1580, kom som 15aarig baccalaureus til Vittenberg, altsaa omtrent 1545; men allerede 1544 vendte Jørgen Rosenkrantz tilbage til Danmark (se ovenfor S. 490).

³⁾ Afskrift af Brevene fra Rosenholm Arkiv, anført af Rørdam i Universitetets Hist. III, 12 ff.

Regeringsraadets ene Medlem, Sten Brahe, anses for at have hældet til saadanne Anskuelser —, saa søgte Regeringsraadet dog baade i Niels Kaases og Jørgen Rosenkrantz's Tid at nedslaa sligt eller i al Fald at hindre, at den saa meget frygtede theologiske Stridslyst skulde udbrede sig. Derfor blev Præsten ved Nikolai Kirke, M. Isak Grønbæk, der kort efter at Jørgen Rosenkrantz havde modtaget Samuel Hubers Brev, i en Pinseprædiken 1594 i flere Rigsraaders Nærværelse havde forsvaret den reformerte Lære om Naadevalget, indkaldt for Biskoppen og Universitetet og maatte tilbagekalde sine Ytringer. Dette fandt Sted efter Niels Kaases Død.

De fleste Vidnesbyrd om Jørgen Rosenkrantz's Iver for den rene Lære i dens Simpelhed, saaledes som den stammede fra Luther og Melanchthon, om hans Frygt for theologiske Stridigheder, saa vel som om hans Følelser for sit Fædrelands Ære og Værdighed, hans strenge catoniske Sæder og Frygt for Overdaadighed hos Ungdommen, kort sagt, det bedste Billede af ham selv, faar man dog gennem den Brevvexling, han i disse Aar førte med sin senere saa berømte Søn, den lærde Holger, der nu var hans eneste tilbagelevende Søn. Den ældste, Otto Rosenkrantz, havde han nemlig haft den store Sorg at miste i hans 22de Aar den 7. Marts 1582, kort efter at han var kommen tilbage fra Udlandet, hvor han havde opholdt sig i 7 Aar, dels i Rostock, dels i Tybingen og andre Steder. Han skildres som et ualmindelig begavet ungt Menneske. En bekjendt Filolog og Digter, Nicodemus Frischlin, tilregnede saaledes i Tybingen »sin kjære Discipel» Otto Rosenkrantz sin Tragedie »Dido» ¹⁾. Faderen satte ham

¹⁾ Rørdam, Universitetshist. II, 290.

et Mindesmærke i Hornslet Kirke med et langt latinsk Digt, hvori hans Studier og Gudsfrygt omtales ¹⁾).

Efter Broderens Død var den en Del Aar yngre Holger (født 14. Decbr. 1574) saaledes Faderens eneste Haab. Først gik han i Aarhus Skole, hvortil han var sendt i sit 12te Aar. Allerede fra Aarhus har man i Aarene 1587—90 latinske Breve til Faderen, dog af ubetydeligt Indhold. Fra 1590 af studerede han derimod i Rostock. Han fik her en fortræffelig Lærer i Daniel Cramer, der selv med Iver lagde sig efter Filosofi og Theologi, hvori han blev en frugtbar Forfatter, og som tilsidst blev Superintendent i Rostock. Desuden kom han i personlig Berøring med Mænd som Dr. Lukas Bacmeister, ligeledes en anset theologisk Professor og Præst i Rostock, vel kjendt i Danmark fra den Tid, han havde været Informator for Kristian III's yngre Børn (1552—55) og

¹⁾ Paa Indskriften i Hornslet Kirke (Marmora Danica II, 177) sættes Otto Rosenkrantz's Død til CIO IOIIXCII die VII Martii. At dette skal forstaas som 1582, fremgaar dels af Jens Gødissøns Ligprædiken over Dorthe Lange, hvor han siges at være død paa Kalle 1582 i sit 22de Aar, dels af Peder Hegelunds utrykte Almanakoptegnelser, hvor Hegelund, efter hvad Hr. C. F. Bricka har meddelt mig, ved 8. og 9. Marte 1582 har noteret: -Circa hoc tempus obiit Otto Rosenkrantz, Georgii F., og ved Midten af April anfører han hans Begravelse. Det ubestemte i Angivelsen antyder, at Peder Hegelund først senere har anført Notiteerne i sin Almanak; thi som ovenfor omtalt (S. 540) har han jo endnu den 20. August undertegnet sin Dedication til ham af sin Udgave af Melauchthons Epigrammata, som om han da studerede i Rostock. 16. August 1582 har Hegelund noteret: — scripsi Sigismundo Feierabend de editione Epigrammatum misique 20 thr., og 21. April 1583 modtager han den trykte Bog fra Frankfurt. Hegelund maa saaledes antages endnu i August 1582 at have været uvidende om Dødsfaldet, hvilket er saa meget mere paafaldende, som han da havde Fætrene, Otto Kristoffer og Frederik R., i Huset.

senere (1559—62) Hofpræst hos Dronning Dorothea paa Koldinghus. Som gammel Bekjendt af Jørgen Rosenkrantz tog han sig med Iver af Sønnen, ligesom Faderen ofte henviste Sønnen til hans Raad. Men ogsaa til David Chytræus selv kom den unge Holger i det nærmeste Forhold, og dette medførte atter en interessant Brevvexling mellem Jørgen Rosenkrantz og Chytræus.

Allerede fra Paaske 1590 har man et Brev fra Chytræus til Jørgen Rosenkrantz, hvori han omtaler Sønnen i smigrende Udtryk¹). Desuden sendte han Jørgen Rosenkrantz Underretning om Forholdene i Polen og andre Steder, med en Mængde andre Nyheder og Hændelser, der skulde tilføjes hans berømte Værk, *Chronicon Saxonie*. Dette udkom netop i dette Aar og havde vakt den største Opmærksomhed, ogsaa i Danmark. Den Del af det, der omfatter Danmarks Historie fra 1534—36, var tilegnet Niels Kaas, med hvem Chytræus havde staaet i Brevvexling og fra hvem han havde faaet forskellige Oplysninger. Men Interessen var ikke ublandet. Chytræus havde omhandlet Sverig med større Udførlighed end Danmark; han havde omtalt Gustav Vasa med stor Forkjærlighed. Kort sagt, baade Niels Kaas og Jørgen Rosenkrantz fandt heri en Fornærmelse mod Danmark. I et Brev til Niels Kaas (8. August 1588) havde Chytræus allerede forsvaret sig mod disse Beskyldninger for Partiskhed²). Nu fik Chytræus

¹) „Nobilissimi generis ac ingenii filio Holgero indicabit, Henricum Abrahamum ab Einsiedel, quem in Ungaria periisse mihi narrabat, . . . adhuc superstitem florere“ (Afskr. fra Rosenh., kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 2091, 4to, Vol. III, 36). Herefter skulde man tro, at Holger Rosenkrantz allerede før Paaske 1590 havde været i Rostock, men nu igjen i nogen Tid var hos Faderen. 22. Aug. 1590 skriver Faderen til ham til Rostock (*Kirkehist. Saml.* 3. R. I, 116).

²) *Epistolæ Davidis Chytræi*, Hannover 1614, p. 608.

atter Lejlighed til at udtale sig herom i et Brev til Jørgen Rosenkrantz (December 1591); thi Jørgen Rosenkrantz havde paa Sønnens Opfordring sendt ham en Gave. Det glæder ham, skriver Chytræus heri, at han har faaet Lejlighed til at skrive til ham, især da han er som en Nestor blandt de mange danske Adelsmænd, der med litterær Interesse elske deres Lands Sæder og Skikke. Han havde desuden hørt, at Jørgen Rosenkrantz nok havde omtalt hans *Chronicon Saxonie* med Velvilje (clementer), men beskyldt ham for Partiskhed; dette er dog ingenlunde Tilfældet; at Sverig, og navnlig Gustav Vasa, er omtalt med saa stor Udførlighed, hidrører fra, at han gennem en af den svenske Konges Sekretærer havde faaet saa mange Efterretninger om denne Konge, og hvis Partiskheden netop skulde bero derpaa, at han havde omtalt ham med større Velvilje end Kristiern II, saa bør man dog betænke, at netop den danske Adel selv ved sine Stridsskrifter havde udbredt denne Konges Fejl allermest; hvis dette skulde tjene til et Præjudicium mod den danske Nation i Modsætning til den svenske, skulde de ikke selv have offentliggjort dette ¹⁾.

Ogsaa gennem Sønnen søgte Chytræus at udviske det ugunstige Indtryk, som hans *Chronicon* havde gjort, især da det skulde være forebragt Jørgen Rosenkrantz og andre danske Rigsraader, at han i sine offentlige Forelæsninger havde bagtalt de Danske. Sønnen kunde da bevidne (13. Januar 1592), at han selv havde hørt alle Forelæsningerne, og at Chytræus tvertimod havde omtalt Kongerne Kristian III og Frederik II og i det hele taget hele den danske Nation med den største Hæder, ligesom

¹⁾ Epistolæ Davidis Chytræi, Hannover 1614, p. 610.

han ogsaa i sine private Samtaler havde ytret sig i lignende Retning. I det hele taget, ytrer Holger, stoler han trygt paa, at Faderen med sin store Klogskab og Velvilje mod Chytræus ikke vil lytte til Bagvaskeres Ord. Selv vil han hele sit Liv igjennem søge at efterligne Chytræus som sin mest udmærkede og mest elskede Lærer¹⁾.

Jørgen Rosenkrantz skrev ogsaa selv, samtidig med en ny betydelig Gave, han synes at have sendt, et Brev til Chytræus, om hvilket denne ytrer, at det var skrevet «humanissime et gravissime» og vidnede om Jørgen Rosenkrantzes store Velvilje imod ham; han ansaa derfor det som kostbarere end Guld og Ædelstene. Han har derfor besluttet, skriver han til Jørgen Rosenkrantz (10. Februar 1592), at vise sin Erkjendtlighed for det gjenvundne Ven-skab ved en Opmærksomhed mod Sønnen. Han har nemlig i den ny Udgave af *Chronicon Saxoniae*, som nu forberedes til Udgivelse, foran den 4de Bog, der handler om Danmark og Sverig, skrevet en Tilegnelse til Holger, for at baade hans og Faderens Navne, om Bogen ellers vil komme til Efterverdenen, kunne forplantes til kommende Aarhundreder sammen med saa mange andre Navne fra de svundne Tider²⁾. — Dette var ganske vist en fin Maade at vise sin Erkjendtlighed paa. Den blev ogsaa udført; i Leipziger-Udgaven fra 1593 staar nemlig paa Titelbladet af Krønikens 4de Bog, *Dania et Svecia: Nobilissimo genere ac ingenio et virtute ac doctrina præstanti Dn. Holgero Rosencrantz, illustris herois Dn. Georgii Rosencrantz, serenissimi regis ac regni Daniae consiliarii et proregis, filio, observantiam et gratitudinem patri debi-*

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 120.

²⁾ Rosenkrantziana paa kgl. Bibl. (Ny kgl. Saml. 2091, 4to), III, 36, 12.

tam Libelli hujus, Daniæ ac Sveciæ regum Christianorum seriem continentis, inscriptione testatur David Chytræus.

Men ikke nok hermed! For ikke at skaffe sig selv eller Jørgen Rosenkrantz nye Bryderier i Anledning af den Bog, der bærer Sønnens Navn, sender han ham Manuskriptet hertil til Gjennemsyn! Hvorvidt et saadant Gjennemsyn har fundet Sted, kunne vi ikke afgjøre ¹⁾.

Med stor Interesse fulgte Jørgen Rosenkrantz selvfølgelig Sønnens Studier og Levevis i disse Aar. Det var vistnok ogsaa for hans Skyld, at han netop i Aaret 1590 skrev sin Selvbiografi, hvori han med saa stor Interesse omtaler sine egne Ungdomsdage og Ophold i Vittenberg; den skulde baade tjene til Opmuntring og Advarsel for Sønnen. Han stod i livlig Forbindelse med ham, snart gennem Skippere fra Kjøbenhavn, snart gennem andre danske Mænd, der tilfældig besøgte Rostock; saaledes maatte i Aaret 1591 selve Arild Huitfeld tjene som Brevdrager, da han paa en Regeringsrejse til Udlandet kom gennem Rostock; ved en anden Lejlighed tjente Hertug Ulriks Kansler, Dr. Jakob Bording, som Brevdrager mellem Sønnen og Faderen. Han sendte ham hyppig Penge, men

¹⁾ Slutningen af Brevet lyder: Ne vero de Danicis rebus librum filio nuncupans novis offensionibus aut molestiis vel Cl. T. vel me ipsum onerem, pagellas illius libri descriptas mitto, teque oro, ut eas perspicere et exacti judicii tui censura limare digneris. Exemplar chronici integrum, ad editionem apparatus, triginta libros complectens, Francofordiam ad typographum in proximis nundinis mittere constitui, nec deinceps de chronico meo quidquam amplius ad te scribam, sed alia argumenta literarum jucundiora et gratiora eligam. Nunc exemplum epistolæ novi seu potius restituti aulæ Dresdensis cancellarii ad me datæ mitto, et alias pagellas adjungo. Articulos nobilitatis in electoratu Saxonie administratori exhibitos nuper Holgero nostro tradidi, ut ad C[lementiam] V[estram] curaret.

indsværper ham ofte Sparsommelighed. «Dersom du vil flittig vare din Studering», skriver han saaledes i det første Brev til Sønnen (22. Aug. 1590), «saa jeg kan høre og forfare, at du udi Løvned og Omgængelse saa forholder dig, at du kan have Yndest hos Gud og Menneskene, da skal dig vel intet fattes, som du nødterftig behøver til dit Ophold.» — «Dog begjærer jeg», skriver han ved en anden Lejlighed (15. Februar 1593), «at I ikke ere for meget runde over Penningen, men ville være noget sparsom; men hvad til Nødterftighed bliver udgivet, kan jeg vel lide.»

I Rostock dreves mest filosofiske Studier. Holger Rosenkrantz skrev en fysisk-filosofisk Disputation, hvori han dog allerede benyttede Lejligheden til Polemik mod Kryptokalvinisterne. Senere var han Respondens, da hans Lærer, Daniel Cramer, tog Magistergraden. En Broder til David Chytræus, Nathan Chytræus, bekjendt Filolog og latinsk Poet, senere Rektor i Bremen, skrev i den Anledning et latinsk Digt til Holger Rosenkrantzes Ære. Alt dette berettes Faderen, Disputatserne fulgte med, og Jørgen Rosenkrantz maatte ud med 3 Engelter som Gave til Nathan for Verset.

Tiden i Rostok var benyttet vel; hele den aristoteliske Filosofi og meget andet var gennemgaaet; men der kunde nu være Tale om at besøge et andet Universitet. Jørgen Rosenkrantz var dog ikke uden Bekymring i denne Henseende. «Jeg kan vel agte», skriver han derfor til Sønnen (27. Marts 1592), «at det vel kunde være dig nyttigt og gavnligt, at du med Tiden skulde forsøge dig paa andre Steder udi Universiteter, dersom jeg vidste, paa hvad Sted du trykkeligen kunde være og der forbedre og forfremme dig noget udi Lærdommen; thi efter denne Tids Lejlighed,

hvor mængstedes høres underlig Forandring, er det meget vanskeligt at slutte noget vist, hvorhen jeg kunde skikke dig, der hvor Lærdommen er ren.»

Efter Samraad med David Chytræus og Lukas Bacmeister besluttede man sig for Vittenberg, dog først efter at Holger og Mester David efter Faderens Ønske i Mellemtiden havde aflagt et Besøg i Hjemmet. 2. Oktober 1592 naaede de Staden, og det varede ikke længe, inden den unge Holger følte sig hjemme der, under Vejledning af de paa den Tid ansete theologiske Professorer, Ægidius Hunnius og Samuel Huber; tillige nød han godt af den unge juridiske Professor Thomas Frantzius, og lagde sig nu ogsaa efter Lovkyndighed og Statsvidenskab. Men hvad der laa ham mest paa Sinde, var Striden mod Kryptokalvinismen. Han var som en Fisk i Vandet; han disputerede mod Calvinisterne og skrev imod dem, og herved vandt han sig et stort Ry, men ogsaa mange hemmelige eller aabenbare Fjender. Andre spottede over, at han som Adelsmand gav sig saa meget af med filosofiske og theologiske Studier. «Men jeg ler ad dem igjen», skriver han (22. Januar 1593), «og beklager deres Dom, der kun vidner om Raahed og Uvidenhed»¹⁾.

Jørgen Rosenkrantz glædede sig over Sønnens Fremgang og over hans nøje Forhold til Mænd af den rene Lære som Hunnius og Samuel Huber, og da denne paa samme Tid sendte ham sit tidligere omtalte Skrift mod Calvinisterne, sendte han ham en Foræring gennem Sønnen. Ogsaa de mange Disputatser, som Sønnen sendte

¹⁾ Nil autem ego moror insulsum inertis vulgi iudicium, si enim siquid in philosophicis a quopiam nobili familia oriundo præstitum fuerit, ridet et irridet, quos tamen ego rideo et iudicium ruditati et incitiæ mancipatum doleo (Kirkehist. Saml. 3. R. I, 127).

ham fra Vittenberg, modtog han vistnok med Glæde som Bevis paa Sennens Flid, og da hans Svoger Hans Langes Sønner, Gunde og Tyge, sendtes til Vittenberg, bleve de efter hans Anbefaling betroede til Daniel Cramers Opsyn. Men der skulde snart komme Malurt i Glæden. Sennen vovede sig for dybt ind i de theologiske Stridigheder, og dette stred mod den Mands Følelse, der allerede under Niels Hemmingsens Sag havde tilraabt Biskoppen: Dette er for subtilt! — Glædestraalende meddelte den unge Holger sin Fader, at han havde skrevet et Skrift om et af Hovedstridsæmnerne (de *proprium communicabilitate*) mod Calvinisternes Koryfæ, den berømte (da afdøde) Franskmand Anton Sadeel ¹⁾. Det var blevet stærkt rost af Vittenberg-Theologerne, og skulde nu udgives tillige med deres Anbefaling; men — en Calvinist havde faaet fat i Manuskriptet, afskrevet det og hemmelig sendt det til en theologisk Hejdelberger-Professor, der anonymt havde tilsendt Holger en lang Gjendrivelse deraf. Holger havde da sendt ham et nyt Modskrift og gjentagne Gange bedt om et Svar og en Gjendrivelse, men endnu ikke faaet noget. Nu skulde det hele udgives med det første. Det hele havde vakt den største Forbitrelse mod ham blandt Calvinisterne; men, fortsætter han, naar han saaledes er bleven tvungen til offentlig at træde frem paa Kamppladsen mod disse Folk, uagtet han endnu næsten kun er en Dreng (18 Aar gammel), saa skal Gud være hans Vidne,

¹⁾ Sadeel, Anton de la Roche, født 1534 paa Slottet Chabot i Frankrig, studerede først Retsvidenskab i Paris, gik 20 Aar gammel over til den reformerte Lære, virkede som reformert Præst i Paris, senere i Genève, ledsagede Henrik IV som Hofpræst paa hans Felttog, døde ²²/₂, 1591. Hans Værker udkom 1598 i Paris.

at det kun er sket til hans Navns Ære; men han stoler paa, at hvis hans Adfærd vækker Had mod ham hos visse Folk i Danmark, saa vil hans Fader, næst Gud, være hans Beskytter og Forsvarer. — Heri tog han dog storlig fejl. Faderen sendte ham (12. December 1593) et Svar, saa karakteristisk for Jørgen Rosenkrantz, at det ikke bør fattes i en Levnetsbeskrivelse af ham¹⁾.

Først udtrykker han sin Glæde over, at Sønnen studerer saa flittig baade Theologi og Jus civile. „Men hvad andet du giver til Kjende i din Skrivelse og agter, at det skal være mig behageligt, det maa jeg bekjende, at jeg aldeles ingen Behag haver udi, som er om den Vexelskrift, som du skriver at have begyndt med en Doktor til Heidelberg, og besynderlige efterdi det er Theologien anrørendes, og du vil udi saa Maade understaa dig, som er endnu en meget ung Skolar, at skrive imod hejlærde Doktores og flyve, før end dine Vinger ere dig ret vel voxen, det tykkes mig at være en daarlig Dristighed af dig, og du derhos lader dig tykke, at du dermed vil blive vide berømmet og bekjendt; men jeg agter, at du liden Ære dermed kan vinde, at du understaar dig det at begynde, som du ikke er Mand for vel at udrette og ende. Jeg for min Person haver og aldrig haft nogen Behag til saadanne Stridsskrifter. Som du ydermere giver til Kjende udi din Skrivelse, at du tvende eller trende Gange har begjæret Svar af den ubenævnte Doktor til Heidelberg paa din Skrivelse, dog haver hverken han eller nogen paa hans Vegne villet svare dig til denne Dag, hvilket der synes at

¹⁾ Tidligere (som de fleste Breve fra Jørgen Rosenkrantz til Sønnen) meddelt i Uddrag i Suhms Nye Samlinger til den danske Historie III, 39 og iblandt Holger Rosenkrantzes Breve aftrykt af H. Rørdam i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 132.

være skrevet af dig ex magna arrogantia, at du vil lade dig tykke, at du af saadan højlærd Forstand haver stillet din Skrift, at ingen tør fordriste sig til at skrive der noget imod. Men jeg tror vist, at contrarium est verum, at samme Doktor til Hejdelberg haver saa anset din Skrivelse at være saadanne puerilia, som ikke er værd at forspilde den Tid, at stille der nogen Svar paa. Denne er min Mening om denne Fortægt, og begjærer derfor, at du her-efter haver det aldeles udi Fordrag og ikke mænger dig udi saadan Handel og unyttige Stridsskrifter, som dig ikke heller sømmer, og du ingen Ære kan have der.»

Holger søgte at undskylde sig med, at han i Virkeligheden heller ikke havde indladt sig paa en theologisk, men snarere paa en filosofisk-fysisk, metafysisk Polemik; det havde desuden vist sig, at Hejdelbergeren ikke var Theolog men Mediciner. — Denne Undskyldning vilde den gamle Cato imidlertid ikke tage for gode Varer. Han modbeviser ham grundig i et Brev af 26. Februar 1594 ved Uddrag af hans eget Brev, og ender med følgende kraftige Slutning: «Men hvorom alting er, da bliver det alt ved sit Værd, du haver vel forstaaet min Mening, den retter du dig vel efter. Jeg havde og vel kunnet lide, at du havde skrevet mig noget til med det Bud, efterdi du vidste, han vilde herind. Men jeg mærker, at den Tid er dyr hos dig, naar du skal skrive mig til.»

Forholdet til Calvinisterne eller Kryptokalvinisterne laa imidlertid baade Faderen og Sønnen i høj Grad paa Sinde. Ikke uden Bekymring var Faderen for, at «den kalvinistiske Rode» i Vittenberg skulde finde paa at tilføje Sønnen nogen Skade, især da en Herremand fra Vestfalen, hvis Søn var bleven henrettet ved Helsingør som Fribytter, skulde have ytret, at han vilde hævne sin Søns

Død igjen paa en dansk Herremand udenlands, og at han godt vidste, at Jørgen Rosenkrantz havde en Søn i Vittenberg, som han af al Magt vilde søge at faa i sine Hænder. — Kort før havde Jørgen Rosenkrantz i et desværre ikke længere opbevaret Brev spurgt om Sønnens Mening angaaende en dansk Mands religiøse Anskuelser (maaske Niels Hemmingsen selv?), og dette gav Sønnen Anledning til et stærkt Angreb paa de danske Theologers formentlige kryptokalvinistiske Sindelag. Mænd som Slangendorp, Dybvad, ja selv hans Fætter Frederik Rosenkrantzes tidligere Pædagog, den senere saa bekjendte Hans Povlsen Resen, tilfredsstillende ham ikke; ja alle, eller dog de mest fremtrædende kjøbenhavnske Præster ere ham mistænkelige. «Andre forbigaar jeg», tilføjer han, «som du uden Tvivl godt kjender, og om hvilke dine Ord med fuld Ret gjælde: de billige Sagen, men sky Navnet.»¹⁾ — Og da Jakob Sefeld havde betroet sin unge Søn Eske, under dennes Ophold i Vittenberg, til en ung dansk Mand, Kristen Hansen Riber (senere Professor ved Universitetet og tilsidst Biskop i Aalborg, Discipel af Tyge Brahe), saa beder han indtrængende sin Fader advare Jakob Sefeld mod denne, der her i Vittenberg havde vist sig som en arg Calvinist; han véd, tilføjer han, at Faderens Raad og Paamindelser veje overordentlig meget hos Jakob Sefeld. Denne fulgte ogsaa Raadet; han var meget misfornøjet med, at Sønnen var kommet i saadanne Hænder; «thi de, som haver raadet hannem til den Person», skriver Jørgen Rosenkrantz (16. Septbr. 1594), «de have lovet og tilsagt hannem ved deres Ed at være aldeles ren udi Religionen».

¹⁾ Alios taceam tibi haud dubie notissimos, de quibus rectissime tuæ: rem sectantur, nomen fugiunt (Brevet af 27. December 1593 i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 135).

Holger skulde derfor nøjere efterse, om han virkelig var Calvinist; i saa Fald skulde han paa Jakob Sefelds Vegne skaffe ham en tysk Lærer, «som var ren udi Lærdom», — et Hverv, som Holger dog indtrængende bad sig fritaget for, da det vilde vække stor Forbitrelse mod ham, naar han var Skyld i, at Kristen Hansen mistede sin Stilling.

Der var saaledes nu en hel lille Koloni af danske Adelsmænd i Vittenberg, alle Holger Rosenkrantz's nærmeste Slægtninge: hans Fætre Gunde og Tyge Lange, hans nærbeslægtede Eske Sefeld, medens en anden Fætter, en Søn af Hans Lindenov og Margrete Rosenkrantz fra Næsbyholm, studerede i Leipzig, men af Jørgen Rosenkrantz alligevel var stillet under hans Opsyn, og hertil kom endelig en Søn af den afdøde Rigsraad Hans Skovgaard, «og efterdi denne Dreng er min Slægt paa fædrene og mødrene», skriver Jørgen Rosenkrantz (5. December 1594), «og hans Fader var en god from ærlig Mand og min gode Ven, derfor vil jeg, at du skal forfremme hannem til det bedste». — At Holger gjorde alt muligt for, at de ikke bleve Calvinister, kan man efter det foregaaende være overbevist om. Men imidlertid bleve de religiøse Forhold i Vittenberg mere og mere uhyggelige. Der udbrød nemlig en heftig Strid om Prædestinationslæren mellem selve de to Professorer, Holger Rosenkrantz havde sluttet sig nærmest til, Ægidius Hunnius og Samuel Huber. Forelæsningerne bleve endog suspenderede og Huber tilsidst afsat. Hele denne Strid interesserede Jørgen Rosenkrantz i høj Grad, dog neppe saa meget paa Grund af «Subtiliteterne», som paa Grund af den hele religiøse-politiske Strid, der ogsaa paa denne Tid førtes paa Rigsdagen og som han bad Sønnen skaffe sig nærmere Underretning om; især udtrykker han (5. Decbr. 1594) sin Billigelse af,

at den sachsiske Regering havde afsondret sig fra «den sekteriske Hob», der, skjønt Calvinister, dog vilde give sig Skin af at holde sig til den augsburgske Konfession.

Under den opløste Tilstand, disse Forhold havde frembragt i det theologiske Fakultet i Vittenberg, fortsatte den unge Holger med Iver sine juridiske Studier. Han tog dem paa en filosofisk Maade, og for bedre at sammenligne de Betsprinciper, der laa til Grund for de forskjellige Lovgivninger, udbad han sig ogsaa de danske Lovbøger tilsendte af sin Fader. Dette gav Anledning til, at denne tilskrev ham (20. Marts 1594) de i retshistorisk Henseende saa vigtige Ord: «Som du og haver skrevet mig til om en dansk Lovbog, saa sender jeg dig en latinsk og dansk Lovbog, som de kalde Jysk Lov, og endog de have en synderlig Lov udi Skaane og en anden udi Sjælland, saa følge vi dog almindelig denne jyske Lov udi de Domme, som gaa for Kongens og Danmarks Raad»¹⁾. Naar man betænker, hvem der har skrevet disse Ord, at det er en Mand, der i 31 Aar aarlig mange Dage i Træk, Time efter Time, havde været med at afsige saadanne Domme, saa indeholde de et saa tydeligt Vidnesbyrd om jyske Lovs Betydning ved Rigets højeste Ret, at ingen Fortolkning formaar at rokke dem.

Hvor meget end et retsfilosofisk Studium synes at have interesseret Holger Rosenkrantz, og hvor stor Pris han end satte paa den juridiske Professor i Vittenberg, Thomas Frantzius, saa stod dog hans Interesse for disse Studier aabenbart i anden Række. Det var vel derfor netop, fordi han følte sig ilde berørt paa det æmmeste Sted, at han i høj Grad beklager sig over en Dedikation,

¹⁾ Suhms Nye Saml. til dansk Hist. III, 41.

hvormed Niels Krag, der netop paa denne Tid bejlede til Pladsen som Historiograf i Vedels Sted, havde tilegnet ham et Skrift. Han havde nemlig heri indtrængende opfordret ham til at uddanne sig til Statsmand. Han følte en skjult Braad heri; en saadan offentlig Udtalelse, mente han, vilde kun skade ham; der var Folk nok i hans Fædreland, der saa med ugunstige Øjne paa hans Studier, der betragtede ham som en anden Demokrit eller Diogenes o.s.v., o.s.v. Faderen erklærede dette (20. Marts 1594) for at være nogle underlige Tanker; men Holger blev ved sit. Dog havde han skrevet et meget venligt Brev til Niels Krag, hvori han takkede ham for Bogen og i stærke Udtryk indbød ham' til at fortsætte det begyndte litterære Venskab. Dette var imidlertid den gamle Cato for meget. I stærke Udtryk foreholdt han Sønnen dette: «Som jeg af din Skrivelse kan formærke, du haver skrevet hannem (Niels Krag) til igjen, at du ikke hannem alene haver vel undskyldt udi saa Maade, men han og med samme sin Skrivelse (o: Dedikationen) saa haver indtaget dit Sind, at du er hannem saa fast tilgiven med et trygt og fast Venskab, som du udi din Skrivelse (af 21. Februar 1594) med mange Ord vel til Kjende giver, som mig tykkes vel meget er, om det er ikke for meget, besynderlig med den, du ikke tilforn haver set og kjendt, endog jeg vel bekjender, at han er en god lærd Mand, hvis Venskab og Omgængelse er værd at holdes udi Agt. Dog bør altingest ske med Maade og god Bekjendelse, og derhos betænke stødse: ne quid nimis!»

Dog skulde Jørgen Rosenkrantz snart faa Anledning til at skrive et endnu skrappere Brev til Sønnen. — Den mest ansete Jurist i Vittenberg paa de Tider var Dr. juris Veit Winsheim, Svigerfader til den da 30aarige Prof. juris

Thomas Frantzius, som Holger Rosenkrantz satte saa stor Pris paa. Under Stridighederne med Hertugdømmerne var Dr. Veit 1586 af Kurfyrsten af Sachsen bleven sendt til Danmark for at yde juridisk Hjælp, og han var traadt i et Slags dansk Statstjeneste som kgl. Raad, ligesom han ogsaa i denne Egenskab og som Dekanus i Hamborg havde overværet Frederik II's Begravelse i Roskilde Domkirke. For øvrigt synes han vedblivende at have haft sin Bolig i Vittenberg, hvor han 1586 som Rektor tog sig meget af de danske Adelsmænd, som studerede der, og som anset Jurist havde han ogsaa hos andre Fyrster en lignende Stilling som «Raad»¹⁾. Jørgen Rosenkrantz kjendte han nøje; de havde i Forening haft med de slesvigske Sager at gjøre. Holger Rosenkrantz fortæller ogsaa sin Fader (19. August 1593), at Dr. Winsheim én Gang havde indbudt ham til Gjæstebud. Han havde ogsaa ydet den ellers saa lærde og højtstillede Mand al skyldig Opmærksomhed, dog kun saa megen, som han med frelst Samvittighed kunde vise en fremtrædende Calvinist! Denne havde ogsaa i Begyndelsen, næsten i altfor ydmyge Udtryk, som den Slags Folk pleje, anbefalet ham sine (de juridiske) Studier; men efter at han havde hørt, at han ugentlig deltog i to theologiske Kollegier, og det tilmed lutheranske, og ikke kalvinistiske, — saa havde han slaaet Haanden af ham og var endogsaa afrejst uden at medtage nogen Hilsen, skjønt han dog tidligere selv havde opfordret Holger til at medgive ham Breve (formodentlig til Faderen). «Jeg har ikke taget mig det videre nær», fortsætter han, «især da han her er i alles Munde. Men Gud bevare vort Fædreland længe rent og uskadt, Amen, Amen! Alle

¹⁾ Rørdams Universitetshist. III, 289; 334. Resen, S. 362.

vore (o: de lutherske) Theologer hilse dig og bede om Nestors Aar for dig til Guds Navns sande Ære, dets Bevarelse og Udbredelse!.

Dette første Sammenstød med Dr. Winsheim synes saaledes at have været temlig køligt. Næste Aar (1594) sendtes imidlertid Dr. Winsheim atter i Forening med Benedikt Ahlefeld som dansk Udsending til Rigsdagen i Regensburg. Baade paa Udrejsen i Marts og paa Hjemrejsen i Juli traf han Holger i Vittenberg; men han fortalte Faderen, at han saa daarlig ud, var stakaandet og vistnok maatte holde noget igjen med sin Studering; man maatte frygte for en Brystsyge. «Men», skriver Jørgen Rosenkrantz til Sønnen (16. September 1594), «at jeg det saa aldels haver kunnet antåge og forstaa hans Mening, vil ikke vel komme udi mit Sind, og tvivler noget paa, at der skal være andet under, at han sligt haver givet mig til Kjende.» Sagen var nemlig, at Jørgen Rosenkrantz, maaske af Dr. Winsheim selv eller maaske af en eller anden, der samtidig kom fra Tyskland, havde faaet en Advarsel om, at Holger var forelsket i Thomas Frantzius's Søster, der var i Huset hos denne. Herom havde han allerede 9. September tilskrevet Sønnen, uden dog endnu at have faaet Svar, medens et Brev fra Holger af 8. Juli¹⁾ nok omtalte en Svagelighed, han i henved 12 Aar havde lidt af, men holdt hemmelig, uden i mindste Maade at omtale Brystlidelserne. — Brevet af 9. September lyder i hele sin karakteristiske Fyndighed saaledes: «.... Jeg forfarer gjerne, at du af samme Skrøbelighed est bleven befriet; men derimod haver jeg ugjerne hørt og forfaret, dig at være en anden Sygdom paakommen, som hedder

¹⁾ Rosenkrantziana paa kgl. Bibl.

paa Latine Amor og dansk en narrisk og gækkelig Kjærlighed. Det er mig af godt, lovagtig, sandru Folk bleven advaret og tilkjendegivet, at der skal være en Pige udi Dr. Winsheims Svoger Frantzii Hus, til hvilken du haver fanget saadan Vilje og Kjærlighed, at du sjelden kan være fra hende af samme Hus og derover bliver forhindret fra din Studering, — saa at du nu haver bekommet en Narrekappe paa dit Hoved med gode lange Ører; hvilket mig af Hjertet haardt fortryder, at jeg skal spørge saadanne Tidender om dig, at du derover haver mist dit gode Navn og Rygte, som du tilforn der haver bekommet for din flittige Studering og skikkelige Levned. Saa vil jeg nu hermed have dig alvorligen advaret, paamindt og befalet, at du lader denne din gækkelige Handel og Væsen fare, og betænker, hvorføre jeg haver dig der hen udskikket, og der med stor Bekostning underholder dig, at du herefter overgiver saadan uskikkelig Levned, som du kan høre ilde for, og aldeles skyr og flyr fornævnte Hus og den Person, som du er kommen udi Rygte for, saa at ingen kan have Aarsag til nogen Mistanke om dig udi saa Maade. Hvor det ikke sker, og jeg herefter kan udi Sandhed forfare, at du ikke forlader fornævnte din gækkelige Fortægt, og ydermere udi saa Maade bedrøver os dine Forældre paa vores Alderdom, da skalt du vist vide og forlade dig dertil, at vi ville betænke de Middel og Raad dertil, som dig skal fortryde, saa længe du lever. Dette haver jeg efter Lejligheden ikke kunnet undlade at skrive dig til paa denne Tid, og haver i lige Maade skrevet Magister Daniel derom.

Dette lyder jo endogsaa meget truende. Ægter du hende, den borgerlige Pige, bliver du arveløs, synes man næsten at skimte mellem Linierne. Holger beroligede dog

sin Fader i en lang Skrivelse (9. Oktbr.) baade med Hensyn til sin Helbredstilstand og sin Kjærlighedshistorie. Han omtaler, at der af hans mange Fjender er sat de utroligste Rygter i Omløb om ham. At han strejfede om paa Gaderne om Natten og søgte Knejper, at han havde haft Dueller med religiøse Modstandere og var bleven livsfarlig saaret, det havde man længe fortalt baade i Rostock og Lyneburg; ja man havde endogsaa fortalt ved Hoffet i Sachsen, at han skulde ægte en Datter af Stadspræfekten i Vittenberg, og meget andet, som var Løgn. Han har mange Misundere, der udsprede slige Historier. Han indrømmer, at han kommer meget i Dr. Frantzii Hus; men der er heller ingen Mand, næstefter Theologerne, han har haft større Udbytte af end ham. Noget Forhold mellem ham og Søsteren er der ikke; hun udmærker sig ved Kyskhed; der har aldrig været et lascivt Ord over hans Læber o. s. v. Man har endogsaa sagt, at han vilde ægte hende; det er lutter Snak. «Alle og enhver véd», tilføjer han med Stolthed, «af hvad Stand jeg er, og hvor absurd saadant er, især naar det opdigtes om en dansk Adelsmand!». ¹⁾

Faderen tog mod Undskyldningen i en Skrivelse af 24. Novbr. 1594, der i Modsætning til Sønnens flydende, men overordentlig vidtledige Latin udmærker sig ved dansk Jævnhed og fyndig Korthed. Han lod nemlig Sønnen høre, at han ikke havde behøvet at undskylde sig saa vidtledig og med saa mange Ord: «Det havde ladt bedre, at du din Uskyldighed korteligen med færre Ord havde givet til Kjende; thi hvo sig véd uskyldig for nogen

¹⁾ quamqve absurdum sit hoc præsertim de nobili Dano commentum
(Brev af 9. Oktober 1594, efter Afskriften paa kgl. Bibl.).

Sag, han løgnagtig beskyldes for, den haver en god Conscienz, der er en fast Fod at staa paa, og kan med et frit Mod og med faa Ord forsvare sig; men hvorom alting er, da haver jeg nu paa denne Tid annammet denne din Undskyldning for fulde, saa længe jeg kan formærke, at du med Gjerningen beviser det, du i din Skrivelse lover og tilsiger.

I den følgende Tid omtales dette Forhold heller ikke mere i Brevene. Holger havde ogsaa kunnet vedlægge sit Brev gyldige Vidnesbyrd om sin fortsatte Flid i en ny juridisk Disputats og andre Smaa-Afhandlinger. Ja i samme Skrivelse, i samme Aandedræt, som Faderen havde forbudt ham at komme i Dr. Frantzii Hus, anbefaler han varmt Dr. Frantzius til Ansættelse i dansk Tjeneste. Faderen havde nemlig (i Brevet af 16. September) spurgt, om han ikke kjendte en lærd og veltalende Jurist-Doktor i Leipzig eller Vittenberg, «som vilde lade sig bestille her udi Riget», da man havde Trang til en saadan. Dr. Frantzius blev senere Kansler i Ostfriesland og til sidst Syndikus i sin Fødeby Magdeburg († 1614); men til Danmark kom han ikke. Grunden hertil kjendes ikke. Utænkeligt er det dog ikke, at Jørgen Rosenkrantz ogsaa af Hensyn til Sønnen har været mindre tilbøjelig til at faa ham — og hans Søster til Danmark.

Jørgen Rosenkrantz kaldte i Begyndelsen af det følgende Aar sin Søn tilbage til Danmark. Magister Daniel Cramer havde da faaet en Ansættelse i Stetin, saa maaske allerede heri kan have ligget en Anledning til Tilbagekaldelsen. Men dertil kom, at Jørgen Rosenkrantz begyndte at føle Alderens Tryk; Rygter om hans Sygdom og Død havde allerede flere Gange foruroliget Sønnen i Udlandet. Det er da naturligt, at han har ønsket at have

ham hjemme hos sig, hvis noget skulde paakomme. Men man kan dog ikke holde den Tanke tilbage, at den udsatte Stilling, Sønnen indtog i Vittenberg, ogsaa har bidraget hertil. Thi neppe har nogen anden dansk ung Adelsmand eller Lærd indtaget en saa mærkelig Stilling ved fremmede Universiteter som denne unge Mand i en Alder fra 18—20 Aar. Det var ikke en almindelig ung Studerende, der alene søgte Oplysning for sig selv. Med en forbavsende Aandsmodenhed og Fyrighed havde han selv kastet sig ind i Tidens brændende Spørgsmaal og paa én Gang vakt Beundring og Had imod sig. Det hører ikke herhen at give en nærmere Skildring af denne mærkelige Personlighed. De foregaaende Sider maa snarere betragtes som Oplysninger om Jørgen Rosenkrantz end om Sønnen; men idet vi saaledes forlade den unge Holger, kunne vi ikke undlade at udtale det Ønske, at en Theolog med historisk Sans inden alt for lang Tid vilde paatage sig det smukke Hverv at give en Skildring af denne Personlighed, hans brændende Iver for «den rene Lære», hans Betydning for det danske Aandslivs Udvikling gennem hans senere Virksomhed som Lærer for Ungdommen paa Rosenholm eller i hans Vexelvirkning med Tidens øvrige Personer og Spørgsmaal. Men en Theolog bør det være; ellers kommer Holger Rosenkrantz neppe til sin fulde Ret.

Var Jørgen Rosenkrantz nu end i en høj Alder, saa skaanede han sig sandelig ikke i sit sidste Leveaar. «Sin Herre og Konge, desligeste sit Fædrenerige tjente han og med al Tro», ytrer Jens Gødissøn, «og udi disse sidste otte Aar, han var udi Regeringen, lod han sig end bruge over sin Formue.» Disse sidste Ord ere vistnok fuldt sande. I den første Del af Aaret 1595 var han i Kjøbenhavn til Raadsmøder, og fik her at gjøre med en ejendommelig

Sag. Mester Jon Jensen Kolding havde, oprindelig efter Niels Kaases Opfordring, udgivet en Danmarks Beskrivelse (*Daniæ descriptio*), der imidlertid indeholdt adskillige Bemærkninger om Syvaarskrigen og Kong Erik XIV, der vakte Anstød i Sverig. Overenstemmende med Stetiner-Fredens 15de Artikkel, at Smædeskrivere skulde «uden al Naade paa Kroppen straffes», klagede man herover. Under det stadig spændte Forhold til Sverig maatte Regeringsraadet tage sig af Sagen, saa meget mere som Bogen var tilegnet den udvalgte Kong Kristian selv, indeholdt Æresdigte til de 4 «proreges» (Regeringsherrer), til den nu afdøde Niels Kaas, til den tidligere omtalte Frederik Rosenkrantz o. s. v. Manden blev derfor stævnet for Konsistorium, og der blev fremlagt et Exemplar, hvori Jørgen Rosenkrantz egenhændig havde tilsat Mærker ved de anstødelige Steder. En Tid lang holdt Regeringsraadet paa, at han skulde dømmes «i Kongens Naade og Unaade», hvilket under almindelige Forhold var det samme som Døden. Dette skete selvfølgelig af Hensyn til Sverig og Stetiner-Fredens Artikkel og var en ret snild diplomatisk Vending. Man kunde da overfor Sverig foregive, at man havde taget sig af Sagen, — og saa bag efter alligevel lade Naade gaa for Ret. Enden paa Sagen blev ogsaa, at man frafaldt Paastanden paa at faa dette Udtryk indført i Dommen og nøjedes med af Naade at suspendere Mester Jon et Aarstid fra sit Embede, samt beslaglægge Skriftet. Saaledes kom Jørgen Rosenkrantz, der overfor Chytræus havde hævdet Danmarks for Sverig formentlig tilsidesatte Ære, nu til at hævde Sverigs Ære overfor en dansk Mand. For øvrigt maa Jørgen Rosenkrantz vistnok have kjendt Manden personlig. Han havde haft forskellige Embedsstillinger i Kolding og var nu Præst i dets Nærhed, og til Forholdene i Kolding havde

Jørgen Rosenkrantz jo i en lang Aarrække haft nøje Kjendskab ¹⁾).

I Juli Maaned sad Jørgen Rosenkrantz derpaa i en 14 Dages Tid Dag ud og Dag ind, Time efter Time, i det kongelige Retterting, og de bevarede Dombøger vise, hvor trolig den gamle Mand har givet Møde; kun i meget faa Sager har han været fraværende. Fra September til midt i November foretog Kongen en Rejse til Brunsvig og flere Steder i Tyskland. Af Regeringsraaderne deltog Jakob Sefeld, af de øvrige Rigsraader Peder Munk og Brejde Rantzau i Rejsen ²⁾. Jørgen Rosenkrantz blev derimod hjemme. Man har Breve, udstedte af ham og Mandrup Parsberg i Aarhus den 31. Oktbr., og herfra førtes ogsaa Regeringen i den følgende Del af Aaret efter Kongens Tilbagekomst indtil Jul.

Jørgen Rosenkrantz var imidlertid allerede nu temmelig svag. Han klagede over, at han fandt sig saa tung, at hans Ben ikke vilde bære ham, og ventede Døden. Dog deltog han endnu i Januar 1596 i Snapstinget i Viborg; men han kom temmelig svag derfra. Fra den Tid begyndte han, siger Jens Gødissen, daglig selv at læse for sig og sine efter Bordbønnen Middag og Aften et Par Vers af Davids 90de Psalme med Luthers Udlæggelse, for altid at have Døden i Sinde. Det var i disse Dage (22. Januar), at Tyge Brahe skrev til Holger Rosenkrantz for at bede denne tale sin Sag hos Faderen angaaende den ubehagelige Tvivst, han var kommen i med sin Datters Fæstemand, Mag. Gellius Sacerides; thi Jørgen Rosenkrantz var efter Niels Kaases Død den eneste i Regeringsraadet,

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 384 ff.

²⁾ Erslev, Aktstykker til Rigsraadets o. s. v. Historie under Krist. IV, I, 76.

han stolede paa ¹⁾). Hvorvidt Jørgen Rosenkrantz har faaet Lejlighed til at tage sig af denne Sag, vides dog ikke.

Svag og afmægtig begav han sig dog til Kolding, hvor Kongen havde indbudt ham til 15. Februar til nogle adelige Bryllupper, han lod fejre. Paa denne Dag fejredes nemlig Tage Krabbes Bryllup med Jfr. Sofie Fris, Korfitz Ulfelds med Jfr. Elsebet Brockenhus og Enevold Kruses med Jfr. Else Marsvin ²⁾). Her traf han en meget stor Samling af sine nærmeste Slægtninge og Venner, saaledes Sten Brahe, Brejde og Frants Rantzau, Otte Kristoffer Rosenkrantz til Boller, sin Svigersøn Oluf Bilde til Vallø, Hans Johansen Lindenov, gift med Margrete Rosenkrantz fra Næsbyholm, sine Svigersker Fru Helvig Hardenberg, Erik Rosenkrantzes Enke, og Fru Karen Gyldenstjerne, Holger Rosenkrantzes Enke. Ogsaa hans Søn Holger var med, og han benævnes allerede nu «til Rosenholm». Desuden var der ogsaa en Mængde andre Rosenkrantzer af de øvrige Linier blandt de indbudne Gjæster ³⁾).

For Jørgen Rosenkrantz blev det en Slags Afsked med største Delen af hans Slægt. Om han end ikke kunde deltage i Bryllupsgildet, fulgte han dog Kongen med de øvrige Raader til Kirken, og i de følgende Dage var han tilstede med de andre Regeringsraader «der, hvor Raadstue holdtes, dog med stor Møje». Hans Navn staar ogsaa endnu under Regeringskrivelser, der ere udstedte

¹⁾ Dsk. Mag. II, 285.

²⁾ I Ejler Brockenhuses Kalenderoptegnelser i Saml. til Fyns Hist. og Topogr. VI, 415 sættes Bryllupperne til 15. Febr. (jfr. nedenfor), Jens Gødiassøn sætter dem til Fastelavns søndag (22. Febr.). De maa formodentlig af en eller anden Grund være blevne udsatte.

³⁾ Indbydelserne, til 15. Febr., dat. Aarhus 24. Decbr. 1595, findes i Sjæll. Tegn. 1595, p. 472—74.

fra Kolding den 17. og 21. Februar ¹⁾. Ogsaa nærmere Foranstaltninger i Anledning af Kongens Kroning og Overtagelse af Regeringen, der var bestemt til den følgende Sommer, toges i disse Dage. Torsdag i Fastelavnsugen (26. Februar) drog han paa Grund af sin Sygdom tilbage til Rosenholm, ledsaget af sin Hustru og sin Søn Holger, med hvem han paa hele Vejen talte meget om det menneskelige Levnedss Usselhed og store Skrøbelighed og lignende religiøse Spørgsmaal. Efter Ankomsten til Rosenholm Søndagen den 29. Februar gik han strax til Sengs, og efter den Dag vilde han ikke mere give sig af med Regerings-sager eller andre verdslige Sager. En af Regerings-herrerne sendte ham nogle Sager at besørge, men han lod svare, «at han allerede havde befalet Danmark med alle sine Bestillinger Gud i Vold, han havde nu et andet Rige at tænke paa».

Nogle Dage senere lod han Biskop Jens Gødissen kalde til sig fra Aarhus. Denne Mand havde allerede i en længere Aarrække været Jørgen Rosenkrantzes og hans Hustrus Sjælesørger, medens han var Præst ved Nikolai Kirke i Kjøbenhavn ²⁾; i 1595 var han bleven kaldet til Superintendent i Aarhus Stift. Han talte med ham om sin Længsel efter Døden, nu han var en gammel skrøbelig Mand paa 73 Aar. «Jeg er mæt af dette Liv», ytrede han, «og har haft stor Møje derudi. Jeg har længe kjendt

¹⁾ Hofman, Fund. IV, Appendix til Viborg Stift S. 11; Kirkehist. Saml. 3. R. II, 179.

²⁾ «Jeg kan og paa mit Embeds Vegne med god Skjel og uden Skremt give hende (o: Dorthe Lange) en from Kristens Vidnesbyrd, efterdi jeg haver kjendt hende fra den Tid, jeg var uværdig Guds Tjener i Kjøbenhavn, og til den Dag, Gud kaldede hende, som ere fulde 30 Aar», siger Jens Gødissen i sin Ligtale over Dorthe Lange (1613).

Danmark, baade i Fred og Fejde, naar det har ladet baade vel og ilde. I Grevens Fejde stod det ynkelig til her i Landet, da Adlen var rejst mod Bønder og Borgere, indtil Gud sendte den salig Herre, Hertug Kristian, som stillede denne Oprør, og med Guds Bistand kom baade Religionen og Riget paa Fode igjen, da han blev Danmarks Konge. Den svenske Fejde svækkede og Riget meget paa ottende Aar, saa dersom vi ikke havde haft saa gudfrygtig og from en Herre og Konge, da skulde det have staet ilde til her i Riget paa denne Dag, det har jeg set og mærket som en gammel Mand. Saa jeg takker min Gud, som mig vil forløse, at jeg haver intet saadant mere at frygte. Jeg er forskreven til Herredag i Kjøbenhavn til næste Trinitatis; men jeg haaber at holde Herredag paa den Tid i Himmerig.

I den følgende Samtale udtalte han sig om Davids og Salomons Fald, om Ciceros Udraab i Dødsstunden: O me nunquam sapientem (o jeg, som aldrig har været vis!), om den gamle Lærer, den hellige Bernhard, som i Dødsstunden udraabte: Perdite vixi (jeg har levet i Synd), uagtet han havde ført saa strængt et Levned. «Hvor meget mere», ytrede han, «maa jeg arme Synder sige: perdite vixi!»

Jens Gædissøn besøgte ham jævnlig; men han var ikke den eneste. Da det Rygte udbredte sig, at den gamle Herre laa paa Sottesengen, indtraf det ene Besøg efter det andet af mange Adelsfolk rundt om fra Jylland. Alle de i Jylland tilstedeværende Regeringsraader og Rigsraader indfandt sig paa Rosenholm, Peder Munk, Mandrup Parsberg, Jakob Sefeld, Albert Fris. Han takkede for Æren og bad dem paa hans Vegne «at takke hans kjære Herre Konge for al kongelig Gunst og Godhed og bede,

at Gud vilde give Hans Majestæt Naade og Lykke til at raade i sit Rige og med en fyrstelig Aand styrke og opholde ham, saa at han kunde elske Gud og gjøre Ret i alle sine Dage». Det var Jørgen Rosenkrantz's Afskeds-hilsen til den unge Kristian IV. Det var saadanne Ord, han vilde have talt til ham, naar han paa Formynder-regeringens Vegne om faa Maaneder skulde have overladt Rigsstyrelsen i hans egen Haand.

Det trak imidlertid længe ud, inden Døden kom. Først Langfredag Morgen den 9. April udaandede han stille og rolig. Tilstede vare da foruden Jens Gødisson Fru Dorthe Lange, Sønnen Holger, Svigersønnen Oluf Bilde, hans Svigerske Fru Anne Hans Rostrups, Dr. Johannes Paludan, Medicus i Viborg, og Hr. Povl Simonsen, Sognepræst til Torsager Kirke ved Kallø. Kristi Himmelfartsdag — den Højtidsdag, paa hvilken han ogsaa var født — den 20. Maj 1596 fandt Begravelsen Sted i Hornslet Kirke. Jens Gødisson holdt Talen og havde til Text valgt de Vers af Davids 90de Psalme, som den afdøde saa tidt selv havde mindedes. Og i Modsætning til, hvad der ellers ofte var Skik, at begynde med en Skildring af den afdødes Levned, holdt han først den gudelige Del af Talen og opsatte Skildringen af ham til sidst, thi saaledes havde den afdøde selv ønsket.

«Endog han som et andet Menneske havde sine Fejl og Bræk, skikkede han sig dog af den Formue, Gud gav hannem, mod Læg og Lærd, Herrer og Tjenere, det bedste han kunde.» Disse jævne Ord, hvormed Jens Gødisson slutter sin Karakteristik af ham, tegne i al deres Simpeltid den gamle Herre bedst, og de vare sande. — Det samme Indtryk faar man af det bekjendte Billede af ham, der pryder hans Selvbiografi i Danske Magasins 4de

Bind. Det er taget 1589 og er formodentlig det samme, hvortil M. Jon Jakobsen Venusin digtede et latinsk Epigram¹⁾. Ogsaa paa Rosenholm og flere Steder findes Billeder af ham; men om disse Billeders indbyrdes Forhold ser jeg mig ikke i Stand til at udtale nogen Dom. Et interessant Billede af ham paa en Altertavle i Hornslet Kirke, taget i en yngre Alder, er tidligere omtalt. Med det ældre Billede til Grundlag er han i nyere Tider fremstillet af vore bekendteste Kunstnere baade i Kristian IV's Gravkapel i Roskilde Domkirke og paa Frederiksborg-Museet i Blochs bekendte Billede af Scenen ved Niels Kaases Dødsleje.

Kristoffer Valkendorf fik den 17. April Ordre til «at ligge i Regeringen, da Gud haver hedenkaldt Jørgen Rosenkrantz». Den 29. April fik Mandrup Parsberg Brev om at skulle efter Hs. Majestæts mundtlige Befaling lade skyde fire Hinder, som ingen Hjorte have hos sig, og dem forsende til Fru Dorthe Lange, afgangne Jørgen Rosenkrantz's, til hendes Husbonds Begravelse. Kallø Len fik Fru Dorthe derpaa den 12. Juni Befaling til at overgive til Henrik Lykke. — Selv overlevede Fru Dorthe Lange sin Husbond i 17 Aar. Hun omtales imidlertid meget sjældent, da hun paa Grund af Svagelighed holdt sig mest hjemme paa Skabygaard (Skafføgaard), hvor hun var flyttet hen, efter at hendes Søn Holger havde overtaget Rosenholm og 13. April 1598 giftet sig med Sofie Brahe, Datter af Tyge og Sten Brahes Broder, Rigsraad Axel Brahe til Elved²⁾. Paa Skaby havde hun ladet ind-

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 284.

²⁾ Fynske Tegn. 1596, p. 482. — Jyske Tegn. 1596, p. 553; 558; 560.

³⁾ 18. Juni 1608 solgte Johan Rud til Møgelkjær en Gaard i Hyskenstræde i Kjøbenhavn, som Jørgen Rosenkrantz 1589

rette en lille Huskirke, hvor hun lod prædike for sig, naar hun ikke formaaede at kjøre til sin Sognekirke. Hendes Søn Holgers Prædikant, Mester Jens Lavridsen, eller unge Studenter, som hun kaldte til sig, prædikede da for hende. Lægerne i Viborg og Aarhus søgte forgjæves at hjælpe hende i hendes Svaghedstilstand; men Sønnen og hans Hustru kom jævnlig til hende, især under hendes sidste Sygdom. Hun døde stille hen den 9. Marts 1613, 73 Aar gammel. Holger ydede hende Religionens Trøst saa godt som nogen; ogsaa Mester Jens Lavridsen var tilstede, ligesom Hr. Jost Pedersen Saxe, der var hendes egen Sognepræst, og Hr. Peder Sommer, Holgers Sognepræst. Den 23. Marts blev hun begravet i Hornslet Kirke. Rigsraad Eske Brok «talte over Graven»; men hendes gamle Ven, Biskop Jens Gødissøn i Aarhus, holdt den egentlige Ligprædiken, hvori han giver en smuk Skildring af hende som Hustru og Kristen: «Hendes Ægtefælle var hun en ret Dorothea, det er en Guds Gave, og var ædel saa vel i Mod (o: Sind) som i Blod, hvilket staar saadanne Folk kostelig vel, saa hun vel maa lignedes ved en af de hellige Kvinder, Sankt Peder taler om (I Pet. 3) at have været i fordums Tid.» — Kristoffer Dybvad skrev et latinsk Særgedigt over hende; han underretter selv Sønnen herom i et Brev, hvoraf man faar det Indtryk, at denne opstyltede Person mere har gjort det for at indsmigre sig hos sin højfornemme Mæcenas end af Interesse for den afdøde ²).

Medens Skildringen af Holger Rosenkrantz og Jørgen

havde afkjøbt ham paa hans Søsterberns Vegne med Ret til Gjenkjøb, uden denne Ret til hende (Vedel Simonsen, Ruderne, II, 204).

¹) Vedel Simonsen, Eske Brok, II, 22.

²) Dsk. Mag. 4. R. II, 225.

Rosenkrantz's gennem ham nedstammende Ætlinge, der danne en saa stor Række af fremtrædende Personligheder helt ned gennem Tiderne, hører andetsteds hen, tilføjes her blot nogle Bemærkninger om Jørgen Rosenkrantz's og Dorte Langes efterlevende Datter Margrete. Hendes Bryllup stod den 23. Oktober 1586 i Aarhus med Peder Bildes og Birgitte Olufsdatter Rosenkrantz's Søn, Oluf Bilde, der fra 1580 forekommer som Hofsinde og da allerede kaldes «til Svanholm», som han formodentlig har tiltraadt kort efter Faderens Død samme Aar ¹⁾. Øster-Vallø tiltraadte han først efter Moderens Død 1592, hvorpaa Svanholm gik over til den yngre Broder Eske. At han allerede i Moderens Levetid paa dennes Vegne optraadte i forskellige Retstrætter angaaende Vallø, er omtalt under denne. Efter Faderen blev han Lensmand paa Tureby, som han beholdt til Maj 1588, da han fik Abrahamstrup i Forlening af Regeringsraadet paa temmelig gunstige Vilkaar. Allerede i Frederik II's Tid forekommer han dog ved forskellige Lejligheder; saaledes fik han 23. Juli 1582 Ordre til at møde i Helsingør tillige med Sten Brahe og hans Hustru med flere i Anledning af nogle engelske Gesandters Ankomst ²⁾. 1586 var han blandt de Adelsmænd, der modtog Kongens Svigerfader, Hertug Ulrik af Meklenborg, i Gedsør, og deltog i Turneringen under Hertugens Ophold her; 1587 fik han Ordre til at møde paa Antvorskov St. Hans Dag Midsommer i Anledning af de skotske Gesandters Ankomst, der foreløbig indledede Underhandlinger om Prinsesse Annas Giftermaal ³⁾. 1588 deltog han i Frederik II's Begravelse

¹⁾ Sjøll. Reg. 1580, p. 487 (Kristian IV's Hylding).

²⁾ Sjøll. Tegn. 1582, p. 87.

³⁾ Sjøll. Tegn. 1587, p. 175—76.

i Roskilde, 1589 var han tillige med sin Hustru Margrete og sin Moder Birgitte tilstede ved Prinsesse Annas Trolovelse til den skotske Gesandt paa Kronborg, ligeledes 1590 i Anledning af Prinsesse Elisabets Formæling med Hertugen af Brunsvig, ligesom han i al Fald var bestemt til at ledsage Dronningen til Brunsvig med Datteren. — Ved Kristian IV's store Kroningsfest var han selvfølgelig ogsaa tilstede, ligesom da omtrent alle de meget talrige Rosenkrantzer og rosenkrantziske Svigersønner. Oluf Bilde havde saaledes det Hverv «at opvarte Hertugen af Pommeren». Otte Kristoffer Rosenkrantz til Boller var tillige med flere andre Rosenkrantzer blandt de 21 Adelsmænd, der bare Mad til Bordet; den lærde Holger «var Skjænk paa de skotske Gesandters Gemak», o. s. v. — 1599 var Oluf Bilde tillige med sin Frue tilsagt til at møde i Slangerup den 7. September i Forening med en Del andre Adelsmænd og Fruer for at ledsage Kristian IV's kort efter Fødselen døde Søn til Begravelsen i Roskilde den 9. Septbr., «og er det ikke fornødent», tilføjes ret karakteristisk, «at de klæde sig eller deres Folk i Sørgeklæder, men alene Hattene overdrages med sort Skellert» (et Slags Tøj)¹⁾. — I Aaret 1600 havde han atter Strid med sin Fætter Oluf Rosensparre til Vester-Vallø, Mette Rosenkrantzes Søn, om Gammelkjøge By og de mellem Valløerne og Kjøge værende Grænser²⁾. — At han i Regeringsraadets Tid havde været med til at afsige den for Tyge Brahe uheldige Dom om Bonden, er allerede tidligere omtalt. Ved et Par lignende Lejligheder omtales han, men man faar for øvrigt det Indtryk, at han har været en

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1599, p. 219 ff.

²⁾ Francisca Carlsen, Gl. Kjøgegaard, I, 105.

temmelig ubetydelig Mand, der væsentlig skyldte sin høje Byrd og sit ansete Giftermaal den Gunst, han en Tid synes at have staaet i ved Hove ¹⁾. — Han døde 1602 og blev den 15. Oktober s. A. begravet i Valløby Kirke. — Hans Hustru Margrete overlevede ham en Del Aar; hun levede endnu, da Jens Gødissøn i Juli 1613 udgav sin Ligprædiken over Moderen, men maa være død et af de nærmeste Aar herefter; thi allerede 4. Maj 1616 solgte hendes Broder Holger Øster-Vallø til Ellen Marsvin. Oluf Bilde og Margrete Rosenkrantz havde haft to Børn, en Søn og en Datter, der begge vare døde før Forældrene, Sønnen, Peder Bilde, den 24. Februar 1612, i sit 19de Aar ²⁾. — Peder Bilde maa vel saaledes have været juridisk Ejer af Øster-Vallø ved sin Død, i al Fald i Forening med Moderen; denne har da arvet Sønnen, og Holger Rosenkrantz atter sin eneste Søster som nærmeste Arving. Alle Rigsraad Peder Bildes og Fru Birgitte Olufsdatter Rosenkrantzes Efterkommere, Sønner og Sønnebørn, vare nemlig den Gang døde.

Da Jørgen Rosenkrantz døde den 9. April 1596, var han den sidstlevende af alle sine Søskende. Brødrene Holger og Erik vare allerede døde 1575, Otte til Næsbyholm endnu langt tidligere; Søstrene Anne og Margrete levede længst. For Fuldstændigheds Skyld meddeles i det følgende Oplysninger om disse sidste, saa vel som om Otte og hans fremtrædende Døtre og Svigersønner, der

¹⁾ Om hans Virksomhed paa Abrahamstrup henvises til Wegeners Abrahamstrups Hist. I, 98—102; II, 81. — Om Vallø smlgn. A. Petersen, Vallø og Omegn, S. 60—65.

²⁾ „Din Søster har faaet en ung Søn i disse Dage“, skriver Jørgen Rosenkrantz til sin Søn Holger fra Flensborg den 7. Septbr. 1593 (vgl. Bibl., Rosenkrantziana Vol. III).

netop ved Jørgen Rosenkrantzes Side havde indtaget saa betydelig en Plads.

IV.

Margrete Rosenkrantz Ottesdatter og Ditrich v. Quitzau.

c. 1518 — c. 1592.

Margrete Rosenkrantz anføres paa Stamtavlerne som Otte Holgersens næstældste Barn. I saa Fald maa hun være født 1518, mellem Brødrene Holger (født 1517) og Erik (født 1519). Hun var med Forældrene, da disse døde i Lybeck 1525; Mormoderen tog hende da med sig til Brandenburg, hvor hun blev, efter at de andre Børn 1530 vare sendte tilbage til Danmark. Omtrent 1540 blev hun fra Putlitz, hvor hun opholdt sig hos sin Moders Slægtninge, gift med en brandenburgsk Adelsmand, Ditrich von Quitzau til Klitsche. Hun fik i Medgift af sine Sæskende 4000 Gylden, og af et senere udstedt Retsdokument fremgaar det, at disse ogsaa i forskjellige Terminer bleve udbetalte til Ditrich von Quitzau af Holger Rosenkrantz, første Gang 1540 og sidste Gang Aar 1543. Paa denne Tid har Ditrich v. Quitzau altsaa endnu levet; men inden 6. Oktober 1549 maa han være død; thi paa denne Tid er der i Roskilde udstedt Vidnesbyrd baade af Holger Rosenkrantz og flere Mænd, som havde staaet i Familiens Tjeneste, paa Forlangende af Fru Margrete Rosenkrantz, „Ditrich von Quitzawen gelassen witwe“, hvori de bevidne, baade at hun havde været Ditrich von Quitzaus Ægtehustru („zu der ehe verlobt, vertraut und seine eheliche Hausfrau gewesen“), og at Medgiften var udbetalt. Om 600 Gylden, der var lovet, erklærede Holger Rosenkrantz dog, at han ikke vidste fuld Besked, men

henviste til Herrerne af Putlitz ¹⁾. — Efter Mandens Død havde hun paa sine egne og sine tre Børns Vegne mange Fortrædeligheder af Mandens Kreditorer. Brødrene Holger og Jørgen udvirkede derfor i Oktober 1561 et Anbefalingsbrev for hende fra Frederik II til Kurfyrst Joachim af Brandenburg, hvori han beder om, at Kurfyrsten vil tage sig af hende, da hun og hendes Børn paa Grund af hendes Ophold i et fremmed Land («elenden standt») ikke kunne faa den Hjælp af hendes Brødre, som hun ellers kunde vente ²⁾. — Nogen Formue maa hun dog have reddet ud af Kreditorernes Hænder, skjønt disse ogsaa synes at have villet beslaglægge den Formue (de 4000 Gylden), hun som Medgift havde bragt ind i Boet; thi ³⁾ 1569 har Peder Huitfeldt til Engestofte i Kjøbenhavn udstedt et Vidnesbyrd om, at Kristoffer Gøje til Gunderslev er gaaet i Borgen for ham til Fru Margrete Rosenkrantz, «salig Didrich Quitzovs Efterleverske til Kleyschis», for 1200 Joachimsdalere ⁴⁾. Paa denne Tid maa hun vel altsaa have været i Danmark; men herefter forsvinder hun i danske Kilder i en lang Aarrække; navnlig savnes hun ved den

¹⁾ Afskrift paa Tysk af Dokumenterne findes i Ausländisch. Registr. 1549, fol. 114, Geh. Ark. — Dr. Møllerup har henledt min Opmærksomhed herpaa. — Jfr. Dsk. Mag. IV, 196 (Jørgen Rosenkrantz's Selvbiografi). — Jesper Gans til Putlitz, Margrete Rosenkrantz's Morfader, var død inden 1535; hans Søn, Hr. Christoffer Gans til Putlitz, altsaa Morbroder til Otte Holgersens Børn, var ligesom Faderen brandenburgsk Arve-marskalk og Raad (Dsk. Mag. 4. R. III, 360). — Jürgen Gans til Putlitz tjente som Hovedsmand for et Rytterregiment i Syvaarskrigen, 1564—67. Rørdam, Monum. hist. Dan. 1. R. II, 529; 2. R. I, 272, 285, 394; 469. — En Melchior Podlitz stod i dansk Tjeneste 1570 (samme Skr. S. 379).

²⁾ Afskrift, formodentlig fra Ausl. Reg., i Klevenf. Saml.

³⁾ Adelsbreve Fasc. 33, Hvitfeld, kgl. Bibl.

store Barselfærd, hvormed hendes Broder Holger i September 1571 højtidelig holdt sin Søn Frederiks Daab, hvortil hun maaske ikke er bleven indbudt, fordi hun boede saa langt borte. Hun levede nemlig endnu 1592; paa sin Rejse til Vittenberg i September dette Aar besøgte nemlig Holger Rosenkrantz (den lærde) hende. Han skriver i den Anledning til Faderen (7. Oktober), at han havde fundet hende rask; han havde overgivet hende baade Gaverne og Brevet, men han véd ikke, om de vare kjærkomne. Brevet og det mundtlige Hverv, Holger skulde bringe hende, maa have indeholdt Oplysninger om en af hendes Sønner, formodentlig den neden for nævnte Kuno (Kønne); thi hun svarede, at hun havde paamindet Sønnen, men uden Resultat; han havde svaret, at den af Gud bestemte Dag endnu ikke var kommen. Maaske har der været Tale om et Giftermaal. Senere forekommer hun ikke ¹⁾).

Hun havde i sit Ægteskab fire Børn, nemlig Sønnerne Kønne (Kuno), Otto (født c. 1543) og Kristoffer, og en Datter Karine²⁾. Af disse bleve de to førstnævnte anbragte i Danmark. Otto blev nemlig ansat ved Frederik II's Hof, men døde 22 Aar gammel under Syvaarskrigen d. 17. Oktober 1565 paa Vidskøfle i Skaane, som da ejedes af Hr. Lave Brahe, en Søn af Hr. Axel Brahe, hos hvis anden Hustru, Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, Fru Margrete Rosenkrantzes Søkende vare bleve opdragne³⁾. Han blev begravet i Vidskøfle Kirke, hvor hans Morbroder Holger Rosenkrantz lod opsætte et Mindes-

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. I, 122.

²⁾ Thottske Saml. Nr. 1960, 4to, kgl. Bibl.

³⁾ Jfr. Familien Rosenkrantzes Hist., 2den Del, S. 292—93.

mærke over ham ¹⁾). — Kønne Qvitzau havde fra 1572—78 Lønborggaard og Birk (Nørre Herred, Ribe Stift) i Pant, hvorpaa han 1578 fik Hassens Birk (tidligere under Kallø) frit paa Livstid mod Eftergivelse af Pantessummen. I Aaret 1588 var han blandt de Adelsmænd, der ledsagede Kongen til Hertug Hanses Bryllup paa Sønderborg; han nævnes ogsaa i Følget ved Frederik II's Begravelse i Roskilde. Den 28. April 1597 blev han begravet i Hornslet Kirke ved Rosenholm ²⁾).

Det vil af det foregaaende fremgaa, at de her nævnte brandenburgske Quitzauer intet have at gjøre med den dalevende danske Adelsslægt Quitzov, der allerede i Aarhundreder havde været her i Landet. Navnlig maa Dietrich v. Quitzau til Klitsche ikke forvexles med Didrik Henningsen Quitzov til Rørbæk (i Fyn), der døde omtrent 1561 og var gift med Mette Hardenberg. Klevenfelt har paa sine Stamtavler opført en langt yngre Didrik Henningsen til Rørbæk, som han lader være gift med Margrete Rosenkrantz; om denne yngre Didrik Quitzov nogensinde har været til, skal jeg lade være usagt; saa meget er sikkert, at med Margrete Rosenkrantz har han aldrig været gift. Med Hensyn til Alderen maatte hun da ogsaa kunne have været hans Bedstemoder.

¹⁾ Afbildning heraf findes blandt Abildgaards Tegninger i Oldn. Museums Arkiv. Indskriften lyder: Anno 1565, 17 Octobris, obiit in Arce Wiskell nobilis Otto Qvitzavius a Gletschin in Marchionatu Brandenburgensi, serenissimi ac potentissimi Friderici 2 Danorum etc. Regis a cubiculis, annum agens 23, cujus avunculus Holgerus Rosenkrantz in Bolwer amicitiae ergo hoc monumentum procuravit. — Tegningen viser en ung Mand i Rustning.

²⁾ Erslev, Lensmænd, S. 121; 141; jyske Tegn. 1587, p. 219; Ejler Brockenhuses Kalenderoptegnelser, Fynske Saml. VI, 421; jfr. Fløe og O. Nielsen, Nørre Horne Herred, S. 29.

V.

Anne Rosenkrantz Ottesdatter, Albrecht Gøjes til Krænkerup.

1522—1589.

Anne Rosenkrantz var Otte Holgersen Rosenkrantz's og Fru Margrete Ganses næst yngste Barn, født 2. Februar 1522. Hun var ikke med Forældrene, da disse døde i Lybeck 1525; hun har formodentlig paa den Tid været i Huset hos sin Faster, Fru Sofie Holgersdatter Rosenkrantz, Hr. Axel Brahes til Krogholm. Allerede i Begyndelsen af Aaret 1532, altsaa kun ti Aar gammel, blev hun trolovet med Hr. Mogens Gøjes og Fru Mette Brydelsbachs († 1513) næstældste Søn Albrecht. Det var vel endnu den Gang hemmeligt; men Grunden til Forbindelsen var aabenbart den, at Mogens Gøje herved mente at kunne sikre sin Søn den store norske Arv, der netop paa denne Tid var tilfaldet Otte Holgersens Børn, og derigjennem en indflydelsesrig Stilling i Norge. Da Eske Bilde, som da var Lensmand paa Bergenhus, i Aaret 1533 tænkte paa at trække sig tilbage, søgte Mogens Gøje nemlig ved Eske Bildes Hjælp at bevæge de norske Stormænd til at overdrage Bergenhus til Albrecht Gøje, idet han netop beraabte sig paa, at han med Anne Rosenkrantz vilde faa alt hendes Arvegods i Norge, «og saaledes bliver saa godt som en indfødt Riddersmand i Riget». Eske Bilde virkede ogsaa ivrig herfor; men de urolige Forhold efter Frederik I's Død og Grevefejdens Udbrud hindrede Planens Iværksættelse. Endnu 1537, da Eske Bilde endelig slap fra Bergenhus, synes han at have interesseret sig for Planen; men heller ikke denne Gang lykkedes det, og

Albrecht Gøje havde imidlertid faaet Forleninger i Danmark ¹⁾).

Det første, man for øvrigt hører om Albrecht Gøje, er at han i Aaret 1531 laa i Borgeleje i Øm Kloster som kongelig Hofsinde ²⁾). I Grevefejden blev han saaret og fangen i Slaget ved Svenstrup i Oktober 1534, men tillige med de øvrige Fanger udfriet, da Johan Rantzau i December samme Aar indtog Aalborg ³⁾). Kort efter blev han udnævnt til Fodermarsk hos Kristian III og havde som saadan at sørge for Hofsindeernes Forplejning, for Fetalliens Tilvejebringelse og lignende. Samtidig blev han, saasnart Stege var taget fra de grevelige, udnævnt til Lensmand her og beklædte denne Stilling indtil 1540 ⁴⁾). For øvrigt opholdt han sig under Kjøbenhavns Belejring ved Kristian III's Hær. Fra Roskilde har han saaledes den 26. Februar 1535 skrevet et ret interessant Brev til sit Næstsøskendebarn Fru Sofie Krummedige, Eske Bildes Hustru, hvori han beklager, at Erkebispens af Trondhjem har fanget Eske Bilde, og for øvrigt bringer hende forskjellige Nyheder om Krigen, m. m. ⁵⁾). — Som Lensmand paa Stege blev han indkaldt til den store Rigsdag Oktober 1536 og har ogsaa medbeseglet Recessen. — Ved Kongens Krøning i August 1537 maatte han møde med Livhest og Kyrads

¹⁾ Om den norske Arv og disse Forhold henvises til Familien Rosenkrantz's Historie II, 146 ff., navnlig S. 153 ff., og tilhørende Breve i Diplomatariet. — Rørdam, Monum. hist. Dan. 1. Række I, 254 (Oluf Rosenkrantz til Eske Bilde, 1537, 18. Marts).

²⁾ Fr. I's Reg., udg. af Erslev og Møllerup, S. 360; 381.

³⁾ Rørdam, Hist. Kildeskr. 1. R. I, 293; Huitfeldt S. 1430; jfr. Aktstykker til Grevefejden II, 46, hvor Hans Røff dog kalder Mogens Gøjes fangne Søn „Eske Gøje“, vistnok urigtigt.

⁴⁾ Dsk. Mag. 4. R. V, 39; 67; 68; Danske Kancelliregistranter ved Erslev og Møllerup, S. 4; 54.

⁵⁾ Meddelt i Fam. Rosenkr. II, Dipl. Nr. 132.

for at deltage i Turneringerne. I Aaret 1540 ombyttede han Stege, som Anders Bilde nu fik tilbage, med Dragsholm i Horns Herred. Han var vistnok imidlertid bleven gift med Anne Rosenkrantz. Torbenfeld (Frydendal) skal han allerede have faaet ved Moderens Død 1513; dette er dog maaske usikkert; i disse Aar kaldes han derimod «til Gunderslev»¹⁾, uagtet Faderen endnu levede.

Efter dennes Død, Palmelørdag 1544, varede det længere Tid, inden det kom til et endeligt Skifte mellem Børnene. Albrecht Gøje overtog Tordrup Pantelen med Gjerlev, Galten og Hovlbjerg Herreder, dog mod en Forhøjelse af Pantesummen med 3000 Gylden. Til Gunderslev skriver han sig endnu 1545, hvorpaa denne Gaard foreløbig gik over til Eskild Gøje, og han fik ogsaa Lod i Avnsbjerg, indtil denne Gaard efter mange Stridigheder mellem Gøjerne og den tidligere Besidder Niels Clementsens Arvinger gik over til hans Broder Kristoffer²⁾. — Krænkerup Hovedgaard paa Lolland (nu Hardenberg) tilfaldt ved Skiftedelingen Albrecht Gøje og Herluf Trolle paa hans Hustru Birgittes Vegne; 26. Maj 1546 foretog de paa Klavsholm en Deling indhyrdes af Bygningerne paa Krænkerup; senere synes dog Albrecht Gøje at have udkjøbt Herluf Trolle; i al Fald er Krænkerup i den følgende Tid hans Hovedejendom³⁾. Klavsholm («Claxholm») deltes samtidig mellem Albrecht Gøje og hans Svoger Movrids Olsen (Krognos) paa dennes Hustru Elline Gøjes Vegne, og denne vedblev hele Tiden igjennem at

¹⁾ F. Ex. i Breve i Geh. Ark., Musse Herred Nr. 6 (1543); V. Flakkebjerg H. Nr. 5 (1543).

²⁾ Erslev, Lensmænd, S. 42; Dsk. Mag. 4. R. I, 35; 52; 64; 95; 126; 270; 311.

³⁾ Familien Rosenkr. Hist. II, Dipl. Nr. 179.

have Medejendomsret til Klavsholm¹⁾. Et nyt «endeligt» Skifte angaaende Bygningerne paa Klavsholm mellem Albrecht Gøje og Elline Gøje, som nu var bleven Enke, fandt Sted 20. November 1554, og først 18. Januar 1556 kvitterer Eskild Gøje til Gunderslev for Arv i Klavsholm²⁾. — Torbenfeld i Sjælland (nu Frydendal) skriver Eskild Gøje sig endnu til 1550; Albrecht Gøje havde dog endnu Lod deri, vistnok Halvdelen; 1567 overlod Kristoffer Gøje Fru Anne Rosenkrantz, som da var Enke, sin Part i Torbenfeld mod Gods andensteds. Først derved ere hun og hendes Børn vistnok blevne Eneejere af det hele³⁾. — At Albrecht Gøje paa sin Hustrus Vegne i Aarene 1547 og 1550 ogsaa søgte at komme i Besiddelse af Rosenkrantzernes store norske Arv, men at Dommen gik ham imod, er tidligere omtalt (under Erik Rosenkrantz). — Imod Slutningen af sit Liv, i Aaret 1557, søgte han at faa Laasebrev paa sine store Ejendomme; men da der endnu kun havde fundet «Tokkeskifte» Sted mellem Mogens Gøjes Arvinger, nægtedes dette⁴⁾.

Som Ejer af Krænkerup, som Medejer af Klavsholm og Torbenfeld og i Besiddelse af Kjøbstadgods paa flere Steder, indtog Albrecht Gøje en betydelig social Stilling. Han maatte ogsaa oftere yde Kongen betydelige Laan. Tordrup Len (Frisenvold) lagdes dog tillige med de dertil liggende Herreder i Aarene 1548 og 1552 ind under det nyoprettede Dronningborg. Men 1552 forlenedes han til Gjengjæld med et af de største Regnskabslen i Nørre-

¹⁾ Dsk. Mag. VI, 346. — Om Delingen af Kjøbstadgodset se Kbhvns. Diplom. I, 402—7.

²⁾ Geh. Ark., Klavsholm Nr. 4 og 5.

³⁾ Tegn. III, 165. — Kgl. Bibl., Adelsbreve, Fasc. 53 (Rosenkrantz).

⁴⁾ Rosenvinge, Gl. Domme II, 174.

jylland, hans Faders gamle Forlening Skanderborg, og hertil lagdes Vor Kloster til Underhold for Lensmanden. I denne Stilling nævnes han hyppig i de kongelige Kancellibøger; forskjellige Hverv paalagdes ham som Lensmand, og han tillige med sin Hustru indbødes oftere til de kongelige Fester. Men for øvrigt indtog han en mindre fremtrædende Stilling end sine saa bekendte Søstre, Birgitte og Elline. Dog var han vistnok den betydeligste af Mogens Gøjes temmelig ubetydelige Sønner. Han synes at have været en religiøs bevæget Natur, der endogsaa selv optraadte som theologisk Forfatter. I Aaret 1549 udkom nemlig paa Hans Vingaards Forlag i Kjøbenhavn: „Locī communes, det er vor kristelige Lærdoms Hovedartikler, kortelig tilsammen skrevne for Lægfolk og oversat af Dr. Peder Palladio“. At Forfatteren er Albrecht Gøje, fremgaar af Palladii Forord, hvori han sender Albrecht Gøje Bogen tilbage, „noget forbedret“, efter hans egen Begjæring. Han takker ham, fordi han har Lyst udi Guds Ord. „Jeg lod disse Artikler udprente“, fortsætter Palladius, „paa det I skulde ikke alene have Gavn deraf, men unde andre med eder.“ Bogen er ikke stor, 36 Blade, men mærkelig som det første Forsøg paa i Danmark at skrive en kristelig Dogmatik i populær Form¹⁾.

24. Juni 1558 døde Albrecht Gøje paa Skanderborg Slot og blev den 24. Juli begravet i Rasted Kirke ved Krænkerup²⁾. Med Anne Rosenkrantz havde han 4 Børn, nemlig en Søn, Otto Gøje til Krænkerup, Klavsholm og Torbenfeld, der imidlertid døde i en ung Alder den 23.

¹⁾ Exemplarer findes paa det kgl. Bibliothek og i Karen Brahes Bibliothek i Odense. Jfr. Bruun, Aarsberetn. for det store kgl. Bibl. II, 307; N. M. Petersen, Dansk Litt. Hist. II, 275 (1. Udg.).

²⁾ Marmora Dan. II, 318. — Dsk. Atlas IV, 441.

Oktober 1566 af de Saar, han havde faaet ved Elfsborg, og den 23. Februar 1567 blev begravet i Rasted Kirke; Margrethe Gøje, der senere blev gift med Peder Brahe til Krogholm i Skaane; Pernille Gøje, født 1550, der senere (inden 1567)¹⁾ blev gift med den bekjendte Hak Ulfstand til Hekkeberg i Skaane, en Tidlang Regeringsraad under Kristian IV's Mindreaarighed, Hofmester hos denne og tilsidst (1593) Rigsmarsk († 1594), og Dorthe, der forblev ugift.

Da disse Børn ved Faderens Død alle vare mindre-aarige, kom Fru Anne Rosenkrantz, der overlevede sin Mand i 41 Aar, til selv at styre de store Ejendomme. Hun viste sig i alle disse Aar som en kraftig, noget stolt Kvinde, der aabenbart nød en høj Anseelse i Aristokratiets Rækker og ved Hove. Skanderborg Slot maatte hun strax efter Mandens Død afstaa til sin Svoger Eskild Gøje († 1561); men 1561 fik hun Skjoldnæsholm i Pant for 3000 Joachimsdaler og beholdt det til 1566, da det blev indløst og lagt under Kjøbenhavns Slot. Det var netop paa den Tid, da Peder Oxe begyndte sin Virksomhed. Hun vægrede sig dog ved at udlevere Lenet til Lensmanden paa Kjøbenhavns Slot, Bjørn Andersen. Denne maatte da klage over hende. Det paalagdes hende da ved et nyt Kongebrev (21. Oktober 1566), at modtage sine Penge og overdrage Lenet til Bjørn Andersen, idet det forsikredes hende, at kun Nødvendigheden tvang Kongen til at fratage hende Lenet. I et samtidigt Brev til Bjørn Andersen paalægges det denne, hvis Fru Anne fremdeles vægrede sig, da at lade Pengene ligge «paa Slottet», lade Følgebrevet læse og overtage Lenet. Skulde hun forlange

¹⁾ Se Secher, Kongens Rættertingsdomme 1595—1604 S. 36.

Opgjæld paa de nye Dalere, tilføjes der, maa han finde Raad til at fornøje hende¹⁾). Hun maatte saaledes falde til Føje, Herrederne bleve lagte under Kjøbenhavn og Gaarden nedreven. Senere laante hun ved forskjellige Lejligheder Kongen større Pengesummer; men Pant for dem fik hun ikke²⁾).

Klavsholm var, som tidligere omtalt, delt mellem hende og hendes Svigerinde, Fru Elline Gøje. Denne synes dog ikke at have kunnet komme ud af det med hende. I et af sine Breve fra Klavsholm (20. Juni 1560) til Sønnen, Oluf Movridsen (Krognos), siger hun: „Denne Frue stoltser meget mod mig; vi have ikke talet sammen, siden jeg kom hjem“, en Ytring, der kun kan sigte til Anne Rosenkrantz³⁾). Fru Elline Gøje giftede sig imidlertid allerede 1559 med Vincents Juel, og da blev det rent galt. Den 13. Decbr. 1560 er der nemlig fra Emborg, hvor Kongen da opholdt sig hos hendes Broder Holger Rosenkrantz, der jo tillige 1558 var bleven Enkemand efter Elline Gøjes Datter, Mette Movridsdatter (Krognos), og hvor Kongen nylig i længere Tid havde haft baade Fru Anne Rosenkrantz, hendes Broder Jørgen med Frue og flere Adelsfolk til Gjest, udstedt en Befaling til Hr. Otte Krumpen, Erik Rosenkrantz (til Hevringholm) og flere Adelsmænd om at møde paa Klavsholm, da Fru Anne Rosenkrantz har berettet, at der er Trætte mellem hende og Vincents Juel paa hans Hustrues Vegne om Bygning, Gaardsted, Vold og Grave paa Klavsholm og anden Jordsmon i Skov, Mark og anden Gaardens Tilliggende. Den 11. Januar 1561 fandt ogsaa Retshandlingen Sted paa Klavs-

¹⁾ Tegn. 1566, ¹⁷/₈ og ²¹/₁₀, S. 76—77.

²⁾ Tegn. 1568 S. 78 (2000 Daler), 1579, 1. August (1000 Daler).

³⁾ Bricka, Fred. II's Ungdomskjærlighed S. 162.

holm, og der blev bragt et Forlig i Stand¹⁾. Fru Elline Gøje døde imidlertid 20. Februar 1563²⁾. Hendes Part af Klavsholm er vel saa tilfaldet hendes Søn Oluf Movridsen og efter hans barnløse Død Fru Ellines Broder Kristoffer Gøje; denne var i al Fald Medejer af Gaarden ved sin Død 1584, hvorpaa hans Part ved Arv tilfaldt Anne Rosenkrantz's Børn, saa at hun oplevede at se hele Klavsholm i sin Besiddelse³⁾. — For øvrigt havde Fru Anne flere Processer med denne godskjære Svoger om Arvegoods⁴⁾.

For øvrigt viste Anne Rosenkrantz stor Iver som Godsstyrer, navnlig ved Krænkerup og Torbenfeld. En Mængde Magelæg med Kronen eller Adlen foretoges; Krænkerup fik egen Birkerettighed m. m. 1570 red Frederik II personlig Markeskjæl ved Krænkerup, da Kronens Bønder havde klaget over Forurettelser af hende⁵⁾. I sine sidste Aar synes hun at have opholdt sig paa Torbenfeld, maaske ogsaa fordi hendes to Døtre nu var blevne gifte. — Med Hoffet stod hun stadig i Forbindelse. Ligesom hun under Jagtfesterne paa Emborg 1560 havde fungeret som en Slags Værtinde for den ugifte Frederik II, saaledes blev hun efter hans Giftermaal tilsagt at give Møde i Kolding otte Dage før Bartholomæi Dag 1573 tillige med fem andre Fruer for med sin Erfaring at staa den unge

¹⁾ Tegn. 1560, S. 359. — Geh. Ark., Klavsholm Nr. 6.

²⁾ Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 156.

³⁾ Jvfr. Danske Herregaarde VII under Klavsholm. Her forbigaaes dog Oluf Movridsen, der jo dog maa have arvet sin Moder. Endnu 1586 og 1587 sættes Anne Rosenkrantz til Mønstring i Sjælland baade af Torbenfeld og Klavsholm (Geh. Ark.).

⁴⁾ Rosenvinge, Gl. Domme IV, 191. — Geh. Ark., Voas' Saml. S. Hald H. Nr. 1.

⁵⁾ Ny Dsk. Mag. VI, 167.

Dronning Sofie bi ved hendes forestaaende Nedkomst. Det var da heller ikke mere end billigt, at hun indbødes til den unge Frøkens (Elisabeths) Daab paa Koldinghus den 25. Oktober¹⁾. Det samme gjentog sig ved en ny ung Frøkens (Hedevigs) Daab paa Frederiksborg den 19. September 1581²⁾. — Hun var ligeledes blandt de Adelsfolk, der 1588 bleve tilsagte at ledsage Frederik II's Lig fra Andvorskov til Roskilde.

Hun døde paa Torbenfeld den 27. November 1589 i sit 68de Aar. Kort før havde hun haft den Sorg at miste sin Datter Pernille, Hak Ulfstands Hustru, der den 5. Oktober var bleven begravet i Sognekirken til Hekkeberg i Skaane. — Fru Anne selv blev den 4. Januar 1590 foreløbig bisat i Ringsted Kirke, hvorpaa Liget næste Foraar blev ført til Rasted Kirke ved Krænkerup; hertil havde hun selv skjænket en Kalk for sit Lejersted³⁾. Grunden til Bisættelsen i Ringsted fremgaar tilfældig af et Brev, Regeringsraadet den 28. December 1589 skrev til den nylig afdøde Rigsraad Anders Bings Enke, Fru Anne Pedersdatter (Galt). Raadet erklærer heri, at det paa ingen Maade kan bevillige hende den begjærede 3 Ugers Opsættelse af hendes Husbonds Begravelse paa Grund af Kongen og den unge Dronning af Skotlands forventede Ankomst, men giver hende det Raad, nu at lade Liget nedsætte i Varberg Kirke og siden paa Foraaret føre til sin Sognekirke, ligesom nu sker med Fru Anne Rosen-

¹⁾ Sjøll. Tegn. 1578 S. 172; 191.

²⁾ Sjøll. Tegn. 1581 S. 502.

³⁾ Marmora Danica II, 318. — Ejler Brockenhuses Kalenderoptegnelser i Saml. til Fyns Hist. og Top. VI, 377; 378; 379. — Hofmans Foundationer VI, 44.

krantz's Lig, som bliver nedsat i Ringsted Kirke indtil Foraaret ¹⁾).

Anne Rosenkrantz syslede med Genealogi. I en Slægtetogbog, som hendes Frænke, Sofie Rud, Datter af Jørgen Rud til Vedby og Kirstine Eriksdatter Rosenkrantz, lod indrette, staar der ved Slutningen (S. 55): «*finis in libro dominæ Annæ Rosencrantz in Torbenfeld*». Fru Sofie Rud, gift med Rigsraad Erik Madsen Belle, døde 1555, han 1562. Man maa vel nærmest antage, at Fru Sofie har begyndt Slægtetogbogen, Anne Rosenkrantz fortsat den; i alt Fald omtales en Del Begivenheder deri, forefaldne efter Sofie Ruds Død, saaledes Fru Annes egne Døtres Giftermaal og Otte Gøjes Død; Fru Margrete Gøjes og Peder Brahes 7 Børn anføres; Døtrenes Giftermaal ere dog tilføjede med en anden Haand i Randen. I ethvert Tilfælde synes denne Slægtetogbog at være et omhyggeligt og paa-lideligt Værk ²⁾).

Før sin Død havde hun skjænket en Sum af 500 Speciesdaler til Kjøge Skole og bestemt 1660 Dlr. til et Legat til Brøduddeling til fattige i Roskilde. Da hun ikke selv havde faaet Fundatsen oprettet, blev dette gjort af hendes Arvinger den 23. Juni 1593, nemlig af Peder Brahe til Krogholm tillige med hans Hustru Fru Margrethe Gøje til Krænkerup og af Jfr. Dorthen Gøje til Torbenfeld ³⁾. Fru Pernille, Hak Ulfstands, var allerede død 1589, hvorpaa Hak Ulfstand indgik et nyt Ægteskab.

¹⁾ Skaanske Tegn. 1589 S. 71. — En Ligprædiken over hende af Morten Andersen Skavbo udkom i Trykken 1591, men findes ikke længere paa det st. kgl. Bibliothek, saa den nu vel maa antages for at være udgaaet af Litteraturen.

²⁾ Thottske Saml. Nr. 1871 4to, st. kgl. Bibl. Jvfr. Vedel Simonsen, Ruderne, II, 26.

³⁾ Hofmans Foundationer VII, 238 f.; 416.

Fru Margrete, Peder Brahes, døde 1594, hvorpaa Jfr. Dorthé de følgende Aar, med sin Morbroder Jørgen Rosenkrantz som Værge, førte flere Retssager mod Hak Ulfslands Arvinger († 1594). Den gamle Jørgen Rosenkrantz gik saaledes selv i Rette for hende under Herredagen i Juli 1595. Hun selv levede ugift som Ejerinde af Torbenfeld til 1616; Klavsholm og Krænkerup tilfaldt Peder Brahe og hans Arvinger ¹⁾).

VI.

Otte Rosenkrantz Ottesen til Næsbyholm.

† 1557.

Otte Rosenkrantz er den mindst fremtrædende af Otte Holgersens og Margrete Ganses Sønner. Hans Fødselsaar kjendes ikke; dog synes han at have været ældre end Jørgen Rosenkrantz. Om hans Ungdomshistorie vides ikke mere end hvad der allerede er omtalt under Brødrene, at han først en Tid lang holdt Hus paa Boller (1547), men tilsidst efter de endelige Skifter mellem Brødrene fik Næsbyholm, Næsby eller Næsborg, som det endnu paa denne Tid kaldes. 1547 blev han som Ejer af Boller udnævnt til med flere andre Adelsmænd at afgjøre en Ejendomstrætte mellem Peder Ebbesen (Galt) og Herluf Trolle ²⁾). 1548 var han som Hofsinde med paa Brudetoget til Sachsen, og endnu 1549 laa han som Hofsinde paa Gjæsteri i Jylland ³⁾). „Til Nesborge“ kaldes

¹⁾ Ejler Brockenhuses Kalenderoptegnelser i Saml. til Fyns Hist. og Topografi VI, 385; 395; 397; 405; 407. — Rosenvinge, Gl. Domme IV, 223 ff.; Secher, Kongens Rettertingsdomme 1595—1604 S. 36; 52 og fl. St. — Danske Herregaarde VII (Klavsholm).

²⁾ Dsk. Mag. 4. R. I, 290.

³⁾ Sammesteds S. 351 og 4. R. II, 94—96; 180; IV, 869.

han i et Dokument fra 1550, hvori Mogens Gøjes Svigersøn, Just Høg til Vang, vedgaar at skyldte ham en Sum Penge¹⁾. — Samme Aar fik han («Otte Rosenkrantz til Næsby») Befaling til at granske om en Holm i Torbenfeld Sø paa Forlangende af Eskild Gøje til Torbenfeld²⁾. — Omtrent paa denne Tid maa han være bleven gift med Mogens Gøjes og Margrete Stures Datter, Ide Gøje til Skjervad. I den følgende Tid opholdt han sig mest i Ro paa sine Ejendomme Næsbyholm (saaledes kaldt i et Brev fra 1556³⁾) og Skjervad og forekommer af og til i Retsdokumenter angaaende Gøjernes Ejendomme. Forleninger opnaaede han derimod ikke og døde i en temmelig ung Alder paa Næsbyholm den 27. September 1557 tillige med en Søn, Otte, formodentlig af en smitsom Sygdom. De bleve begge den 27. Oktober begravede i Næsby Kirke, hvor Broderen, Jørgen Rosenkrantz, derpaa 1557 lod opsætte et Epitafium over ham; senere blev det 1648 istandsat af Otte Rosenkrantzes Dattersøn, Otte Brahe Stensøn til Næsbyholm. En Gravsten i Kirken viser ham og hans Hustru i fuld Legemsstørrelse; de ere fremstillede i en ung Alder, han i Rustning⁴⁾.

Med Ide Gøje havde Otte Rosenkrantz foruden et Par smaa tidlig døde Børn, Otte, død samtidig med Faderen, og Mogens, vistnok død samtidig med Moderen 1563, tre Døtre, Sofie, født omtrent 1551, Margrete, født paa Næsbyholm den 13. Januar 1552, og Birgitte.

¹⁾ Kgl. Bibl., Adelsbreve Fasc. 23.

²⁾ Tegn. 1550, III, 165.

³⁾ I en Kvittering, udstedt fra Skjersø den 2/11 1556 af Fru Ide Truidsdatter, Falk Gøjes Efterleverske (Adelsbr. Fasc. 23, «Gøje», kgl. Bibl.).

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 349. — Hofman, Foundationer, VIII, 438. — Afb. af Mindesmærket af Abildgaard i Oldn. Museums Arkiv

født paa Skjervad Langfredag den 12. April 1555. Fru Ide styrede i den følgende Tid selv Næsbyholm og Skjervad, medens Ottes ældste Broder, Holger Rosenkrantz, var Børnenes Formynder. Hun forekommer i flere Retsdokumenter angaaende Gøjernes Arvesager, saaledes især 1560 i Anledning af Skiftesamlingen paa Gunderslevholm efter hendes som barnløs døde Broder Eskild Gøje og af Peder Oxes tidligere omtalte Forsøg paa at sætte sig i Besiddelse af Gunderslevholm¹⁾. — Samme Aar skjænkede Kongen Fru Ide Gøje den største Klokke i Skovkloster; dog tilføjes: om Skovklosters Kirke ikke er en Sognekirke²⁾.

Fru Ide Gøje døde paa Næsbyholm i Februar 1563 af en smitsom Sygdom, som da synes at have hersket. Hendes Søster Birgitte Gøjes og Herluf Trolles Prædikant paa Herlufsholm, Rasmus Augustinus, var efter Fru Birgittes Opfordring oftere hos hende under hendes Sygdom. Den 10. Februar skriver han fra Næsbyholm til Fru Birgitte om hendes Tilstand; hun er meget svag og skrøbelig og har helt vendt sit Sind og sin Hu fra denne forgængelige Verden og venter med Fortrøstning sin Død. Otte Dage tidligere havde hun en Søndag Aften kaldt alle sine

¹⁾ Skiftebrevet af $2\frac{1}{2}$ 1560 mellem Kristoffer Gøje til Avindsbjerg paa egne og sine Søstre Ide Gøjes og Helvig Gøjes Vegne og Herluf Trolle paa Birgitte Gøjes Vegne og Antonius Bryske til Langese. D. R. Kansler, paa sin Søster Sidsel Bryskes (Eskild Gøjes Enkes) Vegne — findes i Geh. Ark., Løve H. Nr. 20 (jvfr. Rosenvinge Gl. D. III, 192). — 1560 $2\frac{1}{2}$, Gunderslevholm, bekjender Kristoffer Gøje paa egne og Søstres, Ides og Helvigs, Vegne og Herluf Trolle paa Birgitte Gøjes Vegne, at Vincents Juel til Klavsholm (gift med Elline Gøje) har betalt dem 50 Joachimsdalere for deres Halvpart i en Gaard i Korsør, som var tilfalden dem i Arv efter deres Broder Eskild Gøje (Geh. Ark., Korsør Nr. 12). — Dommen over Peder Oxe af Juni 1560 er udførlig omtalt under P. Oxe.

²⁾ Tegn. 1560 S. 283.

fire Børn op til sig og taget Afsked med dem; Fru Birgitte Belle, Kristoffer Gøjes Hustru, der var kommen derover fra det nærliggende Gunderslevholm, og Hr. Rasmus Augustinus selv overværede denne hjertelige Afsked. Børnene, tilføjer han, ere endnu alle karske; de to Søstre, Fru Mette og Fru Maren, pleje hende trolig Dag og Nat og sende ogsaa Hilsen til Birgitte Gøje. — Ved Fru Mette forstaas maaske Just Høgs Hustru, Mette Gøje, Helsester til Fru Ide Gøje, men hvem den anden «Søster», Fru Maren, var, maa vi lade staa uafgjort hen. — Uagtet Rasmus Augustinus i Brevet ytrer et svagt Haab om, at Fru Ide kunde komme sig, maa hun dog være død faa Dage efter, og rimeligvis er den ene af hendes fire Børn, formodentlig Mogens, der opføres paa Stamtavlerne, blevet et Offer for samme Sygdom som Moderen; han omtales i al Fald aldrig senere. — Af et Brev fra samme Rasmus Augustinus af 11. August s. A. ser man, at Birgitte Gøje da havde alle de tre Døtre hos sig, nemlig Jfr. Sofie, Jfr. Margrete og Jfr. Birgitte¹⁾. Forøvrigt er der Antydninger til, at de maaske allerede tidligere have været i Huset hos Birgitte Gøje og Herluf Trolle; i saa Fald maa de altsaa antages at være sendte hjem til Næsbyholm i Anledning af Moderens Sygdom. I Ligprædikenen over Birgitte Rosenkrantz siges saaledes, at hun neppe et Aar gammel 1556 kom til sin Moster Birgitte, og i Ligprædikenen over Margrete, at hun 8 Aar gammel, altsaa 1560, kom til hende, men da som Grund anføres, at begge hendes Forældre da vare døde, har den gode Præst neppe vidst rigtig Besked.

De unge Piger fandt en moderlig Støtte i den ædle

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 570—73.

Birgitte Gøje, som aldrig svigtede dem. Deres Farbroder Holger sørgede imidlertid for Styrelsen af Næsbyholm, foretog Mageskifter for dem o. s. v.¹⁾. Vigtigst var det jo imidlertid, at de skaffede dem gode Partier.

VII.

**Sofie Rosenkrantz Ottesdatter til Skjervad og Jakob Sefeld til Visborg,
Rigsraad og Regeringsraad,**

† 1599.

Sofie Rosenkrantz Ottesdatter, født omtrent 1551, blev 1570 gift med Jakob Sefeld til Visborg. Jakob Sefeld var en Søn af Enevold Sefeld til Visborg ved Mariagerfjord (Viborg Stift, Hinsted Herred) og Fru Agathe Pogvisk. Han var født den 1. September 1545 og fik som Barn Undervisning af en tysk Hofmester, formodentlig fordi Moderen var fra Holsten. Hans Fader døde 1557, hvorpaa Moderen sendte ham til Itzehoe til sin Søster, Jfr. Katrine Pogvisk, som var Abbedisse i det derværende

¹⁾ 1565, ^{1/8}, fik Holger Rosenkrantz paa sine Broderbørns Vegne Brev om at unde Kongen til Magelæg det Gods i Ods Herred, som Kong Kristian III i sin Tid handlede med deres Fader Otte Rosenkrantz om, uden at det den Gang kom til Ende dermed; til Vederlag kan han udlægge Børnene det Gods, som Otte R. i sin Tid begjærede, nemlig .Onsbye. med det Kirkegods i Næsby Sogn (Tegn. 1565 S. 344). — ^{2/4} 1566 kom Magelæget i Stand; Kongen fik Attrup Hovedgaard i Ods Herred, 11 Gaarde i Attrup By, 4 Gaarde i Grevinge By, 5 Gaarde i Herrestrup, Grevinge Sogn. Børnene fik Aas Hovedgaard i Tybjerg H. i Glumse Sogn og 10 Gaarde i Aaseby (Geh. Ark. Magesk. Nr. 319, Tybjerg H. Nr. 24 og Ods H. Nr. 48; jvfr. Reg. 1566, S. 155; 163; 1567, S. 204). — Et Brev fra Holger Rosenkrantz til Birgitte Gøje om Børnenes Underhold, dat. Helsingborg ^{2/4}, 1565, findes i Klevenfelds Sigilsamling, Rosenkrantz. Geh. Ark.

adelige Frøkenkloster. Her blev han holdt i Skole i 4 Aar, foretog derpaa 1561—64 en Udenlandsrejse, i Tjeneste hos en Adelsmand, Lauritz v. Siem. 1564 kom han tilige med sin Broder Klavs, der ogsaa havde tjent i Udlandet, tilbage til sin Moder paa Visborggaard. 1565 bleve begge Brødrene under Frederik II's Ophold i Viborg gjorte «væragtige», hvorpaa de lovede Kongen deres Tjeneste og kort efter droge til Kongens Gaard. 1566 tjente Jakob Sefeld derpaa under Peder Gyldenstjernes Befaling paa Daniel Rantzaus Tog ind i Vestergetland. I Januar 1568 fulgte han Kongen paa dennes Rejse til Engelholm, og var blandt de unge Adelsmænd, der ogsaa i den følgende Tid vare i Kongens Nærhed. Da hans Moder imidlertid døde samme Aar, tog han Afsked fra Hoftjenesten og overtog Visborggaard. Under sit Ophold ved Hove havde han gjort Bekjendtskab med Jfr. Sofie, med hvem han derpaa med Enkedronningens Tilladelse holdt Bryllup 1570 paa Dronningborg Slot i Randers, der hørte til Enkedronningens Livsejegods¹⁾. — Birgitte Geje skjenkede hende og hendes Arvinger ved Gavebrev, dat. Aakjer den 2. Juli 1571, 4 Gaarde i Nørre Herred i Jylland «for den trovillige Huldhed og hørsomme Godvillighed, som ærlig og velbyrdig Fru Sofie Jakob Sefelds, min kjære Søsterdatter, mig gjort og bevist haver og mig herefter gjøre og bevise mue»²⁾. — I August Maaned besøgte Birgitte

¹⁾ Niels Lauritzens Ligprædiken over Jakob Sefeld; jvfr. Dsk. Herregaarde IX (Visborggaard); Rørdam, Hist. Kildeskr. II, 468.

²⁾ Adelsbreve Fasc. 22 (Gjæ), kgl. Bibl. — Brevet er medundertegnet af Holger Rosenkrantz til Boller. Det indeholder selvfølgelig den almindelige Bestemmelse, at hvis Godset bliver hende afvundet ved Rettergang, skal der gives andet i Stedet; men Udtrykkene ere neppe ganske almindelige: «med Landslov, Kirkelov, Kejsrerret eller nogen anden lovlig Rettergang».

Geje ogsaa sin Plejedatter paa Visborg Gaard og aflagde med det samme et Besøg hos Jørgen Rosenkrantz paa Rosenholm. I Oktober Maaned fødte Fru Sofie en Datter, der i Daaben, formodentlig efter Birgitte Geje, fik Navnet Birgitte; men det kostede den unge 20aarige Moder Livet. Allerede den 26. Oktober beklager Mette Rosenkrantz fra Gisselfeld i et Brev til Birgitte Geje den Sorg, hun havde haft ved det fromme unge Menneskes Død. Desto mærkeligere er det, at Jakob Sefeld først ved et Brev fra Visborg af 7. November underretter hende om Dødsfaldet og indbyder hende til Begravelsen i Visborg Kirke den 13. December¹⁾.

Jakob Sefeld vedblev i de følgende Aar at staa i en livlig Brevvexling med Birgitte Geje, «sin kjære Moder». Hun havde taget det lille Barn til sig, og hun sørgede for en Kunstner, der afbildede den afdøde Fru Sofie. I Aaret 1573 omtaler han i Brevene hyppig «den bevidste Sag», og lover at underrette hende om dens Afgjørelse²⁾. Han ægtede nemlig den 13. September 1573 paa Kallundborg Slot sin afdøde Hustrus Næstsøskendebarn, Sofie Bilde, Datter af Rigsraad Peder Bilde til Svanholm og Birgitte Olufsdatter, Rosenkrantz til Øster-Vallø. Han vedblev selv at staa i høj Gunst hos Frederik II og indbødes jævnlig til de kongelige Familiefester; den 22. Juli 1572 var han saaledes indbudet til Grev Gynther af Barbys, Kristoffer Paxes og Anders Bings Bryllupper, som Kongen da holdt, — alle Mænd, som han havde staaet i nærmere Forhold til under sin Hoftjeneste. 25. Oktober 1573 og 23. Januar 1575 overværede han med sin Hustru «de

¹⁾ Klevenf. Saml. — Mette Rosenkrantzes Brev er tidligere meddelt under Peder Oxes Levned.

²⁾ Adelsbreve Fasc. 22 Nr. 67; 72; 80; 85; 86.

unge Frøkeners» Daab paa Koldinghus og Skanderborg; 1575 ledsagede han Kongen udenlands, var 1577 en af Kristian IV's Faddere, ligesom han ogsaa 1579 deltog i den store Bryllupsfest paa Koldinghus, da Breide Rantzau blev gift med Sofie Rosenkrantz Eriksdatter.

I social Henseende maa Jakob Sefeld have indtaget en betydelig Plads. Ved Magelæg og Kjøb udvidede han sine Ejendomme. Skjervad havde han faaet ved sit Ægteskab med Sofie Rosenkrantz. Allerede i Aaret 1575 gjenopbyggede han Visborggaard med stor Pragt, med 7 Taarne og Kobbetag; Glassene til Ruderne leveredes af en tysk Glasmeister, der boede i Nærheden, og som, da Frederik II en Gang gjæstede Gaarden, skal have forlystet Kongen ved «at blæse paa Glastrompet». Glasbrænderi begyndte nemlig paa den Tid at spille en Rolle. Ogsaa til Birgitte Gøje sender han saaledes Vinglas fra Glasbrænderen¹⁾. Allerede 1577 sættes han ved Adlens Laan til Kongen til den højeste Sum (1000 Daler, Jørgen Rosenkrantz f. Ex. kun til 500); 1581 erhvervede han ved Magelæg Hovedgaarden Mølgaard i Aars Herred²⁾; Sostrup Hovedgaard (nu Benzon) fik han allerede 1581 Lod i ved Mage-skifte med Mølgaard, og ved forskellige Transaktioner med de Smaa-Adelsfolk, der havde Lod deri, fik han endelig 1598 den sidste Lodtager udkjøbt, hvorpaa han i 1599 begyndte ogsaa at opføre en statelig Hovedbygning her; men Døden bortrev ham, hvorpaa Bygningen fuldførtes af hans Enke³⁾.

¹⁾ Hist. Tidsskr. 5. R. I, 491 f. — Adelsbreve Fasc. 22, Nr. 85 (dat. Visborg, 2den Paaskedag 1573).

²⁾ Saml. til jysk Hist. og Topografi VI, 81.

³⁾ Hvas, Meddelelser om Familien Hvas, IV, 147 ff.; 154; 176—178. — Dsk. Herregaarde (Visborg). — Trap, Beskr. af Danm. V, 282.

En saa statelig, fremadstræbende Mand som Jakob Sefeld, der var vel set ved Hove, blev allerede under Herredagen i Odense den 9. November 1581 i sit 36. Aar optagen i Rigsraadet samtidig med Brejde Rantzau, Anders Bing, Hak Ulfstand og flere af sine Jævnlige¹⁾. Samtidig forligte Kongen ham med den bekjendte Rigsraad Jørgen Lykke, da Lensmand paa Mariager. Med denne Mand havde allerede hans Moder Fru Agathe ligget i Strid, og Jakob Sefeld havde selv kort før siddet i den Kommission, der skulde undersøge Forholdene paa Mariager Kloster, hvis Skove Jørgen Lykke beskyldtes for at have ladet forhugge²⁾. — I Forening med Jørgen Rosenkrantz, til hvem han, som vi ovenfor have set, stod i nøje Forhold og som han selv satte saa høj Pris paa, udførte han i den følgende Tid en Mængde forskellige Hverv i Jylland og sad flere Gange i kgl. Retterting i Viborg. Juni 1582, altsaa efter at han var bleven Rigsraad, fik han sin første Forlening, Aarhusgaard, som han beholdt til $\frac{30}{8}$ 1594, da han efter Jørgen Lykke selv blev Lensmand paa Mariager, som han vedblev at være til sin Død. Som Lensmand paa Aarhusgaard, hvortil ogsaa Havreballegaard (nu Marselisborg) hørte, havde Jakob Sefeld i Slutningen af 1583 og Begyndelsen af 1584 Kongen, Dronningen og hele Raadet forsamlet hos sig; den 9. Januar har Kongen

¹⁾ Samlinger til Fyns Hist. og Topografi VII, 262. Det maa dog vist forstaaes saaledes, at de den nævnte Dag aflagde deres Raadsed. Udnævnte vare de noget tidligere; saaledes tilsiges Jørgen Rosenkrantz, Sten Brahe, Jakob Sefeld, Brejde Rantzau og de øvrige Raader allerede ved Brev af 26. September til et Møde i Odense 8. Novbr. (Sjæll. Tegn. 1581, S. 514).

²⁾ Rosenvinge, Gl. D. III, 47 (1567). Jyske Tegn. 1581, S. 245; 248; Jyske Reg. 1581, S. 381 og fl. Steder. — Dahlerup, Mariager Klosters Hist. S. 32. — Om en Strid mellem Fru Agathe Pogvisk og Jørgen Lykke om en Engstrækning, Tegn. 1568 S. 422.

i sin Kalender optegnet: idag var jeg Jakob Sefelds Gjæst med hele Raadet. Maden har rimeligvis været god; i det mindste maatte Jakob Sefeld ved Kristian IV's Bryllup 1598 sende sin Kok til Kongens Kjøkken¹⁾.

Et af de betydeligste Hverv, der betroedes Jakob Sefeld, var, at han 1585 tillige med Rigsraaderne Jørgen Skram til Tjele og Absalon Gøje til Kjelstrup sendtes til Norge for paa Kongens Vegne at holde Retterting. Det var denne Kommission, der blandt andet fældede Dom over den under Erik Rosenkrantz omtalte Erik Munk til Hjerne for hans Udsigelser af den norske Almue²⁾. — I Aaret 1586 deltog han i Festlighederne paa Kronborg i Anledning af Kongens Svigerforældres Ankomst og var ogsaa bestemt til at skulle deltage i Turneringerne³⁾. — I Aaret 1587 var han blandt de Adelsmænd, der vare bestemte til at følge Kongen til Hamborg⁴⁾, og i 1588 var han vel ikke med Jørgen Rosenkrantz blandt de Adelsmænd, der ledsagede Kongen til Hertug Hanses Bryllup paa Sønderborg, men derimod deltog han i Bryllupperne paa Haderslevhus den 25. Februar. Han har saaledes fulgt Kongen omtrent til det sidste⁵⁾.

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. III, 556. Sjæll. Tegn. 1598 fl. Sted. Jvfr. ovenfor S. 516. — Om hans Virksomhed som Lensmand paa Mager henvises til Dahlerup, S. 33 ff. og til Dsk. Mag. VI, 180 ff.; 200 ff.; 1588 blev Nonneklostret efter Regeringsraadets Ordre omdannet til Lade; 1589 ødelagdes det af Ildsvaade (S. 282). Det hele Kloster opløses nu.

²⁾ Dsk. Mag. 3. R. V, 348 f.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1586 S. 24; 25; 39; 43; 44.

⁴⁾ Sjæll. Tegn. S. 154; 155.

⁵⁾ Sjæll. Tegn. 1587 S. 219. 1588 S. 317. Herefter maa Ytringerne ovenfor S. 518 ændres. Jørgen Rosenkrantz var netop den eneste Raad, der ledsagede Kongen til Brylluppet paa Sønderborg; de øvrige Adelsmænd vare: Knud Brahe, Valdemar Parsberg, Erik Lange, Johan Rud, Niels Skram, Henrik Lykke, Erik

I Regeringsraadets Tid vedblev Jakob Sefeld at indtage en betydelig Stilling, saaledes som det allerede til Dels er omtalt under Jørgen Rosenkrantz. Som Lensmand paa Mariager vistes der ham forskellige Begunstigelser, allerede i Juli 1588 og især ved et nyt Lensbrev 1593, hvorved Afgiften af Lenet betydelig nedsattes¹⁾. I de følgende Aar anvendtes han hyppig ved Mønstringerne i Jylland, som kgl. Rettertingsdommer i Viborg og i lignende Hverv. 1589 var han blandt de Raader, der vare bestemte til at ledsage Prinsesse Elisabeth til Brunsvig efter hendes Bryllup; 1590 var han blandt de Raader, der skulde afgjøre Trætten med Fyrstendømmerne angaaende Forholdet mellem Riberhus og Haderslevhus. 1591 ledsagede han Enkedronning Sofie paa Rejsen til Brunsvig; 1593 førte han tillige med Manderup Parsberg og Henrik Belov de pinlige Forhandlinger med Enkedronningen; samme Aar ledsagede han Kristian IV til Hyldingen i Hertugdømmerne, ligesom han atter i 1594 i Forening med Henrik Belov førte de langvarige Forhandlinger med Enkedronningen, der, som tidligere omtalt, nu maatte trække sig tilbage til Nykjøbing Slot. I Maj 1595 blev derpaa Jakob Sefeld selv optagen i Regeringsraadet i den noget tidligere afdøde Niels Kaases Sted. Hvorfor det netop blev ham, er nu vanskeligt at afgjøre. At han i religiøs Henseende stod Jørgen Rosenkrantz nær og ligesom han havde stor Frygt for Kalvinismen, ligesom han

Lunge, Jakob Høg, Ulrik Sandberg, Køne Quitzow (jfr. ovenfor S. 578), Eske Brock, Ove Lunge til Odden, Predbjørn og Hannibal Gyldenstjerne og Goske Budde. De skulde møde i Haderslev den 8. Februar, tagende hver med sig en Kudschovn og tre Heste.

¹⁾ Dahlerup, Mariager Klosters Historie, S. 86.

i alle Henseender satte stor Pris paa Jørgen Rosenkrantz og gjerne fulgte dennes Raad, er tidligere omtalt. I samme Aar ledsagede han derpaa Kongen paa dennes Rejse til Brunsvig og flere tyske Stater. — Han deltog derpaa i Februar 1596 i Bryllupshøjtidelighederne i Kolding og de samtidig der førte Raadsforhandlinger, for sidste Gang sammen med Jørgen Rosenkrantz. I den følgende Tid opholdt han sig som Regeringsraad dels i Kjøbenhavn, dels i nogen Tid i Jylland. Ved Kongens Kroning den 29. August var han selvfølgelig tilstede, og med denne Dag ophørte jo ogsaa Regeringsraadets Virksomhed. Han var blandt de Raader, der vare tilsagte til at deltage i Ridderspillene.

Ogsaa under Kristian IV vedblev Jakob Sefeld at indtage en betydelig Stilling. Maj 1598 sendtes han saaledes med Rigsraad Albert Fris til Hertugdømmerne i Anledning af Stridigheder mellem Amterne Schwabstedt og Gottorp. Den 11. Juni samme Aar kronedes derpaa Dronning Anna Kathrine i Kjøbenhavn. Jakob Sefeld udnævntes da til Dronningens Hofmester og spillede som saadan en fremtrædende Rolle ved Kroningen. Paa Vejen til Kirken gik han foran Dronningens Vogn, bærende Kronen, ligesom han ogsaa i Kirken bar den op paa Altret. Ogsaa ved denne Lejlighed var han blandt dem, der opfordredes til at lade sig bruge ved Ringrendingen. Imidlertid virkede hans Kok i Kjøkkenet¹⁾. — I Forbindelse med hans Udnævnelse til Dronningens Hofmester

¹⁾ Om alle disse Forhold henvises til Erslevs: Aktstykker o. s. v. til Rigsraadets og Stændermødernes Historie under Kristian IV, og de der anførte Kildesteder. — Om Kokkene fra en Del Byer og Adelsmænd, deriblandt Jakob Sefelds, der tilsagdes til Kongens Bilager, se Jyske Tegn. 1597 S. 56.

staar det maaske, at Afgifterne af Mariager Len, som vare blevne forøgede efter Kongens Overtagelse af Regeringen, nu ved Brev af 8. Juli 1598 atter betydelig nedsattes¹⁾.

Sin ældste Datter Birgitte, Sofie Rosenkrantzes Barn, mistede Jakob Sefeld i en ung Alder, 18 Uger efter hendes Bryllup med Erik Kaas til Vorgaard (⁸/₁₀ 1592); ³/₄ 1593 blev hun begravet. Faa Dage efter tog Jakob Sefeld Stævning over Erik Kaas, fordi han havde forskyldt Datterens Død. Sagen kom dog ikke for Retten²⁾. — Med Sofie Bilde havde han 10 Børn, 6 Sønner og 4 Døtre, nemlig 1) Enevold Sefeld, der arvede Visborggaard efter Faderen; 2) Peder Sefeld, der døde tidlig i Kjøbenhavn; 3) Eske Sefeld, der, som ovenfor omtalt, under Kristen Jensen Ribers Vejledning studerede i Vittenberg sammen med Holger Rosenkrantz (den lærde) i Aarene 1593 og 94, men kort derpaa døde i Strasburg; 4) Peder Sefeld, der ogsaa ung døde paa Vallø; 5) Klavs Sefeld, der ligeledes døde ung paa Mariager Kloster, og endelig 6) Hans Sefeld, der overlevede Faderen, fik Sostrup og Skjervad, men satte dem overstyr ved Spil³⁾. — Af de 4 Døtre med Sofie Bilde: Sofie, Agathe, Kathrine og Ide, døde Jfr. Ide den 27. Marts 1592⁴⁾, saa at Døden havde ryddet frygtelig op mellem hans Børn i de senere Aar. Døtrene Sofies og Agathes Bryllupper fejrede han derimod med stor Pragt i Kjøbenhavn den 21. Oktober 1599 i Kongens og Hoffets Nærværelse. Den førstnævnte fik den 1596 afdøde Hans

¹⁾ Dahlerup, Mariager Kloster S. 36.

²⁾ Ejler Brockenhus i Saml. til Fyns Historie og Topografi VI, 398 (hvor der skal læses: Kaassis, ikke Krassis) og 401; jvfr. Hofmans Foundationer II, 494. Vedel Simonsen, Eske Brok II, 55.

³⁾ Om Hans Sefeld se bl. a. Eske Broks Dagbøger, Bruuns Danske Saml. 2. R. II, 298—99.

⁴⁾ Saml. til Jysk Hist. og Topografi V, 74.

Johansen Lindenovs og Margrete Ottesdatter Rosenkrantz's ældste Søn Hans Lindenov til Gavnø, Agathe fik den ansete Niels Skram til Urup, Peder Skrams Søn, Enkemand siden 1597 efter Kirsten Rosenkrantz Stygesdatter fra Hevringholm.

Man skulde ellers tro, at Stemningen havde været noget blandet under den store Bryllupsfest; thi under Herredagen, hvori Jakob Sefeld deltog, var den 16. Oktober Dommen falden over Frederik Rosenkrantz og Rigborg Brockenhus! — Paa Hjemrejsen fra Herredagen lagde han Vejen over Gavnø; men her blev han syg den 8. November. Fra Vallø hentes Lægen Dr. Matthias Jakobsen og fra Kjøbenhavn den bekendte Læge Dr. Peder Sørensen; men deres Kunst hjalp intet; den 15. November 1599 døde han paa Gavnø, 54 Aar gl., i sin tidligere Svigerske Margrete Rosenkrantz's, sin Hustrus, sine Døtres og Svigersønners Nærværelse. — Den 23. December blev han begravet i Visborg Kirke. Biskoppen i Viborg, Niels Lavridsen (Arktander), holdt Talen. I Visborg Kirke er der rejst et overordentlig prægtigt Gravmæle over ham og hans to Hustruer. Han havde jo ogsaa hævet den tidligere temmelig ukjendte, om end meget gamle Sefeld-Slægt op til en stor Højde. Desværre forstod hans Efterkommere ikke at holde Glansen vedlige¹⁾. Fru Sofie Bilde oplevede mange Sorger, inden hun døde 1608. «Der er ingen Tvivl om, at I jo haver stor Hjertesorg ikke alene for eders Husbond», siger Niels Lavridsen i sin 1602 udgivne Ligprædiken, «men ogsaa for eders salig Svogers, Niels Skrams

¹⁾ Marmora Danica II, 228; Dsk. Atlas V, 28 og især Hofmans Foundationer II, 494. — Ejler Brockenhus i Fynske Selskabs Saml. VI, 434. — Niels Lavridsen Arktanders Ligprædiken, 1602.

til Urup (død 26. Juni 1601) og eders kjære Datters, salig Fru Sofie Sefelds, Hans Lindenovs til Gavnø, dødelige Afgang (død 15. Februar 1601).» — Døden havde hjem-søgt Slægten i de sidste 3 Aar ligesom i de tidligere. Men værre gik det siden. Hans Sefeld satte to af Gaardene overstyr; Enevold Sefelds Søn, den for sit Bibliothek bekjendte Jørgen Sefeld, ødelagdes i Svensker-krigen mod Karl Gustav.

VIII.

Fru Margrete Rosenkrantz Ottesdatter (1552—1635), Hans Johan-sen Lindenovs til Fobislet, Gavnø, Hundsland (1542—96).

Margrete Rosenkrantz, Otte Rosenkrantzes og Ide Gøjes anden Datter (født 13. Januar 1552) kom, som ovenfor omtalt, efter Moderens Død 1563 til sin Moster Birgitte Gøje og blev derpaa af hende omtrent 1565 sendt til Pretz Kloster i Holsten for at opdrages. Her var hun i 2 Aar, hvorpaa hun atter kom tilbage til Birgitte Gøje. 1572 blev hun tilsagt den rige Hans Johansen (Lin-denov) til Fobislet i Sønderjylland (Haderslev Amt) og meget andet Gods. Han var en Søn af Hans Johansen (Lindenov) til Fobislet, Julskov i Fyn, m. m. og Fru Rig-borg Tinhus († 1572)¹⁾. Han var født 1542; 20 Aar gammel ledsagedes han til Strasburg af den bekjendte Mester Hans Mikkelsen, der senere skulde som anset Skolemand blive Lærer baade for Kristian IV og en af

¹⁾ Hverken Faderen eller Sønnen kalde sig eller kaldes endnu med Navnet Lindenov, ikke en Gang Sønnen paa Gravmålet i Dron-ninglund Kirke, derimod Kristoffer Johansens Børn, Landsdommer Hans Lindenov til Ørslev Kloster o. s. v., ligeledes Hans Johan-sens Børn.

Hans Lindenovs egne Sønner. Hans Lindenov var dog ikke ene i Strasburg; ogsaa Herluf Trolles Søstersønner, Jakob Huitfeld og dennes yngre, senere saa berømte Broder, Arild Huitfeld, stode under Hans Mikkelsens Opsigt. I Strasburg sluttede Hans Mikkelsen og hans Lærlinge sig til den berømte Pædagog Johan Sturm. I Oktober 1565 tog Hans Mikkelsen tilbage til Danmark for at overtage Ledelsen af Herlufsholms Skole som dens første Rektor. Hans Johansen var dog vendt noget tidligere hjem; i al Fald nævnes blandt de saarede i Svarteraa Slaget den 20. Oktober 1565 under Frants Banners Fane en Hans Johansen, der maa være ham ¹⁾. — I Aaret 1568 døde hans Fader som Lensmand paa Silkeborg, hvorpaa han selv fra 1568—73 var Lensmand her. Efter Faderen arvede han Fobislet og Julskov; denne sidste Gaard gik dog senere over til hans Søster Hilleborg, der var gift med Hans Spegel, hvorimod denne senere (1589) solgte Borreby i Skaane til sin Svoger ²⁾.

St. Hansdag, vistnok i Aaret 1571, stod derpaa hans Bryllup med Margrete Rosenkrantz paa Silkeborg. I Biskop Kristen Hansen Ribers Ligprædiken over hende 1635 sættes Aaret rigtignok til 1574, og det samme antages paa Ligstenen i Dronninglund (Hundslund) Kirke, hvor deres Ægteskab angives at have varet i 22 Aar. Og dog

¹⁾ Rørdam i Ny kirkehist. Saml. VI, 155 ff.; sammes Hist. Kildeskrifter II, 586 ff. — Der var flere samtidige Hans Lindenover. En Johannes v. Lindenou blev November 1567 immatrikuleret ved Universitetet i Padua, vel Johan Lindenov Kristoffersen til Ørtofte, † 1581, Suhms Saml. II, 2, 5 og 11, eller hans ældre Broder, Hans Lindenov Kristoffersen til Ørlev Kloster, Landsdommer i Nørre Jylland, bekjendt fra Mogens Hejnesens Historie. Begge disse Brødre vare Fætre til Hans Johansen Lindenov.

²⁾ Dsk. Herregaarde XIX (Julskov). — Skaanske Herregaarde III (Borreby).

er det urigtigt. I September 1571 nævnes han nemlig allerede som gift ved Frederik Rosenkrantz's Daab. Den 12. Maj 1572 nævnes hans Hustru ikke i Indbydelsen til Grev Gynther af Barbys og fleres Bryllupper paa Kjøbenhavns Slot den 22. Juli; men herpaa kan ikke bygges videre. Men allerede 17. Oktober 1573 fødtes paa Fobislet deres ældste Søn, Hans Lindenov. 25. Oktober indbød han Birgitte Gøje til Fadderstadsen den 29. November¹⁾. Desuden var Hans Johansen St. Hansdag 1574 ikke længere Lensmand paa Silkeborg, der 27. Maj 1573 var bortforlenet til Jens Kaas, hvorpaa Hans Johansen allerede 1573 havde faaet Tilladelse til at indløse Hindsgavl, som Jørgen Sehested havde i Pant for 13000 Daler. Den 16. Juni 1574 fik han Brev herpaa, frit paa Livstid; det var altsaa nu blevet indløst af Kronen. — Desuden har man et udateret Brev fra den unge Fru Margrete til hendes Plejemoder Birgitte Gøje, skrevet paa Fobislet, hvori hun blandt andet fortæller, at hun har været til Fru Yttes Begravelse (o: Fru Jytte Podebusk, Knud Gyldestjernes Enke, der døde 26. Maj 1573 i Randers og begravedes i Aarhus Domkirke den 28. Juni), og at hun derfra er draget til Klavsholm, hvor hun havde truffet sin Morbroder (Kristoffer Gøje) og dennes Hustru Birgitte Belle hos Fru Anne Hardenberg, hvis Mand Oluf Movridsen (Krognos) netop var død paa Klavsholm den 25. Juni 1573²⁾.

¹⁾ Sjøll. Tegn. 1572 S. 23. — Hist. Tidskr. 5. R. VI, 49 (Særtryk S. 217); Vedel Simonsen, Borgruiner II, 131 ff. — Adelsbreve Fasc. 22, Nr. 93.

²⁾ Bricka, Frederik II's Ungdomskjærlighed, S. 138; 141. — 13. Febr. 1573 underretter Hans Johansen sin kjære Moder-, Fru Birgitte Gøje, om at Kongen har indløst hans og hans Søsters Pant og de have faaet god Betaling (Adelsbreve Fasc. 22 Nr. 68).

Ligesom Birgitte Gøje havde skjænket Gods til Søsteren Sofie, Jakob Sefelds, saaledes skjænkede hun Fru Margrete noget Gods i Hads, Middelsom og Hovlbjerg Herreder, hvortil hendes Broder Kristoffer Gøje ved Brev fra Avnsbjerg af 7. Maj 1574 gav sit Samtykke¹⁾. Dette synes at have givet Anledning til, at Hans Johansen søgte at samle sig et større Gods i denne Egn. Ved Mageskifter med Kongen i Aarene 1579 og 1580 fik han sig udlagt Ormstrup (Vormstrup), nu Frisholt Hovedgaard i Sal Sogn i Hovlbjerg Herred, med nogle og tyve Gaarde i Sal og omliggende Sogne. Han beholdt dog denne Ejendom kun til 1581, da han ved et nyt Mageskifte af 6. Maj 1581 med Kongen afstod til denne sine Herregaarde Vormstrup i Sal Sogn og Østergaard i Hovlbjerg Sogn med en stor Del Bøndergods rundt omkring i Jylland. Til Gjengæld for dette Gods og mod at tilskyde en betydelig Sum i Penge fik han det gamle Hundslund Kloster (nu Dronninglund) i Vendsyssel, med ialt 175 Gaarde, 4 Møller, 35 Gadehuse m. m., med Birkeret og det Løse, som fandtes paa Klostret, da Peder Munk afleverede Lenet. Kort efter fik han ogsaa Kaldsret og Herlighedsretten over Hundslund Kirke, som han skulde forbedre og holde ved Hævd²⁾. — Klosterbygningen blev nu udbedret; deres Navnetræk og Vaaben med Aarstallene 1581 og 1585 fandtes paa forskellige Steder i Bygningen, ligesom ogsaa Kirken bærer forskellige Vidnesbyrd om dem.

I Aaret 1584, da Frederik II i Januar Maaned opholdt

¹⁾ Adelsbreve Fasc. 22 (Gjæ), st. kgl. Bibl.

²⁾ Mageskifter i Geh. Ark. Uldborg H. Nr. 11 og Hovlbjerg H. Nr. 27 og 28. — Dsk. Atlas IV, 447; V, 343, og navnlig Dsk. Herregaarde XII (Dronninglund), efter Dsk. Saml. Nr. 377 i Geh. Ark.

sig paa Havreballegaard hos Jakob Sefeld, foregik derpaa et nyt, betydeligt Mageskifte, vistnok ligesom det forrige efter Kongens Opfordring, idet Hans Johansen afstod sin Slægts Fædrenegaard i Nordslesvig, Fobislet, til Kongen mod Gavne Kloster med Birkeret og anden Herlighed¹⁾. — Ved disse Transaktioner og ved det meget private Gods, han endnu ejede, var Hans Johansen bleven en meget rig Mand; hans Gods anslaaes til 8000 Tdr. Hartkorn²⁾. Han maatte ogsaa af og til yde Kongen betydelige Laan, saaledes baade 1577 og 1578 1000 Dlr. (4000 Kroner, nu vel omtrent 15—20,000 Kr.), 1579 500 Daler o. s. v.³⁾.

Ved Hove stod Fru Margrete og Hans Johansen i lige saa stor Anseelse som Søstrene og Svogrene, ja maaske endnu mere. 1575 i Januar vare de tilstede paa Skanderborg ved Dronningens Kirkegang og «den unge Frøkens» Daab; 1576 fik han lige som sin Svoger Brev om at ledsage Kongen udenlands, «medtagende gode Klæder, navnlig en Flejls Paltzrock, som nu sædvanlig er, en Kudtzvogn og en Dreng»; 1577 var han blandt Kristian IV's Faddere; 1579 deltog han med sin Hustru i Niels Parsbergs og Lisbeth Sehesteds samt Brejde Rantzaus og Sofie Rosenkrantz's Bryllupper paa Koldinghus; hun var med «at

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1584 S. 304; Skjøde paa Gavne af 16. Februar, dat. Skanderborg, og 17. Febr. Brev paa Inventariet, smstds. S. 308 og 312. Jvfr. Dsk. Herregaarde II (Gavne), hvor Godset opregnes.

²⁾ Hvor vanskeligt det undertiden kunde være at finde det udlagte Gods ved saadanne Magelæg, fremgaar af et Kongebrev til Hans Johansen af 1588 (Fynske Tegn. S. 436), hvor Kongen klager over, at et Bol paa Als i Stoffninge By, skylder 2 Mrk. lybsk, som Kongen fik i Magelæg af Hans Johansen og selv atter tilskiftede Hertug Hans, ikke nogensteds der paa Landet kunde findes, nagtet Hertug Hans havde ladet forfare og søge derom.

³⁾ Jacobsen, Skattevæsen, S. 219 ff.; Sjæll. Tegn. 1579 S. 233; Sjæll. Reg. 1578 S. 398.

drage Salen». Det samme gjentog sig ved Festlighederne paa Koldinghus i Paasken 1580. Samme Aar deltog han i Hyldingen i Odense og i Hertug Hans den ældres Begravelse; 1583 indbødes han til Henrik Belovs Bryllup paa Koldinghus Fastelavns Søndag¹⁾.

Det var netop paa denne Tid, at hans forhenværende Præceptor, Mester Hans Mikkelsen, blev udset til Læremester for den unge Prins Kristian; hans Bestalling er udstedt den 29. Marts. Allerede den 24. Marts udgik Opfordring til Niels Fris og Hans Johansen om strax med det første at hidskikke en af deres Sønner, som var nærmest i Alder med Prinsen, for at oplæres og optugtes sammen med denne. Forældrene sendte da deres Søn Otto Lindenov, født den 24. Juli 1575, altsaa et Par Aar ældre end Prinsen. Han forblev hos Prinsen til Oktober 1587, da Hans Johansen fik Ordre til at tage ham tilbage, «da vi ere til Sinds vorden at ville herefter ikke have og holde saa mange Adelsbørn hos vore kjære Sønner, Hertug Kristian og Hertug Ulrik, som hidtil haver været, og din Søn flux tilvoxer og bliver stor, vi og forfare, han ikke skal have ret synderlig Lyst til Skolen». For at forsøde Pillen tilføjes, at han ikke maa optage det som nogen Ugunst mod sig eller Sønnen; thi hvis han ellers vil begjære Kongens Befordring for ham, ved Anbefaling til nogen eller paa anden Maade, skal Kongen gjerne gjøre det. — Otto Lindenov blev senere Herre til Borreby i Skaane²⁾.

Samme Aar, som Sønnen sendtes til Hove (1583), fik han derpaa Ordre til at møde i Haderslev Onsdag efter

¹⁾ Tegn. passim.

²⁾ Ny dsk. Mag. IV, 162; 167. — Ny kirkehist. Saml. VI, 163.

St. Hans Dag for at «være Hertug Ulrik (Kongens Svigerfader) og de andre fremmede Herrer paa Tjenesten». 1586 forskreves han atter til Helsingør i Anledning af Hertug Ulriks Nærværelse, og det havde først været paatænkt, at der skulde holdes Turneringer, hvori han opfordredes til at deltage, hvilket dog senere opgaves. 1587 var han blandt de Adelsmænd, der skulde have ledsaget Kongen til Hamborg. 1588 var han ogsaa med sin Frue blandt Gæsterne paa Haderslevhus ved Godske Buddes Bryllup¹⁾. Ved Kongebegravelsen i Roskilde bar han i Processionen den oldenborgske Fane, og han deltog derpaa i Adelsforsamlingerne, baade ved den mundtlige Besværing den 6. Juni i Roskilde Domkirke og ved den af Rigsraadet forlangte skriftlige Klage af 12. Juni, som han har underskrevet²⁾.

Under Formynderstyrelsen var han i Aaret 1589 bestemt til at ledsage Prinsesse Elisabeth til Brunsvig og var vistnok ogsaa med i Følget, da Dronning Sofie det følgende Aar ledsagede hende dertil. — Med hans Forlening Hindsgavl var der imidlertid foretaget adskillige Forandringer. Medens han 1574 havde faaet Lenet frit paa Livstid, blev han ¹⁴/₈ 1584 sat til en aarlig Afgift af 500 Dlr. Dette har vel sin Grund i Mageskifterne med Kronen (Gavnø 1584), hvorved han var bleven Kronen Erstatning skyldig, som da er afgjort paa denne Maade. Senere nedsattes Afgifterne en Del, da noget Gods var taget fra Lenet; under Regeringsraadet blev Afgiften i Penge ved Taxationen 1593 uforandret, men han maatte tillige afgive ¹/₃ af Lenets uvisse Indtægter, hvilket er en stærk

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1583 S. 227; 1586 S. 24—25; 39; 43—44; 1587 S. 154; 155; 1588 S. 317; S. 45—52.

²⁾ Rigsraadsbreve 31, Geh. Ark. Jvfr. nærmere under Jørgen Rosenkrantz.

Forøgelse af Byrden ¹⁾. — 1596 var han, og vel ogsaa hans Hustru, blandt Bryllupsgjæsterne paa Koldinghus Fastelavns Søndag. Samtidig udstedtes (27. Februar) Brevene om Kroningen, hvortil han stævnedes at møde med Heste, ligesom hans Frue den 7. Maj fik Brev om at møde for at drage Salen paa Kjøbenhavns Slot, og denne Ordre fornyedes den 30. Juni ²⁾. Men imidlertid var Hans Johansen død den 23. Maj 1596, 54 Aar gl., i Nørgaard paa Fyn, siges paa Gravmælet i Dronninglund Kirke, paa Vorgaard, siger Ejler Brockenhus i sine Kalenderoptegnelser. Man véd dog ikke, at Hans Johansen har ejet nogen Hovedgaard af dette Navn; derimod skal han have ejet Vargaard i Hejls Sogn, Tyrstrup Herred, Haderslev Amt, men denne Gaard var vist bortmageskiftet med Fobislet ³⁾. Da han den 30. Juni blev nedsat i Middelfart Kirke ved Hinds-gavl for senere at føres til sin Begravelse i Hundslund (Dronninglund) Kirke, er han dog vel nærmest død paa Fyn ⁴⁾. Og da hans Søn Lavrids Lindenov senere ejede Hovedgaarden Oregaard i Ore Sogn, Skovby Herred, Odense Amt, menes vistnok denne ⁵⁾. — Under sin Sygdom var han bleven behandlet af en Bartskeerer i Odense, Mester Peter Chriszau; men da han «var død mellem hans Hænder», lod Fru Margrete Rosenkrantz ham sætte fast. Ved Brev af Regeringsraadet af 12. Juni 1596 befaledes det hende dog at løsgive ham, naar han stillede Borgen for sig, og siden tiltale ham ad Rettens Vej ⁶⁾.

¹⁾ Erslev, Lensmænd, S. 85.

²⁾ Sjøall. Tegn. 1596 S. 498 ff.; 508; 534.

³⁾ Dsk. Atlas VII, 212. Dog nævnes sammesteds 1585 «Mads Eriksen» hertil.

⁴⁾ Ejler Brockenhus i Saml. til Fyns Hist. og Topogr. VI, 417; 418.

⁵⁾ Smlgn. Vedel Simonsen, Rugaard II, 1, 63.

⁶⁾ Fynske Tegn. 1596 S. 496; jvfr. Vedel Simonsen, anf. Sted.

Udfaldet af denne mærkelige Sag kjendes dog ikke. — Til de fattige i Middelfart havde Hans Johansen i Aaret 1584 stiftet et lille Legat paa 87 Daler¹⁾.

Med Hans Lindenov havde Fru Margrete Rosenkrantz en Mængde Børn; men hun vedblev lige til sin Død 1635 at bo paa Hundslund, medens Gavnø efter hendes Søn Hans Lindenovs Giftermaal med Jakob Sefelds Datter 1599 gik over til denne, Borreby til Otto, Oregaard til Lavrids Lindenov. Hun forekommer hyppig i denne lange Aarrække — henved 40 Aar — under mange forskjellige Forhold. — Foruden den ejendommelige Sag med Bartskæreren blev hun endnu i Slutningen af sin Mands Dødsaar, 1596, indviklet i en Trolddomssag. Birkefogeden paa Ore Birketing blev nemlig tillige med sin Hustru brændt ved Tinget for nogle Voxbørn, som en Præst havde døbt for dem, formodentlig til Brug ved Hexeri; maaske staar det i Forbindelse med Hans Johansens formodede Dødsaaarsag. De udlagde Sognepræsten i Ore, Hans Jakobsen, som den, der havde døbt Voxbørnene, og Fru Margrete klagede over ham til Biskoppen. Han erklærede sig dog for uskyldig og paastod, at Fogedens Hustru senere havde udlagt en anden. Han søgte da at faa en ny Bekjendelse paa Retterstedet; men Fru Margretes Bønder og de tilstedeværende Adelsfolk skulle have hindret dette. Tilslidst fik hun drevet igjennem, at Præsten erklæredes for at have forbrudt sit Embede²⁾. Dertil kom en Række Retstrætter og Markeskjelssager ved Hundslund, der allerede vare begyndte i Hans Johansens Levetid, og som førte til, at Rigmarsken Peder Munk endog beskyldte hende for at

¹⁾ Hofmans Foundationer V, 394.

²⁾ Vedel Simonsen, anf. Skrift S. 63 ff.

have forgrebet sig paa Kongens Ejendomme og at ville tilegne sig mere, end Skjødebrevet paa Hundslund indeholdt, en ærerørig Beskyldning, der tilsidst medførte en mindelig Afgjørelse af Kongen og Rigsraadet under Herredagen 1599. Ogsaa med sin Svigerske, Hilleborg Lindenov, Hans Spegels Efterleverske, havde hun en Del Bryderier, saa hun, efter at have dækket en Del af hendes Gjældsposter, endog en Tid lang tog Indførsel i Julskov¹⁾. — Atter i Aaret 1602 havde hun en af den Slags ejendommelige Sager, der synes at have forfulgt hende. En «Spitzbub» optraadte dette Aar i Hamborg under Navnet Anders som en stor Herre, fremviste Breve fra sin foregivne Moder, Fru Margrete Rosenkrantz, og fra sine Brødre Hans og Holger. Efter at have levet højt i nogen Tid, gjorde han sig usynlig, og da Værten henvendte sig til Fru Margrete om Betalingen, viste det sig at være en Bedrager²⁾.

Til Hove kom hun endnu i «vigtige» Anliggender. Hendes Datter Sofie var ogsaa 1601 bleven Kammerfrøken hos Dronningen. Samme Aar indbød Kongen hende til Brejde Rantzaus Bryllup med Kristence Viffert, og i Aaret 1609 fik Fru Margrete Brev om at begive sig til Haderslevhus og forblive hos Dronning Anna Kathrine indtil dennes Nedkomst. Ja endnu 1634, altsaa da 82 Aar gammel, blev hun tilsagt til Prins Kristians Bryllup. Om hun er kommen, er vel mere tvivlsomt. — Sine sidste Aar synes hun nemlig at have tilbragt i Ro paa Hundslund,

¹⁾ Om alle disse Sager henvises til Sechers Rettertingsdomme S. 297, 300, 397, 483, 591.

²⁾ Da en Anders Henriksen under Trolddomssagen fra 1596 nævnes som Skriver paa Øregaard (Vedel Simonsen, Rugaard, II, 1, 68), har det maaske været ham.

oplivet ved Omgangen med yngre Adelsjomfruer og Børnebørn. Saaledes var hendes Søn Ottos Datter Helvig Lindenov fra sit 2det til sit 24de Aar (omtrent 1606—1628) i Huset hos hende¹⁾, og i Ligtalen omtales flere adelige Jomfruer, der tillige med hendes mange Børn, Børnebørn og Børnebørnsbørn vare hos hende i hendes sidste Stund. Hun havde allerede 1617 stiftet et Legat paa 500 Daler til fattige Disciple i Aalborg Skole og senere et Legat paa 200 Daler til Sæby Hospital²⁾. — Hun gik til Sengs den 1. December 1634 og døde den 27. Januar 1635, 83 Aar gammel. Efter Tidens Skik blev hun først bisat i Budolfi Kirke i Aalborg, hvor Biskop Kristen Hansen Riber holdt Ligprædiken den 18. Februar 1635; den udkom Aaret efter i Trykken. — I Hundslund (Dronningborg) Kirke blev der af hendes Efterkommere opført et pragtfuldt Monument, hvorpaa baade Hans Johansen og hun ere afbildede i Legemsstørrelse³⁾.

Kristen Hansen Riber giver hende Vidnesbyrd for Gudfrygtighed, og andet turde man jo heller ikke vente af Birgitte Gøjes Plejebarn; sin Rigdom og sit store Guds havde hun ikke misbrugt til overdaadig Pragt og Hof-færdighed; hun havde derfor ogsaa opnaaet et godt Navn hos alle. — En talrig Skare af adelige Mænd og Kvinder gjæstede i al Fald den gamle Kvinde under hendes Sygeleje, og en meget stor Forsamling af adelige og borgerlige vare ved Bisættelsen forsamlede i Budolfi Kirke i Aalborg.

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 6.

²⁾ Hofmans Foundationer IV, 118; 319.

³⁾ Nærmere beskrevet i Hofmans Foundationer, Appendix til Aalborg Stift. S. 84 (Tom. IX). Her ogsaa om Hans Johansens store Forbedringer ved Hundslund.

Med Hans Johansen havde Fru Margrete Rosenkrantz haft 9 Børn, 4 Sønner og 5 Døtre, af hvilke dog 2 Sønner, Holger til Gavne og Otto til Borreby (født paa Fobislet 1575, † $\frac{3}{8}$ 1618), vare døde før hende, ligeledes tre af Døtrene, nemlig en Datter, Jfr. Rigborg, der maa være død som Barn paa Hindsgavl, Fru Rigborg Lindenov, gift $\frac{19}{10}$ 1597 med Sten Bilde til Billesholm, Enke 1629, død 1633, og Jfr. Ide Lindenov, der døde paa Hindsgavl 1593 ¹⁾). Af de efterlevende Sønner var Hans Lindenov til Gavne den betydeligste, født paa Fobislet $\frac{17}{10}$ 1573. Det var ham, der 1599 var bleven gift med Jakob Sefelds Datter Sofie. Hun døde dog allerede 1602 i Barselseng med en Datter, Rigborg (senere gift med Jørgen Arenfeld til Vorgaard). Han ægtede derpaa 1605 Brejde Rantzaus og Sofie Rosenkrantz Eriksdatters Barn, Elisabeth Sofie. Hans Lindenov blev en rig og anset Mand, tilsidst Rigsraad, og døde 1640. Ved sit Giftermaal med Sofie Rosenkrantzes Datter var han kommen i Besiddelse af en Del af Erik Rosenkrantzes norske Gods ²⁾). — Lavrids Lindenov til Vorgaard (Oregaard) i Fyn, født 1583 paa Hindsgavl, Lensmand paa Havreballegaard, døde samme Aar som Moderen, 14. December 1635. — Af de efterlevende Døtre var Birgitte Lindenov født 28. December 1582 paa Hindsgavl, gift 1605 med Otto Skeel til Hammelmose, Ridder, Befalingsmand paa Aalborghus. Birgitte plejede som den nærmest boende Moderen i hendes Sygdom, men maatte pludselig forlade hende, da Otto

¹⁾ Saaledes Ligprædikenen, der siger, at 3 Døtre vare døde før Moderen, og derpaa nævner to, der begge hedde Rigborg, men glemmer Jfr. Ide (Ejler Brockenhuscs Kalenderoptegnelser).

²⁾ Om ham se Vedel Simonsen, Borgruiner I; 181—32; Becker i Danske Herregaarde VIII (Vedelsborg).

Skeel blev livsfarlig syg og døde i Begyndelsen af 1635, inden Fru Margrete Rosenkrantz endnu var bisat. — Sofie Lindenov blev først (1608) gift med Knud Gyldenstjerne til Aagaard († 1627), anden Gang med Henrik Rantzau til Schöneweide, Søn af Frants Rantzau og Anne Rosenkrantz Eriksdatter til Søholm.

IX.

Birgitte Rosenkrantz Ottedatter til Næsbyholm († 1588)

og

Sten Brahe til Kundstrup m. m.,

Rigsraad og Regeringsraad i Kristian IV's Mindreaarighed.
1547—1620.

Birgitte Rosenkrantz Ottedatter (født 1555 paa Skjervad) var i et og alt Birgitte Gøjes Plejebarn. Opkaldt efter hende var hun næppe et Aar gammel kommen i Huset hos hende, «og her blev hun optugtet kristelig og vel i Guds frygt, høviske Sæder og mange gode Dyder, som vel haver paakjendt sig», siges der i Ligprædikenen om hende. Ved Moderens Død (1563) synes hun at have været hos denne paa Næsbyholm, men kom derpaa atter til Birgitte Gøje. I sit 17de Aar blev hun tilsagt den 8 Aar ældre Sten Brahe. Fra Randers skriver han 1. Juni 1573 til «sin kjære Moder», Birgitte Gøje:

«... Hjerte kjære Moder, giver jeg eder ganske venligen at vide, at jeg haver nu fanget en god Ende paa den bevidste Handel, men jeg betakker eder, hjerte kjære Moder, for «alt godt og vil med Guds Hjælp alle Dage findes at gjøre hvad eder kjært er. Kjære Moder! Giver jeg eder og ganske venligen at vide, at jeg vilde vel selv

være kommet over til eder, men nu haver min Herre (o: Frederik II) befalet mig, at jeg skal altid tage Vare paa hans kgl. Majestæt, at jeg derfor ikke tør begjære Forlov, for jeg er saa nys kommen. Hjerte kjære Moder, véd jeg nu intet mere at skrive eder til paa denne Tid, men Gud alsommægtigste unde mig at finde eder glad, sund og helbred, og vil have eder hannem nu og altid befuldendes, han bevare eder naadeligen længe og vel fra alt ondt. Kjære Moder, vilde I vel gjøre og have den Umage og hilse eders Jomfruer med mange tusind gode Nætter. Datum Randers den 1. Juni 73.»

Den bevidste Sag har vel været Tilsagnet om Jfr. Birgitte, som det tilkom Holger Rosenkrantz og hendes øvrige Farbrødre og Fastere at give bort. Det var ogsaa et heldigt Valg, her var truffet. Sten Brahe skulde i Tidens Løb ubetinget blive den betydeligste, mest ansete og rigeste af de tre Svogre.

Sten Brahe var en Søn af den højt ansete Rigsraad Otte Brahe til Knudstrup i Skaane, Ulstrup i Jylland m. m. Som Søn af Sofie Rud og Tyge Brahe Axelsen til Tostrup († 1523) var denne i nær Slægt med Rosenkrantzterne; hans Navn er derfor hyppig forekommet i det foregaaende, ikke mindst som Rigsraad i Forbindelse med Jørgen Rosenkrantz og hans Brødre. Moderen var Beate Bilde, Datter af den fra Reformationstiden bekendte Rigsraad Klavs Bilde til Lyngsgaard. Hun var en anset Kvinde, en Tidlang Hofmesterinde hos Frederik II's Enke, Dronning Sofie, og døde først den 18. Oktober 1605. — Sten Brahe var født den 21. December 1547 paa Gladsaxe i Skaane, som Faderen da havde i Forlening, Aaret efter sin verdensberømte Broder Tyge. Syv Aar gammel blev han sat i Skole i Aarhus og senere i Aalborg, hvor Faderen blev

Lensmand 1555. Han var ikke bestemt til at gaa Bogens Vej som Broderen Tyge, der opdroges af sin Farbroder, Jørgen Brahe til Tostrup, men viste dog senere Interesse for boglige Sysler og den Tids latinistisk-digteriske Virken. I en ung Alder blev han da sat i Huset hos sin Slægtning Sten Rosensparre paa Skarholt og Mette Rosenkrantz, for at »optugtes« til Hoftjeneste. To Aar senere kom han ved Frederik II's Mellemkomst i Tjeneste hos den i Tyskland, for sin Krigsdygtighed saa bekjendte Grev Gynther af Schwartzburg, som »Edelknabe«. Det var halvandet Aar før Syvaarskrigens Udbrud, paa en Tid, da Greven, der brugtes meget af Kongen i diplomatiske Hverv i Tyskland, netop var her i Landet. Da Greven 1563—64 var Feltøverst i Syvaarskrigen; fulgte Sten Brahe ham; men ogsaa da Greven havde faaet sin Afsked af dansk Tjeneste paa Grund af den uheldige Krigsførelse, der dog lige saa meget maa lægges den uheldige Administration som ham selv til Last, fulgte Sten Brahe ham tilbage til Tyskland. I Aaret 1567 deltog han i Grevens Tjeneste paa Toget mod Gotha, da Hertug Johan Friederich, i Anledning af de under Peder Oxe omtalte »grumbachske Stridigheder«, var erklæret i Rigets Akt. Samme Aar var Greven en af Hovedførerne paa Kejser Maximilians store Tog i Ungarn mod Tyrkerne. Paa dette Tog førte Sten Brahe Grevens Harnisk og blev efter Tilbagekomsten herfra, 20 Aar gammel, af denne erklæret »væragtig« og fik Hest og Harnisk. Det følgende Aar fulgte han Grevens Svoger, den berømte Vilhelm af Oranien, ind i Nederlandene paa Toget mod Hertugen af Alba, og tjente her med 3 Heste i Prinsens personlige Følge som »Opvarter« (Hofsinde). Da dette Tog, hvormed Nederlandenes berømte Frihedskrig aabnedes, var løbet uheldig af og Vilhelm af Oranien havde maattet

opløse Hæren, vendte Sten Brahe tilbage til Grev Gynther, hvem han i denne Aarrække havde ledsaget paa mange Besøg ved Kejserens, Kurfyrsters og andre Fyrsters Hoffer og til de tyske Rigsdage. Omtrent 1569 tog han Afsked med Greven, der gav ham en Guld kjæde og en skøn Hest. Derpaa tjente han 3 Aar ved Kurfyrst August af Sachsens Hof, hos Kongens Søster Anna, der jo altid tog sig varmt af sine gamle Venner fra Danmark og deres Børn.

9. Maj 1571 døde imidlertid Otte Brahe. Efter Moderens Ønske og paa Kongens Opfordring fik Sten da af Kurfyrsten Orlov til at drage hjem til Begravelsen¹⁾. Han drog dog strax efter tilbage til Kurfyrsten for at tage «rigtig Afsked» med ham og traadte derpaa i Frederik II's Tjeneste som Hofsinde, hvilket han var i 3 Aar (1572—75). Ved Brev af 12. Maj 1572 blev han ligesom sine tilkommende Svogre, Jakob Sefeld og Hans Johansen, indbudt til Grev Gynther af Barbys med fleres Bryllupper paa Kjøbenhavns Slot den 22. Juli²⁾, og derpaa begyndte vel kort efter Frieret til Birgitte Rosenkrantz, der kom i Stand 1573, samtidig med at han som Hofsinde skulde «altid tage Vare paa Hans kgl. Majestæt». Han blev desuden strax udnævnt til Hofskjænk. — Imidlertid døde Fru Birgitte Gøje den 25. Juli 1574. Jfr. Birgitte Rosenkrantz kom da foreløbig i Huset hos sin Søster, Margrete Rosenkrantz, Hans Johansens Hustru, indtil deres Bryllup

¹⁾ Kurfyrstens Brev til Fr. II af 29. Maj 1571, se Vedel Simonsen, Elvedgaard, I, 103. — For øvrigt henvises til Thomas Cortzøn Wegeners Ligprædikon, Kbhvn. 1621, og Brasch, Gl. Ejere af Bregentved, S. 205 ff.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1572, S. 28. Derimod var ikke han, men nok Jfr. Birgitte Rosenkrantz, indbudt til Frederik Rosenkrantzes Daab i September 1571 (Hist. Tidsskr. 5. R. VI, 54: Særtryk S. 222). Han var altsaa den Gang neppe endnu hjemkommen fra Sachsen.

den 18. September 1575 stod i Kjøbenhavn. Samme Aar var Sten Brahe bleven forlenet med Froste Herred i Skaane.

Efter den Uddannelse, Sten Brahe havde faaet ved sit indholdsrige, omtrent tiaarige Ophold i Udlandet, med en god Forstand, stor Belevenhed og ydre Dannelse, med et vist Lune, der undertiden gav sig til Kjende hos ham som hos hans Broder Tyge, med en stærk Byrdsfølelse, der dog lod ham føle Berettigelsen hertil i egen Fortjeneste, — blev han en brugbar Mand i Statens Tjeneste, især til diplomatiske Sendelser eller lignende Hverv. 1576 ledsagede han saaledes tillige med sine Svogre, Jakob Sefeld og Hans Johansen, Kongen udenlands. Større Besiddelser end Næsbyholm havde han dog næppe paa denne Tid; Tyge havde endnu Halvdelen af Knudstrup, og da han ingen større Forleninger endnu havde, sattes han derfor ved Laanene 1577 kun til 300 Daler ¹⁾).

Ved Kristian IV's Daabsøjtid i Juni 1577 var han Fadder. Han var blandt de Adelsmænd, der fik Ordre til at møde i Kjøbenhavn med det størst mulige Antal Heste og Svende for med Kongen at ride Barnets Morfader, Hertug Ulrik af Meklenburg, i Møde ²⁾). Han overværede derpaa de store Festligheder med Skuespil, Dystløb og saa fremdeles. Men ved en egen Art af disse Festligheder kom han, eller om man vil, hans Hustru til paa en egen Maade at spille Hovedrollen. Paa Festlighedernes fjerde Dag var en Jagttur til Amager bestemt; men da der kom noget i Vejen, siger Mag. Rasmus Glad (Erasmus Lætus),

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1576, p. 134. — Jacobsen, Skattevæsen, S. 219 ff.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1577, p. 266; 280.

der har beskrevet disse Festligheder, og da det truede med Regn, blev der holdt Raadsmøde, og forskellige Rets-trætter, der vare opstaaede mellem fornemme Adelsmænd, bleve endelig paa denne Dag bilagte ved de gode Mænds (o: Raadernes) Raad og Hjælp. Og virkelig mødte ogsaa den 4. Juni paa Kjøbenhavns Slot i Kongens og hele Raadets Nærværelse Sten Brahe til Knudstrup og tiltalte sin Hustrus Morfader, Kristoffer Gøje til Gunderslevholm, for den bekjendte Sigbrits Gaard ved Amagertorv, næst Østen op til den Helligaands Kirkemur, som tilforn kaldtes Sigbrits Mur, som afgangne Fru Birgitte Gøje havde skjødet og givet hans Hustru, Fru Sofie Rosenkrantz, «om hvilken Sag de paa baade Sider gave dennem velvilligen for os udi Rette»¹⁾. I Virkeligheden støttes saaledes Rasmus Glads Beretning ved selve den opbevarede Doms Udtryk. Der er ikke Tale om foregaaende Stævning; det er en velvillig Overenskomst af Parterne at gjøre Kongen og Raadet til Dommere i Sagen. Og denne var i og for sig interessant nok. Gaarden havde tilhørt Birgitte Gøjes Fader, Mogens Gøje, derpaa Sigbrit, saa atter Mogens Gøje; Herluf Trolle var død i den. I Januar 1574 havde Peder Oxe paa Birgitte Gøjes Vegne taget Skjøde paa den til Birgitte Rosenkrantz, og nu paastod Kristoffer Gøje, at Fru Birgitte Gøjes Gavebrev og Skjødebrev var ugyldigt, fordi hun ogsaa efter Gavebrevets og Skjødebrevets Ud-

¹⁾ Smlgn. Tr. Lund, Hist. Skitser, S. 226, der først har gjort opmærksom paa Overensstemmelsen mellem Rasmus Glads Beretning (Rørdams hist. Kildeskr. II, 672) og Dommen (Rosenvinge, Gl. Domme III, 300, jfr. 358). Det var nemlig den eneste Dom af Kongen og Raadet, der ifølge Dombogen afgjordes i Daabsdagene. Men Rasmus Lætus sætter Domsdagen til den fjerde Dag (o: Torsdag den 6. Juni), Dombogen til Tirsdagen den 4., hos hvem saa end Fejlen ligger.

færdigelse havde haft sit Ophold («sin Værelse») her lige saa frit som tidligere, naar hun var i Kjøbenhavn. Det var altsaa et Skinsalg, der maatte være ligesaa ugyldigt, mente vel Kristoffer, som da Peder Oxe pro forma købte Gunderslevholm af hans Broder Eskild (se tidligere under Peder Oxe). Uheldigvis beviste imidlertid Sten Brahe, at Holger Rosenkrantz i sin Tid som Værge for sin Broderdatter havde ladet Lejere af Gaarden forbyde at svare deres Leje til andre end til Birgitte Rosenkrantz. «Desuden», tilføjede Sten Brahe, «var det da ogsaa det mindste, min Hustru Birgitte kunde gjøre for Fru Birgitte Gøje, at unde hende et Natteleje der i Gaarden; ellers havde hun været meget utaknemmelig.» Ja det havde hun sandelig været, naar man betænker alt, hvad Birgitte Gøje havde gjort for hende, lige fra hun var ét Aar, og Gaven selv, givet i levende Live, viser, hvor kjær hun har været Birgitte Gøje. Det var en ganske anderledes Gave end noget Strøgods i Jylland, som Søstrene havde faaet. — Retten gav ogsaa Sten Brahe Medhold.

I Begyndelsen af Aaret 1578 blev Sten Brahe forlenet med Saltø, der jo ligger nogenlunde i Nærheden af Næsbyholm, og stævnedes derpaa til Kjøbenhavn til otte Dage efter Paaske i Forening med Rigsraaderne Peder Gyldenstjerne og Jakob Ulfeld, da Kongen vilde skikke dem som Gesandter til «Groszfyrsten» i Moskov¹⁾. Sten Brahe kom dog lige saa lidt som Peder Gyldenstjerne til at deltage i denne Sendefærd, der skulde faa saa skæbnesvangre Følger for Jakob Ulfeld og koste ham hans Plads i Rigsraadet. Grunden til, at dette forandredes for Sten Brahes Vedkommende, laa formodentlig i, at Birgitte

¹⁾ Erslev, Lensmænd, S. 90. — Sjæll. Tegn. 14/2, 1578, p. 21.

Rosenkrantz paa denne Tid var svagelig. Den 12. April fødtes nemlig paa Næsbyholm deres Søn Otto. Den 22. Maj samme Aar blev Sten Brahe derpaa under Herredagen i Odense udnævnt til Rigsraad, altsaa kun 30 Aar gammel.

Efter at han saaledes i en ung Alder havde opnaaet denne Værdighed, benytttes han i den følgende Tid til en Mængde forskellige Hverv, ligesom han og hans Hustru selvfølgelig ofte deltog i Hoffesterne, saaledes 1. Marts 1579 i Bryllupsfesterne paa Koldinghus (Brejde Rantzau og Niels Parsberg). Om Sommeren sad han derpaa i Kongens Sted i Rettertingene i Ringsted og laante i August Kongen en Sum Penge. Endnu sættes han kun til 300 Daler; han havde jo ogsaa endnu kun mindre Len. 1580 forlenedes han derpaa efter Peder Bildes Død med det vigtige Kalundborg som Regnskabslen, hvilket dog allerede 1581 ombyttedes med Halsted Kloster og Ravensborg paa Laaland som Afgiftslen (4000 Daler), og dette beholdt han til 1588, da det som Livsejegods blev tillagt Enkedronning Sofie, hvorpaa han samme Aar fik Helsingborg som Regnskabslen indtil 1592, da han atter for bestandig fik Kalundborg som Regnskabslen¹⁾.

I Aaret 1580 deltog han derpaa i Hyldingerne i Odense, efter at han som kgl. Kommissær i Forvejen havde underhandlet med Adlen i Sjælland og Fyn om Sagen²⁾. I samme Aar var han derpaa Medlem af en kongelig Kommission af de højeste Rigsembeds mænd og mest ansete Rigsraader (deriblandt Jørgen Rosenkrantz), der skulde forhøre og dømme i en Sag mod de fynske Adels-

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1579, p. 154 ff.; 172; 193; 233. — Erlev, Lensmænd.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1579, 239 ff.; 1580, p. 471 ff.

mænd Ulfeld Kristoffersen til Jershave og Hans Oldeland til Vejrup, der havde brudt Tingfreden ved at forulempe en Herredsføged paa Tinge, og som ogsaa derfor bleve dømte i Kongens Naade og Unaade ¹⁾. I Slutningen af Aaret ledsagede han derpaa Kongen til Hertug Hans den ældres Begravelse. — I Aaret 1581 sad han derpaa atter som kgl. Røttertingsdommer i Ringsted. — Kort efter blev han med Brejde Rantzau og ni andre Adelsmænd sendt med Kongens Skibe til Warnemünde for at modtage Kongens Svigermoder, Hertuginde Elisabet af Meklenburg, og derpaa skulde han, naar de kom paa Kronens og Rigets Grund, «med tilbørlig Ord og Reverents, eftersom det sædvanligt med Herrer og Fyrster er, Hendes Kjærlighed undfange» ²⁾.

Blandt de Sager, Sten Brahe havde med at gjøre i disse Aar, er der flere, der ligesom den ovenomtalte Dom over de fynske Adelsmænd kaste smaa Strejfflys over Sæders og Skikkens Tilstand. Borgerne i Præstø havde saaledes gjort Oprør mod deres Sognepræst, lukket Kirkedøren for ham og senere, da de tiltaltes for denne Egenraadighed, beskyldt ham for forskellige Forseelser. Da der var Mistanke om, at Borgmestre og Raad for at fremme deres Sag havde underkjøbt Vidner imod ham og lignende, blev der nedsat en Kommission af Adelsmænd og Borgere fra Næstved med Sten Brahe i Spidsen. Retten, der blev sat i Næstved i Marts 1582, dømte ogsaa 7 Borgere i Præstø fra Livet for deres «Oprørs» Skyld, en Straf, som dog senere af Kongen formildedes til en stor Pengebøde ³⁾. — Størst Ulejlighed havde Sten Brahe dog som Lensmand paa

¹⁾ Den interessante Sag findes i Rosenvinge, Gl. D. III, 328.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1581, p. 467; Fynske Tegn. 1581, p. 323; 324.

³⁾ Ny kirkehist. Saml. III, 613 ff.

Ravnsborg¹⁾ af Forholdene i Maribo Kloster. Her klagede Jomfruerne over, at de ikke kunde besørge den gamle latinske Sang; de vare tildels selv gamle, og Folk gjorde Nar ad dem og den fremmede Sang. Sten Brahe og Ejler Grubbe gave da Kongen Underretning herom, hvorfor der (1583) indførtes dansk Sprog og Læsning isteden. Abbedisse var forevrigt paa denne Tid Jfr. Sofie Gyldenstjerne, senere «Fadder» til Sten Brahes Søn Jørgen, som derfor i nogle Aar opdroges hos hende. Dette gunstige Forhold til Sten Brahe hjalp dog ikke Abbedissen. 1587 blev der af Sten Brahe til Knudstrup, Embedsmand paa Halsted Kloster, og et Par andre Rigsraader udstedt et af Kongen bekræftet aabent Brev om Usikkelighederne i Maribo og deres Afhjælpning. Ogsaa i de følgende Aar sendtes Sten Brahe af og til herhen. Som Regeringsraad maatte han atter sætte sit Navn under skrappe Breve til Jfr. Sofie Gyldenstjerne, og næppe var Kristian IV kronet, før hun slet og ret blev afsat fra Bestillingen²⁾.

For øvrigt havde Sten Brahe i disse Aar været stærkt paa Færde. Snart er det Herredage og Rigsraadmøder, der besøges, snart Hoffester og Bryllupper; saaledes deltog han i Møderne paa Havreballegaard 1584 og i Kristian IV's Hylding. Snart er det fremmede Gesandter, der skulle modtages, eller Kongen skal ledsages udenlands. Vigtigst af disse Hverv er hans Rejse i Februar 1585 til Kejseren. Imidlertid fødtes hans Søn, den senere saa bekendte Jørgen Brahe til Hvedholm, den 22. Maj, saa det vel er usikkert, om Sten Brahe har været hjemme ved denne Begivenhed. Inden

¹⁾ Som Lensmand paa Ravnsborg undte Kongen ham ogsaa (15. Juni 1582) Harejagten paa Kronens Øer Fæmø, Fejø og Aske (Fynske Tegn. 1582, p. 332).

²⁾ Kall Rasmussen, Musse Herred I, 187 ff.

August var han imidlertid kommen tilbage fra Rejsen til Kejseren; det ses af et Brev af 25. August fra hans Broder Tyge til Kejser Rudolf II's Livlæge, Thadæus Hagesius. Tyge omtaler nemlig heri Stens Glæde over den store Opmærksomhed, Hagesius havde vist ham. Ogsaa ved en senere Lejlighed sender Sten gjennem Tyge en Hilsen til Hagesius. Man ser altsaa, at paa denne Tid har Forholdet mellem Brødrene været meget venskabeligt, og man har da i Grunden heller ikke noget virkeligt Vidnesbyrd om det modsatte ¹⁾).

Endnu i Slutningen af dette Aar (15. Novbr.) maatte Sten Brahe atter til Udlandet, denne Gang for at repræsentere Kongen ved hans Søsters, Kurfyrstinde Annas, Begravelse, og hertil var han, der i sin Ungdom i hele tre Aar havde opholdt sig ved Kurfyrstindens Hof, jo ogsaa en meget passende Udsending ²⁾). — Den følgende Paaske indbødes han tillige med Frants Rantzau og en hel Del andre Adelsmænd tillige med deres Fruer til at tilbringe Paaske Helligdage hos Kongen (paa Kronborg), og da Kongen denne Sommer ventede sine Svigerforældre, sendtes han atter tillige med Oluf Bilde og en Del andre til Gedsør for at modtage Fyrsteparret. Denne Gang var det dog ikke til Sten Brahe, at det overdroges «at holde Kongens Ord», men til Henrik Belov, vel sagtens, fordi denne som meklenburgsk Adelsmand ansaas for mere passende til at holde Talen paa Tysk; Hertuginde Elisabet, som Sten Brahe tidligere havde holdt «Kongens Ord» til, var jo derimod en dansk Prinsesse ³⁾). — Foruden de langvarige Festligheder, hvortil dette Besøg gav Anled-

¹⁾ Ligtalen. — Friis, Epistolæ Tychonis Brahei, S. 86; 101.

²⁾ Sjæll. Tegn. XV, 576. — Ligprædiken.

³⁾ Sjæll. Tegn. 1586, p. 31; 34 ff.; 43 ff.

ning, hengik Aaret for Sten Brahes Vedkommende med Mønstringer over den sjællandske, fynske og lolland-falsterske Adel den 20. Juli og senere hen mod Slutningen af Aaret i Roskilde, og med Rettertingsvirksomhed; den 9. Juni udstedtes nemlig Befaling til ham og Rigsraaden Hak Ulfstand om fire Gange aarlig at begive sig til Møen for at sidde Retterting, en Skik, som vel saa senere overholdtes ¹⁾).

I Aaret 1587 var Sten Brahe ligesom sine to Svogre blandt de Rigsraader og Adelsmænd, der vare bestemte til at ledsage Kongen paa den atter opgivne Rejse til Hamborg. — I Juni Maaned sad han derpaa atter i de kongelige Retterting i Ringsted ²⁾). Derimod synes han ikke at have deltaget i de paa Grund af Kongens Sygdom og Død saa tit omtalte Bryllupper paa Sønderborg og Haderslevhus i Februar 1588. I hvor høj Gunst han havde staaet hos denne Konge, viser sig ogsaa deri, at hans Billede er prydet med Elefant-Kjæden med Kongens Navnetræk og Bogstaverne: T. I. W. (Treue ist Wildpret) ³⁾. — Efter Kongens Død deltog han selvfølgelig i Rigsraadsmøderne paa Antvorskov i April, i Kongens Begravelse i Roskilde i Juni, ligesom han vistnok skulde have været til Mønstringerne i Lund den 3. August eller i hvert Fald paa Sjælland den 12. August. Men heri hindredes han ved sin Hustrus Sygdom.

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1586, p. 60; 105; 470. — 1586, 6. Novbr. (Søndagen før Mortensdag) overværede Fru Birgitte Sten Brahes (men ikke han selv) Peder Grubbe til Olstrups Bryllup med hendes Slægtning, Jfr. Karine Rud Jørgensdatter fra Vedby, paa Olstrup (Vedel Simonsen, Ruderne, II, 159 ff.).

²⁾ Sjæll. Tegn. 1587, p. 154 ff.; 159. — Rørdam, Aktstykker til Universitetets Hist. (IV), 351.

³⁾ Suhms Saml. til D. Hist. I, 1, 58.

Med denne ædle Kvinde havde Sten Brahe, efter alt hvad man kan se, levet et overordentlig lykkeligt Familienliv, i Reglen paa Næsbyholm. Her havde han 1585 opført den store Hovedbygning og forsynet den med en latinsk Indskrift, hvori han med adelig Stolthed berømmer sit gamle Stamtræ, men tillige fremhæver, at det ogsaa er ved egen Fortjeneste, han indtager sin Plads. Om sin Hustru lader han Stenen udtale, at hun ved sine Sæder og sit Retsind hæver sig over sin høje Byrd. Han var kun 38 Aar, da han lod denne stolte Indskrift sætte, men havde jo allerede da i 8 Aar været i Rigsraadet¹⁾. Men naar han tillige paa Stenen udtaler Haabet om, at han her maa opnaa en høj Alderdom ved sin Hustrus Side, gik dette ikke i Opfyldelse. De havde hidtil haft 5 Børn med hinanden, af hvilke dog kun tre vare i Live, nemlig Sønnerne Otto, født paa Næsbyholm den 12. April 1578, Erik og Jørgen, født 22. Maj 1585. — Den 29. Juli 1588, et Par Dage efter at Sten Brahe var rejst til Kjøbenhavn i et offentligt Hverv, blev Fru Birgitte syg af en hidsig Feber. Sten Brahe blev strax kaldt tilbage og tilbragte fra nu af Tiden paa Næsbyholm. Den 16. August forlæstes hun med to Piger, hvoraf den ene døde strax,

¹⁾ Steno perantiqua genitus de stirpe Brahorum,
Virtute at propria stemmatis altus honos,
cui Birgitta thoro socia est Rosencransa iugali,
Moribus exsuperans et probitate genus . . .

Hvorledes man end drejer og vender Ordene i anden Linie, kunne de nu en Gang ikke oversættes anderledes end: „Men ved egen Dygtighed sit Stamtræs høje Pryd“, selv om den opstyltede Latinist (Venusin?), saaledes som Brasch hævder (Gl. Ejere af Bregentved, S. 220), maaske egentlig har villet udtrykke den samme Tanke som i fjerde Linie, at Dygtigheden er det første, Byrden det sekundære (Marmora Danica I, 105; Hofman, Dsk. Adelsm. III, 37).

den anden, Sofie, overlevede Forældrene. - Der fulgte nu et langt Sygeleje. Dr. Peder Sørensen blev hentet fra Kjøbenhavn, men hans Kunst formaaede intet. Men under denne Sygdom viste hun sig som en ægte Fosterdatter af Birgitte Geje. Sten Brahe var ufrøstelig; men hun forstod ved sin Gudhengivenhed og sine Samtaler at trøste baade «sin kjære Mandlille» og alle sine Omgivelser. Børnene laa hende idelig paa Sinde, og hun anbefalede dem stedse til hans Omsorg og til Guds frygt. Ogsaa for sine Tjenere sørgede hun, som hun da i det hele roses for altid at have taget sig af dem, hvorfor ogsaa alle velsignede hende. Hun døde den 9. September 1588 og blev den 20. Oktober begravet i Næsby Kirke, hvor hun i Forening med sin Husbond havde ladet deres Gravkapel bygge; thi ligesom Birgitte Geje og Jørgen Rosenkrantz havde hun altid haft Døden for Øje. Sognepræsten Kristen Nielsen holdt Ligprædikenen over hende og giver heri en i al sin Jævnhed gribende Skildring af hendes Sygdom og Forhold til Manden. En latinsk Gravskrift over hende blev forfattet af Prof. Kristian Machabæus. Ogsaa den bekjendte Latinist Jon Jakobsen fra Hven (Venusin), der stod i saa nøje Forhold til Sten Brahe, at hans Efterfølger baade som Præst i Herfølge og som Historiograf, Lyskander, kalder ham: Sthenoni Brahe carissimus, skrev et latinsk Særgedigt over hende. Disse Digte findes bag i den trykte Ligprædiken tillige med: «Nogle gudfrygtige Tanker, som salig Fru Birgitte havde fattet i Rim og skrevet dem i sine Bøger». Hun blev kun 33 Aar gammel¹⁾.

Allerede i November var Sten Brahe atter til Rigs-

¹⁾ Exemplar paa kgl. Bibl., med Mærket S. B. (Sofie Brahe?). — Kirkehist. Saml. 3. R. I, 250; 275.

raadsmøde i Kjøbenhavn. Det følgende Aar var han, som allerede omtalt under Jørgen Rosenkrantz, Hofmester for den unge Dronning Anna af Skotland paa hendes Rejse og under hendes Ophold i Norge om Vinteren og ledsagede hende og Jakob den 6te i Aaret 1590 til Danmark og derpaa atter efter deres Besøg her til Skotland, hvor han overværede Kroningen, hvorfra han vendte hjem d. 4. Juni for atter at deltage i de sædvanlige Herredage og Rigsraadsmøder ¹⁾).

Imidlertid ægtede han den 6. September 1590 Fru Kirstine Holk, Datter af den tidligere under Holger Rosenkrantz omtalte Hans Holk til Barritskov og Fru Margrete Rotfeld til Bradskov, født 1558, selv Enke efter Hans Krafse til Egholm, med hvem hun var bleven gift 1579 og som var død omtrent 1587. Han gjorde selv sit Bryllup med hende paa Helsingborg, «dog kun et lidet», hedder det, «og havde paa den Tid hos sig nogle hans næste Naboer og andre begge deres næste Venner». Forsamlingen har vel saaledes efter vore Begreber, men ikke efter Samtidens, været stor nok endda ²⁾). Han fik ved dette Ægteskab Gaardene Barritskov og Bradskov, saa han nu besad en betydelig Godsrigdom: Halvdelen af Knudstrup, Næsbyholm, Bregentved, som han allerede 1581 havde købt af Kristoffer Gøje, og de to ovenfor nævnte jyske Herregaarde. Om Bregentved maatte han dog i August 1590 føre Proces med Mogens Gøje til Bremersvold. Bregentved var nemlig i sin Tid af Oluf

¹⁾ Om alle Sten Brahes Regeringshandlinger henvises en Gang for alle, hvor ikke andre Kilder anføres, til Kr. Erslev, Aktstykker til Rigeraadets og Stændermødernes Historie under Kristian IV, 1ste Bind.

²⁾ Jørgen Jakobsens Ligprædiken over hende, 1599.

Movridsen (Krognos) ved et Morgengavebrev givet i Brug til hans Hustru, Anne Hardenberg, paa Livstid. Da hun først døde 1589, vilde Mogens Gøje anfægte Skjødebrevets Gyldighed; men Gaarden tildømtes Sten Brahe, da Kristoffer Gøje paa Salgstiden havde haft fuld Ejendomsret over Gaarden og Fru Anne Hardenberg kun en Brugsret for Livstid. Saaledes kunde Sten Brahe nu uanfægtet tiltræde Bregentved, hvor han i den følgende Tid oftere opholdt sig, og han fik ogsaa kort efter Laasebrev paa denne Ejendom ¹⁾).

Sten Brahe steg nu højere og højere i Anseelse. Allerede i Foraaret 1591 «laa han i Regeringen» sammen med Jørgen Rosenkrantz, medens den unge Konge var paa sin Hyldingsrejse i Norge, og ledede samme Aar i Forening med Hak Ulfstand Mønstringerne i Skaane. Ogsaa i 1592 maatte han «ligge i Regeringen» i Kjøbenhavn under nogle af Regeringsraadernes Fraværelse, sendtes derpaa i Maj Maaned tillige med Henrik Ramel til Hertugdømmerne for at forhandle med Enkedronning Sofie som Formynderske her og med Hertug Johan Adolf af Gottorp, og overvære dennes Hylding paa Landdagen i Flensborg. — I Slutningen af Juli sendtes han derpaa i Forening med Dr. Nikolaus Theophilus til Sverig for at overvære Hertug Karl af Södermanlands, den senere Karl den 9des, Bryllup i Nykjøbing den 27. August. Sendelsen var ikke uden Vanskelighed paa Grund af den gamle Strid med Polen om Forrangen, især nu, da Polens Konge, Sigismund, var den svenske Konges Søn og Tronfølger. I Instruxen, der medgaves dem, indskræpes det dem ogsaa

¹⁾ Rosenvinge, Gl. D. IV, 188 ff. Jfr. Brasch, Gl. Ejere af Bregentved, S. 205 ff.

at søge at hindre, at den polske Konges Udsendinge fik det øverste Sæde og Fordans frem for dem; skete det, skulde de trække sig tilbage til deres Bolig lige efter Maaltidet og siden for sig alene overrække de medbragte Gaver. — Om det i denne Henseende er gaaet Sten Brahe heldigere end tidligere Holger Rosenkrantz, vides ikke.

At Sten Brahe tillige med sin Frue under alt dette deltog i de hyppige adelige Bryllupsfester, som Kongen holdt, er en Selvfølge. Dette var saaledes Tilfældet den 1. August 1591, da Ditlev Holks og Morten Venstermands Bryllupper holdtes paa Kronborg, og den 25. Februar 1593 ved Peder Bilds Bryllup paa Kjøbenhavns Slot ¹⁾. — Den 10. Juli 1593 udnævntes han og Mandrup Parsberg derpaa til at være Regeringsraader i Peder Munks og Hak Ulfslands Sted ²⁾, og derpaa ledsagede Sten Brahe (med 9 Heste) tillige med det øvrige Raad Kongen til Hyldingen i Flensborg. Ligesom Jørgen Rosenkrantz havde faaet Skjoldnæsholm i Forlønning som Regeringsraad, forlenedes Sten Brahe den 29. Juni 1594 med Munkeliv og St. Hans Kloster i Norge som et afgiftsfrit Len ³⁾.

Vi skulle her ikke nærmere følge Regeringsraadets Færd i disse Aar, men henvise til, hvad der tidligere er ytret herom under Jørgen Rosenkrantz. Kun skulle vi bemærke, at hvis Sten Brahe, som flere Træk i hans senere Liv maaske tyde paa, og som ikke er urimeligt efter hans 10aarige Ungdomsophold i tildels reformerte Omgivelser,

¹⁾ Sjæll. Tegn. 1591, p. 61 ff.; 1592, p. 209 ff.

²⁾ 10. Juli er Rigsraadets Fuldmagt udstedt (Aktstykker til Fyns Hist. II, 105). Allerede 9. Juli have de dog underskrevet som Regeringsraader (Rørdam, Danske Kirkelove II, 511).

³⁾ Sjæll. Tegn. 1598, p. 261 ff. — Erslev, Len og Lensmænd i Danmark og Norge efter 1596, S. 84.

virkelig paa denne Tid har næret kalvinistiske Anskuelser, saa maa han have hørt til dem, om hvem Jørgen Rosenkrantz ytrede til sin Søn Holger: de billige Sagen i deres Hjerte, men sky Navnet. I al Fald deltog han i Regeringsraadets Skridt for Hævdelsen af den rene lutherske Lære. Dog bør man her huske paa, at disse Skridt væsentlig vare ledede af Frygten for at se lignende religiøse Stridigheder udbryde i Danmark, som da fandtes i Tyskland.

Sten Brahe deltog i de store Bryllupsfester paa Koldinghus i Februar 1596 og de samtidig dermed holdte Rigsraads møder, hvori Jørgen Rosenkrantz for sidste Gang deltog. Fra Kolding tog Sten Brahe til Kjøbenhavn, hvor ogsaa Arild Huitfeldt beordredes at indfinde sig d. 27. Marts; han og Sten Brahe have ogsaa udstedt Regeringsskrivelser fra Kjøbenhavn i Dagene mellem den 5. og 30. April. Jákob Sefeld og Mandrup Parsberg forbleve derimod foreløbig i Jylland ¹⁾. — Ved Jørgen Rosenkrantzes Død den 9. April blev Sten Brahe ældste Medlem af Regeringsraadet. Rigtignok fik Kristoffer Valkendorf den 17. April Brev om at indfinde sig i Kjøbenhavn med det første, da det paa Grund af Jørgen Rosenkrantzes Død saa vel som af andre Grunde ansaas for nødvendigt, at nogle flere Rigsraader vare tilstede i Regeringen, indtil de andre Regeringsraader kom hid. Da Herredagen, hvor hele Raadet skulde samles, imidlertid allerede var indkaldt til den 23. Maj, kom han næppe til at fungere synderlig længe; hans Navn kan heller næppe paavises under Regeringsskrivelser fra denne Tid. 28. Maj f. Ex., da der udstedtes

¹⁾ Jfr Niels Krags Brev af 24. April til Arngrim Jonsen; Grams Fortale til Krag Kr. III, S. 18 (om Udlevering af islandske historiske Dokumenter til Krag).

Forbud mod Salg af danske Bøger, trykte i Udlandet, underskrev kun Sten Brahe, Mandrup Parsberg og Jakob Sefeld ¹⁾. — Imidlertid var hele denne Tid jo kun en Forberedelsestid til Kongens Kroning, da denne selv skulde overtage Styrelsen. Allerede 11. Maj stævnedes 9 af de mere fremtrædende Adelsmænd til Kjøbenhavn til 30. Maj «for da videre kgl. Majestæts naadigste Vilje at erfare», deriblandt Kristen Fris til Borreby. Den 7. Juni blev derpaa Kristoffer Valkendorf udnævnt til Rigshofmester, den 9. aflagde Kristen Fris Ed baade som Raad og Kansler, den 10. optoges de øvrige 8 Adelsmænd, deriblandt Sten Brahes Broder, Axel Brahe til Elvedgaard, i det til 12 Medlemmer sammensmeltede Raad. Fra denne Tid af underskrive Rigshofmesteren og Kansleren deres Navne før de øvrige tre Regeringsraader.

Med en hidtil uhørt Pragt foregik Kroningen den 29. August 1596, i Overværelse af en Mængde fremmede Fyrster og Sendebud. Og det var jo ogsaa den betydningsfuldeste Kroning, der i lang Tid var foregaaet. Den Vaklen, de hyppige Omvexlinger i Formynderstyrelsen nødvendig maatte medføre, gjorde en kraftig, ensartet Regering ønskelig, og en saadan ventede man at finde i den unge Konges Person. Alle Stænder vare enige i denne Henseende, ingen Mislyd lod sig høre; en uendelig Jubel herskede hos alle under hele Festen. «Aldrig før», skriver Mag. Kristian Machabæus, den Gang Forstander for Skolen i Sorø, til en Ven, «har der i Danmark været saa stor en Forsamling af høje Fyrster tilstede, mere glimrende Ridderoptog, mere pragtfulde Ridderspil og Lege, og hvad der er det bedste Varsel for Fremtiden,

¹⁾ Rørdam, Universitetshistorie IV, 418.

den største Enighed blandt alle Stænder og de forskelligste Mennesker¹⁾.

Sten Brahe maatte selvfølgelig efter sin høje Stilling i Regeringen spille en fremtrædende Rolle ved denne Lejlighed. Hans Hustru, Kirstine Holk, havde lige siden den 1. August i Forening med en Del andre Adelsfruer været beskæftiget med »at drage» Salene paa Kjøbenhavns Slot »med det allerbedste Tapezeri», som de selv skulde medbringe tillige med flamske Sengeklæder, Omhæng til Senge etc.²⁾. — Selv gik han som en af de fire fornemste Regeringsherrer, der skulde bære Regalierne, paa Vejen til Kirken foran Kongen med Rigsæblet, og ligesaa paa Tilbagevejen. Desuden viste han de følgende Dage sin Færdighed ved Ringrendingen, idet han tog Prisen fra den unge Konge selv, der ellers var en Mester i denne Idræt³⁾.

Ogsaa Kristian IV satte ligesom Frederik II høj Pris paa Sten Brahe for hans Ærlighed og Retsindighed, som Slange siger, og dette viste sig ogsaa under hele hans følgende Liv. Næstefter Rigsmarsken Peder Munk og Rigshofmesteren Kristoffer Valkendorf var han ogsaa nu Raadets ældste Medlem. I August 1597 sendtes han tillige med Kansleren Kristen Fris, Mandrup Parsberg og Henrik Ramel i en prægtig Sendefærd til Hertug Joachim Frederik, Administrator i Magdeburg, kort efter selv Kur-

¹⁾ Rørdam, Aktstykker til Universitetets Hist. IV, 423 ff. Jfr. Slanges begejstrede Skildring af Stemningen og Rigets Tilstand.

²⁾ Sjæll. Tegn. 1596, 7. Maj, 30. Juni (p. 508; 534).

³⁾ Se nærmere Wolf, *Encomion regni Daniæ*, S. 255: »Sten Brahe vandt fra kgl. Maj., men kgl. Maj. vandt fra Sten Maltessen (Sehested, den senere bekendte Rigsmarsk, † 1611), hvad som var opsættet. — En meget vidtløftig Beskrivelse af alle Optogene findes her.

fyrste af Brandenburg, for at afslutte Ægteskabskontrakten med Administratorens Datter, Anna Kathrine. Den 28. August afsluttedes Ægteskabskontrakten, og den 31. tiltraadte de Tilbagerejsen. Rejsen var gaaet over Rostock, og her traf Sten Brahe sin Broder Tyge. Denne omtaler det selv i et Brev af 10. Juli 1597 til Holger Rosenkrantz (den lærde), samme Dag, som han havde skrevet sit bekjendte Brev til Kristian IV, hvori han søgte at forklare sin Bortrejse, men som senere skaffede ham det karakteristiske Svar fra den unge Konge, hvori denne i allerhøjeste Grad lod ham føle sin Unaade og Forbitrelse over dette Skridt.

Der var heller ingen af sine Brødre, som Tyge i en vis Henseende havde staaet i nøjere Forhold til end Sten: de ejede begge hver sin Halvdel af Knudstrup. De skrev sig begge lige siden Faderens Død hertil; dog havde Tyge den til Sædegaard, medens Sten aldrig havde opholdt sig der. Dog havde han foretaget Mageskifter og lignende Transaktioner ved sin Del af Godset ¹⁾. De synes ogsaa senere stadig at have staaet i et godt Forhold til hinanden, selv længe efter at Tyge havde ægtet den skaanske Bonde- eller Præstedatter. I al Fald vise de tidligere omtalte Breve fra Tyge Brahe til Thadæus Hagesius, at de saas og omgikkes. Med Regeringsraadet og Rigsraadet havde Tyge Brahe i Begyndelsen staaet sig godt. Han havde strax faaet Regeringsraadets Brev paa betydelige Indtægter, og dette var senere blevet bekræftet af hele Rigsraadet (ogsaa Sten Brahe), med Løfte om, at man,

¹⁾ Saaledes 1592 ¹²/₅, Lave Urne skjæder Sten Brahe til Knudstrup 3 Gaarde i Skaane; ²⁴/₁₂ Søren Axelsen Duegge ligesaa; 1593 ¹²/₆ Mageskifte mellem Jørgen Brahe til Tostrup og Sten Brahe til Knudstrup (Pergamentsbreve i Gavne Arkiv).

naar Kongen blev myndig, vilde søge at bevæge ham til Skridt, der sikrede Værkets Fortsættelse paa Hven, selv efter Tyge Brahes Død, under en af hans Slægtninge eller en anden Adelsmand, hvis nogen saadan fandtes dygtig dertil, ellers under en Borgerlig. Tyge Brahe havde ogsaa i et Brev til Landgreven af Hessen i Aaret 1591 udtalt sig med stor Velvilje om Regeringsraadet, om han end allerede da lod forstaa, at han havde Fortrædeligheder at bekæmpe. Da kom først Sagen med Bonden i Gundse, der laa under Hellig tre Kongers Kapel i Roskilde, hvormed Tyge Brahe var forlenet, men som han lod forfalde. Herom var der udstedt Breve til Tyge Brahe, inden Sten Brahe kom ind i Regeringsraadet; men først efter denne Tid, da den unge Konge selv personlig havde set Tilstanden i det Kapel, hvor hans Forfædre hvilede, kom det strenge Brev af 1593, og da det ikke hjalp, et endnu strengere fra Aaret 1594, hvori man truede med at tage Lenet fra Tyge Brahe. Disse Breve ere for øvrigt ikke strengere, end man i lignende Tilfælde skrev til forsømmelige Lensmænd, og her synes Kongens egne Pietetsfølelser at være blevne krænkede. Heri er intet ugunstigt Tegn at se fra Broderens Side; det foregik desuden, i al Fald det meste, medens Tyges Ven Niels Kaas endnu levede, for ikke at tale om Jørgen Rosenkrantz. Allerede i Aaret 1594 skal Tyge Brahe have tænkt paa mulig at forlade Danmark.

I August samme Aar solgte han derpaa sin Halvdel af Knudstrup til sin Broder Sten, dog med Ret til fortvarende at skrive sig til Knudstrup, uden at dette skulde komme Broderen eller hans Arvinger til Skade. Man har heri set et Bevis paa, at Broderen var inde i hans Planer, at det kun var et Slags Skinsalg og lignende. Men det

var ikke Tilfældet. Sten Brahe tog nemlig i Aarene 1595 og 96 de sædvanlige Dombreve paa Knudstrup for at er-
hverve sig Laasebrev paa Ejendommen, — altsaa medens Tyge Brahe endnu var her i Landet. Det endelige Laasebrev er derimod først udstedt den 30. Juni 1598, altsaa et Aar efter Tyge Brahes Bortrejse og maaske netop paa Grund heraf¹⁾. Tyge Brahe anfører selv i sine Skrivelser fra 1597, at han har maattet afhænde sit Fædrenegods af Trang, paa Grund af sine store Omkostninger paa de kostbare astronomiske Indretninger paa Hven, og dette har vistnok ogsaa været Hovedmotivet. Hvem der har været Tyge Brahes Hovedfjender, vil vanskelig nogensinde blive oplyst; men det er et historisk Faktum, at de haardeste Slag, Nægtelsen af Godkjendelsen af Brevet fra 1589 o. s. v., netop komme, da Kristian IV selv havde overtaget Regeringen med Kristoffer Valkendorf til Hofmester og især med Kristen Fris til Kansler. Slanges Beretning er vel ikke i et og alt til at stole paa; men

¹⁾ Salgsbrevet er under Datum 10. August 1594 meddelt af Friis i Dsk. Mag. 4. R. II, 324—25, efter en Original i privat Eje. Et andet Original Exemplar (v: Sten Brahes), med 3 ubeskadigede Segl (Brahes, (Ditlev) Holks og (Eske) Billes Vaabner), men med Dato 6. August, findes paa Gavne. — ¹⁶/₁₀ s. A. har derpaa Moderen, Beate Bilde til Billesgaard, ved Magelæg overladt Sten Brahe en Gaard i Kaagerød (Sognet til Knudstrup). — Dombrevenes Datoer ere: 1595 ¹⁸/₁₀ (Arild Huitfeld som Rigskansler med kgl. Segl); 1596 ³⁰/₁₀, Dombrev til Sten Brahe for den Halvpart af Knudstrup, han havde købt af Tyge (ligeledes). Samme Dag: kgl. Stævning til alle og enhver, der maatte have nogen Fordring paa Knudstrup, paa hvilket Sten Brahe vilde erhverve Laasebrev (ligeledes). 1598 ³⁰/₁₀: Laasebrevet paa Halvparten. — Alle Brevene findes i Gavne Arkiv; jeg kjender dem dog kun af Kammerherre Barners, især med Hensyn til den ydre Form og Seglforholdene meget nøjagtige Uddrag. Samme Steds en Del Mageskiftebreve i Anledning af Gods til Knudstrup fra 1598—1619.

mærkeligt er det dog, at han udtrykkelig siger, at Sten Brahe «søgte at stille Hofmesterens Vrede», men forgæves. Det er da ogsaa tydeligt nok, at naar Tyge Brahe har opholdt sig saa længe i Rostock for at træffe Broderen, da var det, for at han skulde virke i hans Sag.

For øvrigt er det mærkeligt nok, at samtidig med, at Tyge mistede sit norske indbringende Len, mistede Sten ogsaa Munkeliv Kloster, som han havde haft som Regeringsraad. I det hele taget foregik paa denne Tid — Kristoffer Valkendorfs og Kristen Frises Tid — ikke faa Forandringer med Lenene til Fordel for Kronen.

Ogsaa senere stod Sten Brahe i venskabelig Brevvelxling med sin Broder. Da saaledes Tyge Brahes Søn af samme Navn i Aaret 1599 var her i Danmark for at sørge for nogle af Tyge Brahes Instrumenter, der endnu stode paa Hven — denne Ø var Tyge Brahe nemlig forlenet med lige til sin Dødsdag¹⁾ —, saa tog Sten ligesom Broderen Axel og deres endnu levende Moder, Beate Bilde, sig af Sønnen. Der er aabenbart ikke Tale om, at Tyge Brahes Slægtninge ikke have anerkjendt hans Børn som ægtefødte. Tyge Brahe takkede selv Sten for Sønnens Modtagelse i et meget venskabeligt Brev af 21. Marts 1600, hvorefter man ogsaa ser, at de tidligere have skrevet til hinanden. Med stor Interesse spørger Tyge Brahe i dette Brev ogsaa om Stens ældste Søn med Birgitte Rosenkrantz, Otto Brahe, der efter at have været undervist

¹⁾ Man kjender i al Fald ingen ny Lensmand paa Hven før 1602 (se Erslev, Len og Lensmænd i Danmark og Norge efter 1596). At Tyge Brahe endnu havde Øen under sit Ophold i Udlandet, bekræftes ogsaa ved hans Breve herfra til Hjemmet, se nærmere Friis, Breve og Aktstykker ang. Tyge Brahe og hans Slægtninge, f. Ex. Brevet af 5. Decbr. 1599, hvori Tyge Brahe ligefrem kaldes: Hevidsmand offuer Wranieborgh, S. 66.

af den senere bekendte Hans Jensen (Alanus), hvem Sten senere holdt udenlands og tilsidst bidrog til fik Ansættelse som Professor ved Universitetet, nu, vistnok efter Tyge Brahes anbefaling, i flere Aar havde rejst udenlands med Tyges Discipel, Mester Kort Aslaksen, ogsaa senere en bekendt Professor ved Universitetet. 1596 havde de saaledes i Heidelberg boet hos «den fornemme Mathematicus» Jacobus Christomannus. Nu beder Tyge Brahe Sten om at lade sig vide, om han vil have Sønnen til Hove eller lade ham studere videre, «og lad hannem selv skrive mig til paa Latin, som han plejer at gjøre». Faderen valgte dog Hofvejen for Sønnen, af hvem han senere fik stor Glæde. — Ogsaa de to yngre Sønner, Erik og Jørgen, der samtidig havde været i Udlandet med den som Historiker senere saa bekendte Isak Pontanus, men nu vare blevne tilbage i Herborn i Nassov, stode paa denne Tid i latinsk Brevvexling med deres berømte Farbroder. I et Brev herfra af 12. Maj 1600 mindes saaledes Erik med Tak, at Faderen netop efter Tyges Tilskyndelse ikke havde sparet noget paa deres Studier. Ogsaa Erik blev en anset Mand, udgav 1602 et Skrift paa Latin om Statsforfatninger, og blev senere en anset Kriger ¹⁾. — Det Forhold, hvori Sten stadig stod til Mænd som Jon Jakobsen Venusin, Mogens Bertelsen, Kort Aslaksen og andre af Tyges Disciple og Venner, vidner ogsaa gunstig om ham. Selv satte han, ligesom allermest Tyge Brahe selv, stor Pris paa Tidens humanistisk-latinske Dannelse. Disse Folk skreve ogsaa pyntelige Æredigte over ham selv og hans Hustruer. Kort

¹⁾ Friis, ovenanf. Skrift, S. 80 ff.; 192 ff. — Ligpr. over Otto Brahe af Jørgen Lauritzsen, Præst i Næsby, 1651. — Om Jørgen Brahe se Vedel Simonsen, Jørgen Brahe, S. 8. — Om Erik Brahe se Worms Litt. Lex.

Aslaksen tilegnede ham ogsaa 1610 sin Udgave af Tyges «*oratio de disciplinis Mathematicis*» tillige med nogle latinske Prædikener. Kristian IV havde nemlig bestemt, at nogle af Professorerne og Præsterne skiftevis skulde holde latinske Prædikener for ham paa Slottet; Sten havde da strax skrevet til Kort Aslaksen og bedt ham meddele sig nogle ¹⁾).

Mindre heldig var maaske Sten Brahes Forhold til Tyge Brahes Yndlings-Søster, den begavede Sofie Brahe, Enke efter Tage Thot til Eriksholm i Skaane, senere trolovet og tilsidst mod Familiens Ønske gift med Alchymisten Erik Lange til Engelsholm, der satte Gaard og Gods til for sine Studiers Skyld og som en gjældbunden Eventyrer flakkede Tyskland igjennem. Hans Skjæbne lignede saaledes i en vis Henseende Tyge Brahes. Ogsaa ham betragtede Kristian IV med meget ugunstige Øjne og lod ham tilsidst fradømme hans Len. Medens Sofie ogsaa var kommet i stor Nød, havde hun pantsat en Del af sit Gods til hvem af Slægten eller andre der vilde laane hende noget, og dette Gods kjøbte Brødrene Axel og Sten, navnlig den sidstnævnte, efterhaanden af Pante haverne, efter at de lovformelig havde tilbudt Erik Lange og Sofie det til Indløsning, hvilket disse jo imidlertid aldrig formaaede. I den Anledning udtrykker Sofie sig i et Brev fra 1602 meget bittært mod Brødrene. Især er hun meget forbitret over 4 Gaarde i Konge (Onsjø H., Skaane), som Sten havde søgt at faa i sin Besiddelse, fordi de laa ham belejligt: «Nu haver Sten de 4 Gaarde for 1400 Daler, og tænker nu, han vil beholde dem, men det skal aldrig ske ham. Han haver tillige 12 af mine Gaarde paa lille

¹⁾ Rørdam, Universitetshist. III, 381; 587.

Tennis Vegne ¹⁾) kun for 1800 Daler. Hjemme forbød de min Foged, at jeg ikke maatte faa en Skilling af Eriks-holm, saa de var tilfreds, hvor det gik mig, naar de kun havde det godt. ²⁾). Bitterheden lyder ud af disse Ord. Dog maa man jo betænke, at der ogsaa var et Hensyn at tage til hendes Søn Tage, saa det ikke var saa underligt, at de ikke lod hende ødelægge Eriksholm med. Men for øvrigt «tænkte» ved denne Lejlighed Sten rigtig. Ved Dom af 24. Marts 1610 kom Sten Brahe i Besiddelse af en Del Gods ved Eriksholm, som flere af Fru Sofies Venner havde overtaget efter at have indløst en Fordring paa 3000 Daler, hun havde laant, og som de senere havde overdraget Sten. Samme Dag kom det omtalte Gods i Tønne Brahes Besiddelse, og 12. Juni 1613 vandt Sten Brahe de 4 Gaarde i Konge, som vare pantsatte til Jørgen Brahe til Tosterup, og som derefter Tønne ved Brev af ^{11/9} 1610 for Pantessummen havde overladt Sten, og saa fremdeles ³⁾). — Efter vore Begreber er denne Maade at komme i Besiddelse af sine Søskenes Gods paa maaske mindre tiltalende. Hin Tid saa dog med andre Øjne paa sligt. De juridiske Former vare jo iagttagne, der var intet at erindre; Sten Brahe samlede jo Gods til Knudstrup.

Af de øvrige Tildragelser i Sten Brahes Liv skal her kun omtales, at han i Juni 1598 overværede Dronningens Kroning og ogsaa denne Gang var tilsagt til «Ringrenden». — Januar 1599 sendtes han tillige med Henrik Ramel til Sverig for at overvære en paatænkt Rigsdag i Stockholm

¹⁾) 3: Brodersønnen, Tønne Brahe Jørgensen, som Sten var Værge for.

²⁾) Dsk. Mag. III, 45 ff.

³⁾) Secher, Rettertingsdomme II, 338; 340 og fl. St. — Dom af ^{12/6} 1613 i Gavne Arkiv.

og mulig deltage i en Mægling mellem Hertug Karl og Kong Sigismund. Med Sorg i Hjertet drog Sten Brahe denne Gang bort; Kirstine Holk laa nemlig dødssyg paa Kallundborg, men døde dog først efter Tilbagekomsten. Da Rigsdagen nemlig ikke fandt Sted, vendte Udsendingene allerede i Slutningen af Januar tilbage efter at have truffet Hertugen i Jønkøping. Senere deltog de i Møder i Kjøbenhavn i Anledning af den Retshandling, der efter Hertug Karls Fordring fandt Sted mod flere svenske Adelsmænd, der under de indre Stridigheder i Sverig havde søgt Tilflugt her ¹). — 1602 ledsagede han derpaa i Forening med flere Raader Enkedronning Sofie og hendes Datter Hedevig til Dresden, hvor Prinsessen den 12. September formæledes med Kurfyrst Kristian II af Sachsen. Ogsaa hans Søn Otto var med paa Rejsen, ligesom paa den følgende Rejse. — 1603 deltog Sten Brahe derpaa i Februar og Marts i Grænsemødet ved Flakkebæk, hvor de sædvanlige Kævlerier med Sverig gjordes til Gjenstand for en Forhandling, der om Hovedpunkterne, de tre Kroner og Lapperne, dog som sædvanlig blev udsat til senere Forhandlinger ²); en Opmand skulde udvælges, men man kom aldrig til Enighed herom, og Flakkebæk-Mødet førte tilsidst til Kalmarkrigen. — I Aaret 1604, den 18. Juni, afsejlede Sten Brahe tillige med Henrik Belov og Eske Brok fra Kjøbenhavn til Bergen, hvortil Kongen selv i Forvejen havde begivet sig, for at holde Herredag og Retterting. Denne vigtige Rejse varede til Begyndelsen

¹) Slange, S. 148; Secher, Rettertingsdomme, S. 249. Erslev, S. 101; 104. — Sjæll. Tegn. 1599, p. 195; 207. — Ligpr. over Kirstine Holk.

²) Erslev, S. 120; Slange, S. 197 ff.

af August ¹⁾). Næppe var man imidlertid kommen hjem fra Norge, før nogle Raader stævnedes til Odense til nye Raadslagninger angaaende de svenske Forhold. Betænkningen, der er dateret den 27. August, er dog ikke medunderskrevet af Sten Brahe; derimod førte han og Arild Huitfeldt Forhandlinger i Kjøbenhavn s. A. med polske Udsendinge, der bad om Hjælp for Kong Sigismund mod hans Farbroder, Hertug Karl; Svaret var selvfølgelig et Afslag. — 1606 ledsagede han derpaa Kongen fra 10. Juni til 24. August paa dennes Rejse til England for at besøge sin Søster og Svoger. Blandt de lærde Mænd, Kongen ved denne Løjlighed havde taget med for at vise sin lærde Svoger, at man ogsaa havde saadanne i Danmark endnu, efter at Kong Jakobs gamle Bekjendte, Tyge Brahe og Niels Hemmingsen, vare døde, var foruden den lærde Theolog Hans Povlsen Resen ogsaa Sten Brahes Ven og Epigramforfatter, Mester Jon Jakobsen Venusin. Ogsaa Sten Brahes Søn, den senere saa bekjendte Jørgen Brahe til Hvedholm, var med paa Rejsen som »Opvarter» (opvartende Kavallér) hos Kristian IV ²⁾).

Medens Sten Brahe i Begyndelsen af Aaret 1607 paa Ringsted Landsting maatte forhandle med Adlen om den Befæstning af Kjøbenhavn, Kongen da paatænkte, blev han atter i Marts Maaned sendt til Udlandet for at repræsentere Kongen ved dennes Søsterdatters, Hertug Henrik Julius af Brunsvigs Datters Bryllup med Grev Ernst af Nassau. Ogsaa paa denne Rejse fulgte hans Søn Jørgen med som »Opvarter» for sin Fader. — Medens han i 1608 selvfølgelig deltog i Prins Kristians Valg til Tronfølger

¹⁾ Eske Broks Dagbøger i Dsk. Saml. 2. R. II, 266 ff.

²⁾ Vedel Simonsen, Jørgen Brahe, S. 11.

den 25. Maj, deltog han i Januar 1609 i Raadsmødet i Horsens i Anledning af Forholdet til Sverig og har den 29. Januar medundertegnet Raadets Resolution, hvori der udtales, at man maatte være beredt paa at værne om den norske Krones Ret med Magt. — I April ledede han derpaa i Forening med et Par andre Raader Taxeringen af Adlen i de skaanske Provinser med strengt Paalæg af Kongen om, ved Taxeringen ikke at se gennem Fingre med nogen og at tilholde Adlen paa det alvorligste at lade deres Bønder fuldføre den paabudte Befæstning af Halmstad. Man mærker, at Kalmarkrigen nærmer sig. — I Aaret 1610 foregik derpaa Prins Kristians Hylding provinsvis. Raaderne skulde møde i deres egen Landsdel med alle deres Heste og Folk, da der samtidig skulde holdes Mønstring, og ved de andre Hyldingsmøder med fire Heste. Hyldingen for Sjælland fandt Sted samtidig med Herredagen i Kjøbenhavn den 14. Marts. Ved Festtoget bares Blodfanen af den Dagen før, efter Raadets Forslag, til Rigsmarsk udnævnte Sten Maltesen Sehested, Æblet af Mandrup Parsberg, Scepteret af Sten Brahe, Sværdet af Mogens Ulfeld og Kronen af Kansleren Kristen Fris. Den sidste Hylding fandt Sted i Viborg den 11. Maj. Flere Raadsmøder holdtes derpaa i dette Aar; vigtigst er Raadets, af Sten Brahe medunderskrevne Betænkning af 2. August, hvor man atter erklærede, at Kongen var berettiget til at afværge alle Overgreb i sin Højhed med Magt, og bevilgede en Madskat.

Krigen forestod. Den 1. Febr. 1611 erklærede Kongen personlig Raadet paa Raadstuen i Kjøbenhavn, at det var hans faste Beslutning næste Sommer at paaføre Sverig Krig, med Raadets Samtykke som dansk Konge eller uden det som Hertug af Slesvig og Holsten. Raadet havde

saaledes i Virkeligheden intet Valg. Efter 8 Dages Raadslagning besluttede det den 8. Februar at gaa ind paa Krigen; den 9. Februar er dets, af Sten Brahe medunder tegnede, vidtløftige og alvorlige skriftlige Betænkning afgivet. Samme Dag fik Sten Brahe Ordre til den 4. Marts at mønstre den sjællandske Fane i Næstved og udnævne Officerer for den. Efter forskellige korte Skrivelser mellem de to Regeringer erklærede Kristian IV den 4. April i et Brev til Karl IX, at han med Rigens Raad havde besluttet at føre en aaben Krig med Sverig. Den 16. Marts havde Kongen imidlertid stævnet Sten Brahe og Oluf Rosen sparre til Møde i Kjøbenhavn den 8. April, da han vilde bruge dem til at forrette nogle Ærinder hos Kong Karl. En saadan Sendelse kom dog ikke i Stand. Tvertimod udnævntes Sten Brahe tillige med Kansleren Kristen Fris, i Begyndelsen sammen med Rigsadmiralen Mogens Ulfeld, til at være «forordinerede Regeringsraader udi Hans Majestæts Fraværelse», og denne varede fra April til Oktober¹⁾.

Medens Sten Brahe saaledes i sin høje Alder ikke selv deltog i Krigens Møje, udmærkede derimod hans tre Sønner med Birgitte Rosenkrantz sig desto mere. Otto deltog i hele Felttoget med Berømmelse; derimod mistede han næppe sin ene Arm ved Kalmars Belejring²⁾; ogsaa Jørgen blev saaret³⁾; Erik, der havde tjent i hollandsk Tjeneste, anførte en Fane Fodfolk⁴⁾. — Jørgen Lunge

¹⁾ Erslev, S. 204. — Et saadant af Regeringsraadet udstedt Brev findes f. Ex. i Hübertz' Aktstykker til Aarhus II, 21 ff. Ny Dsk. Mag. II, 25.

²⁾ Hofmans Adelsm. III, 37. Han maa dog ikke forvexles med sin Fætter Otto Brahe Axelsen, der som Oberst faldt for Kalmar (Hovedet blev skudt af ham). Jfr. Vedel Simonsen, Jørgen Brahe, S. 12.

³⁾ Hofm. Fund. I, 312; Vedel Simonsen, anf. Skr. S. 13.

⁴⁾ Ny danske Mag. II, 124.

til Odden, der 1605 var bleven gift med hans og Birgitte Rosenkrantz's Datter Sofie, udmærkede sig ligeledes i Krigen, blev derpaa 1616 Rigsraad og efter Rigsraadets Forslag udnævnt til Rigsmarsk, men døde allerede 1619, før sin Svigerfader.

21. Februar 1612 stod derpaa den bekjendte Træfning paa Skellinge Hede, hvor Kristian Barnekov, Frants Rantzau og den unge Sten Rosensparre faldt. Denne sidste var Søn af Sten Brahes Plejebroder fra den Tid, han var i Huset hos den ældre Sten Rosensparre, nemlig hans senere Rigsraadsfælle, Oluf Rosensparre til Skarholt og Vester-Vallø. Den unge Sten var det foregaaende Efteraar blevet forlovet med en Datter af Rigsraad Eske Brok til Vemmetofte. Denne havde i de samme Dage besøgt Sten Brahe paa Bregentved, og deres Hustruer havde i »det nye Lysthus» i Haven talt »om den bevidste Lejlighed». Den 1. April blev den unge Sten Rosensparre, Mette Rosenkrantz's Sønnensøn, bisat i Helligaandskirken i Kjøbenhavn. Sten Brahe »talte over Graven» og har vel ogsaa den 3. April fulgt Liget til Herfølge Kirke. At denne Lægmandstalen over Graven kunde have et meget verdsligt Præg og foruden en Tak til de Tilstedeværende væsentlig bestod i en Erklæring om, at Arvingerne vilde betale enhver sit, er i Anledning af Eske Broks anden Svigersøns, Sten Brahes Brodersøn Tyge Brahe Axelsens Begravelse 1640, nylig fremhævet¹⁾; men ved Sten Rosensparres Baare har en veltalende Mand som Sten Brahe dog maaske faaet noget mere ud deraf.

Efter Slanges Beretning skulde Sten Brahe kort efter Kalmarkrigens Slutning i Aaret 1613 paa Grund af Alder

¹⁾ Eske Broks Dagbog for 1611, Dsk. Mag. 4. R. V, 140.

²⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. V, 800.

og Svagelighed have opgivet sin Rigsraadsstilling. Dette er imidlertid fuldstændig falsk¹). Om end hans Virksomhed netop i Aaret 1613 ikke kan nærmere paavises, vedblev han at sidde i Raadet lige til sin Død den 11. April 1620 og forekommer ved mange Lejligheder. Foruden de forskjellige Herredage, Raadsmøder og kgl. Retterting, hvori han som sædvanlig deltog, var han saaledes 1614 Medlem af den Kommission af Raader, der foretog en ny Taxering af Adlens Rostjeneste. Men gammel blev jo Manden, og naar Kongen paa Raadsmødet i Kolding i December 1616 klagede over, «at en ganske Hob af Rigens Raad ved Døden er henkaldet og et Par af dem, som leve, ere gamle og uformugsomme», og derfor fik en Del yngre Mænd optagne i Raadet, saa sigter han ved disse Ord vel ogsaa til Sten Brahe (og Peder Munk og Mandrup Parsberg?), især da Sten Brahe allerede i dette Aar havde delt sit Gods mellem Børnene. Men han var dog ikke mere «uformugsom», end at han 1617 kunde besigtige Bygningerne paa Maribo Kloster og, hvad mere er, endnu i Februar—Marts 1619 kunde være blandt de danske Underhandlere ved Grænsemødet i Ulfsbæk. Dette var den sidste diplomatiske Forhandling, Sten Brahe kom til at deltage i. Endnu i Sommeren og Efteraaret 1619 deltog han i Rigsraadsmøderne; efter Ligprædikenen var han dog nu svag; ogsaa til Mødet i Marts 1620 var han indkaldt, og 20. Marts udgik Brev til ham om at møde i Kjøbenhavn om Sommeren i et specielt Hverv; men han kom ikke til at deltage i noget af disse Møder.

Sten Brahe hører til de Adelsmænd, der have efterladt

¹) Slange, S. 452; jvfr. Erslev, anf. Skr. og Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 219.

sig blivende Spor alle de Steder, hvor de have virket. Ligesom han 1585 opførte den nye Hovedbygning paa Næsbyholm, opførte han ogsaa 1598 en Hovedbygning paa Barritskov¹⁾. Ogsaa Tersløsegaard ejede han, formodentlig ved Arv efter sin Faders Halvsøster, Kirstine Bølle; paa Kirkestolene i Tersløse fandtes hans og hans Hustrus Navne. Flere Klokkeindskrifter i Kallundborg-egnen bære ogsaa hans Navn. Her levede han ogsaa som Lensmand i 28 Aar og gjorde overordentlig meget for Byen ved sin egen og sine to sidste Hustruers Godgjørenhed. Han gav saaledes Legater til Husarme, til Kapellanens Underhold i Kallundborg, til Skolen, dels til den yngste Herers Løn, dels til Bygningen, dels til fattige Skolebørn til Bøger, Sko og Vadmel; aarlig underholdt han selv 14, undertiden flere Skolebørn²⁾. Godgjørenhed synes at have været et smukt Træk i hans og hans forskellige Hustruers Karakter. Ogsaa til Hospitalet i Knudstrup gav han Legater. Hans Borgere og Bønder, siges derfor om ham i Ligprædikenen, berømme hans faderlige Hjerte imod dem, «som de og med Rette mue gjøre». Naar der var Dyretid, «lod han heller ikke Porten eller Loftet for hart være til-lukt for dem».

Mærkeligst er dog den Indskrift, han efter Jesu Sirachs Bog lod sætte paa det af ham opførte «Lysthus» i Bregentved Have: «Frygt Gud og ær en Præst og giv ham den Del, som dig er befalet». Dette viste han jo ogsaa i Gjærningen ved sine Gaver til Præst og Skole i Kallundborg. Naar han i Slutningen af 1619 som Ejer af Tersløsegaard søgte som Sædeejer i Sognet at gjøre sin

¹⁾ Dsk. Atlas IV, 149.

²⁾ Hofmans Foundationer VIII, 199; 200; 385. Appendix til Sjæll. S. 35—36; jvfr. Ligprædikenen over Sten Brahe.

Kaldsret gjældende og at fortrænge den af Sognemændene udnævnte nye Sognepræst, kan heri lige saa godt ligge Interesse for en duelig Personlighed som et adeligt Overgreb¹⁾. Han var nemlig en meget religiøs Mand. «Han har stedse været gudfrygtig, var ogsaa gjerne tilstede, hvor Guds Ord blev prædikeret», siger derfor Thomas Cortsen Wegener i sin Ligprædiken over ham, «haver og selv gjerne brugt Sakramentet, som det og noksom vitterligt er, den Gang jeg var Sognepræst i Kallundborg, havde og gjerne sin Tale derom og begjæret Undervisning. Guds Ord var hans største Idræt, baade Morgen og Aften, sang ogsaa gjerne om Aftenen Davids Psalmer, som han og i sin Dødstime lod sjunge for sig.»

Naar Wegener, der da selv var Præst ved Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, her fremhæver hans Brug af Sakramentet, er dette maaske ikke sket uden særlig Foranledning. Imod Broderen Tyge anførte man jo i sin Tid netop, at han i flere Aar ikke havde nydt Sakramentet, og denne Niels Hemmingsens Samtidige synes ogsaa at have næret reformerte Anskuelse. Men Sten Brahe selv skal i Aaret 1614 under Striden mellem Wegeners Formand som Præst ved Nikolaj Kirke, den heftige M. Oluf Koch, og Hans Povlsen Resen paa en ejendommelig Maade ved et Brev have søgt at indvirke paa Provst Lyskander i Herfølge til Fordel for Koch, da Lyskander var indkaldt til at deltage i Dommen. Dette berettes mange Aar senere af Resens Sønnensøn, der selv havde set Brevet. Dog maa man erindre, at for Samtiden vist netop Resen i flere Henseender stod som den, der indførte filosofiske «Nyheder» i Læren, saa at det dog maaske netop er af Inter-

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. V, 660. Sagen er maaske neppe bleven ordnet inden hans Død.

esse for den tidligere Tids lutherske Lære, at Sten Brahe har gjort dette, snarere end af kalvinistisk Interesse. Men naar samme Sønnesøn derpaa fortæller, hvorledes Sten Brahe ved sin Tjener sendte Resen selv en meget uhøvisk Hilsen under denne Strid, da synes denne Fortælling ikke at være saa fuldt autentisk, at man i og for sig bør sætte for stærk Lid til den. En lignende Anekdote fortælles senere om Dr. Jesper Brochmand¹⁾. Sten Brahe berømmes desuden ellers for sine belevne Sæder: «Han elskede gjerne Retskaffenhed, gjorde ikke Svig eller List mod nogen, Stadighed og Alvorlighed var ham og synderlig kjær, dog mild og belevn i daglig Omgængelse, talte den fattige med den rige vel til, hørte saa vel den fattige som den rige, ansaa ikke heller sit høje Kald og fornemme Adelskab, men agtede sig et Menneske, som menneskelig skulde omgaas med andre.»

At Sten Brahe uagtet den her omtalte «Stadighed og Alvorlighed» kunde hengive sig til munter Spøg, viser det humoristiske Vers, som han lod sin Ven Hans Jensen Alanus, der selv havde været Rektor paa Herlufsholm, i sit Navn digte til Mogens (Magnus) Bertelsen (Dalin), der da var Økonom eller Inspektør paa Herlufsholm og som i en lang Aarrække havde staaet i Forhold baade til Tyge og Sten Brahe. Det var en Mand af lille Legemsbygning, men med alsidige Kundskaber i forskellige Retninger og af et lystigt Gemyt, ogsaa som praktisk Naturvidenskabsmand bekjendt for det Forslag om Kjøbenhavns Vandforsyning, han indgav til Kristian IV²⁾.

¹⁾ Se nærmere Rørdam, Universitetshist. III, 292. Samme: Lyskanders Levned S. 57.

²⁾ Pontoppidans Kirkehist III, 715. Om ham se bl. a. Steder Rørdams Oplysninger i Kirkehist. Saml. 3. R. I, 344 ff.

Det bedste Indtryk af Sten Brahe faar man dog gennem hans huslige Liv. Hans anden Hustru, Kirstine Holk, var ogsaa en from, gudfrygtig og godgjørende Kvinde, med hvem han levede i det lykkeligste Ægteskab, dog kun i 9 Aar. Hun havde et langvarigt Sygeleje, under hvilket han plejede hende utrættelig, baade ved Dag og Nat. Stor blev derfor Sorgen hos begge, da han midt under hendes Sygeleje i Januar 1599 sendtes i sin diplomatiske Sendelse til Sverig. Han vilde søge at faa det forandret, men hun erklærede: „Jeg vilde ikke for alt i Verden, at I skulde fortørne eders Herre og Konge, saa baade I og eders Børn kunde nyde ondt deraf“. Stor blev derfor Glæden, da Rejsen mod Forventning varede saa kort, at han atter i Slutningen af Januar var tilbage paa Kallundborg. Sygdommen havde imidlertid betydelig forværret sig, Dr. Peder Sørensens Kunst slog ikke til, og den 11. Februar 1599 døde hun. Under Sten Brahes Fraværelse havde hun talt om, hvorledes han vilde lade hendes Lig nedsætte i Næsby Kirke ved Siden af den af ham saa højt elskede Birgitte Rosenkrantz, og senere vilde han da sætte sit eget Lig mellem dem begge, „thi han havde os saa saare kjær“. Her begravedes hun ogsaa den 24. Marts 1599. Sognepræsten i Kallundborg, Jørgen Jakobsen, holdt Ligprædikenen.

Med Fru Kirstine Holk havde Sten Brahe to Døtre, Birgitte, senere gift med Rigsraad Frederik Retz til Tygestrup, der allerede døde 1611, og Helvig, der ved Faderens Død endnu var ugift, men senere ægtede Falk Gjø til Skjærso. — Desuden havde Fru Kirstine en Datter af første Ægteskab, Margrete Krafse, hvem Moderen paa Dødslejet varmt anbefalede til Sten Brahes Omsorg. Han lovede ogsaa at tage sig af hende som sit eget Barn.

Han holdt ogsaa Ord; hun ægtede 1603 hans Søn af første Ægteskab, Otte Brahe; Brylluppet stod paa Næsbyholm, hvor det nygifte Par tog Ophold, men hun døde allerede 1614. Otte Brahe ægtede da 1618 Karen Rud, Datter af Knud Rud til Vedby og Hilleborg Gyldenstjerne. Hun døde imidlertid 14 Dage efter Brylluppet, hvorpaa Otte Brahe i Aaret 1619 ægtede sin tredie Hustru, Anna Bild fra Ravnholt. Alt dette oplevede saaledes den gamle Sten Brahe.

Selv havde han imidlertid 1602 ægtet sin tredie Hustru, Sofie Rostrup, Datter af Jørgen Rostrup til Selleskovgaard, selv Enke efter Mads Sandberg til Løjstrup¹⁾. Disse Gaarde kom Sten Brahe dog næppe i Besiddelse af. Derimod arvede han Hvedholm i Fyn efter sin Brodersøn Tønne Brahe Jørgensen, der faldt ved Kalmar 1611, og efter sin Broder Knud Brahe Engelsholm i Jylland, saa han tilsidst ejede en stor Mængde Herregaarde. — Hans Ægteskab med Sofie Rostrup var barnløst.

Allerede 1616 foretog han et foreløbigt Skifte med Børnene. Knudstrup og Bregentved tilfaldt Erik Brahe, der paa den Tid var Oberst i hollandsk Tjeneste og gift med en adelig nederlandsk Kvinde, Lucia von Eisinga, der knyttede ham til det fremmede Land. — Jørgen Brahe, senere Rigsraad, fik Hvedholm og Engelsholm. — Sofie Brahe, der 1605 var bleven gift med Jørgen Lunge til Odden, der allerede døde 1619,

¹⁾ I Lligprædikenen: Lystrup; Hofmans Foundationer I, 305 f.: Østrup. En Gaard af dette Navn var rigtignok senere i Jørgen Brahes Besiddelse. — Jvfr. Brasch, Gl. Ejere af Bregentved S. 215 Anm. 5. — Mads Sandberg til Løjstrup. (Lavrbjerg Sogn, Galten Herred, Randers Amt) døde 1597, hvorpaa Gaarden gik over til hans Broder Ulrik Sandberg (Trap, Beskr. af Danm. V, 576).

synes ikke at have faaet nogen af Hovedgaardene. Barritskov og Tersløsegaard tilfaldt derimod Kirstine Holks Datter Birgitte Brahe og Frederik Betz, Bradskov Datteren Helvig Brahe.

Under et Ophold i Kjøbenhavn den 4. Oktober 1617 var Sten Brahe bleven heftig syg, og fra denne Tid af var han „ikke kommen ret til Helbred og Førlighed“. Han færdedes dog endnu i Rigens Tjeneste, som vi have set. I det sidste Aar maatte han dog meget holde Sengen; hans sidste Sygdom varede dog kun faa Dage, hvorpaa han med stor Gudhengivenhed døde paa Kallundborg den 11. April 1620, i sit 73de Aar. Han blev bisat i Kallundborg Kirke og derpaa ført til Familiebegravelsen i Kaagerød ved Knudstrup, hvor hans balsamerede Lig i senere Tider ikke har faaet Lov til at hvile i Fred¹⁾. Hans Venner, Hans Jensen Alan og Kort Aslaksen, hædrede den gamle Latinist med latinske Æresdigte, hvori de ikke blot prise hans høje Byrd, men endnu mere hans egen Dygtighed, og heller ikke glemme at skildre ham som Musernes Ven. Navnlig sammenfatter Kort Aslaksen ret træffende hans Karaktertræk i følgende Linier:

Vir fuit ille bonus, veræ pietatis amator,
justitiæ, fidei, religionis amans.
Is generis columen, patriæ decus, ampla Minervæ
laus, legum cultor, Castalidumqve favor.
Omnibus huic prodesse labor, succurrere egenis,
et prorsus nulli cura nocere fuit.

At han var er hæderlig Repræsentant for Brahernes ældgamle Slægt, lader sig neppe nægte. Der kommer i dette Vers den samme Tanke igjen som i Overskriften

¹⁾ Liunggren, Skaanske Herregaarde I.

over Næsbyholm. Ligesom han der kaldtes sin Stammes høje Pryd, saaledes kaldes han her sin Stammes Støtte, og var det jo ogsaa paa denne Tid ved hele sin Stilling.

Hermed sluttet Skildringen af Erik Ottosen Rosenkrantzes Efterkommere i det 16. Aarhundrede, om end Skildringen af en Mand som Sten Brahe har ført noget ud over denne Tidsgrænse. Af Hovedlinierne bestod endnu Holger Rosenkrantzes Linie gennem hans Sønner Otto Kristoffer og Frederik, og Erik Rosenkrantzes Linie gennem Jakob Rosenkrantz til Arreskov og Kjærstrup. Men forevrigt tabte disse Linier deres Glans og uddøde i de følgende Aarhundreder, medens kun Rosenholm-Linien gennem Holger den lærde, gift med Sten Brahes Broderdatter, Sofie Brahe Axelsdatter fra Elved, i den følgende Tid kom til at spille en betydelig Rolle. Men ved Siden heraf bestod endnu en stor Mængde Sidelinier, nedstammende fra Rigshofmester Erik Ottosens Farbrødre. Enkelte Mænd af disse Linier indtog en mere fremtrædende Plads, og navnlig hævede en af Sidelinierne sig i det følgende Aarhundrede til en ikke ringe Anseelse; men en Skildring heraf hører ikke ind under disse Meddelelser, som hermed afsluttes.

Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

De i det Følgende meddelte Studier over de danske Fæstebønders retlige Stilling have ikke til Formaal at behandle alle Fæsteforholdets Sider og saaledes give en udtømmende Skildring af Fæsterens juridiske Stilling lige over for sin Husbond og det Offentlige. Det vilde i Virkeligheden være at stille sig en altfor stor Opgave og at give et helt Afsnit af den danske Bondestands Historie. Jeg vil i det Følgende kun fremdrage enkelte Sider af Fæsteforholdet, nemlig saadanne, som jeg mener allermest trænge til en Belysning, fordi de i Virkeligheden give Hovedpunkter for Betragtningen af Fæsterens Stilling. De Sider, som jeg vil bestræbe mig for at belyse, høre da ogsaa til dem, der især ere blevne mistydede af tidligere Forfattere.

Jeg bør i øvrigt bemærke, at disse Undersøgelser, der her for første Gang offentliggøres, for den største Dels Vedkommende ere foretagne for en længere Aarrække siden. I mine „Studier over Kong Valdemars Jordebog“, hvis første Halvpart udkom i Aaret 1873, hentyder jeg til de Resultater om Landgildens Karakter og Uforanderlighed,

som jeg ved en Række Undersøgelser af forskellige Ejendommers Historie og af Lenenes Jordebøger var kommet til, og som her meddeles. Dette Emne, lige som ogsaa andre Sider af Fæsterens Stilling, for hvilke der redegjøres i det Følgende, har jeg desuden behandlet i Forelæsninger paa Universitetet i Foraaret 1883 og i et Foredrag i Videnskabernes Selskab den 18. Februar 1887.

Oversigt over Indholdet.

1. Nogle indledende Bemærkninger om Bedømmelsen af Bondestandens Forhold i ældre Tider. S. 656. — 2. Betegnelserne Landbo, Bryde og Fæstebonde. S. 662. — 3. Uddannelsen af Livsfæste. S. 665. — 4. Stedsmaal eller Indfæstning. S. 674. — 5. Landgildens Uforanderlighed; tidligere Forfatteres Stilling til dette Spørgsmaal. S. 680. — 6. Hvad lære Jordebøgerne over Krongodset om Landgildens Uforanderlighed? S. 690. — 7. Afvigelser eller formentlige Undtagelser fra Reglen om Landgildens Uforanderlighed. S. 697. — 8. Undersøgelsens Resultat. S. 704. — Tillæg: Landgildens Størrelse til forskellige Tider paa Ejendomme under Dueholm Kloster og Roeskilde Domkirke. S. 710.

1. Nogle indledende Bemærkninger om Bedømmelsen af Bondestandens Forhold i ældre Tider.

For at betegne i hvilken Retning Undersøgelsen vil gaa, skal jeg til Indledning fremsætte nogle Bemærkninger.

Det turde vist være ubestrideligt, at Historikere i det sidste halve Aarhundrede og med dem de fleste andre Betragtere af Fortiden — Jurister, Statsøkonomer, Politikere, Digtere eller folkelige Fortællere — have med en

egen Forkjærlighed fremhævet Bondestandens Underkuelse i Middelalderen og under Adels- og Enevælden. Der har været en fremherskende Tilbøjelighed til at fremstille Bondens oprindelige Frihed som meget betydelig og dernæst til ved Betragtningen af Bøndernes senere Historie at tage Parti for Bonden imod hans Husbonde, hvad enten denne var Prælat, Herremand eller Konge. At dette Standpunkt har været medført af en i Nutiden raadende politisk eller social Retning, vil ganske sikkert ikke blive nægtet. Som Hovedfejl, der derved ere blevne begaaede, maa vel især nævnes følgende. Man har været altfor villig til at forklare den uheldige og tilsidst ulykkelige Stilling, til hvilken Bønderne vare gledne ned, som en Følge af de højere Stænders forsættlige Undertrykkelse, medens man ikke har set, i hvor høj Grad den økonomiske Misère i alt Fald paa flere Tidspunkter tillige havde rammet Herremanden og de højerestaaende i Samfundet. Man burde derfor have bemærket, at Bondens uheldige Stilling ikke var en Følge af en vilkaarlig tilføjet Uret, men ikkun hidrørte fra Samfundets Uforstand paa, hvorledes Forholdet rettelig og bedst burde ordnes, en Mangel paa Indsigt, som det imidlertid som oftest delte med hele den civiliserede Verden. Eller det er blevet overset, at Sagen i Grunden stillede sig saaledes, at et Lovbud oprindelig havde været klogt og tidssvarende, medens de forandrede Tider og Tilstande efter Haanden havde hindret, at det længere virkede i sit oprindelig tilsigtede gode Øjemed. Endelig kan det ikke nægtes, at man tidt i en besynderlig Grad har overset, at Lovregler og Bestemmelser, som vi dadle hos Fortiden, findes i fuld Flor endnu i vore Dage, kun at f. Ex. hvad der for Aarhundreder siden fordredez som en Pligt lige over for Hus-

bonden, nu er en Pligt mod Staten. Netop ved dette sidste Punkt er der Grund for os til at dvæle.

Der er vist næppe nogen Historiker eller i det hele nogen Forfatter, der i en saadan Grad som C. F. Allen har bidraget til, at denne Art Vildfarelser have slaaet Rod og ere blevne udbredte blandt os Danske. Allens ensidige Standpunkt har ofte været omtalt, men man har dog næppe ret gjort sig klart, i hvilken Grad hans Skildring er uretfærdig baade mod Adelen og Kongerne, hvorved ogsaa hans Bedømmelse af selve Landets Styrelse og Lovgivning meget ofte bliver ubillig. Jeg skal her blot eksempelvis nævne et Punkt, som hidtil ikke har været fremdraget, og som forekommer mig særlig betegnende. Jeg sigter til Allens Skildring af den Undertrykkelse, som paa Reformationstiden blev Selvejerne til Del. Saa vidt gik det, at Begrebet om fri jordegens Bondeejendom aldeles forsvandt af Lovene, som derefter ikkun omtale saadanne Selvejerbønder, som besade deres Gaarde med ufuldkommen Ejendomsret. Denne Indskrænkning i Ejendomsretten bestod fornemmelig deri, at Selvejerbonden ikke maatte sælge sin Gaard til hvem han vilde, ikke afhænde nogen enkelt Del af den, ikke benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, og at han i Overtrædelseshistories tilfælde kunde sættes fra Gaarden, som da overdroges til en af Medarvingerne¹⁾. Mon da nu virkelig de her nævnte Indgreb i Bondens tidligere Frihed vare saa betydelige, at man kan medtage dem som Dele af Bondens Undertrykkelseshistorie?

Selvejrebonden maatte ikke sælge sin Gaard til hvem han vilde, idet det nemlig var ham forbudt at sælge til

¹⁾ Allen, Haandbog i Fædrelandets Historie (7de Udgave), 373.

Adelsmænd, og for saa vidt Gaarden var arvet, kunde han ikke sælge den til andre Bønder uden først at have lovbudt den til sine nærmeste Frænder. Om begge disse Forbud gjælder det nu imidlertid, at de ikke skrev sig fra det 16de Aarhundrede, men vare langt ældre. Saa langt tilbage, som vore Lovkilder række, har det været hævdet, at ingen fri Mand skulde sælge sin arvede Ejendom, forinden han havde tilbudt sine nærmeste Frænder at købe den, og Hensigten hermed var at sikre Familierne Bevarelsen af Ejendommene, at knytte disse til Slægten og derved tillige at bevare den Stand, hvortil Slægten og Ejeren regnede sig. Paa denne Maade virkede dette Bud endnu i det 16de Aarhundrede og var altsaa netop et Lovbud til Gunst for Selvejeren, netop en Retsregel af lignende Natur som den højt besungne norske Odelsret. Forbudet imod, at Herremænd og Gejstlige købte Bøndergods, var opstaaet under Valdemar Atterdag eller Margrete, og det var hidført af en velbegrundet Frygt, for, at Selvejergods skulde helt forsvinde, hvorved baade Kongens Indgjæld vilde mindskes og Kongens Magt synke i lige saa høj Grad, som de privilegerede gejstlige og verdslige Stormænd vilde stige i Magt derved, at de inddrog Bondegodset under deres Indflydelse ¹⁾. Denne Betydning havde Lovreglen i højeste Grad i det 16de Aarhundrede, og ogsaa vor Tid kjender Begrænsninger i Henseende til, hvem Selvejerens Jordejendomme kunne overdrages. Saaledes kunne Bøndergaarde ikke sælges til Herremænd for at indlægges under Hovedgaardsjorden; en Selvejer kan ikke sammenlægge sin Jord med en anden Selvejergaards Jord, saafremt en Gaard derved nedlægges, og ingen kan

¹⁾ Jfr. foran S. 379 ff.

omdanne sit Selvejergods til Len, Stamhus eller Fideikommis. Endelig vilde en saa udstrakt Ret til Expropriation som den, vor Tid hjemler, ganske sikkert i det 16de Aarhundrede være bleven anset som en grov og hensynsløs Indgriben i Privatmands Eje.

Den anden foran nævnte Indskrænkning var den, at Selvejerbonden ikke maatte afhænde nogen enkelt Del af sin Gaard. Gaardene bleve ikke udstykkede mellem Arvingerne, men en enkelt besad Ejendommen, af hvilken han intet kunde afhænde uden Kongens Tilladelse. Der er ikke Tvivl om, at det ved denne Lovregel har været tilsigtet at hindre, at Kronen skulde gaa glip af sine Skatter eller andre Rettigheder af Ejendommene, idet Besidderen, efter Haanden som Dele solgtes bort, vilde kunne miste sin Evne til at efterkomme Pligterne mod det Offentlige. Men disse Hensyn staa saa nøje i Forbindelse med Bondens eget Tarv og hans Slægts Bedste, at det er fuldkommen urigtigt kun at betone Kronens Fordel derved. Den nyere Lovgivning om Udstykning fremhæver bestemt begge Hensyn, saaledes naar det i Plakat af 2. August 1786 hedder, at en Gaard ej maa svækkes saaledes, at den ej kan ernære en Gaardmands Familie, eller naar Indledningen til Frdng. 3. Decbr. 1819 udtaler, at stor Uddparcellering bringer Forvirring i Matriklen og uforholdsmæssig Fordeling af de offentlige Byrder, foruden at den forringer Ejendommenes Kraft til at ernære deres Besiddere. Nutiden har finere Midler at virke med paa Grund af sin mangfoldige, vidt forgrenede Administration og sin gennemførte Protokollering; Lovreglerne kom dengang til at lyde skarpere og ubøjeligere. Men ogsaa vor Tid lægger jo betydelige Hindringer i Vejen for Udstykning. Til enhver Udstykning fordres Indenrigsministeriets Tilladelse;

ved en Bondegaard skal der ordentligvis blive tilbage en Hovedparcel paa mindst 20 Tønder Land; en Parcel, der ved Udstykningen udlægges som Hovedparcel, skal inden et Aar bebygges, Jorderne skulle opmaales, boniteres og Hartkorn og Gammelskat fordeles; Omkostningerne ved enhver Udstykning ere ret betydelige osv.¹⁾.

Naar det endelig hedder, at Bonden ikke maatte benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, da var Hovedreglen i det 16de Aarhundrede denne, at Bonden ikke maatte forhugge Skovene til Upligt. Stundom forstodes det saaledes, at han kun maatte hugge til eget Brug og ej til Salg, og stundom saaledes, at Udvisning af Lensmanden eller hans Betjent forinden skulde finde Sted; i enkelte Landsdele saa Kongen helt gennem Fingre med Tilsynet²⁾. Men vi, der leve i de oplyste Aarhundreder, burde i Stedet for at dadle Retsregler af denne Natur, vel snarere prise Regeringen for den kloge Forsynlighed, hvormed den tog sig af Landets Skovvæxt. Netop paa de Tider tog Sandflugten Overhaand i en foruroligende Grad, og der maatte gribes stærkt ind for at redde baade Markjorder og Enge³⁾. Naar man opfatter Lovbud som de nævnte som Indskrænkninger i Ejendomsretten, overser man jo desuden, hvorledes i Nutiden ved Forordning af 27. Septbr. 1805 saa godt som alle Landets Skove forvandles til Fredskov, som hverken kan helt omhugges eller forhugges saaledes, at ung Skov ikke kan opelskes paa den ved naturlig Besaaning, og at det i denne Lov er paabudt, at enhver Skov ti Aar efter et Ejerskifte skal staa under

¹⁾ Jfr. Gram, Den danske Formueret, I, 284 ff.

²⁾ Juridisk Tidsskrift XVIII, 204 ff.

³⁾ Troels Lund, Danmarks og Norges Historie, Indre Historie, I, 40 ff.

Statens Tilsyn, hvorhos der i den Tid kun maa hugges i Skoven til Ejerens og Godsets Fornødenhed.

Det maa vist derfor indrømmes mig, at det er et grundurigtigt Synspunkt, man er kommen ind paa, naar man har opstillet disse Begrænsninger i Selvejerens Ret som en blot af Lyst til Undertrykkelse hidført Ordning. De bundede lige saa meget i en Bestræbelse for at bevare Selvejerstanden, og de vare i flere Henseender særdeles vel betænkte, ja vi træffe i vor Tid enkelte af de samme Lovbud igjen enten uforandrede eller i et ikke meget ændret Udseende.

2. Betegnelserne Landbo, Bryde og Fæsteboende.

Det Retsforhold, i hvilket paa Provinslovenes Tid Landboen (o: Fæsteren) stod til sin Husbond, var som bekendt af en temmelig usammensat Natur. Det kan betegnes som en ren Jordleje, indgaaet paa 1 Aar med en Opsigelsesfrist paa henved tre Fjerdingaar, nemlig fra Marie Messe (15. Aug.) til Torsdag efter Paaskeugen, da Fraflytning og Tiltrædelse fandt Sted. Bygningerne paa Grunden vare Landboens, og han modtog ingen Kvægbesætning af sin Husbond. Bryden var en Art Forpagter, som gjerne sad paa den større Gaard; han ydede ikke en fast Afgift, men en Kvotapart af Aarets Afgrøde, og i Trækdyr, Kvægbestand og Redskaber kunde der bestaa et vist Fællesskab mellem ham og Husbonden¹⁾.

Heri foregik der nu i Løbet af Middelalderen Forandringer, hvorhos nye Benævnelser opstod og de gamle fik en ændret Betydning.

Den almindelige Betegnelse for, hvad vi nu kalde en

¹⁾ Joh. Steenstrup, Studier over K. V. Jordebog, 68 ff.

Fæster, var som alt sagt paa Landslovenes Tid som ogsaa senere i Middelalderen: Landbo. *Fæstæ* betød i de gamle Love at slutte Kontrakt, *fæstæ* dernæst Pladsen, Stedet, Jorden, som fæstes bort, og det baade Gaardmandens og Husmandens (Gaardsædens). Man vil af følgende Exempler kunne se, hvorledes dette Ord trænger sig frem og bliver anvendt: i Aarhusbogen fra c. 1300 tales om «dimidium *fæstæ*, integrum *fæstæ*»; Brev af 1340: alt mit Gods cum duobus *garthsæta fæster*; Brev af 1390: 2 colonias *landbo-fæstæ* dictas; i Optegnelser fra 14de—15de Aarhundrede i Necrologium Ripense: bona in parochia Hughum dicta *fæstyghgaarth*; unum *ørtikfæstæ* in Lipsthorpmark; Brev i Dueholms Diplomatarium 1421: unam curiam dictam *Lanbofæsth*¹⁾. I Slutningen af Middelalderen var Fæstebonde i Forening med Landbo bleven den almindelige Betegnelse for, hvad vi nu kalde en Fæster (hvilken Form af Ordet er langt yngre). Samtidig var der foregaaet den Forandring i Fæstebondens Stilling, at Bygningerne i alt Fald delvis vare blevne Tilbehør til Grunden, og at der vist ofte overlodes Fæsteren enkelte Stykker Kvæg, imod at de ogsaa fandtes tilstede ved Afleveringen.

Men ogsaa Brydens Stilling var bleven forandret, hvad der stod i Forbindelse med den forandrede Ordning af alt Landbrug. Man var begyndt at samle det spredte Gods til mere sammenhængende Ejendomme. Forpagtning gik i høj Grad af Brug, og selv de større Gaarde bleve nu fæstede bort for en vis Afgift. Brydenavnet vedblev at bestaa, men det var nu Benævnelse for Fæsteren²⁾ og

¹⁾ Langebeks Diplom. (Geh. Ark.) 25. Marts 1340, 6. Decbr. 1390. Scriptores R. D. V, 546. VI, 430, 432. Dueholms Dipl., 49, 112.

²⁾ Fyens Vedtægt 1492 (Geh. Aarsber. V, 79): hvor som bonde oc brydiæ haffue fællitz skouw sammen, ther nyde hwer udi fælde,

især for den, som sad paa den større Gaard. Følgende Oplysning vil kunne tjene til Vurdering af, hvor stor Brydens Gaard vel kunde være.

Den bekjendte Ridder Poul Laxman paa Vallen gjorde 1495 et Skifte med Esrom Kloster og overdrog da til dette bl. a. 17 Gaarde og Gaardsæder i Højby By og Sogn i Odsherred. Hovedgaarden svarede 2 Pund Byg, de andre sædvanligst 1, 1½ eller 2 Pund, tilsidst nævnes fire Brydegaarde, og hver af Bryderne »giver 4 Pund Korn hvert Aar til Landgilde, Halvdelen Rug og Halvdelen Byg; og hver af dem haver 1 Gaardsæde til sin Gaard, og hver Gaardsæde giver 2 Skilling Grot Penninge hvert Aar til Landgilde» ¹⁾. Saaledes svarer Bryden her en Landgilde, der er endog dobbelt saa stor som den, Hovedgaarden svarer, og til at drive denne større Avl har han Hjælp af en Gaardsæde. Flere gamle Ordforklaringer sige da ogsaa,

som han haffver i grunden. Frederik den Førstes Forordning 1523: ingen Bryde, som haver stedt og fæstet af vor og Kronens Kirkens, Ridders . . . nogen Gaard . . . skal ikke fæstes af sin Gaard og udvises (Danske Magazin IV, 224). Kongebrev 1524: hver 20 Bønder, Bryder og Krone Tjenere giver 30 Mark Danske (Nye D. Mag. I, 213). Kongebrev for Taasinge 1551: er han jordegens Bonde, have forbrudt sin Gaard til Kronen, er han Brydie, skal han rømme sin Gaard (Danske Mag. 3. R. IV, 86—87). 1578 beordres en Lensmand at lade en Bonde indskrive i Jordebogen for en Bryde Bonde (Jur. Tidsskrift XVIII, 242). I Aaret 1580 stævnedes Jørgen Nielsen i Risum Lægdsmændene, som havde lagt hans Tjener, en fattig Bolsmand, i Madskat med Selvejrbønderne, hvortil de mente sig berettigede i Kraft af, at han boede paa jordegent Bondegods. Men ved Landstingsdom af 30. Juli 1580 dømtes, at da han ikke er en Selvejrbonde, men sidder paa en Andens Gods og er Brydie, skal han ikke lægges i Læg med Selvejrbønder, men taxeres med andre Bønder. Gl. Kgl. Saml. Folio 1185.

¹⁾ O. Nielsen, Codex Esromensis, 217. Saaledes opføres de ogsaa i Jordebogen 1497 ib. S. 276.

at Bryde er den Bonde, som har Jord til to Plove. Endelig belyses Brydens Stilling ogsaa ved den Bestemmelse i Skraaen for St. Søren's Gilde i Rønninge, at Bryden maa komme selv fjerde til Landsbyens Gilde, Landboen selv anden ¹⁾).

Det maa vel saaledes anses for bevist, at i det 15de og 16de Aarhundrede Bryden er Fæsteren paa de større Bondegaarde. I øvrigt synes det, som om dette Navn især forekommer i Midten af Riget, paa Fyen og i Sjælland.

3. Uddannelsen af Livsfæste.

Paa Reformationstiden træffe vi Livsfæstet som en befalet Ordning af Fæsteforholdet. I Følge den almindelige Fremstilling af Livsfæstets Udvikling skal det allerede i Middelalderens senere Aarhundreder være blevet ret sædvanligt at betinge sig ved Fæstekontrakter, at Fæstemaalet skulde være et længere Antal Aar. Der haves «flere Exempler paa Lejekontrakter indgaaede paa 2 til 24 og flere Aar» — siger Estrup ²⁾ —, og Lejetageren var saaledes bleven sikret i sin Stilling, medens tidligere Fæstemaalet vel stiltiende fortsattes, saalænge Opsigelse ikke fandt Sted, men Husbonden dog med behørig Varsel kunde fordrive Bonden. Herved skulde da Indledningen være gjort til Bortfæstelsen paa Livstid, saaledes som den var fastslaaet i det 16de Aarhundrede. I denne Opfattelse er der indløbet forskellige Urigtigheder, og der vil være Grund til at fremsætte følgende Bemærkninger.

Ved Livsfæste forstaas som bekendt et Fæstemaal, hvorved Brugeren faar Ret over Gaarden og Grunden

¹⁾ Bendz, Rønninge og Rolfsted Sogne, 105.

²⁾ Samlede Skrifter III, 247.

for sin Livstid. Det kunde synes overflødigt at indskærpe, at den for Livstid berettigede maa være selve Jordens Bruger, men det er i vor historiske Literatur hidtil blevet overset, at der naturligvis ikke skabes et Livsfæste, fordi en anden end Ejeren faar for Livstid en Rettighed over Bondegodset eller med andre Ord, fordi Bonden faar en ny Husbond, som er livsvarig afgiftsberettiget. Lige saa lidt som der f. Ex., naar en Lensmand faar Livsbrev paa et Len, derved sker den Forandring i Bøndernes Stilling, at de blive Livsfæstere, lige saa lidt er det Tilfældet, naar Bondegods lejes bort til en Husbond paa dennes Levetid. Det er som sagt næsten overflødigt at bemærke dette, men da Fejltagelse i denne Henseende dog stadig indløber -- saaledes hos Estrup, Stemann, Christensen (Hørsholm) --, er det nødvendigt engang at pege derpaa, saa meget mere, som man derved har overset Betydningen af et andet, saare vigtigt Forhold, nemlig Godsudlejningen i det 14de og 15de Aarhundrede. Jeg skal derfor dvæle ved denne Sag.

I Estrups Afhandling nævnes saaledes som Exempel paa en Kontrakt om Fæste paa længere Aaremaal, at Ridder Jakob Olufsøn 1377 lejede af St. Clare Kloster i Roeskilde alt dets Gods paa Møen paa 6 Aar mod en Afgift af 13 Skilling Grot i de første 2 Aar og 3 Mark Sølvi i de næste 4 Aar; døde han forinden, skulde Klosteret strax have Ejendommen tilbage. Tre Aar senere lejede han Klosterets Gods i Alleslev og Tjørnehoved i Baarseherred paa 6 Aar for 8 Skilling Grot med Ret til at sætte Bønderne ind og af¹⁾. Ved den nævnte Kontrakt faar ganske rigtig Ridder Jakob Olufsøn dette Bondegods

¹⁾ Suhm, Historie af Danmark XIV, 47, 86, 508.

overdraget paa visse Aar, men han faar aabenbart ikke nogen anden Rettighed over det end den at oppebære Bøndernes Præstationer; han fæster ikke selv Gaardene, og det er følgelig urigtigt at nævne det som Exempel paa Bortfæstelse paa et vist Antal Aar. Af lignende Art er et ligeledes anført Brev af 1389, hvorved Marie Kloster i Roeskilde udlejer til Folryth Skinkel og Hustru Gods i Rynkeby paa 16 Aar imod, at de skulle give 6 Pund Sæd ¹⁾).

Af Christensen (Hørsholm) anføres et Brev, hvorved Lyder Kale 1358 faar af Voerkloster paa Livstid dettes øde Gods i Hansted liggende og dets Gods i Kanstrup Mark for 1 Pund Byg aarlig. Fremdeles faar han samme Aar en Gaard i Hansted og tre i Raadved for Livstid imod 5 Ørte Korn ²⁾ og 1359 dets Gods i Yding Sogn og i Birk imod en Afgift af 5½ Øre Korn, ligeledes for Livstid. Af mange Grunde omhandles her ikke noget Livsfæste. For det første er her Tale om flere Gaarde og Ejendomme, og ikke om Besiddelsen af en enkelt Gaard; dernæst er Afgiften saa lille, at der ikke derved kan være tænkt paa den af selve Brugeren ydede Præstation. Endelig er Hr. Lyder Kale jo ingenlunde en Fæstebonde, men en mægtig Ridder. Af samme Art er en Kontrakt, hvorved Jakob Troelsen af Voerkloster 1394 lejer 2 Gaarde og 1 Bol i Hansted for sin og Hustrus Livstid ³⁾). Af de Grunde, som nys ere nævnte, og da Hr. Jakob Troelsen Hase var en god Ridder og Besidder af Stensballe, er her ikke Tale om Livsfæste.

¹⁾ Suhm, XIV, 253.

²⁾ Christensen, Agrarhistoriske Studier 103. Ældste Archivreg. I, 185, 195, jfr. 91.

³⁾ Ældste Archivreg. I, 195.

Af Stemann ¹⁾ er som et tidligt Exempel paa Livsfæste blevet anført, at i Aaret 1371 Befalingsmanden paa Slottet Kalvø Johannes Pelæ af Kannikebordet i Aarhus lejede paa sin Livstid dets Gods i Voer i Rougsø Herred mod en aarlig Afgift af 3 Ører Sæd; hvad han kunde forbedre Godset med paa Bygninger, Kvæg, Sæd, Halzfæ og Holzkorn, skulde være Kannikernes. Af Aarhuskannikernes Jordebog ses, at de i Voer havde Gods, der dreves af to Bryder, som plejede at yde 12 Øre Sæd ²⁾. Det synes dog klart, at Meningen med, at Slots høvdingen paa Kalvø lejer Godset, ikke er den, at han vil dyrke Jorden med egne Hænder, og følgelig er der ikke Tale om et Livsfæste. Sandsynligvis vil han heller ikke drive Jorden ved Forvaltere; han vil for Livstid være de to Bønders Husbond og oppebære deres Ydelser imod at svare en Afgift til Kannikerne.

Efter at Betydningen af de anførte Retsforhold saaledes er bleven tolket, vil man let se, at følgende Retshandler netop have et lignende Indhold. Den 27. Juli 1311 forpagtede Peter Mule af St. Agnete Kloster i Roeskilde tre Gaarde i Gjørlev og Ulstrup med ialt 27 Skilling Jord paa et Tidsrum af 5 Aar, forudsat at han levede, imod at han derfor skulde betale 34 Mark gangbar Mønt. Den 11. Juli 1379 forpagtede en Borger i Slingerup samme Klosters Gods i Sundbylille, saaledes at han skulde istandsætte og bygge det og de første to Aar efter hinanden erlægge 2 Pund Rug og Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 2 Høns; derefter skulde Afgiften forhøjes med 1 Pund Rug og Byg og han beholde det for Livstid. Vor Frue Kloster i

¹⁾ Stemann, Rethistorie 538.

²⁾ Scr. IV, 498, jfr. 434.

Roeskilde forpagtede den 22. Januar 1387 alt sit Gods i Thorslef til Magnus Lang og hans Hustru Cæcilie (altsaa vel for begges Levetid) for 1 Læst Sæd. St. Agnete Kloster lejede 1391 sit Gods i Glim, Provestorp og Bre-gentved til Erkeдеgn i Roeskilde Peder Lykke for Livstid, imod at han i tre Aar Intet gav, men satte de øde Byg-ninger i Stand; senere skulde han betale en halv Tønde Smør og et Pund Sæd. Samme Kloster forpagtede til Væbneren Peder Steen sit Gods i Sundbylille og Oppe-Sundby, mod at han betalte i det første Aar to Pund Byg, senere to Pund Rug, to Pund Byg (1393). I Be-gyndelsen af det 15de Aarhundrede havde Ridder Andreas Jakobsen af Egede Sorø Klosters Gods i Broby til Leje for to Mark Sæd i 12 Aar¹⁾.

Hvad den Kontrakt paa 24 Aar angaar, som Estrup og efter ham Christensen (Hørsholm) anfører, da forholder det sig hermed saaledes, at det ved et Sognevidne af 1460 blev bevidnet, at «Peer Nielsen boedhe y Enløff paa Lyom Closters Godts, huilket Godts ther nhu Mattis Nielsen paa boer y fyretiuffue samfeldig Aar, oc bruchte til thet forneffnde Godts 2 Ottinge Jord offuer forneffnde Mark saa lange som han ther boede». Et manglende Komma har her vist ladet Estrup antage, at den nu-værende Bruger Mattis Nielsen boer der i Følge en Kon-trakt paa «fyretiuffue» Aar, medens hvad der udsiges kun er dette, at den tidligere Bruger Peer Nielsen faktisk havde boet paa Ejendommen i dette Antal Aar (jfr. de følgende Ord: y thi fyretyffue Aar, thet forneffnde Peer

¹⁾ Langebeks Diplom. Suhm XI, 671, XIV, 72, 178, 286, 317. Scrip-tores R. D. IV, 487.

Nielsen ther paa boede)¹⁾. Endelig er Tallet jo ikke 24, men 40.

Alle de af de nævnte Forfattere anførte Exempler paa, at Fæstegaarde overdroges i Fæste paa længere Aaremaal, angaa saaledes helt andre Forhold. Disse Retshandler give os Oplysninger af hel anden Art, nemlig om, i hvilken Grad det var blevet Sædvane, at Besiddere af Jordegods lejede eller forpagtede dette bort til Andre²⁾.

Hvad er da Hensigten med denne Art Retshandler, og mellem hvem indgaas de? De synes især at angaa Kirkegods og fremfor Alt Klostergods — en enkelt Gang Bispegods —, og det er gjerne en Adelsmand, som modtager Godset i Leje paa sin og Hustrus Levetid (dog kun saa længe Enken er ugift). Ved at indgaa en saadan Retshandel opnaar Udlejeren, at Godsets Vedligeholdelse og Besættelse med Fæstere kommer til at paahvile en Anden; man sparer desuden at holde en Foged eller Tilsynshavende maaske paa et fjernt Sted og faar en anset Mand til at være Bøndernes Forsvarer. Forpagteren skal kun yde en bestemt Afgift i Korn eller Penge, men beholder selv de øvrige Afgifter samt Bøndernes Hoveri, Ægt og Retten til Gjæsteriet.

Til Belysning af, hvor stor Afgiften af saadant udlejet Gods var, skal jeg her hidsætte et Exempel, som er

¹⁾ Scriptores R. D. VIII, 57.

²⁾ Endnu et Par Exempler skulle her hidsættes. Peder Fæling, Slots høvding paa Kjøbenhavns Slot, lejer 1408 af Røskilde Domkirke 3 Bol i Maalev for 2 Læster Sød og 2 Mark Sølv for hans og Hustrus Levetid. 1418 lejer han alt dens Gods i Borød for 6 Pund Korn og 4 Tønder Havre (Arn. Magn. Fasc. 44 Nr. 14, 15). Biskop Oluf Mortensen overdrager 1482 Jørgen Rud og Hustru og Søn for deres Livstid imod en aarlig Afgift en Del Kirkens Gaarde og Gods. Barner, Familien Rosenkrantz, Dipl. 156.

temmelig oplysende. Kirstine Pedersdatter, som var Enke efter Væbneren Aage Steegh, og Sønnen Petrus Steegh, Kannik i Roeskilde, skænkede 1431 til St. Bartholomæi Alter i Roeskilde Domkirke bl. a. to Gaarde i Uglestrup, Voldborg Herred, hvilke gave hver 3 Pund Sæd og 3 Skill. Grot. Ti Aar efter lejede Altrets Vikar dem ud til en Væbner Jep Halfvegge, som lover at give i aarlig Landgilde inden Mikkelsdag 3½ Sk. Grot i saadanne Penge, som i Sjælland gjæve og gængse ere, og 6 Pund Byg, godt og ydefært inden Kyndelmisse. Det hedder i Brevet: jeg skal begge Gaarde vel bygte og besætte i god Maade holde, have dem i mit eget Værge og Forsvar, ikke forhøje Landgilden ydermere, end som den dertil været haver, og ikke lægge Bønderne nogen uvane Skatter, Tynger, Beder eller Arbejde uppaa, ikke gjæste dem uskjellige. Naar han eller jeg afganget er, eller jeg ikke skulde holde disse Artikler, skulle Gaardene uhindret komme til Bartholomæi Alter igjen, og skulle de da være saa vel bygte og besætte og i saa god Maade og end heller i bedre end som de nu er ¹⁾.

Differentsen mellem Fæsterens Afgift og Lejerens Afgift er her kun 2½ Skilling, som altsaa er Lejerens Fortjeneste. Men dernæst oppebærer han tillige af Fæsteren de mindre Bede, har Ret til Gjæsteri og til Dagsværk af Bonden, imod at han saa paa den anden Side sørger for, at Gaarden er besat og vel vedligeholdt.

Afgiften har i øvrigt i dette Tilfælde været forholdsvis stor. Andre af de ovenfor anførte Exempler vise os en langt mindre Ydelse og synes at tilsige Forpagteren en større Fordel. Formodentlig have de gejstlige Stiftelser

¹⁾ Arn. Magn. Samling Fasc. 36 Nr. 16, 19.

ved denne Art Retshandler ogsaa mangen Gang tilkjøbt sig ansete Mænds Beskyttelse.

Denne Godsleje fortjente ganske sikkert engang at gøres til Gjenstand for et nøjere Studium, eftersom den aabenbart har haft en stor Betydning for Bondens faktiske Stilling i Middelalderen og for den begyndende Samling af større Godser. Den er et Vidnesbyrd om, hvor vanskeligt det faldt de gejstlige Stiftelser at styre det meget spredte Gods, og hvor gjerne paa den anden Side Adelen ønskede at blive raadig over Bondegods, vistnok især for at benytte Bønderne til det Hoveri, som efter Haanden blev mere og mere nødvendigt.

Ved den foran givne Redegjørelse er det blevet paa-vist, at de Exempler, som man har anført paa, at Fæstekontrakter i Middelalderen have lydt paa længere Aaremaal, i Virkeligheden ikke indeholdt dette. Fæstekontrakter ere i det Hele ikke bevarede fra disse Tider. Overenskomsten afsluttedes mundtlig, og Vilkaarene vare i Reglen saa velbekjendte for alle i Landsbyen eller Egnen, foruden at der derom fandtes fornøden Opgivelse i Jordebogen, saa at Tvivl næppe kunde rejse sig. Imidlertid skal det ingenlunde hermed være sagt, at Fæstetiden faktisk varede i et kortere Tidsmaal. Tværtimod har det vistnok været det sædvanlige, at Bonden vedblev at sidde i Gaarden for sin Livstid. Men heri foregik der en Forandring paa Christian II's Tid — hvorfor man vistnok maa tillægge denne Konge et noget større Initiativ paa dette Omraade, end hidtil har været antaget —, i det han i sin gejstlige Lov c. 101 fastslog, at Landboen skulde fæste paa 10—12 Aar længere eller kortere, som man kunde forenes om, ligesom han ogsaa, hvad Kronens Gods angaar, meget hyppigt fæstede Gaardene bort paa Mandens, Hustruens

og et Barns Levetid, ja han udgiver endog oftere de saakaldte Evigdomsbreve eller hvad vi nu kalde Breve om Overdragelse til Arvefæste, saaledes at Gaarden gaar i Arv, saa længe Afkom findes ¹⁾).

Heri skete saa den store Omvæltning umiddelbart efter Frederik den Førstes Tiltrædelse af Regeringen, da han ved Forordningen af Christi Himmelfartsdag 1523 fastslog, at ingen Bryde, som bygger og forbedrer sin Gaard og redelig udgiver Skyld, Landgilde, Gjæsteri, Sagefald og andre smaa Redsle, og er sin Husbond horig og lydig, og ikke forhugger Skoven uskjellig eller lejer og fæster fra Gaarden Ager, Eng eller Fiskeri, skal fæstes af sin Gaard eller deraf udvises, den Stund han holder disse Artikler ²⁾). Denne Regel gaar over i Recesserne, hvor det efter Haanden tilføjes, at Enken skal blive siddende i Gaarden indtil næste Fardag, ja paa Kronens Gods endog til hun gifter sig igjen, da hendes Mand maa fæste paa ny (se herom næste Afsnit).

Ved denne overordentlig vigtige Anordning er der altsaa gjort den Forandring i Fæsterens og hans Husbonds indbyrdes Rettigheder og Forpligtelser og Raadighedsforholdet over Jorden, at medens Ejeren tidligere havde frie Hænder med Hensyn til, hvor længe han vilde lade Bonden vedblive at besidde Gaarden — dog mindst et Aar —, har Bonden nu vundet en Ret til at vedblive Besiddelsen for Livstid. Bonden havde — for saa vidt han da ikke var vorned — bevaret sin Ret til at opsig

¹⁾ Suhm, Nye Samlinger I, 89. Angaaende Klagerne over, at Kong Christian blandede sig i Adelens Forhold til deres Fæstere, se Frederik I's Haandfæstning art. 12, 13, jfr. Allen, Nord. Rigers Historie IV, 2, 44.

²⁾ Danske Magazin IV, 224.

Fæstet og drage bort, naar han vilde ¹⁾, medens Husbonden ikke var i Stand til at forjage en Fæster, som i øvrigt efterkom sin Fæstepligt. Denne Side af Sagen fortjener at fremhæves, fordi den sædvanlig overses, og fordi man da bedre kan forstaa, at der til Gjengjæld for den af Bonden erhvervede Ret kan opstaa eller kan vedligeholde sig en tilsvarende Forpligtelse for Bonden til at skulle blive paa Gaarden, med andre Ord et Vornedskab eller et Forbud imod vilkaarlig Opsigelse.

4. Stedsmaal eller Indfæstning.

For den ældre Tids Vedkommende, saa længe Fæstemaal et kun betragtedes som indgaaet paa et Aar, omtales det ikke, at Bonden ved Kontraktens Afslutning erlagde noget Beløb. Maaske gaves der ogsaa da en Art Haandpenge som Bevis for Kontraktens Indgaaelse, men den har sikkert været ubetydelig. Senere bliver Indfæstningen saa at sige en nødvendig Ydelse ved Fæstets Overtagelse og har den bestemte Betydning, at Lejemaalet er varigt tilsikret. Arent Berntsen udtaler derfor ogsaa (II, 122), at Stedsmaalet er Bonden «til saadan Forsikring og Befæstelse paa samme Gaards Besiddelse, at ingen hannem derfra kan forstøde eller mod hans Villie udkjøbe», saa længe han opfylder sine Forpligtelser som Fæster. «Med mindre Husbonden begjærer Gaarden for sig selv at bruge, og da bliver Bonden sit Stedsmaal igjengivet.» Ogsaa denne sidste Praxis viser, hvorledes Indfæstningen er som en Købesum for Retten til at blive i rolig Besiddelse af Gaarden.

¹⁾ Først paa Enevældetiden, som jeg her ikke beskæftiger mig med, opkom en Tvang for Bonden, jfr. Frdg. 28. Januar 1682 art. 17, hvis Bud dog hurtigt blev modificeret.

Stedsmaalets Virkning strakte sig kun saa længe den samme Bonde besad Ejendommen; og denne Kontraktens personlige Karakter kunde give Anledning til at antage, at Stedsmaalet maaske ogsaa maatte fornyes, naar Husbonden var bleven en anden. At dette en enkelt Gang er sket, er vist nok. En Bonde Jep Madsen fæstede saaledes en Gaard af Axel Juul, der havde den i Værge, for 16 Daler, men da nogen Tid efter Gaarden kom til Niels Skeel, fæstede Bonden den paa ny for 5 Daler. Derpaa bortskiftedes Gaarden, og der afkrævedes saa Bonden 24 Daler i Indfæstning, og da han ikke vilde betale denne Sum, udfæstedes han af Gaarden. Men nu gik Bonden til Kong Christian III, som bød Vedkommende lade Bonden i Fred ¹⁾. Et i samme Aar paakjendt Tilfælde, hvor der var affordret Selvejerbønder Indfæstning, fortjener ikke at anføres i denne Sammenhæng ²⁾.

Snarere kunde man anføre, at paa Frederik den Andens Tid den Misbrug stundom synes at have indsneget

¹⁾ Se Kongebrev 1551 i Gamle Domme I, 139. Kancelliets Brevbøger 1551—55, ved Bricks, S. 29.

²⁾ For det Første fordi der er Tale om Selvejerbønder. Men dernæst angaar den paaberaabte Dom næppe det Tilfælde, at der forlanges Indfæstning, fordi en ny Lensmand er kommen paa Lenet; Grunden var snarere den, at Gaarden var gaaet i Arv. Wulf Pogwisch, der indstævner Bønderne, var i Aaret 1551 ikke nogen ny ankommet Lensmand — hvilket heller ikke siges i Dommen —, men han havde besiddet Trøjborg fra 1532 som Forlening af Bisp Iver Munk og fra 1540 som Kongens Lensmand (se Kr. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd, S. 137). Der er saaledes kun Tale om en Afgift ved Arveovertagelse af en Selvejergaard, hvad der andensteds hedder Husbondhold. Fremdeles taber Dommen i det Hele en Del af sin Beviskraft som Vidnesbyrd om dansk Praxis, eftersom den angaar Trøjborg Len, og da der paa Rettertinget sad baade slesvig-holstenske Landraader og danske Rigsraader. Rosenvinge, Domme I, 139 ff.

sig, at Lensmændene krævede en mindre Afgift af Bønderne ved Tiltrædelsen af Lenet. I et Brev af 22. Juli 1579 for Bornholm udtaler Kongen nemlig, at han har erfaret, at Kronens vornede Bønder og Tjenere have været besværede med, naar nogen ny Lensmand er kommen til Landet, at skulle fæste paa ny eller give ham noget til en Bekjendelse, hvilken ulovlige Paalæg og Beskattelse vi allevegne her udi Riget have aflagt; hvorfor han forbyder, at saadan Afgift kræves ¹⁾). Det lader saaledes til, at der ogsaa andetsteds i Landet havde indsneget sig en saadan Misbrug, hvorom jeg dog ikke har Oplysning af andre Kilder; de mig bekjendte Exempler angaa et noget andet Forhold. Naar nemlig ubebyggede øde Jorder lejedes bort til Bønder, der vare bosatte i andre Gaarde, betragtede Lensmændene dette Lejemaal som kun indgaaet for den Tid, da samme Lensmand havde Lenet inde, hvorimod der maatte fæstes eller lejes paa ny af den følgende Besidder. Ved en Række af Kongebreve til de forskjellige Len indskærpes det paa Christian III's, Frederik II's og Christian IV's Tid, at tiltrædende Lensmænd ikke i saadanne Tilfælde maa afkræve Bønderne nogen ny Indfæstning ²⁾).

Ved Recesserne af 1551 c. 10 og 1558 c. 43 blev der tillagt Fæsteres Enker Ret til at blive boende til næste

¹⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie, 481: besværede . . . at skulle fæste paany . . . , dealigeste . . . med Senge at udgive til Slottet, hvilken ulovlige Paalæg og Beskattelse . . . Den sidste Klausul angaar vel uagtet Singularisformen begge de fordrede Ydelaer.

²⁾ Kancelliets Brevbøger 1551—55, 369, 397. Brev 27. Marts 1572 for Ravensborg Len, 7. Maj 1579 for Haldsted Kloster, 23. Oktbr. 1579 for Aalholm Slot, 10. Juni 1596 for Dragsholm Len (Fynske og Sjællandske Reg.).

Fardag uden at fæste paany ¹⁾. Med Hensyn til Kronens Gods vandt Fæsterens Familie en yderligere og betydelig Begunstigelse, i det Forordningen 23. Oktober 1565 tillod Enken at beholde Gaarden uden Indfæstning, saa længe hun levede og ikke giftede sig ²⁾. Et Kongebrev af 1579 til Lensmanden paa Bornholm gjentager denne Regel ³⁾; derimod er der ikke nogensinde udkommet et Lovbud om, at ogsaa Private skulde være uberettigede til at tage Indfæstning. Naar Christensen (Hørsholm) uden videre overfører Reglen til at gjælde alt Bondegods, er dette uhjemlet; han anfører da ogsaa Exempler paa, at der paa Privates Gods krævedes Indfæstning af Enker ⁴⁾. Forfatteren burde først bevise, at Loven forbød Private saadant, forinden han havde Ret til at betragte disse Tilfælde som Exempler paa begaaet Ulovlighed. I Christian V's Danske Lov 3—13—4 tillades det alle Enker at blive siddende uden Indfæstning, men dette var en ny Regel, saaledes som det klart ses af Forarbejderne til Loven ⁵⁾.

¹⁾ Jfr. Gl. Domme II, 86.

²⁾ Danske Magazin VI, 57 ff.

³⁾ Hübertz, Aktstykker 482. Brevet angaar kun Forholdet mellem Lensmanden og Kronens Bønder og Tjenere.

⁴⁾ Saaledes en Klage over Jomfru Lisbeth Friis paa Vosnæsgaard, hvilken i det Hele gaar ud paa, at ingen gode Mænds Tjenere dér udi Herredet er saaledes medhandlet og tribuleret af deres Husbonder som Vosnæsgaards Tjenere; det af en Enke fordrede Stedsmaal betegnes som stort og ubilligt, men ikke som ulovligt. Topogr. Samling, Vosnæsgaard Nr. 2. — Klagen over Mogens Gyldenstjerne (ib. Varbjerg Nr. 37 a) angaar en Halvgaard, der er Kirkegods og ligger til Lindberg Kirke, skattende aarlig til Kirken og Præsten, og er vel altsaa opfattet som ikke rammet af Reglen om Kronens Gods.

⁵⁾ Se Vindings Udkast til Lovbogen 1669 med Lassens Anmærninger S. 406 (Geh. Ark.): Enker ere pligtige at fæste deres Gaard efter deres Mænds Død . . . End paa Kongens Gods, efter kongl. Benaadning, skal saa holdes, at naar nogen Bonde dør og

Den samme Forfatter paastaar, at end ikke Kongerne respekterede Enkens Ret til at blive i Gaardene. Ligesom dette paa Forhaand maa synes aldeles usandsynligt, saaledes viser det sig ved en nærmere Prøvelse, at de herfor anførte Data intet bevise. Der nævnes saaledes et Brev af 15. Marts 1608 til Joakim Bülów paa Frederiksborg. Dets Ordlyd er følgende:

at vi naadigst have bevilget, at Laurits Klausens Hustru udi Ellingegaard der udi Frederiksborg Len boendes maa efter hendes Husbondes Død og Afgang hendes Livstid og saa længe hun lever for en billig Indfæstning saa og for det sædvanlige Landgilde, aarligen af for^{ne} Gaard plejer at gange, nyde og beholde for^{ne} Ellingegaard, de nu samtligen udi bor, saa ingen hende imod hendes Villie skal eller maa af for^{ne} Gaard udfæste. Og skal hun herhos bepligtet være at give og gjøre af for^{ne} Gaard aarligen den Ægt, Arbejde og al anden Herlighed, som for^{ne} hendes Husbonde til for^{ne} vort Slot Frederiksborg hid indtil gjort og givet haver. Thi bede vi Dig og ville, at Du for^{ne} Laurits Klausens Hustru efter for^{ne} hendes Husbondes Død for^{ne} Ellingegaard at fæste, efter som foran skrevet staar, lader være næst for nogen anden. Gjærendes hende derpaa ingen Forhindring udi nogen Maade.

Enhver vil se, at dette Brev er af en ejendommelig Art, idet Ellingegaards Besidder slet ikke er død endnu; han sikrer sig hos Kongen, at hans Enke maa blive sidende i Gaarden for Livstid, hvortil han hverken selv saa lidt som Lensmanden eller Kongen har ment, at han har nogen Ret efter Loven, og det bevilges da ogsaa alene

afgaar, da maa hans efterladte Hustru uden al Indfæstning besidde Gaarden med al sin Tilliggelse al den Stund, hun sidder Enke og umandet.

imod at Enken svarer Indfæstning. Besiddelsen har sikkert været af ejendommelig Art; den har medført egne Ydelser med »Ægt, Arbejde og anden Herlighed» til Frederiksborg Slot, med andre Ord Ellingegaard var slet ikke nogen almindelig Fæstegaard, om der end baade gaves Indfæstning for den og svaredes Landgilde af den. Nej ganske vist ikke — thi Ellingegaard var en gammel Hovedgaard, som Frederik II 1561 havde erhvervet af Væbneren Laurids Iversen tillige med dens fire Gaardsæder for Porten liggende ¹⁾).

Samme Forfatter anfører ligeledes et Kongebrev af 10. Decbr. 1625 til Hans Lindenov paa Kallundborg, »at efterdi Bonden i Birkendegaard i hans Len er død og Prinsen maaske er tilsinds den til en af Hof tjenerne at ville forlene, da skal han Enken deri lade blive besiddende og Gaarden ikke bortfæste, til han erfarer hans fyrstelige Naades Villie derom» (Sjæll. Tegnelser). »Her forudsættes altsaa — siger Christensen — at Enken kunde sættes ud og Gaarden bortfæstes til en anden.» Men derved indskyder man noget i Brevet, som aldeles ikke behøver at ligge deri; Lensmanden faar Ordre om ikke at fæste Gaarden bort, naar han har Ret dertil, f. Ex. naar Enken frivillig fratræder den eller gifter sig paa ny. —

Ligesom i vore Dage var det ogsaa i ældre Tid et ingenlunde sjældent Tilfælde, at Enker med Gaarde indgik nyt Ægteskab. I Roeskildegaards Regnskab af 1583 anføres saaledes i Alt 41 Tilfælde af ny Indfæstning, og ved omtrent en Trediedel af disse (12) findes den oplysende Tilføjelse: og skal han have Enken.

Indfæstningen var og maatte naturligvis være ubestemt.

¹⁾ Knudsen, Danmark i Middelalderen, 101.

I Lensanordningen af 1557 havde Christian III kun indskærpet, at man ikke krævede for høj Indfæstning, men et skjelligt og tilbørligt Værd. Den 11. August samme Aar dømte Kongen, at Bønderne paa Fejø og Femø, uagtet de paastod, at de fra gammel Tid kun havde givet 3 Gylden af Gaarden, skulde betale, hvad de til enhver Tid kunde blive enige med Lensmanden om ¹⁾).

5. Landgildens Uforanderlighed; tidligere Forfatteres Stilling til dette Spørgsmaal.

Den vigtigste af de Præstationer, som Bonden skulde yde, var som bekjendt Landgilden, og her møder os et af de vigtigste Spørgsmaal ved Betragtning af Fæstebondens Retsforhold, nemlig dette, om Landgilden var en uforanderlig Afgift, som ikke kunde fordres forhøjet, hverken lige over for den Fæster, som éngang havde stedet Ejendommen, eller af den, som senere overtager Gaarden. Nu omstunder kan som bekjendt en Ejer af en Fæstegaard betinge sig en Afgift af en hvilkensomhelst Størrelse, og han bindes kun af de Hensyn, der raade i alle økonomiske Forhold, nemlig Frygten for og Hensynet til, at han ved at fordre for meget vil kunne bringe Fæsteren i et økonomisk Tryk, som Husbonden dog selv i Længden vil tabe ved, eller at han ikke vil kunne faa nogen til at overtage Gaarden.

Den Sætning, at Landgilden er en uforanderlig Afgift, maa nødvendigvis have en overordentlig Betydning og drage de mærkeligste Følger med sig.

Ejeren skal jo altsaa have uforanderlig den samme Indtægt af Jorden, og der skal intet Hensyn tages til de

¹⁾ Ryge, Peder Oxe 100.

faldende eller stigende Priser paa Jord eller paa Agerprodukter. Ligeledes skal det ikke have nogen Betydning, at Jorden er arbejdet i Vejret, at ugunstige Vandforhold ere hævede, eller at Jorden er draget mere ind i Om-sætningen ved, at Egnen er bleven stærkere bebygget og mere beboet. Der er maaske opstaaet en Kjøbstad eller Havn i Nærheden, saa at der er Sikkerhed for at faa Produkterne afsatte til den højest mulige Pris. Eller den Sædart, som dyrkes, har maaske faaet en ny Værdi, eller den ny Kultur, som man har begyndt paa denne Jord, er helt lykkedes, — og dog bliver Ejeren ikke berettiget til at faa ud over sin gamle Landgilde, hvilken med andre Ord er bleven som en uforanderlig paa Ejendommen hvilende Kanon.

Fra statsekonomisk Standpunkt er Sætningen saa mærkelig, at man bør se den i dens hele Rækkevidde. Man kan desuden være vis paa, at Bundethed og Tvang her maa føre til Tvang paa andre Omraader. Kan Ejeren ikke faa saa høj Afgift, som han efter den Indtægt, der tilfalder Brugerens, maa tro sig berettiget til, vil han t. Ex. let fristes til at arbejde paa, at der altid findes en Bruger, det vil sige: man vil stræbe efter at tilvejebringe et Vornedskab. Kontraktsfriheden vil desuden søge at skaffe sig Luft paa Maader, som maaske ere mindre heldige, i det Ejeren vil søge at forhøje, hvad der er ham tilladt at forhøje. Hoveriet, Gjæsteriet og andre Ydelser, der ere ubestemte eller kun delvis bestemte, ville let voxe.

Spørgsmaalet om, hvorvidt Landgilden var uforanderlig, har været ofte omhandlet i vor Litteratur. Ældre Forfattere som Hertzholm og Stampe gaa ud fra, at

Landgilden var uforanderlig ¹⁾); Estrup er den første, som har bestridt Sætningens Almindelighed, i det han især hævder, at der maa skælnes mellem en Lov, som ikke kan eller tør overtrædes, og en Sædvane, fra hvilken der ikke gjerne afviges, ogsaa fordi Afvigelsen medfører Miskredit og Tab. Man kan formentlig ikke paastaa, at Ejeren skulde være retlig bunden ved den Landgilde, som hidtil var svaret, og især kunde han forandre den ved en ny Fæsters Tiltrædelse. Dernæst mener han, at de jordegne Bønders Afgift var uforanderlig ²⁾).

Rosenvinge har derimod hævdet, at Landgilden var uforanderlig ³⁾), og nærmest til ham slutter sig C. F. Wegener ⁴⁾). En Række interessante og grundige Undersøgelser over Forholdene paa Gisselfeld har Etatsraad Rasmussen givet i sit Skrift om dette Gods; hans Studiers Resultat peger ubetinget nærmest hen paa, at Landgilden er uforanderlig, men Forfatteren erklærer dog til Slutning, at dette Spørgsmaal endnu er højst tvivlsomt ⁵⁾). Christensen (Hørsholm) fremsætter en hel Del Bemærkninger pro et contra; hans endelige Mening synes at være, at Landgilden vel efter Lov og Ret burde have været en uforanderlig Afgift, men at dette aldeles ikke overholdtes hverken af Kongen, af Herremændene eller andre Husbonder ⁶⁾).

¹⁾ Hertzholm, *Parerga de servitute* 152 f. Stampe, *Erklæringer* V, 183.

²⁾ Estrup, *Saml. Skr.* III, 273. *Historisk Tidsskrift* VI, 295. Nærmest til Estrup, dog med end skarpere Betoning af Friheden til at forege Afgiften ved Fæsteforandring slutter N(iels Levinse)n sig i Nogle Bemærkninger om Tvangsafløsning af Fæsteforholdet, 8 f.

³⁾ *Gamle Domme* I, S. XXVIII f., II, S. XVIII f.

⁴⁾ *Annaler f. Nord.* Oldk. 1855, 72.

⁵⁾ O. F. C. Rasmussen, *Optegnelser om Gisselfeld* 126 f., 162 f., 417.

⁶⁾ *Agrarhist. Studier* 110 f.

Inden jeg nu gaar over til nærmere at undersøge Spørgsmaalet, vil jeg bestemt gjøre opmærksom paa følgende Punkter. Naar man vil undgaa Vildfarelse og komme til Klarhed i Sagen, maa man gjøre sig Røde for, hvilke Afgifter og hvilke Afgiftsydere der er Tale om. Vi kunne ikke medtage Selvejere, thi det er ikke deres Stilling, hvorom der er Tale. Deres Afgift kaldtes maaske Landgilde, men den var ikke nogen Jordlejeafgift; det var Skatter eller Præstationer til Kongen. Ikke heller kunne vi medtage Skyld, der gaves af Grunde i Kjøbstæderne; det er ikke Fæste, og Byens Tarv maatte medføre et Tilsyn med, at dens Jordomraade benyttedes paa den for Næringsveje og Bedrift fordelagtigste Maade¹⁾.

Etatsraad Rasmussen har med Hensyn til Gisselfeld Gods paa Peder Oxes Tid bemærket, at ved Omdeling af Jorderne til nogle Byer og forskellige Gaarde ere Afgifterne blevne forandrede, men som det synes uden i det Hele at være forøgede. «Af flere Gaarde paa Godset vare Afgifterne ved Peder Oxes Død i 1575 ganske saaledes, som de havde været i 1527, af andre vare de tilsyneladende lavere, for nogle Gaardes Vedkommende derimod højere, uden at Grunden hertil kan opgives.» En Sammenligning mellem Jordebøgerne for 1575 og 1657 udviser ligeledes, at Afgifterne have været uforandrede for mange Gaarde; for enkelte Gaarde ere de omsatte til andre Ydelser, der efter de bekendte Taxter have samme Værdi,

¹⁾ Med Hensyn til Afgifter af Grunde i Byer kan her iøvrigt bemærkes flere Forbud imod, at den fra gammel Tid svarede Afgift forhøjes, se Hertug Valdemars Brev for Slesvig 1289 (Langebeks Diplom.), Københavns Stadsret 1294 c. 106, Vedel Simonsen, Odense Bys Historie I. 2, 131, 148, Samlinger til Fyens Historie og Topographi V, 31.

for andre er der sket Forandringer. Naturalafgifterne ere aldrig forhøjede, men stundom nedsatte; derimod ere Pengeafgifterne forøgede for en Del Gaarde. Kun for ét Tilfældes Vedkommende kan man ved en anden Kilde oplyse om Grunden til Forhøjelsen, i det der nemlig var lagt et Vænge til Ejendommen. «Tingsvidnet viser, hvorledes Landgilden af en fra ældre Tid skyldsats Ejendom tilsyneladende kunde forøges, uden at dette virkeligt skete, og giver derved et Vink om, hvor varsom man maa være med at drage Slutninger af Uoverensstemmelser, der findes i gamle Jordebøger» ¹⁾).

Et af de Tilfælde, der har vakt Etatsraad Rasmussens Betænkelighed, er et Brev af 1577 om et Mageskifte mellem Kronen og Fru Anna Lunge, en Taxationsforretning over alt det hidhørende paa Sjælland og Langeland liggende Gods. Med Hensyn til Kongens Gods findes ved 4 Huse, kaldet Østerskovs og Vesterskovs Huse, bemærket, at en Afgift er paasat; t. Ex.: «Rasmus Nielsen giver til Landgilde 1 Tønde Torsk, gjør en Ugedag; nok er paasat 1 Tønde Torsk, 1 Lam, 6 Snese tørre Torsk». I Henseende til Fru Annas Gods er der ved en Gaard paasat 1 Gaas, 2 Høns, ved en anden 9 Skilling, ved en tredje 2 Mark Gjæsteri, 1 Lam, 1 Gaas. Saaledes kunde der synes at være paasat Landgilde. Etatsraad Rasmussen udtaler herom, at «her ingen Grund er til at betvivle, at dette er en virkelig Forhøjelse af Afgifter for tidligere skyldsats Jord». Det forekommer mig dog, at dette Aktstykke slet ikke egner sig til at modbevise, hvad der foran er hævdet. For det første kan det bemærkes, at den Afgift, som er bleven paalagt, har en meget ringe

¹⁾ Rasmussen, Optegnelser om Gisselfeld 127—129.

Størrelse. Hvis vi benytte den Beregningsmaade, som selve Brevet anvender, er der paa Kongens Gods til de 127½ Tønde Hartkorn bleven fejlet i paasat Landgilde vist omtrent 8½ Td. Hartkorn og til Modpartens 123½ Td. i alt omtrent 3½ Td. Hartkorn. Forhøjelsen er, som man ser, meget lille. Der er endvidere den Mærkelighed ved denne paasatte Afgift — saaledes som allerede Etatsraad Rasmussen har gjort opmærksom paa —, at den udtrykkelig af Vurderingsmændene holdes adskilt fra den anden Landgilde, og at den ikke regnes med, naar Hartkornet og Godsets Værdi skal udfindes. Og fremdeles er det aabenbart slet ikke givet, at det er en simpel Forhøjelse af Landgilden af den samme Jord. De fire Mænd, for hvem Forhøjelsen er størst, ere slet ikke Gaardmænd, men Husmænd og Ydere af Hoveri (Ugedag). Om den sidste af dem staar der: «Jens Finsøn giver til Landgilde 10 Skæpper Rug, 6 Skæpper Byg, gjør 1 Ugedag, nok af en Have, som han haver indtaget paa Skoven, 1 Otting Smør, som er hannem nylig paasat». Her findes saaledes Angivelse af Grunden, hvorfor der er paasat ham Landgilde, og mon der ikke for de andre har været samme Anledning? Ja, man behøver næsten ikke at gjette, thi ved Slutningen af dette Stykke staar: «iblandt disse 7 Huse og Boliger findes der 4, som er Rasmus Nielsen, Jesper Hansen, Hans Jensen og Jens¹⁾ Finsøn, som haver Humle Haver»; men det er netop disse fire Bønder, som have faaet forhøjet Afgift, og saaledes synes dette Paalæg at skrive sig fra de i Kongens Skov indtagne Humlehaver.

¹⁾ Hans Finsøn staar her; men i det Foregaaende er han kaldet Jens. Akstykker til Oplysning af Danmarks indre Forhold II, 21 f.

Man har fremdeles oftere anført i denne Sammenhæng, at flere Kildesteder udtrykkelig sige, at det skal have sit Forblivende ved den gamle Landgilde, og at dermed en Undtagelse fra den almindelige Regel om, at Parterne frit kunde ordne dette Forhold, maatte foreligge. Frederik I gav saaledes Bønderne paa Fejø et Brev om, at de skulde udgive slig Landgilde, som de af gammel Tid gjort haver. Denne Bestemmelse bliver paaberaabt i en Dom af 1557 af Bønderne paa Femø, og der indrømmes dem den samme Ret¹⁾. Det forekommer mig dog i høj Grad urigtigt at paaberaabe sig slige Udtalelser som Begunstigelser eller Undtagelser. Vi finde jo i et stort Antal af Tilfælde fra disse Tider de mest klare Sætninger af den almindelige Lov og Ret anførte i specielle Bud. Det gjælder om først at se, hvorvidt Bøndernes Modpart havde forlangt en Landgilde af anden Art eller en forøget Landgilde, og dernæst om denne forøgede Landgilde ikke havde sin bestemte Grund, f. Ex. i en Lettelse eller Lempelse paa anden Maade eller i, at der var blevet tillagt Bønderne ny Jord eller større Andel i Fællede eller Skov. Dette er i disse Tilfælde ikke oplyst. Netop for saadanne smaa Øers Vedkommende vilde det jo saa let indtræde, at Lensmanden kunde ønske f. Ex. at undlade Gjæsteriet eller at faa Hoveribyrden afløst, saaledes at Afgiftspræstationerne forhøjedes. Endelig indeholder Brevet selv det bedste Bevis for, hvor nyttigt eller nødvendigt det er at udtale saadan Sætning, thi Bønderne vilde nu oven i Kjøbet paastaa, at denne Uforanderlighed skulde udstrække sig til Indfæstningen, hvad der dog naturligvis ikke blev godkjendt. Netop derfor bliver den

¹⁾ Ryge, Peder Oxe 100.

Slutning ogsaa usikker, som man har ment at kunne drage af et Brev, hvorved Kong Christian I 1454 tillod de fattige Vornede paa Reersø¹⁾ i Helsing Sogn — hvilken dengang var en Ø, men nu er en Landtunge — af synderlig Gunst og Naade i Betragtning af deres Armod, Tynge og Anfald, at de «maa og skulle blive ved deres gamle Redsle og Afgift, saa at enhver dere skal aarlig give en halv Tønde Smør af de to Kør, som de have til Gaardholds Pendinge, og hver dere 2 Skilling Grot til Dagværks Pendinge, og hver dere slaa en Dag paa Ornomme Engen og ingen ydermere Dagværk at gjøre enten paa Ager eller Eng», og den Tønde Sild, som de nu om stunde pleje at give til vort Slot Kallundborg, eftergives dem, indtil Kongen anderledes tilsiger¹⁾.

Som man ser, er her Tale om Præstationer af ejendommelig Natur, saaledes Dagsværk baade præsteret in natura og Afløsning derfor. Lensmanden har ønsket disse omsat til andre Præstationer eller har krævet Mere, formodentlig paa Grund af Uligheden med, hvad der ydedes af Naboerne i Nærheden, eller fordi der senere ogsaa var tilstaaet Bønderne andre Begunstigelser, men Kongen bevilger, at det skal blive ved denne Ordning, som har gammel Tid for sig; tilmed gjør han et Afslag paa deres Ydelser af 1 Tønde Sild. Endelig udvise de senere Konfirmationer af følgende Konger, at Afgiften holder sig uforandret i Art og Størrelse igjennem Tiderne.

Sætningen om, at Landgilden er uforanderlig og at en Forøgelse af den er ulovlig, er bleven hævdet ved flere Domme. Saaledes komme 1537 Bønderne paa Kronens Gods Gudum Kloster paa Rettertinget og klage

¹⁾ Suhm, Samlinger II, 1, 205.

over, at der fordredes Høns, Gæs og Lam af dem, hvad der forhen ikke var sædvanligt, men var dem paalagt med Bisp Iver Munks Tilladelse og Samtykke, som da havde samme Kloster i Forsvar. Der blev da dømt, at de skulde give saadan Skyld og Afgift, som af Arilds Tid havde været Sædvane, og at de ikke skulde besværes med Høns, Gæs og Lam, som dem nu nylig paalagt er over deres rette Landgilde¹). Dette turde desuden vise, at ogsaa Smaaredslen eller de smaa Bede omfattes af Reglen om Uforanderlighed; kun er der jo med Hensyn til disse den Forskjel, at de som oftest ikke nævnedes i Overdragelsesbrevene, men underforstodes som ydede i Forhold til den opgivne egentlige Landgilde og efter Egnens Brug. Den bedste Maade, hvorpaa man kan overbevise sig om Landgildens Uforanderlighed, er imidlertid at forfølge de enkelte Ejendommers og Gaardes Historie og se, hvilke Afgifter de have svaret paa forskjellige Tidspunkter. Jeg har gjort dette i mangfoldige Tilfælde og har overalt kun kunnet overbevise mig om, at Landgilden var uforanderlig. Hvad Krongodset angaar, skal jeg særlig behandle Forholdene, saaledes som de belyses af Lenenes Jordebøger, i det følgende Stykke. Med Hensyn til Landgilden paa Gods, som tilhørte Private og som fra dem gik over i Kirkens Besiddelse, vil jeg henvise til den Sammenstilling, som findes trykt ved Enden af denne Afhandling; den maa tjene som Prøve paa de Sammenligninger, jeg har foretaget. Den første Liste indeholder Opgivelse af Afgifterne af en Del Gaarde, som 1614 laa til Dueholm Kloster og ere opførte i dette Lens Jordebog, og dermed er sammenstillet Landgilden af disse Gaarde, da de et

¹) Gamle Domme II, 4.

Par Aarhundreder tidligere overdroges til Klostret. Det er naturligvis kun en mindre Del af Lenets Ejendomme, hvis Historie kan forfølges, men dem, som jeg har kunnet finde, har jeg opført. Den anden Liste meddeler en lignende Opstilling af Landgilden af Gaarde under Roeskilde Domkirke, saaledes som den angives i Jordebogen af 1568; dermed sammenholdes saa Landgilden af de samme Ejendomme, da de af Private overdroges til Kirken et Aarhundrede tidligere. Jeg har for begge Listers Vedkommende kun taget Hensyn til saadanne Ejendomme, hvor Identiteten maatte være utvivlsom, bl. a. fordi Klostret eller Kirken kun ejede én Gaard i den nævnte By eller paa det angivne Sted. Det vil af disse Sammenstillinger fremgaa, at Landgildens Størrelse holder sig konstant, ligemeget om Gaardene ere i Privates¹⁾, i Kirkens eller i Kronens Besiddelse.

¹⁾ Christensen (Hørsholm), S. 115, finder det ikke rimeligt, at man har respekteret Forbudet mod at forhøje Landgilden paa de Privates Godser samtidig med, at dette stadig tilsidesattes paa Krongodset. Urigtigheden af den sidste Paastand vil blive vist i det følgende Afsnit. Med Hensyn til Privates Gods opgiver Forf. kun to Exempler paa en saadan Overtrædelse, tagne af Eske Broks Dagbog for 1618 (udgiven af Vedel Simonsen). S. 26 noterer Eske, at en Bonde, som ægter Enken, skal give i Indfæstning 60 Rigsdaler og en Oxe at betale til Mikkelsdag; indtil da beholder han Gaarden for det gammel Bondeskyld, og siden skulle sættes for Skyld og Landgilde. Det er vilkaarligt heri at ville se en Forhøjelse; der kan lige saa vel være Tale om en Ændring eller om en nærmere kontraktmæssig Ordning af Ejendommens Præstationer, baade Hoveri, Gjestning og Landgilde; dernæst henvises der til en Taxering. S. 28 omtales, at en Bonde, som allerede besidder en Gaard, fæster en anden; den Gaard, han ibor, beholder han hendes Livstid (altsaa vist Bondens og hans Enkes Livstid) for det gammel Landgilde. Her er slet ikke Tale om nogen Forhøjelse.

6. Hvad lære Jordebøgerne over Krongodset om Landgildens Uforanderlighed?

Jordebøgerne vare i gamle Dage et Kravsgrundlag for, hvad Bonden skyldte, og det hvad enten hans Husbond var Kongen, Adelsmanden eller andre. Naar der er Tvist om Landgildens Størrelse eller Art, er Jordebogen det afgjørende Bevismiddel¹⁾. Bonden stævnes til at yde, hvad han er indskrevet for i Jordebogen, og han paastaar, at der kræves mere af ham, end han staar skrevet for. Er han opført for [at] svare mere, end han tror sig forpligtet til, da stævner han Lensmanden til at faa det forandret. Sker der en Forhøjelse af hans Afgift, bliver det tilføjet i Jordebogen; fra Rentekammeret udgaar der en Ordre til Lensmanden om, at det skal ændres i Jordebogen. Bevilges der Nedsættelse, indføres det ligeledes i Jordebogen. Exempelvis skal her nævnes, at det den 2. Nov. 1588 befales, at da Kronens Tjenere i Lauge efter den afdøde Konges Tilladelse nu af 14 Oldinge ere ansatte til anden Landgilde, i det den første havde været for høj, nu ogsaa Forandring maatte foretages i Jordebogen (Sjæll. Tegn.). Da nogle Bønder, som Kronen havde faaet til Magelæg af Fru Karen Krabbe, 1579 beviste med hendes Jordebog, at de vare satte højere paa Landgilde end før Mageskiftet, udgik der kongeligt Brev til Henrik Below paa Koldinghus om, at «det udi Jordebogen maa forandres, saa de herefter ikke skulle aarligen give mere til Landgilde, end som de gav udi Fru Karens hendes Tid. Be-

¹⁾ Se saaledes Dom af 1555 hos Rosenvinge II, 153, jfr. I, 167, hvor «en gammel Jordbog paa Bygholms Tilliggelse», skrevet 1514, paaberaabes, og endnu ældre Jordbøger fremsekkes, uden at de dog komme tilstede.

dende dig og ville, at Du det udi Jordebogen lader forandre og med ydermere Landgilde ikke besværer dem, end som de tilforn givet haver» ¹⁾).

Den paa Lenet forefundne Jordebog over Kronens Gods — af hvilken der aarlig indsendtes en Kopi til Rentekammeret sammen med Lensregnskabet over de uvisse Indtægter (Sagefald, Vrag, Indfæstning, Førlov o. s. v.) — var som en Konto mellem Kongen og Bonden. Ogsaa af den Grund er Betegnelsen Konto maaske ret passende, at der gjerne var sørget for, at Jordebogsoptegnelsen havde en vis historisk Karakter, saaledes at man baade saa' den oprindelige Afgift og det, hvormed denne i Aarenes Løb kunde være forøget eller formindsket. Det er ikke faa uvisse eller uinddrivelige Fordringer, som en saadan Jordebog opfører. Vi skulle anføre nogle Exempler. I Jordebogen for Ørum Len af 1580 staar Dover Mølle anført med 18 Tønder Mel, men har længe været øde og kan ikke give uden 8 Tønder, som skal regnes; i Jordebogen 1651 hedder det, at den har af gammel Tid skyldt 8 Tønder Byg, men da den i langsommelig Tid har været øde, overdroges den fra 1624—27 afgiftsfrit til en Mand, og nu svares der 4 Tønder Byg og 2 Tønder Havre af den Jord, som tilligger. I Dueholm Jordebøger af 1614 og 1617 staar: Indkomstsalt af Læsø af c. 25 Personer c. 25 Tønder Salt, hvilket der Intet er af at bekomme, men ikke desto mindre finde vi i Jordebogen af 1651 de selvsamme Personer — der vel da vare døde maaske for en eller flere Menneskealdere siden — opførte med Bemærkning om, at «dette Salt haver udi Mands Minde ikke været givet, og ej man kan faa at vide, hvorledes

¹⁾ Jydske Tegnelser, 13. Oktober 1579.

dermed egentlig sammelseder», og i Jordebogen 1614 staar antegnet: «disse Saltkjedler paa Læsø, hvor af den Salt skulde gives her til Kloster, berettes nu mesten Parten at være øde».

Saaledes vil man se, at Jordebogen har en vis konservativ eller historisk Karakter, og denne Jordebogens Uforanderlighed viser sig da ogsaa med Hensyn til Pengeafgiften. Som bekjendt vare Møntforandringer i det 16de og 17de Aarhundrede ret hyppige. Skulde nu for hver Gang en saadan skete, hver eneste Afgift i Penge i den hele Jordebog ændres, vilde det ikke blot medføre stor Ulejlighed, men ogsaa al Jævnførsel med ældre Jordebøger besværliggjøres¹⁾. Derfor ændredes Mønten som oftest ikke, og Betaling og Afregning skete paa den Maade, som der angives i Roeskildegaaards Jordebog 1583—1584, at Mønten hos hver Mand i Jordebogen anført er beregnet, som før gik, og udi Summarum over samme Jordebog er tillagt 1 Album paa hver Skilling og siden gjort til lybske Mønt, som udi Extrakten er indført. I Kallundborg Len havde man — saaledes som det ses af Jordebogen af 1642 — ikke holdt sig denne Regel efterrettelig, og tidligere Skrivere paa Slottet havde af Misforstand forandret Skillingen i Jordebøgerne, saa at hvor i gamle Jordebøger fandtes 1 Skilling, skulde nu i denne sidste Jordebog findes 2 Skilling og end mere at være indført, hvorfor Rentekammeret nægtede at give Kvittans. Der udgik da kongelig Ordre til Jørgen Sefeldt og Niels Trolle om at tage Bønderne for sig og konferere deres Beretning med de gamle Jorde-

¹⁾ Brev om Bønderne paa Hven 1581 (Danske Magazin II, 216): de skulle yde Landgilde som i gammel Tid, «undertagendes hvad Penninge Skyld belanger, skulle de give, som andersteds her udi Riget bevilget er, siden Mønten blev omsat».

bøger. Af Bønderne fik de imidlertid enten ingen eller saare ringe vis Efterretning, hvorimod de fik god Hjælp af de to tidligere og den nuværende Slotsskriver samt af Kopier af ældre Jordebøger — af hvilke de havde raadelig befundet at følge en for Anno 1605, som var den ældste af alle dem, som os leveret blev. «Pengene er allesteds reducerede til den Valeur, som findes i de Jordebøger 1605 og 1610, og efter dem er der nu korrigeret og allesteds beregnet 16 Sk. til Marken, 6 Skæpper Rug til Tønden o. s. v.»¹⁾. Saaledes bragtes da en ny Jordebog for Lenet til Veje.

Efter disse almindelige Bemærkninger om Jordebøgernes Art og Natur vil man se, at de give en nogenlunde let Adgang til at prøve, om Afgifterne holdt sig uforanderlige, eller om man vilkaarlig kunde fordre stigende Præstationer af Bonden. Jeg har foretaget en Række Sammenligninger mellem Jordebøger fra forskellige Tider paa samme Len, og de Resultater, som jeg er kommet til, ere de efterfølgende. Jeg bør udtrykkelig bemærke, at jeg foruden de to Aar, som angives, ogsaa har sammenholdt forskellige Jordebøger fra mellemliggende Tider.

Aalborg Slots Len. Jeg har sammenlignet Jordebogen fra 1562 med Jordebogen af 1622, og Resultatet er dette, at Landgilden er uforandret den samme, hvad alle Varepræstationer angaar; jeg har ikke noteret nogen Forskel af Betydning. Pengeydelseerne ere derimod forskellige, begrundet i den forandrede Mønt. Stundom findes en Afgift Kopendinge paalagt, men da er en tidligere Præstation af Kør bortfaldet. I øvrigt maatte der 1622 gjøres betydelige Afslag i den Landgilde, som kunde fordres.

¹⁾ Se disse Kommissærers Erklæring af 7. Aug. 1642 ved Jordebogen.

Dueholm Len. Ved at sammenholde Jordebøgerne fra 1614 og 1617 og fra 1651 vil man iagttage Følgende. Af de almindelige Landgildeafgifter er Intet blevet forøget. Jeg har kun noteret paa det saakaldte Skarpenbergs Gods et Sted, hvor Forhøjelse er tilstede, i det af en Gaard i Sejersløv Landgilden er forøget med 1 Faar og 1 Lam, men herved er at mærke, at dette findes opført efter den øvrige Landgilde — blandt hvilken der ogsaa er Lam —, og dernæst vil det ses af den i Bogen ved Siden af staaende Hartkornsberegning, at Tillæget ikke regnes med blandt det, der bestemmer Hartkornsmaalet. Denne Præstation synes saaledes at være paalagt af særegne Grunde; maaske er en Eng midlertidig lagt til Gaarden. Derimod viser Bogen, at Tærskpenge (1 Mark) mange Steder og især Spindepeng (4 Skilling) er blevet Bønderne paalagt, hvad der utvivlsomt kun vil sige, at disse Præstationer ikke længer ydes in natura, men ere afløste mod en Pengeafgift. Naar Skovvognspenge svares, anføres de derimod med samme Beløb i begge Bøger.

Krogen. Ved at sammenholde Jordebøgerne af 1610 og 1650 finder man strax som gjennemgaaende Regel, at Gaardene give de samme Ydelser, at Sognenes Summa er den samme, ja endog hele Jordebogens. Thi 1610 angives Summaen saaledes:

Penge 608 $\frac{1}{2}$ 5 Sk. 1 Alb. 1 Peng.
Rug og Mel 47 $\frac{1}{2}$ Læster $\frac{1}{2}$ Pd. 48 Skp.
Byg 36 $\frac{1}{2}$ Læster 1 Pd. 11 Skp.
Havre 748 $\frac{1}{2}$ Tønde.
Smør 6 Læster 5 $\frac{1}{2}$ Td. 1 Fdg.
Ørne 3.
Kør 3 $\frac{1}{2}$.
Flæsk 2 Sider.
Svin 1.
Lam 622.
Gæs 624.

Høns 2202.
Æg 105 $\frac{1}{2}$ Ol 15 Æg.
Torsk 11 Læster $\frac{1}{2}$ Tønde.
Sild 9 Tønder.
Kuller 1640.
Flyndere 400.
Ørreder 1 St.
Sække 2.
Garn 34 Tønde.
Hø 33 $\frac{1}{2}$ Læs.

og i 1650 er Afgiften kun voxet med 12 Mark og 1 Svin! Alle de andre 19 Afgiftssorter ere uforandret de samme, ikke en Skæppe Rug eller en Høne, en Gaas, en Flynder eller et Æg er kommet til. Udenfor den egentlige Landgilde holdes hele Tiden 1 Sk., 2 Sk. eller 4 Skilling Skriverpenge. — Af Forhøjelserne kunne mærkes: Laurids Jørgensen i Nellerup giver foruden sin gamle Landgilde $\frac{1}{2}$ Tønde Smør, 3 Mark 5 Sk. 1 Alb. «forhøjet anno 1603 af en Jord af 13 Oldinger taxeret skal give aarligen 4 Mark». Fremdeles paa flere Steder «forhøjet anno 99 af Jens Pedersen af et Hus ved Maarumme Skovled 3 Mark», «Knud Olsen af et Hus forhøjet 98 $1\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ », «af et Hus forhøjet 1598» o. s. v. Saaledes skyldes Forhøjelserne stadig Forøgelse af Brugsretten.

Kallundborg Slot. Det er alt foran fortalt, hvorledes der ved Affattelsen af Jordebogen af 1642 blev taget Hensyn til de ældre Jordebøger, og hvorledes denne netop blev affattet som de ældre. Sammenholdes nu den nye Jordebog med Jordebogen af 1579—80, overbevises man ogsaa om, at de 60 Aar saa godt som ikke have medført nogen Forandring. Jeg har kun noteret nogle enkelte Forskjelligheder, et Steds $\frac{1}{2}$ Tønde Rug, et andet Sted 20 Æg mere, af en Gaard 3 Pund Byg mere. Lige over for den i øvrigt konstante Uforanderlighed have disse faa Undtagelser jo Intet at sige, og man tager næppe Fejl i at antage, at de hidrøre fra en Tilvæxt i Jordtilliggendet.

Roeskildegaard. Mellem Jordebøgerne af 1601 og 1660 er der næppe nogen Forskjel. I den enkelte By kan stundom en Gaard have nogen Forhøjelse af Landgilden, medens en anden sammesteds har noget mindre, saaledes at Byens Summa dog bliver den samme. Kun en Omfordeling af Jorden har da fundet Sted (dog maaske

ogsaa en Omvurdering af de enkelte Gaardes Ydelsesevne, der dog ikke har foretaget hele Byens Byrde; se herom næste Afsnit).

Vestervig Kloster. Jordebogen af 1616 sammenholdt med den af 1652 viser følgende Forhold. Som Regel er Landgilden overalt den samme, men flere Steder, saaledes ved Gjettrup og Helligsø Sogne, findes et Tillæg af Flæsk og Tømmertræpenge, nemlig $1\frac{1}{2}$ Pund Flæsk og 10 Sk. 2 Alb. Tømmertræpenge af hver Gaard. Andensteds findes dog denne Afgift svaret 1616, men ikke 1652 (se saaledes Gaarden i Sindrup). Disse Afgifter høre jo ganske sikkert ikke til den almindelige Landgilde, men ere aabenbart svarede for Benyttelse af Skov til Olden og Træhugst. Fremdeles findes en Gaard i Villerup opført med «1 Pund Smør for anden» mere end tidligere. Med Hensyn til Forstaaelsen heraf bemærkes, at man undertiden finder opført i Jordebøgerne foruden det reglementerede Malt eller Smør: 1 Pund Malt eller Smør for anden. En Indførsel i Ørum Slots Jordebog af 1580 viser Betydningen: Item Malt, som findes indskrevet for anden, er bevilget nogen af Tjenerne at maa udgive for Lyng og Tørv, de var pligtig at hjemage, og for Møg at udage, og naar man samme Ægt igjen er begjærende af Gaarden, da vil de forskaanes for Malt. Saaledes vil det ses, at her er Tale om en Afslæningsydelse, ikke om et nyt Paalæg. Afkortninger ere hyppige i denne af Sandflugt hærgede Egn. Saaledes er Østeragger 1652 fritaget for Skovsvin, som de «af Arilds Tid» og endnu 1616 havde udgivet. Fremdeles findes Forandringer i Ydelsen, f. Ex. af Aalumgaard, hvoraf der af gammel Tid var ydet $\frac{1}{2}$ Tønde Smør og 250 Hvillinger og i 1614 blev afkortet efter Kongens Befaling $\frac{1}{2}$ Tønde Smør og derimod igjen paasat 1 Tønde

Byg, 250 Hvillinger, tilsammen 1 Tønde Byg, 500 Hvil-
linger (saaledes bemærket i Jordebog 1651—52).

Ørum Slots Jordebøger af 1580 og 1651 fremvise
ingen Forskjel i Landgildens Størrelse. I Stedet for Pund
sættes to Tønder, i Stedet for 4 Hestegjæsteri: 4 Tønder
Havre.

Den foretagne Sammenligning turde vist nok saaledes
have godtgjort, at det saa langt tilbage, som vi kjende
Jordebøger over Kronens Gods, har været fast Regel, at
den Afgift, for hvilken en Bondegaard var indført i Jorde-
bogen, skulde uforandret vedblive at være den samme,
med mindre der lagdes mere Jord til Ejendommen eller
der tilstodes Bonden særegne Brugsrettigheder eller andre
Fordele. Dette var en Ret, som Bønderne som Stand havde
vundet over den Del af Landets Jord, som var i Kronens
Eje og som fæstedes bort til Bønder.

7. Afvigelser eller formentlige Undtagelser fra Reglen om Landgildens Uforanderlighed.

Der staar endnu tilbage at undersøge en Række Til-
fælde, da der kunde synes at foreligge bestemte Brud paa
Reglen om, at Jordebogsafgiften ikke forandredes, eller i
hvilke ganske særegne Forhold kom frem.

Her maa da for det Første bemærkes, at en Fæster
altid svarede en større Jordebogspræstation end en Selv-
ejer — hvorimod Fæsteren kun betalte halv saa stor Skat
som den jordegne Bonde —, og at der som Følge heraf
altid blev paalagt en Ejendom, som overgik fra Selveje til
Fæste, større eller flere Ydelser. Det mest bekjendte
Eksempel paa en saadan Forhøjelse af en stor Mængde
Ejendommes Afgifter er den Forandring, som foregik i
Jylland, efter at Deltagelsen i Skipper Klements Oprør

havde bevirket, at saa mange Bønder forbrød deres Gods, og kun saa faa havde været i Stand til at købe dem tilbage¹⁾. Paa Christian III's Tid hører man derfor idelig Tale om den paasatte Landgilde som forskjellig fra den tidligere svarede, ja den er endog Gjenstand for særegne Retshandler. Saaledes pantsætter Kong Christian III 1546 til Erik Banner, Danmarks Riges Marsk, alt det paasatte Landgilde af det forbrudte Bondegods, som endnu ikke er gjenkjøbt i Hindstedherred²⁾. Ved ikke at paaagte Forskjellen mellem Selvejerens og Fæsterens Landgilde er man ofte kommen til at drage falske Slutninger; saaledes har man villet se en Forhøjelse af denne Afgift i de Udtryk i et Brev af Frederik II til Bønderne paa Hven: «dog skulle de ikke forhøjes eller omsættes paa Skyld eller Landgilde» (1581). Forholdet var imidlertid dette — saaledes som allerede Rosenvinge har paavist —, at Bønderne havde udgivet sig for at være Selvejere, men kunde ikke

¹⁾ Ogsaa udenfor Jylland mærkes Følgerne af Bondebevægelsen 1535 og Plyndringen af Adelens Gaarde. Kristian III befaler 26. Marts 1553, at efter at 13 Oldinge have erklæret sig om, hvorvidt vore Undersaatte i Glostrupby (Ods Herred) havde den Ejendom at bruge, at de kunde udgive den paasatte Landgilde, som Knud Gyldenstjerne dem med forhøjet havde, og have udsagt, at hver Bonde er sat for et halvt Pund Korn og 7 Skæpper Havre for højt efter den Ejendom, som de havde at bruge, fritages de for, hvad de saaledes ere taxerede for højt for (Uddrag af Brevet i Kancelliets Brevbøger 231). Det klare Udsagn om, at en Lensmand tidligere, og aabenbart med god Ret, havde forhøjet Bøndernes Landgilde, hvilken Forhøjelse nu paa lige saa regelmæssig Vej ned sættes noget, tyder sikkert hen paa, at der er overgaaet Bønderne en Straf. Om Tiltale og Straf over de sjællandske Bønder, der deltog i Rejsningen 1534—35, se Pal. Müller, Grevens Fejde I, 371 f.

²⁾ Danske Magazin 4. R. I, 209 f., jfr. 44. Kancelliets Brevbøger 1551—1555 ved C. F. Bricka 60, 67, 214. Ældste Archivreg. III, 248.

bevise det, hvorfor det forbydes dem at nyde Gaardene som jordegne Bøndergaarde. Naar det saa endvidere tilføjes, at de dog ikke skulle forhøjes paa Landgilde, „men her efter give, som de til des og i gammel Tid givet haver, og derover ikke med ydermere besværes, uden vi selver anderledes lade forordne og tilsige“, da er denne Bemærkning af den Grund saare forklarlig, i det ved Overgang fra Selvejendom til Fæste Landgilden forhøjedes¹⁾.

Her kan fremdeles anføres, at det naturligtvis kun er en tilsyneladende Undtagelse fra Reglen om Uforanderlighed, naar en øde og ubebygget Jord lejes bort i visse Aar afgiftsfrit — hvad der meget ofte var Tilfældet —, imod at den efter denne Tids Forløb enten sættes for en saadan Landgilde, som der sædvanlig ydes der i Sognet, eller imod at der udredes den Landgilde, som tidligere gaves. Exempler herpaa ere meget almindelige²⁾.

Fra Reglen om Landgildens Uforanderlighed kunde der dog synes at maatte gjøres en bestemt Undtagelse, hvilken ved nøjere Betragtning vil vise sig begrundet i selve Forholdets Natur og ikke i nogen Vilkaarlighed fra Husbondens Side.

Vi sætte det Tilfælde, at en Bonde klager over, at han staar for en Landgilde, som er alt for høj i Forhold til hans Ejendoms Jordtilliggende. Efter at Undersøgelse har fundet Sted, viser det sig virkelig, at han har mindre Jord end den, der ligger til andre Gaarde i Byen, der

¹⁾ Danske Magazin II, 216, jfr. Rosenvinge, Gamle Domme II, S. XX.

²⁾ Scr. R. Dan. IV, 351 (1624): lod opbygge en Gaard af raa Rod; — naar første Fæster dør, sættes for tilbørlig Landgilde. VI, 497 (1416): 3 Aar uden Afgift, derpaa som af andre Ejendomme der i Sognet. Sjæll Reg. 1. Sept. 1591: øde og forfalden Gaard, 3 Aar kvit og frit uden Landgilde, Ægt og Arbejde mod at opbygge den, derpaa Ægt og Arbejde, som der af Arildstid deraf er ganget.

udrede samme Afgift; men det findes ogsaa, at en anden Gaard netop besidder et Jordstykke ud over hvad der er det sædvanlige, og som efter disse Regler maatte bevirke, at hans Afgift blev forhøjet med en lige saa stor Sum som den, hvormed den klagende Fæsters Landgilde burde nedsættes. Der er vist ikke Tvivl om, at i et saadant Tilfælde Forholdet uden videre vil blive ordnet saaledes, at Landgilden forhøjes for hin Gaard, hvis Landgilde ikke svarede fuldt efter dens Jordtilliggende, medens det nedsættes for den anden Gaards Vedkommende. I alt Fald vil dette sikkert blive Følgen, hvor Gaardene have samme Husbonde.

Dette Resultat bør man aldeles ikke undre sig over. Det staar i nøjeste Forbindelse med det overalt bestaaende Markfællesskab. I Følge det kommunale Lighedsforhold og det delvise Selvstyre, som hidførtes af denne Ordning, vilde det ligefrem være en Bonde uforstaaeligt, om han skulde svare mere end den Nabo, der havde samme Vilkaar, eller at en Nabo, der havde større Jordtilliggende, skulde svare samme Afgift som han. Man har ikke Grund til at dadle det som en Art Misundelse; man maa huske paa, i hvor mange Henseender netop Landgildens Størrelse kom til at have Indflydelse paa den Præstation eller Skat, som Bonden skulde yde, eller i det Beløb, hvormed han med sine Naboer skulde deltage i et paabudt Fællessammenskud af Byen.

Naturligvis maatte en Forandring af Landgilden blive end mere nødvendig, hvor en hel Omrøbning af en Bys Jorder fandt Sted og det gamle Grundlag for alle Udredeiser blev omstødt. Det er med dette for Øje, at man maa forstaa og tyde en Række Kongebreve, hvor ikke mindre en Forøgelse end en Formindskelse af Landgilden

omtales. Det er som bekjendt en staaende Klage fra Bøndernes Side snart i en, snart i en anden By eller Egn, at de ere satte for højt paa Landgilde. Der udgaar da Ordre om, at Lensmanden ved Kommissarier eller Oldinge skulle lade Forholdet undersøge og foretage en Udjævning. Saaledes klage Kronens Tjenere til Nykjøbing Slot paa Falster til Frederik II over, at de vare satte for højt paa Landgilde, og Kongen paabyder den 18de August 1570 uvillige Oldinge at granske, hvad Ejendom til hver Gaard tilligger, og hvad Landgilde gives; han beordrer dem dernæst til at afslaa og formindske Landgilden, hvor nogen Ejendom er sat for højt, og at forhøje, hvor nogen Gaarde have den Ejendom at bruge, som mere Landgilde kan taale, end der allerede af gives. De skulde gjøre en endelig Besked, «saa at Kronen sker Skjel og Bønderne kunne blive ved», og naar Godset saaledes sat er, skulde de lade det i Jordebogen indskrive, at det siden altid derefter maa blive holdt¹⁾.

Det er aabenbart en Misforstaaelse heri at ville se en Regel om, at Landgilden lod sig forhøje. Man vil ved lidt nøjere Betragtning let blive var, i hvor høj Grad begrænset dette Tilfælde er, og hvor mange Forhold der have Indflydelse paa Afgjørelsen. Da Bønderne paastaa, at de ere satte for højt paa Landgilde, opstiller Kongen som Modfordring, at det skal prøves, om ikke nogle ere satte for lavt, og at de alle skulle af Oldinge ansættes til, hvad der er en passende Afgift af den Jord, de have. En saadan Ordning er en ligefrem Følge af Markfællesskabet. Den enkelte Fæster besidder en bestemt Kvotapart af Byens Jord; Vurderingen af den hele Bys Afgifts-

¹⁾ Ryge, Peder Oxe 244.

evne kan have været fuldkommen rigtig og passende, men derimod er der blevet paalignet den Part, som er tilfaldet vedkommende Fæster, en uforholdsmæssig stor Afgift; i saa Fald maa Kongen eller Husbonden være fuldt berettiget til samtidig med, at et Afslag af denne Ejendoms Ydelse tillades, at fordre en Forøgelse af de Lodders Afgift, som ere anslaaede for lavt. Desuden er det jo muligt, at simpelthen en Forandring af visse Naturforhold, f. Ex. et Vandløbs forandrede Leje, har medført Tab for den ene Ejendom, men en lige saa stor Vinding for Naboejendommen, hvortil der billigvis ved en Ændring i Præstationerne bør tages Hensyn. Det maa fremdeles erindres, at Landgilden var bleven en Art Hartkornsberegning, saaledes at Jordernes Værdi ved Salg og Mage-skifte beregnedes efter Afgiften, og saaledes at der ved Ydelser af Landsbyens Bønder, ved Rettigheder over Byens Fælleed toges Hensyn dertil. En Nedsættelse i den enkelte Bondes Afgift vilde derfor kun delvis afhjælpe Ubilligheden, naar ikke tillige den begunstigede Bondes Afgift forhøjedes. Endvidere maa med Hensyn til dette Kongebrev bemærkes, at her jo ikke er Tale om en vilkaarlig Forøgelse fra Kongens Side, men om en saadan, som uvillige Oldinge efter Skjøn have anslaaet Ejendommen til. Endelig hævdes netop Landgildens Uforanderlighed som Princip ved Bestemmelsen om, at Ansættelsen «siden altid derefter maa blive holdt».

Det anførte Kongebrev er kun ét Exempel taget iblandt mange Breve fra Frederik II's og især fra Kristian IV's Tid, hvor Kongerne paa samme Maade søge at afhjælpe Bøndernes Klage. Disse Klager lyde ret jævnlig, og Kongerne ere meget tilbøjelige til altid at søge

at faa dem undersøgte og afhjulpne¹⁾. For ligesom at appellere til Bøndernes egen Afgjørelse, udtages stadig Folk af deres egen Midte til at bestemme Jordernes Afgiftsevne, og for at standse ubillige Klagemaal stiller Kongen den Fordring op, at da ogsaa de, som ere satte for lavt paa Landgilde, skulle give mere²⁾. Ja det bliver efterhaanden Praxis, da Klagerne ere ustandselige, og da selv Omtaxationerne ikke tilfredsstille, at Kongen betinger sig, at ved Forandringen dog „Jordebogen i sin Summarum forbliver, som den nu er“³⁾.

Saaledes vil det ses, at Forhøjelse af Landgilde, saaledes som den i disse Tilfælde finder Sted, kun er foranlediget ved en Formindskelse paa anden Landgilde, og at i hvert Fald Kronen aldrig vilkaarlig forøger eller bestemmer Præstationen af den enkelte Gaard; det overlades til et Skjøn af særlig kyndige og med Egnens Forhold bekendte Mænd.

I det Foregaaende er oftere bleven paavist, hvorledes Landgilden var bleven en Slags Hartkornsansættelse for Landets Jorder, hvad der maatte bidrage til at holde den uforanderlig. Naar der gjordes et Afslag paa Afgiften og ikke blot et midlertidigt, men et saadant, som optoges i Jordebogen, medførte dette en Forringelse af Ejendommens Værdi i Omsætningen, og man kan derfor forstaa, at det i et nylig anført Kongebrev af 26. Marts 1622 hedder: dog skulle vore Lensmænd nøjagtig Bevis paa forrige

¹⁾ Kancelliets Brevbøger 217, 250. Ældste Archivreg. I, 247, 253.

²⁾ Se Breve 26. Marts 1622, 29. Juni 1623, 4. Maj 1638.

³⁾ Se Breve 14. Febr. 1628, 12. Marts 1637, 7. Juni 1642, 19. Dec. 1643, 15. Febr. 1647. De i denne og foregaaende Anmærkning nævnte Breve ere anførte af Christensen (Hørsholm) 114.

Landgilde hos Lenet beholde, om nogen Landsejere i Fremtiden paa Reb vilde dele, at vores Rettighed der efter den rette gamle Landgilde kunde hævdes, medmindre andre Landsejere Afslag paa deres Landgilde og gjøre ville eller gjort have. — Omvendt kunde en Forhøjelse af Landgilden jo benyttes til at give Ejendommen en tilsyneladende højere Værd; dette er Grunden til, at den «paa-satte Landgilde» holdes udenfor Taxationen ved Mageskifter, saaledes som det ovenfor anførte Exempel viser (S. 685).

8. Undersøgelsens Resultat.

Resultatet af den foregaaende Undersøgelse er da dette, at Bønderne i Danmark havde vundet den Ret lige over for deres Husbønder, at der ikke turde fordres en højere Landgilde af deres Jord end den, der var opført i Jordebogen, og som havde været svaret fra gammel Tid. Den danske Bonde havde et Privilegium paa, at al Bondejord kun skulde yde en engang for alle bestemt Afgift i Landgilde, hvilken Ejeren ikke kunde forhøje. Og naar jeg kalder denne Ret et Privilegium, er det en Betegnelse, som ikke skyldes min Opfindelse. Efter de skaanske Provinsers Afstaaelse blev der paa den svenske Konges Befaling udarbejdet i Stockholm et Aktstykke, som kaldes «De skaanske Stænders Privilegier og der til hørige og nyttige Akter» (1664), hvilket er skrevet i et Sprog, som ikke ret er hverken svensk eller dansk. I disse Privilegiers Art. 5 hedder det:

hvad danske Bønder i gemen anbelanger, har det været deres største Privilegium, at hverken Kongen, Adels-

manden eller de Gejstlige have kunnet belagt en Bonde med større Skat, end i gamle Jordebøger er fundet ¹⁾. —

Hvis vi ville kaste et Blik paa Udviklingen i Norge, ville vi i meget træffe Lighed med de danske Forhold. I dette Land blev Kontrakten om Fæste (Bygsel) i den ældre Tid indgaaet paa et eller snarest tre Aar, hvad der vist i Virkeligheden altid forstodes saaledes, at Forholdet efter denne Tid ganske vist kunde hæves, men faktisk dog vedblev for Lejlændingens Levetid, naar ikke særlige Forhold eller Misligholdelse traadte til. Afgiftens — Landskyldens — Størrelse bestemtes efter Egnens Sædvane, om den end, juridisk talt, ganske beroede paa Parternes Overenskomst. Imidlertid var der en Omstændighed, som bestemt bidrog til at give Landskylden en uforanderlig Karakter, nemlig at Ledingsbyrden fordeltes i Forhold til hver Ejendoms Landskyld; thi dette maatte medføre en bestemt Ulyst til at forhøje denne sidste og saaledes paa-
drage Ejendommen en større Skattepligt. Derfor maatte da en efter Parternes frie Overenskomst fastsat Indfæstningssum engang for alle ved Jordens Bortfæstning raade Bod paa det stillestaaende i Landskylden.

Ved Reces af 1539 blev det fastsat, at Landskyld og Leding skulde bestemmes ved 6 Mænds Skjøn i Forhold til Jordens Afkastning, og her forudsættes altsaa, at Parterne ikke havde Frihed til at indrette deres Kontrakter, som de vilde, og fastslaa Afgiften efter Overenskomst; Ejendommen skulde vurderes hertil ved 6 Mænd. Imidlertid var dette ganske sikkert ikke nogen ny Bestemmelse; Landskylden var allerede længe før dette Tidspunkt bleven

¹⁾ Jeg har for en Del Aar siden afskrevet disse Privilegier efter et Exemplar i Rigsarkivet i Stockholm. Den her nævnte Artikel er anført i Samlingar till Skånes Historia 1870, 38.

en fast og uforanderlig Grundbyrde paa Jorden, ligesom Ledingen, der rettede sig derefter, og som jo ogsaa oprindelig havde været en aarlig vexlende Ydelse, indtil den allerede i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede antog Karakteren af en fast Ydelse. Med Hensyn til Fæstets Varighed var vel Livsfæste altid faktisk forudsat, men saa længe Erindringen om, at Bygselkontrakt kun gjaldt for 3 Aar, holdt sig, kunde det ikke undgaas, at egennyttige Jorddrotter af og til benyttede sig af den strænge Ret til ved de tre Aars Udløb at fordrive Lejlændingen eller dog alene lade ham blive siddende imod ny Indfæstning. Imod dette vende Christian III's Recesser sig ved at forbyde at drive Bonden fra Gaarden uden Lovmaal og Dom eller at tvinge ham til at bygge paany hvert tredie Aar, — med andre Ord — Livsfæstet var blevet indført.

Fra den Tid og indtil Christian V's Lov var det saaledes Regel, at Byggen skulde være livsvarig, og at den aarlige Afgift (Landskylden) lige saa vel som den hvert tredie Aar erlagte Kjendelse skulde være indskrænket til en vis lovbestemt Størrelse. Derimod kunde der i første Tage eller Bygselsum kræves saa meget, som Parterne kunde forenes om; dog indeholder Recessen af 1578 en Regel om, at Kongens og Kirkens Ombudsmænd ikke skulde beskatte Nogen over Billighed. Forbudet imod at forhøje eller formindske Landgilden uden efter 6 Mænds Skjøn stadfæstes ofte lige indtil N. L. 3—14—14¹⁾.

Ved hermed at sammenholde Fæsteforholdets Historie i Danmark vil man se, hvorledes Udviklingen har været helt parallel. Fra en mere almindelig Kontraktsfrihed er

¹⁾ Jfr. Fr. Brandt, Forelæsninger over den norske Retshistorie I, 296 f.

man kommet til en ved Lovbud bestemt ufravigelig Ordning, og det faktisk vedvarende Fæste er blevet et paa-budt Livsfæste. Landskylden har fra gammel Tid været en uforanderlig Afgift, hvilken snart drager den i Danmark ukjendte Tredieaarstage ind under en lignende Uforanderlighed. Bygselsummen er ligesom den danske Indfæstning ganske overladt til Kontraktsfriheden. Endelig findes der i Norge en Lovregel om, at Landskylden kun kunde forøges eller formindskes efter 6 Mænds Skjøn; vi have intet tilsvarende Bud; men i Praxis var det altid Tilfældet, at hvor Klage over en uforholdsmæssig Afgift fremkom, det ved Skjøn og Vurdering af Kommissærer, Oldinge, Naboer eller Andre fastsloges, hvor meget Ejendommen kunde svare i Landgilde.

Ved det foran Udviklede er da ogsaa Fortolkningen af følgende Bestemmelse i Danske Lov given. I 3—13—14 læses: «ingen Bonde skal være pligtig til at levere andet, enten i Vare eller i Penge, end som han staar for i Jordbogen», og Ørsted forstaar denne Jordbog som den til enhver Tid efter Brugskontrakten affattede Jordbog. Er denne Tydning rigtig, indeholder Lovstedet altsaa ikke nogen Indskrænkning i, hvor høj Landgilde der kan for-dres; Godsejeren kan stipulere sig, hvilken Afgift han vil. Men herimod lader sig indvende, at Bestemmelsen da bliver temmelig overflødig, eftersom Enhver jo er pligtig til at opfylde sine Kontrakter. Den økonomiske Forfatter, Sognepræst O. D. Lütken ¹⁾, har derimod hævdet, at der særlig tænkes paa den Jordebog, der 1664 brugtes som Grundlag for den da indførte Matrikel; i den havdes som en normal Jordebog for alle Landets Ejendomme. I saa

¹⁾ Juridisk Tidsskrift, udgivet af A. S. Ørsted, VIII, 228 f., X, 194 f.

Fald vilde altsaa Lovstedet give den Regel, at Landgildens Størrelse ikke var undergivet Parternes Raadighed, men fastsat engang for alle, hvilket ogsaa er den af Lütken hævdede Mening. Den forudgaaende Undersøgelse vil allerede bestemt nok have vist, hvad „Jordebogen“ er, nemlig Fortegnelsen over den uforanderlige Præstation, der svares af de enkelte Ejendomme. Jordebogen er ikke fra noget enkelt Aar og staar ikke, hvad Ydelsen angaar, i Forhold til en bestemt Kontrakt. Man brugte i ældre Tid slet ikke at indgaa Fæsteforholdet ved skreven Kontrakt, og selv i det 16de og 17de Aarhundrede vare Breve herom meget sjældne; det var dernæst ikke Kontrakten, der bestemte Jordebogens Indhold, men omvendt Jordebogen, der fastslog, hvad Bonden skulde yde. Lovgiveren vilde saaledes slet ikke kunne komme ind paa en Tankegang som den, Ørsted hævder. Men lige saa lidt er der tænkt netop paa Jordebogen af 1664, saaledes som Lütken antager. Jordebogen er en blivende, staaende Afgiftsfortegnelse, hvis Aarstal er ligegyldigt.

Naar det nu siges, at det i Grunden ikke har synderlig Betydning, om Landgilden var uforanderlig eller ikke, da den Husbonde, der vilde forøge sine Fæsteres Byrder, havde Midler nok dertil, uden at han behøvede at gribe til en Forhøjelse af denne Afgift¹⁾, da vidner en saadan Udtalelse om, i hvilken Grad man kan overse netop et Hovedpunkt i Betragtningen af vore ældre agrariske Forhold. Hvorledes vil man naa til en Opfattelse af Bøndernes Retsforhold og økonomiske Stilling i ældre Tid uden ved først at fastslaa enkelte Hovedpunkter, og som et af disse turde man vel regne dette, at al Bondejord i

¹⁾ Christensen (Hørsholm), Agrarh. Studier I, 115.

Stedet for at være undergivet Kontraktsfriheden ansaas for at være belagt med en for alle Tider uforanderlig Kanon. Er dette Resultat først sikret, da kan man med des større Tryghed vende sig til Undersøgelsen af de andre Spørgsmaal, saaledes om hvorvidt der øvedes et Tryk paa Bonden i andre Henseender, altsaa med Hensyn til de Præstationer, hvis Størrelse og Omfang formentlig stod til Husbondens Forgødtbefindende. Og er Landgilden en uforanderlig Afgift, da kan man ogsaa forstaa, at Husbonden kunde ønske at have noget friere Hænder med Hensyn til Gjæsteri eller Hoveri.

Iøvrigt har man ganske Uret i at tro, at Husbonden kunde med Hensyn til Hoveri og Gjæsteri fordre saa meget, som han vilde. Ogsaa hvad disse Præstationer angaar, var der bestemte Grænser fastslaaede enten ved kongelige Anordninger eller ved, hvad der var Skik og Brug i Egnen eller paa det enkelte Gods ¹⁾. Det hedder i Nutiden saa ofte, at Hoveriet i gamle Dage var ubestemt. Ja, det følger af Forholdets Natur, at en saadan Præstation som Ægter, Dagsværk og andet Hovarbejde altid maa have noget ubestemt ved sig. Man ser det saa klart af de Tvistemaal, der kunde opkomme om Hoveriet, i det man t. Ex. stredes om, hvorvidt Bønderne skulde medbringe Redskaber eller ikke, og dernæst om de under Arbejdet skulde have Kost; derefter opstod Spørgsmaalet, om de skulde have Øl, ja til sidst om Øllet skulde være

¹⁾ Den gamle Regel om, at man ikke maa gjæste Bønderne uskjel- lige, havde faaet adskillige Kongebud til Vejledning, se saaledes Krag, Christian III's Historie II, 261; Gamle Domme I, 193, 256; Vedel Simonsen, Ruderne II, 105; Danske Kancelliregi- stranter 1535—1550, 379; Kancelliets Brevbøger 1551—1555, 21, 108, 294.

dansk eller tydsk. Men ikke des mindre var Hoveriet paa en anden Maade bestemt, i det det vidstes, hvor mange Dage man skulde arbejde, hvor mange Langægter og korte Ægter man skulde gjøre o. s. v.

Naar jeg her ikke har behandlet Dagsværket, ligesom heller ikke Gjæsteriet, da er Grunden den, at der om samme vanskelig vil kunne gives mere bestemte juridiske Regler, saaledes at man vilde komme ind paa en almindeligere Betragtning af Bondens økonomiske Stilling, hvad der har ligget udenfor min Opgave. Hoveriet var ordnet saa forskjelligt paa de enkelte Godser og i de enkelte Egne, at der ikke let vilde kunne gives en almindelig Regel om dets Forhold til Ejendommens Størrelse eller om Formen, hvori det præsteredes.

Landgilde af Ejendomme under Dueholm Kloster i Aaret 1614, sammenlignet med den i ældre Tider svarede.

Som Udgangspunkt er benyttet Jordebogen for Dueholm af 1614, der bevarer i Gehejmearkivet, og med denne er sammenholdt de Overdragelsedokumenter og andre Aktstykker, som findes i Dueholms Diplomatarium, udgivet af Dr. O. Nielsen. — Det bemærkes, at 1 Pund Korn er = 2 Tønder, 1 Læst Korn = 24 Tønder.

Hyldig i Tødse Sogn paa Mors. Af en Stug Jord, en Bol. 2 Tønder Rug. — 1439: en Jord liggendes hos Hyl-dighe og skylder 1 Pund Rug til aarlig Skyld (S. 33).

Semb i Hvidbjerg Sogn, Refs Herred. Af en Gaard 12 Tønder Byg, 1 Svin, 6 Mark Gjæsteri. — 1515: en Gaard, liggendes i Semby i Refsherred, giver til aarlig Skyld 6 Pund Korn, 4 Snese Aal og Skovsvin etcetera (S. 81).

Jestrup i Lyngs Sogn, Refs Herred. Af en Gaard 12

Tønder Byg, 1 Svin, $1\frac{1}{2}$ Daler Gjæsteri. — 1472: en Gaard liggende i Lyngs Sogn i Eyestrop, giver til aarlig Skyld en halv Læst Korn (S. 83).

Heltborg i Refs Herred, en Bol, 4 Tønder Byg. — 1472: en Gaard, liggendes i Heltborrig i Thy, skylder til aarlig Skyld 3 Pund Korn (S. 87).

Hassing i Hassing Herred, en Bol, 2 Tønder Byg. — 1515: et Bol i Hassingby, giver til aarlig Skyld 1 Pund Korn etcetera (S. 81).

Villerslev i Hassing Herred, en Gaard, 12 Tønder Byg, 1 Svin, 2 Daler Gjæsteri. — 1495: en Gaard i Villerslæ, giver 6 Pund Korn til aarlig Skyld med andre Bede (S. 88).

Torup i Hundborg Herred, en Gaard, 4 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin. — 1498: en Gaard i Tordropp, til aarlig Skyld 2 Pund Byg med andre smaa Bede (S. 93).

Frøkjær i Hillerslev Herred, en Bol, 4 Tønder Byg, $\frac{1}{2}$ Daler Gjæsteri. — 1498: i Frøkier, 1 Pund Byg, med andre smaa Bede (S. 93). Nota: Der var taget Jord fra den Gaard udi Agerholm nomine Dalgaard og lagt til Frøkier, fordi giver de hver 2 Pund ordei til Skyld etc. (S. 92).

Stentoft i Hillerslev Herred, en liden Gaard, 4 Tønder Byg, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Daler Gjæsteri. — 1498: en øde Gaard, kaldes Stientoft, to Pund Byg med andre smaa Bede (S. 93).

Vilsebøl i Hillerslev Herred, en Gaard, 4 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin, $2\frac{1}{2}$ Mark Gjæsteri. — 1498: i Viilsbøll, to Pund Byg med andre smaa Bede (S. 93).

Kabelstoft i Hillerslev Herred, en Bol, Sand haver gjort Skade paa Ejendommen, Byg 2 Tønder, Smør 1 Pund. — 1498: en Gaard kaldes Kabelstoft, giver 2 Pund Byg til aarlig Skyld, med andre smaa Bede (S. 93).

Kaase i Hillerslev Herred, en hel Gaard, giver 12 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Tønde Gjæsteribyg; en anden hel Gaard, giver 6 Tønder Byg, 1 Pund Smør, 1 Svin, $1\frac{1}{2}$ Tønde Gjæsteribyg. — 1485: 3 Gaarde i Kaasse, give hver 3 Pund Korn til Skyld (S. 119—120).

Aarup paa Hannæs, en hel Gaard, 12 Tønder Byg, 1 Svin, 2 Daler Gjæsteripenge. — 1439: en Gaard i Syndher Aarup paa Hannees, skylder 6 Pund Korn til Afgift (S. 3).

Landgilden i Aaret 1568 af forskjellige Ejendomme, tilhørende Roeskilde Domkirke, sammenlignet med den i ældre Tider svarede.

I det Følgende 'sammenstilles den Landgilde, som er op-givet i: Jordbog paa alt Roeskilde Kapitels og Domkirkens Indkomst og Rente efter Kong. Maj. vor allernaadigste Herres Begjæring af Kapitel paa det flitteligste skreven og overset anno 1568 (Arn. Magn. Samling Nr. 876 4to), med den Landgilde, der nævnes i de gamle Adkomstbreve, som Kapitlet og Kirken besad, og som nu forvares i den Arn. Magn. Samling eller ere trykte.

Bona altaris Catherine junioris. En Gaard i Thorslundmagle, Smørum Herred. 3 Pund Byg, 2 Sk. grot. — 1436 giver Nicholas Esberni dictus Byllæ, armiger, in honorem beate Katarine „unam curiam in Thorslunde magle, de qua dantur 3 pondera annone cum 2 β grot“ (Fasc. 37 Nr. 19).

Jordskyld udi Trælleborg. En Gaard gav tilforn 6 Sk. grot, som Kong. Maj. Krigsfolk nu haver afbrændt og Possessor faar der Intet af. — Samme Gavebrev: unam curiam in Trælleburff in Skania, de qua datur 6 β grot.

Bona altaris Marie Magdalene. En Gaard i Svogerslev i Sømme Herred. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Sk. grot. — Mageskiftebrev af 1459, hvorved der skjødes til Marie Magdalene Alter en Gaard i Svogerslev, skylder 2 Pund Korn og 1 Skill. grot til aarlig Landgilde (Fasc. 43 Nr. 11).

Bona altaris beati Iuonis. En Gaard i Lyngerup i Horns Herred. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg. — 1470 mageskifter Væbneren Niels Portman til Altret en Gaard i Lynge-

rup, hvilken „giver til aarligt Landgilde 2 Pund Korn, halvt Rug og halvt Byg“ (Fasc. 40 Nr. 5).

Bona altaris Trinitatis in sacello regio. To Gaarde i Vindinge hos Vordingborg give hver 6 Sk. grot; en øde Jord sammesteds giver 3 Sk. grot. — Kristian I's Fundats 1464 for sit Kapel i Roeskilde Domkirke: Item tre Gaarde i Vindinge hos Vordingborg, give 3 lødig Mark (Diplom. Christierni Primi S. 160). En lødig Mark = 5 Skill. Grot, se Osterssøn Weylle, Glossar, Mark; Scharling, Pengenes syukende Værdi 11.

En Gaard i Vettterslev i Ringsted Herred. 4 Pund Byg, 4 Skill. grot. — Fundatsen 1464: 2 Gaarde i Vettterslev, hver giver 2 Pund Byg, 1 Fjerdg. Smør, $\frac{1}{2}$ Svin.

En Gaard i Sigerslev, Stevns Herred. 2 Pund Byg, 1 Mark Penge. — 1464: en Gaard i Sigerslev, 2 Pund Korn, 1 lybsk Mark.

En Gaard i Torkildstrup, Voldborg Herred. 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 1 lødig Mark. — 1464: en Gaard i Torkildstrup, giver 4 Pund Korn og 1 lødig Mark Penninge.

Bona altaris S. Anne in sacello regio. En Gaard i Vridsløsemagle i Smørum Herred, 4 Pund Byg. En anden Gaard, 2 Pund Byg. — Fundatsen 1464: til St. Anne Altere, to Gaarde i Vridsløse, den ene giver 4 Pund Korn og 2 Sk. grot, den anden 2 Pund Korn og 1 Sk. grot.

En Gaard i Høielse, Ramsø Herred. 2 Pund Byg. — 1464: en Gaard i Høielse giver 2 Pund Byg og 2 Sk. grot.

To Gaarde i Salby, Ramsø Herred. Den ene 3 Pund Byg, den anden 1 Pund Byg. — 1464: to Gaarde i Salby gamle, den ene giver 3 Pund Byg og 2 Sk. grot; den anden giver 1 Pd. Byg og 1 Sk. grot.

Fire Gaarde i Soderup, Sømme Herred. Hver giver 1 Pd. Rug, 1 Pd. Byg. — 1464: fire Gaarde i Soderup, hver giver 2 Pund Korn og 1 Sk. grot.

Bona altaris crucis. En Gaard i Nørrehvalø, i Voldborg Herred. 1 Pund Rug, 1 Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. — Biskop Johannes (1431—48) grunder dette Altar og

skjænker bl. a. det nedenfor nævnte Gods (Fasc. 39 Nr. 1): en Gaard i Hvalsø nørre, giver 2 Pund Sød.

En Gaard i Ølby i Ramsø Herred. 3 Pund Byg, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. — En Gaard i Ølby, 2 Pund Sød.

En Gaard i Veileby, Skipinge Herred. 2 Pund Rug, 2 Pund Byg, 2 Sk. grot. — En Gaard i Veileby, 4 Pund.

Frederik III og Enevældens Indførelse.

Af

J. A. Fridericia.

Spørgsmaalet om den rette Forstaaelse af den Maade, hvorpaa Enevælden indførtes i Danmark 1660, er i den seneste Tid paa ny optaget til nøjere Drøftelse. Det er Justitsraad Bruun, der har Æren derfor, og alle ville indrømme ham, at hvad der tidligere forelaa i Literaturen, ikke gjorde hans Undersøgelser overflødige. Paa adskillige Punkter har han sikkert ogsaa berigtiget sine Forgængeres Anskuelser, men hvad der kan tvistes om, er, hvorvidt han har staaet tilstrækkelig frit overfor Sagen, og om hans store Interesse for Frederik III og hans Tilbøjelighed til at ville rense Kongen for de forskjellige imod ham rejste Beskyldninger, saaledes som den har vist sig i en Række af hans senere Skrifter, ikke maa siges at have ført ham for vidt. I en Afhandling i dette Tidsskrifts 5. Række 2. Bind vendte han sig navnlig imod Fr. Hammerichs Anklage imod Frederik III (i Nordisk Universitets-Tidsskrift 3. Bind 1857) for at have misbrugt den ham ved Arveregeringens Overdragelse givne Magt til paa en «maaske juridisk forsvarlig, men moralsk forkastelig»¹⁾

¹⁾ Anf. St. S. 163.

Maade at have indført den ubegrænsede Enevælde. Han søgte at godtgjøre, at det fri Arverige i og for sig betød det samme som Enevælden, og at den saakaldte Arve-enevoldsakt af 1661 kun var en retlig Følge af, hvad der var foregaaet paa Stændermødet 1660¹⁾; Frederik III havde, efter hvad han selv havde lovet og hvad der ellers var sket, ingen hverken juridisk eller moralsk Grund til at dele sin Magt med andre Statsfaktorer. Der var ved Bruuns Afhandling det ubetinget fortjenstlige, at han efterviste, at Provisional-Ordonnancen af 4. Novbr. 1660, som man hidtil havde tillagt stor Betydning, fordi Kongen i den skulde have lovet at indkalde Stænderne, kun var et Projekt, ikke nogen af Frederik III udfærdiget Forordning. Men for øvrigt var hans Fremstilling ikke saa udtømmende og overbevisende, at man kunde vente, at hans Opfattelse for Fremtiden vilde blive den almengjældende. Gehejme-arkivar Jørgensen udtalte da ogsaa lejlighedsvis i Forordet til sin Udgave af Aktstykker vedrørende Kongeloven og dens Forhistorie (1886), at Kongeloven «efter hele sit Indhold saa langt fra er en Indfrielse af de med Stænderne ved Arvehyldingen og Haandfæstningens Kassation i Oktober 1660 trufne Aftaler, at den tværtimod maa siges at ville have været uden retligt Grundlag», hvis ikke Hyldingsbrevene af Januar 1661 vare komne imellem: «de inde-

¹⁾ Det vilde vistnok være det rigtigste at lade denne Betegnelse af Mødet afløse det moderne, men i Samtiden ikke brugte Ord Rigsdag. Det store Møde af Stænderne 1586 kaldtes Rigsdag (Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love IV, 161), men senere gik denne Benævnelse aldeles af Brug. Man talte kun om Stændermøder eller, naar Modsætningen mellem de almindelige og provinsielle Møder skulde fastslås, da om de første som Generalmøder (se for tidligere Møder f. Ex. den sjællandske Landebog, Univ. Bibl., Add. Fol. 96, og for Mødet 1660 Acta Consistorii 16. Septbr.).

holdt i Virkeligheden efter moderne politisk Sprogbrug et Plebiscit som Stadfæstelse paa et fuldbyrdet Statskup. Foranlediget herved har Justitsraad Bruun for nylig atter taget til Orde og i et selvstændigt Skrift «Enevældens Indførelse i Danmark og Kongelovens Tilblivelse» (Kbh. 1887) søgt at hævde sin tidligere Opfattelse.

I alt væsentligt er dette Skrift dog kun en Gjentagelse af, hvad han tidligere havde bragt frem; der findes i det ingen nye Argumenter af større Betydning, men Paastandene ere snarest mere tilspidsede. Og naar han dadler Historikerne for næppe altid at have draget Grænsen skarpt nok imellem, hvad der er Historie og hvad der er Ret, kunde man vistnok med mere Grund bebrejde ham, at han ikke har taget tilstrækkeligt Hensyn til den historiske Baggrund. I alt Fald indtil den seneste Tid har dog den historiske Fortolkning af statsretlige Akter været opretholdt ogsaa af Juristerne, og de Forudsætninger, hvorpaa Akterne hvilede, været med til at bestemme Opfattelsen af disse.

Hvorom alting er, Spørgsmaalet om Forstaaelsen af Begivenhedernes Sammenhæng 1660 og deres yderligere Udvikling indtil Kongelovens Givelse 1665 er saa vigtigt for Opfattelsen ikke alene af Frederik III og hans Raadgivere, men ogsaa af hele det Grundlag, hvorpaa vort Lands Forfatning hvilede i henved 200 Aar, at en videre Drøftelse af det formentlig ikke er uberettiget. Den følgende Undersøgelse skal nu lige saa lidt som Bruuns indlade sig paa de almindelige sociale og politiske Forhold, der bevirkede, at Enevælden kunde indføres og kunde bestaa; hvad der derimod skal være dens Hovedopgave, er at søge at fastslaa, hvad vi virkelig vide, og at belyse den virkelige Betydning af de forskjellige Stadier i Udviklingens

Gang. Til Grund for den har derfor ligget et Forsøg paa en Berigelse og en kritisk Vurdering af Kilderne. Meget vil sikkert altid blive dunkelt, fordi det har beroet paa Samtaler og mundtlige Forhandlinger, om hvis Indhold Hovedmændene personlig ikke have efterladt skriftlige Meddelelser; nye originale Hovedaktstykker ere ikke heller fundne og ville næppe heller kunne findes, derimod ville adskillige nye Koncepter og nogle hidtil ikke paaagtede Optegnelser af samtidige vistnok fremme Forstaaelsen¹⁾. Men mest har dog Opmærksomheden været rettet paa dels at adskille, hvad vedkommende Kilde kunde antages at give en nogenlunde sikker Oplysning om derved, at dens Forfatter selv har været Vidne dertil, fra det, som kun var Formodninger, løse Referater eller Beretninger paa anden eller tredje Haand²⁾, dels at lade den daværende danske Statsret kaste Lys over Forholdene.

¹⁾ Det er en beklagelig Mangel, at adskillige af de vigtigste Indlæg kun ere bevarede i Afskrifter. Originalerne vilde ofte kunne have indeholdt Vink til Belysning af den oprindeligste Form, Affatterne m. m. Af samtidige Optegnelser, som ikke tidligere ere tilstrækkelig paaagtede, skal især henledes Opmærksomheden paa .En kort Underretning om Stændernes Supplication til hans kgl. Maj. om Riget til et Arverige at gjøre., der er en Dagbog over Begivenhederne fra 8. — 18. Oktober (Ny kgl. Saml. 4te 1053 b), nogle Uddrag af en Protokol over Møder af Kjøbenhavns Magistrat (og 82 Mænd?) (Gl. kgl. Saml. Fol. 908), og den østrigske Gesandt Baron Goës' Breve (Ark. i Wien; en Afskr. af Brevet af 2. Novbr. i Allenske Sager Nr. 21).

²⁾ At man kun i ringe Grad kan bygge paa Frederik Gabels Beretninger (trykte i Suhms nye Saml. I og III; Originalkoncepterne i Geh. Ark., Pakken Kongeloven), er anerkjendt af alle. Mere ubetinget Tillid har man fæstet til Slanges Historie om Regeringens Forandring udi Danmark, 1720 (Gl. kgl. Saml. Fol. 905), og den er ogsaa saa vigtig, at den snarere havde fortjent at trykkes end Langebeks Fremstilling, der hviler paa Slanges Historie og paa Kilder, som vi ellers endnu have. Slange har

Som en Baggrund for Begivenhederne i Efteraaret 1660 har det dog været nødvendigt at kaste et Blik paa nogle hidtil til Dels mindre paaagtede Foretagender fra Frederik III's Side, der allerede før 1660 pege i Retning af hans Planer om at udvide sin og sit Dynastis Magt, og som paa en Maade fik deres endelige Afslutning ved Arveregeringens og Enevældens Indførelse.

I.

Frederik III havde, som bekendt, ikke ved Fødslen faaet nogen Udsigt til at erhverve Danmarks Trone. 1608 var ogsaa hans ældre Broder Prins Christian bleven valgt til sin Faders Efterfølger. Selv havde han senere faaet Besiddelsen af Stifterne Bremen og Verden, men han havde ikke ladet sig nøje dermed. Skjønt der var stor Anledning for Kongehuset til ikke at indlade sig paa Delinger af Hertugdømmerne, især efter at den gottorpske Linie havde skaffet sig Anerkjendelse af Førstefødselsrettens Indførelse, havde Hertug Frederik dog sikret sig Udsigt til Dele af Hertugdømmerne. Da han 1642 stod i

som Ihændeher af sin Fader Peder Villadsens Papirer vidst god Besked om meget, vi nu ikke kjende til paa første Haand. Men han staar ikke ubetinget til Troende. Fremstillingen af de sjællandske Provsters Valg er næppe fuldt korrekt (se Historisk Cæclender I, 234 ff. Acta synod. Roskildensia 28. Aug. 1660, Ny kgl. Saml. 4to 1171), og Erik Olsen Torm har været paa Mødet i Kjøbenhavn efter d. 15. Septbr., thi hans egh. Underskrift findes paa en Koncept af 8. Oktober (Ny kgl. Saml. Fol. 649). For de Møder, Peder Villadsen ikke selv har deltaget i, saaledes Udvalgs-mødet 14. Oktober, kan han ikke have gjort Optegnelser af egen Erfaring, hvilket bevirker, at Slanges Beretning herom maa optages med mere Kritik. For alle Optegnelser gjælder det, at Referater af Taler maa modtages med stor Forsigtighed.

Begreb med at gifte sig, havde han opnaaet sin Faders Samtykke til, at han, hvis Prins Christian efterlod Arvinger, skulde have Segeberg og Hanerau Amter som sin Arvedel af Hertugdømmerne foruden den livsvarige Besiddelse af Amtet Svabsted. I Oktober 1643 var et nyt Arveforlig blevet oprettet; Frederiks Andel var bleven ham bekræftet allerede for det Tilfælde, at Prins Christian efter Faderens Død indtraadte i den fulde Regering af Riget og Fyrstendømmerne; den var desuden bleven forøget med forskellige Godser og Stæder, og alt var blevet ham tilsikret for ham og hans mandlige Livsarvinger¹⁾. Men hans ældre Broders Sygelighed henledte dog snart stærkest hans Tanker paa Tronfølgen i Danmark. Han ønskede ikke at afvente Prinsens Død, thi Efterretninger fra Danmark gik ud paa, at Stemningen ikke var ham gunstig, og at der vilde rejse sig store Vanskeligheder, før end han kunde opnaa Regeringen, hvis Broderen skulde dø uden Arvinger. I November 1646 gjorde han derfor forskellige Skridt hos Christian IV og Prinsen for at bevæge Kongen til hos de da samlede Rigsraader at opnaa en Forsikring om hans fremtidige Valg. Hvad han vilde, var altsaa en Slags Fordobling af det skete Kongevalg; Tronfølgen skulde i Kongens levende Live sikres ikke alene Kongens ældste, men ogsaa hans næstældste Søn. Men det er interessant at lægge Mærke til, at han i Instruxerne for sin Hofmarskalk Jasper v. Oertzen betoner Nabokongerigernes Exempel, »som især tragte efter, at de ere sikre paa en fremtidig Successor i Tilfælde af mange uventede Døds-

¹⁾ Christian IV's egh. Breve ved Bricka og Fridericia 1641—1644 S. 228 ff. Geh. Ark., Kgl. Testamenter og Dispositioner Nr. 2. 3 a. 4 a.

fald¹⁾. Nabokongerigerne, det var Sverig og England, hvor Tronfølgen var arvelig; det var dette Forbillede, som allerede nu fristede Frederik²⁾.

Der kunde imidlertid ikke være Tale om, at Christian IV kunde sætte noget saadant igjennem hos Rigsraadet, allermindst paa det Tidspunkt, og Kongen foreslog ikke heller noget derom.

Ved Christian IV's Død udebleve nu vel ikke ganske de af Frederik ventede Vanskeligheder, men han besteg dog Tronen, om end bunden stærkere end sine Forgængere. Her skal nu ikke dvæles ved de forskjellige bekjendte Skridt af Frederik III, hvorved Rigsraadet tilsidesattes og dets Indflydelse efterhaanden svækkedes, som Korfits Ulfeldts Fald, Anvendelsen af fremmede især under Krigen med Sverig³⁾ og Undladelsen af at besætte de ledige Rigsembeder og Rigsraadsposter efter 1657; ikke heller skal hans Indsættelse af Kommandanter i Fæstningerne paa Bekostning af Lensmændenes Myndighed nærmere omtales⁴⁾. Hvad her derimod for det første skal mindes om, er hans Foretagender for at stille sig og sit Kongehus friere overfor Norge, Hertugdømmerne og Bornholm, og dernæst om Muligheden af en Statsomvæltningsplan 1658.

Da Frederik 1646 søgte at sikre sig sit Valg, omtalte han kun Danmark og ikke Norge. Det er næppe sand-

¹⁾ Instruxerne af 2. og 6. Novbr. 1646 samt et udat. Udkast til en Skrivelse til Kongen (Geh. Ark., Dan. Kong. Hist. Nr. 116. Bremen Nr. 36).

²⁾ I det anf. udat. Udkast har først staaet, at han ønskede, at der maatte lægges ham en sikker Grund *«wegen künftiger Succession am Königreich Dänemark»*. Ordet Succession er rettet til Election.

³⁾ Jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. V, 635 ff.

⁴⁾ Se Breve fra Ove Gjedde om Helsingborg Fæstning af 20. Juni, 1. Septbr. og 30. Oktbr. 1655 (Skaanske Indlæg).

synligt, at dette skyldtes en Forglemmelse, snarere stod allerede da Tanken for ham om Norge som hans Arverige. Ved hans Kongevalg kom Spørgsmaalet frem. Rigsraadet frygtede hans Fordringer i denne Henseende; Adelen forlangte, at der i Haandfæstningen skulde optages en Bestemmelse om, at «Norges Rige er og bliver under Danmark som et Len under Kronen, som det altid har været»¹⁾, og det mentes, at Frederik en Tid holdt sig officielt tilbage for ikke at maatte nøjes med Titel af Hertug. Dog opgav han, til Overraskelse for mange, i Maj Kravet paa Norge som Arverige²⁾ og lod sig vælge saavel til Norge som til Danmark. Det er bekjendt nok, at Spørgsmaalet kom frem i en alvorligere Form 1649 og 1650, da Kongens Søn Hertug Christian skulde vælges til Tronfølger. Frederik III fordrede, at Prinsen kun skulde betegnes som valgt «til denne Krone» og ikke «til Danmark og Norge» eller «disse Riger og Lande». Gejstligheden og den største Del af Borgerskabet fulgte hans Ønske, medens Rigsraad og Adel, Universitetet og Sorø Akademi samt Christianshavn valgte ham til begge Kongeriger. Sagen synes dog at være bleven ordnet ved et Kompromis, idet Kongens Gjenbrev til Rigsraad og Adel kom til at lyde paa, at han var valgt til «Konge at være og blive udi Danmark og Norge», medens det til Gejstligheden og Universitetet kun lød paa, at han var valgt til «Regimentet»³⁾. Imidlertid er der stor Sandsynlighed for, at Frederik III alt andet end

¹⁾ Adelen's Indlæg af 17. April 1648 (Rigsraadsbreve i Kancelliark.).

²⁾ Den franske Resident Honnequins Breve til d'Avaux og Servien, 4. April, 8. og 16. Maj (Udenrigsminist. Ark. i Paris).

³⁾ Jvfr. Danske Magazin 3. R. IV, 32. Nyt hist. Tidsskr. V, 397 f. Thott Fol. 841. Aschehoug, Statsforfatn. i Danmark og Norge S. 363.

opgav Fordringen paa, at Norge skulde betragtes som hans Slægts Arverige. I Aaret 1656 forfattedes et statsretligt Skrift med Titel «Norges Arve-Rige»; dette vrimlede af skarpe Angreb paa de Danske, især den danske Adel, omtalte med Sympathi Christiern II og opstillede den Sætning, at Norge var de rette Arvingers og Kongers Odelsgods; det gik endog saa vidt, at det antydede, at Kaareriget Danmark snarere burde rette sig efter Arveriget Norge end omvendt. Nyere Undersøgelser have nu paavist, at Forfatteren til dette Skrift ikke, som tidligere antaget, har været en Nordmand, men tværtimod en Dansk, sandsynligvis Jens Dolmer, der netop paa denne Tid fik en aarlig Pension for at give sig af med historiske Studier. Skriftet blev overleveret til Kongen og vistnok af denne indlemmet i hans Bibliothek, et mærkeligt Tegn paa, i hvilken god Jordbund dets Tanker vare faldne trods dets voldsomme Udfald mod Danmark ¹⁾).

Medens Frederik III saaledes søgte at løsne Norge fra dets statsretlige Forbindelse med Danmark for at kunne hævde det nøjere for sin Slægt, møder man lignende Tendenser hos ham og hans Raader med Hensyn til Slesvig.

I Modsætning til de Ønsker, han havde næret, da han var Christian IV's yngre Søn, blev det en af Frederik III's første Planer som Konge at faa Førstefødselsretten indført i Hertugdømmerne. Sagen forhandlede i August og September 1648 mellem Kongen og de slesvigholstenske Raader, men først 24. Juli 1650 undertegnedes Arvestatutet. Det var ikke noget nyt, naar Frederik III bekræftede dette paa egen Haand for Slesvigs Vedkom-

¹⁾ Skriftet er trykt i Budstikken VI, 441—552. Jvfr. G. Storms Afhandling i Norsk hist. Tidsskr. 2. R. IV, 114 ff. Om Jens Dolmer se desuden Christ. IV's egh. Breve 1641—1644 S. 24 f.

mende og ikke søgte Rigsraadets Samtykke, thi det samme havde Christian IV gjort ved Primogeniturens Indførelse af den gottorpske Linie. Men ikke desto mindre har det sin Interesse at se den Motivering, med hvilken de slesvig-holstenske Landraader i Juni 1650 tilraadede Kongen ikke at søge Rigsraadets Samtykke. Medens Statholderen Christian Rantzau henviste til Forholdet med Gottorp, Kaj Ahlefeldt bemærkede, at Slesvig vel var et dansk Len, men nøje forenet med Holsten, hvorfor Kongen kunde gjøre det af egen Magt, og Heinrich Blome paastod, at Slesvig var inkorporeret med Holsten, gjorde de lærde Raader, Reimar Dorn, Johan Helm, Frants Stapel og Jakob Steinmann, den juridiske Paastand gjældende, at jus primogenituræ hørte til majora regalia, og at Rigsraadet ingen jura majestatis havde ¹⁾. Det vil ses, at Tankegangen i en ikke ringe Grad var farlig for Slesvigs Forbindelse med den danske Krone, Frederik III var vel ikke ansvarlig for den, men har næppe modsagt den. De slesvig-holstenske Raader vedbleve at spille en betydelig Rolle under hans Regering.

En langt alvorligere Situation med Hensyn til Sønderjylland indtraadte imidlertid 1658 efter Freden i Roskilde, da Hertugen af Gottorp gjorde Fordring paa Løsningen af Lensforholdet til Danmark. 3. April forespurgte Frederik III Rigsraadet, om det mente, at Hertugens Begjæring om Afstaaelsen af Lenshøjheden og al anden Ret-

¹⁾ Frederik III's Brev til Landraaderne og Kansleren, 2. Aug. 1648. Raadernes Protokol og Betænkning af 5. Septbr. 1648 samt deres Protokol af 14. Juni 1650 (Geh. Ark., Overrotsark., Kgl. Arvehus Nr. 9). Jvfr. Falck, Samml. der wichtigsten Urkunden, welche auf das Staatsrecht der Herzogthümer Schleswig u. Holstein Bezug haben S. 98. 157 ff.

tighed over det ganske Hertugdømme Slesvig kunde bevilges. Rigsraadet svarede den næste Dag, at det slesvigske Len var et saadant Regale og kosteligt Klenodie, at det kun i højeste Nød kunde afstaas, men at man dog hellere maatte gjøre det end udsætte sig for at beholde den svenske Hær i Danmark. Det vakte vistnok en ikke ringe Overraskelse, da Frederik III som Svar herpaa den 10. April med Beklagelse af den haarde Nødvendighed af Afstaaelsen til Gottorp tillige udtalte, at han ikke kunde forstaa, hvorledes den halve Del kunde forblive hos Kronen, naar den anden halve Del var aftraadt. «Vi formene,» lagde han til i sin egenhændige Skrivelse, «begge Dele at være lige Kondition undergivne, som ikke formedelst den gemene Regering kan adskilles, eftersom billigt eragtes, at vor kongelige Linie som den ældste det samme som den gottorpske reciproquement bevilges, saa at vort Hus ikke skulde være værre Kondition end hans Kjærlighed undergiven.» Man kan næppe andet end give de tilstedeværende ni Rigsraader Ret, naar de i deres Svarskrivelse herpaa af 17. April under skarp Betoning af den Forpligtelse, de havde til at udtale deres sande Mening, beklagede Kongens Forlangende, «helst efterdi herved intet naas, som Eders kgl. Maj. saa vel som hans kgl. Højhed Prinsen jo allerede haver og er omforsikret; Riget separeres ogsaa herved slet fra Eders Maj.'s Interesse i Fyrstendømmet, som det ellers at maintainere højst er obligeret». Men desuagtet mente Rigsraaderne, at hvis disse Motiver ikke syntes Kongen vægtige nok til at bevæge ham til at opgive sin Beslutning om ikke at ville aftræde Souveræniteten til Gottorp, med mindre den ogsaa afstodes til hans mandlige Linie, saa vilde de hellere give deres Samtykke end udsætte Landet for en længere Indkvar-

tering af den svenske Hær¹⁾. Kongen lod sig ikke røkke; han fastholdt sin Fordring med Henviſning til, at den fælles Regering i Slesvig ikke kunde føres af ham og hans Arvinger uden lige Respekt og Autoritet, som den gottorpske Linie opnaaede²⁾, og 2. Maj afstod han med Rigsraadets Samtykke til sig selv som Hertug af Slesvig og sine samtlige mandlige Descendenter Hertugdømmet Slesvig *«cum dominio recto et utili, wie auch sonderlich sublimi superioritatis plenissimo jure, die Souverainität genant»*, dog at Slesvigs Grænser bleve uforandrede og intet af Hertugdømmet afstodes til andre³⁾.

At dynastiske Hensyn her have gjort sig gjældende hos Frederik III paa en saadan Maade, at han derved kom til at tilsidesætte Danmarks Riges og Kronens Tarv, synes det umuligt at nægte. Det er ikke godt at forstaa, at Ligheden i Fællesregeringen skulde være et vigtigere Moment end Betydningen af at bevare det halve Slesvig i statsretlig Forbindelse med Danmark. Men Kongen havde opnaaet at blive fuldstændig frit stillet overfor Rigsraadet for sig og sine Arvinger med Hensyn til Slesvig.

Ved Udgangen af samme Aar kom en anden Del af Riget ind under Kongehusets umiddelbare Besiddelse, idet Bornholms Indbyggere, efter at være frigjorte for det svenske Herredømme, overdroge Landet med dets Renter og Indkomster til Kongen og hans Arvinger til *«evindelig Arv og Ejendom at følge»*. I Maj 1659 tog Frederik III Øen under sin og sine Arvingers Beskyttelse⁴⁾. Der kan

¹⁾ Rigens Raads Breve, Fasc. 62.

²⁾ Nyt hist. Tidsskr. III, 666.

³⁾ Nordalbingische Studien IV, 154 ff.

⁴⁾ Thurah, Beskrivelse over Bornholm S. 249—52.

ikke være nogen Trivl om, at hvad der her skete, var i Strid med Haandfæstningen, særlig dens § 3.

Under alt dette møder der os Tegn til, at Kongen har haft endnu mere omfattende Planer for med Hensyn til selve Kongeriget. Spændingen mellem ham og Adelen var under og efter den første svenske Krig voxet højere end nogensinde tilforn. De svenske Embedsmænd og Officerer, som opholdt sig i Danmark, havde ogsaa modtaget et bestemt Indtryk af Adelen Misfornejelse med Kongen ¹⁾. Karl Gustav selv havde endog af Henrik Bjelke, der dog var Frederik III's betroede Mand, hørt mærkelige Udtalelser i denne Retning; Rigsadmiralen havde vel rost Kongen, men tilføjet: Gud naade os, gid man var herfra med Ære, Dronningen er ingen Dansk god, hun har Magten over Kongen ²⁾. Heller ikke Frederik III havde paa sin Side, da han i Marts 1658 havde haft Enesamtaler med den svenske Konge paa Frederiksborg, skjult den forhaandenværende Tilstand; han var vel ikke gaaet nærmere ind derpaa, men havde især dvælet ved Handelens Tilstand, Adelen Misbrug af dens Friheder og Nødvendigheden af at træde op derimod; han havde tillige fremstillet det som, at Rigsraadet var paa hans Side mod

¹⁾ Jvfr. følgende Ytringer i det svenske Rigsraads Møde 19. Maj 1658: Krister Bonde: Alle Ulfeldterne og Billerne mod Kongen, Friis ligeledes, Skeelerne og Ove Gjedde mod Kongen, Urne mod Kongen, Parsberg i 10 Aar ikke ved Hoffet, Lindenov, Jørgen Brahe, Christen Skeel, Urup. Gabriel Oxenstjerna: Omnes, quibuscum locutus, male contenti cum rege (Protokol i det svenske Rigsarkiv).

²⁾ Raadsmødet 19. Maj: Rex: De H. Bielke quomodo laudaverit Christ. (Christ. IV) et Principem juvenem (Christ. IV's Søn Christian V?). Hic rex quoque bonus, sed gud nåd oss. Den, som warar med ähran här ifrån. Regina nemini Dano bona, regit regem etc.

Adelen ¹⁾. Da var det, at i Maj visse Antydninger, der stammede fra Frederik III, gave Karl Gustav Anelser om Planer fra den danske Konges Side om en Statsomvæltning. Et af de Punkter i Roskildefreden, som Frederik III ikke fuldt havde opfyldt, var Bestemmelsen om, at der skulde udleveres til Sverig 2000 Ryttere. Kun omtrent 950 Ryttere vare blevne udleverede, og Kongen havde for-gjæves foreslaaet, at Resten skulde erstattes med 500 Ryttere og 500 Dragoner (en Slags beredne Infanterister) ²⁾. Flere Gange i April havde Kongen søgt private Samtaler med den ene af de svenske Kommissærer, Rigsraaden Sten Bjelke, uden at dog noget vigtigt var kommet frem ³⁾. Men omtrent den 13. Maj sendte han i Hemmelighed Prins Christians Lærer, Villum Lange, der hidtil aldeles ikke var bleven benyttet i Forhandlingerne, til Sten Bjelke. Hvad vi vide om Samtalen mellem dem, er kun det, at Lange talte om «Kongens Stat» i Forbindelse med Kongens Ønske om ikke at ville udlevere de fordrede Ryttere. Men Bjelkes Beretning om Samtalen var en saadan, at Karl Gustav øjeblikkelig antog, at Frederik III's Hensigt var at beholde Rytterne for ved Hjælp af dem at for-vandle Danmark til et Arverige og gjøre sig selv til absolut Konge ⁴⁾. I Møder med sit Raad i Göteborg den

¹⁾ Raadsmødet 19. Maj: Recitatae lit. Bielskens (se ndfr.). Rex: Dixit, quod locutus cum rege et declinaverit hæc. Ministri majores dixerint se velle inquirere in nobilium actiones. Senatores a sua parte . . . Rex: Cum rege Daniæ locutus de commercii situatione, accijs etc.

²⁾ Sten Bjelke og Cojet til Karl Gustav, 12. Maj (Svenske Rigsark.).

³⁾ Bjelke til Karl Gustav, 14. April.

⁴⁾ Desværre har Sten Bjelkes Brev af 13. Maj til Karl Gustav ikke været til at finde i det svenske Rigsarkiv. Dets Indhold kjendes af følgende: I den svenske Rigsraadsprotokol for 18. Maj hedder det: Talte Kgl. Maj. om den Uenighed mellem Kongen af Danm.

18. og 19. Maj overlagde han Betydningen for Sverig af en saadan Revolution i Danmark. Det er ikke mærkeligt, at Resultatet af Overvejelsen blev, at en saadan Forøgelse af den danske Konges Magt kun kunde være skadelig for Sverig; det besluttedes, at Sten Bjelke skulde fraraade Frederik III saadanne Skridt, og at man i Nødsfald skulde tage de danske Stænder under sin Beskyttelse. Men den danske Konge havde imidlertid ikke vovet sig ud over de gjorte Antydninger; han havde forholdt sig tavs og tilbageholden, da Bjelke d. 18. Maj havde en ny privat Samtale med ham¹⁾. Sandsynligheden tør dog vistnok siges at være for, at Karl Gustav og hans Raad ikke have taget fuldstændig fejl af Frederik III's Tanker, tilslørede som de da som saa ofte ellers have været. Det fortjener ogsaa at bemærkes, at de danske Rigsraader i de samme Dage, nemlig 12. Maj, indstændig havde opfordret Kongen til at opfylde Fredens Bestemmelser om Rytternes Udlevering; de havde advaret imod dem, der muligvis fandtes rede

og hans Stænder. Læstes Sten Bjelkes Haandbrev af 18. Maj. Rex: Quum rex Daniæ velit conversionem, qværendum an hoc patiamur. I Protokollen for 19. Maj hedder det: Grev Per Brahe: Non svadebo, ut permittatur rex Daniæ acquirere vires per arfrijke, nec pati potest Svecia, ut status ibi evertat et se facit absolutum. Endelig hedder det i Karl Gustavs Brev af 22. Maj til Sten Bjelke: Wij hafwe af Edert Breef af d. 13. Maj ersedt, huad Langius (han kaldes i Bjelkes Brev af 20. Maj Prinsens Præceptor) hafwer med Eder i secreto taalt så om Kongens Stat som the Ryttare, wij hafwe förmedelst fredzslutet af hanom at fordra. Wij kunne icke annat afftaga än, at sådant hafwer något synnerligit in recessu, och at Konungen motte hafwa någet i sinnet emot een deel af Ständerne och för den skull till sin intentions eftertryck wilia behålla bemelte Ryttare (Den svenske Rigsregistratur).

¹⁾ Bjelkes Brev af 20. Maj.

med andre Raad, men som hverken forstode Landets Tilstand eller havde noget deri at søge eller tabe¹⁾.

Spurgte man Samtiden, hvem den antog, der havde den største Indflydelse hos Kongen og mest fjernede ham fra Rigsraad og Adel, var Svaret ikke tvivlsomt. Man nævnede adskillige af de Mænd, Kongen havde bragt med fra Bremen, især Gabel og Theodor Lente, forskellige Officerer og militære Embedsmænd, som Generalavditøren Poul Tscherning²⁾, men først og fremmest dvælede dog Tanken ved Dronning Sofie Amalie³⁾. Den livslystne, lidenskabelige og magtsyge Dronning stammede fra et Fyrstehus, hos hvilket netop samtidig ganske de samme Tendenser gjorde sig gjældende, som brøde frem i Danmark under hendes og hendes Ægtefælles Regering. Der var ikke alene Lighed i de Forlystelser, som adspredte hendes Broders, Hertug Georg Vilhelm af Brunsvig-Lyneborgs og hendes eget Hof, Fyrværkeriernes, de mythologiske Balletter, Slædefarterne, Jagterne og de landlige Festligheder. Men Georg Vilhelm havde ligesom Frederik III skabt sig en Kreds af unge Raadgivere, til Dels Udlændinge, han lod inddrive Skatter før Landdagens Bevillinger og lod landsherrelige Resolutioner træde i Steden for Landdagsafskedene. En lignende Politik førte den anden Broder Ernst August,

¹⁾ Rigens Raads Breve, Fasc. 62.

²⁾ Jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. V, 631 ff. Karl Gustav ventede at høre nærmere om Frederik III's før omtalte Planer af Gabel. Ogsaa de slesvig-holstenske Raader opfattedes som Modstandere af Rigsraadet i politiske Spørgsmaal, især Friedrich v. Ahlefeldt, der antoges at staa i venskabeligt Forhold til Dronningen (Sten Bjelkes Breve til Karl Gustav, 29. Marts og 8. April 1658; det svenske Rigsarkiv).

³⁾ Jvfr. Henrik Bjelkes ovfr. S. 727 anførte Ytring, Hist. Tidsskr. 5. R. V, 632, Nyerup, Efterretn. om Frederik III S. 302 og Goës' Brev af 2. Novbr. 1660.

medens den tredje Broder, som stod i nærmest Forbindelse med Sophie Amalie, den excentriske Johan Frederik, kaldte sig Kejser i sit Land og i sin Bekræftelse af sit Lands Privilegier indskød Sætningen: «saafremt de ikke ere til Skade for min høje Fyrsteret, min Landshejhed og Territorialmagt»¹⁾.

Den brunsvigske Fyrsteslægt var paavirket af franske Tendenser; den var et af Gjennemgangsledene for Absolutismens Indtrængen i Danmark.

II.

Endnu inden Freden med Sverig var sluttet i Kjøbenhavn, var Spørgsmaalet om Stændernes Indkaldelse blevet drøftet mellem Kongen og Rigsraadet. Frederik III havde 1. Februar 1660 forespurgt Raadet, om det ikke var hensigtsmæssigt med Stændernes Bevilling at paalægge en Konsumptionsafgift paa Vin, fremmed Øl, Mel, Malt og saadanne andre Varer, som indførtes uden Told og Accise, og Rigsraadet havde 6. Febr. tilraadet en saadan Afgift, naar forinden Stændernes Betænkning og Samtykke var indhentet²⁾. I Løbet af Sommeren havde Kjøbenhavns By gjentagne Gange mindet om Iværksættelsen af de Privilegier, som vare givne Staden 24. Marts 1659, og som blandt andet gik ud paa, dels at Kjøbenhavn skulde holdes for en fri Rigens Stand, der ved to Borgere sammen med Borgmestrene skulde give sin Stemme og sit Samtykke til alt, hvad der overvejedes med Hensyn til Rigets bedste, dels at der krævedes Stadens Samtykke til Paalæg af Told

¹⁾ Spittler, Geschichte d. Fürstenthums Hannover II, 181 f. 228 ff. 261 ff. 295 f. 306 ff.

²⁾ Rigens Raads Breve, Fasc. 63.

og Accise. Det var især i en Skrivelse af 18. Juli, at Borgemestre og Raadmænd samt de 32 Borgere og de udvalgte Repræsentanter for Lavene bestemt havde forlangt, at de „maatte faa Frugten af Friheden at fornemme i Steden for den Ufrihed, de indtil denne Dag havde haft,» at den forrige Toldrulle maatte blive ophævet for Kjøbenhavns Indbyggeres Vedkommende som given uden Stadens Samtykke, og at de lige med Adelen maatte være fri for Told, Accise og anden Tyng, indtil slige Afgifter bleve bevilgede af dem og Adelen. Paa denne Skrivelse var der ikke blevet givet noget Svar, ligesom allerede deres tidligere Indlæg havde faaet en noget kølig Modtagelse fra Regeringens Side¹⁾. Fornyeede Forhandlinger mellem Kongen og Rigsraadet om Midler til Militzens Underhold havde imidlertid ført til, at Rigsraadet 1. Aug. paany havde tilraadet Stændernes snarlige Indkaldelse²⁾, og under 5. Aug. udstedtes saa Breve til de forskjellige Stænder om at indfinde sig i Kjøbenhavn 8. Septbr., for Adelens og Bispernes Vedkommende ved personligt Møde, for Præsteskabets, Universitetets, Kjøbstædernes og af disse særlig Kjøbenhavns og Christianshavns Vedkommende ved valgte Repræsentanter³⁾.

Da det ikke er Hensigten her at fortælle hele Stændermødets Historie, skal der gaas hurtig hen over dets første Stadier. Righshofmesteren Joakim Gersdorf betonedes i sin Indledningstale paa Slottet den 10. Septbr., at Stænderne vare sammenkaldte for at forhandle om Midler til Kongens og Kongehusets Underhold, til at bringe Militzen, Flaaden og Fæstningerne paa Fode og til at betale Gjæl-

¹⁾ Nielsen, Kjøbenhavns Diplomater. I, 702—4. 715—25.

²⁾ Rigens Raads Breve, Fasc. 63.

³⁾ Sjæll. Tegn. Nielsen, Kjøbenhavns Diplomater. VI, 346.

den. Det var de samme Formaal, hvorfor Stændermøder ofte før vare udskrevne. Nyt var det derimod, naar han tilføjede, at Kongen havde deputeret nogle Rigsraader til at forhandle med Stænderne, «saa at den ene lige med den anden skulde bære Byrden»¹⁾. Hvad hermed var ment, viste sig den følgende Dag, da de tre deputerede Rigsraader, Gunde Rosenkrands, Otte Krag og Peter Reedtz, overleverede et Forslag, der gik ud paa, at alle Stænder skulde for en vis Tid bevilge noget lideligt af hvad enhver brugte, behøvede og fortærede²⁾. I et til Adelsstandens deputerede overgivet særligt Forslag var det præciseret derhen, at Adelen skulde erklære, hvor meget den vilde bevilge for en vis Tid at udgive for sine egne Personer, Hustruer, Børn, Folk, Tyende og Ugedagstjenere³⁾.

Forslaget om en Konsumptionsafgift, hvilende ligelig paa de forskjellige Stænder, og saaledes at Adelsens Medlemmer ikke vare fritagne for den, var altsaa fremsat af Kongen i Enighed med Rigsraadet. Det viste sig imidlertid snart, at Adelsstanden ingenlunde var rede til at følge Kongens og Rigsraadets Opfordring. Dens første Erklæring af 12. Septbr. gik ud paa at hævde Skattefriheden for dens egne Personer, daglige Tjenere og Ugedagsbønder, hvorimod den tilbød af fri og godvillig Affektion at forære Kongen til St. Hansdag lige saa meget, som den foreslaaede Afgift kunde beløbe sig til for dens Tjenestefolk og dens Ugedagstjenere⁴⁾. Dette Forslag fastholdtes dog ikke. Under Forhandlingerne med de andre Stænder, hvor der faldt de noksom bekjendte talrige drøje Ord paa begge

¹⁾ Knud Wulfs Dagbog hos Riegels, Femte Christians Hist. S. 80.

²⁾ Danske Saml. 2. R. II, 101.

³⁾ Forslaget findes hos Slange.

⁴⁾ Erklæring af 12. Septbr. hos Slange.

Sider, indsaa Adelen Nødvendigheden af at gjøre Indrømmelser. I et nyt Indlæg af 19. Septbr. tilbød den, skjønt Konsumptionen «skar saa dybt i Privilegierne», for en Tid af 3 Aar at give af fremmed Øl og Vin samt af alle andre Varer, som den købte i Kjøbstæderne til sit Underhold, det samme som de andre Stænder; derimod forlangte den Frihed for Afgift af hvad den forbrugte paa sine Gaarde paa Landet, «thi ellers er der siden ingen videre Forskjel paa en Adelsmand og en Bonde»¹⁾. 21. Septbr. gik Adelen saa meget videre, at den til Gjengjæld for den forlangte begrænsede Konsumptionsfrihed bevilgede 15 Rdl. aarlig for hver 10 af dens Tjenere²⁾. Endelig 30. Septbr. vedtog Adelsstanden en Erklæring, hvorved den lovede i 3 Aar at betale Konsumption af hvad Rug, Mel og Malt den forbrugte paa sine Gaarde. Den havde saaledes opgivet sit tidligere Standpunkt, Oluf Parsberg bemærkede i sin Dagbog, «at nu var der ingen Undersked», og Bevillingens enkelte Poster vare endog højere end hvad de andre Stænder havde bevilget for deres Vedkommende; det var nu Adelen, som forlangte den samme højere Taxt betalt i Kjøbstæderne, som den vilde give paa Landet³⁾.

Adelen havde gjort et Forsøg paa at vende Kampen om, den havde villet vise en større Offerberedvillighed end

¹⁾ Holberg, Danmarks Riges Hist. III, 287 ff.

²⁾ Nøyagtig Efterretning om Souverænitetet, Kbhvn. 1760, S. 18. Denne «Efterretning» er vistnok Brudstykker af en Dagbog af Peder Villadsen; kun en Afskrift af den, ikke Originalen, (som en Bemærkning i Danske Saml. 2. R. II, 91 kunde give Anledning til at tro) findes i Geh. Ark., Souveræniteten Nr. 16 b. Bevillingen er udateret, men findes i alle Afskrifter sammen med Erklæringen af 21. Septbr. om Stømpelpapiret og maa ogsaa uden Tvivl henføres til den Dag.

³⁾ Adelens Bevilling i Afskr. i Gl. kgl. Saml. 4to 2700. Jvfr. Danske Saml. 2. R. II, 98.

de andre Stænder, og det blev disses Sag at ønske Afgiften nedsat, hvilket forebragtes i et Indlæg af 4. Oktbr.¹⁾.

Denne Uenighed vilde vel sagtens kunne være bleven bragt ud af Verden, og Stændermødet være blevet sluttet, som de uindviøede ventede det²⁾, hvis ikke større Begivenheder, dels allerede indtraadte, dels forberedte, vare komne hindrende i Vejen derfor. Hvad her først maa mærkes, var et Slags revolutionært Skridt fra Gejstlighedens og Borgerstandens Side. Efter de bestaaende Privilegier kunde kun Adelen, Universitetet, Bisperne og Kjøbenhavn gjøre Fordring paa en ubetinget personlig Skattefrihed³⁾. Den menige Gejstlighed⁴⁾ og de øvrige Kjøbstæder havde vel opnaaet en Sædvaneret til at bevilge ekstraordinære Kontributioner, men denne Sædvaneret havde ingen bestemt lovlig Gyldighed, og den gjaldt i alt Fald ikke Told og Accise. Ikke desto mindre havde disse Stænder i Dagene mellem den 12. og 15. Septbr. sammen med Bisperne sluttet en «Konjunktion» med Kjøbenhavn, som gik ud paa en Forening under denne Stads Frihed, det vil sige, de havde paa egen Haand aftalt, at Hovedstadens Privilegium paa Told- og Accisefrihed ogsaa skulde gjælde dem, saaledes at de og Kjøbenhavn kun vilde være villige til at bevilge Konsumptionen, saafremt Adelen ogsaa bevilgede den. De vilde i dette Tilfælde «deponere deres

¹⁾ Riegels S. 72 ff.

²⁾ Se Borgmester Thomas Brodersens Brev af 1. Oktbr. i Bircherods Dagbøger ved Molbech S. 60.

³⁾ Om Bispernes og Universitetets Skattefrihed se Nyt hist. Tidsskr. IV, 124 og Matzen, Kjøbenhavns Universitets Retshistorie I, 337.

⁴⁾ Jeg kan ikke følge Aschehoug S. 420 i at antage Gejstligheden for skattefri i Henhold til Kirkeordinansen. Jvfr. Nyt hist. Tidsskr. IV, 120.

Privilegier, saa vidt dette Konsumptionsforslag angik¹⁾, i øvrigt og for Fremtiden altsaa forbeholdende sig dem. Denne Konjunktions Betydning laa nu imidlertid ikke saa meget i Stillingen overfor Konsumptionsforslaget som deri, at der herved var tilvejebragt en almindelig Forbindelse mellem de lavere Stænder i Modsætning til Adelen. Det var Gejstlighedens Formand, Biskoppen Dr. Hans Svane, der havde sat denne Konjunktion igjennem. Hvad de lavere Stænder førte i deres Skjold, viste sig snart. Indenfor Borgerstanden forelagdes et Forslag, der gik ud paa at opgive Konsumptionsafgiften, som man kun havde Interesse af at bruge imod Adelen, men i og for sig ikke var stemt for, og erstatte det forventede Udbytte af den ved en fuldstændig Forandring af hele Statens Finansvæsen og Bestyrelse. Der skal ikke her gaas nærmere ind paa dette Forslags Detailler; hvad der skal fremhæves, er kun, at det mere end noget andet viser, at Borgerstanden eller i alt Fald dens Ledere havde Øjet aabent for hvad der trykkede ikke alene den selv, men ogsaa Bondestanden, og at den tænkte sig en Omdannelse af Statsforfatningen, saaledes at Repræsentanter for de forskjellige Stænder traadte til som Deltagere i den Magt, Rigsraadet hidtil havde haft, idet de skulde give deres Samtykke til de vigtigste Regeringsanliggender. Forslaget bærer Datum 17. Septbr., men er sikkert ikke blevet overleveret²⁾. I dets Sted traadte et andet, mere maadeholdent Forslag fra Borgerstandens Side, som i sin endelige Skikkelse vel forudsatte en Konsumptionsafgift, men dog hovedsagelig lagde

¹⁾ Danske Saml. 2. R. II, 102 f.

²⁾ Afskrifter hos Rhuman (Dagbog med Aktstykker i Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 16 c) og i Ludvig Pouch's Samlinger i Ny kgl. Saml. Fol. 649. Trykt i Suhms nye Saml. II, 2, 115 ff.

Vægt paa en Forandring af Krongodsets og Lenenes Administration. Alle Len burde sættes paa Regnskab eller forpagtes til dem, som vilde give mest, Ladegaardenes Jorder burde uddeles til Bønder eller bortforpagtes og Kronens Bønder give Penge i Steden for Ægt og Arbejde¹⁾.

Dette Forslag, som blev underskrevet og vedtaget d. 25. Septbr., overbragtes den følgende Dag til Kongen af Hans Nansen og flere, men var næppe fremkommet uden Samraad med Gejstlighedens Førere, særlig Svane²⁾. Det betegner et Vendepunkt i Stændermødet og i hele den tidligere Sædvane derved, at det umiddelbart leveredes til Kongen med Forbigaaelse af Rigsraadet, og derved at det tilsigtede en Forandring i Haandfæstningen; thi Meningen maatte utvivlsomt være, at ikke adelige alene skulde have Adgang til at blive Forpagtere af Lenene. Men det har ogsaa sin Interesse ved at vise Borgerstandens Ønske om, at Kronens egne Indtægter først og fremmest skulde forøges, Kongen opnaa en friere Raadighed over dem og Beskatningen træde i anden Række.

Om Kongens Svar til Overbringerne vide vi intet bestemt³⁾, men det følte i Almindelighed af Stænderne, at Haandfæstningens Baand paa Kongen med Hensyn til

¹⁾ Trykt i Nøyagtig Efterretning S. 21 ff. En tidligere Redaktion af 20. Septbr. hos Riegels S. 57 ff.

²⁾ Jeg følger her Rhumans Beretning (Danske Saml. 2. R. II, 117). Da Forslaget kun var Borgerstandens, tør man næppe antage Slanges Beretning om, at Svane var med ved Overbringelsen, og at Gejstligheden og Borgerskabet ledsagede Ordførerne Par ved Par.

³⁾ Jeg tør ikke heller her ubetinget følge Slanges Beretning, hvorefter Kongen henviste til Haandfæstningen og til, at Rigsraadets Samtykke krævedes til Forandringer i den; dog er det intet usandynligt i et saadant Svar.

Statsindtægterne hindrede hans frie Benyttelse af disse og nødvendiggjorde de højere Skatter ¹⁾).

Medens saaledes de lavere Stænders Misfornøjelse var skærpet, forberedtes langt vigtigere Begivenheder.

III.

Om Eftermiddagen d. 26. Septbr. overbragte Christoffer Gabel til Biskop Svane et af Kongen egenhændig skrevet og med hans lille Signet forsynet Brev. Udskriften var rettet baade til Biskoppen og til Hans Nansen. Det lød saaledes:

Kjære; tro Mænd. Vi ere og blive Eder for Eders beviste tro Tjeneste og Nidkjærhed alle Tider med Naade bevaagen, og overlade vi til Eder selv, hvem iblandt de andre I ville aabenbare, hvad som er blevet aftalt, naar I ikke gjøre Valg paa andre end dem, som I kjende og finde tjenlige. Dog ville vi siden gjerne vide, hvo de blive. Vagten angaaende, da holde vi det utjenligt endnu formedelst Ombrage, ikke des mindre ville vi derpaa videre blive betænkte. Thuresen er os velbekjendt, og approbere vi Eders Forsæt, hvad ham angaar, som baade fornødent og tjenligt. I maa se til, at hvad der skal gøres, det bliver gjort snart, thi Ophold bliver skadelig; dersom de andre vinde Tiden, kunne de maaske vinde mere. Værer enige og sagtmodige, vi ere og blive Eder alle Tider en naadig Konge. Befalende Eder Gud.

Kjøbenhavns Slot den 26. Septbr. Anno 1660.

Friderich ²⁾).

¹⁾ Jvfr. den saakaldte Lercheske Dagbog (Danske Saml. 2. R. II, 105).

²⁾ Brevet findes kun bevaret i Afskrift hos Slange, det er derefter trykt i Hist. Calender II, 417 f. og siden i Baden, Danmarks Riges Hist. IV, 467 f. Af Hensyn til dets Vigtighed er det dog paa ny trykt her. Paa dets Ægthed er der ingen Grund til at tvivle.

Dette Brev er det eneste umiddelbart fra Samtiden stammende Bevis paa Aftaler mellem Kongen og de lavere Stænders Førere inden den store Forandring i Oktober. Hvad der ellers er berettet derom, har til Kilde den næste Generations Beretninger. Frederik Gabel lægger hele Æren for Initiativet til Omvæltningen over paa sin Fader; men hans Beretninger ere selvmodsigende med Hensyn til den kronologiske Rækkefølge¹⁾ og give intet sikkert om de første Aftaler, selv om adskillige Træk maaske kunne være rigtige. Et paalideligere Indtryk gjør Slanges Fortælling. Efter denne staar Kongen som Midtpunktet i hele Foretagendet. Før Stændermødet har han taget sin Beslutning om, at Haandfæstningen i det mindste skal forandres, om ikke helt hæves. Han overvejer først med Hannibal Sehested, hvorledes han skal tage Rigens Len og Indkomster fra Adelen til sig. Dernæst kalder han Svane til sig paa Frederiksborg for at spørge ham, hvorledes Haandfæstningen kan blive forandret eller tilintetgjort, uden at han bryder sin Ed; han faar til Svar, at de, som havde bundet ham, atter maatte løse ham. Endelig taler Kongen med Hans Nansen paa Kjøbenhavns Slot og giver ham en egenhændig Befaling om at konferere med Svane. Gabel gaar nu som Bud mellem Kongen og hans fortrolige, men hverken Svane eller Nansen véd før Mødet, at Hannibal Sehested er Medvider.

At kontrollere denne Beretning i alle dens Detailler lader sig ikke gjøre; men en kritisk Betragtning kan dog anstilles med Hensyn til Hannibal Sehested. Denne Mand besad netop den Gang ikke faa Betingelser for at have Kongens Gunst; han havde været en Hovedmand ved

¹⁾ Suhms nye Saml. I, 290 f. III, 2 f.

Fredsslutningen i Kjøbenhavn, og han havde tilendebragt Underhandlingerne i Stockholm om Vederlaget for Bornholm. Han synes ogsaa i sine Velmagtsdage i Slutningen af Christian IV's Tid at have været en Talsmand for at forøge Kronens Indtægter af Lenene, og hans betydelige Indsigt i Finanssager gjør det rimeligt nok, at Kongen har taget ham paa Raad med om de nødvendige Forandringer for at skaffe flere Penge. Kort i Forvejen, d. 21. Aug., havde han faaet sin Pension forøget til 6000 Rdl.¹⁾, og den bekjendte Fortælling om hans Ytring ved Stændermødets Begyndelse til de fynske Deputerede, at Mødet betød: vil du ikke, saa skal du²⁾, tyder ogsaa paa, at han i visse Henseender har været indviet i Kongens Planer om Forandringer i den bestaaende Tilstand. Men han havde paa Grund af sin Fortid ingen paalidelige Venner; han kunde næppe lede Sagerne, hvorhen han vilde, snarere maatte han rette sig efter andre for at sætte sig selv fast³⁾. Og han følte sig saa lidt sikker i

¹⁾ Danske Magaz. 3. R. I, 312.

²⁾ Bircherods Dagbøger S. 61.

³⁾ Jvfr. Goës' Karakteristik af ham i Brevet af 2. Novbr.: Er ist ein Subjectum, welches man zu solchen Dingen adhibiren kann, es stehet aber seine Sache bei Hof also, dass er besorglich öfter den inclinationibus ihren Lauf lassen als denselben salutaria consilia opponiren wird können; es ist auch, wann man seine Klagen anhöret, mit ihm also umgangen worden, dass es nicht ein Wunder sein möchte, wann er die Gelegenheit annähme, etiam cum aliqua immutatione rerum, ex depressione sua ab infortuniis zu emergiren. Mit mir, als dem er weiss, dass ich ihm gutes gönne und auch einige gute Dienste gethan, tractirt er sonsten confidenter. Er hat auch Perspicacität genug, dass er in arcana et medullas negotiorum penetrirte und erkenne, wo eines und anderes hafft. Ich habe unterschiedlich verspüret, dass er viel Dinge, so er selbst improbiret, so hingehen lassen, weil er sich nicht getrauet es zu ändern oder seine Sentiments darüber zueröffnen, gegen mir vorwendend, man müsse dieses und jenes anjetzo gehen lassen, mit der Zeit könne man es hernachher remediren.

sin Stilling ved Hoffet, at han netop i Midten af Septbr. stod i Begreb med at forlade Danmark for atter at tage Ophold i de spanske Nederlande¹⁾. Derfor er det ikke sandsynligt, at han har hørt til Kongens allernærmeste Kreds. Thi havde han allerede i de Dage vidst, at en total Forandring af Statsstyrelsen, der medførte hans egen Udnævnelse til Rigens Skatmester, umiddelbart forestod, vilde han næppe have tænkt paa at vende sit Fædreland Ryggen.

Det er da Svane, Nansen og Gabel, der blive tilbage som Frederik III's egentlige fortrolige, og dette stemmer nøje med Kongens Brev af 26. September. De hemmelige Aftaler, der omtales i dette, kunne ikke have drejet sig om Lensspørgsmaalet, der da allerede var en offentlig Sag; der er ingen Tvivl om, at det er Planen om Arve-regeringens Overdragelse, som her for første Gang møder os. Efter hele Frederik III's ovenfor skildrede Politik før 1660 kan man vistnok med en ikke ringe Grad af Sandsynlighed antage ham selv for Hovedophavsmanden til Planerne. Som et Vidnesbyrd om hans Omvæltningstanker turde det maaske ogsaa fremhæves, at han den 8. Septbr., Dagen for Stændermødets Aabning, havde udnævnt Generalmajor Eggerich Johan Lubbes, der i sin Tid havde staaet under ham i Bremen Stift, til Kommandant i Kjøbenhavn; hans Regiment var ogsaa blevet forlagt fra Glückstadt til Hovedstaden²⁾. Øjeblikket var kommet,

¹⁾ Kongens Anbefalingsbreve for ham til Statholderen Marquis Caracena af 17. og til Karl II af 25. Septbr. (Ausländ. Concepte). Jvfr. Becker, Saml. t. Frederik III's Hist. I, 199.

²⁾ Nielsen, Kjøbenhavns Diplom. VI, 349. Udat. Brev fra Heinrich Voss, Stadsmajor i Glückstadt, til Kongen (Krigskollegiets indkomne Sager, Oktbr. 1660).

hvor Kongen ansaa det for muligt at forandre ogsaa selve Danmark til sin Slægts arvelige Besiddelse.

Kongen stod som Hoved for en Sammensværgelse. De indviede havde hidtil ført hemmelige Forhandlinger, til Dels ved natlige Sammenkomster; Tiden var nu kommen til at udvide de sammensvornes Kreds; det gjaldt at haste, men Overilelse var dog farlig. I al Hemmelighed underrettedes nu forskellige af Gejstlighedens og Borgerstandens fornemste Medlemmer om hvad der forestod; Stadshauptmanden Frederik Thuresen traf Forberedelser til at forstærke Borgervagterne; Kongen befalede, at Adelen's Tjenere ikke maatte bære Vaaben, og de adelige subalterne Officerer fjernedes fra Byen under Paaskud af en forestaaende Generalmønstring¹⁾; af Rigsraaderne indviedes maaske ogsaa nu Generalfeltmarskalk Hans Schack, der i August var bleven Medlem af Rigsraadet, og som kort efter havde faaet en Gave af Kjøbenhavns By paa 4000 Rdl.²⁾, i Planerne. Da man frygtede for, at den sjællandske Gejstlighed, skræmmet af adelige med, at Præsterne skulde miste deres Tiender, hvis Adelen mistede sine Len, skulde svigte deres befuldmægtigede, kaldte Svane dem i Hemmelighed sammen til Roskilde nogle Dage før det sædvanlige Landemode d. 10. Oktbr. Provsten i Slagelse, Peder Villadsen, der skal have været Svanes højre Haand³⁾, mødte ved denne Sammenkomst og fik sine Standsfæller til at udstede en ny Fuldmagt d. 4. Oktbr., hvorved de godkjendte, hvad deres Repræsentanter fremdeles vilde beslutte⁴⁾.

Mødens nu de uindviede blandt Stændernes deputerede

¹⁾ Slange.

²⁾ Den kjøbenhavnske Protokol (Gl. kgl. Saml. Fol. 908).

³⁾ Jvfr. Hist. Calender I, 286.

⁴⁾ Slange.

vare optagne af Adelen's Forslag om en forhøjet Konsumptionsafgift og af forskellige andre Forslag¹⁾, og Rigsraadet var sysselsat med Indlæg om Militzens Reduktion og med at opfordre Kongen til at besætte de ledige Rigsraadsposter²⁾, var der, sandsynligvis af Hans Nansen, blevet opsat et Forslag til en Erklæring af Borgerstanden med Datum 4. Oktbr. Det begyndte med en uskyldig Indstilling om, at hvis Borgerstandens tidligere Forslag om Rigets Pengevæsen (uden Tvivl Forslaget af 25. Septbr. om Lenene) blev antaget, der da maatte udnævnes en Rigens Bogholder, som daglig kunde forestille Kongen og Rigsraadet den finansielle Stilling. Derefter udtaltes der imidlertid pludselig, at da Stænderne formodentlig snart skulde adskilles og de udenbysboende hjemforløves, saa vilde de ikke undlade at takke Kongen for ved dette Møde at have villet høre deres Mening og for hans Heltemod under Kjøbenhavns Belejring. For nu at knyttes fastere sammen med Kongen havde de enstemmig besluttet at anerkjende denne for en ret Arveherre og hans Børn og Arvinger efter ham, saaledes at Danmark og Norge skulde blive fri Arveriger til evig Tid, og saaledes at der ikke skulde være Tale om noget Kongevalg, saalænge nogen af den kongelige Stamme var i Live³⁾.

Dette Indlæg, nøgternt og bestemt affattet, forudsatte vel Rigsraadets vedblivende Bestaaen, men havde for øvrigt ikke med et Ord omtalt Stændernes Rettigheder og Pri-

¹⁾ Se bl. a. Kapitlernes Forslag, som dog ikke blev Kongen leveret formedelst den Revolution, som derpaa fulgte. Afskr. hos Rhuman.

²⁾ Danske Saml. 2. R. II, 98. Indlæg af 6. Oktober (Rigens Raads Breve, Fasc. 63).

³⁾ Afskr. i Gl. kgl. Saml. Fol. 907 efter Orig. hos Hjelmstjerne.

vilegier. At Forslagsstillerens Mening imidlertid var, at Arveriget ikke kom i nogen Modstrid med saadanne Privilegier, fremgaar af, at samme Dag havde Kjøbenhavns befuldmægtigede sammen med de 32 Mænd opsat en Suplik til Kongen, hvori de med Beklagelse af, at de ikke havde modtaget noget Svar paa deres Andragende af 18. Juli, indstændig anmodede om, at Stadens Privilegier maatte komme i fuldkommen Brug, saa at den ikke besværedes med nogen Told, Accise eller anden Tyngde imod disse Privilegiers Ordlyd¹⁾.

Forslaget af 4. Oktbr. om Arveregeringen blev imidlertid kun til et Udkast. Under de nærmest paafølgende Dages hemmelige Forhandlinger mellem Gabel og de indviede af Gejstligheden og Borgerstanden, hvis Antal efterhaanden foregedes²⁾, omændredes Udkastet. Stemningen hos Borgerstanden var imidlertid bleven yderligere opbidset imod Rigsraadet og Adelen ved, at der var blevet trykt en Forordning om Stempelpapir, som stemmede med Adelens, men ikke med Borgerstandens Forslag. Sandsynligvis efter Samraad med Kongen nægtede Kjøbenhavns Borgemestre og Raad at forkynde den paa Tinge³⁾. Benyttende sig af Øjeblikket besluttede de sammensvorne at lade Dækket falde den 8. Oktbr.

Denne Begivenhed indlededes i et Møde af Kjøbenhavns Borgmestre, Raad og 32 Mænd, hvor man paa Forslag af de to Borgmestre Hans Nansen og Christoffer Hansen vedtog sammen med Gejstligheden og den øvrige Del af Borgerstanden at tilbyde Kongen Arveriget, «enhvers Pri-

¹⁾ Afskr. i Gl. kgl. Saml. Fol. 907 efter Orig. hos Hjemstjerne.

²⁾ Nøjagtig Efterretn. S. 86—89. Slange.

³⁾ Danske Saml. 2. R. II, 118. Nøjagtig Efterretn. S. 89. Slange.

vilegier uforkrænkede¹⁾. Meddelelse herom sendtes derefter til Svane, der imidlertid havde samlet Gejstligheden til Møde i Konventhuset, medens Borgmestrene selv overbragte Forslaget til Borgerstanden, der var samlet i Bryggernes Lavshus. Efter en Tale af Hans Nansen, der navnlig drejede sig om Adelen's Overgreb og Nødvendigheden af at skabe bedre Tilstande i Riget, hvorved de fattige Indbyggere kunde hjælpes og de lavere Stænder vinde Kongens Gunst²⁾, blev enkelte Kjøbstaddeputeredes Modstand overvunden og Forslaget vedtaget. Svane og Biskoppen af Aalborg Anders Andersen kom nu som Udsendinge til Borgerstanden fra Gejstligheden og bragte Forslaget tilbage til deres Stand. Svane holdt vistnok nu en Tale, hvori han i skarpe Udtryk angreb Rigsraadet og Adelen³⁾; Forslaget blev vedtaget og underskrevet⁴⁾, hvorpaa Gejstligheden drog samlet til Borgerstandens Mødested. Først nu underskreve Borgerstandens -deputerede⁵⁾.

¹⁾ Den københavnske Protokol (Gl. kgl. Saml. Fol. 108).

²⁾ Knud Wulfs Referat hos Riegels S. 39 f., som her er fulgt, har desuden, at Nansen sagde, at der skulde overdrages Kongen Arveriget, for at han kunde blive en absolut Konge og regerende Herre. Har han virkelig brugt disse Ord, stemme de kun slet med hans Forslag; men det vilde ikke være rigtigt at tillægge slige Referater Paalidelighed efter Ordene. Aftrykket hos Riegels er heller ikke fejlfrit. Jeg har derfor ikke optaget disse Ord i min Text.

³⁾ Svanes Tale henlægges af Slange til Mødet med Borgerstanden, men næppe med Rette. Knud Wulf har intet om den.

⁴⁾ En Koncept af 8. Oktbr., enslydende med det endelig vedtagne Forslag og egenhændig underskrevet af Svane, Hans Rhuman, Erik Olsen, Peder Villadsen og 2 andre Provster findes i Ludvig Pouch's Saml. i Ny kgl. Saml. Fol. 649.

⁵⁾ Riegels S. 40. Danske Saml. 2. R. II, 105 f. Originalen findes i Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 1 b.

Det vedtagne Forslag var rettet til Rigsraadet. Det var forskjelligt fra Udkastet af 4. Oktbr. ved en fyldigere og mere udmalet Lovprisning af Kongens Fortjenester; det nævnede ikke som hint Norge, hvad der maaske havde været Kongen imod, men talte kun om «det, som Hans Maj. med Stændernes Valg havde bekommet». Men var det saaledes i visse Henseender mere imødekommende mod Kongen, saa mindede det paa den anden Side om en konstitutionel Stat som Sverig og den Glæde, som dette Riges Stænder den Dag i Dag følte over i sin Tid at have overdraget Kongen Arveretten, og det opfordrede sluttelig Rigsraadet til at overbringe Kongen Forslaget i de andre Stænders Nærværelse med Begjæring om, at han vilde erholde enhver Stand ved sine tilbørlige Privilegier og ved en skriftlig Revers forsikre Stænderne, at ved en saadan Forandring kun det skulde blive forfremmet, som var Gud til Ære og Riget til Gavn.

Forslaget var utvivlsomt udgaaet fra Kjøbenhavns Bys Repræsentanter, omend sikkert aftalt med Svane, hvem vel adskillige af Rettelserne i det oprindelige Udkast skyldtes. Det stærke Udtryk, som Hovedstadens Mænd havde brugt, da de vedtog det, «enhvers Privilegier uforkrænkede», og hvorved de naturligvis fortrinsvis havde tænkt paa Kjøbenhavns egne Privilegier, fandtes ikke, men kun det svagere «tilbørlige Privilegier»; det var jo ogsaa langt fra Meningen, at Adelsens Privilegier skulde staa urørte. Men Tanken i Forslaget var: Kongen som Arvekonge, bunden ved Stændernes «tilbørlige» Privilegier og ved en skriftlig Revers.

Forslaget blev udfærdiget i 3 Exemplarer, af hvilke Kongen skal have faaet et, medens Hovedexemplaret samme Aften leveredes af to af Kjøbenhavns 32 Mænd,

Frederik Thuresen og Hans Pedersen Klein, til Righshofmesteren Joakim Gersdorf som Formand for Rigsraadet; han skal strax have samlet Rigsraaderne om sin Sygeseng for at overveje den overraskende og skæbnesvangre Meddelelse ¹⁾).

Den følgende Dag gik forholdsvis rolig hen; kun overbragte nogle af Københavns deputerede en skriftlig Protest til Kongen imod den trykte Forordning om Stempel-papir ²⁾). Rigsraadet lod derimod ikke høre fra sig. Da besluttede Stænderne d. 10. Oktober at gaa angrebsvis til Værks. Efter at der var gjort Meddelelse til Københavns Raad (og 32 Mænd?) om det passerede, og efter at det af disse var blevet vedtaget samdrægtig at fortsætte Værket ³⁾), forsamledes Gejstligheden og Borgerskabet paa det islandske Kompagnihus og droge derfra til Rigsraadets Mødesal paa Raadstuen i Bygningen ved Holmens Bro. Kongen og Dronningen betragtede dem fra Vinduerne paa Slottet. De fik Opfordring til at komme igjen om Eftermiddagen; denne Opfordring blev senere begrænset derhen, at nogle faa skulde komme. Men ikke desto mindre mødte de alle og tiltvang sig næsten Adgang ⁴⁾). Otte Krag meddelte mundtlig Rigsraadets afvisende Svar; det

¹⁾ Riegels S. 40. Danske Saml. 2. R. II, 106.

²⁾ Nøyagtig Efterretn. S. 45 ff. Danske Saml. 2. R. II, 106. Det er til denne Dag, at Nøyagtig Efterretn. S. 47 henfører det bekjendte Møde mellem Otte Krag og Hans Nansen paa Slotsbroen. En dog ikke ganske samtidig Beretning, som findes i Afskrift i Kiels Universitetsbibliothek, med Titel: Grundursachen der heutigen Dänischen Veränderung und neueingeführten Königl. Erbregierung, henfører dog Otte Krags Trusel om Blaataarn og Nansens Svar derpaa i en anden Form til en tidligere Lejlighed.

³⁾ Den kjøbenhavnske Protokol (Gl. kgl. Saml. Fol. 908).

⁴⁾ Danske Saml. 2. R. II, 107. 118. Dagbogen i Ny kgl. Saml. 4to 1053 b.

var navnlig motiveret med, at Forslaget ikke var begrundet i Kongens Proposition til Mødet, og at de deputerede savnede Fuldmagt dertil af deres Mandanter; i alt Fald burde Overvejelser derom opsættes, indtil de ledige Rigsembeder og Rigsraadsposter vare besatte. Efter en kort Forhandling mellem Svane og Otte Krag, hvor Bispen forgjæves forlangte Svaret skriftligt, erklærede Svane, at nu maatte Stænderne uden Betænkning søge Kongen¹). Dette blev Signalet til, at de deputerede forlode Raadstuen og begave sig over Slotspladsen til Kongen. Denne var ikke til Stede, men Hannibal Sehested, der her træder frem for første Gang under Begivenhederne, bad dem vente lidt. Omtrent en halv Time senere kom Kongen og modtog dem umiddelbart efter i den saakaldte grønne Sal. Svane var Ordfører og overgav Kongen det originale Aktstykke, som Rigsraadet havde tilbageleveret; Hans Nansen skal have sluttet sig til Biskoppen paa Kjøbenhavns Vegne. Da Talerne havde endt, takkede Kongen, der i Mellemtiden havde spadseret frem og tilbage og kun talt med Hannibal Sehested; han ytrede blot faa Ord og lovede Svar den næste Dag²).

Rigsraadets Udtalelser om Nødvendigheden af de ledige Raadspladsers Besættelse bragte endnu samme Aften en Del af Borgerskabet til at opsætte et Forslag til Kongen om at udfylde Raadet med to af Gejstligheden og fire af Borgerstanden³). Forslaget var helt igjennem præget

¹) Danske Saml. 2. R. II, 108 f. Optegnelse (i Langebeks Afskr.) i Gl. kgl. Saml. Fol. 907.

²) Danske Saml. 2. R. II, 109 f.

³) Afskrifter i Gl. kgl. Saml. Fol. 907 og Ny kgl. Saml. Fol. 649 (hvor det af Pouch kaldes: Et Forslag af en Del af Borgerskabet).

af en mod Adelen fjendtlig Tone og forudsatte jo Haandfæstningens Omændring, men det var dog næppe udgaaet fra de med Kongens Planer fortrolige Mænd, thi i Om-talen af Adelens uheldige Regimente fandtes et Udfald mod Hannibal Sehested som tidligere Statholder i Norge. Der findes heller intet Tegn til, at det er blevet vedtaget.

Under disse Dages bevægede Begivenheder havde den østrigske Gesandt i Kjøbenhavn, Baron Goës, der var en Ven af Joakim Gersdorf, gjort alt for at hidføre en Forsoning og mindelig Overenskomst. Han havde stræbt at paavirke Svane, hvem han betegner som en heftig og voldsom Natur, ved at minde om, at det var hans Pligt som gejstlig at forebygge Voldsomheder; han havde henvendt sig til Hannibal Sehested, men navnlig havde han efter Aftale med Rigshofmesteren søgt at formaa Kongen til at besætte de ledige Rigsraadspladser, inden Raadet tog sin endelige Bestemmelse. Han havde ogsaa et Øjeblik faaet et Løfte af Kongen derom, kun skulde Rigs-embederne vedblive at staa ledige; men den næste Morgen (Dagen kan ikke angives) havde han til sin Sorg erfaret, at Kongen paa ny havde ændret sin Bestemmelse og først forlangte Rigsraadets Beslutning. Han mente, at det var Dronningen, der her havde sejret over Kongens fredsommeligeres Tilbejligheder ¹⁾. Om det var saa, eller Frederik III kun vilde trække Tiden ud, kan ikke afgjøres. Vist er det, at Kongens Forholdsregler ikke tydede paa fredelige Tanker. Snarest maa man tro, at man ved Hoffet var klar over, at man stod overfor en ligefrem Statsomvæltning, at det vilde være bedst at iklæde denne lovlige Former, men at der ikke kunde være Tale om at opnaa

¹⁾ Goës' Brev af 2. Novbr.

saadanne uden at udfolde en Magt, som i paakommende Tilfælde kunde gaa over til Handling. Thi en saadan Magtudfoldelse blev de følgende Dages Begivenhed. Det kan her mærkes, at naar der har været Uenighed om, hvorvidt Overgangen fra Arveregeringen til Enevoldsmagten kan kaldes et Statskup, saa bør det ikke glemmes, at selve Arveregeringens Indførelse foregik under Trusler om Vold; Rigsraadets og Adelen's Samtykke blev ikke givet frivillig, men afnødt af Kongen, støttet til Borgervæbningen i Kjøbenhavn og til de hvervede Tropper, væsentlig under tyske Officerers Befaling.

Allerede den 10. Oktober om Aftenen bleve Vagterne paa Voldene og i Gaderne fordoblede. Den næste Morgen Kl. 9 bleve Portene lukkede, fordi man frygtede for, at Adelen skulde rejse og Stændermødet saaledes opløses. Borgerskabet i hvert af Stadens Kvarterer fik Ordre til at være rede, naar Stormklokken kaldte. Krudt og Kugler fordeltes til Borgervæbningen, der gik Rygter om, at Rytteri blev trukket sammen omkring Hovedstaden¹⁾. Samtidig udstedtes der gennem Krigskollegiet Ordre af den betydningsfuldeste Natur til forskellige Officerer. Alle løde paa strængeste Hemmelighedsfuldhed, alle angik de Aarvaagenhed i Anledning af den forestaaende Statsforandring, Aarvaagenhed baade overfor indre Uroligheder og ydre Angreb, alle gik de ud paa det med Haandfæstningen stridende, at Fæstningerne skulde holdes Kongen og det kongelige Hus til Haande. Kommandanten i Kronborg, Oberstlieutenant Stockmann, skulde af yderste Ævne beskytte nævnte Fæstning, Kongens Søn, Ulrik Frederik

¹⁾ Danske Saml. 2. R. II, 110. Becker I, 204 ff. Riegels S. 44. Extract aus Kopenhagen 18. Oktober (Geh. Ark., Souverænitetens Nr 16 ff.).

Gyldenløve, tage Kommandoen over hele Rytteriet paa Sjælland, Generalmajor Friederich Ahlefeldt holde god Vagt i Nakskov og tage Befaling over Militsen i Smaalandene, Generallieutenant Claus Ahlefeldt begive sig til Nyborg og ordne Militsen paa Fyn, Generalmajor Fuchs passe paa Bornholm, Generalmajor Tramp begive sig til Jylland og tage Kommandoen over det derværende Rytteri og Feltmarskalk Eberstein værne om Kongehusets Interesser i Hertugdømmerne. Alle de forskjellige Landsdele vare saaledes fordelte til betroede Mænd ¹⁾).

«Her gik Banghed og Rædsel an for somme», det er det ikke overraskende Udtryk, hvormed den nyborgske deputerede Knud Wulf betegner Stemningen den 11. Oktober ²⁾). Mange frygtede Blodsudgydelse; Udbrud fra adelige om, at de hellere vilde miste Livet end give deres Samtykke til de andre Stænders Forslag, gik fra Mund til Mund ³⁾). Forgjæves bestemte Rigsraadet sig til at sende sit Dagen i Forvejen givne mundtlige Svar skriftlig til de andre Stænder ⁴⁾), forgjæves søgte det Forhandlinger med Kongen. Samme Aften modtog det et Bud fra ham, at det snart maatte tage sin Beslutning; de andre Stænder trængte paa Svar, og han vilde være undskyldt, hvis noget andet fulgte efter ⁵⁾).

¹⁾ Ordreerne findes i Afskr. *ex archivo cancellariæ militaris* i Gl. kgl. Saml. Fol. 907. De have til Overskrift: Ordre betreffend die vigilance bei sich erhebender changement d'Estat. At de ere afsendte, fremgaar af Ebersteins Svarskrivelse af 19. Oktbr. (Krigskollegiets indkomne Sager).

²⁾ Riegels S. 44..

³⁾ Danske Saml. 2. R. II, 110.

⁴⁾ Original med Datum 11. Oktbr. 18 Rigsraader have underskrevet det i Gerdorfs Hus, Jørgen Sefeld formedelst Svaghed «paa min Seng» (Rigens Raads Breve, Fasc. 63).

⁵⁾ Danske Saml. 2. R. II, 98.

Den næste Dag, medens der holdtes Bøn fra Prædikestolen til Gunst for Stændernes Forehavende, sluttede Universitetet sig til Forslaget om Arveregeringen. Dets Repræsentanter havde ved Mødets Begyndelse knyttet sig nøje til Adelen og gjort Fordring paa Skattefrihed i Henhold til Universitetets Privilegier; senere havde de trukket sig tilbage fra Forhandlingerne. Nu ilede Rektor og Professorer med at lykønske Kongen, idet de dog ikke undlode spydig at omtale, at de kun gennem Rygtet vare blevne bekendte med hvad der var foregaaet ¹⁾).

Truslerne vare imidlertid begyndte at virke paa Rigsraadet. Om Eftermiddagen den 12. Oktober overleverede det Kongen en Erklæring, hvori det samtykkede i, at Kongen og hans Mandslinie fik Arveret til Riget, dog at det skete efter Overvejelse af et fuldt besat Rigsraad og efter Samraad med de tilstedeværende adelige, og saaledes at enhver Stand bevarede sine forrige Privilegier ubeskaarne og ukrænkede ²⁾). Denne Begrænsning af Arveretten til Mandslinien tilfredsstillede imidlertid ikke Kongen; den fuldstændige Tilslutning til de lavere Stænder var den Fordring, han stillede.

Den 13. Oktober kom Sagen til et endeligt Resultat. Kl. 10 om Formiddagen fik Gejstligheden og Borgerskabet Bud om at møde paa Slottet. Spændingen i Hovedstaden havde samlet en stor Menneskemængde paa Slotspladsen, gennem hvilken Gejstligheden og Borgerskabet bevægede sig. Da de vare komne ind i Riddersalen, gik Hannibal Sehested og Hans Schack dem i Møde og spurgte, paa hvilken Maade de vilde overdrage Riget til Kongen.

¹⁾ Matzen, Kbhvns Universitets Retshistorie I, 826 f. Indlægget af 12. Oktbr. (Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 2).

²⁾ Riegels S. 84 f.

Svane svarede: Som et fuldkomment Arverige for ham og det ganske kongelige Hus, paa Sværdsiden og Spindesiden, Herre og Frøken. Denne Besked blev overbragt til Kongen og derefter til Rigsraadet ¹⁾).

Raadet følte nu, at Modstand ikke længere var mulig. Medens Stænderne ventede paa Slottet, underskrevs en Erklæring, hvorved Rigsraadet samtykkede i at gjøre Riget arveligt for Kongen og hans Arvinger af Mands- og Kvinde-
linien; Raadet vilde heri »konformere sig efter den Maade, som samtlige Stænder med hverandre vedtage. Dog at Riget bliver udelt under den Konge, som næste Arving er, alle Stænders Privilegier i alle Maader hermed ufor-
krænkede» ²⁾).

Sehested og Schack bragte Meddelelse om Rigsraadets Eftergivenhed tilbage til Kongen. Imidlertid havde ogsaa Adelen indfundet sig, og da Raaderne vare komne op paa Slottet, førte Henrik Bjelke Stænderne ind i Audienssalen. Statholderen i Norge, Niels Trolle, tog først Ordet paa Rigsraadets og tillige paa Adelens Vegne ³⁾); han har uden Tvivl holdt sig til Raadets Erklæring. Derefter overdrog Svane baade paa Gejstlighedens og Borgerstandens Vegne Kongen Arveriget og nedbad Lykke og Velsignelse over det skete, hvilket Ønske Forsamlingen istemmede. Bispen sluttede dog ikke hermed, men begjærede, at nu, da Riget var overdraget til Kongen som Arverige, den gamle Haandfæstning maatte tilintetgjøres og Regeringen indrettes i en anden Form end hidtil ⁴⁾); efter den

¹⁾ Danske Saml. 2. R. II, 112. Dagb. i Ny kgl. Saml. 4to 1053 b.

²⁾ Riegels S. 87. Originalen i Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 3.

³⁾ Nogen Erklæring fra Adelens Side er ikke bevaret og er næppe heller afgiven.

⁴⁾ Ny kgl. Samling 4to 1053 b.

nyborgske deputeredes Beretning udtalte han endog, at Kongen med alle Stænderne vilde «noget igjen som en ny Reces formere» ¹⁾). Nansen frembar derefter en Lykønskning til Kongen, vistnok fra Kjøbenhavn, idet han lagde til, med en Henviſning til Stadens Privilegier, at Repræſentanter for den gejſtlige og verdslige Stand burde have en Stemme med i Raadet ²⁾).

Paa diſſe Udtalelſer ſvarede Niels Trolle og Hannibal Seheſted, at Stænderne kunde vælge nogle af de deputerede til at forhandle med Rigsraadet om Regeringens Forandring. Denne Udtalelſe var i Konſekvens af Rigsraadets Erklæring, men passede ikke Svane. Han indſtillede det derfor til Kongen at beſtemme derom efter ſin naadigſte Vilje; men Hannibal Seheſted slog dog faſt, at det nu var kommet ſaa vidt, at det ſtod enhver frit for at ſige rent ud, hvad han mente ³⁾). Kongen ſelv ytrede viſtnok kun nogle faa Ord, der indeholdt en Tak for den ſkete Overdragelſe af Arveriget og en Forsikring om, at der ſnareſt ſkulde tages videre Beſtæmmelſe om Regeringen ⁴⁾).

Dermed var den vigtige Sammenkomſt paa Slottet

¹⁾ Riegels S. 45. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at Ordet forbedre er en Fejl for: formere.

²⁾ Riegels S. 45.

³⁾ Ny kgl. Saml. 4to 1058 b. At Hannibal Seheſted har holdt en officiel Tale paa Kongens Vegne, fremgaar ogsaa af Oberſt Mikkel Skovs Optegnelſer, hvorefter han 1662 ikke kunde ſkaffe nogen Afſkrift af den (Rigens Raads Breve, Fasc. 63). Om de Aktſtykker angaaende Stændermødet, ſom Mikkel Skov dengang laante den kgl. Historiograf, Vitus Bering, jvfr. Hiſt. Tidſkr. 5. R. I, 53 f. Skov ſynes for øvrigt at have pralet med ſin Andel i Statsomvæltningen (Dan. Magaz. 3. R. I, 285).

⁴⁾ Riegels S. 45.

sluttet, og Gejstlighed og Borgerskab droge tilbage til deres Forsamlingssted.

IV.

Med Begivenhederne den 13. Oktober var den første Akt i Statsforandringen afsluttet. Riget var blevet et Arverige i Frederik III's Slægt. Hvad laa der heri, hvilke Følger indesluttede denne Forandring i og for sig?

Kongen havde modtaget Arveriget paa Grundlag af to skriftlige Aktstykker, Rigsraadets samt Gejstlighedens og Borgerskabets Overdragelsesbreve. Af disse var Rigsraadets ubetinget det vigtigste. Rigsraadet repræsenterede, naar der ingen Konge var, Danmarks Rige; det havde underskrevet Haandfæstningen sammen med Kongen, det havde bundet Kongen, det var nærmest det, som atter kunde løse ham. Det var nu ved sin sidste Erklæring af 13. Oktober gaaet ind paa de lavere Stænders Opfordring af 8. Oktober om i deres Nærværelse at overdrage Kongen Arveriget med Begjæring om Privilegiernes Opretholdelse for alle Stænder; det havde talt om «alle» Privilegierne i Steden for om «de tilbørlige»; det havde ikke medtaget Fordringen om en skriftlig Revers, men det havde paa den anden Side forudsat en Forhandling mellem Stænderne om Regeringsmaaden og tillige gjort Rigets Udelelighed og Privilegiernes Opretholdelse til Betingelse. Om Kongens Stilling var der i det store og hele ingen væsentlig Uoverensstemmelse mellem Rigsraadets Brev og Stændernes Forslag til det. Heller ikke ved de paa Mødet paa Slottet faldne Udtalelser var nogen større Disharmoni kommen til Orde; kun havde Svane overladt noget mere til Kongen, end Niels Trolle og, mærkelig nok, ogsaa Hannibal Sehested synes at have gjort.

Overdragelsen af Arveriget var saaledes ikke sket uden Betingelser ¹⁾. Ved at modtage det i denne Form modtog Frederik III det paa de givne Betingelser; han kunde ikke retmæssig frigjøre sig for dem uden atter at løses af sin Modpart.

Men i selve Arveregeringen laa der mere end det blotte Ophør af Kongevalget, mere end den blotte Sikkerhed for Tronfølgen i Frederik III's Slægt. Rigets hele lovbundne Forfatning var knyttet til Kongevalget.

Først og fremmest var det en Følge af Valgriget, at Kongen ikke ejede Riget. Det var Rigsraadet, som efter Haandfæstningen ved Tronledighed tog Rigets Slotte i Besiddelse, det var det, som fortrinsvis valgte Kongen og saaledes beklædte ham med hans Myndighed, uden dets Samtykke kunde Kronens Gods ikke afhændes; det begrænsede stærkt Kongens Raadighed over Krongodsets o: Lenenes Bestyrelse ²⁾, Rigsraadet var kort sagt det blivende, Kongen det vekslende. Rigsraadet kunde kaldes Indehaver af Souveræniteten ³⁾, Kongen var ikke souveræn Konge.

¹⁾ I Modsætning hertil hævder Bruun (især S. 56), at den, hvem Arverettigheden er given, den, hvem den tilkommer, han staar fri lige over for de Undersaatter, han har arvet, han har selv Magt til at fastsætte de Vilkaar, under hvilke han vil regere dem, Folket er bundet til, hvad han bestemmer, den frie Arvekonge er uindskrænket o: enevældig Konge. Men hvis dette var Tilfældet, saa var alt sket ved Overdragelsen af Arveriget den 13. Oktober. Bruun synes imidlertid selv at have Følelsen af, at det ikke var saa, thi han regner ikke de herom opsatte Dokumenter, især Rigsraadets Erklæring af 13. Oktober, med blandt de 4 Dokumenter, han betegner som de eneste Aktstykker af retligt, stateretligt, bindende og forpligtende Indhold (S. 13). Hvorfor ikke, naar Kongen fra den 13. Oktober var enevældig Konge?

²⁾ Hndfæstn. § 46.

³⁾ Jens Bjelke sagde 1607 som Aktør i Sagen mod Jørgen Dybvad, at Rigsraadet var i Besiddelse af den højeste Magt (Danske Mag.

Hele denne Statsordning forandredes ved Arveregeringens Indførelse. Det laa allerede i det Udtryk, at Arveriget var overdraget ikke alene til Kongens Efterfølgere, men ogsaa til Kongen selv. Der var slaaet en Streg over hans Valg, han regnedes for at have modtaget Kronen ved Arv, han besad den og Riget i Kraft af egen Ret, ikke i Kraft af en overgiven Myndighed. Saaledes var hele den højeste Myndighed, som tidligere havde tilhørt Rigsraadet, gaaet over til Kongen; alle de Rettigheder, det havde haft i Kraft af denne højeste Myndighed, vare tilfaldne ham; Kongen var bleven suveræn.

Det var derfor i og for sig intet Overgreb, naar Kongen hurtig efter Arveregeringens Overdragelse kaldte sig suveræn Konge og omtalte sin Souverænitet i samme Aandedræt som sin Arveret¹⁾. Frederik III havde, som ovenfor omtalt, 1658 opnaaet Souverænitet over den kongelige Del af Slesvig; det havde betydet, at Lensforholdet til Danmark var løst; de Rettigheder, som den danske

4. R. II, 136). Raadmændene i Kjøbstæderne aflagde i alt Fald i det 16. Aarhundrede Ed til Kongen og Rigsraadet (Hist. Tidsskr. V, 75). Til sine Tider dukkede dog Forestillingen op om »Danmarks Riges Stænder» som den højeste Myndighed i Landet (jvfr. Aschehoug S. 433 ff. Bruun, Gunde Rosenkrantz S. 27).

¹⁾ Bruun har (Enevældens Indførelse S. 37 ff. 59 ff.) samlet en Række Exempler herpaa, men er ikke gaaet nærmere ind paa Betydningen af Ordet Souverænitet. Han er tilbøjelig til uden videre at gøre det enstydigt med absolut Magt i dette Ords moderne Betydning. Tager man derimod Ordet Souverænitet paa den ovenfor skildrede Maade og Kongens Souverænitet som Modsætning til Rigsraadets øverste Myndighed, kan man godt forstaa, at Peder Villadsen den 5. Oktbr. talte om Ønsket om at regeres hellere af én end af mange (Slange; jvfr. Bruun S. 35). For at Nansen og Svane den 8. og 14. Oktober have brugt Udtrykkene »absolut Konge» og »Enevolds-Herredømme», foreligger der derimod intet fuldgyldigt Bevis.

Krone havde haft over ham, vare ophævede. Paa en noget lignende Maade stillede Forholdet sig med hans nye Souverænitet. Men lige saa lidt som Souveræniteten over Slesvig gav ham Enevælde i Hertugdømmet, hvor tværtimod alle Stændernes Rettigheder vare blevne bekræftede ved Souverænitetsakten, lige saa lidt gav den ham i og for sig den absolute Magt i Kongeriget. Thi Souverænitet var et dobbeltsidigt Ord: det pegede op ad som Betegnelse for Frihed for en Overherre ¹⁾, og det pegede ned ad med Tendens til at betegne ubegrænset Herredømme over Undersaatterne. Men disse to Betydninger behøvede ikke ubetinget at følges ad, og om den sidste af de to Betydningers Rækkevidde var der end langt fra fuld Enighed i Datidens Statsret.

Suveræniteten eller, som den hyppigere kaldtes, Majestætsretten var, som bekjendt, i den nyere Tid skarpest bleven formuleret af Franskmanden Bodin († 1596); den bestod efter ham i den højeste Myndighed over Borgere og Undersaatter, og dens Ihændehaber var ophøjet over alle Love; Monarken kunde ophæve alles, baade privates og Korporationers, Privilegier; det kunde vel være hensigtsmæssigt for ham at tage en Rigsforsamling med paa Raad, men dens Beslutninger havde ingen som helst bindende Betydning. Kun i privatretlig Henseende havde Souveræniteten sine Grænser; den personlige Frihed og Ejendomsret burde erkjendes for ukrænkelig. Bodins Principer havde spillet en overordentlig Rolle; de havde været Gjenstand for heftige literære Kampe, men fuldstændig trængte igjennem vare de ikke. De fleste politiske og statsretlige Forfattere

¹⁾ Hermed maa sammenholdes de ofte forekommende Udtryk „fri Arvekonge“, „frit Arverige“.

i det 17. Aarhundrede havde vel bekjendt sig til Souverænitetetsprincipet, men de havde afstumpet det og erklæret sig imod Absolutismen. Hensynet til den kejserlige Myn- dighed, som man baade ønskede at hævde som souveræn, og hvis Begrænsning i mange Henseender man dog maatte indrømme, havde, særlig i Tyskland, ført Statsretslærerne til at hævde Muligheden af enten en Indskrænkning i eller en Deling af Souveræniteten uden Ophævelse af dette Begreb; adskillige Forfattere forudsatte Muligheden af baade Indskrænkningen og Delingen ¹⁾. Vel havde Philip Bogislav von Chemnitz i sit under Navn af Hippolithus a Lapide 1640 udgivne Skrift rettet et Grundstød mod Kejserens Fordring paa Souverænitet, fordi han manglede Enemagten, men hans Henlæggelse af Souveræniteten over det romerske Rige til de samlede Rigsstænder, der tilmed hver for sig vare begrænsede af deres Landsstænder, gav den dog ikke Præget af noget ubetinget absolut. I den seneste Tid havde ganske vist Englænderen Thomas Hobbes givet Souverænitetetsprincipet en ny og overraskende Ud- vikling, men det kunde næppe siges, at hans Theorier vare trængte fuldt igjennem.

Efter Datidens statsretlige Begreber kan det altsaa ikke paastaas, at Souverænitet ubetinget faldt sammen med Enevælde. I England var Ordet ogsaa hyppig blevet brugt som en Betegnelse for de kongelige Prærogativer, uden at Kongen dog havde absolut Magt, og hvad der særlig fortjener at bemærkes, en af Frederik III's stats- retlige Autoriteter, Dr. Dietrich Reinkingk, som stod i Spidsen for Regeringskancelliet i Glückstadt, havde i sine

¹⁾ Jvfr. Gierke, Johannes Althusius und die Entwicklung der natur- rechtlichen Staatstheorien, Berlin 1880, S. 151 ff.

Skrifter ¹⁾) forsvaret den indskrænkede Souverænitet. Hertil kom, at Frederik III kun havde faaet sin Souverænitet som en Følge af sin Arveret. Hele Europa over existerede der imidlertid Arveriger med en Deling af den øverste Magt; Kongen selv var souveræn Arveregent i Hertugdømmerne og dog bunden af Stændernes Privilegier. De lavere Stænders Forslag havde mindet om Sverig, hvor Kongen trods sin Arveret ved sin Tronbestigelse afgav en Kongeforsikring. Rigsraadets tidligere Souverænitet havde heller ikke været ubegrænset, men tværtimod bunden ved Love og Privilegier; Frederik III's nye Souverænitet var kun fastslaaet opadtil, ikke nedadtil. Men Udtrykkets Tvetydighed kunde blive farlig.

I hvert Tilfælde havde Frederik III ved sin Arveret og sin Souverænitet opnaaet en betydelig udvidet Magt. Først og fremmest havde han opnaaet Eneret over Krongodset; han kunde nu gennemføre en Omordning af Lensvæsenet, saaledes at Indtægterne i en langt højere Grad gik i Kronens Kasse end tidligere, og saaledes at Kronbøndernes Kaar kunde forbedres ²⁾). Paa dette Punkt laa jo netop en af de svage Sider ved den tidligere Forfatning, som mest havde forarget de lavere Stænder; der er næppe Tvivl om, at disse have haft et klart Begreb om, hvad Arveregeringen betød i denne Henseende. Men Grænsen var ikke klar, ogsaa andre Rettigheder kunde regnes som tilfaldne Kongen, og hele Rigsraadets Med-

¹⁾ Især Tractatus de regimine seculari et ecclesiastico, 2. ed., Marburg 1632. Ogsaa hans Skrift Biblische Policey, Frankfurt 1653, var affattet i stændersk Aand; det var dediceret til Frederik III og omtalte Forf.'s Samtaler med denne, medens han var Ærkebiskop i Bremen.

²⁾ Herved kan man let forstaa Bøndernes Andragende af 15. Novbr., uden som Bruun (S. 40) deri at se et Bevis paa Kongens Enevælde.

delagtighed i Regeringen med Kongens Mangel paa Frihed til at besætte dets ledige Pladser og de højeste Rigs-embeder med hvem han vilde, var i alt Fald i højeste Grad rokket.

Saaledes var det klart, at Haandfæstningen aldeles ikke længere kunde svare til Forholdene. Den var efter sin Natur en Overenskomst som Betingelse for Kongens Valg; den maatte falde, naar Kongen ikke længere skulde tænkes som valgt. Men Haandfæstningen var desuden væsentligst en Kodifikation af Rigsraadets Rettigheder; vel indeholdt den tillige en Del af Adelens Privilegier, men i statsretlig Henseende var den overvejende Kontrakten mellem Konge og Rigsraad. Rigsraadets Myndighed var brudt, Haandfæstningens Opretholdelse var en Umulighed. Men heller ikke dens Ophævelse betød en fuldstændig Enevælde.

En ny Forfatning kunde jo optage adskillige af Haandfæstningens Bestemmelser. Imod Enevælden stod desuden en sædvanemæssig Udvikling, som ikke bundede i Haandfæstningerne, og endvidere de enkelte Stænders Privilegier, hvis Bestaaen man havde betinget sig.

Den sædvanemæssige Udvikling, som her sigtes til, var Stændermødernes særlig i den sidste Generation stegne Betydning. Haandfæstningerne fra Christian III af havde udeladt de gamle Bestemmelser om, at der hørte Ridder-skabets og nogen Almues Samtykke til Paalæg af Lande-skatter, «Landets» Vedtagelse til Udstedelse af Love. Kun Rigsraadet delte fra den Tid af den ordinære skatte-bevilgende og lovgivende Myndighed med Kongen. Rigs-dagen 1536, hvor den store Rigens Konstitution blev given efter Samraad med alle Stænder, betegnedes allerede den

Gang som en Uregelmæssighed¹⁾ og drog ingen Konsekvenser efter sig. Af og til kunde vel i den følgende Tid Repræsentanter for en enkelt Stand indkaldes til Overvejelse om Anliggender, som angik den. Mere regelmæssige Stændermøder udviklede sig dog ikke heraf. Det var Trangen til ekstraordinære Tilskud af de enkelte Stænder, ydede paa en forskjellig Maade af hver af disse efter deres særlige Indtægters Vilkaar, Tilskud, der i Modsætning til Landeskatterne fik Navn af Kontributioner, som væsenligst skabte noget, der lignede en Stænderinstitution. Paa lignende Maade havde Landsstænderne i de tyske Landsdele og Territorier tidligere udviklet sig; kun havde disse faaet en langt fastere Skikkelse, fordi der ikke dér fandtes noget, som svarede til vort Rigsraad. Men ligesom Bevillingerne dér havde været et væsentligt Grundlag for Stænderinstitutionen, men snart vare blevne ledsagede af Stændernes Ret til at fremsætte Besværinger (gravamina), saaledes havde ogsaa i Danmark Stændernes Klager og Forslag til deres Afhjælpning sluttet sig til Bevillingerne af Kontributionerne. Det er ikke her Hensigten nærmere at skildre Stændermødernes Udvikling, men deres Historie var 1660 kun forholdsvis ung.

Bortset fra forskjellige tidligere mindre Tiløb var det først fra 1638, fra Pungenøden i Christian IV's sidste Dage, at de vare blevne en regelmæssig Sædvane. Baade Adelen og Borgerstanden havde søgt at benytte dem til deres Fordel. Der var heller ikke udeblevet Forsøg paa at forandre Sædvane til lovlig Ordning. I 1648, da Frederik III's Haandfæstning forhandlede, havde Adelen i sit Forslag til denne ikke alene optaget Bestemmelserne

¹⁾ Nye Danske Magazin III, 3.

fra Frederik I's Haandfæstning om Landets Samtykke til Love og Kjøbstædernes Frihed for Paalæg af ny Told, Accise eller anden Besværing, men ogsaa forlangt, at ingen ny Lov, hvorved Landsens Fundamentalvæsen og Statuter kunde lide Skade, maatte udgaa uden Stændernes Samtykke¹). Adelens Forslag vare imidlertid ikke blevene optagne i Haandfæstningen. Derimod vare i de Kjøbenhavn 1658 lovede og 1659 givne Privilegier for første Gang Rigens Stænder forudsatte som en Statsinstitution, og Hovedstadens Andragender om Privilegiernes Ikrafttræden havde ogsaa givet Anledning til, at Rigsraadet i et Indlæg til Kongen af 14. Novbr. 1658 havde tilraadet, at der «om Stænders Forsamling, bestaaende af et vist Antal af Adel af hver Provins, af Bisperne af alle Provinser, vist Antal af højlerde af begge Universiteter, nogle Provster af hver Provins, nogle deputerede af Kjøbenhavn og andre fornemme Kjøbstæder, visse Ordinanser maatte forfattes og antages, saa og determineres Tiden til deres Konvokation og Sagerne, hvorover med dem delibereres skulde, at alting med desto større Enighed og samlet Raad kunde tilgaa, som andensteds ved Rigs- og Herredage og deslige Stændernes Forsamling med Frugt og Nytte praktiseres»²).

Hvad Rigsraadet her havde foreslaaet, var, at en hel ny Forfatning skulde indføres i Danmark i Lighed med Forholdene i Udlandet. Det var en Slags Abdikation fra Raadets Side i Følelsen af, at Magten gled det ud af Hænderne; men Forslaget kom ikke videre end paa Papiret. Stænderinstitutionen vedblev at være en Sædvaneinstitution uden at være sikret ved Love, uden bestemt

¹) Adelens Indlæg af 17. April 1648 (Rigsraadsbreve i Kancelliark.).

²) Rigens Raads Breve, Fasc. 62.

Ordning, uden bestemt Magtfuldkommenhed. Der var ingen Garantier for Stændernes Ret til at bevilge Kontributioner eller extraordinære Afgifter, ingen lovhjemlet Ret for dem til at fremsætte Besværinger og Reformforslag. Men ikke desto mindre var Stændernes raadgivende og delvise skattebevilgende Myndighed gaaet over i den almindelige Bevidsthed; der var et almindeligt Ønske om at give den en fastere Form. Idet den ikke var begrundet i Haandfæstningen, og idet Stænderne ingensinde havde spillet den Rolle som i 1660, tænkte man sig den overlevende Haandfæstningen og Valgriget. Som det snart skal ses, fremkom der ogsaa fra Regeringens Side Tegn paa, at den i alt Fald ikke havde en modsat Mening.

En fastere Støtte havde de enkelte Stænder i deres Privilegier. For Adelens Vedkommende beroede de væsentlig paa Haandfæstningens Bestemmelser, men dog, hvad den sociale Stilling angaar, tillige paa adskillige Recesser og Forordninger. De øvrige Stænder havde ikke nogen samlet Kodifikation af deres Privilegier; men Universitetet havde sin Fundats, Gejstligheden kunde paaberaabe sig adskillige Bestemmelser i Kirkeordinansen, de fleste Kjøbstæder fik enkeltvis deres Privilegier stadfæstede ved hver Konges Tronbestigelse. Vigtigst vare dog de Privilegier, som Kjøbenhavn havde opnaaet i den allerseneste Tid. Med Iver og Frihedsbegejstring havde Hovedstaden kæmpet for deres Iværksættelse, og de havde været det Midtpunkt, om hvilket de lavere Stænder havde samlet sig. Det er her af ikke ringe Betydning, at det var Kjøbenhavns By, der havde taget Initiativet til at tilbyde Arveregeringen; den havde gjort det med en bestemt Begjæring om, at de »tilberlige« Privilegier maatte blive hævdede. Delte den, ligesom den øvrige Del af Borgerskabet og Gejstligheden,

end ikke Rigsraadets Ønske om, at «alle» Privilegier maatte blive ukrænkede, saa tænkte den sig paa den anden Side ingenlunde, at den ny Kongemagt skulde staa fuldstændig fri med Ret til at lade være at give Privilegier eller give dem og saa have Lov til at ophæve dem, hvad Time den vilde det. Privilegierne vare i det hele den Tanke, hvorom Stænderne forenede sig, da Arveregeringen var overdraget; efter al Sandsynlighed havde Kongen ogsaa givet et ligefremt Tilsagn om dem¹⁾.

V.

Den 13. Oktobr. om Aftenen bleve alle Rigsraader i Hast kaldede til Kongen; han vilde se Haandfæstningen, men Raadets Exemplar var ikke til at finde²⁾. Muligvis var dette en medvirkende Aarsag til, at der endnu samme Aften Kl. 10 udstedtes en kongelig Ordre til adskillige af Raadet og Stænderne om at møde den næste Dags Formiddag Kl. 10 paa Kjøbenhavns Slot³⁾.

Det var Kongen og ikke Raadet og Stænderne, der her udvalgte deres befuldmægtigede. Denne Forskjel havde dog næppe nogen stor Betydning. Kongen havde jo ogsaa valgt Raadets Kommissærer ved Mødets Begyndelse, men ganske vist vare de udnævnte nu andre end de tidligere, tilmed de fire yngste i Anciennitet, Peter Reedtz, Henrik Bjelke, Sivert Urne og Hans Schack, af hvilke i alt Fald

¹⁾ Se Pouchs Optegnelser. Jvfr. Braun S. 40.

²⁾ Danske Saml. 2. R. II, 98. Forskjellige Rygter mente enten, at Korfits Ulfeldt havde gjemt det uden Rigsraadets Vidende (den ovfr. anf. Beretning i Kiels Universitetsbibl.), eller at Otte Krag havde skaffet det af Vejen (Iris og Hebe 1806, 3, 33).

³⁾ Suhms nye Saml. II, 2, 130 f.

den sidste vistnok hørte til Kongens nære Venner¹⁾. Af Adelens fire Repræsentanter, Henning og Otte Pogwisch, Ove Juel og Hans Friis, var i det mindste Ove Juel tidligere valgt som deputeret af Standen selv²⁾; han og Hans Friis hørte til de ivrigste Aristokrater³⁾. For Gejstligheden mødte tre Bisper, deriblandt naturligvis Standens Fører Hans Svane, men ikke Peder Villadsen, for Kapitlerne to Fuldmægtige, Hans Rhuman og Ludvig Pouch, der sikkert ikke hørte til den uindskrænkede Kongemagts Venner⁴⁾, for Kjøbenhavn de to selvskrevne Borgmestre Hans Nansen og Christoffer Hansen sammen med Frederik Thuresen, der oftere havde fungeret paa Stadens Vegne, og endelig for den øvrige Borgerstand 4 Borgmestre fra Odense, Ribe, Aarhus og Viborg.

Det tør efter denne Sammensætning af Udvalget ikke paastaas, at Kongen paa egen Haand har udsegt sig en særlig velsindet og fuldkommen paalidelig Kreds; rimeligere er det, at Valget i det store og hele er faldet paa Stændernes naturlige Repræsentanter.

Ordren til dem gik ud paa, at de «med hverandre udi Venlighed og Sagtmodighed skulde konferere, hvorledes

¹⁾ Henrik Bjelkes politiske Stilling i Tiden før og efter 1660 er saa rig paa i alt Fald tilsyneladende Selvmodsigelser, at man maa være varsom med at udtale sig bestemt om den.

²⁾ Danske Saml. 2. R. II, 95.

³⁾ Om Ove Juel se Suhms nye Saml. II, 2, 131; om Hans Friis hans Sammenstød med Thuresen i Udvalgsrådet efter Slanges Beretning.

⁴⁾ For Hans Rhumans Vedkommende afgive dels hans trykte, dels hans utrykte Optegnelser Beviset for hans Stemning (se hans Dagbog og Danske Saml. 2. R. II, 133); Ludvig Pouchs Samlinger (Ny kgl. Saml. Fol. 649) indeholde Udkast af ham til en forandret Haandfæstning, hvorefter blandt andet Landeskatter ikke skulde kunne paalægges uden Stændernes Samtykke.

de eragtede den i Dag ved Guds Bistand sluttede Sag om Arveriget paa bedste Maner videre bør at angaaes, saa at alting dermed uden Forhaling kan sluttet, fornemmeligen Gud til Ære, os og vort kongelige Hus til Reputation og og Fædrelandet saa vel som Undersaatterne til Gavn og Fremtarv. Og hvad I udi saa Maader til samtlige Stændernes Fornøjelse befinde tjenligt, det have I samtligen med hverandre at slutte og under Eders Hænder give beskrevet, saa at alting udi Samdrægtighed uden Ophold jo før jo bedre bliver tilendebragt.*

Der er i denne Ordre noget, som minder om Rigsraadets Beslutning af 13. Oktober. Som forudsat i denne skulde Stænderne med hverandre og Rigsraadet antage noget om Regeringsmaaden. Udvalget skulde optræde paa Stændernes Vegne. Trods Arveregeringens Overdragelse tænkte Kongen sig disse som besluttende.

Om Formiddagen den 14. Oktober begyndte da den vigtige Udvalgsforhandling¹⁾. Udvalgets Medlemmer vare

¹⁾ Indtil den seneste Tid har vor eneste Kilde til denne Udvalgsforhandling været Slanges Beretning (trykt fyldigst i Langeboks Udkast til Souverænitetets Historien ved J. H. Bang S. 112 ff.). For at benytte den maa man dog erindre, at Slanges Hjemmelsmand, hans Fader Peder Villadsen, ikke deltog i Mødet og altsaa kun har haft sin Beretning paa anden Haand. Derfor kunne hans Referater af Talerne ikke ubetinget staa til Troende. Bruun har nu i sit sidste Skrift (Enevældens Indførelse S. 20 f.) fremdraget en ny og særdeles vigtig Kilde, nemlig Ludvig Pouchs Optegnelser fra selve Mødet (Ny kgl. Saml. Fol. 649). Der kan næppe være nogen Tvivl, at man maa give disse Optegnelser, hvis Forfatter har kunnet vide fuld Besked, og som bære alle Spor af at være nedskrevne under Mødet, Fortrin for Slanges Beretning. Det er derfor underligt, at Bruun kun har benyttet dem i saa ringe Grad, nemlig kun for at bestemme Betydningen af Ordet Reces, og endda ikke medtaget det vigtigste Bidrag i dem til dette Spørgsmaals Belysning, og ellers i sin Omtale af Udvalgets Forhandlinger næsten udelukkende holdt sig til Slange (anf. Skr.

paa selve denne Dag blevne forøgede med en Repræsentant for Universitetet, Mag. Villum Lange, sikkert en Ven af Kongehuset; det var en Belønning for den fra Universitetet overbragte Lykønskning ¹⁾. Forhandlingerne indlededes ved to Propositioner, sandsynligvis forebragte af de kommitterede Rigsraader paa Kongens Vegne. Af disse angik den første Spørgsmaalet, om den nødvendige nye Hyldingsed skulde afgives til Kongen af de tilstedeværende Ständerdeputerede, eller den skulde opsættes, indtil ogsaa de fraværende kunde være til Stede. Propositionen gav ikke Anledning til videre Uenighed. Man vedtog at overlade det til Kongens Afgjørelse med en Henstilling om, at det var det bedste, at Eden aflagdes strax af de tilstedeværende, der vare Repræsentanter for de fleste Under-saatter, og at siden Resten enten forskreves til Møde i den Anledning eller aflagde den ved næste Herredag.

Den anden Propositions Ordlyd er ikke opbevaret, men maa have angaaet Spørgsmaalet om Haandfæstningens Skæbne. Det maa ogsaa have været ved Begyndelsen af denne Propositions Behandling, at Villum Lange efter Slanges bekendte Fortælling gav sig til at tale om de forskjellige Forfatninger i Europa. Slange har vistnok Ret i at antage, at det mere maa have skyldtes Lyst til at vise Lærdom end Oppositionsaand; men hvis Svane af den Grund har faaet Forhandlingerne afbrudte til efter Aftensang og Lange fjernet fra Mødet ²⁾, har det vel til Dels

S. 22. 51 ff.). — Pouchs Optegnelser ere for øvrigt ofte noget vanskelige at forstaa. Jeg meddeler dem som Tillæg til denne Afhandling.

¹⁾ Bruun, anf. Skr. S. 16. Acta Consistorii 15. Oktober.

²⁾ Udvalgets Slutningserklæring har i Originalen, skreven med Peter Reedtz' Haand (Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 4 a), ikke Langes Underskrift.

været begrundet i hans hele uvenlige Stemning mod Universitetet ¹⁾).

Der var under de fortsatte Forhandlinger ét, som alle vare klare over: Haandfæstningen i dens gamle Form kunde ikke bevares. Men lige saa bestemt gik man ud fra, at en ny Forfatningslov maatte oprettes.

Vistnok det første Forslag, der fremsattes, lød paa, at Kongen skulde fritages fra de Fundamentallove, som han havde været bunden til ud over hvad der passede sig for en Arvekonge, men saaledes, at han igjen gav en Revers om at holde enhvers Privilegier, saa vidt de ikke strede imod Arverettigheden; endvidere skulde han løses fra den Ed, han havde aflagt paa Haandfæstningen, for saa vidt som den stred imod den ny samtykkede Regeringsform og jura hæreditaria regum et majestatis. Fra anden Side rejste der sig Stemmer for, at Haandfæstningen skulde kasseres, men en ny Forfatning oprettes, kun under et andet Navn, som Reces eller lignende. Da tog Hans Svane Ordet for, at naar Haandfæstningen var overleveret til Kongen, skulde man vel oprette noget nyt, men ellers overlade alt til Kongens Vilje. Spørgsmaalet var nu imidlertid, hvad og hvor meget dette nye skulde indeholde. Svane vilde vistnok have det indskrænket til Sikring af Rigets Udelelighed og Forbud mod Indførelse af nogen ny Religion²⁾; Diskussionen gik imidlertid videre; man talte om nyerhvervede Landes Stilling, man begyndte at drøfte Detailler i Arvefølgen, og ved denne Lejlighed var det vel ogsaa, at efter Slanges Beretning de adelige fremsatte Krav paa alle deres gamle Privilegier og krænkede

¹⁾ Jvfr. Histor. Calender I, 296 ff.

²⁾ Man kan her forene Slanges Beretning med Pouchs Optegnelser.

de borgerlige Repræsentanter ved at betegne sig som fri og frelse, hvilket gav Anledning til skarpe Udfald fra Svanes, de kjøbenhavnske Borgmestres og især Frederik Thuresens Side. Hos adskillige var Stemningen for at tage Haandfæstningen for sig og foreslaa Forandringer i den¹⁾, men Henrik Bjelke talte for, at man skulde opfordre Kongen til at gjøre det. Andre ønskede, at man kun skulde slaa enkelte Bestemmelser fast og opsætte Resten til næste Herredag eller anden belejlig Tid; Kongen kunde da i Mellemtiden skaffe sig Oplysninger. Endelig sejrede det Standpunkt, som gik ud paa, at man skulde overlade Kongen at give den ny Forfatning, dog saaledes, at Samraad derom med Stænderne forudsattes. Der var stillet et Forslag, som lød omtrent saaledes: Det er fornødent, at Kongen remitteres fra sin Ed, og at Haandfæstningen overleveres ham *til Forandring udi alt det, som han videre udi den er forbunden, end en Arvekonge (Tillæggsforslag: og Souveræn) med Billighed kan tilkomme*, udi al Underdanighed formodende, at han derimod lader formere en Reces, saaledes som det kan være ham, Riget og samtlige Stænderne til Gavn og Gode og (Tillæggsforslag: efter derom naadigst gjorte kongelige Tilsagn) enhver Stand med tilbørlige Privilegier naadigst forsyner. Det forekom imidlertid Svane, at Kongen herved blev for stærkt bunden til Haandfæstningen, og han foreslog derfor, at de ovenfor med Kursiv trykte Ord skulde udelades. Hans Mening trængte ogsaa igjennem, og efter at forskjellige Ændringsforslag til en anden Formning af den sidste Del af Erklæringen forgjæves vare bragte paa Bane, enedes man

¹⁾ Efter Pouchs Optegnelser kunde man fristes til at tro, at Svane skulde have talt derfor, men det maa dog vistnok kun antages, at han har givet et Slags Referat af andres Forslag.

om det første Afsnit med Undtagelse af den udstemte Sætning, om at udelade Punktet om Privilegierne og om i Steden derfor at udtale, at Recessen burde være Kongen, Riget og enhver Stand især til Gavn og til det gemene bedste.

Resultatet af Forhandlingerne var altsaa blevet, at man havde vedtaget Haandfæstningens Ophævelse uden selv at foreslaa nogen ny Forfatning, end sige binde Kongen til nogen saadan, men dog saaledes, at man forudsatte, at Kongen vilde give en ny Reces, der skulde være ham selv og hver Stand til Gavn og fælles bedste. Man havde end ikke gjentaget sin Opfordring til Kongen om at udstøde Privilegier, men Grunden hertil var sikkert ikke, hvad de nærmest følgende Dages Forhandlinger viste, at at man vilde opgive dem, men kun den, at man tænkte sig dem indesluttede i Recessen¹⁾. Og i dette Ord Reces laa, som der er særlig Grund til at lægge Vægt paa, at man ventede, at den ny Forfatning skulde blive Resultatet af Overvejelserne med Stænderne²⁾. Man gik kort sagt

¹⁾ Jvfr. Danske Saml. 2. R. II, 119.

²⁾ Bruun har saa vel i sin første Afhandling (Hist. Tidsskr. 5. R., II, 658 f.) som i sit sidste Skrift (Enevældens Indførelse S. 18—24) underkastet Betydningen af Ordet Reces en vidtløftig Drøftelse, øjensynlig i Erkjendelse af dets Vigtighed; han er sluttelig naaet til det Resultat, at det betyder „noget andet end en Grundlov, nemlig en omfattende Civillov, indeholdende tillige de forskellige Stænders Privilegier“. Hele hans Undersøgelse drejer sig imidlertid om en Reces' Indhold; han har oversét, at det særlige ved Ordet Reces i Modsætning til en anden Lov aldeles ikke ligger i dens Indhold, men i Maaden, hvorpaa den er given. En Reces kan være en politisk Grundlov eller en Civillov, men hvad den altid er, det er en Forordning eller en Aftale, given som Slutning paa en Forhandling, der har fundet Sted paa et Møde mellem Kongen og Rigsraadet eller Stænderne (overført kan det ogsaa bruges om andre Møder, f. Ex. Reesen, Frederichs den Andens Krønike S. 42). Saaledes var den almindelige euro-

ud fra, at Kongen skulde begrænse sin egen Magt paa Grundlag af Stændernes Raad; det var Forudsætningen for at løse ham fra hans tidligere Ed.

Udvalget havde handlet paa Stændernes Vegne¹⁾; efter Forhandlinger, der tydelig viste, at der i og for sig i Overdragelsen af Arveregeringen ikke laa Overdragelsen af Enevælden, var det gaaet vidt i sin Tillid til Kongen; han var nu kun umiddelbart bunden ved sit Løfte om at

pæiske Betydning af Ordet (se Du Cange, Glossarium V, 1845, S. 616: *Recessus codex deliberationum in dietis seu conventibus habiturum, ideo sic dictus quod scribi soleat, antequam a conventibus recedant procures congregati*. Jvfr. Ordet *Hanserecesse*); saaledes var ogsaa den danske Betydning af det. Der har i det hele næppe tidligere hersket nogen Tvivl herom (se Vidensk. Selsk. Ordbog: *Reces*, en Rigsdags-Beslutning, en Forordning, en Lov, givet paa en Rigsdag (A *recedendo*, fordi Rigsdagen derpaa hævedes). Der vil sikkert ikke kunne findes noget Exempel paa, at Ordet *Reces* er brugt efter 1660 som Betegnelse paa nogen Lov eller Lovsamling; det gik ud af det danske juridiske Sprog sammen med Rigsraadet og Stænderne. For Opfattelsen af Ordet paa den Tid er det ogsaa af Interesse at se det brugt i § 17 af det latinske Udkast til Kongeloven, hvorefter Kongen ikke maa finde sig i at bindes ved *·pactis, conditionibus, stipulationibus aut Capitulationibus, ut vocant, et Recessibus*. (Jørgensens Udg. S. 51). Af Vigtighed er ogsaa en Sætning i Pouches Optegnelser: *Haandfæstningen kasseres; en ny oprettes alio nomine Recess*; heraf ses det tydelig, at Sprogbrugen ofte blandede *Haandfæstning* og *Reces* sammen formedelst deres fælles Oprindelsesmaade som Frugt af en Aftale mellem Konge og Rigsraad. Det er derfor mærkeligt at se Bruuns Udtalelse (S. 19), at *·naar man ved Aaret 1660 talte om en Reces, tænkte ingen derved paa en Haandfæstning eller en Forfatnings-Lov, Tidens almindelige Sprogbrug gaar imod en saadan Tanke*. — Naar *·En tro Patriot* i sit Forslag (Bruun S. 23) taler om *·en Reces, forfærdiget ved dertil deputerede*, er i alt Fald Rigsraadets Medvirkning ikke udelukket.

¹⁾ Hvad der skete senere ved Haandfæstningens Udlevering, var mere en Udførelse end en Godkjendelse af Udvalgets Beslutning. Jeg kan derfor ikke være enig med Bruun (S. 25) om kun at kalde dets Erklæring en Kommissionsbetænkning.

ordne den ny Regering og vistnok tillige ved et Tilsagn om at udstede Privilegier for Stænderne¹⁾, men tillige dog middelbart ved den Forudsætning, der ledsagede Fritagelsen for hans tidligere Ed. Og at Stænderne ikke helt havde abdiceret, at man tænkte sig, at de vedblivende skulde samles til Møder, havde ogsaa vist sig ved Svaret paa den første Proposition, hvorefter den førstkommende Herredag kunde være en passende Tid til en ny Edsaflæggelse; Meningen heraf kunde nemlig kun være, at man ventede, at Stænderne da som saa ofte i den senere Tid skulde møde sammen med Rigsraadet²⁾.

VI.

Det næste Skridt maatte være, at Udvalgets Beslutninger bleve bragte til Udførelse.

Haandfæstningen skulde først overleveres til Kongen; men Hovedexemplaret, den egentlige Original, var, som før bemærket, ikke til at finde. Man maatte derfor nøjes med en Paategning paa et andet Exemplar, som dog ogsaa havde Kongens Underskrift, om, at Originalen og alle Gjenparter skulde være annullerede, tilintetgjorte og holdte for døde og magtesløse, og at Kongen skulde være kvit og fri for sin derpaa aflagte Ed udi alle Maader uden nogen Exception. Denne Erklæring blev den 16de Oktbr.

¹⁾ Udenforstaaende fik det Indtryk, at Kongen var Eneherre over, hvorledes Privilegierne skulde være, og at man indtil den ny Reces' Givelse skulde holde sig til Jydske Lov og Kirkeordinansen (Dagbogen i Ny kgl. Saml. 4to 1053 b).

²⁾ Bruun (S. 17) vil ganske vist kun tage Ordet Herredag i dets strengt tekniske Betydning som Domstol; men hvad havde da Stænderne der at gøre? Et andet Sted i Pouchs Optegnelser er der ogsaa Tale om at opsætte Overvejelser til Herredagene.

først underskreven af 15 Rigsraader i Rigshofmesterens Hus og derefter bragt op paa Slottet, hvor 54 Adelige samt de i Kjøbenhavn tilstedeværende befuldmægtigede for de andre Stænder underskreve den¹⁾. Den saaledes paategnede Gjenpart af Haandfæstningen blev den 17. Oktober overleveret til Kongen paa Slottet af Peter Reedtz i Raadets, Adelens og alle de Stænderdeputeredes Nærværelse. Der blev derpaa holdt Lykenskningstaler af Svane og Nansen. Bispen nedbad Himlens Velsignelse, og Nansen udtrykte Haabet om, at Kongen stedse vilde være Borgerstanden vel affektioneret. Saa tog Kongen Ordet, lovede at regere som en kristelig Konge og at tilfredsstille enhver Stand saaledes, at ingen skulde have Grund til at klage²⁾; efter Ove Juels Beretning gav han en ligefrem Forsikring om Privilegiernes Opretholdelse og Forbedring³⁾.

Tilbage stod Arvehyldingen. Kongen havde bestemt sig for, at den allerede nu skulde forrettes af de tilstedeværende Stænderrepræsentanter. Den 17. om Eftermiddagen forkyndte Herolder paa alle Kjøbenhavns Gadehjørner, at Kongen skulde hyldes den næste Dag⁴⁾. Denne Akt foregik saa den 18. Oktober paa Slotspladsen; Vejret var smukt, og en stor Menneskemasse var til Stede som Tilskuere. Peter Reedtz fungerede som Kansler; han oplæste en Tale, hvori Kongen først takkede for Kongerigets Overgivelse til ham og hans Arvinger som et frit Arverige. Det hed derpaa videre i hans Tale efter den trykte officielle Beretning: »Hans kgl. Majestæt lover hermed alle og enhver sine Undersaatter ikke alene at ville regere

¹⁾ Aarsberetn. fra Geheimearch. II, 122.

²⁾ Danske Saml. 2. R. II, 94. Riegels S. 48. Nøjagtig Efterretn. S. 51.

³⁾ Hist. Tidsskr. 3. R. III, 591.

⁴⁾ Riegels S. 48 f.

fremdeles som en kristelig Arvekonge og naadig Herre, men endogsaa at ville lade med det allerførste oprette og forfærdige saadan en Regeringsform og Maade, at alle hans kgl. Majest.'s Arve-Undersaatter i disse Kongeriger skulle hos Hs. kongl. Majestæts Arvinger og Efterkommere have en kristelig og mild Regering at forvente og derpaa fuldkommen være forsikrede¹⁾. Derpaa løstes Undersaatterne fra deres tidligere Ed, og den nye Arveed blev aflagt.

Peter Reedtz' Tale frembyder den Interesse, at Kongen ikke havde ladet sin Repræsentant bruge Ordet Reces, men at der dog paa Kongens Vegne var givet Løfte om den snarest mulige Udfærdigelse af en Regeringsform, som kunde sikre Undersaatterne en kristelig og mild Regering i Fremtiden. Frederik III havde herved taget den ny Forfatning i sine Hænder paa en Maade, der gik ud over, hvad Stænderudvalget havde tænkt sig, thi Ombytningen af Ordet Reces med Ordet Regeringsform var næppe tilfældig; men han havde vedblivende givet Løfte om en Forfatning, som kunde sikre Undersaatterne, at Magten ikke vilde blive misbrugt.

Det er betegnende for den nye Tingenes Tilstand, at Rigsraadet strax traadte fuldstændig tilbage. Dets Magt var brudt, det ophørte med at gjøre Indstillinger til Kongen, og denne trykkede Seglet paa dets Afmagt, da han den 20. Oktober om Aftenen, ledsaget af Hannibal Sehested, Christoffer Gabel, Kancellisekretæren Erik Krag

¹⁾ Relation anlangende den Arveret, som Hs. kgl. Majestæt . . . er bleven tilbøden og overgivet. (Kbh.) Knud Wulf har en lidt anden Version paa Reedtz' Tale (Riegels S. 51), men Relationens Udtryk maa absolut foretrækkes, da de næsten ordret stemme med Kongens Brev til Stænderne i Norge af 16. Novbr. og i alt Fald ere en officiel Gjengivelse. Forskjellen viser den Varsomhed, hvormed man maa benytte Referater af Taler.

og maaske flere andre, indfandt sig i Raadstuen og lod alle Raadets Breve bære op paa Slottet¹⁾. Ganske anderledes stillede det sig med Stænderne. I de nærmest følgende Dage efter den 13. Oktbr. havde disse været sysselsatte med travl Overvejelse af Forslag til Sikring af deres Rettigheder. Det er ikke her Stedet til at gaa nærmere ind paa de fremsatte Forslag; kun nogle Hovedtræk skulle mærkes.

Man kan adskille to Stadier i disse Overvejelser. Først var der Tale om at forpligte Kongen eller lade ham forpligte sig selv ved en Række samlede almindelige Bestemmelser. Der blev indenfor Borgerstanden opsat et Udkast til en saadan Reces, som var bygget over den tidligere Haandfæstning, men udelod dennes for Kongemagten mest trykkende Bestemmelser og i øvrigt paa de væsentligste Punkter satte Adel, Gejstlighed og Borgerstand eller samtlige Stænder i Steden for Rigsraad og Adel. Det var en ren stændersk konstitutionel Forfatning, som her var Tale om, men Forslaget vandt ikke almindelig Tilslutning indenfor Borgerstanden og kunde naturligvis endnu mindre vinde Kongens Samtykke²⁾. Ogsaa andre Forslag fremkom i lignende Retning, men fik heller ingen praktisk Betydning³⁾; lige saa lidt var dette Tilfældet

¹⁾ A. D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie S. 246. Jvfr. ogsaa Gersdorfs Svar d. 19. Oktober til den nederlandske Gesandt Pieter Vogelsangh, at han ikke vidste, om Rigsraadet bestod endnu eller ikke (Brieven tusschen Johan de Witt etc. VI, 502).

²⁾ Trykt i Suhms nye Saml. I, 238 ff. En Afskr. i Geh. Ark. (Souverænitetens Nr. 16 m) har følgende Randnote: •Begjæring, hvilken alle Borgere Stænder ikke kunde forenes, uddragen af Haandfæstningen, og befaldt Majest. ikke heller•.

³⁾ Se forskellige Forslag i Pouchs Samlinger (Ny kgl. Saml. Fol. 649). Hertil hører ogsaa •En tro Patriots• Forslag (trykt hos Riegels S. 102; jvfr. Bruun S. 28. 31).

med en saakaldt Memorial, der sandsynligvis var udgaaet fra kjøbenhavnske deputerede, og som var en Blanding af et almindeligt Reformforslag og Udkast til en kongelig Revers, hvori ogsaa Stændernes Samtykke til Forordningers Udstedelse, til Møntens Forandring og til Udførselsforbud var krævet¹⁾).

Hurtig forlod man imidlertid denne Forslagsrække og vendte sig til Andragender om Privilegier for hver enkelt Stand. Principet i Rigsraadets Erklæring af 13. Oktober om alle Privilegiers Bevarelse indsaa selv Adelen, at den maatte opgive; man maatte nævne, hvad man vilde have for Særrettigheder. Kun Universitetet, Kjøbenhavn og til Dels Kapitlerne gjorde heri en Undtagelse.

Allerede den 15. Oktbr. begyndte Stænderne at overveje disse Spørgsmaal. Adelen var hurtigst færdig. Ved samme Lejlighed som Haandfæstningen var bleven leveret Kongen tilbage, altsaa den 17., havde Christoffer Urne paa sin Stands Vegne overgivet dens Fordringer²⁾. Samme Dag havde Universitetet vedtaget en Suplik til Kongen, i hvilken det bad om Stadfæstelse paa alle sine Privilegier, da de ikke formentes at stride imod Kongens Souverænit³⁾. Omtrent samtidig fremsatte Gejstligheden og Kapitlerne hver deres Ønsker⁴⁾, Borgerstanden delte derimod sine Forslag i to Indlæg, af hvilke det første, hvis Datum ikke kjendes, udgik fra alle Kjøbstæder, det sidste med

¹⁾ Gl. kgl. Saml. Fol. 907. Dens første Paragraf lød: Kjøbenhavns Privilegier strax at komme i sin fulde Brug.

²⁾ Afskr. bl. and. hos Rhuman med Randbemærkninger af de deputerede, som skulde bedømme Forslaget.

³⁾ Jvfr. Suhms nye Saml. I, 237. Bruun S. 36 f. Acta Consistorii 17. Oktober.

⁴⁾ Afskr. bl. and. hos Rhuman af de udat. Forslag.

Datum 24. Oktbr. kun fra de sjællandske og smaalandske¹⁾. Kjøbenhavn indgav først saa sent som 24. Marts 1661 et Andragende om Privilegiernes Stadfæstelse med Beklagelse over, at Staden intet Svar havde faaet paa sine tidligere Begjæringer²⁾.

I Gejstlighedens og Kapitlernes Forslag forekom der ingen egentlige Forfatningsspørgsmaal. Derimod fordrede Universitetet, ved at forlange alle sine Privilegier stadfæstede, ogsaa sin Skattefrihed anerkjendt. Vigtigst vare dog Adelens og Borgerstandens Andragender. Adelen ønskede Retten til at blive Rigsraader og Rigsembedsmænd forbeholdt for sig; den forlangte endvidere, foruden sine sociale og økonomiske Standsforrettigheders Bekræftelse, at der ingen Skatter maatte paalægges dens Bønder uden Rigsraadets og samtlige Stænders Samtykke³⁾. Borgerstandens Hovedtanker var en større Lighed mellem Stænderne, Fjernelse af de Baand, der hidtil havde hvilet paa den selv og paa Handelen, Ret for Byerne til selv at udnævne deres Magistrater; men hertil kom Ønsket om Ophevelse af Vornedskabet for Kronens Bønder og endvidere Begjæringen om, at de Love og Recesser, som herefter

¹⁾ Afskr. hos Rhuman, til Dels med Randbemærkninger, med Datum 23. Novbr., bestaaende af 84 Punkter, men med følgende Slutningsbemærkning: „Eftersom disse 84 Poster tilforn a parte ere indleverede, nemlig de 15 vare Sjælland, Jylland, Fyn, Laaland, Falster og Møen alle enige om, medens de 19 Poster vare Sjælland, Laaland, Falster og Møen desforuden alle enige om, saa efterdi der nu ingen Svar derpaa er erlanget, ere alle fornævnte 84 Poster sammendragne og overgivne til Kansler P. Reedtz med Anmodning om, at han vil overgive dem til Kongen. De 19 sidste Punkter ere nu dem, som ere trykte i Suhms nye Saml. I, 221 ff. med Datum 24. Oktober.

²⁾ Afskr. i Gl. kgl. Saml. 4to 2700.

³⁾ Jvfr. Bruun S. 30.

skulde udgaa, maatte forelægges Stænderne, førend de bleve trykte, for at hver Stand kunde tilkjendegive sine Fornødenheder¹⁾).

Ser man bort fra, hvad der i disse Forslag angik Særinteresser og Reforme i Administrationen, er der to Punkter, som væsentligst falde i Øjnene. Man vil have Privilegier for hver Stand, og man vil have Stændermøder afholdte. Der var Forskjel paa, hvad man foreslog henvist til disse Stændermøder; Adelen vilde have dem til at være skattebevilgende; i Borgerstandens sidste Forslag taltes der nærmest om dem som raadgivende med Hensyn til Lovgivningen; det var Stænderinstitutionens hidtidige Ubestemthed, som mærkedes endnu. Men om selve Stændermødernes fortsatte Bestaaen herskede der ingen Tvivl i disse Forslag; man tænkte sig dem saa lidt i Strid med den nye Regeringsform, at i et af Udkastene til et almindeligt Reformforslag taltes der i Indledningen, underlig nok, om, at der var overdraget Kongen «et absolut Gou-vernement», medens der dog i et af de særlige Punkter foresloges, at Stænderne skulde gjøre Indstillinger om Besættelsen af de ledige Rigsembeder og Rigsraadspladser²⁾. Og i en ny Begjæring fra Kapitlerne om deres Privilegiers Stadfæstelse, der blev vedtagen saa sent som den 21. November og tre Dage efter overleveret til den nye Kansler Peter Reedtz, til Sekretæren Erik Krag og til Hans Svane, som da var bleven Medlem af Regeringen, androges bl. a.

¹⁾ Jvfr. Bruun S. 82.

²⁾ Trykt hos Riegels S. 90 ff. med Datum 30. Oktbr.; det er maaske urigtigt, men saa sikkert som Bruun (S. 90) mener det, er det dog næppe; man kunde nok tale om Haandfæstningernes Kassation trods det, som var sket den 16. Oktober. Thi endnu langt senere kasserede man den jo om igjen.

om, at Kapitlerne maatte have «deres Assessorem in conventibus publicis, som deres Interesse kan tage udi Agt, saa vel som andre Stænder, og iblandt Gejstligheden beholde deres fri Stemme»¹⁾.

Men man havde ikke glemt sit Ønske om, at den ny Statsordning skulde have en ny Reces til Grundlag. Man ventede den som Afslutning paa Stændermødet eller i alt Fald som umiddelbar Frugt af dets Overvejelser. Da Kjøbstæderne ikke havde faaet noget Svar paa deres to forskellige ovenfor omtalte Indlæg, bestemte de sig den 21. Novbr. til at sammenfatte dem til et nyt, indeholdende alle de tidligere Punkter; de betegnede deres Indlæg som en Begjæring om Stadfæstelse paa Privilegierne og om Afskaffelse af, hvad der i forrige Recesser og Mandater var til Skade for dem, med Ønsket om, at Recessen maatte saaledes «modereres», at alting maatte geraade til det gemene bedste og ingen af Stænderne til Skade eller Forkleining. Hertil knyttedes Anmodningen om Svar, for at de kunde komme hjem²⁾. Og da Kapitlernes før omtalte Andragende den 24. November overraktes til den nye Regerings Mænd, udtrykte Overbringerne Ønsket om, at Andragendet «i vor Fraværelse, da modus regiminis skal foretages og den nye Reces formeres, maatte foretages og vi derom forsikres». De fik Løfte derom og forlode derpaa Kjøbenhavn³⁾.

Hvorledes havde imidlertid Kongens Stilling været til de forskellige Forfatningsspørgsmaal, som saaledes laa for?

¹⁾ Afskr. hos Rhuman.

²⁾ Afskr. bl. and. hos Rhuman. Jvfr. Bruun S. 23 f. Indlægget blev dateret 23. Novbr. (se ovfr. S. 778).

³⁾ Danske Saml. 2. R. II, 180.

Han havde foreløbig i Gjærningen vist, at Samraad med Stænderne og disses Samtykke til nye Skattepaalæg i og for sig ikke stred imod hans Arveregering og Souverenitet. Stænderne vare ikke blevne sendte hjem, da Arvehyldingen var foregaaet. Den 26. Oktbr. var Joakim Gersdorf bleven udnævnt til Rigens Drost og Peter Reedtz til Kansler; i Instruktionerne for begge fandtes et Paabud om, at de med Flid og Troskab skulde forrette, hvad der befaledes dem «enten mundtlig eller skriftlig saa vel fremmede Gesandter som ogsaa indvortes Stænderne at proponere»¹⁾. I Reedtz' Ed af samme Dag fandtes en lignende Sætning²⁾. To Dage efter fik «alle her i Staden af alle Stænder tilstedeværende deputerede» Brev om at befuldmægtige nogle af hver Stand til den næste Dag at forhandle om, hvorledes Soldatesken til Hest og Fods bedst kunde underholdes, og den ene Stand sig ikke mere end den anden med Billighed kunde have at besvære; Kongen vilde siden efter befunden Beskaffenhed vide at resolve sig derom³⁾. Stændernes Udvalg traadte sammen den næste Dag, og paa Forslag af Adelen enedes man om at foreslaa en Hovedskat; hver Stand gjorde Udkast til en Taxt for sine Medlemmer⁴⁾. En Forordning om Hovedskat bygget herpaa udkom saa den 5. Novbr., «samtykt af de her tilstedeværende Stænders deputerede»⁵⁾. Men Kongen havde ikke taget Hensyn til den i Bevillingen udtalte Forventning om, at Konsumptionsafgiften, Stempelpapirspaalæget og

¹⁾ Aarsberetn. fra Geheimearch. II, 158—60. Bruun har (Hist. Tidskr. 5. R. II, 678) søgt at afkræfte Betydningen heraf, men næppe med Held.

²⁾ Geh. Ark., Griffenfelds Sager, Fasc. 7.

³⁾ Brev af 28. Oktober (Afskr. i Rigens Raads Breve, Fasc. 68).

⁴⁾ Riegels S. 98. Danske Saml. 2. R. II, 123.

⁵⁾ Sjæll. Tegn.

Indkvarteringen til Gjengjæld vilde blive afskaffede¹⁾. Det var ogsaa kun kommitterede, valgte dels af Kongen selv, dels, efter Fuldmagt fra denne, af Svane og Nansen, hvem det den 6. Novbr. blev overdraget at forhandle om Konsumtionsskatten²⁾. Men da Forordningen om den, gjældende for en Tid af 3 Aar, udkom den 18. Novbr., erklæredes den for given «med samtlige Stænders endrægtige Samtykke», og den indeholdt ikke højere Taxter end dem, som Borgerstanden i sin Tid var gaaet ind paa³⁾. Ogsaa den under 28. Novbr. udstedte Forordning om Stempel-papir betegnedes som en «med samtlige tilstedeværende Stænders Samtykke» sket Forandring af Forordningen af 1. Oktober⁴⁾. Hvad Indkvarteringsens Afskaffelse angaar, da blev Haabet derom ikke virkeliggjort, men dens ligelige Fordeling gjordes til Gjenstand for vidtløftige Forhandlinger med Stænderne i November Maaned⁵⁾.

Nogen bestemt Anerkjendelse af Stændernes beslutende Myndighed kan saaledes vel ikke siges at have foreligget fra Regeringens Side; men den havde vedblivende forhandlet med dem og paaberaabt sig deres Samtykke til Skattepaalæg. Intet heri tydede paa, at der kun skulde være Tale om Overgangsforanstaltninger, eller paa, at det var for sidste Gang i umindelige Tider, at Stænderne vare traadte sammen. Man havde en klar Følelse af det store Brud med Fortiden, der laa i, at Rigsraadets tidligere store Magt var knækket, men næppe nogen udenfor Kongens snævre Kreds anede endnu, at ogsaa Stænder-

¹⁾ Riegels S. 100 f.

²⁾ Bruun S. 44 f.

³⁾ Sjæll. Reg.

⁴⁾ Sjæll. Reg.

⁵⁾ Danske Saml. 2. R. II, 123 ff. og mange Aktstykker hos Rhuman.

møderne vare skrinlagte. Regeringens Optræden havde ikke peget i den Retning.

Noget Tilsagn fra Kongens Side om Stændermødernes Vedvaren, foruden Omtalen af dem i de før nævnte Instruxer og Kanslerens Ed, forelaa dog ikke. Anderledes stillede Sagen sig med Privilegierne og Regeringsformen.

At der vilde blive udstedt Privilegier, havde Regeringen ikke givet nogen Anledning til at tvivle paa. Til Kongens tidligere Udtalelser i denne Retning var nu kommet Modtagelsen af Stændernes forskellige Forslag, til Dels ledsaget af ligefremme Tilsagn, saaledes overfor Kapitlerne¹⁾. Men da Mødet oplestes i Slutningen af Novbr. og Begyndelsen af Decbr. ved, at de deputerede efterhaanden rejste bort, var man ikke kommen synderlig videre. Hvornaar de Kommissærer udvalgte, som skulde gennemse Forslagene, og hvem de vare, er hidtil ikke oplyst²⁾.

Stænderne havde jo imidlertid ventet, at Privilegierne skulde indbefattes i den nye Regeringsform, som Kongen havde lovet, men der blev intet som helst alvorligt foretaget i denne Retning. Kongen var optaget af to andre Hovedgjenstande for hans Opmærksomhed, Omordningen af Administrationen og Sikringen af hans ny-erhvervede Magt.

Der var nu ganske vist dem, som tænkte sig, at en samlet Række Bestemmelser om Administrationen foreløbig skulde træde i Steden for en egentlig Regeringsform. Det var saaledes visnok Meningen, naar Sekretæren i Statskollegiet Frands Rasch kaldte sit Projekt til Kollegiernes

¹⁾ Se ovfr. S. 780. Jvfr. Brieven tusschen Johan de Witt etc. VI, 502.

²⁾ Kommissærernes Randnoter til Adelens og Borgerstandens Forslag findes i flere Afskrifter, bl. and. hos Rhuman.

Ordning, der blev Grundlaget for Udkastet til den saakaldte Provisionalordonnans, for „Regierungs-Policy“¹⁾. Men en saadan Kodifikation traadte ikke ud i Livet. Kongen udnævnte derimod de nye Kollegiemedlemmer og udstedte Bestallinger og Instruxer for dem. Der er her ikke Anledning til at gaa nærmere ind paa hele denne Organisation; kun bør det mærkes, at Regeringen virkeliggjorde en af de Tanker, som havde været ledende for de lavere Stænder under hele Statsomvæltningen: de forskellige Stænder bleve repræsenterede i Regeringsraadene, og dette gjaldt ogsaa om Statskollegiet, der i adskilligt kan betegnes som det gamle Rigsraads Arvetager²⁾.

Nok saa ivrig var imidlertid Kongen for at faa sin egen Magt omgivet med saa mange Garantier som muligt og tillige for at forøge dens Navne, dens Attributer og den selv.

VII.

I hvilken Grad Frederik III, da han modtog Arveriget, har været klar paa, at han vilde føre den nye Regeringsform ud til dens yderste Konsekvens, den ubetingede Absolutisme, er det ikke muligt at afgjøre. Der var dem, som troede, at Kongen personlig var en Ven af en Tilstand, der mere svarede til de fleste andre Arverigers i Europa, men at navnlig Dronningen paavirkede ham i enevældig Retning³⁾. Vist er det, at der frembød sig

¹⁾ Jvfr. Bruun i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 664 f. og i Enevældens Indførelse S. 6.

²⁾ Jvfr. Bruun i Hist. Tidsskr. 5. R. II, 660 og mine Bemærkninger i Tilskueren 1886 S. 767.

³⁾ Se Goës' Brev af 2. Novbr. At søge nærmere at bestemme de forskellige ledende Personligheders Stilling til Forfatningsspørgsmaalet er med de forhaandenværende Kilder et frugtesløst Arbejde.

adskillige Trin, paa hvilke Kongen kunde standse uden at give noget bort af sin Myndighed. Selve Ordet Souverænitet var i Datidens Forestillinger i den Grad tvetydigt, at et politisk Indlæg, som skal være forfattet af den tyske Kancellisekretær Testman nogen Tid efter 1660¹⁾, taler om Christian IV og Gustav Adolf som suveræne Konger; ovenfor er det set, at selv Ordet absolut kunde forbindes med Tanken om Stændernes vedblivende Indflydelse paa Besættelsen af de højeste Embeder. Sandsynligheden taler ogsaa for, at der har været Vaklen og Uenighed indenfor de ledende Personligheders Kreds. Men Resultatet blev, at Regeringen, i Steden for at standse, gik stærkere og stærkere frem, indtil den 1665 endte, hvor den ikke kunde komme videre, ved Kongelovens ubegrænsede Enevælde. Man kan ikke frikjende den for at have brugt Tvetydigheden i Ordet Souverænitet som en Bro for sig paa sin Bane.

Først gjaldt det imidlertid at faa den skete Arvehyldning stadfæstet. Den 20. Oktobr. mødte Hans Nansen i Bryggernes Lavshus og tilkjendegav Borgerstandens deputerede, at det var Kongens Befaling, at naar de kom hjem, skulde de sammenkalde Borgmestre og Raad samt Borger-skabet, hver i sin By, og opfordre dem til under Stadens Segl at udstede en Stadfæstelse paa Arvehyldingen²⁾. Saa-danne Akter, byggede over en bestemt af Regeringen opsat Formular³⁾, udstedtes derpaa i den nærmest følgende Tid af en Række Kjøbstæder⁴⁾. Men den 20.

¹⁾ Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 16 l. Om Indlægget se nærmere nedenfor.

²⁾ Optegnelse i Thott Fol. 855 a.

³⁾ Afskr. i Rigens Raads Breve, Fasc. 63.

⁴⁾ Aktstykker i Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 4 b.

Oktbr. udgik der ogsaa Breve, hvorved den anden Arvehyldning berammedes til den 14. Novbr.; den skulde foretages af dem, som havde været fraværende forrige Gang, blandt andre da ogsaa Repræsentanter for Bondestanden, ligesom Skik og Brug havde været ved tidligere Hyldinger. Den nye Hyldning fandt Sted den 15. Novbr.; den foregik ikke offentlig, men i Riddersalen paa Slottet, hvor Kansleren holdt en Tale af samme Indhold som forrige Gang¹⁾. Løftet om den snarlige Oprettelse af en Regeringsform, der kunde give Undersaatterne Garantier for Fremtiden, var altsaa blevet fornyet, og i et Brev af 16. Novbr. til Stænderne i Norge udstedte Kongen under sin egen Haand en lignende Forsikring²⁾. Til Gjengjæld lod han den følgende Dag alle de tilstedeværende Rigsraader, adelige og Stænderdeputerede udstede en ny Erklæring om Haandfæstningens Kassation³⁾.

Regeringen havde tænkt paa en fyldigere Kundgjørelse fra Stændernes Side. Der findes en Koncept til en saakaldt «fuldstændig Akt», hvorved «alle Stænder saa vel som menige Almues udnævnte Fuldmægtige» paa egne, Mandanters og Arvingers Vegne stadfæste den overdragne Arverettighed, erklære Haandfæstningen for tilintetgjort og endvidere, da Regimentets rette Styrke og Kongens fornemste Velstand bestaar i, at Rigerne og Landene ikke deles, «ville til Hs. kongl. Maj. allerunderdanigst remitteret have sligt ved en sær Arveforordning at præcavere og forebygge». Denne Koncept kom imidlertid aldrig

¹⁾ Danske Saml. 2. R. II, 127 f.

²⁾ Fogtmann, Rescripter I, 8. Bruun S. 12 f. Ordene: oprette og forfærdige en Regeringsform, vare dog her forandrede til: indrette en Regeringsform.

³⁾ Bruun S. 11 f.

videre end til at være en Koncept¹⁾. Foruden hvad andre Betæneligheder man kan have haft ved den, synes der ogsaa at have været den, at man tænkte sig Arvereglerne optagne i den ny Regeringsform og ikke vilde udstede dem som en særlig Forordning²⁾.

Imidlertid vilde man ikke nøjes med de Akter, der forelaa. Arvehyldingerne, Rigsraadets Erklæring af 13. Oktbr., Stænderudvalgets Betænkning af 14. Oktbr. og Haandfæstningens Kassation af 16. Oktbr. og 17. Novbr. vare endnu for lidt. Der stod i dem intet om det, som i alt Fald efterhaanden var blevet Maalet, nemlig den absolute Regering; der var uhyggelige Rester tilbage af Baand paa Kongens Magt, af Forudsætninger om Privilegiernes Konfirmation og Udstedelsen af en Reces³⁾. Der-

¹⁾ Afskr. i Gl. kgl. Saml. 4to 2700.

²⁾ Ved Punktet om Arveforordningen har Afskr. følgende Randnote: „Det skal udi Regeringsform indføres.“

³⁾ Der findes to Steder, hvor Regeringen har brugt Ordet absolut Regering i Slutningen af Oktbr. og i Novbr. Den ene Gang er i den officielle trykte Relation om Arveretten, som maa være udkommen inden d. 27. Oktbr. Det er til dens Brug af Ordet absolut Regering, at Frederik Gabels Fortælling knytter sig om, at „absolut“ blev sat ind ved Korrekturen i Steden for „arvelig“; Generalauditor Poul Tscherning skal have bragt Ordre til Trykkeriet derom fra Christoffer Gabel (Suhms nye Saml. I, 232). Fortællingen lyder upaalidelig; men det er værdt at lægge Mærke til, at Goës i et Brev af 6. Novbr. (ny Stil, altsaa 27. Oktbr.) beretter, at Tscherning har sendt ham et Exemplar af Relationen, og at han vist er Forfatter til den. Anden Gang findes Ordet i et Brev fra Frederik III til Hertug Gustav Adolf af Meklenborg af 13. Novbr. (Bruun S. 60). Intet af Stederne afgiver jo noget Bevis for Kongens retlige Besiddelse af Enevælden. Dette kan heller ikke siges om Udtrykkene i Taler og Festskrifter fra denne Tid, hvoraft flere er anførte af Bruun i Hist. Tidskr. 5. R. II, 698 f. De ere til Dels laante fra Romerretten og kunne som rhetoriske Blomster ikke tages saa nøje; de veje ikke meget som Tegn paa Opfattelsen af det skete i Sammenligning med Stændernes Indlæg.

for opsattes der et nyt Udkast til et aabent Brev, som vistnok var tænkt udfærdiget endnu i Novbr., medens Adelen og de Stænderdeputerede vare tilstede i Kjøbenhavn¹). Der var her ikke Tale om den menige Almue, det vil sige Bønderne, men kun om «Danmarks Riges Indbyggere af adelig, gejstlig og borgerlig Stand paa egne Vegne og som Fuldmægtige efter den os meddelte Instrux». Udkastet gik nu ud paa, at disse paa Grund af Manglerne ved det tidligere Valgrige, hvorimellem ogsaa fremhævedes, at mægtige Naboer letteligen kunde paatvinge Riget et ukjært Valg, og Fordelen ved, at Regeringen i Freds- og Fejdetid blev administreret af ét Hoved, havde, utvungne og uden nogen Tilskyndelse fra Kongens Side, af egen fri Vilje og god Betænkende hyldet, svoret og bekræftet Frederik III «Arverettighed til Danmarks og Norges Riger, samt absolut Regering» for ham og hans Arvinger; de konfirmerede endvidere ved dette aabne Brev alle de Akter, som vare skete før og efter Arvehyldingen, og gave Afkald paa Haandfæstningen som død og magtesløs, ligeledes paa Prins Christians Valgbrev og Provisional-Dispositionen af 9. Juni 1651, saa vel som paa alt hvad der udi Recessen og (Kirke-)Ordinansen stred imod jura majestatis og hvad ellers siden 1648 var sluttet af Rigens Raad i Overensstemmelse med Haandfæstningen, og som kunde hentydes at være imod Arveretten og Souveræniteten; de lovede dernæst at forsvare Arverettigheden, og da Danmarks og Norges Rigers Sekuritet og Forsvar var overdraget til Kongens naadigste Disposition, saa henstillede de til ham, ikke alene hvorledes Regeringen herefter

¹) Afskr. i Gl. kgl. Saml. 4to 2700.

skulde anstilles, men endog hvorledes Sukcessionen bedst kunde forsynes, hvilken sidste Vilje skulde være dem og deres Efterkommere som en Lov og offentlig Forordning og efterkommes i alle sine Klavsuler formedelst Arvehyl-lingen, saa at Kongens ægte Arveefterkommere ikke skulde turberes i Besiddelsen af Regeringen, men tværtimod forsvares mod alle uden- og indenlandske Fjender.

Man mærker let den store Forskjel imellem Udtryk-kene i denne Koncept og i den forrige. Den enevældige Tankes Udvikling ligger klart for Dagen. Hvor der i den første Koncept kun tales om Arveretten, tales her om Re-geringens Administration af ét Hoved, om absolut Regering og om Souverænitet, her tales om Opgivelse af alle Be-stemmelser i Recessen og i Kirkeordinansen, som stride mod Majestætsrettighederne, her overdrages det til Kongen ikke blot at bestemme Arvefølgen, hvis Ordning ved Kongens sidste Vilje skal være en Lov, men ogsaa alene at ordne, hvorledes Regeringen skal anstilles.

Men heller ikke dette Udkast blev nogensinde forelagt dem, hvem det var tiltænkt; den Formodning ligger ikke fjern, at man har taget i Betænkning at forelægge det for Stænderne. Regeringen valgte en anden Vej til at faa sig sin Magt godkjendt i den Udstrækning, som den ønskede. Efter rimeligvis at have indhentet Statskollegiets Betænkning, opsatte Kongen et saakaldt Instrument eller en pragmatisk Sanktion om sin Arveret til Danmarks og Norges Riger, som skulde underskrives af alle Rigsraader, de fleste adelige, alle Bisper, Kapitularer, Provster, Præster og Professorer ved Universitetet samt af Borg-mestre og Raadmænd og to fornemme Borgere i hver By paa dens Vegne. Dette Aktstykke fik Datum: Kjøben-

havn 10. Januar 1661, men sendtes om til Underskrift i Landet af vedkommende stændervis¹⁾.

Denne Arveakt er bygget over det sidst omtalte Udkast. Det afviger derfra — bortset fra Forskjellen i, hvem der skulde underskrive den, og fra underordnede Ting — i følgende Punkter: Arverettighed og absolut Regering er blevet til: Arverettighed samt alle jura majestatis, absolut Regering og alle Regalia; Arverettighed og Souverænitet er blevet til: Arverettighed, Souverænitet og absolut Regering; Lov og Forordning (om Arvefølgen) er blevet til: Fundamental-Lov; der omtales ikke alene Sukcessionen, men ogsaa en eventuel Formynderregering som Gjenstand for denne Fundamentallov. Tillige siges det, at Kongen har erklæret, at Førstefødselsretten skal oprettes ved den kongelige Arvesukcession, Riget ikke deles og Kongens andre ægte Arvinger have en aarlig Apanage.

Vare Udtrykkene i det sidste af de to Udkast allerede skærpede i enevældig Retning, saa betegner Arveakten af 10. Januar 1661 en yderligere Udvikling. Den nye Magts Attributer ere opregnede med saa mange Navne som muligt; Urokkeligheden af Arvesukcessionens Bygning er forsøgt betegnet ved Udtrykket Fundamentallov. Sammenlignes de to Udkast og den endelige Akt, ere de et Vidnesbyrd om Udviklingen af Kongens og Regeringens Planer eller maaske kun om Væksten af deres Mod til at aabenbare dem.

Men Arveaktens statsretlige Interesse ligger i en Sammenligning mellem den og de tidligere Akter. Ingen-sinde før havde der fra Stændernes Side i bindende Akter været Tale om Overdragelsen af absolut Regering, alle

¹⁾ Bruun S. 75 ff.

Majestætsrettigheder og alle Regalia. I Modsætning til Rigsraadets Erklæring af 13. Oktober og Udvalgets Erklæring af 14. Oktober var der ikke udtalt nogen som helst Forudsætning, nogen som helst Begjæring om Stadfæstelse paa Privilegier eller Udstedelse af en Reces. Naar der i Erklæringerne af 16. Oktober og 17. Novbr. kun var talt om Haandfæstningens Kassation, taltes her tillige om Ophevelse af Prins Christians Valgbrev, Formynderordningen af 9. Juni 1651 og hvad der i andre Love stred mod Arveretten og Majestætsrettighederne. Og endelig var i Steden for Kongens Løfte af den 17. Oktober og 16. November om en Regeringsform, der skulde sikre Undersaatterne en mild og kristelig Regering, kun omtalt en Erklæring af ham om Rigets Udelelighed; det var for øvrigt uden Indskrænkning overladt ham at ordne Regeringen. Efter Underskriften af denne Akt stod Kongen ubetinget langt friere end tidligere. Og dog kunde man fristes til at sige, at der alligevel bestod Grænser for hans Magt. Havde Majestætsrettigheder og absolut Regering betydet den fuldstændige Ophøjelse over alle Love, hvorfor gave da Stænderne kun Afkald paa enkelte bestemte saadanne og paa enkelte Bestemmelser i Recessen og Kirkeordinansen? Og naar der taltes om, at Kongens sidste Vilje skulde være en Fundamentallov, betød da ikke Udtrykket: sidste Vilje det samme som et Testamente, og kunde det gaa paa andet end Arvebestemmelserne? Kunde det vel omfatte Ordningen af Regeringen, eller var denne ikke snarest stillet mindre urokkelig end Arvefølgen?

Men hvorom alting er, Arveakten var, skjønt i Formen en Stadfæstelseserklæring, dog i Realiteten noget nyt. Faa Aar efter betegnede den kongelige Arkivar Peder

Schumacher den som Enevoldsarveregeringsakten¹⁾, det samme Ord, som senere fandtes i Indledningen til Frederik IV's Udgave af Kongeloven. Ingen af de tidligere Akter kunde nogen være faldet paa at betegne saaledes. Men ogsaa fra selve de Dage, den underskrevet, foreligger der et Bevis paa, at man har tillagt den stor Betydning som en ny Akt. Den kejserlige Resident i Kjøbenhavn, Baron Goës, skrev den 19. Januar 1661 til sin Herre²⁾: „Kongen har ladet opsætte et Aktstykke, som alle Stænder, enhver for sig, skulle underskrive; det skulde vel være den samme Akt, kun noget bedre oprettet, som den, ved hvilken Stænderne overdroge Kongen og hans Hus Arveretten til dette Rige, men som jeg hører, thi jeg har hidtil ikke kunnet faa noget at se, findes der i den mange og meget betænkelige Udtryk, hvorom der i den forrige Akt ikke har været den ringeste Tale, især om Souveræniteten og om at være absolut, hvilket har foraarsaget saa meget mere Eftertanke, som Adelens Privilegier ikke endnu ere udkomne. Stænderne bekjende og erklære deri, at de utvungne og unødte have overdraget Kongen Arveretten og hvad dertil hører; dette vil hos mange næsten optages som en Undskyldning, man ikke har bedt om; men ingen siger det imod eller lader sig mærke med sine Følelser, saa meget mindre, som det hedder sig, at Sekretær Erik Krag, der lader dette Instrument underskrive, har Ordre til nøje at berette, hvad enhver har sagt derom, eller hvorledes han har stillet sig dertil. Jeg har ogsaa kunnet mærke paa de fornemste, at Gemytterne paa ny ere blevne saarede ikke lidt herved.“ Goës har uden Tvivl truffet

¹⁾ Geh. Ark., Griffenfelds Embedspapirer.

²⁾ Brev af 29. Januar 1661 (Ark. i Wien).

det rette ved sine Bemærkninger. Lige saa lidt som i Oktober Arveregeringen var overdraget »utvungent» af Rigsraad og Adel, lige saa lidt underskrevs Enevoldsarveregeringsakten, som den med Rette fortjener at kaldes, i Januar »utvungent» spredt om i Landet. Enevældens Tryk var begyndt at hvile over Danmark.

Den 24. Juni 1661 udstedtes dog de længe ventede Privilegier. De udstedtes til Adel, Gejstlighed, Kjøbenhavn og den øvrige Borgerstand¹⁾; derimod fik Kapitlerne og Universitetet ingen²⁾. For Adelen vare de en Skuffelse; vel fik den en Række af sine sociale Rettigheder, blandt hvilke i Særdeleshed den betydningsfulde Hals- og Haandsret over sine Bønder, stadfæstede; men selv bortset fra, at der ikke paa noget Punkt var sikret den nogen Del i den egentlige Statsstyrelse, var ogsaa Skattefriheden for dens Bønder gjort afhængig af, at Statens Tarv ikke fordrede dens Ophævelse. Indtrykket var derfor, at denne Ret saa godt som var kulkastet³⁾; det var en Overraskelse trods alt, hvad der var foregaaet, og det var naturligt nok, at Adelen ikke ønskede Privilegierne offentliggjorte paa Tryk⁴⁾. Gejstligheden og Borgerstanden havde mere Grund til at være fornøjede; de vare frigjorte for Lensmændenes Overhøjhed, de havde faaet Benævnelsen ufri ryddet af Vejen, og forskellige af de Særrettigheder, f. Ex. med Hensyn til Tiendefrihed af nyafbrudte Bønder-

¹⁾ Adelens, Gejstlighedens og Borgerstandens Privilegier hos Fogtman, Rescripter I, 33 ff., Kjøbenhavns i Nielsen, Kjøbenhavns Diplomater. I, 770 ff.

²⁾ Nogle Optegnelser (i Gl. Kgl. Saml. Fol. 907 efter en Afskr. hos Hjelmstjerne) tyde dog paa, at Privilegier for Universitetet have været under Overvejelse.

³⁾ Goës' Brev af 23. Juli 1661 (Ark. i Wien).

⁴⁾ Becker I, 256.

gaarde og til Øxenhandelen, som Adelen hidtil havde nydt til deres Skade, vare blevne hævede. Derimod vare kun faa af deres større politiske Reformforslag, f. Ex. om Bøndernes Vornedfrihed, om Provinsmøder af Kjøbstæderne eller om Repræsentanter for Borgerstanden ved Hoffet, blevne realiserede. Da Fuldmægtige fra en Del sjællandske Kjøbstæder i Begyndelsen af 1661 havde holdt et Møde uden kongelig Tilladelse, havde de faaet en skarp Advarsel mod at gjøre noget lignende i Fremtiden¹⁾. Haabet om, at den skete Statsforandring skulde medføre en Lettelse i deres Byrder og Skatter havde ogsaa hurtig vist sig illusorisk.

Mest Grund til at glæde sig havde Kjøbenhavn. Foruden den ny store materielle Fordel, som bestod i Gaven af Roskilde Len til Ejendom, havde Staden faaet de fleste af de 1659 tilstaaede Privilegier bekræftede. Dog var der den Forskjel, at i den Paragraf, som bestemte, at der ikke skulde paalægges Staden højere Told end Adelen, var Sætningen om dens Samtykke til Toldpaalæg udeladt. Derimod var det vedblivende godkendt, at Kjøbenhavn skulde være en fri Rigens Stand, der, naar Kongen fandt for godt at sammenkalde Stænderne, skulde deliberere og give sin Stemme med de andre.

Statsretlig set havde Kongen ved Udstedelsen af disse Privilegier til Dels indfriet en af de Forudsætninger, der laa til Grund for hans nye Magt. Rigsraadets Fordring d. 13. Oktober om alle Privilegiers Stadfæstelse maatte anses for bortfalden ved de senere Begivenheder, og han var Herre over, hvorledes Privilegierne skulde være. Men han havde rigtignok slet ikke udstedt saadanne Privilegier

¹⁾ Brev til Hugo Lützow af 1. Marts 1661 (Fogtman, Rescripter I, 31).

for Kapitlerne og Universitetet, disse Korporationer, som nok kunde regnes ind under Gejstligheden, men dog havde en Særstilling. Kapitlerne i det mindste havde Grund til at klage, thi det var lovet dem under Forhandlingerne i November; Harmen over det brudte Løfte viser sig i en Optegnelse af Mag. Hans Rhuman, der ender saaledes: «In summa in omnibus regis voluntas suprema juris lex est. Da ere Kapitlerne i Danmark og Norge annullerede, Slottene nedbrudte, Lenene afhændede til fremmede og andre Jøder og Hollændere. Et in terris pressura» ¹⁾).

Hvad Spørgsmaalet om Stændermøder angik, var den ovenfor anførte Sætning i Kjøbenhavns Privilegier det eneste Sted, hvor saadanne omtaltes. Ligeftrem Frygt kan næppe have bevirket, at man optog den fra den gamle Redaktion; snarere har det været Tilfældet, at man endnu paa dette Tidspunkt ikke var klar over, hvorvidt man virkelig vilde gennemføre Enevælden i den Grad, at man slet ikke mere vilde sammenkalde Stænderne. Der findes flere Tegn paa, at i alt Fald ikke alle indenfor Regeringens Kreds endnu havde brudt med Tanken om Opretholdelsen i en eller anden Form af den Institution, som i Løbet af den sidste Generation umærkelig var gaaet over til at blive et Led i Statsforfatningen.

I nogle bevarede Brudstykker af en anonyms Udkast til en Ordning af den øverste Administration, som vistnok skriver sig fra Begyndelsen af 1661, tales om, at de samlede Kollegier i Nødsfald under Kongens Fraværelse eller Sygdom maa indkalde Stænderne ²⁾). I et andet tysk Ud-

¹⁾ Optegnelse ved Rhumans Afskrift af Kapitlernes Indlæg af 21. Novbr.

²⁾ Afskr. i Rostgaardske Saml. 4to 13. Jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. II, 670 f.

kast til en Forordning om Tronfølgen og en eventuel Formynderregering, som i alt Fald er ældre end 1665 ¹⁾, bestemmes, at Formynderne skulle aflægge Ed paa at føre Styrelsen saaledes, at de haabe at kunne forsvare deres Forvaltning for Kongen, Dronningen «og samtlige Kollegier og Stænder». Hvis Prinsesserne gifte sig, medens der ingen Konge er i Live, skulle de modtage et Udstyr af «Regeringen og Stænderne». Endelig hedder det, at naar det er af Interesse for hele Riget, skal Formynderregeringen i den unge Konges eller Dronnings Navn udskrive en almindelig Rigsdag for at overveje om Militzen, Skatkammeret og andre for Arvelandene og Rigerne højstnødvendige Sager. At Formynderregeringen eller Kollegierne efter disse Udkast fik Ret til at udskrive Stænderne eller en Rigsdag, viser ikke, at man ikke tænkte sig den som mulig under en Konges egen Styrelse, thi hans Ret dertil behøvede ikke at betegnes.

Dog stode Stændermøder som en højst usikker Mulighed. I det tidligere nævnte Udkast til en «Regierungs-Policey», som er Grundlaget for den saakaldte Provisional-Ordonnans, er der ved det Sted, hvor Rigsstændernes Sammenkaldelse omtales, tilføjet med en anden Haand: «wo es nötig ist» ²⁾. At Modstanden mod dem var stærk

¹⁾ Bruun har S. 90 ff. givet et Udtog af dette Udkast efter en Afskr. i Thott 4to 1636; en anden Afskr. findes i Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 16 x, men er ikke medtaget i Jørgensens Udgave af Aktstykker vedrørende Kongelovens Forhistorie. Stænderne omtales flere Gange i Udkastet end anført i Bruuns Udtog.

²⁾ Randnoterne til Udkastet (Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 16 k) frembyde i flere Henseender ikke ringe Interesse; de ere skrevne med forskellige Hænder, til Dels adskillige Aar efter 1660, hvilket tyder paa, at Udkastet vedblivende har spillet en vis Rolle. Saaledes er der i Indledningen efter «Erbkönigreichen» tilføjet: «und Fürstenthum Sleswig». I Udkastet tales om, at Kongen har til

ved Hoffet, viser ogsaa den store Varme, hvormed Sekretær Testman — bag hvem man antog, at Vicesatholderen i Fyrstendømmerne Frederik Ahlefeldt stod —, nogle Aar efter 1660 tog Ordet for dem og bekæmpede det modsatte Standpunkt, idet han foreslog en hyppig tilbagevendende Rigsforsamling i Lighed med det engelske Parlament¹⁾.

Fuldstændig klar over den politiske Situation kunde endnu dog ingen være. Thi der manglede ét, Kongen havde ikke indfriet sit Løfte om Udstedelsen af en Regeringsform. Privilegierne vare givne enkeltvis til hver Stand. Vilde Regeringsformen komme og da hvorledes?

Hensigt at opføre en Bygning nærvæd Slottet for de 5 Kollegier; én Randnote foreslaar at anvende Børsen dertil, en senere (vel efter 1665) tilføjer: „Numehr aber die Bibliothek“. Man kunde være fristet til hist og her at spore Griffenfelds Haand i Noterne; men jeg tør ikke sige det med Sikkerhed.

- ¹⁾ Udkastet findes i Geh. Ark., Souverænitetens Nr. 161. Bemærkningen om Testman og Frederik Ahlefeldt skyldes en Randnote af Frederik Gabel. Bruun har Ret i at sige (Hist. Tidsskr. 5. R. II, 673), at det maa være skrevet efter 1660; man kunde tilføje nogle Aar efter, da der tales om, at Souverænitetens har bestaaet „etzliche Jahre“. Men han har ikke Ret i, at der ikke er Tale om nogen Rigsdag, hvis Medlemmer vælges af Stænderne, men kun om en Notabelforsamling, hvis Medlemmer vælges af Kongen. Begyndelsen synes vel at tillade en saadan Forklaring, men senere kaldes Forsamlingen „der ganze Ausschuss des Landes“, og den sammenlignes med det engelske Parlament; intet Sted tales om Kongens Ret til at vælge Medlemmerne, men kun om hans Myndighed til at udskrive den, lede den og hjemsende den. Forf. advarer mod at følge det Exempel, der er givet af Fyrster som Christiern II, Erik XIV og Karl I; disse førte ikke deres Regering efter Rigets Fundamentallove, men efter Kaprice og spændte deres Souverænitet for højt. Efterfølgelsesværdige Mønstre paa Regenter ere derimod Henrik IV af Frankrig, Christian IV og Gustav Adolf; ingen har i vor Tid ført Regeringen med mere Autoritet „und also auch souverainer“ end de, men de forandrede intet i Rigets overleverede Love og Skikke, betog ikke Undersaatterne deres Privilegier og vare navnlig ikke bange for Rigsforsamlinger.

VIII.

Ligesom Enevælden i Virkeligheden voxede ud af Arveretten, saaledes kom Regeringsformen, der bragte Enevælden i System, til at voxe ud af Arveforordningen.

Noget af det mest paatrængende for Frederik III var selvfølgelig ogsaa at ordne Arvefølgen. Han havde faaet Ret til at gjøre det ved en sidste Viljesakt, et Testamente, der skulde gjælde som en Grundlov. Endnu inden alle de forskjellige Exemplarer af Arveakterne vare undertegnede¹⁾, havde han bestemt sig til at indhente sine slesvig-holstenske Juristers, det glückstadtiske Regeringskancellis Mening om Sukcessionen og om mulige Formynderregeringer. Hans Brev herom af 26. Marts 1661 besvaredes 21. April med et Votum, der begyndte med at fastslaa Sætningen: *Rex unicus esto* som første «Thema» og dernæst gav en Række Oplysninger og Raad om Arvefølgen, som foresloges ordnet ved en Kongelov, en *Lex regia*, en særlig Række Bestemmelser for Kongeslægstens Arvefølge i Modsætning til de almindelige Arvegangsregler; Loven burde hedde *Lex regia Fridericiana* efter den første Erhverver af Arveretten; tilige gjordes Forslag om Formynderregering. Dette Votum ledsagede en Skrivelse, hvori man undskyldte, at man ikke havde udformet sine Forslag til en Lov, men der var mange tvivlsomme Tilfælde, som man ikke kjendte Kongens Mening om; Kancelliet ønskede ogsaa gjerne først at se de Forslag, som Kongens i Danmark værende Raader sikkert vilde gjøre²⁾.

¹⁾ Bruun S. 78 f.

²⁾ Jørgensen, Kongeloven og dens Forhistorie S. 4—27. Mærkeligt er det, at efter en Fortegnelse af Christoffer Lindenov og Frederik Wulf, dat. 8. Maj 1676, over de Papirer, som de 28. Marts havde registreret i Griffenfelds Bolig, fandtes der: «Des Cancelers und

Det var ikke første Gang, at Udtrykket *Lex regia* var blevet brugt efter Statsforandringen. I den Tale, som Professor Henrik Ernst holdt paa Sorø Akademi den 8. Novbr. 1660, havde han med en fra Digesterne laant Sætning¹⁾ talt om, at «*Senatus populusque Danicus*» havde «*lege regia de novo imperio lata*» overdraget Frederik III «*omne imperium suum et potestatem*»²⁾. Her var det dog Folkets Overdragelse af Magten, som var kaldet for en Kongelov³⁾; senere og for første Gang i den nævnte Betænkning var det omvendt det kongelige Arvestatut, der betegnedes saaledes. Thi Indholdet for Kongeloven var endnu kun tænkt som Arvereglerne. Derfor handlede Regeringskancelliets Forslag heller ikke om Forfatningen, undtagen for saa vidt det gik ud fra Kongens Enemagt; der var dog ikke glemt visse Hensyn til ikke at gjøre Kongemagten ilde lidt af det danske Folk.

Frederik III forlangte imidlertid, at Kancelliet skulde indsende et ligefremt Forslag til Lov, og efter forskellige vexlede Skrivelser skete dette ogsaa den 5. Decbr. 1661, men dette Forslag synes ikke bevaret⁴⁾. Muligvis har der kort efter været opsat en Kongelov, hvis der ved den *Lex*

der Rächte zu Glückstadt ohnmassgebliche Meinung über der königlichen Erbsuccession und Vormundschaft der minderjährigen Herrn-, dat. Glückstadt 17. Maji 1661. Der er tilføjet en Paategning om, at Indlægget er henlagt til Kongens egne Akter i hans Kabinet, Caps. Estats Coll. sub Nr. 98.

¹⁾ Ulpian i Dig. I, 4, 1.

²⁾ Panegyricus, quo Friderico III gratulatur regia et equestre Academia Sorana per Henricum Ernstium. Jvfr. Hist. Tidsskr. 5. R. II, 698 f.

³⁾ Paa lignende Maade havde den tyske Jurist Ben. Carpzov kaldt den Haandfæstning, hvorved de tyske Kejsere fik Magten overdraget, for *Lex regia* (In Legem Regiam Germanorum Commentarius juridico-historico-politicus, 1640, S. 22).

⁴⁾ Jørgensen S. 27—32.

Regia seu Constitutio pragmatica, der betegnedes af Arkivaren Frederik Wulf som liggende i Kanslerens Kabinet, skal forstaas en af Kongen udfærdiget Lov¹⁾).

Under alle Omstændigheder havde man vistnok ogsaa i Kjøbenhavn arbejdet paa Udstedelsen af en Arvelov. Herhen hører rimeligvis det Udkast til en Forordning om Arvefølgen og Formynderregeringen, som er omtalt ovenfor, men som var temmelig læst affattet²⁾, og det andet bestemtere formulerede Udkast, som bar Titel af Lex Regia Friderici Tertii eller Lex Regia Fridericiana³⁾. Skjønt dets Navn er det, som det slesvig-holstenske Regeringskancelli havde foreslaaet, er der dog megen Grund til at tvivle paa, at det er Kancelliets Forslag⁴⁾. Udkastet falder i to Dele. Den første Del handler i det væsentlige om Arvefølgen og kunde for den Sags Skyld gjerne være forfattet i Glückstadt; men dens første Paragraf angaar Foreningen mellem Danmark og Norge, saaledes som den har bestaaet siden Dronning Margretes Tid; dens evige Bestaaen anbefales indtrængende til Kongens Arvinger. Det er den eneste Gang, man i alle herhen hørende Aktstykker møder denne Forening som omtalt; det er ikke sandsynligt, at den har været Gjenstand for de Glückstadtske Raaders Opmærksomhed.

Endnu mindre sandsynligt bliver det dog, at dette

¹⁾ Jvfr. Jørgensen S. iv f. 32, og Bruun S. 84 f. 126. Hvad F. Wulf har ment, og hvornaar han har gjort sin Optegnelse, synes mig, ligesom Bruun, meget tvivlsomt. Jeg tør derfor ikke, som Jørgensen, bestemt antage, at der har været udfærdiget en Kongelov før den endelige; to saadanne udfærdigede Kongelove har dog Jørgensen ikke talt om, som Bruun gaar ud fra (S. 89 f.).

²⁾ Se S. 796.

³⁾ Jørgensen S. 33—37.

⁴⁾ Jeg kan saaledes ikke slutte mig til Bruun (S. 86), der helder til den Mening, at det er Kancelliets Forslag.

Lovudkast er det slesvig-holstenske Kancellis, naar man ser paa dets anden Del. Denne handler nemlig om Rigets Forfatning: «de administratione et regimine horum regnorum». Om en saadan Forfatning var, os bekjendt, Kancelliet aldrig blevet opfordret til at sige sin Mening. Derimod var det meget rimeligt, at den overvejedes i Kjøbenhavn; Regeringsformen manglede jo endnu ganske.

Denne anden Del har nu sin Interesse ved at være det første Forsøg paa at udforme de Tanker om Kongemagten, som senere bleve nærmere udviklede og godkjendte ved den egentlige Kongelov. Desværre kan det ikke nøjere bestemmes, fra hvilken Tid dette Udkast stammer; ellers vilde vi have et godt Middel til at kjende det Tidspunkt, paa hvilket de absolutistiske Ideer vare blevne i den Grad herskende ved det danske Hof, at, som her foreslaaet fastsat, Kongen skulde være fri for Lovenes Bud, undtagen for denne Kongelovs¹⁾, og have Eneretten til at give, opheve og forandre Love, til at erklære Krig og slutte Fred og til at paalægge Skatter og Afgifter.

Dette Udkast er det sidste bekjendte af dem, som ikke fik umiddelbar praktisk Betydning. Derefter staa vi overfor selve Kongeloven.

Men af Kongeloven findes en latinsk Redaktion, hvis Karakter har været Gjenstand for de mest modsatte Meninger. Den findes første Gang trykt i Sibberns Bibliotheca historica Dano-Norvegica, Hamborg og Leipzig 1716, S. 345—64, men er nu udgiven efter en Original i Gehejmearkivet, som er skreven med Schumachers Haand, i A. D. Jørgensens «Kongeloven og dens Forhistorie» S. 38—67. Medens Jørgensen hævder, at den er et Ud-

¹⁾ Paragrafen herom er dog senere overstreget.

kast, altsaa affattet før den danske Lovtext, paastaar Bruun, at den er en Oversættelse af den danske Text, altsaa affattet efter den. Spørgsmaalet har en statsretlig og en ren historisk Betydning. Den statsretlige Betydning ligger i, at hvis Jørgensen har Ret i sin Opfattelse, kan man, som han har gjort det i en særlig Afhandling¹⁾, benytte den latinske Redaktion som Hjælpemiddel til at forstaa Kongelovens ofte omtvistede Udtryk med Hensyn til Arvefølgen. Rent historisk set gjælder Spørgsmaalet Griffenfeld. Er den latinske Text, skreven og rettet som den er med hans Haand, et Udkast, der i det væsentlige stemmer med den egentlige Kongelov, da er der herved ført et Bevis for, at Traditionen har Ret i at betegne ham som Kongelovens Koncipient, eller i alt Fald for, at han har haft en væsentlig Del i dens Affattelse. Er den kun en Oversættelse, vide vi endnu ikke mere om Kongelovens Forfatter end tidligere.

Bruuns ene Hovedargument ligger i det rent sproglige. Han dvæler ved den latinske Texts Ordrigdom og Gjentakelser, den tager sig, efter hans Mening, i Sammenligning med den danske ud som en Parafrase af denne, flere Steder som en ren deklamatorisk Parafrase, det er Rhetorik og Lovsprog blandet imellem hinanden²⁾. Ad denne Vej kan man dog næppe komme til noget sikkert Resultat. Kan de forskellige Sprogs Karakter, Tilbøjeligheden til at søge klassiske Forbilleder og Vendinger, have gjort sig gjældende ved en Oversættelse, kan det paa den anden Side heller ikke benægtes, at Schumacher i et Udkast kan have ønsket at vise sin latinske Dannelse over-

¹⁾ Hist. Tidskr. 5. R. VI, 241 ff.

²⁾ Bruun S. 108.

for sin lærde Konge. Her vil vel altid nærmest blive Tale om et Skjøn.

Dernæst mener Bruun, at det vist ikke let vilde falde nogen ind i Kjøbenhavn, i Kongens, i Regeringens umiddelbare Nærhed at koncipere en saadan Lov i et andet Sprog end Modersmaalet¹⁾. Men efter al Sandsynlighed er jo, som ovenfor vist, det ældre latinske Udkast til *Lex regia Fridericiana* forfattet i Kjøbenhavn. Man erindre ogsaa, hvorledes næsten alle statsretlige Skrifter vare af-fattede paa Latin; et første Udkast paa dette Sprog kunde derfor falde let i Pennen.

Et tredje Argument fra Bruuns Side er følgende: Vi have ikke én Redaktion af Schumachers latinske Text, men tre. Den ældste er Schumachers egenhændige i Gehejme-arkivet med hans mange Rettelser og Varianter. Den næste er et Haandskrift i det st. kgl. Bibliothek, ogsaa skrevet med Schumachers egen Haand²⁾; den har optaget de allerfleste Varianter, men dog ladet nogle staa uafgjorte, skrevne over den tidligere Redaktion. Den tredje er endelig Sibberns nu ubekjendte Forlæg; den viser tydelig sin afsluttede, næsten legale Form ved, i Modsætning til de to ældre Redaktioner, at begynde med Kongens fulde Titel og ende med Underskriften »Datum in Arce Nostra Haff-niæ die 14. November A. 1665 sub sigillo Nostro Friderich. Ad Mandatum S. R. Majestatis proprium P. Schumacher«; Sibbern kan ikke paa egen Haand have bragt Begyndelsen i rigtig Form og føjet Datum og Underskrift til³⁾.

Her er forsøgt et positivt Bevis; men det holder ikke Stik, thi dets to sidste Led ere højst usikre. Det omtalte

¹⁾ Bruun S. 112.

²⁾ Ny kgl. Saml. Fol. 872.

³⁾ Bruun S. 97—105.

Haandskrift paa det st. kgl. Bibliothek er efter en aldeles overvejende Sandsynlighed ikke skrevet af Schumacher selv; Skriftrækkene ligne ikke hvad vi ellers kjende fra hans Haand, hele Indtrykket er ganske forskjelligt fra Originalen i Gehejmearkivet, som det dog efter Bruuns Mening skulde være omtrent samtidigt med; ogsaa Orthografien er afvigende¹⁾. Det er uden Tvivl en Afskrift efter Originalen i Gehejmearkivet eller efter en Afskrift af den; Afskriveren har temmelig vilkaarlig rettet Texten efter Varianterne eller beholdt disse for sig. Paa lignende Maade forholder det sig med en anden Afskrift, som findes i Universitetsbibliotheket i Rostgaards Samling²⁾. Den er skreven med en Haand, der stærkt ligner Haandskriftets paa det st. kgl. Bibliothek, men der er foretaget Rettelser i den af Rostgaard selv, øjensynlig efter Originalen i Gehejmearkivet. Det interessante er nu, at i denne Afskrift er Kongens Titel senere udfyldt og Underskriften, som Sibbern har den, tilføjet med Rostgaards Haand. Afskriften findes i et Bind, der betegnes som *Latinæ versiones Legis Regiæ*, og som indeholder, foruden endnu en renskrevet Afskrift af Schumachers latinske Redaktion, forskellige Udkast til Oversættelse af Frederik IV's Fortale til Kongeloven, hvoriblandt én med Grams Haand, samt endvidere den anden hos Sibbern trykte latinske Oversættelse³⁾. Sandsynligvis staar denne Samling i Forbindelse med en mulig af Rostgaard paatænkt Udgave af

¹⁾ Schumacher skriver saaledes gennemgaaende: hæres, det st. kgl. Bibl.'s Hdskr. har: heres. Forskjellen i Orthografien har for øvrigt Bruun selv haft Øje for (S. 98).

²⁾ 4to 14.

³⁾ Trykt hos Sibbern under den danske Text S. 366—442. Det er derfor højest tvivlsomt, om Sibbern, som Bruun mener (S. 104), selv har forfattet denne Oversættelse.

en latinsk Oversættelse af Kongeloven; han har dertil ogsaa ønsket at benytte Schumachers Redaktion, hvad enten han nu har betragtet den som et Udkast eller en Oversættelse. Det tør nu ikke siges, at Sibbern har benyttet denne Samling, da der findes nogle smaa Forskjeligheder mellem hans Aftryk og Afskrifterne deri; men i alt Fald beviser Sibberns Titel og Underskrift ikke længere noget, naar han kan have haft et Forlæg, der ligesom Rostgaards har haft denne Titel og denne Underskrift vilkaarlig tilføjede.

Saaledes kan der næppe tillægges Bruuns Argumenter til Fordel for, at Schumachers latinske Redaktion skulde være en Oversættelse, afgjørende Beviskraft. Spørgsmaalet er nu: hvad taler der for, at den er et Udkast?

Den danske Text stemmer flere Steder nøjere med Varianterne og Rettelserne i den latinske Redaktion end med dennes første Skikkelse. Saaledes i § 10¹⁾ og i § 37²⁾, men i Særdeleshed i § 6. Her mangler i den oprindelige latinske Text et helt Stykke³⁾, som findes i den danske Text; det er imidlertid senere sat til i den latinske. Sandsynligheden taler imod en Skjedesleshed i Oversættelsen og for, at Rækkefølgen er: først den latinske Text, saa Tilføjelsen, endelig den danske Text.

¹⁾ Den latinske Text: proximus sangvinis Regii Princeps, qui quidem heic in Regno domicilium sedemqve rerum ac fortunarum suarum constituit. Varianten: sangvinis Regii e stirpe nostra Princeps hic in Regno præsens commoraturusqve. Den danske Text: den neste Kongens Frende blant Printzerne aff Blodet aff Voris needstigende Linier, som her i Riget er og altid kand bliffve tilstede.

²⁾ Den latinske Text: Filiarum liberis. Rettelsen: Filiabus et filiarum liberis. Den danske Text: Døttrene og døttrenes Børn og Børnebørn.

³⁾ Nemlig Slutningen om Kongens Eneret til at bruge alle Regalier

Den latinske Text har i § 17 en langt vidtløftigere Form end den danske; Vidtløftigheden kan ikke her kaldes Rhetorik; der opregnes Navne paa forskjellige Slags Forpligtelser, hvormed en Konge kan være bunden (den danske Text har kun: i hvad Navn det og have kan); Stændernes Overdragelse af Enemagten til Kongen nævnes paa ny. Sandsynligheden er for, at den kortere Form er den yngste.

Vigtigst til Belysning af det omstridte Spørgsmaal ere dog nogle Randnoter med Schumachers Haand, som findes ved den latinske Redaktion.

I § 32 har Texten: *nulla relictæ filia*, hvortil følgende Randnote: *rep[etatur] ex prin[cipali?]*¹⁾ *paragr. ult[imi] possess[oris]*. I § 33 har Texten: *Non existente Agnata*, hvortil Noten: *Sic etiam hoc loco, ut mihi quidem nunc videtur*. Den danske Text har i § 32 kun: Lader han da heller ingen Døtre efter sig, men i § 33: Dernæst skal den sidste Konges næste Frænke. Hvis den danske Text var den oprindelige, vilde det være urimeligt, at der for en Oversætter kunde være eller kunde have været nogen Tvivl om at optage Ordene *ultimi possessoris*. Man kan derimod uden for stor Dristighed slutte, at man har ladet den danske Text optage Rettelsen i § 33, men at man derimod ikke har fundet det nødvendigt i § 32.

¹⁾ Bruun forklarer (S. 116) Afkortelsen som: *principio* og antager, at § 31 og § 32 paa et tidligere Stadium af Lovens Tilblivelse kunne have været én Paragraf. Men Bruun mener jo ellers (f. Ex. S. 113, hvorefter Oversættelsen skal være gjort til Brug for Kancelliet i Glückstadt, altsaa efter en gyldig Form af Loven), at Schumacher har oversat efter den endelige danske Text. Man kunde imidlertid forstaa § 31, hvor omtales Mandsliniens eventuelle Uddøen, som Hovedparagrafen og § 32 som en Underafdeling under den; i saa Fald kunde *princ.* være en Afkortning af *principali*.

§ 26 har en Bemærkning i den latinske Text, som ikke findes i den danske. Den er, som Bruun siger, en Slags Motivering af den Brøde, som det erklæres for at være, naar nogen tilsniger sig en Myndighed, der er til Skade for Kongens Enevoldsherredømme, og gaar ud paa, at det ikke kan forudsættes, at Kongen selv har villet indrømme nogen en saadan Myndighed¹⁾). Schumacher har vaklet med Hensyn til, hvor Bemærkningen skulde anbringes, men har desuden i Randen skrevet Ordet: *superflua*²⁾). Som allerede anført, findes nu Bemærkningen ikke i den danske Text. Man kan derfor her umulig tænke paa en Oversættelse; der vilde i saa Fald ikke have været nogen Grund til at sætte den omtalte Sætning ind og saa senere betegne den som overflødig. Den naturlige Forklaring er, at den er bortfalden i den danske Text, fordi den efter nogen Vaklen og Overvejelse syntes overflødig.

Resultatet af denne Undersøgelse turde derfor være, at en overvejende Sandsynlighed taler for at antage den latinske Text for ældre end den danske i den endelige Form, hvori denne nu kun er os bekjendt. Det tør endvidere fastslaaes, at Schumacher har haft en væsentlig Indflydelse paa Kongelovens Affattelse, idet i alt Fald de mange Varianter og Rettelser, som findes i den latinske Text, og som spores i den endelige Lov, skrive sig umid-

¹⁾ Først har der staaet: *neque unquam præsumentum, Regem voluisse quidpiam cum Majestatis dispendio concedere*; dette blev rettet til: *neque enim putandum* (saaledes har Orig., ikke som trykt i Udg. S. 58 Anm. 2: *propedum*) etc. Hele Sætningen blev derpaa overstreget og i en lidt anden Form indsat lidt nedenfor.

²⁾ Denne Randnote er uheldigvis ikke medtaget i Udgaven (S. 58), hvorved den er undgaaet Bruuns Opmærksomhed.

delbart fra ham. Og om end den Mulighed ikke kan udelukkes, at han har afskrevet den første latinske Redaktion efter en andens Arbejde¹⁾, saa er dette dog ikke rimeligt. Det er Schumacher og kun Schumacher, der møder os lige fra den latinske Text og til Lovens Parafering og den danske Renskrift. Traditionen har næppe taget fejl ved at gjøre ham til Kongelovens Forfatter²⁾.

Den 14. Novbr. 1665 underskrev Frederik III Kongeloven. Den omfattede Bestemmelser baade om Kongedømmets Magtfylde og om Arvefølgens Ordning. Den betegnede sig selv i sin Helhed som en uforanderlig

¹⁾ Ordet Imperium i den første Redaktion er ved Rettelserne næsten altid blevet til dominium; ligeledes er der i Rettelserne (til § 16 og § 17) en kjendelig Ængstelse for at lade Ordet Ordines blive staaende.

²⁾ Mærkes kan det ogsaa, at han, som ovfr. S. 798 f. set, har haft en Betænkning fra det glückstadtiske Kancelli om Arvefølgen liggende i en af sine Skuffer, og at der i en anden af disse fandtes *•einige Collectanea Petri Schumacheri de successione in Regno unter seiner Hand in fine unterschrieben•* (den ovfr. nævnte Fortegnelse). — I Griffenfelds Papirer fandtes desuden i Følge en anden Fortegnelse af Christoffer Lindenov og Frederik Wulf, opsat 8. Maj over de 21. Marts registrerede Sager, et *•Project. Voluntatis seu Dispositionis Ultimæ Sac. Reg. Majestatis, wie es der Regier- undt vormundtschafft wegen soll gehalten werden•*. I Randen af Fortegnelsen er tilføjet følgende Note: *•NB. ist an ihro Ko. Mayst. selbsten allerunterth. Extradirt worden. NB. dero hohe displ. (?), das es ist von Hr. Griffenfeld nicht besser menagiret worden•* (Geh. Ark., Griffenfelds Sager, Fasc. 39). Dette Udkast til et kongeligt Testamente blev gjort til Gjenstand for Omtale i Forhøret over Griffenfeld samme Dag; det hedder herom i Protokollen: Om det Testament nomine Regiæ Majestatis saa skulde [efter G.'s Svar] af Hans Maj. visselig være underskrevet, og blev samme Brev Griffenfeld befalet at henlægge i Arkivet (Griffenfelds Sager, Fasc. 2; jvfr. Vaupell, Rigskansler Grev Griffenfeld II, 119). Her kan dog næppe være Tale om et Testamente af Frederik III, men det maa dreje sig om et Udkast af Christian V (maaske i Henhold til Kongelovens § 9).

Fundamentallov, skjønt Enevoldsarveregeringsakten, naar den fortolkedes strengt efter sin Ordlyd, vistnok kun kunde siges at ophæje den vordende Arveforordning til en saadan. Den kaldte sig endvidere for en Regeringsform; herved havde Kongen paa en Maade endelig indfriet sit Løfte om dennes Udstedelse; men medens det Løfte, han havde givet herom den 18. Oktober 1660 lød paa «saadan en Regeringsform og Maade, at alle Arveundersaatte skulle have en kristelig og mild Regering at forvente og derpaa fuldkommeligen være forsikrede», hed det nu, at den givne Regeringsform og Arvesukcession var en saadan, «som sligt et Enevolds-Arve-Kongedømme og Regimente det endeligen fordrer og udkræver». I Virkeligheden gav Kongeloven heller ikke Undersaatterne nogen som helst anden Garanti end Bevarelsen af den kristelige Tro efter den augsburgske Konfession og af Rigets Udelelighed. Den fra sit 14de Aar myndige Konge var stillet over alle menneskelige Love, med Ret til at give, ophæve og forandre alle Love undtagen Kongeloven, til at indsætte og afsætte alle Embedsmænd, til at erklære Krig og slutte Fred, til at paalægge Told og Skatter og til at ordne Kirkevæsenet og Gudstjenesten. Al Magt og Ret hvilede i Kongens Haand, han kunde ikke bindes af nogen Ed eller Forpligtelse. Derved havde i Virkeligheden ogsaa de fire Aar i Forvejen udstedte Privilegier mistet deres statsretlige Betydning; Kongen kunde hæve eller forandre dem, naar han vilde; kun privatretlig, i Forholdet mellem Mand og Mand, stode de urokkede. Stænderne havde ventet sig noget andet. Men selve Begrebet Stænder som rummende visse Korporationer med sikrede Rettigheder havde ikke længere nogen retsgyldig Plads i den

danske Forfatning ¹⁾; endnu mindre kunde der være Tale om Stændermøder ²⁾).

Kongeloven havde ikke noget Forbillede i nogen europæisk Forfatning; den var nærmest bygget over de Souverænitetsprinciper, som Thomas Hobbes havde udviklet ³⁾. Absolutismen havde ved den i Theorien naaet et Højdepunkt, som ragede op over ethvert andet Lands i det daværende civiliserede Verden.

Hvis denne Undersøgelses Resultater ere rigtige, havde Udviklingens Gang altsaa omtrent været følgende:

Frederik III's hemmelige Planer om Arveregeringens Erhvervelse bragtes til Virkeliggjørelse den 13. Oktbr. 1660 ved et frivilligt Samtykke fra Gejstlighedens og Borgerstandens Side, men ved en under Trusel om Vold afnødt Indvilgelse fra Rigsraadets og Adelsens Side. Ved Arveregeringen opnaaede han ikke alene Kronens Arvelighed i sin Slægt, men ogsaa en betydelig forøget Magt; dog var denne Magt begrænset af Stændernes Privilegiers Bevarelse; han gav vistnok ogsaa Tilsagn herom. Haand-

¹⁾ Jvfr. Andreas Højer, *Jus Publicum*, det er Statsret for Danmark. Norge og Fyrstendommerne, Christiania 1783, S. 4.

²⁾ Et Bevis paa Misfornøjelsen endnu længe efter med Stændermødernes Ophør findes i Jens Bircherods *Dagbøger* S. 60: „Det Møde, som i Dag anfangedes i Kjøbenhavn, var baade det første og det sidste Stændernes Møde, som er bleven holdt i Danmark udi min Livstid; ja vel en mærkelig Konvent og Sammenkomst, hvis Slutning faldt omsider saaledes ud, at vi, der skulle have vort Brød og Bopæl i dette Rige, maa aldrig vente saadanne Møder flere, i hvilke Stændernes Vota skulde faa noget at sige; men vi maa alle med hinanden bekvemme os til *ex Unius suprema et arbitraria potestate at dependere*.“

³⁾ Jvfr. *Tilskueren* 1886 S. 766.

fæstningen maatte imidlertid forandres; Stænderne gave nu Kongens Magt en yderligere Forøgelse ved den 14. Oktober at beslutte dens fuldstændige Kassation; denne Beslutning havde dog til Forudsætning Forventningen om, at han med Stændernes Samraad vilde udstede en ny Forfatning, som tænktes at skulle indeholde Privilegier, uden at dog hverken Forfatningens eller Privilegiernes Indhold nærmere var angivet. Kongen hyldedes som Arvekongen den 18. Oktober og afgav til Gjengjæld et Løfte om Oprettelsen af en Regeringsform, der kunde sikre Undersaatterne mod Misbrug af Magten. Han var ikke gaaet ind paa Forudsætningen om, at Forfatningen skulde gives med Stændernes Samraad; men han vedblev faktisk at anerkjende Stænderinstitutionens Bestaaen og gav ved Reformen af Administrationen de lavere Stænder Plads i de nye Kollegier. Først i Januar 1661 lod han sig ved Enevoldsarveregeringsakten overdrage absolut Magt samt ubetinget Ret til paa egen Haand at ordne den nye Regering; af Løfter var kun bleven staaende en Forsikring om, at Riget ikke skulde deles. I Juni 1661 udstedtes Privilegier for Stænderne, hvilke dog saa godt som ingen politiske Rettigheder indeholdt. Ved Kongelovens Underskrift 14. Novbr. 1665 oprettedes den nye Regeringsform, men uden væsentlige Garantier for Undersaatterne og med Ret for Kongen til at forandre og hæve alle Love og Forordninger, altsaa ogsaa de udstedte Privilegier. Stænderne indkaldtes først henved 200 Aar senere under ganske forandrede Forhold.

Tillæg.

Optegnelser af Dr. Ludvig Pouch om Stænderudvalgets
Møde den 14. Oktbr. 1660.

(I Ny kgl. Saml. Fol. 649; jvfr. ovfr. S. 767 ff.)

I^{ma} prop.

Om Homagium strax aff præsentibus solenniter skal præsteris eller, til de andre kunde forsamlis, opsettiss.

Remitteris til hanss k. M. egen naadigste villie oc decision. Ellerss siunis gott, det strax foretagis, anseende Stenderne alleuegne fra ere tilstæde eller deriss fuldmeet., oc de andre enten til Herredage eller andensteds, huor oc naar det behager, aff hanss Mayst. dertil kunde forscriffuis.

2. At hanss Mayst. eximeris fra de fundamental lowe, som hand videre har været obligeret, end en arffuekonge competerer, saa vilt at hand sig igien reverserer en huer sine privilegier at conservere, oc den ed, hand har gjort baade i haandfestningerne oc ellerss, fra libereris, saa vilt som den strider imod den ny regeringsform, som nu er samtyckt, oc iura hæreditariorum regum et majestatis.

^{a)} saa vilt de icke stride imod den Kongl. arffueretighed.

R. Suan: Efter handfestningens Extradition at oprette noget nyt oc ellerss alt remitteris hans Mayss. villie ^{a)}.

Det at remittere til hanss May^{te} egen gode villie.

1. Haandfestningen extraderis oc cassaris.
2. En ny Oprettias alio nomine Recess aut
slig [?].

NB. Riget ingenlunde at divideris eller til
anden religion.

Om riget med andre lande eller her-
skaffter formeeris, dem at annexeris som
til et [?] Kongerige.

Huilchen aff Fræckenerne skal Succedere,
den allerede gifte eller den yngre, som
hiemme er?

NB. Suan: At tage handfestningen for sig
oc derudi corrigere eller forandre.

Bielke. Det af M. at begære.

Hviss ellers videre til Ri-
gets gaffn kunde forfalde, som
nu i hast icke kand erindriss,
det at conservere til Herre-
dage eller anden beleilig tid
oc hanss K. M. naadigst derom
sig lade informere.

NB.

Haandfestningen ^{a)} at extra-
deris oc cassaris vndtagen huiss
Christeligt, billigt oc ræt oc
ingen Stand til præjuditz er-
actes kand ^{b)} at gerade øfter
hans K. M. egen Naadigste ^{b)}.

Concl.

1. Er fornøden, at hanss
K. M. sin Eed remitteris, oc
haandfestningen offuerleveris
^{c)} til forandring vdi alt det,
som høystbem. hans K. May^{tes}
Person videre derudj forbunden
er, end en arffuekonge ^{d)} med
billighed kand tilkomme ^{e)}, vdi

a) Herover er tilføjet: alle exemplaria med K. Haand vnder-
skreffne.

b—b) er understreget.

c—c) er understreget og indklamret.

d) Et Tegn henfører hertil en Tilføjelse paa de to Lægs sidste Side:
oc Souverain.

ald vnderdanighed formodende,
at hanss K. M. dereffter ^{a)} lader
formeere en Recess, saalediss
som det kand være Hans K. M.,
Riget oc ^{b)} samptlige Stenderne ^{b)}
til gaffn ^{c)} oc ^{d)} gode oc ^{e)} enhuer
Stand med tilbørlige Privilegier
Naadigst forsiuner ^{d)}.

R. Suan: Obligare regem
til handfæstningen, excludi pu-
tat illa ab ^{f)}.

NB. en Recess, saalediss som
en huer i særdelished kand
være til gaffn oc fornøielse oc
Stenderne i gemeen til beste
og conservation.

Aut oc Huer Stand med
tilbørlig privilegier oc friheder
derimod saalediss at forsiunes,
at de ingen aff Stenderne ere
til nogen præjuditz oc skade ^{g)},
men sig henstrecke til huers
nytte oc fornøielse oc det al-
gemeene bestis conservation oc
en god, fuldkommen oc tryg
eenighed oc samdirectighed imel-
lom alle Stenderne ^{h)}.

1.

Er fornøden, at hanss K. M.
sin Eed remitteris oc Haand-

1)

-
- a) Over dette Ord er skrevet: derimod.
 - b—b) Herover er skrevet: en huer Stand især oc samptlig i gemeen.
 - c) Herover er skrevet: beste.
 - d—d) er understreget.
 - e) Omtrent hertil er ved et Tegn knyttet en senere Tilskrift:
effter derom Naadigst gjorde Kongel. tilsaffn.
 - f) Ved et Tegn er dette henført til det S. 813 c—c indklamrede.
 - g) Herover er skrevet: forderuelse.
 - h) Paa Lægenes sidste Side findes følgende Tilføjelser, som vistnok
høre herhen:

Nobilium

oc hueres privilegier til beste.

oc huer til sine tilbørlige privilegiers conservation.

oc en huer privilegiers bekræftelse efter derom gjorde Kongel.
tilsaffn.

- i) Her findes nogle, vel senere tilskrevne Optægnelser om Kapit-
lernes Særanliggender og Forhandlinger derom med Erik Krag.

festningen offuerleweris, vdi
ald vnderdanighed formodende,
at hanss K. M. derimod lader
formeere en Recess, saaledis
som det kand være hans K. M.,
Riget oc en huer Stand i sær
til gaffn oc det gemeene beste.

2.

Stilliss til hanss K. M.
egen naadigst betenckende, om
høystbem. K. Mayst. nu strax
vil tage Eeden af de hervæ-
rende Stender, som eractiss at
være de fleeste, oc at de, som
befindes icke nu tilstæde at
være, siden ved forscriffuelse
eller til førstkommende Herre-
dage i ligemaade deriss ed af-
lægge kunde.

NB.

Causæ tur[barum?] et mu-
tationis videntur:

1. Haandfestningens wbillige artikler.
2. wfrij Mand et alia i Re-
cessen.
3. O: Kr: haarde tale oc ord
til Stederne i Brøggerslag-
huset: Ingen haffde nogen
privil., Geistl. eller verds-
lig, eller noget at sige
uden Rigens Raad, Adelen,
saadan oc Kiøbenhaffns by.
Item O: Juel: Icke Kongen

self kan imponere Adelen
noget.

H. Gyld: Adelen er fød til
frihed, de andre haffuer
ingen frihed.

Fr. Rantzow.

Chr. Scheel.

Litteratur og Kritik.

O. H. Tersmeden: Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad Adel. Stockholm 1886. 206 SS.

Det er ikke muligt for en Dyrker af den danske Adels Historie at tilbageholde et Misundelsens Suk, naar han ved Synet af denne smukke, lille Bog ledes til i Tankerne at anstille en Sammenligning mellem sine egne Kaar og de langt heldigere, hvorunder hans svenske Kolleger ere stillede. Hvor fattigt tage ikke vort i genealogisk og heraldisk Henseende lige forældede Adelslexikon, de tre Krogh'ske Bøger om Adelen og endelig den kun med største Besvær i Live holdte Adels-Aarbog sig ud ved Siden af de mere eller mindre kostbare „Vapenbok“er, de tykke Bind af Anreps Ættetavler og den lange Række af sidstnævnte Forfatters svenske Adelskalender, hvilken sidste nu er udkommet en Menneskealder, thi skjøndt den kun udgaaer hvert andet Aar, har den naaet sit femtende Bind; alle talende Vidnesbyrd, ikke blot om, at den svenske Adel sidder inde med en langt større Livskraft end den danske, men ogsaa om, at Følelsen for Fædrenes Minde og Standens sande Interesser og Betydning i Samfundet er mere almindelig udbredt blandt den svenske Adel end blandt dens danske Standsfæller.

Ligesom Anreps førnævnte Ættetavler over hele den paa det svenske Ridderhus introducerede Adel hurtigt blev efterfulgt af Schlegels og Klingspors tilsvarende Ættetavler over den ikke introducerede svenske Adel, saaledes har nu Anreps svenske Kalender for den introducerede Adel faaet et tilsvarende

Sidestykke ved Tersmedens forannævnte Kalender over i Sverrig levende ikke introducerede Adelslægter.

Forfatteren, der ialtfald for Flertallet af sit Hjemlands Læsere vil være fordelagtig bekendt som Udgiver af „Storfurstendömet Finlands Ridderskaps och Adels Kalender“, har, som det var at vente, i de fleste Henseender fulgt det Forbillede, som den svenske Adelskalender frembød. Herimod er der egentlig kun den Indvending at gjøre, at Bogen nu ligesaa lidt som sit Forbillede giver Oplysning om Datum for Fødsler, Brylluper og Dødsfald, men indskrænker sig til Angivelse af Aarstallet. Dette er en Mangel, som de svenske Adelskalendere ere saa godt som ene om, thi i de fleste udenlandske Værker af samme Art finder man en fuldstændig Angivelse saavel af Datum som Aarstal. Det lader sig forklare, at Anrep ikke vil have den med Indførelsen af en Forbedring i saa Henseende nødvendigvis forbundne betydelige Bekostning og det i alt Fald for det første Aar forøgede Arbeide, men det er saa meget mere besynderligt, at Kalenderen for den uindroducerede Adel følger Adelskalenderen i dette Stykke, som det af Anmærkningen i Kalenderens Side 24 udtrykkelig sees, at Forfatterens Opmærksomhed netop er bleven henledet paa dette Punkt; bemeldte Anmærkning meddeler nemlig efter Vedkommendes eget Ønske de nævnte fuldstændige Data for en Gren af Slægten von Braun. Derimod udmærker Tersmedens Kalender sig i et Par andre Henseender i høi Grad fremfor Anreps. For det Første er den udstyret med en talrig Række smukke Vaabenafbildninger, til hvilke jeg senere skal komme tilbage, og for det Andet indledes Meddelelserne om hver enkelt Slægt med en ualmindelig udførlig og grundig Redegjørelse for dens Herkomst. Saadanne Indledninger fandtes allerede i Forfatterens tidligere Arbeide, der herved fordelagtig udmærkede sig fremfor baade den svenske og den danske Adels Aarbog, men i nærværende Arbeide ere disse Indledninger bleve til hele Smaaafhandlinger af betydelig Interesse og Værd, udarbeidede med stor Omhu og Kjærlighed til Opgaven. Forfatteren meddeler ikke blot de originale Adelsbreve og andre lignende vigtige Brevskaber in extenso, men ved de fleste Slægter gjøres der, endogsaa ved ofte temmelig

betydelige Stamtavler, Rede for de nulevende Personers Nedstammen fra den første kjendte Stamfader, og saa bliver der endda bag i Bogen givet særskilte, meget udførlige Slægttavler over tre Ætter (Moltke, von Platen og Wånga Slægten).

For danske Læsere faaer denne Bog en ganske særlig Interesse ved den Omstændighed, at tretten af de i den optagne 61 Slægter ere til Sverrig indvandrede Grene af danske Adelslægter (Falkenskiold, Harbou, Krabbe til Damsgaard, Løvenstierne, Michaelsen, Moltke, Reedtz, Reventlow, Schmidten, Trampe, Treschow, Waltersdorff og Wleugel), een (Ahlefeldt) er fra Holsten og to (Munthe og Rosensvård) ere vel indvandrede fra Danmark og Norge, men høre ikke til disse Landes Adel. Endnu paa staae tre Slægter til, nemlig Bratt, Gagge og Green, at være af oprindelig dansk-norsk Adel. Hvad Forfatteren meddeler om alle disse mere eller mindre danske Slægter vidner i høj Grad om den Nøiagtighed og Fuldstændighed, som sikkert udmærker hele dette Arbejde, om end Angivelserne for de øvrige Slægters Vedkommende ikke saa let lade sig kontrollere af en dansk Læser. Selvfølgelig skyldes en Deel af Angivelserne de vedkommende Familier selv, men utvivlsomt tilfalder Æren for dem med Rette hovedsagelig Bogens Forfatter. Det er f. Ex. lidet sandsynligt, at Slægten Krabbe, hvis eneste nu i Sverrig levende mandlige Medlem er født 1870, skulde have meddelt Forfatteren Opgivelserne om denne Slægt, der udførligt gjøre Rede for Resultatet af de nyeste Undersøgelser herhjemme angaaende Slægtens Herkomst. Om end den danske Forsker paa enkelte Punkter kunde supplere Kalenderens Angivelser, saa vilde disse Supplementer dog blive af saa ringe Betydning, at det ikke lønner sig at begynde derpaa for de rent danske Slægters Vedkommende¹⁾. Kun bør det fremhæves, at det er urigtigt, naar Forfatteren S. 190 om Slægten Treschow siger, at denne adelige Æt er kommen fra Tydskland til Danmark.

¹⁾ S. 35 under Falkenskiold staaer „Dryssel“ for „Dyssel“, „Sche-
sted“ for „Sehested“ og S. 79, at Slægten Harbou blev adlet 1410
istedetfor 1440, men dette er utvivlsomt rene Trykfeil.

Det er andetsteds¹⁾ paapeget, at dens Stamfader var Rasmus Træskomager i Næstved, hvis Søn Gert Træskomager, der 1661 var Raadmand i Kjøge, tog Navn efter sin Faders Haandværk, hvilket Navn Efterkommerne forfinede til Treschow. Det er meget forklarligt, om Forfatteren selv har taget feil og har sammenblandet Slægten med den gamle pommerske Adelsæt von Treschow, og en Forklaring vilde vel heller ikke savnes, ifald den urigtige Angivelse om Familiens Herkomst mod Forventning skrev sig fra denne selv, aldenstund der jo alt ved dens Optagelse i Adelsstanden aabenbart er gjort et bevidst eller ubevidst Forsøg paa at udgive den for en Gren af hin pommerske Slægt, idet der er tillagt den et Vaaben, som paa det Nærmeste ligner de pommerske von Treschow'sers, men saa meget mere Aarsag er der til at tilbagevise yderligere Forsøg i samme Retning.

Selvfølgelig faaer en Rettelse i denne Henseende ingen Indflydelse paa Familien Treschows Adkomst til Optagelse i en Kalender, som den af Hr. Tersmeden udgivne, ei heller skal denne Adkomst bestrides ligeoverfor Slægten Bratt, om end dens norske adelige Herkomst ikke er uomtvistelig²⁾; thi dens Stamfader i Sverrig sees af Kalenderen at være bleven adlet af Kong Carl Knudssøn Bonde 28. Dec. 1546 (mon ikke 1456?). Anderledes forholder det sig med de i Kalenderen optagne Slægter Gagge og Green, thi skjøndt Forfatteren, der i Fortalen udtrykkelig fremhæver, at han ikke har optaget Slægter, hvis fremmede Adel ikke var fuldt bevist, maa antages ikke at nære nogen Tvivl i denne Retning, anseer jeg det derimod for høist tvivlsomt, om noget Medlem af disse to Slægter vilde have Held med sig, ifald han søgte at gjøre sin Adel gjældende her i Danmark, og de to Ætter ere derfor heller ikke optagne i Danmarks Adels Aarbog.

Det er paaafaldende, at Forfatteren netop i sit Afsnit om Familien Gagge ikke møder med en saa fuldstændig Rede-

¹⁾ Leth og Wad: Dimitterode fra Horlufsholm S. 44.

²⁾ Dens Vaaben stemmer ialtfald ikke med de norske Slægter Bratts, se Adels Lex. I S. 79.

gjørelse for dens Herkomst som ved de øvrige Slægter. Han indskrænker sig til at anføre, at de nulevende Gagge'r nedstamme fra Claus Andersen Gagge, der fra 1607 til 1619 var Lehnsmænd paa Vardehuus, døde 1634 og ligger begravet i Halmstad Kirke, men ingen Stamtavle oplyser hvorledes.

Der levede i den første Halvdel af det 17. Aarhundrede i Skaane to Adelsmænd af Navnet Claus Gagge, nemlig Claus Gagge Holgersen og Claus Gagge Andersen; de vare Fætttere. Den første, der tidligere skrev sig til Dragsholm og Truidstorp, tilgiftede sig senere Skovsgaard paa Langeland med Sophie Pors og tog da Ophold her; med hans eneste Søn Rudbek Gagge til Skovsgaard paastaae danske Kilder, at Gagge-Slægten er uddød. Claus Gagge Andersen skrev sig til Arløse (Tønnersø Herred i Halland), hvortil han var knyttet gennem sin Moder, som var en Datter af den hallandske Landsdommer Knud Jensen (Maaneskjold), ogsaa kaldet Knud Jude til Arløse¹). Desuden skrives han til Herrestad (Herrestad Herred), som han maaskee har faaet ved sit andet Ægteskab. Han var nemlig to Gange gift, først med Margrethe Gabrielsdatter (Akeleye), der døde 1618 barnløs²), derefter med Margrethe Mormand Eriksdatter, der 1641 skrives til Arløse³) og siden blev gift med Frederik Skade. Med hende havde Claus Gagge to Døtre, Clara og Sophie, der begge overlevede Faderen⁴) og hvoraf Clara blev gift med Folmer Rosenkrantz, medens Sophie „skikkede sig ilde“, samt to Sønner, Holger, død ugift, og Erik. Om denne sidste Søn give Stamtavlerne ingen Oplysning, men han er vistnok død i en yngre Alder, sandsynligviis før Forældrene, men ialtfald før 1649, da Datteren Clara nævnes som Eneeier af

¹) Knud Jude og senere hans Søn Bjørn Knudsen havde dog vistnok kun Arløse som en Forlehning af Kronen, der 1580 mageskiftede Gaarden til Slægten Skram. Hvorledes Claus Gagge har faaet den, kan ikke sees (Erslev: Danmarks Len og Lensmænd 1513—1596 S. 77; M. Höjer: Hallands Län S. 815).

²) N. Paaskes Ligprædiken over hende er trykt 1621 i Kbhvn. 4°.

³) Skaanske Tegnelse fol. 475.

⁴) Smsteds. for 1642 f. 508.

Arløse, som hun da ønskede at sælge¹⁾. Saavidt vides, er det da heller ikke fra ham, at den nulevende Slægt Gagge formener sig at nedstamme. Den tillægger derimod Claus Andersen Gagge endnu en Søn, kaldet Sivert Gagge, denne atter en ubekendt Søn, hvis Navn end ikke vides, men som skal have været Fader til Capitain Magnus Gagge, født 1672, død 1737, fra hvem de nulevende Gagger nedstamme. Men disse Angivelseres Rigtighed er vistnok høist tvivlsom. Sivert Gagge er nemlig en saare vel kjendt Person, men han var rigtignok ikke en Søn af Claus Andersen Gagge, aldenstund han var hjemmehørende paa Bornholm. Her har der i lange Tider levet en Frimands-slægt af Navnet Gagge; den førte samme Vaaben som de skaanske Gagger, idet dens Stamfader Peder Gagge skal have været en uægte Søn af en Erik Gagge i Skaane og have erholdt Legitimation af Kong Hans, en Tradition, hvis Rigtighed nu vistnok hverken lader sig bevise eller modbevise. Han var formentlig Fader til Jørgen Gagge til Lensgaard, „Frimand“, der nævnes 1522²⁾ og hvis Søn Peder Gagge oftere nævnes i Midten af det 16. Aarh. paa Bornholm³⁾. Denne var atter Fader til Jørgen Gagge til Søndergaard, der 1589 tjente som Skibshøvedsmand⁴⁾, endnu levede 1606 og var gift med Mette, Datter af Landsdommeren Peder Hansen til Simlegaard. Deres Søn Peder Gagge til Lensgaard 1590⁵⁾ („en af de fri Mænd der paa Landet“) var formodentlig Fader til de tre Brødre Hans, Claus og Sivert Gagge, af hvilke Hans Gagge var gift med Clara Kirstine Maccabæus Bjørnsdatter (med deres i 1762 døde Sønnedatter Elisabeth Gagge, gift med Bertel Johansen Koefoed, skal den bornholmske Slægt Gagge være uddød); Claus Gagge eiede Klintbygaard, døde 1654 og var gift med Margrete Wartenberg⁶⁾, men vides kun at have efterladt en Datter,

¹⁾ Skaanske Tegnelse for 1649 f. 35.

²⁾ Hübertz: Aktstykker til Bornholms Historie S. 63.

³⁾ See det sidst anførte Skrift.

⁴⁾ Sjæll. Registre 1589 f. 100.

⁵⁾ Skaanske Tegnelse 1590 f. 38.

⁶⁾ Danske Cancelli Skab 9 No. 1.

der døde 1654 af Pest og var gift med Hans Koefoed til Vellensgaard og Klintbygaard¹⁾. Sivert Gagge endelig eiede Myregaard og har gjort sig mindre fordelagtig bekendt ved sit Forhold under Krigen 1645, der nærmede sig saa stærkt til Landsforræderi, at han forbrød sit Gods og maatte rømme Landet²⁾. — 1650 fik han dog sin Fred igjen³⁾ og Aaret efter fik han for sin og sin Hustrus Levetid Brev paa sin forbrudte Gaard Myregaard⁴⁾. Han var gift med Kirsten Clausdatter Køller fra Skovsholm og var død før 1662.

Der vides aldeles [Intet om, hvorvidt Sivert Gagge har efterladt sig Børn, men selv om det lykkes de nulevende Gagger at bevise, at han er Farfader til den førnævnte Capitain Magnus Gagge, hvad der indtil da hellig maa betvivles, saa er Slægtens danske Adel dermed ingenlunde bevist. Den bornholmske Æt Gagge var nemlig i saa Henseende ikke lige stillet med den skaanske, idet den første kun kan antages at have været en bornholmsk Frimandslæggt, og disse Slægter vare ikke ligestillede med den egentlige Adel. Da Sivert Gaggens Broder Claus 1630 havde begaaet et Drab, udgik der først under 6. Dec. s. A. Ordre til Lehnsmanden Holger Rosenkrantz, at lade Claus forskikke til Kjøbenhavn, saafremt han er af Adel, men i modsat Fald at lade ham tiltale, men under 28. Juni 1631 befalede Kongen, at Drabsmanden skulde tiltales for Landsloven, efterdi Kongen havde forfaret, at han ej var af Adel. Denne Ordre gav Anledning til en Klage fra Broderen Sivert Gagge, der berettede, at hans Broder „skal være vel af Adel efter den Leilighed, paa Bornholm er,“ og derfor var forurettet ved, at Sagen var henvist til hans Hjemthing; herved foranledigedes en ny Ordre til Hr. Anders Bille og Tage Thott om at forfare

¹⁾ J. Bidstrup: Stamtavle over Familien Koefoed S. 116. Da Hyl-
dingen 1650 foruden af Claus Gagge til Klintbygaard er under-
skrevet af endnu en Claus Gagge, har Slægten aabenbart været
talrigere end her angivet.

²⁾ Skaanske Tegn. 1645 f. 126, jvfr. Danske Magazin 1. R. V og
2. R. II.

³⁾ Skaanske Reg. f. 186.

⁴⁾ Smsteds. f. 235, Skaanske Tegn. f. 184.

Leiligheden, dømme i Sagen, hvis Claus Gagge var af Adel, men ellers henvise ham for sine tilbørlige Dommere; men endnu under 4. Dec. 1632 hedder det i en kgl. Ordre til Holger Rosenkrantz bl. A., at „En der paa Landet ved Navn Claus Gagge sig besværger, at han paa sin Stand og Adelsskab af en Deel tilangribes“, hvorfor det paalægges Holger Rosenkrantz at forfare, om han eller hans Forældre havde hyldet og svoret som Adelsmænd eller havt frit Gods¹⁾. Resultatet af denne Undersøgelse foreligger ikke, men Kongen har aabenbart været meget utilbøielig til at anerkjende Adelsskabet. Hvis derfor Forfatteren af Kalenderen ikke sidder inde med ukjendte Adkomstdokumenter for de nulevende Gagge's Adel, havde det utvivlsomt været rigtigere at udelade dem.

Forfatterens Meddelelser om Slægten Green har det forud for dem om Slægten Gagge, at de ikke blot bringe Ordlyden af Slægtens Adelsbrev, hvis Original endnu findes i dens Eie, men ogsaa en Stamtavle fra den første adlede Mand og til de nulevende Familiemedlemmer, mod hvis Rigtighed jeg ingen Indvending skal fremsætte, om end det seer lidt paafaldende ud, at den fra 1460 til 1626, altsaa i 166 Aar, tæller otte Slægtled, medens den fra 1626 til Datum, altsaa i 260 Aar, kun har syv Slægtled²⁾. Desuagtet kan jeg ikke være enig med Forfatteren i uden videre at henregne denne Slægt til de adelige.

Forfatteren gaaer ud fra, at disse Green'er, som han til Adskillelse fra Slægten Green paa Sundsby efter deres Stam-sæde kalder Green af Rossø³⁾, oprindelig ere af samme Her-

¹⁾ Skaanske Tg. 1630—32 f. 439, 468—9, 542.

²⁾ Den Else Pedersdatter Krabbe af Ølmenæs, der paa Stamtavlen angives gift med Herman Olufsen Green, død 1724, kjendes ikke fra Slægttavlen over Ølmenæs-Krabberne. Peder Krabbe til Ølmenæs, død 1667, havde vel en Datter Else Cathrine, men hun var gift med Christian Munk og var vistnok dennes første Hustru, saa at hun ikke i et senere Ægteskab kan have havt Herman Green (jfr. Hofmans danske Adelsmænd II S. 201 Tab. II og Saml. til det norske Folks Sprog og Hist. I S. 426).

³⁾ Rossø ligger paa Øen Oroust i Bahus Lehn, Sundsby paa Øen Mjörn i samme Lehn.

komst, som den nævnte Slægt, til hvilken den sidste norske Cantsler, Anders Green, hørte. Imidlertid vides dog ikke rettere end, at Sundsby-Green'erne henhørte til Uradelen, og da deres Vaaben, et Hjortehoved, ikke stemmer med Rossø-Green'ernes, der var en Sild, og disse sidste desuden høre til Brevadelen, kan Forfatterens Antagelse om deres fælles Herkomst vistnok kun være rigtig med den Modification, at de mulig ere en usægte Linie af Sundsbyerne, hvilket ogsaa antages af Tyge Becker i hans Afhandling om Cantsler Anders Green¹⁾. Ved Adelsbrevet, der er udstedt paa Kjøbenhavns Slot 20. Okt. 1487 af Kong Hans i Egenskab af Norges Konge og formentlig her første Gang foreligger trykt²⁾, optoges Stamfaderen Reer Reersen udtrykkelig i den norske Adel. Efter den i Kalenderen meddelte Stamtavle delte den fra ham nedstammende Slægt sig ved Aar 1670 i to Linier, af hvilke den ældste, der ikke er optagen i Kalenderen, gik over i Bondestanden, medens den yngre, i Kalenderen optagne Linie efter Forfatterens Angivelse endnu mod Slutningen af det 17. Aarh. nød adelige Privilegier, men forøvrigt tilføier han, at der kun haves meget faa Efterretninger om Slægten fra ældre Tid, og heri har han uheldigviis Ret. Stamfaderen (eller en Søn af samme Navn) Reer Reersen nævnes vel som levende i et Skifte 1529³⁾ og var død 1546, da hans Enke Anne Torbjørnsdatter holdt Skifte med hans Søstre Berete og Anne Reersdatter, hvilket Skifte er dateret Odsnæs paa Øen Tjørn i Bahus Lehn og til Vitterlighed beseglet af Oluf Lauridsen (Green) til

¹⁾ Maanedsskriftet Orion II S. 355. I „Bidrag till Kännedom om Göteborgs och Bohusläns Fornminnen och Historia“ I S. 485 omtales dog blandt Thomas Dyres Pergamentsbreve et „Laurids Olsens Frihedsbrev“, ligesom ogsaa Pontoppidan i sit Theatrum Nobilitatis Dan. anfører, at nævnte Laurids Olufsen, Cantsler Anders Greens Fader, fik sin Frihed af Herskabet, men alt dennes Fader Oluf Lauridsen var dog utvivlsomt Adelsmand (Norske Rigsregistranter I S. 182).

²⁾ Det findes alt omtalt i Oedmans Bahus Läns Beskrifning S. 230, men har aabenbart ikke været meget kjendt her i Danmark, eftersom Slægten ikke findes i Adelslexikonnet.

³⁾ Dipl. Norveg. 3. Saml. S. 807.

Sundsby¹⁾, men om hans Efterkommere har jeg omtrent for-gjæves søgt Oplysning. Der vides kun, at en Ellen Reers-datter Green var gift med Niels Munk til Hassinggaard, og at en velbyrdig Oluf Green til Aasøen(!) nævnes 1639 i en For-tegnelse over Adelen's Sædegaarde i Norge²⁾, vistnok den Ole Green, som var gift med Birte Maaneskjold, Søster til Peder Knudsen til Agervig og Odsnæs, der var gift med Fru Bodil Green fra Sundsby. Hvis denne Oluf Green er identisk med den paa Stamtavlen i Kalenderen opførte Oluf Reersen Green, der angives at have levet om ved 1669, synes det vel, at Slægten endnu 1639 har ført sin Adel, men hvorfor søger man da forgjæves Slægten repræsenteret i den norske Adels An-søgning 1648 om Stadfæstelse af dens Privilegier, hvorfor findes dens Medlemmer ikke under de eksisterende norske Hyl-dingsacter? Kun de norske Lehnsmænds, Adels- og Laugmænds Hylding af 1582 er foruden af Anders, Axel og Børge Green forseglet af „Hermant paa Roseø“, men medens de tre første alle nævnes midt iblandt Adelen og føre Segl med adeligt Vaaben, der viser, at de henhøre til Sundsby Green'erne, saa nævnes Hermant iblandt Laugmændene og Andre, for største Delen borgerlig fødte, og hans Segl viser et Skjold med et Bomærke og Bogstaverne H. I., hvorimod den efterfølgende Mand „Erich i Kaarødt“ fører adeligt Segl med en Sild i Skjoldet og en Sildehale paa Hjelman³⁾. Af de Fordringer, Kong Christian IV som foran nævnt stillede til den, der vilde gjælde for Adelsmand, synes Slægten saaledes ialtfald kun meget mangelfuldt at have fyldestgjort den ene, at den eller dens For-fædre have hyldet som Adelsmænd, og forinden Slægten nu kan anerkjendes som adelig, maa det idetmindste bevises, at den lige til 1660 har besiddet sin Adel.

¹⁾ Dipl. Norveg. 5. Saml. S. 881.

²⁾ Magasin til den danske Adels Historie S. 144.

³⁾ Ligeledes fører Peder Thorsen af Skorby en Fisk paa en Bjelke i Skjoldet, men intet Mærke paa Hjelman. Hverken han eller ovennævnte Erik i Kaarødt nævnes paa Stamtavlen over Rosø Green'erne og høre sagtens heller ikke til denne Slægt, hvorimod „Hermant paa Roseø“ aabenbart er Stamtavlen's Herman Jacobsen, hvorpaa ogsaa Bogstaverne i Seglet tyde.

Kalenderen ledsages af ikke mindre end 30 i Guld, Sølv og Farve smukt udførte Vaabenafbildninger, deriblandt Slægterne Bratt, Gagge, Green, Harbou, Michaelsen, Moltke (-Hvitfeldt), Munthe, Reventlow, Schmidten, Trampe og Wleugels Vaaben. Netop fordi disse Afbildninger med Hensyn saavel til Tegning som Udførelse staae adskilligt over, hvad der sædvanlig bydes i Adels Aarbøger, maa det beklages, at Forfatteren ikke har gjort Skridtet fuldt ud og, ialtfald hvor det lod sig gjøre, kopieret gamle Originaltegninger, f. Ex. Slægten Greens Vaaben efter Tegningen i Adelsbrevet. Nu findes der her paa Afbildningen tre røde Strudsfer mellem Vesselhornene og to grønne Palmegrene under Skjoldet, der ikke findes omtalte i Adelsbrevets Beskrivelse af Vaabnet og derfor maa antages for at være en uhjemlet, moderne „Forbedring“, der kun gjør et forstyrrende Indtryk. I flere af Vaabenafbildningerne (f. Ex. Bratt, Wånga Slægten', Gahn, Hallwyll og Harbou) finder der en Uoverensstemmelse Sted mellem Skjoldets Farver og det fra Hjelman nedhængende Løvværks; det er muligviis forsvarligt for de svenske Slægters Vedkommende, men for de tyske og danske lader det sig neppe forsvare; Slægten Harbous Vaaben, der kun i Skjoldet har Farverne Sølv og Blaåt, bør kun være omgivet af et Løvværk af disse Farver og ikke som her af Guld og Grønt. Man kan dog finde lignende Feil endogsaa i selve Adelsbrevene fra nyere Tid¹⁾. Paafaldende er det endelig, at Forfatteren i sine Vaabenbeskrivelser bruger Ordene Høire og Venstre i almindelig Betydning, altsaa betegnende Læserens høire og venstre Haand, og ikke i heraldisk Betydning, nemlig om Skjoldets høire og venstre Side.

Billederne ere dog en virkelig Prydelse for Bogen, og særlig maa Anmelderen være Forfatteren taknemlig for, at han ved Afbildningen af Familien Schmidten's Vaaben gjør opmærk-

¹⁾ Det var f. Ex. en Tidlang i Kong Frederik VI's og Christian VIII's Dage Mode, at Løvværket altid maledes grønt, men derfor at fastholde denne Farve i de paagjældende Vaaben lader sig saa meget mindre heraldisk forsvare, som Patenternes Ordlyd sjældent eller aldrig fastsætter nogen bestemt Farve for Løvværket.

som paa, at dettes Hjelmtegn ifølge det originale Adelsbrev ikke er to Sølv-Vesselhorn, som i Adels Lexikonnet og Danmarks Adels Aarbog angivet, men derimod to Sølv-Vinger.

Kalenderen er indbundet i et smukt komponeret Bind, der paa Forsiden er prydet med det svenske Vaaben, udført af en heraldisk Mesterhaand saa flot og stilfuldt, at det endog stiller de smukke Billeder inden i Bogen i Skygge.

Thiset.

Max Pappenheim: Die altdänischen Schutzgilden.

Ein Beitrag zur Rechtsgeschichte der germanischen Genossenschaft. Breslau 1885. X + 516 SS.

Retslivet i Danmarks Middelalder har ikke været rigt paa Dannelser af social Natur eller Sammenslutninger til almindeligere eller særlige Formaal mellem Medlemmer af de enkelte Standsklasser; ja selv naar saadanne vitterlig have fundet Sted, er det kun ubetydelige Spor, de have efterladt sig i vore Kilder. Imidlertid kan vort Land paa et enkelt Punkt fremvise en Udvikling, som altid har vakt Opmærksomhed og været anset for lærerig ogsaa for Opfattelsen af Udviklingen i Udlandet, nemlig Dannelsen af de gamle Kjøbstadgilder. I denne Henseende ere vi Danske tillige saa heldige at have bevaret de gamle, højst lærerige Skraaer, som tegne et saa omstændeligt og interessant Billede af Fortidens Samliv. Det er derfor grumme naturligt, at fremmede Forfattere og særlig Tydske, som have indset disse Kilders Rigdhed ogsaa for de parallelle Dannelser i deres eget Land, have skrevet større Bøger herom. Saaledes forfattede Wilda sit bekjendte, af det kgl. Danske Videnskabernes Selskab prisbelønnede Skrift „Das Gildenwesen im Mittelalter“ (1831), og nu har Privatdocent ved Universitetet i Breslau, Dr. Max Pappenheim skrevet det ovenanførte, omfattende Værk, hvis

Undertitel netop betoner, at Bogen skal give almindelige Bidrag „zur Rechtsgeschichte der germanischen Genossenschaft“¹⁾).

Og hvorfor ere de danske Gildeskraaer da saa lærerige? Dr. Pappenheim har i Fortalen netop betonet Grunden hertil, nemlig fordi talrige danske Bymenigheder opstod paa en Tid, da den almene Sikkerhed krævede en nøje Sammenslutning af Stædernes Befolkning, medens paa den anden Side Traditionen fra den hedenske Fortid endnu var saa levende, at man af denne kunde tage Formerne for denne Sammenslutning. Dette er nu netop det nye og ejendommelige i Dr. Pappenheims Bog, at han vil knytte Gildedannelsen til et af Oldtidens bekjendteste og ejendommeligste Instituter: det svorne Fostbroderskab. Her ville vi nu strax bemærke, at Sprogbrugen i Dansk volder Besvær ved Behandlingen af dette Emne, saa at endog den tyske Forfatter har lettere ved at bevæge sig i sit Modersmaal. Allerede Oldtidens Sprogbrug var vildledende. Den ældre Gulathingslov c. 239 betegner saaledes som Fostbrødre „to der ere opfødte sammen og have drukkert samme Bryst“; kort i Forvejen har den omtalt Edsbrødre, hvorved jo forstaas saadanne, som ved højtidelig Ed have tilsvoret hinanden Fostbroderskab, hvad der jo imidlertid i saa mange andre Kilder betegnes som sverjast i fóstbrœðralag. Saaledes har Ordet Fostbroder i gamle Dage en dobbelt Betydning; jeg skal i det Følgende dog alene bruge det om den svorne Broder. I Dr. Pappenheims Bog som i det Hele i moderne Tydsk kaldes en Fostbroder Blutsbruder, idet der derved sigtes til, hvorledes de Sværgende ved at lade Blodet rinde i den samme Grube i Jorden havde ladet selve Blodet betegne deres nye Slægtskab. Om denne Benævnelse kan kaldes heldig, er vel tvivlsomt, eftersom jo dog ellers Blod, halv Blods, fuld Blods osv. benyttes til Betegnelse for de naturlige, ikke de fingerede Tilstande. Et andet Ord, som volder Vanskelighed, er selve Navnet Gilde, der jo baade betyder Broderskab og Drikkelag

¹⁾ Her bør ogsaa mindes om de to til Vejledning ved Forstaaelsen af vore Gilder og vore Laug saa ypperlige Skrifter: L. Brentano, Die Arbeitergilden der Gegenwart; Otto Gierke, Das deutsche Genossenschaftsrecht.

(das Gelage). Endelig har Wilda indført i Tydsk Navnet Schutzgilden som Betegnelse for de ældre, til gjensidig Beskyttelse for Liv og Ejendom oprettede Gilder, bl. A. som Modsætning til de senere Haandværks- og Kjøbmandsgilder; vi have ikke i Dansk en Betegnelse, der svarer hertil.

Allerede Kofod Ancher, men især Wilda have i disse gamle Gilder troet at finde et hedensk Element, idet de festlige Sammenkomster formentlig ligesom fortsatte de gamle Drikkelag til Gudernes Ære. Imidlertid holdtes jo i Oldtiden festlige Lag i højst forskellige Anledninger, og der maatte vel fordres en nærmere Paavisning af, hvilken enkelt Art Fest der havde dannet Grundlaget for de senere Gilder. Desuden vare Festerne indenfor Gilderne jo dog væsentlig kun et Vidnesbyrd om det iøvrigt bestaaende Broderskabsforhold, hvis andre Rettigheder og Pligter vare af langt dybere og mere indgribende Betydning for Opfattelsen af Gildets Karakter. Wilda havde da ogsaa som et andet og vigtigere Element, der havde affødt Gildevæsenet, henpeget paa den kristne Tanke om et almindeligt Broderskab mellem alle Mennesker, under hvis Paavirkning man var bleven tilskyndet til at oprette broderlige Foreninger af Medlemmer, der edelig forpligtede sig til stedse beredvillig og gjensidig Hjælp til at kunne opnaa eller beskytte deres saavel timelige som evige Velfærd. Kun i Formen var noget af den gamle Hedenskab bevaret, medens Aanden i Foreningerne helt var af kristelig Natur. Imidlertid kunne — som Forf. af det foreliggende Skrift udvikler det — de Bestemmelser i Gildernes Skraaer, som man særlig har betegnet som kristelige, henføres til to Klasser, nemlig saadanne, der gaa ud paa at ære en Helgen som Gildets Patron, og dernæst saadanne, hvor den broderlige Understøttelsespligt er bragt til Anvendelse paa specielt kristelige Forpligtelser. Hvad den første Art Pligter angaar, kan Tilknytningen til Hedenskabets Tid vel ikke være tvivlsom. Den Skik i Oldtiden ved Festerne at tømme et Bæger, et Minne for Odin, Thor eller andre Guder synes ligefrem fortsat i Gildeskraaernes Regler om Æresbægerne for Helgene, hvad der t. Ex. synes fremgaa af Reglen i Skraaen for St. Eriks Gilde i Kallehave art. 48:

„Dette er Lov for St. Eriks Brødre om Minnæ. Først skal man synge St. Eriks, derpaa vor Herre Frelsers og derefter Jomfru Mariæ Minnæ. Og ved alle disse tre Minner bør Brødrene siddende modtage deres Bægere, og efter at Enhver har faaet sit Bæger, bør de samtidig rejse sig og begynde at synge Minnæt.“

Hvad nu de Regler angaar, der betegnes som særlig kristelige, saaledes at følge Broders Lig til Jorden, at ofre til Sjølemesse for ham, at bivaane visse kirkelige Fester osv., da bør man lægge Mærke til, at disse allerede i Følge den Plads, paa hvilken de ere optegnede i Skraaerne, synes at være de senere tilkomne og mindre vigtige; de ere anbragte i Slutningen af Skraaerne (altsaa paa den Plads, hvor nyere Tilføjelser til Statutterne i Reglen findes), og de fremtræde i en mindre udførlig Skikkelse, medens derimod de ikke-kristelige Regler findes omhyggelig behandlede strax i Begyndelsen. Overtrædelse af saadanne Bestemmelser medfører desuden i Reglen kun en mindre Bøde paa nogle Ører, medens den haarde Straf som Niding tillige med Udstødelse af Gildet er foreskrevet for den, der t. Ex. ikke hjælper den flygtende Broder, som har begaaet Drab, ligesom en Bøde paa 12 Mark rammer den, der har noget som helst Fællesskab med en Mand, som har dræbt en Broder. Endelig ere jo netop særlig ejendommelige for alle ældre Gilder de indgaaende Bestemmelser om, hvorledes Gildebrødre skulle hævne Drab af en Udenforstaaende paa en Gildebroder, og hvorledes de skulle beskytte Broderen, der er bleven Drabsmand, for den truende Hævn, hvilket vanskelig vil kunne siges stemmende med Kristendommens Lære, saalidt som den Regel er det, der tvinger Broderen til for visse Fornærmelser at skulle søge Oprejsning eller Hævn, om han ikke vil „miste Brødrskab“. Saaledes synes mange Forhold bestemt at pege paa Gildernes hedenske Oprindelse.

Biskop Münter havde i sin Kirkehistorie (1823) fremsat den Antagelse, at Gildet skulde stamme fra de mellem enkelte Mænd indgaaede Fostbroderskaber, hvilke efter Haanden skulle have omfattet Flere. Som mere end en Gisning fremtræder det dog ikke hos Münter; først Dr. Pappenheim har under-

søgt Sagen nøjere og belyst den paa en alsidig og grundig Maade, idet han bestemt hævder, at vi her netop have Gildernes oprindelige Udspring. Af de mange Punkter, som han fremdrager, skulle vi nævne følgende.

I Gisle Surssøns Saga fortælles om, hvorledes nogle Mænd svor sig i Fostbrødreleg. De udskar af Jordens Grønsvær en lang Strimmel, som de rejste i Vejret, saaledes at Yderenderne bleve fast ved Jorden; derpaa gik de under denne Bue, ridsede sig til Blods i Haanden og lod Blodet flyde sammen i den Jord, som var kommet frem under det borttagne Grønsvær; endelig faldt de paa Knæ og svor en Ed om, at Enhver af dem vilde hævne den andens Død. I andre Kilder beskrives denne Cæremoni paa omtrent lignende Maade, og hvad dens Forstaaelse angaar, kan der vist kun rejses Tvivl med Hensyn til Gangen under Grønsværuben; de andre Momenter betegne aabenbart symbolsk Oprettelsen af et Broderforhold. At ville forstaa denne Gang som et Tegn paa den Sværgendes Ydmygelse for Guderne eller som en til Bekræftelse paa Eden æsket Gudsdom (saaledes at et eventuelt Brud paa Eden skulde medføre Jordens Sammenskriden), hvilke Tydninger ere fremsatte af tidligere Forfattere, er vel mindre rimeligt, hvorimod den Forstaaelse, som Dr. Pappenheim fremsætter, synes naturlig, at nemlig ved de Sværgendes samtidige Gang gennem Buen anskueliggjøres den nye Fødsel, hvorved der af Moderjorden fremgaar det nye Broderpar¹). Saaledes synes i alle Dele af denne Cæremoni Tilblivelsen af et Broderskab symbolsk fremstillet. Nordboerne have aabenbart fra Oldtiden af haft en Anskuelse om et saadant ved en symbolsk Nyskabning tilvejebragt broderlignende Forhold. — For de Mænd der saaledes vare blevne Edsbrødre (eiðbrœðr) eller svorne Brødre (svara-brœðr) gjaldt som Hovedpligt, at de skulde hævne hinandens Død. I Følge Saxo optræder saaledes Hamlets Svigerfader som den, der vil hævne paa Hamlet det Drab, han har begaaet

¹) Jeg henleder Opmærksomheden paa, at der i den omtrent samtidig med Dr. Pappenheims Bog udkomne „Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed 1884—1885“ (trykt som Manuskript for Samfundets Medlemmer) findes nogle Op-

paa sin Stedfader, „idet hine forðum gjensidig havde tilsvoret hinanden, at den ene skulde være den andens Hævner“, og Hugne og Hidin tilsværge hinanden, at den af dem, som omkom med Sværd, skulde have en Hævner i den anden; netop paa samme Maade læses i Thorstein Vikingssøns Saga: „de svore da Ed, at Enhver skulde hævne den anden, hvis han blev dræbt med Vaaben“.

Kaste vi nu et Blik paa de ældste Gildeskraaer, ville vi bemærke, hvorledes Gildemedlemmerne ikke alene benævnes Brødre, men endog hyppigt sorne Brødre, *fratres conjurati*. Fremdeles er det karakteristisk, at den sjællandske Krønike i sin Fortælling om Kong Nielses Drab betegner Gildet i Byen Slesvig som *hezlagh*, hvilket rettest bør forstaaes som dannet af Stammen *het* i at *heita*, sværge, og *lagh* (*Samfund*); jfr. hvorledes det i Bjarnar saga Hítðelakappa udtrykkelig siges, at Fostbroderen „er *heittbundinn* at *hefna* Bjarnar“. Saaledes betegner altsaa denne Krønike Gildet som det svorne Lag. Krøniken meddeler fremdeles, at „Gildebrødrene ikke undlade at hævne sig paa den, som har paaført nogen af dem Skade eller Død“, og betoner saaledes Hævnpligten, som vi jo ogsaa kjende fra saa mange Skraaer. Her kan tillige nævnes, at det jo er en staaende Regel i Gildelovene, at Brødrene skulle yde Bistand ved en Broders Ligfærd; men en saadan Pligt paaahvilede allerede Fostbroderen. Da Thorgrim hørte om sin Fostbroder Vesteins Død — staar der i Gisle Surssøns Saga c. 23 —, sagde han: „nu er den Mand død, hvem vi alle ere skyldige at vise Hæder, og hvis Jordefærd vi bør varetage paa det prægtigste, idet vi lægge ham i Høj“. Da Aran og Asmund sværge sig i Fostbroderskab, tilsige de hinanden udtrykkeligt — i Følge Egils og Asmunds Saga c. 6 —, „at den, som levede længst, skulde kaste Høj efter den Anden

lysninger af Kr. Nyrop om en hos forskellige Folkeslag forefunden Tro paa en symbolsk Nyskabning som Middel mod Sygdomme (S. 99 f.); de beskrevne Cæremonier minde i høj Grad om Gangen under Grønsværstrimlen. Pappenheim fremhæver Tanken om Jorden som Moder, Kr. Nyrop mere den ydre Lighed med Fødselsakten.

og lægge saa meget Gods deri, som ham syntes passende; derefter skulde den Længstlevende sidde tre Nætter i Højen hos den Døde, og siden drage bort, hvis han vilde“.

Den Indvending, som Wilda havde fremsat imod at hidlede Gildet af Fostbrødrelandet, at dette i Følge sin Natur kun kunde indgaas mellem to Personer, imødegaaer Dr. Pappenheim ved at henviser til, hvorledes Gisle Surssøns Saga beretter, at Thorgrim, Gisle, Thorkel og Vestein samtidig indgik Fostbroderskab i Fællesskab, ligesom ogsaa Gullthores Saga lader ikke mindre end 9 Mænd sværge sig i Fostbrødreland. Naar man plejer at anføre Jomsvikingeforbundet som et Slags første Trin i Gildernes Udvikling, da billiger Forf. fuldkommen denne Opfattelse, men dette Samfund turde da foruden at pege frem mod Gilderne ogsaa vise tilbage til Fostbrødrelandet, idet der netop af hver indtrædende Viking forredes hvad der var Fostbrøderens Hovedpligt, at han skulde sværge at ville hævne enhver Kammerats Død, som om det var hans egen Broder. Endelig er man vist tilbøjelig til at tænke sig Antallet af Medlemmer i et Kjøbstadgilde altfor stort; saaledes kan efter Forf.'s Beregning Flensborggildet i det 13de Aarh. næppe have talt synderlig mere end 30 Brødre.

Nogen Vanskelighed ved den saaledes begrundede Hidelser af Gildet kunde den Omstændighed medføre, at Gilderne ogsaa talte Søstre blandt Medlemmerne. Imidlertid er det jo klart, at netop de Regler, som udgjøre Gildeskraaernes egentlige Kjærne, saaledes Deltagelsen i Blodhævn og Medhjælp af Sværgende ved Afgjørelsen af Retstvister, i Følge Sagens egen Natur ikke kunne vedkomme Søstre.

Skjønt Kvinderne delagtiggjordes i Gildet, var deres Stilling aabenbart indenfor dette dog af en hel anden Natur end Mændenes. Det er saaledes ret betegnende, at de ikke benævnes som svorne Søstre, og de indtages i det Hele indenfor Gildet den tilbageholdne Stilling, som var dem tildelt i det almindelige, borgerlige Liv. De Regler, som Skraaerne indeholde om Kvindernes Deltagelse, angaa dels Overholdelsen af god Orden ved Sammenkomsterne, hvilke jo ere selvskræve, naar først Kvinderne have faaet Adgang til Gildet, dels For-

skrifter om Hjælp i speciel kristelige Anliggender; men det ligger nær at antage, at kirkelig Indflydelse har indbragt disse i Skraaerne, efter at de gamle hedenske Forbindelser vare omdannede i kristelig Aand. Fremdeles ses det af Statutterne, at Kvinderne ikke deltog i Gildets raadgivende eller besluttende Forsamlinger, men kun i de festlige Lag. Man kan saaledes vist have Ret til at antage, at ligesom Kvinderne ikke havde nogen politisk Ret indenfor Gildet, saaledes repræsentere de heller ikke et Element, som oprindeligt har været forefundet i det.

Saaledes omtrent begrundet Forf. sin Opfattelse af Gildernes Herkomst. Den er skreven med megen Omsigt og en mærkelig sindig Fordyben i Stoffet; Forf. bevæger sig kun langsomt frem mod sit Maal, stadig prøvende Beviserne for og imod. Selv om man ikke paa hvert Trin kan være enig med Forf., føler man sig dog beriget ved Læsningen af hans Studier. Personlig er jeg tilbøjelig til at tro, at Forf. netop har fundet den rette Tydning; det synes i hvert Fald ikke at kunne betvivles, at det er lykkedes ham i en stor Del Henseender og sikkert ogsaa i Totaliteten at godtgjøre Gildernes hedenske Oprindelse, og for saa vidt han henviser til Fostbroderskabet som Gildets egentlige Grundlag, synes han ogsaa her at have fundet et Institut, der har saa mange Ligheds-punkter med Gildet, at dette bør betragtes som en videre Udvikling eller Fortsættelse deraf.

Forf. gaar derefter over til at omtale Gildets Forhold til Bymenigheden, en Side af Gildernes Væsen, som naturligvis ikke lader sig forklare af Fostbroderforholdet. Han peger her hen paa, hvorledes Danmark indtager en Særstilling med Hensyn til Uddannelse af Gilder i Modsætning til de andre nordiske Lande, idet vi fra Island slet ingen Efterretning have om Gilder, fra Norge kun en enkelt Gildeskraa og i øvrigt ingen Oplysning om, at Gilderne her have spillet nogen syn-derlig Rolle; det Samme gjælder for Sverrigs Vedkommende. Dette staar sikkert i Forbindelse med en anden Egenhed ved Udviklingen i Danmark. Gilderne vare nemlig et særligt for Byerne ejendommeligt Institut; de omtales saa godt som slet

ikke paa Landet, og Jydske Lov II 114 lader for Byernes Vedkommende Gildebrødres Ed fremtræde som parallel med Landboernes Nævn af Slægten (næfnd i kyn). Nu havde imidlertid allerede tidlig Kjøbstadvæsenet i Danmark naaet en rig og ret frodig Udvikling i Modsætning til de andre skandinaviske Lande. Men netop ved at denne Udvikling indtraf paa en Tid, der laa de hedenske Tilstande saa nær, blev det muligt, at et saadant Institut som Fostbroderskabet, kunde blive medbestemmende for de Former, under hvilke Bysamfundet uddannede sig og hvor det gjaldt om at knytte alle de enkelte til Byerne indflyttede og ikke ved noget bestaaende Baand sammenhørende Elementer til hinanden paa en Maade, der svarede til Slægtens naturlige Samliv paa Landet.

Men vi kunne ikke udførligere redegjøre for Bogens øvrige Indhold; vi skulle kun anføre, at Forf. i de følgende Paragrafer dvæler ved Gildets Forhold til Slægten, ved Forstaaelsen af summum convivium og høgæstæ lag og ved Gildernes Alder. I anden Bog gaar han derefter over til at behandle de sex bevarede Skraaer fra de gamle, danske Helgengilder, hvis Alder han bestemmer, ligesom han i et Tillæg til Bogen meddeler Texterne til disse Skraaer i en ny og recenseret Udgave efter de originale Kilder; de danske Texter ledsages af en tydsk Oversættelse. Skraaen for St. Knuds Gilde i Flensborg (maa være affattet efter 1284, men dens enkelte Artikler kunne godt skrive sig fra ældre og meget forskellige Tider, ja nogle maa endog sættes tilbage før 1200; Skraaen for Knudsgildet i Odense er redigeret paa Erik Plovpennings Tid, og Skraaen for Knudsgildet i Store Hedinge er affattet 1256. Den for Eriksgildet i Kallehave gjældende Skraa er affattet i Tiden 1266—1300, og den for Knudsgildet i Malmø c. 1300. Endelig maa til Kredsen af danske Gildeskraaer ogsaa regnes Skraaen for Knudsgildet i Reval fra c. 1300.

I tredje Bog gaar Forf. over til at redegjøre for de gamle Gilders Forfatning og Embedsmænd, deres Fester og Stævner, Medlemmernes Indtræden i Gildet og Udelukkelse af det, deres Ret til at dømme Brødre og Tvangsmidlerne mod

de Dømte. Derpaa behandler han saadanne Forscelser og Forbrydelser imod almindelig Lov og Ret, som begaas af Gildebrødre mod hinanden, og endvidere de Gildebroderen særlig paahvilende Forpligtelser til at yde Bistand eller Retshjælp og Forsømmelserne herimod. Kort sagt — dette omfattende Arbejde søger at redegjøre for Gildernes hele Indretning og Virkemaade, og Forf.'s grundige Kjendskab til de nordiske Kilder og de gamle nordiske Sprog¹⁾, hans træffende Kritik, og solide Redegjørelse for alt hvad der vedrører dette Emne, sikre denne Bog en blivende Plads som en vigtig Kilde til Oplysning om Retsorden og Samfundstilstande i de første Aarhundreder efter Kristendommens Indførelse.

¹⁾ Netop fordi Forf. ellers er saa kyndig i det gamle Sprog, undrer man sig over hans besynderlige Tydninger af Flensborgskraaens art. 11: Mæthen vare ey so mannyg brethær hos, ens til logh burdes, tha stær thæt til hany, af han vil bithæ ælder se logh af thæm, thær uden gilde æræ. Tilfældet er dette, at der ikke paa Gildestævne møder saa mange Brødre, at Ed ved Mededsmænd kan afgives; i saa Fald staar det til Klageren, om han enten vil vente eller tage imod, at den Sværgende kalder Folk udenfor Gildet til Mededsmænd. Efter først grumme vidleftigt og besværligt (S. 287—88) at have tolket bithæ som transitivt Verbum med logh som Objekt og at have forstaaet bithæ som at byde (biuthæ, bjóða), forkaster Dr. Pappenheim i en Tilføjelse til sin Bog (S. 515) denne sidste Tydning og tolker det som at bede (biþja), men stadig som styrende logh; han har rent oversat den eneste rimelige Forstaaelse af bithæ som det intransitive Verbum at vente, at bie, der er saa almindeligt i gammelt Dansk (oldnordisk: biþa). Ved denne Tolkning opnaar man desuden at Udtrykket „se logh“ bliver anvendt om den, der modtager eller hører Eden af den Edspligtige, hvilket Forf. netop angiver for at være den sædvanlige Sprogbrug. — Temmelig selvmodsigende forekomme mig Bemærkningerne S. 73 om Ordet Witherlogh; men herom henviser jeg til Udviklingen i Normannerne IV, 127 f., jfr. Wimmer, Navneordenes Bøjning i ældre Dansk S. 37. — I Forklaringen af Skjældsordet Heriensøn følger Forf. (S. 365) Schlyter, saaledes at dette egentlig skal betyde en Odins Søn (Herjan er et af Odins Tilnavne), medens det dog senere ved Misforstaaelse er bleven til Horesøn. Imidlertid har Bugge 1883 i Grundtvigs Udgave af Danmarks gamle Folkeviser IV, 752, (jfr. I, 250, III, 26, 788 f., 908 f.) paavist, at i Nedertysk herjen-

Hvad Bogens Stil og Form angaar, ville danske Læsere maaske finde, at det ikke er nogen let læst Bog. Den tydske retshistoriske Sprogbrug falder nu engang lidt tung for Ikke-Fagmænd, og denne Bog har desuden en vis Omstændelighed i Udviklingen. Dette skyldes ikke nogen Uklarhed hos Forf., men snarere hans Bestræbelse for at udtømme Emnets Enkeltheder. Man kan bebrejde Forf., at han har indladt sig i en Del Polemik, som ikke var fornøden, idet han burde stole paa, at Læserne dog selv havde en Del Kritik rede, og han burde have udskudt flere af sine Undersøgelser til særlige Excurser, hvorved Overblikket over selve Hovedsagen i Beviset eller Udviklingsgangen vilde være bleven lettere. — Imidlertid er det vist, at Forf.'s Arbejde bærer Vidnesbyrd om et betydeligt Talent til at behandle Emner, ved hvilke det gjælder om at trænge ind i et Stof, til hvis Belysning der kun foreligger et begrænset Materiale. Paa en Kritik af Bogens Enkeltheder skal jeg ikke komme ind, saa meget mere som de Emner og Forhold, som Bogen omhandler, ere af saa mangfoldig Natur; Læserne ville i et Sagregister finde et nyttigt Hjælpemiddel ved Bogens Brug. Jeg skal varmt anbefale det omfattende Arbejde til danske Læsere og særlig til dem, som studere vor Middelalders mørkeste Tider og dér ofte støde paa det lige saa mærkelige som interessante danske Gildevæsen.

Johannes C. H. R. Steenstrup.

sone, hergusonene, var et almindeligt Skjældsord, der betød Søn af en Hore (Herje), og at dette Ord efter al Sandsynlighed er vandret fra Tydskland til Norden, hvor dets Form kun svagt er bleven omændret under Indflydelse af Herjans-sonr. Denne Forklaring maa vinde end mere Bestyrkelse, efter at Kalkar i sin Ordbog til det ældre danske Sprog (v. herje) har paavist, at herje i flere gamle danske Kilder, saaledes hos Peder Laale, bruges om Skjægen.

Fortegnelse over dansk historisk Litteratur

vedrørende Danmarks Historie

for

Aaret 1886.

Ved W. Møllerup.

I. Tidsskrifter og Samlinger.

Danske Magazin. 4. Række. 6. Binds 3—4. Hefte. S. 193—428. Kjbhvn. 4°.

H. F. Rørdam. Minder fra Assens og Omegn i det 16de Aarh. S. 193—224. — Tegnelser over alle Lande fra 1550. S. 224—52, 324—86. — C. v. Krogh. En Dagbog over Kong Christian V's Foretagender i Slutningen af 1678. S. 252—67. — S. Birket Smith. Tre satirisk-politiske Smaastykker fra Enevældens Dæmringstid. S. 267—87. — Kr. Erslev. Et Bidrag til Povl Laxmands Historie. S. 287—88. — A. D. Jørgensen. Oberst Hans Fris i Slaget ved Nyborg. S. 289—308. — G. Kringelbach. Et Par nye Bidrag til Belysning af Forholdene ved Theatret i Grønnegade. S. 309—315. — C. F. Bricka. Voldsomheder udøvede af fremmede Lejetropper i danske Kjøbstæder 1569—70. S. 315—24. — A. Heise. Bidrag til Klavs Mortensen (Tøndebinders) Historie (Ægteskabssager). S. 336—48. — Smaastykker. 1. S. Birket Smith. Karl van Manders Fordring i Korfits Ulfeldts Bo. S. 349—53. — 2. H. F. Rørdam. Nogle Efterretninger om Resens Danske Atlas. S. 353—59. — Samme. Strøgods i Fyn. S. 360—63. — C. F. Bricka. Indholdsfortegnelse til Danske Magazin 1—4. Række, 1745—1886, systematisk ordnet. S. 399—428.

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. 5. Række. 6. Binds 1—2. Hefte. S. 1—484. Kjbhvn.

A. Heise. Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16de Aarhundredes sidste Halvdel. II. S. 1—158. — O. F. C. Rasmussen. Landmilitsen og Stavnbaandet. S. 159—79. — E. Holm. Afsluttende Bemærkninger til ovenstaaende Indlæg af Etatsraad Rasmussen. S. 180—88. — Litteratur og Kritik. H. J. Huitfeldt-Kaas. A. Heise. Familien Rosenkrantz's Historie. II. S. 189—95. — W. Møllerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks

Historie for 1884. S. 196—210. — W. Møllerup. Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrør. Danmarks Historie for Aaret 1885. S. 211—25. — L. Daae. To Varianter til Chronicon Skibyense. S. 226—27. — R. Mejborg. Om Antallet af Skytter i Frederik den Andens Hære. S. 228—40. — A. D. Jørgensen. Om den ved Kongeloven fastsatte Arvefølge. S. 241—87. — E. Collin. Det nye litterariske Selskab 1799—1800. S. 288—99. — L. Koch. Forhandlinger om Slesvigeres Adgang til Kommunitetet. S. 300—322. — A. D. Jørgensen. En upaaagtet Krønike af Povl Helgesen. S. 323—38. — Joh. Steenstrup. Vornedskabet hos den danske Bonde. S. 339—462. — W. Møllerup. Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrør. Danmarks Historie for Aaret 1885. S. 463—78. — Joh. Steenstrup. Fra hvilken Tid ere vore ældste Lav? S. 479—84.

Personalhistorisk Tidsskrift, udg. af Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie ved G. L. Wad. 2. Række. 1. Bind. 1—4. Hefte. 348 S. Kjøbenhavn.

E. A. Thomle. En borgensk Slægtbog fra det 17de Aarhundrede. S. 1—31. — H. F. Rørdam. Chr. Nolds Selvbiographi. S. 31—53, 81—105. — G. L. Wad. Det Kongelige ridderlige Academis Matrikel. S. 53—67, 203—216. — E. A. Thomle. Nogle Oplysninger om Drabet paa Obertoldinspecteur Albert Schumacher. S. 106—116. — Samme. Nogle frederikstadske Dagbogsoptegnelser fra det 18de Aarh. S. 116—31. — Fr. Krarup. Stifts-Relationer, indsendte til Klevenfeldt. S. 132—47, 269—76. — G. L. Wad. Smaastykker. 1. To Ansøgninger fra Søren Abildgaard. 2. Et Brev fra Thomas Kingo. S. 143—53. — D. S. Thrap. Af Provst Daniel Peter Smiths Optegnelser. S. 161—203. — O. F. C. Rasmussen. Nogle Gravskrifter fra Herlufmagle Kirke. S. 217—22. — L. Daae. Et throndhjems Skædedigt fra 1729. S. 222—27. — H. J. Huitfeldt-Kaas. Optegnelser i Kalendariet i et Exemplar af Missale Nidrosiense fra Ytterøen. S. 227—31. — G. L. Wad. Hr. Laurits Axelsøns Ligprædiken over Fru Kirsten Rosenørn. S. 231—38. — E. A. Thomle. Studenter i Nedre Borgeassels Provsti 1781—1754. S. 241—68. — G. L. Wad. Ligtale over Cancelliraad Niels Benzon til Haunø. S. 277—90. — S. Birket Smith. Christian Falsters første Strid med Biskop Ancheresen. S. 290—313. — Tillæg. O. Gr. Lundh. Dødsfald i Norge 1885. S. 1—25. — C. S. T. Adeler. Dødsfald i Danmark 1885. S. 26—51.

Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie, udg. af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab. 1886. 1—4. Hefte. 402 S. Kjøbenhavn.

Sophus Müller. Mindetale over J. J. A. Worsaae. S. 1—48. — N. E. Tuxen. De nordiske Langskibe. S. 49—134. — P. Høberg. Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1377—1481. S. 135—89. — B. M. Olsen. Bemærkninger til to Vers af Guthormr Sindre. S. 190—203. — A. D. Jørgensen. Helgenskrinene i St. Knuds Kirke. S. 204—214. — S. Müller. Votivfund fra Sten- og Bronzealderen. S. 216—51. — Kr. Bahnsen. Bronzealderens Mands- og Kvindegrave. S. 251—99. — S. Müller. Ringguld og andre Betalingsmidler i Bronzealderen. S. 300—308. — Finnur Jónason. Bidrag til en rigtigere Forstaaelse af Tindr Hallkelssøns Vers. S. 309—68. — H. Petersen. St. Albans Relikvier i Odense. S. 369—402.

Samlinger til jydsk Historie og Topografi, udg. af det jydsk historisk-topografiske Selskab. 2. Række. 1. Binds 1—2. Hefte. 200 S. Aalborg.

V. Bang. Præsternes Indtægter i Andst Herred 1690. S. 1—15. — V. Bang. Præstens Indtægter paa Hirtsholmen 1656. S. 16—18. — J. Kinch. Præstekaldene i Ginding Herred. (1690.) S. 19—31. — J. Christensen. Om den gamle Ridderborg Starkjær samt lidt om Gaarden Hesselbjerg i Gjerning Sogn. S. 32—45. — A. P. Gaardboe. Om Overtro før og nu i det nordlige Vendsyssel. S. 46—60. — V. A. Secher. Sæby bys vide- og vedtægtsbreve af 1655 og 1685. S. 61—72. — L. Røjkjær. Høgsted Bys Grandebrev. S. 73—81. — J. Kinch. Estradgård og dets Gods i det 18de Århundrede. S. 82—104. — V. Bang. Familien Hegelund i Viborg. S. 105—111. — Samme. Kontrakt mellem en afgaaende og en tiltrædende Præst. S. 112—14. — H. C. Strandgaard. Om Udvandringen fra Agger og Harboøre. S. 115—23. — L. Røjkjær. Lidt om Sandflugten i ældre Tider. S. 124—30. — Joh. Skjoldborg. Krejlerliv. S. 131—33. — J. Kinch. 2 Breve fra Rektor Bille i Ribe. S. 134—41. — J. Kinch. Anm. af Meddelelser om Slægten Secher. S. 141—42. — V. A. Secher og A. Thiset. Om Rigsraad Niels Clementssøn til Avnsbjerg og hans Børn. S. 143—200.

Kirkehistoriske Samlinger, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie ved H. F. Rørdam. 3. Række. 5. Binds 4—5. Hefte. S. 529—842. Kjøbenhavn.

H. F. Rørdam. Fra Kornerup og Svogerslev. S. 529—72. — L. Koch. Et Bidrag til Hans Egedes Historie. S. 573—82. — H. F. Rørdam. Meddelelser fra Fyns Bispearkiv. S. 583—626. — Samme. Jordeferdsakke i Fortiden. S. 627—40. — Chr. Kjer. Aarhus' Kirker og Klostre i den katolske Tid. S. 673—87. — H. F. Rørdam. Biskoppernes Indberetninger om værdige og velfortjente Præster. S. 688—713. — Samme. Breve til og fra Holger Rosenkrands. II. S. 714—63. — Samme. Et Provstevalg i Sokkelunds Herred 1805. S. 764—77. — Samme. Breve til Biskop Henning Stockfleth i Christiania. S. 778—96. — Smaastykker. XX. L. Koch. Seminarium theologicum og J. B. Bluhme. S. 641—46. — XXI. F. R. Nielsen. Fra Aarhundredets Begyndelse. S. 646—54. — XXII. H. F. Rørdam. Et Par Aktstykker til Mag. Jakob Worms Historie. S. 654—59. — XXIII. Samme. Holger Rosenkrands's Beretning om et underligt Syn. S. 659—68. — XXIV. L. Koch. Om Anvendelsen af Christian VI's Helligdagsanordning. S. 668—72. — XXV. G. L. Wad. Rettelser og Tilføjelser til Bidrag til Korsør og Taarnborg Præstekalds Historie. S. 797—800. — XXVI. Fr. Meidell. Om Lægmands Talen over Graven. S. 800—5. — XXVII. Et Par Aktstykker fra Rigsdagen i Kjøbenhavn 1645. S. 805—9. — XXVIII. Kr. Erslev. En Kirkefest i Erik af Pommerns Tid. S. 809—11. — H. F. Rørdam. Gamle Skikke ved Brylluper i Præstehuse. S. 812—18.

Historisk Månedsskrift for folkelig og kirkelig Oplysning, udg. af P. la Cour, Fr. Nygård og L. Schrøder. 6—7. Bind. Odense.

Af Indholdet bemærkes: K. Rønne. Et Par Træk af Sognepræst Bone Falk Rønnes Liv i Kongens Lyngby. VI. 33—58, 99—112. (Heri Breve ang. Kjøbenhavns Belejring og Bombardement 1807.) —

L. Schrøder. Hieronymus Laub og Frørup Præstegaard. VI. S. 65—98. — H. Nutzhorn. Præsten Bhie i Grevinge. VI. S. 113—18. — Hans Rasmussen. Helsingers Færgelav. VI. S. 214—43. — Axel Olrik. Bjarkemaal. VI. S. 244—56. — Fredrik Nygård. Niels Lindberg. VI. S. 257—59. — N. Lindberg. Af Jakob Kr. Lindbergs Papirer. VI. S. 260—90. VII. 321—58. — H. Nutzhorn. Præsten Østergaards Barndom og første Ungdom. VI. S. 330—76. VII. 65—96, 129—46. — S. K. Sørensen. Om Middelalderens Opfattelse af Underverdenen. VII. 193—229, 257—318.

Historisk Archiv. Udg. af F. C. Granzow og S. B. Thrige. Ny Række. 15—16. Bind. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Vilh. Bang. Livet i Latinskolerne i tidligere Tid. I—IX. I. 1—20, 97—110, 258—68; II. 1—29, 93—108. — Rich. Petersen. Werner Abrahamson. I—III. II. 159—91, 285—301, 319—34. — Vilh. Bang. Magister Tychonius. II. 192—203, 239—54, 335—64.

Geografisk Tidsskrift. Udg. af det Kgl. Danske Geografiske Selskab ved E. Erslev. 8. Binds 5—8. Hefte. 4°. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Madsen. Yderligere Oplysninger om den Kristiern Aalborg'ske Expedition til Grønland i 1568. S. 115. — K. J. V. Steenstrup. Om Østerbygden. S. 123—33. — H. Rink. Om Østgrønlænderne i deres Forhold til Vestgrønlænderne og de øvrige Eskimostammer. S. 139—45. — E. Elberling. Denationaliseringer i nyere Tider. S. 152.

Tilskueren. Maanedsskrift for Literatur etc. Udg. af N. Neergaard. Aargang 1886. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Af Breve fra Olaf Rye. S. 555—60. — J. A. Fridericia. Betragtninger over Enevælden i Danmark fra 1660 til 1720. S. 762—86. — E. Brandes. Breve fra J. P. Jacobsen. S. 729—61, 833—52.

Meddelelser fra Krigsarkiverne, udg. af Generalstaben. 3. Binds 1—2. Hæfte. Kjbhvn.

Det engelske Overfald i 1807. S. 1—42. — Breve fra Kronprins Frederik, Avgust—November 1807. S. 42—78. — Breve og Rapporter til Kronprinsen fra Danmark. S. 78—163. — Breve og Rapporter til Kronprinsen fra Norge, Avgust til November 1807. S. 163—97. — Andre Aktstykker, Avgust—November 1807. S. 198—208.

Vort Forsvar. 1886. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes fouden talrige Bidrag til de to slesvigske Kriges Historie: S. A. Sørensen. Kjøbenhavns Belejring. VI. Nr. 132. — S. A. Sørensen. Stormen paa Kjøbenhavn 1659. I—IV. Nr. 147, 149, 155, 156. — S. A. Sørensen. To Notitser til Artiklen i Vort Forsvar's Nr. 149 om Stormen paa Kjøbenhavn. Nr. 151.

Vor Ungdom. Tidsskrift for Opdragelse og Undervisning. Udg. af H. Trier og P. Voss. 1886. 546 S. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: H. Lund. Nogle Smaa bidrag til dansk Skolehistorie. S. 117—31. — F. L. Levy. Meddelelser om Skole-

væsenets Tilstand ved Udgangen af forrige Aarhundrede. S. 301—22.
— Studenternes Rente-Cammer af Anders Bording. S. 350—52.

Mitlært Tidsskrift. 15. Aargang. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Madsen. Om nogle formentlig i Danmark forfattede Skrifter fra det 16de Aarh. og de i samme indeholdte Oplysninger. S. 97—125. — Tuxen. Historisk Udvikling af Befæstningsspørgsmaalet efter 1864. S. 493—533.

Tidsskrift for Kunstindustri. Udg. af Industriforeningen i Kjøbenhavn. Redigeret af C. Nyrop. 1—2. Aargang. 1885—86. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: E. Schiødt. Et gotisk Skab fra Kjerteminde. I. 18. — F. R. Friis. Den venetianske Glassamling paa Rosenborg. I. 54. — P. Brock. Om Udstyrelsen af Værelserne paa nogle danske Slotte i den ældre Rokokostil. I. 118. — H. Petersen. De ældste københavnske Lavs-Segl. I. 143. — C. N. Københavns Guldmedelav. I. 154. — Ph. Weilbach. Nogle Træk af Bohavets Historie i Danmark fra omtrent 1800 til 1860. — F. J. Meier. Lidt om Loftdekoration nu og i forrige Aarhundrede. II. 33. — A. R. Gjellerup. Friherre Theophilus Hansen. II. 52. — F. R. Friis. Tessins Model til en dansk Kongeborg. II. 57. — R. Mejborg. Dekorative Vaabenskjolde. II. 65. — C. Nyrop. Kristian IV's Statue ved Rosenborg. II. 84.

Illustreret Tidende. 27. Bind. 1885. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: Aarø og hans Korps. Nr. 27. — C. O. Sommer. Brudesølvet i Taarnby. Nr. 24. — Iver Hvitfeldt og Hvitfeldts Mindesmærke. Nr. 30. — Klosterkirken i Horsens. Nr. 17. — W. M. Knud Lavards Kilde og Kapel. Nr. 15. — A. Hammerich. Fr. Kuhlau. Nr. 50. — E. S—n. Kæmpen paa Koldinghus. Nr. 21. — Mindesmærket for Peder Skram. Nr. 48. — P. Brock. Stukkatur Bjælkeloft paa Rosenborg. Nr. 51. — V. Holm. Wessels Karakter og Betydning. Nr. 13. — A. D. Jørgensen. To Bidrag til Wessels Biografi. Nr. 13. — Østrupgaard. Nr. 37.

Danmark. Illustreret Kalender for 1887. Med Kong Christian IX's Portræt. Udg. af Journalistforeningen i Kjøbenhavn. 186 S. Kjbhvn.

Af Indholdet bemærkes: P. F. Giødesen. Henrik Gerner, i Hundredaaret efter hans Død. S. 10—27. — Nic. Bøgh. Hvad H. C. Andersen fortalte. S. 28—54. — H. R. Hiort-Lorenzen. Fra Kongehøjen. En Erindring fra 1864. S. 55—68. — C. St. A. Bille. Gamle Nathanson. S. 76—90. — M. Mørk-Hansen. J. P. Junggreen. S. 123—36.

Roskilde Avis. 1886.

J. Kornerup. Spanierne i Roskilde 1808 (21. Decbr. og følgende Dage).

II. Særskilt udgivne Skrifter.

- Saxo Runemester.* Danmarks Krønike, fordansket ved *N. F. S. Grundtvig*. 4. Udg. 3—10. Hefte. 666 S. Kjbhvn.
- N. Bache.* Nordens Historie. 2. omarbejdede Udg. 49—50. Hefte. 128 S. Kjbhvn.
- A. D. Jørgensen.* Fyrretyve Fortællinger af Fædrelandets Historie. 2. Oplag. Ved Udvalget for Folkeoplysningens Fremme. (Folkelæsning Nr. 123.) 504 S. Kjbhvn.
- E. Nigellus.* Digt om Kong Haralds Daab, i metrisk Oversættelse af *H. Olrik*. Udg. af Selsk. for histor. Kildeskrifters Overførelse paa Modersmaalet ved *H. H. Lefolii*. 58 S. Kjbhvn.
- Arnold af Lybeks* Slavekrønike i oversættelse af *P. Kierkegaard*. Udg. af selsk. til historiske kildeskrifters overførelse på modersmålet ved *H. H. Lefolii*. 406 S. Kjbhvn.
- Helgenskrinene i Sankt Knuds Kirke i Odense undersøgte 1838 og 1874. Aktstykker og Tegninger udg. til Ottehundreaars-Dagen efter Kong Knud den Helliges Død af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet. Med 1 Fototypi og 8 Plancher. 86 S. i Folio. Kjbhvn.
- L. Holberg.* Kong Valdemars Lov. Leges Waldemari Regis. Et Bidrag til Oplysning om Danmarks Statsret i det 13de Aarh. 320 S. Kjbhvn.
- F. Barfod.* Danmarks Historie fra 1319 til 1536. 8—12. Hefte. 524 S. Kjbhvn.
- Regesta diplomatica historiæ Danicæ.* Cura societatis regiæ scientiarum Danicæ. Series secunda. Tomus prior. V. Ab anno 1491 ad annum 1522. 288 S. 4°. Kjbhvn.
- O. Chrysostomus.* Lamentatio ecclesiae. Kirkens Klagemaal foredraget i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn tredie Pinsedag 1529. (Skrifter fra Reformationstiden Nr. 2.) 94 S. Kjbhvn.
- Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551—1555. I Uddrag udg. ved *C. F. Bricka* af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. Anden Halvdel. 256 S. Kjbhvn.
- H. Rørdam.* Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie, især i det 16de Aarhundrede. 2. Række. 2. Bind. 2. Hefte. S. 193—384. Kjbhvn.

- H. F. Rørdam.* Danske Kirkelove fra Reformationen indtil Christian V's danske Lov (1536—1683). 2. Bind 3. Hefte. 194 S. Kjbhvn.
- V. A. Secher.* Samling af Kongens Rettertings Domme. 8. Hæfte. 1610—1613. 160 S. Kjbhvn.
- Kr. Erslev.* Aktstykker og Oplysninger til Rigsraadets og Stændermødernes Historie i Kristian IV's Tid. Udg. af Selsk. for Udg. af Kilder til dansk Historie. 2. Hæfte. 208 S. Kjbhvn. (1. Bind. 1588—1625.)
- Fr. Meidell.* Træfningen ved Vidsø (Wittsjø) den 11. Februar 1612. 47 S. Kjbhvn. Trykt som Manuskript.
- C. F. Bricka og J. A. Fridericia.* Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve. Udg. af Selskabet for Udgiv. af Kilder til dansk Historie. 12. Hefte. (1646—48.) 228 S. Kjbhvn.
- Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker, udg. af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver. 82 S. Kjbhvn.
- E. Holm.* Danmark-Norges indre Historie under Enevælden, fra 1660 til 1720. 2. Del. 592 S. Kjbhvn.
- L. Koch.* Kong Christian den Sjettes Historie. 360 S. Kjbhvn.
- O. Lütken.* Les Danois sur l'Escout. (1808—1809.) 120 S. Kjbhvn.
- S. N. Mouritzen.* Folkefrihedens Indførelse i Danmark. En historisk Fremstilling. 152 S. Kjbhvn.
- A. Thorsøe.* Kong Frederik den Syvendes Regering. 28—31. Hæfte. 192 S. Kjbhvn.
- G. F. A. Graae.* 48 og 64. Efterladte Dagbogsoptegnelser. 184 S. Kjbhvn.
- F. S. Diechmann.* Erindringer fra Krigen 1864. Med et stentrykt Kort. Ved Udvalget for Folkeoplysning's Fremme. („Folkelæsning“ Nr. 29.) 92 S. Kjbhvn.
- C. Christensen.* Krigsminder fra Danevirke og Dybbøl. 116 S. Kolding.
- H. O. Carlson.* Minder fra 1864. 16 S. Kjbhvn.
- Ein Paar Worte über den dänisch-deutschen Streit und Nord-schleswig. Herausgeg. mit einer Vorrede von M. M. Hansen. 24 S. Kolding 1885.

Danmark i Skildringer og Billeder af danske Forfattere og Kunstnere, udg. af *M. Galschiøt*. 11—16. Levering. 144 S. 4°. Kjbhvn.

Tegninger af ældre nordisk Architektur. Samlede og udgivne af *O. V. Koch*, *V. J. Mørk Hansen* og *E. Schiødt*. 6. Række. 3—4. Hefte. 6 Bl. i Folio. Kjbhvn.

A. P. Madsen. Gravhøje og Gravfund fra Stenalderen i Danmark. Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker. Ny Række. 1. Hefte. 5 Tavler i 4°. Kjbhvn.

E. Vedel. Bornholms Oldtidsminder og Oldsager. 424 S. og 1 Tavle i 4°. Kjbhvn.

E. Erslev. Jylland. Studier og Skildringer til Danmarks Geografi. 350 S. Kjbhvn.

O. Nielsen. Kjøbenhavns Diplomatarium. 7. Binds 2. Hefte. 404 S. Kjbhvn.

C. Bruun. Kjøbenhavn. En illustreret Skildring af dets Historie, Mindesmærker og Institutioner. 10—11. Levering. 96 S. Kjbhvn.

J. J. A. Worsaae. Optegnelser om Rosenborg-Samlingen i 25 Aar, 1858—1883. Ifølge Forfatterens Bestemmelse udg. efter hans Død. 84 S. Kjbhvn.

Fundatser og Gavebreve vedkommende Gjentofte Sogn. Efter Sogneraadets Foranstaltning samlede og udgivne af *A. Jantzen*. 2. meget forøgede Udg. 82 S. Kjbhvn. 1885. Ikke i Boghandelen.

C. Nyrop. Fra Roskilde Smedelavs Lade. Nogle Meddelelser. 72 S. Kjbhvn.

A. Petersen. Kjøge Byes Historie, samlet efter trykte og utrykte Kilder. 3. Hefte. 80 S. Kjøge.

C. Kühl. Beretning om Slagelse Hospital i Anledning af dets trehundredaarige Jubelfest den 24. October 1885. 26 S. Kjbhvn.

Henry Petersen. St. Albani-Kirken og St. Knuds-Kirken i Odense. Særtryk af Berl. Tid. Kjbhvn.

Früs. Mindeblade om Nakskovs Fortid. Udg. af A. Hansen. Kjbhvn.

- H. R. Hiort-Lorenzen* og *A. Thiset*. Danmarks Adels Aarbog 1887. 4. Aargang. 528 S. i 16°. Kjbhvn.
- A. Thiset*. Stamtavler over danske Adelslægter. IV. Særtryk af „Danmarks Adels Aarbog“ 1887. 92 S. Kjbhvn.
- H. R. Hiort-Lorenzen*. Annuaire généalogique des maisons souveraines en Europe depuis le commencement du XIX. siècle. 1886. 5me année. 376 S. i 16°. Kjbhvn.
- C. C. v. Krogh*. Meddelelser om den kongelige Livgarde til Hest. 628 S. Kjbhvn.
- V. Bang*. Biografiske Oplysninger om danske og norske Forfattere og Oversættere af Salmer i Roskilde Konvents Salmebog og dennes Tillæg. 96 S. Kjbhvn.
- S. Elvius*. Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869—1884. Personalhistoriske Undersøgelser. 6—7. Hefte. 128 S. Kjbhvn.
- Studerterne fra 1835. Personalhistoriske Optegnelser. 16 S. Kjbhvn.
- C. A. Jordening*. Supplement til farmaceutisk Stat 1770—1879. 62 S. 4°. Kjbhvn.
- O. Borchsenius*. To Digtere. Bidrag til dansk Literaturs Historie. 200 S. Kjbhvn.
- Indhold: Et Par Blade af Christian Hviid Bredahls Bondekronike. S. 1—105. H. Vilh. Kaalund. S. 106—200.
- K. Arentzen*. Fra yngre og ældre Dage. Livs-Erindringer. 236 S. Kjbhvn.
- D. H. Wulff*. Jens Bang, Kjøbmand i Aalborg 1605—1644. 3—4. Hefte. Udg. med Underst. af det jydsk historisk-topografiske Selskab. 98 S. Aalborg.
- N. Bøgh*. Elisabeth Jerichau-Baumann. En Karakteristik. 312 S. Kjbhvn.
- O. Smith*. Stamtavle over Efterkommerne af Gottfried Becker og Hustru Elisabeth Neergaard, tilligemed nogle denne Familie og Descendenter vedkommende Oplysninger. 10 S. i Tver 4°. Kallundborg 1885. Ikke i Boghandelen.
- I. Linderberg*. Statsminister Peter Andreas Bernstorff. 82 S. Kjbhvn.
- H. Trier*. N. F. S. Grundtvig. (Studentersamfundets Smaaskrifter. Nr. 27—28.) 40 S. Kjbhvn.

- H. I. Møller.* Stamtavle over Familien Helweg. 12 S. Odense 1885. Ikke i Boghandelen.
- I. Nørregård.* Bernhard Severin Ingemanns Digterstilling og Digterværd. 200 S. Kjbhvn.
- H. Schwanenftügel.* Ingemanns Liv og Digtning. 564 S. Kjbhvn.
- Z. Nielsen.* Hans Vilhelm Kaalund. Bidrag til en Karakteristik af Digterens Person og Gjærning. 80 S. Kjbhvn.
- H. F. Rørdam.* Til Minde om Chr. Andreas Herman Kalkar, Dr. theol. & phil., forhen Sognepræst i Gladsaxe og Herlev. 28 S. Kjbhvn.
- A. Heckscher.* Stammtafel Koppel (oder Thurnauer). 24 S. i 4°. Kjbhvn. 1885. Ikke i Boghandelen.
- J. Schrøder.* N. F. Larsen. Et Mindeskraft for Venner. 66 S. og 1 Portræt. Kolding 1885.
- F. L. Mynster og G. Schepelern.* Biskop Otto Laubs Levnet. En Livsskildring i Breve. 2. Tidsrum. 1855—82. 1. Afdeling. O. Laubs Brevvexling med H. L. Martensen. 408 S. Kjbhvn.
- O. Smith.* Stamtavle over Efterkommerne af Jens Lauritzen (Smith) og Hustru Christiane Mortensdatter. 10 S. i Tver 4°. Kallundborg 1885. Ikke i Boghandelen.
- C. Bruun.* Kaj Lykke til Gisselfeld, Rantzausholm, m. m., Oberst til Hest, Befalingsmand paa Aalborgshus. En historisk Undersøgelse. 144 S. Kjbhvn.
- Stamtavle over Pastor Gerhard Munck's og Hustru Henriette Stampe f. Fabricius's Descendenter.* 2. Udg. 8 S. i 4°. Kjbhvn. 1885. Ikke i Boghandelen.
- F. C. Grønvold.* Stamtavle over Adelsslægten Orning. 8 S. Kjbhvn. 1885. Trykt som Manuskript.
- T. Sehested.* Hannibal Sehested. En Beretning efter trykte og utrykte Kilder. I—II. 364 + 514 S. Kjbhvn.
- F. Nygård.* Efterslægtselskabet og Edvard Storm. Udg. i anledning af efterslægtselskabets hundredårs jubilæum. 248 S. Odense.
- J. Bähr.* Stamtavle over Familien Sünckenberg (Casserer Johan Sünckenbergs Descendenter). Med et Supplement. 34 S. Kjbhvn. 1885.

- W. Carstensen* og *O. Lütken*. Tordenskjold. Populair-historisk Fremstilling. 1. Hefte. 34 S. og 3 Billeder i 4°. Kjbhvn.
M. Pingel. Leonora Ulfeldts Fængselsliv. (Studentersamfundets Smaaskrifter Nr. 36—37.) 32 S. Kjbhvn.
-

- C. Bruun*. Bibliotheca Danica. Udg. fra det store kongelige Bibliothek. 6. Hefte. (2. Binds 3. Hefte.) 192 S. 4°. Kjbhvn.
 Meddelelser fra det kongelige Gehejmearkiv og det dermed forenede Kongerigets Arkiv for 1883—85. 303 S. Kjbhvn.
 Indeholder foruden Arkivmeddelelser: V. A. Secher. Vejledende Arkivregistraturer. I. Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner 1513—1848.
 Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kongelige Bibliothek. Udg. af *C. Bruun*. 3. Binds 11. Hefte. 76 S. Kjbhvn.
J. J. S. Steenstrup. Kjøkken-Møddinger. Eine gedrängte Darstellung dieser Monumente sehr alter Kulturstadien. 48 S. 4°. Kjbhvn.
C. Christensen. Agrarhistoriske Studier. I. Danske Landboforhold førend Enevælden. 414 S. Kjbhvn.
A. Nielsen. Den danske Bonde. Et kulturhistorisk Forsøg. 150 S. Kjbhvn.
C. A. Thyregod. Historier og Sagn. 412 S. Kjbhvn.
E. T. Kristensen. Sagn og overtro fra Jylland, samlede af Folkemunde. 2. samlings 1. afdeling. (Jyske Folkeminder. 8. samling.) 408 S. Kjbhvn.
J. Lyngby. Hjemlige Minder. 64 S. Ebeltoft 1885.
C. J. Brandt. Vore danske Kirke-Salmebøger fra Reformationen til Nutiden. (Smaaskrifter til Oplysning for Kristne, udg. af F. Nielsen. I. 1.) 74 S. Kjbhvn.
Jon Thorkelsson. Supplement til islandske Ordbøger. 2. Samling. XX + 639 S. Reykjavik 1879—85.
O. Kalkar. Ordbog til det ældre danske Sprog. (1300—1700.) 10—12. Hæfte. 272 S. Kjbhvn.
H. F. Feilberg. Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål. Udg. af Universitetsjubilæets danske samfund. 1. Hefte. 66 S. Kjbhvn.

- P. Hansen.* Illustreret dansk Litteraturhistorie. 23—31. Lev-
 vering. 406 S. Kjbhvn.
- F. Rønning.* Rationalismens Tidsalder. Sidste Halvdel af 18.
 Århundrede. En literærhistorisk Fremstilling. 1. Del. Det
 Klopstockske Tidsrum. 1750—1770. 356 S. Kjbhvn.
- V. C. Ravn.* Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid.
 228 S. Kjbhvn. (Festskrift i Anledning af Musikforeningens
 Halvhundredaarsdag I.)
- A. Hammerich.* Musikforeningens Historie 1836—1886. 252 S.
 Kjbhvn. (Festskrift i Anledning af Musikforeningens Halv-
 hundredaarsdag II.)
- F. T.* Træk af Landcadetacademiets Historie. Kjbhvn.
- Beretning om det kjøbenhavnske Asylselskabs halvhundedaarige
 Virksomhed (1835—85). Udg. af Selskabets Bestyrelse.
 124 S. og 4 Billeder. Kjbhvn. 1885.
- J. Larsen.* De private Assurandører. Et Mindeskrift i An-
 ledning af Hundredaarsdagen for nævnte Selskabs Stiftelse.
 146 S. Kjbhvn. Ikke i Boghandelen.
- A. la Cour.* Landøkonomisk Foreningsvirksomhed i 76 Aar.
 Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland-
 Falsters Stift fra 1809—1835 og Maribo Amts økonomiske
 Selskab fra 1835—1885. Nykjøbing p. F. 1885. 132 S.
 og 1 Tabel. Ikke i Boghandelen.
- Det danske Tandlægevæsen belyst ved en chronologisk ordnet
 Samling af offentlige Aktstykker fra Tiden 1722—1885.
 Udg. efter Foranstaltning af den under 1. October 1885 ned-
 satte Kommission ved *H. Hage.* 344 S. Kjbhvn.
-

Smaastykker.

3.

Efterlæt af Efterretninger om Historiografen Vitus Bering.

Ved H. F. Rørdam.

Neppe vilde jeg være kommen tilbage til det i Overskriften nævnte Emne, hvormed 1ste Bind af nærværende Række af Hist. Tidsskrift aabnedes, hvis Dr. J. Fridericia ikke i Rigsarkivet i Stockholm havde fundet nogle ret interessante ny Oplysninger om Planen til at gøre Vitus Bering til svensk Historiograf. Disse Oplysninger har nævnte Videnskabsmand for flere Aar siden velvillig stillet til min Raadighed. Jeg mener da, at de bør komme for Lyset, og idet det herved sker, benytter jeg Lejligheden til at medtage nogle andre hidtil oversete Smaanotitser vedrørende Berings Livsforhold eller hans Værkers Skjæbne.

Som det vil erindres, havde Kong Carl Gustav under et Ophold paa Vitus Berings Ejendom Lundegaard tidlig paa For-aaret 1658 gjort den belevne og højt dannede Ejermands Bekjendtskab, og ved den Lejlighed tilbudt ham at blive svensk Historiograf. Bering havde svaret, at han kunde være meget tilbøjelig til at modtage en saadan Post, dersom der maatte blive ham anvist Indtægter, hvoraf han kunde leve, naar han mistede, hvad han havde fra Danmark, og naar han maatte blive fritagen for at skildre sit Fædrelands Ydmygelse, men derimod maatte holde sig til andre Partier af Sverigs berømmelige Historie. Det er dette Forslag, der indtrængende støttes ved følgende Forestilling fra den svenske Konges højt betroede

Mænd, Sten Bjelke og Peder Julius Coyet, der i Anledning af de Underhandlinger, som Roskilde-Freden foranledigede, i Slutningen af Marts 1658 opholdt sig i Kjøbenhavn ¹⁾).

Stormechtigste Konungh,
Allernådigste Herre,

Att Eders Kongl. May:^{tt} wij medh denna vår vnderdånigste skrifwelsze antråde, där till hafwer Osz beweckt breffbringaren Vitus Beringer, som för detta Kongl. May:^{tt} i Danmark *Historicus* warit hafwer och ännu *Canonicus* i Roskildh är. Hwilken såsom E:^s Kongl. M:^{tt} sigh nådigst hafwer låtit behaga för desz *Historico* här effter att wela brucka og *employera*: Altszå erkänner han sådan Konglig ynnest och nåde medh största wyrdnad och emoth E:^s Kong. M:^{tt} på dedh vnderdånigste sigh betackar; önskaendes där iempte att vare uthi den *Estat*, att han sådan tjänst således förträda kunde, som dedh sigh ägnade och borde. Men efftersom han, noga öfwerläggiandes, hwad sådan *charge* egentligh fordrar, åthskillige swårigheter där uthi för sigh finner, enkannerligen där han något angående Dansche wäsendet skulle skrifwa (hwilkedh han såsom *Historicus* icke wäl kunde förbygå), aldenstundh han detta antingen medh sitt fäderneslands *blame* och förkleningh göra måste, eller och icke medh den *vivacitet* och *vigueur*, som dedh sigh borde E:^s Kongl. M:^{tt} *glorieuse actioner* och bedriffter, om hvilke hele wärlden betygar, uthi detta falledh vthföra kunne, hwar aff dedh ene honom hoos hans *nation*, dedh andre hoos E:^s Kongl. M:^{tt}, både tu hoos alle rättsinnige och sannings älskande skulle straffwärdigh göra. Där till och detta kommer, att *Historici* nampnet på Swensche sijdan honom hoos sine Landzmän till äfwentyr stor *invidie* och haat förorsaka kunne och lätteligen tillfalle gifwa vnder denne *prætexten* honom uthur *Canonicaten* i Roskildh att sättia: Så är han genom slijke *considerationer* mechts *embarasseradh*, så att han icke weeth, huruledes han sådan beställningh wäl antaga kan. Likwäl emedan han stor begärligheet till E:^s Kongl. M:^{tt} tjänst och desz föruthan en stor

¹⁾ Orig. i det svenske Rigsarkiv, Acta Danica.

deel aff sin wälfärdh uthi sitt Huus i Lunden nedsatt hafwer:
 • Ty åstundar han dedh E:^s Kongl. M:^{ts} nådigst måtte behaga
 honom i ställedh för *Historici* beställningh med något *Canonicat*,
 som framdeles i Londische Stiffthed kunde *vacant* och öppet
 blifwa, benåda: Där medh han da uthi rooligheet kunne blifwa
 boendes, och sitt vppehälle hafwa, skrifwandes såsom en E:^s
 Kongl. M:^{ts} vnderståthe antingen *antiquitates Gothico-Vandalicas*,
 där till många effterrättelszer han vidh handen hafwer, eller
Bellum Polonicum, och slije saker *eleganti carmine*, hwarigenom
 E:^s Kongl. May:^{ts} *Heroische actioner posteritet*en tillbörligen skole
 kundgiorde blifwa. Hwilkedh E:^s Kongl. May:^{ts} i vnderdånigheet att
 kunna *insinuera*, hafwer han företagit till E:^s Kongl. May:^{ts} sielff
 sigh att begifwa och aff Osz begärt, dedh Wij honom förmedelst
 vår vnderdånigste *intercession* där till anledningh gifwa wille.
 Hwarför kunne hoos E:^s Kongl. May:^{ts} Wij icke vnderlåta medh
 vår vnderdånigste föreskrift att komma, ödmuikeligst bediandes,
 dedh E:^s Kongl. May:^{ts} i nåder wille hans *desiderier* vpptaga
 och den försäkringh fatta, att hwad Kongl. ynnest i sådan
 måtto honom nu wedersfahres, han Beringer dedh således an-
 wändandes warder, att E:^s Kongl. May:^{ts} där aff nådigst behagh
 och åthnöye hafwa lærer, hålst effter uthi denne Hans ödmu-
 ke begäran sielff desz *generositet* sigh märkia låter, och han desz
 föruthan gode tjänster att kunna göra nogsampt för desz be-
 römde lärdom och skickeligheet *capabel* är, såsom dedh Eders
 Kongl. May:^{ts} sielff nådigst dömandes warder. Wij twifle icke,
 att ju E:^s Kongl. May:^{ts} denne vår *intercession* med nåder för-
 märckier, hålst effter wij försäkrade äre om E:^s Kongl. May:^{ts}
 nådige benågenheet emoth honom och alle perszoner aff slika
gvaliteter og gåfwor. Vthi denne vnderdånige tillförsicht sluthe
 Wij, och E:^s K. M:^{ts} Gudz Alzwoldige beskydd till långwarigt
 och lyckeligt Regemente troovnderdånigst befalle och förblifwe,
 så länge wij lefwe,

Allernådigste Konungh

Eders Kongl. May:^{ts}

Allervnderdånigsta och trognaste

vndersåter

Aff Köpenhamn den

30. Martij A^o 1658.

Sten Bielke mpp. P. J. Coyet.

Det her fremsatte Forlag maa man antage, at Carl Gustav i alt Fald i Hovedsagen har billiget, da man finder, at han virkelig — hvad hidtil har været ubekjendt — har tillagt Vitus Bering et Kanonikat og et Vikarie i Lund som Løn for forventede Tjenester. I den svenske Rigsregistratur findes nemlig følgende Brev:

Wij Carll Gustaff etc. Giöre witterligit, at wij hafwe af gunst och nåde vndt och efterlåtit, efftersom wij och her med och i detta wårt öppne Brefz Kraft i anseende af den huld och troheet, som wår troo vndersåthe *Vitus Bering* osz, wår Elskelige Gemål och Lijfzarfwingar sampt Sweriges Crono stedze bewijsandes worder, honom vndt och efterlåtit den *Præbenden* Hwellinge och den *vicariaten* eller *Altare S. Annæ*, som *Salomon Gutfeldt* tilförene haft hafwer och vnder *Lundens* i Skåne *Capitell* belege, desz inkomster at nyttia, bruka och behålla på samma sett och wilkor, som den förrige *possessoren* sådant innehafft och åthniutit hafwer och the andeliga godzen förr detta efter *Capitels* ordningen äre hafde och nyttjade wordne. Wij biude och befalle fördenskul etc. *Göteborg*, 25. Maj 1658.

Ved de saaledes fremkomne Oplysninger bliver der noget mere, end det ved første Øjekast synes, i den af Provst Vitus Bering i Ollerup i hans „*Delineatio stirpis Beringianæ*“ fremsatte, noget skrydende Bemærkning om hans ældre Navnefælle, nemlig at „Vitus Bering blev en berømmelig Professor i 3 Kongeriger Tid efter anden, først i Frankrige, dernæst i Sverig, for det tredie tilsidst i Danmark, og Laureatus Poeta i Rom“. Thi er end denne Bemærkning ingenlunde korrekt, saa er det dog nu godtgjort, at Bering til forskjellig Tid virkelig har oppebaaret Løn fra de nævnte Riger¹⁾.

Skjønt Bering saaledes maa siges 1658—60 at have været i svensk Tjeneste, formindskede denne Omstændighed dog ikke den Yndest hos Frederik III og Christian V, som han senere kunde glæde sig ved. Hans Historie minder i saa Henseende noget om Hannibal Sehesteds. At den almindelige Bevidsthed

¹⁾ Om Frankrig se Hist. Tidsskr. 5. R. I, 641.

har tillagt Bering en ualmindelig Indflydelse paa de højeste Steder, turde fremgaa af, hvad den bekjendte M. Søren Povlsen Gotlænder i Slangerup 1664 fortæller om en Præst i hans Provsti, der ikke var ganske rigtig i Hovedet, og hvis Forvirring bl. a. ytrede sig derved, at han paa Prædikestolen, efter at have bedet for Kongen og det kongelige Hus, ogsaa bad for „de fire store, saasom himmelske Fyrster“, nemlig Erkebispen (Svane), Sekretæren (Erik Kragh), M. Vitus Bering og Kansleren (Peder Reetz), og for de fire jordiske Fyrster, af hvilke dog kun to nævnedes, nemlig Hans Schack og Otto Powisch¹⁾.

Det er bekjendt, at i den nærmeste Menneskealder efter 1660 gik mange Adelsgodser over i borgerlige Hænder ved den yderlige Forarmelse, hvori saa mange Adelslægter nedsank som Følge af Godsernes Ødelæggelse under Krigen og de adelige Privilegiers Indskrænkning. Flere af den lærde Stand opnaaede derimod — om end ikke altid til nogen varig Glæde for dem selv — at blive Besiddere af slige Godser, der udlagdes dem for Fordringer i insolvente Adelsboer. Et herhen hørende Aktstykke vedrører Vitus Bering. I „Sjælandske Indlæg“ findes nemlig et Andragende til Kongen, dat. 9. Juli 1663, hvorved Margrete sl. Dr. Jørgen Fuirens, Peder Scavenius paa Universitetets Vegne, Vitus Bering paa sine umyndige Børns Vegne, Hans Svane paa Præsteenkassens Vegne, og Anne sl. Dr. Jacob Matthiesens ansøge om kgl. Konfirmation paa det Pant i Jordegods, der var udlagt dem som Sikkerhed for Penge, de havde indestaaende i Selsø Gods. Ansøgningen blev bevilget ved kgl. aabent Brev af 13. Juli s. A. Sagens videre Gang kan imidlertid ikke her forfølges.

Det fortjener maaske at nævnes, hvad Hr. Cand. polit. Wad har henledet min Opmærksomhed paa, at af Berings vittige Fadderbrev findes ogsaa en Afskrift med den rigtige Datering (27. Juni 1664) i Jens Bircherods hdskr. Dagbog for 1664, indeholdende enkelte, om end ikke meget betydelige Afvigelser fra den udgivne Text.

Da det Spørgsmaal efter Berings Død laa for, hvorledes

¹⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. III, 87.

hans efterladte Haandskrift til „Florus Danicus“ kunde komme frem for Lyset, ses baade hans Enke og hans Svigersøn, Bolle Luxdorph, at have konkurreret om at faa dette Hverv overdraget paa Grund af de pekuniære Fordele, som antoges at være knyttede dertil. Prof. Dr. E. Holm har henledet min Opmærksomhed paa, at i Sekretariatsprotokollen for 1676—77 i Geh.-Ark. findes Extrakter af de derom indgivne Andragender tilligemed de kgl. Resolutioner. Da begge Dele ere kortfattede, kunne de her anføres:

Gertrud afg. Vitus Berings begjærer, at hende og hendes Børn til Arv og Eje maa forundes det Jordegods, som af Hs. Kgl. Maj. til hendes Mand til et historisk Værk at lade trykke er blevet udlagt, og at der andre Midler maa forordnes til dette Brug, som og en anden befales til det at forfærdige; desligeste at hun og hendes Børn i lige Maade maa nyde den Gaard i Farum til Ejendom, som Hs. Kgl. Maj. hendes Mand givet haver. Den 1. Maj (1676).

Afslaget, efterdi hun bekjender det historiske Værk ej udi Værk at kunne stille. Den 10. Maj.

Ceremonimester Lyxdorph begjærer for sig og sine Arvinger til Ejendom at maa nyde, for det historiske Værk forsvarligen at lade forfærdige, det Jordegods, til Vitus Bering derfor var udlagt, saa vel [som] og den Gaard i Farum, i Steden for to eller tre Gaarde, som bemeldte Bering af forskrevne Gods saaet haver.

Bevilget, dersom Lyxdorph det historiske Værk vil lade forfærdige, som det bør at være.

Til den sidst anførte Resolution slutter sig den i 1ste Bind, S. 89, meddelte kgl. Befaling af 20. Maj 1676 til Luxdorph om at affordre Berings Stervbo „de danske Kongers Krøniker“ og snarest mulig befordre samme til Trykken, naar de først vare gennemsete af dertil udnævnte Kommissærer. Luxdorph tog sig med megen Iver af Sagen, thi under 3. Juni 1676 indgav han en Ansøgning om, at Kongen vilde lade sig behage at ordinere Kommissærer „til at revidere de danske

Kongers Krøniker, som sl. Vitus Bering haver forfærdiget, og allernaadigst befale dem at gjøre det til Ende til en vis Tid, som lettelig synes at kunne forrettes udi to Maaneders Tid eller mindre“. Tillige gjorde han Forslag paa de Mænd, som formentes egnede til dette Hverv, og det var de samme, som under 23. Juni s. A. virkelig bleve udnævnte, med Undtagelse af at Luxdorph havde foreslaaet M. Villum Lange i Steden for Dr. Thomas Bartholin¹⁾.

Som en klog Mand, der kjender den menneskelige Skrøbelighed, havde Luxdorph foreslaaet, at der skulde sættes Kommissærerne en vis Tid til Fuldendelse af Gjennemsynet. Men dette Punkt blev dog forbigaaet i Kommissoriet, og Følgen blev som bekjendt, at Sagen trak saaledes i Langdrag, at Luxdorph aldrig fik Enden paa den at se. I Aaret 1683 maa der imidlertid have været Udsigt til, at Trykningen kunde gaa for sig i en nær Fremtid. Jeg skal her minde om, at nuværende Gehejmearkivar Jørgensen i sin Tid i Tidsskriftet „For Ide og Virkelighed“ 1869, S. 294—95, under Oplysninger om „en paatænkt Udgave af Vedels Saxo under Christian V“ ogsaa meddelte et kgl. Reskript af 27. Marts 1683 til Rentekammeret, hvori det hedder: „Vide maa I, at vi allern. haver bevilget, at et Tusende Ris Papir, som vores Kancelliraad og Kammersekretær Bolle Luxdorph til Sørupgaard har fornøden til de gamle danske Kongers Krønike at lade trykke paa, maa toldfri hid indpassere“. Hertil bemærker Jørgensen: „Hvad der blev trykt paa denne halve Million Ark Papir, er ikke godt at vide, Saxos Krønike var det i alle Tilfælde ikke“. Efter hvad der nu foreligger, kan der neppe rejses Tvivl om, at det er Berings Værk, angaaende hvis forestaaende Trykning der er Tale. Men det var jo dog først efter Luxdorps Død, at Værket endelig 1699 udkom fra det Bogtrykkeri, som Kingo havde anlagt i sin Bispegaard i Odense²⁾.

Til Slutning kan det endnu berøres, at af den Biografi af

¹⁾ Luxdorps Ansøgning findes i Sjæl. Indlæg 1676 B.; jvfr. det kgl. Kommissorium af 23. Juni 1676 i 1ste Bind, S. 94—95.

²⁾ Jvfr. Engelstoft, Odense Bys Historie, 2. Udg., S. 574.

Mag. Peder Bering, Sognepræst i Verninge og Kjøng i Fyn, som findes hos Bloch, Den fynske Gejstligheds Historie II, 256 ff., fremgaar, at denne Mand, der var langt ude beslægtet med Vitus Bering, blev antagen til Lærer for dennes Sønner og efter hans Død fremhjulpen af Vitus Berings formaaende Venner, saa han ikke blot 1676 blev Sognepræst i Verninge, men ogsaa senere ved den ovennævnte Bolle Luxdorphs Hjælp fik Kjøng Sognekald annekteret til Verninge, hvorved han opnaaede at nyde Indtægten af to Præstekald, som ellers baade før og siden have bestaaet som særskilte Embeder.

4.

Tillæg til Afhandlingen om Eggert Frille
i Hist. Tidsskrift 5. R. V. 1 ff.

Af W. Møllerup.

Forskjellige Træk hos Eggert Frille tyde hen paa, at han i Dannelse og Kundskaber har staaet over de fleste af sine samtidige Standsfæller. Den Lethed, hvormed han fører Pennen og finder det rette Udtryk for sine Tanker og Følelser, den Slagfærdighed i Dialogen, hvorom hans Deltagelse i forskjellige politiske og juridiske Forhandlinger bære Vidnesbyrd, endelig hans Interesse for boglige og videnskabelige Sysler, hvorom der endnu findes et smukt Bevis i et paa Universitetsbibliotheket opbevaret Haandskrift ¹⁾, synes at vidne om, at han har modtaget en højere Dannelse, end der dengang sædvanlig blev Adelsmænd til Del. Denne Formodning stadfæstes ved en Notits i de af Professor Daae for nylig udgivne Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter ²⁾. Blandt de Nordboer, som 1419 bleve indskrevne ved Rostocks Universitet, nævnes en Eggardus Christierni, som efter al Sand-

¹⁾ Se min Afhandling S. 13, Anm. 1. Bibliotheksass. Gjellerup har gjort mig opmærksom paa, at Originalen endnu findes paa Universitetsbibliotheket.

²⁾ 1. Hefte, Christiania 1885.

synlighed ikke kan være nogen anden end Eggert Frille. I Dokumenter fra 1415 og 1424 kaldes denne kun Eggert Christiernssøn, og først efter 1431 føjes til dette Navn „som kaldes Frille“. Broderen, den bekendte Ærkedegne i Ribe, kalder sig altid Clavs Christiernssøn. Overhovedet findes der — saa vidt mig bekendt — ingen anden nævneværdig Personlighed af dette Navn (Eggardus Christierni) i Danmark i det 15de Aarhundrede end Eggert Frille. Vi tør derfor med temmelig Sikkerhed antage, at Hr. Eggert har faaet en videnskabelig Uddannelse efter Tidens Vilkaar, og at han i ikke ringe Grad skylder denne Omstændighed sin hurtige og glimrende Løbebane.

Et andet ikke uinteressant Bidrag til hans Karakteristik er opbevaret i Hanserecesserne ¹⁾. Den 24de Juli 1484 ere Hansestædernes Sendebud forsamlede i det tyske Kompagnis Hus i Kjøbenhavn. De tale sammen om Rigshofmesteren Erik Ottessøn Rosenkrans, som de mene er dem ugunstig. Borgemesteren af Lübeck fortæller da om Eggert Frille, som — siger han — „i fordums Tid var en mægtig Mand her i Landet, men dog tilsidst faldt i Unaade og lod sig give Lejde til Lübeck og her tilbød at staa til Rette for alle og enhver, skjønt han selv forhen, da vi Lübeckere vare her hos Kongen og hans Naade tillod os at føre 6 à 7 Heste ud af Landet, traadte frem for Kongen og sagde: Eders Naade maa ikke gjøre det, thi det strider mod Eders Ed. Dog da vi senere vare hos Kongen alene, fik vi Lov til at udføre saa mange, vi vilde. Og dog var det først paa vor Forbøn, at Hr. Eggert maatte komme tilbage til Danmark.“ Derpaa tilføjede Borgemesteren af Wismar: „Jeg var selv til Stede dengang i hans Velmagtsdage; han kastede Kongens Breve for sin Fod og vilde ikke tillade os at udføre Hestene.“ Et talende Vidnesbyrd om Stormandens hensynsløse Overmod og Kong Christierns bekendte Svaghed og Eftergivenhed lige over for Hansekjøbmændene.

Jeg skal endnu rette en Fejl i min Afhandling om Eggert

¹⁾ Hanserecesse. 3. Abtheil. I. 478.

Frille, som d'Hrr. Thiset og V. Secher have gjort mig opmærksom paa. Hr. Eggert døde ikke 5. Febr. 1472, men to Aar tidligere, 1470. Det af mig omtalte Brev af 4. Maj 1470, hvori Kongen erklærer, at Striden ikke skal gjenoptages til Skade for hans Arvinger (jeg har ved en Uagtsomhed skrevet „for ham og hans Arvinger“), er et Bevis for, at han allerede da var død. Imidlertid tør man ikke heraf slutte, at Hr. Eggert ikke selv naaede at se Enden paa sin Strid med Kongen, og at først hans Arvinger, særlig hans mægtige. Svigersøn Bent Bille, udvirkede Forsoningen. Thi dels har hans Dattersøn Anders Bille efterladt et kort Udtog af Overenskomsten, hvori han siger: „De Artikler, Hr. Eggert maatte gaa ind paa, før han kunde faa Venskab, vare“ o. s. v., dels erklærer Kongen selv i et Brev til Niels (Lykke?), at han har givet Eggert Frille Brev paa alle hans Arve- og Kjøbegods¹⁾. Sandsynligvis er det kommet til Forlig paa det store Møde i Kjøbenhavn i Avgust Maaned 1469, og Hr. Eggert har da kun overlevet dette et halvt Aar.

5.

Et Bidrag til Peder Oxes Historie.

Af W. Møllerup.

I sin interessante Skildring af Peder Oxes Levnet (se Hist. Tidsskr. 5. Række. V. 334 ff.) har Dr. Heise fremhævet det mærkelige i, at Peder Oxe endnu i Januar Maaned 1558 synes at have staaet i den højeste Gunst ved Hove, men allerede den 18de Februar samme Aar var falden i Unaade. Han henviser her til, at Mageskiftet med Tølløse mellem ham og Kongen fandt Sted den 9de Januar (læs 19de Januar), og synes heri at se et Bevis for, at Forholdet til Kong Christian dengang var tilsyneladende venskabeligt. Dette forholder sig dog ikke saa. Som det af efterfølgende Brev vil fremgaa, var hans Stilling allerede da yderst vaklende, og det var kun ved

¹⁾ Se min Afhandling S. 61.

Herluf Trolles og Brevskriverens Mellemkomst, at Mageskiftet fandt Sted — Kongen var endog saa forbitret paa ham, at han ikke vilde stæde Peder Oxe selv til Orde i en anden Sag, som samtidig var for Kongen. Det falder noget besynderligt at se Herluf Trolle, Peder Oxes Fjende, optræde som Mellemmand mellem ham og Kongen — det afgiver endnu et Vidnesbyrd om denne udmærkede Mands hæderlige og pletfri Karakter.

Brevet, som nedenfor meddeles, findes i Den danske Adels Breve, Fasc. 26, Nr. 48. Det er skrevet til Mogens Gyldenstjerne og afsendt Dagen efter, at Mageskiftet var kommet i Orden. Brevet er meget ødelagt af Fugtighed, saa at den øverste og nederste Del af Arkets 4 Sider er smuldret hen. Der findes ingen Underskrift, og jeg ser mig heller ikke i Stand til af den mig ubekjendte Haandskrift at oplyse, hvem Brevskriveren er. Han synes at have været en af Kancelliets Embedsmænd, mulig er det Korfitz Ulfeld, som da var øverste Sekretær i det danske Kancelli.

„ — — — — om then leylighed begiffuer sig anderledis om the iij smoo leen her forinden, ati thaa giffuer ther om eders begering vdi tiide — — Item Peder Oxe drog her fran i dag og haffuer thet staaet vdi en hard handell emellom kon. Mat. oc Peder Oxe nu i tre dage om Fawrholm, oc Herløff Trolle oc jeg vii haffue gaaet thennom emellom, oc stod thet paa harde veye, dog kom thet i gaar opa midag till nogen lydelig handel, saa at Peder Oxe — — — — —
— — — — — ey heder Toxswerd — — elde er XIII — — som fru Karin Mickell Brockenhuses i forlening haffde, oc inthet af for^{ns} gods er noget besynderligt, dog tror jeg icke andet, end Peder Oxe beholder thet oc mageskiftet gaar for seg, oc wille kon. Mat. icke stede Peder Oxe self till ords i thenne handell. Item Eskill Oxe skall komme hyd til nyaarss dag mett hans register oc breff paa Holme closter oc gøre sig ther aff mett oc myn nadigste frue haffue forlening ther paa, oc vill thet — — — —“¹⁾.

¹⁾ Resten er usammenhængende Brudstykker paa et til tre Ord, som ingen samlet Mening give.

Udskrift: Erlig velburdig mand og strenge ridder Mogens Gyllenstiern till Stiernholm, myn synderlig gode wen vdi egen hand.

6.

Om en gammel billedlig Fremstilling i Bethlehem af tvende nordiske Konger.

Af C. Weeke.

Den i Slutningen af Aaret 1882 afdøde Franskmand Paul Durand, der var Medlem af det franske archæologiske Selskabs Bestyrelse og i sit Fædreland isvrigt nød Ry som en Autoritet i alle Spørgsmaal vedrørende kirkelig Kunst, har fra sine forskjellige Rejser til Ægypten, til Palæstina, til Grækenland og til Konstantinopel efterladt sig en stor Mængde Optegnelser og Tegninger — han roses nemlig ogsaa som en dygtig og samvittighedsfuld Tegner — til Oplysning om byzantinsk Ikonographi og Bygningskunst. Efter at der i Tidsskriftet „Bulletin monumental“ Tom. 49, hvorfra det foranstaaende er hentet, var bleven udtalt et Ønske om, at disse Durand's Efterladenskaber maatte blive udgivne, har nu Broderen Julien Durand i Tom. 50, S. 354 ff., af samme Tidsskrift meddelt nogle i 1864 gjorte Optegnelser om St. Marie Kirken i Bethlehem. Blandt disse Optegnelser findes der — hvad der særlig har Krav paa Opmærksomhed hos os Nordboer — en Beskrivelse af to ældgamle Malerier, forestillende Kong Knud den Hellige af Danmark og Kong Olaf den Hellige af Norge, der endnu den Dag idag skulle være at se i nævnte Kirke.

Den anseelige St. Marie Kirke i Bethlehem, der er rejst over det Sted, hvor vor Frelser blev født, skal være bleven opført af Kejser Konstantin den Store. Den omtales i ethvert Fald allerede i Begyndelsen af det femte Aarhundrede og med større eller mindre Mellemrum adskillige Gange i de følgende Aarhundreder, indtil den i Aaret 1169, under Kejser Manuels Regering, som en Indskrift i Koret melder, udsmykkedes indvendigt med Mosaiker og Malerier. Efter Jerusalems Erobring af Saladin (1187), da saa mange kristne Kirker bleve ødelagte

eller omdannede til Moskeer, var Mariekirken en af de tre, som bleve skaanede, og den skal af alle de Kirker, der samtidig med Kristendommens Sejr bleve opførte paa historisk mærkelige Steder i Palæstina, være den eneste, der endnu i sin Helhed er bevaret ¹⁾).

Kirken har fem Skibe, adskilte ved 4 Rækker Søjler med korinthiske Kapitæler. Paa Søjleskafterne, der hver for sig bestaa af et eneste Stykke af en rød, marmorlignende Sten, blev der senest henimod Slutningen af det tolvte Aarhundrede og maaske samtidigt med den ovenfor omtalte Udsmykning malet Billeder af forskellige Helgene. Som rimeligt er, have disse Billeder i Løbet af de mange Hundrede Aar lidt en hel Del, de ere blevne stærkt afblegede, og nogle af dem ere næsten blevne udslattede. For Forfatteren af det ovenanførte Værk, Grev de Vogüé, viste de sig i 1854, da han besøgte Mariekirken, paa mange Steder som „lange Skyggerids, der traadte frem paa en mørkerød Grund, og kun nogle af Billederne vare i den Tilstand, at man gjennem dem kunde faa Øje for det Troskyldige og Storartede i Tegningen“. Det maa dog bemærkes, at Grev de Vogüé ikke synes at have gjort den maleriske Udsmykkelse paa Søjlerne til Gjenstand for en nøjere Undersøgelse, saaledes som ti Aar senere hans Landsmand P. Durand gjorde det. Denne vandt derfor ogsaa et noget større Udbytte, idet han baade har set sig i Stand til at give en efter Omstændighederne mere eller mindre fyldig Beskrivelse af de omtalte Søjlemalerier, og det tillige i flere Tilfælde er lykkedes ham at paavise, hvem de skulle forestille. I en af Søjlerækkerne, nemlig den sydligste af de to, som bære Midterskibet, opdagede han saaledes paa den fjerde og den femte Søile, regnet fra Kirkens Hovedindgang, de omtalte Billeder af Kong Knud den Hellige og Kong Olaf den Hellige, medens der paa syv andre Søjler i samme Række fandtes Billeder af St. Theodosius, St. Sabas, St. Stephanus, St. Laurentius (?), St. Johannes Døberen, Profeten Elias og St. Onuphrius.

¹⁾ M. de Vogüé, *Les églises de la Terre Sainte*. Paris 1860. S. 46.

Efter denne noget lange Indledning staar endnu tilbage at meddele, hvad Durand har optegnet om Billederne af de tvende Konger, det lyder i Oversættelse, som følger:

„Fjerde Søjle: SCS CHIANVTVS REX DANOV RV M. Meget udvisket, synes at bære Krone og at være skjægles. Kappen (med en Agraf) okkerfarvet, højre Haand holder en Landse, venstre Haand er støttet paa et Skjold, Kappen er foret med Pelsværk, Kjolen er hvid med et Skjær i det Blaa, med Bræmmer forneden og paa Siderne, Fødderne udviskede. Nedenunder Navne med gothiske Bogstaver.

Knud den Hellige, Konge i Danmark, døde 1086, vistnok næppe et Hundrede Aar førend hans Billede, formodentlig efter Opfordring af en eller anden Korsfarerfyrste af hans Slægt, blev malet, hans Navn er nemlig udført i Bogstavformer fra det tolvte Aarhundrede.

Femte Søjle: SCS REX NORWEGIE. Krone paa Hovedet, kort Skjæg, i den løftede højre Haand holder han et Sværd, venstre Haand, der er sænket, holder et Skjold, Kjolen guldgul Okker, Kappen hvidlig, foret med Pelsværk, Kjolen med Udsyning for neden, Fødderne udviskede.

Denne hellige Konge i Norge kan ikke være nogen anden end Hellig Olaf, død 1030, 56 Aar før Hellig Knud. Begge de to nordiske Helgene støtte sig til Skjolde af samme Form (afrundede for oven og spidse for neden), St. Knuds Skjold er næsten udslettet, i St. Olafs ses et Kors.“¹⁾

¹⁾ Efter at Ovenstaaende var skrevet og indsendt til den historiske Forenings Bestyrelse, erfarede Meddeleeren, at afd. Kammerherre Worsaae i Efteraaret 1884, i et Møde i det kgl. nordiske Oldskriftselskab, havde oplæst et Brev fra Greve P. de Riant i Paris, hvori denne henledte Opmærksomheden paa de ovenomhandlede Billeder.

Rettelser.

5. Bind.

- S. 340 L. 5 f. o. 1547, læs: 1542.
 - 350 - 10 — 9de, læs: 19de (jvfr. S. 343).

6. Bind.

- S. 5 L. 15 f. n. aflægge, læs: at aflægge.
 - 12 - 11 f. o. Aaret, læs: Aaret.
 - 26 - 16 f. n. havdo, læs: havde.
 - 33 - 14 — Aarhus.), læs: Aarhus).
 - 48 - 7 — Pru, læs: Fru.
 - 59 - 16 — Arvinger, læs: Arvinger.
 - 81 - 13 f. o. 24., læs: 14.
 - . - 13 f. n. Geldern, læs: Westfalen.
 - 82 - 5 — 6250, læs: 6260.
 - . - 3 — 6550, læs: 6560.
 - 92 - 4 — Bosenkrantz, læs: Rosenkrantz.
 - 125 - 3 — Herluf Trolle, læs: Herluf.
 - 129 - 14 f. o. Indentitet, læs: Identitet.
 - 132 - 13 f. n. ham, læs: hende.
 - 330 - 10 — s. D., læs: r. D.
 - 372 - 12 f. o. Petrus Boosøn Hawenskold, læs: Petrus Boosøn, Hawenskold [to Personer].
 - 379 - 11 — Seleiergods, læs: Selveiergods.
 - 509 - 4 — Bosenkrantz, læs: Rosenkrantz.
 - 518 - 13 — Stedet skal rettes i Overensstemmelse med S. 598 Anm. 5.
 - 527 - 16 — Anledning, læs: Anledning.
 - 564 - 3 — descriptio, læs: descriptio.
 - 579 - 12 — Brydelsbachs, læs: Bydelsbachs.
 - 601 - 13 — Jensen, læs: Hansen.
 - 603 - 6-8 — Enevold Gustav udgaar.
 - 620 - 12 — Sofie, læs: Birgitte.
 - 635 - 3 f. n. Duegge, læs: til Duegge.
 - 640 - 10 f. o. Tage, læs: Otte.

Navneregister.

(Ved L. Laursen.)

- Aakjær Len 508, 594.
 Aalborg 21, 338, 372 f., 580. —
 Budolfi Kirke 618. — Skole 618,
 616.
 Aalborgshus 15, 32, 398, 537, 693.
 Aalborg, Kristiern, Skibshøveds-
 mand, 120, 124 f., 131, 138, 842.
 Aalholm Slot 368, 676.
 Aall, Jørgen, norsk Politiker, 478.
 Aalumgaard (Refs H.) 696.
 Aarhus 13, 24, 33, 216, 374 f., 490,
 514, 516, 565, 567, 571, 668,
 766, 841. — Hospital 60. — Dom-
 kirke 605. — Skole 27, 544, 616.
 — Aarhusiensis Liber 218, 668.
 Aarhus Len 508, 597.
 Aarhus Stift 13, 44 f., 55, 181,
 502 f. — Bispestol 495.
 Aarup (paa Hannæs) 712.
 Aarøe, B. C. M., Kaptejn, 848.
 Aas (Tybjerg H.) 593.
 Aaseby (Tybjerg H.) 593.
 Asle, Slag ved, 1389, 331.
 Abbeltved (Voldborg H.) 356.
 Abildgaard, Søren, Arkivtegner, 840.
 Abrahamson, Verner H. F., Officer,
 842.
 Abrahamstrup 453 f., 536, 572, 574.
 Abtorp s. Ovdруп.
 Adalbert, Ærkebiskop af Bremen,
 469.
 Adler, Etatsraad, 459. — J. G., Lek-
 tor, 242.
 Adolf VIII, Hertug af Slesvig, 334.
 Adolf, Hertug af Gottorp, 11, 230,
 319, 505, 509 f.
 Agerholm (Hilleralev H.) 711.
 Agger Sogn 841.
 Agger, Ø., (Refs H.), 696.
 Aggershus 84, 118 f., 121 f., 136,
 194, 524.
 Ahlefeldt, Familie, 819. — Bene-
 dikt, 510, 559. — Frederik,
 Storkanaler, 730, 797. — Frede-
 rik, Generalmajor, 751. — Hans,
 († 1500), 198. — Kaj, 724. —
 Klavs, Generallejt看ant, 751.
 Akeleye, Margrete Gabrielsdatter,
 821.
 Akrell, C., svensk Generallejt看ant,
 474.
 Alanus, Hans Jensen, Prof., 639,
 650, 653.
 Alba, Hertugen af, 153, 617.
 S. Alban, Helgen, 840.
 Albrecht, Hertug af Brunavig, 469.
 Albrecht, Hertug af Preussen, 14,
 200.
 Albrecht Friederich, Hertug af
 Preussen, 56.
 Allen, C. F., Historiker, 192, 395.
 •Haandbog i Fædrelandets Hi-
 storie 354, 397, 658. •Nordiske
 Rigers Hist. 439.
 Alleslev (Baarse H.) 666.
 Allindelille (Ringsted H.) 418.

- Allindemagle Kirke (Ringsted H.) 212.
 Als 205, 214, 319, 505 f.
 Altenburg, Antonius v., Drabant-høvding, 77.
 Altona, Forlig i, 1689, 320.
 Amager 619.
 Amerika 187.
 Ancher, P. Kofod, Jurist, 316, 377.
 •De ældste danske Gilder• 880.
 Andersen, J. P., Prof., 318. —
 Matthias, Biskop i Ribe, 840.
 Andersen, Anders, s. Ringkjøbing.
 — H. C., Digter, 843. — Lavrids,
 Skriver paa Bergenhus, 98, 138.
 Andst Herred 841.
 Anker, Bernt, Kammerherre, 207.
 Angel 394.
 Anholt 503.
 Anna, Kurfyrstinde af Sachsen, 8 f.,
 16, 36, 45, 80, 210, 618, 625.
 Anna, Frederik II's Datter, 58, 151,
 523 f., 572 f., 587, 596, 607, 629, 643.
 Anna, Kurfyrst Morits af Sachsens
 Datter, 30.
 Anna, Pfalzgrevinde, 465.
 Anna (Jakob Matthiesens) 855. —
 (Absalon Pedersens) 94, 136. —
 (Anders Grøns) 52. — (Tønne Klav-
 sens) 138.
 Anna Katrine, Christian IV's Dron-
 ning, 600, 612, 635, 641.
 Anna Katrine, Christian IV's Dat-
 ter, 152.
 Anna Sofie, Frederik III's Datter,
 252, 255, 264, 285.
 Anna Sofie af Preussen 13.
 Ansgar 196, 202, 221.
 Antvorskov Kloster 347, 440, 445 f.,
 518 f., 580, 572, 587, 626.
 Anulf, Foged i Nordlandene, 141.
 Arabien 474.
 Arctander, Niels Lavridsen, Biskop
 i Viborg, 534, 594, 602.
 Are Frode: •Islændingebog•, 212 f.
 Arenstorff, Frederik v., 358, 416,
 451.
 Arløse (Tönnersjö H.) 821 f.
 Arnfelt, Axel Nielsen, 50. — Jør-
 gen, 614.
 Arnold, lybsk Historieskriver, 463,
 844.
 Arreskov 80, 82, 86, 124, 135, 139,
 145 f., 148 f., 153, 155 f., 158.
 Aschehoug, T. H., Prof. i Kristiania,
 245. •Statsforfatn. i Norge og
 Danmark• 481.
 Ask Bispegaard (ved Bergen) 97,
 117.
 Aske 624.
 Aslaaksen, Kort, Prof. theol., 639 f.,
 653.
 Assens 211, 889.
 Attrup (Ods H.) 598.
 Attrup By (Ods H.) 593.
 August, Kurfyrste af Sachsen, 16,
 31, 45, 126, 498, 504, 508, 558,
 618.
 Augustenborg, Huset, 244. Jvfr.
 Christian August. Frederik. Louise
 Augusta.
 Augustinus, Rasmus, Præst paa
 Herlufsholm, 591 f.
 Augvaldenæs (i Norge) 212.
 d'Avaux, fransk Diplomat, 722.
 Avnsbjærg 531, 591, 606.
 Axelsen, Lavrids, Præst i Vester-
 balle, 840. — Søren, s. Baden.
- Baade, Peter Daniel, Provst i Bor-
 gund i Norge, 206.
 Baag Herred 71.
 Bacmeister, Lukas, Prof. i Rostok,
 544 f., 550.
 Baden, Søren Axelsen, 635.
 Baggesen, C. A. R., Præst i Bern,
 207.

- Bahus 156.
 Bahuslen 204, 208 f.
 Bajern 203.
 Bang, F. L., Læge, 291. — Jens, Kjøbmand i Aalborg, 221, 847.
 — Peder, Biskop i Sjælland, 482.
 — Thomas, Prof., 218.
 Banner, Anders, 50. — Birgitte Eriksdatter, 53. — Erik Eriksen († 1554), 7, 12 f., 26, 50, 193, 501, 698. — Frans Eriksen († 1575), 50, 604. — Karen Eriksdatter, 49 f. — Magdalene Eriksdatter, 53, 357 f. — Otto Eriksen, 49.
 Barby, Gynter Greve af, 48, 595, 605, 618.
 Barnekov, Johan, 440. — Kristian, 154, 646.
 Barner, Kammerherre, 192.
 Barrit (Bjerger H.) 60, 68, 66, 68.
 — Skove 66 f.
 Barritskov 68, 629, 648, 653.
 Bartholin, Thomas, Prof., 857.
 Basel Universitet 149.
 Basse, Sten (1415), 356.
 Bavelse 452.
 Bayeux-Tapetet 228.
 Beck, Joakim, 31 f., 37, 51. — Kirsten, 138.
 Becker, Familie, 847.
 Becket, Thomas, Ærkebiskop i Canterbury, 196.
 Belov, Henrik, 599, 608, 625, 642, 690.
 Benedikt XI, Pave, 197, 464.
 Bengtsen, Jens, s. Oxenstjerna.
 Benzon, Etatsraad, 459. — Niels, Kancelliraad, 840.
 Benzon s. Sosttrup.
 Beovulfskvadet 468.
 Bergen 76 f., 83, 85, 87 ff., 92 ff., 96, 99 f., 102-10, 112-41, 147, 158, 194, 473, 642. — Bylov 103.
 — Kapitel 87. — Domkirke 94, 99, 182, 186. — Raadhus 139. — Stranden (Muralmindingen) 100 ff., 106, 116, 126, 135. — Tyakbryggen 89-94.
 Bergen Stift 97.
 Bergenhus 75 ff., 83, 85 ff., 95 f., 98 ff., 105 f., 108-14, 116 f., 119 f., 122 f., 126, 128 f., 131 f., 135, 139 ff., 579. — Taarnet paa, 99 f.
 Bering, Peder, Præst i Verninge, 858. — Vitus, Sefarende, 209, 221. — Vitus, Provst i Ollerup, 854. — Vitus, Historieksriver, 754, 851-58. •Florus Danicus• 856.
 Berlin 504.
 Bern 542.
 Bernadotte s. Karl Johan.
 Bernstorf, A. P., Greve, 199, 473, 847.
 Bernstorf Slot 220.
 Berntsen, Arent: •Danm. og Norges frugtbare Herlighed• 383, 398, 401, 418, 437 f., 444 f., 674.
 Bertelsen, Lavrids, Biskop, 48, 52, 57, 63 f., 498 f. — Mogens, Hospitalsforstander i Kbhvn., 639, 650.
 Besançon 149.
 Bethlehem, S. Marie Kirke i, 862 f.
 Bhie, Rektor i Ribe, 841. — Præst i Grevinge, 842.
 Biehl, Charlotte Dorothea, 473.
 Bild, Anne, 652. — Evert, 53, 104, 108 ff., 122, 135. — Peder, 631. — Preben, 530.
 Bilde (Bille), Familie, 54, 148, 727. — Anders († 1555), 52, 54, 80, 581, 860. — Anders, Rigsmarsk, († 1657), 823. — Beate Klavsdatter, 616, 618, 637 f. — Bent, 356, 860. — Birgitte Hansdatter, 54. — Erik, 81 f. — Ermegaard Hansdatter, 54. — Eske († 1552), 489, 579 f. — Eske Pedersen

- († 1619), 572, 637. — Frans Andersen, 53, 79, 82 ff., 87, 148, 487. — Hans (t. Egede), 54. — Hans, 487. — Hartvig Eskesen, 489. — Henrik Eskesen, 152. — Ingeborg Andersdatter, 54, 148. — Jørgen, 487. — Karen (Henrik Knudsen Gyldenstjernes), 18. — Karen (t. Hvidkilde), 362 f. — Klavs († 1558), 123, 211, 616. — Maren, 150. — Margrete, 53. — Niels Esbernson, Væbner, 712. — Oluf Pedersen († 1602), 524 f., 529 f., 536, 566, 569, 572 ff., 625 f. — Peder Eskesen († 1580), 9, 13, 26, 31, 33, 35, 39, 44, 49, 53, 57, 146, 150, 211, 237 ff., 502, 506 ff., 524, 572, 574, 595, 622. — Peder Olufsen, 575. — Sofie Pedersdatter, 595, 601 f. — Sten († 15.), 487. — Sten († 1629), 614. — Sten Andersen, Gehejmelegationsraad, 221. — Torben, Kammerherre, 221.
- Bille, Flod, 200.
- Billingshausen, Henrik, Diplomat, 200.
- Billwärder, Landskab i Marsken, 200.
- Bing, Anders, 587, 595, 597.
- Bircherod, Jens, Biskop i Aalborg, 810.
- Birk (Vor H.) 667.
- Birkendegaard (Skippinge H.) 679.
- Bismarck, Otto v., tysk Rigskansler, 199.
- Bjarkemaal 842.
- Bjelke, Henrik, Rigsadmiral, 727, 753, 765 f., 770, 813. — Jens, 756. — Sten, 728 ff., 852 f.
- Bjergager Hovgaard 400.
- Bjerge Herred (i Jylland) 17, 19 f., 37.
- Bjælkerup (Voldborg H.) 856.
- Björn, Bjørn Andersen, 55, 139, 584 f. — Bjørn Svendsen, Ridder, 368.
- Bjørn Hittælakappes Saga 833.
- Bjørnen•, Skib, 124, 127, 131.
- Blik, Niels, af Adel, 77.
- Bloch, S. F., Stiftsprovst i Sjælland, 316.
- Blome, Henrik, 724.
- Bluhme, J. B., Hofpræst, 301, 841.
- Bodil (Knud Hakonsens) 399.
- Bodin, Jean, fransk Stataretalærer, 758.
- Bogø 402, 458 f., 457.
- Boinenburg, Borkart v., 7, 52.
- Boller 2, 4-7, 10, 22, 25, 28, 38, 42, 57, 59, 61, 65, 68, 71 f., 74 f., 488, 490 f., 500, 589.
- Bollerup i Skaane 10.
- Bolt, Alf Haraldsen, 195. — Gudrun Alfsdatter, 195.
- Bonde, C., svensk Friherre, 466. — Krister, 727.
- Bonifacius VIII, Pave, 197, 464.
- Bonnevie, Familie, 475.
- Bordeaholm Klosterbibliothek 199, 210.
- Bording, Anders, Digter, 843. — Jakob, Prof. med., 471. — Jakob, Lic. juris, 548.
- Borge (i Norge) 195.
- Borgesyssele Provsti 840.
- Boris Godunov, Czar i Rusland, 398.
- Bornemann, Filip J., Sekretær i tyske Kanc., 212. — Prof., 311.
- Bornholm 212, 343, 383, 402, 676 f., 721, 726, 740, 751, 822, 846.
- Borreby (Skaane) 604, 608, 611.
- Borup Kirke 536.
- Borød (Alsted H.) 670.
- Bothwell, James, skotak Jarl, 124-31, 137.
- Brabrand (ved Aarhus) 13.
- Bradskov 629, 653.
- Braëm, Overkrigskommissær, 166,

- 454, 459. — Bibliotheksfamulus, 315.
- Brahe, Familie, 658 f. — Axel († 1551), 1 f., 5, 73, 77, 193, 486 f., 500, 577, 579. — Axel Ottesen († 1616), 570, 633, 638, 640 f. — Beate Ovesdatter, 48. — Birgitte Stensdatter, 651, 653. — Elisabeth Ovesdatter, 51. — Erik Stensen, 627, 639, 645, 652. — Helvig Stensdatter, 651, 653. — Jørgen († 1565), 504, 617. — Jørgen Ottesen († 1601), 54, 635. — Jørgen Stensen († 1661), 624, 627, 639, 643, 645, 652, 727. — Knud Ottesen († 1615), 598, 652. — Lave Axelsen († 1567), 502, 577. — Magdalene Tygesdatter, 565. — Margrete Axelsdatter, 52. — Otte Axelsen, 645. — Otte Stensen, 590, 622, 627, 638 f., 642, 645, 652. — Otte Tygesen, 32, 66, 500, 502 f., 505, 616, 618, 648. — Peder, 584, 588 f. — Per, svensk Greve, 729. — Sofie Axelsdatter, 570 f., 654. — Sofie Ottesdatter, 640 f. — Sofie Stensdatter, 628, 646, 652. — Sten Ottesen († 1620), 54, 68, 520, 523-26, 530 f., 533, 543, 566, 570, 572, 597, 615-54. — Tyge Axelsen († 1523), 616. — Tyge Axelsen († 1640), 646. — Tyge Ottesen, Astronom, 51, 221, 474 f., 516, 521, 529 f., 537, 554, 565, 570, 572, 616 f., 619, 625, 635-40, 643, 649 f. — Tyge Tygesen, 638. — Tønne Jørgensen, 641, 652.
- Brahettrolleborg s. Rantzasholm.
- Brandenburg 72, 198, 388 ff., 470, 485, 575. Jvfr. Frederik Vilhelm. Joakim. Joakim Frederik.
- Brandes, Herman, Hovedsmand, 229. — Georg, Littererhistoriker, 475.
- Brandræk, Enno, s. Rustung.
- Brasch: •Gl. Ejere af Bregentved- 627.
- Bratt, svensk Adelsfamilie, 819 f., 827. — Thord, 77, 100.
- v. Braun, svensk Familie, 818.
- Bredal, Chr. Hviid, Digter, 216, 847.
- Bredkjær, Anders Jensen, Præst i Bredkjær, 226.
- Bregentved 10, 23, 629, 646, 648, 652.
- Bregentved, By (Voldborg H.), 669.
- Bregnet (Ø. Lisbjærg H.) 499.
- Bregninge Sogn (Taasinge) 144. — Kirke 148.
- Brøjde, Familie, 498. — Karen, 494, 499.
- Bremen 232, 470, 549. — Stift, 200, 719, 730, 741.
- Bret (Bjerge H.) 60.
- Bricka, C. F., Arkivsekretær, 404.
- Broby 669.
- Brochmand, Jesper, Biskop, 650.
- Brodersen, Thomas, Borgmester i Odense, 735.
- Brok, Eske († 1625), 72, 571, 599, 642, 646, 689. — Lave († 1565), 53. — Margrete Eskesdatter, 646. — Morten, 142. — Niels, 52.
- Brokkenhus, Ejler: •Kalender• 610. — Elsebet, 566. — Frans, 15, 57, 237, 502. — Godske, Rentemester i Jylland, 41. — Lavrids, 154. — Mikkol, 861. — Oluf, 51. — Rigborg, 72, 534, 602.
- Brucktorf, Dorothea, 477.
- Brun, Johan Nordal, Biskop, 206, 214.
- Brunsvig 197, 202, 204, 233, 469, 471, 565, 573, 599 f., 609.
- Brunsvigske Fyrstehus 472. Jvfr. Albrecht. Ernst. Ernst August. Georg Vilhelm. Henrik. Henrik Julius. Johan Frederik. d'Olbreuze.

- Braun, C., Bibliothekar, 715 f., 797.
 •Enevældens Indførelse i Danmark• 717, 756 f., 767, 771 ff., 779, 781, 796 f., 800, 802 ff., 806 f.
- Bryms, Johan Svendsen, Kansler, 356.
- Bryske, Antonius, 82, 502, 591. — Ejler Gertsen, 52. — Gert, 52. — Gregers, 46. — Grete, 46. — Jørgen, 46. — Karen, 150. — Karl Gertsen, 52. — Klavs Karl- sen, 53. — Sidsel, 52, 88, 591. — Tønne Gertsen, 52.
- Brømsebro 508.
- Buch, Hans, d. ældre, Hovedsmand, 231.
- Buchwald, B. J., Prof. med., 317.
- Budde, Godske, 518, 599, 609.
- Bugenhagen, Johannes, tysk Re- formator, 214, 471, 488.
- Burgund. Jvfr. Filip. Karl.
- Bydelsbach, Mette, 579, 581.
- Bygholm 10 f., 15 f., 18-23, 29 f., 33, 42, 44, 58 f., 63, 65, 80, 690.
- Bülow, Joakim, 678.
- Bænkestok, norsk Adelsfamilie, 135. — Brynhilde, 101.
- Bærens, J. H., Justitiarius i Politi- retten, 296.
- Bøhmen 504.
- Bølle, Birgitte, 47, 50, 65 f., 592, 605. — Erik Madsen, 588. — Karen, 53. — Kirsten, 53, 648.
- Bønnedsgaard (paa Falster) 535.
- Børringe Kloster (i Skaane) 486.
- Caracena, Marquis, Stath. i Neder- landene, 741.
- Carberry, Høj i Skotland, 126.
- Carlstadt, tysk Reformator, 203.
- Carpzov, Ben., tysk Jurist, 799.
- Cecil, W., engelsk Statsmand, 200.
- Chabot, Slot i Frankrig, 551.
- Chanut, Pierre, fransk Gesandt, 465.
- Charlotte, Frederik V's Datter (g. m. Landgrev Vilhelm af Hessen), 243, 254 f., 263, 274 f.
- Charlotte Frederikke, Christian VIII's Gemalinde, 216.
- Chemnitz, Ph. B. v., Historieskriver, 759.
- Christensen, C.: •Agrarhistoriske Studier• 343, 396, 406 f., 428, 446 f., 666 f., 669, 677 ff., 682, 689, 708.
- Christiern I 326, 334 ff., 343, 374 f., 430, 470, 483, 687, 713, 859.
- Christiern II 7, 24, 198, 202 f., 227, 324, 328 f., 333, 336 ff., 370, 397 f., 421 ff., 440-43, 470 f., 476, 485, 487, 546, 672 f., 723, 797. — Gejstlige Lov 363, 370, 382, 422, 441, 672. — Haandfæstning 482.
- Christian III 2 f., 14, 21-24, 77, 81 f., 84 f., 200, 203, 210, 319, 379, 412, 425, 428, 431, 444, 471, 482 f., 483, 490, 492 ff., 515, 544, 546, 568, 580, 593, 675 f., 680, 698, 706, 761, 841, 860 f.
- Christian IV 65, 69 ff., 100, 102, 151-56, 203, 218, 321, 323, 425 ff., 444-48, 466 f., 472, 498, 509, 516, 518 ff., 522, 525-34, 564-70, 572 f., 585, 596, 598-601, 603, 607 f., 612, 619, 624, 630 f., 633-37, 640, 642-45, 647, 650, 676, 702, 720 f., 723 f., 727, 740, 762, 785, 797, 826, 843, 845.
- Christian V 166, 187, 200, 211, 249, 255, 283, 320, 414, 450 ff., 467, 479, 725, 728 f., 788, 791, 808, 839, 854, 857.
- Christian V's danske Lov 218, 349, 351, 403, 409 ff., 413 f., 417, 419, 422 f., 428 f., 431, 444, 451 f., 458 f., 677, 706 f. — Norske Lov 706.

- Christian VI 168, 172, 177, 179, 181, 188, 255, 300, 303, 320, 466, 845.
 Christian VII 254 f.
 Christian VIII 205, 211, 215, 243 f., 255, 827.
 Christian, Prins, Christian IV's Søn, 612, 643 f., 679, 719 f., 727.
 Christian II, Kurfyrste af Sachsen, 642.
 Christian August, Hertug af Augustenborg (1848), 243 f.
 Christine, Kong Hans's Dronning, 829, 836 ff.
 Christine, Hertuginde af Lothringen, 198, 200.
 Christoffer af Bajern, Konge, 324 f., 328, 334, 337, 381. — Landslag 357.
 Christoffer, Greve af Oldenborg, 2, 487.
 Christomannus, Jacobus, tysk Mathematiker, 639.
 Chriszau, Peter, Bartekær i Odense, 610 f.
 Chrysostomus, Oluf, s. Gyldenmund.
 Chytræus, David, Prof. i Rostok, 539, 542, 544-50, 564. •Chronicon Saxoniarum 545 ff. — Nathan, Filolog, 549.
 Clark, skotsk Overdommer, 524.
 Clark se Klarek.
 Clement, Skipper, 3, 38, 214, 697.
 Clementin, Niels, Skuespiller, 216.
 Clementsen, Niels, Rigsgaard, 581, 841.
 Cojet, Peder Julius, svensk Diplomat, 728, 852 f.
 Colbjørnsen, Christian, Generalprokurør, 164, 177.
 Collart, Claude, svensk Hovedsmand, 104 f., 110 f., 132.
 Collett, P., Assessor, 290.
 Collin, E., Etateraad, 298. — Jonas, Finansdeputeret, 297 f.
 Cordatus, Conrad, tysk Reformator, 471.
 Coyet, P. J., s. Cojet.
 Cramer, Daniel, Prof. i Rostok, 544, 549, 551, 560, 562.
 du Cros, Joseph August, Diplomat, 204.
 Cæcilie (g. m. Magnus Lang) 669.
 Daa, Herluf, 125. — Jørgen, 53, 125, 127, 135, 138. — Klavs, 51. — Oluf, 96. — Sofie, 58.
 Daae, L., Prof. i Kristiania, 323, 330.
 Dacke-Fejden i Sverrig 7.
 Dahlmann, F. C., Historieskriver, 475. — J., Syndicus i Wismar, 199.
 Dalerne (i Norge) 87.
 Dalsland 115.
 Dan, dansk Sagnkonge, 324.
 Dançay, Charles, fransk Gesandt, 34.
 Danebrog 202.
 Danevirke 845.
 Danzig 115, 219, 335.
 Dargun Klosterkirke 208.
 Darnley, Henrik, skotsk Konge, 126, 129.
 Daunce, John, 202.
 •David•, Skib, 120, 124.
 Davout, fransk Marskalk, 465.
 Deichmann, Bartolomæus, Biskop, 214.
 Detharding, G., Prof. med., 306, 317.
 Dettmar, lybsk Krønikeskriver, 196.
 Diderik (Theodorik), Greve af Oldenborg, 334.
 Diest, Matthias, Karmelitermunk, 227.
 Ditmarsken 199, 470.
 Ditmarskertoget 1500, 826 f., 329, 337. — 1559, 25, 57, 61.
 Ditz, Chajim, s. Josephson.

- v. Dohna, Frederik, 229.
 Dolmer, Jens, juridisk Forfatter, 723.
 Dorn, Reimar, slævig-holstensk Raad, 724.
 Dorothea, Christiern I's Dronning, 334, 337, 470.
 Dorothea, Christian III's Dronning, 8 f., 13, 24, 43, 45, 54, 82, 210, 494 f., 502, 505 f., 545, 594.
 Dorothea, Christiern II's Datter, 471.
 Dorothea, Christian III's Datter, 28.
 Dose, E. U., Overkammersekr., 454, 458.
 Dover Birk 28. — Mølle (Refs H.) 691.
 Dragaholm 121, 131, 137 f., 581, 676, 821.
 Drejer, J., 290.
 Drerup Mark (Ø. Lisbjærg H.) 496.
 Dresden 642.
 Dronningborg v. Randers 11, 24, 495, 499, 501 ff., 526, 582, 594.
 Dronninglund (Hundslund) 403, 606, 611 ff. — Kirke 603 f., 606, 610, 613.
 Dueholm Kloster 663, 688 f., 691, 694, 710. — Jordebog 352.
 Durell, Magnus, svensk Gesandt, 438.
 Durham, Alexander, 54.
 Dusander, Alexander, Hovedsmand, 238.
 Dybbøl 845.
 Dybvad, Jørgen Kristoffersen, Prof. theol., 554, 756. — Kristoffer, 571.
 Dyre, Peder Kristiernsen, 73. — Thomas, 825.
 Dänischwold 394.
 Ebbesen, Knud, se Ulfeld. — Niels, se Strangesen
 Ebelholt Kloster 61.
 Eberstein, Feltmarskalk, 751.
 Echman, Valter, Hovedsmand, 238.
 Eddaerne 201, 468.
 Edinburg 129, 525.
 Edvard VI, Konge i England, 200.
 Egede 490, 669.
 Egede, Hans, Biskop i Grønland, 841.
 Egholm 459.
 Egils Saga 467.
 Egils og Asmunds Saga 833.
 Eiche, Heinrich v. der, Hovedsmand, 229, 232.
 Eiler, Familie, 221.
 Eisinga, Lucia v., 652.
 Ejderen 208.
 Ejds vold, Rigsforsamlingen paa, 205.
 Elben 15.
 Elbo Herred 492.
 Elfsborg 31, 33, 114, 503, 583. — Møde 1554, 11.
 Elfsborg, Ny-, 468.
 Eliae, Povl, s. Helgesen.
 Elisabeth, Christiern II's Dronning, 227, 476.
 Elisabeth, Kong Hans's Datter, 336.
 Elisabeth, Hertuginde af Meklenborg, 8, 14, 151, 518, 598, 623, 625.
 Elisabeth, Frederik II's Datter, 57, 523, 525, 573, 587, 596, 599, 609.
 Elisabeth, Prinsesse, 211.
 Ellingegaard (Frederiksborg Len) 678 f.
 Elliot, Hugh, engelsk Gesandt, 473.
 Elsass 200.
 Embden 508.
 Emborg s. Em Kloster.
 Em Kloster 27 ff., 33, 56, 60, 585 f.
 Emmiksen, Emmik Hartvigsen, 4.
 Engelbrektsen, Engelbrekt, 364. — Oluf, Ærkebiskop i Trondhjem, 580.

- Engelholm, Kjøbstad, 594.
 Engelsholm (Tørrild H.) 652.
 Engelstoft, C. T., Biskop, 811. —
 L., Historiker, 206, 243.
 England 92, 201 f., 234, 365, 367,
 463, 466, 472, 508, 643, 721,
 759. Jvfr. Edvard. Henrik. Ja-
 kob. Karl. Richard. Stephan.
 Enløf (Haderslev Amt) 669.
 Erfurt Universitet 474.
 Erholm 148.
 Erik Plovpenning, Konge, 353, 355,
 836.
 Erik Glipping, Konge, 371.
 Erik af Pommern, Konge, 202, 325,
 328, 330, 335, 337, 356, 379, 841.
 Erik (i Kaarød), norsk Adelsmand,
 826.
 Eriksen, Jørgen, Biskop i Stavan-
 ger, 98. — Knut, s. Kurck. —
 Mads, s. Vasspyd. — Niels, s.
 Rosenkrantz.
 Eriksholm (Skaane) 641.
 Erlandsdatter, Ingerd (g. m. Arild
 Kane), 75 f., 194 f.
 Ernst, Hertug af Brunsvig-Lüne-
 burg, 3, 73 f.
 Ernst, Hertug af Meissen, 336.
 Ernst, Greve af Nassau, 643.
 Ernst, Henrik, Prof. i Sorø, 799.
 Ernst August, Hertug af Brunsvig-
 Lüneburg, 730.
 Eschricht, Prof., 811.
 Eskimoerne 212, 842.
 Esrom Kloster 27, 440, 664.
 Estland 197, 202, 391 f.
 Estrup, H. F. J., Historiker, 395,
 665, 669, 682.
 Estvadgaard 841.
 Etzhard II, Greve af Frisland, 32, 87.
 Eugen, Prins af Savoien, 472.
 Faaborg 154.
 Falkenberg 236.
 Falkenskiold, Familie, 819.
 Falsen, C. M., Justitiarius i Kri-
 stiania, 242.
 Falster 402, 406 f., 422, 438, 445,
 454, 523, 626, 778.
 Falster, Kristian, Rektor i Ribe,
 840.
 Farnese, Alexander, Hertug af
 Parma, 522.
 Farum 856.
 Favrholt 861.
 Faxø 440.
 Faxø Herred 30.
 Feierabend, Sigismund, 544.
 Fejø 431, 624, 680, 686.
 Fenger, C. E., Læge, 216.
 Feodor, Czar i Rusland, 393.
 Ferdinand I, tysk Kejser, 503.
 Filip, Landgreve af Hessen, 7.
 Filip II, Konge af Spanien, 82.
 Filip af Burgund 227.
 Filippa, Erik af Pommerns Dron-
 ning, 202.
 Finckenstein, Greve, 200.
 Finmarken 315.
 Fjellerup Kirke (Nørre H.) 499.
 Flakkebjærg Herred 409, 426.
 Flakkebæk, Møde i, 1603, 642.
 Flemming, Bo, 195. — Erik, 198.
 — Margrete, 194. — Tale, 4 f.
 Flensborg 8, 16, 37, 208, 474, 484,
 510, 531, 574, 630 f. — S. Knuds
 Gilde 834, 836 f. — Franciskaner-
 kloster 199.
 Fly Sogn (Fjends H.) 213.
 Fobislet (Haderslev Amt) 604 f., 607,
 610, 614.
 Frankfurt a. M. 471, 544, 548.
 Frankrig 125, 127 f., 137, 151, 153,
 198, 200, 233 f., 465, 472, 854.
 Jvfr. Henrik. Ludvig. Napoleon.
 Frans, Kong Hans's Søn, 336.
 Frans, Hertug af Leeds, 473.
 Frans, Hertug af Lüneburg, 3.

- Frans, Hertug af Sachsen-Lauenburg, 8
- Frans II Sforza, Hertug af Milano, 198.
- Frantzius, Thomas, Prof. i Vittenberg, 550, 556, 558-62.
- Frederik I 319, 327, 329, 335 f., 352, 377, 397, 402, 418, 422, 441-44, 579, 664, 673, 686, 763.
- Frederik II 2, 13 f., 18, 21 f., 24, 45, 48, 58, 65, 70, 75, 78 f., 82-85, 91, 113, 126, 128, 145, 149 ff., 153 ff., 200, 212, 231-35, 237, 306, 312, 315, 321, 348, 378, 403, 444, 474, 495, 498, 505-10, 513-16, 518, 521, 535, 546, 558, 572, 576 ff., 586 f., 593-98, 605-9, 616-19, 622-26, 634, 675 f., 679, 690, 698, 701 f., 840.
- Frederik III 247, 249, 253, 255 ff., 264 f., 268-74, 278 ff., 287, 348, 446 f., 450, 465, 715-811, 854.
- Frederik IV 159, 164 f., 168 f., 172-77, 179 f., 182, 184, 187 f., 211 f., 214, 255, 319 f., 417, 420, 452 ff., 461 f., 792, 804.
- Frederik V 243, 254 f., 305.
- Frederik VI 205, 210, 214, 243, 255, 263, 827, 842.
- Frederik VII 216, 219, 243, 255, 263, 845.
- Frederik, Arveprins, 255.
- Frederik III, Hertug af Gottorp, 724.
- Frederik, Prins af Nør, 244.
- Frederik d. store af Preussen 199 f., 465.
- Frederik II, Kurfyrste af Pfalz, 200, 471.
- Frederik, Greve af Oldenburg, 334, s. Diderik.
- Frederik Vilhelm, Kurfyrste af Brandenburg, 198.
- Frederikke Amalie, Frederik III's Datter, 255, 264.
- Frederiksborg Slot og Len 29, 31, 33, 39, 45, 61, 445, 447, 587, 678, 727, 739. — Latinskole 303, 315 f. — Musæum 570.
- Frederikstad 208, 840.
- Frederiksten 467.
- Friis, Albert, 49, 63, 70, 568, 600. — Anne, 54. — Hans, 727, 766, 839. — Iver, 50, 53 f. — Johan, 15, 25, 34-39, 43, 122 f., 131, 502, 505, 507. — Jørgen Iversen, 50. — Karen, 6. — Kristiern († 1561), 5, 193. — Kristen, til Borreby († 1616), 534, 633 f., 637 f., 644 f. — Kristen, til Kragerup († 1639), 211. — Jfr. Lisbet, 677. — Niels, 608. — Sofie, 566.
- Frille, Eggert Kristiensen, 211, 858 ff. — Klavs Kristiensen, Ærkedegne i Ribe, 859.
- Frimann, Klavs, Provst, 206.
- Frischlin, Nicodemus, tysk Filolog, 543.
- Frisenvold se Tordrup.
- Frisholt (Ormstrup) 606.
- Frisland. Jvfr. Etzhard.
- Frode d. gavmilde, dansk Sagnkonge, 324.
- Froste Herred (Skaane) 619.
- Frydendal (Torbenfeld) 450, 581 f., 586-90.
- Frøkjær (Hillerslev H.) 711.
- Frørup Sogn (Vinding H.) 842.
- Fuchs, Generalmajor, 751. — Heinrich v. der, s. Eiche.
- Fuglebjørregaard 78.
- Fuiren, Jørgen, 855.
- Fyen 32, 145, 148 ff., 216, 362 f., 396, 402, 438, 443, 460, 622, 626, 665, 751, 778, 839, 841. — Vedtægt 1492, 348.
- Fyens Stift 44, 142. — Arkiv 213. — Bispestol 505.

- v. Fürsen-Bachmann, alev.-holst. Officer, 474.
- Føling, Peder, Slotshevdning paa Kbhvns Slot, 670.
- Fæmø 431, 624, 680, 686.
- Færeerne 74, 86, 147, 315.
- Færeingesaga 217.
- Gabel, Frederik, 718, 739, 787, 797.
— Kristoffer, 730, 738 f., 741, 744, 775, 787.
- Gagge, Familie, 819-24, 827. — Clara Klavsdatter, 821. — Elisabeth, 822. — Erik, paa Bornholm, 822. — Erik Klavsen, 821 f. — Hans Pedersen, 822. — Holger Klavsen, 821. — Jørgen til Lengsgaard, 822. — Jørgen Pedersen til Søndergaard, 822. — Klavs Andersen, 821 f. — Klavs Holgersen, 821. — Klavs Pedersen, 822 ff. — Magnus, 822 f. — Peder Erikson(?), 822. — Peder Jørgensen, 822. — Peder Jørgensen til Lengsgaard, 822. — Rudbek, 821. — Sivert, 822 f. — Sofie Klavsdatter, 821.
- Gahn, svensk Adelsfamilie, 827.
- Gallus, Claudius, s. Collart.
- Galschiet, C. L., Præst i Stokke-mark, 218.
- Galsket, Peder Mortensen, 372.
- Galt, Anne Pedersdatter, 587. — Gjord Pedersen, 50. — Mogens Pedersen, 50. — Peder Ebbesen, 589.
- Galten Herred 581.
- Gans, Jesper, 78, 485 f., 576. — Jørgen, 576. — Kristoffer, 576. — Margrete, 1, 61, 72, 485, 500, 575, 579, 589.
- Garp, Hans, svensk Hovedsmand, 105, 111.
- Gavnø Kloster 440, 602, 607, 609, 611, 637. — Arkiv 637.
- Geer, Louis de, svensk Handelsmand, 472.
- Geijer, E. G., svensk Historieskriver, 214.
- Geldern 81 f. s. Vestfalen. Jvfr. 865.
- Genf 551.
- Gent 476.
- Georg, Prins, s. Jørgen.
- Georg Vilhelm, Hertug af Brunsvig-Lüneburg, 730.
- Gerhard I, Hertug af Slesvig, 334.
- Gerner, Henrik, Søofficer, 843.
- Gersdorf, Joakim, 732, 747, 749, 751, 774, 776, 781.
- Gersdorfalund (Pudseborg) 495.
- Gert d. store, Greve i Holsten, 514.
- Gertrud (Vitus Berings) 856.
- Ginding Herred 841.
- Giako, Gods i Norge, 194.
- Gisle Surssøns Saga 832 ff.
- Gialum Herred 213.
- Giessfeld 1 f., 4, 38, 595, 682.
- Gjedde, Ove, 721, 727.
- Gjedsør 504, 572, 625.
- Gjelskov 4 f.
- Gjentofte Sogn 846.
- Gjerlev Herred 581.
- Gjettrup Sogn (Refs H.) 696.
- Gjordsen, Anne, 51. — Maren, 53.
- Gjødese, Jens, Biskop i Aarhus, 486, 494, 540 f., 544, 563, 565-69, 571, 574.
- Gjõe, Familie, 80, 581, 590 f. — Absalon, 598. — Albert Mogensen († 1558), 7, 9, 28, 50, 52, 73, 75, 150, 579-84. — Axel, 152. — Birgitte Mogensdatter († 1554), 8 f., 21, 23, 34, 38, 52, 54 ff., 79, 124, 133 ff., 142, 511 f., 521, 581, 583, 591-96, 608, 605 f., 613, 615, 618, 620 f., 628. — Dorte Albertsdatter, 584, 588 f. — Elline Mo-

- gensdatter, 9 f., 21, 23, 28, 50, 80, 581 ff., 585 f., 591. — Eskild († 1506), 193. — Eskild Henriksen († 1578), 51, 79, 124. — Eskild Mogensen († 1561), 10, 28, 52, 88, 580, 582, 584, 591, 621. — Falk, 590. — Falk Mogensen († 1594), 491. — Falk († 1653), 651. — Helvig Mogensdatter, 10 f., 49, 52, 591. — Henrik, 78. — Ide Mogensdatter, 590 ff., 608. — Karen Axelsdatter, 152. — — Kristoffer Mogensen († 1584), 47, 50, 57, 65, 67, 426, 576, 581 f., 586, 591 f., 605 f., 620 f., 629 f. — Maren Mogensdatter, 592. — Margrete Albertsdatter, 584, 588 f. — Mette Mogensdatter, 592. — Mogens († 1544), 4, 74 f., 191, 440, 579, 582 f., 590, 620. — Mogens til Bremersvold, 629 f. — Otte Albertsen, 588 f., 588. — Pernille Albertsdatter, 50, 529, 584, 586 ff. — Pernille Mogensdatter, 48.
- Gjerding Herred 498.
- Gjerlev (Løve H.) 668.
- Glad, Rasmus, Prof., 64, 619 f.
- Gladsaxe (Skaane) 616.
- Glahn, Familie, 221.
- Glambæk, Kirsten, 51. — Klavs, 55 f., 65. — Niels, 53.
- Glassenap, Kort, Hovedsmand, 237.
- Glim (Sømme H.) 669.
- Glob, Albert († 1518), 53, 198. — Anne Albertsdatter, 53. — Henrik, 53. — Sofie Albertsdatter, 50, 53 f.
- Glostrup By (Ods H.) 698.
- Glückstadt 741, 759, 799 f. — Kancelli 798-801, 806, 808.
- Godov, Elline, 73.
- v. Goeben, tysk General, 205.
- Goës, kejserlig Gesandt, 718, 730, 740, 749, 784, 787, 792 f.
- Gordon, Jane (g. m. Bothwell), 129.
- Gosmer Sogn 212.
- Gotha 617. Jvfr. Johan Frederik.
- Gotland s. Gulland.
- Gotlænder, Søren P., s. Judichær.
- Gottorp, Hertugdømme, 199 f. — Bibliothek 199, 210.
- Gottorp Amt 600.
- Gottorpske Fyrstehus, 254 f., 264, 320, 719, 724 ff. Jvfr. Adolf Frederik. Frederikke Amalie. Johan Adolf. Sofie Magdalene.
- Graagaas, islandsk Lovbog, 477.
- Gram, Hans, Historiker, 208, 304-9, 313, 316-19, 322, 804.
- Gram Herred 498.
- Green, Familier, 819 f., 824-27. — Anders, norsk Kansler, 825 f. — Anne Reersdatter, 825. — Axel, 826. — Berete Reersdatter, 825. — Bodil, 826. — Børge, 826. — Ellen Reersdatter, 826. — Herman Jakobsen, 826. — Herman Olufsen, 824. — Lavrids Olufsen, 825. — Ole, 826. — Oluf Lavridsen, 825. — Oluf Reersen, 826. — Reer Reersen, 825.
- Grevefejden 2 f., 37 f., 73, 75, 211, 464, 487 f., 568, 579 f.
- Grevinge (Ods H.) 593.
- Griffenfeldt, P., 218, 242, 245 f., 261, 270, 275-78, 287, 465, 791 f., 797 f., 800-808.
- Grimm, J., tysk Sprogforsker, 475. — W., tysk Sprogforsker, 475.
- Gris, Niels Pedersen, 372.
- Grubbe, Ejler, 51, 629. — Peder, 626.
- Grumbach, W., tysk Rigsridder, 617.
- Grundet, Jens Ped., Rektor i Ribe, 488.

- Grundetgaard 16 f.
 Grundtvig, N. F. S., 214, 847. —
 Svend, Prof., 207. • Danske Kæm-
 peviser og Folkesange (1867).
 399.
 Grækenland 862.
 Grøn, Anders, 31, 52.
 Grønbæk, Isak, Præst, 543.
 Grønland 137 f., 200, 209, 315, 842.
 Gudenrath, Jakob Just, juridisk
 Forf., 295 f.
 Gudme Herred 362.
 Gudrun (Jens Skrivers) 141.
 Gudum Kloster 687 f.
 Gulatingaloven 829.
 Guldkysten 213.
 Gulland 53, 335. — Stranding 1566,
 240.
 Gullthores Saga 834.
 Gunderslevholm 88, 426, 581, 591 f.,
 621.
 Gunderalev Sogn 426.
 Gundse (Sømme H.) 636.
 Gustav I Vasa af Sverrig 198,
 384, 464, 545 f.
 Gustav II Adolf af Sverrig 203,
 384, 465, 471, 534, 785.
 Gustav III af Sverrig 204, 472.
 Gustav IV Adolf af Sverrig 466,
 473.
 Gustav Adolf, Hertug af Meklen-
 borg, 787, 797.
 Guthorm Sindre, Skjald, 840.
 Guttfeldt, Salomon, 854.
 Gyldenmund (Chrysostomus), Oluf,
 Prof., 437 f., 844.
 Gyldenløve, Ulrik Chr., 460. — Ul-
 rik Fr., 399, 750 f.
 Gyldenstjerne, Familie, 44, 46 f. —
 Anne Knudsdatter, 49, 152. —
 Anne Movridsdatter, 9. — Axel
 Knudsen, 42, 49 f., 157. — Erik
 Nielsen, 379. — Gabriel, 6, 74.
 — Hannibal Mogensen, 52, 599.
 — Henrik Knudsen († 1517), 17 f.
 — Henrik Knudsen († 1592), 50 f.,
 156. — Henrik Kristoffersen, 50.
 — Henrik t. Svanholm, 816. —
 Ingeborg Kristoffersdatter, 49, 63,
 70. — Hilleborg, 652. — Karen
 Knudsdatter, 42, 49, 53. — Karen
 Kristoffersdatter, 42, 48-51, 54 f.,
 58, 62-72, 150, 525, 530, 533,
 566. — Karen Mogensdatter, 51.
 — Karen Ottesdatter, 49. — Kir-
 stine, 46. — Knud Henriksen,
 Biskop, 49, 52, 605. — Knud
 Henriksen († 1627), 615. — Knud
 Pedersen († 1551), 49, 698. —
 Kristoffer Henriksen, 42, 52. —
 Lene Olufsdatter, 46. — Margrete
 Knudsdatter, 28, 50, 63. — Jfr.
 Margrete Ludvigsdatter, 46. —
 Mogens († 1569), 9, 13 f., 25 f.,
 30, 83, 51, 79, 86, 237 f., 502,
 861 f. — Mogens til Bjersgaard,
 155, 677. — Niels Ludvigsen til
 Palsgaard, 46. — Otte Henriksen,
 10, 16 f., 49, 52. — Otte Lud-
 vigsen, 46 f. — Peder Knudsen
 († 1594), 50, 509, 517, 541, 594,
 621. — Pernille Henriksdatter,
 156. — Predbjørn Knudsen, 51,
 64, 518, 599. — Sibylle Mogens-
 datter, 51, 79 f. — Jfr. Sofie, 63.
 — Sofie, Abbedisse i Maribo Klo-
 ster, 624. — Sofie Henriksdatter
 († 1482), 500.
 Gynge, Mikkell, Hovedsmand, 238.
 Gyntersberg, norsk Adelsfamilie,
 135.
 Güstrow (i Meklenborg) 231, 518.
 Gøje s. Gjøe.
 Gøteborg 209, 723, 854.
 Göttingen 305, 474.
 Haderslev 71, 302, 324, 510, 523,
 599, 608.

- Haderslevhus 518, 598 f., 609, 612, 626.
 Hads Herred 27, 606.
 Hagesius, Thadæus, kejserlig Livlæge, 625, 635.
 Hakon V, Konge i Norge, 157.
 Hakonsen, Knud, Adelsmaud, 399.
 Hald Slot 40, 49.
 Hald Herred 348.
 Halfvegge, Jop, Væbner, 671.
 Halland 330, 437, 449.
 Halle 474.
 Halle, Christina v., 477. — Georg v., s. Holle. — Karen v., 149.
 Hallwyll, svensk Adelsfamilie, 827.
 Halmstad 31, 34 f., 44, 236, 238, 644. — Kirke 821.
 Halsted Kloster 363, 622, 624, 676.
 Hamar 119.
 Hamborg 30, 93, 200, 215, 465, 467, 470, 478, 489, 508, 558, 598, 609, 612, 626. — Bibliothek 323, 325.
 Hamlet, dansk Sagnkonge, 832.
 Hammarlunda (Froste H.) 346.
 Hammerich, Fr., Historiker, 715 f. — Danm. under Adelsvælden • 408.
 Hammershus 350, 383.
 Hamsfort, Kornelius, Læge, 65.
 Han Herred 352, 379.
 Hananger (Haranger), Gods i Lister, 195.
 Hanerau Amt 720.
 Hannover, By, 466.
 Hannover, Kurfyrstendømme, 202, 204, 469. — Jvfr. Sofie.
 Hans, Konge, 199, 319, 326-29, 335-38, 381, 421, 430, 439 f., 482 f., 822, 825.
 Hans d. ældre, Frederik I's Søn, 2, 8, 55, 146, 505, 508 ff., 608, 623.
 Hans d. yngre, Christian III's Søn, 43, 213, 505, 509, 518, 578, 598, 607.
 Hans Albrecht, Hertug i Meklenborg, 13 f., 471.
 S. Hans Kloster (v. Horsens), s. Stjærnholm.
 S. Hans Kloster (i Norge) 631.
 Hansen, Anders, Præst i Magleby, 154. — Erik, s. Schønnebølle. — Hans, Bonde i Sørup, 362. — Justus, Bureauchef, 226. — Kristoffer, Borgmester i Kbhvn., 744, 766, 770. — Peder til Simlegaard, Landsd. paa Bornholm, 822. — Theofilus, Arkitekt, 476, 843.
 Hansestæderne 89, 103, 469 f.
 Hansted (Vor H.) 667.
 Harald Klak, Konge, 844.
 Harald Haardraade, Konge i Norge, 199.
 Haraldsted Kirke (Ringsted H.) 145, 212.
 Haranger s. Hananger.
 Harbou, Familie, 819, 827.
 Harboøre Sogn 841.
 Hardeknud, dansk Konge, 209.
 Hardenberg, Familie, 100. — Anne (g. m. Knud Ulfeld), 193 f. — Anne (Joh. Ruds), 71. — Anne Jakobsdatter, 48, 79. — Anne Korfitsdatter, 22 f., 55, 78, 153, 511 f., 605, 630. — Edele Jakobsdatter, 53, 79, 84, 148. — Ejler, 26, 49, 78, 84, 86 f., 502. — Erik, 49. — Helvig Jakobsdatter, 48, 78 f., 83, 89, 94 f., 102 f., 132, 136, 189-42, 144-50, 152-58, 525, 530, 566. — Jakob, 79. — Knud, 53. — Mette, 578.
 Hardenberg, s. Krænkerup.
 Hartmann, J. P. E., Komponist, 216.
 Hartvigsen, Emik, s. Emmiksen.
 Hase, Jakob Troelsen, 667.
 Hassens Birk 578.
 Hassing (Refs H.) 711.

- Hedvig, Frederik II's Datter, 587, 642.
- Hedvig (Helvig), Datter af Gerhard I af Slesvig, 834.
- Heegaard, S., Filosof, 221, 476.
- Hegelund, Familie, 841. — Peder, Biskop i Ribe, 70, 514 f., 539 f., 544.
- Heide, Slag ved, 1559, 25.
- Heimskringla s. Snorre Sturlesen.
- Heidelberg Universitet 45, 149, 197, 551 ff., 639.
- Hejnesen, Mogens, 147, 537, 604.
- Hejselt 213.
- Hekkeberg (Skaane) 537.
- Helgeland i Norge 7, 87, 105.
- Helgesen (Eliae, Heliae), Povl, katolsk Forf., 227, 323 f., 329-34, 840.
- Helgoland, Kamp ved, 1864, 206.
- Heliae, Povl, s. Helgesen.
- Helligsø Sogn (Refs H.) 696.
- Helm, Johan, slesvig-holstensk Raad, 724.
- Helmold, Historieskriver, 468.
- Helsingborg By 477.
- Helsingborg Slot 34 f., 44, 593, 622, 629, 721.
- Helsingør 44, 524, 553, 572, 609, 842.
- Heltborg (Refs H.) 711.
- Helweg, Familie, 848.
- Helvig, Datter af Absalon Pedersen, 104. — s. Hedvig.
- Hemmingsen, Niels, 410, 490, 512 ff., 521, 539, 542, 551, 554, 643, 649.
- Hemmingstedt, Slag ved, 1500, 470.
- Henneke, Biskop i Odense, s. Ulfeld.
- Hennequin, fransk Gesandt, 722.
- Henrik I, tysk Konge, 469.
- Henrik III, Konge i Frankrig, 151.
- Henrik IV, Konge i Frankrig, 551, 797.
- Henrik II, Konge i England, 196.
- Henrik IV, Konge i England, 202.
- Henrik VIII, Konge i England, 198, 202, 464.
- Henrik, Hertug af Brunsvig, 7.
- Henrik Julius, Hertug af Brunsvig-Wolfenbüttel, 57, 523, 525, 573, 643.
- Henriksen, Anders, Skriver paa Oregaard, 612. — Hans, Krønikeskriver, 325.
- Hepburn, James, s. Bothwell.
- Herborn (i Nassau) 639.
- Herfølge 628. — Kirke 646.
- Herjedalen 113, 115, 118 f.
- Herlufmagle Kirke (Tybjerg H.) 840.
- Herlufsholm 55, 142, 511 f., 604, 650. — Kirke 48.
- Herman, Præst i Bergen. — Josef, tysk Billedhugger, 477.
- Herrestad (Herrestad H.) 821.
- Herrestrup (Ods H.) 593.
- Hertel, Familie, 221.
- Hertzberg, Niels, Præst i Kinservig, 206.
- Hertzholm, Iver, Hofretsassessor i Norge, 681.
- Hesselbjærg (Ringsted H.) 535.
- Hesselbjærg (Hovlbjærg H.) 841.
- Hessen 152.
- Hessiske Fyrstehus 243, 254 f. Jvfr. Charlotte Louise. Filip. Vilhelm. Vilhelmine.
- Hentemann, Peter, Kjøbmand i Bergen, 138.
- Hildesheim 471.
- Hincke, Joachim, Sekretær, 503.
- Hindemae 148, 158.
- Hindsgavl 605, 609 f., 614.
- Hindsted Herred 698.
- Hinge, By, 28.
- Hippolithus a Lapide• s. Chemnitz.
- Hirtsholm 841.
- Hjermind (Middelsom H.) 213.

- Hjernø Sund 37.
 Hjerting 216.
 Hjort, P., Forf., 243.
 Hobbes, Thomas, engelsk Filosof, 759, 810.
 Hoepfner, Bogtrykker, 306.
 Hoja, Greven af, 229.
 Holberg, Familie, 207. — Ludvig, 207, 216, 222, 300, 305, 307 f., 318, 476.
 Holgersen, Jens, s. Ulfstand.
 Holk, Anne, 52, 54. — Ditlev, 533 631, 637. — Hans, 17, 53, 66 ff., 629. — Kirstine Hansdatter, 68, 629, 631, 634, 639, 642, 648, 651, 653. — Kristiern, 533. — Mandrup, 68.
 Holland s. Nederlandene.
 Holle, Jørgen v., Oberst, 30, 32, 230, 237, 239 f. — Regiment 236.
 Holmgaard (Ø. Lisbjærg H.) 495 f. Jvfr. Rosenholm.
 Holm Mølle (Ø. Lisbjærg H.) 495.
 Holme Kloster (nu Brahetrolleborg) s. Rantzausholm.
 Holstebro 46.
 Holstein, H., Kaptejn, 218.
 Holstein, J. L., Statsminister, 310.
 Holsteinborg s. Trolholm.
 Holsten, Hertugdømme, 47, 204, 209, 305 f., 313, 316 ff., 320 ff., 335, 394, 449, 460 f., 470, 593, 720 f., 723 f., 751, 760.
 Hopfensteiner, Stephan, 203.
 Hordeland, N., (i Norge) 88, 105, 109, 120.
 Hordeland, S., (i Norge) 87, 107, 109.
 Hornølet (Ø. Lisbjærg H.) 61, 496 f. — Kirke 496, 499 ff., 544, 569 ff., 578.
 Hornayld, Jens, Præst i Assens, 214.
 Horrebøw, P., Mathematiker, 318.
- Horsens 10, 13, 58 f., 63, 69 f., 644. — Hospital 58 f., 69. — Kirke 58, 72, 843.
 Horsens Fjord 37, 60.
 Hovgaard paa Thure 399.
 Hovgaard, Nedre-, 399 f., 402.
 Hovlbjærg Herred 581, 606.
 Hoyer, Herman, 476.
 Huber, Samuel, Prof. i Vittenberg, 542 f., 550, 555.
 Hundslund Kloster og Kirke s. Dronninglund.
 Hunnius, Ægidius, Prof. i Vittenberg, 550, 555.
 Hustad, Gods i Romsdalen, 158.
 Husum 474.
 Hvalø, Nørre-, (Voldborg H.) 713 f.
 Hvedholm 81, 652.
 Hven 403, 516, 521, 529 f., 636 ff., 692, 698.
 Hvid, Mads, Mester, 46 f., 404.
 Hvide, Anders Sunesen, Ærkebiskop, 342, 371. — Otte, 53.
 Hvide Hav 508.
 Hvilsager Sogn (S. Hald H.) 493, 497. — Kirke 499.
 Hvitfeldt, Familie, 208. — Arild, 514, 519, 523, 538, 548, 604, 632, 637, 643. — Danm. Krøn. 442. — H. J., Generallejtant, 212. — Iver, 222, 843. — Jakob, 604. Klavs, 51 f. — Peder, 576.
 Hvitkop, Hr. Johan, 375.
 Hygum Sogn (Skads H.) 663.
 Hyldig (Mors Nørre H.) 710.
 Hyngæ 356 s. Hønge.
 Hæinge, Øster-, (Salling H.) 148. — Kirke 147, 156.
 Høedt, F. L., Skuespiller, 216.
 Høg, Jakob, 599. — Just, 155, 590, 592.
 Høegske Regiment 236.
 Høgstad (Børglum H.) 841.
 Højby (Ods H.) 664.

- Højelse (Ramsø H.) 713.
 Hønborg Slot 492, 495.
 Hønge (Løve H.) 356.
 Hørsholm 529.
 Hørup Mark 57.
- Ibsen, Oluf, Bonde i Vallø, 412.
 Indherred (i Norge) 105.
 Indien 315.
 Ingemann, B. S., Digter, 848.
 Ingerd, Fru, s. Erlandsdatter.
 Innocens IV, Pave, 196, 355, 464.
 Isabella, Christiørn II's Dronning, s. Elisabeth.
 Isefjorden 215.
 Island 201, 210, 315, 469, 477, 508, 835.
 Isleifs (Biskop) Krønike 467.
 Itzehoe Frøkenkloster 593 f.
 Ivan Vasilievitch I, Czar i Rusland, 392.
 Ivan Vasilievitch II, Czar i Rusland, 198, 621.
 Ivan VI, Czar i Rusland, 204.
 Iversen, Lavrids, s. Serlin.
 Iversnæs [Vedelsborg] 63.
- Jacob, Isak, 288.
 Jacobsen, J. P., Digter, 215 f., 842.
 Jakob I, Konge i England, 58, 523 ff., 587, 629, 643.
 Jakobsen, Anders, s. Lunge. — Hans, Sognepræst i Ore, 611. — Jørgen, Præst i Kallundborg, 651. — Matthias, Læge, 602.
 Jena Universitet 302, 321.
 Jensen, Lucie (g. m. J. Dahlmann), 199.
 Jepsen, Ture, Bonde, 413.
 Jerichau, J. A., Billedhugger, 216. — Baumann, Elisabeth, Kunstnerinde og Forfatterinde, 847.
- Jerusalem 862.
 Jessen, Familie, 222.
 Jestrup By (Refs H.) 710 f.
 v. Jesz, slesv.-holst. Officer, 474.
 Joakim I, Kurfyrste af Brandenburg, 336.
 Joakim II, Kurfyrste af Brandenburg, 504, 576.
 Joakim Frederik, Kurfyrste af Brandenburg, 634 f.
 Johan III af Sverrig 384, 630.
 Johan, Kurfyrste af Sachsen, 73 f.
 Johan Adolf, Hertug af Gottorp, 630.
 Johan Albrecht I, Hertug af Meklenborg, s. Hans Albrecht.
 Johan Frederik, Kurfyrste af Sachsen, 73 f.
 Johan Frederik, Hertug af Gotha, 617.
 Johan Frederik, Hertug af Brunsvig-Lüneburg, 731.
 Johan Kasimir, Pfalzgreve af Pfalz, 45.
 Johannes, Biskop i Sjælland, 713.
 Jomsvikingasaga 467.
 Jonsen, Arngrim, Præst i Holum, 632. — Sigurd, Norges Rigshofmester, 194.
 Jordane, Historieskriver, 467.
 Josephson, Hajman (Chajim Ditz), Klubvært, 288 ff., 298-97.
 Jude, Knud, s. Maaneskjold.
 Judichær, Søren Povlsen, Provst i Slangerup, 855.
 Juel (Juul), Axel, 51, 675. — Erik, 54. — Hartvig Thomesen, 50. — Iver, 404. — Jens til Alsted († 1563), 29. — Jens til Hesselmed, 23. — Ove, 766, 774, 815. — Palle, 52, 517. — Vincens, 23, 585, 591.
 Julskov 604, 612.
 Junggreen, J. P., slesvigsk Politiker, 843.

- Jylland 10 f., 13, 15, 21 f., 24, 27, 31 ff., 37-41, 44 f., 47, 57 ff., 358, 373 f., 376, 396, 402 ff., 406 f., 428, 438, 443, 449, 456, 460, 492, 503, 505 f., 510 f., 516, 522 f., 526 f., 568, 582 f., 589, 597, 599 f., 606, 621, 632, 697 f., 751, 778, 846, 849.
- Jydske Lov 305, 320, 341 f., 404, 556, 773, 836.
- Jæderen (i Norge) 87.
- Jægerspris s. Abrahamstrup.
- Jæmteland 104, 113, 115, 118 f., 208.
- Jønkeping 642.
- Jørgen, Prins, 249, 283, 459.
- Jørgensen, A. D.,: •Kongeloven og dens Forhistorie• 716, 796, 800 ff., 807.
- Kågerød Sogn 637. — Kirke 653.
- Kaalund, H. V., Digter, 216, 847.
- Kaas, Erik, 601. — Iver, 53. — Jens, 605. — Niels, 55 ff., 67 f., 321, 508 ff., 512-15, 517-23, 526-36, 538, 543, 545, 564 f., 570, 599, 636.
- Kaase (Hillerslev H.) 711.
- Kabelstoft (Hillerslev H.) 711.
- Kale, Lyder, Adelsmand, 667.
- Kalkar, C. A. H., Theolog, 848.
- Kall, C., Orientalist, 308, 318.
- Kallehave, S. Eriks Gilde i, 830 f., 836.
- Kallundborg Slot 153, 595, 622, 642, 651, 653, 687, 692, 695. — Kirke 653. — Skole 648.
- Kallø Slot og Len 4, 24, 32, 235, 495, 499, 501, 503 f., 536, 544, 569 f., 578, 668.
- Kalmar 645.
- Kalmarkrigen 1611-13, 466, 642, 644, 646.
- Kalmarunionen 1397, 199, 202.
- Kalvalund Herred 498.
- Kane, Arild, 75 f.
- Kanstrup Mark (Vor H.) 667.
- Karen (Iver Lunges) s. Bryske. — (Mikkel Brokkenhuses) s. Lykke.
- Karl Knudsen af Sverrig 335, 820.
- Karl IX af Sverrig 384, 534, 630, 642 f., 645.
- Karl X Gustav af Sverrig 465, 603, 727-30, 851-54.
- Karl XI af Sverrig 208.
- Karl XII af Sverrig 199, 454, 472.
- Karl XIV Johan af Sverrig 474.
- Karl XV af Sverrig 474.
- Karl V, tysk Kejsar, 471.
- Karl I, Konge i England, 797.
- Karl II, Konge i England, 367.
- Karl II, Konge i Spanien, 741.
- Karl d. dristige, Hertug af Burgund, 470.
- Karl, Kurfyrste af Pfalz, 465.
- Karl Ludvig, Kurfyrste af Pfalz, 465.
- Karmøen (ved Stavanger) 124, 132.
- Karoline, Frederik VI's Datter, 254 f.
- Keller, Johan, Prof., 222.
- Kepler, Johan, Astronom, 475.
- Kiel 199, 219. — Musæum 467. — Universitet 301 ff., 321, 476, 763.
- Kierdrup [Kjærup] (V. Han H.) 352.
- Killigrew, H., engelsk Diplomat, 200.
- Kingo, Thomas, Biskop i Fyen, 840, 857.
- Kjærstrup 57, 77, 143 f., 148, 156, 158, 498.
- Kjærteminde 843.
- Kjærup s. Kierdrup.
- Kjøbenhavn 9, 11, 14 ff., 25, 31-39, 42-45, 47, 55, 57 f., 67, 77, 79 f., 85, 89, 102 f., 108, 110 f., 115, 120 f., 123, 131 f., 146, 199, 206, 210, 216, 219 f., 229, 242, 296, 313, 430 f., 447, 450, 476, 481 f., 484, 486, 488, 503-7, 511, 518 f.,

- 521 ff., 526, 528, 530, 535, 548, 563, 568, 576, 580, 600 ff., 619, 621, 627-30, 632 f., 642 ff., 647, 719, 731 f., 735, 741-44, 746 ff., 750, 754, 763 f., 774, 777 f., 780 f., 788 ff., 793 ff., 800 f., 803, 823, 842, 846, 852, 859 f. — Arkiver 356, 466, 849. — Kgl. Bibliothek 223, 466, 474, 583, 588, 849. — Universitetsbibliotheket 466. — Børsen 797. — Sigbrits Gaard 620 f. — Hyskenstræde 570. — Vor Frue Kirke 25, 79, 475, 487, 539, 844. — Helligaandskirke 646. — Holmens Kirke 316. — Nikolaj Kirke 154, 543, 567. — Raadstue 644, 747 f., 776. — Københavns Slot 31, 151, 455, 457, 530, 584 f., 605, 610, 618, 620, 631, 634, 658, 732, 738 f., 747, 752 ff., 765, 774, 776, 786, 825. Blaataarn 222, 747. — Kristiansborg 208, 216. — Rosenborg 153, 843, 846. — Jermers Taarn 216. — Theatret i Grønnegade 339. — Amagertorv 620. — Gammeltorv 27. — Universitet 21, 98, 300-4, 307-10, 312 f., 317 f., 322, 351, 412, 429, 440, 487, 533, 543, 722, 732, 735, 752, 763 f., 768 f., 777 f., 793, 795. Kommunitet 304, 306 f., 309-13, 315, 321, 539, 840. — Vajsenhus 312, 315 f. — Bombardement 1807, 467, 841 f. — Fred 1660, 731, 740. — Herredag 1530, 217, 436. — Ildebrand 1794, 216. — Rigsdag 1536, 580. — Rigsdag 1645, 841.
- Kjøbenhavns Amt 429.
 Kjøge 31, 154, 573, 846. — Skole 588.
 Kjæng Sogn 358.
 Klarck, Johan, Hovedsmand, 233 f.
- Klavs v. Bremen, Hovedsmand, 235.
 Klavsén, Tønne, Raadmand i Bergen, 138.
 Klavsholm 9 f., 21, 512, 531 f., 585 f., 589, 605.
 Klein, Hans Pedersen, Borger i Kbhvn., 747.
 Klement, Skipper, s. Clement.
 Kleve. Jvfr. Maria Eleonore.
 Klevenfeldt (Kleve), T., Genealog, 212, 578, 840.
 Klim Mark (V. Han H.) 367.
 Klintbygaard (Bornholm) 322.
 Klopstock, tysk Digter, 350.
 Knob, Maren, 51.
 Knoppert, Albert, Prof., 200.
 Knud d. store, Konge, 209.
 Knud d. hellige, Konge, 844, 862 ff.
 Knud Lavard 212, 843.
 Knudsen, Peder, s. Maaneskjold. — Thomas, Salmedigter, 490.
 Knudstrup 619, 629, 635 ff., 641, 652 f. — Hospital 643.
 Knørød 44.
 Koch, H. P., alevigsk Student, 302 ff., 306, 308 ff., 312. — Oluf, Præst ved Nikolaj Kirke, 649.
 Kock, Jørgen, Borgmester i Malmø, 436 f.
 Koefod, Bertel Johansen, 322. — Hans, 323.
 Kolderup-Rosenvinge, J. L. A., Prof., 632, 698. •Gl. dsk. Domme• 353, 403.
 Kolding 8, 11, 13, 15 f., 20, 30, 40, 43, 493, 503, 508, 510, 525, 531, 564, 566 f., 536, 600, 647. — Møde 1575, 146. — Reces 1553, 24.
 Koldinghus 23 f., 41, 43, 54 f., 57 f., 63, 71, 78, 85, 143, 150, 343, 492 f., 495, 509, 514 f., 525, 545, 537, 596, 607 f., 610, 622, 632, 843.
 Kolding, Jon Jensen, Præst, 533, 564. •Daniae descriptio• 564.

- Konge (Onsø H.) 640 f.
 Kongeloven 241-87, 716 f., 772, 785, 792, 798-818, 840, 845.
 Kongsberg Selvværk 478.
 Kongsvinger 467.
 Konstantin d. store, Kejser, 862.
 Konstantinopel 862.
 Koppel, Familie, 848. Jvfr. Thurnauer.
 Kornerup (Sømme H.) 213, 841.
 Kornerup, Søren, Generalfiskal, 449.
 Korsør 37, 154, 213, 591, 841.
 Korsør Slot 153, 155.
 Krabbe, Familie, 819, 824. — Anne, 49. — Else Katrine, 824. — Else Pedersdatter, 824. — Elsebet, 63. — Erik, 12, 26, 502. — Iver, 53. — Karen, 57, 690. — Magdalene Tygesdatter, 51. — Morten, 194. — Otte, Gehejmerraad, 166, 417, 428, 438, 454, 459 ff. — Peder til Ølmenæs, 824. — Tage, 566. — Tyge († 1541), 191, 193, 487.
 Krafse, Hans, 629. — Jesper, 53. — Margrete, 651 f. — Mogens, Biskop i Odense, 342.
 Krag, Erik, Kancellisekr., 775, 779, 792, 814, 855. — Niels, Historie-skriver, 515, 533, 535, 557, 632. — Niels, Gehejmerraad, 454, 458. — Otte, 733, 747 f., 765, 815.
 Krag, Niels Kristensen, Præst paa Oure, 213.
 Krannestrup (Ø. Lisbjørg H.) 491.
 Krarup Sogn (Salling H.) 343, 362, 375.
 Kristiania 208. — Rigsarkiv 194.
 Kristianshavn 722, 732.
 Kristianssand 212.
 Kristiansen, Anders, Borgm. i Bergen, 98. — Peder, s. Dyre.
 Kristine (Jørgen Daas) s. Beck.
 Krogen s. Kronborg.
 Krognos, Familie, 10. — Anne Olufs-
- datter, 52, 54. — Else Holgersdatter, 499. — Mette Movridsdatter, 9 f., 21 ff., 52, 54, 61, 80, 585. — Movrids Olsen, 9 f., 581. — Oluf Movridsen, 10, 22 f., 50, 55, 78, 80, 153, 511 f., 585 f., 605, 629 f. — Pernille Olufsdatter, 54.
 Krogs Mølle (Ringsted H.) 144.
 Kronborg Slot og Len 349, 351, 445, 447, 523 f., 573, 598, 625, 694.
 Krummedige, Erik, 492. — Sofie, 580.
 Krumpen, Otte, 12-16, 26, 52, 57, 80 f., 84, 87, 502 f., 505, 585.
 Krumstrup 216.
 Kruse, Enevold, 509, 566.
 Krænkerup [Hardenberg] 581 ff., 586 f., 589.
 Kuhlau, Fr., Komponist, 843.
 Kurck, Knut Eriksson, 198.
 Kurland 197, 390 ff.
 Kvarmløse (Mørløse H.) 400.
 Kyndeløse (Voldborg H.) 410.
 Køller, Kirsten Klavsdatter, 823.
 Køln 480.
 Kønigsberg 57, 474.
- Laaland 319, 350, 363, 368, 370, 376 ff., 402, 404, 406 f., 415, 422, 427, 429 f., 438, 445, 454, 523, 626, 778. — Landsting 368. — Vilkaar 1446, 368, 370, 376, 382.
 Landet Sogn (Taasinge) 144. — Kirke 148.
 Lang, Magnus, 669.
 Lange, Familie, 496, 499. — Anne Eriksdatter, 50. — Anne Gundesdatter, 569. — Dorothea Gundesdatter, 28, 48, 494, 497 ff., 501, 506, 509, 518, 524, 529 f., 544, 567, 569-72, 574, 585. — Erik Eriksen, 51, 598, 640. — Erik

- Nielsen, 50. — Esge Thomesen, 368. — Gunde Hansen, 494, 499, 551, 555. — Gunde, Mester, Degn i Ribe, 498 f. — Hans Gundesen, 551. — Niels, 14, 26, 502. — Tyge Hansen, 551, 555. — Vilhelm, Prof., 728 f., 768, 857.
- Langebek, J., Gehejmearkivar, 315, 330, 718.
- Langeland 319, 402 f., 684.
- Lapland 526, 642.
- Larsen, J. E., Retælærd, 244 ff., 263, 266-76, 395. — Samlede Skrifter I. 342, 359. — N. F., Borgerrepræsentant, 848.
- Lasco, Johannes a, 203.
- Lassen, Peder, dansk Retælærd, 351, 410, 413, 677.
- Laub, Hieronymus, Præst i Frørup, 842. — Otto, Biskop, 222, 848.
- Lauge (Holbo H.) 690.
- Lauremberg, Johan, Prof., 207, 212.
- Lavind s. Langeland.
- Lavrentsen, Johan, norsk Adelsmand, 119 f. — Jost, norsk Adelsmand, 95.
- Lavridsen, Jens, Præst, 571. — Jørgen, Præst i Næsby, 639. — Niels, s. Arctander.
- Laxdælasaga 468.
- Laxmand, Else, 51. — Povl, Rigshofmester, 336, 664, 839.
- Leeds, Hertugen af, s. Frans.
- Leipzig 29, 209, 504. — Messe 478. — Universitet 555, 562.
- Lekkinde 425.
- Lembcke, Edv., Digter, 216.
- Lendrup (Lemtorp) (Slet H.) 372.
- Lenkevitz, Utilia, Skuespillerinde, 216.
- Lente, Kristian v., Gehejmaraad, 454, 458. — Theodor v., Kammersekretær, 730.
- Leo X, Pave, 197, 464.
- Leodius, Hubert Th., tysk Historie-skriver, 471.
- Leonora Kristina 223, 849.
- Levinson, Niels, økonomisk Forf., 682.
- Leyden 323.
- Libstrup Mark (Skads H.) 663.
- Lifland 30, 37, 197, 390 ff., 464.
- Lild Sogn 216.
- Lillienskiold, Familie, 212.
- Lincolnshire 201.
- Lindberg, Jakob Kr., Orientalist, 214, 842. — Niels, Præst, 842.
- Lindberg Kirke (Varberg Len) 677.
- Lindenbrug, Erpold, gottorpsk Bibliothekar, 323, 325, 334, 338.
- Lindenov, Birgitte, 614. — Hans Johansen († 1568), 29, 53, 603 f. — Hans Johansen († 1596), 49, 150, 155, 525, 555, 566, 601-11, 613 f., 618 f., 626. — Hans t. Gavne († 1642), 602 f., 605, 611 f., 614, 679. — Hans († 1659), 151, 727. — Hans Kristoffersen t. Ørlevkloster, 603 f. — Helvig Ottensdatter, 613. — Hilleborg, 604, 612. — Holger, 612, 614. — Ide, 614. — Johan Kristoffersen t. Ørtofte († 1581), 604. — Kristoffer Johansen († 1585), 603. — Kristoffer († 1676), 798, 808. — Lavrids, 610 f., 614. — Otte, 608, 611, 613 f. — Rigborg Hansdatter, 614. — Rigborg († 1633), 614. — Sofie Hansdatter (g. m. Henrik Fransen Rantzau), 155, 612, 615. — Sofie Hansdatter (g. m. Kristoffer Urne), 153.
- Linderup, H. K., Overlærer ved Metropolitanskolen, 290.
- Linderød Kirke (Gerds H.) 846.
- Lintrup, S., Prof. theol., 321.
- Lisola, kejserlig Gesandt, 472.
- Lister Len (i Norge) 83.

- Ljósvefningasaga 468.
 Lodehat, Peder Jensen, Biskop i Sjælland, 481 ff.
 Londeman, Gert, Skuespiller, 216.
 Lorch, Melkior, Kobberstikker, 206.
 — Mikkel, Hovedsmand, 229.
 Lornsen, Uve Jens, alevig-holst. Politiker, 206.
 Lothringen. Jvfr. Christine.
 Louise, Frederik V's Datter, 254 f.
 Louise Augusta, Hertuginde af Angustenberg, 248, 254 f.
 Lubbes, Eggerich Johan, Generalmajor, 741.
 Lucht, Gerluf v. d., Kjøbmand i Bergen, 188.
 Ludvig XIV af Frankrig 204.
 Lund 478, 522, 626, 858 f. — Kongsgaard 346. — Domkirke 208. — Universitet 478.
 Lund, Peter Vilh., Naturforsker, 222.
 Lundegaard 851.
 Lunge, Anders Jakobsen, 669. — Anne, 684. — Erik, 598 f. — Iver, 150. — Jakob Olufsen, 666. — Jørgen, 645 f., 652. — Kirsten Ovesdatter, 51. — Maren Ovesdatter, 51. — Ove, 599. — Vincens, 194.
 Luplan, Ludv. Ferd., Præst, 218.
 Luther, Martin, 208, 471, 489, 512 f., 516, 540, 542 f., 565.
 Luxdorph, Bolle, Oversekretær, 856 ff.
 Lybecker, J. J., Retslærd, 164.
 Lybæk 1, 32, 36, 38, 61, 72, 85, 88, 91, 196 f., 200, 215, 387, 474, 480, 485, 500, 508, 575, 579, 859. — Mariakirke 218. — Stadsret 76.
 Lykke, Anne, 52, 80. — Erik, 67. — Falk, 155. — Hans, 58. — Henrik, 570, 598. — Jørgen, 18, 25 f., 34 f., 45, 47 f., 53, 59, 81 f., 139, 500, 502 f., 505 f., 597. — Kaj, 848. — Karen, 861. — Niels (1474), 860. — Niels (1571), 51. — Peder († 1538), 80. — Peder, Ærke-degn i Roskilde, 669. — Sofie, 79-84, 87, 89, 182.
 Lynar, Rochus Fr. v., dansk Diplomat, 206.
 Lynderup Kirke 51.
 Lüneburg 197, 561. Jvfr. Frans. Vilhelm.
 Lyngstrup (Horns H.) 712 f.
 Lyse Kloster (i Norge) 87 f., 118.
 Lyskander, Klavs Kristoffersen, Historieskriver, 628, 649.
 Lystrup 652.
 Lütken, O. D., økonomisk Forfatter 707 f.
 Lütken, F. J., Hofpræst, 206.
 Lützow, Hugo, 794.
 Læse 691 f.
 Lætus, Erasmus, s. Glad.
 Løgstød (Slet H.) 872.
 Løgum Kloster 669.
 Lønborggaard 578.
 Løve Herred 356.
 Løwen Universitet 158.
 Løvenstjerne, Familie, 819.
 Maalev (Smerum H.) 670.
 Maaneskjold, Birte Knudsdatter, 826. — Bjørn Knudsen, 821. — Knud Jensen, 821. — Peder Knudsen, 826.
 Maarum (Holbo H.) 695.
 Machabæus, Clara Kristine Bjørnsdatter, 822. — Kristian, Prof., 628, 633.
 Mada, Hr., Præst i Alling, 494.
 Madsen, Jakob, Biskop i Aarhus, 514. — Jep, Bonde, 675. — Mogens, Kannik i Lund, 217. — Povl, Biskop i Sjælland, 518, 551.

- Madvig, J. N., Filolog, 211, 311.
 Magdalene Sibylle af Sachsen 206.
 Magdeburg 480, 490, 562.
 Magini, Joh. Ant., italiensk Astro-
 nom, 475.
 Magleby Kirke (Stævn's H.) 154.
 Magnus, Hertug, Biskop af Øsel,
 206.
 Magnus, Hertug af Meklenborg, 14.
 Magnus Smek, Konge i Sverrig, 480.
 Magnus Matthiæ s. Mogens Madsen.
 Magnussen, Arne, 310. — Finn,
 Arkæolog, 475.
 Malaspina, pavelig Nuntius, 203.
 Malling, Familie, 222.
 Malmø 480, 484, 486 ff. — Knuds-
 gilde 886.
 Malmøhus 24, 78.
 Maltzan, Anna, 485.
 v. Mander, Familie, 476. — Karl,
 Maler, 206, 476, 839.
 Mandix, J., Retalsærd, 895. — Land-
 væsensret- 446 f.
 Manstein, Valentin, tysk Hoveds-
 mand, 230, 234.
 Manteuffel, tysk Statsmand, 199.
 Manuel, Kejser, 862.
 Maren (Lavrids Skrams) s. Bilde.
 Margrete, Dronning, 217, 328, 331,
 337, 360 f., 368, 381 ff., 399, 659,
 800.
 Margrete Sprænghest, Christoffer I's
 Dronning, 206.
 Margrete, Christiørn I's Datter, 334.
 Margrete (Jørgen Frirens) 855.
 Maria Eleonore af Kleve 56.
 Mariager 898.
 Mariager Kloster 59, 398, 500, 597-
 601. — Kirke 501.
 Maribo Kloster 12, 538, 624, 647.
 Marie, V., Kirke (paa Bornholm)
 216.
 Marselisborg 516, 597, 607, 614, 624.
 Marstrand, Familie, 222.
 Marsvin, Ellen, 574. — Elæ, 566.
 — Jørgen, 49.
 Martensen, H. L., Biskop, 207, 215,
 476, 848.
 Masius, H. G., Hofpræst, 206, 321 f.
 Matthiesen, Jakob, Dr., 855.
 Maximilian I, tysk Kejser, 227.
 Maximilian II, tysk Kejser, 504, 617.
 Meadows, Filip, engelsk Gesandt,
 465.
 Mefuen, Hovedsmand, 238.
 Meier, Joh., s. Meyer. — Moses
 Amsel, 288.
 Meissen. Jvfr. Ernst.
 Mejlby Sogn (Ø. Lisbjerg H.) 491.
 Mejnstrup, Anne, 6, 61, 77, 193,
 418, 500.
 Meklenborg 14, 197, 335 ff., 471,
 518.
 Meklenborgske Fyrstehus 475. Jvfr.
 Elisabeth. Gustav Adolf. Hans
 Albrecht (Johan Albrecht). Mag-
 nus. Ulrik.
 Melanchthon, Filip, tysk Reformator,
 488 f., 512 f., 516, 540, 543. •Epi-
 grammata• 539 f., 544.
 Melissus, Paul, fransk Digter, 474.
 Mette (Jørgen Gagg's) 822.
 Meyer, Johan, Kartograf, 215, 474.
 — Markus, lybsk Admiral, 474.
 Meyn, Ludwig, Naturforsker, 474.
 Michaelsen, Adelsfamilie, 819, 827.
 Michaelis, J. D., Orientalist, 474.
 Michelsen, A., Historiker, 474.
 Middelfart 611. — Kirke 610.
 Middelsom Herred 606.
 Mikkelsen, Hans, Biskop i Fyen,
 603 f., 608.
 Milano. Jvfr. Frans Sforza.
 Minsinger, Jeronimus, Hovedsmand,
 228 f.
 Mohnike, G., Theolog, 474.
 •Moisborg• 232.
 Molbech, C., Literaturhistoriker, 475.

- Moldenhawer, D. G., Bibliothekar, 474.
- Moltke, svensk Familie, 819, 827.
— A. G., Digter, 474. — A. W., Statsminister, 245.
- Mongolerne 392.
- Montecuccoli, østrigsk General, 474.
- Moritz, Kurfyrste af Sachsen, 7 f., 30, 471, 490 f.
- Mormand, Margrete Eriksdatter, 821.
- Mors 287, 398.
- Mortensen, Klavs, s. Tøndebinder.
— Oluf (Baden), Biskop i Sjælland, 670.
- Morysine, Richard, engelsk Diplomat, 200.
- Moskva 198.
- Moth, Gehejmerraad, 452.
- Mourier, J. P., engelsk Afsending, 205.
- Movridsen, Oluf, s. Krognos.
- Mule, Peter, 668.
- Munch, P. A., norsk Historiker, 475.
- Munck, Familie, 848.
- Mund, Søren, 51.
- Mundt, Kristoffer, 200.
- Munk, Erik, 92, 106 f., 109-13, 120 f., 136 f., 598. — Ide, 148, 150. — Iver, Biskop i Ribe, 675, 688. — Jens Eriksen, 138. — Kirstine, 152, 154. — Kristiern († 1579), 84, 108, 114 ff., 118 ff. — Kristian, 824. — Mogens, 191. — Niels, 826. — Oluf, 502. — Peder, 47, 49, 513, 519 f., 524 ff., 529, 531, 541, 565, 568, 606, 611, 631, 634, 647.
- Munkeliv Kloster (i Norge) 101, 631, 638.
- Munthe, Adelsfamilie, 819, 827.
- Murray, skotsk Adelsmand, 284.
- Mühlberg, Slag ved, 1547, 74.
- Müller, Max, General, 216. — P. E., Biskop i Sjælland, 475.
- Münchhausen, Hilmar v., Oberst, 30 f., 230.
- Münter, Fr.,: «Kirkehistorie» 831.
- Myregaard (Bornholm) 823.
- Møen 378, 402, 407, 422, 438, 453 f., 457, 460, 626, 666, 778.
- Mølgaard (Aars H.) 596.
- Møllenhof, Chr., Præst, 474.
- Møller, O. H., Literaturhistoriker, 474. — J.: «Cimbria literata» 323.
- Møllmann, B., Historiker, 318.
- Møldal (Askims H.) 209.
- Mønster, P. H., Biskop i Aarhus, 290 f., 296.
- Mørke Sogn (Ø. Lisbjerg H.) 493, 497. — Kirke 499.
- Nakskov 430 f., 751, 846.
- Nansen, Hans, Borgmester i Kbhvn., 737 ff., 741, 743 ff., 747 f., 754, 757, 766, 770, 774, 782, 785.
- Napoleon I, fransk Kejser, 466.
- Napoleon III, fransk Kejser, 205.
- Nassau. Jvfr. Ernst.
- Nathansen, M. L., Etatsraad, 843.
- «Nedergaarde» (Bjerger H.) 60.
- Nederlandene 128, 203, 210, 466, 470, 617, 741.
- Nellerup (Holbo H.) 695.
- Nero, romersk Kejser, 338.
- Nes, Gods i Norge, 195.
- Nesbo Fjærding 379.
- Neukirch, H. S., Literat, 288.
- Nibelungensaga 463.
- Niebuhr, B. G., Historiker, 476.
- Niels, Konge, 833.
- Nielsen, Chr., Borgmester i Varde, 222. — Erik, s. Gyldenstjerne. — Hans, Bonde, 425. — Jens, Biskop i Oslo, 477. — Jørgen i Risum, 664. — Kristen, Præst i Næsby, 623. — O.,: «Kbhvns Hist.» 482. — Otte, s. Rosen-

- krantz. — Rasmus, Filosof, 216, 477.
- Njals Saga 468.
- Nold, Kristen, 840.
- Norby, Familie, 148. — Peder, 358, 537.
- Nordheim, Slag ved, 1545, 7.
- Nordiske Krig 1700-20, 465.
- Nordlandene 92, 103, 110, 161.
- Nordmøre 77, 105.
- Norge 73, 76 f., 85 f., 92, 109, 112, 114 f., 118-24, 137-41, 160-65, 177 ff., 184, 186 f., 201, 205, 212 f., 222, 242, 296, 300, 305 f., 313 f., 317, 342, 383, 466 f., 473, 478, 508, 526, 579, 598, 629 f., 643 f., 705, 721 ff., 743, 746, 749, 775, 786, 788 f., 795, 835, 840.
- Normandiet 201 f., 469.
- Novgorod 198.
- Noviomagus, Povel, Hofpræst, 490.
- Nyborg 27, 47, 216, 751. — Kirke 212. — Raadhus 216. — Slag 1659, 839.
- Nyborg Slot og Len 2, 15, 87, 158, 362.
- Nyerup, R., Literaturhistoriker, 475. — Kjøbenhavns Beskrivelse 290.
- Nygaard 509.
- Nykjøbing Slot og Len (paa Falster) 431, 486, 504, 528, 531, 599, 701.
- Nyköping (i Sverrig) 630.
- Nyrop, Familie, 212. — Camillus, Instrumentmager, 222.
- Næsborg s. Næsbyholm.
- Næsby Sogn 593. — Kirke 590, 628, 651.
- Næsbyholm 1 f., 6 f., 30, 33 f., 73, 220, 490, 589-93, 615, 619, 621 f., 627, 629, 648, 652, 654.
- Næsbyhoved Len 145.
- Næstved 78, 383, 628, 645. — Kloster 383.
- Næssøen, Gods i Norge, 7, 73, 75 f., 158, 195.
- Neddeholm Skov (Ø. Lisbjærg H.) 497.
- Nergaard (paa Fyen) 610.
- Nørholm 358.
- Nørre Herred (Jylland) 594.
- Obotriterne 385.
- Odense 24, 39, 85, 142 f., 146, 151, 156, 329, 388, 342 f., 474, 484, 505, 530, 597, 622, 648, 766. — Karen Brahes Bibliothek 583. — Bispegaard 143, 145. — Odensegaard 143, 145, 149, 151, 857. — Knudsgilde 836. — Kapitel 343. — S. Albani Kirke 846. — S. Knuds Kirke 840, 844, 846. — S. Hans Kloster 143, 145. — Lenshylding 1580, 509, 608, 622. — Møde 1569, 507. — Møde 1579, 509. — Reces 1539, 407. — Reces 1560, 89 f., 92.
- Odin 830.
- Ods Herred 593.
- Odsnæs (Bahus Len) 825.
- Oertzen, Jasper v., Hofmarskalk, 720.
- Ogstrup (Ø. Lisbjærg H.) 491.
- Olaf Trygvæsen, norsk Konge, 214.
- Olaf d. hellige, norsk Konge, 469, 862 ff.
- Olafsen, Torbern, Biskop i Trondhjem, 490.
- Olaus Magni, svensk Historiker, 199.
- d'Olbreuze, Eleonore Desmier, Hertuginde af Zelle, 472.
- Oldeland, Hans, 623.
- Oldenborgske Kongehus 264, 324 f., 329, 332 f., 470. Jvfr. Diderik.
- Olsen, Erik, s. Torm. — G. H., Not. publ., 290. — Peder. Kroneskriver, 217, 325.

- Olstrup 626.
 Oluf, Konge, 359, 368, 371, 376, 379 f., 382.
 Olufsen, O. K., landøkonomisk Forf., 399. — Jakob, s. Lunge. — Lavrids, s. Green.
 Oppesundby (Frederiksborg H.) 669.
 Oplandene (i Norge) 466.
 Oranien. Jvfr. Vilhelm.
 Ore Birk 611.
 Oregaard (Skovby H.) 610 f.
 Ormstrup (Vormstrup) s. Frisholt.
 Orning, Adelsfamilie, 848.
 Oskar I, Konge i Sverrig, 474.
 Oslo 75 f., 99, 119 ff., 156, 194, 524, 526. — Domkirke (S. Halvards Kirke) 194. — Marie Kirke 76, 194.
 Ostfrisland 562.
 Ottesen, Erik, s. Rosenkrantz.
 Oure 218.
 Onsgaard, Gods i Norge, 161.
 Ovens, Anna, holstensk Digterinde, 476.
 Ovdrup (•Abtorp•) (Slet H.) 372.
 Oxe, Albert, 49. — Anne, 50. — Eskild, 81, 861. — Johan († 1559), 489. — Mette, 42. — Peder, 3 f., 9, 11, 26, 28, 30, 32, 35-39, 41, 43, 45, 48 ff., 53, 55, 57, 64, 71, 84, 87 f., 122 f., 131, 139, 142, 146, 150, 211, 489, 505, 508, 511 ff., 584, 591, 595, 617, 620 f., 683, 860 f. — Pernille, 50, 53. — Sidsel, 49. — Torben († 1517), 426. — Torben († 1547), 489.
 Oxenstjerna, Gabriel, 727. — Jens Bengtsen, Ærkebiskop, 335. — Johan Gabriel, Rigsmarsk, 473.
 Paaske, Niels, Biskop i Bergen, 821.
 Padua Universitet 604.
 Palladius, Niels, Biskop i Skaane, 79. — Peder, Biskop i Sjælland, 9, 588.
 Palsgaard 46.
 Paludan, Joh., Læge i Viborg, 569.
 Paludan-Müller, C. P., Historiker, 333.
 Palæstina 296, 862 f.
 Panum, P. L., Prof., 206, 215.
 Paris 551. — Universitet 149, 551.
 Parsberg, Anne, 42, 52, 63. — Ingeborg, 54. — Mandrup, 69, 72, 520, 526, 532, 565, 568, 570, 599, 631-34, 647. — Niels, 52, 150, 422, 607, 622. — Oluf, 727, 734. — Tønne, 52. — Valdemar, 598. — Verner, 26, 52, 54, 502.
 Paslich, Kasper, 31, 37, 43, 504, 508 f.
 Pax, Kristoffer, 595.
 Peder, Biskop, s. Lodehat.
 Peder, Smed i Bukkerup, 21.
 Pedersdatter, Kirstine (Aage Støegs), 671.
 Pedersen, Absalon, norsk Forfatter, 94 ff., 98, 100, 103-6, 109, 113, 116, 124, 129-32, 135 ff., 140 ff. — Chr., Kannik i Lund, 226, 323. — Jena, Lagmand paa Stejg, 136, 141. — Jens, Bonde, 413. — Morten, Prior i Assens, 227. — Niels, Bonde i Krarup, 362 f.
 Pelæ, Johannes, Adelsmand, 668.
 Peter d. store, Czar i Rusland, 200, 393 f., 472.
 Peter II, Czar i Rusland, 204.
 Petersen, J., Læge, 206. — N. M., Historiker, 395, 399.
 Petrus Olai s. Olsen.
 Petz, Familie, 495.
 Pfalz, svensk Kongehus, 473.
 Pfalz. Jvfr. Anna Dorothea. Frederik. Johan Kasimir. Karl. Karl Ludvig. Vilhelmine Ernestine.

Phalaris, græsk Tyrant, 338.
 Phister, Skuespillerinde, 216.
 v. Platen, svensk Familie, 819.
 v. Plessen, C. S., Gehejmerraad, 454, 458. — Ludvig, Statsminister, 181 f.
 Podebusk, Familie, 54. — Anne Klavedatter, 54. — Erik, 48. — Gissel, 530. — Jytte Predbjørnsdatter, 33, 49, 52, 605. — Klavs Predbjørnsen, 52, 54. — Morvrids, 48, 58. — Predbjørn, 9, 198. — Vibeke Klavedatter, 53, 135.
 Podlitz, Melkior, tysk Hovedsmand, 576.
 Pogvisk, Agathe, 593 f., 597. — Henning, 766. — Katrine, Abbedisse i Itzehoe, 593. — Otte, 766, 855. — Wolf, 675.
 Poindre, J. de, nederl. Maler, 476.
 Polen 14, 204, 545, 630.
 Pommern 335, 464, 473.
 Pontanus, Isak, Historiker, 639.
 Pors, Sofie, 821.
 Portman, Niels, Væbner, 712.
 Pouch, Ludvig, Læge i Ribe, 766 ff., 770, 772, 812.
 Povl I, Czar i Rusland, 298.
 Povlsen, Peder, Bonde, 412.
 Prag Universitet 474.
 Pretz Kloster 603.
 Preussen 197 f., 288. Jvfr. Albrecht. Albrecht Friedrich.
 •Priors Lykke• 69.
 •Provostorp• 669.
 Præste 623.
 Pudseborg s. Gersdorfslund.
 Putlitz, Gods i Brandenburg, 485, 575 f.
 •Quadrupelalliancen 204.
 Qvarmløse s. Kvarmløse.
 Qvitzov, Didrik, til Rørbæk, 578. — Didrik, til Klitsche, 52, 575,

578. — Karine, 577. — Kristoffer, 577. — Kønne (Kuno), 52, 577 f., 599. — Otte, 577 f.
 Raadved (Vor H.) 667.
 Rafn, C. C., Oldforsker, 475.
 Rahbek, Karen Margrete, 212. — K. L., Digter, 290.
 Ramel, Henrik, 630, 634, 641.
 Ramus, J. F., Mathematiker, 318.
 Ranch, Hieronymus Justesen, •Salmos Hylding• 517.
 Randers 11, 24 f., 213, 220, 372 f., 605, 615 f. — Graabrødrekloster s. Dronningborg.
 Rantzau, Familie, 152, 477. — Anne Fransdatter, 155. — Brejde Brejdesen, 151. — Brejde Henriksen, 149, 151-54, 156 ff., 509, 523 ff., 530 f., 538, 565 f., 596 f., 607, 612, 614, 622 f. — Daniel, 31 ff., 35 f., 39 ff., 114 f., 118, 230 f., 236-39, 490, 594. — Ditlev, 510. — Elisabeth Sofie, 151, 158. — Erik (Johan?) Brejdesen, 151 f. — Erik Fransen, 155. — Frans Brejdesen, 152, 158. — Frans Henriksen, 149, 153-58, 525, 530, 566, 615, 625, 646. — Frans (1660), 816. — Frederik, 155. — Gerhard, 477. — Helvig Brejdesdatter, 151, 158. — Helvig Fransdatter, 155. — Henrik Brejdesen, 151 f. — Henrik Fransen, 155, 158, 615. — Henrik Johansen, 30, 39, 45, 145, 149 f., 152 f., 477, 503 f., 508. — Johan († 1565), 25, 149, 477, 530. — Johan Brejdesen (?), 151. — Johan Fransen, 155. — Kaj Brejdesen, 151, 158. — Kirstine Fransdatter, 155. — Kristian, Stath. i Hertugdømmene, 724. — Margrete Fransdatter, 155. — Sofie Brejdesdatter

- s. Elisabeth Sofie. — Sofie Fransdatter, 155.
- Rantzau, Gods i Holsten, 154.
- Rantzauholm 81, 89, 145, 149, 151, 216, 861. — Kirke 152.
- Rasch, Frans, Sekretær, 783.
- Rask, R. K., Sprogforsker, 475.
- Rasmussen, O. F. C.,: •Optegnelser om Gisselfeld. 682-85.
- Rasted Kirke (Musse H.) 583 f., 587.
- Ratzburg 210, 394.
- Ravensberg, Anne, 51.
- Ravensborg Slot og Len 368, 378, 622, 624, 676.
- Redingsdorp, Gods i Holsten, 154.
- Reedtz, Familie, 819. — Frederik, 651, 653. — Peter, 783, 765, 768, 774 f., 778 f., 781, 786, 855.
- Reersen, Reer, s. Green.
- Reersø (Løve H.) 687.
- Reff, Hans, Biskop i Oslo, 580.
- Regensburg, Rigsdag 1594, 559.
- Reinbeck Kloster 467.
- Reinhard, Martin, tysk Reformator, 203.
- Reinkingk, Dietrich, Dr. jur., 759.
- Rejnstrup (Ø. Flakkebjærg H.) 426.
- Resen, Hans Povlsen, Biskop i Sjælland, 154, 482, 554, 643, 649 f. — Peder, Prof., 650. •Danske Atlas. 839.
- Restrup 44, 49.
- Reuss, J. F., Theolog, 305, 317.
- Reval 208 f., 478. — Knudsgilde 886.
- Reventlov, Familie, 819, 827. — C., Storkansler, 454, 458. — Chr., Statsminister, 298. — C. D., Greve, 171 f., 184. — C. D. Fr., Statsminister, 214.
- Reykjaholt 217.
- Rhuman, Hans, Præst, 745, 766, 795.
- Riant, P. de, fransk Historiker, 864.
- Ribe 28, 58, 469, 481, 483 f., 488, 541, 766. — Necrologium 663.
- Ribe Birk 55.
- Ribe Stift 44. — Bispestol 515.
- Riber, Jens, Biskop i Stavanger, 114. — Kristen Hansen, Biskop i Aalborg, 554 f., 601, 604, 618.
- Riberhus 599.
- Richard I, Konge af England, 196.
- Rinds Herred 213.
- Rimbert, Ærkebiskop, 196.
- Ring Kloster 28, 28, 56.
- Ringkjøbing, Anders Andersen, Biskop i Aalborg, 745.
- Ringsted 10, 61, 77, 142, 622 f., 626, 643. — Kirke 587 f.
- Rohan, Hertugen af, 471.
- Rom 835 f., 854.
- Romsdalen 105.
- Rose, C. P., Skuespiller, 216.
- Rosencreutz, H., Etatsraad, 454, 458.
- Rosendal s. Sejm.
- Rosenholm 7, 491, 496 f., 501, 507, 511, 516, 531, 540 f., 548, 563, 566 f., 570, 578, 595. — Arkiv 507, 526, 542. — Kirke 540.
- Rosenholm Birk 496.
- Rosenkrantz, Familie, 5, 8, 28, 72, 100, 152, 189-93, 211, 496, 501, 520, 523, 533, 566, 573, 575, 616, 839. — Anne Eriksdatter, 132 f., 148 f., 153 ff., 157 f., 530, 615. — Anne Ottesdatter, 1, 7, 9, 28, 30, 50, 52, 74 f., 150, 574, 579-89. — Bege, 50 f. — Birgitte Olufsdatter, 9, 49, 150, 524, 572 ff., 595. — Birgitte Ottesdatter, 54, 68, 590, 592, 615 f., 618-22, 626 ff., 638 f., 645 f., 648, 651. — Dorte, 537. — Elisabeth Sofie, 614. — Ellen Holgersdatter, 28. — Else Holgersdatter, 5, 53. — Erik Axelsen (til Langtind), 51,

73. — Erik Axelsen (til Høvringholm), 585. — Erik Ejlersen, 73. — Erik Jakobsen, 158. — Erik Ottesen († 1508), 59, 491, 500 f., 654, 859. — Erik Ottesen († 1575), 1, 3 f., 6 f., 24, 26 f., 44 f., 47 f., 57, 67, 72-148, 153, 156 f., 485 f., 492, 498, 502, 511, 525, 530, 566, 574 f., 582, 598, 614, 616, 654. — Folmer Axelsen, 28, 33, 50, 63. — Frederik Holgersen, 48, 63-66, 68, 72, 530, 533, 544, 554, 564, 577, 602, 605, 654. — Gotlob E. G. F., 222. — Gunde, 212, 222, 447 f., 733. — Helle, 417. — Henrik Holgersen, 65. — Henrik Jakobsen, 158. — Henrik Nielsen († 1537), 193. — Holger Axelsen († 1647), 823 f. — Holger Eriksen († 1496), 59, 193 f., 491, 500. — Holger Holgersen († 1534), 1, 3, 6, 38, 73, 193, 486, 500. — Holger Holgersen († c. 1575), 65. — Holger Jørgensen, 497, 500, 543-63, 565 ff., 569 ff., 573 f., 577, 601, 632, 635, 654, 841. — Holger Ottesen, 1-67, 69, 71 ff., 75, 78, 80, 86, 139, 145 f., 150, 487 f., 491 f., 500, 502, 505 f., 508, 510 f., 521, 525, 533, 566, 574-78, 585, 591, 593 f., 616, 621, 629, 631, 654. — Ivar, Statsminister, 181 f., 501. — Jakob Eriksen, 132 f., 138, 155-58, 534, 654. — Jørgen Ottesen, 1, 6 ff., 13 f., 16, 24, 26 ff., 32, 37 ff., 42, 44, 47 f., 65 ff., 70, 72, 145 ff., 150, 485-572, 574-77, 585, 589 f., 595-600, 609, 616, 622, 628-32, 636. — Karen Nielsdatter, 506. — Kirstine (g. m. Ejler Hardenberg), 49. — Kirstine Eriksdatter, 588. — Kirstine Styggesdatter, 602. — Kristoffer

(t. Høgebro), 537. — Kristoffer Nielsen († 1501), 193. — Kristoffer Nielsen († 1561), 59. — Lene Ludvigsdatter, 50. — Margrete Eriksdatter, 133, 149. — Margrete Holgersdatter, 22. — Margrete Jørgensdatter, 497, 524, 530, 572 ff. — Margrete Ottesdatter († c. 1592), 1, 52, 72, 485 f., 574-78. — Margrete Ottesdatter († 1635), 49, 150, 155, 525, 555, 566, 590, 592, 602-15, 618. — Mette Nielsdatter, 50. — Mette Olufsdatter, 48, 51, 71, 150, 512, 521, 573, 595, 617, 646. — Mogens Ottesen († 1563?), 590, 592. — Niels Axelsen, 51. — Niels Eriksen († 1516), 193, 501. — Niels Ludvigsen, 506. — Oluf Nielsen († 1545), 2 f., 73, 193, 580. — Otte Eriksen, 132. — Otte Holgersen († 1525), 1, 3-6, 61, 72, 74 f., 77, 193, 485, 500, 502, 575 f., 579, 589. — Otte Jørgensen, 497, 500, 514, 539, 543 f. — Otte Kristoffer, 44, 63 ff., 68, 71 f., 525, 530, 544, 566, 573, 654. — Otte Nielsen († 1477), 499 ff. — Otte Ottesen, 1, 6 ff., 75, 80, 490 f., 520, 574, 589 ff., 593, 603. — Otte (Otte Ottesens Søn), 590. — Palle, 155. — Regitze Folmersdatter, 50. — Sidsel († 1557), 492. — Sofie Eriksdatter, 132, 149-52, 157 f., 509, 525, 596, 607, 614. — Sofie Holgersdatter, 1 f., 5 f., 61, 73, 77, 486 f., 499 f., 577, 579. — Sofie Ottesdatter, 49, 590, 592-96, 601 f., 606. — Stygge Ejlersen, 51. — Rosensparre, Birgitte, 51. — Oluf, 573, 645 f. — Sten († 1565), 30 f., 33, 154, 211, 237, 502, 617, 646. — Sten Olufsen († 1612), 616.

- Rosenstand-Goiske, P., Dramaturg, 290.
- Rosensvård, Familie, 819.
- Rosenvinge, S. U., Kaptejn, 218.
- Rosenvold 61 ff., 66, 68.
- Rosenørn, Kirsten, 840.
- Roskilde 220, 354, 480, 442, 506, 514, 521 ff., 573, 575, 578, 587 f., 609, 626, 742, 843, 846, 852. — Domkirke (S. Lucius) 336, 475, 506, 558, 570, 609, 636, 670 f., 689, 712 ff. — S. Agnete Kloster 668 f. — Klare Kloster 413, 666. — Marie Kloster 667 ff. — Stadsret 480. — Fred 1568, 48, 506 f. — Fred 1658, 724, 728, 852.
- Roskilde Bispestol 440, 482.
- Roskildegård og Len 350 f., 383, 425, 481, 679, 692, 695, 794.
- Rossø (Bahus Len) 824.
- Rostgaard, Fr., Gehejmearkivar, 242, 804 f.
- Rostok 232 f., 386, 486, 503 f., 539, 542-45, 548 f., 561, 635, 638. — Universitet 302, 474, 858.
- Rostrup, Hans, 528, 569. — Jakob, 587. — Jørgen, 652. — Sofie Jørgensdatter, 648, 652.
- Rotfeld, Johanne, 53. — Margrete Nielsdatter, 53, 66 f., 629.
- Rothe, Kaspar Peter, Landsdommer, 206.
- Rud, Dorte Ottesdatter, 50. — Erik, 48, 78 f., 82 ff. — Johan, 71, 570, 598. — Jørgen († 1504), 191, 193, 588, 670. — Jørgen († 1571), 48, 140, 402. — Karen Jørgensdatter, 626. — Karen Knudsdatter, 652. — Knud, 652. — Mette Ottesdatter, 156. — Otte, 50, 53. — Sofie Jørgensdatter, 588, 616.
- Rudolf II, tysk Kejsar, 624 f.
- Rusland 92, 151, 200, 204, 206, 392 f., 467, 470, 472, 526.
- Rusticus queribundus• 401.
- Rustung, Anne Trundsdaughter, 125 f., 129 f., 187. — Enno Trundsen, 119. — Kristoffer Trundsen, 125, 129.
- Ry Birk 28.
- Rye, Olaf, General, 842.
- Ryfylke (i Norge) 87.
- Rynkeby (Gudme H.) 667.
- Rødning Herred 220.
- Rømer, Ingerd Ottesdatter, 77, 194.
- Rønne, Bone F., Præst i Lyngby, 214, 841.
- Rønninge (Aasum H.), S. Sørensen Gilde i, 665.
- Rønnov, Anne Ejlersdatter, 49. — Ejler, 14, 502.
- Rørdam, H.,: •Kbhvns Universitets Hist. 409 f.
- Sacerides, Gellius, Prof., 565.
- Sachsen 8 f., 31, 73, 490, 548, 556, 561, 589. Jvfr. Anna. Anna Sofie. August. Christian. Johan. Johan Frederik. Magdalene Sibylle. Moritz.
- Sachsen-Lauenburgske Fyrstehus 210. Jvfr. Frans.
- Sadeel, Anton, Præst i Genf, 551.
- Saint-Germain, Greve, 204.
- Sal (Hovlbjærg H.) 606.
- Saladin, Sultan, 862.
- Salby (Ramø H.) 713.
- Salling Herred (i Fyen) 89, 145, 362.
- Salten By (Vrads H.) 23, 33. — Skov 29.
- Salte 7, 621.
- Salzwedel, Veit v., Hovedsmand, 229.
- Sandberg, Mads, 652. — Ulrik, 599, 652.
- Sander, L. K., dansk Forfatter, 289 ff., 295 ff. •Niels Ebbesen• 296.

- Sandviken (Gaard ved Bergen) 116 f., 119, 132, 138.
- Sande Øde (Hillerslev H.) 352.
- Savoien 465. Jvfr. Eugen.
- Saxe, Jost Pedersen, Præst, 571.
- Saxo Grammaticus 214, 217, 226, 323, 330, 332, 468, 514 f., 832, 844, 857.
- Scavenius, Peder, Prof., 855.
- Schack, Hans, Generalfeltmarskalk, 742, 752 f., 765, 855.
- Schack-Rathlov, Statsminister, 473.
- Schanche, C. H., Præst paa Angvaldsnæs, 212.
- Scheele, L. N., Amtmand paa Got-
torp, 244 ff., 261 ff., 265 ff., 269,
272, 276.
- Scheidt, C. L., Prof. juris, 305 f.,
317.
- Schelde, Flod, 218, 845.
- Schiern, Fr.,: •Nyere hist. Studier-
234.
- Schill, F. v., tysk Friskareferer,
473.
- Schimmelmann, H. C., Finansmini-
ster, 473, 476.
- Schiøtte, J. C., Zoolog, 215.
- Schlegel, J. F. V.,: •Danmarks Stats-
ret. 241 ff., 246, 269.
- Schlyter, C. J., svensk Retalærd,
342.
- Schmalkaldiske Forbund 471.
- Schmidten, Familie, 819, 827.
- Schouboe, F. C., 290.
- Schouw, J. F., Prof., 311.
- Schumacher, Albert, Overtold-
inspektør, 840. — P., s. Griffen-
feldt.
- Schwartzburg, Gynther Greve af,
31, 230, 617 f.
- Schøler, Etatsraad, 459.
- Schønnebølle, Erik Hansen, 101.
- Sebbekloster 220.
- Secher (Siker), Familie, 222, 841.
- C. E.: Art. i •Landbrugs-
ordbog. 395 f., 399.
- Seelmann, W.,: •Islands Beskrivelse
paa Vers 1561. 200.
- Sefeld, Familie, 602 f. — Agathe
Jakobsdatter, 601 f. — Birgitte
595, 601. — Enevold Jakobsen,
601, 603. — Enevold Jensen, 593.
— Eske Jakobsen, 554 f., 601.
— Hans Jakobsen, 601. 603. —
Ide Jakobsdatter, 601. — Jakob
Enevoldsen, 49, 520, 528, 532 f.,
537, 554 f., 565, 568, 593-602,
606 f., 614, 618 f., 632 f. — Jør-
gen Kristoffersen, 692, 751. —
Katrine Jakobsdatter, 601 f. —
Klavs Enevoldsen, 594. — Klavs
Jakobsen, 601. — Peder Jakob-
sen, 601. — Sofie Jakobsdatter,
601, 603, 611, 614.
- Segeberg 504. — Amt 720.
- v. Segen, Heinrich, Hovedsmaud,
230.
- Sehested, Hannibal, 450, 739 ff.,
748 f., 752-55, 775, 848, 854. —
Jørgen, 50, 605. — Lisbet, 150,
607. — Kr., Oversekr., 454, 458.
— Magdalene, 48. — Sten Malte-
sen († 1611), 634, 644.
- Sejd Sogn (Bjerger H.) 60, 71. —
Kirke 60, 62.
- Sejerslev (Mors Nørre H.) 694.
- Sejm [nu Rosendal] i Norge 125,
158.
- Selsø 855.
- Sem (Refs H.) 710.
- Serdze Kamen, Forbjærg, 209.
- Serlin, Lavride Iversen, Væbner, 679.
- Servien, fransk Diplomat, 722.
- Shetlandsøerne 74, 86, 124, 126 f.,
129 f.
- Sibbern, F. C., Filosof, 215. — N.
P., Slotspræst i Glückstadt, 242,
260 f., 803 ff.

- Siem, Lavrids v., Adelsmand, 594.
 Sigbrit 620.
 Sigerslev (Stævns H.) 713.
 Sigismund III, Konge af Polen og Sverrig, 208, 630, 642 f.
 Sigurdson, Hans, norsk Adelsmand, 194.
 Siker s. Secher.
 Silkeborg 27 f. — Slot 28, 69, 153, 155, 212, 604 f.
 Simon af Durham, engelsk Krønikeskriver, 463.
 Simonsen, Peder, Præst i Fana, 132.
 — Povel, Præst i Torsager, 569.
 Sindrup (Refs H.) 696.
 Sinning, Jens And., Theolog, 488.
 Sjælland 48, 144, 150, 354, 356 f., 363, 376, 378, 396, 402-7, 415, 422, 427 f., 430, 437 f., 442 f., 445 f., 452 ff., 458-61, 518, 522 f., 527, 530, 535, 586, 622, 626, 644, 665, 671, 684, 751, 778. — Krønike 833. — Love 341 f, 347, 368, 402 f., 556.
 Skaane 23, 31, 123, 324, 346, 349, 354, 396, 402 ff., 407, 437, 443, 449, 522, 537, 630, 635, 644, 704, 821. — Krig 1675-79, 200, 204, 472. — Lov 341 f, 354, 359, 371, 556.
 Skaby (S. Hald H.) 491.
 Skabygaard s. Skafføgaard.
 Skade, Frederik, 821.
 Skafføgaard (Skabygaard) 7, 491, 493, 496 f, 501, 570.
 Skallingen, Halvø, 215 f.
 Skanderborg 23, 27. — Slot og Len 29 f., 33, 38, 40, 44, 48, 55 f., 58, 60 f., 64, 69, 143, 148, 491, 498, 516, 583 f., 607.
 Skanderborg, Niels, Slotsf. paa Bergenhus, 95.
 Skara 330.
 Skarpenbergs Gods (paa Mors) 694.
 Skaufgall, Richard, Hovedsmand, 238.
 Skavbo, Morten Andersen, Præst i Helsingborg, 588.
 Skave, Herluf, 110, 113 f., 118, 125.
 Skeel, Familie, 727. — Anne, 50.
 — Erik, Indenrigsminister, 216.
 — Ingeborg, 50. — Karen, 49.
 — Kristen, 727, 816. — Mads, 140. — Niels, 57, 675. — Otte, 614 f.
 Skibyske Krønike 226 f., 324-29, 331, 840.
 Skinkel, Folryth, 667. — Gabriel, 52. — Hilleborg, 51.
 Skjelderup, Jens, Biskop i Bergen, 95, 98 f., 104, 127, 132, 136.
 Skjellinge Hede, Kamp paa, 1612, 154, 646.
 Skjelaker 1, 73.
 Skjoldnæsholm 9 f., 30, 584, 631.
 Skjærse 590.
 Skjærvad 590 f., 596, 601, 615.
 Skotland 99, 124 ff., 128, 131, 137, 151, 234, 466, 523, 629. Jvfr. Margrete. Stuart.
 Skottefruen s. Rustung.
 Skottes, Anne, s. Rustung.
 Skov, Mikkel, Oberst, 754.
 Skovgaard, Hans (1520), 347. — Hans († 1580), 49, 55, 555.
 Skovgaard (Langeland) 821.
 Skovkloster 439 f. — Kirke 591.
 Skovlkjær (Ø. Lisbjærg H.) 495.
 Skram, Familie, 821. — Erik, 33.
 — Iver, 33. — Johanne, 63.
 — Jørgen, 598. — Lavrids, 150.
 — Niels, 598, 602. — Peder (til Urup), 63, 352, 502, 602, 843.
 — Peder (til Voldberg), 526.
 Skriver, Anders Pedersen, Borgmester i Bergen, 107. — Jens, Foged paa Næssøen, 121. — Jens, Foged i Nordlandene, 141.

- Kristen, Bonde i Kierdrup, 352.
- Skytte, Mads, Præst i Bergen, 95.
- Slagelse 220. — Hospital 846.
- Slagelse Herred 356.
- Slanbusch, Gehejmeraad, 473.
- Slange, Niels, Historieskriver, 520, 634, 637, 646, 718 f., 737, 739, 745, 767 ff.
- Slangendorf, Hans Olsen, Prof. theol., 554.
- Slangerup 573, 668.
- Slangerup, H. O., s. Slangendorf.
- Slesvig, By, 25, 509, 683, 833. — Domkirke 204. — Knudagilde 467. — Stadsret 480. — Slag ved, 1848, 219.
- Slesvig, Hertugdømme, 39, 47, 199, 209, 211, 215, 219, 263, 301, 303, 305-11, 313, 317-22, 394, 493, 507-10, 523, 558, 720 f., 723-26, 751, 757 f., 760, 796, 840, 845. Jvfr. Adolf. Gerhard.
- Slesvig-Holsten 199, 208, 210, 467, 471, 475.
- Slet Herred 371 ff.
- Slien 469.
- Slogstorp (Froste H.) 346.
- Slustrup (Slagelse H.) 347.
- Smidt, Hans Hansen, Overhofretsassessor i Norge, 212.
- Smith, Familie, 848. — Daniel P., Provst, 840.
- Smaalandene 403 ff., 442 f., 751.
- Sneedorff, H. C., Kontreadmiral, 207.
- Soderup (Sømme H.) 713.
- Soer• (Bjerger H.) 60.
- Sofie, Frederik II's Dronning, 55, 58, 151, 321, 516, 518, 524 f., 527 f., 531 ff., 535, 537, 573, 587, 597, 599, 607, 609, 616, 622, 630, 642.
- Sofie, Hertuginde af Hannover, 465.
- Sofie Amalie, Frederik III's Dronning, 727, 730, 747, 749, 784.
- Sofie Magdalene, Frederik V's Datter, 254 f.
- Sogn (i Norge) 87.
- Sokkelunds Herred 841.
- Solms, Greve, 200.
- Sommer, Peder, Præst, 571.
- Sorbyll (Slagelse H.) 347.
- Sorte Død 365 ff., 470.
- Sorø 216, 243. — Akademi 722. — Kloster 27, 78, 353 ff., 440, 452, 669. — Skole 633.
- Sostrup [Benzon] 596, 601.
- Spalatin, tysk Reformator, 203.
- Spanien 187, 200.
- Spanske Arvefølgekrig 472.
- Spegel, Hans, 604, 612.
- Sperling, Otto, Læge, 200, 222.
- Spleth, J. H., Literat, 290.
- Splid, Barbara, 53.
- Sponholt Kilde (ved Ebelholt Kloster) 61.
- Stabel, Jørgen, 87.
- Staer, Niels, Præst i Hjermand, 213.
- Staffeldt, Oberst, 467.
- Stagsode (Bjerger H.) 60, 62.
- Stampe, H., Generalprokurør, 160, 164, 184, 187, 316, 408, 681.
- Stapel, Frans, slesvig-holst. Raad, 724.
- Starinsky 290.
- Starkjær, Borg, 841.
- Stavanger 132, 136. — Domkirke 98. — Kapitel 98.
- Stavanger Stift 87, 97, 114.
- StaxevoId (Bjerger H.) 62.
- Steeg, Aage, Væbner, 671. — Peter, 671.
- Stege 373, 431. — Slot 151, 530 f.
- Steinboch, Jakob, Hverver, 232 f.
- Steinmann, Jakob, slesvig-holstensk Raad, 724.
- Stejg (i Nordlandene) 136.

- Stemann, Kancellipræsident, 248.
 — C. L. E.: •Retahist. • 666, 668.
 Sten, Else, 51. — Peder, Væbner, 669.
 Stendrup (N. Tyrstrup H.) 213.
 Stensballegaard 667.
 Stensen, Niels, Anatom, 207, 223.
 Stentoft (Hillerslev H.) 711.
 Stenvigsholm (i Norge) 104, 108 ff.
 Stephan af Blois, Konge i England, 196.
 Stephanus Rothomagensis: •Draco Normannicus • 196.
 Stettin 562. — Fred 1570, 45, 47, 507 f., 527, 564.
 Stevninge By (paa Als) 607.
 Stilleen, Familie, 212.
 Stjærholm (ved Horsens) 42, 58, 61 f., 65, 68 f., 72.
 Stockfleth, Henning, Biskop i Kristiania, 841.
 Stockmann, Kommandant paa Kronborg, 750.
 Stockholm 331, 337, 384, 476, 508, 641, 704, 740. — Arkiver 466. — Skrædderlav 480.
 Stolberg, Greven af, 466.
 Storehedinge, Knudsgilde i, 836.
 Storm, Edvard, Digter, 848.
 Stovby Sogn (Bjerger H.) 60, 62 f., 68. — Kirke 62, 68.
 Stralsund 38 f. — Møde 1567, 505.
 Strangesen, Klavs, 858. — Niels Ebbesen, 212, 215.
 Strasburg Universitet 149, 601, 608 f.
 Stricker, V. C. B., General, 216.
 Strængnæ 364.
 Stuart, Marie, skotsk Dronning, 124, 126 f., 129 ff., 137, 234.
 Sture, svensk Adelsfamilie, 197. — Margrete, 590. — Sten d. ældre, 199, 329 f., 337. — Sten d. yngre, 330. — Svante Nilsson, 197, 329 f., 337.
 Starlesen, Snorre, 214, 467.
 Sturm, Johan, Pædagog, 604.
 Stygge, Hans, 42.
 Størsen, Mads, Lagmand, 103, 127, 137.
 Sulla, romersk Statsmand, 338.
 Sundby (ved Aalborg) 398.
 Sundbylille (Frederiksborg H.) 668 f.
 Sundeved 205, 474.
 Sundfjord (i Norge) 121.
 Sunds Herred 362.
 Sundsby (Bahus Len) 824.
 Swabach, By i Sachsen, 74.
 Svabsted Amt 600, 720.
 Svane, Hans, Biskop i Sjælland, 736-39, 741 f., 745 f., 748 f., 753 ff., 757, 766, 768 ff., 774, 779, 782, 812 ff., 855. — O. H., Lægprædikant, 214.
 Svanholm 358, 572.
 Svansø 394.
 Svarteraa, Slag ved, 1565, 35, 53, 115, 604.
 Svejts 542.
 Svendborg 144, 148, 153.
 Svendsen, Bjørn, s. Bjørn.
 Svenstrup (paa Sjælland) 425, 535 f.
 Svenstrup Hovgaard (Onsild H.) 400.
 Svenstrup, Kamp ved, 1534, 3, 500, 580.
 Sverdrup, Georg, Prof. i Kristiania, 242, 261.
 Sverrig 7, 30, 40, 42 f., 84 f., 87, 91, 113-16, 119, 128, 199, 203, 208 f., 212, 232, 236, 254 f., 264, 324, 326, 329-32, 335, 337, 357, 364, 383, 464 ff., 468, 470, 472, 474, 476, 480, 484, 505, 526 f., 545-48, 564, 630, 641-45, 651, 721, 728 f., 731, 746, 760, 820, 835, 851, 854. Jvfr. Erik. Gustav. Johan. Karl. Magnus. Sofie Magdalene.
 Svinninge Hovgaard 400.

- Svinsholt (S. Hald H.) 495.
 Svogerslev (Sømme H.) 213, 712, 841.
 Sünckenberg, Familie, 848.
 Syvaarskrigen 1563-70 30, 91 f., 104, 135, 141, 235, 239, 564, 576 f., 617.
 Sæby 841. — Hospital 613.
 Søholm (Stævns H.) 148, 154.
 Sølling, S. A., Præst i Kirkehvalse, 223.
 Senderborg Slot 505, 518, 578, 598, 626.
 Søndfjord Len (i Norge) 87.
 Søndmøre 105.
 Sørensen, Bertel, Bonde i Grundet, 16-21, 23. — Peder, Læge, 602, 628, 651. — Søren, Raadmand i Vejle, 514.
 Sørup (Sunds H.) 362.
 Taarnborg Sogn (Slagelse H.) 213, 841.
 Taasinge 143 f., 148, 665.
 Tabor, Dr. jur., 244, 262.
 Tammestrup s. Thomestrup.
 Taranis, keltisk Gud, 468.
 Taubenheim, Hans v., Hovedsmand, 234.
 Terbern, Hr., 367.
 Tersløsegaard 648, 653. — Kirke 648.
 Tessin, svensk Bygmester, 848.
 Testman, Kancellisekretær, 785, 797.
 Thegethoff, østrigsk Admiral, 206.
 Thenner, Hieronymus, Dr. jur., tysk Kansler, 28, 30.
 Theophilus, Nikolaus, Prof. juris, 630.
 Thestrup, C., Mathematiker, 316.
 S. Thomas Kloster i Grønland, 200.
 Thomesen, Esge, s. Lange.
 Thomestrup [Tammestrup] (Vor H.) 352.
 Thor 468, 830.
 Thorbjørnsdatter, Anne (Reer Greens), 825.
 Thordsen, Peder, norsk Adelsmand, 826.
 Thorgerd Hjelgebrud 467.
 Thorlacius, Børge, Filolog, 475.
 Thorsen, P. G., : Runemindesmærkerne i Slesvig 199.
 Thorslef s. Tørslev.
 Thorstein Vikingssøns Saga 833.
 Thorvaldsen, B., Billedhugger, 477.
 Thot, Birgitte Olufsdatter, 193. — Knud, Gehejmerd., 454. — Otte (jvfr. S. 865), 640. — Tage Ottesen († 1562), 26. — Tage Ottesen († 1658), 151, 158, 641, 823.
 Thuresen, Frederik, Stads hovedsmand i Kbhvn., 738, 742, 747, 766, 770.
 Thurnauer, Familie, 848. Jvfr. Koppel.
 Thure 399.
 Thy 236.
 Tidemand, Jørgen, 122 f. — Markvard, 53. — Nikolaj, Oberst, 207.
 Tilsit, Fred i, 1807, 215.
 Tindr Hallkelsson, Skjald, 840.
 Tinhus, Rigborg, 53, 603.
 Tistrup Sogn (Ø. Horne H.) 368.
 Titley, engelsk Gesandt, 466.
 Tjørnehoved (Baarse H.) 666.
 Toltingsager (Bjerge H.) 60.
 Toltingskrog (Bjerge H.) 60.
 Torbenfeld s. Frydendal.
 Tordenskjold, P., 849.
 Tordrup Len [Frisenvold] 581.
 Torgau (i Sachsen) 8.
 Torkilstrup (paa Falster) 535.
 Torkilstrup (Voldborg H.) 713.
 Torm, Erik Olsen, Stiftsprovst i Sjælland, 719, 745.
 Tornekran, Maren, 50.
 Torsager Birk 501.

- Torsager Skov (Ø. Lisbjærg H.) 497.
— Kirke 499.
- Torslev Sogn (Dronninglund H.) 213.
- Torslundmagle (Smørum H.) 712.
- Torup (Hundborg H.) 711.
- Tostrup Hovgaard 400.
- Tramp, Generalmajor, 751.
- Trampe, Familie, 819, 827.
- Tranekjær 151, 153.
- Trap, Jens Peter, Kabinetssekretær, 215.
- Trediveaarskrigen 387 f., 390, 395, 471.
- Trelleborg 712.
- la Trémouille, Charlotte Amélie, Prinsesse af Tarent, 218.
- Treschow, dansk Adelsfamilie, 819 f.
- Treschow, pommersk Adelsfamilie, 820.
- Troil, S. G. v., svensk Landshevdning, 474.
- Trolholm [Holsteinborg] 410.
- Trolle, Berge, 14, 26, 48, 78, 122 f., 502. — Herluf, 21, 26, 52, 79 f., 134, 502, 512, 581, 589, 591 f., 604, 620, 861. — Niels, Statholder i Norge, 692, 758 ff. — Etatsraad, 459.
- Tromsø Len 87, 140.
- Trondhjem 89, 99, 105, 108-12, 117, 121, 125, 185, 467, 840. — Kirke 76. — Latinskole 308, 315.
- Trondhjem Len 88.
- Trondhjem Stift 109.
- Truidsatter, Ide, s. Ulfstand.
- Truidstorp (Skaane) 821.
- Trundsen, Anna, Enno, Kristoffer, s. Rustung.
- Tryggevalde 30, 65, 425, 494.
- Træskomager, Gert, Raadmand i Kjøge, 820. — Rasmus i Næstved, 820.
- Trejborg Slot 35, 675.
- Trøndelagen 104 f., 110, 113, 115, 118.
- Tscherning, Povl, Generalavditer, 790, 787.
- Tuedam• 146.
- Tureby 535, 572.
- Tübingen Universitet 817, 542 f.
- Tybjerg Herred 425.
- Tychonius, Kristen Lassen, Stiftsprovst i Viborg, 842.
- Tyrkiet 617
- Tyrsted Sogn (Hatting H.) 60. — Kirke 60.
- Tyskland 8, 11 f., 31, 56, 87, 199, 203, 209, 238, 264, 296, 361, 384 f., 388, 463, 469 f., 479 f., 485, 489-93, 503, 512, 559, 565, 617, 632, 759, 762, 819. Jvfr. Henrik. Karl. Maximilian. Rudolf.
- Tøllese 860.
- Tøndebynder, Klavs Mortensen, Præst i Malmø, 839.
- Tønder Amt 301.
- Tønnesen, Tønne, Klosterforstander, 413.
- Tøring Birk 28.
- Tørning Slot 2, 72, 485.
- Tørslev (Horns H.) 669.
- Uglestrup (Voldborg H.) 671.
- Ulfeld, Familie, 727. — Arild, 4. — Jfr. Dorte, 153. — Henneke, Biskop i Odense, 368. — Jakob, 56, 508 f., 522, 621. — Knud Ebbesen († 1540), 133 f. — Korfits († 1563), 25, 861. — Korfits († 1614), 566. — Korfits, Rigshofmester († 1664), 721, 765, 839. — Mogens († 1616), 644 f. — Ulfeld Kristoffersen, 623.
- Ulfbæk, Møde i, 1610, 647.
- Ulfstand, Gregers Holgersen, 50 f. — Gregers Holgersen (?), 51. —

- Gregers Truidsen, 49, 487. —
 Hak Holgersen, 50, 143, 523,
 529, 532, 584, 587 ff., 597, 626,
 630 f. — Ide Truidsdatter, 590.
 — Jens Holgersen, 215. — Jens
 Truidsen, 487. — Margrete Bør-
 gesdatter, 51. — Truid, 123.
 Ulrik, Frederik II's Søn, 516, 608.
 Ulrik, Hertug af Meklenborg, 14,
 232 f., 527, 548, 572, 598, 609,
 619, 625.
 Ulstrup (Løve H.) 668.
 Ungarn 545, 617.
 Upsala Kirke 475.
 Uranienborg 516, 638.
 Ure (Ø Horne H.) 368.
 Urne, Familie, 148. — Alhed, 486.
 — Axel, 87. — Jørgen, 53. —
 Kristoffer, 158, 727, 777. — Lave,
 Biskop i Sjælland († 1529), 443.
 — Lave († 1559), 53. — Lave
 († c. 1604), 635. — Mette Jør-
 gensdatter, 53. — Jfr. Mette, 54.
 — Sidsel, 49. — Sivert, 765.
 Urup, Axel, 727.
 Ussing, Familie, 223.
 Uth Sogn (Bjerger H.) 59 f. — Kirke
 22, 25, 60 ff., 64, 68, 72, 500.
 Uthermarck, Kaspar, Hovedsmand,
 228.

Wånga, svensk Adelslægt, 819, 827.
 Vagrién 208.
 Valdemar II Sejr 212, 820, 477, 844.
 — Jordebog 202.
 Valdemar Atterdag, Konge, 327 f.,
 330 f., 337, 361, 364, 379, 466,
 470, 659.
 Valdemar IV, Hertug af Slesvig,
 688.
 Valdemar V, Hertug af Slesvig,
 407.
 Valdemarstoft 466.
 Valdars (i Norge) 73.
 Valkendorf, Jørgen, 412. — Kri-
 stoffer, 85, 88 f., 92 f., 100, 139 ff.,
 151, 513, 518 ff., 526, 538, 570,
 632 ff., 637 f.
 Wallenstein 203.
 Vallore (Ramsø H.) 412.
 Valle 216, 572 ff., 601 f.
 Valløby Kirke 574.
 Valsø 6 f., 57, 77, 86, 138, 144 f.
 Valselille (Ringsted H.) 144 f.
 Valsømagle (Ringsted H.) 145, 413.
 Walstorp, Anna (g. m. Joh. Rantzau),
 477.
 Waltersdorff, Familie, 819.
 Vandet, V.-, Sogn (Hilleralev H.) 352.
 Varberg 237. — Kirke 587. —
 Slot 33, 35, 39, 44, 57, 78, 84-87.
 Varde 23.
 Vardehus 87, 92, 821.
 Vargaard (Tyrstrup H.) 610.
 Warnemünde 623.
 Wartenberg, Margrete, 822.
 Vasspyd, Mads Eriksen, 610.
 Vatnedsælslægt 468.
 Vedel, Anders Sørensen, 38, 63, 70,
 214, 488, 514 f., 518, 535, 557.
 Wedel-Jarlsberg, F. C., General, 208.
 Vedel-Simonsen, L., Historieskriver,
 395.
 Vedelsborg s. Iversnæs.
 Wegener, C. F., Gehejmearkivar, 245,
 682. — Thomas Kortsén, Præst i
 Kbhvn., 649.
 Weise, Heinrich v. d., Hovedsmand,
 232.
 Vejle 64, 492 ff.
 Vejle Fjord 60.
 Vejleby (Skippinge H.) 714.
 Welfiske Fyrstehus 475.
 Vendsyssel 19, 235, 841.
 Venedig 471.
 Venstermand, Johan, 139 f. — Jør-
 gen, 486. — Morten, 631.

- Venusin, Jon Jakobsen, Historiker, 570, 627 f., 639, 643.
- Verden Stift 719.
- Verninge Sogn 858.
- Wessel, J. H., Digter, 843.
- Wessely, Mægler, 297.
- Vesterbølle (Rinds H.) 399.
- Vestergetland 594.
- Vestervig Kloster 383, 696.
- Vestfalen 81, 553. — Fred 1648, 198, 465, 470.
- Vestindien 215.
- Westphal, Joakim, Præst i Hamborg, 488 f.
- Vetterslev (Ringsted H.) 718.
- Weylle, Kr. Osterssøn, : Glossarium juridicum 418 ff., 427 f., 487, 489, 446.
- Vibe, Ditlev, Oversekr., 454, 458.
- Viborg 12 f., 15, 17 f., 38, 43, 47, 58, 213, 348, 360, 491, 505 f., 511, 516 f., 522 f., 526, 530, 565, 571, 594, 597, 599, 644, 766. — Bispegaard 517. — Domhus 517. — Nytorv 517. — Landsting 66 f. — Møde 1552, 11.
- Viborg Stift 181, 213, 567.
- Vicelin, Vagrernes Apostel, 208, 463.
- Vidskøffe (Skaane) 577 f. — Kirke 577.
- Wien 472, 504.
- Viffert, Anne († 1586), 52. — Anne († 1595), 537. — Axel, 49, 142. — Korfits, 49, 152, 527. — Kristence, 72, 152, 612.
- Wiingaard, Hans, Provst i Sønderfjord, 206.
- Wilda: Das Gildenwesen im Mittelalter 828, 830, 834.
- Vilhelm, Abbed i Ebelholt Kloster, 61.
- Vilhelm af Oranien 30, 153, 617.
- Vilhelm, Hertug af Lüneburg, 28.
- Vilhelm IV d. vise, Landgreve af Hessen, 636.
- Vilhelmine, Frederik VI's Datter, 254 f.
- Vilhelmine Ernestine, Frederik III's Datter, 465.
- Vilhelmine Karoline, Frederik V's Datter, 254 f.
- Villadsen, Peder, Biskop i Viborg, 719, 734, 742, 745, 757, 766 f.
- Villerslev (Hassing H.) 711.
- Villerup (Refs H.) 696.
- Vilsbøl (Hillerslev H.) 711.
- Wimmer., L. F. A., : Runeskriftens Oprindelse 468.
- Vindblæs (Slot H.) 372.
- Vinding, Rasmus, Retslærd, 409 f., 451, 677.
- Vindinge (Hammer H.) 718.
- Vingaard, Hans, Bogtrykker, 583.
- Winsheim, Veit, Prof. i Vittenberg, 557-60.
- Visborggaard 218, 594 ff., 601. — Kirke 595, 602.
- Visby 470. — Kirke 475.
- Wismar 13, 386.
- Vissing Birk 28.
- Vitaliebrødre 202.
- Witt, Jean de, Storpensionær i Holland, 204.
- Vittenberg Universitet, 6, 98, 321, 488 ff., 512, 543, 548, 550 f., 553-59, 562 f., 577, 601.
- Wittajø, Kamp ved, 1612, 845.
- Wleugel, Familio, 819, 827.
- Wobitzer, Voislaf, 14.
- Voer (Rougø H.) 668.
- Vogelsangh, Pieter, nederlandsk Gesandt, 776.
- Wolff, Familie, 223. — Eustatius, Hovedsmand, 230.
- Vor Birk 28.
- Vorgaard 610.
- Vor Kloster 29, 583, 667.

- Vordingborg Slot 4, 10, 713.
 Worm, C., Biskop i Sjælland, 213.
 — Jakob, Præst i Viborg, 841.
 Vormordsen, Frans, Biskop i Skaane, 486 ff.
 Vormstrup s. Frisholt.
 Worsaae, J. J. A., Arkæolog, 216, 840, 864.
 Vos Præstegjæld 98.
 Vosnæsgaard 677.
 Voss, Henrik, Stadsmajor i Glückstadt, 741. — J. H., tysk Digter, 199.
 Woth, David, Skibshovedsmand, 127.
 Vridsløsemagle (Smørum H.) 713.
 Wulf, Frederik, Arkivar, 798, 800, 808. — Knud, Borger i Nyborg, 751, 754, 775.
 Væring 199.
 Væver, Anders, 216.
 Weldike, M., Theolog, 304 f., 315-18.
 Yding Sogn (Vor H.) 667.
 Ynglingerne, norsk Kongeslægt, 201.
 Ystad 32, 39, 437 f.
 Ytterøen (i Norge) 840.
 Zelle, Hertuginde af, s. d'Olbreuze.
 Zeni, Opdagelsesrejsende, 223.
 v. Zeska, slesv.-holst. Officer, 474.
 Zwickau (Zwick), Mikkel, Hovedsmand, 229 f.
 Æblæthueth s. Abbeltved.
 Ægypten 862.
 Ærø 505 f.
 Ø Kloster 49.
 Ølby (Ramsø H.) 714.
 Øm Kloster 580.
 Øresund 200.
 Ørkenøerne 124, 126, 129 f.
 Ørslev Kloster 42.
 Ørsted, A. S., Retslærd, 223, 243, 707 f.
 Ørum Slot og Len 691, 696 f.
 Øsel 151, 391.
 Øster Herred 358.
 Østergaard, Præst, 842.
 Østergaard (Hovlbjærg H.) 606.
 Østersøen 202, 384 f.
 Østrig 198, 472.
 Østrup 652.
 Østrupgaard 843.

Udsigt over den danske historiske Forenings
Regnskab for Aarene 1885 og 1886 og Virksomhed
i Aarene 1886 og 1887.

Regnskabet for 1885.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1885	389 Kr. 32 Ø.
2) Medlemsbidrag	3157 — 10 -
3) Solgte Skrifter	63 — 65 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 — „ -
5) Renter af Foreningens Kapital	400 — „ -
6) Renter fra Sparekassen	14 — 48 -
	4224 Kr. 55 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorar	1442 Kr. „ Ø.
2) Bogtrykkerarbejde og Papir	2346 — 72 -
3) Lithografarbejde	20 — „ -
4) Bogbinderarbejde	191 — 98 -
5) Budets Løn og Procenter	140 — 66 -
6) Forskjelligt	48 — „ -
	4188 Kr. 31 Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1885	36 — 24 -

Regnskabet for 1886.

Indtægt:

1) Kassebeholdning 1. Jan. 1886	36 Kr. 24 Ø.
2) Medlemsbidrag	2790 — 75 -
3) Solgte Skrifter	171 — 40 -
4) Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200 — „ -
5) Renter af Foreningens Kapital	400 — „ -
6) Renter fra Sparekassen	10 — 28 -
	3608 Kr. 67 Ø.

Udgift:

1) Forfatterhonorar	1006 Kr. „ Ø.
2) Bogtrykkerarbejde og Papir	2925 — 24 -
3) Bogbinderarbejde	120 — 70 -
4) Budets Løn og Procenter	82 — 64 -
5) Forskjelligt	52 — 82 -
	3587 Kr. 40 Ø.
Kassebeholdning 31. Dec. 1886	21 — 27 -

Foreningen har siden sidste offentlige Meddelelse udgivet:

- For 1ste Halvaar 1886: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 6te Bind
1ste Hefte (S. 1—227). Juni 1886.
- For 2det Halvaar 1886: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 6te Bind
2det Hefte (S. 227—484). December 1886.
- For 1ste Halvaar 1887: Historisk Tidsskrift, 5te Række, 6te Bind
3dje Hefte (S. 485—934). Juli 1887.

Paa Aarsmødet d. 19de Maj 1886 udtraadte Professor J. C. H. R. Steenstrup af Bestyrelsen, men gjenvalgtes. Paa Aarsmødet d. 17de Maj 1887 udtraadte Arkivsekretær C. F. Bricka af Bestyrelsen, men gjenvalgtes. Bestyrelsen bestaar nu i Juni 1887 af Kontorchef J. Grundtvig, Professor, Dr. phil. E. Holm, Bibliotheksassistent S. M. Gjellerup, Professor, Dr. jur. J. C. H. R. Steenstrup og Arkivsekretær C. F. Bricka. Af disse er Professor Holm Foreningens Formand, Arkivsekretær Bricka dens Sekretær.

Foreningen, som i November 1885 talte 769 Medlemmer, har siden mistet ved Dødsfald 21 Medlemmer, og 47 have udmeldt sig, men til samme Tid er der indtraadt 38 nye Medlemmer, saa at den i Juni 1887 har et Medlemsantal af 739, af hvilke 198 betale halvt Kontingent, de 188 som Medlemmer af den norske og de 60 som Medlemmer af den svenske historiske Forening.

Fortegnelse
 over
den danske historiske Forenings Medlemmer.
 (Juni 1887.)

De med * betegnede erlægge som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

- *Åkerhielm, L., Friherre, Kancelliraad, Stockholm.
- *Aall, D. M., Cand. juris, Christiania.
- *Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
- *Aas, P. N., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
- *Aas, A. K., Skoleinspektør, Frederiksstad.
- Adeler, C. S. T., Baron.
- Adler, B. D., Grosserer.
- Adolph, Grosserer.
- *Alin, O., Professor, Upsala.
- Andersen, S. C., Generalkonsul, Christiania.
- Andersen, A. H., Sognepræst t. Tømmerup (Kallundborg).
- Andersen, A., Handelsagent.
- Andersen, V., Kand., Aalborg.
- *Andersson, A., Kand., Upsala.
- Ankjær, A. E., Overlærer, Aalborg.
- *Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
- Arenstorff, C. J. v., Kammerjunker, t. Dronninggaard, Thygeslund (Hadsund).
- Arland, A., fhv. Kontorchef.
- *Arnesen, K. A., resid. Kapellan, V. Thoten, Norge.
- *Arnet, R. R., Provst, Sognepræst t. Vedø, Norge.
- *Aubert, L. M. B., Dr. jur., Professor, Christiania.
- Aumont, A., Cand. phil.

- Baagøe, Cand. theol., Aarhus.
- *Baashus, J., Grosserer, Christiania.
- Bache, C. P. M., Departementsdirektør.

- Bache, N., Skoledirektør.
- *Bachke, A. S., Overdirektør ved Røros Værk.
- *Bachke, O. A., Dr. jur., Højesteretsassessor, Christiania.
- *Bagge, A., Adjunkt, Nyköping.
- Bagger, J. H., Højesteretsagfører.
- Bang, F. S., Etatsraad, Kasserer i Privatbanken.
- Bang, J. H., Professor.
- Bang, P. C., Oberstlieutenant af Artilleriet.
- Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Føvling (Kolding).
- Bang, C., Kasserer.
- *Bang, A. C., Dr. theol. Professor, Christiania.
- Barfod, F.
- Barfod, H. P., Hospitalsforstander, Aalborg.
- Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
- Bech, P. F., Grosserer.
- *Beer, M., Sørenskriver, Fron, Norge.
- *Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
- *Bergh, K., Overretssagfører, Bergen.
- *Bergh, J., Højesteretsadvokat, Thronhjelm.
- *Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
- *Bergström, P. A., Landshövding, Örebro.
- Berlien, J. H. F., fhv. Arkivsekretær.
- Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Hofjægerm., Lensbaron t. Sønderkarle.
- Besthorn, R., Cand. philol.
- Bidstrup, J., Lærer.
- Bielke, J., Stiftsdame.
- Bille, C. St. A., Kammerherre, Amtmand, Holbæk.
- Bille, F. E., Kammerherre, Gesandt, Stockholm.
- Bille-Brahe, J. C., Baron, Kammerherre, Stiftamtmand.
- Bille-Brahe, C. S., Baronesse, Egeskov.
- Bing, A., Proprietær, Mullerupgaard (Slagelse).
- Bing, H., Fabrikant.
- Bing, L., Vexellerer.
- Bing, H. M., Bankkasserer.
- *Birkeland, M., Rigsarkivar, Christiania.
- Bischoff, P. J. J., Adjunkt, Randers.
- Blangstrup, J. C., Premierlieutenant.
- Bloch, V., Rektor.
- Bloch, J., Arkivfuldmægtig.
- Blom, O. E., Oberstlieutenant af Artilleriet.
- *Blom, A., Cand. mag., Skien.
- *Boeck, Th., kgl. Fuldmægtig, Christiania.
- Boldt, H. V., Translater.

- Bondesen, J. M. G., Provst.
 Borch, G. F., Dr. med.
 Bornemann, J. A., Lic. theol., Professor.
 Borup, L. C., Borgmester.
 Boye, P. H., fhv. Kontorchef.
 Brandt, C. J., Præst.
 *Brandt, F., Dr. jur., Professor, Christiania.
 Branner, V. J., Kommunelæge.
 Branner, C., Stud. mag.
 Brasch, C. H., Pastor emeritus.
 Brasch, O. M., fhv. Kollaborator.
 Bregendahl, K. A., Kammerassessor, Fuldmægtig i det stat. Bureau.
 Bricka, C. F., Arkivsekretær.
 Bricka, G. S., Adjunkt, Frederiksborg.
 Brinck-Seidelin, F., Overretsassessor.
 Brix, C. C., Etatsraad, Skolebestyrer.
 *Brock, A., Skolebestyrer, Thronhjelm.
 Brock, P., Dr. phil., Slotsforvalter og Inspektør ved Rosenborg.
 Brockenhuus-Schack, Grevinde, Giesegaard.
 Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, Bibliothekar ved d. st. kgl. Bibl.
 Bruun, A. E., Hofbager.
 Bruun, F. R. H. B., Sognepræst t. Levring (Viborg).
 Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm.
 Bruus, J. C. S., Kaptajn.
 Bræstrup, C. L. T., Assistent i Overretten.
 Brønning, H. F., Skibslæge.
 Bugge, G. N., Sognepræst t. Torrid (Aarhus).
 Buhl, C. E. M., Frederikshavn.
 Busck, A., Cand. polyt.
 Busk, Lærer, Odense.
 Bøgh, N., Cand. phil.

 Calundan, C. C. F., Arkivfuldmægtig.
 Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
 *Caspari, J., Cand. mag., Christiania.
 Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Nykjøbing p. M.
 Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerherre, t. Erholm og Søndergaard (Odense).
 Christensen, C., Kammerraad, Hørsholm.
 Christensen, Skræddermester.
 Christensen, W., Stud. mag.
 *Christie, H., Cand. mag., Christiania.
 Cold, D. H. O., Dr. med., Justitsraad.
 *Collett, A., Bureauchef, Christiania.

- *Collett, J., Amtmand, Christiania.
 *Collin, J., Postexpediter, Molde.
 Crone, M. A. C., Sognepræst t. Herrested (Odense).
 Crone, F., Exam.juris, Nyborg.
- *Daae, L., fhv. Statsraad, Ørskog, Norge.
 *Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
 Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave.
 Dahl, N. S., Grosserer.
 Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard (Aarhus).
 Dahlenborg, J. C. L., Rektor, Aarhus.
 Dahlerup, C. E., Amtmand, Herredsfoged, Odense.
 Dahlerup, C. G., Pastor emeritus.
 Dahlerup, M. H. L., Stiftsprovst, Pastor emeritus.
 Dahlerup, H. V., Sognepræst t. Ørbæk, Fyn.
- *Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
 Damgaard, A. K., Stiftsprovst, Odense.
 Danneskjold-Samsøe, O. S., Greve, Gehejmekonferensraad, Nordfeld (Stège).
- *Delgobe, C., Generaldirektør, Ødegaardens Værk ved Brevig.
 Deuntzer, J. H., Professor ved Universitetet.
 Dithmer, L. N. M., Auditor, Odense.
 Dons, Kaptajn, Daurup.
 Dorph, H. P. K., Sognepræst t. Øster-Egesborg. (*Foren. Korresp.*)
 Dreyer, F., Kancelliraad, kgl. Hof-Bogtrykker.
- *Drolsum, A. C., Universitetsbibliothekar, Christiania.
 Düring-Rosenkrantz, E. F., Baron, Hofjægermester, Fredensborg.
- Eberlin, A. E. C., fhv. Birkedommer, Viborg.
 Eegholm, H. A., Isenkræmmer.
 Ehlers, E. D., Konferensraad.
- *Ekstrand, A., Oppebørselskommissær, Stockholm.
 Elmquist, A. F., Adjunkt, Nykjøbing p. F.
 Engell, C., Cand. phil.
- *Engelschiøn, E. A., fhv. Sørenskriver, N. Aurdal, Norge.
 Engelstoft, C. T., Dr. theol., Biskop, Odense.
 Engelstoft, F. D. T., Sognepræst t. Munkebo (Kjærteminde).
- *Eriksen, A. E., Rektor, Tromsø.
 Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Esman, V. A., Sognepræst t. Karise (Kjøge).
 Estrup, J. B. S., Konseilspræsident, Finansminister.
- *Falsen, C., Generalkonsul, Arkangel.
 Fenger, H. M., Lic. theol., Præst.

- Ferslev, H. C. L. V., Protokolfører i Kriminalretten.
 Feveile, R. S., Kaptajn, Klokke.
 Fibiger, J. H. F., Sognepræst t. Ønslev, Falster.
 Finsen, V. L., Dr. jur., Højesteretsassessor.
 Fischer, C., Entreprenør.
 *Fliflet, N., Overretssagfører, Hamar.
 Fog, L. F., General.
 Fog, B. J., Dr. theol. & phil., Biskop.
 Fogh, E., Bogholder.
 Forchhammer, J. N. G., Dr. phil., Rektor, Herlufsholm.
 *Forseth, O. G., Gaardbruger, Ørendalen, Norge.
 Fridericia, J. A., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
 Friederichsen, P., Jægermester, Kjærstrup (Maribo).
 Friis, C. C. J., Cand. phil.
 Frijs, C. E. Krag-Juel-Vind-. Kammerherre, Hofjægermester,
 Lensgreve t. Frijsenborg.
 *Fritzner, J., Dr. phil., fhv. Provst, Christiania.
 *Fürst, V., Grosserer, Christiania.
- Gaardboe, A. P., Sognefoged, Aalbæk (Frederikshavn).
 Gad, G. E. C., Universitets-Boghandler.
 Gamél, A., Grosserer.
 Giede, C. V., Overlærer.
 Gjellerup, S. M., Bibliotheksassistent.
 Gigas, V. T., Grosserer.
 Gigas, E., Dr. phil., Bibliotheksassistent.
 Gislason, K., Dr. phil., Professor.
 Gløerfeldt, B. V. V., Havneopbeholds-kontroller.
 Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
 Gotschalck, E. G., Ritmester.
 *Grandinson, K. G., Dr. phil., Bibliotheksamanuensis, Stockholm.
 Groothoff, A. V. H., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
 Grove, G. L., Arkivassistent.
 Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
 Grüner, A. P., Kontorchef i Justitsministeriet.
 Grünfeld, F., Dr. med., Overlæge.
 *Gude, H., Professor, Karlsruhe.
 Gyth, P. A., Herredsfuldsmægtig, Kallundborg.
- Haagen, Frøken.
 Hage, A., Hofjægermester, Oremandsgaard.
 Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
 Hagerup, E., Boghandler.
 *Halvorsen, J. B., Bibliotheksamanuensis, Christiania.

- Hamann, V., Student.
 Hambro, Baron, London.
- *Hammar, A. N., Lektor, Karlskrona.
 Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
 Hannover, J., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
- *Hansen, J., fhv. Provst, Christiania.
 Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
 Hansen, J. P., Etatsraad, Hjørring.
 Hansen, J. S., Sognepræst t. Husby (Ringkjøbing).
- *Hansen, N. S., Overretssagfører, Ibestad, Nordland.
- *Hansen, O., Cand. phil., Christiania.
 Hansen, C. B. V., Amtsfuldmægtig, Thisted.
 Hansen, H. H. E., Apotheker, Hobro.
 Hansen, C. N., Cand. phil., Kolding (Skive).
 Harbou, F. H. W., Kaptajn.
 Harder, F. C. C., Kancellist i Civillisten.
 Harrassowitz, O., Boghandler, Leipzig.
- *Hartmann, G. A., Bankdirektør, Thronhjelm.
 *Hartmann, H. K., Distriktslæge, Vadsø, Norge.
 Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
- *Hauan, J. A., Lensmand, Hammerfest.
 Hauch, A. G. Ø., Skolebestyrer.
 Heering, A., Grosserer.
- *Heffermehl, A. V., Sognepræst t. Hise (Arendal).
 Hegel, F. V., Justitsraad, Universitets-Boghandler. (*Foren. Kasserer.*)
 Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
 Heiden, F., Præst, Fredericia.
 Heise, C. A. L., Dr. phil., Overlærer, Roskilde.
 Heise, C., Bryggeribestyrer, Helsingør.
 Helms, J., Skolebestyrer.
- *Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
 Herbst, C. F., Justitsraad, Museumsdirektør.
- *Hermanstorff, L., Cand. mag., Christiania.
- *Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
- *Hildebrand, E., Dr. phil., Stockholm.
 Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
 Hjort, J. M. L., Provst, Sognepræst t. Elmelunde.
 Hiort, H. J., Grosserer.
- *Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
 Hirschsprung, H., Dr. med., Professor, Kommunalæge.
 Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
 Holck-Winterfeldt, G. C. F., Greve, Hofjægermester, t. Stamhuset Fjellebro.
 Holm, P. E., Dr. phil., Professor ved Universitetet.

- Holm, J. J., Boghandler.
 Holm, J. H. T., Læge.
 Holm, F. C. J., Grosserer.
 Holst, J., Boghandlerkommiss.
 Holstein, L. H. C. H., Kammerherre, Hofjægermester, Lenagreve
 t. Holsteinborg. (III)
 Holten, J. J., Kammerjunker, Birkedommer, Hørsholm.
 Hoppe, J. C., Amtmand, Randers.
 *Horn, H., Raadmand, Christiania.
 *Horn, J. O., Toldkasserer, Moss.
 Hornemann, G. M., Cand. mag.
 *Hornemann, J. H., Forstander, Throndhjem.
 Hoskier, Overretssagfører, Godsforvalter, Frederikslund (Odense).
 *Huitfeldt-Kaas, H. J., Arkivfuldmægtig, Christiania.
 Hvass, A. N., Cand. juris.
 *Hølaas, A., Statsrevisor, Christiania.
 Høst, A. F., Justitsraad, Universitets-Boghandler.
 Høst, C., kgl. Hof-Boghandler.

 Jacobsen, Godsforvalter ved Stamhuset Tjele (Viborg).
 Jacobsen, C., Brygger.
 *Jacobson, L. T., Landmaaler, Eskilshem, Sverrig.
 Jansen, C. J., Forpagter, Hverringe (Kjærteminde).
 Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
 Ibsen, E., Overlærer, Sorø.
 Jensen, C., Godsejer, Fredsholm (Nakskov).
 Jensen, K., Boghandler.
 Jensen, S. H., Distriktlæge, Fanø.
 Jensen, C. C., Bogholder.
 Jermiin, H. H., Kaptajn, Stamhusbesidder, Ausumgaard.
 Jespersen, E. J. M., Boghandler, Nakskov.
 Jetsmark, J., Generaldecisor.
 *Johansen, S., Stud., Christianssand.
 Jonquière, J. A. F. de, Justitsraad, Kontorchef.
 Irminger, C. L. C., Viceadmiral, Kammerherre.
 Isberg, S. V., Grosserer.
 Juel, C. J. H. B., Etatsraad, Overretsprokurator.
 Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
 Jørgensen, A. D., Gehejmearkivar.
 Jørgensen, B. S., Professor.
 Jørgensen, C. P. J., Adjunkt.
 Jørgensen, S., Lærer, Kistrup (Faaborg).
 Jørgensen, P., Vinhandler.

- Kahl**, Provst, Sognepræst i Lund.
Kalkar, K. O. H. T., Sognepræst t. Himmelev (Roskilde).
Kall, M. D. N., Postmester.
Kampmann, H. C., Fuldmægtig i Indenrigsministeriet.
***Kardell**, S. J., Lektor, Østersund.
Kauffmann, H., Adjunkt, Randers.
***Kempe**, J. A., Cand. phil., Lund.
Kiellerup, J., Godsejer, Visborggaard (Aalborg).
Kielsen, S. T., Overlærer, Herlufsholm.
Kjer, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kinch, J. F., Overlærer, Ribe.
***Kjær**, A., Underbibliothekar, Christiania.
Klein, C. S., Dr. jur., Gehejmeetsraad, Højesteretsassessor.
***Klemming**, G. E., Overbibliothekar, Stockholm.
Klubien, A. H. F., Højesteretsadvokat.
***Knobelauch**, O., Boghandler, Christiania.
Knudtzon, N. H., Grosserer.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg (Aarhus).
Koch, J. G. C. F., Etatsraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Højesteretsassessor.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Brønshøj.
Koch, P. F., Etatsraad, Godsforvalter, Vemmetofte.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
***Koren**, C. B., Stud. philol., Christiania.
Kornerup, L. F., Skibsbygmester.
Kranold, C. J. C. F., Oberstlieutenant, Odense.
Krarup, J. F., Registrator i Gehejmearkivet.
Krarup, T. F., Stud. jur.
Krieger, A. F., Dr. jur. & phil., Højesteretsassessor.
Krieger, W., Partikulier.
Kringelbach, G., Kontorchef i Kongerigets Archiv.
Kroggh, C. C. v., Kammerjunker, Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
***Kulsberg**, O., Cand. mag., Christiania.
Købke, J. P., Oberst, Generalintendant.

***Langaard**, C., Kontorchef, Christiania.
Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, C. V., Generaldirektør for Skattevæsenet.
Langkilde, H. P., Godsejer, t. Juulskov (Odense).
Langkilde, C. V., Student.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, E. F., Overretsassessor.
Larsen, V. L., Sognepræst t. Seest (Kolding).

- Larsen, A., Kaptajn, Fredericia.
 Larsen, C. L., Grosserer.
 *Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
 Lassen, J. M., Oberstlieutenant af Artilleriet.
 Lassen, T. O., Grosserer.
 Laursen, L. R., Stud. mag.
 Lautrup, C. L. A., Auditor.
 Leemejer, J., Inspektør.
 Levin, S., Distriktlæge, Farsø.
 Levinsen, N., Højesteretsadvokat.
 Levy, M., Konferensraad, Bankdirektør.
 Levy, M. A., Grosserer.
 Liebe, C. C. V., Højesteretsadvokat.
 Liebenberg, F. L., Litterat.
 Liisberg, H. C., Assistent ved Samlingen paa Rosenborg.
 Lillelund, Skolebestyrer, Holstebro.
 Lillienkiold, P. A. M., Højesteretsassessor.
 Lind, H. Ø., Adjunkt, Randers.
 Lind, Th., Boghandler.
 Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby (Kjærteminde).
 Lindberg, C. J., Justitsraad, Borgmester, Assens.
 Linde, A. C. P., Kammerherre, Konferensraad, Departementschef.
 Linde, T., Overretsassessor.
 *Linder, N., Lektor, Stockholm.
 *Linnell, L., Stud., Lund.
 Linnemann, S., Konferensraad, Bankdirektør.
 *Ljunggren, G., Professor, Lund.
 Lohse, O. C., Overlærer, Horsens.
 Lomborg, Lærer, Vordingborg.
 Lollesgaard, Proprietær, Hannesborg (Odense).
 Lorenzen, M., Cand. mag.
 Lorenzen, H. R. Hiort-, Redaktør.
 *Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
 Lund, C. C., Postinspektør.
 Lund, H. C. A., Cand. mag.
 Lund, T. P., Borgmester, Svendborg.
 Lund, T., Dr. phil.
 Lund, T. A., Birkedommer, Silkeborg.
 Lund, F. C., Proprietær, Aldersro (Kallundborg).
 *Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
 *Lundgreen, H., Bankdirektør, Throndhjem.
 *Lundh, O. G., Arkivfuldmægtig, Christiania.
 Lunn, V., Ingeniør, Knabstrup (Kallundborg).
 Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.

- Lyng, H. H. J., Boghandler.
 Lütken, C. F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Løffler, J. B., Arkitekt.
 Løvenskiold, C. L., Gehejmerraad, Kammerherre, Overhofmarskal.
 Løvgreen, Kontorchef, Næstved.
 *Løvvig, C., Lensmand, Sveen, Norge.
- *Månsson, L., fhv. Rigsdagsmand, Tranemåla, Sverrig.
 Madsen, A. J. C. E., Oberst af Artilleriet.
 *Malmström, C. G., Rigsarkivar, Stockholm.
 Mansa, C., Godsejer.
 Mantzius, Skolebestyrer, Birkerød.
 *Martinsen, G., Brugsejer, Hongsund, Norge.
 Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
 Mazar de la Garde, D., Cand. phil.
 Mejborg, R.
 Meidell, F., Kaptajn.
 Meinert, A. V., Sognepræst t. Flødstrup (Nyborg).
 Melbye, C. C., Cand. jur., Frederikshavn.
 Melchior, Grosserer.
 Meldahl, F., Etatsraad, Direktør for Kunstakademiet.
 Meyer, A., Justitsraad, Amtsvejsinspektør, Randers.
 Meyer, F., Højesteretsassessor.
 *Meyer, T., Grosserer, Christiania.
 *Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
 Michelsen, A., Lærer, Hobro.
 Møllerup, W., Dr. phil.
 Møllerup, H., Læge.
 Moltke, E. G., Kammerherre, Greve, t. Nørager (Slagelse).
 Moltke, F., Hofjægmester, Lenagreve t. Bregentved.
 Moltke, C. C. H., Kammerherre, Greve, t. Lystrup.
 Moltke, F., Overauditor, Birkedommer, Fredensborg.
 *Monsen, M. G., Grosserer, Stavanger.
 *Montan, E. V., Dr. phil., Professor, Stockholm.
 Moresco, J. A., Kommerceraad, Grosserer.
 *Morgenstierne, B., Bureauchef, Christiania.
 *Munk, S., Stud. philol., Christiania.
 Müffelman, H., Proprietær, Lyngby.
 Müller, C. L., Dr. phil. & Lic. theol., Etatsraad, Museumsdirektør.
 Müller, H. C. D., Sognepræst t. Herfølge (Kjøge).
 Müller, V. T. C., Kontorchef.
 Møller, A., Kancelliraad, Overretsprokurator, Viborg.
 Møller, O. L., Dr. med., Physicus, Aalborg.
 Møller, E., Forretningsfører.

- Møller, Th., Cand. phil.
 Møller, M. L., Lærer, Bælum (Mariager).
 Møller, N., Stud. jur.
 Mørch, B. H., Overlærer, Randers.
- Neergaard, de, Frue, t. Oxholm (Aalborg).
 Neergaard, G. V., Stud. jur.
 Neergaard, C. P., Stud. mag.
 Nellesmann, S., Højesteretsadvokat.
 Nellesmann, J. M. V., Dr. jur., Justitsminister.
- *Nerman, A., Boghandler, Karlstad.
 *Nicoll, J., Cand. jur., Christiania.
 Nielsen, O., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
 Nielsen, G., Fabrikant.
 Nielsen, H., Cand. theol., Aarhus.
 Nielsen, H. J., Cand. mag.
- *Nielsen, Y., Dr. phil., Universitetsstipendiat, Christiania.
 *Nielsen, K. K., Overlærer, Lillehammer.
 *Nilsson, A., Lieutenant, Malmö.
 Nissen, A., Grosserer.
- *Nisson, W., Redaktør, Christiania.
 Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
 Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
 Nyrop, C., Cand. juris.
- *Nyström, J. F., Docent, Upsala.
 Nægler, M. B., Kammerherre, Generalmajor, Hofchef.
 Nørregaard, J. P., Direkteur.
- *Odhner, C. T., Dr. phil., Professor, Lund.
- *Olbers, M., Kamerér, Göteborg.
 Oldenburg, V., Byfoged, Odense.
 Olrik, A., Stud. mag.
 Olrik, P. C. S., fhv. Konsul.
 Olsen, J. L., Hofbager.
- *Olsen, J. K., resid. Kapellan, Ølve (Tønsen).
 *Olsen, F., Bibliotheksamanuensis, Christiania.
 Otto, V. F. T., Stempelpapirforvalter.
 Oxholm, Hofjægmester, Rosenfeldt.
- Paludan, J., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
 Pappenheim, M., Dr. jur., Privatdocent, Breslau.
- *Paus, C., Proprietær, Kjellestad (Brevig).
 *Pedersen, S., Klokker, Bragerenæs (Drammen).
 *Pedroso, Z. C., Professor, Lissabon.

Petersdorff, C. A., Kammerherre, Lensgreve t. Røepstorff (Odense).
 Petersen, H. G., Overpostmester.
 Petersen, H. H., Sognepræst t. Tiset (Aarhus).
 Petersen, A., Lærer, Kjøge.
 Petersen, T. E., Overformynder.
 Petersen, J., Apotheker.
 Petersen, Lærer, Østermarie (Nexø).
 Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
 Petersen, K. N. H., Dr. phil., Insp. ved de antikvar. Mindesmærkers
 Bevaring.

*Peterson, Th., Konsul, Moss.
 Piper, V. C., Bagermester.
 Ploug, C. P., Dr. phil.
 Plum, P. A., Dr. med., Professor ved Universitetet.
 *Posse, A., Greve, Stockholm.
 Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge (Odense).
 *Prebensen, N., Cand. jur., Christiania.
 Prytz, F., Grosserer.

Quaade, G. J., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.

Raben-Levetzau, J., Gehejmekonferensraad, Kammerherre, Hof-
jægermester, Lensgreve t. Christiansholm.
 Randrup, F. E. M., Prokurator.
 Rasmussen, R. C., Musikus.
 Rasmussen, L. A. F., Provst, Sognepræst t. Stenstrup (Odense).
 Rasmussen, O. F. C., Etatsraad, Godsforvalter, Gisselsfeld.
 Regenburg, T. A. J., Dr. phil., Stiftamtmand, Skanderborg.
 Reiersen, C. F. K., Pastor emeritus.
 Reitzel, C., Boghandler.
 Reitzel, Th., Boghandler.
 Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
 Richter, J. C. L., Præst, Vejle.
 Rietz, A., Stud., Lund.
 Rimestad, C., Højesteretsassessor.
 Ring, H. H., Bankkasserer.
 Rist, P. F., Kaptajn, Helsingør.
 Rosendahl, O. W., Premierlieutenant, Bogholder.
 Rosendal, Folkehøjskoleforstander, Vinding (Vejle).
 Rosenkrantz, I. G. L. A., Baron.
 *Rosenkrone, G. Hoff-, Stamhusbesidder t. Rosendal, Norge.
 Rosenstand, F. V. F., Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
 Rosenørn, E. E., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.
 Rosenørn, M. H., Gehejmekonferensraad, Kammerherre.

- Rosenørn-Lehn, E., Hofjægermester, Baron, t. Hvidkilde.
 Rosenørn-Lehn, O. D., Udenrigsminister, Lensbaron t. Guldborg-
 land og Lehn.
 Rosenørn-Lehn, Baronesse.
 Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm (Varde).
 Rosing, H. P. M., Overlærer, Sorø.
 Rothe, V., Konferensraad.
 Rothe, P. C., Dr. theol., Stiftsprovst.
 Røder, J. G. F., Kontorchef under Københavns Magistrat.
 Røder, G., Proprietær, Dyrhavegaard (Kolding).
 Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.
 Rørdam, T. S., Dr. phil., Provst.
 Rørdam, G., Fuldmægtig ved Landbohøjskolen.
- *Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
 Scavenius, C. S., Godsejer, t. Klintholm.
 Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs (Skjelskør).
 Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
 Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing p. M.
- *Schartau, E. W. B., Sognepræst t. Strø, Sverrig.
- *Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.
 Scheel, L. V., Toldforvalter, Nakskov.
 Scheel, F. C. R., Kammerherre, Hofjægermester, Greve, t. Stamhuset
 Rosenkrantz, Rygaard.
- *Schjelderup, W. M., Sagfører, Bergen.
- *Schirmer, H. M., Arkitekt, Christiania.
- *Schjøth, H., Adjunkt, Christiania.
 Schlegel, J. F., Gehejmekonferensraad.
 Schleisner, P. A., Dr. med., Etatsraad.
- *Schmidt, L., Bogtrykker, Laurvig.
 Schmidt, L. H., Sognepræst.
 Schmidt, V., Dr. phil., Professor.
 Schmidt, W. G., Mægler.
 Schmidt, C. P. Christensen, fhv. Kollaborator.
 Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
 Schousboe, V. C., Sognepræst.
 Schrøder, L., Cand. theol., Folkehøjskoleforstander, Askov.
 Schurmann, J. C., Dr. theol., Professor, Seminarieforstander, Sogne-
 præst, Skaarup (Svendborg).
 Schwartzbrem, L. H. P., Provst, Sognepræst t. Slagalunde.
 Schwenn, P. R. H. T., Overretssagfører, Aarhus.
- *Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
 Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Breslau.
 Schøller, Kammerherreinde, t. Margaard (Odense).

- Schönberg, K., Boghandler.
- *Schøning, S. J., Telegrafstationsbestyrer, Namsos, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Arkivassistent.
Sehested, H., Hofjægermester, Brændskov (Svendborg).
Sehested, Th., Frøken.
- *Silfverstolpe, C. G. U., Kammerherre, Stockholm.
- *Simonsen, P., Kjøbmand, Christiania.
Skeel, V. S., Kammerherre.
Skovboe, C. F., residerende Kapellan, Nyborg.
Skrike, A., Gehejmelegationsraad.
Slomann, E., Skolebestyrer.
- *Smerling, C. F., Kancelliraad, Stockholm.
Smith, C. N., Provst.
Smith, F. L. E., Læge, Vejle.
Smith, S. B., Universitetsbibliothekar.
- *Smith, J. J., Lensnotar, Jönköping.
Sommer, C., fhv. Distriktlæge.
Sommersted, A. W., Overkrigskommissær.
Sporsén, S., Cand. jur.
- *Stabell, H., Redaktør, Frederiksstad.
Stadfeldt, S. A. N., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Stage, C., Boghandler.
- *Stang, E., Højesteretsadvokat, Christiania.
- *Steen, F. M. B., Sørenskriver, Førde, Norge.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steffensen, H. C., Generalauditor.
- *Steinnordh, J., Dr. theol. & phil., Lektor, Linköping.
Stemann, Hofjægermesterinde, Helsingør.
Stephens, G., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Sthyr, H. V., Lic. theol., Biskop, Nykjøbing p. F.
Stoltenberg, R. v. Plade, Frøken.
- *Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
- *Strokirk, W. T., Kancelliraad, Stockholm.
Strunk, C. A. F., Justitaraad, Museumsinspektør.
- *Strøm, C. A., Lensmand, Throndenes, Norge.
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
- *Strøm, F., Overretssagfører, Moss.
- *Strøm, H. M., Sørenskriver, Stavanger.
Strøm, Stud. jur.
Stub, C. F., Sognepræst t. Glostrup.
- *Svedelius, W. E., Professor, Upsala.
Svegaard, P., Folkehøjskoleforstander, Sorø.
Sødning, E., Cand. phil.

- *Søraas, Cand. mag., Christiania.
 Sørensen, S. A., Kaptajn.
 Sørensen, L. S., Sognepræst t. Kjeldby.
 Sørensen, C. T., Kaptajn.
 Sørensen, A., Cand. mag., Hobro.
 Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
 *Sørenssen, N. E., Sørenskriver, Tønsberg.
- *Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg (Södertälje).
 *Taube, B., Friherre, Arkivar, Stockholm.
 *Thaulow, F., Læge, Ringerike, Norge.
 Theilade, P. A. F., Provst.
 Theisen, K., Skoledirektør.
 Therkelsen, A., Cand. jur. & polyt.
 Thiele, F. A., Borgmester, Skanderborg.
 Thiele, J. R., Cand. jur., Assistent ved den kgl. Kobberstiksamling.
 Thiset, A., Arkivassistent.
 Thomassen, C. F., Lærer.
 *Thomle, J. S., Dr. jur., Justitiarius i Højesteret, Christiania.
 *Thomle, A., Højesteretsassessor, Christiania.
 Thorkelin, B. F. J., Oberst.
 Thorson, E. M., fhv. Bibliothekar.
 *Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
 Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer.
 *Thuesen, J., Sørenskriver, Bergen.
 Thyregod, C. A., Lærer.
 Tietgen, C. F., Etatsraad, Bankdirektør.
 *Tischendorf, G. L., Cand. theol., Christiania.
 Tommerup, P., Sognepræst t. Toksværd (Næstved).
 Trier, E., Folkehøjskoleforstander, Vallekilde.
 Trier, L., Cand. phil.
 *Trägårdh, L. J., Sognepræst t. Kjerstorp, Sverrig.
 Tuxen, N. E., fhv. Direktør.
 Tuxen, A., Kaptajn, Helsingør.
 Tvermoes, R., Grosserer.
 Tüchsen, P. C., Sagfører.
- *Unger, C. R., Dr. phil., Professor, Christiania.
 *Urbye, C. A., Sørenskriver, Stenkjær, Throndhjem.
 Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.
 Ussing, J. L., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
 Ussing, T. Algreen-, Stud. jur.

- Waage, O.**, Lic. theol., Provst, Sognepræst t. Herlufmagle (Næstved).
***Wachtmeister, H. G.**, Greve, Arup, Sverrig.
Wad, G. L., Cand. polit.
Wad, C. D., Assistent ved Statsbanerne, Fredericia.
Vahl, J., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Valeur, C. T., Enkefrue.
Wallick, C. W. J. N., Justitiarius i Kriminalretten.
Warburg, C. A., Fabrikejer.
***Warmuth, C.**, kgl. Hof-Musikhandler, Christiania.
Vaupell, O. F., Oberst.
Vaupell, F. L., Sognepræst t. Lunde (Varde).
***Wedberg, J. O.**, Justitsraad, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geh.-Legationsraad, Direktør i Udenrigsministeriet.
***Vedeler, G. F.**, Kaptajn, Horten.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
Wegener, C. F., Dr. phil., Gehejmekonferensraad.
***Weibull, M.**, Dr. phil., Professor, Lund.
Weis, A., Cand. polyt., Møller, Aarhus.
Weitemeyer, H., Cand. mag.
Vestergaard, F. C. B. S., Borgmester, Aarhus.
Westergaard, C. J., Justitsraad, Fuldmægtig i Krigsministeriet.
Westesen, B. Q., Pastor emeritus.
***Westling, G. O. F.**, Docent, Stockholm.
***Westrin, T.**, Dr. phil., Stockholm.
***Westrum, A.**, Lærer, Stavanger.
Westrup, J. S., Kaptajn.
Wichfeld, J., Kammerherre, t. Stamhuset Engestofte.
Wiese, G. C. C., Overretssagfører.
***Wieselgren, H.**, Bibliothekar, Stockholm.
Willer, M., Varemægler.
***Willmann, A.**, Premieraktör, Stockholm.
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Hofjægermester, t. Sanderumgaard (Odense).
***Winge, A.**, Konsul, Christiania.
Winstrup, L. A., Justitsraad, Bygningsinspektør, Kolding.
Winther, C. M., Overretsprokurator.
Vinther, J. N., Lærer, Birkerød.
Winther, N., Prokurator, Hjørring.
***Winther, T.**, Overlærer, Drammen.
Vogelius, R., Redaktionssekretær, Frederikshavn.
***Vogt, L. J.**, Toldinspektør, Frederikshald.
Worm, R. T., Pastor emeritus.

Wroblewsky, O. B., Boghandler.
 Wulff, E. L., Cand. jur.
 van Wylich, P. F. N., Herredsfoged, Viborg.
 *Væringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
 Zahle, P. C., Sognepræst t. Vallensved (Næstved).

Øllgaard, F. A. M., Borgmester, Slagelse.
 Østerberg, F., Cand. phil.
 *Østgaard, H. R., Lensmand, Lom, Norge.
 *Øverland, O. A., Stipendiat, Christiania.

Kjøbenhavn. Arbejderforeningen af 1860.

Athenæum.
 Garnisonsbibliotheket.
 Gehejmearkivet.
 Generalstaben.
 Japetus, Læseforening.
 H. M. Kongens Haandbibliothek.
 Krigsministeriets Bibliothek.
 Metropolitanskolen.
 Musaion, Læseselskab.
 Officersskolen.
 Rigsdagens Bibliothek.
 Det statistiske Bureau.
 Studenterforeningen.
 Studentersamfundet.
 Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
 Kathedralskolen.
 Stiftsbibliotheket.
 Aarhus Garnisonsbibliothek.
 Kathedralskolen.
 Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
 Kommunebibliotheket*.
 Musæet*.

Christiania. Athenæum*.

Det Deichmanske Bibliothek*.

Den kgl. norske Marinekommando*.

Det norske Rigsarkiv*.

Storthingets Bibliothek*.

Studentersamfundet*.

Det kgl. norske Frederiks Universitet*.

Christianssands Stiftsseminarium*.

Christianssunds lærde og Real-Skole*.

Drammens lærde og Real-Skole*.

De Unges Samfund*.

Fredericia Garnisonsbibliothek.

Frederiksborg lærde Skole.

Frederikshalds Stadsbibliothek*.

Göteborgs Museums Bibliothek*.

Herlufsholms Skole.

Horsens lærde Skole.

Jellinge Seminarium.

Karljohansværns Marinebibliothek*.

Kolding Latin- og Realskole.

Kronborg Garnisonsbibliothek.

Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.

-Den historiske Forening*.

Smaalands Nations Bibliothek*.

Universitetsbibliotheket.

Nykjøbing Kathedralskole.

Lolland-Falsters Stiftstidende.

Odense Folkebibliothek.

Kathedralskole.

Fyns Stifts Læseforening.

Det militære Bibliothek.

Randers lærde Skole.

Reykjavik lærde Skole.

Ribe Kathedralskole.

Ringsted-Alsted Herreders theologiske Læseforening.

Roskilde Kathedralskole.

Rønne højere Realskole.

Skiens Latinskole*.

Sorø Akademi.

Stavanger Kommunebibliothek*.

Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.

Jakobs lägre Elementar-läroverk*.

Norra Latinläroverket*.

Det kgl. svenske Rigsarkiv*.

Kgl. Vtterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Strø og Holbo Herreders Læreres Læseforening (Frederiksværk).
Throndhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Vemmetofte Klosters Bibliothek.
Vexiö högre Elementar-läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Læseselskab

U d s i g t

over

Indholdet af Historisk Tidsskrift

5te Række, I—VI Bind.

I. Afhandlinger og større Bidrag.

	Bind	Side
Blom, O. , Danske Stykkestøbere og Stykkestøberier for Metal-skyts	IV.	375.
— Blidemestere, Balistarii og Værkmestere i Kjøbenhavn ca. 1375—1550	V.	64.
Bricka, C. F. , Jakob Jespersen, en dansk Humanist paa Reformationstiden	IV.	302.
Bruun, Chr. , Et Bidrag til den rette Forstaaelse af Enevældens Indførelse i Danmark 1660	II.	635.
Colln, E. , Det nye litterariske Selskab 1799—1800	VI.	288.
Erslev, Kr. , Studier til Dronning Margrethes Historie. (1. Oversigt over de nordiske Kilder. 2. Kampen mellem Margrethe og Albrecht.)	III.	333.
— Danmarks Folkemængde i Valdemar Sejrs Tid	V.	516.
Forchhammer, J. , Det danske Hjelpekorps i østerrigsk Tjeneste fra 1704—1709 og Rejsningen i Ungarn	II.	102.
Fridericia, J. A. , Frederik III og Enevældens Indførelse	VI.	715.
Gigas, E. , Breve skrevne fra Kjøbenhavn 1659—60 af den kejserlige Gesandt Baron de Goes	III.	161.
Gjellerup, S. M. , Kejserlig Feldmarschal Henrik Holck. I.	IV.	620.
Grundtvig, J. , Magnus Beringskjold	I.	116.
Tillæg	I.	744.
Heise, A. , Det ældste Kjøbenhavn og den nyere Granskning	II.	489.
— Bidrag til Familien Rosenkrantz's Historie i det 16. Aarhundredes sidste Halvdel. I. Svogrene		

	Bind	Side
Peder Bilde, Sten Rosensparre og Peder Oxe samt deres Hustruer	V.	279.
II. Otte Holgersen Rosenkrantz's Børn	VI.	1.
	og VI.	485.
Helm, E. , Studier til den store nordiske Krigs Historie.		
1. Frederik IV og Czar Peter i Aaret 1716	III.	1.
2. Den dansk-norske Stats Stilling og Politik fra Efteraaret 1716 indtil Freden i Frederiksborg . .	III.	569.
— Frederik IV's Landmilitz og dens Indflydelse paa Bondestandens Kaar i Danmark	IV.	529.
— Om danske og norske indfødte Soldater som Hjelpe-tropper i fremmed Krigstjeneste under Christian V og Frederik IV	V.	256.
— Endnu et Par Ord om Frederik IV's Forhold til den danske Bondestand	V.	598.
— Afsluttende Bemærkninger til Etatsraad Rasmus-sens Indlæg om Landmilitzen og Stavnbaandet .	VI.	180.
Jørgensen, A. D. , Sønderjyllands Indlemmelse i den danske Krone 1721	V.	117.
— Om den ved Kongeloven fastsatte Arvefølge . . .	VI.	241.
— En upaaagtet Krønike af Povl Helgesen	VI.	323.
Koch, L. , Bidrag til en Karakteristik af Malthes Møller . .	II.	85.
— Oplysninger om Forholdet mellem Struensee og det danske Kancelli	IV.	287.
— Forhandlinger om Slesvigeres Adgang til Kom-munitetet 1745 og 1758	VI.	300.
Løffler, E. , Bidrag til Bedømmelse af Danebrogs-Sagnets historiske Værd	II.	562.
Madsen, E. , Om Fodfolkets Udrustning i de danske Hære under Frederik II	V.	489.
Madvig, J. N. , Et Bidrag til historisk Belysning af Tanken om Slesvigs Deling som Løsning af den dansk-slesvigholstenske Strid	IV.	316.
— Et Par Erindringer fra Christian VIII's Tid . . .	V.	98.
Mejberg, R. , Om Antallet af Skytter i Frederik II's Hære .	VI.	228.
Møllerup, W. , Bidrag til den nordiske Syvaarskrigs Historie. (1. Det svenske Gesandtskabs Anholdelse i Kjøbenhavn Februar 1563. 2. Om Fangers Behandling og Udvoxling. Tillæg. Fortegnelse over svenske og danske Fanger.)	II.	568.

	Bind	Side
Møllerup, W., Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423—1425	III.	713.
— Eggert Frille. Et Bidrag til Unionstidens Historie	V.	1.
— Tillæg	VI.	858.
— Om en hidtil ukjendt Prinsesse af det danske Kongehus	V.	88.
Müller, C. Paludan-¹⁾, Kong Christiern I's Rejser i Tydskland og Italien i Aarene 1474 og 1475	II.	241.
— Dansk Historiografi i det 18de Aarhundrede	IV.	1.
Nannestad, V. L., Hertugen af Gottorps Indflydelse paa Fredsforhandlingerne i Nimwegen, Fontainebleau og Lund	IV.	189.
Nellemann, J., Retshistoriske Bemærkninger om kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægteskab i Danmark	I.	363.
— Yderligere Bemærkninger om kirkelig Vielse	III.	701.
Nyrop, C., Danmarks Glasindustri indtil 1750. Med nogle Bemærkninger om Ruder, Drikkekar o. lign. Gjenstande, før Glasset trængte igjennem	I.	433.
Paludan, J., Om Dramets Udvikling i Danmark mellem Skolekomedien og Holberg	II.	1.
Rasmussen, O. F. C., Landmilitzen og Stavnsbaandet	V.	572.
— Landmilitzen og Stavnsbaandet. Endnu nogle Ord herom	VI.	159.
Rubin, M., Bidrag til Kjøbenhavns Befolkningstatistik i Hundredaaret 1630--1730	III.	487.
Rørdam, H. F., Den kgl. Historieskriver Vitus Bering	I.	1.
— Tillæg	I.	639.
— Efterslæt af Efterretninger om Historiografen Vitus Bering	VI.	851.
Schlern, F., Engelstoftiana	II.	348.
— Anmærkninger af Ludvig Frederik Brock til Jacob Aalls Erindringer	III.	426.
Steenstrup, J. C. H. R., Vornedskabet hos den danske Bonde	VI.	339.
— Nogle Undersøgelser om Fæstebondens Retsforhold i ældre Tid	VI.	655.

1) I Udsigten over Indholdet af 4de Række er ved denne Forfatters Navn glemt: Omrids af Kong Frederik IV's Kamp med Grev Magnus Stenbock og Baron Görts i Aarene 1712, 13 og 14. VI. 9.

	Bind	Side
Thiset, A. , Bidrag til Oplysning om Slægtskabsforholdene mellem nogle danske Adelslægter af samme Navn	I.	605.
— Til hvilken Æt hørte Niels Ebbesen?	V.	443.

II. Litteratur og Kritik.

Bricks, C. F. , Anmeldelse af: A. Skavlan, Historiske Billeder fra den nyere Tid i Norge, Danmark og til dels Sverige	I.	649.
— Anmeldelse af: Svenska Riksrådets Protokoll, utg. af N. A. Kullberg. I. 1621—1629	I.	662.
— Anmeldelse af: F. Krogh, Dansk Adelskalender	I.	669.
— Anmeldelse af: G. L. Wad, Meddelelser om Rektorerne paa Herlufsholm fra Skolens Stiftelse 1565 til 1878	I.	693.
— Anmeldelse af: E. Carstensen, Hjørlande Sogns Historie	I.	705.
— Anmeldelse af: C. F. Nielsen, Biographiske Efterretninger om Geistligheden og Lærerstanden i Oddens Pastorat	II.	396.
— Anmeldelse af: C. Christensen, Hørsholms Historie fra 1805 til 1875	II.	402.
— Anmeldelse af: H. R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset, Danmarks Adels Aarbog. 1884	IV.	681.
v. Buchwald, G. , Anmeldelse af: L. Janaschek, Originum Cisterciensium Tomus I	I.	729.
Erslev, Kr. , Anmeldelse af: C. E. F. Reinhardt, Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning	III.	235.
— Om Reinhardts •Valdemar Atterdag•	III.	565.
Friderici, J. A. , Anmeldelse af: J. O. Opel, Der niedersächsisch-dänische Krieg. 1—2 Bd.	I.	339.
— Anmeldelse af: M. G. Schybergson, Sveriges og Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630	III.	550.
— Anmeldelse af: O. Vaupell, Rigskansler Grev Griffenfeld	IV.	439.
— Anmeldelse af: C. Bruun, Gunde Rosenkrantz	V.	623.
Gjellerup, S. M. , Anmeldelse af: J. Paludan, Det høiere Skolevæsen i Danmark, Norge og Sverig	V.	643.
Melse, A. , Anmeldelse af: K. Barner, Familien Rosenkrantz's Historie. I.	I.	524.

	Bind	Side
Heise, A. , Anmeldelse af: Kong Frederik den Førstes Registranter, udg. ved K. Erslev og W. Møllerup	II.	172.
— Anmeldelse af: K. Erslev, Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede. — K. Erslev, Danmarks Len og Lensmænd i det 16de Aarhundrede (1513—1596)	II.	496.
Helm, E. , Anmeldelse af: J. G. Rist, Lebenserinnerungen, herausg. von G. Poel	II.	701.
Huitfeldt-Kaas, H. J. , Anmeldelse af: Diplomatarium Vibergense. Breve og Aktstykker fra ældre viborgske Arkiver til Viborg Bys og Stifts Historie 1200—1559. Udg. af A. Heise	II.	168.
— Anmeldelse af: A. Heise, Familien Rosenkrantz's Historie. II.	VI.	189.
Jantsen, A. , Anmeldelse af: L. Koch, Den danske Kirkes Historie i Årene 1801—1817.	III.	267.
— Anmeldelse af: R. Petersen, Henrik Steffens . .	III.	751.
Krarup, F. , Anmeldelse af: L. Daae, Norges Helgener . .	I.	560.
— Anmeldelse af: W. Mantels, Beiträge zur Lübisches-Hansischen Geschichte. — Die Recesse und andere Akten der Hansetage 1256—1490. V. — Hansisches Urkundenbuch, bearb. von K. Höhlbaum. II.	II.	718.
Matsen, H. , Anmeldelse af: J. Nellesmann, Ægteskabs-skilsmisse ved kongelig Bevilling	IV.	269.
Møllerup, W. , Fortegnelse over dansk historisk Litteratur vedrørende Fædrelandets Historie for Aaret 1877	I.	348.
— — for Aaret 1878	I.	735.
— — for Aaret 1879	II.	220.
— — for Aaret 1880	II.	723.
— — for Aaret 1881	III.	554.
— — for Aaret 1882	IV.	274.
— — for Aaret 1883	IV.	714.
— — for Aaret 1884	V.	475.
— — for Aaret 1885	VI.	211.
— — for Aaret 1886	VI.	839.
— Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1878	I.	592.
— — for Aaret 1879	II.	466.

	Bind	Side
Møllerup, W. , Fortegnelse over fremmed historisk Litteratur vedrørende Danmarks Historie for Aaret 1880 . .	III.	308.
— — for Aaret 1881	III.	761.
— — for Aaret 1882	IV.	502.
— — for Aaret 1883	V.	244.
— — for Aaret 1884	VI.	196.
— — for Aaret 1885	VI.	463.
— Anmeldelse af: H. Hildebrand, Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. 7. Bd. 1423—1429	III.	745.
Møller, C. Paludan- , Anmeldelse af: L. Daae, Kong Christiern den Førstes norske Historie 1448—1458	II.	166.
Nielsen, Yngvar , Anmeldelse af: K. Erslev, Dronning Mar- grethe og Kalmarunionens Grundlæggelse	IV.	265.
Rørdam, H. F. , Anmeldelse af: L. Daae, Geistliges Kaldelse i den norske Kirke efter Reformationen	I.	571.
— Anmeldelse af: Scriptores rerum Danicarum medii ævi. T. IX	I.	721.
— Anmeldelse af: S. B. Smith, Københavns Uni- versitetsbibliothek før 1728, især dets Håndskrift- samlinger	IV.	497.
— Anmeldelse af: L. Daae, Om Humanisten og Satirikeren Johan Lauremberg	V.	640.
Schlern, F. , Anmeldelse af: A. L. J. Michelsen, Von vor- christlichen Cultusstätten in unserer Heimath . .	I.	574.
Secher, V. A. , Anmeldelse af: P. Hasse, Das Schleswiger Stadtrecht	II.	196.
— Anmeldelse af P. Hasse, Die Quellen des Ripener Stadtrechts	IV.	480.
Steenstrup, J. C. H. R. , Anmeldelse af: M. Pappenheim, Die altdänischen Schutzgilden	VI.	828.
Thiset, A. , Anmeldelse af: C. H. Tersmeden, Kalender öfver i Sverige lefvande ointroducerad Adel	VI.	817.

III. Smaastykker.

Bricka, C. F. , En kalendarisk Bemærkning om •dies sote- riorum•	I.	356.
— En Notits om Christian IV's Bygmester Hans Steenwinkel	I.	357.

	Bind	Side
Bricka, C. F., Til Forklaring af et Sted i Christen Hansens		
Komedier	I.	361.
— Et Aarstal i Mariager Klosters Historie	II.	482.
— Om et glückstadttek Møntmærke fra Christian		
IV's Tid	IV.	528.
— Et spansk-nederlandsk Gesandtskab i Danmark		
1594	V.	661.
Daae, L., To Varianter til Chronicon Skibyense	VI.	226.
Erslev, Kr., Kong Olufs Dødsdag	IV.	780.
Fridericia, J. A., En fransk Beretning om det danske Hof		
1653	II.	238.
Helse, A., Kirkelig Vielse som Betingelse for lovligt Ægte-		
skab	III.	328.
— Hundes Lemlæstelse for Jagtens Skyld	III.	380.
Koch, L., Om Opførelsen af Klingemanns Opera Moses i		
Kjøbenhavn	III.	567.
Møllerup, W., Et Bidrag til Peder Oxes Historie	VI.	860.
Nielsen, O., Topografiske Smaating. (Boveskov. Hvitanger.)	IV.	728.
Rasmussen Sekilde, N., Et Par oplysende Meddelelser om		
Kaj Lykke	II.	235.
Steenstrup, J. C. M. R., Nogle Efterretninger fra udenlandske		
Kilder om Danmark i Oldtiden	II.	230.
— Hafnæ — ikke Hafnælag	IV.	519.
— Christian IV og Vornedskabet	IV.	521.
— Fra hvilken Tid ere vore ældste Lav?	VI.	479.
Thilset, A., Et Bidrag til Glasindustriens Historie i Danmark	II.	488.
— Bidrag til Gosmer Sogns Fortidshistorie	V.	672.
Weeké, C., Om en gammel billedlig Fremstilling i Bethlehem		
af tvende nordiske Konger	VI.	862.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10de Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettets Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne imellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

En af Bestyrelsen antagen Kasserer aflægger aarligt Regnskab, som, efter at være revideret af to dertil valgte Revisorer, fremlægges paa det næste Aarsmøde.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maanedes Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom ogsaa en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde og, hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $\frac{2}{3}$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Princeton University Library

32101 066158336

